

HALK KÜLTÜRÜNDE
İKTİSAT VE TİCARET
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ

27-28-29-Nisan 2012

ŞANLIURFA

Baskı

Pınarbaş Matbaacılık ve Reklam Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rami Kışla Cad. Topçular İş Merkezi No:70/192 Topçular / İSTANBUL, Türkiye
Tel: 0212 5675671 Faks: 0212 6136138
www.pinarbas.com.tr

İletişim Adresi

Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı
Dervişali Mah.Kariye Yağhanesi Sk.D:3-4 Edirnekapi-Fatih / İSTANBUL, Türkiye
Tel.: 444 8 683 - Faks: +90 212 6355243
motif@motifvakfi.com [http: //www.motifvakfi.com](http://www.motifvakfi.com)

ISBN: 978-975-9049-12-6

©Harran Üniversitesi

Motif Vakfı Yayınları No:13

Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret
Uluslararası Sempozyumu Bildirileri
(27-28-29-Nisan 2012, ŞANLIURFA)

Editör

Prof.Dr. Işıl ALTUN

Öğr.Gör. Sabri KÜRKÇÜOĞLU

Redaksiyon

Öğr.Gör. Barış AKSU

Kapak Tasarımı

Öğr.Gör.Haldun ÖZBUDUN

Öğr.Gör. Oktay ÇETİN

Sayfa Tasarımı ve Düzeni

Öğr. Gör. Barış AKSU

İstanbul 2015

Yayımlanan bildirilerin dil, imla ve ilmi sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sempozyum Onur Kurulu Başkanı:

Prof. Dr. Gökhan ÇETİNSAYA - Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanı

Sempozyum Onur Kurulu:

Celalettin GÜVENÇ - Şanlıurfa Valisi

Ahmet Eşref FAKİBABA - Şanlıurfa Belediye Başkanı

Prof. Dr. İbrahim Halil MUTLU - Harran Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Dursun KOÇER - İstanbul Kültür Üniversitesi Rektörü

M. Zeki BAYKAL - Motif Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı

Sempozyum Bilim Kurulu:

ABDULLA, Prof. Dr. Kemal - Bakü Slavyan Üniversitesi Rektörü - Azerbaycan

AKGÜL, Doç. Dr. Kamile - İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

AKKOYUNLU, Prof. Dr. Ziyat - Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

ALTUN, Doç. Dr. Işıl - Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

ARNAUT, Doç. Dr. Tudora - Taras Sevcenko KİEV Milli Üniversitesi - Kiev

ARTUN, Prof. Dr. Erman - Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

AŞAN, Prof. Dr. Muhammet Beşir - Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

ATEŞ, Prof. Dr. Toktamış - İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

BAYRAKTUTAN, Prof. Dr. Yusuf - Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müd.

BEKTAŞ, Doç. Dr. Ekrem - Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

CEYLAN, Prof. Dr. Ömür - İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

CÖHCE, Prof. Dr. Salim - İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

ÇOBANOĞLU, Prof. Dr. Özkul - Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

DEĞERLİ, Prof. Dr. Fikret - İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı

EKİNCİ, Prof. Dr. Abdullah - Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

ETİLİ ÖKTEN, Prof. Dr. Can - İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı

GEZGİN, Prof. Dr. Suat - İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi

KALA, Prof. Dr. Ahmet - İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

KENJETAY, Prof. Dr. Dosay - Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi - Kazakistan

KIYILAR, Doç. Dr. Murat - İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi

KONUÇU, Prof. Dr. Enver - Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

KUŞOĞLU, Prof. Dr. M. Zeki - Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi

KÜÇÜKALTAN, Prof. Dr. Derman - Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

MOMENT ATIS, Prof. Dr. Sarah - Wisconsin Üniversitesi - ABD

MORINA, Prof. Dr. İrfan - Priştina Üniversitesi - Kosova

ÖKSE, Prof. Dr. Tuba - Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

ÖNAL, Doç. Dr. Mehmet - Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
ÖZTÜRK, Prof. Dr. Mustafa - Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
SAATÇİ, Prof. Dr. Suphi - Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Rektör Yardımcısı
SAYAR, Prof. Dr. Ahmet Güner - İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
SIEMENIEC-GOLAS, Prof. Dr. Ewa - Jagiellonian Üniversitesi - Polonya
SILAY, Prof. Dr. Kemal - Indiana Üniversitesi - ABD
ŞAHİN, Prof. Dr. Enis - Sakarya Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu
TUNCEL, Prof. Dr. Metin - İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
YILMAZ, Prof. Dr. Ahmet - Harran Üniversitesi Rektör Yardımcısı Ziraat Fakültesi

Sempozyum Düzenleme Kurulu:

AKBIYIK, Abuzer - Halk Kültürü Araştırmacısı
ALBAYRAK, Yazar Öğr. Gör. Nurettin - İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM)
BAYUK, Yrd. Doç. Dr. Nedim - Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
DEMİRBAĞ, Öğr. Gör. Ahmet Turan - İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı
DEVECİ, Mustafa - Harran Üniversitesi Sağlık Kültür Spor Daire Başkanı
GÖZEN, Öğr. Gör. Emine - Harran Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
GÜNGÖR, Öğr. Gör. Sezen - Namık Kemal Üniversitesi Saray Meslek Yüksekokulu
KARADAĞLI, Necmi - Şanlıurfa Belediyesi Sosyal ve Kültür İşleri Daire Başkanı
KARASU, Yrd. Doç. Dr. Mithat Arman - Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
KÜRKÇÜOĞLU, Öğr. Gör. S. Sabri - Harran Üniversitesi GAP Bölgesi El San. Araş. ve Uyg. Merk.
KÜRKÇÜOĞLU, Yrd. Doç. Dr. A. Cihat - Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
MANCI, Mehmet Emin - Motif Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi
ÖĞÜT, Yrd. Doç. Dr. Tahir - Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ÖKTEN, Yrd. Doç. Dr. Şevket - Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
ÖLMEZ, Doç. Dr. Adem - Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
ÖZBUDUN, Öğr. Gör. Haldun - Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi
PALALI, Yrd. Doç. Dr. İlhan - Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
PAYDAŞ, Doç. Dr. Kazım - Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
TERZİOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Ahmet - Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
TÜRKOĞLU, Öğr. Gör. Sabahattin - İstanbul Ticaret Üniversitesi
YEŞİLYURT, Ekber - Gazeteci Ressam
YÜCETEPE, Fevzi - Şanlıurfa Belediyesi Başkan Yardımcısı

Sempozyum Sekreteryası:

Sacide GÜNGÖR – Motif Vakfı

NOT: Diziler Soyadı Alfabetik Sırasına Göre Yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	ix
SEMPOZYUM PROGRAMI	xiii

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Motif Halk Oyunları Eğitim Ve Öğretim Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Sanayici–İşadamı M. Zeki Baykal’ın Açılış Konuşması	XXV
Şanlıurfa Belediye Başkanı Dr. Eşref Fakıbbaba’nın Açılış Konuşması.....	XXVII
Harran Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İbrahim Halil Mutlu’nun Açılış Konuşması.....	XXIX

BİLDİRİLER

URFA VE ÇEVRESİNDEKİ SİKKELERİN YEREL TARİH İLE İLİŞKİSİ	3
<i>Abdullah EKİNCİ</i>	
ESNAF VE SANATKÂRLARLA İLGİLİ TÜRKÜLER VE MANİLER.....	14
<i>Abuzer AKBIYIK</i>	
BİR ÖLÜM SOSYOLOJİSİ DENEMESİ ÖRNEĞİ OLARAK İKTİSADİ HAYATA MEZARLIKLARDAN BAKMAK: SAFRANBOLU VE ÇEVRESİNDE GELENEKSEL MESLEK HAYATININ MEZARTAŞLARINA YANSIMASI	32
<i>Adem SAĞIR</i>	
BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ’NDE, EHL-İ HİREF TEŞKİLATI VE DOKUMACILIKLA ALAKALI BAZI BELGELERE DAİR	51
<i>Ahmet AYTAÇ</i>	
OSMANLI’DA TİCARİ HAYATTA BEDESTENLERİN YERİ VE ÖNEMİ: GAZİANTEP ÖRNEĞİ.....	62
<i>Asım Günel ÖNCE, Sadettin PAKSOY</i>	
TÜRK MASALLARINDA SATICI TİPİ	77
<i>Ayşe YÜCEL ÇETİN</i>	
TÜRK ATASÖZLERİNDE BORÇ VE BORÇLULUK FİKRİNİN ELE ALINIŞ BİÇİMİ	88
<i>Cevdet AVCI</i>	
AHİ TEŞKİLATLARININ ÇALIŞMA HAYATINI DÜZENLEMEDEKİ ROLÜ	96
<i>Cihan SELEK ÖZ, Özge Alev SÖNMEZ, Abdulkadir ALTINSOY</i>	
ÂŞIK EDEBİYATINDA ESNAF VE İŞ DESTANLARI.....	106
<i>Doğan KAYA</i>	
BİR KAZANÇ YOLU OLAN MURABAHA’DAN SOSYO-EKONOMİK BİR KAVRAM OLAN MARABA’YA	129
<i>Efe DURMUŞ</i>	
HALK KÜLTÜRÜNDE, İKTİSAT VE TİCARETTE UZUNLUK VE AĞIRLIK ÖLÇÜLERİ.....	135
<i>Ekber YEŞİLYURT</i>	
HALK KÜLTÜRÜ ÜRÜNLERİNİN PAZARLANMASINDA İNTERNETİN ETKİSİ	138
<i>Elif ASLAN</i>	
AL VER ETMAH (ALİŞ VERİŞ YAPMAK).....	151
<i>Emine GÖZEN</i>	

TÜRK HAMAMI İŞLETMECİLİĞİNİN DÜNÜ BUGÜNÜ	159
<i>Emine Zafer ÖÇBE</i>	
KAPALI ÇARŞILARIN TİCARİ HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: ŞANLIURFA KAPALI ÇARŞI ÖRNEĞİ.....	167
<i>Erdal ALANCIOĞLU</i>	
AHİLİK KÜLTÜRÜ VE GÜNÜMÜZ TÜRK HALK KÜLTÜRÜNE YANSIMALARI	176
<i>Erol EROĞLU, Yavuz KÖKTAN</i>	
GELENEKSEL EL SANATLARI ÜRÜNLERİNDE MARKALAŞMANIN ÖNEMİ	186
<i>H. Feriha AKPINARLI, Adem ÇOLAK</i>	
GELENEKSEL EL SANATLARIMIZIN YEREL KALKINMADA VE EKONOMİDEKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	196
<i>Taciser ONUK, H. Feriha AKPINARLI</i>	
ÂHİLİKTEN YÂRENLİĞE YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA RUHU	206
<i>Gökhan Tarıman CENİKOĞLU</i>	
GELENEKSEL EL SANATLARI BAĞLAMINDA BULDAN BEZİ’NİN MARKALAŞMA SORUNU	212
<i>Gülperi MEZKİT</i>	
AZERBAYCAN HALK EDEBİYATINDA TİCARİ DÜRÜSTLÜK KONSEPTİ	218
<i>Ağaverdi HALİL</i>	
OSMANLI DEVLETİ’NDE TİCARET MAHKEMELERİ’NİN KURULMASI ÇALIŞMALARI VE URFA ÖRNEĞİ	223
<i>İlhan PALALI</i>	
GELENEKSEL TÜRK TİYATROSUNDA TİCARİ HAYAT VE TÜCCAR TİPİ	229
<i>İsmet ÇETİN</i>	
KAYSERİ ESNAFLARI ARASINDA SOMUT OLMAYAN HALK KÜLTÜRÜ ÜRÜNLERİNDE İKTİSADÎ VE TİCARİ SÖZLER (Atasözleri, Deyimler, Bilmeceler, Dualar, Yeminler, Nasihatler, Maniler, Türküler, Fıkralar, Satıcı Sözleri)....	241
<i>Kadir ÖZDAMARLAR</i>	
ANTAKYA’NIN ORTAK YAŞAM ALANI: UZUN ÇARŞI’DAN GELENEKSEL YANSIMALAR	258
<i>Kadriye ŞAHİN</i>	
ÜRÜN TASARIMINDA GELENEKSEL SANAT VE GÜZELDUYUSAL UYGULAMALAR KATKISIYLA YAKALANABİLECEK ÖZGÜNLÜK	270
<i>Kamile AKGÜL</i>	
ESKİ TÜRKLERDE TİCARET.....	277
<i>Kazım PAYDAŞ</i>	
URFA GÜMRÜK DEFTERLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA URFA’DA TİCARET.....	287
<i>Mehmet Emin ÜNER</i>	
HALK EDEBİYATINDA PARA VE HAYIR DUA MODELİ	305
<i>Mehmet TURMUŞ</i>	
İKTİSADİ VE TİCARİ HAYATIN ŞEKİLLENDİRDİĞİ: ODALAR VE ODA GELENEĞİ	309
<i>M. Yaşar DURU</i>	
HALK OYUN VE TEMAŞALARINDA SOSYAL YARDIMLAŞMA VE GÖSTERİ YAPANLARIN HAKKININ VERİLMESİ	312
<i>Meleyke MEMMEDOVA</i>	
İKTİSAT VE TİCARADA EVRENSSEL DENGİ KURALI	318
<i>Metanet Azizgızı ALİYEVA</i>	
YAŞAYAN BİR MÜBADELE EKONOMİSİ ÖRNEĞİ: “ÖRÜDEN TUTMA KARDAŞLIK”	334
<i>Metin ÖZARSLAN, Hicran KARATAŞ</i>	

TARİHİ VE DİNİ BAĞLAMDA İSLAM VE İKTİSADİ GELİŞME.....	340
Muammer GÜL	
TRABZON'DA TİCARET AHLAKI.....	351
M. Yavuz ALPTEKİN	
MÜBADELE VE MÜBADELENİN SON ÖRNEKLERİ: ÇERÇİLİK VE BOHÇACILIK	356
Mustafa ÇAPAR	
1844 (1260 H.) TARİHLİ HALEP NÜFUS DEFTERİNE GÖRE URFA'DA GAYR-İ MÜSLİM NÜFUS VE SANATLARI	370
Mustafa ÖZTÜRK	
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU İLE ALMANYA ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER (İTHALAT-İHRACAT)	382
Mustafa ŞİT, Haydar KARADAĞ	
HAC FOLKLORUNUN EKONOMİYE YANSIMASI	392
Nilgün TÜRKMEN	
MEMMED ARAZ ŞİİRLERİNDE İKTİSADİ İLİŞKİLERİN FOLKLOR KAYNAKLARINA YENİ BAKIŞ.....	413
Nizami Muradoğlu MEMMEDOV	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ ATASÖZLERİNDE İKTİSAT VE TİCARET	419
Nurettin ALBAYRAK	
YENİ NESİL İLETİŞİM ARAÇLARININ İŞ AHLÂKİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	442
Osman ÖZSOY	
TÜRKÜLERDE ÖLÇÜ, TARTI VE HESAP KAVRAMLARI.....	450
Özlem AYDOĞDU RENDE	
GELENEKSEL AĞAÇ OYMACILIĞI SANATI ÜRÜNLERİNİN İCRACI, SATICI VE MÜŞTERİ BAĞLAMINDA KÜLTÜREL EKONOMİK DEĞERİ VE GELENEKSEL ALIŞVERİŞ TEKNİKLERİ.....	461
Pınar KARATAŞ	
AŞIK ŞİİRİNDE TİCARİ KAVRAMLAR	474
Galib SAYILOV	
ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜNDE ÖLÇÜ TARTI VE HESAP KAVRAMLARI	479
S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU	
SURNAMELERDE ESNAF (KIYAFETLERİ, GELENEKLERİ, HÜNERLERİ)	490
Sabahattin TÜRKÖĞLÜ	
TANZİMAT HİKÂYE VE ROMANLARINDA SEYYAR SATICILAR.....	493
Salih OKUMUŞ, B. Semiha BAHÇECİ	
EVRENSEL ÖLÇÜ ALTI ARPA TANESİ BİR PARMAK.....	507
Seher KEÇE TÜRKER	
ESKİ ROMA KOMEDİ ESERLERİNDE ÇARŞI ESNAF ANLAYIŞI	515
Sema SANDALCI	
MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ANADOLU'DA TİCARİ HAYAT	523
Süleyman ÜNÜVAR	
AHİLİĞİN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI: BEYPAZARI ÖRNEĞİ	534
Şirin YILMAZ ÖZKARSLI	
AZERBAYCAN LATİFE VE ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ ONLARDA TİCARİ İLİŞKİLER.....	542
Tahir ORUCOV	

AHİLİKTEN MESLEK KURULUŞLARINA YAPISAL BİR DÖNÜŞÜM	549
<i>Taner AKÇACI, İlbey ÖZDEMİRÇİ</i>	
TÜRK HALKININ ZENGİNLİK-YOKSULLUK VE TUTUMLULUK-SAVURGANLIK KONULARINDAKİ ALGILAMALARININ ATASÖZLERİNDEKİ YANSIMALARI	561
<i>Tülay UĞUZMAN</i>	
MADDİ KÜLTÜR VARLIKLARI İŞİĞİNDA, ORTA ÇAĞ VE SONRASI GEYVE’NİN TİCARİ ÖNEMİ	582
<i>Tülin ÇORUHLU</i>	
İSTANBUL MAHKEMESİ 43 NUMARALI ŞER’İYYE SİCİLİNE GÖRE GEDİK SİSTEMİNİN UYGULANMA ŞEKİLLERİ	597
<i>Türker UYGUR</i>	
KIBRIS TÜRK MÜCADELE YILLARINDA KIBRISTA EKONOMİ, TİCARİ HAYAT VE NACAK GAZETESİ	605
<i>Ulvi KESER</i>	
AHİLİK KÜLTÜRÜNDEN YANSIMALAR: MUDURNU ÖRNEĞİ.....	653
<i>Zuhal GÜLER, Derya ÇIRAKOĞLU, Hacer AKÜLKÜ</i>	
FOTOĞRAFLAR.....	667

HALK KÜLTÜRÜNDE İKTİSAT VE TİCARET ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

PROGRAM

27 NİSAN 2012 - CUMA

- 10.00 * Açılış Töreni
* Saygı Duruşu – İstiklal Marşı
* Barkovizyon Sunumları
* Açılış Konuşmaları
- M. Zeki BAYKAL (Motif Vakfı Yön. Kur. Bşk.)
- Prof. Dr. İbrahim Halil MUTLU (Harran Üniversitesi Rektörü)
- Dr. Eşref FAKİBABA (Şanlıurfa Belediye Başkanı)
* Plaket Takdimleri

11.00 1. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Ahmet YILMAZ
2) Prof. Dr. Can ETİLİ ÖKTEN

11.00 – 11.15 Prof. Dr. Metin TUNCEL
“Türkiye’de Kuruluş Nedeni Ticaret Olan Şehirler”

11.15 – 11.30 Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
“Urfa ve Çevresindeki Sikkelerin Yerel Tarih ile İlişkileri”

11.30 – 11.45 Öğr. Gör. S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU
“Şanlıurfa Halk Kültüründe Ölçü Tartı ve Hesap Kavramları”

11.45 – 12.00 Doç. Dr. Nesrin YILDIRIM
“Zekat ve Namaz Saatlerinin İktisadi Anlamı”

12.00 – 12.15 Dr. Serkan HAVERİ
“Çağdaş Ortamda İlimi Sonuçların Ekonomiye Tatbikinin Felsefi Boyutları”

12.15 – 12.30 Dr. Mehmet Emin ÜNER
“Urfa Gümrük Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarisında Urfa’da Ticaret”

12.30 – 12.45 Bildirilerin Tartışılması

11.00 1. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Taciser ONUK
2) Prof. Dr. Muammer GÜL

11.00 – 11.15 Prof. Dr. Osman ÖZSOY

“Yeni Nesil İletişim Araçlarının İş Ahlakı Üzerindeki Etkileri”

11.15 – 11.30 Doç. Dr. Metin ÖZARASLAN - Arş. Gör. Hicran KARATAŞ

“Yaşayan Bir Mübadele Ekonomisi Örneği: Örüden Tutma Kardaşlık”

11.30 – 11.45 Doç. Dr. Kazım PAYDAŞ

“Eski Türklerde Ticaret”

11.45 – 12.00 Yrd. Doç. Dr. Musa Yavuz ALPTEKİN

“Trabzon’da Ticaret Ahlakı”

12.00 – 12.15 Arş. Gör. Efe DURMUŞ

“Bir Kazanç Yolu Olan Murabaha’dan Sosyo-ekonomik Bir Kavram Olan Maraba’ya”

12.15 – 12.30 Arş. Gör. Türker UYGUR

“İstanbul Mahkemesi 43 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre Gedik Sisteminin Uygulanma Şekilleri”

12.30 – 12.45 Bildirilerin Tartışılması

13.00 – 14.00 Yemek Arası

14.00 2. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Fikret DEĞERLİ
2) Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN

14.00 – 14.15 Prof. Dr. Taciser ONUK – Doç. Dr. H. Feriha AKPINARLI

“Geleneksel El Sanatlarımızın Yerel Kalkınmada ve Ekonomideki Yeri ve Önemi”

14.15 – 14.30 Doç. Dr. Halil AGAVERDİ

“Azerbaycan Halk Edebiyatında Ticari Dürüstlük Konsepti”

14.30 – 14.45 Doç. Dr. H. Feriha AKPINARLI – Adem ÇOLAK

“Geleneksel El Sanatları Ürünlerinde Markalaşmanın Önemi”

14.45 – 15.00 Yrd. Doç. Dr. Elif ASLAN

“Halk Kültürü Ürünlerinin Pazarlanmasında İnternetin Etkisi”

15.00 – 15.15 Arş. Gör. Pınar KARATAŞ

“Geleneksel Ağaç Oymacılığı Sanatı Ürünlerinin İcracı, Satıcı ve Müşteri Bağlamında Kültürel Ekonomik Değeri ve Geleneksel Alışveriş Teknikleri”

15.15 – 15.30 Arş. Gör. Gülperi MEZKİT

“Geleneksel El Sanatları Bağlamında Buldan Bezi’nin Markalaşma Sorunu”

15.30 – 15.45 Bildirilerin Tartışılması

15.45 – 16.00 Çay Arası

14.00 2. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN

2) Prof. Dr. Osman ÖZSOY

14.00 – 14.15 Prof. Dr. Fuzuli BAYAT

“Sosyo-Ekonomik Bağlılı Pazar Folkloru”

14.15 – 14.30 Yrd. Doç. Dr. Adem SAĞIR – Yrd. Doç. Dr. İbrahim YENEN

“Bir Ölüm Sosyolojisi Denemesi Örneği Olarak İktisadi Hayata Mezarlıklardan Bakmak: Safranbolu ve Çevresinde Geleneksel Meslek Hayatının Mezartaşlarına Yansımaları”

14.30 – 14.45 Dr. Kadriye ŞAHİN

“Antakya’nın Ortak Yaşam Alanı: Uzun Çarşı’dan Geleneksel Yansımalar”

14.45 – 15.00 Öğr. Gör. Emine Zafer ÖÇBE

“Türk Hamamı İşletmeciliğinin Dünü Bugünü”

15.00 – 15.15 Öğr. Gör. Erdal ALANCIOĞLU

“Kapalı Çarşıların Ticari Hayat Üzerindeki Etkileri: Şanlıurfa Kapalı Çarşı Örneği”

15.15 – 15.30 Arş. Gör. İskender YILDIRIM

“Kültürel Miras Unsuru Olarak Yerel Ticaret Mekânları ve Kültür Turizmi”

15.30 – 15.45 Bildirilerin Tartışılması

15.45 – 16.00 Çay Arası

16.00 3. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Suat GEZGİN

2) Doç. Dr. Işıl ALTUN

16.00 – 16.15 Prof. Dr. Asım Günel ÖNCE - Doç. Dr. Sadettin PAKSOY

“Osmanlı’da Ticari Hayatta Bedestenlerin Yeri ve Önemi: Gaziantep Örneği”

16.15 – 16.30 Doç. Dr. Adil CEMİL

“Şifahi Örneklerimizden Ticari İzler”

16.30 – 16.45 Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ARIÖĞLU

“Türk Halk Tiyatrosu’nun Yeni İcra Ortamları Olarak Alışveriş Merkezleri (AVM)”

16.45 – 17.00 Yrd. Doç. Dr. Sema SANDALCI
“Eski Roma Komedi Eserlerinde Çarşı Esnaf Anlayışı”

17.00 – 17.15 Yrd. Doç. Dr. Yüksel GÜNGÖR
“Osmanlı’da Saraç Üreten Merkezlerden İstanbul Saraçhane Arastası”

17.15 – 17.30 Okutman Emine GÖZEN
“Al Ver Etmah (Alış Veriş Yapmak)”

17.30 – 17.45 Bildirilerin Tartışılması

16.00 3. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU
2) Doç. Dr. Ulvi KESER

16.00 – 16.15 Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN
“Türk Masallarında Satıcı Tipi”

16.15 – 16.30 Dr. Doğan KAYA
“Aşık Edebiyatında Esnaf ve İş Destanları”

16.30 – 16.45 Arş. Gör. Cevdet AVCI
“Türk Atasözlerinde Borç ve Borçluluk”

16.45 – 17.00 Arş. Gör. Akife HALİLOVA
“Masalda Esnaf ve Esnafın Masalı”

17.00 – 17.15 Araştırmacı Özlem AYDOĞDU RENDE
“Türkülerde, Ölçü, Tartı ve Hesap Kavramları”

17.15 – 17.30 Araştırmacı – Yazar Abuzer AKBIYIK
“Esnaf ve Sanatkârlarla İlgili Türküler ve Maniler”

17.30 – 17.45 Bildirilerin Tartışılması

20.00 KOKTEYL

28 NİSAN 2012 - CUMARTESİ

09.15 1. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN
2) Prof. Dr. Asım Günel ÖNCE

09.15 – 09.30 Doç. Dr. Tahir ORUCOV
“Azerbaycan Latife ve Atasözlerinin Özellikleri, Onlarda Ticari İlişkiler”

09.30 – 09.45 Doç. Dr. Seyfeddin RZASOY

“Oğuz Ata Sözlerinde Ticari Ahlak ve Davranış Modelleri”

09.45 – 10.00 Yrd. Doç. Dr. Meral OZAN

“Beypazarı Halk Kültüründe Geleneksel Ölçü ve Tartı Birimlerinin Dünü ve Bugünü”

10.00 – 10.15 Yrd. Doç. Dr. Salih OKUMUŞ – B. Semiha BAHÇECİ

“Tanzimat Hikâye ve Romanlarında Seyyar Satıcılar”

10.15 – 10.30 Dr. Qalib SAYILOV

“Azerbaycan Âşık Şiirinde Ticari Kavramlar”

10.30 – 10.45 Gazeteci – Ressam Ekber YEŞİLYURT

“Halk Kültüründe İktisat ve Ticarete Ağırlık Ölçüleri”

10.45 – 11.00 Bildirilerin Tartışılması

11.00 – 11.15 Çay Arası

09.30 1. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

2) Doç. Dr. Kamile AKGÜL

09.15 – 09.30 Prof. Dr. Mukhtarkhan ORAZBAY

“Çin Kaynaklarına Göre Tarihteki ‘İpek Yolu’ Üzerindeki Ulaşım ve Vergi Geleneği”

09.30 – 09.45 Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU

“Sinop Balatlar Kilisesi Kazılarında Gün Işığına Çıkarılan 18-19. Yüzyıla Ait Anadolu, Avrupa ve Çin’den İthal Seramikler”

09.45 – 10.00 Yrd. Doç. Dr. İlhan PALALI

“Osmanlı Devleti’nde Ticaret Meclisleri ile Mahkemelerinin Kurulma Çalışmaları ve Urfa Örneği”

10.00 – 10.15 Dr. Mehmet TURMUŞ

“Halk Edebiyatında Para ve Hayır-Dua Modeli”

10.15 – 10.30 Öğr. Gör. Sabahattin TÜRKOĞLU

“Surnameler’de ki Esnaf”

10.30 – 10.45 Seher KEÇE TÜRKER

“Evrensel Ölçü Altı Arpa Tanesi Bir Parmak”

10.45 – 11.00 Bildirilerin Tartışılması

11.00 – 11.15 Çay Arası

11.15 2. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. M. Zeki KUŞOĞLU
2) Doç. Dr. Mehmet ÖNAL

11.15 – 11.30 Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

“1844 Tarihli Halep Nüfus Defterine Göre Urfa’da Gayr-i Müslim Nüfus ve Sanatları”

11.30 – 11.45 Doç. Dr. Ulvi KESER

“Mücadele Yıllarında Kıbrıs’ta Ekonomi, Ticaret Hayatı ve Nacak Gazetesi”

11.45 – 12.00 Yrd. Doç. Dr. Tülin ÇORUHLU

“Maddi Kültür Varlıkları Işığında Ortaçağ ve Sonrasında Geyve’nin Ticari Önemi”

12.00 – 12.15 Öğr. Gör. Mustafa ŞİT

“1. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya Arasındaki Ticari İlişkiler (İthalat-İhracat

12.15 – 12.30 Uzman Arkeolog Seçil KOCA

“Anadolu’da İlk Kayıtlı Ticaret Sistemi”

12.30 – 12.45 Uzman Ahmet AYTAÇ

“Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde, Ehl-i Hiref Teşkilatı ve Dokumacılıkla Alakalı Bazı Belgelere Dair”

12.45 – 13.00 Bildirilerin Tartışılması

11.15 2. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN
2) Yrd. Doç. Dr. Cihat KÜRKÇÜOĞLU

11.15 – 11.30 Prof. Dr. Muammer GÜL

“Tarihi ve Dini Bağlamda İslam ve İktisadi Gelişme”

11.30 – 11.45 Prof. Dr. İsmet ÇETİN

“Geleneksel Tiyatroda Ticari Hayat ve Tüccar Tipi”

11.45 – 12.00 Yrd. Doç. Dr. Nurcan YAZICI METİN

“Dünya Fuarlarında Osmanlı İmparatorluğu”

12.00 – 12.15 Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÜVAR

“Milli Mücadele Döneminde Anadolu’da Ticari Hayat”

12.15 – 12.30 Araştırmacı Metanet AZİZGİZİ ALİYEVA

“İktisat ve Ticaret’te Evrensel Denge Kuralı”

12.30 – 12.45 Arş. Gör. Nilgün TÜRKMEN

“Hac Folklorunun Ekonomiye Yansımaları”

12.45 – 13.00 Bildirilerin Tartışılması

13.00 – 14.00 Yemek Arası

14.00 3. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Metin TUNCEL
2) Doç. Dr. H. Feriha AKPINARLI

14.00 – 14.15 Yrd. Doç. Dr. Zuhâl GÜLER – Derya ÇIRAKOĞLU–Hacer AKÜLKÜ
“Ahilik Kültüründen Yansımalar: Mudurnu Örneği”

14.15 – 14.30 Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇAPAR
“Mübadelelerin Son Örnekleri Çerçilik ve Bohçacılık”

14.30 – 14.45 Yrd. Doç. Dr. Anzavur DEMİRPOLAT - Yrd. Doç. Dr. Sıtkı YILDIZ
“Modern Ticari Yaşamada MÜSİAD Üyesi Esnafın İş Ahlakı: Denizli Örneği”

14.45 – 15.00 Dr. Şirin YILMAZ ÖZKARSLI
“Ahiliğin Günümüze Yansımaları: Beypazarı Örneği”

15.00 – 15.15 Dr. Meleyke MEMMEDOVA
“Halk Oyun ve Tamaşalarında Sosyal Yardımlaşma ve Gösteri Yapanların Hakkının Verilmesi”

15.15 – 15.30 Gazeteci - Yazar Mehmet Yaşar DURU
“İktisadi ve Ticari Hayatın Şekillendirdiği Bir Mekân: Oda ve Oda Geleneği”

15.30 – 15.45 Bildirilerin Tartışılması

15.45 – 16.00 Çay Arası

14.00 3. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Suphi SAATÇI
2) Doç. Dr. Türker EROĞLU

14.00 – 14.15 Yrd. Doç. Dr. Cihan SELEK ÖZ – Arş. Gör. Özge Alev SÖNMEZ – Arş. Gör. Abdulkadir ALTINSOY
“Ahi Teşkilatlarının Çalışma Hayatını Düzenlemedeki Rolü”

14.15 – 14.30 Yrd. Doç. Dr. Erol EROĞLU – Yrd. Doç. Dr. Yavuz KÖKTAN
“Ahilik Kültürü ve Günümüz Türk Halk Kültürüne Yansımaları”

14.30 – 14.45 Yrd. Doç. Dr. Taner AKÇACI – Arş. Gör. İlbey ÖZDEMİRCİ
“Ahilikten Meslek Kuruluşlarına Yapısal Bir Dönüş”

14.45 – 15.00 Yrd. Doç. Dr. Gökhan Tarıman CENİKOĞLU
“Ahilikten Yarenliğe Yardımlaşma ve Dayanışma Ruhu”

15.00 – 15.15 Yrd. Doç. Dr. Halit KARATAY

“Ahilik Öğretilerinin Esnaf-Müşteri İlişkilerine Yansımaları”

15.15 – 15.30 Dr. Irina YUZVYAK

“Halk Ticaret Sanatında Deyimler ve Atasözleri: Rolü ve İşlevi”

15.30 – 15.45 Bildirilerin Tartışılması

15.45 – 16.00 Çay Arası

16.00 4. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. İsmet ÇETİN

2) Doç. Dr. Metin ÖZARSLAN

16.00 – 16.15 Doç. Dr. Aziz ELEKBERLİ

“Azerbaycan Folklorunda Deve ve Devecilikle İlgili Deyim ve Rivayetler”

16.15 – 16.30 Doç. Dr. Türker EROĞLU – Dr. Selçuk Kürşad KOCA

“Türk Halk Kültürünün Doğrudan Veya Dolaylı Olarak Ticarete Kullanılması”

16.30 – 16.45 Yrd. Doç. Dr. Kadir ÖZDAMARLAR

“Kayseri Esnafları Arasında Somut Olmayan Halk Kültürü Ürünlerinde İktisadi ve Ticari Sözler (Atasözleri, Deyimler Bilmece, Dualar, Yeminler, Nasihatler, Maniler, Türküler, Satıcı Sözleri)”

16.45 – 17.00 Yazar - Öğr. Gör. Nurettin ALBAYRAK

“Türkiye Türkçesinde Atasözlerinde İktisat ve Ticaret”

17.00 – 17.15 Bildirilerin Tartışılması

17.15 – 17.30 Çay Arası

16.00 4. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

2) Doç. Dr. Ekrem BEKTAŞ

16.00 – 16.15 Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN

“Türk Halkının Zenginlik - Yoksulluk ve Tutumluluk – Savurganlık Konularındaki Algılamalarının Atasözlerindeki Yansımaları”

16.15 – 16.30 Prof. Dr. Kamil HUSEYNOĞLU

“Oğuzların Sosyo-Ekonomik Düzümlerinin Halk Edebiyatına Yansıması”

16.30 – 16.45 Doç. Dr. Kamile AKGÜL

“Ürün Tasarımında Geleneksel Sanat ve Güzelduyusal Uygulamalar Katkısıyla Yakalanabilecek Özgünlük”

16.45 – 17.00 Araştırmacı – Yazar Nizami Muradoğlu MURADOV

“Memmed Araz Şiirlerinde İktisadi İlişkilerin Folklor Kaynaklarına Yeni Bakış”

17.00 – 17.15 Bildirilerin Tartışılması

17.15 – 17.30 Çay Arası

17.30 – 18.30 GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

19.00 Akşam Yemeği

29 NİSAN 2012 – PAZAR

Şanlıurfa Gezisi

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Sanayici–İşadamı M. Zeki Baykal’ın Açılış Konuşması

Sayın Rektörüm, Sayın Belediye Başkanım, kurum ve kuruluşların değerli temsilcileri, çok değerli öğretim üyeleri, değerli basın mensupları, Harran Üniversitesi Şanlıurfa Belediyesi ve Motif Vakfı işbirliğinde düzenlenen “Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu”na hoş geldiniz.

Öncelikle, bizleri onurlandıran katılımınızdan dolayı teşekkür ediyorum. Motif Vakfı kuruluş amacı; Türk folklorunu bilimsel ve sanatsal açıdan araştırmak, incelemek, sergilemek ve dünya ülkelerine tanıtabilmek odaklı kurulmuştur. Etkinlik alanlarımız; “Motiflerle Anadolu Kültür Şöleni”, “Halk Bilim Ödül Töreni”, “Halk Bilim Sempozyumu”, “Motif Dergisi”, “Motif Sempozyum Kitapları” ve “Motif Akademi Dergisi”yle teorik boyuta da uzanan çalışmalar yapılmaktadır.

Halk kültürü alanında, uygulamaya dönük yatırımların yanında teorik anlamda da yatırımlar yapılması gerektiğinin bilinci ve anlayışla, her geçen gün, daha büyük kitlelere ulaşabilmeyi hedefledik. Bu güne kadar, başta Kültür ve Turizm Bakanlığımız olmak üzere Türkiye genelinde farklı birçok üniversitemizin işbirliğinde Halk Kültürümüzün korunup yaşatılmasına yönelik önemli konuları ele alan Halk Bilim Sempozyumları gerçekleştirdik. Tüm bu akademik çalışmaları yurt içinden ve yurt dışından 2.000’e yakın akademisyen ile gerçekleştirdik ve her bir sempozyumun bildirilerini kitap haline getirerek gelecek nesillere kaynak eser olarak bırakıyoruz. Değerli konuklar, bu gün ise 13. Motif Halk Bilim Sempozyumları kapsamında Motif Vakfı yine bir ilke imza atarak “Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret” konusunu ele alarak böylesi

anlamalı bir sempozyumu düzenlemiş bulunuyor. Gün boyunca sürececek olan bu sempozyumda ulusal ve uluslararası siz değerli akademisyenler tarafından sunulacak olan bildiriler ile yapılacak olan tartışmalar, sempozyumun hedeflediğı amaca ulaşmasını sağlayacaktır.

Değerli konuklar, Motif Vakfı'nın Türk Halk Bilimine hizmeti, sizlerden aldığı güç ve destekle sürecektir. Sözlerimi bitirmeden önce, Motif Vakfı'na verdikleri desteklerden dolayı Harran Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. İbrahim Halil MUTLU'ya, Şanlıurfa Belediye Başkanı Sayın Eşref FAKİBABA'ya, üniversitenin çok değerli öğretim üyelerine, Onur Kurulu, Düzenleme Kurulu ve Motif Vakfı Yönetim Kurulu üyelerimize, Sayın Sabri KÜRKÇÜOĞLU'na ve Sağlık Kültür Spor Daire Başkanı Sayın Mustafa DEVECİ'ye, sempozyumun gerçekleşmesinde emeğı geçen herkese teşekkür ediyorum.

Bilimi, yaşamımızla bütünleştirme imkânı sunan daha nice etkinliklerde birlikte olabilmek umuduyla sizleri saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

Şanlıurfa Belediye Başkanı Dr. Eşref Fakıbaba'nın Açılış Konuşması

Sayın Rektörüm, Motif Vakfı'nın Çok Değerli Başkanı, Değerli Üyeleri, Kıymetli Hocalarım, Değerli Misafirler ve Değerli Basın Mensupları! Hepinize saygılar sunuyorum. Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz.

Şu an dünyanın en eski şehrinde bulunuyorsunuz ve Göbeklitepe sadece Türkiye'yi değil bütün dünyayı şaşırtıyor ve birçok bilim adamı şu anda Göbeklitepe ile ilgili çalışmalar yapıyor. Herkes Göbeklitepe'yi ve dolayısıyla Şanlıurfa'yı merak ediyor. Hakikaten bu büyük bir şanstır. Burada ortak akılla çalışıyor muyuz sorusu akla geliyor. Evet, Sayın Rektörümüzle, belediyemiz, valiliğimiz, garnizon komutanlığı, sivil toplum örgütleri hep beraber çalışıyoruz. İşte Motif Vakfı'nın bu organizasyonunun özellikle burada yapması bunun bir sonucu olsa gerek diyorum. Emeği geçen tüm arkadaşlarımıza, özellikle Motif Vakfı Başkanına, Sayın Rektörümüze ve Belediyemize, Siz değerli misafirlerimize teşekkür ediyorum.

Şanlıurfa 12.000 yıllık bir şehirdir. Göreve geldiğimiz günden beri biz şehre neler yapmaya çalışıyoruz? Madem burası eski bir şehir, eski ile yeniyi ayırarak; eskiyi koruyup, yeni yerleşimleri ise çağdaş ve yaşanabilir bir hale getirip farklı bir şehir oluşturma gayreti içerisindeyiz. Bunda da elimizden geldiği kadar bütün unsurlarla başarılı olduğumuzu düşünüyorum. Eğer eylül ayında gelmiş olsaydınız belki bu yoldan çok farklı geçmiş olacaktınız. Dikkat edecek olursanız bir taraftan karayolları bir taraftan belediyemiz çalışıyor. Ağaçlar buranın iklimine göre özel olarak seçilmiş ve çok farklı bir güzergâh sağlayacaktır. Aynı işlemler diğer ana arterlerimizde de yapılmaktadır.

Havaalanında indiğiniz andan itibaren özel bir şehre geldiğinizi zaten fark ettirmeye çalışıyoruz.

Burada fiziksel olarak bütün işleri yaparız. Elbirliđiyle bütün arkadaşlarımızla Allah'ın izniyle başaramayacağımız bir şey yoktur. Urfalı olarak biz bunları yaparız. Motif'in düzenlediği bu sempozyum da özellikle Urfa'da başlattığımız kültürel faaliyetlerin bir parçası niteliğindedir. Fiziksel olarak bir şehri değıştirebiliyorsunuz ama kültür alt yapı ve anlayış çok önemlidir ve değıştirilmesi daha zordur. Bunlar hakikaten ihtiyacımız olan konulardır.

Şehri çok güzel yapıyorsunuz ama esnafınız gelen misafire iyi davranmadığı takdirde veya birine beş liraya verirken diğeri altı liraya verdiğinde bütün o özellikler de kayboluyor. Bütün çalışmalarınız bertaraf olmuş oluyor. Çok güzel bir lokantaya giriyorsunuz ve çok güzel yemekler var ama hijyene dikkat edilmemişse ve gelen misafir rahatsızlanmışsa o zaman bakıyorsunuz şehrin güzelliği ve tarihi de hiç öne alınmıyor.

Onun için bu sempozyum bizim için çok önemli. Biz dünyanın en eski şehri olarak kültürün bütün dünyaya buradan yayıldığına inanarak buna en fazla dikkat eden şehir olmak zorundayız. Somut olmayan mirasıyla da çok zengin bir şehirdir. İnsanlar sıra gecesinin ne olduğunu merak ettiği için gelip eğleniyor, yiyor, içiyor ve Urfa'da sıra gecesine katıldım diyor. Hâlbuki sıra gecesini sadece yeme içme ve eğlenme değildir. Sıra gecesini kültürü aynı zamanda bir sohbet ortamı, dayanışma ve paylaşma buluşmasıdır.

Keşke bütün araştırmacı arkadaşlarımız burada olsaydı ve bu sempozyumu takip etselerdi. Urfa kültürüne ve turizmine katkısı çok olurdu diye düşünüyorum. Yine de katkısı olacaktır. Burada çok değerli arkadaşlarımız var ve başta ben olmak üzere arkadaşlarla kültürümüzü her fırsatta yabancılara anlatacağız.

Halk Kùltüründe İktisat ve Ticaret Sempozyumunun çok başarılı ve yararlı geçeceğine yürekten inanıyorum. Sayın Motif Vakfı Başkanı başta olmak üzere sempozyumda emeği geçen bütün arkadaşları kutluyorum. Rektörlüğümüze, belediyemize ve emeği geçen hocalarımıza, siz misafirlerimize yürekten teşekkür ediyorum. Hepinize hoş geldiniz diyor saygılarımı sunuyorum.

Harran Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İbrahim Halil Mutlu'nun Açılış Konuşması

Sayın Belediye Başkanım, Sayın Motif Vakfı Başkanım ve Yönetim Kurulu, Halk müziğine, halk kültürüne, halk sanatına gönül vermiş değerli büyüklerim meslektaşlarım, Değerli Öğretim Üyeleri. Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu'na hepiniz hoş geldiniz.

Türk kültürüne, Türk folkloruna derinliğiyle, zenginliğiyle öncü çalışmalar yapmış Motif Vakfı ile üniversitemiz ve belediyemiz iş birliğiyle böyle bir sempozyumun Şanlıurfa'da olması da daha bir anlamlıdır. Çünkü Şanlıurfa medeniyetin beşiğidir ve büyük bir tarihi geçmişi vardır. Harran'da dünyanın ilk üniversitesi kurulmuştur. Biz de adımızı o üniversiteden aldık. Birçok bilim adamı yetiştirmiş, ilk gökyüzü rasathanesi burada kurulmuştur. Harran, kelime anlamı itibariyle kesişen yollar demektir. Anadolu medeniyeti ile Mezopotamya'nın kesiştiği yerdir. Yani kültürün derlendiği, harmanlandığı bir yerdir. Onun için Harran Üniversitesi Farabi'yi, Sabit Bin Kurra'yı, El Cabir'i yetiştirmiş bir kurumdur. Her ne kadar tanıtımımızda kuruluş yılımız 1992 deniliyorsa da dünyanın en eski üniversitesi olarak ve kuruluşumuzu da 5. yüzyıl diye dile getiriyor ve kabul ediyoruz. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'yle 1992'de tekrar açılmıştır.

Burada iktisat ve ticaret konusu işlenecektir. Bu konu çok önemlidir. Şanlıurfa, Batı ile Doğunun kesiştiği, Batı ile Doğunun ticaret merkezi olan bir ildir. Şanlıurfa müziğiyle, folkloruyla önemli bir yere sahiptir. Bunun sorumluluğuyla üniversitemiz bugün 16 bin öğrencisi, 800'e varan akademik çalışanı, 1000'e varan idari personeliyle bu bölgede sadece ilahiyatta, mühendislikte değil bizim asıl kültürümüz olan güzel

sanatlarda, konservatuarda, müzikte de öncü olmak istiyoruz. Bundan dolayı teşrif eden kùltür insanlarımız, sanatçılarımızdan desteklerini bekliyoruz. Çünkü Urfa gerçekten hak ettiğı yerde değildir. Şanlıurfa yıldızı parlayan, geleceğı olan bir ildir. Onu hep birlikte istenilen, arzu edilen yere çıkarmak zorundayız.

Başta Motif Vakfı Başkanımız Zeki Baykal'a, Yönetim Kuruluna ve hemşerimiz Mehmet Emin Mancı'ya, bu sempozyumun düzenlenmesinde emeğı geçen Harran Üniversitesi Öğrencilerine, Çalışanlarına, Öğretim Üyelerine, Sayın Belediye Başkanımıza, katkı veren kurum ve kuruluşlara teşekkür eder herkese saygılar sunarım.

BİLDİRİLER

URFA VE ÇEVRESİNDEKİ SİKKELERİN YEREL TARİH İLE İLİŞKİSİ

Abdullah EKİNCİ*

Ansiklopedik anlamıyla “Darp” vurmaktan, “Hane” de ev kelimesinden gelerek, “Darphane” yani para basılan ev anlamında kullanılmıştır. Çin ve Roma’da ise dökme işlemi de kullanılmıştır. İlk paralar M.Ö. VII. Yüzyılda Lidyalılar tarafından kestirilmiştir. Sikkelerin basımı ise, birbirinden bağımsız bir halde, Çin’de Hindistan ve Anadolu’da ortaya çıkmıştır.¹ İlk para altın gümüş karışımı bir elektron olup, Krezüs (Kroisos) tarafından ayrıştırılarak sikke haline getirilmiştir. Bütün ülkelerde kullanılan altın, gümüş, bakır paraların yerine geçmek üzer, Çin’den örneği alınan kâğıt para tedavüle çıkarılmışsa da, Horasan’dan, Karadeniz’e kadar hiçbir rağbet görmemiştir. Tarihçi Vassaf, “İlhanlı Hükümdarı Hülagu Han, Çin’den gelen Çeng-san’ın tavsiyelerine uyarak, halkın elindeki, altın gümüş yani madeni paraları toplatarak, kâğıt paraya yani “Çav”ı yerine piyasaya sürdüğünü, ancak halk ve tüccarlar bu kâğıt paraya hiç itibar etmediğini hatta ticaretin durma noktasına geldiğini, bunu görünce Hülagu Han’ın da kâğıt parayı kaldırdığı anlatılmaktadır.² Bu olay halkın sikkenin metaline önem verdiğini göstermektedir.³

Sikkelerin üretildiği darphaneler, devletin kontrolü altındadır. Sikke basımı hükümdarlık simgesidir, tahta çıkan hükümdar hutbe okutup sikke bastırarak egemenliğini ele almaktadır. İlk dönemlerden beri bu töre devam etmiştir. Sikke darp ettirmek ve darp edilen sikkelerin tarihi gelişimini takip etmek, kent tarihi ve kültürü bilgisinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Sikkelerin ışığında şehir tarihi incelenmesinde paranın tarihi gelişim sürecinden başlayarak, toplumların karşılaştığı para ve ekonomik kriz meselelerinin öğrenilmesinde ve de bu krizler konusunda alınan tedbirlerin günümüzle kıyaslanmasında önemli bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır. Sikkeler bölgesel politika ve ekonomik tarih ile ilgili tarafsız bir kaynaktır. Sikke aynı zamanda bir iletişim aracıdır. Bu nedenle toplumlararası diyalogu göstermesi açısından önemlidir. Sikke okumalarından amaç, sikkeler ışığında kentin sosyal ve ekonomik tarihi sikkenin nitelik, biçim ve üslubunun başlıca tarihsel konularla nasıl ilişkisi olabileceğini göstermektir. Sikke metalinin sağlanması, darphanenin tanımı, darphanelerin genelde belirli bir kentin sikkelerinin üretildiği yerler olarak kabul edildiği vurgulanmaktadır. Sikke basımının nedenleri, sikke ve devlet harcamaları arasındaki ilişkileri de ortaya koymaktadır. Bölgede basılan sikkeler aynı zamanda bağımsızlık alameti hakkında da bilgi verir. Sikkelerin üzerindeki damga, işaret ve yazıların tarih bilgisi için önemi ve tarihçiye birçok konuda yardımcı olduğunda şüphe yoktur.

Sikkenin dolaşımı, sikke hareketlerinin nedenleri, sikke dolaşımı ile ticaret arasındaki ilişkiler aynı zamanda toplumlararası ilişkileri göstermesi açısından da önem

* Prof.Dr., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Şevket Pamuk, **Ak Akçe, Moğol ve İlhanlı Sikkeleri**, İstanbul 1992, 9, 11.

² Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1995, 615.

³ Şevket Pamuk, 11.

arzeder. Sikkeler ekonomik krizler hakkında da bilgi verir. Bu çalışmada, krizlerle para arasındaki ilişki ve sikkenin krizlerle yeniden şekillenmesi; Tağşiş, enflasyon, devalüasyon, manipülasyon gibi günümüzde de sıkça kullanılan birçok kavramın ortaçağlardaki gündelik hayattaki izleri sürülecektir. Bu meselelere karşı alınan tedbirlerle, para reformları günümüzde de karşılaştığımız bu ve benzeri problemlere çözüm önerileri sunabilir. Ekonomik sıkıntı dönemlerinde basılan sikkelerle, ekonominin güçlü olduğu dönemlerdeki sikkelerde kullanılan madenin çeşidi, ayarı ve değeri bakımından büyük farklılıklar söz konusudur. Sikkelerin incelenmesiyle geçmişte bölgemizde oluşan siyasi ve ekonomik krizler, sosyal istikrar hakkında da bilgi verecektir. Eski çağda sikkelerde başlıca dört metal kullanılırdı. Bunlar; elektron, (altın ve gümüş karışımıdır), altın, gümüş ve bronzdur. Sikke metallerinin sağlandığı yerlerde birinci sırada madenler yer alır. Bölgede basılan sikkeler bölgedeki yeraltı zenginlikleri hakkında da bilgi verir. Savaş sonrasında elde edilen ganimetler de sikke metali için bir kaynaktır. Bu da bölgenin siyasi tarihine ışık tutacak bir bilgiyi içerir. Birtakım değerli kap kacakların eritilerek bunlardan sikke yapıldığı veya var olan sikkelerin tedavülden toplanarak bunlardan yeni sikkeler basıldığı bilinir.

1 -Harran'da Ortaya Çıkan Sikkeler ve Yerel Tarih İlişkisi

Harran'da 20. yüzyılın kırklı yıllarının sonları ile ellili yıllarda, Londra'da Ortadoğu ve Afrika araştırmalar okulundan D. Storm Rice, Britanya'nın Ankara'daki Arkeoloji enstitüsünden Seton Lloyd ve Türkiye'nin Antik çağ kazılarında sorumlu dairesinden Nuri Gökçe'nin denetiminde arkeolojik kazılar yürütülmüştür. İslam Abideleri (Anıtları) adı altında özellikle iç kale ve Ulu Cami ve Şeyh Hayat el Harranî'nin şehir surları dışında bulunan kutsal Türbesi incelenmiştir. Bu konuda 1951 ve 1952 yıllarında, iç kale ve tek tek Abidelerle ilgili çalışmalar başta Anadolu Study akademik dergilerde yayınlandı.⁴ Kazıların başkanlığını yürüten D.S. Rice'in trajik ölümü bütün bu ortaya çıkan materyallerin unutulmasına neden oldu. Bir sonuç raporu hiç bir şekilde yayınlanmadı. Sadece Terry Allen 1986 yılında İslam Mimarisi ile ilgili yayınlanan kitabında bu kazılarla ilgili malzemeyi kullanmış ve kazı raporları hakkında bilgi vermiştir. Kazıların yeniden tamamlanması ve şimdiye kadar bulunan materyallerde İslam arkeolojisinin eksikliğini ortaya koyuyor ve bu yönüyle erken islam ve Eyyübilerin mimarisi ve aynı zamanda çok zengin bir yere sahip olan seramikler önem taşımaktadır. Noksan olan seramiklerin değerlendirilmesine dair veriler günümüzde daha da devam eden tartışmaların daha çok 3./9. yüzyıldan 5./11. yüzyıllarda Diyar-ı Mudar'daki seramiklerin üretimi ile ilgili bilgilerin aktarılması etrafında döndüğüdür.⁵ Harran'daki 264 tane Sikke (madeni para) bölgenin siyasi ve ekonomik tarih ile ilgili tarafsız bir kaynak olarak inceleme imkânı vermektedir. Eldeki buluntular arasındaki farklar,

⁴ S. Rice, **Summary Report on archaeological work carried out in the Harran Tek Tek area province of Urfa) SE Turkey in the summer of 1956**; D.S. Rice "A Muslim Shrine at Harran" **BSOAS, VXXVII/3**, 1955; Lloyd-Brice, "Harran", **Antolian Studies** 1, 77-111; T. Allen, **A Classical Revival in Islamic Architecture**, Wiesbaden 1986, 53-56; Geniş bilgi için bkz. Abdullah Ekinci, **Harran Mitolojisi ve Tarihi**, Şanlıurfa 2008, s 1-45.

⁵ Stefan Heidemann, "Die Fundmünzen von Harran und ihr Verhältnis zur lokalen Geschichte", **Bulletin of SOAS**, 65, 2, (School of Oriental and African Studies. United Kingdom), 2002, 268.

Harran'da bulunan küçük malzeme grubu da buna dâhil, Diyar Mudar⁶ ve Fırat bölgesinin orta alanına ait Madinat el Fâr/Hısn Maslama, Rakka, Balis ve Mayadin el-Rahba ve kuzey Suriye'deki Dehes, Antiochia, ve Hama kazılarının verilerinden oluşan bilgiler ve buna denk gelen en önemli alanlar, küçük paranın geçerlilik süresi ile bunlar açık bir şekilde karşılaştırılması, bölge tarihinin karanlık noktalarını aydınlatacak içeriktedir.⁷ Eyyübi-Zengine döneminde Rakka Bakır hazinelerinin oluşumunda önemli bir rol oynuyordu.⁸ Çelik metal para genellikle hazine malı olarak gömülü bulunarak emniyete alınmış ve o zaman dönen paranın gömülme tarihi hakkında bilgiler aktarılıyor. Hazinelerin bulunuşu çok az rastlanan istisnai bir durum arz ediyor. Düzenli olarak yapılan arkeolojik kazılarda Bakır sikkeler bulunuyor. Bunlar geniş bir sahada tek tek sikke olarak dağınık bir şekilde bulunuyor. Bakır Sikkelerin çelik madenlerine karşılık tedavülde kalmaları normalde kaynakstal menşeleri pek birbirinden uzak olmadıkları veya doğrudan doğruya aynı alanda geçerli olduklarıdır. Aynı zamanda Harran bölgesinde üretilmeyen fakat bölgede çıkarılan bakır sikkeler, bulundukları bölge ile diğer bölge ve şehrsel ilişkileri ortaya koymaktadır. Özellikle Harran'ın Rakka ile ticari iletişimini göstermesi açısından kayda değerdir. Llyod ve Rice'nin ilk ortaya koyduğu kazı raporunda 28 sikkeyle ilgili bilgi vermektedirler. Doksanlı yılların sonlarında bu sikkeler hakkında pek bilgi alınamamıştır. Kayıp oldukları düşünülmüş fakat Geoffrey King, SOAS, Venetia Potter ve Britanya müzesinin yardım ve destekleriyle Kasım 1999 yılında bu sikkeler Britanya Müzesinde tekrar bulunmuştur. Bu madeni para (sikke) grubu 264 tane numuneden ibarettir. Bu Sikkelerin çok azı işaretlenen sikkelerle benzerlik taşıyordu.⁹ Bütün bu sikke takımlarının teşekküllü incelenmesi sonucu bize yerel örtülü beklentileri açıkça gösteriyor. Bu sikkeler içinde açıkça tanınmayan şey ise başka bölgelerin yabancı buluntularıyla karıştırılmış olmasıdır. Bir bütün olarak 264 tane sikke ile daha önce Harran'da bulunan tarihi sikkelerle karşılaştırılıp değerlendirilme imkânı vermektedir. Bu Sikkelerin çoğu yani üçte ikisi Eyyubi devletinin yetmiş yıllık Harran'daki hükümranlılığı dönemine aittir.

2- Harran'ın Yerel Tarihi Ve Sikkelerin Tedavülü (Sürümü)

2.1. Bizans ve Erken İslam Dönemi

Bulunup üzerinde çalışılan Sikkelerin içinde antik çağ ile ilgili sikkeler bulunmadığı gibi, herhangi bir işaret de yoktur. Ne (Carrhae) Harran'daki 3. yüzyıla ait ve nede Roma'nın geç dönemine ait 4. ve 5. yüzyıla ait işaretler var. Bunlar başka bölgelerde çok sık bulunuyor. Yalnızca 28 sikkeyi rapor eden Lloyd ve Rice, kazılarında daha çok abidelerle ilgileniyordular ve bunlar Severus Alexsander (i.s –222-235) bir tane Gümüş Sikke ve bir tane Costantius II. (i.s 337-361) ait bir tane Folles (eski Bizans toplama şekillerden oluşan kabartma kağıt vesikalar) bulmuşlardı.¹⁰ Bizans imparatoru Justinian I.

⁶ Diyar Mudar, İA.,

⁷ Stefan Heidemann, 268.

⁸ A. M. al-Ush, *Al-Kanz al-nuhâsi fi'l Raqq, Les Annales d'Archeologiques de Syrie. Revue d'Archeologie et d'Histoire Syrienne*, 8-9, 53-66'den aktaran Stefan Heidemann, 269.

⁹ Stefan Heidemann, 270

¹⁰ Lloyd-Brice, 110; Stefan Heidemann, 270.

(i.s -527-565) hükümranlılığı döneminde imparatorluğun doğu sınırları genişletilerek tamamlanmış ve sınırlar (Carhae) Harran'da sabitleştirilmiştir.¹¹ 6.yüzyıla ait iki tane Folles mevcut bulunuyor, bunlardan biri Britanya müzesinde ve diğeri de İstanbul'da ve Kral Justinus II. ve Sophia (i.s-565-578) dönemine aittir. 6. yüzyıl sikkeler açısından ve aynı zamanda diğer sınır şehirlerini de kapsayarak, mesela Rakka/Kallinikos gibi şehirleri de bu sikkeler temsil ediyordu. Erken İslam, yani Emevi dönemine ait tedavülde bulunmuş olan 13 tane Sikkenin numunesi bulunuyor. Aynı zamanda Arapların bölgeyi 18-19/639-40 yıllarında işgal etmesinden sonrada bölgede Bizanslara ait Sikkeler devamlı eski Suriye ve kuzey Mezopotamya alanları küçük Bakır Sikkeleri geçim kaynağı olarak kullanılıyordu. Constans II'e (i.s-641-688) ait Follesler Suriye ve Kuzey Mezopotamya'daki alanlarda bulunmuşlardı. Malların bu Sikke yolu ile ithali 655'ten 658 yıllarına kadar devam ederek, taki Bizans ile Araplar arasında Barış antlaşmasının yapıldığı (39/659-660) tarihinde bu durum ortadan kaldırılmıştır. Harran'da erken İslam dönemine denk düşen 2-3 kadar ithal edilmiş olan Constans II. dönemine ait Follesler bulunmuştur.¹²

Emevi döneminde Fırat'ın orta havzası ile Balih-Tales bölgeleri çok canlı zengin bir ekonomik dönemi yaşıyordu. Ümmeyye ailesinin fertleri daha çok yatırımlarını kanal inşasına ve geniş bayındır alanlarda genişlettikleri tarım ve çiftçiliğe yapıyordu. Emeviler döneminde Diyar-ı Mudar kısmı olarak Cezire Valiliğine bağlı idi. El-Cezire Emevilerin zamanın da kuzey bölgesinin hükümranlılığını elinde bulunduruyor ve 83/702 tarihlerinden itibaren Ermenistan ve Azerbaycan'da buna dâhil oluyordu. Harran uzun bir süre Emevilerin bu büyük kuzey eyaletinin başkenti idi.¹³ Bölgenin Gümüş Sikkeleri sabit olmayan bir yerde bulunuyordu. Bunlar genellikle Eyalet Valisinin Sikkelere ayırdığı hazinesinde bulunuyordu. Harran'da ikamet etmiş olmasından dolayı, orada Dirhem de basılıyordu. Halife Mervan II. (127-132/744-750) döneminde Harran Halifeliliğin merkezi yönetiminin olduğu yer idi. Geniş bir şekilde 126/743-4'den 132/649-650 yıllarında Dirhemlerin basılması şehirde çok anlamlı bir şekilde hissediliyordu. Yine aynı dönemde Emeviler döneminde Bakır Sikkeler de basılmıştır. Harran'da ilk Darp edilen Bakır Sikke'nin tipinin üzerinde basım tarihi yok ve 90/710 yılında Darp edilmiş olabilir. Emevilerin geç dönemine ait taklit edilmiş iki Madeni Para yerel tedavülü 116/743-35 temsil ediyor. Bu tipler Harran ve Ruha'da belki de daha sonraki yıllarda basılanlar da sabit bir tarih ile basılmış ve küçük Para ile bütünleştirilerek sık sık bu bölgede taklitleri basılmış olabilir.¹⁴

Harran bölgesine ait olmayan Sikkeler, Harran ile diğer yerler arasındaki ilişkiler hakkında bölgesel kapıları aralayarak bilgi veriyor. Bölgeler arasındaki bağlantılar erken İslami dönem ile karşılaştırıldığında Sikkeler başka kazıları da gerektiriyor. Aşağı yukarı 30 km güneyde bulunan Hısn Masleme Sikkeleri Harran'daki Sikkelerle aynı işaretleri taşıyor. Harran şehri o dönemde Saruc ve Manbic şehirleriyle kuzey Suriye'ye bağlıydı.

¹¹ Abdullah Ekinci, 14-16.

¹² Stefan Heidemann, 272.

¹³ M. Bates, "The dirham mint of the northern provinces of the Umayyad Caliphate", in Y. T. Nercessian (Hrsg): *Essays dedicated in hour of Dr. Paul Z. Bedoukian on the fortieth year of his contributions*, 89-111.

¹⁴ Stefan Heidemann, 272.

Buna kanıt olarak Suriye'nin kuzeyindeki Sikke şehirleri olan Halep ve Kinnesrin de bulunan iki Sikke gösterilebilir. Buna karşılık olarak Güneyde bulunan Rakka da çokça bulunan Sikkeler Kuzey Suriye'deki Sikkeler içinde bulunmamış, sadece çok azı El-Rusafa'ya aittir. El-Rusafa ve Rakka'daki bütün Sikke buluntuları Harran'dan Balih-Tales ile Güney Suriye ve Şam arasındaki bağlantı ve ilişkileri açıkça ortaya koyuyor.¹⁵ 4-Sikke Abbasiler dönemine ait, 5 tanede yöreye aittir. Aynı şekilde bir bağlantı ile Musul'a doğru gidildiğini görüyoruz ve bunun acaba kuzeyden Ra's el Ayn üzerinden mi yoksa güneyden Rakka üzerinden Fırat Nehri boyunca gidiliyordu. Erken İslam dönemine ait Harran'daki kazılarda bulunan Sikkeler ve aynı zamanda Hisn Maslama'dakilerde buna dâhil, Abbasilerin el-Cezire Valisi el Abbas İbn Muhammed (142-155/759-772),¹⁶ döneminde basılmış birçok Sikke grubunu oluşturuyor. Harran'daki Sikkelerin bulunduğu yörenin ismi El Cezire'dir. Harran'daki kazılarda 7-8 Sikke numunesi bulunmuş (Nr.15,22) ve Hisn Masleme'da ise 9 tane numune bulunmuştur. Rakka'da ise iki tane numune bulunmuş, Rusafa'da ise bir tane çıkarılmış, Balis ve El Rahba'da ise hiç bulunmamıştır. Bu durum şimdiye kadarki bilgileri tasdik ediyor. El Cezire ismi bu Sikkelerde geçtiği gibi Kuzey bölgelerinin başkenti olan Harran'ın ticari önemini belirtiyor.

Abbasilerin Halifesi El-Mehdi Muhammed (158-169/775-785) Sikkelerin reformu çerçevesinde yenilik yaparak kuzey Suriye ve kuzey Mezopotamya bölgelerinde güçlü bir şekilde Bakır paranın dolaşımını sağladı. Güney Irak'taki Sikkeler, her şeyden önce Küfe'deki sikkeler 163/779-80 yılları arasında büyük bölümü ithal edilmişlerdi. Buradaki halk Küfe'deki Sikkelerin dolaşımına alışmış, o yüzden bu Sikkeler bu bölgede taklit edilerek basılmıştır. Bu melez Sikkelerin kopyaları, bunların bir tarafında normal Sikke tipi ve diğer tarafında ise Küfe Sikkelerinin taklidini taşıyor ve bunlar aynı zamanda Rakka, Nusaybin (Nasibin), Kinnasrin ve Şam ve taklit Sikkelerinin merkezi yapmıştı. Tabi ki başka Sikke bölgeleri de vardı. Taklit edilerek basılmış olan Sikkeler en az 180/795 yıllarının başlarına kadar üretilmişlerdi. Bu durum Irak'ta ithalata dayalı bu taklit Sikkelerinin periyodik olarak devam etmiş ve bu taklidi Sikkelerin altı tanesi Harran'da bulunmuştur.

Harun Reşit devrinde Rakka 180/796-7 ve 193/809 yılları arasında ve daha sonrayı takip eden yıllarda Rakka el-Mansur ile kardeş şehir olan el-Rafika ile beraber Abbasi imparatorluğunun batı bölgesinin başkenti idi. El Rafika Sikkelerin, yani Bakır, Gümüş ve Altın basımının bulunduğu şehir olduğu için bölgede çok büyük bir önem taşıyordu. Komşu yöre olan Harran'da da Harun Reşit devrinde Ruha ve Nusaybin (Nasibin) de Bakır Sikkeler üretilmiştir. Bu iki bölgede Harran'daki Sikkeler tarafından temsil edilmiyor. El-Rafika'nın Bakır Sikkeleri sadece iki tane numune olup Harran'daki Sikkelerin adı altında tanınıyor. Ayrıca 189/804 yıllarına ait El-Rafika'da Sikkelerin tedavülü yoktur ya da bulunmuyor. Orada erken İslam dönemine ait Hisn Maslama enkazları içinde bulunan bir Sikke'ninde yalnız başına, bununda kazı çalışmalarında Harran'da ortaya çıkan mimarinin de bizi Eyyubilerin mimarisine götürdüğünü söyleyemeyiz. Çalışmalar sonucu elde edilen bu durumun, Sikkelerin mobil olarak

¹⁵ Stefan Heidemann, Katalog der Fundmünzen aus al-Rakka, in A. Becker-S. Heidemann (Hrsg): **Ar-Raqqa II-Die Islamische Stadt**, Mainz 2002, 130; Stefan Heidemann, **Die Fundmünzen von Harran**, 272.

¹⁶ Taberi, **Târk al-rusul wal-mulûk**, ed. M. J. De Goeje, Leiden, 1879-1901, III, 374; K.V. Zettersteijn, "al-Abbas b. Muhammed", **EI**², I, 12.

bulunduğu El-Rafika'daki, ki bunlar daha çok küçük paralardan oluşuyor ve bu paraların öncelikle büyük şehir olan Rakka/El-Rafika'nın ihtiyaçlarını karşılıyor ve doğrudan doğruya bölgenin her yerinde üretiliyordu ve bu Sikkelerin tedavülü çok az bir şekilde Şehir sınırlarının dışına çıkabiliyordu. Harran'da 200/815-6 yıllarında bir Bakır Sikke'nin tedavülü bulunuyordu ki bu şimdiye kadar sadece bir tane numunenin bulunuşu ile tanınıyor. Bu Sikkelerin tedavüle çıkarılması bile şehrin ihtiyaçlarını çok az bir şekilde küçük para ile zorla karşılıyordu. Harran ve diğer şehirlerde ek olarak ilave edilen Sikkelerle yardım ediliyordu ve sık sık sekizgen şekilde kesilen ve Sikkelere benzeyen teneke parçalarından yapılıyor. Bunlar daha önce basımı yapılmış olan Sikke baskılarını pek hatırlatmıyor. Bu Sikkelerin formları, Hisn Maslama'daki kazıların gösterdiği gibi, ta 3./9. yüzyıla kadar devam etmiş veya en az 270/880 yıllarına kadar devam ettiğini bize yapılan kazılar kanıtlıyor. Harran'daki kazılarda bu dökme Sikkelerden üç tanesi bulunmuştur.¹⁷

3./9.yüzyılın ikinci yarısından itibaren günlük alış veriş ödemelerinde Gümüş Dirhemlerin bölünmesinden oluşan parçaların yardımı ile yapıldı ve aynı paralardan, para meblağı yapıldı. 4./10. yüzyılın sonunda Gümüş Sikkelerin değeri teknik düzenlemelerden dolayı, çok azı Gümüşten yapıldı ve bu nedenle değer kaybına uğramıştı. Bu Sikkeler tarih kaynaklarında, "Asvad Dirhemi" veya "Kara Dirhem" olarak anılmış ve küçük paranın yerine geçmişlerdi. Onlar, çok az miktarda Gümüş ayarını taşıdığı için, Bakır Sikkeler gibi rastgele atılmamışlardı. Şimdiye kadar ortaya çıkan malzemeler ışığında çelik metalden basılmış Sikkeler Tülonogulları ile Karmatilerin savaşlarında yeniden kullanıldığı görülüyor. Şimdiye kadar sadece Tülonogullarına ait 276/889-90 yıllarında bir Dinar bulunmuştur.¹⁸ İlk defa Abbasilerin hükümrانlığı döneminde, 280/890 yıllarında nizami bir şekilde çelik metal Sikkeler için özel bir yer şehirde tahsis edilmiştir. Abbasiler devrinde Harran'da ilk Altın Sikke basımı 284/897-98 yıllarına denk geliyor ve ilk Gümüş baskısı ise daha sonraki yıllara yani 285/898-99 senelerinde oluyor. Yıllık olarak düzenli basılan Dirhem ve büyük ihtimalle Dinarlarında baskısı 323/934-5 senelerinde olduğuna dair kanıtlarda mevcuttur. Daha sonra çelik metal Sikkelerin bulunuşu çok dağınık olarak savaşlara bağlantılı olarak hareketli bir zemin bulmuştur. Buna bir durumda El Rafik'daki Sikkelerin bulunduğu hazinelerdir. Abbasi imparatorluğunun hükümrانlık gücünün 3./9. yüzyıllarının son çeyreğinde önemli oranda zayıflaması ve yitilmesiyle beraber Diyar-i Mudar şehirlerini olumsuz bir şekilde etkilemişti. Abbasilerle onlara yarı bağımlı olan otonom bölgelerindeki Emirlikler Mısır'ın Tülonogulları beyliği (264/877-8) ile 280/893-4 yılları arasında yürüttüğü savaşlarda ki bunlara daha sonraki on yıllarda Karmatiler ve Emir el-Ümera beyliği de dâhil oluyor ve imparatorluk içindeki bu hükümrانlık kavgaları 320/930 yıllarına kadar sürer ve Diyar-i Mudar'da bu savaşların en çok geçtiği yer oluyordu. Özellikle İbn Havkal sistematik bir şekilde Diyar Mudar'ın soyulduğunu, bu soygunculuğun yapılmasının sorumluluğuna da Hamdanilerin lideri Seyfüddevle Ali'ye (El-Rakka 330/942, Halep 333-

¹⁷ Stefan Heidemann, **Die Fundmünzen von Harran**, 273.

¹⁸ O. Graber, **The Coinage of the Tūlunids** (american Numismatic Society NNM 139), 14, New York, 71.

356/945-967) yüklemiştir.¹⁹ Abbasilerin Sikkelerinin nizamlı baskısı da bu politik olayların sonuçlarına bağlı olarak son buluyordu.

2.2. Numeyrilerden Zengilere Geçiş

4./10. yüzyılların ilk dönemlerinde Arapların göçer kabilelerinin Arap yarımadasından Suriye ve Kuzey Mezopotamya'ya ikinci büyük göç dalgası başlattılar. Bu göçmenler gittikleri yerlerde yerli halka ait arazi ve tarlaların büyük bir kısmına el koydukları gibi şehirlerarası yolları da tehdit altında tutuyordular. Aşiretlerin liderliğini elinde tutan ve yörenin eski oturanları olan Beni Tağlib yani Hamdaniler başlangıçta bu yeni göç eden aşiret grupları üzerinde kontrol denemelerinde bulunuyorlardı. Ama 4./10. yüzyılın ikinci yarısından sonra artık bu kontrolleri sağlayacak güçte değildiler. Arka arkaya Cezire'de bu göçmenler tarafından ayrı ayrı devletçikler/emirlikler kuruldu.²⁰ Yüzyılın başında Beni Numeyriler Diyar-ı Mudar ve Harran'ın çevresine yerleşmiştiler. Emir Vathab İbn Cabbar'ın hükümranlılığı döneminde, 380/990-1(42) yıllarından sonra ki büyük ihtimalle Hamdanilerin Halep'te ölümünden sonra (392/1002), Harran'da yarı bağımsız bir emirlik kurdu. Numeyrilere ait Harran ve El-Rakka'da ayrı ayrı dağılmış şekilde Sikke baskıları mevcuttur. Bu zamana ait Emir Vathab'dan sonra iktidara gelen Sabib ibn Vathab (410-431/1019-20-1039-40 yılları) Mührünü taşıyan Kara Dirhemler (Dirhem Asvad) basılmıştır. D.S.Rice'in yaptığı kazılarda parça parça Numeyrilerin lideri Mani İbn Sabib zamanında şehirlerin büyük kapılarını sağlam yaptığı ve arkeolojik buluntuların katman katman yapılış zamanlarına göre dizildiği görülmektedir. İki Selçuklu Dirhemi Asvad Muhammed Tapar (498-511/ 1105-18) ve ondan sonra hükümdar olan oğlu Melik El-Malik Mesud devrine ait bulunmuştur. Bu dönemde Harran ovası ve çevresi sürekli Haçlı savaşlarının ve batı Anadolu Selçuklu imparatorluğunun kendi iç politik güç elde etme savaşlarının geçtiği bölge idi. Büyük ihtimalle bu iki "Kara Dirhem" Musul'da basılmıştır. Sikkelerin merkezi şehri olan Harran'ı da bu fikirden pek uzak tutmamak gerekir. 5./11.yüzyılın ortalarında Cezire'de Paranın sürümü/tedavülü Bizans'ın imzasız/isimsiz Follesleriyle ithal yolu ile bütünleştiğini görmekteyiz. Bu buluntuların Harran'daki sayısı iki kopyadan oluşuyor, bu Sikkelerin miktarı çok az ve bunlar Rakka, Balis ve diğer bölgelerdeki kazılar sonucu ortaya çıkmışlardır. Bu iki kopyada biri Badem şeklinde kesilmiştir. Bu durum sık sık Bizanslılara ait Diyar-ı Mudar (Rakka) ve kuzey Suriye'de bulmak mümkün.

Bunun dışında bu yörede 30 km uzakta Haçlı şehri olan Ruha da (Edessa) bu buluntuları bulmak mümkündür. Gerekse Rakka'daki kazılarda ortaya çıkan buluntular, bunlar bu devir için değeri az olan zayıf Sikkeler olmakla birlikte, Rakka'daki Bakır Sikkelerle aynı şekilde Balis Sikke buluntuları ve Ruha'daki folleslerle bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, bunlar buralarda pek temsil edilmedikleri görülmektedir. Bu şu anlama gelmektedir. Çok güçlü bir şekilde bölgesel olarak sınırlandırılmış ve bu Bakır Sikkelerin dolaşımı haçlı seferleri idaresinin bulunduğu Ruha'daki /Edessa ve kardeş komşu şehir olan Harran ile ticari ve ekonomik ilişkilerin değiş tokuşu pek görülmemektedir. Sadece Haçlı seferleri zamanında Kral Antiochia devrinden kalma bir tane Bakır Sikke belki de Harran'a ait olduğuna işaret edilmektedir.

¹⁹ İbn Havkal, **Kitab Sürat al-Ard**, ed. J. H. Kramers, Leiden 1938, 878-939.

²⁰ Abdullah Ekinci, 20-32.

2.3. Eyyübiler Devrinde Sikkelerin Dolaşımı/Sürümü

Eyyübiler devrindeki Sikkeler şimdiye kadar bulunan sikkelerin üçte ikisini oluşturuyor. Bu dönemde dolaşımda olan sikkeler yan yana olan sikkelerin dolaştığı yörelerde değişik menşei işaretler taşımaktadırlar.

- Birincisi olarak bu Sikkeler hüküm süren Emirliğin, tabi ki Harran'ında ait olduğu politik durumuna göre değişim göstererek Sikkeler kesiliyordu. Zaman zaman Harran ve komşu şehirleri olan Ruha ve Cabar Kalesi Sikkelerin meskenini oluşturuyordu.
- İkinci olarak bir bütün olarak bu devirde Anadolu'dan buraya ithal edilen sikkeler incelendiğinde, birincisi bunlardan daha öncede izah edildiği gibi Bizanslıların Bakır Sikkeleri, daha sonra iki kere de Anadolu Selçuklu devleti tarafından da Bakır Sikkeler buraya devamlı gelmek koşuluyla aktarılmıştır.
- Üçüncü öge (element) olarak dolaşımda olan Sikkeler çoğunlukla Bakır Sikkelerden oluşuyordu. Bunların çoğunluğu komşu bölge olan kuzey Suriye'den ithal ediliyordu. Her ne kadar Diyar-ı Mudar ve Kuzey Suriye birbirleriyle aykırılık gösteriyorlardıysa da, sık sık birbirlerine karşı düşmanlıkta besliyordular, buna rağmen Eyyubi ailesinin emrinde kalarak onlara itaat ediyordular.

Harran'daki ithal Sikkelerin dolaşımı, aynı şekilde Hamah, Balis ve Rakka'da olduğu gibi bu Bakır Sikkeler Anadolu Selçuklulardan da gelenler bunlara ilave ediliyordu. Bu Sikkeler sınırsız bir şekilde piyasada dolaşarak bölge sınırlarını aşıyordu. Burada söz konusu olan Sultan Kılıç Arslan'ın (551-588/1156-92) Suvari işaretli Sikkeleridir ve daha sonra da Keyhüsrev'in (588-607/1192-1220) aynı şekilde Suvari şekilli Sikkeleri Sivas'taki Danişmentlilerin Sikkeleride büyük ihtimalle Harran'a sürekli ithal edilmiştir. Kılıç Arslan'ın bu at tipli bu Sikkeleri 585/1189-90 yıllarından önce Diyar Mudar ve Kuzey Suriye'ye kadar gitmiş, El Rakka'daki Bakır Sikkeler hazinesinin bize gösterdiği gibi, burada en az 102 tane numune bulunmuş. Bunun dışında aynı zamanda bu bize şunu tasdikliyor; Suvari resimli ilk Sikkelerin üzerine yenilerinin resmedilerek Darp edilmesi ve tedavülde dolaşımı Harran'daki El Adil Ebu Bekir (h. 588-591) zamanına denk geliyor.²¹ El Adil Bekir Rabi II 588/1192 yıllarında başarılı bir şekilde El Mansur Muhammed ve amcası Selahaddin arasında arabulucuk yapmıştır. Bu arabulucuk sonucunda Eyyübilere ait olan Diyar-ı Mudar ve başkent Harran El Adil'e teslim ediliyordu.²² El Adil Ebu Bekir bu sebeple aynı yıl yeni Sikkeleri kendi adına Darp ederek 591/1194 yıllarında piyasaya sürmüştü. H. 588-591 yıllarına ait piyasada tedavüle çıkarılan bu Sikkeler büyüklükleri ve ağırlıkları açısından Kılıç Arslan'ın Bakır Sikkeleriyle aynı idi. Bunlar onların üzerine Darp edilmişti. Bu Sikkelerin piyasada dolaşımı daha çok Anadolu Selçuklularının çıkardıklarına karşılık bir tepki olarak basılmışlardı. Buna denk gelen kaynakların eksikliği bizi fazla ilerletmiyor, onun için tarihi bir karar vermekte zorluk çekiyoruz. Eğer küçük para üzerine yeni resimlerle kesimi parayı kontrol edebilseydi ve miri yağı alınsaydı durum daha farklı olurdu. El Adil Ebu Bekir'in hüküm ettiği bölgeler olan kuzey Suriye yani;

²¹ Stefan Heidemann, Die Fundmünzen von Harran, 276.

²² İbn Şeddad, *Al-Nawadir al-sultaniya walmahasin al-yusufiyya, sirat Sala al-Din*, ed. Jamal al-Din al-Shayyal, Kahire 1964, 208; Abdullah Ekinci, 40-43.

Rakka, Balis, Halep ve Hama'ya her nedense Anadolu Selçuklularının suvari şekilli Sikkeleri, ki buna aynı zamanda 588-591 h. tedavüllü Sikkeleri de dahil ithal edilmişti. Bunu buralarda yapılan kazı sonuçlarından öğreniyoruz. Bu iki Sikkeleri değerli kılan şeyin, iki Sikenin şeklinin at falsına göre olması ve aynı zamanda H. 588-91 yıllarında ticari dolaşımda olmuş olması, taki Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye de bunların daha sonra pek tanınmayan numunelerinin sahteleri taklid edilene kadar devam etmiştir. Bunlardan sadece biri Harran'daki buluntular arasında bulunuyor.

Eyyübi devletinin başındaki El Aziz Utman'nın (589-595/1193-1198) ölümünden sonra 595/1198-9 ve 598/1201(59) yılları arasında Eyyübiler içinde iktidar savaşları esnasında Diyar-Mudar'da Bakır Sikkeler yenilenerek çokça numuneleri piyasaya sürülmüştür. Bunlardan on yedi tanesi Harran'daki El Adil Ebu Bekir döneminde Darp edilmiş ve H. 596 ve 598 yılları arasında piyasaya sürülmüştür. Bu tedavüle çıkarılanlar ağırlık ve ölçü çok açık bir şekilde Şam'daki Girtas Bakır Sikkelerle aynı değerdedir. Bunlardan bazıları El Adil Ebu Bekir (595/1199) hükümdarlığı dönemine ait olduklarıdır. Şam'ın Bakır Sikkeleri de 598 ve 599h. yıllarında piyasada çokça dolaşmış ve bunlardan üç veya dört tanesi buluntular arasında bulunmaktadır. Büyük ihtimalle Girtas'da Selahaddin dönemine ait Sikkelerin Harran'a kadar geldiğini kanıtlıyabiliyoruz. Bunları takiben Diyar Mudar'da El Adil Ebu Bekir zamanında piyasaya sürülen Sikkeleride beklenildiği gibi buluntular arasında bulmak mümkün. Cabar kalesi tedavüldeki Sikkeleri 601-602/1204-6 yıllarına ait iki tanesinin numunesi mevcut, daha önemlisi Ruha'da 603/1206-7 ve 605/1210-11 yılları arasında piyasaya sürülmüş olan on beş tane numunesi (Nr.109.123) mevcut ve aynı zamanda Ruha'da başkaca 611-612/1214-16 yıllarına ait darp edilmiş Sikkeler altı tane numune olarak bulunmuştur.

Halep ve Harran'daki bütün politik farklılıkların aidiyetlerine rağmen çok yakın ekonomik ilişkiler Diyar Mudar ve kuzey Suriye ve Halep arasında Harran Sikkeleri kullanılarak iyi bir şekilde sürmüştür, bunlara Rakka'daki Sikkelerde dahildir. Aynı zamanda bu zikr edilen savaş yıllarında El Zahir Gazi hükümdarlığı zamanında 595/1199-1200-3 yılları arasında yeniden Sikkeler Darp edilmiş ve piyasaya sürülmüştür. Bunlardan 5-6 tanesinin numunesi buluntular arasında mevcuttur. Öyle görünüyor ki, El Adil Ebu Bekir'e ait olan Diyar Mudar'da Darp edilen Bakır paralarla Halep'deki El Zahir Gazi ve ondan sonra iktidara gelen bey arasında rekabetin olduğuudur. Halep'de 603-612/1206-16 yıllarına ait Sikkelerin sadece dokuz numunesi bulunmaktadır ve 618/1221-22 yıllarına sadece bir tanesi var ve bir de 620-624/1223-27 yıllarına ait dört tane numune bulunmaktadır. Halep'te bundan sonra Darp edilip piyasaya sürülen Sikkeleri.

Selçuklulardan buralara ithal edilen Bakır Sikkeler 7./13.yüzyılların yirminci ve otuzuncu yıllarında yeniden ithal edilmiş ve bunlardan beş tanesi buluntular arasında bulunmaktadır. Bu Sikkeleri aynı zamanda Rakka ve Balis'de bulmak mümkün. Bununla bir bütünlük sağlamayan Selçukluların Diyar Mudar'ı 632-33/1235-36 yıllarında fethi pek mümkün görünmüyor, bundan önce veya sonrada buralara Anadolu Selçuklularının Sikkeleri ithal edilmiş. 623/1226-7 yıllarında Harran'da El Kamil Muhammed (615-635/1218/38) zamanında yeniden Sikkeler basılmış. Bu Bakır sikkeler 634/1226-7 yıllarına kadar piyasada dolaşmıştır. Bu Sikke şekillerine çok az rastlanıyor, şimdiye kadar 25 tane numunesi ortaya çıkmıştır. Bu Sikkeler aynı zamanda Nuseybin (Nr.165-166), Cabar ve Hisn-i Kayfa'da ise pek bir şey bulunmamış, ki daha sonra Sikke protokollerinde

çok hafif değişiklikler olmuş, bunlar Şam'da basılmıştır. El Kamil Muhammed 634/1236-7 dönemine ait bu Bakır Sikke şekillerinin ortak yanı beraberce piyasada dolaşımı ve tedavülü Eyyübilerin eyaletlerinde değişik ekonomik uygulamalar ortaya çıkarmış ve birde Ankara baskılı Bakır Sikkelerin buralarda gözlemlendiğidir. Bu Sikkelerin 5-7 kadar ki numuneleri Harran, üç tanesi El Rakka, bir tanesi El Rusafa ve büyük ihtimalle bir kaç tanesinde Balis'tedir.

El Kamil Muhammed'in hükümdarlığından sonra El Zahir Gazi'nin torunu olan ve Halep'te bulunan Malik El Nasır Yusuf (634-638/1236-1260) kuzey Suriye ve kuzey Mezopotamya'da Eyyübilerin devletine ait toprakların büyük bir kısmını kendi topraklarına kattı. Onun Halep'te Darp ettirdiği Sikkeler buluntular içinde en son Sikke grubunu oluşturuyor. Bütün bu değişiklikler çok dolu bir şekilde Moğolların savaşlarına ve Harran'ın tahrip edilmesine kadar sürmüş, ki bu olay Ramazan'ın 25' inde 670/25.4.1272 yıllarında vukuu bulmuş, bu yenilgi hakkında pek bir somut delil arkada kalmamıştır. Anadolu Selçuklularından ithal edilen Bakır para ile Harran'da piyasada öne sürülen küçük para Moğol tahribatından önce sık sık buluntular sonucu bulunan Sikkelerin El Kamil Muhammed ve El Nasır Yusuf dönemine ait olduklarıdır. Hamah, Mayafarkin, Amid ve Mardin'deki diğer Sikkelerin ise, ki aynı zamanda daha sonra İlhanlıların 8./15. yüzyıldaki Sikkeleri ile Osmanlı Sikkelerinin dolaşımda bulunan küçük Paralar karşısında zarar ettikleri ve halkın daha çok bu ithal malı küçük Sikkeleri tercih ettiği ve bununlarla ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır.

3. Denizbacı Definesi ve Yerel Tarih İle İlişkisi

Denizbacı Definesi, 1937'de Urfa'nın Bozova ilçesine bağlı Denizbacı köyünde kerpiç kesmek için bir tarlada toprak kazarken iki küp içersinde altın ve gümüş sikkeler bulunur. Resmi makamlarca sikkelerle ilgili haber alınınca yerinde inceleme ve araştırma yapılmış, çalışma sonunda 4580 tane gümüş sikke tesbit edilmiştir. İstanbul Müzesi'ne getirilmiş olan sikkeler kırık ve bozuklarla beraber 5302'dir. Definede, Emevi, Abbasi, Sasani, Endülüs Emevileri, Ağlebi ve İdrisi sikkeler yer almaktadır. Definede 2505 adet gümüş İslam sikkesi bulunmaktadır. Bunlardan 335'i Emevi hanedanına, 1968 Abbasi devleti dönemine, 6'i Abbasi taraftarlarına, 34'ü Endülüs Ümeyye oğullarına, 74'ü İdris oğullarına, 73'ü Halef b. Muda'ya, 15'i Ağlebiler'e ait bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı doğrudan doğruya halifelerin, bir kısmı da halifelerle müşterek olarak parayı bastıran Ümeranın, bazıları da sadece Ümeranın adlarını taşımaktadırlar. Bu paralar Dımaşk, Cindişapur, Cey, Darabecer, İştahr, Kumes, Merv, Nehritira, Ardeşirhırra, Kufe, Belh, Vasıt, Ramhürmüz, Haşimiye, Medinetüsselâm, (Bağdat), Basra, Todga, San'a, Zerenc, Abbasiye, El-Mubareke, bir kısmı doğrudan doğruya halifelerin bir kısmı da halifelerle müşterek olarak parayı bastıran ümeranın, bazıları da sadece ümeranın adlarını taşımaktadır.

Urfa definesi sayesinde, Avrupa Müzelerinde bulunduğu halde bizde bulunmayanlar bu suretle koleksiyonumuza girmiştir. Fakat bu defnenin daha büyük ciheti bütün dünyada ki müzelerin meskukat koleksiyonlarında bulunmayan ve kataloglarda tesadüf edilmeyen bir çok nadir sikkeleri ihtiva etmesidir. Mesela Abdülmelik'e ait olup 83 senesinde Cindi Sabur'da basılmış olan 5 numaralı para ile 94

senesinde Sicistan’da basılan 54 numaralı para dünyanın hiçbir müzesinde yoktur.²³ Eski zamanlardaki vukuatın gizli kalmış bazı noktalarını aydınlatmaya yarayan bu nadir sikkeleri içermesi açısından Urfa definesi bizim için önem arz etmektedir. “Denizbacı Hazinesi”nin bu özelliği bölge tarihini bize etraflıca tanıtmayı açısından önemlidir.

²³ İbrahim Artuk, **Denizbacı Definesi**, Ankara 1966 1-8.

ESNAF VE SANATKÂRLARLA İLGİLİ TÜRKÜLER VE MANİLER

Abuzer AKBIYIK*

ÖZET

Ekonomik faaliyetini sermayesi ile birlikte bedenî çalışmasına dayandıran, öğrenimle birlikte deneyim, beceri ve ustalık gerektiren işler yapan kişilere esnaf ve sanatkâr denilmektedir. Ülkemizde iki milyona yakın esnaf ve sanatkâr, aileleriyle beraber 8-10 milyonluk bir nüfusu oluşturmaktadır. İl ve ilçe merkezlerinde hayatın içinde, mütevazı gelir ve yaşantısı ile kültürel değerleri üreten, yaşayan ve yaşatan bir kitledir. Bu nedenden ki türküler ve maniler de her zaman esnafın ve sanatkârın hayatının bir parçası olmuştur. Esnaflar, yüzyıllardan beri Ahilik geleneklerinin devamı olan Sıra Gecesi, Kürsübaşı Sohbeti, Yaren, Gezek gibi gecelerde bir araya gelerek müzik icra etmiştir. Kerküklü Terzi Mehmet Rauf, Urfalı Tenekeci Mahmut ve Kazancı Bedih, Afyonlu Kunduracı Hafız Abdullah Uluçelik, Elazığlı Demirci Sıtkı, Erzurumlu Kuyumcu Mükerrrem Kemertaş gibi yurt çapında birçok müzik ustası, kaynak kişi, gazelhan, bestekâr esnaflar içinden çıkmıştır.

Halkımız; sevgisini, hasretini, umudunu, özlemini, sevincini dile getirdiği, yaşantısından kesitlerin, ferdî ve toplumsal olayların yer aldığı türkülerde, tüccar, çiftçi, işçi, memur, esnaf gibi toplumun değişik gelir gruplarının yaşantılarını, gelenek ve göreneklerini görmek mümkündür. Bu açıdan baktığımızda, bakkal, kasap, berber, kuyumcu, keçeci, kalaycı, helvacı gibi yüzyıllardır yapılmakta olan meslek adlarının, meslek mensuplarının göz nuru el emeği ile imal ettikleri kundura, şalvar, ceket, yüzük, bilezik gibi ürünlerin bir dantel gibi türkülere ve manilere işlendiğini görürüz.

Bu bildiride THM repertuarındaki yaklaşık 8 bin sözlü eser içinden seçilen, esnaf ve sanatkârlarla ilgili türküler ve manilere, esnafların müzik icra ortamlarına ve esnaftan yetişen müzik ustalarına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Esnaf, Sanatkâr, Meslek, Türkü, Mani.

Kunduracı

Tarakçı

* Halk Kültürü Araştırmacısı, www.abuzerakbiyik.com.tr, abuzerakbiyik@hotmail.com

Esnaf ve Sanatkârlar ve Müzik

Ekonomik faaliyetini sermayesi ile birlikte bedenî çalışmasına dayandıran, öğrenimle birlikte deneyim, beceri ve ustalık gerektiren işler yapan kişilere esnaf ve sanatkâr denilmektedir. Ülkemizde iki milyona yakın esnaf ve sanatkâr, aileleriyle beraber 8-10 milyonluk bir nüfusu oluşturmaktadır. İl ve ilçe merkezlerinde hayatın içinde, mütevazı gelir ve yaşantısı ile kültürel değerleri üreten, yaşayan ve yaşatan bir kitledir.

Gelir düzeyleri ve yaşam tarzları ile esnaf ve sanatkârlar ülkenin “Orta direk” diye tabir edilen kesimini teşkil eder. Çoğunun mütevazı bir hayatı vardır. Kazandıkları ile yetinir ve şükrederler, para kazanmak temel amaç değildir, para araçtır. Muhannete¹ muhtaç olmadan yaşayabilmek, güzel ahlaklı olmak, doğru olmak, başkalarına yardım edebilmek esnaf için önemli değerlerdir. Ahilik² geleneklerini sürdürmekte olup kardeşlik, güzel ahlak, doğruluk, yardımseverlik, cömertlik, yiğitlik ve fedakârlık gibi meziyetlere sahiptirler. Ahilik gelenekleri içinde haftanın belli günlerinde paylaşma, yardımlaşma ve dayanışma için bir araya gelen esnaflar, sohbet, muhabbet eder, musiki icra ederler.

İbn-i Batuta (1304-1369), bundan yaklaşık 700 sene önce Osmanlı Devleti’nin ikinci hükümdarı Orhan Gazi zamanında Anadolu’dan geçerken İznik’te bir Ahi zaviyesine³ misafir olduğunu ve kendisine oldukça ikramda bulunduklarını anlatır.⁴ İbn-i Batuta “Seyahatname” adlı eserinde Ahiler hakkında şunları yazar:

“O gün beldeye bir misafir gelirse; zaviyelerine misafir ederler. Ve alınan şeylerle ona ziyafet çekerler. O kimse dönüşüne kadar onların konuğu olur. Bir kimse gelmezse yemek yemek için toplanırlar. Şarkı söylerler ve raks ederler...”⁵

Esnaf ve sanatkârların ahilik gelenekleri içinde geçmişten günümüze sürdürdükleri toplantılar Anadolu’nun değişik yörelerinde değişik isimlerle bugün de yapılmaktadır. Gaziantep’de “Sıra Gezmesi”, Diyarbakır’da “Velime Gecesi”; Adıyaman’da “Harfane”, Afyon’da “Gezek”, Isparta’da “Yarenlik”, Ankara’da “Muhabbet”, Konya’da ve Balıkesir’de “Barana”, Çankır’da “Yaren”, Elazığ’da “Kürsübaşı Sohbeti”, Şanlıurfa’da buna “Sıra Gecesi” denir.⁶ Bu gecelerde sohbet edilir, geleneksel oyunlar oynanır, yemek yenir ve musiki icra edilir.

Bu geceler esnaf ve sanatkarların usta-çırak geleneği içinde musikiyi öğrendiği ve icra ettiği birer “Halk Konservatuvarı”dır.

¹ Muhannet: Alçak, korkak, namert

² Ahilik: 32 esnaf grubunun pîri kabul edilen Ahi Evran (1171-1261) tarafından 13. Yüzyılda kurulan esnaf dayanışma teşkilatıdır. Anadolu’da yaşayan halkın çeşitli meslek alanlarında yetişmelerini sağlayan, onları hem ekonomik hem de ahlaki yönden yetiştiren, çalışma yaşamını iyi insan meziyetlerini esas alarak düzenleyen bir örgütlenmedir. Kendi kural ve kurulları vardır. “Ahi” kelime anlamı olarak Arapçada “Kardeş” anlamına gelir. Günümüzün esnaf odalarına benzer bir işlevi olan Ahilik teşkilatı; kardeşliği, güzel ahlakı, doğruluğu, dürüstlüğü, yardımseverliği, cömertliği, yiğitliği, fedakârlığı, bünyesinde barındıran üretimi, sanatı, aklı ve bilimi esas alan bir sivil toplum kuruluşudur.

³ Zaviye: Küçük tekke

⁴ Parmaksızoğlu İsmet (1971), İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, M.E.B. Yayınları, s. 46, İstanbul

⁵ A.g.e., s. 32-313.

⁶ Akbıyık Abuzer (2006), Şanlıurfa Sıra Gecesi, Elif Matbaası, 440 Sayfa, Şanlıurfa

Esnaf ve Sanatkâr Olan Müzik Ustaları

Erken saate başladığı günlük hayatını akşamın kararmasıyla tamamlayan esnaf, haftanın belli gecelerinde dostlarıyla bir araya gelir, sohbet eder, müzik icra eder. Böylece geleneksel müzik kültürünü geçmişten günümüze taşır. Ayrıca yeni eserler üreterek kültürün gelişmesine katkıda bulunur.

Esnaf ve sanatkâr olarak bu gelenek içinde yetişmiş yüzlerce müzik ustası vardır. Erzurum'da Kuyumcu Mükerrrem Kemertaş, Terzi Muharrem Akkuş, Tamirci Fuat İlehimler, Kerkük'te, Terzi Mehmet Rauf, Terzi Seyyit Enver, Kassap Mahmut Kasap, marangoz Hasan Neccar, Berber İsmail Berber, Şöför Haba (Abdolvahhap Sait-Bargaş), Erbil'de; Şöför Mehmet Ahmet Erbilli, Kuyumcu Necati Altuncu, Elazığ'da Dabak Muhittin, Demirci Sıtkı, Tamirci Yılmaz Kalender, Afyon'lu; Kundurucu Hafız Abdullah Uluçelik, Gaziantep'te; Nalbant Hasan Çavuş, Tüfenkçi Vahit Usta, Şanlıurfa'dan; Dabbak Damburacı Derviş, Şöför Cemil ve Ahmet Cankat, Çöğürcü Aziz, Daşçı Müslüm, Değirmenci kadir, Kunduracı Ali Rıza, Şöför Kurrik Mahe, Terzi Abdullah, Terzi Guli, Kirişçi Mustafa, Dokumacı Cülhe Mahmut Hafız ve Seyfettin Sucu, Dellek Mahmut, Fırıncı Mahe, Keçeci Emin, Tenekeci Mahmut, Kazancı Bedih sayabileceğimiz yüzlerce müzik ustasından birkaçıdır.

Gazelhan Urfalı Kazancı Bedih

Esnaf ve Sanatkârların Halk Müziği İçindeki Yeri

TRT repertuarında yaklaşık 6 bin, repertuarda olmayan da 2 bin olmak üzere yaklaşık 8 bin türkü incelediğinde esnaf ve sanatkârların sekiz şekilde türkü metni içerisinde yer aldığı görülmektedir.

1- Meslek adına göre (Berber, Kahveci, Terzi, Helvacı, Kasap, Nalbant, Değirmenci, Sobacı, Oduncu, Kalaycı, Hamamcı, Külhancı, Leblebici, Demirci, Keçeci, Kuyumcu, Arabacı, Şoför, Gemici vb.)

2- İşyeri ismine göre (Kahvehane, Hamam, Bakkal, Değirmen vb.)

3- Ürettiği ürüne göre (Yemeni, Helva, Yüzük, Yelek, Tespih, Tarak vb.)

4- Kullandığı hammaddeye göre (Altın, Kahve, Şeker, Buğday, Kumaş vb.)

5- Kullandığı aletlere göre (Ustura, Cezve, Balta, Makas, vb.)

6- Kullandığı araçlara göre (Taksi, Kamyon, Fayton, Araba, Gemi, vb.)

7- Kullandığı eşyalara göre (Havlu, Peştamal, Sabun, Nalın, Ayna vb)

8- Yaptığı işe göre (Kesmek, Kalaylamak, Dövmek, Sürmek vb.)

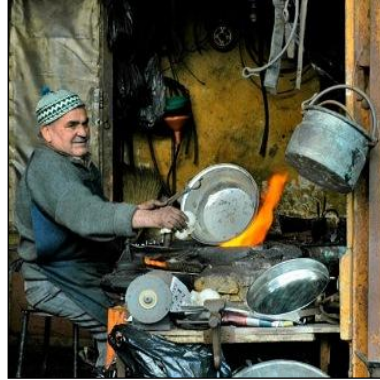

Yemeni

Telkari

Halk Müziği Repertuarındaki En Güzel Esnaf Türküsü

THM repertuarı içerisinde de birçok esnaf türküsü vardır. Fakat birçok esnafı bir arada bünyesinde bulunduran bence en güzel örnek: “Demirciler Demiri Nasıl (Neyle) Döğerler” adlı Kastamonu⁷ türküsüdür. Türkünün sözleri şöyledir:

Demirciler demiri nasıl (neyle) döğerler
Şöyle döğerler böyle döğerler

Şöyle mi şöyle
Böyle mi böyle
Vâr yâre söyle

Sobacılar sobayı nasıl yaparlar
Şöyle yaparlar böyle yaparlar

Bağlantı

Kalaycılar bakırı nasıl (neyle) kalaylar
Şöyle kalaylar böyle kalaylar

Bağlantı

Oduncular odunu nasıl keserler
Şöyle keserler böyle keserler

Bağlantı

⁷ Demirciler Demiri Nasıl Döğerler, Yöre: Kastamonu, Kaynak kişi: İhsan Ozanoğlu, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

Türkülerdeki Esnaf ve Sanatkârlar

Abacı, Aba..

İzmir⁸ türküsü,
Abacılar inışı
Saatimin gümüşü
Hiç aklımdan çıkmıyor
Hak oğlanın gülüşü

Çorum⁹ türküsü;
Aba¹⁰ da bir kebe¹¹ de bir giyene (aman aman giyene)
Güzel de bir çirkin de bir sevene (hey hey)

Arabacı, araba, teker...

Türküde “Arabacı” mesleği, Arabacının kullandığı “Araba”, arabanın parçalarından “Teker” çeşitli türkülerde geçmektedir.

“Bastım Da Kırıldı İğdenin Dalı” adlı Orta Anadolu¹² türküsünde:

Arabacı arabanı koş getir (koş getir)
Ben ölüyom mezarıma taş getir (diller)

Hatay/İskenderun¹³ türküsünde;
Hanım arabaya binmiş (ah) yan yana yürür
Arabacı aşğa (da) gelmiş atlara vurur
Hanımın hararetinden dudağı kurur

⁸ Abacılar İnışı, Yöre: İzmir / Bergama, Kaynak Kişi: İsmail Aloğlu - Hüseyin Ayalp, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

⁹ Aba da Bir Kebe de Bir Giyene, Yöre: Çorum, Kaynak kişi: Sabite Taşkaya, İfakat Yaykar, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

¹⁰ Aba: Kaba kalın kumaştan yapılmış giysi

¹¹ Kebe: Kısa kepenek (Çobanların üstlerine örttükleri dikişsiz kolsuz keçeden yapılmış giyecek)

¹² “Bastım Da Kırıldı İğdenin Dalı”, Yöre: Orta Anadolu, Kaynak Kişi: Sabiha Kubilay, Derleyen: İclal Akkaplan

¹³ Hanım Arabaya Binmiş (Ah) Yan Yana Yürür, Yöre: Hatay / İskenderun, Kaynak Kişi: Nimet Nergiz, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuarı

Balıkesir¹⁴ türküsünde;

Arabam taşa geldi
Konağa paşa geldi
Çekilecek dert değil
Çekiyom başa geldi

Arabam teker tüker
Yediğim halka şeker
Dengine düşememiş
Ölür gider ah çeker

Bakkal, yağ, un, şeker...

“Bakkal” esnafı ve bakkalda satılan “yağ”, “un”, “şeker”, “helva” gibi ürünler türkülerde yerini almıştır.

“Bakkal Amca” adlı Şanlıurfa¹⁵ türküsünde

Bakkal amca bakkal amca (Ne var)
Yağiyi var mı (Var var)
Uniyi var mı (Var var)
Şekeri var mı (Var var)
Ne duruyorsun (Ne yapayım)
Helva yapsana helva yapsana
Helva yapsana vay vay helva yapsana

“Bir Sigara İç Oğlan” adlı bir başka Şanlıurfa/Siverek türküsünde;

Hacı pınarın düzü¹⁶
Mevlam ayırdı bizi
Bakkal Mahmud'un kızı
Yaktı yandırdı bizi di gel gel

¹⁴ Arabam Taşa Geldi, Yöre: Balıkesir / Balya / Kayalar Köy, Kaynak Kişi : Hafize Kopuk, Derleyen : Nihat Kaya

¹⁵ Bakkal Amca, Yöresi: Şanlıurfa, Kaynak: Mahmut Tuncer

¹⁶ Bir Sigara İç Oğlan, Yöre: Şanlıurfa/Siverek, Kaynak Kişi: Abdurrahman Şenokuyan, Derleyen: Müslüm Gürses, Notalayan: Salih Turhan, Kaynak: Şanlıurfa Halk Müziği, A.Akbıyık, S.Turhan, S.Kürükcüoğlu, O.Güzelgöz. K.Dökmetaş, Şanlıurfa valiliği yayınları, 1999,Şanlıurfa. Bu türkünün hikâyesi Araştırmacı- Yazar Ramazan Özgültekin tarafından derlenmiş ve yayınlanmıştır. Bu türkünün MESAM kaydı şu şekildedir. WrkNr:0026112, Eser Adı: Bir Sigara İç Oğlan; İl satır: Bakkal Mahmudun Kız, CeNr: 000377896331, Sanatçı/Hak Sahibi: Abdullah Yüce, Hak Tipi: Besteci-Söz yazarı

Edine¹⁷ türküsünde;

Bakkalar satıyor Karaca üzüm (aman aman)

Yalvardım yalvardım geçmedi sözüm

Hani hanım senin o güzel yüzün (aman aman)

Berber, havlu, ustura...

“Berber” esnafı, çalıştığı yer “Berber dükkânı”, çalışan çırak “Berber şegirdi”, kullandığı “Havlu”, “Peşkir”, “Peştamal”, “Ustura” alet ve eşyalar türkülerde yer almıştır.

Kastamonu¹⁸ türküsü,

Berber dükkânını açalım

İçine güller saçalım

Berberden nasıl geçelim

Nevşehir¹⁹ “Berber Dükkânına Vardım” türküsü;

Berber dükkânına vardım

Sağ kolumdan bir kan aldım

Berber şegirdine²⁰ yandın

Aman da berber yanakları terler

Göğsü de mermer çifte de benler

Berber dükkânı bucakta

Gahvesi gaynar ocakta

Havlu pişkir²¹ gucakta

Orta Anadolu²² türküsü;

Getir berber getir de aynayı getir

Ak gerdan altına da al beni yatır

¹⁷ Bakkallar Satıyor Karaca Üzüm, Yöre: Edirne, Kaynak Kişi: Râkım Ertür, Şerif Ercan, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

¹⁸ Berber Dükkânını Açalım, Yöre: Kastamonu, Kaynak Kişi: İhsan Ozanoğlu, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı

¹⁹ Berber Dükkânına Vardım, Yöre: Nevşehir / Ürgüp, Kaynak Kişi: Ömer Süzer - Mustafa Paşa, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı

²⁰ Şegird: Yamak, çırak, öğrenci

²¹ Pişkir (Peşkir): Havlu, önlük

²² *Getir Berber Getir De Aynayı Getir*, Yöre: Orta Anadolu, Kaynak Kişi: Yöre Ekibi, Derleyen: TRT Müzik Dai. Başk. THM Md.

“Şerif Hanım Ata da Biner Estirir” adlı Aksaray²³ türküsünde,

Şu berberin usturası keskindir
Vallah billâh o yâr bana küskündür

Şu berberin peştemalı²⁴ ipliktir
Vallah billâh benim yârim kekliktir

Değirmenci, değirmen, buğday, un...

“Değirmenci” esnafı, faaliyetini sürdürdüğü “Değirmen”, öğüttüğü “Buğday”, ürünü “Un” türkülerde yerini almıştır.

Kerkük²⁵ türküsünde;
Ay havar degirmançı
Sen hancı men kervançı
Arpanı verrem sene
Bu deni dart benimçi

Arpa buğda meydanda
Yarı gördüm seyranda
Muhabbet bela şeydi
Sen damda men heyvanda

Gemici, dümen, fırtına...

Bir Rumeli²⁶ türküsü;
Be gemici gemici (aman) kullan dümeni
Çıkar bir fırtına (hafız aman) kırar sereni
Ah nasıl aldın be tuna (aman) bunca ergeni

Demirci, demir, tunç...

Manisa²⁷ türküsü;
Demirciler demir döğer tunç olur
Sevip sevip ayrılması (aman) güç olur
Sen gidersen benim halım nic’olur

²³ Şerif Hanım Ata Da Biner Estirir, Yöre: Aksaray, Kaynak Kişi: Ahmet Gürses, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

²⁴ Peştemal: Çalışırken elbiselerin kirlenmemesi için belden itibaren sarılan dokuma bez.

²⁵ Değirmenci, Yöre: Kerkük, Kaynak kişi: Abdurrahman Kızılay, Derleyen: Mehmet Özbek

²⁶ Be Gemici Gemici Kullan Dümeni, Yöre: Rumeli, Kaynak kişi: Azize Tüzem, Derleyen: Yücel Paşmakçı

²⁷ Demirciler Demir Döğer Tunç Olur, Yöre: MANİSA / Alaşehir, Kaynak Kişi: Hediye Nahya, Derleyen: Yılmaz İpek, Ahmet Günday

Helvacı, helva...

“Helvacı” esnafı ve helvacılıkla ilgili “Helva”, “Kendir Tohumu” türkülerde geçmektedir.

Gaziantep²⁸ yöresine ait “Çadır Altı Minare” türküsü,
Helvacı helva
Kendir tohumlu helva
Şeker lokumlu helva

Hamamcı, hamam, nalin...

“Hamamcı” esnafı, işyeri “Hamam”, hamamın su ısıtılan bölümü “Külhan”, orada çalışan “Külhancı”, ve hamamla ilgili “Nalin (Takunya), “Peştemal”, “Sabun” gibi eşyalar birçok türküde geçmektedir.

Bir Kütahya²⁹ türküsü,
Ah hamamcı bu hamama güzellerden kim gelir
Ah ne bileyim ay efendim (aman) günde yüzbin can gelir
Ardında cariyesiyle (aman) önünde sultan gelir
Yağma yağmur esme rüzgâr (aman) yolda yolcum var benim
Serimi sevdaya salan (aman) yâr ile cengim var benim

“Uzun Avlu Dar Kapılar” adlı Erzurum³⁰ türküsü,
Külhancıya³¹ verdik çili³²
Hamamcının tatlı dili
Peşimbalın³³ al yeşili
Asmanın zamanıdır

Bir başka Erzurum türküsü,
Sabunu koydum leğene
Gör başıma ne gele
Ben canımı verirem
Gadir giymet bilene

²⁸ Çadır Altı Minare, Yöre: Gaziantep, Kaynak kişi: Yöre Ekibi, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

²⁹ Ah Hamamcı Bu Hamama Güzellerden Kim Gelir, Yöre: Kütahya, Kaynak kişi: Ahmet İnegöllüoğlu (Hisarlı), Derleyen : Yücel Paşmakçı

³⁰ Uzun Avlu Dar Kapılar, Yöre: Erzurum, Kaynak Kişi: Muharrem Akkuş, Derleyen: Yücel Paşmakçı

³¹ Külhancı: Hamamlarda ısıtmayı sağlayan külhan denen bölümde çalışan kişi

³² Çil: Madenî para, altın

³³ Peşimbal: Peştemal, önlük

Bilecik³⁴ türküsü;

Altın nalın giymiş sağ ayağına
Kırmızı gül bitmiş sol yanağında
Tazece açılmış guşluk çağında

Leblebici, leblebi..

“Leblebici” esnafı ve sattığı ürün “Leblebi” çeşitli türkülerde yer almıştır.

Eskişehir³⁵ türküsü,

Leblebici gel buraya
Arkadaşım gelmez oraya
Alt'okkası beş paraya

Çankırı³⁶ türküsü,

Leblebi koydum tasa kız annem,
Doldurdum basa basa kız annem de.
Benim yârim çok güzel kız annem,
Azıcık boydan kısa kız annem.

Gemici, gemi, yelken...

Rize³⁷ türküsü;

Gemiciyim gemici
Yaşayamam garaya
Ne zaman gelecesun
Canum çıktı buriya

Artvin³⁸ türküsü,

Gemideyim gemide
Ayağım yemenide
Gemici baba gemiyi eylet
Nişanlım var geride

³⁴ Altın Nalın Giymiş Sağ Ayağına, Yöre: Bilecik, Kaynak Kişi: Süleyman Cengiz, Rıza Ulucan, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuarı

³⁵ Leblebici Gel Buraya, Yöre: Eskişehir, Kaynak Kişi: Yöre Ekibi, Derleyen: TRT

³⁶ Leblebi Koydum Tasa Gız Annem, Yöresi: Çankırı/Çerkeş Kaynak Kişi: Hanife Ataman, Derleyen: Sadi Yaver Ataman

³⁷ Garardı Garadeniz, Yöre: Rize, Kaynak Kişi: Hasan Tunç, Derleyen: Cemile Cevher

³⁸ Gemideyim Gemide, Yöre: Artvin / Şavşat, Kaynak Kişi: Cevri Altıntaş, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

Trabzon³⁹ türküsü;

Gemiciler kalkalım

Şu yelkeni takalım

Şuşurup da yelkeni

Sırt üstüne yatalım

Kahveci, kahvehane, fincan...

“Kahveci” esnafı türkülerde geçerken yine, kahvecinin işyeri “Kahvehane”, kullandığı aletler “Fincan”, “Nargile” ve kullandığı hammaddeler “Kahve”, “Çay” de çeşitli yöre türkülerinde geçmektedir.

Bir Trabzon⁴⁰ türküsünde;

Kahveciler kahve koyar fincana

Dudakları benzer leyl-i mercana vay

Sürmelim vay vay sürmeli vay

Vay vay var sürmelim vay

Bir Konya⁴¹ türküsünde;

Kahvenin önünden gelir geçersin

Lavantalı kokuları sürer tütersin

Ya beni alırsın ya vaz vazgeçersin

³⁹ *Gemiciler Kalkalım, Yöre: Trabzon, Kaynak Kişi: Hüseyin Dilaver, Derleyen: Muzaffer Sarısözen*

⁴⁰ *Kahveciler Kahve Koyar Fincana, Yöre: Trabzon, Kaynak Kişi: Hüseyin Birincioğlu, Derleyen: Ahmet Yamacı*

⁴¹ *Kahvenin Önünden Gelir Geçersin, Yöre: Konya Kaynak Kişi: Rıza Konyalı, Derleyen: Talip Özkan*

Ordu'nun⁴² "Al Tavandan Belleri" türküsünde

Di nargile nargile
Kalk gidelim yâr gile
Bizim şişe boşalmış
Doldurun güle güle

Bir Şanlıurfa⁴³ türküsünde;

Kahve yemenden gelir
Bülbül çimenden gelir
Yarı güzel olanın havar
Her gün hamamdan gelir

Bir Azerbaycan⁴⁴ türküsünde

Kimin ağrıyır canı
Bol çay içsin mercanı
Min bir derdin *dermanı* (çay çay çay)

Kasap, koyun...

"Ferizlerin Gülleri" adlı İzmir⁴⁵ türküsü

Ferizlerin gülleri
Çakır (da) Ayşa'mın dilleri
Altın kafes istiyor
Kasabın bülbülleri

Irak Türkmen türküsü;

Kasabımın koyunları
Çoktur bana oyunları
Aman aman kasap
Canım gülüm kasap
Gel bizim dama (eve)
Görelim hesap

⁴² Al Tavandan Belleri, Yöre: Ordu, Kaynak kişi: Ahmet Özkan, İbrahim Kurtul, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

⁴³ Kahve Yemenden Gelir, Yöre: Şanlıurfa, Kaynak Kişi: Yöre Ekibi

⁴⁴ Çay (Kimin Ağrıyır Canı), Yöre: Azerbaycan, Kaynak kişi: Zeynel Cabbarzâde, Emin Sabitoğlu, Derleyen: Plâktan Yazıldı

⁴⁵ Ferizlerin Gülleri, Yöre: İzmir / Bergama, Kaynak Kişi: Zeki Ertoyl, Derleyen: Mustafa Günaydın

Keçeci, Keçe, Yün...

“Değirmenin Oluğu” adlı Yozgat⁴⁶ türküsü,

Çayır çimen kenarı
Kızlar yakar fenarı
Keçeci baban geliyor
Sancısı dutmuş ölüyor

“Eyvana Gel Eyvana” adlı mani sözleri ile yapılan Şanlıurfa⁴⁷ türküsü,

Eyvana serdim keçe
Nice bir ömrüm geçe
Acep o gün olur mu
Eli elime geçe

Kuyumcu, yüzük, altın...

“Kuyumcu” esnafı ve imal ettiği “Yüzük”, “Bilezik”, “Gerdanlık”, “Hızma” gibi çeşitli ürünler, “Altın”, “Gümüş”, “İnci”, “Mercan” gibi kullandığı maden ve malzemeler çeşitli türkülerde yer almaktadır.

⁴⁶ Değirmenin Oluğu, Yöre: Yozgat, Kaynak Kişi: Cevdet Türkay, Derleyen: Ahmet Yamacı

⁴⁷ Eyvana Gel Eyvana, Yöre: Şanlıurfa, Kaynak Kişi: Bedirhan Kırmızı, Derleyen: Ahmet Yamacı

Yozgat'da⁴⁸ söylenen Nuri Bey ağıtı;
(Aman) Kör olasin Çerkez nereden geldin
Kuyumcuyum deyip çayıra kondun
(Aman) Alın top kekilli yiğidi vurdun
Dumanı göklere çıktı Nuri Bey

Mani sözlerinden yapılan Adıyaman⁴⁹ türküsü,
Altın yüzüğüm kırıldı (hey)
Suya düştü su duruldu (hey)
Dediler yârin geliyor (hey)
İnce bellerim kırıldı

Isparta⁵⁰ türküsü,
Ayletmen⁵¹ gelini yazık
Kolunda altın bilezik
Kolunda gümüş bilezik

Bir Kerkük⁵² türküsünde:
Altun hızmav⁵³ mülâyim⁵⁴
Seni Hâk'tan dileyim
Yaz günü Temmuzda
Sen terle ben sileyim

Ankara⁵⁵ türküsünde;
Aslın paktır hiç kin yoktur özünde
İnciler dizilmiş gerdana güzel
İnci mercan⁵⁶ kamer senin ayında
Dünyada türemiş bir tane güzel

⁴⁸ Kör Olasın Çerkez Nereden Geldin (Nuri Bey Ağıtı), Yöre: Yozgat, Kaynak Kişi: Süleyman Sökmen, Derleyen: Süleyman Sökmen

⁴⁹ Altın Yüzüğüm Kırıldı, Yöre: Adıyaman, Kaynak Kişi: Ragıp Binzat, Derleyen: Emin Aldemir

⁵⁰ Ayletmen Gelini Yazık, Yöre: Isparta, Kaynak kişi: Dudu Şengül, Fatma Günyıl, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

⁵¹ Ayletmen: Ağlatmayın

⁵² Altun Hızmav Mülâyim, Yöre: Kerkük, Kaynak kişi: Abdurrahman Kızılay, Derleyen: Nida Tüfekçi

⁵³ Hızmav (Hızma): Kadınların burun kanatlarına taktıkları süslü, altın veya gümüşten yapılan halka şeklinde takı

⁵⁴ Mülâyim: Yumuşak, uygun

⁵⁵ Aslın Paktır Hiç Kin Yoktur Özünde, Yöre: Ankara/Çubuk, Kaynak kişi: Baki Kılıçaslan, Derleyen: TRT Müzik Dai. Bşk. THM Md.

⁵⁶ Mercan: Tropik ve ılık denizlerde yaşayan, kırmızı kalker iskeletli mercan balığı iskeletinden elde edilen ve süs eşyaları yapımında kullanılan madde.

“Sinesine Sinesine” adlı Ağrı⁵⁷ türküsünde;

Sinesine sinesine

Ben giderim (vay vay) sinesine

Gümüş gerdanlık taktırmış

Kardan beyaz (vay vay) sinesine

Nalbant, kırat, nal...

“Yaktım Mangalımı Koydum Dükkâne” adlı İçel⁵⁸ türküsünde;

Çekin kır atımı nalbant nallasın

Vur cellât boynuma (aman) kanım damlasın

Beni gören ahbablarım ağlasın

Terzi, yelek, gömlek..

“Terzi” esnafı pek çok türküde yar almıştır, yine terzinin diktiği “Fistan”, Yelek”, “Şalvar”, “Gömlek”, “Ayze” gibi giysiler de birçok türküde yer almıştır.

Orta Anadolu⁵⁹ türküsü;

Arpa buğday daneler

Yıkılsın meyhaneler

Terzi elin kırılsın (aman aman)

Dar geliyor düğmeler

Sivas’ın⁶⁰ “Karşı Dağlar Karın Almış Karınan” türküsünde

Bohçası yeşil bir gayfe pişir

Beni barıştıra nazlı yârinen

Fistanı basma selamı kesme

Bir Erzurum⁶¹ türküsünde;

Mavi yelek mor düğme

Gine düşdün fikrime

Her fikrime düşende

Kan damlar yüreğime

⁵⁷ Sinesine Sinesine, Yöre: Ağrı, Kaynak Kişi: İsmet Koçkar, Derleyen: İsmet Koçkar

⁵⁸ Yaktım Mangalımı Koydum Dükkâne, Yöre: İçel / Silifke, Kaynak Kişi: Yöre Ekibi, Derleyen : Ali Canlı

⁵⁹ Arpa Buğday Daneler, Yöre: Orta Anadolu, Kaynak Kişi: Yöre Ekibi, Derleyen: TRT Ank.Rad. THM Md.

⁶⁰ Karşı Dağlar Karın Almış Karınan, Yöre: Sivas, Kaynak Kişi: Mustafa Zengin, Der: TRT Müzik D.Bşk. THM Md.

⁶¹ Mavi Yelek Mor Düğme, Yöre: Erzurum, Kaynak Kişi: Seyfettin Sığmaz, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

“Ayşe'm Geliyor Ayşe'm” adlı Manisa⁶² türküsünde;

Bahçelerde üzüm var
Gız sana bir çift sözüm var
Ben yâre diktirdim
Ak çiçekli mor şalvar

Bir Kerkük⁶³ türküsünde,
Beyaz gül kırmızı *gül*
Güller arasından gelir
Yarım geymiş beyaz ezye
Sabah namazından gelir

Ben “Bir Avuç Kişnişem” adlı Artvin⁶⁴ türküsü,
Sedef düğme miltana⁶⁵
Bir ilik dik miltana
Benim gibi yâr gerek
Senin gibi sultana

“Taşa Çaldım Ayvam İle Narımı” adlı Nevşehir⁶⁶ türküsü,
İstanbul'dan ayva gelir nar gelir
Gömlek giymiş omuzları dar gelir
Döndüm baktım sevdiceğim yâr gelir
Ellerinde deste deste gül gelir

Oduncu, dağ, odun...

Manisa⁶⁷ türküsü;
Oduncılar aman dağdan odun indirir
Gözüm yaşı aman aman deyirmeni döndürür
Bu dert bizi aman iflah etmez öldürür

⁶² Ayşe'm Geliyor Ayşe'm, Yöre: Manisa / Akhisar, Kaynak Kişi: Gülderen Öz, Derleyen : Ahmet Günday

⁶³ Beyaz Gül Kırmızı Gül, Yöresi: Kerkük, Kaynak Kişi: Abdülvahap Sait, Derleyen: Mehmet Özbek

⁶⁴ Ben Bir Avuç Kişnişem, Yöre: Artvin, Kaynak Kişi: Yöre Ekibi, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

⁶⁵ Miltan (Mintan) : Gömlek

⁶⁶ Taşa Çaldım Ayvam İle Narımı, Yöre: Nevşehir /Avanos, Kaynak Kişi: Avanos'lu Selahattin, Derleyen: Nida Tüfekçi

⁶⁷ *Oduncılar Dağdan Odun İndirir*, Yöre: Manisa, Kaynak Kişi: Haydar Bayçın, Derleyen: Muzaffer Sarısözen

Samsun⁶⁸ türküsü;

Oduncular gelmez oldu odundan
Kesmeli boncuk çıkmaz oldu kolundan
Şeftaliler yenmez oldu tadından

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Esnaf ve Sanatkârlar, ülkemizde aileleriyle beraber 8-10 milyonluk bir nüfusu oluşturur. Esnaf ve sanatkarlar hayatın içindedir, çarşıda pazarda her an bizimledir. Mütevazı gelir ve yaşantısı ile kültürel değerleri üretir, yaşar ve yaşatır. Gelenek ve göreneklerine bağlıdır. Kardeşlik, güzel ahlak, doğruluk, yardımseverlik, cömertlik, yiğitlik ve fedakârlık gibi meziyetlere sahiptirler.

Esnaf ve sanatkarlar; isimleri, çalışma mekânları, ürünleri, alet ve makineleri ile türküler de yer almış, geleneksel gecelerde yakılan bu türküler halk müziğimizin temel eserleri arasında yerini almıştır. Sözleri sade, ezgileri çok güzeldir. Esnaf türküleri geçmiş günümüze taşır, mesela bugün için yapılmayan meslekleri ve üretilmeyen mamulleri bu türkülerde görebiliriz. Teknolojik gelişmeler veya makineleşme gibi nedenlerle bazı meslekler yok olsa da, bunlar türkülerde yaşar. Bu nedenlerle esnaf ve sanatkar türküleri, müzik kültürümüz içinde önemli bir yere sahiptir. Konuyla ilgili yeniden derlemeler yapılmalı, CD'ler hazırlanmalı, sözleri ve notalarının yer alacağı kitaplar yayınlanmalı, türküler okunarak yaşatılmalıdır.

Teknolojik gelişmeler, televizyon, bilgisayar, internet, telefon gibi iletişim araçlarıyla küreselleşen dünyada, yemeden, içmeye, giymeden, konuşma ve davranışlara kadar yaşamın her kesitinde değişim yaşanırken bizler geleneksel halk müziğimiz bozulmasın, yozlaşmasın, yaşatılsın ve bizden sonraki nesillere aktarılsın diye çaba sarf edebiliyorsak, çocuklarımıza, öğrencilerimize veya çıraklarımıza geleneksel bir türküyü ve bir halk oyununu öğretebilirsek ne mutlu bizlere...

⁶⁸ Oduncular Gelmez Oldu Odundan, Yöre: SAMUN / Vezirköprü, Kaynak Kişi: Muzaffer Türker, Derleyen: Ankara Devlet Konservatuarı

BİR ÖLÜM SOSYOLOJİSİ DENEMESİ ÖRNEĞİ OLARAK İKTİSADİ HAYATA MEZARLIKLARDAN BAKMAK: SAFRANBOLU VE ÇEVRESİNDE GELENEKSEL MESLEK HAYATININ MEZARTAŞLARINA YANSIMASI

Adem SAĞIR*

ÖZET

Bu çalışma, temelde “ölüm” etrafında oluşan sosyal tutumlardan hareketle iki başlık etrafında kurgulanmıştır. İlk olarak “ölüm sürecinde ve sonrasındaki ritüellerin ve kültürel davranışların sosyolojik çözümlemesini” yapmış olan bu çalışma, sonrasında “Safranbolu’da Türk-İslam Kültürü etkisiyle oluşmuş ölüm ve mezarlık kültürüne” odaklanmıştır. Çalışmanın ikinci ayağında Safranbolu’nun geleneksel meslek hayatı, bu meslekleri yansıtan mezartaşlarındaki yazıtlardan yola çıkarak yorumlanmıştır. Çalışmanın en önemli amaç ve iddialarından birisi, mezartaşları üzerinden yapılmış bu yorumlamanın, Safranbolu’nun eski ticari ve sosyal hayatına dair bulguları farklı bir perspektiften çözümlemiş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Mezarlık Kültürü, Ölüm Sosyolojisi, Mezartaşı, Safranbolu.

1. Giriş Yerine: “Ölüm”ün Sosyal Bağlamına Girmek

Topluluklar, ilk zamanlardan itibaren ölümü ve ona ait dünyayı anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bir taraftan ölümsüzlük arzusu içerisinde ölüme karşı duyulan korkular ön plana çıkarken, diğer taraftan ölüm etrafında gelişen topluluk imajlarının ve merasimlerinin karşımıza çıktığı görülür. Ölüm etrafında gelişen bu inanç, ritüel, algılama ve merasimler farklı coğrafyalarda değişik şekillerde günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Ölüm sonrası yapılan törenler bir matem havasını yansıtmakla birlikte, ortak bir dayanışmanın olduğu ve insanların belli bir sosyal etkileşim içerisinde girdiği bir ortamın oluşmasına da kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır ki bu bahse konu olan törenlerin ve inançların toplumsal işlevi olarak yorumlanır. Bu törenler aynı zamanda bireyin sosyalleşmesine katkıda bulunmakla birlikte toplumsal kültürün kazanılmasına ve bir sonraki kuşaklara aktarılmasında önemli bir görev üstlenmektedir.

Ölümün oluşturmuş olduğu en belirgin kültürel motiflerden birisi de mezartaşlarıdır. Eski Türklerde Balbal dikme geleneğinin İslam Medeniyeti’ne giriş sonrası dönüşen bir kültürel ritüel olarak yorumlamak mümkündür. Mezartaşlarında ölen kişinin yaşı, cinsiyeti, mesleği, ekonomik durumu, soyu gibi pek çok unsurun ön plana çıktığı ve aktarıldığı görülür. Böylece ölünün mezartaşına bakılarak sağlığında ne iş ile uğraştığını bulabilmek mümkün olduğu gibi hayatının kısa bir özetini de bulmak mümkündür. Ölüm ile mezarlıklar arasında kurulan ilişkide ortaya çıkan kültürel biçimler;

* Yrd.Doç.Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ademsagiroglu@gmail.com

merasimlerin ve ritüellerin kapsadığı toplumsal pratiklerde karşımıza çıkan sembol ve anlamlandırmalar “ölümün bir sosyolojisi”nin yapılabileceği gerçeğine gönderme yapabilmektedir.

Hazırlanmış olan bu çalışma, temelde bu bağlamdan hareketle iki başlık etrafında kurgulanmıştır. İlk olarak “ölüm sürecinde ve sonrasındaki ritüellerin ve kültürel davranışların sosyolojik çözümlemesini” yapacak olan çalışma, sonrasında “Safranbolu’da Türk-İslam Kültürü etkisiyle oluşmuş ölüm ve mezarlık kültürüne” odaklanmıştır. Çalışmanın ikinci ayağında ise Safranbolu’nun geleneksel meslekleri ve bu meslekler arasında tabakalaşmanın en üst kademesinde yer alan meslekleri mezartaşlarındaki yazıtlardan yola çıkarak yorumlanmıştır. Safranbolu mezarlığının bu bağlamda incelenmesinin temel nedenlerinden birisi, Safranbolu’nun tarihsel olarak oldukça köklü bir geçmişin olmasıdır. Bu köklü geçmiş, Safranbolu’nun aynı zamanda çeşitli el sanatları ve zanaatların bir meslek formunda ortaya çıktığı yerlerden birisi olarak karşımıza çıkmasına kaynaklık etmiştir. Çalışmanın en önemli amaç ve iddialarından birisi, mezartaşları üzerinden yapılmış bu yorumlamanın, Safranbolu’nun eski ticari ve sosyal hayatına dair bulguları farklı bir perspektiften çözümlemiş olmasıdır.

2. Ölümün Kültürel Pratikleri: Türk Kültüründe Ölüm Algısı ve Ölüm Ritüelleri

Türk toplumu çeşitli dönemlerde girdiği medeniyet dairleri düşünüldüğünde bütün toplumsal özelliklerinde görüldüğü gibi ölüme dair ritüel ve merasimlerinde de bu bağlamda şekillendiği görülmektedir. Özellikle ilk dönemlerde atlı göçebe kültürde Şamanist inanç unsurları ile İslami unsurların karışımıyla birlikte Anadolu da farklı ritüellerin ortaya çıktığı görülmüştür. Türklerin özellikle İslamiyeti kabul etmeleriyle birlikte İslam dininde olmayan çeşitli inanç ve uygulamaları İslamiyet ile uyumlu hale getirilerek toplumsal yapıya kattıkları görülmüştür (Bkz.Gumilev, 2002:104). Türklerin tümünün aynı anda Müslümanlığı kabul etmemiş olmaları, sonradan Müslüman olan kavimlerin beraberinde getirdikleri Şamanist unsurların dini kültürü oluşturma aşamasındaki toplumlarda canlanmasına neden olmuştur (İnan, 1995:206). Bu arada Şamanizm, tipik olarak Sibiry’a ve Orta Asya’ya özgü dinsel bir olgudur (Eliade, 1999:22). Şamanizm, geçmişten bugüne gündelik hayattaki pek çok pratikte karşılığını bulmuş bir inanca dönüşmüştür.

İlk Türk topluluklarının en belirgin özelliklerinden biri -ki bu aynı zamanda Şamanist gelenekler içerisinde de yer almaktadır- ölümden sonra ruhun yaşadığına inanmış olmaları ve üretilen kültürel formların da bu ekseninde ortaya çıkmalarıdır. Türk topluluklarında ölüm, “büyük bir felaket ve derin üzüntülere yol açan bir olay” olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle ölüme karşı derin bir korku duyulmuş, mümkün olan tüm imkanlarla ölüme çareler aranmıştır. Altaylılar ve Batı Türklerinde ölüm korkusu, hastalığın insanı pençesine aldığı anda başlar. Onlara göre hastalık, bilimsel olarak salgın niteliğini taşımasına gerek kalmaksızın ölümü getirmektedir. Bu bağlamda odaklanılan nokta, hastalığın sonucudur. Aynı şekilde bir başka Türk toplulukları olan Yakutlar ve Soyotlar’ın, cesedi bırakıp kaçacak kadar ölümden korktukları tespit edilmiştir. Özellikle Şamanların ölüsünden korkulmuştur (Roux, 1999:52-53, 62, 99, 100-104). Süratli ve hareketli bir yaşam tarzına sahip atlı göçebelere ölüm korkusu daha çok göçüp

gitmeden önce dünyaya görünür bir şey bırakmamak endişesinden ileri gelmektedir. İnsanlar alışkanlıklarından zorlukla vazgeçerler. İnsanın alışkanlıklarının başında içinde bulunduğu toplum ve mekan gelmektedir. Ölüm bu alışkanlıkların zorunlu vazgeçişini sağlamaktadır. İnsanların ölüm korkusu bir anlamda alışkanlıklarından vazgeçme korkusudur (Bkz.Roux, 1999:100-105). Bu durum, ilk Türk toplulukların hemen hepsinde karşımıza çıkan bir özelliktir.

Türk kültüründe ölüm sonrası yapılan bazı davranışların da halk arasında yaygın inançlardan kaynaklandığı görülmektedir. Ölü yıkandıktan sonra ters çevrilen kazanların altında üç gün boyunca ölünün ruhu gezerken etrafı aydınlık olsun diye mum yakılması; defin dönüşü eve giderken ölenin yakınlarının, başka biri daha ölmesin diye arkalarına bakmamaları, ölünün soyka denilen kıyafetlerinin ölü diğer dünyada üstsüz başsız kalmasın diye fakir fukaraya bağışlanması, ölünün bu dünyada gözü kalmasın yanında birini götürmesin diye gözlerinin kapatılması çenesinin ruhu yarılmasın içine şeytan girmesin diye bağlanması Anadolu'da yaygın adetlerden birisidir.¹ Ayrıca bugün Anadolu'da pek çok yerde, ölünün gözünün açık olması, sevdiklerine ya da görmek istediklerini göremediğinden dolayı hasret çektiği ve bu nedenle gözünün açık gittiğine dair yaygın inançlar vardır. Eski Türk topluluklarında farklı şekillerde ortaya çıkan sosyolojik uygulamalar bulunmaktadır.

Yine ölümle ilgili inançlara bakıldığında Göktürklerde bir başka uygulamanın dikkat çektiği görülmektedir. Göktürklerde ölü, oda şeklinde açılan bir mezara oturtulup, eline içki dolu bir kadeh verilir, önüne içki dolu kap konularak defnedilmiştir. Aynı şekilde Göktürkler, ölülerini elbiseleri silahları ve diğer şahsi eşyaları ile birlikte gömmüşlerdir (Sümer, 1999:74). Sagaylar da ölüyü defnettikten sonra mezarın sağ tarafına ateş yakıp, ölü aşı için kesilen hayvanların kemiklerini yakarlar, ateşe rakı serperler ve yemek atarlardı. Ayrıca ateş tanrısının bu rakı ve yemekleri ölüye ulaştıracağına inanırlardı. Daha sonra ise eve dönüp yemeye içmeye başlarlardı (İnan, 1995:186). Defin günü mezar dönüşünde davetlilere et ve rakı ikram edilirdi. Mezardan dönenler, yemek yerken ve rakı içerken “bu anamız İmay tarafına”² diyerek evin üst başı tarafına üç kere rakı saçarlardı. Yedinci günü de mezarlığa giderek mezarın sağ tarafına ateş yakarlardı (Eröz, 1992:79).

Eski Türklerde cenaze törenlerine yuğ, cenaze törenini gerçekleştiren kişiye yuğcu denilmiştir (Roux, 1999:226). Kimi araştırmacılar yuğun üzeri kapatılmadan önce mezarın bulunduğu yerde sona erdiğini; Kaşgari ise cenazeden üç ya da yedi gün sonra yapıldığını belirtmiştir (Roux, 1994:262). Yuğa katılan tüm topluluk, geçici olarak kolektif bir hayatı yoğun bir şekilde yaşamaktadır. Törene katılan bütün insanlar, kolektif hayatın tadına en yoğun olarak cenaze ziyafetinde varmaktadır. Cenaze ziyafeti dinsel niteliği olan bir yemektir. Bu ziyafet anında canlılarla ölülerin birliği dikkat çekicidir. Nitekim yemekler ve içecekler kısmen yenmekte kısmen de çeşitli şekillerde mezara gömülmekte

¹ Bu konularla ilişkili olarak iki farklı yüksek lisans çalışmasına bakılabilir. Murat PEKERGİL, Ölüm Olgusunun Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi (Konya Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009; Özlem ÖLMEZ, Türk Folklorunda Ölüm Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.

² Bu Tanrı, koruyucu ruhlardandır. Çoğu yerde Umay adıyla geçmektedir.

veya bırakılmaktadır (Roux, 1999:277). Eski Türklerce ölüye karşı önemli bir vazife olan aş verme, manevi kültür geliştikten sonra sevabını ölünün ruhuna bağışlamak üzere fakirlere yemek, helva vermek şeklini almıştır (İnan, 1976:154). Ölü yemeği adeti eski kültürlerde görüldüğü gibi bugünde yaşatılmaktadır Anadolu'da. Anadolu'da kırk ekmeği, kazma takırtısı, ölünün kırkı, kırk yemeği, can aşısı, zıkkım yemeği, can helvası, hayır, ölü ekmeği, kazma kürek helvası, hayrat yemeği, ölü aşısı, yiyeceğini etmek, hayırlı vermek, şemşek, köncülü, ölü çöreği, hamur, yağ, soğan, ölü giliği, meyve, lokma, can helvası, yoğurt ekmeği, çay isimleri verilmektedir (Örneş, 1979:88). Görüleceği üzere ölüm öncesi ve ölüm sonrası ritüeller çok farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Paylaşımların yoğun olarak yaşandığı bu tören ve merasimlerin toplumsal yapıyı organize etme özelliği, onların ölüm sosyolojisi başlığı altında değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

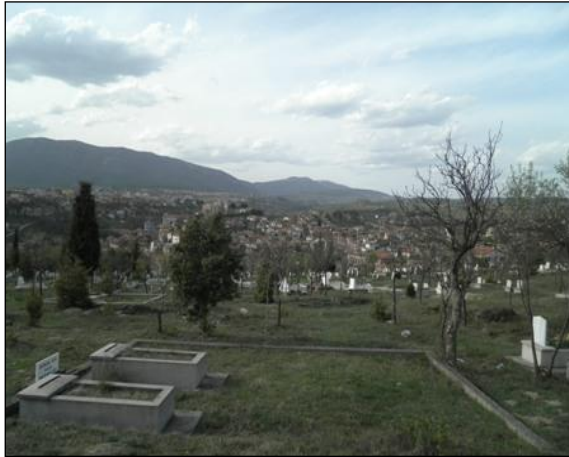
3. Ölümün Mekan Organizasyonunda Mezarlık Kültürü

Ziyaretgah, ziyaret edilen mezar anlamlarına gelen mezar, Türkçede eşanlamlı olarak makber, kabir, medfen ve merkad olarak da kullanılmaktadır. Mezarların bulunduğu yerlere ise hazire, mezarlık, mezaristan veya kabristan denilmektedir (Sevim, 2010:63). Mezarlıklar ölünün anısını yaşatmak ya da gömüldüğü yerin belli olmasını sağlamak amacıyla yapılmış olmakla birlikte zamanla mezar biçimleri, süslemeler ve mezartaşlarıyla birlikte bir kültürün oluştuğu mekanları simgeler olmuştur. Eski Türklerde mezar, ölünün ebedi evi olarak geçmektedir. Ölen kişinin maddi durumuna ve sosyal rolüne bağlı olarak kimilerine anıt niteliğinde mezarlar yapılmıştır. Bu tür mezarlara kurgan adı verilmektedir. Kurganlarda yer alan resimler ve yazılar ölen kişinin kahramanlıklarının gelecek nesiller tarafından daha iyi algılanmasını sağlamaktadır. Mezar taşları diğer bütün sanat eserleri ve maddi kültür varlıkları gibi yapıldıkları çevrenin ve ait oldukları dönemin inançlarının adet sanat ve geleneklerinin tarihi bölgesel ve sosyal koşullarının ortak ürünüdür. Mezarın ait olduğu kişinin kimliği mevkii ve hayat hikayesinin yanında, içinde yaşamış olduğu sosyal çevre dönemin estetik anlayışı ve modası da mezar taşına yansıyabilmektedir (Bkz. Sevim, 2010; Eldem, 2005).

Türk-İslam kültüründe mezar kültürü, tarihi geçmişi yansıtan önemli kültürel miraslardan birisidir (Karaca, 2001:501). Şamanist Türkler'de "atalar kültü" ile ön plana çıkan geçmişe dönük saygı ve mezarlara-mezarlıklara verilen önem, Osmanlı ile birlikte gösterişli biçimlerde ve mezartaşlarında kullanılan sembollerle birlikte önemini korumaya devam etmiştir. Mezartaşı geleneğinin Türk topluluklarında farklı biçimlerde uygulandığı görülmüştür (Sevim, 2010:64). Örneğin Uygurlarda kurgan şeklindeki mezarların üzerine bengütaş adı verilen abidevi bir özellik taşıyan büyük bir taş dikildiği, bu taşların etrafına mezarda yatan kişinin hayatta iken öldürdüğü düşman sayısı kadar balbal adı verilen portre karakterinde başları kopmuş heykellerin daire biçimde sıralandığı Orhun yazıtlarından anlaşılmaktadır (Bkz. Karaca, 2001). Türklerin İslamiyeti kabul etmeleri ile birlikte balbal geleneğinin mezar taşlarına dönüştüğü görülmektedir. Türkler böylece, bir taraftan eski mezar geleneklerini devam ettirirken bir taraftan da tabii ve tarihi faktörlerin tesiri ile bir takım mahalli tipler meydana getirmişlerdir. İslamiyet'te mezarların üzerine taş dikmek, isim yazmak ağaç dikmek yasak değildir. Fakat süslü ve dikkat çekici mezarlar yapılması hoş karşılanmamıştır (Karamağaralı,

1972:2). Mezarlar diğer bütün sanat eserleri ve maddi kültür belgeleri gibi yapıldıkları çevrenin ve devrin inançlarının adetlerinin sanat geleneklerinin iktisadi ve sosyal şartlarının ortak ürünüdür. Mezar taşlarının yapımında çok çeşitli şekiller kullanılmaktadır. Bu şekiller ölen kişinin ekonomik durumu, sosyal statüsü, inanç biçimi, kültürel kökeni gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Mezar yapımında genel olarak beyaz mermer kullanılmaktadır. Taşlarda özellikle ölünün künyesi ve Fatihâ istekleri belirtilmektedir.

Mezar taşları bu bağlamda mezarda yatan kişinin sosyal hayattaki konumu, ekonomik durumunu göstermeye başlamıştır. Buna göre ölen kişinin ekonomik ve sosyal durumu iyi ise mezar taşı kitabeleri dönemin en ünlü şairlerine sipariş edilir, yazısı meşhur hattatlara yazdırılıp, usta hakkaklara³ işletilirdi. Mezar taşlarından kabirde yatan kişinin kadın, erkek veya çocuk mezarı olduğu rahat anlaşılıyor, kadın mezarlarında süslemelerde kullanılan çiçek motifleri dikkat çekmektedir. Erkek mezar taşları da genelde başlıklarından tanınır. Ayrıca başlıklara bakıldığında mezarın bürokrat, paşa, vezir gibi makam sahibi olup olmadığı da anlaşılır (Bkz.Sevim, 2010). Mezar taşlarındaki tasvirlerde Şamanist Türklerde varlığı tespit edilmiş bütün kutsal motifler ve damgalar, hayat ağacı, çeşitli kuşlar, hançer, kılıç, kalkan, tüfek, musiki aletleri, rozetler vb. maddi kültürel unsurlar yer almaktadır (Gülensoy, 1989:169).

Burada Türk kültüründeki mezarlık kültürünün yansıttığı en önemli özelliğin insana ölümü hatırlatması ve toplumsal yapıyla iç içe olması bağlamında mezarlıkların, camilerin avlusuna, bilhassa kible tarafına, mahallenin bitişiğine veya şehrin havası ve manzarası en güzel olan yerlerinde yapılandırıldığının görülmesidir (Kuşoğlu, 1984:16). Batı'da ise mezarlıkların Antikçağ'da kent dışında tutulmasına karşın, Ortaçağ'la birlikte definlerin kent merkezlerine ve özellikle kilise içleri ve bahçelerine yönlendiği dikkat çekmektedir. Ayrıca Batı'da uzun bir süre cesetlerin gelişigüzel atıldığı ve zamanla ortaya

³ Ağaç oyma sanatçısı

çıkan kemiklerin toplanarak bu amaçla kurulan kemikliklere taşındığı bir sistem uygulanmıştır (Eldem, 2005:18). Görüldüğü üzere Osmanlı döneminde yaygın olarak görülen Cami ve Cami etrafında gelişen ya da doğal çevre ile bütünleşik mezarlıkların önemli öğeler olduğu görülmektedir. Nitekim kimi araştırmacılarca “mezarların manzarası güzel yerlere yapılmasının Türk insanının tabiat zevkini öldükten sonra da almak istediği şeklinde yorumlanmaktadır” (Bkz. Karaca, 2001:505).

Çalışma’nın merkezine yerleştirilen Safranbolu mezarlığı ise geçmişi oldukça eskiye dayanan bir mezarlık olması ve Türk-İslam medeniyetinden klasik izler taşıması bakımından seçilmiştir. Mezarlık oldukça geniş bir alanı kapsamakla birlikte yeşillikleri ve mezarların geniş aralıklarla düzenlenmesi nedeniyle özellikle dikkat çekmektedir. Mezarlığın geçmişinin sözel kaynaklara göre 800 yıl olduğu iddiası gündeme taşınmakla birlikte mezartaşlarının ortalama 150 ile 200 yıllık olması bu iddiayı tartışılabilir kılmaktadır. Ancak mezarlıklarda yer alan bir çok mezartaşında ölen kişilerin cinsiyet, yaş, meslek ve sosyal sınıflarına dair bilgileri bulmak mümkündür.

4. Araştırmanın Organizasyon Yapısı

Bu çalışma iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilk ayağı ölümün toplumsal içeriğini kapsamakla birlikte Türk kültüründe bu biçimlerin kültürel pratiklere yansıma biçimleri değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin yapılmasındaki temel gaye, ölümün Türk kültüründe geleneksel davranış biçimlerinde ve bazı fiziksel alanların oluşumunda oldukça belirleyici olduğuna dikkat çekmektir. Ayrıca mezarlık ve mezartaşı olgusuna yapılan vurgu ise çalışmanın asıl amacını olan Safranbolu mezarlık kültürüne geçiş için özellikle kullanılmıştır. Çalışmanın farklılık iddiasını taşıdığı bağlam ise kendisini ikinci bölümde ortaya koymuştur. Buna göre Safranbolu’nun geleneksel meslek hayatı, mezartaşlarında kullanım biçimlerinden yola çıkılarak ele alınmıştır. Bu bağlamdan hareketle çalışmada görsel etnografi tekniği kullanılmıştır.

4.1. Araştırmanın Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Etnografi alan çalışması, üzerinde çalışılan toplumların/toplulukların ilk elden bilgilerinin toplanmasına duyulan ihtiyaçla ortaya çıkmıştır. Daha sonra birbiri ardına yapılan alan araştırmaları il etnografik alan çalışması, antropoloji ve etnoloji içinde kendi varlığını pekiştirmiştir. Stocking’in (1992:13) aktardığı gibi etnografik alan çalışması antropolog ve etnolog için bir tür olmazsa olmaz duruma yükselmiştir. Etnografik alan araştırmasında filimin ve fotoğrafın kullanılmasının başlangıcı ise Torres Boğazı keşfine giden takımın kurucusu Alfred Cort Haddon (1855-1940) sayesinde olmuştur. Aynı keşifte yer alan Baldwin Spencer ise fotoğrafın ve buna benzer görsellik kaydedici aletlerin bilimde mutlaka kullanılması gerekliliğine vurgu yapmıştır (Grimshaw, 2001:16). Haddon’un yaptığı çalışma, özellikle yerlilerle kurduğu iletişim sırasında yavaş yavaş gitmekte olan bir yaşama tanık olmanın verdiği etkiyi, bilim dünyasına görsel anlamda sunmaktı (Haddon, 1901). Haddon’un fotoğraf ve filimin alan çalışmasında taşıdığı önemi özellikle vurgulaması daha sonra yapılan çalışmaları da bu yönüyle desteklemesi kendinden sonra yapılanlar için örnek olmuştur. Görsel etnografinin sunum biçiminde görüntüyü çeken “bakış açısı” belirleyicidir. Bakış açısı kavramı Burke (2003) tarafından

fiziksel ve zihinsel olmak üzere iki biçimde betimlenmiştir. Görüntüyü çekenin fiziksel açısı sonsuzdur. Görüntülenecek olan her ne ise görüntüleyenin önüne geldiğinde sayısı açıdan bir görüntü nesnesidir. Görüntüler, aynı zamanda çözülmesi gereken kodlardır. Zihinsel açı ise görüntüleyenin araştırma kaygısına göre şekillenmekte ve fiziksel açının sınırlarının belirlenmesinde önemlidir. Ancak bu belirlenim, kuşkusuz sonraki çalışmalar için de kullanılabilecek türden kayıtlar ortaya çıkarması açıdan bilimsel ölçütlerle yapılması gerekliliği vardır. Böylece görüntünün temel iddiası, gerçekliğin temsili olmakta ve içerdiği her şeyi tekrar tekrar sunabilme özelliğini taşımaktadır (Yıldırım, 2005).

Bu noktadan hareketle hazırlanmış olan bu çalışma da uzun bir zamana yayılmış bir görsel etnografik çalışma denemesidir. İnceleme alanı Safranbolu merkez mezarlığıdır. Yazılı dökümandan çok araştırmacının amacına uygun olarak, belli aralıklarla mezarlıkta yapılan fotoğraflama yöntemiyle veri toplanmıştır. Toplanan verilerde kullanılan zihinsel tutum, Safranbolu’da yaygın olan geleneksel mesleklerin mezartaşlarında bulunup bulunmadığıdır. Çalışmanın bu kaygıyla hazırlanması, bu mesleklerin kayboluşuyla yakından ilişkilidir. Kuşkusuz bu kayboluşun arkasında 3 Nisan 1937 yılında Demir-Çelik Fabrikası’nın kurulmasıyla birlikte tipik bir sanayi kenti formuna dönüşmeye başlaması olmuştur. Bu dönüşümün başlangıcında göçler oldukça belirleyici olmakla birlikte geleneksel mesleklerin maddi olarak kazançlarının düşük olması, fabrika çalışma koşullarının iyi oluşu ve kazancının fazla olması, usta-çırak ilişkisiyle devam eden bu mesleklerin kayboluşunda önemli bir belirleyici olmuştur.

10 Aralık 2012 tarihinde basına yansıyan “son semerci hayatını kaybetti”⁴ başlığı da çalışmaya konu olan iddiayı doğrulaması bakımından dikkat çekmiştir.5 Zaman

⁴ Karabük’ün Safranbolu ilçesinde 79 yıldır semer yapan Mustafa Kemal Ağyaroğlu’nun ölümü gündeme taşınmıştır. Mesleğe 1933 yılında 12 yaşında babası Ahmet Tevfik Ağyaroğlu’nun yanında başlayan 91 yaşındaki Mustafa Kemal Ağyaroğlu, 79 yıl boyunca semercilik mesleğini devam ettirdi. Ağyaroğlu; kendisiyle yapılan bir röportaj sırasında çocukluğundan veri semer yaptığını söylerken sözlerine; “15-20 semerci vardı, hepsini temizledim gittiler. Babam aksiydi beni yaklaştırmazdı sen bilemezsin derdi. Kendi kendime öğrendim, kimseye laf söyletmeden. Eskiden ben haftada 20 semer yapardım. Her tarafa semer sattım. Hayvanların sırtında yara olmazdı, dürüst yapardım. Eskiden çok

geçtikçe mesleklerin, iki mekanda karşımıza çıktığı/çıkacağı görülmektedir. Bu mekanlardan birisi tarih ve kent müzeleri, diğeri ise mezarlıklardır. Bu durum özellikle Türk kültüründe yer alan mezartası geleneğiyle ilişkilidir. Daha öncede ifade edildiği üzere mezartaları ölünün cinsiyeti, sınıfı, mesleği, yaşı ve soyuyla ilişkili bilgiler sunmakta ve geçmişle gelecek arasında köprü kurmaktadır.

4.2. Araştırma Alanının Tanıtılması: Safranboluda Sosyo-Ekonomik Hayat

Safranbolu Batı Karadeniz Bölgesi'nde 10 km.uzatındaki Karabük iline bağlı bir ilçe merkezidir. Safranbolu, Anadolu'da yer alan oldukça eski yerleşim yerlerinden birisidir. Coğrafi niteliği nedeniyle geçmişten bugüne bölgenin doğal, idari ve ticari merkezi olma niteliğini korumuştur. Safranbolu'nun 2000 yıl kadar önce bir İyon prensesi olan Teodora tarafından kurulduğu, bunun içinde kente Teodora'nın şehri anlamında Teodorapolis adının verildiği bilinmektedir. Safranbolu, 1196 yılında Türklerin bu bölgeye yerleşmeleriyle birlikte Türk kültürünün şekillendirdiği yerlerden birisi olmuştur. Kentin 1196 yılında fethedilmesinden sonra kentin atı Zalifre olarak değiştirilmiş, Dereköy ve Kıranköy mahallelerinden oluşan dar bir alanda yeniden yapılandırıldığı görülmektedir. Safranbolu 1354 yılında Candarlılar'dan alınarak Osmanlı topraklarına katılmıştır (Tunçözgür, 1999; Kütükçüoğlu, 2012; Yazıcı, 2010).

Osmanlı döneminde küçük taşra kentlerinin Anadolu'daki ekonomik yaşantı içindeki önemi büyüktür. Bu yerleşmelerin birçoğu önemli ticaret merkezleri arasındaki ticaret yolları üzerinde, malların yüklenip indirilmesi, belirli bir bölgenin soygunculara karşı güvenliğin sağlanması ve güç koşullarda yapılan uzun ve yorucu yolculuklarda konaklama olanağı vermesi açısından ticaret yolları üzerinde birer kırılma noktası olma niteliği taşımaktadır. Buna ek olarak birçok küçük kent, işlevsel açıdan ticaret merkezleri arasında iş yapan tüccarlara dokumacılık, tabaklama, bakır işçiliği, semercilik ve yemenicilik gibi farklı meslek alanlarının gelişmesine mekan olmuştur. Safranbolu'da geleneksel sanatların gelişmesinde kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin önemli etkisi olmuştur ki öncesinde ekonomik hayat tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı.

Osmanlı idaresi ile birlikte bir çok el sanatları ve zanaat alanları gündeme gelmiştir. Özellikle Anadolu'da uygulana Ahilik teşkilatı Safranbolu'da uygulanmaya başlamış ve kent merkezinde çeşitli meslek gruplarının çarşıları kurulmaya başlamıştır. Dönemin gereği olarak demircilik, semercilik, nalbantlık ve katırcılık geçerli meslek dalları olarak göze çarpmaktadır. Safranbolu aynı zamanda Kastamonu'ya geçiş güzergahında yer alması nedeniyle kervanlara hizmet veren nalbantlar özellikle dikkat çekmiştir. 16. Yüzyılda kent ticaretinin merkezi Tucu Hanı'dır. Bu dönemde dericiliğin yanı sıra dericiliğe entegre diğer meslek dalları da hızlı bir gelişme aşamasına girmiştir. Yine bununla birlikte Yemeniciler Çarşısı (Arasta)nın bu dönemde kurulduğu görülmektedir. görüleceği üzere dönem dönem ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar, farklı meslek kollarının Safranbolu'da ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Safranbolu'da Cinci Hanı'nın yapılması birlikte ticaret hayatı farklı bir zeminde gelişerek devam etmiştir (Tunçözgür, 1999; Kütükçüoğlu, 2012; Altınay, 2010).

hayvan vardı, çok satılıyordu, artık almıyorlar" şeklinde devam etmiştir. Ağyaroğlu'nun vefatıyla birlikte ilçede bir zanaat kolunun daha ortadan kaybolması asıl dikkat çeken nokta olmuştur.

⁵ Resim, Safranbolu kent-tarih müzesinden alıntılanmıştır.

Cinci Hanı, ilk yapıldığında 60 oda, depo ve büyük bir ahırdan oluşmaktaydı. Cinci Hanı, o dönem Ankara'da yer alan Kurşunlu Hanı'dan daha büyüktür. Bu han 17.yüzyıl ortalarında bölgeler arası ticaretle uğraşan yabancı tüccarların oda kiralayıp acenta olarak kullandıkları bir şehir içi hanıdır. Aynı dönemde 70 binden fazla nüfusu olan Bursa'da Piring Hanı benzer işlevi görmektedir. Nüfusu 6 binden fazla olmayan Safranbolu kentinde böyle bir hanın olması kentin ticaret hayatındaki önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu dönemde şehirdeki temel üretim kolu dericiliktir. Bu yüzyılda dericilik üzerine esnaf örgütlenmeleri yoğunudur. Bölgede deriyi işleyen tabakhaneler oldukça yaygın bir biçimde inşa edilmiştir. 18. Yüzyılda Sadrazam İzzet Mehmet Paşa'nın kente yatırımlarıyla birlikte ekonomik hayat oldukça canlanmıştır. Yaptırdığı dükkanlar ve vakıf hizmetleriyle birlikte sosyo-ekonomik hayatın değişmesine ve gelişmesinde önemli bir isim olmuştur. Bu dönemde çarşıda meslek kollarının sokak sokak çarşıları kurulmuştur. Bu meslek kollarının çarşıları: semerciler, demirciler, saraçlar, aktarlar, boyacılar, kunduracılar, kasaplar, terciler, sebzeciler, kuyumcular gibi adlandırılmaktadır. Bu dönemde ihracatın da başladığı ve Bartın limanından İstanbul'a üretilen ürünlerin gönderildiği tespit edilmiştir (Tunçözgür, 1999)

Safranbolu'da 19. yüzyıl ticaret hayatının en üst noktaya çıktığı bir dönem olarak göze çarpar. Bu dönemde kentte bulunan tabakhanelerin sayısı kaynaklarda 84 olarak verilmektedir. Bu dönemde kentte bulunan 1500 konuta karşın 945 dükkan, 61 kereste işleyen atölye, 84 tabakhane bulunurken, dericiliğe bağlı olarak gelişen tabaklama, dikicilik, ayakkabıcılık gibi mesleklerle de zengin sınıfların oluşmaya başladığı görülmektedir. 1926 yılında özellikle Rumların yoğun olarak oturdukları Kıranköy kesiminde evlerin bodrum katlarında bulunan şaraphanelerden, Safranbolu'nun bağıcılıkta da ön plana çıktığı ileri sürülebilir (Tunçözgür, 1999). Hatta bu dönemde bağ eğlencelerinin ve festivallerinin de dikkat çektiği görülmektedir. Bu festival ve eğlencelerde insanlar bir araya gelir, maniler söylenir, fıkralar anlatılır. Böylece sosyal bir etkileşimin de bu eğlenceler etrafında ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 1: Safranbolu'da geleneksel meslek dallarının görünümü

Aşçılık	Emtia Ticareti	Kebapçılık	Saraçlık
Bezirhane	Fırıncılık	Keçecilik	Semercilik
Boyacılık	Hallaçlık	Kerestecilik	Sobacılık
Börekçilik	Hattatlık	Keten ve Tahin İmalatçılığı	Şekercilik
Çekicilik(El tornası)	Hayvan ticareti	Kunduracılık	Tabakçılık
Debbâğlık	Helvacılık	Manifaturacılık	Urgancılık
Demircilik	Kalaycılık	Mücellitlik	Yapıcılık
Deri Ticareti	Kasaplık	Mühür Kazıcılığı	Yemenicilik
Dokumacılık	Katırcılık	Nalbantlık	Zahirecilik
Dülgerlik	Kavaflık	Pastırmacılık	

Kaynak: 1924 Yılı ZAĞFRANBOLU Adlı Risale, Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası

20. yüzyılın başında Safranbolu'da deri işlemek için kurulan fabrika işçi bulamama ve işletme zorlukları nedeniyle işlev göremeyerek kapanmıştır. Ticaret hayatının büyük bir kısmının Rumların elinde bulunması ve 1924 yılına mübadele ile birlikte bu rumların Safranbolu'da ayrılmaları ticaret hayatının kesintiye uğramasında da

önemli bir belirleyici olmuştur. El sanatları düzeyinde üretim yapan bir çok meslek alanı, usta-çırak ilişkisinde gerekli işgücü gereksinimini bulamadığı için kaybolmaya başlamıştır. Asıl büyük işgücü açığı ise Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarına işçi toplanması ile açığa çıkmıştır (Tunçözgür, 1999).

Tablo 2: Meslek ve sanatların çalışanlara göre dağılımı (20. yüzyıl)

Meslek ve Sanat	Kişi Sayısı
Debbağ (Derici)	415
Yemenici, Kunduracı, Dikici	430
Tacir, Manifaturacı, İplikçi	135
Keresteci	15
Terzi	10
Demirci	105
Semerci	120
Kalaycı ve Bakırcı	40
Nalbant	80
Kuyumcu	2
Kiremitçi, Tuğlacı, Kireççi	15
Değirmenci	100
Otel ve Hancı	20
Kahveci ve Kırathane	30
Berber	20
Pastırmacı	25
Mutabiye, Dokuma Tezgahı	120
Şekerci	5
Helvacı	15
Lokantacı	10
Tenekeci	10
Dava vekili	8
Sobacı ve Çilingir	9
Keçeci	10
Zahireci ve Mültezim	35
Saatçi	8
Hırhırcı ve Çekmeci	10
Bez Dokuma Tezgahı	350
Boyacı	15
Marangoz	250
Taşçı Kalfası	25
Bakkal	60
Katırcı ve Beygirci	600
Sebzeci ve Meyveci	3500
Toplam	5.777

Kaynak: 1924 Yılı ZAGFRANBOLU Adlı Risale, Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası

5. Araştırma Bulgularının Yorumlanması

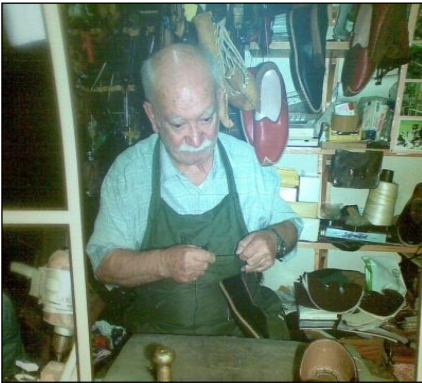
Çalışmada buraya kadar ortaya koyulmaya çalışılan temel bağlam, “ölüm” etrafında bir toplumsal alan oluştuğu ve bu alanın sosyolojik bakışla analiz edilebileceği gerçekliğidir. Geçmişten bugüne Türk-İslam medeniyetinde bu alanın izlerini sürmek mümkündür ki ortaya çıkarılacak bu izlek, Batı’nın etkisiyle ortaya çıkan “modernleşme” çabalarıyla kaybolmaya başlayan bazı kültürel pratik ve tutumların tekrar gündeme taşıyacaktır. Burda özellikle ölümün maddi görüntüleri, monderleşme süreçlerinin en yoğun etkilediği alanlardan birisi olarak karşımıza çıkacaktır. Mezarlıklar ve defin sonrası uygulamalar bunlardan başlıcalarıdır. Hazırlanmış bu çalışmada aslında modernleşmenin ya da toplumsal değişimin boyutunu farklı bir perspektifte iki bağlamı bir araya getirerek çözüme denemesi olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın diğer bir bölümünde ortaya koyulan Safranbolu’nun geleneksel ticaret hayatının değişimi ve bu değişimi ortaya çıkaran kaynaklar bu iki bağlamdan ilkidir. Diğer ise mezarlık kültürünün toplumsal değişim karşısında değişmeyen yönüdür ki özellikle mezartaşları ile karşımıza çıkan olguyla bu durum somutlaştırılmıştır. Böylece Safranbolu’nun değişen ticaret hayatı, mezartaşlarında yer alan meslek isimleri ile yola çıkılarak etnografik bir çözümlemeye tabi tutulmuştur. Çalışma süresince bazı sınırlı durumlar, araştırmanın genel bağlamını etkilemiştir. Örneğin eski mezartaşlarındaki meslek formlarının tespit edilmesi; kullanılan taşların kalitesi, yağmur ve soğuk havanın etkisi, mezartaşlarına özen gösterilmemesi gibi sebeplerden dolayı güçleşmiştir. Öyle ki araştırma boyunca eski mezartaşların üzerine boya çekilerek latince harfelerle mezartaşının yeniden yazılan mezarlar tespit edilmiş, bir çok mezartaşının ise bakımsızlıktan dolayı kırıldığı görülmüştür. Kuşkusuz bu durum, kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarımı konusunda önemli bir eksikliğin oluşabileceğini gündeme taşımaktadır. Araştırmada 625 mezartaşı incelenmiş ve bunlarda adı geçen meslekler geleneksel (415) ve günümüz meslekleri (210) olarak iki ayrı başlıkta verilmiştir.

Tablo 3: Safranbolu mezarlığında geleneksel meslek dallarının dağılımı

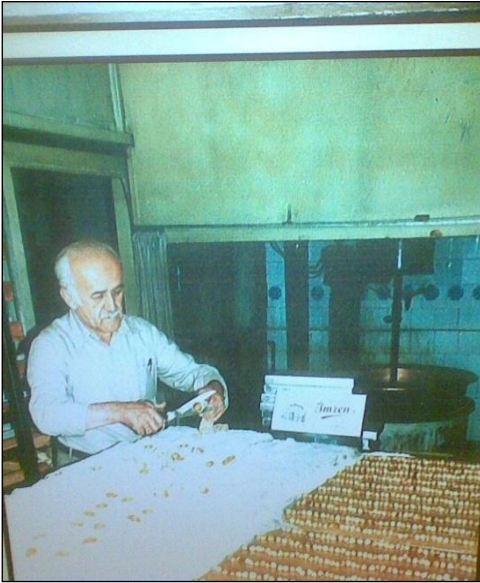
Meslekler	Sayı	Yüzde
Debbağ (derici)	102	%24,57
Semerci ve saraçlık	76	%18,3
Şekercilik (lokum, helva vs)	10	%2,4
Yemenici (kunduracı, dikici vs.)	85	%20,48
Nalbant	37	%8,91
Tacir (Manifaturacı, İplikçi, hayvan ticareti, deri ticareti vs)	53	%12,77
Gıda (Aşçılık, Börekçilik, Pastırmacılık, Zahirecilik, fırıncılık, bakkal, vs)	12	%2,89
Demircilik (kalacılık, bakırcılık, sobacı, çekmeci vs)	11	%2,65
Sebzeci ve meyveci	29	%6,98
Toplam	415	100

İncelenen mezartaşları içerisinde %24,57 ile dabbağ (derici) gelmektedir. Dericilik, Safranbolu’da yaygın meslek alanlarından birisidir. Safranbolu’da dericilik, bakırcılık, demircilik, semercilik, saraçlık, yemenicilik, nalbantlık, keçecilik ve dokumacılık gibi işlenmiş eşya üretimine yönelik zanaat kollarının, eski lonca düzenine uygun olarak ayrı ayrı sokaklarda toplandıkları görülür. Lonca sisteminin temeli, üretim ve ticaret dallarının kendi aralarında ayrı ayrı olarak birer meslek kuruluşu şeklinde örgütlenmeleridir. Yemeniciler Loncası, Demirciler Loncası, Aşağı Tabakhane ve Yukarı Tabakhane Loncası gibi loncalar, günümüzde meslek odalarının karşılığı olup sistematik bir yapıda düzenlemiştir. Dericilik, çarşının Akçasu ve Gümüş deresinin birleşim yeri “Tabakhane” yerel deyişle “Tabahna” olarak isimlendirilen semtte yer almıştır. Tabakhanenin mescidi ve kahvehanesi günümüze kadar ulaşmış yapılar arasında yer almaktadır.

“Semercilik ve Saraçlık” ile ilişkili mezartaşı sayısına bakıldığında oranın %18,3 olduğu tespit edilmiştir. Saraç, koşum ve eyer takımları yapan veya satan ya da deri, muşambadan bavul, çanta yapan kişiye verilen addır. Atlara amut yapma, koyunlara çingirak, kemerlik, hasır işleme, sarka, atlara başlık, hayvan süslemeler, heybe ve buna benzer malzemeleri yaptığı görülür. Safranbolu’da ulaşımında motorlu taşıtların yaygınlaşmasına kadar devam eden semercilik ve saraçlık, çarşıda semerciler içi ile saraçlar içi sokaklarında faaliyet göstermiştir. 2012 Aralık ayı içerisinde son semercinin vefat etmesiyle birlikte bu meslek de safranbolu’da kaybolmuştur. Nalbantlık, binek hayvanlarının nallanması, yolcu hanlarının içinde ya da ahır olarak kullanılan nalbantlar tarafından yapılırdı. Safranbolu’da gezici nalbantlar da bulunmakla birlikte yaygın olarak görülen geleneksel mesleklerden birisiydi. Çalışmada karşımıza çıkan mezartaşlarının %8,91’i nalbantlara ait olarak tespit edilmiştir. Yemenicilik, incelenen mezartaşlarında %20,48 oranında sonuçlara yansımıştır. Yemeninin ilk kullanıldığı zaman bilinmemekle birlikte çarıktan daha yeni olduğu ifade edilmektedir. Özellikle daha kullanışlı ve koruyucu olduğunda inanılan yemeni, uzun bir süre en önemli ayak giysisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Safranbolu’da Osmanlı döneminde sıklıkla askerlerin ayak giysisi olarak kullanılan yemeni, Kurtuluş savaşı yıllarında Safranbolu’daki tabakhane de üretilen deriler yemeniciler çarşısında dikilerek ordunun kısmen ihtiyacı karşılanmıştır.⁶

Şekercilik ve lokumculuk, Safranbolu’da 19.yy da başlamış ve günümüze kadar gelişerek devam etmiş mesleklerden birisidir. Mezarlıkta incelenen mezartaşları içerisinde %2,4 oranında olduğu görülmüştür. Bakırcılık, kalaycılık ve demircilik

⁶ Kullanılan resim ve bilgiler Safranbolu kent-tarih müzesinden alıntılanmıştır. Mezartaşları ise araştırmacının kendisi tarafından fotoğraflanmıştır.

Safranbolu’da karşımıza çıkan ve bugün de kısmen devam eden zanatların başında yer alır. Eskiden bakır kapların mutfakta kullanılması nedeniyle bakırcılık ve kalaycılık birbirinin tamalayan iki önemli zanaat kollarından birisidir. Dermicilik ise Osmanlı döneminden günümüze kadar yapıların kabara çivisi, güllap, kapı göbeği, mandalı, tokmağı ve anahtarı vb bütün demir malzemeleri bu meslek formuyla gündeme gelmiştir. Mezarlıktaki mezartaşı oranı ise incelenen mezartaşları içerisinde %2,65’dir.

Tablo 4: Safranbolu mezarlığında diğer meslek dallarının dağılımı

Meslekler	Sayı	Yüzde
Öğretmen	26	%12,38
Şöför	23	%10,95
Muhtar	11	%5,23
İmam	38	%18,09
Bankacı (Veznedar, Banka müdür vs)	13	%6,19
Terzi	26	%12,38
Sağlık Memuru (ebe, hemşire, doktor, dişçi vs)	32	%15,23
Ormancı	25	%11,9
Aşçı	16	%7,61
Toplam	210	100

Diğer meslek tanımlaması, daha çok günümüzde sıklıkla kullanılan meslek alanlarını kapsamak için kullanılmıştır. Dağılıma bakıldığında mezartaşlarında imamların %18,09 oranında en yüksek oranda olduğu tespit edilmiştir. Dinin toplumsal sistem içerisindeki konumu düşünüldüğünde Safranbolu’nun tarihsel bağlamı içerisinde bu meslek alanının oldukça önemli olduğu dikkat çekmektedir. Diğer meslek dallarının dağılımına bakıldığında ikinci sırada %15,23 oranında sağlık memurunun yer aldığı ebe, hemşire, doktor, dişçi vb mesleklerin isimlerinin olduğu görülmektedir. Öğretmen ve terzi mesleklerin oranı %12,38 ile karşımıza çıkarken; ormancılık mesleği ile ilişkili mezartaşları %11,9 olarak tespit edilmiştir.

Bahsi geçen bu mesleklerin yanında, mesleğinde başarılı olmuş bazı isimlerin mezartaşlarında yazılan yazılar özellikle dikkat çekmektedir. Örneğin bir mezartaşında “Karabükün Safranbolu’nun Berber Samisi”; diğer birinde “Ilbarıt köyü Yusufgil Halkından emekli ilk öğretim müfettişi”; “Malatyalı Bakkal”; “Safranbolunun Ebe Annesi”; “Safranbolu Eşrafından” şeklinde yazılar bulmak mümkündür. Ayrıca mezartaşlarında babalarının meslekleri ile anılan isimler de tespit edilmiştir. Örneğin “Boyacı Cemal’ın Babası”; “Şöför Muzafferin Oğlu”; “Yorgancı Fatma Oğlu”; Hattat Hafız Mehmet Oğlu”; “Hattat Hafız Mehmet Zevcesi”; Hamamcı Metmetağa annesi”; “Sucu Muhiddinin Kayınvalidesi”; “Emekli Öğretmen Ata Doğan Eşi”; “Ormancı Saim Dalgıç Eşi” şeklinde biçimler karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca farklı olarak “Kıranköy Muhtarı Bakkal” şeklinde iki meslek formunun bir arada kullanıldığı modern biçimler karşımıza çıkarken; sadece “Yorgancı Fatma Hanım” şeklinde bir mezartaşı; “Bu nişan taşı Köprülü Kayyimi Dülger adına dikilmiştir” şeklinde farklı kullanımlar mevcuttur. “Laz Kasap” ve “Malatyalı Bakkal” şeklindeki mezartaşları ise bahsi geçen bu farklı kullanımların

bazılarıdır. Burada meslek formlarıyla birlikte, geldikleri bölge ya da şehir ile geliştirilen bir aidiyet tanımlaması karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu tanımlama biçimi bir mezartaşında “1951 yılında Bulgaristanın şumnu kasabasından göç eden kunduracı...” şeklinde karşımıza çıkmıştır. Göç süreçleri, bu tür tanımlamaların yapılmasında önemli belirleyicilerden birisidir ki bir çok kent mezarlığında köy köy sınıflanmış mezarlık bölümleri ile karşılaşıldığı gibi aile mezarlıklarıyla da karşılaşmak mümkündür.

SONUÇ

Ölüm kültürel davranışlar sistemi olarak toplumsal anlamlar taşımakla birlikte bu anlamlarıyla sosyolojik bakışın inceleme konusu olabilmektedir. Ölümün bir geçiş riti olması nedeniyle ölüm öncesi, ölüm süreci ve ölüm sonrası süreçlerde ortaya çıkan davranışlar, törenler, merasimler; mezarlıklar içerisinde oluşan kültürel biçimler ölümün sosyolojik yorumlanmasında önemli noktalar. Hazırlanmış olan çalışma, bu bağlamdan hareketle ölümün toplumsal anlamlarına odaklanmış; sonrasında Safranbolu’da mezarlık kültürünün görünüm biçimlerini incelemiştir.

Çalışmanın hareket noktası, mezartaşları üzerinden Safranbolu’nun geleneksel meslek hayatının değerlendirilmesi olmuştur. Problemin bu şekilde belirlenmesinin temel nedeni Safranbolu’da kaybolan kültürel mirasın iki biçimde karşımıza çıkmasıdır. Bunlardan birisi özellikle Safranbolu’nun ticaret hayatı üzerinden gidilirse geleneksel mesleklerin müzelerde resimlerle ve görsellerle sunulmasıdır. Kültürel pratikler artık kaybolmuştur ve görülebileceği alanlar sadece müzeler haline gelmiştir. Kültürel mirasın karşımıza çıktığı ikinci mekanlar ise mezarlıklardır. Safranbolu’da ticaret hayatı söz konusu olduğunda bu hayatın karşımıza çıktığı alanlardan birisi olarak da mezarlıklar olduğu ileri sürülmüş ve mezartaşlarında yer alan geleneksel meslek formları tespit edilmeye çalışılmıştır. Türk kültüründe yer alan mezartaşlarında mesleklerin bulunması özelliği, Safranbolu’da mesleklerin insanlar tarafından bilinmesi bağlamında önemli bir araç olmuştur.

Çalışmanın alan araştırması süresince mezartaşlarında tespit edilen meslek formları ile Safranbolu’nun ticaret hayatında önemli rol oynamış geleneksel meslek alanlarının sunulması amaçlanmıştır. Safranbolu’nun Selçuklu’dan başlayan gelişim çizgisi, Osmanlı döneminde üst noktaya çıkmış, sosyal ve ekonomik açıdan bölgenin önemli bir ticaret ve yerleşim şehri olmasına neden olmuş, bu durum Osmanlı’daki pek çok el sanatlarının ve zanaatlarının bir meslek formu olarak ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Çalışmada ifade edilen bu bağlam, “niçin Safranbolu?” sorusunun yanıtlanmasında önemli bir açıklama olmuştur. Ancak mezartaşlarının incelenmesi sırasında mezarlık kültürünün diğer kentlerde olduğu gibi yavaşça burada da kaybolmaya başladığı görülmüştür. Özellikle bakımsızlık, değer vermeme gibi farklı bir çok sebepten dolayı pek çok mezartaşı kırılmış ve okunamaz duruma gelmiştir. Kimi mezartaşları da insanlar tarafından üzeri boyanmış, boyanın üzerine latince harflerle yeniden yazılmıştır. Ayrıca bir çok orijinal mezartaşının mezarlıkta olmadığı ve yerlerine sonradan yapılmış modern mermerlerin koyulduğu tespit edilmiştir ki bu nedenle çalışmada son yüzyıla ait mezartaşları kullanılmıştır. Kuşkusuz burada konunun sosyolojik bağlamı ilgilendirmesinin temel sebebi, ölümün salt bir dini alan olmadığı, aksine toplumsal

anlamlarıyla oldukça baskın bir pratikler alanı olduğu gerçeğine yapılmak istenen vurgudur. Mezarlıklar, bu kültürel pratiklerin bir kısmını yansıtmaları bakımından da önemli kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

- BURKE, Peter (2003). Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- ELDEM, Edhem (2005). İstanbul'da Ölüm Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.
- ELIADE, Mircea (1999). Şamanizm – İlkel Esrime Teknikleri, Çev., İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara.
- ERÖZ, Mehmet (1992). Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşılık, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- GRIMSHAW, Anna (2001). The Ethnographers's Eye: Ways of Seeing in Anthropology, Cambridge University Press, Cambridge.
- GUMILEV, Lev Nikoloyevich (2002). Eski Türkler, Çev., D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- GÜLENSOY, Tuncer (1989). Orhun' dan Anadolu'ya Türk Damgaları, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İNAN, Abdülkadir (1976). Eski Türk Dini Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

- İNAN, Abdülkadir (1995). Tarihte ve Bugün Şamanizm - Materyaller ve Araştırmalar, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KARACA, Faruk (2001). "Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler ", İslami Araştırmalar Dergisi, cilt:14, sayı:3-4, ss.501-512.
- KARAMAĞARALI, Beyhan (1972). Ahlat Mezartaşları, Güven Matbaası, Ankara.
- KUŞOĞLU, Mehmet Zeki. Mezar Taşlarında Hüve'l-Baki (Mezarlarımız). İstanbul, 1984.
- KÜTÜKOĞLU, Mehmet (2012). Türkiyenin İlk Ağır Sanayi Kenti Karabük, Karabük Valiliği Yayınları, Karabük.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1979). Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ROUX, Jean-Paul (1999). Altay Türklerinde Ölüm, Çev., Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ROUX, Jean-Poul (1994). Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul.
- SEVİM, Nidayi (2010). Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları, Kitapdostu Yayınları, İstanbul.
- STOCKING, George W. (1992). The Ethnographer's Magic and Other Essays in the History of Anthropology, The University of Wisconsin Press, Wisconsin.
- SÜMER, Faruk (1999). Oğuzlar –Türkmenler, 5. Basım, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TUNÇÖZGÜR, Ünsal (1999). Dünü ve Bugünü ile Safranbolu, Metaksan, Ankara.
- YAZICI, Erdinç (2010). "Şehir-Kültür-Kimlik Karabük: Bir Sanayi Şehrinin Doğuş Hikayesi", (iç) Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu (2-3 Nisan 2010) –Bildiriler Kitabı, Karabük Valiliği Yayınları, Karabük. Karabük Valiliği Yayınları, Karabük.
- ALTINAY, M. Peruzat (2010). "Karabük", (iç) Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu (2-3 Nisan 2010) –Bildiriler Kitabı, Karabük Valiliği Yayınları, Karabük.
- YILDIRIM, İskender (2005). Ankara ve Tokat İllerinde Yaşayan Bakırcılık Üzerine Görsel Etnografik Bir Çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkbilim Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

RESİMLER

Resim 1: Safranbolu sürekli göç alan yerleşim yerlerinden birisi olmuştur. Osmanlı döneminde ticaret hayatının geçiş güzergahlarından birisi olması nedeniyle pek çok insanın uğradığı yerlerden birisi olan Safranbolu’da, insanlar geldikleri şehirlerle bağlarını kopartmamış, bu durum mezartaşlarına da yansımıştır.

Resim 2: Sevilen meslek sahibi kişilerin mezartaşları özellikle vurgulanarak hazırlanmıştır. Mesleklerin mezartaşlarına yansıtılması geçmişten bugüne hala yaşatılmaktadır.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ'NDE, EHL-İ HİREF TEŞKİLATI VE DOKUMACILIKLA ALAKALI BAZI BELGELERE DAİR

Ahmet AYTAÇ*

ÖZET

Türk el dokumaları, geçmiş ile günümüz arasında köprü kuracak önemli maddi kültür ögesi özelliği olan eserlerdir.

Osmanlı dönemi Ehl-i Hiref adı verilen esnaf teşkilatı içerisinde önemli bir kısmı oluşturan dokumacılar ve faaliyetleri bu manada önem arz etmektedir.

Konu hakkında, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde çok sayıda belge vardır. Dönemin dokumacılık geleneğinin, üretim biçiminin, kalite, fiyat, desen ve teknik özellikleri gibi pek çok konuya belgelerde rastlanmaktadır. Günümüz üretimlerine ışık olacak bu verilerin değerlendirilmesi gerekmektedir.

GİRİŞ

Üzerinde barındırdığı renkler, yanırlar ve teknik özellikleri ile tarihi seyirde Orta Asya'dan günümüze el dokumaları, geçmiş ile günümüz arasında bir köprü oluşturduğu gibi gerek ekonomik anlamda gerekse kültürel özellikleri ile hala önemini korumaktadır.

Türk halı ve kilimciliğini doğrudan ilgilendiren yayınlarda genelde konu, sanat tarihi ile kültürel açıdan makro düzeyde ele alınmıştır¹. Bu alanda yapılan çalışmalar genellikle yörede ya da müzede dokumaların teknik, desen, vb. yönlerden incelenmesi temeline dayalı alan çalışmalarıdır. Osmanlı dönemi halı, kilim ve kumaşları bu bakış açısıyla genellikle eser üzerinde yapılan incelemelere dayalı çalışmalardan ibarettir. Çoğunlukla güzel sanatlar kapsamında değerlendirilen ve bu sahadaki bilim-sanat insanlarınınca ele alınan dokumaların, alan çalışması ile sınırlı olması da bir bakıma doğaldır. Karşılaştırma tekniği kullanılarak, kültür tarihi bakımından yapılan çalışma sayısı fazla değildir. Daha çok tarihçi ve sanat tarihçilerin ilgi alanına giren Osmanlı Arşiv'i'nde ki dokuma kayıtlarıyla yapılan çalışma neredeyse yok denecek kadar azdır. Oysa bir sanat ya da bilim dalıyla alakalı konular incelenirken mutlaka tarihi seyirdeki gelişimi arşiv belgeleri de dikkate alınarak değerlendirilmelidir.²

* Selçuk Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Konya. aaytac@selcuk.edu.tr

¹ ÖZTÜRK, İsmail, "Türkiye'de Halı ve Kilimciliğin Kaynakları, Kaynakçası ve Terminolojisine İlişkin Sorunlar", Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara, 4-7 Kasım 1997.

² AYTAÇ, Ahmet, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Rumeli Alakalı El Dokumalarına Dair Bazı Kayıtlar", Uluslararası Ahmet Yesevi'den Günümüze İnsanlığa Yön Veren Türk Büyükleri Sempozyumu Bildirileri, Köstence-Romanya, 3-7 Eylül 2007, s.198-202.

Özellikle XV.-XVI. yüzyılda Osmanlı hükümdarlarının Türk ülkelerinden sanatkârları davetleri, Topkapı Sarayı'nda toplamaları ile bunlara müreffeh bir ortam hazırlamaları, Anadolu'ya kültür, sanat göçünü hızlandırmış ve pek çok konuda olduğu gibi sanat alanında da merkez olmuştur.³

Anadolu'da XIII. ve XIV. yüzyıllarda gelişen ve bir hayli geniş bölgeye yayılan, sosyo-kültürel bir esnaf teşkilatı niteliği de olan "Ahilik", kökeninde fütüvvet teşkilatının tesir ve nüfusu bulunmakla beraber özü itibarıyla bir Türk kuruluşudur. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük hizmetleri olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda da büyük faydalar sağlamış, daha sonra esnaf kurumları halinde devam etmiştir.

EHL-İ HİREF TEŞKİLATI

Ehl-i Hiref Arapça kökenli iki kelimeden oluşmaktadır. "Ehl" aile, akraba, aşiret gibi anlamlara gelirken, "Hiref" kelimesi "hırfe" kelimesinin çoğulu olup meslekler, sanatlar, adetler gibi anlamlar taşımaktadır⁴. Ehl-i Hiref Osmanlı Devleti'nin sanat faaliyetlerini yöneten en önemli kurumdur. Bu kurumda devletten maaş alarak padişah ve saray eşrafı gibi önemli şahsiyetler için eserler üretilmiştir⁵.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik düzeninde, esnaf teşkilatı iki gruba ayrılmıştı. Bunlardan biri, özel müteşebbis olan esnaf loncalarına bağlı serbest halk teşkilatları olup devletin kontrolündeydi. İkincisi ordunun ihtiyacı için üretim yapan teşkilat ile devlet işletmeciliği esasına göre dirlik ve ulufeye bağlı, yani maaşlı esnaf teşkilatı olup, bunlara "Ehl-i Hiref-i Hassa" denirdi.

Başlangıçta Tebriz'den gelen sanatçılar "Bölük-i Acemân", Anadolu ve Rumeli kökenli olanlar "Bölük-i Rumîyân" olarak ayrı atölyelerde çalışırken, XVI. yüzyıl sonlarına doğru birleştirilmişlerdir⁶.

Bayramlarda, saray düğünlerinde, vs. yaptıkları ürünleri padişaha takdim ederler ve sultanda bunları ödüllendirirdi⁷. Osmanlı sanat üsluplarının belirlenmesinde en etkili sivil toplum hareketi olan Ehl-i Hiref örgütü Topkapı Sarayı'nda, XV. yüzyıl sonlarında II. Beyazıt döneminde oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda, her alanda olduğu gibi esnaf örgütleri de çok iyi örgütlenmiş ve bir düzen içinde çalışmıştır⁸.

³ BAYAT, Ali Haydar, "Osmanlı El Sanatlarının Gelişmesinde Ehl-i Hiref'in Rolü ve Kimliği", S. Ü. Türk El San. Uyg. Ve Arş. Mrk. El Sanatları Dergisi- Türk El Sanatlarının Dünü-Bugünü-Yarını Sempozyumu, Konya, 1997, s.57.

⁴ YAMAN, Bahattin; AYDEMİR, Sadık M., "1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterlerine Göre Osmanlı Saray Sanatkarları", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Isparta, S: 13, 2004, s. 86.

⁵ YAMAN, Bahattin, "1545 yılı Osmanlı Saray Sanatkarları", Belleten, C: LXXII, S.264, Ağustos 2008, s.501.

⁶ ÇAĞMAN, Filiz, "Kanuni Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları", Türkiyemiz, S: 54, 1988, s. 14.

⁷ MERİÇ, Rıfki Melül, "Bayramda Padişahlara Hediye Edilen Sanat Eserleri ve Karşılıkları", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul 1963, C. I, s. 764.

⁸ YAMAN, Bahattin, Osmanlı Saray Sanatkarları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref, İstanbul, 2008; MAHİR, Banu, "II. Beyazid Dönemi Nakkaşhanesinin Osmanlı Tezhib Sanatına Katkısı", Türkiyemiz, S: 60, İstanbul, 1990, s.4; UYSAL, Abdullah, Zanaatkarlar Kanunu (Kanun-Name-i Ehl-i Hiref), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982.

Osmanlı Devleti Ehl-i Hiref-i Hassa üzerinde kesin, esnaf loncaları üstünde ise dolaylı bir kontrol ve idare sistemi kurmuştur. Bütün esnaf kuruluşlarının üretim, kalite, fiyat, pazarlama gibi konularda devletin kontrolü altına almıştır. Ehl-i Hiref-i Hassa grubu nalbantlar, dokumacılar, marangozlar, mücellidler, mürekkebciler, külahçılar, nakkaşlar, gazzazlar, kuyumcular, sorguccular, hakkaklar, sikkeçiler, demir silah ve eşyaya altın kakma tezvinat yapanlar, kılıççılar, kürkçüler, çadırcılar, yaycılar ile okçulara kadar yaklaşık 45 çeşit mesleği kapsamaktadırlar.

Resim 1: Ehl-i Hiref mensuplarını gösteren bir minyatür⁹.

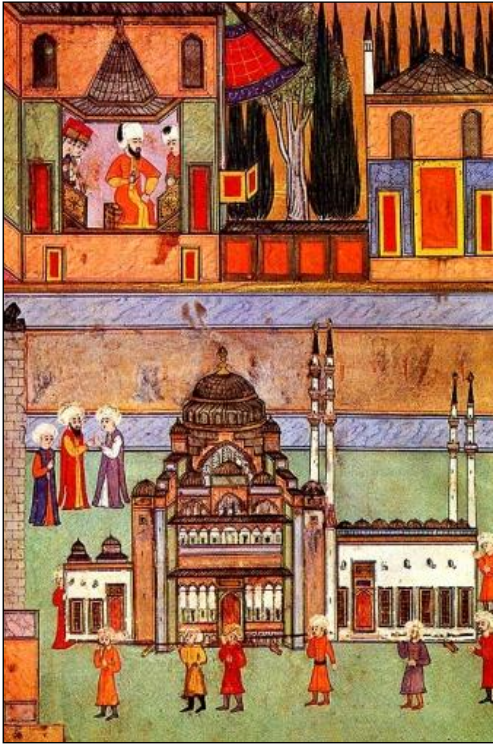
Teşkilattaki her bölüğün bir başı ve yardımcısı vardı. Ehl-i Hiref'in yapısı ve oluşumu konusundaki en önemli kaynaklar arasında bu teşkilatın maaş defterleri, Sultan'a özellikle bayramda verilen hediye listeleri, imparatorluk vekayi-nağmeleri ile tezkireleri gibi tarihi kaynaklar ve arşiv belgeleri yer alır. Günümüze ulaşan en eski Ehl-i Hiref maaş defteri 1526 tarihli ve 40 bölükte 600'den fazla kişinin çalıştığını göstermektedir. 1700'lerden sonraki yılları taşıyan bordrolar eksik veya kayıp olmakla birlikte bu sistemin imparatorluğun sonuna kadar devam ettiği de bilinmektedir¹⁰. Günümüze ulaşan teftiş defterleri, masraf ve maaş defteri başta olmak üzere, çeşitli belgeler bu sanatçıların oluşturduğu Ehl-i Hiref örgütünde çalışanların kimlikleri,

⁹ http://www.google.com.tr/search?q=ahilik+te%C5%9Fkilat%C4%B1&hl=tr&prmd=imvnsfd&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=xU99T8KHNOXP0QXLndmvDQ&ved=0CEcQsAQ&biw=1152&bih=626#hl=tr&tbm=isch&sa=1&q=ehli+hiref&oq=ehli+hiref&aq=f&aq=gS1&aql=&gs_l=img.3..0i24.3408167391516989111110151510122168410j61610.frgbld.&bav=on.2.or.r_gc.r_pw.r_qf.,cf.osb&fp=309665770622ecbb&biw=1152&bih=626.04.04.2012.

¹⁰ ATIL, Esin, "Osmanlı Sanatı ve Mimarisi", Osmanlı Medeniyeti Tarihi, (Editör Ekmeleddin İHSANOĞLU), C.II., İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s.447-448.

yaptıkları eserler hakkında da bilgi vermektedir¹¹ ki, bağlı sanatçıların sayısı imparatorluğun güçlenmesine paralel olarak artmıştır.¹²

Esnafın sefer sırasında orduda görev alması kanundu. Kapıkulu efradı ile İstanbul'da kurulan askeri ve miri imalathanelerde dikimevi, saraçhane, haymehane gibi, ordunun ihtiyacı olan malzemeyi hazırlayan Ehl-i Hiref veya Erbab-ı Hiref, seferin gerektirdiği ölçüde bulunmazsa, Divan-ı Hümayun kararı ile serbest esnaf takımı da sefere çıkmak zorunda kalırdı. Bunlara "orduca takımı" adı verilirdi¹³. Esnaf birlikleri askeri karakterleriyle ordunun muvaffakiyetine ve devletin bekasına bu şekilde katkı sağladıkları gibi, ordunun sınırlarda fetih ile meşgul olduğu dönemlerde yerel kuvvetler hüviyetinde içeride asayişin temin ederek sosyal huzura da katkıda bulunmuşlardır. Onların sosyal düzen oluşturmaya tavırlarının, halk katında kabul görmesinde, dini-tasavvufi kaynaklı dayanışma ile sosyal kaidelerin kendi aralarında yaygın olması, dini inanç ve ortak değerlerde toplum fertlerini birleştirmiştir.¹⁴

Resim 2: Esnaf loncalarını gösteren Levni'ye ait bir minyatür.

¹¹ YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz ve ark., Kültür Tarihi, Anadolu Üni. Yayınları, Eskişehir, 2011, s. 144.

¹² TEZCAN, Hülya; ATASOY, Nurhan; B. DENNY, Walter; W. MACKİE, Louise, İpek, Osmanlı Dokuma Sanatı, TEB İletişim ve Yayıncılık A.Ş., 2001, s.15.

¹³ <http://www.e-tarih.org/sozluk.php?sd=sozlukdetay&id=158.30.01.2012>.

¹⁴ DEMİRPOLAT, Anzavur; AKÇA, Gürsoy, "Ahilik Teşkilatının Sosyal Hayata Katkıları", <http://www.restoraturk.com/restorasyon-kultur/412-ahilik-teskilati-ve-sosyal-hayat.html>.30.01.2012.

İmparatorluk genelinde 1573 yılı kayıtlarına göre 983 sanatçının oluşturduğu örgüt, her zaman padişah ve sarayın koruması altında olmuştur. Bölük mensupları, üç ayda bir maaş alıyorlardı. Ulufeleri, Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda bulunan, Divanhane Binası'nda dağıtılıyordu. Bölük mensuplarından sadece kuyumcular, hakatlar ve altın iplikle işleme yapan zerduzanın sarayın birinci avlusunda atölyeleri olduğu kesinlik kazanmıştır. Zamanın sanat akımlarını belirleyen Ehl-i Hiref, geniş sınırlarına rağmen Osmanlı'nın sanatını bütünlük içinde tutmuş ve gelişimini sağlamıştır. Padişahın yaptırdığı tüm mimari eserler bu teşkilata mensup sanatçılar tarafından bezeniyor, işleniyordu. Teşkilata dahil olmak her sanatçının hayali ve seçilmek sanatçı için en önemli taktirdi.¹⁵

Eser yapımının yoğun olduğu zamanlarda yapılacak işe uygun yetenekli kimseler Ehl-i Hiref içinde bulunmazsa, çarşı esnafı arasından ücreti karşılığında yeterli sayıda usta sarayda çalıştırılırdı.¹⁶ Çarşı, pazar ve han gibi yerlerdeki dokuma üretim, ticaret ve zanaat işleri, Fütüvetnameler, Narh ve Ehli Hiref defterlerindeki kayıtlara göre yapıldı. Örneğin, bir dokumacı çırağı 1001 gün çalıştıktan sonra kalfa olabiliirdi. Ustalığı ise Ahi Ocağı tarafından verilirdi.¹⁷

Tanzimat'tan sonra gerek loncaların gerek gedik ile iltizam usullerinin yeni şart ve ihtiyaçlara göre düzenlenmesi için bazı çalışmalar yapılmıştır. Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu 1942'de yeniden değiştirildi. Bu kanun, altı yıllık bir uygulamadan sonra yeniden değiştirildi ve esnaf odaları kaldırıldı. Bugün esnaflar kurdukları dernekler çevresinde kendi kendini yönetme hakkına sahip bulunmaktadır.¹⁸

EHİ-HİREF'TE DOKUMACILIK

Bu örgütün kurulması ile saray nakkaşhanesinde, Osmanlı sanatının tüm dallarında üslup ve motif birliği sağlanmıştı. Ehl-i Hiref örgütü içinde nakkaşlar bölümü önemlidir.¹⁹ Kumaşlar nakkaşların hazırladığı desenlere göre saray atölyelerinde dokunuyordu. Nakkaşlar, çok zengin bitki varlığını kumaş, halı gibi dokumalar üzerine taşımışlardır. İlk Ehl-i Hiref defterleri, kumaş ve kıyafet yapımında çalışanlar arasında, dört simkeş on dört kürkçü, beş klaptan işlemeci ve on bir usta, dördü şakird on beş dokumacı olduğunu belirtir.²⁰

Bu örgütlerin en kalabalık olanını dokumacılar oluştururdu. Dokuma işi, ipeği satın alma noktasından başladı. "Hamcı" tüccar ham ipeği satın aldıktan sonra, "dolapçıda" atkı ipliği olarak eğittirirdi. Sonra çözgü ve atkı iplikleri boyatılıp

¹⁵ <http://www.buzlu.org/ehl-i-hiref/>.30.01.2012.

¹⁶ DERMAN, F. Çiçek, "Osmanlı Asırlarında, Üslup ve Sanatkârlarıyla Tezhib Sanatı", <http://ozcay.com/tezhipsanati/3.30.01.2012>.

¹⁷ UĞURLU, Aydın, "Osmanlı Dönemi Dokuma Ürünlerinde Çeşit Zenginliği", İlgı Dergisi, İstanbul, Sayı:52, 1988.

¹⁸ <http://www.e-tarih.org/sozluk.php?sd=sozlukdetay&id=158.30.01.2012>.

¹⁹ ÇAĞMAN, Filiz, "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehli Hiref Teşkilatı" Mimar Sinan Döneminde Türk Mimarılığı ve Sanatı, İstanbul 1988, s. 73-77.

²⁰ TEZCAN, Hülya; ATASOY, Nurhan; B. DENNY, Walter; W. MACKİE, Louise, a.g.e., s.169-171.

dokumacılar satılırdı.²¹ Narh defterleri kumaşçılık tarihimiz için önemli bir kaynaktır. XVII. yüzyılda daha ziyade düz ve sade kumaşlara meyil gösterildiğini de terzi defterlerinden anlamaktayız.²²

Topkapı Sarayı Arşiv defterlerinden, 1796 tarihli, 9614 dosya, 13 gömlek numaralı belgede “Cemâat-i Kâliciyân-ı (halıcı) Hâssa” olarak Ali bin Mehmed ile Ali bin Hüseyin olarak iki halı ustasının adı geçmektedir ve kişi başı iki altın²³, ayrıca “Cemâat-i Kemhâbâfân-ı Hassa” olarak Ser Kemhâi Ebu Bekir’in 10, Ebu Bekir’in 2 ve Arif Mehmed İbn-i Bekir ustanın da 2 altın ücret aldıkları²⁴ anlaşılmaktadır.

Yine 1546 tarihli Ehl-i Hiref defterine göre çıkırı ustası Hasan’ın 13 akçe, Ahmed Baba’nın 8 akçe, kemha dokuyan Kasım’ın 12,5 akçe, Ferruh’un 8 akçe, kadife dokuyan Süleyman’ın 7 akçe, alaca dokuyan Ferhad’ın 4 akçe, Mustafa’nın 5,5 akçe, halı dokuyan Kasım’ın 8,5 akçe, Hasan’ın 5,5 akçe, Muhammed bin Nasuh ustanın ise 12 akçe gibi ücretler aldıkları da bilinmektedir²⁵.

O dönemlere ait sanatkar sayısı ve bütçeleri de aşağıdaki tablodaki gibidir²⁶.

GRUPLAR	SANATKÂR SAYISI	TALEBE SAYISI	TOPLAM SAYI	SANATKÂR BÜTÇESİ	TALEBE BÜTÇESİ	TOPLAM BÜTÇE	EN YÜKSEK ÜCRET
Kemhacılar	29	46	75	212	93	305	17,5
Kadifeciler	5	10	15	36	28	64	11,5
Abacılar	9	6	15	33,5	7	40,5	7
Halıcılar	7	4	11	48	4,5	52,5	12

ARŞİV BELGELERİNDE ÖRNEKLER

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı’nda o dönemlerde yapılan el dokumacılığı ile alakalı da çok sayıda belge vardır. Ordunun temel ihtiyaçlarından olan, yelken bezi, askeriye’nin ihtiyacı olan un çuvalı, kilim gibi malzemeler, camilerin, Medine, Mekke gibi şehirlerdeki kutsal mekânların yaygıları, dokuma fabrikaları, dokumayla alakalı vergi düzenlemeleri ve daha dokumayla alakalı pek çok konuda belge vardır.²⁷

²¹ TEZCAN, Hülya; ATASOY, Nurhan; B. DENNY, Walter; W. MACKIE, Louise, a.g.e., s.169-171.

²² ÖZ, Tahsin, Türk Kumaş ve Kadifeleri 2, XVII – XIX. Yüzyıl Ve Kumaş Süslemesi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1951, s. 2-3.

²³ YAMAN, Bahattin; AYDEMİR, Sadık M., a.g.m., s. 99.

²⁴ YAMAN, Bahattin; AYDEMİR, Sadık M., a.g.m., s. 102.

²⁵ YAMAN, Bahattin, a.g.m., s. 501-522-525-526-.

²⁶ YAMAN, Bahattin, a.g.m., s. 501.

²⁷ AYTAÇ, Ahmet, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Konya El Dokumacılığı İle Alakalı Belgelere Dair”, S.Ü. Selçuklu Arş.Mrk. II. Uluslararası Türk El Dokumacılığı (Tekstil) Kongresi Bildirileri, Konya, 14-15 Mayıs 2009, s. 41-50.

Ehl-i Hiref ile alakalı defterlerin bilinen en eski tarihisini (Ocak 1526) Uzunçarşılı makale olarak yayınlamıştır²⁸. Çalışmanın bildiri ile sınırlı olması nedeniyle, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Ehl-i Hiref ile alakalı çok sayıda ki belgeden sadece dört tane ile konu sınırlandırılmış ve Türkçe özetleri verilmiştir.

Fotoğraf 1: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

1. Topkapı Sarayı, Arşiv Defterleri, 10009 gömlek numaralı belgede “Nakkaş, kürkçü, halıcı vesaire gibi bazı ehl-i hirefin, kendi sanatlarına uygun olarak gönderdikleri hediyeler”...den bahsedilmektedir (Fotoğraf 2).

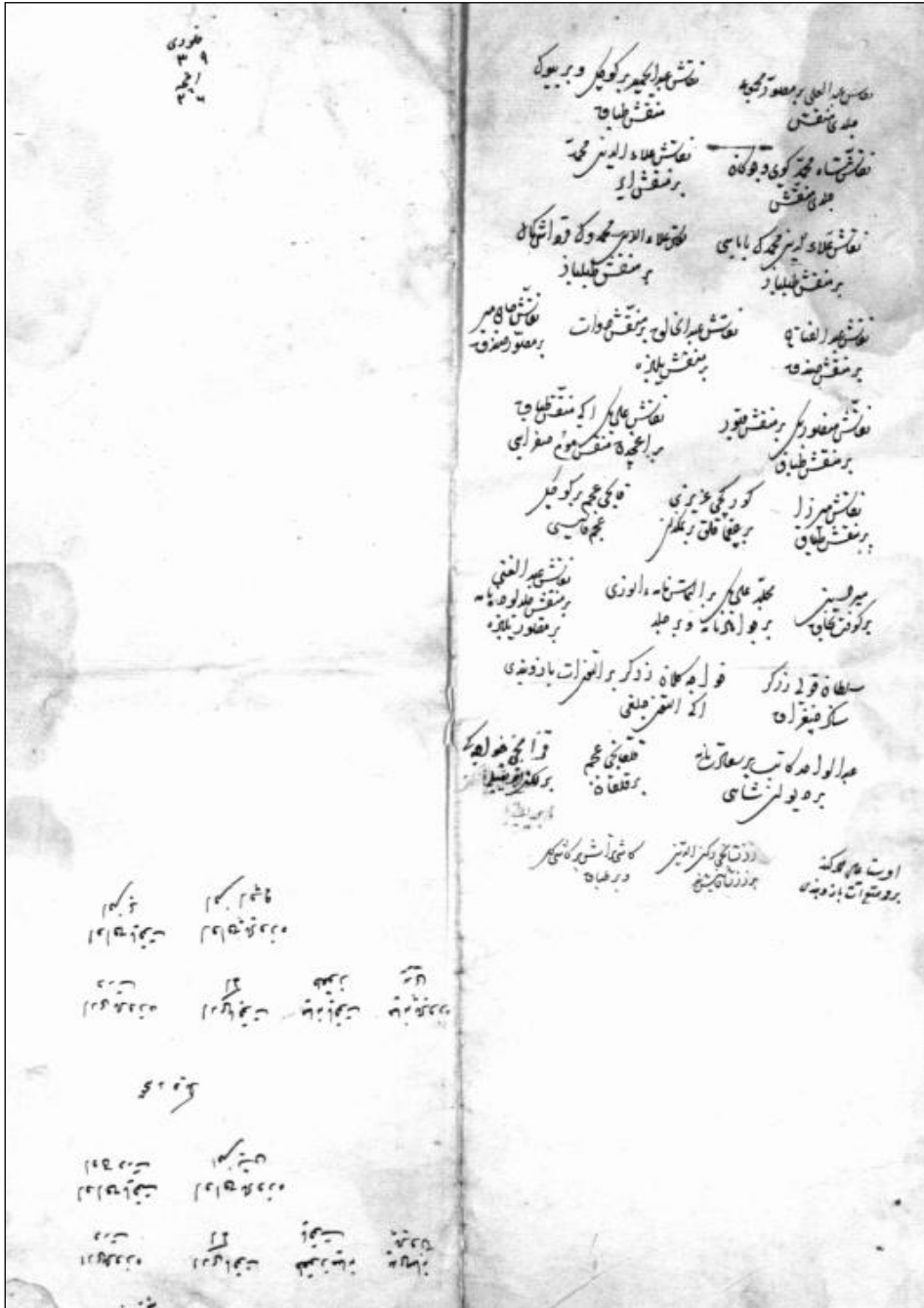
2. Maliyeden Müdevver Defterleri, 17489 gömlek numaralı belgede “Ağa kapısı karhanesinin serrac, mutemed, berber, aşçı, ekmekçi, bevvab-ı bekçi, demirci, terzi, çameşuy, çizmeci, çadircı, cerrah, cebeci, hallaç, doğramacı, semerci, saka, seyis, şamdani, gazzaz, kabarcı, kazancı, kuyumcu, kalaycı, karcı, keçeci, kılar, mumcu, nalband, yaycı gibi ehl-i hiref ve efendi ve fodula kollukcularının 1195 lezez 1196 masar ve recec mevacicleri zımnında esami ve miktar-ı yevmiyeleri kayıtlarını muhtevi yeniçeri ehl-i hiref mevacic defteri”...dir (Fotoğraf: 3).

3. Maliyeden Müdevver Defterleri, 7257 gömlek numaralı belgede, “Ehl-i Hiref’e mensup katiban-ı kütüb-ü hassa cemaati ile mücellid, külahcı, nakkaş, gazzaz, hakkak, çilingir, debbağ, kemhacı, kadifeci, kalıçeci, simkeş vesaire cemaatleri ile şakirdlerinin adlarını, adedlerini, yoklamalarını, yevmiyelerini ve muhtelif kıst-ı mevaciclerini ihtiva eden mevacic defteri”...dir (Fotoğraf:4).

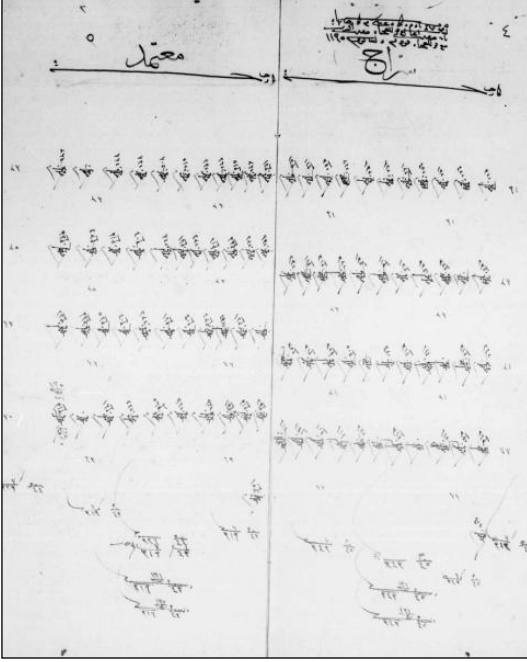
4. Maliyeden Müdevver Defterleri, 20270 gömlek numaralı belgede “Dergah-ı Ali yeniçerileri, gılman-ı acemiyan-ı İstanbul ve Gelibolu, teberdaran-ı gılman-ı bahçe-i hassa ve bostanha-i saire, cebeciyan, topciyan, istabl-ı amire maa hademe-i matbah-ı amire ve kilar ve hayyatın-i hassa ve ehl-i hirefin kirpas-ı pirahen, zircame, ve çuhalarının

²⁸ Bk: UZUNÇARŞILI, İ. H., “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri” Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Ankara 1986, Türk Tarih Kurumu Yayınları, S 15, c. XI, s. 23-76.

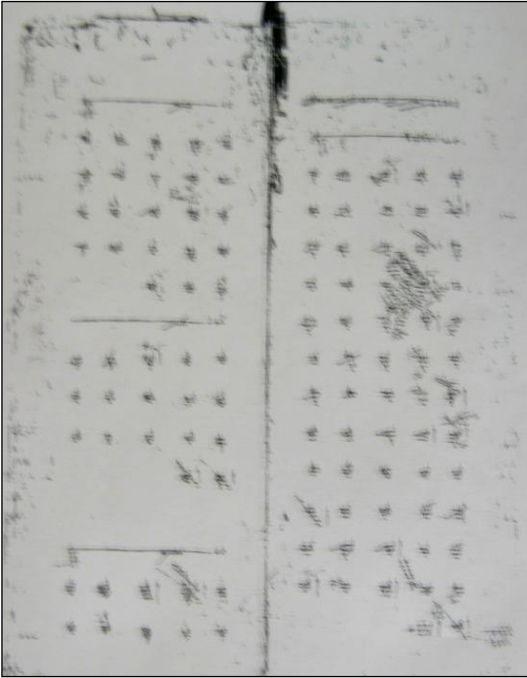
1004 senesi tevziatı muhasebesinin müfredatından ve saireden bahseden varidat ve masarifat muhasebe defteri (Defter çürümüşür)"...dir.

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

SONUÇ

Türk-İslam kültür ve medeniyeti, bu üstünlüğünü bazı batılı tarihçilerin öne sürdüğü gibi kılıç kuvvetinden, bilek gücünden almamıştır. Türklerin sahip olduğu kültürel yükseklik sayesinde onca toprak idare edilmiştir. O kültür ve medeniyetin kudretinin, siyasi, askeri, fikri ve ekonomik meselelerde medeni bir seviyede olmasından dolayı kurulan devletler bunca ihtişamlı olabilmıştır.

Osmanlı dönemi dokumacılık sanatı ve bu sanatın icra edildiği belli başlı kurum olan Ehl-i Hiref teşkilatı günümüzde üretimin sürdürülebilirliği noktasında örnek alınacak bir yapılanmadır. Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri dönemin dokumacı ustalarının da içerisinde yer aldıkları Ehl-i Hiref teşkilat yapısını ve işleyişini ifade eden belgeleri fazlasıyla içermektedir ve araştırmacılar için iyi bir kaynak durumundadır.

KAYNAKÇA

- ATIL, Esin, “Osmanlı Sanatı ve Mimarisi”, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, (Editör Ekmeleddin İHSANOĞLU), C.II., İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s.447-448.
- AYTAÇ, Ahmet, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Konya El Dokumacılığı İle Alakalı Belgelere Dair”, S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. II. Uluslararası Türk El Dokumacılığı (Tekstil) Kongresi Bildirileri, Konya, 14-15 Mayıs 2009, s. 41-50.
- _____, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Rumeli Alakalı El Dokumalarına Dair Bazı Kayıtlar”, Uluslararası Ahmet Yesevi’den Günümüze İnsanlığa Yön Veren Türk Büyükleri Sempozyumu Bildirileri, Köstence-Romanya, 3-7 Eylül 2007, s.198-202.
- BAYAT, Ali Haydar, “Osmanlı El Sanatlarının Gelişmesinde Ehl-i Hiref’in Rolü ve Kimliği”, S. Ü. Türk El San. Uyg. Ve Arş. Mrk. El Sanatları Dergisi- Türk El Sanatlarının Dünü-Bugünü-Yarını Sempozyumu, Konya, 1997, s.57.
- ÇAĞMAN, Filiz, “Mimar Sinan Döneminde Saray’ın Ehli Hiref Teşkilatı” Mimar Sinan Döneminde Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul 1988, s. 73-77.
- _____, “Kanuni Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları”, Türkiyemiz, S: 54, 1988, s. 14.
- MAHİR, Banu, “II. Beyazid Dönemi Nakkaşhanesinin Osmanlı Tezhib Sanatına Katkısı”, Türkiyemiz, S: 60, İstanbul, 1990, s. 4.
- MERİÇ, Rıfkı Melül, “Bayramda Padişahlara Hediye Edilen Sanat Eserleri ve Karşılıkları”, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul 1963, C. I, s. 764.
- ÖZ, Tahsin, Türk Kumaş ve Kadifeleri 2, XVII – XIX. Yüzyıl Ve Kumaş Süslemesi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1951, s. 2-3.
- ÖZTÜRK, İsmail, “Türkiye’de Halı ve Kilimciliğin Kaymakları, Kaynakçası ve Terminolojisine İlişkin Sorunlar”, Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara, 4-7 Kasım 1997.
- TEZCAN, Hülya; ATASOY, Nurhan; B. DENNY, Walter; W. MACKİE, Louise, İpek, Osmanlı Dokuma Sanatı, TEB İletişim ve Yayıncılık A.Ş., 2001, s.15.

UĞURLU, Aydın, “Osmanlı Dönemi Dokuma Ürünlerinde Çeşit Zenginliği”, İlgi Dergisi, İstanbul, Sayı:52, 1988.

UYSAL, Abdullah, Zanaatkarlar Kanunu (Kanun-Name-i Ehl-i Hiref), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982.

UZUNÇARŞILI, İ. H., “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkarlar) Defterleri” Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Ankara 1986, Türk Tarih Kurumu Yayınları, S 15, c. XI, s. 23-76.

YAMAN, Bahattin, “1545 yılı Osmanlı Saray Sanatkarlar”, Belleten, C: LXXII, S. 264, Ağustos 2008, s. 501.

_____, *Osmanlı Saray Sanatkarları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, İstanbul, 2008.

_____, AYDEMİR, Sadık M., “1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterlerine Göre Osmanlı Saray Sanatkarları”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Isparta, S: 13, 2004, s. 86.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz ve ark., Kültür Tarihi, Anadolu Üni. Yayınları, Eskişehir, 2011, s. 144.

DEMİRPOLAT, Anzavur; AKÇA, Gürsoy, “Ahilik Teşkilatının Sosyal Hayata Katkıları”, <http://www.restoraturk.com/restorasyon-kultur/412-ahilik-teskilati-ve-sosyal-hayat.html>.30.01.2012.

DERMAN, F. Çiçek, “Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkarlarıyla Tezhib Sanatı”, <http://ozcay.com/tezhipsanati/3.30.01.2012>.

<http://www.e-tarih.org/sozluk.php?sd=sozlukdetay&id=158.30.01.2012>.

<http://www.buzlu.org/ehl-i-hiref/.30.01.2012>.

http://www.google.com.tr/search?q=ahilik+te%C5%9Fkilat%C4%B1&hl=tr&prmd=imvnsfd&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=xU99T8KHNOXP0QXLndmvDQ&ved=0CEcQsAQ&biw=1152&bih=626#hl=tr&tbm=isch&sa=1&q=ehli+hiref&oq=ehli+hiref&aq=f&aqi=gS1&aql=&gs_l=img.3..0i24.3408I6739I5I6989I11I11I0I5I5I0I122I684I0j6I6I0.frgbld.&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.r_qf.,cf.osb&fp=309665770622ecbb&biw=1152&bih=626.04.04.2012.

OSMANLI'DA TİCARİ HAYATTA BEDESTENLERİN YERİ VE ÖNEMİ: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

Asım Günel ÖNCE*, Sadettin PAKSOY**

ÖZET

Osmanlı'da hareketli bir ticari hayat hüküm sürmüştür. Ekonominin ticaret kısmını iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan biri, sanatkârların ürettikleri ürünlerini dükkânlarında pazarlaması, diğeri ise yurt içinden veya yurt dışından satılmak üzere mal getirilip satılmasıdır.

Osmanlı tüccarları yurt dışında ticaret kolonileri de kurmuşlardır. Devlet de her zaman ticareti özendirmiş ve tüccarları korumuştur. Bu amaçla şehir ve büyük kasabalarda han, bedesten gibi ticaret merkezleri kurulmuş, yol üzerlerinde ve yerleşim merkezlerinde hanlar ve kervansaraylar yaptırılmıştır. Ülke düzenli ve güvenli bir yol ağıyla örülmüştür.

Bedesten, kumaş ve silah gibi kıymetli eşyalar satılan kapalı çarşı anlamına gelmektedir. İslam ülkelerinde görülen bedestenler, kubbeli, iki tarafı dükkânlarla kaplı, taştan yapılmış emniyetli birer alış-veriş merkezleridir. Osmanlı döneminde 15. asırdan itibaren Anadolu ve Anadolu dışında yapılan bedestenler günümüze kadar gelmiş ve çoğu halen fonksiyonlarını sürdürmektedir. Bu bedestenlerden bazılarında üzeri kubbelerle örtülmüş uzun bir koridor ve bu koridorun içinde iki taraflı dükkânlar bulunmaktadır. Bazılarında ise, kubbelerle örtülü koridorun dışında da dükkânlar vardır. Genellikle bedestenlerin karşılıklı dört demir kapısı olup, bunlardan ikisi bedestenin iki ucundan, diğeri ikisi de ortasından giriş-çıkışı sağlamaktadır.

18. Yüzyıl'da (1781) Hüseyin Paşa tarafından yaptırılan Gaziantep Zincirli Bedesteni, halk arasında "Kara Basamak Bedesteni" olarak da bilinmektedir. İçinde 80 dükkân bulunan bu bedestenin beş kapısı vardır ve günümüzde de hala fonksiyonunu sürdürmektedir.

Bu çalışmada, genelde Osmanlı döneminde günümüzün çok katlı alışveriş merkezleri ya da mega ticaret merkezleri konumunda olan bedestenler ele alınacak, özelde ise Gaziantep Zincirli ve Kemikli Bedestenlerinin geçmişte ve günümüzde ticari hayattaki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bedestenler ile günümüz ticaret merkezlerinin fonksiyonel olarak bir karşılaştırılması yapılacak ve çalışma istatistikî verilerle desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlıda Ticari Hayat, Bedesten, Gaziantep.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF İzmir, gunal.once@deu.edu.tr

** Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, spaksoy@kilis.edu.tr

GİRİŞ

Bedesten, Farsça'dan gelen ve aslında "Bedestan" olan bu kelime değerli, kıymetli kumaşlar, mücevherler ve buna benzer eşyanın satımına mahsus üstü kapalı, mahfuz çarşıların bütününe verilen isimdir.

Osmanlıda, kumaş, mücevher ve çeşitli kıymetli eşyaların alım satımının yapıldığı, eşit büyüklükte kubbelerle örtülü, bir çeşit kapalı çarşı olup bu yapıların ilk örneklerine 13. yüzyıl başlarında Anadolu'da rastlanmıştır.

Bedestenler zamanlarında önemli birer iktisadi kuruluşlardı. O devirde, günümüzdeki banka ve borsaların görevini de görmüşlerdir.

Ülkemizde bulunan bazı bedestenler; Adana Bedesteni (16. yüzyıl), Afyon Bedesteni (1478), Amasya Bedesteni, Ankara Mahmut Paşa Bedesteni (15. yüzyıl), Bayburt Bedesteni, Bergama Bedesteni (16-17. yüzyıl), Bursa Bedesteni (14. yüzyıl), Edirne Bedesteni (1418), Gelibolu Bedesteni (15-16. yüzyıl), İstanbul Bedesteni (15. yüzyıl), İzmir Kızlarağası Bedesteni, Kahramanmaraş Bedesteni (12. yüzyıl), Kırklareli Hızır Bey Bedesteni (14. yüzyıl), Manisa Bedesteni (14. yüzyıl), Niğde Bedesteni (15. yüzyıl), Tekirdağ Bedesteni (16. yüzyıl), Samsun Bedesteni, Tire Bedesteni (15. yüzyıl), Tokat Bedesteni (16. yüzyıl), Uşak Bedesteni (19. yüzyıl), Isparta Bedesteni, Merzifon Bedesteni (17. yüzyıl), Urfa Bedesteni, Gaziantep Zincirli Bedesteni (1781), Gaziantep Kemikli Bedesteni (1853) vb.

Suriye'nin Şam ve Halep kentlerinde bulunan bedestenler, geçmişteki canlılığını devam ettirircesine ticari fonksiyonlarını sürdürmektedirler.

Bu çalışmada, Osmanlı'da ticari hayat, bedestenlerin ticari hayatta yeri ve önemi, Gaziantep Zincirli ve Kemikli bedestenleri ile, bedestenler ile günümüz ticaret merkezlerinin karşılaştırılması ele alınıp, incelenmiştir.

OSMANLI'DA TİCARİ HAYAT

Osmanlı Devleti'nde ticari hayatı iki başlık altında incelemek mümkündür. Zanaat ve ticaret erbabının açık veya kapalı dükkânlarda ticaret yapmasına iç ticaret, Osmanlı tüccarlarının başka ülke tüccarları ile ticaret yapmasına da dış ticaret denmektedir.

İç Ticaret

Osmanlı zamanında zanaat ve ticaret erbabının açık ve kapalı çarşılardaki dükkânlarda ticaret yapması disiplinli bir şekilde olduğu görülmektedir. Dükkân açıp sınaî ve ticari faaliyette bulunma yetkisi kontrol altına alınmıştır. O dönemlerde taşra şehirlerindeki çarşılar İstanbul'daki çarşıların modelleri halindedir. Çarşılar genellikle bedesten (kapalı çarşı) çevresinde bulunmaktadır. Çarşının ya ortasında yahut yanı başında da Pazar yeri bulunmaktadır. Esnaf gibi çarşının da görevlileri olur, hammadde dağıtımını bu görevliler yapmaktadır (Uluçay, 1942: 14-5).

Çarşılar sabahleyin dua ile açılıp, ikindiden sonra kapanmaktadır. Perakende ticaret, çarşılarda yapılmaktadır. Malların pazarlanması ve vergisinin alınması yine bu çarşılarda gerçekleşmektedir. Toptan ticaret ise kapan denilen hanlarda yapılmaktadır (Un kapanı, Sebze hanı, Yağ kapanı vb.).

Bazı toptancı veya üreticilerin mallarının kimlere satacakları, tahsis politikası çerçevesinde belirlenmiştir. Perakende satışa konu olan mallar bakkallara pazarbaşı, diğer esnaflara ise kethüda, yiğitbaşı ve ustabaşları tarafından dağıtılmaktadır. Stratejik önemi bulunan mallar bizzat satın alınamaz, bir görevli gözetiminde her esnafa ihtiyacı kadar verilmektedir. Çarşı güvenliği esnafın seçtiği bekçiler tarafından sağlanmaktadır. Pazar hayatını genellikle Pazarbaşı ve muhtesip düzenlemektedir (Tabakoğlu, 1998:238).

Her seviyedeki piyasanın kurulması ve işletilmesi devletin bilgisi dâhilinde olmaktadır. İhtiyaç duyulduğunda devletin uygun görmesi ile pazar ve panayırlar kurulmaktadır. Pazarın güvenli bir yerde kurulması gerekmektedir. Pazarda satış yapacak veya hizmet sunacak kişiler gerekirse başka bölgelerden getirilmektedir (Tabakoğlu, 1998:239).

Pazar, ticaretin devlet denetimi altında yapılmasını sağladığı gibi, mali denetime de imkân vermekte, dolayısıyla vergi gelirlerinin düşmesini önlemektedir. Böylece devlete düzenli vergi veren esnafın da korunması söz konusudur. Öte yandan, başka yerlerde seyyar satıcılık yapma ve diğer esnaftan düşük fiyata mal satma yasaklanmıştır (A. Refik, 1935: 16).

Darlık zamanlarda (mal arzının azlığında) büyük tüketim merkezleri ile çevre bölgeler arasında fiyat farkı olmamasına dikkat edilirken, normal zamanlarda böyle bir gerek duyulmaz, yani fiyatlar farklılaştırılabilir. İç ve dış piyasa şartları malların ihtiyaç sahiplerine yönelmesini engellemesi durumunda Devlet, iç fiyatları ayarlayarak ve dışarıya ihraç yasağı koyarak mal akışını düzenlemektedir (Tabakoğlu, 1998:240).

Üretim ve arzı düzenleme piyasalara kendi kuralları içinde müdahale etmenin yollarındandır. Böylece hem ihtiyaç duyulan malın üretimi, hem de fiyat istikrarı sağlanmış olmaktadır. Osmanlılar, İslami geleneğe uygun olarak tekerci (monopol) eğilimleri engelleyerek, tam rekabet şartlarına yaklaşma tedbirlerini almaya çalışmışlardır (Tabakoğlu, 1998:241).

Dış Ticaret

Anadolu'nun öteden beri transit ticaret bölgesi olmasına büyük önem verilmiştir. Bunun için gümrük vergileri %3-5 gibi düşük oranlarda tutulmuştur. Barış antlaşmalarına ticari faaliyetleri canlandıracak maddeler konmuştur. Devlet, savaş halinde bulunduğu devletlerden bile ticareti engellememelerini istemiştir (Tabakoğlu, 1998:243; Raşid, 1865:164).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve genişleme dönemlerinde dünya ticareti Akdeniz ve çevresinde yoğunlaşmıştır. 14. yüzyıl sonlarına doğru Bursa ve Edirne gibi şehirler ticari yönden önem kazanmaya başlamıştır. I. Beyazıt'ın (1389-1402) Erzincan, Amasya ve Tokat'ı almasıyla İpekyolu Bursa'ya bağlanmış ve Trabzon deniz yolunun önemi azalmıştır. Antalya ve Alanya'nın da Osmanlı topraklarına katılmasıyla, Batı'nın Hindistan

ve Arap ülkeleriyle olan baharat vs. ticareti Osmanlı denetimi altına girmiştir (Tabakoğlu, 1998:243).

Fatih Sultan Mehmet (1451-1481), Doğu Akdeniz ve çevresindeki ticari faaliyetlere hakim olabilmek için Venedik ve Cenova'nın tekelci eğilimlerini kırmak istemiş ve İstanbul'un fethinden sonra İngilizlerle ahitname (kapitülasyon) imzalamak istemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu yönetimi kapitülasyonlar nedeniyle serbest dış ticaret rejimini benimsemek zorunda kalmıştır. Bu durum dış ekonomik ilişkilerde olduğu kadar siyasette de ülkenin güçlü devletlerin denetimine girmesine yol açmıştır. 19. yüzyılda imzalanan ticaret anlaşmalarıyla durum daha da kötüleşmiştir. Örneğin, o dönemlerde ülkede yerli sanayinin gümrük vergileriyle korumak mümkün değildir. Çünkü Devlet gümrük vergilerini %3'ten yukarı çıkarma hakkına sahip değildir. Ayrıca yerli tüccarlar iç gümrük öderken, aynı işi yapan yabancıların vergi yükümlülüğü yoktur. Böylece haksız rekabet yasal hale getirilmiştir -

Bunalımın giderek büyüdüğü yıllar olan, Düyunu Umumiye İdaresinin kurulduğu yıl ile I. Dünya Savaşının başladığı yıl arasında (1881-1914), ülkenin dış ticaret verileri Tablo 1'de verilmiştir. Tablo verilerine göre, 1880-1913 döneminde Osmanlı Devletinin dış ticareti 1900 yılı hariç sürekli artarak açık vermektedir.

Tablo 1: Dış Ticaret (Milyon Osmanlı Lirası)

Yıllar	İthalat	İhracat	Açık
1880	17,847	8,467	9,350
1890	22,914	12,836	10,077
1900	23,841	14,905	8,936
1911	45,063	24,909	20,154
1913	41,842	21,600	20,242

Kaynak: <http://www.forumacil.com/osmanli-tarihi,20/02/2012>.

Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri 1878 yılından itibaren yayınlanmaya başladı. Bu istatistiklerin mal gruplarına göre sistematik tasnifi de 1907 yılından itibaren mümkün oldu. Ayrıca sınırlı sayıda ülkeyle ilgili dış ticaret istatistikleri belirlenmekteydi. Ülke 1830-1913 arasında sürekli toprak kaybettiğinden dış ticaretin hangi bölgeleri kapsadığı sorusu akla gelmektedir.

Ele alınan dönemde dış ticaret açığı sürekli ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %55 düzeyindedir. Dış ticaretin diğer yönüne, ithalat ve ihracatın ülkelere göre dağılımına bakıldığında anılan dönemde, ilginç bir gelişmeyle karşılaşırız. 1890 yılı sonuna göre Almanya'nın gerek ithalat ve gerekse ihracat içindeki payı yaklaşık %2 civarında olduğu halde; 1913 yılına gelindiğinde bu oranlar büyümüş ithalatta %17,6 ve ihracatta %8,3 düzeyine çıkmıştır. Buna karşılık İngiltere'nin payı her iki yönde de azalmış

ithalatta %50,6 dan %33,6'ya ihracatta da %49,7'den %31,6'ya düşmüştür. Bir başka deyişle 1900-1913 yılları arasında Osmanlı dış ticareti içinde İngiltere ve Fransa'nın payları düşerken; Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya'nın payları yükselmiştir. Örneğin, 1878 yılında İngiltere ve Fransa'nın payı ithalatta %65, ihracatta %72,5 iken 1913'te sırasıyla %25 ve %41,5 olmuştur (<http://www.forumacil.com/osmanli-tarihi>, 2012).

Toplam ihracatın %55'ini oluşturan ürünler şöyle sıralanmaktadır: Kuru üzüm, ham ipek, pamuk, fındık, afyon, arpa, tiftik, yapağı, yumurta, incir, ipek kozası, zeytinyağı, meşe palamudu, susam vb., geri kalan %45 içinde halı, kilim, işlenmiş deri ve bazı gıda maddeleri yer almaktadır. Buna karşılık ithalatın %75'ini gıda maddeleri (un, tahıl, şeker, çay, kahve, pirinç vb.) ile tekstil ürünleri (pamuklu, yünü, ipekli, keten dokuma ürünleri ve her çeşit giyim eşyası) oluşturmaktaydı. Ayrıca ithalat içinde kömür, petrol, işlenmiş metaller, boya, demiryolu inşaat malzemeleri, silah ve cephane önemli yer tutmaktadır (<http://www.forumacil.com/osmanli-tarihi>, 2012).

Demiryolu ağının genişlemesi bazı Anadolu kentlerinin ürünlerini limanlara ulaşmasını kolaylaştırmış böylece toplam ihracat ve ithalatta artış sağlanması mümkün olmuştur. Çünkü ithalat ve ihracat büyük çapta deniz taşımacılığı ile gerçekleştiriliyordu. Deniz ticareti ise İngiliz ve Fransızların elindeydi. Anadolu dış ticareti İstanbul dışında İzmir, Mersin, İskenderun, Samsun ve Trabzon limanlarından gerçekleşiyordu.

Osmanlı-Alman ticari ilişkilerinde dönüm noktası sayılacak olay, 1898 sonbaharında II. Wilhelm'in dostu, II. Abdülhamit'i İstanbul'da ziyaret etmesidir. Bu görüşmelerde Alman İmparatoru iki ülke arasında ortak girişimler önerirken, dış alımlarda Alman mallarının tercih edilmesini istemiştir. Bu ziyaretten sonra Alman girişimcilerine verilen yatırım ve işletme imtiyazları, özellikle demiryolu alanında büyük boyutlara ulaşmıştır.

Alman sermayesi, demiryolu dışında Konya ve Adana ovalarının sulama projeleriyle ilgilenmiştir. Özellikle tahıl ve pamuk üretiminde verimi artırmayı öngören projeler, I. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır. Savaş sonrası dönemde Ankara Hükümeti, emekli Amiral Colby M. Chester'in başında bulunduğu bir Amerikan şirketine, Nisan 1923'te beş bin km. demiryolu ve maden imtiyazı vermiştir. Cumhuriyet yönetimine hazırlanan An-kara Hükümeti ABD ile yakınlaşmayı askerî ve siyasî yönden uygun görmüştür (<http://www.forumacil.com/osmanli-tarihi>, 2012).

İstanbul Bedesteni (Bedesten-i Şahane)

Bedesten başarılı tüccarların emniyet içinde ticaret yapabilecekleri bir yer talep etmesi ile ihdas olunmuştur. Kaide olarak Bedesten, hayır yolunda (sebilullah) ele alınan işler için gelir kaynağı yaratmak üzere kurulur. İstanbul Bedesteni ve onu çevreleyen çarşı, Sultan'ın fermanıyla şehrin ekonomik hayatına şekil vermek ve fetih sırasındaki tahribatı düzeltmek, şehri onarmak amacıyla kurulmuştur. Bir Bedesten'in belirgin üç tane ekonomik fonksiyonu vardır (<http://www.genckolik.net>):

1. Bedesten ithal malı, çok değerli emvalin, özellikle kumaşların, emniyet içinde saklandığı (depolandığı) ve ticaretinin yapıldığı (satışa sunulduğu) yerdir;
2. Burada, yerleşik tacirler (kain) ticarî faaliyetlerini yürütmekte ve sınırlar ötesi ticaret için kervanlarını yola hazırlamaktadırlar,
3. Bedesten kişilerin şahsi mal varlıklarının (altın, gümüş, mücevherat devlet teminatı altında saklandığı kasaların bulunduğu banka idi.

Burada bir emanetçi de bulunmaktaydı. Kayıp mallar burada belli bir müddet saklanmakta, o süre zarfında arayan olamadığı takdirde beytülmal'e aktarılmaktadır. Emanet sınıfındaki diğer mallar yetim malı (mal üzerinde tasarrufta bulunabileceği günü beklenen yetimlerin şahsî mal varlığı) ile şehir sakinlerinin kıymetli vesaikidir. Kısacası, Bedesten pek çok bakımdan günümüz borsasının, günümüz bankasının işlevlerini yerine getirmektedir.

Bedestenlerde ticaret yapanların milliyeti karışıktır: Türklerin yanında Rumlar, Ermeniler ve diğer milletler (Yahudiler, Acemler, Avrupalılar) vardır. Bunlar birbirleriyle pek ahabtırlar, birbirleriyle muhabbetleri yerindedir; birlikte yemekte içmektedirler, aralarından su sızmamaktadır. Sosyal statüleri onları aynı itibarı paylaşıp kılmıştır.

BEDESTENLERİN TİCARİ HAYATTAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Bedestenlerin Fiziki Özellikleri

Bedesten, kumaş ve silah gibi kıymetli eşyalar satılan kapalı çarşı anlamına gelmektedir. İslam ülkelerinde görülen bedestenler, kubbeli, iki tarafı dükkânlarla kaplı, taştan yapılmış emniyetli birer alış-veriş merkezleridir. Osmanlı döneminde 15. asırdan itibaren Anadolu ve Anadolu dışında yapılan bedestenler günümüze kadar gelmiş ve çoğu halen fonksiyonlarını sürdürmektedir. Bu bedestenlerden bazılarında üzeri kubbelerle örtülmüş uzun bir koridor ve bu koridorun içinde iki taraflı dükkânlar bulunmaktadır. Bazılarında ise, kubbelerle örtülü koridorun dışında da dükkânlar vardır. Genellikle bedestenlerin karşılıklı dört demir kapısı olup, bunlardan ikisi bedestenin iki ucundan, diğer ikisi de ortasından giriş-çıkışı sağlamaktadır.

Bedestenlerin Ticari Fonksiyonları

Evliya Çelebinin anlatımıyla Bedesten şöyle tasvir edilmektedir: “İstanbul’un kalabalık ve seçkin yerinde Osmanoğlu’nun büyük bir hazinesi bir bedesten. Bütün savaşımların, vezirlerin ve seçkinlerin malları buradadır. 1453 tarihinde Fatih Sultan Mehmet Han yapısıdır ki sanki şeddadi (çok büyük ve sağlam) yapıdır. Dıştan dört tarafı keçeciler, sahaflar, takkeçiler, bağasicalar, sırmacılar, kuyumcular ve inciciler kuşatmıştır. Dört köşesinde kale kapıları gibi sağlam demir kapıları vardır. Kuzeye bakan Sahaflar kapısı, batıya açık Takyacılar kapısı, güneye Gazazlar (kazaz, ipekçi) kapısı ve doğuya açık Kuyumcular kapısı üzerinde kanatlarını açmış bir heybetli kuş heykeli vardır. Bu kuş heykellinin bu kapı üzerine yapılmasının anlamı odur ki, kazanç dedikleri havaya uçar bir vahşi kuştur. Eğer kuşu avlayabilirsen bu bedestende kar edebilirsin demek işarettir, ama gerçekten güzel bir işarettir.” Yine Evliya Çelebi şöyle devam etmektedir: “Bedesten

içinde ana caddede dört sokağın sağ ve solunda toplam 600 dükkan vardır ve kat kat toplam 2000 dolaptır. Sabahtan kuşluk vaktine dek işleyen büyük bir işyeridir. Cihanın bütün değerli malları bu bedestende bolca bulunur pazardır. Burada biner ve ikişer bin keseye sahip bezirganlar vardır.” (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2008: 617-618).

Bedesten esnafı; bekçiler, hamallar esnafı, iç bedesten tellalları ve dış bedesten tellalları esnafı, atlasçılar, dibacılar, kadifeciler, ipek hil’atçılar (kaftan) esnafı, Tire ve Şam alacacıları, peştamalcılar, bezciler, bezci tacirleri, abacılar, sof ihramcılar, sipah pazarı, bitpazarı, avrat pazarı esnafıdır (Şatiroğlu ve Okan, 2011: 39).

Yeni Bedesten hakkında ise şu bilgileri vermektedir: “Bu da sultan Mehmet Han’ın yapısıdır. Eski bedestene 100 adım yakındır. İçinde 600 dolap vardır. Eski Bedesten gibi değerli cevahir türü eşyalar satılmaz. Tamamı ipek ve değerli elbiselere dair mallar satılır. Bu Bedestenlerde 1000 Karun malına sahip yerleşik tüccarlar vardır ki, mallarının hesabı yoktur. Ama gayet dindar kimselerdir. Kazananı Allah sever diyerek kar elde ederler” (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2008: 621). Evliya Çelebi’nin bu ifadelerinden de anlaşıldığı üzere bedestenler, geçmiş dönemlerin çok büyük ticaret ve alış-veriş merkezleri konumundadır.

Bedestenlerin Mali Fonksiyonları

- Kiralık kasa fonksiyonu: Bu fonksiyon şu şekilde yerine getirilmiştir: Kasanın sahibi bir şey koyup almak istediği zaman, yanına bir bölükbaşı katılır, az uzakta durur, adam işini bitirince sandığı mühürler, bölükbaşını çağırarak mührü gösterir, sandık yerine konur, bu saklama-gözetim işi için ufak bir ücret ödenirdi (Gülersoy, 1992: 28).
- Hazine fonksiyonu: Bedestendeki kasaların bazıları Maliye Hazinesine aitti.
- Banka fonksiyonu: İç Bedesten esnafının bir başka fonksiyonu, o zamanın bankası olmasıdır. Az bir faizle borç para veriyordu. Sermayeye, krediye ihtiyaç duyan tüccar, esnaf ve halktan kişiler, ya değerli eşyalarını rehin bırakarak ya senet vererek ya da adamına göre hiç böyle bir teminat ve işleme gerek kalmadan borç para almaktaydılar. Burada eski ticaret düzeni ve kadim Çarşı Ahlakı geçerliydi (Şatiroğlu ve Okan, 2011: 46).
- Borsa fonksiyonu: Osmanlı’da, kumaş, mücevher ve çeşitli kıymetli eşyaların alım satımının yapıldığı, eşit büyüklükte kubbelerle örtülü, bir çeşit kapalı çarşı olan bu yapılar önemli birer iktisadi kuruluştur. O devirde, günümüzdeki banka fonksiyonunun yanında, borsaların görevini görmektedir.

Bedestenlerin Siyasi Fonksiyonları

- Yönetim fonksiyonu: Osmanlı döneminde bir yerin şehir sayılabilmesi için, mutlaka camisi, medresesi ve bedesteni (Kapalıçarşı) olması gerekiyordu.
- 16. Yüzyılda İstanbul’da bulunan Stephan Gerlach Türkiye günlüğü adlı kitabında, “Eğer bir savaş için karar alınacaksa, padişahın sarayında belli bir yerde açık bir Divan veya meclis toplantısı yapılır. Bazen de padişah ve diğer önemli kişiler Hipodrom denilen meydana atları ile gelirler ve toplantı yaparlar. Başvezir tüm

konuşmaları padişaha aktarır. Bunun üzerine Bedesten’de ve kentin diğer önemli meydanlarında padişahın falan veya filan yerde savaş açmaya karar verdiği halka duyurulur” diye anlatılmaktadır (Stephan Gerlach, 2007: 415). Buradan, bedestenlerin alınan siyasi kararların (savaş kararı) halka duyurulduğu bir yer olduğu anlaşılmaktadır.

GAZİANTEP ÖRNEĞİ: ZİNCİRLİ VE KEMİKLİ BEDESTENLER

Zincirli Bedesteni: 18. Yüzyılda (1781) Darendeli Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Halk arasında “Kara Basamak Bedesteni” olarak da bilinmektedir. İçinde 80 dükkân bulunan bu bedestenin beş kapısı vardır ve günümüzde de hala fonksiyonunu sürdürmektedir.

Bedestenler, her sabah duacı başı denilen bölükbaşlarından biri tarafından açılır, akşamları da yine törenle kapanırdı. Çok değerli mallar, perşembe günleri öğle namazından önce satılır, bu sırada önemli kişiler de gelir ve halk her yanı doldururdu. Gaziantep'te değişik dönemlerde altı bedesten yapılmıştır. Bunlardan sadece Zincirli Bedesten ve Kemikli Bedesten, günümüze ulaşabilmiştir. Bu iki tarihi yapı, Kültür Yolu Projesi üzerinde bulunmaktadır.

Kemikli Bedesten: Gaziantep Kunduracılar çarşısında bulunan Kemikli Bedesteni 1853 yılında Müftü Hacı Osman Efendi tarafından yaptırılmış olup, her biri 15X60 ebadında olan iki bölümlü, dikdörtgen planlı ve kesme taştan yapılmış bir yapıdır. Temel kazıları sırasında kemik bulunduğu için adına halk tarafından Kemikli Bedesten denmiş ise de asıl adı Mecidiye Bedesteni’dir. Çatısı oval şekilde yapılmış olan bedestenin, doğu ve batı bölümlerinde ikişer girişi bulunmakta ve içerisinde 72 dükkân bulunmaktadır. Bedestenler inşa edildikleri zamanın mimari üslubunu göstermektedirler. Bedestenin içerisi tonozlu hücrelerle boydan boya ikiye bölünmüştür. Günümüzde bedesten iş yeri olarak kullanılmaktadır (Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2012).

Kemikli Bedesteni günümüzde ticari fonksiyonunu devam ettirmekte olup, bedesteni Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün envanterine kayıtlı değildir. Diğer bir ifade ile, bu bedestende bulunan dükkanların mülkiyeti şahıslara aittir.

Günümüzde Zincirli Bedesten

Gaziantep’te bulunan Hüseyin Paşa Külliyesi (cami, medrese, hamam, mektep ve çeşme kısımları) Şahinbey İlçesine bağlı İsmetpaşa mahallesi Gaziler Caddesi üzerinde bulunmakta, Zincirli Bedesteni ise Alaüddevle Camii’nin doğusunda yer almaktadır. Hüseyin Paşa Külliyesinin bütün elemanları sağlam olup, Vakıflar İdaresinin mülkiyetindedir. Bu külliye Adana Kültür ve Tabiatı Koruma Kurulu’nun 16.12.1993/1647 tarih ve sayılı kararı ile tescil edilmiştir. Külliyenin orijinal vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi Hameyn Defteri 1, sayfa 119’da kayıtlıdır (Çam, 2006: 53).

Gaziantep Kalesinden başlayan güneydoğuya uzanan yol Halep yolu olarak tanımlanmaktadır. Nitekim Antep 1829’da Halep’in sancağı durumundadır. Ancak 1918’de Osmanlının sancağı olmuştur. Sayıları altı adet olan Antep’teki bedestenlerden

günümüzde sadece ikisi ayaktaadır. Biri Kemikli Bedesten diğeri ise Zincirli Bedesten dönemin ticaret merkezi olan Uzun Çarşı mevkiinde bulunmaktadır. Gerek Zincirli Bedesten gerekse Kemikli Bedesten diye adlandırılan yapılar gerçekte klasik bedesten tipinde olmayıp arasta yani üstü kapalı sokak şeklindeki yapı grubuna girmektedir. Zincirli bedesten plan tipi ile de bedestenlerden iyice ayrılmaktadır. Halk arasında Kara Basamak Bedesteni olarak da bilinmektedir. Arşivlerde rastlanan fakat bugün yerinde olmayan, güney kapısında dört mısralık kitabenin olduğu ve yazarının Kusiri olduğu anlaşılmaktadır. Biri kuzeyden güneye, öbürü doğudan batıya uzanan ve kuzeydoğuda kesişen iki bölümden meydana gelmektedir. Üstü kapalı, tek katlı yalın bir yapıdır. Yapıya önceden yapılan müdahalelerde, üstüne bir kat çıkılmış fakat 1957 yılındaki yangında ilave çıkılan bu kısım bütünüyle yok olmuştur. 1968-1971 yılları arasında ve 2000-2002 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarımı yapılmıştır. Yapıda onarım öncesi baharatçılar ve kasaplar faaliyet göstermekteydi. Halk arasında sebze ve et hali olarak anılan yapı 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce KDV dahil 2.083.488,59 TL bedelle restore edilmiştir. Zincirli Bedesten restorasyon sonrası bölge turizmi açısından da önemli olan bakırcı, kuyumcu ve baharatçıların bulunduğu geleneksel çarşı konumundadır (Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2012).

FOTOĞRAFLAR

Zincirli Bedesteni (Giriş)

Zincirli Bedesteni

Restorasyon öncesi Zincirli Bedesteni

Restorasyon sonrası Zincirli Bedesteni

Günümüzde Zincirli Bedesteni

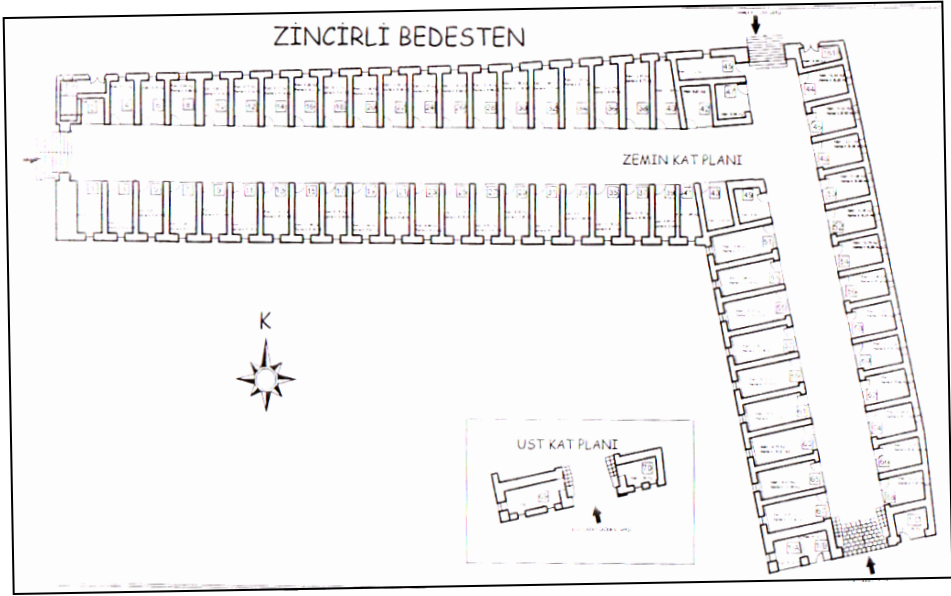
Günümüzde Zincirli Bedesteni

Günümüzde Zincirli Bedesteni

Günümüzde Zincirli Bedesteninin dış görünüşü

Gaziantep Kemikli Bedesteni

GÜNÜMÜZ TİCARET MERKEZLERİ İLE BEDESTENLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bedestenler, İslam ÷lkelerinde ve Osmanlıda bir yerleşim birimine kent olma özelliğı kazandıran unsurlardan birisidir. Geçmişte, ekonomik, mali, ticari ve siyasi açıdan önemli fonksiyonlar üstlenmiştir. Günümüzde hala özellikle ticari fonksiyonunu devam ettiren birçok bedesten (kapalı çarşı) bulunmaktadır. Bu bedestenler ÷lkemizde ve komşu ÷lkelerde (Suriye, Irak vb.) bulunmakta ve günümüz ticari hayatına önemli katkılarda bulunmaktadır. Yapısı itibari ile genellikle tek kattan oluşan bedestenler bir yanda ticari fonksiyonunu yerine getirirken, diğeryanda ise turizm açısından birer turistik ürün niteliğı kazanmış durumdadırlar. Bugün bedestenler, yerli ve yabancı turistlerin vazgeçilmez ziyaret yerlerinden biridir. Çünkü, bedestenlerde faaliyet gösteren birçok işyeri turistik eşya satmaktadır.

Öte yandan, günümüzde özellikle büyük kentlerimizde mega ticaret merkezleri ticari hayatı kolaylaştıracak şekilde faaliyette bulunmaktadır. Bu merkezlerin bazıları tek katlı ama bölümlere ayrılmış haliyle (Real, Migros, Carrefour vb.); bazıları da çok katlı ve tıpkı bedestenlerde olduğu gibi ayrı ayrı işyerleri (dükkanlar) şeklinde hizmet vermektedirler (Gaziantep’de Sanko Park, Outlet, Şanlıurfa’da Abide Park vb.). Ekonomik, sosyal ve kültürel birçok insan ihtiyaçlarına aynı mekanda cevap verdiği için, günümüzde bu tür mega alış-veriş merkezleri tüketiciler tarafından tercih edilir hale gelmiştir. İçinde sinema, eğlence yerleri, sportif faaliyetler, çocuk parkları gibi alanları bulunduran bu merkezler, başlangıçta üst düzey (zengin kesim) gelir grubu tüketiciler hitap ediyor görüntüsü verdi ise de, bugün en alt gelir grubuna dahil insanları da buralardan alış-veriş yaptığı gör÷lmektedir.

Fotoğraflar: Gaziantep Sanko Park (Dış)

(İç)

Şanlıurfa Abide Park

Adana Çetinkaya

Özetle, 13. yüzyıllardan günümüze kadar bedestenler asırlardır günümüz mega alış-veriş merkezlerinin rolünü oynamıştır. Bugün pek çoğu yok olmakla birlikte, bedestenler ayakta kalmak için direnmekte, günümüz işletmeleri ile rekabet edemese de varlıklarını mütevazı bir şekilde sürdürmektedirler. Gaziantep'teki Zincirli ve Kemikli bedestenleri bu duruma örnek verilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bedestenler, Osmanlı döneminde birer iktisadi kuruluş olarak çok önemli fonksiyonlar üstlenmiştir. Bu fonksiyonları, ticari, mali ve siyasi fonksiyonlar olarak ifade etmek mümkündür. Osmanlı devletinin idaresinde olan büyük şehirlere yapılan bu eserler, yapıldığı şehre çok büyük katkı sağlamıştır. Günümüzde ticari fonksiyonlarını sürdürmeye çalışan birçok bedesten bulunmaktadır. Gaziantep'teki Zincirli ve Kemikli bedestenleri de çağın değişen ve gelişen ticari anlayışına direnmeye çalışmaktadır. Her ne kadar günümüz mega alış-veriş merkezleri kadar tüketiciler tarafından cazip bulunmasalar da, tarihi misyonlarını daha çok hediyelik ve turistik mallar ile ticari

fonksiyonlarını ifa etmeye çalışmaktadırlar. Artık bu mekanlar günlük alış-verişin de ötesinde yerli ve yabancı turistlerin uğrak yerleri haline gelmektedir.

Kültürümüzde önemli bir yere sahip olan bedestenlerin ayakta kalabilmesi için;

- Bu eserler Vakıflar idaresine devredilmelidir.
- Vakıflar İdaresi bu eserleri aslına uygun olarak restore etmelidir.
- Kemikli Bedesteninin de Zincirli Bedesteni gibi Vakıfların envanterine alınmalı ve restorasyonu ivedilikle yapılmalıdır.
- Yerel yönetimler, bu mekanları çekici hale getirmek için ulaşım kolaylığı, çevre düzenlemesi ve aydınlatma gibi hizmetleri sağlamalıdır.

KAYNAKLAR

A.Refik (Altınay), 16. Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591), İstanbul, 1935.

Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 199998.

Ayşe Şatıroğlu ve Oya Okan, Çarşı Esnafı-Kapalıçarşı, İTO Yayınları, Akademik Yayınlar No: 2, İstanbul, 2011.

Çelik Gülersoy, “Kapalıçarşı”, İstanbul Ansiklopedisi, cilt: 4 Tarih Vakfı, İstanbul, 1992.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yüce Dağlı), YKY, 1. Cilt, 2. Kitap, İstanbul, 2008.

Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2012.

Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2012.

<http://www.forumacil.com/osmanli-tarihi/254960-osmanli-devletinde-dis-ticaret.html#ixzz1mpibf6QX>, 20/02/2012.

<http://www.genckolik.net/turk-ve-dunya-tarihi/2670-istanbulun-incisi-bedesten.html>, 21/02/2012.

Nusret Çam, Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVII. Dizi-Sayı: 10, Ankara, 2006.

Raşid Efendi, Tarih, Cilt:5, İstanbul, 1865.

Stephan Gerlach, Türkiye Günlüğü 1573-1576, II. Cilt. (Çev. Turkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

Uluçay, Çağtay, 17. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, İstanbul, 1942.

TÜRK MASALLARINDA SATICI TİPİ

Ayşe YÜCEL ÇETİN*

İnsan varlığı üzerine kurgulanan edebî eserler, insanı anlatmakla sınırlıdır. Konusu insandışı varlık olsa dahi insan ve insan düşüncesinin ürünlerini içine alır. Dolayısıyla edebiyatın hangi türü ve hangi biçimiyle oluşturulursa oluşturulsun edebiyat, insan ve insan gerçeği çevresinde oluşan şeyleri anlatır, çevresine yansıtır. Dolayısıyla masal da insanı ve insan düşüncesiyle üretilen herşeyi kendine konu edinir. Masallar, insanoğlunun içinde yaşadığı toplumun düşüncelerini yansıttığı gibi bir yandan mevcut durumu konu olarak kendine alır, bir yandan da idealize ettiği hayatı anlatmaya çalışır. Ayrıca masallar, geleneğin yaşadığı çevrenin sosyal ve siyasî yapısını da yansıtmaktadır.

Tarihî dönemlerden itibaren toplumun önemli bir kesimi olan esnaf grubunda satıcı/ tüccar kesimi toplumun ticaret anlayışıyla birlikte masalarda görülmektedir. Türk masallarında kaynağı ister Türk kültür çevresi olsun isterse ödünçleme gelmiş olsun, toplumun ticaret anlayışını yansıttığı gibi mevcut ticaret hayatını da yansıtmaktadır. Daha önceki dönemlerde deve kervanlarıyla yapılan ticarete alıp satılan ipeklerin anlatıldığı masalların yanında sanayi ürünlerinin üretildiği ve alıp satıldığı masallara rastlanmaktadır. Kervan ticaretiyle iştigal eden tüccar tipi ve günümüzde sanayi ürünlerinin ticaretini yapan tüccar tipi de masalarda görülmektedir.

Anlatmaya bağlı edebî metinler; olay örgüsü, şahıs Kadrosu, mekan, zaman ve anlatıcı yapı elamanlarından oluşur. Bunlardan konumuzla ilgili olması bakımından şahıs kadrosu ve tip hakkında kısa bilgi vermekte fayda var.

Şahıs kadrosu, edebî eserde, dolayısıyla masalda olayları var eden, yaşayan insan ve insan hüviyetine büründürülmüş varlıklardır. Şahıs kadrosunun esasını insan oluşturur. Ancak insanın dışındaki somut veya soyut, canlı veya cansız bazı varlık (hayvan, cin, peri, ejder, ağaç, dağ, ev, vb.) veya sembol ve kavramlar şahıs kadrosu içinde yer alabilirler. Ancak insan dışı varlık veya kavramların karşımıza insanî bir hüviyetle çıkacağını veya bu çerçevede sembolik bir anlam taşıyacağını unutmamak gerekir (Çetişli, 2004: 67).

Mehmet Kaplan'a göre tip; Türk edebiyatı her medeniyet devresi ve her sosyal tabakada kendisini temsil eden belli tipler meydana getirir. Bu tipler bir medeniyet devresinden başka bir medeniyet devresine geçince değişir (Kaplan, 1985: 5-28).

İsmail Çetişli'ye göre tip, kendine has bireysel nitelikleri ile değil, herhangi bir sınıfın, grubun veya meslek mensuplarının ortak değer ve niteliklerini şahsında taşıyıp yaşayan kahramandır (Çetişli, 2004: 39).

* Prof.Dr., G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, ayucel@gazi.edu.tr

Necip el- Keylanî, tip ve kahramanı birlikte değerlendirir; "belli bir düşüncenin, idealin insan şeklinde temsil edilmesinden ibarettir, ya da hayatın özellik ve önem taşıyan bir devresinin sembolize edilmesidir." der (Keylani, 1988: 45).

Edebî eserlerde anlatılan tipler, o edebî eserin kaleme alındığı dönemin dünya görüşü, hayat tarzı ve zihniyetini temsil eder. Edebî eserde kahraman, sadece o eserin kahramanı olarak kalmaz, hem cemiyetin bütün özellikleri ile temsil edildiği tip, hem bir inancın temsilcisi, hem o edebî eserde aksiyon durumundadır. Dolayısıyla kahraman, edebî eserin meydana geldiği dönemin insan telakkisini temsile muktedir tiptir (Çetin, 1997).

Türk masallarındaki tipler masal dinleyicisi/okuyucusu tarafından olumlu ve olumsuz olarak algılanırlar. Olumlu tipler, toplumun idealize ettiği bir hayat tarzını öğütlerken olumsuz tipler kendileri gibi olmamayı davranışlarıyla göstermeye çalışır.

Masalarla ilgili yapılan çalışmalarda tip, karakter, şahıs kadrosu, kişi, masal varlığı, masal kahramanı gibi adlandırılan, masaldaki olayları yaşayanlar ister aslî, ister tali unsur olsun, genellikle "Masal Kahramanı" olarak tanımlanmaktadır.

Nurettin Albayrak, masal kahramanlarını tasnif ederken;

1. İnsanlar: Padişah, tüccar, oduncu, Keloğlan, Arap vb.
2. Hayvanlar: Aslan, tilki, at, güvercin, papağan vb.
3. Maddi unsurlar, alet ve eşya: Dağ, taş, mağara, kuyu, su, sofrası, seccade, vb.
4. Hayali yaratıklar: Dev, cin, peri vb.
5. Yalın fikirler: Akıl, zekâ, iyilik, kötülük, güzellik vb. unsurları dikkate alır. (Albayrak, 1983: 117).

Erman Artun masal kahramanları/varlıklarını iki ana gruba ayırır.

1. Cinsiyetine Göre

- a. Kadın kahramanlar
- b. Erkek Kahramanlar

2. Niteliklerine Göre

- a. İyi Kahramanlar
- b. Kötü Kahramanlar

Masal kahramanları dinleyici/ okuyucu gözünde, masal metni içindeki pozisyonu ve davranışları itibarıyla olumlu veya olumsuz biçimde algılanır.

Türk Masallarında Olumlu Kahramanlar

Masallarda yaşatılması istenen değerler yüceltilirken, onaylanmayan davranışlar kötülenir. Buna bağlı olarak yaşatılmak istenen, yüceltilen değerler belirli kahramanlarda

yaşatılır ve bu şekilde iyi kahramanlar ortaya çıkar. Bu kahramanlar idealleştirilerek toplumda kabul gören kişilik özellikleri kazanırlar.

Padişah ve en küçük oğlu, güzel kızı; iyilik yapan, yardımsever tüccar, bezirgan veya kervancı; varlıklı kişilerin en küçük çocukları veya fakir ailelerin oğulları, kızları; Keloğlan, Parmak Çocuk gibi kahramanlar olumlu kahramanlar olarak yer alırlar.

Olumlu Tüccar Tipi

"Asker Karısına İftira" masalında tüccar kurtarıcıdır. Masalın baş karakteri kadının eşi askere gitmiştir. Eşinin kardeşi ise ondan yakınlık istemektedir. Bunu kabul etmeyince iftiraya uğrar, bir kuyuya beline kadar gömülür. Gelen giden taş atar. Tam bu esnada bezirgan ortaya çıkar. :

"Oradan geçen bir bezirgan bakar ki çok güzel bir kadın, onu oradan çıkartıp devesine bindirir. Kadına der ki:

- Ben seni alacağım.
- Yok, benim erim var askerde, ben nikahlıyım, gelemem.

Bezirgan bunu alıp gider memleketine, onu evinde yedirir içirir. Bu kadına aziz teziz bakar. Bezirganın karısı başlar kocasını sıkıştırmaya.

- Sen bunu alacaksın.
- Almayacağım hanım, bu yanımda emaneten duruyor.
- Hayır, sen bunu alacaksın.

Adam, karısının dilinden kurtulamayarak bu kadını başka bir eve götürür. Bu bezirganın da bir hizmetkari var, bu kadının peşine düşer..." (Sakaoğlu, 2002: 463-4).

Kırk Haramiler masalında kahramanın yolu başka bir ticaret yolundan geçer. Hırsız Tahir, gerçek kimliğini saklar ve Bağdat padişahının kızıyla evlenir. Padişah kızıdan intikam almak için kızı uzaklara götürür ve bağlar. Kızı yakmak için ateş ararken kervancılar kızı bulurlar.

Sultanı zeytinlerin arasına saklayarak Hırsız Tahir'den kurtarırlar. Sultanı Mısır padişahına satmaya karar verirler. Bağdat'ın sultanına pazardan güzel elbiseler alıp süsleyerek Mısır padişahının karşısına çıkarırlar.

Sultanı satan kervancılar aslında ikinci bir iyilik yaparlar. Her ne kadar onu köle olarak satsalar da Sultanla Mısır padişahının evlenmesine vesile olurlar (Tezel, 1992; c.2 s.113).

Tüccarlardan halkın saygı duyduğu iyi giyimli insanlar olarak da bahsedilir. Masallarda bazı tüccarlar çok zengin ve yüksek sınıfa mensup olarak tasvir edilir.

"Ahmet Bezirgân" adlı masalda;

"Zamanın birinde bir Ahmet bezirgân varmış. Bu çok zengin bir tüccar imiş. Bunun bir mağazası, üç dört tane tezgâhtarı, üç dört tane yazıcısı varmış. Bir gün

mağazada otururken malını sattıktan sonra yazıcılar derler ki: "Satılan malın hesabına bak." Kalemi eline alır bakar ki, dükkânın bir tarafı öylece satılmış, bir tarafı da öylece duruyor. Parasına bakar ki böyle bir dükkân daha mal dolduracak kadar" (Seyidoğlu, 2006:344).

Kara Dirhem Hokkası adlı masalda, pâdişahın oğlu, görüp âşık olduğu Gülperi adlı kızı alabilmek için Anakarı'ya müraccat eder. O da, kendisinin çerçi kıyafetine girerek kızın kapısının önünden geçmesini söyler. Padişahın oğlunu tanıyan Gülperi, iğne iplik alma bahanesiyle Onu içeri alır (Günay, :214).

Türk Masallarında Olumsuz Kahramanlar

Masallarda olumlu kahramanların yanında, zıtlıkları oluşturan ve rekabeti temsil eden olumsuz kahramanlar da vardır. Masalların olumsuz tipleri, toplumun istemediği davranışı sergileyen ve toplum tarafından tecrit edilen tiplerin davranışlarını yansıtır. Bu yönüyle "örnek alınmaması" dolayısıyla "olunmaması" gereken tiptir. Özellikle değer öğretiminde, toplumsal değerlerin paralelinde yetiştirilmeye çalışılan çocuk zihninde bu çok büyük tesir bırakır. Zira çocuk masalda olumlu tipler/ kahramanla aynileşmektedir.

Olumsuz Tüccar Tipi

"Gençlikte mi Kocalıkta mı?" masalında bezirgan masalın başından sonuna kadar olayın içindedir ve masalda olumsuzluğu temsil eder. Olayın geçtiği köye gelir barkanasını kurar. Masalın başkahramanı olan çobanın karısını kaçırmayla da olaylar başlar.

"Günlerin birinde bir bezirgan gelip o köye barkanasını kurar. Oturup satmaya başlar. Bu adamın çamaşırları kirlenmiş, yıkatacak adam arıyor:

- İyi bir aile yok mu, çamaşırlarımı yıkasın, parasını vereyim.
- Çobanın ailesi var senin çamaşırlarını yıkar.
- Çoban ne ki ailesi benim çamaşırlarımı yıkaya.
- Sen çamaşırlarını ver, gerisine karışma.

Çobana bezirganın çamaşırlarını yollarlar. Ehlinamus, temizcesine yıkamış çamaşırları, güzelce katlayıp bezirgana yollamış. Bezirgan bakmış ki şimdye kadar kendisine ne böyle çamaşır yıkadılar, ne de böyle katladılar.

"Bu kadın çobana ne layık, bu bana layık. Ben bezirganken böyle kadın görmedim. Nasıl edeyim de bunu alayım. İstesem vermezler, bunu cebirle alayım." Çamaşırları getiren kadının çocuğuna der ki:

- Sen çocuğun, sana para verilmez. Git ananı çağır, gelsin de ona vereyim.

Kadın parayı almak için gelir, ehlinamus, elini sarmış, yüzünü sarmış ki, bezirgan bunu nasıl kaparsa bütün kuvvetiyle atının terkisine atar, yallah." Masalın sonunda ise bezirgan yakalanır ve cezası verilir (Sakaoğlu, 2002: 343-346).

Argaçı ile Mekeçi masalında;

Mekeçi adlı kurnaz bir adam insanları kandırmakta ve kendi değersiz mallarına karşılık olarak onların değerli mallarını almaktadır. Bir defasında kül doldurduğu torbalarıyla bir un tüccarına giderek onun yanında geceleme istediğini söyler ve kül dolu torbasını astıktan sonra tüccara 'Senin unun benim unumu yerse, karşılığında senin ununu alırım.'der. Sabah torbasındaki külü gösterip tüccara 'Senin unun benim unumu yemiş.' diyerek çıkışır ve tüccarın unuyla kendi külünü takas eder. (Dilek,2007; s.687)

Masallara konu edilen tüccarlar genellikle zengin, halkın saygı duyduğu kimseler olup bazen de korkulan, sakınılan kişiler olmuştur. "Perişan Tüccar" Masalı buna örnektir:"Zengin bir Ahmet Bey varmış. Bu İstanbul'a mal getirmiş. İstanbul'da da öyle zengin bir adam varmış ki o emretmeden kimse dengini açamazmış. Onun adı da Perişan Tüccarmış." Masalın devamında bu tüccar Ahmet Bey'e : "Ben gidip Erzurum'daki karından bir işaret getirirsem bütün malın benim olacak" der (Seyidoğlu, 2006:305).

"Çuhadaroğlu" masalında ana ile kız İstanbul'da mağaza açarlar. Bunlar başka memlekete gidip mal getirmeye karar verirler. Yoldaki bir otelde bunları alıkoyarlar. Otel Çuhadaroğlu adlı zengin bir adamındır. Çuhadaroğlu İstanbul'daki kadınların hepsinin kötü olduğunu söyler. "Ben gidip ailenizden bir işaret getirirsem bu odadaki malların hepsini bana vereceksiniz" der. (Seyidoğlu,2006:301)

İki masalda da bir iddialaşma sonucu malların verildiği görülmektedir. Masallarda satıcı kılığına girmiş kişilere de rastlanır. Bunlardan bazıları kahramanı kandırmak amacıyla kılık değiştirirler.

"Nardaniye Hanım" adlı masalda kahramanın üvey annesi kızını öldürmek için satıcı kılığına girer. "Kadın kendisini bir başka kıyafete sokmuş. Bir ferace giymiş, bir gözü açık, öteki örtülü... Yürür eve doğru. Kız da işini bitirmiş, elini yüzünü yıkamış, pencerenin önünde oturuyormuş. Kadın gelir, "Kiraz satıyorum, kiraz..." diye kapının önüne. Kız da "Kiraz alayım da, pencerenin önünde yiyeyim" der."

Amacına ulaşamayan kötü kadın bu sefer başka bir kılığa girer:

"Bu sefer gider kadın bir kâğıt sakız alır. Sakızı zehirler. Gene varır Haramilerin evinin önüne: "Sakız satarım, sakız satarım" diye geçmeye..."(Boratav, 2009:117).

Altı Kız Babası" adlı masaldaki bir cadı kadın kızı dişlerinden tanıyacağı için kızın gülmesini ister:

'Cadı karı kumru satıcısı oluyor. Hemen bir küpe biniyor. Kızın memleketine varıyor. Kızın kardeşleri karşıyorlar cadı karıyı "Nine bunlar ne güzel kumrular. Bunları bize sat' diyorlar. O da: "Para ile vermem" diyor. "Kim bana bir güzel gülüverirse bunları ona veririm"' (Boratav, 2009:165).

Ticaretin Öğretilmesi

Masallarda ticaret uygulamalı olarak öğrenilir. Giderler, şehrin kenarına yedi tane bezirgan mallarını yıkmışlar, yanlarına bir hizmetkâr arıyorlar " (Sakaoğlu, 2002: 472).

Bezirganların yanına hizmetkar olarak girmesiyle Ahmet'in ticaret serüveni başlar. Aldığı kritik ve doğru kararlar sayesinde bezirganın takdirini kazanır ve kısa sürede maaşı da artar. Her başarısında bezirgan maaşına zam yapmakla birlikte ona yüküyle beraber birkaç katır daha vermektedir. Böylece masal kahramanı zengin bir tüccar olur.

Sanat adlı Altay masalında ihtiyar bir karı koca tek evlatlarını bir tüccarın yanına ırgat olarak verirler.

"Tüccar (oğlanın) çalışmasına karşılık her yıl bir at vermeye söz vermiş. Bu söze inanan çocuk bir yıl çalışmış. Ücret ödeme zamanı yaklaşınca tüccar atı vermemek için kurnazlık düşünmeye başlamış.." (Dilek,2007; s.697).

Hem ticaretin, hem ticaret yapılabilecek zanaatın, dolayısıyla mesleğin öğrenilmesi, hem de ticaret biçiminin belirlenmesi geleneksel yollarla olur.

"Avcının Oğlu" adlı masalda, avcılıkla geçinen adamın ölümünden sonra, adamın karısı meslek sahibi olması için oğluna nasihat eder. Oğul bir dülgerin yanına gider. Ancak dülger onu babasının mesleğini-avcılık- öğretenmesi için yönlendirir. Oğlan oradan bir yapıcının yanına gider. O da baba sanatını, yani avcılık öğrenmesini tavsiye eder (Sakaoğlu, Kıbrıs Türk Masalları,88).

Bazı masalarda bir meslek öğrenilmeden ticaretin uygulamalı olarak öğrenilmesi ve çok çalışarak başarıya ulaşılması konu edilir.

Bahtiyar'la Hoptiyar masalının yardımcı kahramanı Keloğlan, masalın sonunda şöyle ödüllendirilir:

"Keloğlan hamamı aldıktan sonra çok çalışarak işini ilerletmiş. Hamamı daha da büyütmüş. Hanlar satın almış. Anasını kürkler içinde gezdiriyor, elini sıcak sudan soğuk suya sokturmuyormuş. Memleketin büyük tüccarları arasına girmiş ..." (Tezel, Bahtiyar'la Hoptiyar,1992; c.1 s.217)

Tüccarın Olayların Akışına Katkı Sağlaması

Masalarda geçen tâcir tipi, mutlaka iyi ve kötü tipin temsilcisi olmaz. Tüccar, masalda olayların gelişimini de sağlar. Ortaya atılan problem durumun çözümü için vâsıta olur. Burada örnek verdiğimiz masalda da bezirganlar son bölümde ortaya çıkmış, masalın sonucuna yön vermişlerdir.

Akıllı Kardeşle Deli Kardeş" Masalında deli kardeş sürekli akıllının başına iş açmaktadır. Köyün imamını öldürüp, kaçmaya kara verirler ve yola çıkarlar. Kardeşler giderken bir değirmene rastlarlar, deli kardeş değirmen taşını anasının iğ eğirşegi diye

alıp gider. Giderlerken yolda bezirganlara rastlarlar. Korkularından kavağa çıkarlar. Bezirganlar yorulup kavağın gölgesinde dinlenmeye çekilirler. Deli değirmen taşını fazla taşıyamaz ve düşürür. Taşın düşmesini zelzele sanan bezirganlar kaçır. Bezirganlardan kalan halı, kilim gibi yükte ağır, pahada ağırları deli, yükte hafif pahada ağırları akılla kardeş alır. Yola koyulurlar. Yolda fırtınaya yakalanırlar. Deli kilime keçeğe bürünür; akıllı üşümeye başlar. Para verir kardeşine kendisine biraz kilim vermesi için fakat deli kardeş "Sen de para toplayacağına kilim toplayaydın." diyerek vermez. Akıllı kardeş de soğuktan donup ölür. Bütün mal deliye kalır. (Sakaoğlu, 2002: 518-9)

Altay masallarından "Üç Öksüz Kardeş"te Hanın kızı fakir gençle evlendiği için babası, kızını ve damadını kovar. Onlar giderken hanın karısı kızına lazım olur diye altın işlemeli bir havlu gönderir. Geldikleri şehirde karınları acıkınca kız bu havluyu kocasına verip iki torba ekmek karşılığında satmasını ister.

'Öksüz delikanlı altın işlemeli havluyu alıp satmaya gittiğinde yedi araba dolusu malları olan, yedi tüccara rastlar. Onlar öksüz delikanlının altın işlemeli havlusunu görünce gözleri parlayıp, 'yedi arabadan istediğini al.' diyerek pazarlık ederler.' Oğlan zengin olur (Dilek,2007; 476).

Masalda geçen unsurlardan bazıları, masal kahramanının becerisini ön plana çıkarır. "Hamamcı ile Keloğlan" masalında, Keloğlan'la karşılaşan tüccarlar, Onun kurnazlığı karşısında mağlup olurlar.

"Bir deveyi güzelce süslemişler. Tellala vererek çarşıda satılığa çıkarmışlar. Eğer Keloğlan gelirse hemen yakalamasını tembihlemişler...

Keloğlan bunu haber almış. Güzelce süslenmiş, bir köylü kızı kılığına girerek eline de bir eşeğin ipini almış, çarşıya inmiş....

Keloğlan eşeğin ipini tellalın eline vermiş, devenin ipini de kendi almış; kalabalıktan faydalanarak kaçmış. Eve gelince deveyi kesmiş, etini kavurmuş. Annesine de hiçbir şey söylememiş..." (Tezel, Hamamcı ile Keloğlan,1992; c.2 s.158).

Bazı masalarda bezirganlar veya tüccarların önemli bir fonksiyonu yoktur. Tüccar/ bezirgan, masalların bir kısmında alışveriş yapılırken, yol sorulmak için, masal kahramanına yoldaşlık yapması gibi metin içinde çok da fonksiyonel olmayan, sadece figüratif birer unsur olarak görülmektedir.

Tüccarların masal içinde zaman zaman da sadece adları geçer. Bu durumda da metnin akışında etkili olmaz.

Masalda olayların akışının sağlanması maksadıyla tüccar kılığına girilir. Aslında ticaret erbabı olmayan kişiler, kıyafet değiştirerek tüccar olurlar.

Terzi Kızı masalında kılık değiştirmeye karşılaşıyoruz:

"Şehzade satıcı kılığına girer. Bir şeftali satıcısı olur. Sokağa çıkıp satmaya başlar. "Bir şeftaliye bir kilo şeftali, bir şeftaliye bir kilo şeftali" diye bağırır. Terzi kızı da "Neye verirsin?" diye sorar. Şehzade "Bir şeftaliye bir kilo şeftali" der. Kız kendisini öptürür ve bir kilo şeftali alır (Seyidoğlu,2006:261).

Ticaret Biçimi- Takas

Masallarda bir ticaret yöntemi olarak takas oldukça yaygın bir şekilde görülmektedir. Üstelik sadece para veya maddi şeyler değil, yapılan bir iş veya verilen bir bilgi de takas malzemesi olabilmektedir.

“Tuz Kadar Sevgi” masalında, eşeğine yüklediği odunları satamayan Ahmet, yolda bir hocayla karşılaşır. Hoca odunları kendisine satmasını ister fakat para yerine söz vereceğini söyler. Teklifi kabul eden Ahmet sonraki günlerde de odunlarını satamaz ve dönüşte yine hocayla karşılaşır. Bu olay üç kez tekrarlanır. Sözler sırasıyla şöyledir: “İlmin başı sabırdır.” , “Sabrın sonu selamettir.” , “Gönül kimi severse güzel odur.”. Üç söz karşılında odunları hocaya satan Ahmet masalın ilerleyen safhalarında bu sözleri kullanır. Üçüncü söz çok zorda kaldığı bir durumda Ahmet’in kurtulmasını sağlamış, hem Ahmet’in kaderini hem de masalın sonunu belirlemiştir.

“Dünürücü Tilki” masalında mal takası yerine para takası söz konusudur.

‘Tilkiyse tartıyı alıp ev ev akçe toplamaya başlamış. Yarım akçeleri bir akçeye değişmiş, bir akçeyi bir rubleye değişmiş. ‘(Dilek,2007; s. 206)

Masallarda alım satımlar bazen farklı çıkarlara dayanır. Bu sebeple satılan şey karşılığında para değil de ihtiyaç duyulan şey istenir.

“Muradına Nail Olamayan Dilber” adlı masalda bezirgân padişahın sarayının önünden geçerken “Bir göze bir gül” diye bağırır. (Seyidoğlu, 2006:178)

‘Cadı karı kumru satıcısı oluyor. Hemen bir küpe biniyor. Kızın memleketine varıyor. Kızın kardeşleri karşıyorlar cadı karıyı “Nine bunlar ne güzel kumrular. Bunları bize sat’ diyorlar. O da: “Para ile vermem” diyor. “Kim bana bir güzel gülüverirse bunları ona veririm”’ (Boratav, 2009:165)

Koroğlu adlı masalda ise bezirgânbaşı Koroğlu’nun elçisine iyi kumaşlar verir. “Götür bunu Koroğlu’na ver, bize müsaade iste biz gidelim” der. (Seyidoğlu, 2006:244)

Ticaret Malının Belirlenmesi

Masalın anlatıldığı/yaratıldığı bölge, aynı zamanda ticaretin biçim ve ticaret malını da belirlemektedir.

İlkel dönemlerde pazar ekonomisi ve meta üretimi çok daha sınırlı boyutlardadır. Toplum tüketilen malın büyük bir bölümünü kendisi üretir.

Türk Masalları’nda da üretilen mal satılır veya takas yoluyla karşılıklı ihtiyaçlar giderilir.

Hamamcı ile Keloğlan Masalı’nda kahramanlar yumurta satarak (Tezel, 1992:154), Güneş Kızı masalında süt satarak (Tezel, 1992:12) geçinmektedirler.

Ösküs Ool masalında Han, kızını fakir gence verir. Kız gelin geldiği evde bir şey olmadığını görüp bir havlu örer ve kocasına satması için verir.

‘Gidip bunu sat, insanlar bu havluya ne verirlerse al, ancak pazarlık yapma.’ demiş. Ösküs Ool havluyu satmaya gitmiş, fakat hiç kimse havluyla ilgilenmemiş. Dönerken bir kişi ona rastlamış. ‘Satıyor musun?’ ‘Satıyorum.’ ‘Kaça satıyorsun?’ ‘Ne verirsen alırım.’ demiş.

Ösküs Ool orada duymuş ki tüccarlar ticaret yapmak için başka bir kağanın yerine gidiyorlarmış. Ösküs Ool da onlarla birlikte gitmiş. Gemiye eşyaları yükleyip yola çıkmışlar. (Dilek,2007; s.549).

Masallarda pazardan alınan bir malın işlenerek tekrar satılmasına da rastlanır. Genel olarak bu tür satışlar temel ihtiyaçların karşılanmasına yöneliktir.

Güneş Kızı Masalı’nda pazardan alınan ham bez işlenip mâmül hale getirilir ve satılır:

“.... Anacığım, bari pazardan bez alsan da ben peşkir yapıp üzerine iş işlesem, babam da satsa. Ekmek parasına yardımcı olur...” (Tezel,1992:14).

Altaylarda yaşayan halkın temel geçim kaynaklarından biri avcılıktır ve bu bir ekonomik faaliyet olarak önemlidir. Pek çok masalda insanlar yaşamak için yer seçerken av hayvanlarının bulunduğu yerleri seçmektedir. Avlanan hayvanın besin ve ticaret malı olarak kullanılması yaygındır.

Alakan ile Oğulları masalında Alakan adlı bir dul kadın, oğullarına deri yapıp satarak bakmaktadır. Kendisi yaşlanıp deri satmaya gidemeyecek olunca Teke Bey adlı zengine derileri satmaları için sırayla oğullarını gönderir.

‘Ergek şöyle demiş: ‘Anam bana işlenmiş koyun ve keçi derilerini vererek şöyle dedi: Azığımız, yiyeceğimiz bitti. Yedi dağın o yanında, yedi nehrin öte yanında sayısız mal besleyen Teke adlı baydan yiyecek alıp gel’” (Dilek,2007; s.498).

Ticaretin Vergilendirilmesi

Sahip olunan varlığın vergilendirilmesi de masallarda işlenen bir başka konudur. Genellikle zalim yöneticilerin eleştirildiği masallarda dikkat çeker. Vergiyle ilgili şikâyetlerin Altay masallarında sıkça görülmesi, bu masalların sovyet döneminde tespit edilmesi; toplumun merkezi otoriteye ve uygulamalarına karşı bir eleştiri olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.

Teke-Boro Ata Binen Tektemey masalında bir atından başka hiçbir şeyi olmayan Tektemey’e zalim hanın elçileri gelip,

‘Biz Karatı-Kaan’ın elçileriyiz. Vergini ne zaman vereceksin Tektemey?’ derler. (Dilek,2007; s.522)

Erkeley ile Karatı-Kaan masalında Çağış adlı geçimini avladıklarını satarak sağlayan ünlü bir avcı vardır. Bu avcı yaşlanıp güçten düşünce zalim Karatı-Kaan elindeki av kürklerini almak için vergi memurlarını gönderir. Memurlar onun evine gelerek,

‘Çağış, beri çık! Sen kaç yıldır kağanına vergi ödemiyorsun.’ diyerek Çağış’ın tüm mallarını haksızlıkla elinden alırlar. (Dilek, 2007; 680)

Çelmeş masalında da vergi konusu geçmektedir.

‘Bir defasında Çelmeş, Boodoy-Kaan’a vergi ödemeye gitmiş. Vergiyi ödeyip dönerken gece olmuş.’ (Dilek, 2007; S.615)

SONUÇ

Türk Masallarında kahramanlar olumlu ve olumsuz yönleriyle ön plandadırlar. Masallarda yaşatılması istenen değerler yüceltilir, yaşatılmak istenen, yüceltilen değerler belirli kahramanlarda yaşatılır ve bu kahramanlar idealleştirilerek toplumda kabul gören kişilik özellikleri kazanırlar.

Masalların olumsuz tipleri, toplumun istemediği davranışı sergileyen ve toplum tarafından tecrit edilen tiplerin davranışları olumsuz tipler tarafından yansıtılır. Bu tiplerin şahsında onaylanmayan davranışlar olumsuzlaştırılır.

Masallarda geçen tâcir tipi, mutlaka iyi ve kötü tipin temsilcisi olmaz. Bu tipin davranışları göz ardı edilerek masalda olayların gelişimini, olay halkalarının birbirini devam ettirmesini sağlar. Ortaya atılan problem durumun çözümü için vâsıta olur.

Masalın anlatıldığı/yaratıldığı bölge, aynı zamanda ticaret biçimi ve ticaret malını da belirlemektedir.

Masallarda hem ticaretin, hem ticaret yapılabilecek zanaatın, dolayısıyla mesleğin öğrenilmesi, hem de ticaret biçiminin belirlenmesi geleneksel yollarla olur. Geleneksel öğrenilme yoluysa usta-çırak yöntemi ve uygulamalıdır.

Çok eski dönemlerde yaratılıp sözlü gelenek yoluyla günümüze gelen masallarda bir ticaret yöntemi olarak takas oldukça yaygın bir şekilde görülmektedir.

Masallarda pazardan alınan bir malın işlenerek tekrar satılmasına da rastlanır. Genel olarak bu tür satışlar temel ihtiyaçların karşılanmasına yöneliktir.

Sahip olunan varlığın vergilendirilmesi de masallarda işlenen konulardan biridir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Nurettin, (1983), Folklorumuz ve Erzincan, Erzincan.
- ARTUN, Erman, (2011), Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, Adana.
- BORATAV, Pertev Naili (2007) Zaman zaman içinde, İstanbul.
- ÇETİN, İsmet , (1997), Türk Edebiyatında Hazreti Ali Cenknemeleri, Ankara.
- ÇETİŞLİ, İsmail, (2004), Metin *Tahliline Giriş* -2- Hikâye, Roman, Tiyatro, Ankara.
- DİLEK, İbrahim (2007)Altay Masalları, Ankara.
- GÜNAY, Umay, (1975), Elazığ Masalları, Erzurum.
- KAPLAN, Mehmet (1985), Tip Tahlilleri-Türk Edebiyatında Tipler, İstanbul.
- Necip el-KEYLANİ, (1988), İslâmî Edebiyata *Giriş* (Çev. Ali Nar), İstanbul.
- SAKAOĞLU, Saim, (2002), Gümüşhane ve Bayburt Masalları, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim , (1983), Kıbrıs Türk Masalları, Ankara.
- SEYİDOĞLU, Bilge (2006) Erzurum Masalları, Ankara.
- TEZEL, Naki, (1985), Türk Masalları-II, Ankara.
- TEZEL, Naki, (1992), Türk Masalları-I, Ankara.

TÜRK ATASÖZLERİNDE BORÇ VE BORÇLULUK FİKRİNİN ELE ALINIŞ BIÇIMI

Cevdet AVCI*

ÖZET

Türk halk kültürü sözlü ürünler bakımından zengin bir muhtevaya sahiptir. Sözlü kültür ortamında yaratılmış ve aktarılmış olan destan, efsane, masal, fıkra, halk hikâyesi gibi nesir, nazım-nesir karışık türlerle, halk şiiri malzemelerinden oluşan halk edebiyatı unsurlarının yazıya geçirilmiş olsa bile önemli bir kısmının halk kültürü içerisinde canlılığını bugün de muhafaza etmesi bunun göstergesidir. Nazım ve nesir arasında kalan ve serbest türler olarak adlandırılan bilmece, tekerleme, atasözü gibi türler Türk halk kültürünün diğer sözlü yaratma alanları içerisinde yer almaktadır.

Atasözleri Türk halk felsefesinin bütün boyutlarıyla yansıdığı hüküm verici en yoğun ifade biçimleri olarak pek çok yazılı kaynakta ele alınmıştır. Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ü Lügat'it-Türk adlı eserinden bugüne bu yazılı kaynaklar takip edilebilmektedir. Yazılı kültür ortamına taşınmış olmasına karşın Türk atasözleri, asıl varlık alanını sözlü kültür ortamında göstermektedir. Kendi geleneğini sözlü olarak devam ettiren atasözleri, halk hayatının yansımaları olarak doğal ortam içerisindeki nesilden nesile aktarılmaktadır.

Bu bildiride ilk olarak "atasözü" terimi açıklanmaya çalışılacak, atasözlerinin genel özellikleri kısaca ortaya konulacaktır. Atasözlerinin oluşum ve kullanımı değerlendirilerek, halk hayatının ekonomik boyutu olan borç ve borçluluk konusunun atasözlerine yansıma biçimleri ele alınacaktır. Bu bağlamda seçilen atasözleri yapı, içerik ve kullanım ve bağlamları ve işlev özellikleri çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri, Ticaret, Borç, Borçluluk, Halk Felsefesi

Türk kültüründe ticaret anlayışı ve iktisadî hayat, sadece ekonomik geçim temin etmeye yönelik bir etkinlik olmayıp aynı zamanda geleneksel uygulamalarla sınırları belirlenmiş bir kültürel yaşam biçimidir. Türk sosyal hayatının ve yaşam felsefesinin bir yansıması olarak, gündelik hayatın her anında belirli geleneklerin olduğu ve bu geleneklerin insan hayatının her safhasında kendisini hissettirdiği görülmektedir. Ticaret hayatına dair genel kabuller, ticarî kurumlar, esnaf ve tacirlerin yapmaları ya da yapmaktan kaçınmaları gereken hususlar, tamamen kültürel yapıdan kaynağını alan ve işlerliği de bu kültürel yapıya bağlı olan unsurlardır.

Bildiride Türk inanç ve düşünüş kalıplarının, Türk'ün hayat felsefesinin en yalın, en kısa ve en yoğun biçimde yansıdığı atasözlerinden hareketle Türk halkının ticarî hayatın önemli unsurlarından olan "borç" ve "borçluluk" karşısındaki tutumu belirlenmeye çalışılacaktır. Konu olarak atasözlerinin ve borç/borçluluk kavramlarının seçilmesinin bazı nedenleri vardır. Atasözleri bir toplumun genel kabullerini, doğru ve

* Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı. cvdtavci@gmail.com

yanlış anlayışını ortaya koyan, gerekli olduğunda kullanılan, yani bağlamda işlev gören halk edebiyatı ürünleridir. Atasözlerinden hareketle yapılacak değerlendirmeler insanın, toplumun ve milletin anlaşılmasını sağlayabileceği gibi, toplumda var olan mevcut problemlerin çözüme kavuşturulmasına da ışık tutacaktır.

“Borç” kavramının ve “borçluluk” fikrinin ticarî hayat içerisinde önemli bir yeri vardır. Bu kavramlar üzerine yapılacak değerlendirmelerle Türk ticaret hayatında borç anlayışının kültürel olarak nasıl ele alındığı ve değerlendirildiği tespit edilebilir kanaatindeyiz. Ömer Asım Aksoy (Gaziantep Ağzı I-II. 1945), Aydın Oy (Tarih Boyunca Türk Atasözleri. 1972), Özkul Çobanoğlu’nun (Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü. 2004) çalışmalarında ve Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı yayınlardan tespit edilen atasözleri, içerik ve işlev özellikleri göz önüne alınarak tahlil edilmiş ve değerlendirilmiştir. Atasözleriyle ilgili pek çok yayın bulunmasına rağmen, özellikle Ömer Asım Aksoy’un çalışması ve TDK’nın genel ağdaki sayfasında yer alan “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”¹ ile “Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler I-II”² adlı çalışmaları, diğer çalışmalarda var olan atasözlerine de yer verdiğinden, değerlendirmelerimiz bu çalışmalarla sınırlandırılmıştır.

Bir araya gelerek topluluklar halinde yaşama becerisini gösteren insan, fiziki gereksinimlerini karşılamanın yanı sıra kültürel değerler üretme noktasında da aynı toplumsal aklı kullanmaktadır. Özkul Çobanoğlu tarafından “halk fikri” olarak ifade edilen bu ortak algılayış biçimi, üretilen bütün halk bilgisi malzemelerine içerik verir. “İnsan ile dünyanın tabiatlarına ve yeryüzünde insanın hayatına dair geleneksel kabulleri ve varsayımları oluşturan halk fikirleri, bütün halk bilgisi ürünlerinin içinde yer alır.” (Çobanoğlu 2000: 12-15).

Atasözleri de halk fikirleri tarafından üretilmiş, korunmuş ve sözlü kültür ortamı içerisinde günümüze kadar taşınmışlardır. “Anonim dünya görüşü”nün en yoğun ifade biçimlerinden olan atasözleri, halkbiliminin diğer türleri gibi “halk felsefesinin dışı vurum formlarından” birisidir (Çobanoğlu 2000: 12-15). “Her bir atasözü, içinde en az bir veya iki halk düşüncesini temsil eden ifade taşır.” (Çobanoğlu 2000: 12-15). Bu çerçevede atasözlerinin anlaşılması ve atasözleriyle ilgili yapılan çalışmalar, Türk halk felsefesinin konulmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır; zira atasözleri, söz konusu dünyayı kolektif algılama biçiminin ifade kalıpları olarak geçmişten günümüze sözlü kültür ortamı içerisinde aktarılmışlardır.

Bu noktada atasözleriyle ilgili tanımları değerlendirmek, atasözlerinin özelliklerinin ortaya konulmasına katkıda bulunacaktır. Ömer Asım Aksoy, atasözlerini; “kuvvetli bir fikri, derin bir düşünceyi veya hayat tecrübelerinden alınmış bir dersi; ya öğüt, ya genel kural yahut âdet ve gelenek olarak; kısa, özlü bir düstur şeklinde belirten, halkın ortak bilincinden doğmuş ve uzun zamanların süzgecinden geçmiş yaygın, sevilir sözlerdir.” (Aksoy, 1945: 213) şeklinde tanımlamaktadır.

Şükrü Elçin ise atasözlerini, “İlk söyleyicileri tespit edilemeyen hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat

¹ Bu çalışmadan tespit edilen atasözleri bildirimizde “ADS” şeklinde kısaltılarak gösterilmiştir.

² Bu çalışmadan tespit edilen atasözleri bildirimizde “BAAD” şeklinde kısaltılarak gösterilmiştir.

olaylarından, teknikten vb. çıkacak kaideleri müşahhasan mücerrede giden bir yolla, bazen bir fıkra kılığında söz ve yazı ile nesillerden nesillere intikal ettiren hikmetli cümlelerdir.” (Elçin 1981: 684) şeklinde tanımlamaktadır.

Atasözlerinin bu tanımlarını genel olarak değerlendirdiğimizde, tanımlarda atasözlerinin genel kural niteliği taşıdığı, halkın ortak duygu ve düşüncelerinin atasözlerinde ifade edildiği, tecrübe sonucunda oluşan bilginin kuşaklar arasında kalıplaşmış sözler hâlinde aktarımını sağladığı vurgulanmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere atasözleri, insanın doğayla ve toplumla olan bütün münasebet alanlarında oluşan tecrübeleri ve bu tecrübelerden hareketle ulaşılan çıkarımları, sonraki kuşaklara aktarmak için bir taşıyıcı görevi üstlenmektedir. Yine Şükrü Elçin’in ifadesiyle “atasözleri, zamanın seyri ve sosyal çevrenin coğrafyası içinde şekil ve muhtevasını kazanarak günümüze gelmiştir.” (Elçin 1981: 684). Bu noktada atasözlerinin toplumun sosyo-kültürel şartları tarafından şekillendirildiğini ve uzun zaman diliminin atasözlerinin oluşmasında temel etken olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.

“İlk örnekleri manzum olan atasözleri, belli bir dil, kültür, mantık, tecrübe, zevk ve muhakeme seviyesinde meydana gelir.” (Elçin 1981: 685). Dolayısıyla atasözlerini kolektif bir sanat biçimi olarak da nitelendirilebilir. “Anonim dünya görüşünün yansımalarından olan atasözleri, oluşum itibarıyla fert tarafından söylenmiş ve “bunu kendi ruhuna uygun bulan halk tarafından benimsenerek kabul görmüştür.” (Akün 2006: 117-119).

Atasözleriyle ilgili önemli bir diğer nokta da atasözlerinin kullanım biçimidir. Atasözleri belirli bir bağlam içerisinde ortaya çıkan anonim nitelikli halk edebiyatı ürünleridir. “Bir masal, hikâye ya da türkü gibi bağımsız olarak icra edilemez. Kendisinden masal anlatması istenilen masalcı masalını anlatabilir; ancak atasözünde böyle bir icra biçimi yoktur. Bir atasözünün söylenilebilmesi için belli bir vesilenin olması gerekir.” (Boratav, 1995: 118). Burada ifade edilmesi gereken diğer bir husus da yaratım aktarım ortamı bakımından belirli şartlara ihtiyaç duyan atasözlerinin “bağımlı bir tür özelliği” (Aça, Ekici 2010: 206) taşımasıdır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere halk hayatının bütün alanlarına dair tavsiyelerde bulunan atasözleri, ticaret konusunda da insan ilişkilerine yön verici ve düzenleyici çıkarımlar ve genellemeler yapmıştır. Özkul Çobanoğlu, ekonomik hayatla ilgili görüşlere yer veren atasözlerinden hareketle Türk halkının düşünce ve tecrübe yoluyla vardığı ilkelerin neler olduğunun tespit edilebileceğini ifade etmekte ve “Türk sosyo-kültürel yapısında sözü edilen meslekler, alışveriş, para, borç, tutum-biriktirme-saklama, ortaklık, veresiye, mal mülk edinme gibi konularda geçmişten günümüze intikal eden tespit, görüş ve kanaatler atasözlerinde dile getirilmektedir.” (Çobanoğlu 2004: 33) diyerek, atasözlerinin önemini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda bildirimizin konusunu oluşturan borç konusu ve borçluluk fikrini ele alan atasözlerine baktığımızda, bu atasözlerinin üç grup hâlinde değerlendirilebileceği görülmektedir. Tespit ettiğimiz atasözlerini “genel olarak borç almak ve borç vermek konusunu ele alan atasözleri”, “borçlunun ve alacaklının psikolojisini ve içinde bulunduğu durumu değerlendiren atasözleri” ve “borcun ödenmesini değerlendiren atasözleri” olarak üç alt başlık hâlinde değerlendirdik.

GENEL OLARAK BORÇ ALMAK ve BORÇ VERMEK KONUSUNU ELE ALAN ATASÖZLERİ

Burada öncelikle incelediğimiz kaynaklarda yer alan borç almak ve borç vermek konusundaki genel kabulleri yansıtan, bu konuda tavsiyelerde bulunan atasözlerini ve kısaca hangi anlamda kullanıldıklarını ifade ettikten sonra, bir bütün hâlinde değerlendirmelerimizi yapacağız. Bu konuda tespit ettiğimiz atasözleri şunlardır:

Borçsuz çoban yoksul beyden yeğdir.

“Yoksulluk ve sıkıntı içinde olup da bey adı taşımaktansa borçsuz ve sıkıntısız bir çoban olmak daha iyidir.” (ADS).

Borçtan korkan kapısını büyük açmaz.

“Borçlanmak istemeyen fazla açılmaz, giderlerini kısar, kendi durumuna uygun bir yaşama yolu tutar” (ADS).

Aç kalmak, borçlu olmaktan iyidir.

“Sözünün eri olana, borcunu ödeyememek aç kalmaktan daha ağır gelir.” (ADS).

Alacağım olsun da alakargada olsun.

Borçlu olmaktansa alacaklı olmak iyi bir şeydir.

Ala kargada hakkım olsun, alamazsam gözümü oysun.

“Zengin ve güvenilir bir adamda alacağı olan, bu alacağın batmasından korkmaz”. (Aksoy 1945: 250)

Arpacıya borç eden ahırını tez satar.

“Bir iş borçla sağlıklı bir biçimde yürütülemez.” (ADS).

Borca baylık bir aylık. (BAAD 2009: 70).

Başkasından borç olarak alınan ekonomik kaynakla sağlanan zenginlik geçidir.

Borç alan dert alır. (BAAD 2009: 70).

Borç alan kişi aynı zamanda borçtan kaynaklanan bütün sıkıntıları da üzerine almış olur.

Borç ödenir, kira ödenmez.

“Kiracı olmaktansa, borca girip ev sahibi olmak daha iyidir.” (ADS).

Borç vermek zordur, borç istemek ondan daha zordur. (BAAD 2009: 70).

Borç ve borçluluk veren için de isteyen için de zor bir durumdur.

Borç yiğidin kamçısıdır (Oy 1972: 269).

Borç alan kişi, daha çok çalışmak zorunda kalır.

Borç yiyen kesesinden yer.

“Borçla alışveriş yapan, aldıklarının parasını hemen ödemese de günün birinde mutlaka ödeyecektir.” (ADS).

Borçlunun malı olmaz ((BAAD 2009: 70).

Borç alınarak kazanılan mal, veresiye olduğu için o kişiye ait değildir.

“Dilenciye borçlu olma, ya düğünde ister ya bayramda.”

“Çıkarından başka bir şey düşünmeyen kimse ile ilişki kurma, seni nerede rahatsız edeceği belli olmaz.” (ADS).

Borcun yoksa kefil ol, işin yoksa şahit ol.

“Tanıklık boş oturan kimselerin, kefillik ise parası çok olan kimselerin işidir.” (ADS).

Bu atasözleri genel olarak değerlendirildiğinde borç almanın, borçlu olmanın ve borç vermenin tavsiye edilmediği görülmektedir. “Borç yiğidin kamçısıdır” ve “Borç ödenir, kira ödenmez” gibi atasözleri borç almayı olumlayan ve destekleyen atasözleridir. Bu atasözlerinin dışındaki atasözleri ise borçlu olmanın olumsuz bir durum olarak değerlendirildiği atasözleridir. Bu atasözlerinde borç ve borçluluğun kaçınılması gereken bir durum olduğu yönünde tavsiyeler vardır. Burada hem borç almanın hem de borç vermenin olumsuz sonuçlar yaratacağı ifade edilmektedir. Borçlu olmaktansa “yoksulluğun”, “açlığın” daha iyi olduğu vurgusu yapılırken, borçluluğun geçici bir iyileşme ortaya çıkartacağı ifade edilmektedir. “Borç vermek zordur, borç istemek ondan daha zordur” atasözü karşılaştırmalı olarak, alan ve veren şahısların durumunu ele almakta, borç vermektense istemenin daha zor olduğunu, ama her halükarda ikisinin de zor olduğu ifade edilmektedir.

“Borç ödenir, kira ödenmez” atasözü, günümüz koşullarında yaratılmış bir atasözüdür. Özellikle modern kent yaşamı içerisinde ev sahibi olmak isteyen, ama bu konuda yeterli imkânı bulunmayan insanlara kira ödemektense, borçla ev sahibi olmanın daha iyi olduğu tavsiye edilmektedir.

BORÇLU VE ALACAKLININ PSİKOLOJİSİNİ VE İÇİNDE BULUNDUĞU DURUMU

DEĞERLENDİREN ATASÖZLERİ

Tespit ettiğimiz atasözlerinin bir kısmı borçlu ve alacaklının psikolojisini ve içinde bulunduğu durumu değerlendiren atasözleridir. Bu atasözleri genel olarak borç almanın ve vermenin olumsuz bir durum olarak nitelendirildiği atasözleriyle anlam olarak örtüşmektedir. Tespit ettiğimiz atasözleri şunlardır:

Bin tasa bir borç ödemez.

“Borçlu ne denli üzülürse üzülsün borç sıkıntısından kurtulamaz.” (ADS).

Borçlu ölmez, benzi sararır.

“Borç kişiyi öldürmez ancak hasta edecek kadar üzer.” (ADS).

Borçlunun dili kısa gerek.

“Borcu olan kimse, alacaklısına karşı ileri geri konuşmamalı, aşağıdan almalıdır.” (ADS).

Borçlunun yalımı alçak olur.

“Borçlu, özellikle alacaklısının yanında göğsünü gere gere gezemez, suçlu gibi durur.” (ADS).

Borcun iyisi olmaz, borçlunun iyisi olur. (BAAD 2009: 70).

Borç her zaman için kötüdür; ancak borçlunun iyisi borcuna sadık olanıdır.

Borç çıktı bine, gel elmanın dibine. (BAAD 2009: 70).

Borçlunun döşegi (gömleği), ateşten olur. (BAAD 2009: 70).

Borç alan kişi, bu borcu ödemenin kaygısıyla daima sıkıntı içerisinde.

Borçlunun duacısı alacaklısıdır.

“Borçlunun ölmemesi ve para kazanması için en çok dua eden alacaklısıdır.” (ADS).

Borçtan korkma, alacaktan kork. (BAAD C II, 2009: 31).

Borç almaktan korkma, onu geri ödemek senin elindedir; ancak alacağın varsa, onun ne zaman geri geleceği belli olmayacağı için ondan kork.

Veresiye (borca) şarap içen, iki kez (kere) sarhoş olur.

“Veresiye alışveriş eden iki kez sarsılır; malı aldığı zaman bir süre sonra para ödemenin üzüntüsünü çeker, ödeme zamanı gelince de karşılıksız ödeme yapıyormuş gibi sıkılır.” (ADS).

Bu gruptaki atasözlerinde hem borç alan hem de borç veren kişinin nasıl bir ruh hali içerisinde olacağı tasvir edilmektedir. Borç alan kişi bireysel olarak kendi kendine bir takım sıkıntılar yaşarken, toplum içerisinde de rahat hareket edemez hâle gelir. Borç veren kişi ise, verdiği borcun geri gelip gelmeyeceğinin tedirginliğini yaşar. “Borçtan korkma alacaktan kork” (BAAD C II, 2009: 31) atasözünde ise, borç vermenin, borç almaktan daha kötü bir durum olduğu ifade edilmekte ve verilen borcun genellikle gelmediği ya da geç geldiği çağrışımı yapılmaktadır.

Bir başka bakış açısıyla borç verene yapılan öğütler, borç alana da yapılmış olmaktadır. Bir arada yaşayan ve aynı kültüre mensup olan insanların ortak bakış açısını yansıtan atasözleri, borçlu ve alacaklı karşılaştırmaları yapmak suretiyle, her iki durumun da hoş olmayan sonuçları olabileceğini vurgulamaktadır.

BORCUN ÖDENMESİNİ DEĞERLENDİREN ATASÖZLERİ

Borç uzayınca kalır, dert uzayınca alır.

“Borç zamanında ödenmezse borçluluk duygusu gevşer, hastalık uzun süreli olursa ölüme yol açar.” (ADS).

Borcun iyisi vermek, derdin iyisi ölmek.

“Borçlu ve dertli bir biçimde yaşanılmaz; borçtan kurtulmanın yolu onu vermek, onulmaz dertten kurtulmanın çıkar yolu ise ölmektir.” (ADS).

Bayramda borç ödeyene ramazan ağır (kısa) gelir.

“Vadesi yaklaşan bir borcu ödemek zorunda olan kimseye günler çok çabuk geçer.” (ADS).

Borç vermekle, düşman vurmakla.

“Borç vermekle, düşman vurmakla yok edilir.” (ADS).

Alacakla verecek ödeştirilmez.

“Bir yerden alacağınız parayla başka bir yere olan borcunuzu kapatamazsınız.” (Aksoy 1945: 250)

Borç iyi güne kalmaz.

“Borcu ilk fırsatta ödemek gerekir.” (ADS).

Borç ödemekle (vermekle), yol yürümekle tükenir.

“Birden ödenemeyen bir borç azar azar verilerek ödenebilir. (ADS).

Borç alınırken dost, ödenirken düşmandır. (BAAD 2009: 70).

Borç alan kişi aldığı borcu işinde kullanacağı için sevinerek alır; ancak borcunu öderken bu durumu yüksünür.

Alınan borcun geri ödenmesi konusunda tavsiyelerde bulunan bu gruptaki atasözlerinde, borcun ne şekilde ve ne zaman ödenmesi gerektiği yönünde öneriler bulunmaktadır. Burada borç alan kişinin rahatlaması için bir an önce borcunu ödemesi gerektiği vurgulanırken, borcunu ancak ödemekle bitirebilecek olan kişiye, bu sürecin zor geleceği de yine deneyimlerden hareketle ifade edilmektedir. Türk atasözlerinde genel anlamda “borcun kötülüğü üzerinde durulur ve ödenmesi öğütlenir.” (Çobanoğlu 2004: 34).

İnsan hayatının bütün yanlarıyla ilgili olarak tecrübelerden hareketle tavsiyelerde bulunan atasözleri, borç ve borçluluk konusunda da Türk halk felsefesini yansıtan imaj, değer ve çağrışımlar taşımaktadır. Yaptığımız incelemeler göstermektedir ki; borç ve borçluluk konusuna Türk atasözlerinde olumsuz bir bakış açısı söz konusudur. Birinci grupta topladığımız atasözlerinde, genel olarak borç almanın muhtemel olumsuz sonuçları sıralanmıştır. Buradan borç alınarak hayatın idame ettirilemeyeceği neticesi çıkartılabilir. Atasözlerinden hareketle yaptığımız değerlendirmeler göstermektedir ki; Türk halkı borç almayı, borçluluğu kaçınılması gereken bir durum olarak algılamakta ve değerlendirmektedir. Başkasından sağlanan kaynakla işlerin yürümeyeceği, yürüse de bu sürecin geçici olacağı, dolayısıyla borç almaktan kaçınılması gerektiği bu gruptaki atasözlerinde vurgulanmaktadır. Birbirleriyle zıt anlamları ifade eden atasözleri ise değişen

sosyal, kültürel ve ekonomik koşulların halk kültürüne yansıması olarak değerlendirilmelidir. “Borç ödenir, kira ödenmez” atasözü bunun en güzel örneklerinden biridir.

İkinci grupta topladığımız borçlunun ve alacaklının psikolojisini değerlendiren atasözlerinde hem borçlunun hem de alacaklının ruh hali tasvir edilmektedir. Özellikle borçlu olan kişi toplum içerisinde, aldığı borçtan dolayı bir anlamda rahat hareket edemez. Borçlu, “benzi sararmış”, toplum içerisinde “dili kısa”, “yalımı alçak”, “döşeği (gömleği) ateşten” şeklinde tasvir edilirken, alacaklı, “borçlunun duacısı” olarak nitelendirilmektedir. Borçlu, borcundan dolayı genellikle türlü sıkıntılar içerisinde kalmaktadır.

Üçüncü grupta topladığımız borç ödemeyi ele alan atasözlerinde, alınan borcun ödenmesiyle ilgili tavsiyeler vardır. Bireysel ve toplumsal anlamda borcundan dolayı baskı altında olan kişi, en kısa sürede borcunu ödeyerek bu baskıdan kurtulacaktır.

İnsan hayatının vazgeçilmez uğraşlarından birisi olarak ticaret, toplumsal üretim ve tüketim ilişkilerinin önemli maddi yanlarından. Ticaret hayatında girişimci olmak, risk alabilmek söz konusu yapı içerisinde var olmanın ve kar amaçlı alış veriş döngüsünün devamının sağlanması bakımından kişide bulunması gereken bir niteliktir. Bu yapı içerisinde de borç almak ve borç vermek hem günlük hayatın küçük gereksinimleri açısından hem de ticari faaliyetler bakımından başvurulabilecek bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk halk felsefesinin yansımaları olan atasözleri, bu konuda temkinli bir yaklaşım ortaya koymakta, borç ve borçluluğun genel anlamda kaçınılması gereken bir durum olduğu vurgusunu yapmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aça Mehmet, Ekici Metin vd. (2010) “Anonim Halk Edebiyatı.” Türk Halk Edebiyatı El Kitabı. Ed. M. Öcal Oğuz. Ankara: Grafiker Yay., ss. 129-234.
- Akün Ömer Faruk. (2006). “Atalar Sözü.” TÜBAR-XIX-Bahar, ss. 117-119
- Aksoy Ömer Asım. (1945). Gaziantep Ağzı II, Deyimler, Meşhur Sözler Atasözleri, Dualar, Beddualar. TDK.
- Boratav Pertev Naili. (1995). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II. (2009). 4. Baskı, TDK, Ankara.
- Çobanoğlu Özkul. “Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler” Milli Folklor. C. 6. Yıl 12. S. 45. Bahar 2000.
- Çobanoğlu Özkul. (2004). Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Elçin, Şükrü, (1981) Halk Edebiyatına Giriş. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Oy Aydın. (1972). Tarih Boyunca Türk Atasözleri. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/> (07.04.2012 tarihinde erişilmiştir).

AHI TEŞKİLATLARININ ÇALIŞMA HAYATINI DÜZENLEMEDEKİ ROLÜ

Cihan SELEK ÖZ*, Özge Alev SÖNMEZ**, Abdulkadir ALTINSOY***

ÖZET

Ahilik kurumunun temelleri XII. yüzyılda Kırşehir’de atılmış, daha sonra zamanla tüm Anadolu’ya yayılmıştır. Bugün bile hala sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta izleri bulunan ahi teşkilatlarının çalışma hayatını ve ilişkilerini düzenlemede de önemli fonksiyonlar üstlendikleri bilinmektedir. Ahi birlikleri kurdukları orta sandıkları ile üyelerinin sosyal güvenliğini sağlama işlevlerinin yanı sıra, koydukları kurallar ile çalışma hayatının belli bir düzen içerisinde işlenmesini garanti eden, meslek sahibi olmak isteyenlere yön veren ve bu kişilerin çalışma hayatına vasıflı olarak kazandırılmasını amaçlayan birlikler olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Çalışma İlişkileri, Mesleki Gelişim, Esnaf Birlikleri

GİRİŞ

Toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik hayatta önemli etkileri olan ahi teşkilatları Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu’da yaşayan Türkmen halkını ahlaki esaslar çerçevesinde çeşitli meslek alanlarında yetiştirmelerini sağlamıştır. Nitekim ahilikte sanatkarların gündüzleri işyerlerinde mesleklerinin inceliklerini öğrendikleri, akşamları ise toplandıkları ahi konuk ve toplantı salonlarında ahlakî ve felsefî eğitim gördükleri bilinmektedir.

Çalışma hayatını dini ve ahlaki esaslara dayanan kurallarla kesin bir şekilde düzenleyen ahi teşkilatları kurdukları orta sandıkları ile üyelerinin ve ailelerinin sosyal güvenliğini temin etmişlerdir. Özü yardımlaşma esasına dayanan bu sandıklardan hastalık, sakatlık, yaşlılık, ölüm, evlenme gibi durumlarda üyelerine maddi destek sağlandığı, ayrıca kendi işini kurmak ya da kendi dükkânını açmak isteyenlere de bu sandıklar aracılığıyla destek olunduğu bilinmektedir.

Bu çalışmanın öncelikli amacı ahi teşkilatlarının çalışma hayatını düzenlemedeki işlevleri hakkında bilgi vermektir. Ancak ahi teşkilatlarının neden kurulduğu, hangi ilkelere dayandığı ve nasıl bir örgütsel yapıya sahip olduğu bilinmeden çalışma hayatını düzenlemedeki rolünün ve öneminin anlaşılması mümkün değildir. Bundan dolayı

* Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, cselek@sakarya.edu.tr

** Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, oasonmez@sakarya.edu.tr

*** Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, aaltinsoy@sakarya.edu.tr

çalışmanın esas konusuna geçmeden önce ahi teşkilatlarının tarihsel gelişimi, dayandığı temel ilkeler ve örgütsel yapısı da ele alınacaktır.

AHİ TEŞKİLATLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Ahilik dini, sosyal, kültürel işlevleriyle XII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş, özellikle Osmanlı devletinin kuruluşunda önemli görevler üstlenmiş, Türk sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamını şekillendirmiş esnaf ve sanatkârlar birliği şeklinde değerlendirilmektedir (Doğan, 2006:3).

Ahilik kelimesi üzerine yapılan araştırmalar sonunda “ahi” kelimesinin “Divanü Lügatit Türk ve Kutadgu Bilig gibi eski Türkçe metinlerde geçen, cömert, eli açık, âlicenap gibi anlamlara gelen Akı kelimesinden gelmiş olabileceği üzerinde durulmaktadır (Bayram,1991:3).

Ahi kelimesinin sözlük, terim ve örgüt olarak türlü anlamları bulunmaktadır: Sözlük anlamı olarak; ahi kelimesi Arapçadır ve anlamı “kardeşim” demektir. Terim olarak ahilik; belli devrede esnaf ve sanatkârlar birliğidir. Örgüt olarak ise XII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına dek Anadolu şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve sanatkârlar kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurumdur (Çağatay,1974:3).

Ahi birlikleri her kurum gibi, belli ihtiyaçları karşılamak gayesi ile kurulmuşlardır. Bu teşkilatın hangi ihtiyacı karşılamak amacıyla kurulduğunu anlamak için ahi birliklerinin kuruluş dönemi olan Selçuklu Dönemi Anadolu’sunun bazı sosyal yapı özelliklerini bilmek gerekmektedir. İslam dininin Türkler tarafından kabulü dünya tarihinin en önemli hadiselerinden biridir. 940 yılında Karahanlı Devleti’nin Hakanı Satuk Buğra Han, Müslüman olup İslamiyet’i resmi din olarak kabul ettikten sonra 960 yılına kadar tüm Türk boyları Müslüman olmuşlardır. X. yüzyılda Türk boyları arasında iktidara hâkim olan Selçuklular Türk-İslam sentezi ile başlayan fetihler sonunda kitleler halinde Anadolu’ya gelmişlerdir. Anadolu’ya gelen Müslüman Türkler bu toprakları kendilerine ebedi vatan yapmak için buraya sadece siyasi hâkimiyeti değil, kendi sosyal yapılarını da getirmişlerdir. Selçuklu sultanları Anadolu’da yeni bir bölgeyi fethettikleri zaman ilk iş olarak orada cami, medrese ve zaviyeleri inşa etmişlerdir. Bu bölgelere sanat ve ticaret erbabı yerleştirmişlerdir (Poyraz,1993:140).

Türk fütüvvet hareketi diyebileceğimiz ahilik; dini ve siyasi bakımdan Abbasi Halifesi En-Nasır’i Dinillah’ın kurduğu fütüvvet teşkilatına bağlı olarak kurulmuştur (Bayram,1991:129). Ülke sathında esnaf birlikleri Kırşehir’de bulunan Ahi Evran zaviyesine bağlı olmuşlardır. Bu zaviyenin başında bulunan Ahi Baba, bütün sanatkârların piri kabul edilen Ahi Evran Velî’dir ve bütün esnaf birlikleri ona bağlı kalmıştır (Poyraz,1993,142).

Batılı oryantalistler de ahiliğin kökenlerini; doğuda özellikle Araplar arasında gelişmiş olan fütüvvet örgütlerine dayandırmaktadırlar. Ahi töre ve törenlerini, örgüte giriş kurallarını kapsayan ahi yönetmeliği niteliğindeki eserlere fütüvvetname adı verilmiştir (Çağatay,1974:182). Bu bağlamda Ahilik, fütüvvet ülküsüne dayalı olarak

ortaya çıkan Türk medeniyet tarihinde önemli sosyal ve ekonomik fonksiyonlar yerine getirmiş bir teşkilattır (Gemici, 2010:72).

Ahiler fütüvvetnameleri, üyelerinin sosyal ve manevi yönlerini eğitmek için kullanmışlardır. İlk fütüvvetnamelerde ahiliğin ana ilkeleri olan bir sanat veya mesleğe bağlı olmak ve onların bu yönlerinin geliştirilmeleri gibi konular yoktur. Bunlar, meslek ve sanata ait törenler, kurallar, Türklerin İran bölgesinde yazılmış Farsça fütüvvetnamelerle, Anadolu'ya geldikten sonra burada yazılmış Türkçe fütüvvetnamelerde yer almış bulunmaktadır (Çağatay, 1993:35).

Ahi tüzükleri niteliğindeki bu fütüvvetnâmelere bakılınca “Ahiliğin, yalnızca bir iktisadî dayanışma yahut batını bir örgüt değil, özellikle toplumsal dayanışmayı bozabilen veya suiistimale uygun bütün mesleklerin teşkilat dışında bırakıldığı, tasavvufî ahlâkın, nasıl bir sivil toplum kuruluşu hâlini almış olduğu ve çeşitli meslek erbabı arasında tesanüt vazifesi gördüğü dolayısıyla tasavvufun, teşkilâtın üzerinde bir nevi ideoloji görevi yaptığı” anlaşılmaktadır (Üremiş, 2010:313).

AHİLİĞİN DAYANDIĞI TEMEL İLKELER

Ahilikte ana prensip, bir sanat ya da meslek sahibi olmaktır. Fütüvvetnamelerde bu konuda şöyle denilmektedir: “Ahilere helal para kazanmak farzdır ve hem vaciptir ve hem sünnettir. Her kimin ki meslek ve sanatı yoksa ona fütüvvet değmez, ahinin onsekiz dirhem gümüş sermayesi olmalı, mutlaka bir işi olmalı, işsiz olmamalı” şeklinde belirtilmiştir (Çağatay, 1993:39).

Ahi kurumunun meslekî ahlâk ve görgü kurallarının temel ilkeleri şunlardır (Çalışkan ve İlkiz, 2001:21-23):

- İyi huylu ve güzel ahlâklı olmak,
- İşinde ve hayatında, kin, çekememezlik ve dedikodudan kaçınmak,
- Gözü, gönlü ve kalbi tok olmak,
- Şefkatli, merhametli, adaletli, faziletli, iffetli ve dürüst olmak,
- Cömertlik, ikram ve kerem sahibi olmak,
- Alçakgönüllü olmak, büyüklük ve gururdan kaçınmak,
- Herkese iyilik yapmak, iyiliklerini istemek,
- Hakka, hukuka, hak ölçüsüne riayet etmek,
- İnsanların işlerini içten, gönülden ve güler yüzle yapmak,
- Hata ve kusurları daima kendi nefsinde aramak,
- Emri altındakileri ve hizmetindekileri korumak ve gözetmek,
- İçi, dışı, özü, sözü bir olmak,

- Hakkı korumak, hakka riayetle haksızlığı önlemek,
- Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık vermek,
- Belâ ve kötülüklere sabır ve tahammüllü olmak,
- Aza kanaat, çoğa şükür ederek dağıtmak,

Ticaret ahlakında yapılması istenmeyen hususlar ise şu şekilde sıralanmıştır (İvgin, 1993:74):

- Hileli ve çürük malı satmayacaksın
- Müşteriden fazla para almayacaksın
- Bir başkasının malını taklit etmeyeceksin
- Noksan tartmayacaksın ve bozuk terazi kullanmayacaksın
- Sahte ve kalitesiz mal üretmeyeceksin

Ahinin üç şeyi açık, üç şeyi kapalı olmalıdır.

Açık olanlar:

- Eli açık olmalı; yani cömert olmalı,
- Kapısı açık olmalı; yani konuk sever olmalı,
- Sofrası açık olmalı; yani ikram sever olmalı.

Kapalı olanlar:

- Gözü kapalı olmalı, kimseye kötü bakmamalı ve kimsenin ayıbını görmemeli,
- Dili bağlı olmalı; yani kimseye kötü söz söylememeli,
- Beli bağlı olmalı; yani kimsenin ırzına, namusuna, haysiyet ve şerefine göz dikmemeli (Anadol, 2001:63).

Ahilik insanları renklerine, dillerine, mesleklerine, servetlerine, şöhretlerine ve mevkilerine göre ayırmayan bir düşünce sistemidir. Ancak fütüvvetnamelerde yazılı ahlak kaidelerine uymayan işleri yapanlarla birlikte, bir kısım meslek mensubunun da teşkilata alınmadığını bilinmektedir. Teşkilata giremeyecek olanlar; kâfirler, münafıklar, iftiracılar, falcılar, müneccimler, şarap içenler, tellallar, çulhalar, kasaplar, cerrahlar, avcılar, madrabazlar, ameldarlardır (Poyraz, 1993:142).

AHİ TEŞKİLATLARININ ÖRGÜTSEL YAPISI

Ahinin mutlaka bir mesleği ya da sanatı olması gerekmektedir. Yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisinden geçerek ahi olan kişi, bu basamakların her birinde en az bin gün çalışmalıdır. Yamaklık mesleğin ilk basamağıdır. Çıraklığa yükselebilmek için en azından iki veya üç yıl çalışmak gerekmektedir. Çıraklığa yükselecek yamakta mesleğe karşı eğilimin olduğu koşulu belirlendikten sonra usta ile babanın karşılıklı görüşüp anlaşmaları ile yamak çıraklığa yükseltilir. Çırağın da kalfa olabilmesi için hem kalfanın hem de ustanın muvafakatinin alınması gereklidir. Çıraklık dönemi de üç dört yıl sürmekte ve sonunda kalfa olunmaktadır. Kalfanın da usta olabilmesi için ustasının ve mesleği icra eden ustalar meclisinin muvafakatine gereksinim duyulmaktadır (Bosnalı, 1986: 30).

Belli süre bir kademede kalarak pişirilen yamak-çırak-kalfa-usta hiyerarşisi kurulması ve bu kademelerdekileri, baba-evlat ilişkisi gibi candan bağlarla bağlamak suretiyle sanatı, sağlam ahlaki ve mesleki temellere oturtmuştur. Ayrıca ahi birlikleri, esnaf ve sanatkarlıkta önemli bir sorun olan üretici-tüketici çıkar ve ilişkilerini, birbirleriyle bir sürtüşmeye düşmeyecek biçimde ayarlamıştır (Çağatay, 1974:101).

Ahilikte bir ustadan el almadan veya bir üstadın rehberliği olmadan bir sanata sahip olmak mümkün değildir (Bayram, 1991:141). Ahilik aynı zamanda yiğitlik (şövalyelik), ahlaklılık ve sanat olmak üzere üç temel üzerine kurulmuştur.(Çağatay, 1974: 81)

Ahilerde her sanat ve meslek, bir İslam büyüğünü, azizini, velisini kendilerine pir ve üstat tanımaktadırlar. Ahiliği doğu ve batıdaki benzer kuruluşlardan ayıran en büyük özellik, din adamlarının da devlet otoritesinin de onlar üzerinde herhangi bir etkisinin olmamasında ve olamamasındadır. Örneğin Fransa’da esnaf ve sanatkar dernekleri kralın ya da saraydan onun görevlendireceği bir kişinin kontrolü ve emri altında olmuştur (Çağatay, 1993: 35-36).

Esnaf şeyhi adı verilen ahi birliği başkanlarının teşkilat içinde çok önemli yeri bulunmaktadır. Esnaf şeyhinin; esnafın mesleki problemlerini halletmek, esnaf orta sandığını idare etmek, usta, kalfa çırak ve yamak törenleri düzenlemek, esnafı toplantıya çağırarak gibi birçok görevi vardı. Ahi birliklerinin yönetiminde görev alanlar seçimle iş başına gelirlerdi. Seçimlere katılacak olanlarda o görevin gerektirdiği vasıfların dışında başka şartlar aranmaz, idari görevler belirli grupların tekeline verilmezdi. Esnaf kolu yöneticilerinin seçimlerinde yalnız o meslekteki ustaların oy hakkı vardı. Ustalar, esnaf şeyhi ile yönetim kurulu üyelerinin seçimleri için ayrı ayrı oy kullanırdı, yani esnaf şeyhi ile yönetim kurulu üyelerinin seçimi ayrı ayrı yapılırdı (Poyraz,1993:142).

AHİ TEŞKİLATLARININ ÇALIŞMA HAYATINI DÜZENLEMEDEKİ İŞLEVLERİ

Ahi birliklerinde çalışan insan, ne bir diğer sınıftır ne de ikinci sınıftır. Çırak geleceğin ustasıdır. Onun emeği kutsaldır ve aynı zamanda sermayedir. Birliklerde hakkı korunur. Ahi birliklerinde çalışana “insan” olmaktan ve emeğine hürmeten değer verilmektedir.

Ahi Birliklerinde yeni dükkân ve tezgâh açılmasına, ancak ihtiyaç duyulan ve boşluk bulunan iş ve meslek kollarında izin verilmiştir. Yeni dükkân açılmasına ihtiyaç bulunup bulunmadığına esnaf ve sanatkârlar ortaklaşa karar verirlerdi. Dükkân ve atölyelerin Birlik içerisindeki sayısı değişmediği gibi, her dükkânda da yalnızca bir usta bulunurdu. Çırağıyla kalfasıyla diğer tüm çalışanlar işçi durumundadır. Ustalığa geçmek için meslekte uzun süre çalıştıktan sonra ustaların huzurunda ciddi bir sınavdan geçmek gerekiyordu. Ayrıca meslek değiştirilmesinin önlenmesi, emek arz ve talebinin dengeye gelmesini sağlamış, işsizliği ve insan gücü israfını önlemiştir (Murat, 2008:8).

İlk zamanlarda ahiler, sadece debbağlık ve ona bağlı deri işçiliği ile uğraşırken, bu sanat kolları sonradan otuz ikiye çıkmış, örgütün yerleştirdiği sağlam mesleki ve ahlaki düzen, karşılıklı dayanışma ve yardım, onların öteki esnaf ve sanatkârlar üzerinde etki ve üstünlük kurmaları sonucunu doğurmuş, gitgide Osmanlı ülkesindeki bütün Türk esnaf, sanatkâr ve meslek sahipleri; ahi babalardan ya da onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlilik ve izin belgeleri ile iş görür duruma gelmişlerdir. Böylece, her şehir ve kasabadaki esnaf ve sanatkar grupları için, çarşılar, arastalar, uzun çarşılar, kapalı çarşılar kurulmuştur (Anadol, 2001:81).

Ahilikte bir gencin ahiliğe kabulüne çok önem verilirdi. (Poyraz,1993:142) Esnaflığa talip bir gencin iş ehli, sabırlı, çalışkan, dürüst ve maharetli olduğu anlaşılmadan ve hele zamanını beklemeden dükkân açması, iş yeri kurması imkansızdı. Her parası olan veya canı isteyen istediği dükkânı açamazdı. Ahiliğe intisap edecek gençler, tezgâhlarda ya da atölyelerde yetiştirilerek mükemmel bir beceri kazandırılmaya çalışılırdı. Büyük yerleşim yerlerinde birden çok ahi zaviyesi olabildi. Buraya gelenler de sanat ve meslek için atölye ve tezgâhlarda yetiştirildiği gibi bilgi, ahlak, yönetim ve davranış bakımlarından eğitilip yetiştirildiği gibi bilgi, ahlak, yönetim ve davranış bakımlarından eğitilip yetiştirilirdi. Bu eğitim, en alt sınıfı “yiğit” ve en üst sınıfı “şeyh ül-meşayih” yani ahi baba olmak üzere dokuz sınıftı. Bu sınıflarda yetişen kişi bir üst sınıfa yükselirdi (Çağatay, 1993: 36). Kaynakların ifadelerine göre şehrin ve beldenin ihtiyacı da düşünülerek dükkân açma ve ruhsat verme merasimi bazı esnaf zümrelerinde 5-6 yılda bir, kuyumcularda ise 20 yılda bir yapılırdı. Bu sanatın güçlüğü, ehemmiyeti ve ihtiyacına göre değişip ayarlanırdı (Çalışkan ve İkiz, 2001: 33).

Ahilerin kurdukları teşkilat bir bakıma, bugünkü esnaf odaları, işveren sendikaları, ticaret odaları, sanayi odaları, işçi sendikaları, eğitim hizmetleri veren kuruluşlar, Türk Standartları Enstitüsü ve belediye gibi kurum ve kuruluşların temeli sayılmaktadır (Demir, 1993: 45). Bu durum, Ahilik kurumunun sistematüğünü hatırlatmaktadır. Ayrıca sosyal güvenlik açısından Ahilik, günümüz sosyal güvenlik kurumlarına da kaynaklık etmiştir (Öztürk, 2002: 47).

Ahiler çatışmacı değil, dayanışmacı bir ruh yapısına sahiptirler. Zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet, kısaca toplumun bütün fert ve kurumları arasında iyi münasebetler kurarak herkesin huzur içinde yaşamasını sağlamak ahi birliklerinin başta gelen amacıdır. Ahilik denilince esnaf, esnaf denilince ahilik akla gelmektedir. Ahi birlikleri, başlangıçta debbağ, saraç ve kunduracıları kapsayan bir teşkilat olarak ortaya çıkmış, gelişerek bütün esnafı ve üye olmak isteyenleri bünyesinde toplayan çok yönlü bir sosyal bir kuruluş haline gelmiştir. Yerleşim birimlerinde her sanat kolu için ayrı birlikler kurulmuştur (Poyraz, 1993:141).

Ahilik kurumunun en belirgin özellikleri: konukseverlik, yardımseverlik, bir sanat ya da meslek sahibi olmak, üyelerini gündüz tezgâh ve atölyelerde iş başında, geceleri kurumun en üst basamağındaki sanatta ve kişisel yaşamda herkesin saygısını kazanmış bulunan, alt basamaklıları türlü yönlerden yetiştiren ahi babalar tarafından yaptırılmış ahi zaviyelerinde; sosyal ve ahlaki yönden eğitmektir (Çağatay, 1993: 35)

Her ahi birliğinin orta sandığı, esnaf kesesi veya esnaf sandığı denilen bir karşılıklı yardımlaşma ve sosyal güvenlik sandığı vardı. Teşkilat bu yardım sandığı vasıtasıyla üyelerine sosyal güvenlik sağlar, onları tefecilerden korur ve hammadde temin ederdi (Poyraz, 1993:142). Ahi birliklerinde bulunan “orta sandığı veya teavün sandığı denilen yardımlaşma teşkilatı yaşlılık, sakatlık vb. çeşitli sebeplerle çalışamaz durumdaki üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmuştur (Bardakoğlu,1986: 175). Çağımızda kooperatifler ve sendikaların yaptıklarını orta sandıkları kendi bünyesinde çözüme kavuşturmuştur, ahiliğin bir alt kurumu olan orta sandıklarının görevleri şunlardır:

- Esnafa sağladığı kredilerle bankacılığın temel uygulamalarını başarıyla yerine getirmek,
- Sandığa ortak olan esnafın mesleğe başladığı ilk günden ölümüne kadar bütün sosyal hizmetlerini güvence altına almak,
- Esnaf eğitiminin bazı bölümlerini üstlenmek
- Kalite ve fiyat kontrolü yapmak
- Gerektiğinde yöre veya ülke çapındaki yardımlaşmalara katılmak
- Sağladığı olanaklarla mütereddit kişilere teşebbüs cesareti vererek, girişimcilik zihniyetini geliştirmek.
- Küçük sermayeleri ve kişisel emekleri koruyarak geliştirmek olmak üzere pek çok işlevi bulunmaktadır (Bosnalı, 1986: 27).

Orta sandığının sermayesi ahi esnafının teberruları, çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa yükselenlerin ustalara verdikleri paralar, muayyen zamanlarda esnaftan alınan bir nevi aidat ve bab-ı meşinatlık (şeyhülislamlık) tarafından tespit edilen, her malın satışından alınan yüzdeden meydana gelirdi (Çalışkan ve İkiz, 2001:35).

Ahi kuruluşları üretici ve tüketici ilişkilerini en iyi şekilde düzenlemeyi amaç edinmiştir. Bu kuruluşun temelleri, o kadar sağlam atılmış, kuralları zamanın ve toplumun gereklerine ve gerçeklerine o kadar uydurulmuş ki, bu kurallar sonradan, şehir ve kasabaların belediye hizmetleri ve bu hizmetlerin denetimi için örnek alınmış narh ve nizamnameler ya da kanunnameler şeklinde resmileştirilmiştir. Osmanlılarda standartlara uymayarak, düşük kaliteli mal ve hizmet üreten esnafa çeşitli cezalar verilmiştir. Bu dönemde günümüzde bile tam olarak uygulanmayan kalite standartları, üretici- tüketici ilişkileri çok kesin kurallarla belirlenmiştir (Yalkın,1993: 180).

Ahi teşkilatına ödenen aidatların, esnaf tasarruf sandığında biriktirilerek, teşkilat üyeleri için, evlenme, doğum, hastalık, ölüm gibi hallerde kullanılması, esnafa

sanat, sanat ahlakı, hedefleri, gelenekleri, töre ve nizamının öğretilmesi, ahilin önemini ve sosyal yönünü ortaya koymaktadır (Anadol, 2001: 78).

Ahilikte esas olan helal kazançtır. Ahiler, kendini ve yakınlarını geçindirecek insafli ve dürüst ticarete karşı değildir. Ama mal biriktirme ve yağma peşinde koşan haris ve istismarcı ticarete karşıdır. Kolay kazanç, ahi ahlakı yönünden makbul değildir. Kazanç meşakkatli olacak, güç olacak, alın teri ve emek karşılığında elde edilecektir. Ahilikte sosyal yardım ve dayanışma prensibi ahi birliklerinin ekonomik faaliyetlerini belirleyen unsurlardan biri olmuştur (Poyraz,1993: 143).

Ahilere ait birlik ve teşekküller Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda çok etkili olmuştur. Bu katkı, Osmanlı devleti büyüüp geliştikten sonra da kesintisiz devam etmiştir. Ahi birlikleri çok kısa bir zamanda esnaf birliklerine dönüşmüş ve kendine has gerek ticari, gerekse sosyal hayatta ışık tutucu bir değerler manzumesi oluşturmuştur. (Gemici, 2010: 73). Ahiler özgün bir iktisat süjesi oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı sistemini batıdan ayıran en önemli özelliklerin ahilikten kaynaklandığını söyleyenler vardır (Tabakoğlu,1994:126). Osmanlı toplum ve ekonomisini büyük ölçüde ahi birlikleri yönlendirmiştir. Bundan dolayı da batıdaki gibi sınıf mücadeleleri, sömürgeci faaliyetler Osmanlı devletinde görülmemiştir. Osmanlılarda toplum yararını kendi çıkarından üstün tutan kanaatkâr ve müteşebbis insan tipi hedeflenmiştir. Ahi birlikleri bundan dolayı da ahi zaviyelerinde bu tipin yaratılmasında öncü olmuşlardır ki ahi zaviyelerinde her daldan bilginler, hatipler, öğretmenler eşliğinde her türlü yeteneğin, becerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemler de ahi zaviyeleri adeta akademi niteliğindedir (Poyraz,1993: 140).

Ahilik teşkilatının da kalite ve standardizasyon açısından çok önemli rol oynadığı bilinmektedir. Ahilikte, belli mal ve hizmetleri üreten ve sunan esnaf veya işletmeler aynı çarşıda ya da yakın yerlerde faaliyette bulunurlardı. Dolayısıyla üreticiler ve satıcılar açısından; esnafın birbirini kontrol edebilme imkanı ortaya çıkmakta, satıcılar arasında tam bir rekabet ortamı oluşturularak kalite standardı korunmuş olmakta idi. Yani, aynı çarşıda faaliyet göstermekle, esnafın birbirinden daha iyiyi öğrenme fırsatı doğmakta idi. Tüketiciler açısından da tüketici istediği malı optimal bir zamanda daha ucuza ve daha kaliteli olarak alabilme imkanına sahipti. Ahi liderleri zaman zaman çarşıları kontrol eder, mal ve hizmetlerin kalitesinin/standardının değişip değişmediğini, tüketici haklarının ihlal edilip edilmediğini yerinde denetlemekte idi.(Kodaman, 2006:3)

Ahi birliklerinde iş değiştirmeme ve tek bir işle uğraşma ilkesi ile sanatkârların kendi mesleklerinde daha rahat ilerlemelerini sağlamıştır. Başka bir iş yapma ihtimali bulunmadığından, sanatkârlar işlerinde yoğunlaşarak, günümüzde hayranlık bırakan eserleri meydana getirmişlerdir (Göksu, 1986:143).

SONUÇ

Her ne kadar esnaf birliği ya da meslek kuruluşu olarak tanımlansa da Ahi teşkilatları Anadolu'da toplumsal, siyasal, kültürel, dini, ahlaki ve ekonomik hayatta muazzam fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Kaldı ki ahi teşkilatları sadece üyeleri arasında değil, tüm insanlar arasında dayanışma ve kardeşliği tesis etme amacı gütmüşlerdir. Bu

çerçevede ahiliği kendine has bir felsefesi olan bir kurum olarak nitelendirmek gerekmektedir.

Esas olarak ahi teşkilatlarının çalışma hayatını düzenlemedeki rolü ve işlevlerine odaklandığımız çalışmamızda, ahiliğin özünde iyilik, doğruluk ve kardeşlik gibi yüce değerleri barındırarak, tasavvuf felsefesi çerçevesinde çalışma hayatını ve ilişkilerini düzenlediği görülmektedir.

Ahi teşkilatlarındaki usta-kalfa-çırak-yamak ilişkisini bugünkü anlamda işçi-işveren ilişkisi şeklinde değerlendirmek gerekmektedir. Usta-kalfa-çırak-yamak ilişkisinde korumacılık esastır ve aralarındaki ilişki baba-evlat ilişkisi olarak değerlendirilmektedir. Yine ilişkilerinde çıkar ayrılığı değil, tam anlamıyla bir çıkar birliği söz konusudur. Zaten toplum çıkarını kendi çıkarından üstün tutmak, açgözlü değil kanaatkâr olmak ahilik felsefesinin temel taşlarındandır.

Günümüzde meslek odaları, işçi ve işveren sendikaları, bazı sivil toplum kuruluşları ve sosyal güvenlik kurumlarında ahiliğe ait bazı mekanizmalardan izler görmek mümkündür. Rekabet ve kar güdüsünü merkeze koyan günümüz ekonomik sisteminde tam manasıyla işlemesi zor olan ahi teşkilatlarının –az da olsa- Anadolu’nun bazı yörelerinde hala var oldukları ve bu geleneği babadan oğula aktararak devam ettirmeye çalıştıkları bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- Anadol, Cemal (2001), *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, No:2684 II. Baskı, Ankara.
- Bardakoğlu, Ali (1986), “İslam Hukukunda İşçi ve İşveren Münasebetleri”, *İslamda Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri*, İlmî Tartışmalar Dizisi, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Bayram, Mikail (1991), *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Damla Matbaacılık ve Ticaret*, Konya.
- Bosnalı, Ömer (1986), “Osmanlı Devletinde Ahilik Teşkilatı ve Çalışma Hayatı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çağatay, Neşet (1974), *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Çağatay, Neşet (1993), “Ahiliğin Ortaçağ Anadolu Toplumuna Etkileri”, 1. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu, 13-15 Ekim, Ankara
- Çalışkan, Yaşar ve M. Lütfü İkiz, (2001), *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2679, II. Baskı, Ankara.
- Demir, Galip (1993), “Ahilik Çalışma, Bilim, Akıl, Ahlak”, *Perpa Dergisi*, Temmuz, Yıl: 3, Sayı: 22, İstanbul.
- Demir, Galip (2000), *Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Ahilik, Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları No:10*, İstanbul.
- Doğan, Hulusi (2006), *Ahilik ve Örtülü Bilgi*, Ekin Kitabevi, Bursa.

- Gemici, Nurettin (2010), “Ahilikten Günümüze Meslek Eğitiminde Model Arayışları ve Sonuçları”, Değer Eğitimi Dergisi, Haziran, Cilt: 8, No:19, s. 71-105.
- Göksu, Sadık (1986), “Ahilik Kurumu ve Loncaların Son Çağlardaki Düşüşü-Yükselişi ve Türkiye Cumhuriyetinde Esnaf Meselesinin Gelişmesine Giriş”, *Türk Kültürü ve Ahilik 21. Ahilik Bayramı Sempozyumu*, 13-15 Eylül 1985, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, Yayın no:1, İstanbul.
- Kodaman, Ömer (2006), “Toplam Kalite Yönetimi: Kamu Sektörü Uygulamalarının Analizi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü* Basılmamış Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş.
- Murat, Sedat (2008), “Değerler Açısından İşçi-İşveren İlişkileri”, *Ekonomik Kalkınma ve Değerler* (Editör: Recep Şentürk), İstanbul, UTESAV (Uluslararası Teknolojik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı) Yayını, Kasım.
- Öztürk, Nurettin (2002), “Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:7, Aralık.
- Poyraz, Orhan (1993), “Ahi Örgütleri”, 1. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu, 13-15 Ekim, Ankara.
- Sarı, Osman (1997), *Türkiye’de İşyeri ve Sendika Denetimi*, Kazancı Kitap, İstanbul.
- Şanal, Mustafa ve Mustafa Güçlü (2007), “Bir Toplumsallaştırma Aracı Olarak Ahilik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:23 Yıl:2007/2
- Tabakoğlu, Ahmet (1994), *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Üremiş, Ali (2010), “Türkiye Selçuklularında Bazı Sünnî Tasavvuf Hareketleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, s. 295-328.
- Yalkın, Suat (1993), “Esnaf-Sanatkâr Kesiminin Tarihinde Ahiliğin Önemi”, 1. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu, 13-15 Ekim, Ankara.

ÂŞIK EDEBİYATINDA ESNAF VE İŞ DESTANLARI

Doğan KAYA*

Edebiyatımızda destan denilince iki kavram akla gelmektedir. Birincisi milletin bütün fertlerini ilgilendiren macera, kahramanlık ve olayları konu edinen millî destanlar; ikincisi de düşünce, durum, kanaat ve inancın ele alındığı ve âşıklar tarafından manzumeleştirilmiş şiir şekli olan halk destanları.

Biz, burada ikinci tip destanlar üzerinde duracağız. Bu tip destanlar hacim itibariyle en az 3 dördlük, en fazla 150-160 dördlük kadar olabilir. Söz gelişi, Âşık Talibî Coşkun'un döner ayakla söylediği 160 dördlük hacminde Dolaştı Dünyayı Aldı Diline adlı bir seyahat destanı vardır. Destanlar, bir bakıma divan şiirinde kasidenin karşılığı olarak nitelendirilebilir.

Destanlar koşma kafiye düzenindedir, ancak bekçi destanlarında olduğu gibi mani tipinde destanlar da yok değildir. Genellikle 11 heceli olmakla birlikte 8 hatta 7 heceli destanlar da vardır.

Destanlar bir olay anlatmakla beraber, gerçeği tamamıyla anlatıyor denilemez. Şair, kendi muhayyilesinden ifadeler katarak destanı ahenkli ve kalıcı bir hale getirir. Fakat hastalık destanlarında olduğu gibi bazı destanlarda olayların olduğu gibi yansıtıldığı görülür. Halk destanları XIX. yüzyıldan itibaren muhtelif ebattaki kâğıtlara yazılmış ve satılmaya başlanmıştır. XX. yüzyılın ortalarından itibaren de A4 kâğıdı büyüklüğündeki kâğıtlara basılmıştır. Destanlar özel bir ezgi ile okunur. İhtiva ettiği nükteleri yansıtması, bir bakıma buna bağlıdır.

Destanda anlatım, hikâye etme esasına dayanır. Bir bakıma didaktik şiir mahiyetindedir. Bir olayın anlatılması asıl gaye olduğundan duygusal öğelere pek rastlanmaz. Zaman zaman güzel yahut tabiat tasvirlerinde bu yola başvurulur.

Hemen hemen her konu, destanın kapsamına girer. Bu çerçevede atasözü, bekçi, deprem, dolandırıcı, dulavrat, esnaf ve meslek, eşkıya, evli-bekâr, gelin-kaynana, güzeller, *hapishane*, *iki evli*, *karı-koca*, *kılıbık*, *kıtlık*, *meyve*, *millî*, *mirasyedi*, *hastalık*, *savaş*, *sel*, *seyahat*, *ters öğüt*, *yalancı*, *yangın*, *yemek*, *yer-gök*, *yöre-belde* destanları ile elifnameler, şairnameler ve yaşnameler söz konusu edilebilir.

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu bu destanları şöyle tasnif etmiştir.

1. Sosyal hayatla ilgili destanlar
2. Kültürel hayatla ilgili destanlar
3. İktisadî (Ekonomik) hayatla ilgili destanlar

* Dr.

4. Eğitim hayatıyla ilgili destanlar
5. Siyasî hayatla ilgili destanlar
6. Dinî ve ahlakî hayatla ilgili destanlar
7. Askerî hayatla ilgili destanlar
8. Sosyokültürel çevreyle ilgili destanlar
9. Doğal çevreyle ilgili destanlar
10. İnsanlarla ilgili destanlar

Burada söz konusu edeceğimiz esnaf destanları, İktisadî (Ekonomik) hayatla ilgili destanlar maddesinde zikretmemiz gerekir. Söz konusu şiir

Âşık edebiyatında hemen her konuda şiir ortaya koyan şairler, esnaf konusuna da duyarsız kalmamışlar; XVIII. yüzyıldan itibaren çeşitli yönleriyle esnafı ele alan şiirler söylemişlerdir. Biz tespit edebildiğimiz 1 destanı burada tanıtmaya çalışacağız. Söz konusu destanlar şu şairlere aittir: Sivaslı Meftunî, Ruzi mahlasını kullanan Kayserili Mehmet Emin Efendi, Bayburtlu Celâlî, Tulumbacı Behcet, Ziya Gökalp, Borlu Tahirî, Kamilî, günümüz âşıklarından Mehmet Şengül, Yozgat'ın Sorgun ilçesinden Yaşar, Develili Seyranî ve Kahramanmaraşlı Hafız.

1. 1859'de vefat etmiş olan Sivaslı şair Meftunî'nin bir destanıdır. Destan 33 dörtlük, 8 heceli ve döner ayaklıdır.

Âşık olup aşka düşüp
Cihanda bir can severiz
Ahdi bütün sıdk u sadık
Can değil canan severiz

diye başlamaktadır.

Konu olarak, ilgili meslekteki güzeller övülmektedir. Şiirde, 43 meslekten söz edilmiştir. Şiir, Sivas Ziya Bey Kütüphanesinde 6711 numaralı cönkte kayıtlıdır. Varak numarası 36b-37a'dır. Ayrıca Vehbi Cem Aşkun, Sivas Şairleri¹ ve İbrahim Aslanoğlu, Sivas Meşhurları² adlı kitabında da da bulunmaktadır.

2. Ruzi mahlasını kullanan ve (1839-1897) yaşayan Kayserili Mehmet Emin Efendi'nin destanıdır. Şiir döner ayaklı 11 heceli ve 32 dörtlüktür. İlk dörtlü şu şekildedir:

Pazar âlemini dolaşan âşık
Meyl eder esnaftan bir dilrübaya
Sen de sev birini tab'a muvafık
Merakın var ise ahz u i'taya

¹ Vehbi Cem Aşkun, Sivas Şairleri, Sivas, 1948, s. 273-278.

² İbrahim Aslanoğlu, Sivas Meşhurları, C. II, Ankara, 2006, s. 107-113).

Şiir Ahmet Emin Güven'in Kayserili Mehmet Emin Efendi (Ruzî)³ adlı eserinde geçmektedir. Destanda 29 mesleğe yer verilmiştir. Meftunî'nin şiirinde olduğu gibi Ruzî de meslek güzellerini konu etmiştir. 3.

3.

Esnaf dilberini eyledim seyran
Her birisi benzer melek simaya
Görenlerin akli olur perişan
Aferin onları doğuran anaya

dörtlüğüyle başlayan bu destan tespitlerimize göre iki ayrı şaire aittir. Eşref Ertekin şiiri Halimî adlı bir şaire mal ederken⁴, Mehmet Halit bayrı ise Bayburtlu Celalî (1850-1915) adına kaydetmektedir.⁵

Şiirin son dörtlüğü kaynaklarda farklıdır. Mehmet Halit Bayrı'da son dörtlük;

Azmedip cümlesin gördüm CELALÎ
Çemberci dilberi bulmuş kemali
Yorgancı dilberi hubdur cemali
Akıbet uğrattı beni sevdaya

şeklinde iken, Eşref Ertekin'de ise şöyledir:

HALİMÎ sorarsan ey kaşı âli
Yağlıkçı dilberi bulmuş kemali
Yorgancı dilberi ol hub cemali
Akıbet uğrattı beni sevdaya

Dörtlüğün ilk dizesindeki Halimî kelimesi mahlas olmaktan ziyade cümlelerin anlamını tamamlayan bir kelime gibi görünmektedir. Bu bakımdan şiirin Celalî'ye ait olması daha akla yatkın gelmektedir.

Destanda 52 meslek adına yer verilmiştir. Şair meslekleri dizelerin başında zikretmiştir. Şiir döner ayakla yazılmış olup 11 heceli ve toplam 20 dörtlüktür. Şiirin 16. Dörtlüğü Bayrı'da; 18. ve 19. dörtlükler ise Ertekin'de yoktur.

4. Destan, Behcet mahlaslı bir şaire aittir. Behcet (Doğum ve ölüm tarihleri ihtilaflıdır: 1875-1880 tarihlerinde doğduğu, 1908-1910 tarihleri arasında vefat ettiği sanılmaktadır. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Tulumbacıları adlı kitabında tulumbacılık yaptığından ve güçlü kuvvetli birisi olduğundan söz etmektedir.⁶ Şiir, kitapta Sergüzeşname-i Behcet başlığıyla kaydedilmiştir. İlk dörtlüğü şöyledir:

³ Ahmet Emin Güven'in Kayserili Mehmet Emin Efendi (Ruzî), İzmir, 1993, s. 46-51.

⁴ Eşref Ertekin, "Cönklerden Derlemeler-Destan", Çorumlu (Çorum Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Komitesi Çıkarır), S. 29, 1 Eylül 1941, s. 28-29.

⁵ Mehmet Halit Bayrı, Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar, İstanbul, 1937, s. 39-42

⁶ Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Tulumbacıları, İstanbul, 1981, s. 190-191.

Sergüzeştım size beyan edeyim
Bilin maharetim ilancılıkta
Acayip bir tuhaf destan söyleyim
Bakın bu erbabım yalancılıkta

Reşat Ekrem Koçu şiirin tamamını yayımlamamıştır. Elimizdeki şiir 9 dördlüktür ve döner ayaklı, 11 heceli bir şiirdir. Şiirde 16 mesleğin adı zikredilmiştir. Koçu, ayrıca şu notu da ilave etmiştir: “Destanın aslı 19 kıtadır. Buraya almadığımız kıtalarda kalkancılık, samancılık, bostancılık, harmancılık, sapancılık, dükkâncılık, kemancılıktan bahseder.”

5. Ziya Gökalp (1876-1924)’in hece ile yazdığı bir şiirdir.⁷ Gökalp şiirinde esnafın toplum içindeki fonksiyonlarına ve önemine işaret etmektedir. Şiir;

Biz esnaf takımı severiz işi
Çalışır yaşarız *erkek ve dişi*
Aramızda yoktur tembel bir kişi
Milletin özüyüz burhanımız var

şeklinde başlamaktadır. 11 heceli, döner ayaklı ve 14 dördlük olan şiirde 23 meslekten söz edilmiştir.

6. 1812-1883 tarihlerinde Niğde’nin Bor ilçesinde yaşayan Tahirî’nin esnaf destanı 16 dördlüktür.⁸ Destan;

Bilmem bu şehirde ne kâr eylesem
Yitirdim aklımı başım dererken
Dedim başım alıp firar eylesem
Bir kimse rast geldi çıkıp giderken

dördlüğüyle başlamaktadır.

Şiir 11 heceli ve döner ayaklıdır. Ancak Tahirî, çoğu dördlüklerde ayaktan çıkmıştır. Yani şiir ayak yönünden başarılı değildir. Toplam 26 meslekten söz edilmiştir. Tahirî, şiirinde çeşitli mesleklere girip çıktığını ve her meslekteki başarısızlıkları ve karşılaştığı olumsuzlukları kurgulamıştır.

7. XVIII. âşıklarından olan Kamilî’nin şiiri ilk defa 1940 yılında Fuat Köprülü tarafından neşredilmiştir.⁹ Destan 11 heceli ve 26 dördlüktür. Diğerleri gibi döner ayakla yazılmış olan şiirde âşık, çoğu zaman ayaktan çıkmıştır. Kamilî, destanın ilk dördlüklerinde;

⁷ Sadi Yaver Ataman, “İstanbul Folklor” Sivas Folkloru, C. VI, Mayıs 1978, S. 64, s. 11-12.

⁸ Pertev Naili Boratav, Le Tekerleme, Paris, 1963, s.187-189.

⁹ Fuat Köprülü, Türk Saz Şairleri Antolojisi, C. 1, İstanbul, 1940, s. 389-393.

Küçücükten çıktım gurbet ellere
Hakikat rahına düştüm gezerken
Eski sözdür gelir yazılan sere
Aşk atına bindim yayan giderken

Şair oldum evvel dinle yalanı
Vezn ü mevzun derler bilmem ben anı
Unuttum bildiğim Türkçe lisanı
Arabi Farisi sohbet ederken

şeklinde dile getirdiği gibi mesleğe şairlikle başlamış, 40 meslekte şansını denedikten sonra bir mürşidin önderliğiyle tekrar şairliğe dönmüştür. Aslında Kâmilî'nin çalıştığı meslekler muhayyeldir ve hepsinde de birtakım olumsuzluklarla yüz yüze kalmıştır.

8. Sivas'ın İmranlı ilçesinden olan Mehmet Şengül'ün 5 dörtlük halinde ikaz ve tenkit mahiyetinde bir şiiridir. Şiir döner ayaklı ve 11 hecelidir.

Şengül sözleri, işinde dürüst olmayan esnafadır. Kuru odunları ıslatan, kömürün içine çakıl taş katan, koyunun yerine eşiği kesen, at etinden salam sucuk yapan, müşterisine karşı adaletli olmayan, vicdansızlık eden, iki yerine beş misli kâr etmek isteyen, tartı aletine hile katan ve martının etinden yapan esnafa “yazıklar olsun” diye beddua etmektedir.¹⁰

9. Yozgat'ın Sorgun ilçesinden olan Yaşar mahlasını kullanan şaire ait olan “Esnaf” başlıklı şiir 11 heceli, döner ayaklı ve 6 dörtlüktür. Yaşar, şiirinde esnafın sosyal hayat içindeki durumdan söz etmektedir. Dükkânlar “Besmele’yle açılır, sabah çorbasını hazırlar, manav taze meyve satar, hazır giyimciler modaya uygun giysiler getirir, kimisi günü siftahsız kapatır, beyaz eşya satanlar kampanya düzenler, senetleri ödemede zorluk çeker.

10. Develili Seyranî: Âşık edebiyatının en önde gelen isimlerinden birisi olan Develili Seyranî'nin destanıdır. Şiir, Esnaf Destanı başlığını taşımaktadır. Destan 20 dörtlük, 11 heceli ve döner ayaklıdır. Seyranî;

Nazımla ahababa beyan eyleyim
Meclis-i irfanda açıp dehanı
Şöyle bir muhtasar beyan edeyim
Usandırmayalım kalb-i yârânı¹¹

diyerek destanına başlamakta; mizahi şekilde birtakım işlerle meşgul olduğundan söz etmekte; her birinde olumsuz sonuçlar aldığını ve sonunda şairlikte karar kıldığını söylemektedir. Seyranî, son dörtlükte;

Otuz iki esnaftan tutmadım el

¹⁰ Doğan Kaya, Sivas Halk Şairleri, C. IV, Sivas, 2009, s. 108.

¹¹ Ali Çatak, Bütün Yönleriyle Seyranî, Kayseri, 1992, s. 395-398.

demekle beraber, şiirde 20 meslekten söz edilmiştir. Bu da bizde şiirin bazı dörtlüklerinin eksik olduğu düşüncesini doğurmaktadır.

11. Hafız mahlaslı şaire ait olan bu şiir, arşivimizdeki 19 numaralı cönkte kayıtlıdır. Cönk, 8.5 X 19cm boyutlarında ve 90 yapraktır. Kahramanmaraş ili civarında düzenlenmiştir. Cönkün tamamında tek tip yazının bulunması, cönkün bir kalemle yazıldığını göstermektedir. Ancak düzenleyen kişi ve düzenleme tarihi hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Cönkte aşağıda adlarını kaydettiğimiz şairlerin şiirlerinin yanında mahlassız şiirler, mâniler ve müfretler de yer almaktadır. Cönkte şiiri olan şairlerin başlıcası şunlardır: Ali bey, Âşık, Beyoğlu Dertlî, Duran, Emrah, Fehmî, Fermânî, Garip Serhat, Gevherî, Gülşenî, Hamdî, İlbend, İlmî, İsmail, İzzet, Karacaoğlu, *Kâtibî*, Kerem, Kul Hâfız, Kuloğlu, Leylâ, Mâhir, Mehmed, Mustafa, Nevruzî, Niyâzî, Nuzûlî, Rıza, Sâidî, Süreyya, Şemî, Şevkî, Şirâzî, Yunus, Zâifî, Zârîfî, (DK)

Cönkün kahramanmaraş'ta tutulmuş olmasından, şairlerin birçoğunun bu bölgeden olmasından ve şiirdeki bazı mahalli ifadelerden hareketle Hafız'ın Kahramanmaraşlı bir âşık olduğunu söyleyebiliriz. Muhtemelen XIX. yüzyılda yaşamıştır.

İlim âlemine ilk defa burada tanıttığımız şiir, cönkün bu cönkün 150-152 ve 154. Sayfalarında kayıtlıdır ve tamamı 19 dörtlüktür. 8 heceli ve döner ayaklıdır. Şair kimi dörtlülüklerde ayakta çıkmıştır. Şiirinde toplam 31 esnafın adına yer verilmiştir.

SONUÇ

1. Bugünkü tespitlerimize göre edebiyatımızda esnaf destanlarının ilk örneği XVIII. yüzyılda ortaya konulmuştur. Söz konusu şiir Kâmilî'ye aittir.

2. En çok destan XIX. Yüzyıldadır ve şu şairlere aittir: Meftunî (Mehmet), Ruzî, Kayserili (Mehmet Emin Efendi), Bayburtlu Celâlî, Behcet, Tahiri, Seyranî.

3. Şiirlerden en hacimlişi Meftuni (33 dörtlük) ve Ruzî (32 dörtlük)'ye, en hacimsizi de Mehmet Şengül (5 dörtlük)'e aittir.

4. Tamamında 132 meslekten söz edilmiştir. En fazla adına yer verilen esnaf bakkal, berber, dabak / debbağ, demirci, dülgere, hamamcı, kahveci, kasap, kuyumcu, debbağ, saraç, sarraf, tellak ve terzidir.

5. Genel olarak esnafların özel durumlarının öne çıkan özelliklerine yer verilmiştir.

6. Şiirlerden Meftunî'nin şiiri 8, diğerleri 11 hecelidir.

7. Tamamı döner ayaklıdır. Ancak Tahiri ve Kamilî'nin şiirlerinde ayaklarda sağlamlık yoktur.

METİNLER

-1-

Meftunî (Mehmet) (Sivas Seyfik / Ortanca köyü, ?- Öl. 1859)

Esnaf Destanı

Âşık olup aşka düşüp Cihanda bir can severiz Ahdî bütün sıdk u sadık Can değil canan severiz	Gerek okşayıp sevecek Ne büyük ne pek küçücek Göricek bir eğlenecek Tifil sim gerdan severiz
Came gibi eğnimize Hırka gibi çiğnimize Şule için göynümüze Bir mah-i taban severiz	Daim aşk içinde yüzüp La'l ü mercan inci dizip Otuz iki esnaf gezip Taze nevcivan severiz
Lale sünbül nergis için İmtihanım bu dil için Feryadımız bir gül için Gonca-i handan severiz	Âşıkız biz yok ârımız Aşk ü sevdadır kârımız Zenneyle yok pazarımız Türkçesi gilman severiz
Mücellid dükkânı âli Övmek gerek böyle canı Nakkaş-ı cünbüş misali Ruhleri elvan severiz	Yol uğradı şehristana Anda başladık destana Cilveli cismi mestane Yahşi bezirgân severiz
Vardım seğirdi seğirdi ¹² Aldı gönlümü eğirdi Tazece kazzaz şağirdi Gizlice pinhan severiz	Ta'n etmez anlayan bizi Ehline sarf eyle sözü O şuh tarzı yaktı bizi Geçmeyiz el'an severiz
Sarraçlara uğradı rah Alalım bari bir silah Beyaz gerdan cismi siyah Etvar-ı iz'an severiz	Açıktır kahve kapısı Gelir ehl-i keyf hepsi Gayet nazik ise tası Doldurup fincan severiz

¹² seğirdi seğirdi: Koşa koşa.

Tütüncü aşkı ne bilir
Gerçi sabrolmaz öpülür
Beş paraya da yapılır
Doğratıp duhan severiz

Severiz bade içeni
Yâr için serden geçeni
Nevreste bakkal güceni
Durup her zaman severiz

Kuyumcularda bir oğlan
Ustasına vermez aman
Şüphe yok mahbub-ı zaman
Anı bi-güman severiz

Kılıççı, penbeci, hallaç
Feşçilerde gözünü aç
Tıfl-ı hekim aşka ilaç
Busesin derman severiz

Pas olur demirci, mıhçı
Kör topal kambur çıkırıkçı
Bir hoş edalı çubukçu
Sahib-i elvan severiz

Eskici, nalçacı, kaffaf
Yelkenci, yorgancı, lâffaf
Olsa kılıcı ile mutaf
Anı el-aman severiz

Seyret bu çarh-ı feleği
Hak kabul eyler dileği
Mektepte olan meleği
Hafız-ı Kur'an severiz

İklim içinde her lisan
Baştan ayağa kızıl kan
Kasap tazesı perişan
Kestirip kurban severiz

Küpçü eli yüzü çamur
Etmekçi üst baş hamur
Börekçilerde bir umur
Anı perişan severiz

Arpacı da olur kazak
Dolaş nalbantlardan uzak
Basmacıda huri uşak
Bulursak heman severiz

Tüfekçi, semerci, dülger
Çilingirde bir nev-dilber
Yumuşak nevreste berber
Anı der-meyan severiz

Dükkânı kibleye bakar
Misk ü anber anda kokar
Küçük attar beni yakar
Afet-i devran severiz

Tuzcuda bulunur bazı
Hoş olur kürkçü mümtazı
Çekilir saatçi nazı
Anı nümayan severiz

Okuruz medh ile gazel
Adettir yâr sevmek ezel
Çizmecilerde bir güzel
Etmeyip bühtan severiz

Pirinden almış da destur
Daima üzeri pastır
Güzeldir debbağlar hastır
Durmayıp heman severiz

Şehr-i İstanbul içinde
Dilberler tamam içinde
Zevk için hamam içinde
Tellağı üryan severiz

Gezdim esnafı ser-te-ser
Bulmadım tab'ıma bir yâr
Ne pek beyaz ne pek esmer
Gözleri fettan severiz

Serseri gezmeden meram
Dil bir yerde etmez aram
Âşık her demde bayram
Sohbet-i yârân severiz

Düşse muhabbet usule
Kaseciye sefer ola
Saki-i gül-çehre nola
Meclis-i irfan severiz

Afet-i mah-cebin ola
Âşık hem-nişin ola
Naz ile nazenin ola
Cilve-i huban severiz

Meftunî dem sürmek için
Muradına ermek için
Gelse vuslat bulmak için
Anı her zaman severiz¹³

-2-

Ruzi, Kayserili (Mehmet Emin Efendi) (1839-1897)

Esnaf Destanı

Pazar âlemini dolaşan âşık
Meyl eder esnaftan bir dilrübaya
Sen de sev birini tab'a muvafık
Merakın var ise ahz u i'taya

Sahhaf güzelinin tarzı edası
Kitaplara sığmaz medh ü senası
Her bir fenden müşteriye cefası
Bir kütüphaneye olur ser-maya

Hakkâk güzelidir firuze hatem
Mihir ü mecmuası aşkıyla alem
Kazdırır ismini gönlüne âdem
Taş yürekli olsa basar damgayı

Kâğıtçı güzeli eser-i cedit
Beyaz çehresinde yazılı ümid
Gamgama satarken gösterir divid
Katlanır âşıkı öyle cefaya

Saatçi güzelin bakıp ânına
Her dakika varıp gelme yanına
Aldanma akreple yelkovanına
Saatin bul yalvarmaya ricaya

Kuyumcu güzelin mihenge vurma
Bir yüzük taşıdır hüsnünü sorma
Aşk-ı potasında pek yanıp durma
Ayarı halistir düşme sevdaya

¹³ Ziya Bey Kütüphanesi (Sivas) Cönk No: 6711, Varak no: 36b-37a.

Vehbi Cem Aşkun, Sivas Şairleri, Sivas, 1948, s. 273-278.

İbrahim Aslanoğlu, Sivas Meşhurları, C. II, Ankara, 2006, s. 107-113.

Sarrağ güzelleri mah-paresidir
Mağrur eden onu hep paresidir
Can nakdi vaslının bir çaresidir
Sim ü zer davası girmez araya

Aşçı güzelidir veli-i nimet
Açıktır sofrası hazır ziyafet
Eylerse âşıkı vuslata davet
Söğüş verir sabahleyin gıdaya

Furuncu güzeli bir taze ekmek
Teknesi yanında hamurkâr gerek
Dakik işler yapar ayrılır kepek
Tuz-ekmek kadrini verir hebaya

Yemekçi güzeli fındıkçı gibi
Tek çift mi oynamış satar leblebi
Çok elma yemişmiş kızarmış lebi
Şeftali kirazı çıktı bahaya

Şekerci güzeli badem ezmesi
Pek tatlıdır oturması gezmesi
Olmasaydı bal yemenin bezmesi
Hazır idi şirin canım fedaya

Helvacı güzeli şekerlemeli
Pişmanî olmayan her gün yemeli
Muhallebiciye sütlaç demeli
Tatlıcı güzelin kat su araya

Bakkal güzelinin bakıp yüzüne
Aldanma gel yağlı ballı sözüne
Aklın koyup terazinin gözüne
Alı kor dükkâna eder sermaye

Kasap güzelinin yüzmektir işi
Kıyar tatlı cana gerdan kırışı
Kanlı bıçaklıdır alışverişi
Satır atar Karaman'a Konya'ya

Tütüncü güzelin keyfi var elbet
Sarmaya kıyılmaz istemez mihnet
Şîve cilve iste al paket paket
Parası peşindir kalma ferdaya

Kahveci güzeli şekerli sade
Bir içim su gibi tarz u edada
Tab'ı müşteriye taşkın üstada
Alışkindır merhabaya cabaya

Bezzaz güzelinin kumaşı taze
Hazır müşteriye elde endaze
Âşık ol ismini deftere yaza
Basma parasını çalış edaya

Terzi güzelinin diktiği dikiş
Muhabbet ipliği sökölmez imiş
İğnesi başında biçimli gidiş
Giyinir kuşanır başlar edaya

Berber güzelinin ayna cemali
Ustura cebinde var emkr-i âli
Yanılıp eline verme sakalı
Bir kılı kırk yarar söyler ustaya

Haffaf güzeline olup sergerdan
Hüsnüne mest olan âşık-ı nalan
Yan çizmesi var ha sakınsın aman
Bir çarık giydirir başlar cefaya

Sarrağ güzelleri âşık adadır
Va'd-i vuslat eder eyer boşaltır
Bazı kaltak satar dizgin uzatır
Bazı da gem taksan gelmez elmaya

Hallaç güzeline atılıp varma
Pamuklu bileğe kolunu sarma
Sakın çomağından başını yarma
Kiriş takip çek yayını vartaya

Muy-tab güzelinin koltuğu kaba Hem önden giydirmiş hem arka yana Kırsa kösteği demez merhaba Bir ip dahi vermez yanmış abaya	Dülger güzelinin önlüğü eğri Kendine yontarmış daim keseri Çatal çekiçlidir aman eğseri Mıhlayıp aşkına çeker belâya
Halıcı güzeli bir taze model Esnaf içre bir çiçektir bî-bedel Eskisi antika tazesi güzel Yayıldı şöhreti dar-ı dünyaya	Kalaycı güzeli sıvar bacağı Çıkarır meydana siyahı ağı Pamuk desteleyip üfler ocağı Çalkadıkça çamur atar her câya
Demirci güzeli bir yalım ateş Ne örs yüreklidir ol mah-ı dikleş Körükler oca istemez bir eş Saçar kıvılcımlar ehl-i sevdaya	Debbağ güzelinin bakma haline Açık bacağına peştemaline Meşin derisine sakat galine Ahi Evran pirine başla duaya
Canbaz güzelinin nazlı reftarı Ram eder serkeşi tatlı reftarı Tek durmaz çifteli tarzı etvarı Kıç atar tay satar bakar bahaya	Tulumbacı güzel afet mi afet Yanık yüreklere taze hararet Soyunmuş geliyor hazır mı vuslat Ateşli narası çıkar semaya
İkmal et noksanı varsa insafın Yazılsın senin de güzel evsafın Kalmasın gönlü de başka esnafın Hatıra geleni çektim imlaya	Hayırlı sulh ile dünya düzelsin Alım satım her iş Hakk'a yönelsin Otuz iki esnaf hep şevke gelsin RUZÎyâ destanının çıksın bahaya ¹⁴

-3-

Bayburtlu Celâlî (1850-1915)¹⁵

Esnaf Güzelleri

Esnaf dilberini eyledim seyran Her birisi benzer melek simaya Görenlerin akli olur perişan Aferin onları doğuran anaya	Saraç dilberinin incedir işi Kavaf dilberinin karadır kaşı Kuyumcu dilberi işler gümüşü Daim emek verir ince sırmaya
Ekmekçi dilberi bekler tezgâhı Sarraf dilberine eyledim âhı Duhancı dilberi hubların şahı Yanakları dönmüş kızıl elmaya	Çizmeci dilberi muştası elde Terlikçi dilberi söylenir dilde Debbağ dilberleri çalışır gölde Sokak sokak gezer arar sermaye

¹⁴ Ahmet Emin Güven, Kayserili Mehmet Emin Efendi (Ruzî), İzmir, 1993, s. 46-51.

¹⁵ Mehmet Halit Bayrı, Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar, İstanbul, 1937, s. 39-42.

Boyacı dilberi boyar her rengi
Basmacı dilberinin bulunmaz dengi
Marangoz dilberinin baltayla cengi
Çalıştıkça bütün batar yongaya

Canbaz dilberinin gördüm boyunu
Dülger dilberinin aldım huyunu
Kalafatçı dilberin ziftle oyunu
Üstü başı döner kirli muşambaya

Sırmacı dilberi akranı zahir
Papuşçu dilberi yalanda mahir
Gemici dilberi çok çeker kahr
Rast gelince hemen bir fırtınaya

Kahveci dilberi yosma kıyafet
Gece gündüz hiç oturmaz rahat
Şerbetçi dilberi keser hararet
Aşçı dilberinde battım çorbaya

Kayıkçı dilberi eder dövüşü
Bir güzel görünce sarıyor puşu
Şair dilberinin artmakta cuşu
Efganın çıkarır arş-ı âlâya

Demirci dilberi demir kaynatır
Kalaycı dilberi kışın oynatır
Mehter dilberleri usul dinletir
On iki makamı sokar zurnaya

Kasap dilberleri bilir bıçağı
Kebapçı dilberi yakar ocağı
Bakkal dilberleri çok yer dayağı
Paçacı dilberi düşmez cezaya

Sarıkçı dilberinin çoktur şöhreti
Çubukçu dilberi çeker mihnети
Saatçi dilberinin hoş muvakkiti
Aferin onu yapan ustaya¹⁶

Börekçi dilberinin temizdir yağı
Keçeci dilberi toplar yapacağı
Balıkçı dilberi hoş diker ağı
Gâhi boşa gider emeği zaya

Terzi dilberine ısındı canım
Kazzaz dilberine arttı figanım
Tellak dilberleri aldı dermanım
Başlayınca beni uğuşturmayla

Berber dilberinin çekilir azı
Çizmeci dilberin hoştur elfazı
Hamamcı dilberin çoktur beyazı
Ruhlerin benzettim gökteki aya

Köçek dilberinin incedir beli
Edayla oynatır parmakla zili
Sazende dilberin incedir teli
Onlar malik olur yanık sedaya

Yahudi dilberi pek beyaz olur
Hammal dilberinin ömrü az olur
Tüccar dilberi pek kurnaz olur
Çalışırlar üç-beş para kapmaya

Yazıcı dilberi yazısın yazar
Iraktan yakından hileler sezer
Subaşı dilberi savmu çok bozar
Aslaca boyunca inmez deryaya*

Kazancı dilberi kaşları keman
Kalpakçı dilberi lebleri mercan
Camcı dilberi keser
Salınıp gezdikçe benzettim aya**

Azmedip cümlesin gördüm CELALÎ
Çemberci dilberi bulmuş kemali
Yorgancı dilberi hubdur cemali
Akıbet uğrattı beni sevdaya

* Mehmet Halit Bayrı'da bu dördlük yoktur.

** Eşref Ertekin'de bu dördlük yoktur.

-4-

Behcet (D, 1875-1880, Öl. 1908-1910)

Sergüzeşname-i Behcet

Sergüzeştim size beyan edeyim	Pederle maderim ettiler kalam
Bilin maharetim ilancılıkta	Oğlana iş lâzım der idi anam
Acayip bir tuhaf destan söyleyim	Birgün oldu tutup rahmetli babam
Bakin bu erbabım yalancılıkta	Beni çırak yaptı yorgancılıkta
Yorgan iğnesiyle elimi deldim	Hazırcılık bozdu dikiş diken
Bu işi yapamam anladım bildim	Geldi bir Yahudi aldattı beni
Kaçtım ordan terzi yanına girdim	Koş benimle ortak edeyim seni
Şimdi alfa oldum mintancılıkta	Hayırlı ticaret kaytancılıkta
Tulumbacılığa uygundu çağım	Kayıkçı oldum ben açtım yelkeni
Hem gayetle koşarlıdır ayağım	Anafor dalgaya tuttum dümeni
Reis dedi gel ol benim uşağım	Fırtına denize atınca beni
Tepiştim bir eyyam tabancılıkta	Nasibim yok dedim kaptancılıkta
Bostancılık hem iş hem de zevk ediş	Külhanda dumandan bıktım boğuldum
Geçirdik yazı bastırınca kış	Tellaklığı meşrebe aykırı buldum
Yanaştım hamama istedim bir iş	Kaçtım da oradan bakırcı oldum
Dediler var çalış külhancılıkta	Çok tokmak salladım kazancılıkta
Hasılı her şeyden gördüm hasarı	
Artık dervişliğe kıldım kararı	
Tutup bir mürşitten aldım ikrarı	
Yerleştim tekkede meydancılıkta ¹⁷	

¹⁶ Eşref Ertekin'de bu dörtlük yoktur.

¹⁷ Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Tulumbacıları, İstanbul, 1981, s. 190-191.

-5-

Ziya Gökalp (Diyarbakır, 1876-1924)

Esnaflık Destanı

Biz esnaf takımı severiz işi	Kimimiz çiftçiyiz tohum ekeriz
Çalışır yaşarsız erkek ve dişi	Yazda kışta pek çok zahmet çekeriz
Aramızda yoktur tembel bir kişi	Sulh vakti rençperiz harpte askeriz
Milletin özüyüz burhanımız var	Hem süngümüz hem de sabanımız var
Kimimiz mavuna sandal kullanır	Kimimiz manavız kimimiz bakkal
Alın teri döker ekmek kazanır	Sözleştik satmaya bütün yerli mal
Yelken açar yaman dalgayı tanır	Hem iyi hem ucuz dene öyle al
Denize hâkimiz fermanımız var	Doğrudur işimiz vicdanımız var
Kimimiz süreriz araba kağı	Kimimiz kahveci, bostancı, bekçi
Tanırız şehirde köyde her yanı	Fırıncı, paçacı yahut börekçi
Görünce yardıma muhtaç vatani	Bize bir tek adla deyin emekçi
Hizmete koşarsız ızanımız var	Vatan emektarı unvanımız var
Kimimiz sebzeçi kimimiz kasap	Kimimiz demirci, marangoz, dülgere
Günahtan kaçarsız işleriz sevak	Otelci ya aşçı, dişçi ya berber
Ant içtik şahittir bize dört kitap	Frenkte terakki ettikçe hüner
Pahalı satmayız ilamımız var	Kârımız içinde ziyanımız var
Bizim de gönlümüz gözümüz vardır	Yoldaşlık esnafın tatlı zinciri
Muhabbet tatmışız özümüz vardır	Birleşmiş bir ocak yapmış her biri
Sazımız yoksa da sözümüz vardır	Her eski çağın vardır bir piri
Yârimiz yoksa da yaranımız var	Her pire bin türlü şükranımız var
Usulümüz gedik merci ve nöbet	Hasta yahut kötrüm olan bir yoldaş
Ocağın içinde yoktur rekabet	Bulur ocağından ilaç hekim aş
Nizama uydurduk yaptık cemiyet	Öksüz ve dullara verilir maaş
Şirketler kurmaya gümanımız var	Aca aş dertliye dermanımız var
Yardımlaşalım diyor bize dinimiz	Biliniz biz esnaf çalışacağız
Yoksula yardım baş ayinimiz	Ne varsa fen hüner alışacağız
Zenginlere karşı yoktur kinimiz	Sanatta Frenkle yarışacağız
“Herkesi sev” diyen Kuran’ımız var	Yurdu kurtarmaya peymanımız var ¹⁸

¹⁸ Sadi Yaver Ataman, “İstanbul Folklor” Sivas Folkloru, C. VI, Mayıs 1978, S. 64, sayfa 11-12.

-6-

Tahiri (Bor, 1812-1883)

Esnaf Destanı

Bilmem bu şehirde ne kâr eylesem	Sözün tuttum hele dinledim anı
Yitirdim aklımı başım dererken	Varıp bir köşede ettim mekânı
Dedim başım alıp firar eylesem	Çiftçi oldum aldım ele sabanı
Bir kimse rast geldi çıkıp giderken	Öküzlerim öldü düğen sürürken
Ekmekçi oldum tuttu muhtesib beni	Çörekçi oldum ciğerim düdü püryana
Ateşlere yaktı bu can u teni	Paçacı oldum bir kelp düştü kazana
Eksiğim tutuldu yedim sekseni	Gemici oldum çıktım bahr u ummana
Amanı unuttum tövbeler derken	İpleri kaçırdım yelken açarken
Manav oldum ben de geçtim dükkâna	Bakkal oldum oldu mekânım kapan
Gelmez oldu elma ile kestane	Benden yüz çevirdi cümle bezirgân
Bekri oldum yerim oldu meyhane	Bala yağa düştü bir iki sıçan
Geldi ağa bastı bade içerken	Fıçıların ağzın açıp kaparken
Boyacı oldum edemedim boyayı	Dellal oldum hayli alış eyledim
Terzi oldum kesemedim çukayı	Kehle Pazarı'nda savaş eyledim
Hallaç oldum çekemedim o yayı	Berber oldum bir kel tıraş eyledim
Kolumu çıkardım tokmak sallarken	Başı koptu sakalını tararken
Hamamcı oldum hele hasıl-ı kelâm	Natır oldum açamadım kurnayı
Bir sabah başıma yıkıldı hamam	Avcı oldum vuramadım turnayı
Bir topal kâfirdi külhancı cudam	Mehter oldum çalamadım zurnayı
Kendi kendin yakmış ateş yakarken	Derisin çatlattım davul çalarken
Saka oldum vardım çeşmeye hele	Canbaz oldum edemedim taltayı
Başım gözüme yardı bir Gürcü köle	Balıkçı oldum balık yuttu oltayı
Şair oldum aldım sazımı ele	Kasap oldum ele aldım baltayı
Tellerini kırdım çöğür çalarken	Başım yarım bir gerdanı kırarken
Dabak oldum serdim bir iki meşin	Bilmem ne kâr etsem hayrette kaldım
Köpekler akçasın vermişmiş peşin	Anınçün derya-yı efkâra daldım
Yeyip bitirmişler kurusun yaşın	Varup bir diyarda bağçevan oldum
Üstlerine vardım ağzın yalarken	Şehri suya verdim bostan sularken

Acep şu âlemde ne kâr edeyim
Ahvalim demeğe ne ar edeyim
Dedim sarraflıkta karar edeyim
Bir cingâne kaptı akça sayarken

Gezerken TAHİRÎ ben de piyade
Hasrette kalmışım dar-ı fenâda
İbadet eyledim bab-ı Hûda'da
Cümle maksuduma erdim ararken¹⁹

-7-

Kamilî (XVIII. Yüzyıl)

Esnafların Destanı

Küçücükten çıktım gurbet ellere
Hakikat rahına düştüm gezerken
Eski sözdür gelir yazılan sere
Aşk atına bindim yayan giderken

Şair oldum evvel dinle yalanı
Vezn ü mevzun derler bilmem ben anı
Unuttum bildiğim Türkçe lisanı
Arabi Farisi sohbet ederken

Âşıklığı özge halet sanırdım
Çalıp çığırmaı adet sanırdım
Bunu ben bir kolay sanat sanırdım
Mızrabım kırıldı bozuk çalarken

Anladım ki bu bir çıkmaz sokaktır
Ben çıkardım diyen bunu ahmaktır
Bizlere marifet hayli ıraktır
Gözlerim karardı eş'ar yazarken

Aklımı fikrimi başıma derdim
Düşünüp giderken bir pîre erdim
Otuz iki esnaf ahvalin sordum
Bana ol pir haber verdi sorarken

Vardım çiftçi oldum cümleden akdem
Yıllık ile tuttu beni bir adem
İçtiğim tarhana çorbası her dem
Ağzım yaktım sıcak çorba içerken

Hele kaçtım ben o köyden aşığı
Vardım bir şehire bastım ayağı
Anda oldum bir çulfanın çırağı
Çıkırığım kırıldı masra sararken

Nalbant oldum kırdım nalın çoğunu
Bir katır nalladım dinle oyunu
Meğer acemiymiş bilmem huyunu
Çenemi teptirdim nalın sökerken

Berber oldum doldu dükkâna eller
Şer'an tıraş eder kel başı berber
Ağustos gelince pek kokar keller
Usandım başını tıraş ederken

Hamamc'oldum hamam çöktü başıma
Tellak oldum bak şu benim işime
Çuldan bir kese pek gitti hoşuma
Yağır ettim birin kese sürerken

Bakkal oldum kapan yaptım yerimi
Yağ tükendi Moskof aldı Kırım'ı
Kayıkç'oldum taktım küreklerimi
Tayfalar kırıldı kürek çekerken

Avcı oldum kuşlar havaya uçtu
Hırsız oldum kement boynuma geçti
Gemic'oldum gemim engine düştü
Hele ben kurtuldum tekne batarken

¹⁹. Perteve Naili Boratav, Le Tekerleme, Paris, 1963, s.187-189.

Kalafatçı oldum alem uşattı
Limanda tekneler hep yağır yattı
Kalafat ettiğim gemiler battı
Andan da kovulduk hile ederken

Aşçı oldum asla pişmedi yemek
Boyacı oldum bilmem al yeşil irenk
Tellal oldum tuttum bir topal eşek
Çamura saplandı çekip giderken

Pabuççı oldum dikemedim pabucu
Dikerken kırıldı tığların ucu
Kalaycı oldum hayli çalkadım kıcı
Eski bakırların pasın silerken

Sarraf oldum sayamadım parayı
Dülger oldum yapamadım sarayı
Hallaç oldum elime aldım yayı
Kirişim kırıldı pamuk atarken

Kuyumcu oldum döğemedim gümüş
Bilemedim elmas ile çaytaşı
Pazvant oldum bir gün yıkılda çarşı
Hele ben kurtuldum çarşı çökerken

Hammal oldum bir hafif yük bulmadım
Pelvan oldum hiçbir adam yenmedim
Yırttılar yakamı birden duymadım
Kollarım kırıldı göğüs tutarken

İmam oldum kaba sofı çoğaldı
Beynamazlar hep camiye döküldü
Lerze oldu bir gün cami yıkıldı
Aptesli aptessiz namaz kılarken

Balıkçı oldum balık ağa girmedi
Asla dört paraya elim ermedi
Dilenc'oldum kimse para vermedi
Büyük kapılarda boyun eğerken

Saraç oldum bir gün başladım işe
Sahtiyan tükendi kalmadı tirşe
Kebapçı oldum eti sapladım şişe
Tuzunu unuttum biber ekerken

Manav oldum elma armut tez çürür
Cambaz oldum ip üstünde kim yürür
Kasap oldum her gün gözüm kan görür
Yüreğim bayıldı kana bakarken

Kazzaz oldum yakışmadı elime
Sai oldum hırsız indi yoluma
Mutaf oldum bak şu benim halime
Götün götün gittim kızıl bükerken

Cevahirci oldum sözün doğrusu
Fark etmedim cevahiri elması
Terzi oldum ele aldım makası
Parmağım kestirdim kumaş biçerken

Meyzin oldum ezan vakti olmadı
Bağıra bağıra sesim kalmadı
Kahvec'oldum hiç müşteri gelmedi
Şerbetim ekşidi döktüm kokarken

Ben bu sanatları bir bir dolaştım
Tekrar gelip şairliğe bulaştım
KAMİLÎ mürşidin destine düştüm
Tekke-i aşk içre çile çekerken²⁰

²⁰ Fuat Köprülü, Türk Saz Şairleri Antolojisi, C. 1, İstanbul, 1940, s. 389-393. /
Vasfi Mahir Kocatürk, Türk Edebiyatı Antolojisi, Ankara, 1967, s. 276-278.

-8-

Mehmet Şengül (Sivas- İmranlı, 1959-)

Yazıklar Olsun

Kuru odunları suda ıslatıp	Aza razı olup demezen nasip
Yaş satan esnafsan yazıklar olsun	Götürür malını bir rüzgâr esip
Kömürün içine çakılı katıp	Koyunun yerine eşiği kesip
Taş satan esnafsan yazıklar olsun	Leş satan esnafsan yazıklar olsun
Daim adaletli ol müşteriye	Vicdanını bir köşeye atarak
Saygı göster O'nun alın terine	At etinden salam sucuk yaparak
Eğerki fiyatı iki yerine	Tartı aletine hile katarak
Beş satan esnafsan yazıklar olsun	Boş satan esnafsan yazıklar olsun

MEHMET der doğruluk dürüstlük ara
Yer etmesin sakın ruhunda para
Martının etinden yapıp ızgara
Şiş satan esnafsan yazıklar olsun²¹

-9-

Yaşar (Sorgun)

Esnaf

Müşterinin sabah çorbası için	Manav her gün taze meyve getirir
O nefis yemeği görün ne biçim	Çiçekçi rengârenk güller bitirir
Herkesin gayreti mutlaka geçim	Nakliyeler yükü alır götürür
Her gün besmeleyle açıyor esnaf	Pazara neşeyi saçıyor esnaf
Moda deyip uçar bahara yaza	Açar dükkânını bekler müşteri
Türlü çeyiz düzer, geline kıza	Siftahsız kapatır, gelmiyor biri
Konfeksiyon bulur, giysiye bize	Taksitler ödenmez, sermaye yarı
Güzel elbiseyi biçiyor esnaf	Diyardan diyara, uçuyor esnaf

²¹ Doğan Kaya, Sivas Halk Şairleri, C. IV, Sivas, 2009, s. 108.

Beyaz eşya satar, kampanya kurar
Peşin alamazsa taksiti sorar
Ödenmez senetler hep külli zarar
Bir kuru canıyla kaçıyor esnaf

YAŞAR der sorunlar bitmiyor sözle
Anlamak istersen şöyle bir izle
Ayakta duruyor görünür gözle
Her gün diri diri, ölüyor esnaf²²

-10-

Seyranî (Keyseri-Develi, 1800-1866)

Esnaf Destanı

Nazımla ahababa beyan eyleyim
Meclis-i irfanda açıp dehanı
Şöyle bir muhtasar beyan edeyim
Usandırmayalım kalb-i yârânı

Peder öldü birgün dinle bu hali
Kalmıştı pederin haylice malı
Hepisini sattım ucuz pahalı
Ol zaman eyledim terk-i vatani

Varıp vasıl oldum ben bir diyara
Dedim başlayalım burda bir kâra
Varıp sanat sordum bir ihtiyara
Dedi çiftçilikten yoktur asanı

Çiftçi oldum birgün dinle bu sözü
Bilemedim gece ile gündüzü
Çift sürerken öldürdüm ben öküzü
Tarlada bıraktım kaçtım sapanı

Diş çekici oldum dinle bu işi
Dişin çektirmeye geldi bir kişi
Çürüğün ararken çektim sağ dişi
Çenesin kopardım çok aktı kanı

Berber oldum geldi kulun birisi
Al kan olmuş kulağının yarısı
Yapışıp kılına kaldı derisi
Başın tutup gitti çok yandı canı

Cerrah oldum dükkân yaralı doldu
Her kimin yarasin sardımsa öldü
Saka oldum bütün sular kurudu
Ol yerin kalmadı ab-ı revanı

Hırsızlığa çıktım ben bir akşamı
Rast geldi önüme köyün imamı
Çağırda bağırda soydum adamı
Nerden görmüş geldi köyün ayarı

Baktı biri gelip tuttu yakamdan
Dedi ne istersin sen bu imamdan
Sağır oldum duymaz oldum kelimden
Ol dem boğazıma taktı urganı

Kurtardım oradan selâmet seri
Derviş oldum aldım tac u teberi
Tekkenin birine serdim minderi
Dağıldı tekkenin hep dervişanı

²² http://www.yozgatsorgun.bel.tr/index.php?module=modul_tek&modul=127&cat=425

Pekmez sattım dola kaldı sinekler Böcük öldü koz tutmadı ipekler Dabak oldum sıçmaz oldu köpekler Kovaladım nerde görsem hayvanı	İmam oldum yazamadım (Gayın) Çoban oldum güdemedim koyunu Bostan ektiler veremedim suyunu Söktüm bir paraya sattım soğanı
Ben balıkçı oldum tuttum bir balık Götürsem çarşıya yol kalabalık Gördüm balık ile dolmuş ortalık Balıkçı kaplamış baktım her yanı	Dalgıç oldum dalamadım derine Hamamc'oldum şükür düştüm yerine Âşık oldum genç tellağın birine Ne hamam bıraktım ne de külhanı
Bir zaman da gezdim oğlan peşinde Bir çocuk kandırdım doksan yaşında İşaret ederken köşe başında Nogay'mış Türkçeye dönmez lisanı	Odunc'oldum dağdan kestim odunu Yüklettim hayvana dinleyin bunu Ester öldü gitti kuruşun onu Semerini sattım kaldı kolanı
Tütünc'oldum cümle halka bilindi Bir günde küplerin dibi delinde Meyve satam dedim bura gelindi Kış gelip geçmeden meyve zamanı	Manav oldum tuttum bir yük kirazı Eksik okka ile kırık terazi Geldi bir zabıta dinle bu sözü Kıracaktı başımızda mizanı
Terzi oldum dinle sen bu safayı Çırağın birine yaktım abayı Bayram üstü geldi on top çuhayı Sattım çıraklara yedirdim anı	Otuz iki esnaftan tutmadım el Şairlik silkinde eyledim temel Mukadder böyledir takdir-i ezel SEYRANÎ ta'n etme hiçbir lisanı ²³

-11-

Hâfız (XIX. yüzyıl)

Esnaflar

Bakkallar satar şırayı Sarrafılar bozar lirayı Nefsin için yap sarayı Yapar malından malından	Kasaplar boğarlar koyun Kebabçının işi oyun Neccar yapar hallaç yayın Ağaç dalından dalından
Paçacılar yapar paça Keçeciler yapar keçe Suçlu olan kaç kaç Gider yolundan yolundan	Helva yaparlar üzümü Yarenler dinler sözünü Ben nara yaktım özümü Sulu köyünden köyünden

²³ Ali Çatak, Bütün Yönleriyle Seyranî, Kayseri, 1992, s. 395-398.

Debbağlar satarlar meşin
Parasın alırlar peşin
Hali yaman olur kışın
Çayın selinden selinden

Kuyumcular döğër bilezik
Mazmanlar işinden bezik
Saatçiler nazik nazik
Büker yayından yayından

Bezirgân esnafın başı
Satarlar kutnu kumaşı
Güzeller eyler savaşı
Yârin elinden elinden

Çulhalar bezini dokur
Demirciler takur tukur
Hocalarda şakirt okur
Kuvvet kolundan kolundan

Abacı işler abayı
Ağalar eyler hayâlî
Suçlular eyler tövbeyi
Nefis malından malından

Bezini boyar boyacı
Etmeği yapar etmekçi
Un öğütür değirmenci
Satar malından malından

Attar satar şeble şeker
Saraçlar ilmeğin büker
Kadayıfçı kadayıf döker
Sırma telinden telinden

Köşkerler diker gönünü
İncitmez tatlı canını
KUL HAFİZ dön yönünü
Hak cemalinden cemalinden

Bulamadık bahar yazı
Güzel olan eyler nazı
Sazcılar çalarlar sazı
Düzen telinden telinden

Hamamcılar yakar ateş
Berberler eylerler tıraş
Güzeller eylerler savaş
Yârin elinden elinden

Terziler dikerler dikiş
Ustalar eylerlar nakış
Esnaf olanlar bilir iş
Bilir halinden halinden

Giyinirler yeşil allar
Nalbantlar nalını nallar
Nasıl olur bizim hallar
Döğër nalından nalından

Tütüncüler doğrar tütün
Ben eylerim gerek methin
Kunduracı diker potin
Saram belinden belinden

Kahveci döğër kahvesin
Tenekeci döğër cezvesin
Eli ile müşterisin
Düzer elinden elinden

Kalaycılar döğër taşı
Etrafımız gam deryası
Yâr elinde bade taşı
Lebin balından balından

MESLEKLER DİZİNİ

1. arpacı (1)	37. derviş (4, 10)	72. kaseci (1)
2. asker (5)	38. dilenci (7)	73. kayıkçı (3, 4, 7)
3. aşçı (2, 5, 7, 11)	39. dişçi (5, 10)	74. kaytancı (4)
4. âşık (7)	40. duhancı (3)	75. kazancı (3, 4)
5. attar (1)	41. dükkancılık (4)	76. kazzaz (1, 3, 7)
6. avcı (6, 7)	42. dülgör (1, 2, 3, 5, 7)	77. kebaşı (3, 7, 11)
7. bağçevan (6)	43. ekmekçi / etmekçi (1, 3, 6, 11)	78. keçeci (3, 11)
8. bakırcı (4)	44. eskici (1)	79. kemancılık (4)
9. bakkal (1, 2, 3, 5, 6, 7, 11)	45. fesçi (1)	80. kılıcı (1)
10. balıkçı (3, 6, 7)	46. fırıncı (2, 5)	81. kılıççı (1)
11. basmacı (1, 3)	47. gemici (3, 6, 7)	82. köçek (3)
12. bekçi (5)	48. haffaf (2)	83. köşker (11)
13. berber (1, 2, 3, 5, 6, 7, 10, 11)	49. hakkâk (2)	84. kunduracı (11)
14. bezirgân (6, 11)	50. halıcı (2)	85. kuyumcu (1, 2, 3, 7, 11)
15. bezzaz (2)	51. hallaç (1, 2, 6, 7)	86. külhancı (4, 6)
16. bostancı (4, 5, 10)	52. hamamcı (3, 6, 7, 10, 11)	87. küpçü (1)
17. boyacı (3, 6, 7)	53. hammal (3, 7)	88. kürkçü (1)
18. börekçi (1, 3, 5)	54. harmancılık (4)	89. lâffaf (1)
19. camcı (3)	55. hekim (1)	90. manav (5, 6, 7, 10)
20. canbaz (3, 6, 7)	56. helvacı (2)	91. marangoz (3, 5)
21. cerrah (10)	57. hırsız (7, 10)	92. mazman (11)
22. cevahirici (7)	58. hoca (11)	93. mehter (3, 6)
23. çemberci (3)	59. ilancı (4)	94. meydancı (4)
24. çıkırıkcı (1)	60. imam (7)	95. meyzin (müezzin) (7)
25. çiftçi (5, 6, 7, 10)	61. kadayıfçı (11)	96. mihçi (1)
26. çilingir (1)	62. kaffaf / kavaf (1, 3)	97. mintancı (4)
27. çizmeci (1, 3)	63. kâğıtçı (2)	98. muhtesip (6)
28. çoban (10)	64. kağı (5)	99. mutaf (1, 7)
29. çörekçi (6)	65. kahve (1, 2, 3, 5, 7, 11)	100. muy-tab (2)
30. çubukçu (1, 3)	66. kalafatçı (3, 7)	101. nalbant (1, 7, 11)
31. çulfa / çulha (7, 11)	67. kalaycı (2, 3, 7, 11)	102. nalçacı (1)
32. dabak / debbağ (1, 2, 3, 6, 10, 11)	68. kalkancılık (4)	103. natır (6)
33. dalgıç (10)	69. kalpakçı (3)	104. neccar (11)
34. dellal (6)	70. kaptan (4)	105. oduncu (10)
35. değirmenci (11)	71. kasap (1, 2, 3, 5, 6, 7, 11)	106. otelci (5)
36. demirci (1, 2, 3, 5, 11)		107. paçacı (11)
		108. pabuççu/papuşçu (3, 7)

109. pazvant (7)	123. sarıkçı (3)	138. terlikçi (3)
110. pehlivan (7)	124. sarraf (2, 3, 6, 7, 11)	139. terzi (2, 3, 4, 6, 7, 10, 11)
111. pekmezci (10)	125. sazıcı (11)	140. tulumbacı (2, 4)
112. penbeci (1)	126. sazende (3)	141. tuzcu (1)
113. rençper (5)	127. sebzeci (5)	142. tüccar (3)
114. saatçi (1, 2, 3, 11)	128. semerci (1)	143. tüfekçi (1)
115. sağır (10)	129. sırmacı (3)	144. tütüncü (1, 2, 10, 11)
116. sahhaf (2)	130. subaşı (3)	145. yazıcı (3)
117. sai (7)	131. şair (3, 6, 7, 10)	146. yelkenci (1)
118. saka (6)	132. şekerçi (2)	147. yemekçi (2)
119. samancılık (4)	133. şerbetçi (3)	148. yorgancı (1, 3, 4)
120. sandal (5)	134. tabancı (4)	
121. sapancılık (4)	135. tayfa (7)	
122. saraç / sarraç (1, 2, 3, 7, 11)	136. tellağ / tellak (1, 3, 4, 7)	
	137. tenekeci (11)	

BİR KAZANÇ YOLU OLAN MURABAHA'DAN SOSYO-EKONOMİK BİR KAVRAM OLAN MARABA'YA

Efe DURMUŞ*

“Maraba” kavramı genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, özelde Şanlıurfa ilinde çok sık kullanılan bir kavram. Özellikle tarım faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı bölgelerde kullanılan “Maraba” kavramı sosyo-ekonomik bir anlam taşımaktadır. “Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret” konulu bir sempozyumda sunulması gerektiğine inandığım bu kavramın tarihi kökenlerini araştırmak gayesiyle bu bildiri hazırlamış bulunmaktayım.

Bu konuya ilk defa dikkat çeken “Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi” adlı eseriyle merhum Prof.Dr. Mustafa Akdağ olmuştur. Onun eserinde yalnızca bir satırlık dipnotla bahsettiği “Maraba” kavramı, bizim bu konunun araştırılmasına olan inancımızı kuvvetlendirdi.

Bir kazanç yöntemi olan Murabaha kavramı, zamanla tarım toplumunun şehirleşmesi ve iktisadi faaliyetlerin gelişmesiyle birlikte daha sonra halk kültüründe sosyo-ekonomik bir kavramı ifade eden Maraba’ya dönüşmüştür. Bu çalışmamızda ilkçağ toplumlarının tarım uygulamalarıyla başlayarak, günümüze kadar çeşitli adlarla Maraba kavramının sosyo-ekonomik mevcudiyetini göstermeye çalıştık.

Tarım toplumlarının genel yapısı toprağa dayalı olduğu için İlkçağdan günümüze kadar benzer işletim sistemleri; coğrafyalar farklı olsa da arz-talep dengesinin neden olduğu iktisadi faaliyetler ve hayatı idame ettirme meşgalesi aynı olmuştur.

İlkçağ’da tarım faaliyetlerinin hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olduğu gerçeği tarihi olayların iktisadi açıdan değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. İlkçağ’dan 18. yüzyılda Sanayi İnkılabı’nın başlamasına kadar en önemli iktisadi faaliyet, toprakların işlenerek tarım ürünlerinin yegâne geçim kaynağı olarak kullanılmasıdır.

İlkçağ’da Mezopotamya’da kurulan bütün medeniyetlerde tarım işletim sisteminde çiftçinin kredi kullanması usulüne tarihi metinlerde rastlamaktayız. M.Ö.2118-2007 yılları arasında yaşamış önceleri Sümer ve Akkad Kralları ünvanını taşıyan III. Ur hanedanının, Yukarı ve Aşağı Mezopotamya’yı birleştirerek, III. Binlerin sonunda gerçekleştirdiği ekonomik ilerleme, iki ekonomik ve toplumsal eğilime neden olmuştur.

Öncelikle ister özel topraklar olsun, ister doğal olarak sulanan topraklar olsun, toprak mülkiyeti sağlamlaştı. Topluluğun mülkleri giderek büyük ve küçük ailelerin ellerine geçmeye başladı. Bu da doğal olarak her türlü servet eşitsizliğine yol açtı. Birçok insan toprağını yitirdi, ücretli işçi ya da büyük mülk sahiplerinin topraklarında çalışan

* Arş. Gör. Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, efedurmus@harran.edu.tr

küçük kiracı durumuna düştü. Bazen de kendisine en düşük düzeyde yiyecek, giyecek sağlayan ve çalışma koşullarını saptayan bir sözleşme ile kendini sattı.

Ticaret mallarının çoğalmasının sonucu olarak ortaya çıkan faizciliğin gelişmesi, özgür insanların durumunu daha da ağırlaştırdı. Faizciler (özellikle rahip ve rahibeler) meyve bahçelerine, toprağa ve taşınmaz mallara yatırım yaptılar. Büyük faiz karşılığında yoksullara buğday, para ve kerpiç verdiler. Borçlarını ödeyemeyen borçlular köle düzeyine indi. Ya kendisi alacaklılar hesabına çalışacak ya da yakınlarından birini çalıştıracaktı.¹

Daha ilkçağlarda örneğine rastladığımız Murabaha usulü, Ortaçağ'da İslam hâkimiyeti döneminde de bir kazanç yolu olarak varlığını devam ettirmiştir. Fakat Murabaha usulünün tefeciliğe dönüşmesi çok daha sonradır. Gerçekte tefeciliğe karşı dinî nedenlerden kaynaklanan bir yasaklamanın Ortaçağ'da Akdeniz'in çevresinde hem İslâm hem de Hristiyan dünyasında egemen olduğu doğrudur. Ancak, faiz ve tefecilik ya da Arapça deymiyle riba, Kuran'da ve daha sonraki İslâm edebiyatında şiddetle eleştirildiği halde Ortaçağ İslâm hukuku içinde bu yasakların etrafından dolaşmanın çeşitli yolları keşfedilmişti. Bu hukukî oyunlar, uzman hukukçular tarafından fazla hararetli olarak benimsenmese de, hiç olmazsa İslâm hukukuna aykırı bulunmamıştı. Bu nedenle, ticari işlemlerde faiz kullanımının önünde aşılması mümkün olmayan engeller bulunmuyordu.

Ancak, Ortaçağ İslâm dünyasında bu seçenek kullanılmamıştır. Onun yerine, faizli kredi işlevini görecektir başka yöntemler ya da araçlar geliştirilmiş ve böylece faizli borçlanmaya gerek kalmamıştır. Tümü de İslâm dini tarafından kabul edilen bu yöntemler içinde çeşitli iş ortaklıkları ile kredi düzenlemeleri, borç transferleri ve kredi mektupları en önde geliyordu. Bu alternatif yöntem ve araçlar toplumsal olarak daha kabul edilir ve daha etkili görüldükleri için, faizli borçlar yerine yaygın olarak bunlar tercih edilmiştir.

Ortaçağ İslâm toplumları ileri bir şehirleşme aşamasına ulaştıklarından² İslâm hukukunun özelliklerini de dikkate alarak oldukça ileri finans araçları ve kurumları geliştirdiler. 12. ve hatta 13. yüzyıllarda, Doğu Akdeniz'deki kredi ve finans kurumları Batı ve Güney Avrupa'dakilerden daha ileriydi. Osmanlı kredi ve finans kurumları da, 17. Yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'daki gelişmelerden pek etkilenmeden İslâm geleneği içinde kaldılar. İslâm'ın faiz yasaklarına karşın, Osmanlı kentlerinin içinde ve yakın çevresinde yoğun kredi ağları gelişti. Diğer İslâm toplumlarında rağbet gören İslâm iş ortaklıkları, Osmanlı toplumunda da yaygın olarak kullanıldı.³

Ortaçağ İslam dünyasında, birikmiş parası bulunanların, emek çekmeden onu üretmekte başvurdukları iki usul vardı. Bunlardan biri "selem", diğeri de "murabaha" idi. Bu iki üretim türünü, para sahipleri ancak köylerdeki çiftçi halk arasında kullanabiliyordu.

¹ V.Diakov-S.Kovalev, İlkçağ Tarihi, Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, Çev. Özdemir İnce, V Yay., Ankara 1987, s.102-103.

² Muammer Gül, "İslam Şehrinin Doğuşu", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.6, Aralık, Balıkesir 2001, s.79.; Muammer Gül, "İslam ve Şehir", Muhafazakar Düşünce, Yıl 6, S.23, Ocak-Şubat-Mart 2010, s.74 vd.

³ Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İletişim Yay., İstanbul 2007, s.75-76.

Bunlardan “selem” usulü üretim, şöyle işlemekte idi. Para sahipleri (ki bunlar genellikle kapıkulları ve hele sipahilerle yeniçeriler, tımarlı sipahiler, eski kadı, müderris, sancak beyi vb. idiler), köylünün en çok paraya ihtiyacı olduğu ilkbahar aylarından itibaren ürünün harmana gelmesine kadar geçen en sıkıntılı döneminde onlara tarımdan elde edebilecekleri maddelerle ödemeleri şartı ile borç para veriyorlardı. Yani ürün henüz tarlada, bağda, bahçede iken ya da yetişmemiş küçük yavru hayvan durumunda bulunduğu sıralarda satın alınmış oluyorlardı. Ortaya gelmeden önce bu biçimde satın alınan ürün ya da hayvan herhangi bir suretle ziyana uğrar, yani örneğin bir kaza, doğal afet gelirse, köylüyü borçlandırmış olan için bu durumda elbette bir zarar söz konusu değildi.

Diğer usul olan ve para işletmenin borçlanan yönünden en ağır demek olan “murabaha”lık biçimine, Anadolu’nun doğu vilayetlerinde rastlamaktayız. Mardin, Urfa, Diyarbakır, Malatya, Harput (Elazığ), Bayburt ve öteki çevrelerde “faiz” ve “selem” usulü borçlanma sanki bilinmemekte, parasızlıktan düzenini yürütemez hale gelen çiftçiler paralı kimselerden borç para alarak bunun karşılığında alacaklarına “murabaha” olmak durumuna düşmekte idiler. Alınan borcun miktarına, borç verenin insafına, borç alanın sıkışıklık durumuna göre, “murabahalığa kabul eden” ile “murabahalığa girenin” aralarında yapılması zorunlu olan sözleşme koşullarının birbirinden farklı olması yönünden pek çok murabaha biçimlerini bilmekle beraber XVI. Yüzyılın birinci yarısına ait Güneydoğu Anadolu bölgesinde kadıların tuttukları defterlerin elimizde bulunmayışı yüzünden bu konulardaki senetleşmelerden örnek verme imkânımız yoktur. Fakat şu kadarını belirtmeliyiz ki, borcunu ödeyememe sonucu, murabahalığa giren çiftçinin çoluk ve çocuğuyla bütün kazancına alacaklı ortak olduğundan başka, her şeyi de yine alacaklının malı durumuna geçmekte idi.⁴

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Osmanlı devletinde halka yönelik ulusal bir kaynak sağlama kurumu yoktu. Bundan da en çok çalışan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan çiftçiler zarar görüyordu. Çünkü tamamen kendi kaderine terk edilmiş tarım kesiminde, geçim sıkıntısı içinde bulunan büyük bir çiftçi topluluğu başvurabilecekleri banka niteliğinde kurumsal bir finansal yapı olmadığı için, sürekli olarak özel Şahıs kredilerine muhtaç durumdaydı.⁵ Kredi verenler, bu işi meslek edinmiş faizci kimselerin yanı sıra, tarım gereçlerini satan tüccar, toptancı, ihracatçı, komisyoncu, kabzımal ve köy bakkalı gibi çeşitli ticaret erbabı ve esnaflardı. Yüksek faizli bu tür özel Şahıs kredilerine Tefeci veya Murabaha Kredileri denilmekte idi.

O sıralarda yıllık faiz % 900'leri buluyordu ve borçlarını ödemekte son derece zorlanan çiftçiler, ürünlerini kaçınılmaz olarak hasattan önce bu kişilere satmak (Selem Usulü) zorunda kalıyorlardı.

Tanzimat döneminde müdahaleci bir politikanın en belirgin uygulandığı alan ziraî kredi ilişkilerinin düzenlenmesi olmuştur. Bu alanda hem özel kredi piyasasını düzenleyici kuralları getirilmiş, hem de devlet tarafından çiftçiye kredi verilmiştir.

⁴ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1453-1559), C.2, Barış Yayınevi, Ankara 1999, s.181-182.; Tefvîk Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s.136.

⁵ Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1992, s.399.

Önce 1848 yılında pilot bölge olarak Kütahya seçilmiş ve ziraî krediler için faiz haddi %8 olarak tespit edilmişse de 1851 yılında bütün Osmanlı devleti kararın kapsamına alınmıştır. Fakat faiz oranı %12'ye yükseltilmiştir. 1846 tarihli Murabaha Nizamnamesi de bu uygulamayı sürdürmüştür.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Yugoslavya'nın Niş merkezli Tuna Eyaleti Valisi olan Mithat Paşa, çeşitli alanlarda başarılı çalışmalarının yanı sıra, çiftçilerin, tefecilerin elinden kurtarılması için devlet yardımının gerektiğini, ancak bu yardımın halk hareketiyle desteklenmesi gerektiğini düşünerek, 1863 yılında, milli bankacılığın ilk örneğini oluşturan Memleket Sandıkları'nın kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Görüldüğü üzere, Ziraat Bankası, Mithat Paşa öncülüğünde, devlet eliyle ve devlet himayesinde kurulmuş ve fakat sermayesi çiftçilerin oluşturduğu kaynakla finanse edilmiştir.

1867 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle sandıklar ülkenin her yanında faaliyete başlamışlardır. İzleyen yıllarda sandıkların işleyişinde gözlenen bozulmalar üzerine, Hükümet, 1883'te, aynı amaçlar doğrultusunda Menafi-i Umumiye Sandıkları'nı kurmuştur. Menafi-i Umumiye Sandıkları'na geçilmesiyle, idare yeniden düzenlenmiş, kayıt ve muhasebe işleri çağdaş ve ilmi esaslara uygun olarak yürütülmeye başlanmış ve merkezi hükümetin doğrudan denetimine tabi tutulmuştur. Bu yeni yapılanma, Sandıkların idaresine nispeten ciddi, bilimsel, denetime açık bir kimlik kazandırmış olmakla birlikte, çağdaş bir örgütlenmeye duyulan gereksinimi de tamamen giderememiştir. Nihayet, 15 Ağustos 1888'de, Ziraat Bankası modern bir finans kurumu olarak resmen kurulmuş, "Menafi Sandıkları" da bankanın şubeleri olarak yapılandırılmış, böylece ilk kez teşkilatlı tarımsal kredi uygulama dönemi başlamıştır.⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve öncesinde Türk köylüsünün durumu içler acısıydı. 1922 yılında nüfusun yüzde 70-75'i tarımda istihdam edilmekte, köylü aşar vergisi dolayısıyla, mültezim, murabaha ve büyük toprak sahiplerine bağılıdır. Tarım teknolojisi son derece ilkel olup, ürünün pazarlama olanakları oldukça yetersizdir.⁸ Daha 1920'lerde köylünün İstanbul'da hamallık yapmaya gelmesinin sebebi bir çift öküzle bir tarlacık alabilmek için para biriktirmek ihtiyacıdır. Bu yüzden köyünden senelerce uzak kalabilmektedir.

Köylünün Murabahacılar'dan kurtuluş yolları dönemin ziraat ve iktisat gazetesi Yeni Ziraat'te de yer bulmuştur. Halkalı Mektebi iktisat hocası Fazıl Bey, "Çiftçilerin Murabahacılar'dan Tahlisi" adlı makalesinde özetle şu tavsiyelerde bulunmuştur:

"...Bu hususta en ziyade vazifedar olan nahiye müdürleri ile ziraat muallim ve memurlarıdır... Kooperatif şirketleri teşkil edilmeli ve bu suretle köylünün ihtiyacı

⁶ Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, s.53

⁷ Bültekin Özdemir, Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk 1854-1914 Borçlanmaları Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları, Ankara Ticaret Odası Yay., Ankara 2009, s.153-154.

⁸ Metin Toprak, "Osmanlı'dan Devreden Kriz Potansiyeli ve Tek Parti Dönemi Ekonomik Krizleri", Türkler, C.17, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.604. (598-614)

karşılmalı. Böylece istediği şeyleri alır satar ise kısmi para tedarikine muhtaç olmaz. ... Ziraat memurları köylüden söz anlayanları, askerlik edip, geçmiş görmüş olanları bir araya toplayarak kooperatif çiftçi cemiyetleri kurmalıdır. Şahsi teavün (yardımlaşma) cemiyetleri kurulmalı ve köylülerden de azalar seçilmeli... Almanyada ziraatin ve çiftçilerin terakkisine hizmet bu teavün sandıkları yoluyla tesis edilmiştir... Sebat ve hüsn-i niyetle çalışmak şartıyla bizde de muvaffak olmak mümkündür. Bu suretle köylü tabiatıyla murabahacıların elinden kurtulurlar.”⁹

1926’da köylünün kredi ihtiyacını temin ve murabaha sisteminin ilgası için “itibarı zirai” birliklerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Devlet politikası şehirli tüketicilerin menfaatlerini korumaya çalışmaktadır. Cumhuriyet devrinde bu eski gelenekten vazgeçmek pek kolay olmamıştır ve uzun müddet ziraat mahsulleri fiyatları şehirli tüketicilerin menfaatleri bakımından mütalaa edilmiş ve ele alınmıştır.¹⁰

Sonuç olarak bir sosyo-ekonomik dönüşüm geçirerek günümüzde “Murabaha” kavramı, Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinin halk diline “maraba” biçiminde geçmiştir. Maraba kavramı, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Bayburt’ta “Çiftlik Kâhyası ve Çiftçilikte toprağı işleyerek ürüne ortak olan kimse, ortakçı” Malatya’da “Çiftçi” anlamında kullanılmıştır.¹¹

Ortaçağ’ın büyük tarihçisi, filozofu, sosyologu İbn Haldun’un dediği gibi, “Geçmişin geleceğe benzemesi suyun suya benzemesi gibidir.”¹² Bu benzerlik günümüzdeki kavram ve olayların geçmişteki izlerini bulmamıza yardım etmektedir. Bildirimizde halk kültüründe günümüzde kullanılan deyim ve kavramların tarihi önemini göstermeye çalıştık. Nitekim murabaha usulü tarım toplumundan modern topluma geçişte feodal yapının sosyo-ekonomik göstergesini ifade açısından “Maraba” olarak günümüzde kullanılmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa, Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1453-1559), C.2, Barış Yayınevi, Ankara 1999.
- Aktan, Reşat, Türkiye İktisadı, Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi Yay., Ankara 1978.
- Aykanat, Mehmet, 1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007.
- Cin, Halil, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1992.

⁹ Halkalı Muallimi Fazıl, “Çiftçilerin Murabahacılarıdan Tahlisi”, Yeni Ziraat Gazetesi, R.1 Teşrin-i Evvel 1336/M.1 Ekim 1920, S.6, İstanbul 1920, s.2-3.

¹⁰ Mehmet Aykanat, 1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007, s.110.; Oya Silier, Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938), Boğaziçi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yay., İstanbul 1981, s.292.; Reşat Aktan, Türkiye İktisadı, Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi Yay., Ankara 1978, s.275.

¹¹ Derleme Sözlüğü, C.9. Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1977, s.3127.

¹² İbn Haldun, Mukaddime, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, C.1, Dergah Yay., İstanbul 1988, s.100.

Derleme Sözlüğü, C.9. Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1977.

Diakov, V.-S.Kovalev, İlkçağ Tarihi, Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, Çev. Özdemir İnce, V Yay., Ankara 1987.

Fazıl (Halkalı Muallimi), “Çiftçilerin Murabahacılardan Tahlisi”, Yeni Ziraat Gazetesi, R.1 Teşrin-i Evvel 1336/M.1 Ekim 1920, S.6, İstanbul 1920, s.2-3.

Gül, Muammer, “İslam Şehrinin Doğuşu”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.6, Aralık, Balıkesir 2001.

Gül, Muammer, “İslam ve Şehir”, Muhafazakar Düşünce, Yıl 6, S.23, Ocak-Şubat-Mart 2010,

Güran, Tevfik, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.

İbn Haldun, Mukaddime, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, C.1, Dergah Yay., İstanbul 1988.

Özdemir, Biltekin, Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk 1854-1914 Borçlanmaları Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları, Ankara Ticaret Odası Yay., Ankara 2009.

Pamuk, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İletişim Yay., İstanbul 2007.

Silier, Oya, Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938), Boğaziçi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yay., İstanbul 1981.

Toprak, Metin, “Osmanlı’dan Devreden Kriz Potansiyeli ve Tek Parti Dönemi Ekonomik Krizleri”, Türkler, C.17, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.598-614.

HALK KÜLTÜRÜNDE, İKTİSAT VE TİCARETTE UZUNLUK VE AĞIRLIK ÖLÇÜLERİ

Ekber YEŞİLYURT*

Her sabah dedemle evden çıktığımızda rahmetli nenem arkamızdan dedeme bağıyordu. "Mirim gelirken bir iki okka da et al " diye. (okka=750 gr.) Dedemle kasaba gittiğimizde kasap eti verir, sonra da önündeki kocaman çotka (abaküs) ile verdiği etlerin hesabını yapardı.Yıllar geçtikten sonra kollu fasit marka hesap makineleri çıktı. Zamanımızdaysa çeşitli elektronik hesap makineleri var. Hatta cebimizde taşıdığımız telefonda ve kolumuzdaki saatte bile...

Çok eski zamanlara gidecek olursak, ticari ve sınai bakımdan tarım ürünlerinin tartılması, arazilerin ölçülmesi ya da ticaret işlemlerinin standart hale getirilmesi için gerekli olan tartı ve ölçüm sistemleri ilk kez Mısır ve Babil’de geliştirilmiştir. İlk terazinin M.Ö. 3500’lerde Mısırlılar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Eski Yunan ve Roma dönemlerinde de terazi, kantar, ölçek ve cetvel gibi ağıtların ve ağırlıkların yaygın olarak kullanıldığı, günümüze ulaşan örneklerden anlaşılmaktadır.

Anadolu’nun diğer merkezlerinde de örnekleri görülen bu ağırlık ölçüleri, Ön Asya ülkelerinde o dönemde geçerli olan mina, şekel gibi ağırlık birimlerinin karşılığı olarak üretilmiştir. Eski Asur ticaret kolonileri çağında ayrıca, değişim aracı olarak, tartılarak satılan gümüş külçelerin ya da işaretli çubukların kullanıldığı bilinmektedir.

Kalkolitik Çağ sonlarında Anadolu’da yaygın olarak metal kullanılmaya başlanması, bölgede ticari ilişkilerin geliştiğini göstermektedir. Bulunan ticari belgelerden Anadolu’da Mezopotamya kökenli ağırlık birimlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Troya’da ele geçen altın külçeleri ve özellikle ölçekli çubuklar, ölçüye dayalı bir ticaretin açık kanıtları olarak kabul edilebilir.

Yazılı tarihle başlayan ölçme teknikleri içinde ilk uzunluk standardı, parmak kalınlığı, el genişliği, karış, ayak gibi orta boyuttaki bir insanın vücudundaki parça ve mesafelerden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Örneğin Nil üzerindeki Chaldees (Kaldes)’te Firavun’un Dirseği yaygın bir standarttı ve bir dirsek, ½ ayak, 2 karış, 6 el genişliği ya da 24 parmak kalınlığına eşit sayılıyordu. Bugünkü birimlerde ise Firavun Dirseği 463.3 mm.’ye denk gelmektedir.

Yunanlılar ise ağırlık birimi olarak genelde “talanton” ve “mna” kullanıyorlardı ama bunların ağırlığı her yerde aynı değildi. Tarihin babası olarak anılan Halikarnas’lı Herodot “Tarih” adlı ünlü yapıtında, Antik Yunan Çağı’nda Anadolu’da kullanılan uzunluk ölçülerinin hemen hepsinden söz etmiştir. Ayak, Parmak, Dirsek, Kulaç, Plethron (Piletron), Stadion (Sitadyon), Palma, Skenes, Parasang bu ölçülerin büyük kısmını oluşturur.

* Gazeteci, Halkbilimci, Ressam

Müze ve özel koleksiyonlardaki örneklerden Roma ve Bizans dönemlerinden yakın dönemlere dek kullanılan kantarın, uygarlıklar boyunca ufak değişimlere uğradığı anlaşılmaktadır. Örneğin Roma ve Bizans'ta kantarın üç çengeli varken, Selçuklu ve Osmanlılarda çengel ikiye indirilmiştir. Teraziyse günümüze kadar hiç değişmeden gelmiştir.

Büyük olasılıkla Akdeniz coğrafyasında aynı bölge ticaretinin içinde olan Araplar da Sani, Roma ve Bizanslıların kullandığı ölçü birimlerini kullanıyordu; ancak İslamiyet'in doğuşundan sonra kendi kurallarını koymuşlar ve eski ölçü birimlerini kullanarak yeni bir sistem kurmuşlardır. İslamiyet'in ilk dönemlerinden günümüze cam ağırlıklar ve paraya ölçü oluşturan cam sence'ler kalmıştır. Sence'ler değerli madenden basılan sikkeye ölçü oluşturmak amacıyla yapılmış ağırlık ölçüleridir.

Osmanlı öncesi Türk ölçü sistemi Orta Asya kaynaklıdır ve hem İran'la hem de Çin'le geliştirilen ticari ilişkiler sonucunda oluşturulmuştur. Divan-ı Lügati't Türk, gündelik yaşamda kullanılan ölçü ve tartı birimlerinin saptanmasında bu dönem için en önemli kaynaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'na geldiğimizde ise temel uzunluk ölçüsü "arşın"ı görmektediriz. Bu dönemde üç tür arşın kullanılmıştır. Mimari arşın, çarşı arşını ve endaze. Mimari arşın 75.8 cm.'dir ve çarşı arşını ve endazeden daha uzundur. Bu arşın arazi, bina ve inşaat ölçümlerinde kullanıldığı için bu adı almıştır.

Avrupa'da ise durum biraz farklıydı. Şöyle ki; toplumlararası ilişkilerin sıklaşması ile birlikte özellikle ağırlık ve uzunluk birimlerini karşılaştıracak, bu konuda birliği sağlayacak bir ölçme sistemine ihtiyaç duyulmuş ve özellikle "bilimsel bir yaklaşım" aranmaya başlanmıştır.

17. yüzyıl ortalarında Fransa'da uzunluk ve ağırlık birimleri konusundaki karmaşayı gidermek ve bu konuda birliği sağlamaya yönelik sistematik bir çalışma başlatılmıştır. 1528 yılında geçerli bir ölçme ve ağırlık sisteminin dünyanın boyutlarından oluşturulması fikri Fransız fizikçi Jean Fernel (Jan Fernel) tarafından ortaya atılmıştır. 1581 yılında Galileo (Galile)'nin sarkacı bulması, 1665 yılında Huyghens (Hüygens)'in sarkacı zamanı kaydetmek için kullanması ve 1671 yılında Picard (Pikard)'ın sarkacı uzunluk standardı olarak önermesi ölçü birliği ile ilgili olarak yapılan ilk bilimsel çalışmalardır.

Mart 1790'da Paris'te toplanan Bilim Adamları Akademisi Barcelona üzerinden geçen meridyenin 1/40.000.000'ini yeni referans uzunluk olarak kabul etmiştir. Birimin adı da Yunanca "Metron"dan alınmış ve "Metre olarak belirlemiştir. Bugün de ticari ve iktisadi alanda kullanılmaktadır.

Fransa'da 1837 yılında kabul edilen Ölçü ve Ağırlıklar Kanunu ile uzunluk ölçüleri için metrenin tek geçerli birim olduğu açıklanmıştır. 1869'da ise 12 ülke tarafından metrik sistemin resmen kabul edilmesinin ardından birkaç Fransız üye ve diğer ülkelerin temsilcilerinden oluşan ve (Commission Internationale de Metre) "Uluslararası Metre Komisyonu" olarak adlandırılan bir komisyon kurulmuştur. 1870 Ağustos'unda Paris'te toplanan bu komisyon, metrenin yanı sıra kütleyi de uluslararası standartlarda üretmeye karar vermiştir.

Ağırlık ve uzunluk ölçüm birimlerinin tarihi geçmişini gözden geçirdikten sonra bugün görüyoruz ki, bu eski alet ve edevatlar dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de müzelerde sergilenmeye başlanmıştır. 1980’lerde oluşturulmaya başlanan Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri Koleksiyonu, bir yandan bazı koleksiyoncuların birikimlerinin zaman içinde satın alınarak koleksiyona katılması, bir yandan da yurtiçi ve yurtdışında düzenlenen müzayedelerdeki alımlar sonucunda hızla gelişmiş ve ülkemizin en seçkin ölçü ve ağırlık koleksiyonlarından biri haline gelmiştir.

Bugün 8000’den fazla objeden oluşan bu koleksiyon, tarih öncesi çağlardan günümüze Anadolu’da kullanılagelmiş başlıca tartı ve ölçü aygıtlarını, arazi ölçümünden her türlü alışverişe, mimarlıktan kuyumculuğa, denizcilikten eczacılığa kadar çok çeşitli alanlardan her türlü ağırlık, uzunluk, hacim ölçüsünü bünyesinde barındıran ve bununla, gerek dönemler ve yöreler arası sistem ilişkilerinin, gerekse dönüşümlerin ve sürekliliklerin izlenmesine olanak veren, çok değerli bir bilimsel kaynak niteliği taşımaktadır. Teşekkür ederim.

HALK KÜLTÜRÜ ÜRÜNLERİNİN PAZARLANMASINDA İNTERNETİN ETKİSİ

Elif ASLAN*

ÖZET

İletişim, teknoloji, bilişim ve birçok alanda meydana gelen değişimler, günümüzde önemli boyutlara ulaşmıştır. Bilgisayarlardan televizyonlara, cep telefonlarından ev teknolojisine kadar çok geniş bir yelpazede teknoloji sürekli yenilenmektedir. Teknolojik yenilikler özellikle internet insan yaşamını daha işlevsel ve rahat hale getirmektedir.

İnternet tüketici istek ve ihtiyaçlarını değiştirmekte ve pazarları yeniden yapılanmaktadır. İnternet ürün, hizmet, işyeri ve pazar kavramlarına çok hızlı bir şekilde yön vermekte; işletmeler açısından ele alındığında internetle birlikte yeni ürün geliştirme süresi kısalmakta, fiyatlama, dağıtım ve pazarlama iletişimi gibi pazarlama karması bileşenlerinin hızlı bir şekilde yenilenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte pazar yapıları çok sık değişmekte, pazardaki rekabet üstünlüğünün sağlanması ve pazar paylarının korunması işletmeler açısından giderek daha zorlu bir hale gelmektedir. Bu olgu doğal olarak halk kültürü ürünlerinin pazarlanmasını da yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle çalışmada halk kültürü ürünlerinde pazarlanmasında internetin etkisi ele alınmaya çalışılacaktır.

KÜLTÜRÜN ANLAMI VE PAZARLAMADAKİ YERİ

Dünyada değişik ülke ve topluluklar bulunmakta ve buralarda yaşayan insanlar arasında inanç, düşünce, tutum ve olayları algılama bakımından farklılıklar görülmektedir. Farklı ülke ya da toplumlarında yaşayan insanlarda değişik şekillerde inanç, düşünce, tutum ve algılama olmasının altında yatan temel neden bu insanların yetiştikleri farklı kültürlerden gelmektedir. Kültürün özellikleri, tüketici davranışları üzerinde de etkide bulunarak kendini göstermektedir. Bir toplum ya da gruba ait kültür o toplumda yaşayan bireylerin toplumsallaşma sürecinde kazanılmaktadır (İpşiroğlu, 1991).

Kültür, bir bireyin toplum üyesi olarak toplumdan edindiği bilgi, inanç, sanat, yasa, ahlak, gelenek görenek, töre ve benzeri oluşumlar ve alışkanlıklardır. Pazarlama ve tüketici davranışını etkileme yönünden tanımladığımızda kültür, “belirli bir toplum üyelerinin tüketim davranışlarını yönlendiren inançları, değerleri, gelenek ve töreleridir.” Bu tanımdaki inanç ve değerler bireylerin nesneler ve varlıklara ilişkin oluşmuş duyguları ve öncelikleridir. İnançlar ve değerler belli bir ortamda bireylerin göstereceği tepkileri ortaya koyan zihinsel algılamalardır. Belli bir ürün seçerken, bir ürünü öbürüne yeğlerken bireyin kullandığı ölçütler, genel değerlere ve özel inanışlara göre farklılaşmaktadır. Örneğin, araba almak isteyen bir tüketici çeşitli araba markalarından

* Yrd. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, eleroglu@anadolu.edu.tr

birini seçerken bu arabayı üreten ülkeyi de araştırır. Bu ülkenin ürünlerinin (örneğin, Japonya, Fransa, Çin ya da ABD) kendisi için nitelik ve öbür özellikler yönünden taşıdığı bir anlam vardır. Bu anlama göre yapılacak çeşitli değerlemeler ve inanışlar, araba ile ilgili satın alma davranışını doğrudan etkilemektedir. Bazı pazarlamacıların kültür ile ilgili değerlemeleri doğrudan değerleri ön plana alarak yapmasına rağmen kültür, değerleri de aşan bir kavramdır. Kültür kavramı hem soyut unsurları hem de somut maddi unsurları içermektedir. Soyut unsurlar olarak inançlar, algılar, değerler, gelenek ve görenekler, idealler, normlar, kurallar ve kullanılan dil örnek verilebilir. Kültürün somut unsurları toplumsal ve fiziksel çevreyi kapsamaktadır. Örneğin, bir toplumda yer alan siyasi partiler, odalar, dernekler, vakıflar gibi çeşitli kurumlar kültürün unsurlarını oluşturur. Ayrıca, toplumda yer alan üretim araçları, teknoloji, yapılar, sanat eserleri gibi fiziksel unsurlar da o toplumun kültürünün parçalarıdır. Pazarlamacılar bir toplumu oluşturan kültürel unsurları tüm boyutlarıyla ele alıp değerlendirdiklerinde başarıya ulaşabilirler (Karalar, 2006).

HALK KÜLTÜRÜ ÜRÜNLERİ

Belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bir halkın kendisine has hayat anlayışına, dünya görüşüne, örf ve âdetlerine, geleneklerine, yaşayış tarzına, dini-ahlaki değerlerinin hepsine birden halk kültürü denir. Günümüzde halk kültürünün sosyal yönden çok önemli olduğu kabul edilmektedir. Çünkü toplumu oluşturan bireyleri birbirine bağlayan, kaynaştıran, onlara kendi halkının şahsiyetini kazandıran, kısaca, halkın devamlılığını sağlayan halk kültürüdür. Yabancı kültürler tarafından baskı altında tutulur ya da genç halk kitleleri arasında yayılması önlenirse, gelişemez, hatta gerileyebilir. Bu nedenle halk kültürünün gelişimi genellikle serbest ortamlarda olmaktadır. Teknolojik gelişmeler, Internet, eğitimin yaygınlaşması, kitle basın-yayın araçlarının gelişmesi, halk kültürünün gelişme ve yaygınlaşmasını daha da arttırmaktadır. Tablo 1’de halk kültürü çeşitleri yer almaktadır.

Kültür insanlığın ortak mirasıdır. İnsanların toplumsallaşması bu miras sayesinde olur. Halk kültürü ürünleri halk arasında şekillenip oluştuğu için halkın kültür yapısı ve dokusunu ortaya koymaktadır. Ayrıca sosyal yaşamda birlikteliği pekiştirip, dayanışmayı artırarak halkın kendi kültürünün korunmasına yardımcı olur. Ancak halk kültürünün küreselleşmenin de etkisiyle halkla bağları zayıflayarak yabancı kaynaklardan da beslenmeye başlamıştır. Bir milleti diğer milletlerden ayıran kültürel özelliklerin temeli halk kültürüdür. Halk kültürü özü gereği statik değil dinamikdir. Ülkemiz ve dünya hızlı bir kültürel değişim ve gelişim süreci geçirmektedir. Halk kültürü ürünleri ise kültürel yapımızın ve yaşantımızın en iyi taşıyıcılarıdır.

Türkiye halk kültürü, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerler bütünüdür. Halk kültürü ürünleriyle yaşanan yöre arasında bir bağ bulunmaktadır. Bu ürünlerin şekillenmesinde tarihi ve kültürel mirasın önemli bir rolü vardır. Halk kültürü ürünleri halk arasında mayalanmış, halkın kültür yapısını belirleyen yaşadığı toplumun dokusudur. Halk kültürü ürünlerinin halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında, yaşatılmasında önemli işlevleri bulunmaktadır.

Tablo 1: Halk Kültürü Çeşitleri

Gelenek-Görenek ve İnançlar

Bir toplumda kuşaktan kuşağa geçen kültür kalıtları, alışkanlıklar, bilgiler, davranışları gelenekler ifade eder. Bir şeyi görüle geldiği gibi yapma alışkanlığı olarak tanımlanan görenek, öteki sosyal alışkanlıklar gibi gerekli ve uygun, görülenleri kapsar. İnanç, genel anlamda toplumun zaman içerisinde bir şeyle ya da olguyla ilgili olarak oluşturduğu ortak kaniya güvenme ve bağlanmadır.

Bayramlar-Törenler-Kutlamalar

Milli ve dini olarak kutlanan önemli günlere bayram; bir toplulukta, üyelerin belli bir olayı, kişiyi veya günü ayırt edip sembolleştirmesi, bunların anlam ve öneminin güçlendirilmesi amaçlarıyla düzenlenen hareket dizilerine törenler ve kutlamalar denilmektedir.

Halk Müziği

Bir yörenin yerleşik insanları tarafından üretilen, severek söylenen ve çalınan, o yöre insanının ortak yapıtı haline gelen ve kulaktan kulağa aktarılarak yaşatılıp günümüze kadar ulaşan müziklerdir.

Halk Oyunları

Asırlardır yalın bir eğlence unsuru olarak görülen halk oyunları, bünyesinde barındırdığı maddi ve manevi kültür öğeleri ile zengin bir yapı sergiler.

Çocuk Oyunları ve Oyuncakları

Halk kültürünün konu başlıkları içerisinde değerlendirilen geleneksel çocuk oyunları yer ve zamanı oynayanlara göre değişse de belli kuralları olan, ebe, eş, takım seçimi, sayışma, ödül ve ceza gibi kendisini bütünleyen öğelere yer veren, zaman zaman müzik ve araç gereçten yararlanılan, genellikle grupta gerçekleştirilen eylemlerdir.

Halk Sporları

Bu bölümde sayabileceğimiz sporların başında güreş (aba güreşi, yağlı güreş), at yarışı, cirit, deve güreşi, boğa güreşi, horoz dövüşü, avcılık vb. gelir. Bunlara örnek olarak verebileceğimiz cirit; Anadolu'da 50-60 yıl öncesine kadar çok yaygınken bugün daha çok Doğu Anadolu ve Ege bölgelerimizde kalmıştır.

Geleneksel Türk Tiyatrosu

Geleneksel gösteri sanatlarımızdan Karagöz, kukla, ortaoyunu, meddahlık, hokkabazlık, ve köy seyirlik oyunlarının tümünü kapsayan bir tanımlamadır. Halk Tiyatrosu veya Geleneksel Tiyatro olarak da adlandırılmaktadır. Halk tiyatrosunun temel özelliği güldürü ve taklit olup, yaşamı olduğu gibi yansıtan, özgürlükçü bir tiyatrodur.

Geleneksel El Sanatları

El sanatı; belirli ham maddeleri el becerisi ve basit el aletleri yardımıyla, işlenmiş ürünler haline dönüştürmek olarak tanımlanabilir. Geleneksel el sanatı türlerinin sınıflandırılmasında ortak özelliklerin en belirgin olan unsur, ürünün aslını oluşturan hammaddedir.

 Geleneksel Giyim-Kuşam-Süslenme Türkiye'deki giyim kuşam geleneği, malzemesi, biçimi, süslemesi, yaşa ve cinsiyete göre değişmesiyle halk kültürünün zengin kaynaklarından birisini oluşturmaktadır.	 Halk Resmi Halk resmi örneklerine daha çok at arabası, kamyon gibi taşıtlarda ve süsleme amaçlı, geleneğe dayalı mitolojik söylemlerle bağdaşan olağanüstü yaratıklarla bezenmiş duvar süslerinde rastlanmaktadır. Cam, ayna gibi yüzeylere boya ve renkli yıldız kağıtlarla yapılan + cam altı + resimlerde en çok görülen motif şahmeran ve kanatlı at, üstü insan altı hayvan olan mitolojik yaratıklardır. Bunun yanı sıra at arabalarında manzara (Boğaz köprüsü, kuğulu göl ve dere
 Halk Mimarisi (Mimarsız Mimarlık) Halk mimarisi; halkın kendisi için oluşturduğu nesnel yaşam çevresidir. Halk mimarisinin genel etkenler altında gelenekselleşen, anonim bir tasarım sürecinde oluşan bir mimarı olarak da tanımlanabilir.	 Geleneksel Türk Mutfağı Türk mutfağı denildiğinde Türkiye'de yaşayan insanların beslenmesini sağlayan yiyecekler- içecekler, bunların hazırlanması, pişirilmesi, korunması; bu işlemler için gerekli araç-gereç ve teknikler ile yemek yeme adabı ve mutfak çevresinde gelişen tüm uygulama ve inanışlar anlaşılmalıdır.
 Halk Edebiyatı Kaynağını geleneklerden, halkın kültüründen alan, içerisinde sanat kaygısı ve estetik bir değer bulunan, bir topluluk veya topluluğun bir üyesi tarafından yaratılan edebi eserlerdir.	

Kaynak: <http://www.kulturturizm.gov.tr/TR,24295/kultur.html>

<http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,13031/halk-kulturu-bilgi-ve-belge-merkezi.html>

HALK KÜLTÜRÜ ÜRÜNLERİNİN PAZARLANMASINDA İNTERNETİN ÖNEMİ

Günümüzde yaşanan toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve teknolojik oluşum ve değişimler nedeniyle işletmeler giderek artan küresel rekabet ortamında faaliyet göstermektedir. Bu değişimler bazı işletmeler için fırsatlar yaratırken bazıları için tehdit oluşturmaktadır. Küçük ya da büyük her boyuttaki işletme için bu değişimleri fırsata dönüştürmek ancak iyi bir pazarlama yönetimi ile mümkündür. Bu noktada, yaşanan değişim ve oluşumların tüm boyutlarıyla analiz edilerek, işletme amaçlarına uygun olarak pazarlama aktivitelerinin hazırlanması ve uygulanması işletmeler için önem

taşımaktadır. Özellikle günümüzün bu yoğun rekabet ortamında sınırsız ihtiyaçları ve farklı beklentileri olan değişik tipte tüketiciler bulunmaktadır. İşletmeler için farklı tipteki tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının belirlenip değerlendirilmesi önemlidir. Ancak bu yolla işletmeler tüketici karar sürecini etkileyecek ve etken olabilecek pazarlama stratejileri geliştirebilirler.

Küreselleşme ve artan rekabet kendi yerel bölgesinin özelliklerini taşıyan ürünlerde ve halk kültürü ürünlerinin pazarlanmasında tehdit oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra teknolojinin üretim sistemlerinde yoğun olarak kullanılmaya başlanması da halk kültürü ürünlerini olumsuz etkilemektedir. Bu noktada internetin özellikle halk kültürü ürünlerinin pazarlanmasında gözardı edilmemesi gerekmektedir. İnternet doğru ve yerinde kullanıldığında bu tip ürünleri üreten işletmelere önemli yararlar sağlayabilir.

Büyük ve kitlesel üretim, güçlü sermaye yapısı gibi nedenlerle rekabet avantajı elde etmektedir. Bu noktada internet halk kültürü ürünlerini üreten ve işletmelerin rekabet edebilir hale gelmelerinde önemli rol oynayabilir. Çalışma internetin halk kültürü ürünlerinin pazarlanması üzerindeki etkisini ölçme ve stratejiler geliştirmeye yönelik ampirik bir çalışmanın bir parçasıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası büyük bir ivme kazanan teknolojik gelişim, kültür ve toplumsal normlar birçok paradigmayı da değiştirmeye başlamıştır. Teknolojide meydana gelen bu değişimler aile yapısından ülke yönetimlerine; sağlık hizmetlerinden eğitim sistemine pek çok toplumsal sistemin yapısal değişim göstermesine neden olurken geleneksel ticaret üzerinde de önemli etkilerde bulunmuştur (Smith, 2001). Günümüzde geleneksel, modern, büyük, küçük tüm işletmeler için internet gözardı edilmemesi gereken bir araçtır. Toplum ve kültür üzerinde paradigma değişimine neden olan teknolojik yeniliklerin ve özellikle internetin bu açıdan ele alınması gerekmektedir.

Günümüz dünyası alverişini artık internetten yapmaktadır. Çok sayıda işletme interneti kullanarak geniş ürün ve hizmet yelpazesi sunarak tüketicilere ve diğer işletmelerle daha birebir ve anlık iletişimle faaliyet göstermektedir. Bu süreçte internet işletmeler için oldukça önemli bir rekabet aracı haline gelmiştir. Küreselleşme, özellikle halk kültürü ürünlerini üretilip satışını yapmak isteyen işletmeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle internet halk kültürü ürünlerini üreten işletmeler için rekabet etmede oldukça önemli bir pazarlama aracıdır.

Özellikle büyük ve uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren işletmeler; finansal açıdan daha güçlü olmaları, riskleri dağıtabilmeleri, pazarda tanınırlık ve güvenilirlik yaratmaları, ürün ve hizmetlerde çeşitlendirme yapabilmeleri (Karalar, 2009) gibi nedenlerle genellikle küçük ve orta büyüklükte üretim yaparak halk ürünleri üreten işletmelere üstünlük yaratmaktadır. Bu aşamada internet, halk ürünleri üreten işletmelerin rekabet edebilir hale gelmelerinde önemli rol oynamaktadır. Esnek yapıları, yalın bir yönetime sahip olmaları, özel hizmet ve ürünleri üretebilmeleri, kişisel ilişkiler kurabilmeleri ve özellikle el işçiliği gerektiren alanlarda başarılı olmaları gibi nedenlerle gibi küçük ve orta büyüklükteki işletmeler interneti kullanarak daha başarılı olabilirler.

Pazarlama Açısından İnternet Kullanımı

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle web sayfası ve e-postalar sayesinde işletmeler tüketicilerle karşılıklı ve doğrudan iletişim kurabilme olanağı yakalamışlardır. İşletmeler web sitesi kurarak hem kendi tanıtımını doğrudan yapma olanağı bulabilecek, hem hedef kitlesi ilgili bilgilere ulaşabilecek, aynı zamanda da medyayla olan iletişimi daha sürekli bir hale getirmiş olacaktır. İnternet aynı zamanda en ucuz iletişim kanallarından biridir. İnternet sayesinde aynı anda tüm dünyaya ulaşılabilir ve 7/24 tanıtım ve hizmet sağlanabilir. Aynı zamanda tüketici istek ve ihtiyaçlarını araştırmada da oldukça etkili ve ekonomik bir araçtır (Sabuncuoğlu, 2007).

İnternet sitesinin içerik yönetimi işletmeler için çok önemlidir. Bunun sebebi ziyaretçilerin internet sitesini tekrar ziyaret etmesini sağlamaktır. Bu durum içeriğin otomatik olarak yenilenmesiyle sağlanabilir. Günümüzde milyonlarca internet sitesi mevcuttur ve işletmeler gün geçtikçe daha etkileyici örnekler sunmaktadır. Tüketiciler internet sitesine bilgi bulmak için girmektedir. Sunulan bilgi değerli ise tüketiciler sitede daha fazla vakit harcamakta ve pazarlama mesajlarına daha fazla maruz kalmaktadır. Tüketicilerin dikkatini çektikten sonra onlara işletmenin ne yapabileceğini göstermesi gereklidir (Levinson ve Hanley, 2006).

İnternet ile birlikte az sermaye ile yeni işe başlayan işletmelere dünyanın dört bir köşesindeki pazarlara ulaşabilmelerini sağlayacak kapı açılmıştır. Örnek olarak; Amerika bulunan bir yerel şarap işletmesi olan Clos La Chance Wines, işe sanal bir üzüm bağı olarak başlamıştır. İşletme daha sonra diğer bağ sahiplerinden üzüm satın alıp şarap üretim sahalarını ve depolarını kiralamış; şarap yapma becerilerini, etiketleri, şişeleri ve mantarları dışarıdan temin etmiş ve sadece internet üzerinden satış yapmıştır (Kotler, 2003). Günümüzde dünyada internet kullanıcılarının 1 milyarın çok üzerinde olduğu tahmin edilmektedir

Ürün Stratejisi: İnternetle birlikte işletmeler, satış fırsatlarını arttıran , stok eksikliklerine ve operasyon yetersizliklerine çare bulan ve üstüne tüketiciler için kolaylıklar getiren bu araçtan yararlanmaya başlamışlardır. İnternet üzerinden satış yapan işletmeler sayesinde tüketiciler, istedikleri ürünleri fiyatlarına ya da kalitelerine göre seçebilmekte hatta alışveriş sırasında kıyaslamalar yapabilmektedir. Bir ürün siparişi verilirken birden fazla rakip ürün ekranda belirebilir ya da belli bir ürün siparişi verilirken onunla ilişkili bir diğer ürünün görüntüsü de ekranda belirip kendisini hatırlatmaktadır (Meyers ve Lubliner, 2003).

Fiyat Stratejisi: İnternetle birlikte daha fazla rakip dünya çapında faaliyette bulunduğundan, araştırma yapmak hızlı ve kolay bir hale geldiğinden, fiyatların düşmesi nedeniyle toplam gelir içerisinde ürün fiyatları daha az yer tuttuğundan, stoklama fırsatları arttığından, ürünlerin talep esneklikleri geleneksel pazarlara göre daha da artmaktadır.

Fiyat dışı etkenler modern pazarlamacılık anlayışında giderek önem kazansa da fiyat, hala pazarlama karması içerisindeki önemini korumaktadır. Fiyatlandırma, dinamik bir süreçtir. İnternette ticaret yapan işletmeler, sektörde nasıl bir pozisyona gelmek istediklerini, maliyetlerini, hedef pazarıyla rakiplerini göz önüne almalıdır.

Dağıtım Stratejisi: İnternette satılan ürünlerin alıcılara iletilmesi işlemidir. Genellikle taşıma ve ulaştırma işlemlerini kargo işletmeleri üstlenmiştir. İnternette satış yapan bir işletmenin güvenilirliği, ürün teslimatının eksiksiz olarak ve zamanında yapılmasıyla doğru orantılıdır. İnternet yolu ile satılan ürünlerin satışı yapan işletmeden alınması, etiketleme, barkodlama, hediye notu ekleme, dağıtım ve teslimatı e-lojistik firmaları aracılığıyla yapılmaktadır. İnternette satış yapan işletmeler siparişlerini sipariş numarasıyla takip eder ve tedarikçiler ve müşteriler de sipariş numarasını bilirler. Böylece hem son kullanıcılar hem de işletmeler sipariş numarasını yazarak siparişin takibini internet üzerinden yapabilirler (MEB, 2007).

İnternet ortamında fiziksel sunum ortadan kalkmaktadır. Bunun sonucunda da dağıtım faaliyetlerinin maliyetleri azalmakta ve etkinliği artmaktadır. İnternet dünyanın hemen her noktasına ulaşabilen bir dağıtım kanalı olarak düşünülebilir.

Pazarlama İletişimi Stratejisi: En basit ifadeyle, satışı arttırıcı faaliyetler çabalar olarak tanımlanabilecek pazarlama iletişimi, bir işletmenin başarılı olması için çok önemli bir etkidir. İnternet hem multimedya uygulamaları bakımından hem de ticari kullanım açısından önemli yenilikle sunmaktadır. Metin, grafik, hareketli görüntü ve sesi bir araya getiren özellikleri, reklam destekli web sitelerinin internet tabanlı iş modellerinden birisi olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Halk Kültürü Ürünlerinin Pazarlamasında İnternetin Sağladığı Yararlar

İnternet maliyetlerin azaltılması ve verimliliğin arttırılmasında önemli rol oynamaktadır. Örneğin, kasa, stok kontrolü vb. faaliyetlerde barkod okuyucu kullanan ve işlemlerini elektronik ortamda gerçekleştiren bir işletme, bilgisayar aracılığıyla, envanterindeki ürünleri ve satış eğilimini izlemekte, eş zamanlı olarak müşteri siparişlerini gönderebilmektedir. Satış mağazaları da, yeni siparişlerini bilgisayar ağı üzerinden üretici işletmeye otomatik olarak ulaştırmaktadır. Bilgisayar aracılığıyla sipariş formunu alan üretici işletme, söz konusu bilgileri otomatik olarak satış, üretim, dağıtım ve muhasebe bölümüne göndermektedir. Bilgisayarların gerçekleştirdiği işlemler sonucunda bir çok faaliyet için personel gereksinimi en az düzeye inmekte, personel giderlerinde önemli ölçüde tasarruf sağlanmaktadır. Bilgisayarların duyarlı işlem yapmaları nedeni ile işletmeler arası siparişlerde ortaya çıkan sorunlar da azalmaktadır (Etsel ve Diğerleri, 2001). Bilgisayar destekli titiz ve zamanında verilen siparişler ile depo için gerek duyulan alanlarda da azalma olmakta, sipariş ve depolama maliyetleri düşmektedir. Ayrıca, satın alınan mallardaki eğilimlerin izlenmesi sonucu, tüketicilerin ilgisini çekebilecek yeni ürünlerin seçimi ve siparişi konusunda karar verilmesinde kolaylıklar sağlanabilmektedir (Sayın ve Diğerleri, 2000). Bu bilgiler ışığında interneti halk kültürü ürünlerini pazarlayan işletmelere sağlayabileceği yararları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- 24 saat erişilebilir olmak
- İşlem maliyetlerinde parasal tasarruflar
- Satın alma işlemlerini birleştirme

- Sipariş işlemlerinde ve bürokraside azalma
- Büyük ve küçük tedarikçiler arasındaki farkın azalması
- Potansiyel müşterilere daha kolay ulaşabilme
- Ürünlerin daha az maliyetle daha kolay tanıtımının yapılabilmesi, tedarikçiler ve dağıtıcılarla daha iyi iletişime dayalı bir sipariş sistemi kurulabilmesi
- Öbür ülkelerdeki işletmelerle bilgi alışverişi ve uluslar arası pazarlara erişim olanağı sağlanması
- Yeni iş olanakları ortaya koyarak bunları kolaylıkla uygulayabilme olanağı vermesi.

Halk Kültürü Ürünlerinin Pazarlamasında İnternet Kullanımında Karşılaşılan Zorluklar

Halk kültürü ürünlerini üreten işletmelerin pazarlama aracı olarak interneti kullanmalarında bazı engeller bulunmaktadır. İnternetin kullanımı konusunda temel sorunu işletme sahiplerinin elde edecekleri yararlar konusunda bilgi sahibi olmamasıdır (Bozkurt, 2000). Bilgisayarlar ucuzladığı halde iş süreçlerine uygun yazılımın pahalı olması yine internetin kullanımı konusunda çekimser davranılmasına yol açmaktadır. Bir başka önemli sorun ise bilgisayar kullanımı konusunda nitelikli eleman bulma sıkıntısıdır. Kısaca işletmelerin pazarlama aracı olarak internet kullanımında karşılaştığı sorunlar şöyle sıralanabilir:

- İşgücü ve teknik altyapı yetersizliği
- İnternet ve bilgi teknolojilerinin kullanımı konusunda yeterli bilgi birikimi olmayışı
- Müşterilerin internet aracılığı ile çalışmaması
- Uygulama maliyetlerinin çok yüksek olması
- Güvenliğin yeterli bulunmaması.

Bu çalışmada genel olarak halk kültürü ürünlerinin pazarlamasında internetin etkisi ele alınmakla birlikte geleneksel el sanatları ve özellikle Lületaşının pazarlanmasında internetin etkisine değinilecektir. Bu amaçla öncelikle geleneksel el sanatlarına kısa bir biçimde değinilerek izleyen başlıklarda Lületaşının pazarlanmasında internetin etkisi ele alınacaktır.

Geleneksel El Sanatları Pazarlamasında İnternetin Etkisi

El Sanatları insanoğlu var olduğundan beri tabiat şartlarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak, örtünmek ve korunmak amacı ile ilk örneklerini vermiştir. Daha sonra gelişerek çevre şartlarına göre değişimler gösteren el sanatları, ortaya çıktığı toplumun duygularını, sanatsal beğenilerini ve kültürel özelliklerini yansıtır hale gelerek "geleneksel" vasfı kazanmıştır. Geleneksel Türk El

Sanatları, Anadolu'nun binlerce yıllık tarihinden gelen çeşitli uygarlıkların kültür mirasıyla, kendi öz değerlerini birleştirerek zengin bir mozaik oluşturmuştur. Geleneksel el sanatları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- İşleme
- Hammaddesi Hayvansal Deri vb. Olan Geleneksel El Sanatları
- Hammaddesi Ağaç-Ahşap Olan Geleneksel El Sanatları
- Hammaddesi Taş Olan Geleneksel El Sanatları
- Hammaddesi Toprak Olan Geleneksel El Sanatları
- Hammaddesi Metal Olan Geleneksel El Sanatları

HAMMADESİ TAŞ OLAN GELENEKSEL EL SANATLARI

Türk sanatında geniş bir alanı içine alan dekoratif taş işçiliği başlangıcından bu yana devirlerin üslubuna uygun olarak bazı değişimler göstermiş olsa da ustalıkta yüksek kalitesini her zaman korumuştur. Taş işçiliğimizin en güzel örneklerini; anıtsal taş kapılarda, şehir, saray duvarlarında, cami, medrese gibi yapıların avlu, ana kapılarında, sütun başlıkları, minare şerefeleri, mihrap, minber, çeşme, sebille ve şadırvanlarda görmek mümkündür.

Hammaddesi taş olan el sanatı ürünlerinin yapımında kullanılan taşlar, kullanım alanlarına, yapım tekniklerine göre aşağıdaki şekilde sınıflanmaktadır:

- Taş İşçiliği
- Mermer İşçiliği
- Süs Taşları İşçiliği
- Lületaş İşçiliği
- Oltutaşı İşçiliği

EL SANATLARI ÜRÜNLERİNİN PAZARLAMASI VE LÜLETAŞI ÖRNEĞİ

Geleneksel el sanatları ürünlerini pazarlamada doğrudan ve dolaylı satış olmak üzere iki farklı yöntem bulunur. Bu yöntemlerin birbirlerine göre avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Girişimciler yapacakları el sanatı türüne bağlı olarak – sezonluk olup olmadığı, el sanatı faaliyetlerini icra edecekleri bölge ve yerin kendine has özellikleri ve aynı zamanda belli bir hedef müşteri grubu–bu yöntemlerden hangisini uygulayacakları konusunda doğru seçim yapmalıdırlar. Dolaylı satışın en büyük avantajı sipariş üzerine iş yapıldığı için üretilen ürünün elde kalma riskinin pratik olarak olmamasıdır. Buna karşılık doğrudan satışın avantajı ise daha esnek bir fiyat politikasının

ve tasarım zenginliğinin uygulanabilir olmasıdır (KGD, 2008). Doğrudan pazarlamada rahatlıkla kullanılabilecek bir araç olan internet bu tip ürünleri üretenler için oldukça önemli bir rekabet aracı olabilir.

Ayrıca mevsim değişimine bağlı olarak, belirli el sanatları ürünlerine talepte gözle görülür mevsimlik dalgalanmalar ve sapmalar olabilir. Bu nedenle, girişimci konumunda olan el sanatları üreticisi mevsimlik dalgalanmalardan etkilenmeyecek önlemleri alabilmelidir. Bu amaçla, üretim sürecinin tüm yıl boyunca düzgün ve dengeli bir biçimde düzenlenmesi ve satışların dikkatle planlanması, alınabilecek bazı pratik önlemlerin başında gelmektedir.

Mevsime bağlı talep dalgalanmalarına birkaç örnek vermek gerekirse (KGD, 2008):

1. Hediyeelik eşyalara talep, yazın daha fazladır – turizm mevsiminde; halılar ise, genellikle kışın ve sonbaharda daha fazla satılmaktadır.
2. Halılar, sonbahar ve kış mevsimi içerisinde daha fazla satılmaktadır.
3. Özel dini hediyeler ve hediyeelik eşyalara talep, resmi dini bayramlar sırasında daha fazladır.

Belirli el sanatı ürünlerine olan talepte görülen bu mevsimlik dalgalanmaların başlıca nedenleri şunlardır (KGD, 2008):

1. Turistler, ülke vatandaşlarına kıyasla hediyeelik eşyalara daha fazla ilgi göstermektedir.
2. Halılara talep, kış mevsiminde daha yüksektir çünkü halılar, bir sıcaklık havası yaratır.
3. Dini ürünler, doğrudan bazı dini tatiller ile ilişkilidir.
4. Sepetler, hammaddenin mevsimsel oluşu nedeniyle yazın ve sonbaharda yapılmakta ve satılmaktadır.

Belli bir piyasa hakkında iyi bilgi sahibi olmak ve temel pazarlama becerilerinin bulunması, el sanatları faaliyetlerinin başarılı bir biçimde gelişmesinin önkoşullarıdır. Bu nedenle, Türkiye'deki el sanatları sektöründe geçerli bazı pazarlama yaklaşımları hakkında bilgi sahibi olmak ve piyasa bilgisinin önemine odaklanmak önemlidir. Bu konuda, danışmanlık hizmeti ve eğitim almakta büyük yarar bulunmaktadır.

Türkiye'den Örnekler (KGD, 2008):

1. Türkiye'de Esnaf ve Sanatkarlar Odaları, Ticaret ve Sanayi Odaları piyasalar ve el sanatları ürünlerinin fiyatları hakkında düzenli bilgiler vermektedir.
2. Türkiye'deki birçok büyük şehirde, piyasalar ve fiyat seviyeleri hakkında danışmanlık veren uzman danışmanlık şirketleri bulunmaktadır.
3. TESK gibi kuruluşlar, el sanatları faaliyetlerinin düzenlenmesi konusunda düzenli eğitimler vermektedir.

Bu noktada geleneksel el sanatlarından olan Lületaş ile ilgili olarak bu sektörün günümüzdeki durumu ve pazarlama faaliyetlerinde internet kullanımının yararlarını ele almak konunun somutlaşması açısından yarar sağlayacaktır. Lületaş dünyada, Almanca deniz köpüğü (mineralin porlu yapısına ve yoğunluğunun az oluşu nedeniyle) anlamına gelen “Meerschaum” ismiyle bilinmektedir. Yoğunluğunun uygunluğu sayesinde oymaya ve işlenmeye oldukça elverişlidir. Lületaşından, pipo haricinde çeşitli dekoratif ve figüratif objeler de yapılmaktadır. Türkiye’de, 17. yüzyılda insanların günlük hayatlarında kullandığı lületaşından nesneler ve araçlar yapılmıştır. Fakat lületaş piponun ilk yapımı ve kullanımı 1725–1750 tarihleri aralığında olduğu söylenmektedir. Güllökö pipolar dünyada henüz bilinmez ve kullanılmazken, lületaş ve toprak (clay) pipoların var olmuştur. Günümüzde Eskişehir’de tütün çubuğu, pipo, nargile vb. uçlarının yapımında kullanılan lületaşından eskiden kap-kacak, kutu, fincan, heykel yapıldığı bilinmektedir.

Eskişehir’de ve Türkiye’de lületaş işletmeleri genellikle ailelere aittir. Hammadde sıkıntısının artması nedeniyle, geçmişte 300 olan Eskişehir Lületaş El Sanatkarları Odasına kayıtlı üye esnaf sayısı günümüzde 50’ye kadar gerilemiştir. Büyümeye çalışan işletmeler ve çok yetenekli lületaş sanatçıları var olmakla birlikte kurumsallaşma ihtiyaçları bulunmaktadır. Özellikle pipo yapımı konusunda kendisini geliştiren girişimciler, küçük işletmeler kurarak hemen ticarete başlayabilmektedir. Dolayısıyla sektörü yalnızca küçük işletmeler oluşturmada ve sektörün verimli ve düzenli büyümesi mümkün olamamaktadır.

Ürünlerin pazarlama konusu da sorunludur. Pazardaki dinamikler ve yönelimler iyi araştırılmadığından ve bilinmediğinden, ürün çeşitlemesi ve tanıtımı bu küçük işletmelerce profesyonel bir şekilde yapılamamaktadır. Pazarlama için İnternetin yeterli ve kaliteli bir şekilde kullanımı da araştırmamız sonucunda yetersizdir. Kısaca, lületaş pazarının büyüme ve uluslararası olarak daha çok tanınma ihtimali varsa da bu, sektörü oluşturan küçük işletmelerin güçlü bir sinerji yaratamaması, interneti doğru kullanamaması, çoğunun yabancı dillerde tanıtım yapmaması ve kurumsallaşma yönünde gerekli adımları atamamasından dolayı mümkün olmamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde halk kültürü ürünleri kitle iletişim araçları ile yayılmaktadır. Bu bir noktada teknolojinin yerini sözlü geleneğe bırakması olarak görülebilir. Halk kültürü yeni iletişim araçlarına ve yeni teknolojik ortamlara kısaca yeni şartlara uyum göstermeye başlamıştır. Bu olgu bu ürünlerin pazarlanmasını da etkilemektedir.

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi genel olarak halk kültürü ürünlerinin pazarlamasında internetin etkisi ele alınan; özet bir biçimde de geleneksel el sanatları ve özellikle Lületaşının pazarlanmasında internetin etkisine değinilen bu çalışma internetin halk kültürü ürünlerinin pazarlanması üzerindeki etkisini ölçme ve stratejiler geliştirmeye yönelik ampirik bir araştırmanın ilk ayağını oluşturmaktadır. Bu çalışma yüz yüze görüşülerek elde edilen verilerin ve ilgili literatürden elde edilen bilgilerin ışığında yapılacak olan ampirik bir çalışmaya öncülük etmektedir.

İnternetin halk ürünlerini üreten işletmelerde kullanımı konusundaki öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Çalışmamızda görüşülen Lületaşlı işletmelerinin hemen hemen tamamına yakın bir bölümünde bilgisayar kullanımı ve internet bağlantısı bulunmaktadır. Ancak etkin bir internet üzerinden pazarlama faaliyeti söz konusu değildir. Bu işletmeler gerek yurt içi müşterileri gerekse yurt dışı müşterileri ile daha hızlı ve ucuz iletişim sağlamak için interneti daha etkin kullanmalı ve bu alana yatırımlardan kaçınmamalıdır.
- İşletmelerinin elektronik Pazar yerlerinin olanaklarından daha fazla yararlanabilmeleri için gerek ilgili Odalar gerekse KOSGEB tarafından bu pazar yerlerini tanıtıcı çalışmalara ağırlık verilmeli ve daha çok sayıda işletmenin bu pazar yerlerine üyeliği sağlanmalıdır.
- İşletmelerinin internet ve elektronik pazar yerleri konusundaki bilgi eksikliğini gidermek ve internetten pazarlamanın altyapısını oluşturmak için, bu konu ile ilgili elemanlar görevlendirilerek bu konuda yerinde eğitime önem verilmelidir.
- İşletmelerinin ulusal ve uluslararası rekabette üstün duruma geçmek için yalnızca teknolojiyi gerektiği gibi kullanmakla kalmayıp, aynı zamanda başka işletmelerle ihtiyaç duydukları alanlarda işbirliği yapmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Artun, E. "Anadolu'da Halk Kültürü Ürünlerinin Oluşumuna Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış" <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/45.php> erişim: 12.03.2012

Bozkurt, V. (2000), Enformasyon Toplumu ve Türkiye. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

ETZEL M. ve STANTON W. (2001)Marketing, Boston, 2001.

HATİPAĞAOĞLU, Ö. A. "Karbeyaz Köpük", SkyLife - Temmuz 2008

<http://www.thy.com/tr-CY/corporate/skylife/article.aspx?mkl=861>

Karalar, R. (2005), Çağdaş Tüketici Davranışı, Eskişehir: Sistem Yayıncılık .

Kotler, P. (2003) Kotler ve Pazarlama, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

LEVINSON, J. C. ve HANLEY, R. J. P. (2006) Gerilla Pazarlama Devrimi. İstanbul: MediaCat Kitapları.

MEYERS, M. H. ve LUBLINER, J. M. (2003), Başarılı Ambalaj, İstanbul: Rota Yayınları

SABUNCUOĞLU, Z. (2007) İşletmelerde Halkla İlişkiler, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

(Sayın ve Diğerleri, 2000).

_____, El Sanatları, Kadın Girişimciliğini Destekleme Projesi, Ankara: KGD, 2008.

_____,<http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12754/hammadesi-tas-olan-geleneksel-el-sanatlari.html>

_____, "Türkiye'de Lületaşlı Ekonomisi" <http://pipoevi.com/turkiyede-luletasi-ekonomisi/31/01/2012>

_____, “Kısaca Lületaşı Minerali ve Lületaşı Pipolar” <http://pipoevi.com/turkiyede-luletasi-ekonomisi/> 31/01/2012

_____, “Lületaşı işlemeciliği artık can çekiyor”

<http://www.haberler.com/beyaz-altin-da-ham-madde-sikintisi-maden-actirdi-3021787-haberi/> 28 Eylül 2011

AL VER ETMAH (ALİŞ VERİŞ YAPMAK)

Emine GÖZEN*

ÖZET

Atasözleri ve deyimler bir milletin uzun yıllara dayalı tecrübelerinin sonucu olarak ortaya çıkardıkları ve dillerinin elverdiği ölçüde, dili kullananların ifade kabiliyetlerine bağlı olarak oluşturdıkları, kalıplaşmış yargılı anlatımlarla kalıplaşmış söz birlikleridir.

Atasözleri ve deyimler taşıdığı özellikler itibarı ile onu meydana getiren toplumunda yapısını gösterir: Sosyolojik, psikolojik ve fiziksel yapı ile kültürleri ve yaşadıkları yöre ve değerlerden etkilenerek meydana gelirler.

Şanlıurfa bulunduğu tarihi ve coğrafi konumu nedeniyle kültürel anlamda oldukça zengin bir yapıyla beraber insanının sıcakkanlı, keripdost (cana yakın) olmasının yanında bulunduğu ortama ve duruma göre hazır cevaplılık; genelde atasözleri ve deyimlerle taşı gediğine koyma yönüyle de oldukça ilginç bir özelliğe sahiptir.

Bu çalışmada: Şanlıurfa yöre insanının bu güzel özelliğinden yola çıkarak her zaman her yere göre farklı söylenen ve en beklenmedik anda konuşma arasında geçen Urfa yöre ağız ile yazılarak derlenmiş Atasözleri ve deyimlerden; Alış veriş ile ilgili olanları araştırılacaktır.

Yöntem olarak: Yöreyle ait literatür taraması yapılarak kaynak kişilerle görüşülecektir.

Anahtar Kelimeler: Alış veriş, Atasözü, Deyim, Urfa ağız

GİRİŞ

Şanlıurfa Güneydoğunun gözdesi tarih, turizm, tarım ve kültür şehri; Coğrafi konumu ile doğu ve batıya açılan karayolu ulaşımının sağlandığı, yerel zanaatkarların yöreye özgü ürünlerini sabırla yapmaya devam ettiği küçük atölyeleri, bu ürünlerin doğuya has renklilik içinde pazarlandığı çarşıları, daracık sokakları oluşturan taş evleri, efsaneleriyle insanı etkileyen dinsel mekânları Şanlıurfa'yı doğunun gözdesi yapmaya yetiyor. Balıklıgöl civarında yoğunlaşan anıtsal yapılar kentin kültürel ve dinsel merkezini oluştururken, onlarca farklı mesleğin icra edildiği ve sayısız ürünün satıldığı tarihi Kapalıçarşılar da Şanlıurfa'nın alışveriş merkezini oluşturuyor. (1) Bulunduğu tarihi ve coğrafi konumu nedeniyle geleneksel yapıyla beraber bu çarşılardaki esnaflarında alış verişte geleneksel yaşamdan fazla kopmadıkları, modern alış veriş kültüründen uzak tamamen sıcakkanlı, keripdost (canayakın) karşılıklı konuşma ve anlaşmaya dayalı pazarlık sistemine bağlı bir alış veriş hakimiyetine sahip oldukları görülmektedir.

* Okutman

ŞANLIURFA ÇARŞILARI

Urfa'nın 16. Yüzyıl Osmanlı döneminde kendi imkânları yanında kervan ticareti ile de beslenen canlı iktisadi hayatı, alışveriş merkezleri olan çarşılarda sürdürmekteydi.

Şanlıurfa'nın Osmanlı döneminden kalma iş hanları ve çarşılarından oluşan eski ticaret merkezi Gümrük Hanı civarında yoğunluk göstermektedir.

Çeşitli vakfiyelerden adı geçen Şanlıurfa çarşılarından bugün geleneksel özelliğini koruyanlar arasında günümüze kadar gelenler; Boyahane Çarşısı, Eski kuyumcu Pazarı, Hüseyiniye Çarşıları, Kasap Pazarı, Kınacı Pazarı, Pamukçu Pazarı, Sipahi Pazarı ve Kazaz Pazarıdır.(2)

KAZAZ PAZARI (BEDESTEN)

Bu çarşılar içerisinde yer alan kazaz pazarı halkın kendi işledikleri geleneksel el emeği yöreye ait urfa nakışı 'kışvalı v.b.' işleyen kazaz ustalarının bulunduğu, şimdi ise geleneksel giysiler, Renkli kumaşlar, simli bezler, pullu örtüler, yaldızlı danteller ve aksesuarların satıldığı, geleneksel giysilerini terk etmeyen kadınların kızların çeyiz almak için gittiği yerli yabancı turistlerin mutlak surette uğrak yeri olan urfanın gözde çarşılarından. Çarşı; Osmanlı döneminde, Gümrükhanı'nın güneyine bitişik olarak 1562 yılında inşa edilmiştir. Vakfiyelerde Bezzazistan (Kumaş Pazarı) adıyla geçen bu yapı, kapalı çarşı şeklinde, düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Doğuda Han Önü Çarşısı'na açılan ana kapısı, Sipahi Pazarı'na açılan batı kapısı, Pamukçu Pazarı'na açılan güney kapısı ve Gümrük Hanı'na açılan kuzey kapısı olmak üzere 4 kapısı bulunmaktadır. Çarşı; sağlı sollu olarak iki sıra halinde uzayan dükkânlardan oluşmaktadır. (daha önce dükkânlar yerden 1 metre yüksekte iken 1998 yılında yapılan restorasyon sırasında yer seviyesine indirilmiştir). Günümüzde 'Şanlıurfa Bedesteni Anadolu'da otantik değerini yitirmeyen ender çarşılarıdır.'(2,3)

Kazaz Pazarı Genel Görünümler (Foto: İbrahim H. Karaca)

ÇARŞI KURALLARI VE İŞLEYİŞİ

Urfa çarşılarında malın alınıp satılmasında belli kurallar hakimdir.

Ürünler hemen hemen aynıdır.

Hepsinin ilk fiyatı aynıdır.

Satacağı malın değerinden fazlasını istemez. Kar payı satıcının aldığı fiyat üzerinden ayarlanır aşağı yukarı hepsi aynı fiyat üzerinden son fiyat olarak satılır.

Esnaf birbirine saygılıdır.

Komşu tezgahdaki müşteriye diğeri kendi tarafına çekmek için ikna etmez ta ki o dükkanı bırakıp diğere geçene kadar.

Ayrıca bu çarşılarda yapılan alış verişlerde sadece para geçerli olması gelenekselliğın bir başka örneğidir. (Günümüzde en küçük bir bakkalda bile post makinesi var olmasına rağmen bu dükkanlarda teknoloji ile gelen kredi kartı sisteminin halen olmadığı görülmektedir.(4)

Çarşının; imari yapısından kaynaklanan dükkanların birbirlerine olan yakınlığı ve aynı ürünlerin satılması ve çarşıdaki halen geçerli ticari ahlaka uygun kuralları esnafın birbirlerine güvenini ve müşteri ile olan alış veriş yakınlığını oldukça etkilemekte ve pekiştirmektedir.

Çarşıda herkes birbirinin tezgâhına sahip çıkar. Öyle ki birinin çarşı dışında olduğu (Ör: Camiye gitmesi gibi) durumlarda diğere onun tezgahına göz kulak olması hatta onun tezgahına yaklaşan müşteriye yakınlık gösterip onun adına malını satmasına kadar belirli bir ticari ahlak ve güven hakimdir. Bu güven ve ticari ahlak müşteriye de yansıtılmaktadır. Öyle ki ister yabancı ister yerli müşteri olsun ister alsın ister almasın ilgi aynıdır müşteri önce misafirdir çayı söylenir, biraz muhabbet edilir ve daha sonra ürün yöresel özelliklere göre müşteriye tezgâh önünde denettirilir. Gerekirse ayna tutulur, takii müşteri tezgahtan kendi isteğiyle ayrılana kadar ilgi devam eder diğere tezgaha gittiğinde aynı ilgi devam eder kısa süre içerisinde alış veriş yapan kişi tüm çarşı esnafıyla sıcak bir yakınlık kurmuştur. Sanki kırk yıllık dost gibi karşılıklı sıcak pazarlıkla ve güzel geleneksel konuşma ile alış veriş devam eder. Burada amaç müşteriye öncelikle misafirperverlikle memnun göndermektir. Bu sıcakkanlı samimiyet alışveriş yapan kişiyi de olumlu etkilemektedir.(4)

ŞANLIURFA'DA HALK ARASINDA TİCARET VE ALIŞVERİŞ İLE İLGİLİ URFA AĞZIYLA SÖYLENEN BAZI ATASÖZÜ VE DEYİMLER

Atasözü

Atasözleri; geçmişten günümüze gelen, uzun deneyimlerden yararlanarak kısa ve özlü öğütler veren, toplum tarafından benimsenerek ortak olarak kullanılan kalıplaşmış sözlerdir. Türkçe'de "sav" ve "irsal-i mesel" olarak da adlandırılır. Atasözleri bir toplumun duygu, düşünce inanç ve kültür yapısını yansıtır. Atasözlerinin kim tarafından ne zaman söylendiği bilinmez. Yani atasözleri anonimdir. Bu sözler topluma mâl olmuş, toplum tarafından benimsenmiş ve yüzyılların düşünce ve mantık isteminden geçerek

günümüze ulaşmış kısa ve özlü sözlerdir. Atasözleri, bir düşünce açıklanırken ya da savunulurken tanık olarak da gösterilirler. Atasözleri, halkın yalnızca ortak duygu ve düşüncelerini değil ortak dil zevkini de yansıtır.”(5)

Deyimler

Genellikle birden fazla kelimenin bir araya gelmesi ve bunlardan bir veya bir kaçının gerçek anlamları dışında kullanılmasıyla meydana gelen söz birlikleri olan deyimler de kalıplaşmış, kısa ve özlü anlatım araçlarıdır.(5,6)

Atasözleri ve deyimler taşıdığı özellikler itibarı ile onu meydana getiren toplumun milli değerlerini, sosyal ve toplumsal değerlerini yaşadıkları kültür ve yöre değerlerini gösterirler ve bu değerlerden etkilenerek meydana gelmişlerdir.

Urfa Ağzı

“Urfa ağzı, genel görünüşü bakımından Azeri Lehçesine bağlılık gösterir.

‘A ’ arapçada ayn gibi

‘H’ arapçada he – ha gibi

‘E’ arapçada ayn gibi

‘K’ arapçada kaf gibi

Biraz sert gırtlaktan okunur.(6,7)

Atasözleri:

Ac aman bilmez

Ac ayı oynamaz

Ac it fırın yıhar

Ac olan daşı ügüdır.

Ac ölmez benzi sararır.

Ac tavıh erasi hetirler

Acı işletme tohı tepretme

Acın gözi doymaz, karnı doyar

Acın tohtan ne heberi var

Acından nefesi kohar.

Adam adama yük olmaz, mehkeme kadiya mülk olmaz.

Adamın kıymetini adam altının kıymetini saraf bilir.

Ağ gün ağardır, kara gün karardır.

Ağ itin pambıhçıya, kara itin kömirçiye zerarı vardır.

Ağa borc eder, azap herc eder.

Ağa kardaşım olacağına külhancı gişim olsun.

Ağız yimezse üz utanmaz.

Ağlıyanın malı gülene her getirmez.

Ahça buldi kese ister
Ahça sayış örgedir. Kaftan yeriş örgedir.
Ahçası ucuz olanın gendısı degerli olur.
Akıl gibi sermiye olmaz.
Alan razı satan razı, ortada siye noli.
Alışmış hezır lohmiya.
Allah deldiği boğazı ac komaz.
Allah ilmi istiyene malı istediğine verir.
Allah kardaşı kardaş yaratmış rızkını ayrı yaratmış.
Allah merhenete mıhtac etmesin.
Allah vergisine karar olmaz.
Amanat ata binen tez ener.
Arpa eken buğda biçmez.
Astarı üzünden pahalı.
Aşa mıhtaç işe mıhtaç.
Aşi tanı, eşi tanı, işi tanı.
Attan enip eşşege bindi.
Ayağıyı yorğaniya göre uzat.
Avrat malı başta tohmahtır.
Ayın günün parası karannıh günün çırası.
Aza keneğēt etmeyen çoğı bulamaz.
Az gerekki uz ola.
Baba malı tez kurtılır evlat lazım kazana.
Baba mirası mum kımın söner.
Bağ alacahsay şehre yahın, ev alacahsay yola yahın.
Bahallının vardır bi hıkmeti, ucızın vardır bi illeti.
Baharsay bağ bahmazsay dağ olur.
Bekmez kımın mali olsun , Bağdattan sinek gelir.
Bekmezçi ağlar, balçı şivan eder, yere gire şerbetçi.
Bel suynan gelen sel suynan gıder.
Beleş katran baldan datlıdır.
Beleş mezar buldımı öler.
Benden artımıki siye verim.
Benden siye bi öğit unlıği elinen öğit.
Bezırgan bazar eyle sonuyı mezar eyle.
Bi dana bi nahıra pohlar.
Bİ düşüş bin örgeniş.
Bı yokışın bi de enişi var.
Borca içen iki kere serhoş olur.
Borç yigidin kalasudur.

Borç uzadıhça kalır, derd uzadıhça alır.
Borç yiyen kesesinden yır.
Boş çuval ayahta durmaz.
Boş oturmahtan beleş işle.
Böğün bayram, bi kaşih ayran, biyede yeter siyede yeter.
Böğünün taviğı yarınki kazdan eyidir.
Budamsız bağ üzüm vermez.
Buğdi daşlı yerden avradı kardaşlı yerden.
Buldısa çat pat bulmadısa ac yat.
Caminın içi duriken çıkarısı heramdır.
Cana gelen mala gelsin.
Cevizin bını bır gram Pul olmasa ne yapım
Ceylandan çoh kaçan yohtır, o da rızkindan fazlasını yemez.
Comerdın eli tutulmaz
Çalma elin kapısını çirtiknen, çalarlar kapıyı merteklen.
Çerçi ülbesindekini satar.
Çok mal haramsız çok söz yalansız olmaz.
Çütçinin karnını yarmışlar, kırk tane gelecek yıl çıkmış.
Dam damli uşah ağli Borçlı kapıda.
Dar günün ömrü kısadır.
Daşıma suynan degirmen dönmez.
Delidir malıdır ne yapsa yeridir.
Delik büyük yamalıh küçük.
Dengizde kum, onda para.
Dlençinin namı alçah,kazancı çohtır.
Dost malını düşman kımın yımemeli.
Dostlıh dağca, hissap kılcadır.
Düşenin dostı olmaz. Ched eyle düşmemeğe.
Düşmez kahmaz bi Allah.(4,6,7)

Deyimler

Abudelep: Cömert eli açık.
Ac kabadayı: Kibirli olan yoksul.
Acından karnı gurıldı: Züğürt
Açılıp saçılmah: Hesapsız davranmak
Aclıhtan nefesi kohmak: Fakir gücünden büyük işlere kalkmak.
Al ver etmah: Alışveriş etmek.
Anni açih üzi ağ: Verilmeyecek hesabı olmayan. Dürüst.
Aşi ekmeğimi yiyem: Senmi beni besliyorsun.

- Babasının kefenini satmah:* Soyguncu, güvenilmez olmak.
- Barıdı beglih:* Başkasının kesesinden.(4.6.7)
- Başidan büyük zıbil dağıtma:* Gücünün yetmediği işlere kalkışma.
- Begden pencermi eksik:* Dört başı mamur zenginde herşeyin bulunması.
- Bele düiye bele amin:* Yapılan işe göre muamale.
- Berdan berdan:* Yağma çok çok fazla
- Bı da huvası:* Bunuda fazladan ücretsiz veriyorum.
- Bı hamır daha çoh su götürü:* Uzayacağı görünen iş veya ihtilaf.
- Bi avıç toprah alıyam:* Ticarette aldığı malın çıkacak özürlerini de kabul etmek.
- Bi paralıh etmah:* Rezil etmek.
- Bini bi pula:* Çok ucuz çok bulunan.
- Biğ vermah:* Kapora vermek
- Boğazına geçimah:* Zimmetine geçirmek.
- Borç altında boğilmah:* Çok borçlu.
- Borç hırtlekte:* Boğazına kadar boçlu.
- Cebi delik:* müsrif.
- Cebim çıha:* Madi imkânım yok.
- Cebinde ekrab var:* Cimri.
- Cebinde seklım ilan var:* Cimri.
- Ceviz kurdı kımın gırdığı delikten çıkar:* ne kar ne zarar.
- Cigeri gözikmah:* Çok muhtaç hale düşmek.
- Çarşının gözünü çıhartmah:* Bozuk ve kötü mal almak.
- Çetele tutmah:* Hesabını tutmak sayısını tutmak.
- Çulunı sudan çıhartmah:* Kimseye muhtaç olmamak.
- Demir leblebi:* Çok Cimri.
- Deve dellalı:* İşsiz güçsüz.
- Devi düze çıharmah:* İş yoluna koymak.
- Dıl ustası iş hestesi:* Konuşmayı seven, işten kaçan.
- Dibını doldırmah:* Gizlice mal biriktirmek.
- Dost bazarda görsın:* Usul yerini bulsun.
- Döşeğine otırmah:* Mesleğini elinden alıp yerine oturmak.
- Duman olmah:* Tükenmek, yok olmak.
- El kiri:* Parayı nitelemek için kullanılır.
- Ellisekiz eyar:* Ayarı bozuk anlamında kullanılır.
- Emeğini heç etmah:* Emeklerini boşa çıkarmak anlamında kullanılır.
- Eşşeği satıh ki ço demahtan kurtılal:* Zahmetinden bıktığımız bu işten vazgeçmek anlamında.
- Eyi yerde tüken açtıh:* Bir tersliğe çatıldığında, iyi bir işe düştük, iyi bir iş yakaladık, kıymetini bilelim şeklinde kullanılan kinayeli söz.(4.6.7)

SONUÇ

Her ne kadar çarşıda eski kazazlık mesleği devam etmese de çarşıda satılan ilginç yöresel ürünler ve mimari yapısından kaynaklanan geleneksellik devam etmekte ve günümüzde de urfanın en hareketli alışveriş merkezini oluşturmaktadır. Ancak esnafların kuşak değışiminden kaynaklanan Alış veriş sırasında doğağ gelişen geleneksel satıcı konuşmaları kaybolmaktadır. Çarşıdaki mimari yapının gelenekselliğiyle beraber yeni kuşak esnafın alış veriş sırasındaki doğağ gelenekselliği kaybetmeme ve yaşatma adına ilin yetkili mercileri bu konuyla ilgilenen araştırmacıları ve eski esnaflardan faydalanılarak eğitim çalışmaları yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Kokal Ö. Makale Zamanın Tanığı Urfa (www.omerkokal.com/yayinlari 20/ 03/2012
2. Kürkçüoğlu C. - Kürkçüoğlu S. (Şanlıurfa Çarşıları- Hanları ve El Sanatları –Şanlıurfa Belediyesi Kùltür İşleri Müdürlüğü Yayınları Sayfa 16)
3. Kürkçüoğlu C. (Harran Sanat Ve Kùltür Dergisi 1989-Sayı: 29 Sayfa 13)
4. Kazaz Pazarı Eski esnafı
Bayraktar Abdulgani
Kazaz Fethi
Ađan Yusuf
5. İlhan N. ” .Atasözleri ve deyimlerimizde Beden kelimeleri ve Kavram Alanları ”
6. Oymak M. ”Şanlıurfa’dan Derlenen Atasözleri Ve Deyimler”(ŞŞŞanlıurfa Belediyesi Kùltür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları
7. Yıldız S. (Temmuz 2003 Sayı 12-13) Urfa Atasözleri ve Deyimlerinde Ekonomi Ticaret Sanayi Odası Dergisi

TÜRK HAMAMI İŞLETMECİLİĞİNİN DÜNÜ BUGÜNÜ

Emine Zafer ÖÇBE*

ÖZET

Atalarımızdan gelen su ile yıkanma kültürü, İslamiyet'in temizlik anlayışı ve Osmanlı mimarisinin de etkisi ile Roma hamam mimarisinden etkilenen Osmanlı hamamları, halk kültürümüzde büyük ilgi görerek sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Vakıfların gelir getiren mülkleri arasında yer alan hamamlar vakıf kiracıları tarafından işletilmekteydi. Ayrıca çarşı hamamları, semt hamamları gibi şahıs işletmeleri olan hamamlar yaygındı.

Bu dönemde Tokatlılar ve Sivaslılar hamam işletmeciliği konusunda teşvik edilip yetiştirilmiştir. Hamam işletmeciliği babadan oğula geçen bir meslek olmuştur. Bir meslek kuruluşu olan hamam işletmeleri günümüzde Osmanlı dönemi lonca sisteminden, Hamamcılar Odası, eğer bir ilde yeterli sayıda hamam yoksa Esnaf ve Sanatkarlar Odası üyeliğine geçmiştir.

Hayatın hızlı temposu, teknolojinin getirdiği kolaylıklarla hamama gitme geleneğini azaltmış, buna paralel geleneksel hamamlarımız azalmıştır. Tarihî dokusunu ve fonksiyonunu koruyabilen büyük şehirlerdeki turistik belgeli hamamlar turistlere hizmet vererek kârlı işletmeler olarak çalışmaktadırlar. Otel ve tatil köylerinin minyatür hamamları aynen Osmanlıda olduğu gibi ikiz hamamlar olarak kadın erkek için ayrı hamamlar hâlinde veya kültürümüzde olmamasına rağmen kadın erkek karışık olarak hizmet verebilmektedir.

Suyla gelen sağlık anlayışı dünyada yaygınlaştıkça uzak doğunun SPA merkezleri lüks otel ve tatil köylerindeki yerlerini almışlardır. Minyatür Osmanlı hamamları SPA'ların içinde turistlerin ilgisini çeken cazibe mekânları olarak hizmet vermektedir.

Sonuç olarak günümüzde halk kültüründe hamama gitme geleneği zayıfladığı için hamam işletmeciliği azalmaktadır. Turistik belgeli hamamlar yabancıların hamam kültürümüze ilgileri sayesinde kârlı bir şekilde işletilmektedir. Spor merkezlerinde, tatil köylerinde, otellerde minyatür Türk hamamları moda olmaya başlamıştır. SPA merkezi olan otellerde Türk hamamı uzak doğu kökenli SPA konsepti içinde işletilmektedir.

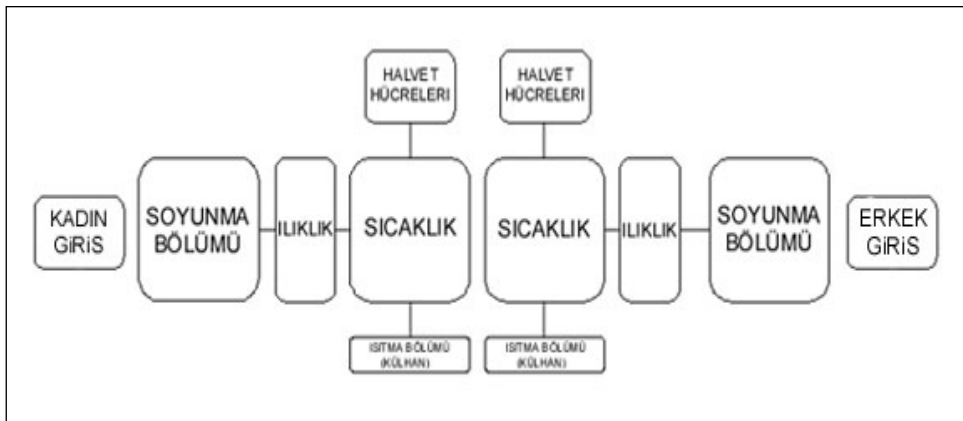
Anahtar Kelimeler: Türk hamamı, hamam işletmeciliği, su

Her toplum suya farklı bakmış, suyu farklı işlemiş farklı kullanmıştır. Türkler oluşturdukları su kültürü ile suyla içli dışlı olmuşlar, binlerce yıl öncesinde su yapıları imar etmişlerdir. Beden temizliğinin su ile yapılmasına önem vermişler hatta ılık su kaynağı bulunmayan yerlerde "sıcak dam" adını verdikleri hamamlar yapmışlardır (Özkarslı, 2004: 582). Talas Savaşı (751) Türklerin İslamiyet'e geçmelerinin başlangıcı olmuştur. Kendi temizlik kültürlerinin etkisiyle İslâmiyet'in temizliğe ait hükümlerini büyük bir titizlikle uygulamışlardır.

* Öğretim Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi Ali Rıza Veziroğlu MYO, ASLANBEY/KOCAELİ, zafergul@kocaeli.edu.tr

Tarihçilerin ve arkeologların kaydettiği bilgilere göre Mezopotamya, Babil, Hindistan ve Eski Mısır'da yıkanmak için bağımsız binalar yapılmıştır. Ancak büyük hacimli binalar inşa edilmesi, yerden ısıtılmalı, duvarların içinde sıcak buhar boruları bulunan bir çeşit kalorifer sisteminin bulunması ve sıcak suyun akıyor olması tarihte Romalılar dönemine rastlamıştır. Roma hamamları, beden temizliğinin ötesinde siyasi konuların görüşüldüğü, eğlence ve sosyal hayat alanlarıdır. Romalıların hamama verdiği önem hamam binalarına yansımış ve tarihin ihtişamlı yapıları arasında yer almalarını sağlamıştır.

İstanbul'un fethi (1453) Osmanlıların Bizans'tan kalan Roma hamamları ile asıl buluşması olmuştur. Ortaçağdaki Hristiyanlık anlayışının su ile beden temizliğine tamamen karşı bir tutum içinde olması nedeniyle İstanbul alındığında Bizans'ta işletilen hamam yok denecek kadar azdır. Atalarımızdan gelen su ile yıkanma kültürü, İslamiyet'in temizlik anlayışı ve Osmanlı mimarisinin etkisi ile Roma İmparatorluğu döneminden kalma hamam mimarisi Osmanlı İmparatorluğu döneminde yeniden canlandırılmıştır. Roma hamamının temel mimari öğelerinden frigidarium (soğukluk), tepidarium (ılıkılık), caldarium (sıcaklık) birtakım değişikliklere uğrayarak Osmanlı-Türk hamam mimari yapısının çerçevesini oluşturmuş ve mimari öğeler İslamiyet'in etkisi ile yoğrulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1: İkiz hamam olarak adlandırılan kadın-erkek ayrı inşa edilmiş Türk hamamı modeli (Apaydın Başa, 2009:211)

Örneğin bazı Roma hamamlarında bulunan havuzlar Osmanlı hamamlarında yoktur. Çünkü İslamiyet'te beden temizliği akan su ile yapılmaktadır ancak kaplıca hamamlarında şifa amaçlı havuzlar bulunmaktadır. Roma hamamları mozaiklerle süslü ve insan figürlü olabilmektedir. Osmanlılar, insan figürlerinden arınmış, bitki ve çiçek motifleri ile Kuran surelerinin yer aldığı küfi veya diğer hat sanatının ürünü süslemeler kullanmışlardır. Roma hamamları sadece erkeklere ait iken Osmanlı'larda kadınlar ve erkekler için ikiz hamamlar yapılmıştır. Tek hamam mevcutsa gündüz kadınlar gece

erkekler kullanmışlardır. Ayrıca İslamiyet'in etkisiyle hamamlar Roma dönemindekilere göre sade yapılar olarak ortaya çıkmıştır.

Hamam kelimesi, Arapça'da ısıtmak, sıcak olmak anlamındaki hammam kelimesinden türetilmiştir. Sözlük anlamı ısıtılan yer demektir. Hamam, insanların temizlenme ve yıkanma ihtiyaçlarını karşılayan yapıların genel adı olarak kullanılmaktadır.

Vakıflar, Osmanlı devletinde bugün belediyelerin verdiği hizmetleri bulundukları dönemin ihtiyaçlarına göre verebilen bir sisteme sahiptiler. Vakfın esası, bir malı, insanların faydalanması için Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere ferdi mülkiyet sahasından çıkarmaktır (Kabakoğlu, 2003). Başta padişahlar olmak üzere hayırsever zenginlerin kurduğu ve mülklerini bağışladıkları vakıflara; cami, medrese, zaviye, hastahane, kervansaray, eğitim kurumlarını finanse etmesi için han, dükkân, çarşı, hamam, ziraî topraklar gibi taşınmazlar bağışlanmıştır. Vakıflar yoluyla şehir, kasaba, köy gibi yerleşim merkezlerinde cami, medrese, yol, çeşme, hamam vb. birçok yapı yapılmış böylelikle devlete imar konusunda yapılacak fazla bir şey kalmamıştır. Hamam işletmeciliğinin yaygınlaşması, hamamların vakıflar tarafından işletilmesi ile başlamıştır. Hamamcıların vakıf kiracısı olarak hamam işletmesinin sahibi olmaları daha sonralardır.

İstanbul başta olmak üzere ülkemizin üzerinde bulunduğu Anadolu şehirlerinde hamamlar büyük ilgi görmüş, sosyal hayatın bir parçası olmuştur. 17. yy.a gelindiğinde sadece İstanbul'da toplam on beş bin özel ve kamusal hamam olduğu bilinmektedir. İslamiyet'te temizlik dinin temel taşlarından olduğu için hamamlar, camiler kadar büyük önem kazanmış ve çok sayıda inşa edilmiştir. Bugün Batıların Türk hamamı ismini verdiği Osmanlı hamamları, saraylara, medreselere, camilere, kervansaraylara, bedestenlere hizmet verecek şekilde yapılmıştır. Semt hamamları sayesinde her kesiminden insan hamamlardan yararlanmıştır. Halk kültüründe önemli bir yere sahip olan hamamlarda kız beğenme, kına, gelin, güvey, loğusa, sünnet, adak, kırk hamamı gibi birçok etkinlikler yapılmış, edebiyatımızda, atasözlerinde yer almıştır.

Örneğin "Han hamam sahibi olmak" deyiimi varlıklı olmak anlamına gelmektedir. "Külhancının ağalığı hamamcılıktır" deyiimi hamam işletmecilerinin toplumsal statü içinde çok da iyi bir yerde olmadıklarını belirtir.

Hamam işletmecileri esnaf sınıfındandır. Esnaflar, Osmanlı döneminde de günümüzde olduğu gibi küçük işletmelerini işleten kişilerdir. Osmanlı döneminde hamam işletmecileri günümüzün esnaf odalarının karşılığı denebilecek lonca sistemi içinde yer almaktaydı. Lonca sistemi Anadolu'daki ahilik sisteminin devamı niteliğindeydi. Hamam işçilerinin yetiştirme kurallarını lonca belirlerdi. Gelenekleri gereği en tepede meslekî anlamda hamamcılar kethüdası, hukuksal anlamda kadı bulunurdu.

Hamamlarda çalışan personel yaptıkları işlere göre değişik isimler almaktaydı. Erkekleri yıkayan görevlilere tellak, kadınları yıkayanlara natır denilirdi. Hamam personeli arasında külhancılar, hamamın külhan denilen ocak kısmında ateşin doğru yanmasından sorumluydular. Bunların dışında hamama gelen müşterilere hizmet eden peştamalcılar, meydancılar, odacılar ve yanaşmalar yer alırdı. Personel sayısı hamamın büyüklüğüne, müşteri potansiyeline göre farklılık gösterirdi. İşletme içindeki personelin görevleri, birbirleri ile olan ilişkileri, esnaf olabilmenin meslekî yeterlilikleri bugünkü

esnaf odalarından daha sistemli işleyen ve ağır kuralları olan lonca sisteminin kurallarına göre olurdu. Bu dönemde modern işletmecilik henüz ortaya çıkmamıştı.

Bu çalışmada dünün hamam işletmeciliğine konu olan 15 ve 17. yy. hamamcılarının rakipleri yine hamamcılardı ancak hamamların bugünkü anlamda pazarlama sorunları yoktu çünkü hamamlar belli yapı veya yapı gruplarına hizmet vermek için yapıldı. Örneğin cami, bedesten, medrese vb. için yapıldı. Ayrıca mahalle hamamları, çarşı hamamları gibi belirli coğrafi alana hizmet veren hamamlar vardı. Bu açıdan bakınca hamam müşterileri zaten mevcuttu.

Sosyal hayat içinde hamamların zaten ayrı bir değeri vardı. Hamamlarla ilgili pek çok gelenek vardı. Örneğin hamamda kayıinvalidelerin oğullarına kız beğenmeleri, gelin hamamı, kına hamamı, bebeğin kırk hamamı, damat hamamı, asker hamamı vb. sebeplerle hamamlar sıkça kullanılıyordu. Bayram önceleri hamama gidilirdi. Kadınlar yemekli, eğlence tarafı ağır basan hamam sefaları yaparlardı. Hamamlar aynı zamanda şifa amaçlı kullanılıyordu. Bazı hamamlarla ilgili şifa dağıtma konusunda inanışlar vardı. Örneğin Kocamustafapaşa Hamamı'nın kısırlığa, Süleymaniye Hamamı'nın sarılığa iyi geldiğine dair şöhretleri vardı (Yılmaz, 2007: 54). Süleymaniye Hamamı'na gelinmesinin sebeplerinden biri olan ve yüzyıllarca sarılığa iyi geldiğine inanılan Sarılık Tası şimdilerde kaybolmuştur (www.byzantiumistanbul.com).

Sonuç olarak hamamlar müşterisi bol, kârlı işletmelerdi. Bugünün öldürücü rekabeti ile dünya henüz tanışmamıştı. Birbirlerinin rakibi olan hamamcı esnafının rekabet anlayışı da kendi hamamlarını diğerlerinden ayıran ufak tefek farklılıklarda saklıydı. Hamam çalışanlarının da müşterilerin memnuniyetine paralel olarak aldıkları bahşişler hem işin kalitesini yükseltiyordu hem de bu işin ekonomik artışıydı.

Osmanlı döneminde Tokatlılar ve Sivaslılar hamam işletmeciliği konusunda özendirilmiş, yetiştirilmiştir. Hamam işletmeciliği babadan oğula geçen bir meslek olmuştur. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Bayazıd'ın damadı Ali Paşa Tokat'a kendi adına külliye yaptırmış (1572), külliye ile birlikte Ali Paşa Hamamını da yaptırdıktan sonra Tokatlılara bu tür binaları çok yapmalarını ve buralarda çalışmalarını tavsiye etmiştir.

Tarihî hamamların işletmeciliğini günümüzde de Osmanlı döneminde olduğu gibi genellikle Sivaslılar ve Tokatlılar yapmaktadırlar. Örneğin günümüzde İzmit'te Tarihî Osmanlı Hamamının işletmecisi Şerif Ağca Sivaslıdır (Öçbe, 2012).

Hamam işletmeciliği bağlı olduğu lonca teşkilatı nedeniyle Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden etkilenmiştir. Çöküş döneminden etkilenen ahilik, loncalar bozulmuş, gediklere, geleneklere, töreye göre değil iltimasa göre atamalar yapılmaya başlanmıştır. Nihayet 1912 yılında loncalar tamamen ortadan kaldırılmıştır. İttihat ve Terakki döneminde esnaf ve sanatkârların yaşadığı çöküş çarkını tersine çevirecek çözümler aranmıştır. Bu kesimin devlet tarafından teşvik edilmesi, çıraklık mekanizmasının iyi işletilmesi gibi formüller üzerinde durulmuştur. Ancak bir sonuç alınamamıştır (www.kemeresnaf.org/gedik-teskilati).

Günümüzde hamam çalışanları, görev yerleri, görev adları aynen korunmasına rağmen çalışanlara ve işletenlere ait geleneksel standartlar artık yoktur. "Hamamcılar ve Çalışanları Odası" Türkiye'nin ilk esnaf odasıdır (Yılmaz, 2007: 55). Lonca sisteminin

etkililiğini devam ettirememiştir. Günümüzde hamam işletmeleri meslek kuruluşu olarak üye sayısı 100 ve daha fazla olan yerlerde esnaf ve sanatkârlar odasına bağlı hamamcılar odasına, daha az üyesi olan yerlerde ise mesleklerine yakın kabul edilen başka odalara kayıtlıdır. Örneğin Erzurum Hamamcılar Odası ile ilgili 2 Haziran 2010 tarihli yerel bir gazete haberi aşağıdaki gibidir (www.erkurumgazetesi.com.tr/haber/Hamamcilar-Odası-kayittan-dustu/40989):

ERZURUM (GHA) - Hamam kültürünün merkezi olarak nitelendirilen Erzurum, bu özelliğini artık resmen kaybetti. Erzurum'da kurulan en eski meslek odalarından birisi olan Hamamcılar Odası, üye sayısının 100'ün altına düşmesi nedeniyle tüzel kişiliğini kaybetti.

5362 Sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu gereğince üye sayısı 100'ün altına düştüğü için Erzurum Hamamcılar Odası da kapatıldı. Odaya kaydı bulunan üyeler ise Erzurum Sıhhi Su Kalorifer ve Doğalgaz Tesisatçıları Odası'na devredildi. 02 Haziran 2010 Çarşamba

Son yüzyılda hamamlar kent kültürü içindeki özel konumlarını kaybetmiştir. Gelişen imkânlar ve refah seviyesine paralel olarak özellikle banyo ve temizlik ihtiyacını gidermek anlamında ve Türk insanının sosyal hayatı içinde hamam giderek önemini yitirmiştir (Yılmaz, 2007: 55). Bu durum tarihi hamam işletmecilerini ekonomik olarak zorlamaya başlamıştır. Değişen çevre şartları ve bunun getirdiği dayatmalar hamam işletme maliyetlerini artırmış ve geleneksel Türk hamamı işletmelerinin pek çoğu Erzurum Hamamcılar Odası örneğinde olduğu gibi kepenk kapamak durumunda kalmıştır. Bugün hamam işletmecilerinin su, yakıt, sosyal güvenlik kurumu, belediyeler, eğitim ve pazarlamayla, halkla ilişkilerle ilgili çözüm bekleyen birçok sorunu vardır.

Geleneksel Türk hamamı işletmeciliğini canlandırma konusunda hamamcı esnafına modern yönetim anlayışı anlamında büyük görevler düşmektedir. Halkı tekrar hamamlara çekme konusu, kuşaklar boyu bu işi yapmış her hamamcı esnafının kendi becerisiyle altından kalkacağı konu değildir. Artık günümüzde firmaların amacı belli bir ürünü satmak değil belirleyeceği muhtemel müşteri kitlesinin ihtiyaçlarına cevap vermek olmalıdır (Kozlu, 1998: 7). Toplumumuzun sosyal hayatı içinde hamamla ilgili pek çok güzel gelenek terk edilmiştir. Bu geleneklerin yeniden canlandırılması ve müşteri ihtiyacı hâline getirilmesi gerekmektedir. Ancak toplumda tarihi hamamlara gitme konusunda bir talep oluşturulursa işlerinin teknik kısmını bilen fakat işletmecilik konusunda daha geride duran birçok hamamcı esnafı rahat nefes alacaktır. Bu konuda il ve ilçelerde başta belediyeler olmak üzere birçok kişi ve kuruma görev düşmektedir. Üniversiteler danışmanlık yapmalıdır, organizasyon şirketlerinin hamam geleneklerinin yaşatılacağı hizmetleri paket ürün şekline dönüştürmesi yaygınlaştırılmalıdır. Örneğin kına gecesi, gelin hamamı, asker hamamı, sünnet hamamı vb. organizasyon paketleri sunulmalıdır. Sosyal hayatta bu yönde ihtiyaç oluşturmalarıdır, insanlar, geleneksel Türk Hamamına özendirilmelidir. Hamamcı esnafı da bugünün hijyen şartlarında ortam hazırlamalı ve işletme saygınlığı oluşturmalarıdır. Böylece ilgili kişi ve kurumların koordineli çalışması ile geleneksel Türk hamamları günümüzde hak ettiği yeri alabilir. Böylece güzel hamam geleneklerimizin kaybolmaması, gelecek kuşaklara aktarılması konusunda güzel bir kültürel miras yaşatılmış olur.

Günümüzde tarihi dokusunu ve fonksiyonunu koruyabilen büyük şehirlerdeki hamamlar restore edilerek turistlere hizmet vermeye başlamışlardır. Osmanlı hamamlarına, Türk hamamı adını veren atalarından gelen sempati ile turistlerin hamamlarımıza ilgisi Türk hamamının turistik bir ürün hâline gelmesini sağlamıştır. Seyahat acenteleri Türk hamamı turları düzenleyerek turistik belgeli hamam işletmeciliğini kârlı duruma getirmişlerdir. Bu durumdan hem seyahat acenteleri hem hamam işletmecileri kârlı çıkmıştır. Daha çok turistlere hizmet eden Türk hamamlarının pek çoğu gelenekselliğini bozmadan bugünün modern ihtiyaçlarına cevap verecek hizmeti, müşteri ilişkileri yaklaşımını, pazarlama çalışmalarını profesyonelce yapmaktadırlar. Hedef kitlelerinin ana dilinde, iletişim teknolojilerinin ve iletilerin son derece profesyonelce kullanıldığı internet sayfaları kullanmaktadırlar (www.cemberlitashamami.com). Potansiyel müşteriler, kıtalar ötesindeyken acentesiyle hamam turuna katılması hâlinde alacağı hizmeti, hizmetin kalitesini, gideceği hamamdan yakınlarına alacağı hamam kültürünü yansıtan hediyeği görebilmekte ve gününbirlik Türk hamamı turunu tatil planına koyabilmektedir.

Şekil 2: Çemberlitaş Hamamı

Günümüzde örgün ve yaygın eğitim kurumları toplumun eğitim ihtiyacını karşılayacak eğitimler verirken geleneksel Türk hamamı işletmecilerinin ve çalışanlarının eğitimleri ihmal edilmiştir. Bu alandaki boşluk ve Avrupa’da Türk hamamlarının açılması, ülkemizden her türlü geleneksel hamam malzemesini ve çalışanını talep etmeleri özellikle tellak istemeleri girişimciler için yeni bir iş fırsatı olarak görülmüş, bu konudaki eğitim ve tanıtım boşluğu yeni bir sektörün doğmasına neden olmuştur. Bazı firmalar kârlı buldukları bu yeni iş türü içinde hamam çalışanları için eğitimler vermeye, Türk hamamına sahip çıkmaya başlamışlardır (www.hamaminstitut.com). Örneğin Uluslararası Hamam Enstitüsü kendi internet sayfasında amaçlarını aşağıdaki gibi açıklamaktadır (age):

- “Uluslararası Hamam Enstitüsünün amacı Türk ve Türk hamam kültürü üzerine araştırma, geliştirme yapmak
- Hamamın sahip olduğu değerlerini koruyarak yeni Türk hamamı-SPA uygulamaları geliştirmek, eğitimini vermek ve danışmanlık yapmak

- Hamam ve SPA işletmecilerine, masör, masöz, natır ve tellaklara eğitimler vererek meslekî alanlarında bilgilenmelerine ve bu yönde kendilerini geliştirmelerine yardımcı olmak
- Hamamı ve hamam uygulamalarını, yaşantı ve felsefesini dünyaya doğru bir şekilde tanıtmak.”

Bu yaklaşım ve verilecek hizmet paketleri günümüzde Türk hamamının yaşatılması konusunda ümit vericidir.

Otel ve tatil köylerinde bulunan hamamlar Türk hamamlarının günümüze uyarlamasıdır. Bunlar ikiz hamamlar olarak kadın erkek ayrı bölümlerden oluşmaktadır. Ayarica hamam kültürümüzde olmamasına rağmen kadına ve erkeğe birlikte hizmet verebilmektedir.

Suyla gelen sağlık anlayışı dünyada turizm sektöründe yaygınlaştıkça SPA Wellness konsepti yaygınlaşmıştır. Ülkemizde lüks otel ve tatil köylerindeki yerlerini alan SPA Wellnessler içine Türk hamamı da ilâve edilmiştir. Böylece Türk hamamı yeni oluşan konseptin bir bölümü hâline gelmiştir. Minyatür Türk hamamları, SPA Wellnesslerin içinde turistlerin ilgisini çeken cazibe mekânları olarak hizmet vermektedirler. Geleneksel Türk hamamı görevlilerinden tellak ve natırlar, masaj terapisti, tedavi uzmanı gibi adlarla anılan yabancı çalışanlarla birlikte çalışmaya başlamışlardır. Su ile temizlenme, tedavi olma, ruhen ve fiziksel olarak arınma, dinleşme gibi birçok ihtiyaca hizmet veren SPA Wellness'ler, küreselleşme döngüsü içinde uygarlıkların çağlar boyu biriktirdikleri su medeniyetlerinden nasiplerini almışlardır. Böylece Türk hamamı, turizm sektörü içinde küreselleşmenin getirdiği şekliyle yerini almıştır.

Sonuç olarak anlatılmaya çalışılan tablo şudur: Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle 15. yy. ve 17. yy.larda hamamlar halk kültüründe önemli bir yere sahip olmuşlardır. Vakıflar sayesinde imparatorluğun başkenti dışında da hamamlar işletilmiş, günlük hayattaki yerini almıştır.

Günümüz kültüründe hamama gitme geleneği, ilerleyen teknolojiyle evlere gelen konfor, hızlı hayat temposu vb. nedenlerle zayıfladığı için azalmıştır. Bu konudaki kültürel mirasımızın yeni nesillere aktarılabilmesi, tarihi hamamlarımızın yerli halka özendirilmesi, güzel hamam geleneklerimizin yaşatılması için harcanacak çabalar hamam işletmelerini yeniden canlandırabilecektir. Bu konuda il ve içe belediyelerine, üniversitelere, özel şirketlere görev düşmektedir.

Turistik belgeli tarihi Türk hamamları yabancıların hamam kültürümüze ilgileri sayesinde kârlı bir şekilde işletilmektedir. Spor merkezlerinde, tatil köylerinde, otellerde minyatür Türk hamamları moda olmaya başlamıştır. Avrupa'da Türk hamamlarının açılması, ülkemizden her türlü geleneksel hamam malzemesini ve çalışanını talep etmeleri özellikle dtellak istemeleri girişimciler için yeni bir iş fırsatı olarak görülmüş, bu konudaki eğitim ve tanıtım boşluğu yeni bir sektörün doğmasına neden olmuştur. Bazı firmalar kârlı buldukları bu yeni iş türü içinde hamam çalışanları için eğitimler vermeye, Türk hamamına sahip çıkmaya başlamışlardır. SPA Wellness merkezi olan otellerde, tatil köylerinde Türk hamamı, SPA Wellness konsepti içinde işletilmektedir. Geleneksel kültürümüzün hayat dolu kurumunun karakterini koruyarak çağdaş şekillenmeler içinde

varlığımızı temellendiren bir zenginlik olarak yaşaması hayatımıza nostaljik bir renk katacaktır.

KAYNAKÇA

- BAŞA, Banu Apaydın, Türk Hamam Kültürünün SPA & Wellness Mekânlarının Tasarımına Etkileri, Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of Word of Turks, ZfWT Cilt: 1, Sayı: 1 Yayın Tarihi: 2009
- ÇELİK, Bülent, Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 23 Sayı: 36 Yayın Tarihi: 2004, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/31/231.pdf>,
- KABAKOĞLU, Prof. Dr. Ahmet, Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi, Vakıf Sempozyum Kitabı, 15-17 Aralık 2003, www.mimar.cc/makale/Klasik-dönem-osmanli-vakif-sistemi-105.html
- KOZLU, Cem, Uluslararası Pazarlama “İlkeler ve Uygulamalar”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, 1998
- Motif Vakfı, Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 2004, Motif Vakfı Yayınları
- ÖÇBE, Emine Zafer, Tarihi Osmanlı Hamamı İşletmecisi Şerif Ağaca ile röportaj, Kocaeli, 23.03.2012
- SEZEN, İsa, Avrupalılar hamam açma yarışına girince tellaklar kıymete bindi, Zaman Gazetesi, 26.01.2008, www.zaman.com.tr
- YILMAZ, Ali, Organizasyon Modelleri ve Yeniden Yapılanma “Hamam İşletmeleri Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007
- www.byzantiumistanbul.com, 18.4.2012
- www.kemerensnaf.org/gedik-teskilati, 19.4.2012
- www.hamaminstitut.com, 20.4.2012
- www.erkurumgazetesi.com.tr/haber/Hamamcilar-Odası-kayittan-dustu/40989, 21.4.2012
- www.cemberlitashamami.com, 22.4.2012

KAPALI ÇARŞILARIN TİCARİ HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: ŞANLIURFA KAPALI ÇARŞI ÖRNEĞİ

Erdal ALANCIOĞLU*

ÖZET

Bu çalışmada, tarih boyunca bölgenin önemli bir ticaret merkezi olan Şanlıurfa kapalı çarşısının iktisadi ve ticari hayattaki önemi üzerinde durulmaktadır. Şanlıurfa'nın konumu itibariyle ticaret yolları üzerinde olması, gerek kültürel gerekse ticari faaliyetler açısından büyük önem arz etmektedir. Şanlıurfa kapalı çarşısı, geçmişte olduğu gibi günümüzde de iktisadi ve ticari hayattaki canlılığını korumaktadır. Günümüzde geleneksel ticaretin yerini daha modern ve daha teknolojik unsurların kullanıldığı alışveriş merkezlerine bırakıldığı bir dönemde, Şanlıurfa kapalı çarşısının ayakta durabilmesi ve canlılığını yitirmemesi analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Hayat, Ticari Hayat, Kapalı Çarşı

1.GİRİŞ

Osmanlı ticaret hayatında önemli bir yeri olan çarşıları ve bedestenleri, günümüz ticaret merkezleriyle mukayeseli bir analize tabi tutmak, sadece tarihî inceleme açısından değil, ticari ve sosyal hayat açısından da faydalı olacaktır. Bir yandan, ticari faaliyetlerin kayıt altına alınması ve sürekli kontrole tâbi tutulması, kuralların belli olması ve prensiplerin hakkaniyet esası üzerine oturması gibi hususlardan, diğer yandan da kişinin ehil hale gelmeden belli meslekleri icra etme izni alamaması gibi düsturlardan alınacak dersler olacaktır.

İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerden başlayarak, şehirlerde alış-veriş son yirmi yıl içinde, eski çarşıları pek benzemeyen, yeni inşa edilmiş, kendilerine mimari ya da başka açılardan çekicilikler katarak oluşturulmuş modern AVM'lere kaydı. Bunlar kapalı, başında bir genel müdürün olduğu, konseptin tanımlandığı, satış, pazarlama ve reklam ilkelerine göre organize edildiği, mağaza sahiplerinin, mağaza dışına çıkıp birbirleriyle sohbet etmelerinin mümkün olmadığı özel olarak tasarlanmış alanlardır. Alışveriş merkezlerindeki mağazalarda çalışan satış elemanları sürekli değişmekle beraber, müşteriler geldiğinde güler yüzle karşılanmakta, alışveriş hacmine göre değişen ikramlarla ağırlandırılabilmektedirler.

Anadolu'nun birçok yerinde hızla yaygınlaşan ve kurulduğu bölgelere canlılık kazandıran büyük alışveriş merkezleri, özellikle yörelerinde farklı bir ticaret kültürünü sürdüren "çarşı esnafı"nı olumsuz etkiliyor. Genelde dev alışveriş merkezlerinin

* Öğr.Gör., Harran Üniversitesi Bozova MYO, Bozova-Şanlıurfa-Türkiye, ealancioglu@harran.edu.tr

kurulduğu kentlerde, çarşı esnafının bir bölümü ayakta kalma mücadelesi verirken bir bölümü bu duruma yenik düşüyor ve kepenk kapatmak zorunda kalıyor.

Fırat ve Dicle nehirleri ile önemli tarım arazilerinin çevresinde bulunması nedeniyle tarihte önemli uygarlıkların mekanı olan, bu sebeple ekonomik hayatın yoğun yaşandığı Şanlıurfa, halen bu önemini devam ettiriyor. Önemli ticaret yolları üzerinde bulunan kent, ekonomik anlamda da bölgenin ticaret hayatında canlılığın yaşandığı bir merkez konumunda.

2. ÇARŞI: KISA BİR TARİHÇE

Çarşı sözcüğü Farsça çehar (dört) ve Arapça suk (sokak) kelimelerinin birleşmesiyle dilimize geçmiştir. Türkçede dört taraflı Pazar yeri, sağında ve solunda dükkanlar bulunan sokak anlamındadır (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, 2011:16). Farsça’da üstü kapalı alım-satım yerlerine “bazar” denildiği ve bu deyim batı dillerine geçtiği bilinmektedir. Ancak sonraları bu deyim yerini “çarşı” ya bırakmıştır (Hasol, 1995: 42).

Çarşı, kentin gün boyu en hareketli alış- veriş merkezidir. Uzun bir ana cadde ve buna açılan sokaklardan oluşur. Alış-veriş yapanların rahatı ve iş sahipleri için iş yerlerinin korunmasındaki kolaylık göz önüne alınarak olanaklar elverdikçe üstü kapalı yapılmaktadır. Kentte üretilen her türlü mal ve hizmet erbabı burada yer alır. Ana caddeye açılan yan sokaklardan her biri ayrı iş kolunda mal ve hizmet üreten esnaf örgütlerine ayrılmıştır (Küçükkömürcü, 2005: 25).

Urfa’nın 16.yüzyıl Osmanlı döneminde kendi imkanları yanında kervan ticareti ile de beslenen canlı iktisadi hayatı, alışveriş merkezleri olan çarşılarda sürdürülmekteydi. Çarşı içlerindeki bedestenler, hanlar, dükkanlar, pazar yerleri önemli ticari mekanlardı (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, 2011:16). Özellikle bu mekanlar Halil-ür Rahman suyu üzerinde yoğunlaşmıştır.

17.yüzyıl ortalarında Urfa’yı ziyaret eden ünlü gezgin Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Urfa çarşılarından; “...Çarşısı dörtyüz dükkandır. Her türlü değerli eşya bulunur. Saraçhanesi İbrahim Halil ırmağı kıyısındadır. Onun için Bağdat Sedabı gibi soğuk su ile sulanmış ana yolun iki tarafı mamur ve güzel, mevsiminde türlü çiçeklerle süslü olup geçenlerin içini açar. Oralarda bütün bilgi sahiplerinin toplandığı, dinlendiği yerler vardır” cümleleriyle bahseder (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, 2011:16).

Altıyüz yıllık Osmanlı tarihinde, devleti idare edenlerin sadece kışla, kale, medrese ve camiler inşa ettirmedeğini, ticari hayatı geliştirmek ve yönlendirmek için şuurlu bir şekilde kervansaraylar, hanlar, bedesten ve çarşılar da inşa ettirdiklerini görüyoruz. Geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı’da ticari malların toplandığı, değerlerinin tespit edildiği ticaret merkezi ve Borsa olarak bedesten ve han modelleri ortaya çıkmıştır. Bu modeller kuruluş döneminde, önce Bursa ve Edirne’ye; sonra geliştirilerek İstanbul ve bütün ülke geneline yayılmıştır. Şanlıurfa’da çarşı ve bedestenleriyle öne çıkan ilerden biridir.

3. ŞANLIURFA'DA KAPALI ÇARŞI

3.1. Şanlıurfa Kapalı Çarşıları

Kazaz Pazarı (Bedesten), Sipahi Pazarı, Koltukçu Pazarı, Pamukçu Pazarı, Oturakçı Pazarı, Kınacı Pazarı, Bıçakçı Pazarı, Kazancı Pazarı, Neccar Pazarı, İsoççu Pazarı, Demirci Pazarı, Çulcu Pazarı, Çadirci Pazarı, Saraç Pazarı, Attar Pazarı, Tenekeci Pazarı, Kürkçü Pazarı, Eskiçi Pazarı, Keçeci Pazarı, Kokacı (Kovacı) Pazarı, Kasap Pazarı, Eski Kuyumcu Pazarı, Boyahane Çarşısı, Kavafhane Çarşısı, Hanönü Çarşısı, Hüseyiniye Çarşıları Gümrük Hanı

3.1.1. Şanlıurfa Kapalı Çarşılarından Öne Çıkanlar

3.1.1.1. Kazzaz Pazarı (Bedesten)

Gümrük Hanı'nın güneyine bitişik olarak 1562 yılında inşa edilmiştir. 1740 tarihli Rızvan Ahmet Paşa Vakfiyesi'nde Bezzazistan adıyla geçen bu çarşının tamir ettirildiği yazılıdır. Kapalı çarşı şeklindeki Bedesten düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Doğuda Han Önü Çarşısı'na açılan ana kapısı, Sipahi Pazarı'na açılan Batı kapısı, Pamukçu Pazarı'na açılan güney kapısı ve Gümrük Hanı'na açılan kuzey kapısı olmak üzere 4 kapısı bulunmaktadır. Batı kapısının, sipahi pazarındaki bir dükkânın bozulmasıyla açıldığı vakfiyesinden anlaşılr.

Çarşıda sağlı sollu iki sıra halinde uzayan dükkânlar bir metre yüksekleyen 1998 yılındaki Şanlıurfa Kültür, Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV)'nın yaptığı yenileme sırasında yer seviyesine indirilmiştir. Yapı günümüzde yöresel giysi ve aksesuarların satıldığı çarşı olarak kullanılmaktadır. Şanlıurfa Bedestenini Anadolu'da otantik değerini yitirmeyen ender çarşılarıdır.

3.1.1.2. Sipahi Pazarı

Gümrük Hanı'nın batısına bitişik olarak inşa edilmiş, kapalı bir çarşıdır. Gümrük hanı ile aynı tarihte hana gelenlerin hayvanlarının barınması için yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş kuzey-güney istikametinde beşik tonozla örtülüdür. Dört kapısı vardır, Kazaz Pazarına açılan kapının bir dükkânın bozulmasıyla gerçekleştirildiği 1741 tarihli Rızvan Ahmet Paşa Vakfiyesi'nden anlaşılmaktadır.

1997 yılında Şanlıurfa Valiliğince restore edilen çarşı günümüzde Halıcılar Çarşısı olarak kullanılmaktadır.

3.1.1.3. Hüseyiniye Çarşıları (Bakırcılar Çarşısı)

Çadırcı Pazarı ile Kazancı Pazarı arasında, kuzey güney yönünde birbirine paralel olarak uzanan ve her biri 15'er çapraz tonozla örtülü iki kapalı çarşıdır. Çarşı, 1887 yılında Hartavizâde Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çarşılarda sağlı sollu dükkânların kapılarının üzerinde karşılıklı olarak aydınlatma pencereleri yer alır.

İnşa edildiği yıllarda halı, kilim, keçe ve benzeri yaygıların satıldığı yer olarak kullanılmıştır. Bir ara yemenici Pazarı olarak kullanılmış ve son olarak Bakırcı esnafına tahsis edilmiştir. Çarşılardan biri bakırcılar diğeri ise kuyumcular tarafından kullanılmaktadır.

3.1.1.4. Kınacı Pazarı

Mençek Hanı'nın batısında yer alan ve kuzey güney istikametinde uzanan bu çarşının kuzey kesimi beşik tonozla örtülü, güney kesiminin üzeri açıktır.

3.1.1.5. Pamukçu Pazarı

Kınacı pazarının batısına paralel olarak uzanan, beşik tonozla örtülü bir çarşıdır. Kuyumcu ve elbiseci esnafı tarafından kullanılmaktadır.

3.1.1.6. Boyahane

Pamukçu Pazarı'nın batısına paralel olarak uzanan yeni boyahâne çarşısının altında bulunan bir yeraltı çarşısıdır. Boyahane çarşısının adına H.1153 (M.1740) tarihli Rızvan Ahmet Paşa Vakfiyesi'nde rastlanılmış olması yapının o tarihlerde mevcut olduğunu göstermektedir. Ortasından Halil-ür Rahman suyunun aktığı bu çarşı rutubetli olması, iplik ve kumaş boyama sanatının terk edilmesi nedenleriyle 40 yıl kadar önce kapatılmıştır.

4. MATERYAL-METOD

Yüz yüze görüşme tekniği ile kapalı çarşı esnafının tanımlayıcı özelliklerini, kapalı çarşının sosyokültürel ve ticari hayattaki değişimi konusunda bilgi ve tutumlarını sorgulayan bir anket uygulanmıştır.

Araştırma tekniklerinin, araştırmanın amacına bağlı olarak geliştirildikleri düşünülürse, temelinde toplumsal yaşantıyı çözümlemek amacı olan bu çalışmamda niteliksel araştırma tekniğini kullanmanın uygun olduğu ortaya çıkmaktadır. Toplumsal zenginlikleri verimli bir şekilde ortaya çıkaran bu teknik bilindiği gibi son yıllarda daha çok kullanılmaktadır.

Niteliksel araştırma sürecinin en önemli adımı, araştırmanın hangi sorulara cevap aradığı ve bu cevabın niteliğinin ortaya konulmasıdır. Sosyal gerçekliği derinlemesine kavramak isteyen, sosyal dünyayı oluşturan bireylerin profilini vermeye çalışan, bu oluşturma sürecinin hem bireylerce, hem de araştırmacının kendisince bir yorumlama, anlamlandırma faaliyeti olduğunu kabul eden araştırmacı, "araştırma problemini, katıldığı mikro birimlerin, sosyal hayatlarına dair sorular sorarak" oluşturmaktadır. Niteliksel araştırmada, araştırma sorusu günümüz olaylarına, süreçlerine odaklanabileceği gibi, geçmişe dönük bir anlama çabasını da kapsayabilir (Kümbetoğlu, 2005: 34).

4. 1.Kapalı Çarşı Esnafıyla Yapılan Görüşmelerin Sonuçları

4.1.1. Araştırmaya Katılan Esnafın Demografik Profili

Tablo 1: Esnafın Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Yaş Grubu	Katılımcı Sayısı
25–30 yaş arası	6
30–40 yaş arası	9
41–50 yaş arası	6
51–60 yaş arası	6
61–70 yaş arası	12
71–80 yaş arası	-
81–90 yaş arası	3
Toplam	42

Cinsiyet	Katılımcı Sayısı
Erkek	42
Kadın	-
Toplam	42

Katılımcılarımızın yaş dağılımına bakıldığında, 81–90 yaş grubunun 3, 61–70 yaş grubunda 12, 51–60 ve 41–50 yaş gruplarında 6’sar, 30–40 yaş grubunda 9 ve 25–30 yaş grubunda ise 6 esnafın katıldığını görmekteyiz.

Tabloya baktığımızda, 40 yaşın üstündeki esnaf sayısının çokluğu göze çarpmaktadır. Bu da aslında çarşı esnafının orta yaş grubundan oluştuğunu gösteriyor. Kadın esnaf sayısının hiç olmaması bölgedeki kadına bir şekilde bakış açısını göstermektedir. Ve ayrıca kadının halka açık şekilde çalışma alanlarında çalıştırılmamasının örf ve adetlere göre bağlı kalındıklarının bir tespitidir.

Tablo 2: Esnafın Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Katılımcı Sayısı
Okur Yazar Değil	6
İlkokul	18
Ortaokul	9
Lise	9
Üniversite ve Üzeri	-
Toplam	42

Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında, 18 esnafın ilköğretim, 9’ar esnafın ise ortaokul ve lise mezunları oldukları görülmektedir. Tabloya bakıldığında dikkat çekici nokta 6 esnafın okur-yazar dahi olmadıkları ve üniversite mezunu esnafın olmadığıdır. Bu da aslında bir şekilde bölgenin eğitim durumunu göz önüne sermektedir.

Çarşı esnafının müşteri kitlesinin genelde alt gelir seviyesine sahip insanlardan oluştuğu, çok az da olsa özellikle değerli el sanatları ürünlerinde üst gelir seviyesine sahip müşterilerinin de oldukları ve bunlarında daha çok yerli ve yabancı turistlerden oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca son yıllarda GAP ile birlikte tarımla uğraşan kesimde yüksek gelir sahibi olduktan sonra bunlarında marka özentsiyle, büyük alışveriş merkezlerine kaydıklarını belirtmektedirler.

Şanlıurfa’da son zamanlarda büyük alışveriş merkezlerinin sayı olarak artması, çarşı esnafını zor durumda bırakmış görünmektedir. Bunun sebebi ise büyük alışveriş merkezlerinin tüketiciye farklı seçenekler sunması ve özellikle kredi kartlarıyla işlem yapmaları bu sonucu doğurmaktadır. Çarşı esnafının yerlerinin dar olması tüketicilere farklı seçenekler sunamamaları bir dezavantaj olarak görülmektedir.

Şanlıurfa’daki kapalı çarşılarında çarşı esnafıyla yapılan görüşmelerde, esnafının tamamının yaptıkları meslekleri kesinlikle çocuklarına aktarmayı düşünmediklerini ifade etmişlerdir.

Anadolu’nun birçok yerinde hızla yaygınlaşan ve kurulduğu bölgelere canlılık kazandıran büyük alışveriş merkezleri, özellikle yörelerinde farklı bir ticaret kültürünü sürdüren "çarşı esnafı"nın olumsuz etkiliyor. Genelde dev alışveriş merkezlerinin kurulduğu kentlerde, çarşı esnafının bir bölümü ayakta kalma mücadelesi verirken bir bölümü bu duruma yenik düşmektedir.

Kredi kartı kullanımının yaygınlaşması, marka ürünlerin daha fazla tercih edilir olması, ürünlerde çeşitlilik gibi unsurlar tüketicinin büyük alışveriş merkezlerini tercih etme nedenleri arasında yer alıyor. Plazalarda sunulan sosyal aktivite imkanları da tüketicinin alışveriş merkezlerine daha fazla yönelmesini sağlıyor. Plazaların gölgesinde mücadele veren çarşı esnafı da genellikle fiyatlarını daha uygun düzeylerde tutarak rekabet etmeye çalışıyor. Çarşı esnafının bir bölümü, kepenklerini kapatmamak için hipermarketlerin şehir merkezleri dışına taşınmasına ilişkin yasal düzenlemenin çıkmasını bekliyor. Yeni bir tüketici kitlesi oluşturan plazalar, Anadolu insanının alışveriş kültüründe de önemli değişikliklere yol açtı. Birçok kentte art arda açılan büyük alışveriş merkezleri arasındaki rekabet, tüketicinin, daha uygun fiyata daha kaliteli ürün ve hizmet beklentisini artırdı. Özellikle son yıllarda belirgin şekilde değişikliğe uğrayan alışveriş kültürü ile birlikte yurttan hızla "çarşıdan plazaya" geçiş süreci yaşanıyor.

Fırat ve Dicle nehirleri ile önemli tarım arazilerinin çevresinde bulunması nedeniyle tarihte önemli uygarlıkların mekanı olan, bu sebeple ekonomik hayatın yoğun yaşandığı Şanlıurfa, halen bu önemini devam ettiriyor. Önemli ticaret yolları üzerinde bulunan kent, ekonomik anlamda da bölgenin ticaret hayatında canlılığın yaşandığı bir merkez konumunda.

Osmanlı döneminden kalan ve ticaretle uğraşan insanların hem ürünlerini satmak hem de konaklamalarını sağlamak amacıyla yaptırılan Gümrük, Mençek, Barutçu, Hacı Kamil, Kumlu Hayat hanlarının yanı sıra, Sipahi, Kazzaz, Pamukçu, Kınica, Eski Kuyumcu, Kasap, Nacar pazarları halen kentte ekonomik hayatın yoğun yaşandığı bölgelerin başında geliyor.

Anadolu'nun otantik değerlerini halen koruyan han ve çarşılarda bakırcılar, marangozlar, kazancılar, kaybolmaya yüz tutan sanatları yaşatan esnaf bulunuyor. Gıda, ayakkabı ve giysi sektöründe çalışan çok sayıda esnaf da buradan geçimini sağlıyor. Tarihi han ve çarşılarında ürünlerin fiyatlarının alışveriş merkezlerine göre daha uygun olması nedeniyle yoğun olarak maddi durumu iyi olmayan kesimdeki insanlar alışverişlerini halen buralardan yapıyor.

Yeni gelişen alanlarında kurulan büyük alışveriş merkezleri, kentin fiziksel görünümüne ve ekonomik yaşamına canlılık kattı. Ancak büyük alışveriş merkezleri genellikle ekonomik anlamda üst gelir grubuna hitap ediyor.

Çarşı esnafının ekonomik olarak gelecekte çokta umutlu olmadıkları, çarşıların birkaç yıl içerisinde sadece turistik amaçlı geziler için uğranılacak yerler olmasından kaygılanmaktadırlar.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Anadolu'daki çarşı esnaflığı geleneği, tarihi çarşılarda sürdürülüyor. Yılların getirmiş olduğu kurulu düzen, yakın bir geçmişe kadar tüketicinin gözdesiydi. Ancak art arda kurulan plazaların alışveriş kültüründe oluşturduğu değişiklik, bu çarşılardaki esnafı da tedirgin etti. Tarihi çarşılardaki esnafın bir bölümü plazaların gölgesinde kalırken, bir bölümü dev alışveriş merkezlerine rağmen cazibesini koruyor. Çarşı esnafı, özellikle plazaların daha az olduğu yerlerde gücünü sürdürüyor.

Öte yandan, plazaların sosyal yaşama getirdiği yenilikler olumlu karşılanıyor. Özellikle gençlerin yaşadıkları yerde sosyal etkinliklerini artırıyor. Ancak çarşı esnafı, kendi düzenlerini de korumak için, bu dev kuruluşların faaliyetini kent dışında sürdürmesi gerektiğini düşünüyor. Tarihi çarşılarda varlığını korumak isteyen bazı çarşı esnafı ise çarşıların daha cazip kılmak için mücadele veriyor.

- Merkezi ve yerel yönetimlerin, bu tarihi çarşıların ayakta durabilmesi için destek olması sağlanmalıdır.
- Bu tarihi çarşılarla ilgili bilgilerin sonraki nesillere aktarılabilmesi için, yapılacak olan bilimsel çalışma ve yayınlar desteklenmelidir.
- Çarşılardaki canlılığın yitirilmemesi adına, tanıtım çalışmalarına önem verilmelidir.
- Bu tarihi çarşıların önemini kaybetmemesi için, AVM'leri ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılması gerekir.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı desteğiyle, yapılacak olan projeler sayesinde, bu tür mekanlarda üretilen ve satılan el sanatlarının yaşatılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA:

- Kümbetoğlu, Belkis (2005), *Sosyoloji ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayınları, İstanbul
- Kürkçüoğlu, Cihat ve Kürkçüoğlu, Sabri, (2011), *Şanlıurfa Çarşıları-Hanları ve El Sanatları*, Şanlıurfa Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa
- Hasol, Doğan (1995), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul
- Küçükkömür, Burcu (2005), *Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapıları ve Günümüzdeki Alışveriş Merkezleri Üzerine Bir İnceleme*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi

AHİLİK KÜLTÜRÜ VE GÜNÜMÜZ TÜRK HALK KÜLTÜRÜNE YANSIMALARI

Erol EROĞLU*, Yavuz KÖKTAN**

Türk milletinin hayatında sosyal yardımlaşma ve dayanışma her devirde önemli bir yer tutmuştur. Orhun Kitabeleri'nde Bilge Kağan'ın "Açları doyurdum, çıplakları giydirdim. Yoksul milleti zengin kıldım." derken; Türk devletinin ve "kut" sahibi hakanın ilk görevinin halkın refahını sağlamak olduğunu ifade etmektedir.

Türklerin en büyük hasletlerinden olan misafirperverlik, düşünce sistemi içerisinde bir yaşam tarzı haline gelmiş, yardımda bulunma davranışını da ortaya çıkarmıştır. Misafirler için misafir odaları, konaklar yaptırmışlardır. "Konuk odası ve misafirhane için söylenmiş olan en eski Türk sözü ise, "muyanlık" idi. Yolcuların yolda su içmeleri için yapılan çeşme ve konak yerlerine de muyanlık denilirdi. Aslında "muyan" sözü "sevap ve hayır" anlamlarına gelirdi.¹

Gerek geçmişte gerek günümüzde Türk toplumunun başta gelen özelliklerinden biri de, hemen her fırsattan faydalanarak çok güzel ve orijinal yardımlaşma ve sosyal dayanışma örnekleri ortaya koymuş olmasıdır. Bu örneklerin en güzellerini, başta yağmalı toylar, akrabalar arası ziyafetler ve misafir ağırlama gibi vesilelerle ortaya koydukları adet ve geleneklerde bulmak mümkündür.² Ayrıca yağmalı toylar ve ziyafetler tertiplemek yalnız hükümdarlara mahsus bir iş değildi. Devlet idaresinin çeşitli kademelerinde vazife alan idareciler de diğeri varlıklı kimseler de, zaman zaman gerek kendi mesai arkadaşları ile maiyetlerinde bulunanlara, gerekse dostlarına, halka ve bilhassa fakir fukaraya ziyafetler veriyorlardı.³

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı, İslâmiyet'in kabulünden sonra güçlenerek devam etmiştir. Çünkü İslâm; sosyal adaletin tahakkuku için birçok prensipler koymuş, "insanların en hayırlısı, insanlara en çok faydalı olanlardır." anlayışıyla, sosyal yardımlaşmaya ibadet ruhu kazandırmıştır.

Türklerin Anadolu'ya gelişi ve yerleşimi ile canlanan sanat ve ticaret, bu coğrafyada yaşayanların kendi esnaf ve sanat kuruluşlarına çeki düzen vererek rekabete yönelmelerine sebep olmuştur. Oluşan bu rekabet ortamı zaten var olan dayanışmayı, dostluğu, birbirleri ile kenetlenerek örgütlenme çalışmalarını hızlandırmış ve bu teşkilat 13.y.y. da "Ahi Evran" tarafından yapılandırılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuarı Türk Halk Oyunları Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Bahaeddin ÖGEL; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt:3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000:25-27.

² Reşat GENÇ; **Eski Türk Ziyafetleri ve Diş Kırası Âdeti**, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara, 1982:175.

³ Genç; 1982:177.

Ahlîlik, 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Anadolu'daki esnaf ve sanatkâr birliklerine verilen bir isimdir.⁴ Ahilik birliği, köylere kadar yayılan örgütleriyle, millî birliği ve bütünlüğü, sosyal dayanışma ve yardımı temel ilke olarak benimseyen, dostluk ve kardeşlik havası içinde, toplumsal ahlâk kurallarına sıkı sıkıya bağlı, millî bir toplum kurmayı amaçlayan, yurt ekonomisinde temel ihtiyaç maddelerini en kaliteli, en ucuz biçimde üretmeyi öngören millî bir örgüt biçimi idi.⁵

Türk düşünce sistemi içerisinde var olan Ahilik düşüncesi toplumun her kademesinde birtakım uygulama, tören ve inanışlarla kendini göstermektedir. Ahiliğin 13.yy.'da Anadolu'da meslekler arasında görülmesi, bu düşünce sisteminin sadece esnafra ait olduğu düşüncesini doğurmuştur. Terim olarak bu doğru olabilir. Ancak Ahi düşüncesine baktığımızda sadece esnafar arasında değil toplumun tüm unsurları arasında yer ettiğini görürüz. "Ahilerin meydana getirdikleri birlikler; sanatkârlardan meydana gelen kavli, askerlerden meydana gelen seyfi ve bunların dışında kalan halktan meydana gelen şurbî grubu olmak üzere üçe ayrılıyordu."⁶

Yaşamak için yaşatmanın gerekliliğine inanılan ahilikte, her fert toplumun bir parçası olarak kabul edilmiş ve bir insanın rahatsızlığının bütün toplumu rahatsız edeceği düşüncesi daima hâkim olmuştur. Komşusu aç iken tok yatanın ağır bir dille suçlandığı bu düşünce sisteminde, sosyal adalet ve dayanışmanın önemli bir yeri bulunmaktadır. 13. yüzyılda ortaya çıkmış olan ahilik; Anadolu Selçuklu devletinin son dönemlerinde sosyal düzenin sağlanmasında ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkin olmuş, manevi harcını oluşturarak günümüzdeki kooperatif, sendika, sigorta ve bankaların fonksiyonlarını yüklenen ve özellikle İslâmî iş ahlâkını yayan ve benimseten bir kurum ve teşkilât olmuştur. Doğruluk, dürüstlük, yardımlaşma ve toplumsal dayanışma, sosyal adalet ile iş ve meslek ahlakının esas alındığı, İslam ahlâkî çerçevesiyle, Türk milletinin tarihinden ve sosyal-kültürel geçmişinden izler taşıyan bir halk birliğini temsil etmiştir.⁷

Türk kültüründe iktisat-ahlâk ilişkisini uygulayan modellerden biri Ahiliktir. Ahlâk merkezli iktisadî hayat olarak nitelendirilebilen bu teşkilâtın kurumsallaşmasında belli ahlâkî değerler öne çıkar. Ahilikte öne çıkan bu değerler de kaynağını çoğunlukla İslâm dininden alır. Ahilik, İslâm dünyasında Abbasi halifesi tarafından kurumlaştırılan "fütüvvet" kurumunun, Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren millî ve yerli unsurlarla donanmış bir şeklidir. Ferde yönelik öğüt ve yaptırımları da bulunmakla birlikte esas itibarıyla "ferdî" değil, "içtimaî"dir. Çekememezlik ve dedikodudan kaçınmak, cömert, şefkatli ve merhametli olmak herkese iyilik yapmak ve iyiliklerini istemek vs. gibi onlarca prensip, esasta ferdî olmaktan ziyade içtimaî, yani toplum hayatını düzene sokucu mahiyette düsturlardır. Fakat bu içtimaî oluştta ne kişi topluma, ne de toplum kişiye ezdirilmiştir. Ayrıca Ahilik, Türk esnafının hayat anlayışına ve dünya görüşüne uygun olması sebebiyle daha çok esnaf arasında gelişmiş olmakla birlikte esnaf dışından da

⁴ Neşet ÇAĞATAY; **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997:83-84.

⁵ Hayrettin İVGİN; **Ahilerde Ahlakî Değerler ve Bunların Ticarete Uygulanması**, I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996:71.

⁶ Cemal ANADOL; **Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991:74.

⁷ Fatih KÖKSAL; **Ahi Evren ve Ahilik**, Kırşehir Valiliği Kültür Yayınları, Kırşehir, 2006:49.

çeşitli meslek erbabını bünyesinde barındıran, Anadolu'da, Anadolu dışında Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar'a kadar yayılan sivil bir yapılanmanın adıdır.⁸

Ahilik, çalışmayı, ibadeti ve dürüstlüğü bir bütün olarak ele almış, ahlaka büyük bir ehemmiyet atfetmiştir. Ahiliğe göre ahlakın olduğu yerde kardeşlik, eşitlik, özgürlük, sevgi ve adalet gibi yüce özellikler ile dirlik ve düzenlik vardır. Bir sınıfın, bir zümrenin veya bir ferdin bir diğeri üzerinde egemenlik kurmasına karşı çıkması, insanlar arasında imtiyazlılığa mani olmaya çalışması, temel insan haklarında eşitliği savunması Ahiliğin ahlâkî alanda icra etmeğe çalıştığı temel esaslardan birini oluşturmuştur. Vermeye çalıştığı ahlâkî terbiyede kardeşlik olgusuna sıkı sıkıya bağlı kalmış, cömertlik, yardımseverlik ve yiğitlik duygularını yayma azminde olmuştur.⁹

Esnaf ve sanatkârlar, sanat öğretiminin esaslarının belirlenmesi, üyeler arasında disiplinin sağlanması, karşılıklı yardımlaşma ve özlük haklarının korunması bakımından 13. yüzyılda ahilik teşkilatında çevresinde toplandılar. Daha sonraları Lonca teşkilatına dönüşen ahilik, meslek ve sanat okullarının kurulmasına kadar memleketimizde sanat öğreten kurumlar olarak varlık göstermiştir.¹⁰

Ahilik, tespit etmiş olduğu hedefe, sağlam bir teşkilatlanma modeli yanında, köklü bir eğitim sistemi ile ulaşmaya çalışmıştır. Esnaf ve sanatkârlara işyerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisine göre mesleğin incelikleri öğretilmiş, kabiliyetli çırak, kalfa ve ustaların elinden tutularak medreselerde eğitim görmeleri sağlanmış ve gerektiğinde kendilerine Orta Sandığı'ndan maddî destekte bulunmuştur. Bu hususiyetinden dolayıdır ki Ahilik âdeta usta yetiştiren bir okul özelliğini kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve gelişmesinde önemli rol oynayan Ahiler, imalat ve ticarete verdikleri önemle ekonominin büyümesine, eğitime verdikleri önemle de bilimin gelişmesine büyük katkı sağladılar. Ahilik sisteminde eğitim, Farâbî, İbnî Sina, Fahrettin Râzî ve Ahi Evran çizgisinde gelişmiştir. Ahilik tespit ettiği hedefe, sağlam bir teşkilatlanma modeli yanında, köklü bir eğitim sistemi ile ulaşmaya çalışmıştır. Ahiler, eğitimi hayat boyunca devam eden bir süreç olarak görmüşlerdir. Ahilik teşkilatındaki eğitim iki grupta toplanabilir.

İş Dışında Eğitim; genel eğitim özelliğinde olup bireysel gelişmeye yöneliktir. Ahi zaviyelerinde öğretmen tarafından teşkilata yeni giren gençlere okuma yazma, dini ve ilmi bilgiler, Türkçe konuşma, güzel yazma, musiki dersleri, davranış kuralları, askeri bilgi, spor eğitimi ve edebiyat dersleri okutulurdu. Zaviyelerde eski Türk destanları, Kutadgu Bilig ve Ahi Evran'ın kitapları yanında Fütüvvetname denilen, Ahiliğin Ahlak Nizamnamesi olarak bilinen kitaplar okutulurdu. Bu eserler yalnız gençlerin değil, toplumun tamamının uyması istenilen ahlaki kuralları içerirdi.

İş Başında Eğitim; İş yeri sahibi daha önce çalıştığı iş kolundan mesleğini öğrendiğine dair icazet (diploma) ve iş yeri açma izni almış kimsedir. Bir gencin usta olabilmesi ve kendi iş yerini açabilmesi için değişik öğrenim kademelerinden geçmesi

⁸ Köksal; 2006:49-54

⁹ Adnan GÜLERMAN, Sevda TAŞTEKİN; **Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri**. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993:55-59.

¹⁰ Gülerman, Taştekin; 1993:3.

gerekirdi. Her şeyden önce bir gencin Ahi birliğine üye olabilmesi için mutlaka geçimini temin edebilecek bir iş veya sanatının olması aranırdı. Çırak olmak isteyen aday öncelikle, elinde ustalık belgesi sahibi bir ustaya yardımcı olarak verilir ve kendisine iki tane “yol kardeş” (yiğit başı) seçilirdi. “Yol kardeşlik” gençlerin ömürleri boyunca sürerdi.

Başlıca eğitim yerleri olarak esnafın kendi işyerleri, mahalle ve köylerdeki Yaren Odaları ile medrese gibi ilim ocakları kullanılmıştır. İş yerlerinde ve gerekse sohbet salonlarında halka verilmeye çalışılan eğitimin esaslarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Ferde kendini tanıma yolunu göstermek, insanın fitratını korumaya ve iyi insan yetiştirmeye çalışmak; insanı bir bütün olarak ele alıp ona sadece mesleki yönden değil, fakat aynı zamanda dinî, ahlakî ve sosyal açılarından da bilgi aktarmak ve ömür boyu süren bir eğitim vermeye çalışmak.¹¹

Ahilerin, Anadolu’nun hemen her şehir, kasaba ve hatta büyük köylerine kadar inen yaygın bir teşkilatı vardır.¹² Ahiliğin köy içerisinde teşkilatlanma şekli; Yârân teşkilatları, Yârân odaları ve Köy odalarından oluşmaktadır.¹³

Köy odalarının kurulmasındaki düşünceler ahilerin “Elin açık olacak, düşkünlere yardım için; Kapın açık olacak, konuk olmak isteyenler için; Sofran açık olacak, yoksullara, muhtaçlara yemek yedirmek için”¹⁴ ilkeleriyle uyum göstermektedir.

Odalarda misafir ağırlamanın yanında toplanıp sohbet edildiği, belirli konular hakkında görüşmeler yapıldığı ve oyunlar oynandığı da görülmektedir. Genellikle köyle ilgili tarım ve hayvancılık üzerine sohbet edilir, fikir alışverişi yapılır. Bu durum ahilerin toplanıp dünya konularından konuşmalarına benzemektedir. Ahi zaviyelerinde, yemekli toplantılarda yemekten sonra sohbetler edilir, ulusal ve genel oyunlar oynanırdı.¹⁵

Köy odalarına benzer şekilde yaren toplantıları da ahiliğin sosyal yönlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Asırlardır bu topraklarda yaşayan Türkler, köklerinin geldiği ve anayurtları olan Orta Asya’ya uzanan bir takım âdet ve ananelerini yaşatmayı ve kuşaktan kuşağa aktarabilmeyi başarmışlardır. Bugün Çankırı’da ve Anadolu’nun bazı yerlerinde yapılmakta olan “yaren sohbetleri”nin benzeri bir şekline örnek olarak, Uygur Türkleri’nde sürdürülen bir gelenek olan “meşrep” toplantıları gösterilmektedir. “Meşrep”; türkü, müzik, halk dansları ve her çeşit halk oyunları ile beraber, gelenek ve göreneklerin bir arada icra edildiği ve yaşandığı kültürel bir eğlencenin ismidir.¹⁶

Yâren Sohbetleri, millî kültürümüzün en özgün öğelerinden birisidir. Ahi geleneğinin bir parçası, devamı olan yâren sohbetleri, Anadolu’nun çeşitli kesimlerinde hâlâ devam etmektedir. Ahi örgütünün genç mensupları, gündüzleri mesleki bilgi ve

¹¹ Gülerman, Taştekin; 1993:61-63.

¹² Yusuf EKİNCİ; **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990: 23.

¹³ Kadir ARICI; **Köylülerin Sosyal Güvenliğinde Yeri Olan Tarihi Sosyo-Kültürel Bir Kurum Olarak Köy Ahiliği**, Kooperatifçilik, Sayı: 112, Nisan-Mayıs-Haziran 1996: 18. (sayfa Aralığı: 14-27)

¹⁴ Çağatay; 1997:244.

¹⁵ Neşet ÇAĞATAY; **Ahilik Nedir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990:77.

¹⁶ Abdülşekür TURDİ; **Halkın Sanat Okulu Uygur Halk Meşrepleri**, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt: IV, Ankara, 1982:560.

beceriler öğrenir, geceleri de büyükleri tarafından karakter ve kişilik geliştirici eğitime tabi tutulurlardı. Günümüzde devam eden sohbetler; dinlenme, eğlenme, yardımlaşma, eğitim, sosyal dayanışma, güzel sanatları (musiki, edebiyat, halk oyunları) öğretme ve sevdendirme gibi işlevleri yerine getirmektedir.¹⁷

Yâren; Türk geleneklerinin bütünüyle yer aldığı bir kurumdur. Genellikle 24 kişiden oluşur. Yâren üyeleri, Büyük Başağa, Küçük Başağa, Yârenler, Çavuş ve çalgıcılardan oluşur. Ayrıca dışarıdan konuklar da katılırlar. Kış gecelerinde haftada bir kez toplanılır. Yaz aylarında tarımsal etkinlikler yoğun olduğu için toplanılmaz.¹⁸

Yaren sohbetlerinin temeli, 13.yy'da Anadolu'da görülen Ahilik kurumuna dayanır. Bu teşkilat, 20. yy başlarına kadar Anadolu'da esnaf ve sanatkâr birliğinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Ahilik; kent, kasaba ve köylerde esnaf-sanatkâr kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve denetimlerini düzenleyen kurum idi.¹⁹

Ahilik ilk sıralarda yâni 13. yüzyılda genç Ahileri yetiştirmek için gündüzleri çalışan esnaf kuruluşlarının işlevlerini geceleri "Sohbet Toplantıları" biçiminde sürdürmekteydi. Yâni, gündüzleri esnaf örgütü ile meslekî beceriler kazandırılan gençlere, geceleri de sohbet toplantıları ile manevî değerler, Ahilik, eğitim, vatandaşlık bilgileri verilerek onların yaşam ve hareketleri denetim, altında tutulmaktaydı. Çünkü Ahilik, gençlerin tüm yaşamlarından sorumlu idi.²⁰

Yârenlik örgütü, Ahiliğin bir yan örgütüdür. Orta Asya Türk kültürünün göçler yoluyla Anadolu'ya gelmiş bir uzantısı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte yareni ihtiyaçlardan doğan bir serbest zaman faaliyeti ve geçmiş zamanlarda köylere baskın yapan eşkiya çetelerinden korunmak için oluşturulan birlikler olarak niteleyen görüşler de vardır.²¹

Yaren meclisleri, insan yetiştirme, insanı hayata hazırlama, sosyal yardımlaşmayı ve sosyal düzeni sağlama, halk musikisi, halk mutfağı, halk tiyatrosu, halk edebiyatı gibi milli kültür ürünlerini yaşatma ve yeni kuşaklara aktarma görevlerini yüzyıllardır yerine getirmiş sosyal bir kurum olmuştur. Yaren kültürü içerisinde dini, ahlaki ve toplumsal kuralların tamamı yoğrularak her bir bireye dolayısıyla "yaren"e öğretilmektedir. Bunun bir gereği olarak yarenlik, belli bir dönemde değil de bir ömür boyu sürmektedir. Yaren, çok boyutlu bir kültür simgesi olarak; dinlenme, eğlenme, yardımlaşma, eğitim, sosyal dayanışma, güzel sanatları (musiki, edebiyat, halk oyunları) öğretme ve sevdendirme gibi işlevleri yerine getirir. Her yönüyle kurumda demokratik bir işleyiş hâkimdir. Eşitlik, eşit oy hakkı, seçim sistemi gibi uygulamalar, kurumun demokratikliğini ortaya koyar niteliktedir. Yaren ayrıca, Türk adet ve geleneklerinin birçoğunu içerisinde barındıran bir kurumdur.²²

¹⁷ Mahmut TEZCAN; **Gençlik Sosyolojisi ve Antropolojisi Araştırmaları**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları: 178, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997: 74.

¹⁸ Tezcan; 1997: 74.

¹⁹ Çağatay; 1997:3.

²⁰ Mahmut TEZCAN; **Bir Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Çankırı Yârân Örgütü**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt:24, Sayı:2, Ankara, 1991:336-337.

²¹ Tülay ER; **Simav İlçesi ve Çevresi Yâren Teşkilâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988:7.

²² Kadir ÇAYIR; **Çankırı Yaren Meclisinde Bağlamanın Rolü**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, Kasım 2011:82-83.

Bu türden geleneksel kurumların ülkemizin çeşitli bölgelerinde farklı adlarla varlıklarını sürdürmeye çalıştıkları bilinmektedir. Isparta, Afyon, Akşehir ve Kütahya gezekleri; Kula, Simav, Konya ve Çankırı yaren teşkilatları varlıklarını sürdürmeye çalışan organizasyonlara örnek olarak sayılabilir.

Simav yareni eskiden beri süregelen bir gelenektir. Simav'da eski yıllarda çok sayıda yarenin kurulmakta olduğu ve yetişkin erkeklerin hemen hepsinin yaren sıfatını taşıdığı da elde edilen bilgiler arasındadır.²³

Konya'nın ilçesi olan Akşehir'de de bu gelenek yaren adıyla sürdürülmektedir. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Türkleri zamanında gençleri, esnaf ve sanatkârları, ahlak ve disiplin bakımından eğitmeyi gaye edinen "Yarenlik" varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.²⁴

Benzer uygulamayı gezeklerde de görmek mümkündür. Daha çok Isparta'nın Yeniceköy, Eğridir, Şarkıkaraağaç ilçeleri çevrelerinde görülmektedir. Bu yörelerde, sohbetler daha çok sonbahara doğru ürünler kaldırılıp bağlar bozulduktan sonra yapılmaktadır. Oturmuş ve yayılmış bir Ahi örgütünün varlığı izleri görülen bu yörelerde ahiliğin kalıntılarından olmak üzere eski tören ve geleneği ortadan kalkmış bir sohbet toplantısı, "gezek" adıyla devam etmektedir. Hatta Ankara'da bulunan ve sayıları üç bini aşan bu kasaba halkı bu geleneklerini kış aylarında burada da sürdürmektedir.²⁵

Isparta'da görülen gezeklerin yerini Balıkesir'de ise baranalar almaktadır. Geçmiş dönemlerdeki fonksiyonlarını yitirmiş olsa da; Balıkesir'de yapılan "Barana Sohbetleri" de ahiliğin devamı niteliğindedir. Eskiden beri yapıp gelen, kendi içerisinde yazılı olmayan kuralları olan; disiplinli, ahlaklı, saygılı olmayı öğreten; birbirini sevmeyi, saymayı öğütleyen; gençlerin terbiyesizliğe, huysuzluğa takılmasını engelleyen; eskiden beri küçük kasabalarda asayiş sağlayan; bir eğlence, terbiye, kültür ocağı olan; 12 ile 24 kişi arasında değişen üye sayısı kış aylarında toplanan, aynı düşünceye uygun arkadaşların bir araya gelerek kurdukları yemekli cemiyetin adı baranadır. Barana topluluğun adı olup yapılan etkinliğin adı sohbettir. "Barana teşkilatını kuranlara "sohbet ahbabı" denir. Bu ahbablar yaşça birbirlerine yakındırlar, yani akraba grubudurlar.

Barana sohbetleri mevsim olarak harman sonu, Ekim-Kasım aylarında başlayıp Hıdrellez zamanına kadar devam eder.

Barana gecelerinde sohbetten sonra türküler söylenir, oyunlar oynanır. Seyirlik oyun denilen yüzük oyunu, yat-kalk oyunu, dilsiz oyunu, mendil kapmaca, tilki dövüşü, köy kâtibi, ak dara gibi oyunlar oynanır.²⁶

Ahilik çerçevesinde oluşan kültür değerleri pek çoktur. Bunlardan birisi de "Delikanlı Örgütleri"dir. Bu örgütler, Ahi töre ve kurallarının günümüze yansıyan yönlerinden birisidir. Anadolu'nun hemen her yerinde yaygın, tarihsel niteliği olan bir

²³ Er; 1988:32.

²⁴ Gökhan Tarıman CENİKOĞLU; **Akşehir'de Sıra Yarenleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998:15.

²⁵ Çağatay; 1997:144.

²⁶ Mehmet AKMAN; **Balıkesir Yöresinde Ahilikten Kalma Tören ve Uygulamalar**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2006: 45-53.

kurumdur. Köy Delikanlı örgütüne üye olmak zorunlu olmayıp, gönüllüdür. Örgütün önderi "Delikanlı Başı" veya "Yiğit Başı" olarak adlandırılır.

Üyelik şartları arasında; hırsızlık, ahlâksızlık, ırz ve namus düşmanlığı yapmamış olmak yer alan bu örgütler, geleneksel biçimde belli işlevler yerine getirmektedir. Delikanlı örgütlerinin görevleri arasında; köyde gençler arasında birlik beraberliği sağlamak, yaşlı kişilerin beceremeyeceği işleri yapmak, köyler arası dayanışmayı sağlamak ve pekiştirmek, askere giden gençler için eğlence düzenlemek, kır eğlenceleri, Hidrellez, Bağbozumu gibi geleneksel eğlenceleri düzenlemek yer almaktadır.²⁷

Bu teşkilatlarda bölgeye göre farklı adlandırmalar ve zamanla değişme varsa da yardımlaşma dayanışma, sosyal çevre oluşturma, güven ortamını sağlama, oyunlarla hoş vakit geçirme, sevgi-saygıyı öğretme bakımından ortak değerlere sahiptir.

Ahiler yaşadıkları dönemlerde toplumlara önderlik etmiş kişilerdir. Bu etkilerini ölümlerinden sonra da türbeleri aracılığıyla devam ettirmişlerdir.

Türk-İslam kültür coğrafyasının sınırları belirlenirken Ahilik özel önem arz eder. Bu itibarla Ahi türbeleri bulundukları yerlerin kültür kaleleridir.

İhtisas dallarına göre Ahi Pirleri ile meslek pirleri olarak derinliğinde eski Türk inançlarında "iye" kavramının yer aldığı "baba" kültü arasındaki ortaklıklara ilaveten farklı olgular olmadıkları görülmektedir. İğneci Baba, Şerbetçi Baba, Terzi Baba, Eskici Baba, Baba Nakkaş, Keserci Baba, Somuncu Baba, Keçeci Baba, Cerrah Baba gibi mesleklerle birlikte mistik statüsü olan "baba" kelimesinin bir arada ulucanlara isim oldukları görülmektedir.

Birçok kaynakta Ahi Pirlerinin "Ahi Baba" olarak geçtikleri bilinirken Azerbaycan Türklerinde mistik içerikli "baba" karşılığında "Pir" tabiri kullanılmaktadır.

Ahi uluları sadece yalın esnaftan şahıslar değil genelde olduğu gibi özelde de mistik hayatımızın bir paçası olmuşlardır. Bazen sanatkâr ve ticaret ehli mistik kimlikleri, alp erenlik ve kolonizatör derviş kimliği ile de bütünleşmiştir.

Ülkemizin değişik bölgelerinde yer alan Ahi türbelerinden bazıları şunlardır: Ahi Barak Baba (Amasya), Ahi Şerefettin (Amasya), Ahi Elvan (Ankara), Ahi Yusuf (Antalya), Ahi Bayram (Aydın), Ahi Yunus (Çanakkale), Ahi Evran (Kırşehir), Ahi Zekeriyya (Konya), Ahi Ebubekir (Muğla), Ahi Yusuf Perende (Tokat), Ahi Emir Ahmet (Sivas), Ahi Menteşe (Çorum), Ahi Evren Dede (Trabzon), Şeyh Ahmedi Gülşehri, (Nevşehir) , Ahi Yunus (Çanakkale) Kazancı Baba (Çanakkale).

Türbeler; hayır işlemek, dua etmek, sıkıntılardan kurtulmak, dileklerin gerçekleşmesi için Allah'dan niyazda bulunmak, hastalıklara karşı şifa bulmak gibi niyetlerle daha ziyade bayram ve kandil günlerinde ziyaret edilmektedir.

Ahi kültürünü Afganistan'ın Hazara Türklerinden Anadolu ve Balkanlar istikametinde Türk dünyasında görebiliyoruz. Hazara Türklerinde kişinin dört piri vardır. Bunlar, anne, baba öğretmen ve ustadır. Zanaat teşkilatları onlarda da hala meslek mensubuna mahsus bazı sırlar içermektedir. Bu itibarla Ahilik sadece Anadolu Türk kültürü itibariyle önemli değildir.²⁸

²⁷ Tezcan; 1997: 86-88.

²⁸ Yaşar KALAFAT; Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnanışları, Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı:14, Güz 2003, s.177-186.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplumu her daim etkileyen bu kurumsal yapı ile ilgili şu sonuç ve önerileri özellikle belirtmek gerekmektedir. İslâmî-tasavvufî düşünce ile fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak ahlakla sanatın, konukseverlikle yardımseverliğin uyumlu bir sentezini sunan Ahilik teşkilatı, gerek bağlı bulunduğu prensipler ve gerekse ortaya koyduğu faaliyetler ile fertlerin eğitim, sosyal ve ekonomik durumları ile alakadar olmuş, Asya'nın muhtelif yerlerinden gelerek Anadolu'ya yerleşen Türklere, hem yerleşimlerinde ve yeni hayata adapte olmalarında ve hem de kolayca iş ve meslek edinmelerinde kendilerine yardımcı olmuş, Anadolu'nun ve yeni fethedilen yerlerin Türkleşmesinde mühim roller oynamış, iç güvenliğin sağlanmasında büyük hizmetlerde bulunmuş, iş hayatında en dürüst, cemiyette en edepli, siyasette en faziletli, savaşta en cesur, zaviyede ise en mütevazı olmayı gaye haline getirmeye çalışmıştır.

Ahilerin, kendimize mahsus bir iktisat anlayışı oluşturmamıza katkıda bulundukları bir gerçektir. Hatta bizim medeniyetimizi Batı'dan ayıran en önemli özelliklerin Ahilikten kaynaklandığını söylemek mümkündür. Batı medeniyeti ve kapitalizmi yapan en önemli faktör burjuva zihniyeti iken bizim içtimâ-i-iktisadî hayatımızı büyük ölçüde Ahilik zihniyetinin yönlendirdiği görülür. Bundan dolayı kapitalizmi oluşturan sömürgeci faaliyetlere ve sınıf mücadelelerine tarihimizin hiçbir döneminde rastlanılmamaktadır.

Çağımızda dünya hızla küreselleşmektedir. Bu ortamda ise esnafların ayakta kalabilmeleri ancak, aralarında kuracakları güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma sistemi ile mümkündür. Böylelikle imkân ve yeteneklerini birleştirerek pazardan pay almaları, rekabet şartlarında ayakta kalmaları mümkün olabilir. Aksi halde çok uluslu şirketler esnaflara hayat hakkı tanımayacaktır. Günümüzde Ahilik kültürü Türk esnafının, Türk sanayicisinin ve Türk tüccarının kurumlarında hâkim duruma getirilmeli ya da en azından bu kültürün birtakım değer hükümleri bu kurumlarda çalışma ilkeleri haline getirilmelidir.

Günümüzde farklı kültürlerdeki insanlarla ilişki kurabilmek bir zorunluluk haline gelmiştir. Türk insanı, Ahi kültürü ve ahlâkı ile yetişirse bu dünyada yaşamayı başarmak için fazla sıkıntı yaşamayacaktır. Örneğin “eline, beline, diline” sahip olmuş, Ahi kültürünü benimsemiş Türk insanı kimse bulunduğu çevrenin olumsuzluklarından en az düzeyde etkilenecektir. Yine “kalbi açık, eli açık, sofrası açık” insan yaşadığı toplumda gönülleri kolayca fethedebilecektir.

Sağlam bir iş ahlakının geçerli olduğu bir sistem ekonomik kalkınma için ön şarttır. İş ahlakı konusunda çalışmalar yapılırken Ahilik teşkilatında yüzyıllarca geçerli olmuş iş ahlakının değerlendirmeye alınmasında yarar vardır.

Her yönüyle bir Türk kurumu olan Ahiliğin bu kolunun (Delikanlı Örgütü) yeniden canlandırılması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Milli kültürümüzü (Gelenek, görenekler, yardımlaşma, beraberlik, erdemlilik, ahlâklılık olmak gibi) en güzel biçimde yansıtan böyle bir kurumun günün koşullarına uydurularak yeniden oluşturulmasının yararı ortadadır. Fakat daha çok köylerde yaygınlaşmış bu kurumun, artık oralarda gençlerin kalmaması nedeniyle canlandırılması söz konusu olmayabilir. Özellikle

kentlerde her mahallede böyle geleneksel bir örgütün varlığı, kuşkusuz çok yararlı olacaktır. Kentin geniş ve karmaşık ortamında birbirini tanımayan, olanaksızlıklar nedeniyle nasıl vakit geçireceğini bilmeyen, kente yabancılaşmış, kahvelerde sigara dumanı ve gürültüsü içinde vakit geçirmeye çalışan gençlerimizi böyle yararlı örgütler içinde görmek hem onları, hem de yetişkinleri mutlu edecektir. Bunun için yasal düzenlemeler, ya da belediye örgütlerinin ilgisi ve katkısı gerekebilir. Kuşkusuz bu yeniden yapılanma, gençlerin çağdaş niteliklere kavuşturulması, kişilik geliştirme, boş zamanların değerlendirilmesi, sağlıklı arkadaşlık ilişkileri geliştirmeye yönelik olmalıdır.

Ahilerin kurdukları teşkilat bir bakıma, günümüzdeki Esnaf Odaları, İşveren Sendikaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, İşçi Sendikaları, Eğitim Hizmetleri veren Kuruluşlar, Bağ-Kur, Türk Standartları Enstitüsü ve Belediye gibi kurum ve kuruluşların temeli sayılmaktadır.

Günümüzde ahiliğin bıraktığı boşluk değişik müesseselerle doldurulmaya çalışılsa da işlevleri büyük ölçüde ifa edilememektedir. Özellikle gençleri yönlendirme ve toplumdaki görevlerine hazırlama bakımından mevcut kurumların yetersiz kaldığı bir vakıdır. Ahilerin yeni yetişen gençlerle olan meşguliyeti “ağaç yaşken eğilir” gibi atasözlerinde anlayıştan kaynaklanmaktadır. Toplumda ahilik benzeri kurumlara daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir yapıdan yoksun olarak yetişen gençlerimiz gelecek korkusu içinde kimlik buhranı içinde farklı kültürlerin tesiri altında kalmaktadır.

Günümüz sosyal yaşamı için gerekli olabilecek düzenlemeler araştırılırken tarihimizde yaşamış bir sistemden yararlı olabilecek bir kısım düzenlemelerin çıkarılabileceği düşünülmelidir. Ahilik prensipleri ve Ahilik sosyal yapısı incelenerek toplumumuza yararlı olacak sonuçların günümüz şartlarına uyarlanabilir olarak ortaya konması yararlı olacaktır.

Günümüzde, üretici ile tüketici, devlet ile halk, emek ile sermayenin barışık olduğu bir iş yaşamı ortamının sağlanması, sağlam bir ekonomik yapı için gerekli bir koşuldur. Bu ortamın Ahilik teşkilatının var olduğu dönemlerde Anadolu’da sağlandığı görülmektedir. Aynı barışık iş ortamının tekrar sağlanması bugün de mümkündür. Sağlam bir iş ahlakının geçerli olduğu bir sistem ekonomik kalkınma için ön şarttır.

KAYNAKÇA

- AKMAN Mehmet; Balıkesir Yöresinde Ahilikten Kalma Tören ve Uygulamalar, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2006
- ANADOL Cemal; Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991
- ARICI Kadir; Köylülerin Sosyal Güvenliğinde Yeri Olan Tarihi Sosyo-Kültürel Bir Kurum Olarak Köy Ahiliği”, Kooperatifçilik, Sayı: 112, Nisan-Mayıs-Haziran 1996
- CENİKOĞLU Gökhan Tarıman; Akşehir’de Sıra Yarenleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998

- ÇAĞATAY Neşet; Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997
- ÇAĞATAY Neşet; Ahilik Nedir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990
- ÇAYIR Kadir; Çankırı Yaran Meclisinde Bağlamanın Rolü, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, Kasım 2011
- EKİNCİ Yusuf; Ahilik ve Meslek Eğitimi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990
- ER Tülay; Simav İlçesi ve Çevresi Yâren Teşkilâtı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988
- GENÇ Reşat; Eski Türk Ziyafetleri ve Dış Kirası Âdeti, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara, 1982
- GÜLERMAN Adnan, TAŞTEKİN Sevdâ; Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993
- İVGİN Hayrettin; Ahilerde Ahlaki Değerler ve Bunların Ticarete Uygulanması, I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996
- KALAFAT Yaşar; Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnanışları, Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı:14, Güz 2003
- KÖKSAL Fatih; Ahi Evren ve Ahilik, Kırşehir Valiliği Kültür Yayınları, Kırşehir, 2006
- ÖGEL Bahaeddin; Türk Kültür Tarihine Giriş, Cilt:3, Kültür Bak. Yayınları, Ankara, 2000
- TEZCAN Mahmut; Gençlik Sosyolojisi ve Antropolojisi Araştırmaları, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları: 178, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997
- TEZCAN Mahmut; Bir Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Çankırı Yârân Örgütü, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt:24, Sayı:2, Ankara, 1991
- TURDI Abdülşekür; Halkın Sanat Okulu Uygur Halk Meşrepleri, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt: IV, Ankara, 1982

GELENEKSEL EL SANATLARI ÜRÜNLERİNDE MARKALAŞMANIN ÖNEMİ

H. Feriha AKPINARLI*, Adem ÇOLAK**

ÖZET

El sanatları, ulusların kültürel kimliklerinin en canlı ve anlamlı belgeleridir. Hammaddesi, deseni, üretim tekniği, üretim biçimi, üreten kişi veya kişilerin katkısıyla, ait olduğu yörenin ve insan topluluğunun karakteristik özelliklerini taşımasıyla değer kazanır. El sanatı üretimi, el becerisine, geleneksel bilgi ve görgüye dayanır. Çoğu zaman geleneğe dayalı olarak öğrenilir. El sanatı üretimi, sanatsal yönü nedeniyle ortak becerileri, ortak düşünüşü, ortak algılamayı gerektirir. Türü, cinsi, biçimi aynı olsa bile hiçbir el üretimi bir diğerrinin birebir aynısı olamaz. Her bir ürün kendi özgün ortamının ruh ve duygu iklimine sahiptir. Bu da onlara özgünlük özelliği ve endüstri ortamında üretilen sanat ürünlerinden farklı kılan en temel özelliğidir.

Geleneksel Türk El Sanatlarını halıcılık, kilimcilik, yazmacılık, çinicilik, seramik, çömlek yapımıcılığı, işlemecilik, oya yapımıcılığı, deri işçiliği, müzik aletleri yapımıcılığı, taş işçiliği, bakırcılık, sepetçilik, semercilik, maden işçiliği, keçe yapımıcılığı, örmecilik, ahşap ve ağaç işçiliği vb. dir. Üretici ya da dokuyucunun duygu ve düşünceleri kadar, yaşam biçimlerini, geleneklerini, inanç ve değerlerini de yansıtmaktadır. İnsanlar artık ürün satın almak yerine marka almayı tercih etmektedirler.

Günümüzde özellikle teknolojinin gelişmesiyle beraber Geleneksel El Sanatı ürünlerimizden çok, makine yapımı ürünlere talep artmıştır. Bunun en başlı sebepleri ise daha ucuz ve markalaşmış olmasıdır. Eşdeğer pek çok ürün arasında farklılaşmanın yolu markalaşmaktan geçmektedir. Markanın iki önemli fonksiyonu, alıcının kendine uygun bulduğu ürünleri benzerlerinden ayırt etmesini ve satıcılara da markaların tutunması halinde sadık müşteri edinme imkânı sağlamasıdır. Alıcılar açısından bir diğer önemli nokta ise, ürünle ilgili bir sorun yaşanması halinde muhatap bulma kolaylığıdır. Markalaşma, belirli bir deneyim, kalite, bilinirlik ve müşteri odaklı pazarlama faaliyetlerini aktif olarak yapmayı gerektirmektedir.

GİRİŞ

İnsan ruhunu besleyen, biçimlendiren, ona anlam ve önem kazandıran cevher, sanattır. Dünya uygarlıkları içerisinde hiçbir zaman göz ardı edilemeyen bu gerçek şimdiye kadar, bütün toplumlarda yer ve zamana göre çeşitli biçimlerde ürünler sunmuştur. Bu doğal dürtü, her ülkede değişik süsleme tarzlarıyla, farklı ekollerin oluşmasına sebep olmuştur (Büyükdikmen, 2006, s.1). Dünyanın hiçbir ulusunun halk sanatlarında Türk dünyası ve Anadolu kadar zengin kaynaklara sahip olmadığı araştırmalardan anlaşılmaktadır.

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, feriha@gazi.edu.tr

** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dokuma-Örgü Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi, adem.colak27@gmail.com

Türk halk kültürü yüzyılların birikimiyle biçimlenmiş, kuşaktan kuşağa geçerek değerler bütünü oluşturmuştur. Halk kültürü ürünleri yaşadıkları yörenin özelliklerini yansıtmış ve ürünlerin biçimlenmesinde tarihi ve kültürel rol oynamıştır.

Halk kültürünü en iyi ifade eden özelliğin el sanatları olduğu bilinmektedir. Toplamların el sanatlarına duyarlılığını kesin ve açık bir biçimde o toplumun süsleme sanatlarında görmek mümkündür. Günümüze kadar gelebilen örneklerden Türk süsleme sanatı dünyanın en zengin repertuarına sahip olduğunu göstermektedir. Süsleme kültürü açısından da çok zengin olan Türk el sanatları pek çok toplumun el sanatları geleneğinden etkilenmiş olsa da bu etkilenme kısa bir zaman sürecinde kalmış; hammadde, teknik, renk, motif, kompozisyon yönlerinden Türklere özgü sadelik, Türk duyuş ve düşüncesinin en önemli ifade aracı olmuştur.

GELENEKSEL EL SANATLARININ ÖZELLİKLERİ

Bir kültür ögesi olarak “el sanatları” o toplumun yaşam seviyesinin ve zekâsının bir göstergesidir. Daha genel anlamda bir toplumun, kuşaktan kuşağa aktarılmaya değer sosyal yaşam tarzları ve simgeler bütünüdür. Aynı zamanda el sanatları ülkenin kültürü, tarihi, o toplumun uygarlık ve zekâsının, yaşadığı çağda ulaştığı seviyenin göstergesidir (Karahan, 2006, s.2).

El sanatları insanoğlu var olduğundan beri tabiat şartlarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak ve korunmak amacı ile ilk örneklerini vermiştir. Daha sonra gelişerek çevre şartlarına göre değişimler gösteren el sanatları, ortaya çıktığı toplumun duygularını, sanatsal beğenilerini ve kültürel özelliklerini yansıtır hale gelerek “geleneksel” vasfı kazanmıştır. Geleneksel Türk el sanatları Anadolu’nun binlerce yıllık tarihinden gelen çeşitli uygarlıkların kültür mirasıyla kendi öz değerlerini birleştirerek zengin bir mozaik oluşturmuştur (<http://www.diyadinnet.com/YararliBilgiler-529&Bilgi=t%C3%BCrk-el-sanatlar%C4%B1>).

Osmanlı’dan Cumhuriyete geleneksel yollarla (çeyiz geleneği, miras, düğün, ölüm v.b.), ekonomik ve sosyal nedenlerle, iletişim aracı, geçmişten günümüze belgeler, rehabilitasyon açısından yararlar v.b. özellikleriyle gelen el sanatları ürünlerindeki zenginlik, çeşitlilik bu ürünlerin belirli gruplar altında toplanmasını gerektirmektedir. Buna göre; el sanatlarını kullanılan tekniğe, kullanım alanına ve ham maddesine göre gruplandırmak mümkündür (Onuk ve Akpınarlı, 2005).

Kullanım alanına göre sınıflandıracak olursak;

- Günlük kullanım eşyaları
- Ev dekorasyonunda kullanılan eşyalar
- Giyim ve giyim aksesuarında kullanılan eşyalar
- Süslemede kullanılan eşyalar
- Kitap, ciltler v.b.

Tekniğe göre gruplandırıdığımızda;

- Dokumacılık sanatı (kirkitli, mekikli, çarpana ve dokusuz yüzeyler)
- Örücülük sanatı (İğne, şiş, tığ, firkete, mekik ve bitkisel örücülük)
- İşleme sanatı (Türk işi, Dival işi, Hesap işi v.b.)
- Oymacılık, kakmacılık sanatı (çömlek, seramik v.b.)
- Dericilik sanatı
- Minyatür
- Yazım sanatları (hat) (Onuk ve Akpınarlı, 2005)

Hammaddeye göre gruplandırıdığımızda;

- Hammaddesi lif olan el sanatları; Halı, kilim, keçe, çuval, çadır, yazmalar, uçkur, mendil, örtüler, çorap, yaygılar v.b.

Fotoğraf 1: Hammaddesi lif olan keçe ve kilim örnekleri

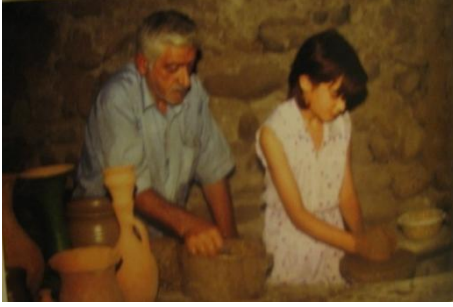
Hammaddesi taş olanlar; Değerli, değersiz taşlar ve mermerlerden yapılan çeşmeler, hanlar, mezar taşları, kemer, küpe, biblo, baston, mihrap v.b.

Fotoğraf 2: Hammaddesi taş olan el sanatı örneği

Hammaddesi ağaç olanlar; Tarım araçları, el sanatları araçları, aksesuar, mimari elemanlar, mutfak aracı, savaş aracı, müzik aletleri vb.

Hammaddesi toprak olanlar; Kerpiç, çömlek, çini, seramik vb.

Fotoğraf 3: Hammaddesi toprak olan çömlek yapım örneği

Hammaddesi maden olanlar; Kapı, pencere, marangoz aletleri, mutfak eşyaları, ısınma araçları, tarım, savaş, mimari eşyalar, müzik aletleri, bakır sanatları, pirinç eşyalar, altın gümüş eşyalar, işlemler, aksesuarlar vb.

Fotoğraf 4: Hammaddesi maden olan telkari örneği

Hammaddesi deri olanlar; Koşum takımları, müzik aletleri, giyim eşya ve aksesuarı, kürk, ciltçilik, tarım araçları, mobilya, boyun ve kemikten yapılan eşyalar, takılar, mimari eleman süslemesi, biblolar vb.

Hammaddesi ince dal, sap ve ağaç şeritleri olanlar; Sepetler, çantalar, arı kovani, mobilya, mimari eleman, yaygı semer vb. (Arı, 1990; Öztürk, 1994; Onuk ve Akpınarlı, 2005).

Fotoğraf 5: Hammaddesi ince dal, sap ve ağaç şeritleri olan sepet örnekleri

EL SANATLARI ÜRETİMİ

Çok çeşitli ve eşsiz güzellikte ürünlerin yapıldığı el sanatlarına her dönem olduğu gibi Osmanlı döneminde de çok önem verilmiştir. Bu dönemin el sanatları saray, ev ve çarşı olmak üzere üç merkezde yapılmıştır. Bu merkezler arasında en büyük ustalarla ve yetenekli öğrencilerin çalıştığı saray atölyeleri bir akademi niteliği taşımaktadır. Ev ve çarşıda estetik değer ve ticari amaçlara yönelik üretimler yapılmıştır. Bu nedenle ticari birlik ve loncalarında katkısıyla Türk el sanatları Osmanlı'nın her döneminde olmakla birlikte XVI. yüzyıldan başlayarak gelişme göstermiş, XIX. yüzyılda ise en güzel örneklerini vererek zirveye ulaşmıştır (Onuk ve Akpınarlı, 2005, s.29).

El sanatlarının üretilmesinde geleneksel kurumların içinde en etkili olanı Ahi kurumlarıdır. “Ahilik, Anadolu Türklerinin ahlak ve davranışlarını düzene sokan bir inanç sistemi olduğu kadar töre, tören ve gelenek ile Türk kültürünün önemli bir parçasıdır”. Ahilikte amaç; gençleri seçkin bir şahsiyet, işinin ehli üstat, savaşta ve barışta işi ve mesleği ile seçilen ve takdir edilen bireyler yetiştirmektedir. Aynı zamanda piyasadaki fiyat ve kaliteyi tutmak ve insanlara okuma alışkanlığını da kazandırmaktır. Bu kurumlar esnaf ve sanatkârlıkta önemli bir sorun olan üretici ve tüketici çıkar ilişkilerinin dengeli olarak düzenlemiş hammadde sağlanışı, üretim ve pazarlamaya kadar her konuda belirli kurallar getirmiştir.

EL SANATLARI ÜRETİMİNDEKİ SORUNLAR

El sanatlarımız küçük aile ve atölyelerdeki varlığını geçmişten günümüze kadar sürdürmüş, birçok sorunla da karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların en önemlilerinden biri ekonomik boyutu yani maddi sıkıntılardır. Ek iş ve gelir kaynağı olan el sanatları Anadolu'da insanların yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Ev, atölye, aile birlikteliği son yıllarda değişmeye başlamıştır. Sanayileşmeyle birçok sanat yok olmakla birlikte bazı sanatçılar veya kurumlar direnerek ayakta durmaktadır. Üretilen malın kar sağlamaması el sanatları ile uğraşan aileleri ve küçük kurumları zor duruma düşürmekte bildiklerini

gelecek kuşağa aktaramamalarına neden olmakta ve baba mesleği olan el sanatları bırakılarak farklı alanlara yönelmektedirler.

Diğer bir sorun pazarlamadır. Firmalar için hedef kitleyle anında, doğrudan, sıcak ve kalıcı iletişim kurmada önemi her geçen gün artan pazarlama aracıdır. Üretim etkinliğinin hedef kitle için cazip olması, üretim süresince orada bulunma, pazarlama iletişimi mesajına maruz kalma süresini artırıcı faktördür. Bu üretim etkinliklerinin seçilmesi, yönetilmesi istenen etkiye ulaşılmasının sağlanması titizlikle yürütülmesiyle mümkündür. İl, ilçe ve köylerimizde özel veya kamu eğitim kurumlarının açtığı kurslar, atölyeler ve evler tüccarların siparişlerini karşılamaktadır. Tüccar üretimlerinde malzeme, teknik, motif ve renk bozulma yozlaşmaları ayrıca seri üretim amaçlandığından süreçte olan hatalardan dolayı kalite düşüklüğü olmaktadır. Pazarlama faaliyetleri disiplinli ve bilinçli şekilde yöneten markalar değerlerine katkı sağlayabilmekte, satışlarını artırabilmektedir. Türkiye’de son yıllarda organizasyonların artması sonucu sponsor firma sayısında artış gözlenmektedir. Bir diğer sorun ise toplumsal değişimdir (Onuk ve Akpınarlı, 2005, s.36; Altunbaş, 2008, s.31).

Sanayileşme sürecinde ülkemizde; birçok alanda toplumsal yaşama etki eden köklü değişimler olmuştur, olmaktadır. Değişimler ise günümüz Türkiye’sinde, kültürümüzde, eski ile yeni arasındaki bağların çok çabuk kopmasına etken olmaktadır. Bu nedenle bile olsa eski ile yeni arasında geçen sürede değişimi izleme olanağı veren kültür ürünlerinin, bilgilerin, becerilerin iyi sergilenmesi durumunda, toplum, geçmişle günümüz arasındaki geçidin bilincinde olmuşlardır (Öztürk, 2003, s.216).

El sanatlarındaki değişimlerin nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür;

- Aile içi üretimden sanayi üretimine geçiş
- Özgün ürünlerden seri üretime geçiş
- Geleneksellikten güncel yaşantıya geçiş
- El emeği ve basit araçlardan makinaya geçiş

Bu değişimler el sanatı ürünlerinin yozlaşmasına veya yok olmasına da neden olmaktadır (Onuk ve arkadaşları, 2004, s.386).

GELENEKSEL EL SANATLARI ÜRÜNLERİNDE MARKALAŞMA

Günümüzde el sanatları üretiminin geleneklere bağlı olarak yöresel anlayışla ve eski üretim biçimiyle sürdürülmesine karşın; sanat ve tasarım alanlarında, gelişen teknolojik olanaklar kullanılarak çağcıl bir yaklaşımla, yaşamın her kesitinde egemen olmaktadır. Basit yöntem ve araçlarla üretilmiş kullanım nesneleri bugün geliştirilmiş makine ve teknoloji sayesinde daha hızlı, daha kolay ve daha çok üretme olanağı olmuştur. Bu etkenlerden dolayı el sanatları ürünlerinin yerini giderek endüstriyel ürünler almaktadır. Bu oluşum sonucu el sanatlarının birçok dalı da gittikçe önemini ve işlevini yitirmektedir (Ergür, 1997, s.383). Geleneksel el sanatlarımızı yaşatabilmek için; ulusal ve uluslar arası boyutlarda tanıtmak, geleneksel özelliklerini bozmadan üretebilmek, yeni kuşaklara

aktarılması için eğitim programları düzenlemek, pazarlama sorunlarını çözmek, toplam kalite yönetimini uygulamak, marka olmak v.b. unsurları çözümlememiz gerekmektedir. Aynı el sanatlarını üreten yörelerden ve ustalardan farklı özellikler yani talep edilen özellikler kazandırmalıyız. El sanatı ürünleri arasında farklılaşmanın yolu markalaşmaktan geçmektedir. Günümüzde özellikle teknolojinin gelişmesiyle beraber Geleneksel El Sanatı ürünlerimizden çok, makine yapımı ürünlere talep artmıştır. Bunun en başlı sebepleri ise fabrikasyon ürünlerin daha ucuz ve marka olmasıdır.

Türkiye’de markalaşma ile ilgili kuruluşumuz olan Türk Patent Enstitüsü markayı şu şekilde tanımlamaktadır, “bir teşebbüsün mal veya hizmetlerini bir başka teşebbüsün mal veya hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlaması koşuluyla, kişi adları dahil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar, malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayımlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işaretlere verilen addır” (556 Sayılı KHK, 1995:madde 5).

Markanın iki önemli fonksiyonu bulunmaktadır. Birincisi tüketicinin (alıcı) kendine uygun bulduğu ürünleri benzerlerinden ayırt etmesini ve satıcılara da markaların tutunması halinde sadık müşteri edinme imkânı sağlamasıdır. İkincisi ise, tüketici ile üretici arasındaki iletişim yani ürünle ilgili bir sorun yaşanması halinde tüketicinin muhatap bulma kolaylığıdır. Tüketici bakış açısıyla marka, ürünün önemli bir parçasını oluşturmakla birlikte ürüne değer kazandıran bir nitelik taşımaktadır.

Aynı zamanda markalaşmak, küresel değer zincirinde üst aşamalara terfi etmek ve yaratılan değeri daha yüksek oranda firma (ve hatta firmanın yerleşik olduğu ülke) bünyesinde tutmak demektir.

Markalaşma aslında farklılaştırmaya dayanan rekabet stratejisinin bir unsurudur. Farklılaşma tüm sanayi içinde özel ve farklı bir şey yaratmayı gerektirmektedir. Çeşitli şekillerde farklılaşma yaklaşımları olabilir; tasarım ve marka, teknolojik özellikler, müşteri hizmetleri, pazarlama, ürün farklılıkları veya pazara ilk giren firma olmak farklılaşmayı ve müşteri sadakati kazanmayı sağlar. Farklılaşma sonucu müşterilerin fiyata karşı duyarlılıkları azalacağından bu durum firmalara rekabet avantajı sağlar. Günümüzde artan ürün ve hizmet alternatifleri ile müşteri ihtiyaç ve beklentileri bu ihtiyaçların karşılanmasını amaçlayan pazarlama kavramına ve pazarlama stratejisine gittikçe daha fazla önem kazandırır. Markalaşma ise pazarlama stratejisinin en önemli nihai amacıdır ve pazarlama stratejisi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Zaman içinde pazarlama stratejisi yaklaşımları teknoloji ve tüketici tercihlerindeki gelişmelere paralel olarak değişmektedir (Gemci ve arkadaşları, 2009, s.108).

Geleneksel el sanatlarımız günümüzde küçük ölçekli işletmeler ve evlerde aileler tarafından yapılmaktadır. Bu yüzden geleneksel el sanatı ürünlerimizin markalaşma olasılığı çok güç olmakla birlikte, geleneksel el sanatı ürünlerimizin gereken değeri görmesi için markalaşması gerekmektedir.

Anadolu’nun birçok yöresinde yöredeki hammadde özelliğine göre yapılan el sanatları endüstriyelleşme süreci içerisinde küçük işletmelere dönüşmekte, sancılı bir şekilde varlığını sürdürmekte veya yok olmaktadır. Özellikle el sanatları konusunda çalışan aile, atölye ve küçük işletmelerin rekabet edebilmeleri güç olmaktadır. Bu nedenle güçlerini birleştirecek gruplar haline gelmeleri geleneksel bürokratik yapı olan

ayırışmadan çok bütünleşme amaçlamaktadır. Coğrafi bölgelerdeki birey ve işletmeler güçlerini yeni iletişim teknolojileriyle birleştirecek organizasyonlar oluşturmalarıdır. Temel yetkinlikleri, kaynakları, müşteri – pazar fırsatları bir araya getirerek ortak marka anlayışı etrafında toplanıp tüketiciye ulaşmalıdır. Çünkü yeni ürün geliştirmek, yeni pazarlara girmek yüksek bedeller gerektirmektedir. Birlikte hareketle bu sorun çözümlenmiş olacaktır. El sanatları konularının çoğunluğu mikro işletmeler haline dönüşerek KOBİ'lerin güç birliği yapmalarına yönelik stratejiler belirlemeyi amaçlamıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede KOBİ'lerin önemi artmıştır. Çünkü bölgeler arası ekonomik gelişmelerde dengesizlik, işsizlik, yoksullaşma, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve etkin rekabet ortamının olmaması ekonomik sıkıntıları büyötmüştür. KOBİ'lerin büyük işletmelere göre bağımsız girişim ve teşebbüs yeteneği fazladır. Ancak “Dokuzuncu Kalkınma Planı KOBİ İhtisas Raporunda”; modern pazarlama tekniklerini kullanamamak ve kalite ve markalaşma eksikliğinden söz edilmektedir. Bu iki temel sorunun giderilmesi KOBİ ve el sanatları üreticilerinin ürünlerini pazarlara etkin şekilde sunmaları için marka oluşturmaının desteklenmesi gerekmektedir.

Geleneksel el sanatları üreticileri kooperatif, vakıf vb. kurumlar altında birleşerek bireysel markalarla pazar paylarını arttırmalıdır. Ayrıca müşterilerin satın almada karşılaştıkları riskler Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı (WIPO) tarafından ortak markalarla çözümlenmektedir. Ortak marka kavramı Türk Patent Enstitüsü tarafından da benimsenerek “üretim hizmet veya ticaret işletmelerinden oluşan bir grubun mal veya hizmetlerini diğer işletmelerden ayırt etmeye yarayan işarettir”. Ortak markalar bölgesel kalkınma açısından da rekabet avantajı sağlamaktadır. Bir bölgedeki güçlü sektörler için oluşturulacak ortak markalarla bölgenin hedef alıcıları üzerinde de kalite güvencesi oluşturulmaktadır (Bardakçı ve Haşiloğlu, 2008, s.76).

Markanın üreticiye sağladığı en önemli avantaj rakiplerinden ayırt edilmesidir. Marka sayesinde üreticinin karı artmakta, sürdürülebilirliği devam etmekte ve rekabeti hızlanmaktadır. Marka olmak veya markalaşmak süreci uzun ve pahalı olduğundan üreticilerin bu konuda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

- Geleneksel el sanatlarının markalaşması için;
- Geleneksel hammadde özelliğine önem verilmeli
- Geleneksel renk özelliğine önem verilmeli
- Geleneksel motif özelliğine önem verilmeli
- Geleneksel Kompozisyon özelliğine önem verilmeli
- Yöre özelliğine önem verilmeli
- Dokuyucu özelliğine önem verilmeli
- Geleneksel el sanatlarında standartların geliştirilmesine önem verilmeli
- Bireysel yapıdan küçük işletmelere dönüşmesine önem verilmeli
- Güçlerin birleştirilerek bütünleşmesine önem verilmeli

- Teknolojik gelişmelerden faydalanacak araştırmalara yer verilmeli
- Ulusal ve uluslar arası el sanatları kuruluşları ile iletişim kurulmalı,
- Marka ile ilgili kanunların bilinmesine önem verilmeli,
- Rekabet gücünün geliştirilmesine önem verilmeli,
- Toplumun ihtiyacı olan ürünlerin üretilmesine önem verilmelidir.

Sonuç olarak; geleneksel el sanatlarımızın yaşatılması ve üretimin artırılması için pazar oluşması gerekmektedir. Pazar oluşması ve rekabet gücü kazanılması için markalaşması şarttır. Markalaşma ile ilgili yasal hükümler büyük işletmeler için kolay çözümlenmektedir. Ancak küçük aile işletmeleri veya KOBİ'ler için kurumsallaşarak çözümlenmesi en iyi yoldur. Bu nedenle geleneksel üretim yapan ustalarımızın devlet, özel kurumlar ve üniversiteler tarafından desteklenip, bilinçlendirilerek ulusal ve uluslar arası marka olmaları için girişimler yapılmalıdır. Bir örnek olarak;

Şanlıurfa el sanatlarının markalaşması ile ilgili“Şanlıurfa El Sanatları Araştırma Geliştirme Projesi” Şanlıurfa Valiliği ile Gazi Üniversitesi çerçevesinde 2010 – 2011 yıllarında Doç. Dr. H. Feriha Akpınarlı yürütücülüğünde Yrd. Doç.Dr.MeralBüyükyazıcı

Yrd. Doç. Dr. Fatma Nur Başaran Yrd. Doç.Dr. Hatice Tozun ve Pelin Ertürk 'ten oluşan araştırma grubu tarafından yürütülmüştür. Projede il ilçe ve köylerde alan çalışması yapılmış ve Şanlıurfa merkezde Geleneksel el sanatları merkezi (GESEM) kurulmuştur. Bu merkezde üretimi durdurulan el sanatlarından kazazıcılık, keçecilik, çulhacılık, kürkçülük, halı, kilim vb. yeniden üretime başlanmıştır. Üretilen ürünler ŞURKAV müze ve satış merkezlerinde satılarak halkın görüşleri de alınarak markalaşma yönünden çalışmalar sürdürülmektedir.

Markalaşan bir el sanatına ulaşım kolay bir şekilde sağlanmalı gerek sunduğu iş olanakları gerekse uluslar arası fuar ve sergilerle sürekli bir ilgi sağlanmalıdır. Bu noktada, uluslar arası fuarlar, sempozyumlar ve sergiler markalaşmış geleneksel el sanatlarının göz önünde olması açısından çok önemlidir.

KAYNAKÇA

- Altunbaş, H. (2008). Pazarlama İletişimi ve Etkinlik (Event) Pazarlaması "Müzik Eğlence Etkinliğinin Marka İletişimine Etkisi". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 34, 23 – 35.
- Bardakçı, A., ve Haşiloğlu, B. (2008). Buldan dokumacılık işletmelerinde güç birliği: ortak marka – perakendecilik. *Yerel Siyaset Fakültesi Dergisi*, 31, 74–81.
- Büyükdikmen, Y. (2006). İlköğretim ikinci kademede geleneksel Türk el sanatlarının eğitimi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ergür, A. (1997, 22 – 24 Kasım). El sanatları ve endüstri. Türkiye’de El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar içindeki Yeri Sempozyumunda sunuldu, İzmir.

- Gemci, R., Gülşen, G., ve Kabasakal, M. (2009). Markalar ve markalaşma şartları. Uludağ Üniversitesi Mühendislik – Mimarlık Fakültesi Dergisi, 14(1), 105–114.
- Karahan, S. (2006). Geleneksel Türk el sanatlarından halı – kilim işletmelerinin üretim – pazarlama sorunları ve çözüm önerileri – Van örneği. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Onuk, T., Akpınarlı, F., ve Ortaç S. (2004, 17 – 19 Aralık). El sanatları ürünlerindeki değişim. Halk Kültüründe Değişim Uluslar Arası Sempozyumunda sunuldu, Kocaeli.
- Onuk, T., ve Akpınarlı, F. (2002, 17 – 21 Aralık). Cumhuriyetten günümüze el sanatlarının doğuşu, gelişimi, sosyal, kültürel, eğitim ve ekonomi ilişkileri bakımlarından bugünkü durumu ve geleceği. V. Türk Kültürü Kongresinde sunuldu, Ankara.
- Öztürk, İ. (2003, 12 – 14 Aralık). Uluslar arası ilişkilerde kültürün *maddi (el sanatı) ürünlerinin ülke tanıtımı açısından önemi*. Halk Kültürlerinin Uluslar Arası İlişkilere Katkısı Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- <http://www.diyadinnet.com/YararliBilgiler-529&Bilgi=t%C3%BCrk-el-sanatlar%C4%B1> (26.03.2012 tarihinde alınmıştır).

556 Numaralı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname

GELENEKSEL EL SANATLARIMIZIN YEREL KALKINMADA VE EKONOMİDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Taciser ONUK*, H. Feriha AKPINARLI**

ÖZET

El sanatları Türk halkının duygularını, yaşadığı hayatın izlerini kolaylıkla aktardığı en önemli araçlardan biridir. Geleneksel kültürü yeni kuşaklara aktarma görevinin yanında, el sanatları yaşadıkları ve üretildikleri zamana tanıklık eder. Ekonomik katkılarıyla birlikte geçmişten günümüze kültürel köprü görevi görürken sanatçının ruh sağlığını olumlu etkiler, boş vakitlerini değerlendirir, ekonomisine katkı sağlar ve insan ilişkilerini düzenleyerek sosyalleştirir. Bu bağlamda el sanatları bir ulusun kültürel kimlik ve kişiliğinin de en canlı ve anlamlı belgeleridir.

Bu çalışmada geleneksel el sanatlarımızın yerel kalkınma ve ekonomideki yeri, önemi ve katkılarını uzun yıllar Anadolu ve balkanların çeşitli bölgelerinde uygulanmış olduğumuz projelerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: El sanatları, yerel kalkınma, proje, geleneksel

GİRİŞ

Türk halkının konar-göçer yaşamı sürdürmelerinden dolayı değişimi seven ve yeni koşullara uyum sağlayan bir ulus özelliği taşıdığı görülmektedir. Bu değişim özelliklerinin yanında geleneklerine bağlı kalmış bir toplumdur. Türk kültürünün temelindeki farklı inançlardan dolayı tek boyutlu değil çok çeşitliliği yaşamıştır.

Türk el sanatlarının gerek İslamiyet öncesi gerekse İslamiyet sonrası Türklerin hâkimiyet kurduğu pek çok coğrafi bölgelerdeki süsleme geleneklerinden etkilenmiş olması doğaldır. Sanatsal duygularını yaşattıkları el sanatlarında birçok kültürün izlerini bir arada ve İslam süslemeleri ile kaynaşmıştır. Ancak bu etkilenme çok kısa bir zaman dilimin de kalmış gerek renk, motif ve kompozisyon yönlerinden gerekse Türklere özgü sadelik yönünden Türk duyuş ve düşüncesinin en önemli ifade aracı haline gelmiştir. Bu motifler uygulandığı alanın bütünlüğünü bozmadan o esere ayrı bir ahenk ve güzellik katmaktadır. En basit gibi görünen bir oya, işleme, dokuma, çorap, ahşap, deri vb.ler sanatları motifinin ardında binlerce yıllık kültür oluşumunun gelenekleri, görenekleri, efsaneleri inançları bulunmasına rağmen Türk kültürünün potasında erimiş yeni bir sentez ve ifade zenginliğini kazanmıştır. (Onuk,2000)

Geleneksel el sanatlarımızın renk, motif, kompozisyon düzenlemelerini belirli kalıplarla sığdırmak mümkün değildir. Geleneksel el sanatlarımız işlevsel olarak üretilen

* Prof.Dr. Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, taciser@gazi.edu.tr

** Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, feriha@gazi.edu.tr

sanat özelliklerini yansıtan kaygı taşımayan yapıdadırlar. Bu nedenle estetik ve sanatsal ölçülerle incelemek gerekmektedir.

El sanatları, bireylerin bilgi ve becerisine dayanan özellikle doğal hammaddelerin kullanıldığı elle ve basit araçlarla yapılan ve toplum kültürünü, gelenek ve göreneklerini taşıyan ayrıca üretimini yapan bireylerin duygu, düşünce ve becerisini yansıtan, gelir getirici üretime yönelik ürünlerdir. Maddi kültürümüzün en güzel örnekleri olan el sanatları, Türk halk kültürünü tanımlaması, çeşitliliği ve sanat değeri ile geçmişten geleceğe taşıması özellikleri ile dünya el sanatları içinde seçkin bir yere sahiptir (Onuk, Akpınarlı, Ortaç, Alp, 1998, s.13). Ayrıca el sanatları ülkenin gelenek ve göreneklerinin yaşam biçiminin kuşaktan kuşağa aktarılmasında geliştirilmesinde ve devam ettirilmesinde de en büyük rolü oynamaktadır.

Birçok uygarlığın beşiği olan Anadolu, bu uygarlıkların kültürlerini her köşesinde hala taşımaktadır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra bu eski uygarlıkların kültürleri özellikle el sanatları varlıklarını yeni bir sentez içinde sürdürerek günümüzde de devam ettirmektedirler. Dünyanın hiç bir ulusu halk sanatı konusunda binlerce yıllık bir kültür birikimi olan Anadolu kadar zengin kaynaklara sahip değildir. (Onuk,2000)

Atatürk el sanatları konularında başlatmış olduğu bilinçlendirme projelerinde Türk araştırmacılarını çeşitli çalışmalara yönlendirmiştir. “1936’da Kazım Dirik, 1942’de Celal Esat Arseven, Tahsin Öz, Nurettin Yatman, Nurettin Rüştü Bingöl 1953’te Rıfki Melül Meriç, Kenan Özbel, Yusuf Durul İstanbul dışında geleneksel sanatlarda araştırmaların başlamasında öncülük etmişlerdir.” (Uğurlu,1997 s.291) Bu sanatçılardan önce yabancı bilim adamları İslam sanatları konusunda çalışmalar yapmışlardır. Türk bilim adamları Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yapmış oldukları araştırmalar bunlara dayalı makaleler, kitaplar, sergiler günümüzde yapılan çalışmalara örnek ve temel olmuştur.

YEREL KALKINMA PROJELERİ

Yerel kalkınma projeleri yöre ve bölgelere kendi ekonomik ve sosyal geleceğini şekillendirme fırsatı sunmakta ve kamu ve özel karar verme sürecinin şekillendirdiği yerel kalkınma politikalarının ön plana çıkmasına katkı sağlamaktadır. Günümüzde ulusal ve uluslararası organizasyonlar, yerel düzeyde ekonomik kalkınma sürecini destekleyen kapsamlı programları uygulamaktadır.

Yerel kalkınma stratejileri ve organizasyonları, ülkelerin kendine özgün tarihi, kültürel, ekonomik, sosyal, politik özelliklerine sahip çıkıp ve geleceğe yönelik kalkınma projeleri için gerekli görülmektedir. Bu neden yerel kalkınma projelerinin önemini de vurgulanmaktadır. Dünyanın ve ülkemizin farklı bölgelerin de benzer şekilde farklı yapılar mevcut olduğundan yerel kalkınma için tek bir organizasyonel model oluşturulması oldukça güçtür. Ancak temel hedef çerçevesinde bir bölgenin kendi kültürü, tarihi, sosyo-ekonomik şartları ve ekonomik özelliklerine göre modeller geliştirilebilmektedir. Bu modelleri geliştirmede şu kriterler önemlidir. Yerel kalkınma projelerinde kurumsallaşmış bir yapı, bölgesel yapının özelliklerini kavrama, veri toplama araçlarını uygun tespit etme, uzman kişilerden oluşan ekipler oluşturma, yerel kalkınmada

öncelikleri iyi tespit etme ve iyi planlama yapma, girişimci gelişimine ve sürdürülmesine yardımcı olma, kadın eğitime önem verme, bölgenin ekonomik varlığını sürdürebilme, çevreyi koruma ve geliştirme, yerel işbirliği için çeşitli kurumlarla ortak olma, ulusal ve uluslararası ağ oluşumuna katkı sağlamadır.

Toplumların sanat duyarlılığını en kesin ve açık biçimde o toplumun el sanatlarında görmek mümkündür.(Onuk, 1988) El sanatları konusundaki araştırmaları yaparak kuşaktan kuşağa aktarma görevi ile Atatürk'e, ülkemize ve ailemize biraz olsun borcumu ödeyebiliriz. Anadolu insanına ulaşabilmenin yolu onun ürettiği ve yarattığı el sanatlarıdır. Bu bağlamda dünyanın hiçbir ulusu El sanatları konusunda Anadolu kadar zengin kaynaklara sahip değildir.

Bu çalışmalardaki hedefimiz sahip olduğumuz şansı Anadolu insanına ulaştırarak onlarla paylaşmak, özellikle kız çocuklarını yönlendirerek kadının ve ailenin ekonomik alanda güçlenmesine katkıda bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda 1981 yılından bu yana yerel kalkınma projelerini devam ettirmekteyiz.

Belirlenen hedefler çerçevesinde hazırlanan projelerde ülke kültürünün yaşatılması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerçekleştirilmiştir. Ülke kalkınmasında eğitimin önemi kaçınılmazdır. Eğitim doğuştan hatta anne karnında başladığından yeni kuşakların sağlıklı olması için özellikle kadın eğitimi çok önemlidir. El sanatları üretiminde önemli bir yere sahip olan kadınlarımızın eğitimi ülkemizde ihmal edilmiş konuların başında gelmektedir.

Yerel kalkınma projeleri bir bütün olarak ele alınmalıdır. El sanatlarının özelliklerini araştırmak yeterli olmamalıdır. El sanatlarını üreten bireylerin sorunlarının çözümünde katkıda bulunulması, toplumun gelişmesine, kalkınmasına, ekonomisine katkı sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle Kız çocuklarının okutulması, ekonomik özgürlüklerinin kazandırılması için gerekli çalışmaları yapmak ülkemizdeki her vatandaşın görevidir.

Anadolu'nun birçok yöresinde Vali, Kaymakam ve yöneticilerin destekleri ve kendi çabalarımız ile gerçekleştirdiğimiz El sanatlarına yönelik bazı çalışmalarımızla ilgili özet bilgiler sunulacaktır. İçel, Şanlıurfa, Ankara, Silifke, Eşme, Tarsus, Beypazarı, Çankırı, Rize gibi il, ilçelerde yaptığımız alan araştırmalarında özellikle kadınlarla yüz yüze görüşerek elde ettiğimiz verileri çeşitli kongre, sempozyum, konferanslarla duyurulmuş, yayın haline getirilerek ve sergiler açarak tanıtmaya çalışmaktayız.

İlk kez 1981 yılında Ankara Üniversitesinde Yüksek Lisans tez konusu olarak Güney Anadolu'nun bazı yörelerinde oylarla başladığımız ve el sanatlarıyla devam ettiğimiz araştırmalara göre; Tekniğin ilerlemesi ve zevklerin değişmesine karşın insanlar sustuğu zaman renkler ve motifler konuşur. Aynı zamanda el sanatları özellikle Türk kadınının zevkinin, zekâsının ve yaratıcı gücünün de belgeleri olarak ayrı bir değer taşımaktadırlar. Prof.Dr. Taciser Onuk tarafından yapılan Oylarla ilgili Yüksek Lisans tezi el sanatları konusunda yapılacak bilimsel çalışmalara örnek teşkil etmiştir.1981yılında "İğne Oyları" kitabı İş bankası Yayınları olarak basılmış ve 1988'de ikinci basımı yapılmıştır.2000 yılında oya çalışmaları geliştirilerek "Osmanlıdan Günümüze Oylar" kitabı Kültür Bakanlığı yayını olarak basılmıştır.

1994 yılında Şanlıurfa Valiliğinin daveti üzerine Şanlıurfa halkına özellikle kadınlara yönelik sosyal ve kültürel çalışmaları anlatmak ve el sanatlarını nasıl değerlendireceklerini vurgulamak için yapılan sergi ve konferans Şanlıurfa da büyük ilgiyle izlenmiştir

1995 yılında gerçekleştirdiğimiz projelerden ikincisi **“Kırıkkale-Karakeçiliden Şanlıurfa-Karakeçiliye Ortak Kültür Değerleri”** projesidir. Gazi Üniversitesi öğretim üyeleri olarak gerçekleştirdiğimiz projenin amacı; Aynı kökenden gelip ayrı bölgelerde yaşamalarına rağmen aynı ortak kültüre sahip Karakeçililerin ortak değerlerini el sanatları ürünlerini (kilim, oya, çorap v.b.) incelemek özellikle kadın ve aileye ulaşmak aynı zamanda Türkiye’de ayrı bölgelerdeki Karakeçilileri tanıştırmak, kaynaştırmak sosyal kültürel ve ekonomik alanda gelişime katkıda bulunmak idi. Bu amaçla, Kırıkkale-Karakeçili ilçesi ve Şanlıurfa ili Suruç, Siverek ilçeleri ve pek çok köyde ev, ev dolaşarak binlerce kişi ve gurupla görüşülmüş el sanatları ürünleri tespit edilmiş, özellikle kız çocukların, kadınların eğitim ve ailenin sosyal durumu incelenmiş, fotoğraf ve video çekimleri yapılarak belgelenmiştir.

Fotoğraf 1: Kırıkkale Karakeçili ilçesi (2000 yılındaki görünüm).

Ankara’nın 70 km yakınındaki Kırıkkale-Karakeçili ilçesinde yaptığımız araştırmada; ilçede eğitim düzeyinin çok düşük olduğu, akraba evliliklerinin sonucu olarak özürlü çocukların sayısının fazlalığı, ilkokuldan sonra kız çocuklarının okutulmaması, ilçede yakıt olarak genellikle tezek kullanılması, yolların toprak olması nedeniyle kışın çamur yazın toz içinde yaşamaları ve belirgin olarak ekonomik durumlarının bozuk olması ilk şaşkınlık anılarımızdır.

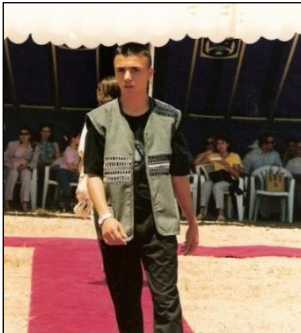
Araştırmanın ikinci boyutu olan Şanlıurfa ili Siverek ve Suruç ilçelerinde yaşayan Karakeçili Türkmenlerinde çalışmalar sürdürülmüştür. 1924 tarihinde Ali Fuat Cebesoy’un kitabındaki Atatürk’ün sözleri şöyle özetlenebilir. “Şayet Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerindeki vatandaşlarımıza Türkçe’yi öğretmezseniz ilerde başınıza çok önemli sıkıntılar açılabilir”. Kendi insanlarımıza 1923 den bu yana ortak resmi dilimiz

kültürümüzün temel taşı Türkçe'mizi öğretemediğimiz için kendi ülkemizde Türkmen kardeşlerimizle bile tercümanla konuşarak bilgiler edinmiştik. Bir başka şaşkınlığımız Kırıkkale-Karakeçililer ile Şanlıurfa-Karakeçililerin dokudukları kilimlerdeki motif ve renklerin farkı dillerdeki benzerlikleri ortak kültür değerlerinin önemini göstermekteydi. Birbirlerini hiç görmeyen aynı kültürün insanları kilim motiflerinde hemen hemen aynı renk ve aynı biçimleri kullanarak farklı dillerde aynı isimleri vermişlerdi.

Fotoğraf 2: Şanlıurfa Siverek Karakeçili Halkı ile Prof.Dr. Taciser Onuk ve Doç Dr.H.Feriha Akpınarlı

Proje sonucunda elde edinilen bilgiler rapor haline getirilerek ilgili yerlere sunulmuş ve sürdürülebilirlik çalışmalarına başlanmıştır. 1995 yılı Eylül ayında Kırıkkale Karakeçili ilçesi kaymakamı Münir Karaloğlu ve karakeçili ilçesi halkının katkıları ile "1.Karakeçili Şenlikleri" Şanlıurfa ve Kırıkkale Dergilerinde makaleler, ulusal ve uluslararası kongrelerde bildiriler, 1997 yılında Şanlıurfa Siverek ilçesi karakeçi bucağında karakeçili kadınların çabalarıyla başlatılan "Şanlıurfa Karakeçili Şenlikleri" (her yıl Mayısın ilk haftası Şanlıurfa, Siverek ve Eylül ayında Kırıkkale-Karakeçili ilçesinde devam etmektedir). Ankara, Şanlıurfa Ve Kırıkkale Karakeçili İlçesinde Karakeçili kilim ve el sanatları sergileri, Geleneksel giysilerden G.Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi Doç.Dr.H. Feriha Akpınarlı ve Yrd.Doç.Dr. H.Serpil Ortaç Atölyelerinde tasarlanan ve üretilen giysi defileleri (Şanlıurfa karakeçili bucağında 1998 şenliklerinde ve Ankara'da 1998-2002 arasında farklı etkinlikler yapılmıştır.)

Fotoğraf 3: Siverek Karakeçili Şenliklerinde Defile

Şenliklerde yöneticiler Türk dünyasından temsilcilerin ve yurt içinde çeşitli bölgelerde yaşayan Karakeçililerin katılımı ile yaşanan tanışma, dostluk, arkadaşlık, yakınlaşma, paylaşma çığ gibi büyümekte, sosyal ve kültürel bağların gelişmesinde büyük yararlar sağlanmaktadır. Toplum için en önemli gelişme sosyal değişimin yanında Karakeçili kızlarımızın sayısının her yıl artarak en iyi üniversitelerden başarılı bir şekilde mezun olmalarıdır. Bu güzel çocuklarımızla aile çevre ve toplum daha da güzelleşecektir. 1997 yılına göre her yönden değişen Şanlıurfa- Siverek ilçesinde şenlik alanımızın hemen yanındaki tepede şimdi çok büyük Türkiye haritasının ortasında daha büyük boyutta bayrağımız dalgalanmaktadır. Şanlıurfa Sayın Valisine özellikle Şanlıurfa-Siverek Kaymakamına Karakeçili ailesine teşekkürlerimizi iletiyoruz. Sonsuza kadar devam edecek bu proje kapsamında kurulan Şanlıurfa Karakeçililer Kültür Derneği ve diğer bölgelerde yaşayan Karakeçililer kültür dernekleri şenliklere katılan yöre ve çevre halkına da çok önemli katkılar sağlamakta ve örnek olmaktadır.

Karakeçililerle ilgili uluslar arası kongrelerde sunulan bildirilerimizin yanı sıra “Şanlıurfa-Karakeçili Kilimleri” kitabımız da 2003 yılında Başbakanlık Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca yayınlanmıştır.

Üçüncü önemli ve kalıcı projemiz 1997 yılında kadın ve aileye yönelik ‘İçel El Sanatlarını Araştırma, Geliştirme, Üretim, Eğitim ve Pazarlama’ projesidir. İçel Valiliğinin katkılarıyla Prof.Dr. Taciser Onuk, Yrd. Doç.Dr. H. Feriha Akpınarlı, Yrd. Doç.Dr. Serpil Ortaç, Araştırma Görevlisi Özlem Alp ve sekreteryaya görevi yapan Mersin Halk Eğitim müdürü Hilmi Dulkadiroğlu ile gerçekleştirdiğimiz projenin amacı; İçel yöresindeki geleneksel el sanatlarını araştırmak, geliştirmek, belgelemek, tanıtmak, çağdaş boyutlar kazandırarak Türk kültür ve turizmüne katkıda bulunmak, el emeğini boş zamanlarını değerlendirip aile ve toplum ekonomisini kaldırmak, özellikle kadın ve aileye ulaşarak eğitim, ekonomik ve sosyal bakımdan gelişimine olumlu katkılar sağlamak idi.

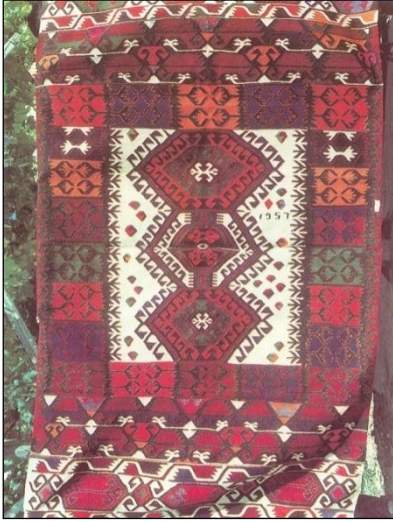
Bu amaçlar doğrultusunda İçel ilinin on ilçesi ve seçilen elli pilot köyde iki bin aile ve binlerce insanla yüz yüze görüşülmüş dostluklar, arkadaşlıklar kurulmuş bilimsel yöntemlerle tespit edilen her yörenin el sanatları ürünleri iğne oyaları, el dokuması kilimler, yeni el tezgahı ve malzemeleri ile eskiden dokunan kumaşlar aynı özellikte yeni tasarımlarla dokutulmuştur.

Bir şenlik ve yarışma ortamında yaşanan ve yaratılan ürünler, modacı Cemil İpekçinin tasarımları ile muhteşem bir defileye dönüşmüştür. İstanbul’da gerçekleşen defilenin geliri Mehmetçik Vakfı ile paylaşılmıştır.

Bu proje kapsamında İÇEV Vakfı kurularak doğal boyacılık atölyeleri oluşturulmuş olup iğne oyaları yeni tasarlanmış kumaşlar ve kilimler dokunup vakıf aracılığı ile pazarlanmakta ve çalışmalar devam etmektedir. Ayrıca İçel iliyle ilgili “İçel El Sanatları (1998), Tarsus El Sanatları (1998) ve Silifke Folkloru (2004) isimli kitaplarımız yayınlanmıştır.

Dördüncü yerel kalkınma projesi; Sayın Semra Sezer Hanımefendi’nin çağrısı üzerine 2001’de himayelerindeki Ulusal Eğitime Destek Projesi kapsamında Ankara Valiliğince yürütülen ‘Ankara İli El Sanatları ve Beslenme Kültürü’ projesi Prof.Dr. Taciser Onuk koordinatörlüğünde Yrd. Doç.Dr. H.Feriha Akpınarlı, Yrd. Doç.Dr. H.Serpil Ortaç,

Yrd. Doç.Dr. Deniz Ayda, Yrd. Doç.Dr. Saime Küçükkömürler, ve araştırma görevlisi Hülya Köklü'den oluşan araştırma ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Sayın Semra Sezer ve Sivil Toplum kuruluşları başkanlarının katılımıyla Ankara'nın 15 ilçesinde çalışmalara yapılmıştır. Araştırmacılarla İlçe merkezleri ve 85 köyde geleneksel el sanatlarımızı dokuma, örgü, işleme, çömlekçilik ve beslenme alışkanlıkları konusunda binlerce kişiyle yüz yüze görüşülerek alan araştırması yapılmıştır.

Fotoğraf 4: İçel Yöresi Kilimi ve Küpeli Oya

Bu bağlamda, el sanatları ve beslenme alışkanlıklarını araştırmak, belgelemek, tanıtmak ,çağdaş yorumlarla yeni boyutlar kazandırarak aile ve toplum ekonomisine katkı sağlamak amacıyla ailenin özellikle kadın ve kız çocukların okuma,yazma ve eğitim durumlarının tespiti için görüşmeler,araştırmalar yapılmış ve anketler uygulanmıştır.

Fotoğraf 5: Ankara Projesi Nallıhan ipek üretimi

Araştırma sonuçlarına göre; özellikle okuma-yazma, kursları (İl Milli Eğitim Müdürlüğünce) açılmış eğitim, sağlık ve ihtiyaç duyulan konularda Ankara'daki ilgili üniversite öğretim üyelerinin katkıları ile seminer, konferans ve uygulamalı çalışmalar yapılmıştır.

El sanatları ile ilgili araştırmalar ve tespitler sonucunda her ilçenin kendine özgü el sanatları ürünleri, yeni boyutlar kazandırılarak, üretilmiş, sergilenmiş, pazarlanmak üzere çalışmalar yapılmıştır.

Ayrıca "Ankara İli El Sanatları Ve Beslenme Kültürü" isimli kitabımız 2005 yılında Başbakanlık Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca yayınlanmıştır

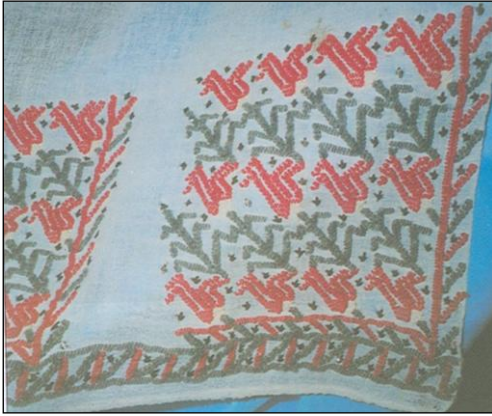
Beşinci yerel kalkınma projesi; 2002 yılında Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi 'ne görevi yapan Prof. Dr. Taciser Onuk 'un destekleri başlayan ile dört yıl devam eden Yerel kalkınma projelerinin en önemlilerinden birisi 'Üniversite Halk Buluşması' adını verdiğimiz özgün projedir. Amacı Türkiye'nin her ilinde bulunan üniversitelerde üretilen bilgilerin halkla paylaşılmasını ve halka ulaştırılmasını sağlamaktır. Çünkü üniversitelerin öğrenci yetiştirmesi görevinin yanında halkı bilgilendirme, aydınlatma ve bilinçlendirme görevi ve sorumluluğu da vardır. Projenin amacı aynı zamanda bilimsel yolla uygulamalı olarak eğitim, yerel kalkınmaya katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda Ankara pilot il olarak seçilmiş başkentteki on üniversite İçişleri Bakanlığı aracılığıyla vilayette yirmi dört ilçenin kaymakamları ile Ankara Valiliğinde buluşturulmuştur. Üniversiteler çeşitli ilçeleri üstlenerek Çeşitli alanlarda (eğitim, sağlık, sanat, iletişim, turizm) uzman öğretim üyelerinden oluşan araştırma grubu tarafından ön araştırma inceleme gezileri yapılarak İlçe yetkilileri ve halkın sorunları, istekleri ve ihtiyaçları tespit edilmiş bu doğrultuda uzman öğretim üyeleri ilçelerde halka yönelik konferanslar vermiştir. İlçelerde üniversiteye hazırlık kursları, sağlık sorunlarına yönelik doktor kontrolleri yapılmıştır. Gazi Üniversitesi araştırma grubunda bulunan Yrd. Doç.Dr. H.Feriha Akpınarlı ve uzman hocalarımızın Beypazarı, Ayaş, Çubuk, Gündül, Evren, Şereflikoçhisar, Gölbaşı, Nallıhan, Akyurt ilçelerinde konferanslar düzenlenmiş, sergiler açılmış ve Çubuk ilçesinde 29 Ekim bayramı 3 günlük konferans, konser, sergi v.b. etkinliklerle kutlanmıştır.

Altıncı Projemiz; 2002 yılında Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanı olan Prof. Dr. Taciser Onuk 'un destekleri ile "Türk Kültürünün Çevre Kültürlerle Etkileşimi Projesi" çerçevesinde Kırım el Sanatlarının incelenmesi projesidir. Araştırmacı olarak Yrd. Doç.Dr. H. Feriha Akpınarlı'nın yürütmüş olduğu proje 2002 Nisan ayında Kırım il ve köylerinde gerçekleştirilmiştir. Müzelerdeki el sanatları özellikleri ile araştırılmış, ilgili sanatçılarla görüşülmüş, atölyelerde ve evlerde çalışmalar yapılarak veriler toplanmıştır. Proje verileri "Kırım El sanatlarının Dünü Bu Günü " isimli yayın hazırlanmış ve 2004 yılında Başbakanlık Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca yayınlanmıştır.

Yerel kalkınma projelerine devam edilmiş "Cumhuriyet dönemi Kültürümüzün Dünü Bu Günü Geleceği " (2002) ve "Türk Kültürünün Dünya Kültürlerine Etki ve

Katkıları”(2006) Uluslararası Kongreler gerçekleştirilmiş, Türk dünyası ve balkanlarla ilgili pek çok çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Valilerle yapılan protokol çerçevesinde illerde çeşitli konularda Uzman Öğretim üyeleri tarafından konferanslar verilerek tüm Anadolu’yu kapsayan çalışmalar sürdürülmüştür.

2005 yılında Gazi üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi desteğiyle Yrd. Doç.Dr. H.Feriha yürütücülüğünde “Çankırı ili El Sanatları” Projesi başlamış ve Çankırı il merkezi ve ilçelerinde el sanatları envanteri çalışılmıştır. 2008 yılında “Çankırı El sanatları” kitabı G.Ü. yayını olarak basılmıştır.

Fotoğraf 5: Kırım Maraması

2007 yılında Gazi üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi desteğiyle Doç.Dr. H.Feriha araştırma grubunda bulunduğu araştırma ekibi tarafından Rize ili Çamlıhemşin ve Hemşin ilçelerinde örücülük ve dokumacılıkla ilgili envanter taraması yapılmış ve “Çamlıhemşin- Hemşin Çorap Örücüsü” kitabı G.Ü. yayını olarak basılmıştır.

2010 yılında Gazi Üniversitesi ile Şanlıurfa Valiliği arasında imzalanan protokolle Doç. Dr. H. Feriha yürütücülüğünde; Şanlıurfa el sanatları envanter çalışması yapılmış ve Şanlıurfa el sanatlarını yaşatmak amacıyla Şanlıurfa geleneksel El sanatları Merkezi kurularak Üretim ve eğitim çalışmaları başlatılmış ve sürdürülmektedir. “Şanlıurfa El sanatları ve Sözlü Kültür Materyalleri” kitabı ŞURKAV yayını olarak basılmıştır. Farklı illerde yerel kalkınma projeleri halen sürdürülmektedir.

Sonuç olarak; Yapılan bilimsel araştırmalar ve çalışmalar doğrultusunda Anadolu El sanatlarının Türk halkının kültürel kimliğinin, kişiliğinin, yaratıcılığının tanınması ve tanıtılmasında en önemli belgeler olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Onuk, T. (2000)Osmanlı'dan Günümüze Oyalar T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara: (Türkçe-İngilizce)
- Onuk, T., H.F.Akpınarlı, (2005) Cumhuriyetten Günümüze El Sanatlarının Doğuşu, Gelişimi Sosyal Kültürel Eğitim ve Ekonomik İlişkileri Bakımından Bugünkü Durumu ve Geleceği,V. Türk Kültürü kongresi El sanatları Cilt XIII Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları .Ankara.
- Onuk, T., H.F.Akpınarlı, H.S.Ortaç, K.Ö. Alp. (1998)İçel El Sanatları Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara.
- Onuk, T., H.F.Akpınarlı, H.S. Ortaç, K.Ö. Alp.(1998) "Tarsus El sanatları" Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Uğurlu, A.(1997) Geleneksel Dokuma Sanatlarında Yeni Düşünce ve Yaklaşımlar Türkiye’de Geleneksel El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyum Bildirileri. Kültür Bakanlığı yayınları: Ankara

ÂHİLİKTE YÂRENLİĞE YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA RUHU

Gökhan Tarıman CENİKOĞLU*

ÖZET

XIII. Yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Anadolu'daki esnaf ve sanatkârlar (zanatkâr) birliklerine "Âhilik" denilmektedir. Aslı Arapça bir sözcük olan ahilik, "kardeşim" anlamına gelmektedir. Terim olarak ahilik, belli dönemde esnaf ve sanatkârlar topluluğunu ifade eder. Örgüt olarak, XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'daki kent, kasaba ve köylerdeki esnaf ve sanatkârlar kuruluşlarının ihtiyacı olan elemanları (usta-kalfa-cıрак) yetiştirme, çalışma şartlarını ve denetimlerini düzenleyen bir kurumdur, şeklinde tanımlanmaktadır.

Yârân sözcüğü, Farsça'dan dilimize geçmiş olup "dostlar" anlamına gelmektedir. Bu sözcük daha sonra söyleniş bozularak "Yâren" şeklini almıştır. Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdığımız bu gelenek, daha sonra Ahilik kurumundan etkilenecek esnaf ve sanatkârların zaman zaman bir araya gelerek, ahlâkî ölçülerden ayrılmadan ve belli bir disiplin içerisinde, belli mekânlarda sohbet ettikleri, sazlı-sözlü ortamlarda eğlendikleri, oynadıkları topluluklardır.

Yârenlik geleneği, eskiden ülkemizin birçok yöresinde yaygın iken, günümüzde Isparta, Manisa, Çankırı, Gerede ve Tırhala'da Yârân /Yâren, Afyonkarahisar ile Kütahya merkezde Gezek, ilçelerinden Simav ve Gediz'de Yâren, Konya merkezde Muhabbet/Barana, Akşehir'de Sıra Yârenleri, Kastamonu'da Sıranâme, Aksaray'da Ferfane, Ankara'da Cümbüş, Balıkesir Dursunbey'de Barana Sohbetleri, Elazığ'da Kürsübaşı Meclisleri, Van'da Oturmah ve nihayet Şanlıurfa'da ise Sıra Geceleri adıyla bilinmektedir.

Yâren topluluklarının bireyleri, dürüst, ahlâklı, mert, cömert, sır saklamasını bilen, eli açık, yardımlaşma/dayanışma ruhuna sahip olan konuksever esnaf ve sanatkârlardan meydana gelmektedir.

Yâren teşkilâtının mensupları, birbirlerine sınırsız bağlı olup dayanışma içerisindeyler. Birbirlerinden alışveriş etmeyi tercih ederler. Yetim, öksüz, dul ve yoksullara yardım etmek, düşkünlerin elinden tutmak başlıca şiarlarıdır.

Mensuplarının çocukları ile kimsesizlerin düşüncelerini yapmak, düşüncelerine çalgıcı tutmak, oynamak ve eğlenmek yine yârenlerin görev ve sorumlulukları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Yârenlik, Yardımlaşma, Dayanışma.

* Yrd.Doç.Dr., DPÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE.Bölümü Öğretim Üyesi, 43100-Kütahya; gtcenikoğlu@gmail.com

AHİLİK

XIII. Yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Anadolu'daki esnaf ve sanatkârlar (zanatkâr) birliklerine "Ahilik" denilmektedir. Aslı Arapça bir sözcük olan ahilik, "kardeşim" anlamına gelmektedir. Terim olarak ahilik, belli dönemde esnaf ve sanatkârlar topluluğunu ifade eder. Örgüt olarak, XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'daki kent, kasaba ve köylerdeki esnaf ve sanatkârlar kuruluşlarının ihtiyacı olan elemanları (çırak-kalfa-usta) yetiştirme, çalışma şartlarını ve denetimlerini düzenleyen bir kurumdur, şeklinde tanımlanmaktadır. (ÇAĞATAY, 1989a: 1).

Ahi sözcüğü, Türkçe cömert anlamına gelen "akı"dan gelmiş olabileceğini ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır.

Araştırmacılara göre ahiliğin temelleri, Araplar arasında çok gelişmiş olan fütüvvet örgütüne dayanmakta olup daha sonraları özellikle Anadolu Selçukluları zamanında değişip gelişerek bize özgü millî bir kurum haline gelmiştir. Fütüvvet düşüncesi, Müslüman Türkler arasında hızla yayılarak milletimizin erdemlerinden olan âdillik, mertlik, cömertlik, alperenlik bahadırılık ve kahramanlık gibi hasletlerle kaynaşarak dinî-tasavvufî hayatın da ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Fütüvvet erbabının âdâb ve erkânını, fütüvvet şartlarını anlatan mensur, kısmen de manzum eserlere Fütüvvet-nâme denir. Anadolu'daki fütüvvet teşkilâtının menşei Türklerde İslâm'dan evvel mevcut olan Alplik, Ata-Babalık, Aksakallık vb. müesseselerdir. Bunlar İslâmî bir adla yeniden teşkilâtlanmış; böylece Anadolu fütüvvet teşkilâtı ortaya çıkmıştır. (TORUN, 1998: 41, 509).

Ahilik kurumu, geleneklerini, töre ve törenlerini, örgüte giriş şartlarını bu fütüvvetnâmelere almıştır. Fütüvvetnâmeler âdetâ ahiliğin bir çeşit tüzüğüdür, denilebilir.

Anadolu'da ahiliğin kurucusu ve pîri olarak, asıl adı Şeyh Nasîrüddin Mahmud bilinmekte olup daha sonraları Ahî Evran adıyla adını duyurmuştur. Ahî Evran, döneminin ünlü hocalarından feyz alarak kendini yetiştirmiş; Fahreddin Râzi de bunlar arasındadır. Türkistan'ın manevî pîri Hoca Ahmed Yesevî'nin yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla tasavvufu tanımış, fütüvvet nizamının marifet pîri ve kurucusu olan Şehabeddin Sühreverdî'den istifade etmiş, ayrıca sohbetlerinde bulunmuştur. (ÇALIŞKAN-İKİZ, 1993: 1).

Anadolu'nun birçok yerleşim merkezinde örgütlenen bu kurumun, kendilerine özgü zâviyeleri ve esnaf birlikleri bulunmaktaydı. Esnaf birlikleri, çırak-kalfa-ustadan meydana geliyordu. Bunların başında yönetici olarak şeyh, halife (nakibler), şeyhül-meşâyih unvanlı kişiler temsil etmekteydi. Örgüte ilk giren esnaf ve sanatkârlar çırak veya yiğit adıyla anılırken daha sonraki yıllarda ahî unvanını alırlardı.

Ahiliğe ilk giren kişiye "talip" denir. Sıra ile çeşitli basmaklardan geçer. Fütüvvetnâmelere göre, halktan şu sınıftakilere şed (peştamal) kuşandırılmaz. Bunlar: kâfirler, münafıklar, münecimler, falcılar, şarap içenler, avcılar, kasaplar, tellâlar,

tellâklar, madrabazlar, cerrahlar, çulhalar, fırsatçılar, karaborsacılar, zalimler, hilekârlar, vefasızlar ve dolandırıcılarıdır.

Esnaflar ve sanatkarlar arasında asayiş ve disiplini yiğitbaşı adı verilen görevliler yerine getirirlerdi. Girişler törenle olup şerbet içmek, peştemal kuşanmak, şalvar giymek şeklinde oluyordu. Bu töre ve törenler, çıraklıktan kalfalığa, oradan da ustalığa kadar her basamakta tekrar edilirdi. Bu dikey kariyer yükselmelerinde liyakata ve meslekî yeterliliğe önem verilirdi. Üretilen malların standardı, kalitesi, denetimi, fiyatı ile çalışanların özlük haklarını savunmak bu örgütün görev ve sorumluluk alanlarına giriyordu.

İlk zamanlarda ahiler, sadece debbağlık ve ona bağlı deri işçiliği ile uğraşırken bu sanat kolları sonradan otuz ikiye çıkmış, örgütün yerleştiği sağlam meslekî ve ahlâkî düzen, karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma, onların öteki esnaf ve sanatkarlar üzerinde etki ve üstünlük kurmaları sonucunu doğurmuş, gitgide Osmanlı ülkesindeki bütün Türk esnaf, sanatkar ve meslek sahipleri, ahi babalarından, ya da onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlik ve izin belgeleri ile iş görür duruma gelmişlerdir. Böylece her şehir ve kasabadaki esnaf ve sanatkar gurupları için çarşılar, bedestenler, arastalar, uzun çarşılar, kapalı çarşılar kuruldu. Her türlü işler, bu esnaf birliklerince görülmeye başlandı. (ÇAĞATAY, 1989a: 215).

YÂRENLİK

“Yâr” ve onun çokluk şekli olan “yârân” sözcükleri dilimize Farsça’dan geçmiş alıntı terimlerdir. Bunlar sözlükte yâr: 1. Sevgili, 2. Dost, tanıdık karşılığındadır. Yârân sözcüğü ise yâr sözcüğünün çokluk şekli olup: 1. Dostlar, 2. Bir amaç çevresinde toplanmış ve aynı amacı güttükleri için bir araya gelmiş olanların tümü, anlamlarına gelmektedir. Yârân sözcüğü, Anadolu ağızlarının bazılarında “yâren” şeklini almıştır.

Yârenlik geleneği, ülkemizin çeşitli şehirlerinden Isparta, Manisa, Çankırı, Gerede ve Tırhala’da “Yaran”, Afyon’da “Gezek”, Kütahya merkezde “Gezek”, ilçelerinde ise “Yâren”, Konya merkezde “Muhabbet / Barana”, Akşehir ilçesinde “Sıra Yârenleri”, Kastamonu’da “Sıranâme”, Aksaray’da “Fefane”, Ankara’da “Cümbüş”, Balıkesir/ Dursunbey’de “Barana Sohbetleri”, Elazığ’da “Kürsübaşı Sohbetleri”, Van’da “Oturmah” ve Urfa’da “Sıra Gecesi” gibi adlarla bilinmektedir. (CENİKOĞLU, 1998: 23,37).

Bu gelenek Uygur Türkleri arasında “Halk Meşrebi”, Özbekistan, Türkmenistan’da “Geşdek” ve Kırım Karay Tatarlarında “Konuşma” adıyla yaşatılmaktadır.

Sosyal, kültürel, ekonomik ve ahlâkî amaçlı bir folklor geleneğimiz olan Yârenlik, belirli meziyetlere sahip erkek esnaf ve sanatkarların girebildiği eğitim ve halk kültürü ocağıdır. Yâren toplulukları belli yaş gurubu üyelerden meydana gelmektedir. Sazlı-sözlü ortamlarda gülen, oynayan, eğlenen yârenlerin toplantıları genel olarak sonbahar aylarında başlayıp mayısın ilk haftasına yâni Hıdrelleze kadar devam etmektedir. Ayrıca özel gün ve haftalarda –istek olması hâlinde- konuklara gösterimde bulundukları bilinmektedir.

Ülkemizin çeşitli yörelerinde faaliyet gösteren yâren topluluklarına giriş şartları, geniş olarak kendi tüzüklerinde belirlenmiş olmakla birlikte, “mert, cömert, konuksever, ahlâklı, büyüklerine saygılı, küçüklerine sevgi ve şefkat gösteren, sır saklayan, kötü alışkanlıkları olmayan, belli bir sanat ve mesleği olan, vatanî görevini yapmış erkeklerin”, üye olabilecekleri bir geleneksel örgüttür. Hemen hemen ahilîğe girişte aranan birçok şart, yârenlikte de geçerlidir. Çevresinde iyi tanınmayanlarla herhangi bir suçtan hüküm giyenler, yâren topluluklarına kesinlikle kabul edilmezler.

Kütahya / Simav ilçesi Yâren Teşkilâtının yönetimi sekiz farklı unvanlı kişilerden oluşmaktadır. Bunlar: 1. Köşe İhtiyarı, 2. Büyük Yârenbaşı (Yiğitbaşı), 3. Küçük Yârenbaşı, 4. Sözcü, 5. Muhasip, 6. Büyük Yârenbaşı Vekili, 7. Küçük Yârenbaşı Vekili, 8. Yârenlerdir. (ER, 1988: 38).

Çankırı İli Yâren Teşkilâtının yönetimi beş unvanlı kişilerden oluşmaktadır. Bunlar: 1.Büyük Başağa, 2.Küçük Başağa, 3.Çavuş, 4.Çalgıcılar, 5.Yârenlerdir. (TEZCAN, 2004: 20).

Konya/Akşehir İlçesi Yâren Teşkilâtının yönetimi yedi farklı unvanlı kişilerden oluşmaktadır. Bunlar: 1.Yiğitbaşı, 2.Kâhyabeyi, 3.Yârenağası, 4.Bölükbaşı, 6. Çavuş, 7. Yârenlerdir.(CENİKOĞLU, 1998: 64).

Isparta / Eğirdir İlçesi Yâren Teşkilâtının yönetimi üç unvanlı kişilerden oluşmaktadır. Bunlar: 1.Yârânbaşı, 2. Odabaşı, 3. Yârenlerdir. (ÇAĞATAY, 1990b: 56).

Günümüzde ülkemizde faaliyet gösteren Yâren topluluklarının bazılarında sohbet, bazılarında seyirlik oyunlar, bazılarında ise sazlı-sözlü oyun ve eğlencelerin öne çıktığı görülmektedir.

YARDIMLAŞMA ve DAYANIŞMA RUHU

Kökeni Orta Asya Türk Dünyasına kadar uzanan Yârenlik geleneği, Anadolu coğrafyasında Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Ahilikten etkilenecek gelişmiş; bu gün ülkemizin çeşitli yörelerinde farklı adlarla yaşatılmaya çalışılmaktadır. Sazlı-sözlü bir folklor geleneği olarak esnaf ve sanatkârlar arasında her zaman, her yerde yardımlaşma ve dayanışma ruhu öne çıkmaktadır.

Gerek ahi teşkilâtında, gerekse yâren topluluklarında önce mensuplarının hak ve menfaatlerini savunmak, yardımlaşmak, dayanışma içinde bulunmak başlıca ilkelerindendir. Günümüzde sosyal güvenliğin temellerin atılmasında ahilik ve yârenliğin önemli rol oynadığı görülmektedir.

Yârenler birbirlerini kader arkadaşı olarak görmekte, iyi ve kötü günlerini birlikte paylaşmaktadırlar.

Teşkilâtın üyeleri, günlük alışverişlerini elden geldiğince birbirlerinden yaparak, ticarî yönden bir dayanışma içine girerler. Her Yâren evi veya işyeri için gerek duyduğu malzemeyi, öncelikle Yâren kardeşinin dükkânından satın almayı tercih eder.

Yeni bir iş kuracak olan ya da herhangi bir yatırımı sebebiyle toplu sermayeye ihtiyaç duyan Yârenlere, yapılan toplantılarda alınan kararla, Yâren Kasası'nda bulunan

herefene ya da depozito parasından bir kısmı, belirli bir süre için verilebilir. Böyle bir yardımla iş tutan kişi, diğer Yârenler tarafından yakından izlenir. Belirlenen süre içerisinde söz konusu Yâren, yangın, sel felâketi, deprem, hastalık, ölüm vb. bir olayla karşılaşır, teşkilât verdiği parayı bağışlar. Ayrıca gerekli olan ek yardımı da yapar. (ER, 1988: 86).

Yâren teşkilâtına yapılan bağış, aidat ile kesilen para cezaları “Sıra Kasası”na konur. Bu toplanan paralar, yönetimin başındaki kişi olan Yiğitbaşı’nın sorumluluğundadır. Dört Büyükler (Yiğitbaşı-Kâhyabeyi-Yârenağası-Bölükbaşı), bu biriken paraların ne şekilde harcanacağına karar verirse, sadece o maksat kullanılabilir. Değişik amaçlarla harcanması mümkün değildir.

Dört Büyüklerden oluşan kurul, genellikle bu toplanan paraları üyelerinin evlenme veya sünnet düğünü, yoksul, dul, yetim ve öksüzlere yardım, toplu yemekler yenilmesi, toplu gezilere çıkılması, vb. gibi sosyal amaçlı etkinliklere harcanmasına karar verebilir.

Sosyal güvenlik, bir ülkede yaşayanların geleceklerini güvence altına almayı amaçlayan, çeşitli sebeplerle geçinme araçlarından yoksun kalanlara yardımları sağlayan bir önlemler topluluğudur. Osmanlılar döneminde büyük çoğunluğun dinî esaslara dayalı olarak ortaya çıkan sosyal yardım uygulamalarının bir örgüte bağlanması ihtiyacı duyulmuş ve giderek kurumlaşarak yardım uygulamalarına geçilmiştir. Başlangıçta bu ihtiyacın karşılanması için bir sosyal yardım kurumu olarak da değerlendirilen Fütüvvetler kurulmuştur. Daha sonraları ise bu ihtiyaç, Fütüvvetçilikle benzer yanlar göstermekle birlikte farklı özelliklere sahip olan Ahi teşkilâtı tarafından karşılanmıştır. Gerçekten, meslekî teşekküller çerçevesinde yardımlaşmanın tipik bir örneği olarak Ahi Birlikleri doğum, evlenme, hastalık, işsizlik ve ölüm... vb. konularda üyelerine / ailelerine aynî ve nakdî yardımlarda bulunan dayanışma sandıkları kurmuşlardır. (GÜLERMAN-TAŞTEKİL, 1993: 53).

Çok eskiden beri Anadolu’da Osmanlı Devletinin egemen olduğu vatan topraklarında her esnafın bir yardım sandığı vardı. Buna “Esnaf Vakfı”, “Esnaf Sandığı”, ve daha önceleri “Esnaf Kesesi” derlerdi.

Kethüda, yiğitbaşı ile ihtiyarların gözetim ve sorumluluğu altında bulunan bu sandığın sermayesi, esnafın bağışları ile çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa yükselenler için ustaları tarafından verilen paralardan ve haftada veya ayda bir, esnaftan mâlî gücüne göre toplanan paylardan birikirdi.

Esnaf sandığında biriken bu paralar, % 1 faizle, ihtiyacı olana veya sanat ve ticaretini genişletmek isteyen esnafa borç verilir ve faizlerden biriken paralar da hayır işlerine sarf edilirdi. (ÇAĞATAY, 1989a: 134-135).

Geçmişte adı geçen bu kurumlar, günümüzde yerini Esnaf ve Sanatkârlar Kooperatifine / Esnaf Odalarına bırakmış olup esnaf ve sanatkârların kredi ihtiyaçları ise Halkbank aracılığıyla karşılanmaktadır.

KAYNAKLAR

- CENİKOĞLU, G.Tarıman (1998), Akşehir’de Sıra Yârenleri, TDAV. Yay., İstanbul.
- ÇAĞATAY, Neşet (1989a), Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, TTK.Yay., Ankara.
- , (1990b), Ahilik Nedir, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- ÇALIŞKAN, Yaşar-İKİZ, M.Lütfi (1993), Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik, Kültür Bakanlığı Yayını.
- EKİNCİ, Yusuf (1990), Ahilik ve Meslek Eğitimi, MEB. Yay., İstanbul.
- ER, Tülay (1988), Simav İlçesi ve Çevresi Yâren Teşkilâtı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- GÜLERMAN, Adnan-TAŞTEKİL, Sevdâ (1993), Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- TEZCAN, Mahmut (2004), “Türk Kültürünün Simgesi Olarak Çankırı Yârân Kültürü”,
- Yârân Kültürü ve Çankırı, II. Çankırı Bilgi Şöleni Bildirileri, 17-18 Eylül 2004
- TORUN, Ali (1998), Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- Yârân Kültürü ve Çankırı, Çankırı Valiliği II. Çankırı Bilgi Şöleni Bildirileri, 17-18 Eylül 2004.

GELENEKSEL EL SANATLARI BAĞLAMINDA BULDAN BEZİ'NİN MARKALAŞMA SORUNU

Gülperi MEZKİT*

ÖZET

Buldan Bezi yapılan arkeolojik araştırmalar ve yazılı seyahatnamelerden hareketle M.Ö II. asırdan itibaren günümüze uzanan kültürel süreklilik içinde değerlendirildiğinde göz ardı edilemeyecek ekonomik bir paya sahiptir. Bu bağlamda dokuma sektöründe yirmi üç asırdır varlığını sürdürdüğünü bildiğimiz Buldan Bezi, Buldan'ın coğrafi- ekonomik alt kimliğini temsil etmektedir. Bu çalışmada, Buldan ilçesiyle özdeşleşmesine rağmen coğrafi patente sahip olmayan Buldan Bezi'nin coğrafi patent ve markalaşma yolunda karşılaştığı güçlüklerle değinilecektir. Buldan esnafı ve Buldan Bezi üreticileri ile yapmış olduğumuz görüşmeler neticesinde bu güçlüklerin altında yatan dinamikler ve engeller mukayeseli bir şekilde ele alınacaktır. Çin pazarı, sentetik ve polyester ip üretimi, ekonomik kriz, ortak marka oluşturma bilincinin olmayışı, Denizli'ye gelen turistin çeşitli nedenlerle Buldan'a uğratılmaması gibi sebeplerin Buldan Bezi'ni temsilde kalma noktasına getirmesindeki rolleri tartışılacaktır. Sonuç olarak Buldan Bezi'nin neden markalaşmadığı irdelenecek, sebepleri araştırılacak ve markalaşma yolunda atılacak adımlar için çözüm yolları önerilecektir.

Anahtar Kelimeler: Buldan Bezi, Dokuma Sektörü, Markalaşma, Coğrafi Patent, Çin Pazarı

Giriş

XXI. asır “doğa ve kültür asrı” olacaktır. Doğa ve kültür yaşamının merkezinde yer alarak, diğer alanları biçimlendiren temel dinamikler haline gelecektir.¹ Sanayi kuruluşlarının marjinal kazançları ve bu kazançların insan yaşamlarına sağladığı refah ve yoğun teknolojilerin insan hayatını kolaylaştırır tavırları aslında günümüz insanını yormuştur ve çıkış yolları aramaya yöneltmiştir. Bu esnada bireyler, doğal olana her alanda kendi doğalarına dönmeyi amaç edinmişlerdir. Kentlerden köylere ve kasabalara geri dönüş hareketinin yaşandığı bu dönemde, insanoğlu geleneklerinin sırrına vakıf olmuş, geleneksel olanın peşine düşmüştür. Geleneksel kavramı belki hiçbir devirde bu kadar rağbet görmemiştir. Giyim kuşamdan alet edevata, akaryakıttan gözlük camına, sebzededen diş fırçasına, meyveden duvar boyasına kadar her satın alınan ürünün organik oluşuna dikkat eder hale gelen günümüz insanı, bu arayıştan yorulmuş, bizzat doğal olanı icat etmeğe/yetiştirmeye talip olmuştur. İşte bunun için köyden şehre yapılan göçler ters bir ivme kazanmıştır. Öz değerlere dönüş ile birlikte yerel kimliklerin önem kazanması ve yerel değerlere sahip çıkılması markalaşma ve tescile verilen önemi bir kat

* Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Özdemir, Nebi(2012), “IV.KÜLTÜREL EKONOMİK REKABET AÇISINDAN COĞRAFI TESCİL, FİKRİ MÜLKİYET VE MARKA YARATMANIN ÖNEMİ”, Kültür Ekonomisi ve Yönetimi, sf: 59, Ankara.

daha artırmıştır. Kayısının tescilini alan Malatya, kaymağın tescilini alan Afyon, pastırmanın tescilini alan Kayseri aslında kendi yerel kültüründe yüzyıllardır bulunan ve en iyisini kendisinin yaptığına/yetiştirdiğine inanan bölge halkının doğal maharetini kabul ettirmesinden başka bir şey değildir. Yerel kodların ön plana çıkması ve sahip olunan değerlerin meşrulaştırılması isteği, yerel kimliklerin güçlendirilmesi bağlamında iç ve dış piyasa koşullarında önemli bir adımdır.

Bildirimizin de konusunu oluşturan %100 pamuk yahut %100 ipek ile üretilen, el emeği ile bir sanat ustasının ayda ancak 30-40 parçasını üretebildiği fakat tescili bulunmayan, Denizli'nin Buldan ilçesine ait Buldan Bezi, iç ve dış piyasada var olma savaşı vermektedir. Çalışmamızda Buldan Bezi'nin markalaşma yolunda özellikle iç piyasada karşılaştığı sorunlar ve çözüm yolları ortaya konulacaktır.

Buldan Bezi Tarihi

Dokumacılık Türklerde eski bir gelenektir ve Türkler hemen her çağda Tekstil Uygarlığı'nın bir parçası olmuştur. Buldan'da da dokumacılık kent tarihi kadar eskidir. M.Ö. 2.yy kadar götürülen Buldan'da dokumacılığın kökleri, Romalılar dönemindeki Tripolis'teki dokumacılıkla ilişkilendirilmektedir. Ayrıca TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) adına incelemeler yapan arkeoloji ekibi Buldan ve civarında ilkel dokuma tezgâhlarında kullanılan topraktan yapılmış tezgâh ağırlıkları bulmuşlardır.² Lidya, Roma ve Bizans döneminde de sürekliliğini devam ettiren dokumacılık kültürü Anadolu'nun Türkler tarafından fethi ile yeni bir döneme girmiştir. Batı Anadolu'nun Selçuklular tarafından ele geçirilmesi, Türk üslubunu yöreye taşımış, Türklerin çokça kullandığı renklerin ve desenlerin kumaşlara işlenmesiyle, Buldan dokumacılığı Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Osmanlı döneminde de önemini yitirmeyen aksine saray efradına içlik, şal, gömlek üreten Buldan, aktif dokuma faaliyetinden günümüze dek ödün vermemiştir.

Buldan Bezi'nin İlçe Ekonomisindeki Yeri

İlçenin ekonomisi tekstile bağlı ilerleme kaydetmektedir. Aile ve atölye tipi dokumacılık yapan ilçe halkı büyük menderes kıyısına ektiği pamuğun ve kozasından çıkardığı ipeğin, ip haline getirilişine kadar olan süreci çok iyi bilmekte ve bizzat kendileri üretmektedirler. Aynı zamanda beze uygulanan kökboyaları da çam ağacı ve meşe palamudundan elde etmektedirler. Beze renk vermek için de ayva çekirdeği, nar kabuğu, ceviz yaprağı gibi doğal renkli hammaddeleri ile de işlemektedirler. İlçede, 3000 adet dokuma tezgâhı, 35 adet el tezgâhı, 1250 işleme makinesi bulunmaktadır.³ Fabrikalaşmanın getirdiği seri üretim, el tezgâhlarını göstermelik üretim yapan aletler konumuna düşürmüştür; ancak yine de ilçede 8-10 kişiyi geçmeyecek sayıda el sanatı işçisi, özel siparişler sayesinde el tezgâhlarında Buldan Bezi'ni dokumaktadır.

² buldan.meb.gov.tr

³ Marangoz Mehmet; Akyıldız Murat(2008), Doğal ve Kültürel Mirasın Korunması Açısından Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Buldan Bezi Örneği, Buldan Sempozyumu, Denizli

Fabrikalaşmanın ilçeye büyük katkıları olmasına karşın Buldan Bezi'nin bilinçsiz ve yüksek ticari kaygı güden kişilerin üretimini ele geçirmesiyle Buldan Bezi'ni kendi kimliğinden koparma noktasına getirmiştir. 1950'lerde makineleşme süreci ile başlayan Buldan Bezi'nin iç piyasadaki sorunları, Çin pazarının da devreye girmesiyle dış piyasa için de Buldan Bezi'ni çıkmaza sokmuştur

Buldan Bezi'nin Markalaşma Yolundaki Sorunları

Çin pazarı, Buldan Bezi'nin son yıllarda iç ve dış piyasadaki en büyük sorunudur. %100 İpek veya %100 pamuk ile elde edilen Buldan Bezi'nin aksine, Çin mallarının %100 polyester iplerle üretilmesiyle taklit edilen ürünlerin Buldan Bezi'nden üretilen bir malın fiyatının onda birine satılması, tüketiciyi Çin malını satın almaya yöneltmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin varlığı da bu taklit üretimlerin satışına engel koymaya mani teşkil etmektedir. İşin ilginç tarafı ise Çin malı ürünlerin Buldan'da satılışdır. Bu sebeple Buldan ilçesindeki bazı dükkânlar “Burada Çin malı satılmamaktadır.” ibarelerini dükkân kapılarına asmak zorunda kalmıştır. Buldan esnafı kısa vadede kar umarken uzun vadede kültürel mesleğini bitirme noktasına getirmektedir. Buldan Bezi'nin bir diğer adı olan bürümcük kumaş, iplerin sık dokunması ve sabunlu kaynar suda bekletilmesinden dolayı kumaş aralarında kalan küçük boşluklar sayesinde vücuda nefes aldırır ve vücuttaki teri emen yapısının aksine Çin malları tamamen naylondan üretildiği için kanserojen niteliği çok yüksektir ve vücudun hava almasına engel olmaktadır. Buldan Bezi ile üretilen kıyafetler ütü istemez iken Çin malı taklit üretimler bir yıkama sonrasında bozulmakta ve eski şeklini alamamaktadır. Tüketicinin Çin mallarının kanserojen etkisi olduğunu bile bile alması ise bir başka dikkat çekici noktadır.

Buldan Bezi'ni iç ve dış piyasada zora sokan nedenlerden bir diğeri de coğrafi tescilinin bulunmayışdır. “Bir ürün için belirli bir kalite sembolü haline gelmiş yer adlarının koruma altına alınmasında, o yöre ya da bölge halkı açısından büyük faydaları vardır. Piyasada, bir ürüne büyük bir rekabet gücü kazandıran bu işaretlerin koruma altına alınmasında ise, söz konusu ürünün üreticileri açısından çok büyük fayda vardır. İşte coğrafi işaretlerin diğer sınai haklardan üstünlüğü tek bir üreticiyi değil, belirli şartlar altında belli bölgede üretim yapan kişilerin tümünü birden –kollektif olarak- korumasıdır. Çünkü coğrafi işaret alansal, yöresel, bölgesel, ülkesel genelliğe, bir anlamda anonimliğe sahip olup, sağladığı hak belli bir kişiye veya bazı kişilere bağlanamaz.”⁴ Buldan ilçesinde, yaptığımız görüşmeler neticesinde, üreticilerin ve sanatkarların bu tescil sorununu defalarca dile getirdiğini ancak konunun görüşülmesi gereken odalar birliği gibi yetkili kurumların, bu merkezleri siyasi rant sağlamak için kullandıklarını öğrenmiş bulunmaktayız. Buldan ve civarındaki beldelerde bulunan tekstil, dokuma odalarının her biri farklı siyasi kimliğe bürünmüştür ve sadece aynı siyasi görüşten olanların bulunabileceği bir yer haline gelmişlerdir. İlçede ortak marka oluşturma bilincinin yaratılamamasının nedenini de siyasi bölünmenin getirdiği ayrılmışlık duygusunun altında aramak gerekmektedir. Aynı amaç uğruna birliktelik kuramayan kurumların ilgisizliği tescil gibi önemli bir adımı geciktirmekte kalmamış, tescilin de beraberinde

⁴ <http://www.markatescili.com/markanizin-tescilinin-avantajlari.html>

getirdiği standart kalite, standart fiyat, ülke çapında tanınırlık gibi Buldan Bezi'nin kaderini tayin edecek önemli konuları da ötelemiştir.

Çin piyasası ve coğrafi tescil Buldan Bezi'nin başlıca sorunlarıdır. Bunlar dışında ilçenin altyapısının yetersiz oluşu, yeterli tanıtımı sağlanmasına engel teşkil etmektedir. Pamukkale'ye her yıl yaklaşık 2 milyon turist gelmektedir ve Buldan ile Pamukkale arası 22 kilometredir; ancak ilçede yeterli otelin bulunmayışı, yollarının bozuk oluşu, ilçenin uygun bir garajının olmayışı, dükkânların aynı anda 40-50 müşteri ile ilgilenebilecek elemana sahip olamayışı gibi sorunlar, ilçeye turistlerin gelmesini engellemektedir. Son yıllarda artan tur şirketleri de Buldan Bezi ekonomisine büyük darbe indirmiştir; çünkü Buldan'ın her turun kapsamına alınması için tur şirketlerine geniş bütçe ayırma zorunluluğu vardır. Buldan'da kooperatif gibi işlek bir birliğin olmayışı bu bütçeyi sağlamakta yetersiz kalmış sonuç olarak Buldan'a tur şirketleri uğramaz olmuştur.

Dünya piyasasında tekstil sektöründe sert rekabetlerin yaşandığı XXI. yüzyılda, piyasaya sürülen ürünün varolabilmesi, tanınması ve geniş kitlelere yayılması için reklam ve marka iki önemli unsurdur. Marka, firmaların veya ürünlerin isimlerinin bir resmi kurumda sicile kayıt ettirilerek, firmaların kendilerine ait sanayi mülkiyet hakkını almasını sağlayan önemli bir unsurdur. Firmalar markalarını tescil ettirdikten sonra bu markaları taklit edenlere karşı veya benzerini kullanmaya kalkışanlara karşı hukuki işlem yapmaya yetkilidir.⁵ Taklit edenleri mahkemelere vererek piyasadaki aynı veya benzer isimdeki malları toplatabilir veya para ya da hapis cezaları verdirilebilir ki Çin'in taklit üretimlerine karşı alınacak tescil tedbiri bu bağlamda önemlidir.

Markalaşmanın esas nedeni pazardaki diğer ürünlerden sıyrılarak dikkat çekmektir. Tüketiciler üstünde etki sağlayarak ürünü satılabilir kılma çabasıdır. Buldan Bezi, markalaşma yolunda her ne kadar birkaç firma ile çabalıyorsa da değindiğimiz sebeplerden ötürü kendini ispatlayamamıştır. Reklam sektöründe ise Buldan Bezi üreten firmalardan sadece bir tanesi (Efeoğlu Tekstil) dizilere sponsorluk yapmakta ve bu da sınırlı sayıda kalmaktadır. Reklam üretici-tüketici ilişkisini sıcak tutan ve tüketicinin satın alacağı ürünü diğer benzerlerinden ayırmasını sağlayan önemli bir araçtır. Aynı zamanda reklam, tüketicinin bir malı nereden nasıl hangi fiyata alabileceğinin de rehberidir. Buldan Bezi'ne dair reklamların yok denecek kadar azlığı üretici- tüketici ilişkisini de bitirme noktasına getirmiştir. Şifahi yapılan reklamlar dışında Buldan Bezi'nin tanıtımı kaderine terk edilmiştir. Ürün reklamının ilgi çekici teşhir merkezleri olan fuarlara gitme noktasında firmalar kendilerini İzmir, İstanbul ve Ankara ile yılda bir defa olmak üzere sınırlamaktadır. Buldan Bezi üreticisinin Buldan dışına neredeyse çıkmaması, Buldan Bezi'ni de ilçe ve il geneline hapsetmiş durumdadır.

İlçenin yüzyıllardır en önemli geçim kaynağı olan ve şöhretini borçlu olduğu Buldan Bezi'nin sergilendiği bir sergi/teşhir alanı bulunmamaktadır. Buldan Bezi'nden üretilen gelinlik, peştamal, mendil, içlik, fular, şal, yatak örtüsü, kravat, masa örtüsü, pantolon, elbise, bindallı, gömlek gibi giyim ve süs eşyaları bir müzeye ihtiyaç duymaktadır. Bu müze sayesinde hem gelecek kuşaklara yaşanan çağın ürünleri bırakılacak hem de yüzyıllar sürecektir bu birikim ve değişim gözleri önüne serilecektir.

⁵ <http://www.markatescili.com/markanizin-tescilinin-avantajlari.html>

Buldan Bezi'nin Markalaşma Yolundaki Sorunlarına Çözüm Önerileri

Buldan Bezi'nin Markalaşma ve tescil yolunda önüne çıkan engelleri aşma noktasında çözüm önerilerini sıralayacak olursak:

- Çin pazarına karşı önce esnaf bilinçlenmeli ve mesleğini sürdürülebilir kılmak için Çin malı ürünleri boykot etmelidir. Çin malı ürünlerin sağlık için tehdit oluşturduğu hakkında kamuoyu oluşturulmalı, olumsuz etkileri broşür haline getirilip her dükkânın tezgâhında müşterilere dağıtılmak üzere hazır bulundurulmalıdır. Aynı zamanda bu broşürde Buldan Bezi'nin ipliğinden boyasına kadar her maddesinin organik olduğu ve sağlık açısından hiçbir zararının olmadığı aksine teri emen yapısı sayesinde adeta üreticilerin deyimiyle "klimalı" yani vücuda nefes aldırıcı yapısı, kolay yıkama, hemen kuruma ve ütü istemeyen özellikleriyle kullanımdaki rahatlıklar da aynı broşürde mukayeseli olarak verilmelidir.
- Coğrafi tescili süratle gerçekleştirilmeli ardından taklit ürünlerin hepsi takibe alınmalı ve hukuki yaptırım uygulanmalıdır.
- Her türlü sosyal, siyasi ve iktisadi rant meselelerini bir kenara bırakmış amacı sadece tekstil ve dokumacılık üzerine çalışmak olan bir "Oda"nın kuruluşu sağlanmalı, Buldan Bezi ve geleceği konusunda, reklamı ve ihracatı noktasında fikir üreten kurum yapısı şekline sokulmalıdır. Oluşturulan bu oda, marka oluşturma ve marka tescili konusunda profesyonel eğitim almalı ve ilçede dokuma üzerine çalışan kesimi kurslar, toplantılar aracılığıyla aydınlatmalıdır.
- İlçenin altyapı sorunları çözüme kavuşturulmalıdır. İlçeyi diğer ilçe ve illere bağlayan bozuk yolları düzeltilmeli, turların gelip araçlarının bekleyebileceği modern bir garaj tesis edilmeli, gelecek turistlerin konaklamasını sağlayacak oteller, pansiyonlar kurulmalı, en azından yılın belli dönemlerinde çalıştırılmak üzere dükkânlardaki eleman sayıları artırılmalıdır. Tur şirketleri ile de oluşturulacak odalar aracılığıyla ortak bir gider havuzu oluşturulmalı ve tur giderleri bu bütçeden karşılanmalıdır. Bu uygulama için Denizli Belediyesi'nden tur firmalarına yönelik teşvik desteği alınmalıdır.
- Buldan Bezi reklamı il genelinde düzenlenen her türlü festival ve şöenlerde yapılmalı, büyük küçük hemen her şehirde düzenlenen tekstil fuarlarına, kurulacak odanın belirlediği ekip gönderilmelidir. Yılın hemen her günü bir fuara katılarak Türkiye çapında, ürünlerin reklamı sağlanmalı, yurtdışındaki Türk fuarlarına ve uluslararası tekstil fuarlarına katılım sağlanmalıdır.
- Üreticilerin fason üretim yapıp ihracatçıya mal vermesi yerine devlet tarafından verilen teşvikler özendirilerek şirketleşme ve markalaşma yoluna girmeleri sağlanmalıdır. Markaların artışıyla doğru orantılı bir grafik oluşturan kalite artışı ve rekabet ile üretim ve ürün çeşidi artacaktır.
- Buldan ilçesinde, Buldan Bezinden üretilmiş gelinlik, peştamal, mendil, şal, fular, bindallı, içlik, gömlek, masa örtüsü, elbise, pantolon vb. bütün ürünlerin toplandığı, hatta daha önceki dönemlere ait ürünlerin de halktan istenmesiyle bir araya getirildiği "Buldan El Sanatları Müzesi" kurulmalıdır. Kadim kültüre sahip bu ilçe, bir benzerini Beypazarı'nda gördüğümüz yaşayan müze tarzında da kurgulanabilir. Bu sayede yöreye turist daha kolay çekilecektir ve kültürel birikim bu sayede sağlanacaktır.

KAYNAKÇA:

Marangoz Mehmet; Akyıldız Murat(2008), Doğal ve Kültürel Mirasın Korunması

Açısından Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Buldan Bezi Örneği, Buldan Sempozyumu, Denizli

Özdemir Nebi(2012), Kültür Ekonomisi ve Yönetimi, Hacettepe Yayınları, Ankara.

<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/01/20/ekonomi/ekonomi9.html>, 15.10.2006.

<http://www.markatescili.com/markanizin-tescilinin-avantajlari.html>

Gürbıyık, Yaşar(1940), İlkokul mezunu, 61 yıldır Buldan Bezi dokumacılığında çalışıyor. Görüşme kayıtları ve deşifre edilmiş metinler Gülperi Mezkit'in arşivindedir.

Çomuk, Emin(1952), İlkokul mezunu, 48 yıldır Buldan Bezi dokumacılığında çalışıyor. Görüşme kayıtları ve deşifre edilmiş metinler Gülperi Mezkit'in arşivindedir.

Milas, İbrahim(1939), İlkokul mezunu, 62 yıldır Buldan Bezi dokumacılığında çalışıyor. Görüşme kayıtları ve deşifre edilmiş metinler Gülperi Mezkit'in arşivindedir.

Efeoğlu, İsmet (1936), Ortaokul mezunu, 67 yıldır Buldan Bezi dokumacılığı ve pazarlaması işinde çalışıyor. Görüşme kayıtları ve deşifre edilmiş metinler Gülperi Mezkit'in arşivindedir.

Taşdelen, Hamdi(1960), Ortaokul mezunu, 42 yıldır Buldan Bezi dokumacılığında çalışıyor. Görüşme kayıtları ve deşifre edilmiş metinler Gülperi Mezkit'in arşivindedir.

AZERBAIJAN HALK EDEBİYATINDA TİCARİ DÜRÜSTLÜK KONSEPTİ

Ağaverdi HALİL

ÖZET

Halk edebiyatı ticaret hakkında halkın geleneksel görüşlerini yansıtan en zengin kaynak olarak bilinmektedir. Azerbaycan halk edebiyatında geleneksel iktisadi ve ticari görüşler geniş şekilde kendi yansımasını bulmaktadır. Burada pazar, para, mal, tüccar, esnaf, dükkan, alış-veriş vs. gibi ticari kavramlar ve onlara bağlı görüşler ifade olunur. Mektelede halkın geleneksel ticari görüşlerinde dürüstlük konsepti araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Halk Edebiyatı, Ticaret, Dürüstlük, Konsept

GİRİŞ

Azerbaycan halk edebiyatı ticaret hakkında halkın geleneksel görüşlerini yansıtan en zengin kaynak olarak bilinmektedir. Halk asrlar boyunca kendi ticari görüşlerini halk edebiyatının çeşitli türlerinde ifade etmiş, kendi tasavvurları bağlamında ticari karakterler, motifler ve tipler oluşturmuştur. Genel olarak baktığımızda aşiret döneminden sonra oluşan halk edebiyatı türlerinde bu ve ya şu şekilde ticari kavramlar kendi yansımasını bulmuş ve halk düşüncesinde motiflenmiştir. Bunların çok ilginç örneklerine epik folklorda, efsane, rivayet, fıkra, masal ve destanlarla yanı sıra ata sözleri ve halk deyimlerinde de rastlamaktayız.

Halk edebiyatında geleneksel iktisadi ve ticari görüşler geniş şekilde kendi yansımasını bulmaktadır. Burada pazar, para, mal, tüccar, esnaf, dükkan, alış-veriş ve s. gibi ticari kavramlar ve onlara bağlı görüşler ifade olunur. Örneğin, “Malın mal olunca, pazarın pazar olsun” ata sözü pazarın önemini gösteriyor. “Para elin kiridir” deyiminde ise manevi değerlere önem verilir ve paranın çok da önemli olmadığı düşüncesi ifade olunur. Bu hem de para sıkıntısı yaşayan insanlar için bir rahatlık duygusu veriyor.

Elbette, geleneksel ticari görüşlerde halk için çok önemli olan konu doğruluk ve dürüstlüktür. Çünkü bunun tersi her zaman halka zarar vermiş, manevi değerleri zedelemiştir. Bu yüzden de halk adaletli padişah karakteri yarattığı gibi dürüst tacir (esnaf) karakteri ve doğru ticaretin manevi temellerini oluşturmağa ihtiyaç duymuş ve hayal gücü ile gerçek hayatta gördüğü kusurları kaldırmak için asrlarca çaba harcamıştır.

Azerbaycan halk edebiyatında Azerbaycan halkının ticari dürüstlük kavramı sanatsal bir özellik olarak yansıtılmaktadır. Azerbaycan halk deyimlerinde ve ata sözlerinde mesele genel olarak ortaya konulur ve neyin doğru, neyin yanlış olduğu kesin şekilde gösterilir.

Halk masalları ticaret hakkında halkın geleneksel görüşlerini yansıtan en zengin kaynaklardan biridir. Halk asrlar boyunca kendi ticari görüşlerini masallarda ifade etmiş, kendi tevevvürleri bağlamında ticari karakterler, motifler ve tipler yaratmıştır.

Masallarda geleneksel iktisadi ve ticari görüşler geniş şekilde kendi yansımasını bulmaktadır. Burada pazar, para, mal, tüccar, esnaf, dükkan, alış-veriş ve s. gibi ticari kavramlar ve onlara bağlı görüşlerle sık sık karşılaşırız.

Elbette, geleneksel ticari görüşlerde halk için çok önemli olan konu doğruluk, dürüstlük ve cömertliktir. Çünkü bunun tersi her zaman halka zarar vermiş, manevi değerleri zedelemiştir. Bu yüzden de halk adaletli, doğru, dürüst esnaf karakterleri yaratmıştır.

Azerbaycan masallarında esnaf karakteri ve ticari dürüstlük kavramı sanatsal bir özellikle yansıtılmaktadır. Ayrıca olarak “Esnafın masalı”, “Esnaf oğlunun masalı” ve bu gibi çok sayıda masallar vardır ki, onlar geleneksel esnaf karakterinin özelliklerini aydınlatır. Halk esnafa çok önem vermiş ve onun masalını yaratmıştır. Halkın hayalinde bulunan esnaf, ilk önce halkın arzu ve dileklerinin sembolü olarak bilinmektedir.

Azerbaycan aşık şiirinde ticari kavramlar aşıkların tasavvuf felsefesine bağlı olarak izlenilir. Burada para, pazar, alış-veriş, esnaf, bazirgan,, tüccar, gəlir- çıkar, mal mülk və b. iktisadi karakterli terimler sık sık kullansa da onlar aşık yaratıcılığına özgü değer kazanmıştır. Aşık iktisadi ve ticari münasibetlerden istifade eder və bu münasibetleri ifade eden kavramlara yeni mana kazandırıyor. Aşık şiirinde intensif olarak izlediğimiz “bezirgan”, “sövdeger”, “tacir” (esnaf) və b. ticaretin subjektu gibi görünse de, aslında ruhi-manevi hareketi, kalkınmayı və tekamülü bildirir. Şiirde bu tipli unsurların katkısı artık profan değerlerden uzaklaşmak için manevi tebeddülün, çabaların başladığını gösteriyor. Böyle ruhi-manevi yaşantı insanı kutsal değerlere doğru yöneltir, şiirdeki profan ifade şekillerinde ise bu irfan telimini sosyal seviyeye geçebilmesini etkiler ve iyilik, hayırseverlik ve b. bu gibi real didaktik ideyaların terennümüne yöneliyor. Aşık şiirinde dünyanın geçiciliğini ifade eden vasıtalar onun daimiliğine, kalıcılığına ve ebediliğine hizmet ediyor. Bunun için en çok ve en popüler ifade “Süleyman mülkü”dür. “Süleymanın kalan dünya” “Süleymana kalmıyor”, “Süleymana kalmayan dünya” kimseye kalmıyor. Halk edebiyatının bu tür modelleştirme sistemi ile ticari kavramlar manevi bir mana arz ederek motiflenmiş ve ekonominin manevi temellerinin daha da sağlıklı olmasına ciddi katkı sağlamıştır.

Azerbaycan atasözlerinde “Para elin kiridir”, “Malın mal olunca, pazarın pazar olsun” denilir, “Borclu borclunun sağlığını diler”. En eski deyimlerde ve atasözlerinde borcun zamanında karşılanması önerilir. Aksi halde, yani “borc gec kaldığında istenilir”(1). Bu da bir şekilde manevi değerleri olumsuz etkiler. Bu yüzden de ticari ve mali felaketlerde ayak ve yorgan arasında uyarlık talep olunuyor.

Ticaretin esas kavramlarından biri olarak bilinen Pazar manevi açıdan halk edebiyatında yansımasını buluyor. Halk “Pazarda al, pazarda sat” derken pazarın önemini dikkate çekiyor ve alış verişin özgürlüğünü sağlamaya hizmete yöneliyor. Alışverişte de iyi ticaret dileği “Pazar olsun” deyişi ile ifade olunur. Ama pazarın dürüstlük perinsepleri bozulduğunda “Pazar açmayın”, “Pazara dönüştürmeyin” deyimleri kullanılır.

Azerbaycan ata sözlerinde dürüstlük çok kapsamlı bir konsepttir. Burada dürüstlük onun tersi olan kavramlarla daha da etkili bir hale getirilir. Ticari dürüstlüğün ters tarafında gördüğümüz dolandırıcılık halk tarafından olumsuz bir motif şeklinde geçer: “Parasını gördüler, hoş geldin dediler, parasını yediler, hoş gittin dediler” örneğinde olduğu gibi para için gösterilen sahte saygı da eleştirilir. Halk doğru ve dürüst bulduğu ticari ilişkilere hak veriyor ve onun olumlu karakterini motiflendiriyor. Halk edebiyatı örneklerinde dürüst ticaret yapanların zenginleştiğini, dolandırıcıların ise tam tersine, iflas ettiğini izleyebiliriz.

Azerbaycan halk edebiyatından alınan örnekler üzerinde izlenimlerden ticari dürüstlük konseptinin aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz. Konsepti oluşturan esas unsurlar bunlardır:

1. Esneklik. Örneğin: “Dost arası pak gerek”. “Örtülü pazar, dostluğu bozar”.

2. Temizlik. Suyu şeffaf yapan temizliği, insanı temiz yapan namusudur.

3. Doğruluk. “Eğri oturalım, doğru konuşalım”

4. Dakiklik. Örneğin: “Bağış var halvar-halvar, hesap var dinar-dinar”.

“Yüz ölç bir biç”

5. Güven. Örneğin :”Bey veren atın dişine bakılmaz”.

6. Dürüst ortaklık. “Tek elden ses çıkmaz”. “Yalnız yiyen, yalnız ölür”(3).

7. Helal-haram. Örneğin: Helal kazancına haram katma.”Bin haramdan bir helal yegdir”(2).

Ticari sermaye koyulmasında dürüstlüğü yansıtan halk deyimleri:

-“Sermaye vurdu, kazancı geçdi”-Bir kar elde etmek için işe yatırım ve ya masrafın karı geçmesi(Türkcede “Abra darayı tutmadı” deyiminde olduğu gibi).

-Sermaye koyulmasına dürüst bir şekilde katılmamak halinde deyilir:

-“Yoğurmadık, yapmadık hazırca köke bulduk”.

Sermaye koymadan bir işe girişimde bulunmak, ticari riske ortak olmamak halinde denilir:

-“Hamam suyuna dost tutur”

Halk edebiyatında iflas etmiş birine “Bir hesir, bir Memmednesirdi” denilir.

Fiyatı yüksek bulan müşteri için “At değil, deve değil” demekle pazarlık yumşatılır.Fiyatın paha olmasına ise “Ucuz etin çorbası olmaz” deymi ile hak veriliyor.

Ticarette itibar ve güven kazanmış kişilerin “Dili paradır”, yani “Sözü sözdür”, o hiç bir zaman bozulmaz.

Yine de halk kültüründe ticaret yapıldığı zaman “Artık eksik helal et” denilir ki, “Geçmişte aramızda ve ya alış verişte birbirimizde hakkımız kalmış olabilir.”Benden sana helal olsun, sen de helal et” söylenir. Obüri de bu ortamda “Helal hoşun olsun!” der.

Ticari dürüstlük kendisinde geniş manevi çarlarlar da ehtiva etmektedir. Zenginliğin mütevası davranışı bozmaması gösteriliyor: “Ağaç bar verince başını aşağı eğer”.

Ticarete kar her zaman aynı şekilde olmaz. Dürüst bir ticaret adamı biliyor ki, “Araz (Aras nehri) her zaman kütük getirmez. Türkiye Türkçesindeki; "Dere her zaman kütük getirmez" (1929 doğumlu M. Baz'dan naklen Said Dağdaş, 22.08.02, Denizli-Dodurgalar)"(4) atasözü ile aynı anlamda... Her zaman ticarete kazanç olmayabilir, bu nedenle ileriye dönük tedbir almak gereklidir anlamında.

Yine de dürüst bir ticaretçi işini mükemmel bilen biridir ve o hiç bir halde “Bugünün işini sabaha koymaz” (yarına bırakmaz). Böyle biri professionellerle çalışmaya önem veriyor: “Çöreği (ekmeği) çörekçiye ver birini de üstelik. Dürüst ticarete karın her türlü olasılığı göz önünde bulundurulur: “Dama dama göl olur, dada dada heç olur (Selahaddin Kusekenani-Şarki Azerbaycan-İRAN, 6.6. 1999, Orman Mühendisi'nden naklen Said Dağdaş) (4).

Dürüst ticaret halk görüşlerine göre güvenilir kurumlarla ve insanlarla yapılır. Burada tecrübeye de önem verilir ve ilişkilerin tarihi göz önünde bulunduruluyor. Çünkü “Dost dar (kötü) günde tanınar”. Ticari ilişkide bulunan taraflar halk kültürünün dürüstlük ilkelerine göre aynı şekilde olmalıdır. Yani kar edindiği zaman taraf mukabilin de aynı kara sahip ola bilmesi dikkatta tutulmalıdır. Çünkü geleneksel görüşlerde “Dost dostu ten gerektir ve ten olmadığı takdirde gen olması, uzaklaşması gerekmektedir”.

Dürüst bir ticaret iyi çalışmayı koşullandırıyor. İyi kar için iyi çalışmalı ve dürüst bir iş gerçekleştirilmelidir. Başka deyişle “Halva halva demekle ağız şirin olmaz”.

Ticarete eski taraflara önem verilir ve “Herşeyin tazesine rağmen dostun eskisi önemsenir”. Burada da bu düşünce ticari bağlamda ele alınabilir.

Tabii ki, ticari dürüstlüğün içinde manevi unsurlar sırasında insafın da çok büyük bir önem taşıdığını izleye biliriz. Bir takım pazar deyimlerinde insaf unsuru yer almaktadır. Burada halk kültürünün ticaret konseptini dini değerlerin de kıldandrdığını ve ona yeni bir deger kazandırdığını görüyoruz. Halk bunu “İnsaf dinin yarısıdır” şeklinde ifade etmektedir. Ticari dürüstlük unsurlarının bu ve ya başka şekilde zedelenmesi halinde de “Allah insaf versin” denilir. (Selahaddin Kusekenani, Tebrizli Orman Mühendisi, 6.6.1999, Antalya, Cevizli’de naklen alınmıştır) (4).

SONUÇ

- Halk edebiyatında ticari görüşlerin ve ilişkilerin izleniminden aldığımız sonuçlara göre halk edebiyatı geleneksel ticari görüşlerin öğrenile bileceği çok zengin bir kaynaktır.
- Halk edebiyatında izlediğimiz ticari görüşler halkın geleneksel ticaret kültürünü yansıtmaktadır.
- Halk edebiyatındaki ticari görüşler mükemmel bir ticari kültür mirası oluşturmaktadır.

- Halkın sözlü edebiyata yansımış ticaret kùltürü kendisinde zengin manevi değler, mükemmel ahlak ve zengin adetleri birleştirmektedir.
- Bu ticari görüşler geleneksel kùltür sisteminin kuralları ve işlevleri ile gerçekleşir ve bir konsept oluşturur. Bu konsepti öğrenmek çağdaş ticaret ilişkilerimizin geleneksel kaynaklarını daha da kuvvetlendirmek ve bir kùltür mirası olarak gelecek nesillere ulaşma bilmesine bilimsel açıdan katkı sağlamaktır.

EDEBİYYAT

1. Xəlil A. Eski Türk Savlarının Semiotikası. Bakı, 2006.
2. Oğuzname. Bakı, 1987.
3. Atalar sözü. Bakı, 1985.
4. http://tr.wikiquote.org/w/index.php?title=Azerbaycan_atas

OSMANLI DEVLETİ'NDE TİCARET MAHKEMELERİ'NİN KURULMASI ÇALIŞMALARI VE URFA ÖRNEĞİ

İlhan PALALI*

GİRİŞ

18 ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gittikçe zayıflamış olması, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını gittikçe yoğunlaştırması, devletin içişlerine müdahaleye kalkışmaları üzerine, III. Selim'in köklü ıslahatlarını başlatmasına neden olmuştur. III. Selim'in bilinen acı sonu ve onun yerine geçen II. Mahmut'un şartlar olgunlaşınca amcasının yolunda devam etmek istemiştir. II. Mahmut devletin içinde bulunduğu ekonomik, askeri, idari, sosyal ve hukuki alanlarda karşı karşıya bulunduğu ağır şartları ve olumsuzlukları çözebilmek için merkez ve taşra teşkilatlarında yenilikler yapılmasını zorunlu görmüş, toplumsal hayatının her alanına el atarak önemli ıslahatlar gerçekleştirmiştir.

Biz bu bildirimizde bu dönemde Osmanlı Devleti'nin, İstanbul ve taşrada ticareti geliştirmek, ticari alanlarda yerli ve yabancı tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için ticaret nezaretine bağlı olarak kurulan merkez ticaret mahkemesinin (meclisinin), kurulma aşamalarından, çalışmalarından ve taşrada kurulan ticaret mahkemeleri ve bunlardan biri olan Urfa Ticaret Mahkemelerinden bahsedeceğiz.

TANZİMATTA SONRA ADLİ ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER

Devletin asli görevlerinden biri adaletin sağlanması, bununla ilgili işlemlerin yerine getirilmesidir. Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilanından sonra yargı alanında önemli yeni düzenlemeler yapılmıştır.¹

1839 Tarihli Tanzimat Fermanıyla, II. Mahmut devrinde H.1253(1837)'de kurulan Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye'nin danışma meclisi manası devam ettirilmiş, üyeleri arttırılmış ve devletin hukuki düzenlemelerinin yapıldığı bir yasama ve idari yargı organı haline getirilmiştir.² Bu organ bir yandan yeni kanunları tartışıyor, hazırlıyor öte yandan idari konularda da bir İstinaf Mahkemesi görevi yapıyordu. İş hacmi o kadar büyüdü ki 1854'te yeni bir düzenleme yapılmak zorunda kalındı.³ Buna göre; kanun

* Yrd.Doç Dr. Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
ilhanpalali@harran.edu.tr.

¹ Musa Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK, Ankara 1991, s.268.

² Halil Cin, Ahmet Akgündüz, Türk- İslam Hukuk Tarihi, c.I, Timaş Yay, İstanbul 1990, s.262.

³ Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yay, İstanbul 1993, s.91.

layihalarını hazırlama, nizamnameleri ve talimatları düzenleme görevi yeni kurulan Meclis-i Ali-i Tanzimat adlı yüksek bir meclise verildi. Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye ise sadece bir idari ve adli yargı organı olarak göreve devam etmiştir.⁴ Bu değişiklik bazı sürtüşmeleri giderdi fakat istenilen olumlu gelişme sağlanamamıştır.⁵

9 Eylül 1861’de bu iki meclis Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ile birleştirildi. Bu meclis biri idari işlere bakan, ikincisi kanun ve nizamnameleri hazırlayan, üçüncüsü idari yargıya bakmakla görevli üç daireye ayrılmıştır.⁶ H. 1284 (1868) yılında bu yüksek kanunların yapısı yeniden değiştirildi ve biri Divan-ı Ahkam-ı Adliye, diğeri Şura-yı Devlet olmak üzere ikiye ayrıldı. Birincisinin başına Mithat Paşa, ikincisinin başına Ahmet Cevdet Paşa getirildi. Bu mahkemelerin biri temyiz, diğeri İstinaf Mahkemesi olup ikiye ayrılmıştı. Temyiz Mahkemesi de hukuk ve ceza dairelerine, İstinaf Mahkemesi; ceza, hukuk ve ticaret dairelerine bölünmüş olup, bu alanlarda en son tetkik ve karar organları idi. Böylece en üst düzeyde ilk defa yürütme ve yargı güçleri birbirinden ayrılıyordu. Hükümet merkezindeki bu düzenlemelere benzer düzenlemeler taşrada da yapılmıştır.⁷

Mahkeme-i Ticaret

Ülke genelinde merkezi bürokrasi kurumsallaşırken birçok alanda olduğu gibi ticaret, sanayi ve tarımın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli düzenleme ve zahire organizasyonlarını tek elden yapmak üzere Zahire Nezareti ilga olunarak müstakil ve Avrupa devletlerinde olduğu gibi daha büyük yetkilere sahip olarak Ticaret Nezareti kuruldu. H. 10 RA 1255 (24 Mayıs 1839). Meclis-i Umur-ı Nafia da bu yeni kurumun maiyetine verildi. Ayrıca Avrupa tüccarlarının ticari ve diğer muameleleri ve yazışmaları da Ticaret Nezareti’ne nakledildi. Nezaretin çalışma yeri olarak Bahçekapı’daki Aydın Müşiri Tahir Paşa’nın Konağı tahsis edildi. Aradan çok geçmeden yazışma işlerine duyulan ihtiyaç üzerine Ticaret Mektupçuluğu düzenlenerek maiyetine yeteri kadar memur kadroları verildi.⁸

Tanzimat’tan sonra H.1256(1840) tarihinde ticari uyumsuzluklara ayrı mahkemelerin bakması esası kabul edilmiştir. Önce İstanbul’da Ticaret Nazırlığına bağlı bir mahkeme kurulmuştur. Ticaret Meclisi de denilen bu mahkemenin başkanı Ticaret Nazırdır.⁹ Mahkemede ticari konular görüşülürken, Beratlı Avrupa ve Hayriye Tüccarları’nın şehbender, muhtar temsilcileri de hazır bulunuyordu. Mahkeme haftada bir gün pazartesi günleri toplanıyordu. Yapılan geniş çaplı bir düzenleme ile çalışma esasları belirlendi. Mahkemede bir dava görüşülürken başka bir davacının içeri girip oturumu kesmemesi için kapıda iki kavas beklerdi. Davalar başvuru sırasına göre ele alınırdı. Ticaret Mahkemesinde ele alınıp karara bağlanan bir davanın sonucu kesindi. Yani kararların istinaf hakkı yoktu. Taşrada bulunan bir tüccarın davasına İstanbul’da bakılması davacı tarafından istenir ve kendisi haksız çıkarsa davalının bütün masrafı davacı tarafından ödenecekti. Şer’i boyutu olan konularda Meclis-i Nafia Müftüsü’ne

⁴ Cin, a.g.e. s.262.

⁵ Zürcher, a.g.e.s.91.

⁶ Cin, a.g.e. s.262.

⁷ Çadircı, a.g.e. s.281.

⁸ Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, Eren Yay. İstanbul 1993, s.128,129.

⁹ Akgündüz, a.g.e. s.130.

başvurulacak, mahkemeye ticaret müsteşarı da katılacaktı. Önemli konular görüşülürken gerektiğinde Meclis-i Nafia üyeleri de toplantılara katılacaktı. Bütün bu konular resmi bir yazı ile ilgili devletlerin İstanbul'daki sefirlerine bildirilmişti.¹⁰

II. Mahmut devrinde ticaretin ecnebi tüccarların inhisarına geçmekte olduğu görüldüğünden, devletin ticaret işleriyle uğraşmasına lüzum görülmüş ve "Hayriye Tüccarı" adı verilen Müslüman tüccarlara bazı imtiyazlar verildiği gibi işlerine bakmak, aralarındaki ihtilafları halletmek üzere ileri gelenlerinden birine "şehbender" unvanı verilmiştir.¹¹ Bu önlemler ve bilhassa kararların temyiz edilmemesi, Müslüman tüccarları pek çok zarara uğrattı. Zira Osmanlı tüccarlarının kanunlar ve ticari uygulamalar hakkında fazla bilgi sahibi olmamaları, yabancı tüccarların çok kere kendilerini avukatlarıyla savunmalarından dolayı davaların çoğu yabancı tüccarların lehine sonuçlandı.¹²

Mahkemede davaların daha adil bir şekilde görülebilmesi için 1847'de yapılan bir düzenleme ile yabancı tüccarların İstanbul'da oturanlarından seçilecek 8-10 tüccarın duruşmalara katılmak üzere geçici üye olarak atanması kararlaştırıldı. Bu mahkeme Osmanlı uyruklu tüccarların davalarına pazartesi, yabancı uyruklu tüccarların davalarına Perşembe günü bakıyordu. Mahkemenin ayrıntılı bir iç tüzüğü 1848'de hazırlanabildi. Ticaret Mahkemesi'nin başkanı olan Ticaret Nazırı duruşmalara katılamadığı zaman muavini kendisine vekâlet edecekti. Mahkeme, yedisi Osmanlı uyruklu tüccar, yedisi yabancı sefaretler tarafından seçilecek yabancı tüccarlardan olmak üzere oy kullanma hakkına sahip 14 üyeden meydana gelecekti.¹³ Günde en çok 12 dava görülmeyecekti. Kararlar oy çokluğuyla alınacak, oy eşitliği durumunda mahkeme başkanının oyu kararın sonucunu belirleyecekti. Mahkeme salonuna, üyeler, maslahat sahibi ve tercümandan başka kimse girmeyecekti. Mahkeme kararı (i'lam), alındığı günden en geç 15 gün içinde yazılıp ilgili yerlere verilecekti. Bu düzenleme, Ticaret Kanunnamesi'nin tanzimine kadar geçerli olup, gerek duyulursa kanunnamenin hükümlerine göre yeniden düzenlenecekti.¹⁴

Meclis'in işleri gün geçtikçe artmaya başlamıştı. Buna paralel olarak yazışmaların çoğalmasıyla yeni memurlar görevlendirilerek maaşları arttırıldı. Fakat fazla bir gelişme sağlanamadı. 18.11.1860/ 04.Ca.1277 tarihinde Ticaret Mahkemesi Ticaret Kanunu'na ilaveler yapılarak, Deavi Meclisi kurularak yeniden düzenlendi.¹⁵

Vilayet Ticaret Meclisleri (Ticaret Mahkemeleri)

Avrupa ülkeleri ile gelişen ticari ilişkiler, ortaya çıkan yeni ekonomik anlaşmazlıklar imparatorluk bünyesinde yeni bir örgütlenmeyi zorunlu hale getirmişti. Yukarıda söylediğimiz üzere başta İstanbul olmak üzere, önemli büyük ticaret merkezlerinde 1846'dan itibaren Ticaret Mahkemeleri kurulmaya başlandı. Bu mahkemelerin yaygınlaşarak örgütlenmeleri ancak 1861'den sonra mümkün olmuştur.¹⁶ 1861'den

¹⁰ Akgündüz, a.g.e. s. 289.

¹¹ Mehmet Zeki Pakalın Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü MEB Yay. C.III, İstanbul 1993.s. 497.

¹² Lütfi Tarihi, C.V, s.102; Akyıldız, a.g.e s,131.

¹³ Dustur, I.Tertib İstanbul 1289, s. 375,445.

¹⁴ Akyıldız, a.g.e. s.132.

¹⁵ BOA, Dosya:93, Gömlek: 51, Fon, A} MK.İUM, 04.Ca.1277.

¹⁶ Çadırcı, a.g.e. s.280.

itibaren vilayet ve liva merkezlerinde yaygınlaşarak kurulan bu meclisler yeniden tanzim ve ıslah edilerek¹⁷ sayıları arttırılmış olup, 1861’de Urfa, Kastamonu, Sivas, Canik, Halep, Midilli, Konya, Hanya’da¹⁸ 1862’de de Ankara, Bozok, Kayseri ve bütün taşrada Ticaret Mahkemeleri kurularak devlet genelinde tüccar davalarının şer’iye mahkemelerinde değil; ticaret kanuna göre bu mahkemelerde görüşülmesi isteniyordu.¹⁹

Vilayet Ticaret Meclisleri’nin statüsü H.1281(1864) Vilayet Nizamnamesi’nin 23. Maddesi ile yeniden düzenlenmiştir.²⁰ Bu maddeye göre her vilayet ve sancak merkezinde bir ticaret meclisi olacak, bu meclis bir başkan, yeteri kadar üyeden kurulacaktır. Dönemin ticaret anlayışına uygun olarak kurulduğu yerin tüccar ve esnaf temsilcilerinden oluşuyordu.²¹ Bu meclisler aynı zamanda Liva Ticaret Meclisleri kararlarının istinaf yeridir.²² Bu meclisler Ticaret Nezareti’ne bağlı olup, yörenin tüccar ve lonca temsilcilerinden uygun görünenlerinin meclise üyeliği bakanlığın onayı ile kesinleşiyordu. Bu meclis bir başkan, iki daimi üye, dört geçici üyeden meydana geliyordu. 1860’ta imparatorluğun 64 yerleşim merkezinde ticaret merkezlerinin faaliyette olduğu anlaşılmaktadır.²³ 1875’te bu sayı 120’ye çıkmıştır. Önce ticaret mahkemelerine bağlı olan bu meclisler, 1875 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile adalet bakanlığına bağlanmıştır.²⁴

Urfa Ticaret Mahkemeleri (Meclisleri)

İmparatorluk genelinde ticaretin geliştirilmesi ve bu konuda antlaşmazlıkların giderilmesi için yukarıda belirttiğimiz üzere 1849’da İstanbul’da bir Ticaret Meclisi ve daha sonra yine İstanbul’da ve bazı vilayetlerde Ticaret Mahkemeleri ihdas edilmiştir. 1855 yılında Fransız Ticaret Kanunu olduğu gibi ıktibas edilince mahkemelerin kurulması yargılama usulünün yeni kanuna göre yeniden tanzimi gerekmiştir.²⁵ Buna bağlı olarak 1855 yılında Urfa’da bir Ticaret Mahkemesi kurulması istenmiştir.²⁶ Bu konuyla ilgili olarak 1856 yılında Kamilzade Yahya Ağa Urfa Ticaret Şehbender Vekilliği’ne atanmıştır.²⁷ Bu gelişmelere müteakip ticaretin gelişmesi ile ilgili olarak, Urfalı Ehl-i İslam tüccarından Gümrük Han’ında oturan Mehmet oğlu Yahya’ya karadan ve denizden, Avrupa, Acem ve Hindistan ile ticaret yapabilmesi için berat verilmiştir.²⁸ Bu gelişmelere rağmen Urfa Ticaret Meclisi’nin teşkili ancak 31.10.1860’ta mümkün olabilmıştır.²⁹

¹⁷ BAO, D:24, G:38, Fon A}MVL.

¹⁸ BAO, D:446, G:19881, F: I. MVL; D: 457, G:20518,f: I. MVL.

¹⁹ BAO, D:48, G:38, F:MVL.

²⁰ “Kanun-u Ticaretin tain itdiği şekil ve usulde ve vezaif-i mertebesi kanun-u mezkurun tahtid eylediği derecede ifa eylemek üzere bir reis-i mahsus ile muteadid a’azadan mürekkeb olarak vilayetin bir meclis-i ticareti olacak Düstur I, C.1 s.612.

²¹ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VI,s.151; Çadırcı a.g.e. s,268.

²² Düstur I, C.I, s.268.

²³ Çadırcı, a.g.e. s.268.

²⁴ Çadırcı, a.g.e. s.281.

²⁵ Cin, Akgündüz, a.g.e s.431.

²⁶ BOA, D:166, G:57, F: A} MKT.NZD, 29 M.1272.

²⁷ BOA, D:177, G:27, F: A} MKT.NZD, 14 C. 1272.

²⁸ BOA, D:116, G:90, F: A} DVN.

²⁹ BOA, D:198, G:86, F: A} MKT, MHM.

1860'ta Ticaret Mahkemeleri yeniden tanzim edildikten sonra 1861 tarihinde de ticari yargılama usulüne ilişkin yeni nizamname kabul edilmiştir.³⁰ 1861 yılında, yeni teşkil edilen Urfa Ticaret Mahkemesi ile ilgili olarak gelen bir yazıda azaların seçiminin onaylanması ve maaşlarının ödenmesinin nezarete ait olduğu bildiriliyordu.³¹ 1861 yılında Urfa Ticaret Meclisi Kâtibi Hasan Hafız Efendi uygunsuz hareketinden dolayı Rum Kale'ye sürülmüş iken, mahallinden gelen müracaat ile daha uzak bir yere sürülmesi isteniyordu.³² 1887'de İskender Eş'şuyu adında biri Urfa Ticaret Mahkemesi Reisi ve rüfekasını şikâyet ederek reis ve arkadaşlarının cezalandırılmasını istiyordu.³³ Yine 1890 yılına ait bir belgeye göre Urfa Ticaret Mahkemesi'ne bir alacak yüzünden müracaat eden İbrahim Bey adında biri reis muavini tarafından tahkir edilerek tevkif edilmiş, bunun üzerine İbrahim Bey mahkemeyi nezarete şikâyet etmiştir.³⁴

Urfa Ticaret Mahkemesi'nin kendine ait bir binası yoktu. 1891 yılına ait bir belgede yıllık kira bedeli 1200 kuruş olan bir hane icar edilerek mahkeme faaliyetlerini burada sürdürüyordu.³⁵

Urfa Ticaret Mahkemelerinin Üyeleri

Elde edebildiğimiz kayıtlara göre H.1300 yılında Urfa Ticaret Mahkemesi'nin Reisi Hacı Mehmet Efendi, muavini Bekir Ağa, azaları: Hasan Efendi, Aruz Efendi, Muhyeddin Efendi, Abdurrahman Efendi, Corci Efendi, Kirikor Efendi olmak üzere Urfa Ticaret Mahkemesi'nin toplam üyelerinin sayısı sekiz kişiden meydana geliyordu.³⁶ H.1307 yılında Urfa Ticaret Mahkemeleri'nin üyeleri ve başkanı şöyle idi: Reis Naip Hasip Efendi, azalar: Hacı Osman Beğ, İlyas Efendi, Hacı Bekir Ağa, Haçir Ağa³⁷ olup, 1308 yılındaki kayıtlara göre de Urfa Ticaret Mahkemesi'nin üyelerinden sadece biri değişmiş olup, Haçir Ağa'nın yerine Serkez Ağa geçmiştir.³⁸ Yine H.1317 Halep Vilayet Salnamesi kayıtlarına göre Urfa Ticaret Mahkemesi'nin Reisi Hulusi Efendi, başkâtibi Zekeriya Efendi, azaları: Hafız Halil Efendi, İlyas Esad Efendi, Hacı Mustafa Ağa, Başkatibi Boğos Ağa, muavini Bakır Ağa idi.³⁹ 1318 yılına ait kayıtlarda Urfa Ticaret Mahkemesi'nin üyeleri bir önceki yılın aynısı olup değişmemiştir.⁴⁰ H.1321 Halep Vilayet Salnamesi kayıtlarına göre Urfa Ticaret Mahkemesi Reisi Hulusi Efendi, azalar: Hafız Halil Efendi, Mehmet Kamil Efendi, başkatip, Zekeriya Efendi, muavini Ömer Efendi⁴¹, H.1322 yılında Ticaret Mahkemesi'nin üyeleri Reisi Hulusi Efendi, başkatip Zekeriya Efendi, azalar: Şefik Efendi, Hafız Halil Efendi, Ağahan Efendi, Boğos Efendi, muavini İsa Efendiler idi.⁴² H.

³⁰ Halil Cin, Akgündüz, s.431,432.

³¹ BOA, D:126, G:89, F: A} MKT,MVL.

³² BOA, D:760, G:46, F: MVL. 01 C. 1278.

³³ BOA, D: 1429, G:1 F: DH.MKT, 11. L. 1304.

³⁴ BOA, D: 1694, G:107, F: DH,MKT, 13 . C. 1307

³⁵ BOA, D:263, G: 4, F: SD.

³⁶ H.1300, Halep Vilayet Salnamesi, s.109.

³⁷ H.1307, Halep Vilayet Salnamesi, s.169.

³⁸ H.1308, Halep Vilayet Salnamesi, s.139.

³⁹ H.1317, Halep Vilayet Salnamesi, s.290.

⁴⁰ H.1318, Halep Vilayet Salnamesi, s.181.

⁴¹ H.1321, Halep Vilayet Salnamesi, s.74

⁴² H.1322, Halep Vilayet Salnamesi, s.385.

1323 yılında da üyelerde fazla bir değişiklik olmamış, sadece bir aza boş görülmektedir.⁴³ H. 1333 yılına gelince Urfa Ticaret Mahkemesi Reisi Ömer Hulusi Efendi, azalar: Hafız Halil Efendi, Aza-i muvakkat Şefik Efendi, Boğos Efendi bir aza da boş görülmektedir.⁴⁴

Yukarıda verdiğimiz Ticaret Mahkemesi'nin üyeleri ile ilgili kayıtlara göre aşağı yukarı 25-30 yıllık süre içerisinde meclis üyelerinin genellikle aynı olup, çok az bir değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla o yıllarda Urfa'da şehir ticaretinin belli bir dar kadronun elinde olduğu ve halk genelinde bu kadrodan şikâyetler olduğu ve geniş bir tabana yayılmadığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bildirimiz ile ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti ülke genelinde toplum hayatının he alanında olduğu gibi ticaret hayatında da bir takım atılımlar yapmak isteyerek Avrupa devletlerinin baskılarına karşı koymaya çalışmışsa da bir taraftan yoğun iç ve dış baskılar, diğer taraftan devletin içinde bulunduğu mali zorluklar ve buna bağlı olarak kadro eksikliği devletin yapmak istediği atılımların amacına ulaşamamasına sebep olmuştur. Buna rağmen yapılanların çoğu tümünden boş gitmemiş, yeni Türkiye'nin temellerinin atılmasında önemli rol oynamıştır.

⁴³ H.1323, Halep Vilayet Salnamesi, s.247.

⁴⁴ H.1333, Halep Vilayet Salnamesi, s.144.

GELENEKSEL TÜRK TİYATROSUNDA TİCARİ HAYAT VE TÜCCAR TİPİ

İsmet ÇETİN*

Edebiyatın, dolayısıyla edebî eserin varlık nedeninin insan olduğu görüşünü temel aldığımız zaman, insan hayatının edebî eserle ifade edildiğini de kabul etmek zorundayız. Tiyatro, dolayısıyla geleneksel tiyatro Türk toplum hayatının dramatize edilmiş görüntüsüdür. Hayatın bir parçası olan ticarî hayat da geleneksel tiyatrodan işlenmiş, günümüze yazılı olan tiyatro metinleri vasıtasıyla gelmiştir. Meddah, Karagöz, Ortaoyunu metinleri vasıtasıyla, toplumun ticaret anlayışı ve tüccar algısı kendi dönemi içinde nasıldır? Bu soruya cevap aranacaktır.

Geleneksel tiyatro genel adlandırması altında toplanan tarihî temelleri olan ve hâlen yaşamaya devam eden temsili faaliyetler, belgelere dayalı olarak Osmanlı döneminden itibaren incelenmektedir. Belge ve bilgilerin bu döneme ait olması münasebetiyle bu tür faaliyetlerin Osmanlı döneminde başlatılması, aynı zamanda onun kendi kurallarını da bu dönemde belirlemiş olması, bildirimizin çalışma konusunu teşkil etmektedir.

Osmanlı döneminde esnaf olabilmenin belli şartları vardı. Bu şartların yerine getirilmesi uzun sayılabilecek bir zaman dilimini içerir. Esnaf adayı bu süre zarfında meslekî ve ahlâkî bir eğitimden geçirilerek olgun bir kişi hâline getirilmeye çalışılır. Zira Osmanlı Devleti'nde esnafın meslekî tecrübesinin yanında ahlâkî yönünün de gelişmiş olmasına azami derecede dikkat edilirdi. Selçuklulardan itibaren Türk toplum hayatında varlığını gördüğümüz ahilik teşkilatı, ahilik teşkilatının esaslarını belirleyen fütüvvetnâmeler, Osmanlı dönemindeki ahi zaviyeleri, loncalar vb. meslek kuruluşları, 'esnaf teşkilatlanması', 'esnaflık prensipleri' ve 'esnaf ahlakı'nı belirlemektedir.

Hem teorik, hem pratik alanda çocukluk döneminden itibaren başlayan meslekî eğitimin dört aşaması vardı.

Başlangıçta yamaklık söz konusudur. Ufak tefek işlerde esnafa yardımcı olan yamaklar iki yıl sonra çıraklığa terfi ederlerdi.

Çıraklık bir bakıma meslekî eğitimin başlangıcıdır ve üç yıl sürer. Çıraklığı başarıyla tamamlayanlar kalfalığa yükselirdi. Kalfalık da üç yıl sürmektedir. Kalfalığı ustalık izler. Ustalık önemli bir aşamadır. Zira kişi yetişen konumundan yetiştiren konumuna yükselir.

Meslekte her üst kademeye yükselmek, bir yandan meslekî bilgi edinilirken, bir yandan da ciddî bir eğitimden geçirilir. Ocaklarda, loncalarda veya esnafın bağlı olduğu tekke ve zaviyelerde dönemin bilgileriyle esnaflığın gereği olarak ihtiyaç duyulan diğer

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, icetin@gazi.edu.tr

bilgiler verilir. Müslüman esnafın eğitilmesiyle ilgili bu süreç gayrimüslim esnaf için de geçerlidir.

Sermaye-Ticaret ilişkisi sosyal hayatta oldukça önemlidir. Hangi gruptan olursa olsun Osmanlı döneminde ferdî iş kurmanın yanında ortak iş kurmak da yaygındır. Sadece iş kurmak değil, esnafın bir araya gelip sermaye biriktirdiği kurumlar oluşur. Bu dönemde lonca ve vakıf gibi kurumlar, kişisel çıkar sağlamak dışında kolektif çıkara yönelik kurumlardır. Vakıflar ise bilindiği gibi daha çok hayır kurumu olarak bilinir. Vakıf özellikle Müslüman ahalî arasında oldukça yaygındır. Gayrimüslim esnaf da Müslümanlardan etkilenecek çoğunlukla kendi dindaşlarından olan esnafın sermaye ihtiyacını karşılamak amacıyla farklı adlar altında vakıflar kurdular. Gayr-i Müslim esnafın kurduğu bazı vakıflar şunlardır: Çilingir esnafı iâşesi için Ermeni Hristiyanları vakfı, kökçü esnafı için Ermeni Hristiyanları vakfı, kuyumcu esnafı için Hristiyan kuyumcular vakfı, kürkçü esnafı mühimmatı için Hristiyan kürkçüler vakfı.

Gerek Müslüman, gerekse Müslüman olmayanların kurduğu ticarî teşekküller görünüşte kendi kurallarını belirliyor olsalar da ticarî hayatı daha çok merkezî otorite ve Müslüman esnaf tarafından belirlenmekteydi. Ancak üretime yönelik ticarî hayatın gayrimüslimlerin tasarrufunda olması da söz konusudur. Özellikle dokuma, inşaat, altın ve gümüş işçiliği, el sanatları gibi alanlarda daha çok gayrimüslim grup hâkimdi. 18. yüzyıldan itibaren Batılı iktisat bilgisinin Türkiye'ye gelmesi, 1839 Tanzimat adıyla anılan iç hukuk düzenlenmesiyle sermaye birikimin de gayrimüslimler tarafından sağlanmış olması dikkatlerden kaçmamalıdır. Batılı ticaret bilgisinin gelmesi ve Gayr-i Müslim ahalinin bu bilgileri daha erken almasına örnek teşkil etmesi bakımından 18. Yüzyılda bir vak'ayı örnek vermek mümkündür.

Bursa'da vergi ödeme hususunda bazı ihtilaflar yaşanır. 1759 tarihli bir belgeye göre kazaz esnafına isabet eden verginin üçte ikisini Yahudiler, üçte birini Müslümanlar ödemiş. Ancak Yahudiler durumlarının iyi olmaması sebebiyle vergi ödeme konusunda zorlandıklarını, bu sebeple kazmaz esnafına takdir edilen verginin kendileriyle Müslümanlar arasında yarı yarıya taksim edilmesini istemişlerdi. Müslümanlar ise "sizin erkeklerinle birlikte kadınlarınız da mezkûr sanat erbabındandır. Ayrıca kazazlara lazım olan metain tamamını işlemenin yanında başka yerlerde de imalatla bulunarak alım satım yapıyorsunuz. Bundan dolayı sizin menfaatiniz bizden daha çoktur" diyerek Yahudilerin teklifini reddetmişlerdi. Varılan bir mutabakatla, Yahudi esnafın daha çok çeşit mal üretmeleri karar altına alınmıştır.

Bir başka örnek ise 1843 yılında Avrupa'dan gelen ticaret eşyasının alım satımı konusunda Ermenilerle Yahudiler arasında anlaşmazlık yaşanmasıdır. Eskiden beri eşya alım satımı ve hurdacılıkla uğraşan Yahudiler yabancı tüccarın getirdiği eşyayı alıp satmak için dükkân kiralamışlardı. Bu duruma Ermeniler itiraz eder.

Buradan ithalat sektörünün, dolayısıyla ithalata bağlı ticaretin gayrimüslimlerin tasarrufunda olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı döneminde deniz ticaret yoluyla Doğu Akdeniz ve İstanbul merkezli ticaret alanı başta Hollandalılar olmak üzere İspanyol, Venedik ve Portekizlilerin elindedir. Bu gruplar İzmir ve Galata merkezli gayrimüslim esnafa birlikte çalışır, buna bağlı olarak da 18. yüzyıldan itibaren beynelmilel ticarî bilgi gayrimüslim grup arasında

bulunur. İç ve dış ticaret 1900'lü yılların başına kadar böyle devam eder. Ancak 1908 yılında Türk derneğinin boykotuyla sermaye el değiştirmeye, dolayısıyla ticarî bilgi de yön değiştirmeye başlar.

Loncalar, çeşitli zanaat ve esnaf grubu mensuplarının bir araya gelerek oluşturdukları sosyal müesseselerdir. Zanaat ve ticaret alanına insan gücü yetiştirmek, kalite kontrolü, ticaretin merkezî otorite adına kayıt altına alınmasını sağlamayı kendine görev edinen loncalar, daha sonra gedik adıyla faaliyetlerini sürdürdüler. 1913'ten itibaren bu ve benzer yapılar tamamen kaldırıldı. Ahilik, lonca ve gedik dönemlerini yaşayan zanaat ve ticaret alanında, bunların ortadan kalkmasına rağmen gayrî resmî olarak devam etti. Devam ettiren gruplardan biri oyunculardı. Oyuncu lonca kahvehaneleri o dönemin bilinen önemli kahvehane türlerindendir.

Esnaf, sanatkâr ve oyuncuların devam ettiği kahvehanelerde, geceler hayli renkli geçer. Çeşitli yerlerden gelen sanatçılar burada hünerlerini gösterir, Bu kahvelerin, esnaf teşkilatı gibi, kethüdası, erkân ustası, kabızmalı, lonca heyeti bulunur ve bu heyet, kahvehanenin mensup olduğu loncanın problemlerini, çözüm bekleyen meselelerini inceler, bunlara çözüm yolu bulmaya çalışır.

Oyuncu loncasına mensup sanatçıların toplandıktan kahveler içinde en büyüğü Mısır Çarşısı'nda Bahçeli kahve, Bayezid ve Galata'da bulunan kahvehanelerdir. İçlerinde Karagöz oynatılan, meddahların hikâye anlattıkları ve çeşitli sanat gösterileri yapılan bu mekânlar, yirminci yüzyılın başlarında tamamen tarihe karışır.

Kendine tahsis edilen yerde mesleğini icra eden esnafın kalıp davranışları bulunmaktadır. Bu davranışlar, yaşanan dönemin kabullerine göre şekillenmiş ve kabullenilmiştir. Dolayısıyla birtakım temel özellikler olması lazım gelen veya kabul edilen esnaf tipinden bahsetmek mümkündür.

Tip, Aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelerin temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnektir. Tip, Edebiyat'ta hikâye roman gibi uzun anlatıma dayalı edebi eserlerde kişi kadrosu içinde yer alan ve belli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişidir. Tiyatroda kendine özgü kişiliği olmayan, genellikle bilinen kalıplardaki insanları gösteren oyun kişisine de tip (karakter) dendiği olur. Tip geneldir, genel özellikler taşır, her insan bir tipin temsilcisidir. İyi-kötü, saf-kurnaz, cesur-korkak, cömert-cimri gibi.

19. yüzyıldan itibaren ödünçleme yoluyla Türk kültürüne katılan Batılı anlamdaki tiyatronun dışında kalan, Türk toplumunun geleneksel yapısı içinde ortaya çıkarak bu temel üzerinde süreklilik arz eden gösteri sanatlarının tümü "geleneksel Türk tiyatrosu" olarak adlandırılmaktadır.

Başta "Türk temaşası" olarak adlandırılan bu sanat dalı daha sonraki dönemlerde "Geleneksel Türk Tiyatrosu" söyleyişiyle yaygınlık kazanmıştır. Bunun yanı sıra "halk tiyatrosu", "seyirlik halk oyunları" ve "Türk seyirlik sanatları" biçimi de kullanılmıştır. Geleneksel tiyatro çeşit ve temsilcileri, Karagöz, Köy seyirlik oyunları, Ortaoyunu, Meddahlık, Kukla, Tuluat, Cambazlar, Gözbağcılar, Hokkabazlar, Dansçılar, Cambaz, güllübaz gibi Güç gösterisi yapanlar veya denge sanatçıları, Kuşbaz, Şahinbaz gibi hayvanlarla gösteri yapanlar, Tulumcular, Savaş oyuncularını gibi oyun ve

oyunculardır. Bunlardan Karagöz. Ortaoyunu metinleri ve meddah hikâyeleri çalışmamızın örneğini oluşturmaktadır.

Karagöz Türklerin gölge tekniğinden yararlanarak kendi sanat ve estetik anlayışlarına göre geliştirip oynattıkları gölge tiyatrosudur.

XVI. yüzyılda Hayal-i Zıl veya Zıll-i Hayal olarak anılan gölge oyunu XVII. yüzyılda kesin biçimini almış ve Karagöz olarak anılmaya başlanmıştır.

Karagöz sanatçılarının gösterilerinde dönemin siyasi olaylarını, yolsuzlukları, devlet işlerindeki aksaklıkları perdeye getirerek işledikleri bilinmektedir. Bu eleştirilerde isim verilmeden olay genel hatlarıyla anlatıldığı gibi bazen isimler verilerek yapılmıştır. Yapılan olumsuz işler ve bunları yapanlar eleştirdiği gibi olumlu işler ve kişiler perde de takdir edilmiştir.

Karagöz oyunundaki kişiler Osmanlı topraklarında yaşayan kesimleri temsil edecek tipler olarak düşünülmüştür. Değişik milletlerden temsilciler (Arap, Acem, Arnavut, Rum, Yahudi vb.) coğrafi tipler (Efe, Karadenizli, Kastamonulu, Kayserili) okumuş ve görgülü tipler(Kâtip doktor, vs.), meslekî tipler (Halıcı, bakkal, manav, yoğurtçu), kadınlar, çocuklar sakatlar, kabadayılar, uyuşturucu müptelaları, oyunlarda yerlerini almışlardır. Bu kişiler temsil ettikleri grubun en önemli özellikleri ve davranış biçimleriyle ifade edilmiştir.

Bu tipler, tiplerin meslekleri ve yaptıkları işleri kısaca şöyle ifade etmek mümkündür:

Karagöz, okumamış, işsiz, olduğu gibi görünen, tepkilerini çabuk açığa vuran, özü sözü bir olan tiptir. İş aradığı zaman bakkallık, kahvehanecilik ve manavlık gibi az sermaye isteyen bir iş kurulur. Ortalama bir tiptir ve basit, çok sermaye istemeyen, alt gelir grubunu temsil eder.

Kayserili, yumurtacı, pastırmacı ya da bakkaldır. Göç ederek İstanbul'a gelmiş, küçük sermaye ile iş yapmaya çalışan, tuttuğu işte sebat eden ve mahallî davranışları yanında mahallî ürün (pastırma) satmaya çalışan biridir.

Arnavut da Kayserili gibi Balkanlar'dan göçüp gelen, hayata tutunmaya çalışan, sermayeden çok kol gücüne güvenen ve bununla ilgili iş tutan birisidir. Kabadayılık taslayan, bahçıvanlık, ciğercilik, koruculuk, bozacılık, celepçilik gibi sermayesiz veya daha çok az sermayeli işler yapar.

Kastamonulu "Himmet Dayı" veya "Himmet Ağa"dır. Çoğu zaman elinde baltası vardır, odun ticareti yapar, açığı dükkânı açar.

Rumelili (Muhacir): Adı Hüsmen Ağa'dır. Pehlivanlık ve arabacılık yapar.

Acem, Azerbaycan ya da İran'dan gelen Azeri kökenli Türk'tür. Zengin bir halı tüccarı, tömbekici, antikacı ara sıra da tefecidir. Cömert, gönlü yüce, ancak atıp tutan bir kişidir. Doğulu davranışlar, dolayısıyla doğulu bir tâcir olarak, kendi bölgesinde üretilen malı satmaktadır.

Yahudi, inatçı, geveze ve korkaktır. Eskicilik, sarraflık, tefecilik yapar. Ticaret hayatında, alım-satım sırasında sürekli pazarlıkçidir. Parayı tanır ve nerelerde

kullanılacağını bilir. Özellikle para alım satımını bilmesi, batılı ticaret anlayışını da bildiğini gösterir.

Frenk ve Rum tipleri çoğu kez doktor, meyhaneci, terzi ya da tacirdir. Frenk ve Rum tipleri, yerli, şehirli bilgisiyle bilgilenmiş, Batıdaki para alım satımını bilen, bundan dolayı zaman zaman tefecilik de yapan, okuyup bilgi sahibi olmuş tiplerdir.

Yukarıda kısaca bahsedilen tipler ve meslekleriyle ilgili oyun örnekleri oldukça fazladır. Daha çok yerleşik bir hayatın gereği olan ticaret, şehirli kültür içinde görülmektedir. Karagöz tiplerinin oyunlar içindeki rolleri hakkında kısa bilgi vermek, bununla ilgili tespitlerimizi zenginleştirecektir.

Karagöz'ün Aşçılığı Oyunu: Bolulu Memiş iflâs ettikten sonra yeniden aşçı dükkânı açar. Hacivat kendisine hem bir dükkân bulur, hem de çırak olarak Karagöz'ü salık verir. Alacaklılar gelir. Karagöz alacaklılardaki borç senetlerini yırtıp ustasının gözüne girer. Oyun çeşitli komiklikler ve entrikalarla devam eder.

Bolulu Memiş örneği, saray aşçılarının Bolulu oldukları, saraydan ayrıldıktan sonra İstanbul'da aşçılık/ lokantacılık yaptıklarının örneğidir.

Hacivat ile Karagöz ise İstanbulludur ve Bolulu Memiş'e iş kurmada yardım ederler. İkisi de sermayesiz para kazanma yolundadırlar.

Karagöz'ün Bakkallığı: Çelebi, babadan kalma bir ev ile bakkal dükkânını kiraya vermesi için Hacivat'a bırakır. Kayserili Mayısöğlü dükkânı tutar, Karagöz'ü de çırak olarak yanına alır. Kayserili Mayısöğlü, veresiye mal satmamasını Karagöz'e tembih ederek mal almak için gider. Ancak, Zenne ve Şetaret işveleriyle Karagöz'ü kandırır, veresiye mal alırlar. Çelebi içki ister, Karagöz kendisi içkiyi götürür ve eğlenceye dalarlar. Karagöz sarhoş olur. Bu sırada Şeyh Küşteri meydanında yangın çıkar. Tulumbacılar gelir, hem ev hem dükkân yanar.

Esnaflığın belirli süreçleri olduğu, Karagöz'ün her işinde olduğu gibi esnafılıkta da tecrübesiz olduğu anlatılarak topluma mesaj verilmeye çalışılır.

Karagöz'ün Balıkçılığı: Çelebi Mercan'la balığa çıkar, yeterince balık tutarlarsa Mercan'a fes alınacaktır. Balık oltaya yaklaşıncı Mercan sevinçle bağırır, balık kaçar, bu birçok kez tekrarlanır. Çelebi vazgeçer. Karagöz pencereden görür ve balığa çıkmaya karar verir. Çamaşır teknesini kayık, çamaşır ipini olta yapar. Önce pavurya tutar, karısına götürür, karısı bunun için büyük bir tava hazırlamıştır. Bundan sonra köpekbalığı, mürekkepbalığı tutar, yenecek balıkları kovar, ötekilerini pişirmesi için karısına götürür. Bir deniz canavarı gelir, Karagöz bunu yakalamak ister. Bir denizkızı gelir Karagöz'ü denize çekmek ister, en son bir yılan balığı yakalar, karısı bundan hoşlanmaz.

Sermayesiz bir iş, ticaret yapmak isteyen, yapılacak işin prensiplerini bilmeden işe koşulan Karagöz, bilgisizlik ve tecrübesizliğin kurbanı olup komik duruma düşer.

27. Karagöz'ün Hekimliği

Moliere'in Zoraki Tabib oyunundan uyarlanmıştır. Karagöz karısını döver, Hacivat ikisini barıştırmaya çalışır, bunun üzerine ikisi bir olup, Hacivat'ı döverler.

Karagöz süpürgelik malzeme toplamaya ormana gider. Bu arada, dili tutulan kızının tedavisi için doktor arayan ağanın adamları, Mestan ile Bayram, Karagöz'ün evine gelirler. Karagöz'ün karısı, Karagöz'den öç almak için, Onun doktor olduğunu, ancak dövülmedikçe doktorluğunu gizlediğini söyler. Rumelili ile Arnavut yolda Karagöz'e rastlarlar, döverek ona hekimliği kabul ettirdikten sonra ağalarına götürürler.

Karagöz, kızı dinler, uydurma bir ilaç söyler. Karagöz, Çelebi'ye rastlar, o da Karagöz'e dert yazar. Kızla sevişmektedir, Kızın babası onu zengin birine vermek istediği için kızla bu oyunu düşünmüşlerdir. Bunun üzerine Karagöz araya girip ağaya yalvarır, kızını Çelebi'ye vermeye razı olur, Karagöz'ü ödüllendirir.

Orman/Kahveci: Karagöz kahvehane açar. Çelebi ve Tiryaki kahve içerlerken ormandan zeybekler gelir, Karagöz onlarla işbirliği yapar, kahveye gelen müşterileri düdükle Zeybeklere haber vererek onları soydurur. Ermeni, Ak Arap, Yahudi soyulurlar. Karagöz yaptığından utanıp durumu Tuzsuz'a söyler. Arkadaşlarıyla birlikte Zeybekleri cezalandırırlar.

Oyun, az sermaye isteyen ve Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen krizin sonunda, işsizliğin kol gezdiği bir ortamda yapılan ticaret ve bunun komik unsurlarla bezenerek perdeye aktarılmasıdır.

Salıncak: Hacivat ile Karagöz ortak olup salıncak işletirler. Karagöz müşterileri sallayıp para alacaktır. Çelebi, Zenne, Tiryaki gelir, sallanırlar fakat Karagöz onlardan aldığı parayı ortağı Hacivat'tan saklar. Bunun üzerine Hacivat gerçeği ortaya çıkarmak için kadın kılığına girer, Karagöz tanımadığı için Hacivat'a para aldığını söyler. Sarhoş gelir, salıncakta uyur. Yahudi gelir, salıncaktan düşüp ölür, bir müddet sonra önde haham, arkada Yahudiler tabutu taşırlar. Karagöz Yahudileri korkutup kaçıtır ve tabuttan Yahudi'yi çıkarır, Yahudi'nin ölmediği anlaşılır. Oyun biter.

Günümüzde lunapark olarak adlandırılan toplu oyun alanlarının yerini tutan eğlence yerleri ve araçlarını konu edinen bir oyundur.

Sahte Esirci: Hacivat'ın aracılığıyla Karagöz'ün evini kiralayan Esir tâciri Kasım Bey Onu uşak alır. Kasım Bey Arap esirciden Sümbül adında bir cariye alır. Kasım Bey evden ayrılır. Aslında erkek olan ve hırsızlarla işbirliği yapan Sümbül, Karagöz'e içki içirir, ninnilerle onu uyutur. Hırsızları çağırır. Harami ve Mehmet Dayı gelirler. Evi soyup Kasım'ın karısını kaçıtır. Kasım geri dönünce karısının kaçırılmış, evinin soyulmuş olduğunu görür, Karagöz'le birlikte hırsızları takip ederler. Hırsızlar ormanda eğlenir, Kasım'ın karısını oynatırlar. Memet ile Hasan Efeler'i öldürüp Kasım'ın karısını kurtarırlar.

Oyunun derlendiği 1900'lü yıllarda esir ticareti yapılmamakla birlikte, Karagöz temsillerinin gösterildiği eski dönemlerde yapılan esir ticaretini konu edinmektedir.

Hamam: Çelebi hamamını işletmesi için Hacivat'a verir. Hacivat sayımdan sonra hamamın kadınlar bölümünü işletmesi için Salkım İnci ile Şallı Natır'a verir. Bok Ana hamama ana, Serkiz ise külhancı olur. Oyun, Karagöz'ün komiklikleri, beceriksizlikleri üzerine bina edilmiştir. İşletmecilik öğrenilmeden bir işletmenin ayakta duramayacağını ifadesidir.

Perdede gölgeler mârifetiyle sergilenen Karagöz'ün palangada icra edilen biçimi Ortaoyunudur. Ortaoyunun kaynağıyla ilgili birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır.

İtalyan Commedia dell'arte, Museviler dinsel ve öğretici oyunlar ile her türlü kısa ve sözlü oyunlar için Auto, Çingene dilinde "ortada, arasında" anlamına gelen maskara kelimesinin Türkçeye "ortaoyunu" olarak geçmesiyle, Yeniçeri ortalarıyla ilgisinden dolayı "Orta oyunu" olarak adlandırıldığına dair iddialar bulunmaktadır. Ancak, izleyicinin ortasında oynandığı için ortaoyunu denilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

16. Yüzyıla kadar giden Ortaoyunun tarihi, 20. yüzyılın başına kadar gelir. Sosyal hayatın tiyatro alanında görülmesi ve hayata dair şeylerin oyunlaştırılarak izleyiciye sunulması bugün olduğu gibi geçmişte de önemlidir. Batı tiyatrosundan önce Türk tiyatrosunun varlığını iddia eden Ziya Paşa Türk tiyatrosunun Ortaoyunu olduğunu ve Avrupa'nın bu tarzı düzene sokarak modern tiyatroyu kurduğunu söyler. Padişahın ortaoyunculara nişanlar vermesini de, tiyatronun halka hizmet maksadıyla düzenlenmek istediğine bağlar. Bu iki örnek, tiyatronun, özellikle izleyicinin huzurunda icra edilen oyunların önemini göstermektedir.

Ortaoyunun Karagöz'ün palangada icra biçimi olduğunu ifade etmiştik. Dolayısıyla Ortaoyunu tiplerinin de Karagöz tiplerinin, ad değişikliği olsa da, benzerleri olduğunu söylemek gerek.

Çelebi: "Mirasyedi mahdum" tipidir. Daima zengin bir mirasyedi, tanınmış bir ailenin "varis-i yeganesi"dir. Son derece terbiyeli, nazik, ince zevk sahibi ve şıktır. Epeyce okumuşluğu vardır ve güzel bir İstanbul Türkçesi ile konuşur. Çelebi tipi, mirasyediliği, kişizadeliği, züppeliği ve çapkınlığı ile ticari bir "zamane" tipi olarak, yaşadığı devrin gençliğinden bir temsilcidir. Ticareti bilmez ancak ticaretten kazanılan parayı yemekte mâhirdir.

Yahudi: Elinde Tevrat olduğu halde meydana gelir. Bir süre okur, üfler sallanır. Bu sessiz, ihtiyatlı geliş yalnız bu tipe mahsustur, diğer taklitlerde görülmez. Yahudi; daima eskici, kuyumcu, sarraf olur. Azarya Efendi, Mişon Efendi, Samuel Efendi, Buhuraçi Efendi adıyla anılır. Bazı oyunlarda sadece "Cud" denilmektedir. Daha çok ticaretle uğraşan bu tip, sıradan birisi olan Kavuklu'ya, tezyif etmek için "kabuklu" diye hitabeder. Cuhud tipi, Osmanlı döneminde ticaretî incelikleri bilen, tefecilik de yapan zanaat erbabıdır.

Acem: Tüccardır. Ancak alıp sattığı nesneler değişir. Adı; Gaffar Ağa, Mirza Daniş Ağa, Hüseyin Kehvari Tebrizi, Ali Ekber Ağa'dır. Farsça şiirler okur. İran veya Azerbaycan'dan getirdiği malları satar. Daha çok halı ticaretiyle meşguldür. Uluslar arası ticaretin kurallarını, ancak doğulu davranışıyla örtüşen yanlarını bilir.

Rum-Frenk: Balama da denir. Dr. Kiryako, Hristaki Efendi, Dr. Krippiyaz, Niko, Nikolaki adları da vardır. Balama konuşurken sık sık Rumca kelimeler kullanır. Buna Türkçe söylediği sözlerin çetrefilliği de eklenince, Kavuklu ile anlaşmalarına imkân kalmaz. Kavuklu'nun adını tıpkı Yahudi gibi "kabuklu" anlayıp, bir reçete yazmayı ve kabuklarını iyi etmeyi teklif eder. Doktorluk, eczacılık ve başka ticaretle iştigal eder. Yaptığı her meslekte safça görünüp kurnazca hareket eder ve kendisiyle alış-verişte bulunanlardan çok para kazanır. Toplumdaki yeniliklere açık görülür. Batılı bilgi, dolayısıyla ticarî bilgilere sahiptir. Adı 'kapitalizm' değilse bile para varlığının, ferdiyetçiliğin önemini kavramıştır.

Arap: Bu tipe Ak Arap veya Gazel de denir. Kendisine sadece Hacı Baba, Hacı Fıfış diye hitap edildiği gibi, Mısır Çarşısı'nda, bütün kına ticaretini idare eden ve halis "Mekke kınası" satan bir "kına tüccarı", yahut çeşitli baharat satan Kökçü Hacı Fettah Efendi'dir. Sermaye sahibi olup ticarete yön verecek kadar etkilidir.

Anadolulu (Hırbo): Türk" veya Anadolulu da denir. Saf bir Anadolu köylüsünü temsil eder. Hırbo taklidinde, bu karakterin kaba, köylü yanı biraz mübalağa ile belirtilir. Yaptığı belli bir iş olmaz. İstanbul'a ufak tefek alışveriş yapmak için gelmiştir. En iyi bildiği iş çerçiliktir. Küçük sermaye ile gündelik hayatını sürdürmeye çalışır.

Kayserili: Tüccardır; yağcı, yumurtacı, pastırma tüccarı, bakkal olur. Kayserili, etrafına karşı nazik olmak için hiçbir gayret göstermez, aksine en ufak sebepten hiddetlenip, ağzına geleni söyler. Taklitlerin meydandaki daimi muhatabı olduğundan Kavuklu, sık sık Kayserili'nin hışmına uğrar. Ziddına, uyanık, işini bilen bir ticaret erbabıdır. Üretmekten çok, üretilenleri pazarlamak suretiyle para kazanır.

Arnavut: Adı Bayram Ağa'dır. Celep, bahçıvan, yoğurtçu olur. Kendisine iyi davranıldığı zaman uysaldır. Öfkelendiği zaman ise, hemen silahına sarılır, çok olağan bir şeyden bahsediyormuş gibi, karşısındakine kendisini öldüreceğini söyler. Cahil fakat dürüsttür. Ticari faaliyetlerinde hayvancılık ve tarımla uğraşır. Sermaye birikimine sahip olmayıp, kendi kendine yeten, kendi üretim işinin işçiliğini ve pazarlamacılığını yapan biridir.

Ortaoyunu temsillerinden esnaf ve esnaf davranışı hakkında fikir verebilecek örneklerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

Hamam Oyunu: Pişekâr Çelebi'den hamamı, Kavuklu aktar dükkânını kiralarlar. Hoşkadem de susam helvası satmaktadır. Zenneler, Acem, Rumelili, Matiz, Kavuklu'nun karısı, hamama gitmeden Kavuklu'nun dükkânına uğrarlar. Karısını kıskanan Kavuklu içeriye seyrederek. Yangın çıkar. Kavuklu'nun Acem'e verdiği kınada zırnık olduğu için sakalı tutuşmuştur. Tulumbacılar su sıkırlar. Arnavut elinde tabancayla gelir. Mahalleli hamamı kapatır, hamam olmayınca Kavuklu'nun dükkânına da müşteri gelmez.

Çelebi Frenk diyarını görmüştür. Riske girmeden kazanmanın yolunu bulur. İşyerlerini kiraya verir. 18. yüzyıldan itibaren para alım-satımı yapılması, sermayenin emlaka yatırılıp para kazanılması, batılı ticaret anlayışının getirdiği yeniliklerdendir. Çelebi bunu yapar. Pişekâr, Kavuklu ve Hoşkadem geleneksel esnafılığı devam ettirirler.

Telgrafçı: Pişekâr, Kavuklu'ya telgrafçılık yapmasını öğütler ve telgrafçılığı öğretir. Özel telgrafçılık olmadığı için telgrafı parayla müşteriden alıp telgrafhaneden çekeceklerdir. Anneleri ölmüş olan Rabia ile Gülder adında iki zenne gelir. Pişekâr onlara ev bulur. Zenneler dostları Çelebi'ye telgraf çekerler. Çelebi, Denyo, Külhanbeyi, Acem, Hırbo, Yahudi gelir, çeşitli yerlere telgraf çekerler. Bu arada zennelerle de ilgilenirler. Kavuklu kızar, çalgı sesleri gelen evin kapısını çalarsa da onu içeri almazlar. O da gidip durumu Matiz'e anlatır, Matiz gelip hepsini dışarı atar.

Yapılan telgrafçılık bir meslek değildir. Kavuklu aracılık yapar ve bundan para kazanır, sermayesiz bir iş tutmuştur.

Kâğıthâne Sefası: Pişekâr'ın elinde bir kır kahvesi vardır, bunu Kavuklu ile işletecektir. Kahveye çeşitli kesimlerden müşteriler gelir. Bunlar Çelebi, Kürt, Kayserili,

Rumelili, Sarhoş, Denyo, Külhanbeyi, Arap, Oyuncakçı, Arnavut, Simitçi, Lâz, Balama ile karısı, Çingene çalgıcıyla oyuncular gelirler.

Geleneksel esnaf kesiminden birisi olarak merkez oyuncular kahvehanecilik yapmaktadırlar.

Kızlar Ağası: Kavuklu iş arar. İki Zenne ile bir siyahî cariye gelir. Hacca gideceklerdir. Sonra Zenci Kızlar Ağası gelir. Kavuklu'dan hoşlanır, onu yanına almak ister. Çelebi'yi kâtip alır. Ağadan alacağı olan Yahudi gelir. Ağa senedi yırtar. Hırbo, Laz, Balama, Antikacı, Acem, Külhancı Kürt, Rumelili Hüsmen Ağa, Ağaya ut dersi veren Ermeni, çengiler ve taklitler gelip oynarlarken, Yeniçeri Ağası ve Bostancılar gelir. Dolandırıcılık eden Kızlar Ağası'nı tutuklu olarak götürürler. Yeniçeri Ağası Pişekâr ile Kavukluyu bağışlar.

Oyunun merkez kişisi olmamakla birlikte Çelebi kâtiptir. Kâtiplik bir meslek olduğu gibi aynı zamanda ticârî bir faaliyettir. Zira kâtiplik, aynı zamanda arzuhalciliktir. Çelebi, okumuş, Frenk memleketlerini görmüş bir tiptir. Edinilen bilgi pazarlanmaktadır.

Pazarcılar: Kavuklu iş arıyordur. Pişekâr ona sergi verir, sermaye bulur. Pazarbaşı Kürt Hasso, leblebici Hırbo, kökçü Arap, tömbekici Acem, Yahudi, yumurta satıcısı Kayserili, Eğinli Kasap Mehmet Ali, Arnavut gelip sergilerini açarlar. İhtisap Ağası Hüseyin Bey geliyor denilince herkes kaçışır, iki Zenne ve Arap Bacı gelirler, Çelebi'yle cilveleşirler. Kavuklu'nun oğlu dükkânın yandığını haber verir, pazar yeri karışır, herkes dükkânını kurtarmaya çalışır. Tulumbacılar ve Karakullukçu gelir. Kavuklu'nun yangında suçu olduğunu öğrenince Pişekâr araya girip onu kurtarır.

Pazarcılar oyununda görülen tiplerin tamamı Osmanlı sınırları içinde yaşayan grupların temsilcileridir. Bunların hiç biri büyük sermaye sahibi değildir. Geleneksel küçük esnaflığın temsilcileri olarak görülürler.

Aslı Arapça olan Meddah kelimesi, metheden, öven anlamlarında olup, yaptığı işin karşılığında para kazanan kimseler için kullanılmaktadır. Arap kültür hayatında, gerek cahiliye döneminde, gerekse İslamiyet'ten sonraki dönemde, manzume okuyan, hikâye anlatan bu şahıslara meddah ismi verilmektedir.

Meddahlar, "Ey Muhammed, peygamberlikte ehl-i beyt ile dostluğumuzdan başka bir şey istemiyorum" mealindeki âyete istinaden kendilerinin mertebeye üstün olduklarını kabul ederler. Sürekli başta Hz. Muhammed olmak üzere ehl-i beyt ve dört halife ile Müslüman ulularının hikâyelerini anlatırlar.

Özdemir Nutku, meddahlar ve meddah hikâyeleri hakkında yaptığı çalışmada, meddah hikâyelerinin kaynağını şöyle açıklar:

1. Halk tarafından yaşanmış önemli olaylar;
2. Meddahın gördüğü, yaşadığı, ya da duyduğu ilgi çekici olaylar.
3. Tarihsel Olaylar.
4. Destanlar, menkıbeler. .
5. Klasikleşmiş hikâyeler ve masallar.

6. Zamanın ünlü romanlarından meddahın yaptığı aktarmalar.
7. Taklitlerin bir araya getirilmesiyle meddah tarafından yeni baştan kurgulanan senaryolar.
8. Son dönem meddahlarının Karagöz oyunlarından yararlanarak ortaya çıkardığı senaryolar.
9. Atasözlerinden derlenen hikâyeler.

Meddahların anlattığı hikâyelerin kaynakları ne olursa olsun, meddahlar kahvehânelerde sanatlarını icra ederlerken bizzat ticarî faaliyetin içindedirler. Zira bulundukları kahvehanelerin müşterileri bir yandan hoşça vakit geçirmek için gelirken bir yandan da hikâye dinlemek için gelirler. Dolayısıyla meddahlar da bundan çıkar temin ederler.

Meddahlar, halk tarafından yaşanmış önemli olaylardan sayılabilecek mirasyedilik, muteber bir esnafın iflas etmesi veya ortaklarınca batırılması, Âşık Ravzî'nin Esnaf Destanı'nda belirttiği gibi otuz iki esnafın özellikleri ve problemlerinin söylenmesi, meddahın bunları birilerinden duyması veya şahit olması neticesinde dillendirmesi, Âşık Garib gibi hikâyelerin meddahlar tarafından anlatılması; Karagöz veya ortaoyunu oyunlarından bazı ticarî konuların meddahlarca ele alınıp işlenmesi, meddah hikâyelerine örnek verilebilir.

Sonuç Yerine

Geleneksel Tiyatro (Karagöz ve Ortaoyunu) metinlerinde tespit ettiğimiz ticâret erbabı tipler, ticarî anlayışlarının batılı olup olmaması veya batılı bilgilere sahip olup olmamasıyla ilgilidir. Batılı ticaret kurallarını uygulayan kesim daha çok gayrimüslim kesimdir. Zira bunların irtibatta bulundukları batılı tâcirler yoluyla gerekli ticari bilgiyi edinmişlerdir. Müslümanlar ise özellikle 18. Yüzyıldan itibaren Batını gelişmişliği ve Osmanlı Devleti üzerindeki sosyo-ekonomik baskılar sebebiyle içe kapanmış, daha da muhafazakârlaşmış ve sermaye birikimi sağlayamamıştır. Dolayısıyla az sermaye isteyen küçük esnaf olarak görülmektedirler.

Müslümanlar: Bunlar, daha az sermaye isteyen ve daha çok geleneksel olan ticarî alanlarda faaliyet gösterirler. Kahvehanecilik, pazarcılık, hamamcılık, vs

Gayrimüslimler: Sermaye ile dönebilen ticaret alanında varlıklarını sürdürürler. Sermayenin yanında ticarî bilginin varlığı da bulunmaktadır.

Esnaf ticaret erbabı ile üretici olan kesimdir. Batı karşısında sanayileşmede geri kalan Osmanlı dönemi daha çok küçük el tezgâhlarında üretim yapmaktadır. Dolayısıyla zanaat erbabı ağırlıklı bir üretici kesimin varlığından söz etmek mümkündür.

Geleneksel Tiyatro (Karagöz ve Ortaoyunu) metinlerinde tespit ettiğimiz zanaat erbabı tipler;

1. El becerisi ve bilgi isteyen alanlarda şehir kültürünü yaşayan ve batıyla bir şekilde bağlantısı olan gruplar hâkimdir. Bunlar gayrîmüslim ve Osmanlı topraklarının dışında yaşayan grup temsilcileridir.
2. Özel beceri isteyen, ancak kas gücüne dayalı alanlarda ticaret yapanlar Hırpo (Türk), Kayserili, Kürt, Kastamonulu gibi.

Geleneksel Tiyatro (Karagöz ve Ortaoyunu) metinlerinde tespit ettiğimiz diğer tipler;

1. Üreten tâcir tipleri: Arnavut, Rûm gibi tipler.
2. Alım-satım yapan tipler: Acem ve Arap gibi Osmanlı/İstanbul dışından gelen tipler.
3. Geleneksel tiyatro metinleri ve bu metinlerin incelenmesiyle tespit edilecek unsurlar, bütün edebî eserlerde olduğu gibi mutlaka eserin teşekkül dönemi dikkate alınarak incelenmelidir.

Geleneksel tiyatro alanında yapılan çalışmalar, bu türle ilgili metinleri en erken 16. yüzyıla tarihlendirmektedir. Hayatın birer yansıması olarak tiyatro metinleri, 16. yüzyıldan itibaren Türk toplumunun kabul veya reddettiği, övdüğü veya yediği tipleri dönem dönem tespit etmek mümkündür.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA:

AKTAŞ, Şerif, Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul, Ankara 1997.

AND, Metin, Kavuklu Hamdi'den Üç Orta Oyunu, Ankara 1962.

AND, Metin, Geleneksel Türk Tiyatrosu, Ankara 1969.

AND, Metin, Türk Tiyatro Tarihi, İstanbul, 1992

ÇETİN, İsmet-YÜCEL, Ayşe-YAKICI, Ali, Geleneksel Türk Tiyatrosu, Ankara 1999.

GERÇEK, Selim, Nüzhet Türk Temaşası İstanbul 1942.

GÜNAY, Umay, Türk Halk Hikâyelerindeki Örnek İnsan Tiplerinden, Meddah Hikâyelerindeki Kusurlu İnsan Tiplerine Geçiş, Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ankara 2004.

<http://www.btch.org.tr/page/?p=icerik&q=osmanli-doneminde-bursa-da-gayrimuslim-esnaf&id=161>

<http://www.serenti.org/turklerde-kahvehane-kulturunun-dogusu-ve-istanbulda-ilk-kahveler/>

KAPLAN, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar3 -Tip Tahlilleri-, İstanbul 1985.

KOYUNCU, Miyase, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri), Ankara 2008, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi)

KÖPRÜLÜ, Fuad, Meddahlar, Edebiyat Araştırmaları, (2.Baskı)Ankara 1986.

KUDRET, Cevdet, Ortaoyunu II, Ankara 1975.

NUTKU, Özdemir, Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri, (2. Baskı), Ankara 1997.

SÖKMEN, Cem, Eski İstanbul Kahvehaneleri, İstanbul 2011.

SAKAOĞLU, Saim, Türk Gölge Oyunu Karagöz, Ankara 2003.

KAYSERİ ESNAFLARI ARASINDA SOMUT OLMAYAN HALK KÜLTÜRÜ ÜRÜNLERİNDE İKTİSADÎ VE TİCARÎ SÖZLER (ATASÖZLERİ, DEYİMLER, BİLMECELER, DUALAR, YEMİNLER, NASİHATLER, MANİLER, TÜRKÜLER, FIKRALAR, SATICI SÖZLERİ)

Kadir ÖZDAMARLAR*

ÖZET

Somut olmayan halk kültürü ürünlerinden atasözleri, deyimler bilmeceler, dualar, yeminler, nasihatler, maniler, türküler, satıcı sözleri çok önemlidir. Çünkü bu söz haznelerimiz Müslüman Türk'ün her konuda olduğu gibi ticari ve iktisadi sahamızın da dünden bugüne felsefi düşüncesini kapsarlar. Esnafımızın dünyaya bakışını yansıtır.

Folklor ile tarih arasında bağ ayrılmaz. Tarih elindeki belgelere bakarken folklorun en önemli sözlü alanlarından atasözleri, deyimler bilmeceler, dualar, yeminler, nasihatler, maniler, türküler, fıkralar, satıcı sözleri vb. üzerinde duranlar da ticari hayatımızın hangi moral değerlerine sahip olduğunu; asırlara, çevrelere ve içinde bulunduğu psikolojik duruma göre inceler ve değerlendirir.

Kuruluş tarihi 5000 yılın üzerindeki bir Kayseri'nin ticari ve sanayi hayatı nasıl zenginleştiği sözlü kültürü de o kadar zengindir. Ahilik teşkilatının kurulduğu ve "Anadolu'da tek "Ahi Evran Müzesi"nin kurulduğu bir ildir.

Elbette bu canlı ticarî ve sanayî hayatının da halk kültürümüze yansıyan sözlü ürünleri olacaktır. Bu tebliğimiz de bunları ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahi, Kayseri, halk kültürü.

GİRİŞ

Genelde şehir tabirini sanat tarihçileri "Camiinde Cuma namazı kılınan, çarşılarında ticaret yapılan yer" olarak tanımlarlar. Bu sanki Kayseri'nin tarifidir. Zira Kayseri tarih içerisinde ticaret şehri olarak kurulmuş bir şehirdir.

Dün olduğu gibi bugün de ticari ve sanayi hayatın bütün özelliklerini yaşayan; Allah vergisi ince ve kıvrak zekâsıyla şöhreti bütün dünyaya yayılan Kayseri'nin ticaret ve sanayideki başarı sırları çoğu zaman merak konusu olmuştur.¹

Toprağıyla ödeşen bir yazarımız bunu şu veciz sözlerle anlatır: "Bir Sinan'ın meydana gelişini araştırırken nasıl Kayseri'nin Cırlavuk köyüne kadar iniyorsak; Anadolu'daki büyük tahammül, yaşama ve büyük hamleler yapma tilsiminin esrarını

* Yrd.Doç.Dr., KSÜ, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı, Emekli. ozdamarlarkadir@myynet.com.

¹ Abdullah Satoğlu, Kayserililerin Ticaretteki Başarı Sırları, II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,Cilt IV'den ayrı basım,1982 Ankara.,s.446 Konu aynı yazar tarafından genişletilmiş ve Kayserililerin Ticaretteki Başarı Sırları, Ankara, 1995 adıyla yayınlanmıştır.

anlamak için bizim Kayseri'mize ve onun gibi ayakta kalan Anadolu sitelerinin ta iç yüzüne dönmek" icap eder.²

Bazı şehirler vardır onlar bir ticaret merkezi olmak üzere oluşurlar veya oluşturlar, demiştik. Doğrudur. Kayseri de Anadolu'nun ortasında tarihinden beri, hem kuzey-güney; hem de doğu batı yönlerindeki ticaret yollarının kesişmesi sebebiyle de böyle şanslı bir şehirdir. Üzerinde yirmiye yakın medeniyet gelip geçmiş ve giderken de birçok maddi, manevi miras bırakmıştır. Özellikle iç kalesi³, antik sit alanları⁴, manastır ve kiliseler ile Müslüman Türklerin bin yıldan bu yana yaptığı medreseler⁵, türbeler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, bedestenler, zaviyeler⁶ ile adeta bir açık hava müzesidir.

Kayseri Anadolu'da Danişmentliler zamanında da ilk başkenttir. Bu devletten sonra Moğol baskısından kaçarak Anadolu'ya gelen Türk boylarını bir çatı altında toplayan ve Anadolu'daki diğer farklı etnik kökenli insanlarla beraber yaşamayı başaran Anadolu Selçuklu Devletinin de çok önem verdiği bir şehirdir. Canlı bir ticaretin bütün alt yapılarını hem kurum olarak, hem mekân olarak ve bilhassa ticaret yollarının emniyetini sağlamada çok başarılı olmuşlardır.

Anadolu'ya göç eden, geldikleri yörelerde ticaret ve el sanatları ile uğraşan Türklerin yeni yurtlarında, mesleklerini, toplum çıkarlarını da gözetken belirli ahlak kurallarına göre yürütebilmeleri, iş yeri açabilmeleri, Bizanslı tüccar ve sanatkârların haksız rekabetlerinden korunabilmeleri için organize olmaları gerekiyordu. İşte tam bu sırada çok değerli bir organizatör olan Ahi Evran da Kayseri'de böyle bir organizmeye başlamıştı. Kurduğu ahi birlikleri ile Türk gençlerini zanaat sahibi yapıyor ve onları birlik, beraberlik içerisinde eğitiyordu. Selçuklu sultanlarının da desteğiyle bu çalışmalar sayesinde Türkler de ekonomide⁷ rekabet güçlerini artırmışlardır. Nitekim: Amele Pazarı, Araba Pazarı, At pazarı, Cuma Pazarı, Mal Pazarı, Ot pazarı, Un Pazarı, Zahire Pazarı, vb. gibi günlük ticaret mekânları yanında Selçuklular zamanına göre Pazarören-Pınarbaşı kazaları arasında uluslararası bir de Yabanlu Pazarı⁸ kurmuşlardı. Kayseri böylece güzel bir mekân, canlı bir ticaret ve zengin bir kültür ile Anadolu'nun sevilen bir şehri olmuştu.⁹ İşte bu canlılığın sonucudur ki tarihte "Ebu'l-feth/Fetih kapısı", Mevlâna'nın hocası Seyit Burhanettin olmak üzere birçok âlimi de sinesinde barındırmasından dolayı "Makarr-ı Ulema/Âlimler Yatağı" sıfatları verilmiştir.¹⁰

² Remzi Oğuz Arık, Coğrafya'dan Vatana, Ankara, 1969,s.

³ Albert Gabriel, Kayseri Türk Anıtları, Çv .M.Akif Tütenk,Ankara 1954

⁴ Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri,,2009 / Cilt 1,2009 Ankara

⁵ Kadir Özdamarlar, "Eğitim" maddesi, Kayseri Ansiklopedisi, İstanbul, 2010, s.

⁶ Halit Erkiletlioğlu, Geçmişte Konaklama, Ticaret ve Kayseri, Kayseri, 2010, Doç. Dr. Ali Baş, Kayseri Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma, Kayseri, 1996

⁷ Halit Erkiletlioğlu, Geçmişte Konaklama, Ticaret ve Kayseri, Kayseri, 2010, s.127

⁸ Faruk Sümer,Yabanlu Pazarı, İstanbul,1985

⁹ Kadir Özdamarlar,Develi'de Ahilik teşkilatının Uzanlıları Üzerine Bir Deneme, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55.Yıl Armağanı, Kayseri, 1994

¹⁰ Kayseri'de Ahilik üzerine şu makalelere bakılabilir: A.Vehbi Ecer, Ahi Evran Zamanında Anadolu'da Kültür Hayatı, Erciyes Derg., 9 (99) Mart / 1986, 6-9,Kemal Göde,, Kayseri'de Ahilik, Erciyes Derg.,11(126)6/1986,1-5,

Evhadüddin-i Kirmani, damadı Ahi Evran daha 1205 tarihinde Kayseri'ye gelip yerleşmişlerdi. Ahi Evran ticari ve öğretim usulünü teşkilatlandırmış ve eşi Fatma Bacı da "Bacıyanı Rum" adlı kadınlar teşkilatını kurmuştu. Nitekim bunun etkisidir ki İstiklal Savaşı'nda Kayseri ticaret hayatının devamı için şehit kadınlara Kayseri Kapalı Çarşısı'nda bir yer açılmış ve buraya "Kadınlar Çarşısı" adı verilmiştir. Burada kadınlarımız ürettikleri ürünleri satmışlardır.

1216 tarihli bir vakfiyede adı geçen Ahi Eminüddin ile artık bu tarihten önce Kayseri'de Ahilik teşkilatının tamamlanmış olduğunu göstermektedir.¹¹ Hemen belirtelim ki 17. asırda Ahilik teşkilatları Gedik Teşkilatına dönüştüğünü hatırlamalıyız.

Kayseri ta Asurlar zamanındaki ticaret merkezi olan Kaniş-Karum ile Yabanlu Pazarı başta olmak üzere ve Ahiliğin kurucusu Ahi Evran terbiyesi ve kurmuş olduğu düzenle; eline, beline ve diline sahip karakterli esnaflar sayesinde Anadolu'nun en canlı ticari merkez durumunu korumuş ve bugüne kadar da böyle gelmiştir ki bugün değil Anadolu'ya, dünyaya her yönden açılan marka olmuş bir ticaret ve sanayi şehridir. İşte bu başarının köklerinde Ahi Emir Tekkesi'nin, Ahi İsa Zaviyeleri gibi kurumlar ile zaman içerisinde esnaflarımız ve ticaret erbabını bir arada tutarak gelişmeler gösteren teşkilatlar, ticarethaneler, çarşılar, bedestenler, hanlar vb. mekânlar ile esnaflarımız arasındaki dayanışma, dostluk, yardımlaşma, işbirliği, güven, hayırseverlik, dürüst ticaret, helal kazanç gibi ilkeli çalışmalar bu canlılığın ve marka şehir olmanın ticari bakımdan övünülecek bir yanını belirler.¹² Elbette dünden bugüne bir çok meslek kaybolmuş ve kaybolmaya yüz tutmuşsa da.¹³ Fakat ticaretin daimi olduğunu da unutamayız

Kayseri ticaret erbabı arasındaki dayanışma o kadar güçlüdür ki bu satırların sahibi, bir telefonla kendisinden borç talep eden bir esnafa arkadaşına bir yazılı belge almadan ve not tutmadan kese kâğıdı içerisinde güçlü bir meblağı bir çalışanı ile gönderdiğini kaç defa gözlemlemiştir.

Kayserili toprağı ile ödeşmeyi çok sever. Yani kazandığını Kayseri eğitiminde, dini mabetler yapmada, aş evleri açmada, fakir ve fukaraya yardımda, öğrencilere burs vermede, ihtiyaç sahiplerinin evlenmesinde Kayserili çok ilerdedir. Bugün Kayseri Eğitiminde hizmet veren 320'e yakın okulumuz Kayserili hayırseverlerin eseridir. Bu şehir merkezindeki okulların 4/5'tir. Erciyes Üniversitesi bugün fiziki yapısının tamamlanmasın da Kayserili insanımızın rolü büyüktür. Bununla da yetinmez As-Pilsan gibi Türk ordusunun en önemli bir tesisini en kısa sürede yapıp hizmete sunan yine Kayseri esnafı ve insanıdır. Bu Kayseri zekâsıdır. "Öğünmek gibi olmasın, okumam yazmam yok ama Kayseri'liyim!" darb-ı meseli meşhurdur. Elbette burada Kayseri ticaret erbabının engin bir tevazuu da vardır.

İşte bu Ahi değerleriyle kökleşmiş bir ticaret dünyası erbabının da halk kültürüne yansıyan nice güzel sözlü örnekleri vardır.

¹¹ CL.Cahen, İlk Ahiler Hakkında, Belleten, L

¹² Alim Gerçel, Kayseri'de Yaşayan Ahilik, 1. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2014 Kırşehir., Kırşehir, 2005

¹³ Bkz. Ahmet Sivacı, Kayseri'de Meslekler ve Ustalar, Kayseri, 2011

Önce konumuzla ilgili olarak halkın gözü ve kulağı olan yöre âşıklarının bu konuya bakışlarını Develi’li Âşık Seyrânî’den örnek vererek başlamak istiyorum.

Seyrânî 19. Asrın adeta günlükçüsüdür. Tanzimat döneminde paranın değeri düşürülmüş altın içerisine bakır karıştırılmıştı. Piyasaya sürülen paradan kısa süre sonra altın aşınınca karıştırılan bakır ortaya çıkmıştı. Seyrânî şiirlerinde hem ekonomiyi ve hem de para politikasını alaylı bir dille şöyle anlatmıştır:

Zulmünden vekil-i Al-i Resulün
Hicaptan sikkenin kızılı *çıktı*.¹⁴

Ve:

Kimse bilmez sözü sohbeti
Bozuldu sikkenin tucuna kaldık¹⁵

Veya bir başka beyitinde ise bozuk ekonominin halka etkisini şöyle izah ediyor:

Eyvah fukaranın beli büküldü
Medet ticaretin gücüne kaldık¹⁶

Âşıklarımızın zaman zaman Esnaf Destanları¹⁷ düzdüklerini biliyoruz. Bu destanlar sayesinde söyledikleri dönemdeki ticaret kollarını ve bu mesleklerin özellikleri hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Esnaf destanları bu işlevlerinden dolayı önem taşırlar. Seyrânî de bu konuda söz sahibi biridir. Bu konuda yazdığı mizahi “Esnaf Destanı”nda konumuzu ilgilendiren şu dörtlükleri görüyoruz:

Peder öldü bir gün dinle bu hali
Kalmıştı pederin haylice malı
Hepsini sattım ucuz pahalı
Ol zaman eyledim terk-i vatani

Varıp vasıl oldum ben bir diyara
Dedim *başlayayım burda bir kara*
Varıp sanat sordum bir ihtiyara
Dedi çiftçilikten yoktur asanı

¹⁴ H.Nezihi Okay, Âşık Seyrânî, İstanbul, 1963, s.63

¹⁵ Okay, age. ,s.83

¹⁶ Okay, age. ,s 82

¹⁷ Ali Esat Bozyiğit, Bizde Adet Böyledir, Halk Kültürü Yazıları, Ankara, 1995, s.197

Çiftçi oldum bir gün dinle bu sözü
Bilemedim gece ile gündüzü
Çift sürerken öldürdüm ben öküzü
Tarlada bıraktım kaçtım sapanı

Diş çekici oldum dinle bu işi
Dişin çektirmeye *geldi bir kişi*
Çürüğün ararken çektim sağ dişi
Çenesin koparttım çok aktı kanı

Berber oldum geldi kulun birisi
Alkan olmuş kulağının yarısı
Yapışıp kaldı kılına derisi
Başın tutup gitti çok yandı canı

Cerrah oldum dükkân yaralı doldu
Her kimin yarasın *sardımsa öldü*
Saka oldum bütün sular kurudu
Ol yerin kalmadı ab-ı revanı

....

Pekmez sattım dola kaldı sinekler
Böcek öldü koz tutmadı ipekler
Dabak oldum s...maz oldu köpekler
Kovaladım nerde görsem hayvanı

.....

Terzi oldum dinle sen bu sefayı
Çırağın *birine yaktım abayı*
Bayram üstü geldi on top çuhayı
Sattım çıraklara yedirdim anı

Otuz iki esnaftan tutmadım el
Şairlik silkindim de eyledim temel
Mukadder böyledir takdir-i ezel
Seyrânî tan etme hiç bir insanı¹⁸

Anonim Halk Edebiyatı ürünleri Kayseri’de kısmen de olsa, gerek amatör ve gerekse ilmi biçimde derlenmiştir. Bunlardan kısa da olsa örnekler vermek Kayseri ticaret adamlarının yetişmeleri, ticari değerlerini göstermesi ve ticari hayatlarındaki kolektif

¹⁸ Develili Âşık Ali Çatak, Bütün Yönleriyle Seyrânî, Ankara, bty, s.395-398

şuuru vermesi bakımından önemlidir. Bu konuda derlediğimiz şu kısa bilgiler, Kayserili ticaret erbabının ruh dünyasını, değer yargılarını göstermesi ve aralarındaki muhabbeti göstermesi bakımından önem taşır.

Nice eğitim ve dini konularda hayırları olan Kayseri'nin şöhretli esnaflarından, ilkokul mezunu Yılmaz Akansu'ya sormuşlar:

– Tahsilin nedir?

– Ben şekerciler Çarşısı Üniversitesi'nden mezunum.¹⁹ Kayseri esnafı için önemli olan verimli olma ve mesleğinde ilerlemedir. Bu şuura ermede doğrular üzerine iş yapan ve gözünün önüne bakan esnaflardan oluşan bir çarşı; her esnafın ders alacağı ve her gün yeni bir şey öğrenilen mekânlardır. O çarşı ki bir zamanlar Kayseri esnafının kalbinin attığı yerdirdi. Bu sözün sahibi, “Para kazan ama insafı da elden bırakma” diyen babası camcı Mahmut Emmi'nin oğludur.

Bir başka kişi de iş hacmi yurt dışına taşan ünlü tekstilci Nuh Mehmet Küçükçalık idi ki şöyle derdi: “Çıraklık etmediğin işte çalışmayacaksın!” Ayrıca derdi ki “Bir esnaf deposuna, kasasına ve evine sahip olmazsa, batması haktır.” Zaten böyle olmasaydı Sakıp Sabancılar, Kadir Haslar, Dedemanlar, Nuh Naci Yazganlar ve Halit Narin gibi ünlere ve hayırlarıyla şöhret olmuş büyük esnaflar doğar mıydı? Bunlar çoğaltılabilir.

Halk kültürümüzün önemli türlerinden biri de fıkralardır. Fıkralar ki konularını gerçek hayattan alarak insanlara bir ders vermeyi esas alırlar. Ele aldığı konular çok çeşitli olan fıkralar zaman zaman mizah, tenkit gibi unsurları da taşırlar. Ancak fıkraların esas görevi insanları düşünmeye yönlendirmek ve bir öğütte bulunmaktır. Bunlar yanında verdikleri mesajlarla da mesela esnafların dünyaya bakışını da ortaya korlar.

İşte çalışma disiplini, iş planlaması ve verimi esas alan Kayseri esnafının bütün cepheleriyle halk kültürümüzün önemli türlerinden olan bugüne kadar bin beş adeti derlenebilen Kayseri fıkralarında görmek mümkündür Bunlardan rast gele aldığımız şu üç fıkra Kayseri esnafının nasıl yetiştiğini ve nasıl değer yargılarına sahip olduğunu ve hazır cevaplığını gösterir:

Pastırma Çıkar

Fransa'nın meşhur palavracısına karşı Meşhedi Cafer gülmüş ve demiş ki:

– O senin dediğin bir şey değil. Bizde öyle fabrikalar var ki, bir taraftan öküz girer, öte yandan pastırma çıkar.

İt Sürü Para kazan

Kayseri'de yardım severliği, cömertliği ve düzgün ahlakı ile tanınmış esnaflardan H. Seyit Mehmet Ağa bir gün iş yerine giderken sokak ortasında bir köpek leşi görür. Komşularından bir işçiye:

– Yavrum şu leşi al, at da sana beş para vereyim, demiş.

¹⁹ Kadir Özdamarlar, Cam Ticaretinde Bir Asırdır Yürüyüş, Yılmaz Akansu, Kayseri, 2011.s.26

Bunu bir onur meselesi yapan adam, H. Seyit Ağa'ya döner ve:

– Ben sana on para vereyim de, sen leşi kaldır,

Deyince H. Seyit Ağa kollarını sıvamış:

– Ver bakalım on parayı, demiş ve parayı aldıktan sonra leşi sürükleyerek çöplüğe taşımış. Sonra da adama:

– Ben kimim diye sormuş?

– Hacı Seyit Mehmet Ağa'sın.

– Biraz önce kim idim?

– Yine Hacı Seyit Mehmet Ağa idiniz, cevabını alınca:

– Gördün mü evladım, insanın yaptığı işten dolayı şahsiyetine hiç bir zarar gelmez. Öyleyse: "İt sürü para kazan!" diye öğütte bulunmuş.²⁰

Kadayıf Kalfa mı Gaynla mı Yazılır?

İki Kayseri esnaf yarenlik ederken kadayıf kelimesi kalfa mı, gaynla mı yazılır diye bir yarenliğe tutuşmuşlar. Fakat bir türlü karara varamamışlar. Müftü Efendi'ye varıp bu konuda yardım etmesini istemişler. Müftü de bakmış ki iş şatavlı.

– Hele siz bizim bağa bir gelin de, bu müşkülünüzü hallederiz, demiş.

Söz konusu gün Müftü Efendi'nin bağına varmışlar. Yemekte baklava yerine el kesmesi kadayıf gelmiş. Bir taraftan yiyorlar, bir taraftan da şöyle diyorlarmış:

– Amma ehil elden çıkmış.

– Ya nasıl da kızarmış.

– Ya şerbetine ne buyrulur.

Der demez Müftü Efendi taşı gediğine koymuş:

– Be beyler demiş. Önünüzde böyle ehil elden çıkmış, nar gibi kızarmış ve şerbeti kavi kadayıf dururken, kadayıf kalfa yazılsa ne olur, gaynla yazılsa ne olur.

Görüldüğü gibi ticarette esas amaç para kazanmak amma her şey de para değildir. Kayseri esnafı arasında birlikte olmanın ve güzellikleri de paylaşmanın önemi büyüktür.

Şüphesiz Kayseri ticaret dünyasının oluşturduğu atasözlerinin ve deyimlerinin de yeri başkadır. Zira bu söz varlıklarımız her şeyden önce insanımızın dünyaya bakışını ortaya koyan felsefi düşünceleridir. Ayrıca Kayseri halkının zenginlik-yoksulluk ve tutumluluk-savurganlık algılamalarını da bu atasözlerimizde ve deyimlerde bulabiliriz. Tespit ettiklerimizden bazıları şunlardır

²⁰ .Kazım Yedekçioğlu, Öğünmek Gibi Olmasın Ama Kayseriliyim, 2.bs., Kayseri, 1991, s.76

Atasözleri

Bal tutan parmağını yalar.
Borcun var öde, derdin var öl.
Çıraklık etmediğin yerde ustalığa soyunma
Dabak mısın, it b. kuna muhtaçsın
Daima alan kârlıdır
İş hayatı miş yerinde biter
İşini bileceksin, adamını bulacaksın²¹
Mülk tüccarın teminatıdır.
Para mal alınırken kazanılır²²

Deyimler

Acemi itle karın yemek
Ağzı çiriş tabağı
Alın teri
Avucuna yazmak
Bir ayağın olacak
Boş gezenin boş kalfası
Çırak çıkmak
Dersine iyi çalışmak
Dikili taşı olmamak
Gözünün önüne bakmak
İpinin gıvrağı açılmak²³
İşi rast gitmek
İşi tatlıya bağlamak
İt sürü para kazan
Kalaycı körüğü gibi...
Kanatmak
Kandile yağ damlamak

²¹ Ahmet Çarşıbaşı, Kayseri, 1932, lise terk.

²² Nurettin Çarşıbaşı, Kayseri, 1935, orta terk.

²³ Neriman Özdamarlar, Kayseri, 1956, Lise mezunu

Kendi önümüze göre
Kırkı kırk para
Malını it, bağrını bit yer
Mal kendini gösterir
Mal meydanda
Önünde ardında gidilmez
Övünmek gibi olmasın
Papucu dama atılmak
Pahaya çıkmak
Parası çok akli kısa
Subaşlarını devler tutmuş
Tabakhaneye b.. götürmek
Tulum çıkmak,
Tuzluya mal olmak
Ucuz pahalı
Üçe beşe bakmamak
Üstüne bir bardak su içmek
Yağlı müşteri
Yükte hafif pahada ağır
Yüz bulunca astar istemek²⁴

Görüldüğü gibi Kayseri ağzında yüzlerce deyimden derlediğimiz sınırlı sayıdaki atasözlerimiz ve deyimlerimizde çıkan sonuç: Kayseri esnafının mal alırken ihtiyatlı,dürüst bir ticaret,kazandığı paranın kıymetini bilme, işinin sırlarını kavrama yeri geldiğinde de her zaman ticarete kazanma yerine zarar da edebileceği gerçeğini bilmesi sonucu çıkmaktadır.

Bilmeceler:

Söz varlıklarımızın önemli bölümü de bilmecelerdir. Bilmeceler zekâ ve bilgi işidir. Ticarî konuları ve ticari malları konu edinen bilmece söyleme geleneği nasıl bir kıvrak zekâ isterse bu bilmeceleri çözüm işi de aynen öyledir.

²⁴ Kazım Özyedekçi, Kayseri Ağzı (I)Deyimler, Kayseri, 1989

Kayseri ticaret dünyasını ilgilendiren bazı malzemeler üzerine tespit ettiğimiz bazı bilmeceler şöyledir:

Altın tabak

Sini göbek (Şemşamer / Ayçekirdeği)

Bilmece bulmaca

El üstünde kaydırmaca (Sabun)

Bağlarım yürür

Çözerim durur (Çarık)

Benim bir gelinim var

Gelenin gidenin elini öper (Zemberek / Kapı kolu)

Demirdendir yapısı

Hayvan ayakkabısı (Nal)

Hat dedim hut dedim

Git şu köşeye yat dedim (Süpürge)

Vücut içerde

Başı dışarıda (Çakılmış çivi)²⁵

Dualar, kargışlar, yeminler ve nasihatler da ticari hayatta önemli yer tutarlar. Gerek alış-verişte, gerek esnaf-müşteri arasında, gerekse esnaflar arasında görülen güzellikler yanında yanlış davranışlar da söylenirler. Bunlardan yine bir hayli tespit ettiklerimizden bazıları şunlardır.²⁶

Dualar:

Allah alnını ak, kalbini pak eylesin

Allah eksikliğini vermeye

Allah eşik aşık, beşik düşmanından emin eylesin

Allah kem gözlerden saklasın

Allah kimsenin ipinin gıvrağını açmasın²⁷

²⁵ Yunus Emre Özulu, Kayserim, Ankara, 1973

²⁶ Kayseri İl Yıllığı, Ankara, 1968, s.

²⁷ Neriman Özdamarlar, Kayseri, 1956, lise mezunu, ev hanımı

Allah kimseye itibar bozgunluğu vermesin
Allah kimseyi iyi gördüğünden geri koymasın
Allah mahcup etmeye
Atın kişnesin, hanın işlesin
Kemiğini sifttirme
Kesene Halil İbrahim bereketi versin
Bir koysun bin bulsun
Günü gününden alâ gelsin
Dertlere deva
Hastalara şifa
Borçlulara eda ver
Malının parayın hesabını bilmesin
Yeğın at yemini artırır.
Tuttuğu altın olsun

Kargışlar:

Allah, işin ters dönsün²⁸
Bütün ömrün sıkıntı ile geçsin
Elin ekmek görmesin
Emeğin sağdıç emeğine dönsün
Gövden kiliseye vakıf olsun
Malını it yesin
Senin gibi esnafa da senin gibi alıcı gelsin
Zebun olasin²⁹
Yeminler,
Allah hakkı için
Allah'ımı inkâr etmiş olayım ki,
Söz bir Allah bir

²⁸ Mahmut Karaçâğlar, Kayseri, 1957, Lise mezunu esnaf.

²⁹ Kayseri deyim, sözleri ve atasözleri hakkında bkz. Kazım Yedekçioğlu'nun derleyip yayınladığı, Kayseri Ağzı (II) Sözcükler, Kayseri 1992, Kayseri Ağzı (III), Ankara 1998 adlı eserlere bakılabilir.

Şart olsun

Nasihatler,

Borcun iyisi ödemek, derdin iyisi ölmek

Boş konuşma, boş iş yapma

Hayırlı işte uzatma olmaz

Herkesin tenceresi kapalı kaynar

“Mal da yalan mülk de yalan

Biraz da sen oyalan”

Pinti olma amma ayakkabının da eskidiğini unutma

Bir işin en iyisini yapacaksın. Zoru gör ki insanlık öğren!

Maniler:

Maniler Türk insanının en kısa zamanda ve en kısa kelime örgüsüyle duygularını tek bentte söylediği sözlü ürünlerdir. Kayseri’de özellikle halı dokumacılığında söylenmiştir. Kayseri merkezinde, Hacılar. Hisarcık, Bünyan, Develi ve Yahyalı halı üretiminde önemli yerlerdir. El halıcılığının merkezi konumundaki illerde Kayseri’de 16 yıl önce 468 esnaf sektörde faaliyet gösterirken, bugün bu rakam 111’e indi.

Halıcılık eskiden kültürel çeşitliliğin en güzel unsurlarından biriydi. Her birinin kendine özgü renk, desen ve dokuma anlayışı vardı. Bu kültürel çeşitliliğin bir sembolüydü. Yörelere göre değişen dokuma bilgisi ve geleneği mevcuttu. Dokuyucu bir yandan dokumasını yaparken bir yandan da duygu ve düşüncelerini ortaya koyar; türkü çığırır (söyler), mâni yakardı (mâni söyler).

Evde kalan genç kızlar,

Halı dokurum halı

Bitmedi gâvur malı

Halı çıktı çıkalı

Kızların benzi sarı'

diyerek duygularını haliya nakşederdi. Ancak tabi el halıcılığının bitmeye yüz tuttuğu bugün, genç kızlar da maniyi unutmuştur. Yine mesleklerle ilgili bazı maniler ise şöyledir:

Kuyumcular işlesin

Zülfünü gümüşlesin

Yavrum daha cahilsin

Hak bana bağışlasın

Halı dokurum halı
Bitmedi gavur malı
Halı çıktı çikalı
Kızların benzi sarı

Ticari hayatta özellikle tecrübeli esnafların birbirine uyarıları kaçınılmazdır. Bu uyarılar kimi zaman sohbet ve uyarılar ile kimi zaman da manzum olur. Bunlara özlü veya hikmetli sözler denilmektedir.

Bunların bir kısmı hüsn-i hattın en güzel şekilleriyle yazılır ve yazıhanelerde ve ticaret hanelerde asılır. Esnaf yazıhanelerinde genelde, mutlaka “Rızık Allah’tandır” ayetinin Arapçası bir levha halinde asılıdır. Bunun yanında da mutlaka bir “Karıncı Duası” bulunur. Bu ikisi dışında şimdilerde de “Ayete’l Kürsi” bulunmaktadır.

Ticarethane idare odalarında ve yazıhanelerde, dükkânlarda yüzlerce hikmetli sözlerden bazıları ise şöyledir:

Bir yazıhanede:

Kanaat tacını giydim başıma
Ne hana muhtacım ne sultana

Bir dükkânda:

Her sabah besmele ile açılır dükkânımız
Hakka iman ederiz Müslümandır şanımız
Eğrisi varsa bizden doğrusu elbet sizin
Hilesi hurdası yok helalinden *malımız*
Müşterilerimiz velinimet yaranımız yârimiz
Ziyadesi zarar verir kanattır kârımız

Bir başka dükkânda:

Benim hakkımda ne düşünüyorsan, Allah da sana on mislini versin.

Bir lokantada:

Her taamin lezzeti ta ki dimağdan çıkar
Tuz ekmek hakkını akıbet *gözden çıkar*

Bir şekerçi dükkânında:

Sade pirinç zerde olmaz bal gerektir kazna
Baba malı tez tükenir evlat gerek kazana

Berber dükkânında

Her seherde besmele ile açılır dükkânımız
Hazret-i Selman-ı Pak'tır pîrimiz üstadımız

Hem Resul'ün berberidir hem Ali'nin Lalesi
Gafil o gel tıraş ol eyle icra sünneti

Lafla dükkân açılmaz boş yere etme telaş
Selman-ı Pak da gelse parasız olmaz tıraş

Marangoz dükkânında:

Sefa geldin ey misafir ısmarla kahve içelim
İşçi ile sohbet olmaz bir merhaba der geçelim

Türküler, ise bir edebiyat tarihçimizin deyimiyle “Türk'ün romanıdır”. O bakımdan ticari hayatın ve sanat ile sanatkârların hayatları da türkülerimize de yansımıştır. Kervancılığın çok önem kazandığı bir zamanda” Çek Deveci” ile bir sanat dalı olan “Berber Türküsü” bize bu konuda bazı ipuçları verir. İşte bunlardan ikisi şöyledir.

ÇEK DEVECİ

Çek deveci develeri sulansın aman
Sulansın da dört bir yanı bulansın
Her kes sevdiğin alsın dolansın

Çek deveci develeri engine aman
Şimdi rağbet güzel ilen zengine

.....

Çek deveci develerin harıma
Yük vurmuşlar üç yaşında toruma
Hasret kodu kader beni yarime

BERBER TÜRKÜSÜ

Berber usturanın ucu mercandan
Bade alır, bade verir fincandan

Aman aman berberim aman
Tıraş eder ellerim aman

Getir berber, getir aynanı getir
Al yanak üstüne al beni yatır

Nakarat

Berber hiç durmasam baksam aynana
Cihan güzeli olsan almam elime

Nakarat

Çarşılar da bundan nasibini alır. Bir Develi türküsü olan “Çarşıya Vardım” diye başlayan türkü ile Kayseri’nin meşhur eski çarşılarından “Çıngıllı Çarşısı” türküleri de bunlardan bazılarıdır.³⁰

Satıcı Sözleri de özellikle pazarcılar arasında şifreli, mecaz olarak kullanılır. Bunlardan bir kaç:

Göz doktoru / Havuç
Ciğer veya Kan kırmızı / Yetkin karpuz
Lokum lokum ve kadayıf/ Çok tatlı kavun
Mala bak mala / Kaliteli
Yağlı marul/ Güzel, göbekli

Sonuç olarak sözlerimi Kayserili şair-yazar Abdullah Satoğlu’nun şu düşünceleriyle bağlamak istiyorum: “Kayserililerin, Kayserili olarak öğünmelerinde büyük bir gerçek payı vardır. Nitekim ‘Öğünmek gibi olmasın ama Kayseriliyim’, deyimini, onlar için iftiharla ifade eden bir sembol olmuştur.”

Kayserililere has ince ve kıvrak zekanın yanında cesaret, temkin, tedbir, dürüstlük, tutumluluk, tevazu, ikna kabiliyeti, geleneklere bağlılık ve hepsinin üstünde çalışma azmi, disiplin, Türklük gurur ve iman gücü.. ”

İşte böyle hasletlere sahip ticaret erbaplarının diyarı olan Kayseri bir taraftan dünya çapında sanayiciler çıkarırken bir taraftan da 3. Organize Sanayisi’ni tamamlamaktadır. Elbette bunun sırları da Halk kültürümüzün derinliğinde yatmaktadır.

³⁰ Bu konuda bkz. Kadir Özdamarlar, Kayseri ve Çevresi Türküleri, Kayseri 1992. Er.Ün.Ss.Bil.Ens., Basılmamış Y.Lisans Tezi

KAYNAKLAR

A. YAZILI

1. Kitap adları

- BAŞ, Doç. Dr. Ali Kayseri Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma, 1996, Kayseri
- ÇATAK, Develi’li Ali, Bütün Yönleriyle Seyrânî, bty. Ankara
- ERKİLETLİOĞLU, Halit, Geçmişte Konaklama, Ticaret ve Kayseri, 2010 Kayseri,
- GABRİEL, Albert, Kayseri Türk Anıtları, Çv. M. Akif Tütenk, Ankara 1954
- KAYSERİ İİ Yıllığı, Ankara 1969
- KAYSERİ Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, 2009 / Cilt 1, 2009 Ankara
- OKAY, H. Nezihi, Âşık Seyrânî, İstanbul 1963
- ÖZDAMARLAR, Kadir, Cam Ticaretinde Bir Asırdır Yürüyüş, Yılmaz Akansu, Kayseri 2011
- ÖZDAMARLAR, Kadir, Kayseri ve Çevresi Türküleri, Kayseri 1992. Er. Ün. Ss. Bil. Ens. Basılmamış Y. Lisans Tezi
- ÖZULU, Yunus Emre, Kayserim, Ankara 1973
- SATOĞLU, Abdullah, Kayserililerin Ticaretteki Başarı Sırları, 1995 Ankara
- SIVACI, Ahmet, Kayseri’de Meslekler ve Ustalar, Kayseri 2011
- YEDEKÇİOĞLU, Kazım, Kayseri Ağzı (I) Deyimler, 1989 Kayseri
- YEDEKÇİOĞLU, Kazım, Kayseri Ağzı (II) Sözcükler, Kayseri 1992
- YEDEKÇİOĞLU, Kazım, Kayseri Ağzı (III), Ankara 1998
- YEDEKÇİOĞLU, Kazım, Öğünmek Gibi Olmasın Ama Kayseriliyim, 2. bs. 1991 Kayseri

2. Yazılar

- ECER, A. Vehbi, Ahi Evran Zamanında Anadolu’da Kültür Hayatı, Erciyes Derg., 9 (99) Mart/1986, 6-9
- GERÇEL, Alim, Kayseri’de Yaşayan Ahilik, 1. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2014 Kırşehir., Kırşehir 2005
- GÖDE, Kemal, Kayseri’de Ahilik, Erciyes Derg., 11(126)6/1986, 1-5
- ÖZDAMARLAR, Kadir, "Eğitim" maddesi, Kayseri Ansiklopedisi, 2010 İstanbul,
- ÖZDAMARLAR, Kadir, Develi’de Ahilik teşkilatının Uzantıları Üzerine Bir Deneme, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na 55. Yıl Armağanı, Kayseri 1994

B. SÖZLÜ

- ÇARŞIBAŞI, Ahmet, 1932 / Kayseri, lise terk, esnaf
- ÇARŞIBAŞI, Nurettin, 1935 Kayseri/, orta terk., esnaf
- KARAÇAĞLAR, Mahmut, 1956/ Kayseri, lise mezunu, esnaf
- ÖZDAMARLAR, Neriman, 1957 / Kayseri, Lise mezunu, ev hanımı

FOTOĞRAFLAR

Kayseri Kapalıçarşı Külliyesi ve Vezirhanı

Kayseri Organize Sanayi

Kayseri Ahi Evran Müzesi

ANTAKYA'NIN ORTAK YAŞAM ALANI: UZUN ÇARŞI'DAN GELENEKSEL YANSIMALAR

Kadriye ŞAHİN*

ÖZET

Bu bildiride Antakya'da yer alan, iktisadi ve ticari açıdan geleneksel bir mekân olan ve birçok iş kollarının bir araya gelmesinden oluşan Uzun Çarşı örneği konu olarak seçilmiştir. Ağırlıklı olarak geleneksel yemek kültürü ile ilişkili olan çarşı bölümleri üzerine odaklanılmıştır. Antakya, Hatay'ın merkez ilçesi olup tarihi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Tarihten günümüze pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış bu kent, geçmişte olduğu gibi bugün de sosyal ve dinsel açıdan çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Çok kültürlü yapısının yanı sıra hem modern hem de geleneksel kültüre sahip olan kentin bu özelliğini her zaman kalabalık olan Uzun Çarşı'da görmek mümkündür. Uzun Çarşı'nın tarihi uzun yıllara dayanmakta olup, geçmişte ve bugün kentin en hareketli alışveriş merkezi haline gelmiştir. Uzun Çarşı, farklı sektörde faaliyet gösteren esnafın bulunduğu küçük çarşıların birbirlerine bağlanması ile ortaya çıkmaktadır. Sobacılar çarşısı, ayakkabılar çarşısı, baharatçılar çarşısı, buğdaycılar çarşısı ve peynirciler çarşısı buna bazı örneklerdendir. Bu bildiride birinci olarak alış-verişin bir nesnesi olan geleneksel yiyeceklerin üretilmesi, saklanması, sergilenmesi ve satışı üzerine durulmuştur. İkinci olarak geleneksel yiyecekleri üreten ve satan esnaf ile halk arasında geçen alış-veriş ilişkisi ele alınmıştır. Araştırma yöntemi olarak sosyal antropolojinin çalışma yöntemlerinden biri olan "alan araştırması" yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, Antakya, Uzun Çarşı, Yemek kültürü, Alan Araştırması.

GİRİŞ

"Ticaret yine sürüp gidiyor. Uygarlığın genişlemesiyle bağımsız tüccarların sayısı azalıyor, ama ticaretin kendisi kapsamını genişletmekte. Bir ormanın açıklık yerinde ilkel oymakların ilk değiş tokuşlarını yaptıkları günden bu yana, Lidyalı altın dövücülerin ilk sikkeye biçim verdikleri günden bu yana, tüccarlar hiç ara vermeksizin mallarını pazarlarda sattılar ve hala satmaktadırlar. Çünkü nasıl organik hayat, bir hücreyle ona komşu diğer bir hücre arasındaki kimyasal alışverişe dayanıyorsa, sosyal hayat da, insanlar arasındaki mal alışverişine dayanmaktadır" (Sedillot, 1983, s. 481).

Ticaretin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Başlangıçta günlük ihtiyaçların karşılanması için kullanılan değiş tokuş yönetimi, sonrasında değerli madenler ve paranın bulunuşu ile kullanılan her türlü ürünün daha geniş bir alanda, ticari bir nesneye dönüşmesi ile son bulmuştur. Yazılı olmayan normlar üzerinden yürütülen ticaret, zamanla yasalara bağlanarak farklı bir boyut kazanmıştır. Küreselleşen dünyada, uluslararası düzeyde farklı normlara bağlı olan ticaret, aynı zamanda ülkeler bazında

* Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Antakya/Hatay, e-posta: sahinkadriye@gmail.com

farklı normlara bağlıdır. Bu farklılık özellikle geleneksel ticaret kültürünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir ülke, toplum veya grup içinde, ticaretin nesnesi haline gelen bütün malların üretim, tüketim ve saklanması, üreticiler ile tüketiciler arasındaki ilişkiler, ticaretin şekli, mekânlar gibi konular ticaretin kültürünü, toplumlar arası araç durumuna taşımaktadır. Günümüzde geleneksel ticaret ile modern ticaretin birbirinden ayrıldığı, her ne kadar modernliğin etkisi altında olsa bile anlayış ve mekân açısından geleneklerin sürdürüldüğü yerlerden birisi çarşılardır. Genellikle çarşılar kentlerin en kalabalık yerleridir. Çeşitli meslek gruplarından esnafların yan yana, ya da ayrı ayrı sokaklarda birbirine bağlı geçişler ile dizildikleri çarşılar kentlerin etnik, dini, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarına dair belirgin ipuçları taşırlar. Bu araştırmaya konu olan Uzun Çarşı, Antakya kent merkezinde bulunmaktadır.

Antakya, tarihi çok eskilere dayanan ve ticaret yollarının kesiştiği noktada yer alan bir kenttir. Akadlar, Hurriler, Mısırlar, Persler, Roma ve Bizans, Haçlılar, Memlûklüler ve Osmanlılar bölgeye yerleşen bazı medeniyetlerdendir. Antakya, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle ve çevresel koşulları açısından her zaman çekim merkezi haline gelmiş ve geçiş noktasında olması, verimli arazileri ve su kaynakları nedeniyle önemini her zaman korumuştur. M.Ö. 4. yüzyılda Libanios'un şu sözleri kentin ticari hayatının, sosyal durumunun ve etnik yapısının nasıl olduğunu gözler önüne sermektedir:

Eğer bir insan şehirlerin neye benzediğini görmek için değil nasıl işlediklerini anlamak için dünyayı gezmeye niyetleniyorsa ona sadece Antakya'yı ziyaret etmesini tavsiye ederim. Pazaryerimizde biraz vakit geçirse dünyanın her köşesinden gelen insanlarla tanışma fırsatı bulur ve dünyanın her şehri hakkında bir fikir edinmiş olur. Böylece zahmetli bir yolculuk yapmadan amacın ulaşmış olur (Kondoleon'dan akt. Kasaba, 2006, s. 201).

Günümüzde Antakya'da geleneksel ticaret açısından canlı olarak kalan merkez Uzun Çarşıdır. Aslında birbirine bağlı birçok çarşıdan oluşan ve her birinin ayrı isimle bilinen bu yerde zaman içinde mekânsal algıda bir değişme olduğu alan araştırması sırasında kaydedilen şu sözlerden ortaya çıkmaktadır: *"Biz Uzun Çarşı deyince şimdiki ayakkabıcılar çarşısını anlatmaya çalışırız. Diğer çarşıların hepsinin ayrı ayrı adı vardı. Mesela buğday pazarı derdik buğdaycılarının olduğu yere. Bugün hale bu yaklaşımla gideriz oraya. Ama şimdiki Uzun Çarşı deyince hepsini algılamaktalar"*. Birçok çarşıdan oluşan bu mekânın tamamının Uzun Çarşı olarak algılanması, bazı değişimlerin bir sonucudur. Son yıllarda Antakya'nın basın ve yayın üzerinden özellikle turizm açısından çekim merkezi haline geldiği bilinmektedir. Antakya'da açılan havaalanı ile ulaşımın daha kolay sağlandığı bu kentteki Uzun Çarşı algısı gençler ve dışardan gelen insanlar için bu yapının tamamının adıdır. Sonuç olarak günümüzde Uzun Çarşı algısı, eskiye oranla yapının genelini kapsayacak şekilde dönüşmektedir. Ancak özellikle orta yaş üzeri ve yaşlılar ise çarşının bölümlerini ayrı ayrı ifade etmeye devam etmektedirler. Bugün Uzun Çarşı ayakkabıcılar, bakırcılar, semerciler, kuyumcular, bıçakçılar, peynirciler, künefeciler, fırınlar, kasaplar, manavlar, şekerciler, baharatçılar, buğdaycılar gibi birçok esnaftan oluşmaktadır. Bu çalışmada çarşının geleneksel yemek kültürü ile ilgili bölümleri üzerine odaklanmıştır. Tıpkı ticaret gibi yemekte kültürel bir üründür.

Geleneksel yemek kültürü, iç içe geçmiş birçok sistemin bir araya gelmesinden oluşan, kültürel, dinsel ve etnik kimliğin ifade edilmesinin ötesinde, kültürlerarası ayırıcı vazifesi gören bir yapıyı oluşturmaktadır (Şahin, 2010, s.8). Ekolojik çevre, dinsel inanç, ekonomi, kültürel edinimler, sosyal ve etnik yapı yemek kültürünün çeşitlenip özelleşmesindeki etkenlerdir (Şahin, 2003, s. 8). Yemek kültürünün bileşenlerini oluşturan yiyeceklerin her birinin ayrı işlevi vardır. Simgesel, dinsel, kültürel, ekonomik ve sosyal nesneye dönüşen yiyecekler üretimi, dağıtımı, tüketilmesi ve satışı sırasında ticaretin tam merkezinde yer alır. Bu doğrultuda bu çalışmada Uzun Çarşıda geleneksel yiyeceklerin üretimden tüketime, esnaftan halka uzanan süreçte meydana gelen kültürel oluşumlar üzerinde durulmuştur.

ARAŞTIRMA ALANI VE YÖNTEMİ

Uzun Çarşı, kent merkezinde, Asi nehri ile Kurtuluş Caddesi arasında yer almaktadır. Bulunduğu konum itibarıyla eski Antakya evlerinin olduğu mahalleye daha yakındır. Farklı iş kollarından esnafların ve farklı sosyal tabakadan insanların bir arada bulunduğu Uzun Çarşı'nın baharatçılar, peynirciler ve buğdaycılar bölümü araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Ancak bu esnafların bulunduğu dükkân ve sokakları mimari bir sınır ile ayırmak mümkün değildir. Bu nedenle sınır çarşının mimarisinden öte, üretimi ve satışı gerçekleştirilen ürünler üzerinden çizilmeye çalışılmıştır. Baharatçılar ile buğdaycılar yan yana olduğu yerde aynı zamanda peynircilerde vardır. Bu mekandan farklı olarak peynircilerin yoğun olarak bulunduğu diğer bir sokak daha vardır. Aslında toplamda üç mekân üzerine odaklanılmış olunmasına rağmen bu üç mekânda yer alan esnafların ürettikleri ve satışını gerçekleştirdikleri geleneksel gıda ürünleri çok çeşitlidir. Yalnızca peynirci, yalnızca baharatçı veya yalnızca buğdaycı esnafı diyerek sınıflandırmak neredeyse imkânsızdır. Örneğin bir peynirci, süt ürünlerinin yanı sıra, zeytin ve zeytin ürünleri, salça, salamura yaprak, reçel gibi diğer yiyecekleri de satmaktadır. Kurutulmuş yiyecekler hem baharatçılar da hem peynircilerde satılmaktadır. Peynirciler çarşısı olarak adlandırılan yerde tel kadayıf yapanlar, salça ve baharat satanlar, kasaplar, fırınlar iç içe geçmiş durumdadır. Üstelik dükkânlarda yiyecek dışında ama yiyecekler ile beraber satışa sunulan yerel bazı ürünlerde bulunmaktadır. Örneğin Antakya'da üretimi gerçekleştirilen defne sabununu hem baharatçıdan, hem de peynirciden satın almak mümkündür.

Gelenek ve gıdalar üzerine sosyal bilimler alanında pek çok araştırma yapılmıştır. Sürekli değişen gıda gelenekleri değişik yaklaşımlar ile antropolojinde ilgili alanına girmektedir. Bu doğrultuda antropologlar devamlılık ve değişimde, toplumdaki rollerini incelemek için kültürün geleneksel öğeleri olan adetler, alışkanlıklar ve maddesel nesnelere odaklanırlar (Mennell ve diğerleri, 1992, s.28) ve kültürün bir parçası olan gıdalarda bunlardan birisidir. Antropoloji tarihinde gıda, ticaret üretim ve tüketim ilişkilerinin araştırılması uzun sürece bağlıdır. Özellikle klasik dönem araştırmalarının çoğu etnografiye dayanmaktadır. Etnografya yoluyla alanda toplanan ham bilgiyi araştırmalar yaparak kuramsallaştıran 20. yüzyıl antropolojisi, etnografyacı çalışma biçimini temel bilgi toplama tekniği olarak tescil etmiş ve etkinliğinin temeline koymuştur (Aydın, 2003, s.283). 1980'lerden bu yana antropoloji çalışmalarının büyük

kismında mevcut ‘anlar’ veya ‘enstantaneler’ olarak tanımlanabilen ‘etnografik şimdiki’ terimi (Eriksen, 2009, s. 50) ile açıklanabilecek araştırma yöntemi kullanmaktadır. Bu kavram Eriksen’in diğer bir kavramı olan ‘sosyal hayatı eşzamanlı incelenmesi’ kavramı ile açıklanabilir. Etnografinin rolü ağırlıklı olarak gözleme ve toplama olarak, yani görsel ve mekânsal bir etkinlik olarak tanımlanmıştır (Fabian, 1999, s.159). Geertz’e (1973) göre etnograf, “sosyal söylemi ‘kaydetmekte’; kâğıda dökmektedir. Bunu yaparken, sosyal söylemi yalnızca oluş anında var olan geçen bir olaydan, kayıtlarında var olan ve daha sonra yeniden başvurulabilen bir açıklama haline getirmektedir” (s.19).

Belirli zaman dilimi içinde, sınırlandırılmış konular çerçevesinde katılımlı gözlem, görüşme, görsel belgeleme, ses kaydı alma gibi teknikleri içeren alan araştırmaları etnografik bulguların elde edilmesi için ön koşuldur. Bu çalışmada alan araştırması yapılarak, katılımlı gözlem, görüşme ve görsel belgeleme tekniklerinden faydalanılmıştır. Anderson’un (2005), gıda üzerine çalışanlara katılımcı gözlem tekniğinin sağladığı yarar ve gerekliliği üzerine sunduğu yorum, bu araştırmanın yöntemini daha açık ortaya koymaktadır:

“Antropolojik araştırmada kullanılan temel yöntem katılımcı gözlemdir. Bu gözlem insanlarla birlikte yaşamayı ve aşağı yukarı onların yaptıkları şeyleri yapmayı kapsamaktadır. Biz gıda üzerinde çalıştığımız için şanslıyız; çoğu durumlarda, bilgi veren kimselerle birlikte yemek pişirebilmekte ve yiyebilmekteyiz. Ancak, cinsel davranışlar ve insanların ruhsal dünyaları üzerinde yapılan çalışmalar konusunda gerçek katılımcı gözlemi kullanmak imkânsız olmaktadır” (s. 241).

Üretici ve satıcı durumunda olan Uzun çarşı esnafı ve alıcı ve tüketici durumunda olan halk iki ayrı görüşme grubu olarak belirlenmiştir. Araştırma sırasında Uzun Çarşıda görüşme yapılan kişiler rastgele seçilmiş olup, çarşının yakın geçmişteki durumu hakkında ise yaşlılar ile görüşmeler yapılmıştır. Uzun Çarşı algısı üzerine ise daha çok genç kuşak ile görüşmelerde bulunulmuştur. Hem yaşlı hem de genç kuşaktan görüşme yapılan kişilerin cinsiyet, eğitim ve kısmen etno-dinsel yapısı göz önünde bulundurulmuştur.

GELENEKSEL BİR MEKÂN OLARAK UZUN ÇARŞI

Kültürel Bellekten Artakalanlar

1648 yılında Antakya’ya gelen Evliya Çelebi buradaki çarşısının üç yüz dükkândan oluştuğunu belirtmektedir (s.43). Evliya Çelebinin belirttiği yerin Uzun Çarşı olması muhtemeledir. Bazı kaynaklarda ve Antakya şerhiye sicillerinde çarşı ile ilgili olarak genellikle esnafın iş kolları ve etno-dinsel yapısına ilişkin veriler bulunmaktadır. Yine bazı kaynaklarda çarşının özellikle etno-dinsel yapısına göre esnaf kolları verilmektedir: “Geçmişte, Antakya çarşılarında her zaman zanaatkâr belli bir lonca içindeydi ve topluluk esasına dayalı (aynı loncanın, demek ki aynı çarşının zanaatkârları, aynı ulusal ya da dini gruptan Türk, Alevi ya da Hristiyan’dı) bir bölünme vardı. Örneğin demirciler çarşısı Alevi, nalbantlar çarşısı Türk, kuyumcular çarşısı ise Hristiyan’dı” (Tekin, 1999, s.96). Uzun Çarşı Osmanlı dönemindeki lonca teşkilatlanmasını andırmaktadır. Bugün olduğu gibi geçmişte de kalabalık olan “Uzun Çarşı, özellikle geçmişte kentte yaşayanlara duyuruların yapıldığı bir merkez

konumundaydı ve Kuvayi Milliye bu dönemde elde ettikleri zaferi, şehir halkına Ulu Cami, Yeni Cami, Uzun Çarşı ve İplik pazarına astıkları ilanlarla bildirmişlerdir (Siliöz, 1937, s.63). Türkmen (1937) ise, Uzun Çarşı yerine *Büyük Çarşı* ifadesini kullanmaktadır:

“Büyük Çarşı, Asi nehrinin şark sahilinden başlayarak gayrimuntazam ve bazı kısımlarında gayet dar sokaklar halinde şehrin ortasına kadar yayılarak kasabanın takriben dörtte birini kaplar. Her sanatın kendine mahsus çarşıları ile imalathaneler, hanlar, iptidai tarzdaki haller bu büyük çarşının içinde bulunur. Burada hem Antakya halkı, hem de Hatay’ın diğer mıntıkalarından gelen köylüler alışveriş ederler” (s. 97).

Alan araştırması sırasında yapılan görüşmelerden yaklaşık 50–60 yıl öncesine kadar çarşının durumuna dair bulgular elde edilmiştir. Çarşının etno-dinsel yapısını “eskiden Uzun Çarşıda Aleviler çok azdı. Onlar çiftçilikle uğraştıkları için ticarete fazla yönelmemişlerdi. Kumaşçılar genelde Yahudilerden oluşuyordu. Birkaç şekerci dükkânı Aleviydi. Onun dışındakiler Sünnilerden oluşmaktaydı. Sonradan Aleviler *uzun Çarşıya girdiler*” sözleri ortaya koymaktadır. Aynı doğrultuda “*günümüzde Aleviler ile Sünnilerin yan yan çalıştıklarını*” belirtmektedirler. Hatay’da yaşayan Aleviler Arap Alevi’sidir. Arap Alevisi literatür de aynı zamanda Nusayri olarak ta geçmektedir. Sünniler Arap Alevisi, ya da Nusayri demek yerine Aleviler demektir. Aleviler ise kendilerini daha çok Arap Alevisi ve Nusayri olarak tanımlamaktadırlar. Dış ticarete büyük oranda kapalı olan çarşının sonradan Suriye ile gelişen küçük çaptaki sınır ticaretinden de büyük oranda etkilendiği görülmektedir: “Suriye ile gidiş gelişler olmadığı için Uzun Çarşıda bu kadar çok Suriye ürünü yoktu. Şimdi peçete, baharat, şeker, çikolata gibi birçok ürünü oradan getiriyorlar” sözleri bu değişimi gözler önüne sermektedir. Ancak son günlerde Suriye’nin içinde bulunduğu siyasi karmaşa ve Türkiye ile sınır ticaretinin sona ermesi uzun vadede Uzun Çarşı’yı ne oranda etkileyecek sorusunun cevabı ilerleyen zamanlarda ortaya çıkacaktır. Günümüzde Uzun Çarşıda yiyecek satanlar ile tekstil ürünleri satanların yan yana olduğu birçok dükkân bulunmaktadır. Ancak görüşmelerden elde edilen bulgular eski dönemde Uzun Çarşının özellikle gıda üzerine işlevsel bir yer olduğunu göstermektedir: “Bundan yaklaşık 40–50 yıl önce yiyecek üzerine *Uzun Çarşı’da sadece manav, bakkal, baharatçı, fırıncı, kasap, peynirciler künefecî, şekerci ve buğdaycılar vardı. Yalnızca gıda üzerine işletiliyordu. Bütün Antakya evde yapmadığı yiyecekleri oradan alıyordu*”.

Süt ürünleri üzerine çalışan peynircilerde bugünkü gibi tuzlu yoğurt satılmadığı, salamura yaprağın yapılmadığı, zeytinin herhangi bir işleme uğramadan satıldığı, biber salçasının son 15–20 yıldır satılmaya başlandığı ondan önce kurutulmuş baş biberin ıslatılarak yemeklerde kullanıldığı, baharatçıların şimdiki yerlerinde aynı şekilde oldukları, fırıncılar yine aynı şekilde olduğunu ancak daha çok pişirme işini yaptığı gibi, çarşının geçmişine dair birçok veri bulunmaktadır. Üretim ve tüketim açısından, esnafın aslında o dönemde daha çok üretici iken bugün satıcı konumunda olduğunu belirtenlerde bulunmaktadır. Bugün Uzun Çarşıda genellikle doğrudan köylüden bir şey satın alınmazken eskiden, köylülerin kendi ürettikleri geleneksel bazı yiyecekleri satmak için çarşıya getirdiklerini ve özellikle köylülerin ürettiklerini satın aldıklarını söyleyenlerde olmuştur. Bu durumda üretici köylü ile tüketici halk arasında bugünkü dolaylı ilişki yerine doğrudan alışveriş yapıldığı anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgulardan köylülerin geleneksel üretim tarzı ve kullandıkları mutfak malzemeleri de ortaya çıkmaktadır: “Eskiden köylüler getirip orada ürünlerini satarlardı. Mesela tencere ile kendi yaptığı yoğurdu getirip satanlar çoktu.

Keçi ve koyun yoğurdu o yıllarda fazlaydı ama günümüzde keçi yoğurdunu zor buluyoruz. Bazen köyden getirilen yoğurt, sütün pişirildiği tencerede uyutulduğu için “Arap yoğurdu” derdik. Çünkü tencerenin dibi tuttuğu için biraz kararırdı”. Antakya’nın iklimi çok nemli olduğu için yiyecek kurutmaya çok da uygun değildir. Bu nedenle eskiden olduğu gibi günümüzde de patlıcan, biber, kabak ve bamya gibi yiyecekler en çok Yayladağ ve Altınözü ilçelerinde kurutuluyormuş, ancak bugünkü gibi naylon poşetlerde değil açık olarak satılmaktaymış. Yiyeceklerin üretimi ve pazarlanmasına ilişkin bunlar dışında birçok örnek bulunmaktadır. Uzun Çarşının konumu, geleneksel yapısı, yiyecekleri, üretim, tüketim, alışveriş biçimi ve Antakya ağzı şiirlere de konu olmuştur. Ali Yüce’nin Uzun Çarşı üzerine yazdığı aşağıdaki şiiri buna güzel bir örnektir.

Uzun Çarşı

Antakya’nın en halk	Beni dinliyonmu
En kekik, en çökelek çarşısı	Bak ne deyicin kenne
Camiyi geçince hemen orda	Biraz kimyon biraz sumak
Birinci değil ikinci dükkân	Bir kilo domates pekmezi
Kırmızı biber hevenkleri	Yarım kilo künefelik peynir
Bakır mangal teneke ibrik	Kuş lastiği gibi sünücü
Ucuzcu Hacı Emin Efendi	Ustam dedi de kenne
Üç tane biberli ekmek	
Yirmi beş kuruşluk zahter	
Şu çanağa turşu koysun	
Şu satılıda al eline	
Belen pekmezi gelik mi sor	
Yoksa nar ekşisi doldursun	
Ustam dedi de kenne	

Sonuçta Uzun Çarşı hem yapısal, hem etno-dinsel, hem de geleneksel açıdan büyük değişimlere uğramıştır. Bu değişimin son on yıllık süreçte daha da hızlı olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıdaki bölümde günümüzde Uzun Çarşının içinde bulunduğu sosyokültürel ve ticari hayata kısaca değinilecektir.

Günümüzde Uzun Çarşı

Uzun Çarşı geçmişte olduğu gibi bugünde Antakyalıların ortak yaşam alanı olmaya devam etmektedir. Etno-dinsel açıdan Nusayriler ve Sünnilerin ticari anlamda ortak paylaştıkları bir mekândır. Kuyumculukla uğraşan Hristiyanlar ve önceki yıllarda özellikle kumaş satan Musevilerde çarşının önemli esnaflarındandır. Ancak eski dönemlerden farklı olarak özellikle gıda üzerine kurulan çarşının bölümlerinde tekstil ürünleri satanlar hızla çoğalmıştır. Daha açık bir ifade ile süt ürünleri, baharat veya tel

kadayıf yapan tatlıcılarının hemen bitişiğinde tekstil ürünleri satanlar bulunmaktadır. Bu değişim son yirmi yıllık bir sürecin sonucu olduğunu görüşmeler sırasında ifade eden birçok insan olmuştur. Her ne kadar geçmişteki işlevselliği bugün değişime uğramış olsa bile, bugün çarşının bölümlerinde ilerlerken ticari anlamda Antakya alışveriş kimliğini yansıtacak birçok geleneği görmek mümkündür. Bu durum özellikle geleneksel alışveriş biçiminin açık bir şekilde gözlemlenebileceği ürünler, geleneksel yiyeceklerin üretimi, pazarlanması, saklanması süreçleridir. Gıda üzerine araştırmalar yapan Goody'ye (1982) göre, bir yiyeceğin üretilmesinden tüketimine, depolanmasından artıklarının yok edilmesine kadarki olayları zaman, aşama ve mekân olarak üçe ayırmak gerekir (s. 37). Bu görüşe paralel olarak, üretim ve tüketimin mekânı olarak ele alınan Uzun Çarşıda geleneksel ürünler halka iki şekilde ulaşmaktadır. Birincisi esnafın diğerlerinden aldığı - yani aracı olarak işlev gördüğü- ürünleri satışa sunması, ikincisi ise esnafın kendi ürettiği gıdaları aynı anda satışa sunması şeklindedir. Baharatçılar, peynirciler ve tahıl ürünlerini satanlar köylü, imalathane veya toptancılardan aldıkları ürünlerin satışını gerçekleştirirken, tel kadayıf yapanlar, kasaplar, fırıncılar aynı anda üretimini gerçekleştirdiği yiyecekleri satışa sunmaktadır. Kasapların üretimi hammaddenin dönüştürülmesi aşamasını da içermektedir.

Uzun Çarşıda satışa sunulan geleneksel yiyeceklerinin önemli olanlarını aşağıdaki şekilde listelemek mümkündür:

1. Süt ürünleri (geleneksel peynirler, çökelekler, tuzlu yoğurt).
2. Kurutulmuş yiyecekler (bamya, patlıcan, biber ve kabak).
3. Salça, zeytin ve salamuralar (acı ve tatlı biber ve domates salçası, kostikli ve tuzlu suda hazırlanan yeşil zeytin, bastırılarak yapılan siyah zeytin (attün), asma yaprağı salamurası).
4. Zeytinyağı ve nar ekşisi.
5. Bazı ekmekler (Halebi ve tandır ekmeği).
6. Geleneksel yiyeceklerde kullanılan çeşitli baharatlar(cevstip (hint cevizi), şumra (rezene), küzbara (kişniş), kömbe baharatı, çökelek baharatı vb.).
7. Künefeciler (künefelik tel kadayıfı, taş kadayıfı).
8. Köpük helvası, şam tatlısı (şekerçi, tatlıcı veya bakkal).
9. Tepsi veya kâğıt kebabı (kasaplarda yapılmakta ancak yalnızca Uzun Çarşıya özgü değildir).

Bu geleneksel yiyeceklerin satıldığı dükkânları birbirinden ayırmak tam olarak mümkün olmadığını özellikle geleneksel tüketimi vurgulaması açısından daha öncede belirtilmişti. Ancak fırın ile kadayıfçılar diğerlerinden farklı olmak üzere tek tip ürüne yönelmişlerdir. Geleneksel gıda satışı açısından en geniş yelpazeyi peynirciler oluşturmaktadır. Bazı peynircilerde geleneksel reçellerin satışını bile yapılmaktadır. Kurutulmuş yiyecekler en çok baharatçılarda satılmaktadır ve kuru sebzelerin olduğu her diziye Antakya ağzı ile kleyde denilmektedir. İpe dizilerek kurutulan yiyecekler açıkta veya naylon poşetler içinde duvara veya tavana asılı olarak sergilenmekte ve satışı bu şekilde gerçekleştirilmektedir. Bir dizi ipte elli kadar dolmalık kuru patlıcan, biber, bamya

ve kabak bulunmaktadır. Kurutulmuş yiyeceklerin satışında kilo yerine bir ip dizisi veya nicel değer ön plana çıkmaktadır. Geleneksel ismi kamalak veya baş biber olan kuru kırmızıbiber tane üzerinden satılmaktadır. Kurutma işlemi tamamlandıktan sonra ipten çıkartılarak naylon poşetlere yerleştirilerek veya ipte dizili olarak satışı gerçekleştirilmektedir. Kurutulmuş kırmızıbiber geleneksel Antakya mutfağının vazgeçilmez bir ürünüdür. Birçok yemeğin ana malzemesi olarak kullanılan bu biberin özellikle acısı tercih edilmektedir. Ağustosun sonlarına doğru eylül ayı başlarında halk arasında biber sıcakları denilen sürede kurutulan biberler kış boyu satışa sunulmaktadır. Kuru yiyeceklerin satıldığı baharatçıların kendilerine özgü bir düzenlemeleri vardır. Baharatların ve kuru yiyeceklerin paketlenmesi ve sergilenmesi de farklı gelenekleri ön plana çıkarmaktadır. Orijinal olarak naylon veya telis çuvalarda, poşetler, plastik kovalarda sergilenen baharatlar, kuru meyveler, plastik leğenler ve bidonlarda salçalar, cam veya plastik şişede nar ekşisi ve zeytinyağının yan yana gelmiş hali hem koku hem tat hem de görsel açıdan Antakya mutfağının küçük bir yansıması gibidir. Tel kadayıf veya taş kadayıf yapanlar ise peynirciler çarşısında bulunmaktadır. Mekânsal açıdan son derece küçük olan dükkânların içinde tel kadayıfın döküldüğü araç ve gereçler sürekli kullanım halindedir. Tel kadayıfı hazırlayan usta, geniş saca kadayıfın hammaddesini koyduğu kovası ile döktüğü ve tel tel olan kadayıfı belirli bir düzene göre toplar ve dükkânın iç kısmını dışarıdan ayıran camlı bölmenin üzerine yerleştirdiği cimam denilen ve buğday sapından yapılmış geleneksel tepsilerin üzerine ip çilesi gibi atarak hemen sıcaklığı satışa sunar. Aynı şekilde taş kadayıfı yapımında kullanılan yuvarlak hamurlarda bu sac üzerinde pişirilmekte ve satışa sunulmaktadır. Taş kadayıfın yapımında ceviz kullanıldığı için, aynı dükkânda cevizin satışı da gerçekleştirilir. Kadayıfçılar ve fırıncılar diğer esnaf gibi elde ettikleri ürünleri depolayamazlar. Bunlar günlük üretim yaparak ve aynı anda satışını gerçekleştirerek ticaret hayatını devam ettirmektedirler. Yine peynirciler çarşısında fırınlar, kasaplar, manavlar, şekerçiler yan yanadır. Kasapta müşterinin önünde hazırlanan kebab, hemen fırına gönderilir ve dönüşte tandır ekmeği veya açık ekmek olarak ifade edilen pide ekmeği ile geri gelir. Tandır ekmeği normalde tandırda pişirilir ancak Uzun Çarşıda bulunan fırınlar tandır ekmeği üretimini gerçekleştirmektedir. Fırının hemen önünde ekmeklerin sergilendiği masaya benzer bir bölüm vardır. Ekmek almaya gelenler burada bekleyerek pişen ekmeklerden istediğini seçerek almaktadır. Tüketici konumunda olan halk Uzun Çarşıda geleneksel reçellerin dışında sergilenen hemen hemen her şeyin tadına bakma özgürlüğüne sahiptir. “Tatma eylemi” Uzun Çarşıda temel bir alışveriş ilkesi haline gelmiştir. Tatma eylemi aracılığıyla esnaf ve müşteriler arasında bir iletişim ağı kurulmaktadır. “Esnaf, ticaretle uğraşanların içinde, ticaretin önemli kesimini oluşturur ve kendine göre rakamlar ve gelenekler dünyası vardır; patron işçilerini tanır, tezgâhtar müşterilerini, müşterilerde satıcılarını tanır” (Sedillot, 1983, s.476). Uzun yıllardır Uzun Çarşıdan kendi damak zevkine, ekonomik kriterlerine veya hijyene göre alışveriş yapan kişiler ile onların sürekli bir şeyler satın aldıkları esnaf arasında Sedillot’un belirttiği gibi bir tanıma süreci ortaya çıkmaktadır. “Maddi malların yiyecek ve giyecek sağlaması yanında aynı zamanda malların toplumsal ilişkileri oluşturma ve devamını sağlama işlevi de vardır” (Douglas ve Isherwood, 1999, s.75). Bu işlevi yerine getiren aktörler müşteriler ve esnaflardır. Esnafın, müşteri profili çok değişken olsa dahi birçok insan süt ürünlerini belirli bir yerden, kadayıfı diğerinden, ekmeği başka bir yerden alarak alışkanlığına bağlı olmak üzere belirli bir kategori oluşturmaktadır. Bazen bir

esnafın sürekli alışveriş yapan müşterisine farklı fiyat vermesi, ödeme kolaylığı sağlaması, kendine göre en kaliteli ürünü hangisi ise ona yönlendirmesi esnafın ticari bir kaygısını oluştururken aynı durum, müşteri için tüketime, sıcak ilişkilerin ve samimiyetin kurulduğu bir alan dönüşmektedir. O halde tüketim, “başka insanlarla ilişki kurmaya ve bu ilişkinin kurulabilmesi için dolayım kuran malzemelere sahip olmaya dönük toplumsal ihtiyacın parçası olan çalışma güdüsünü açıklayan aynı toplumsal sistemin bütüncül bir parçası olarak görülmelidir” (Douglas ve Isherwood, 1999, 8). Douglas ve Isherwood’un görüşüne paralel olarak, Uzun Çarşıda insanlar tüketimin önemli bir parçası haline gelirken, aynı zamanda geleneksel alışveriş biçiminin aktarılmasında birinci kaynağı temsil etmektedirler.

Uzun Çarşıda alışveriş yaparken sıklıkla karşınıza çıkan eylem “pazarlık” eylemidir. Yıllar önce ilk kez bu kentle ilgili olarak “orada suyun bile pazarlığını yapmalısın” dedikleri zaman bunun kültürel nedenlerini anlamak o zamanlar için zordu. Ancak fiyatları standartlara bağlanmış, etiketler üzerinde yazılmış olsa bile pazarlık yapmak burada alışkanlık haline gelmiştir. Bu alışkanlık esnaflar tarafından da talebe cevap verilmesiyle sürdürülmektedir. Uzun Çarşıda alışveriş sırasında aynı zamanda vazgeçilmeyen bir hemşehricilik anlayışı bulunmaktadır. Antakya’da Türkçe dışında konuşulan dillerden biriside Arapçadır. Arapçayı Antakya aksanı ile konuşuyorsanız pazarlık yapmanız kolaylaşır. Antakyalı gibi Türkçe konuşuyorsanız yine fiyatlar değişir. Konuşma biçimi ve kullanılan dil aynı kent kimliğinden olup olmadığının bir simgesi olarak algılanmaktadır. Ancak mekânda yabancı iseniz, alışverişte de öteki olduğunuz anlamına gelmektedir. Esnafın periyodik müşterisi dışında beklide bir kez alışveriş yapacak bir müşteri konumunda olmak alışverişin şeklini ve esnafın yaklaşımını da değiştirmektedir. Bu süreç içinde yerli müşteriler dışında dışardan gelenler ile web adresleri üzerinden ilişkinin sürekliliği sağlanmaya çalışılır. Son yıllarda kargo veya taşıma araçları aracılığıyla Uzun Çarşıdaki geleneksel ürünler Antakya dışından sipariş verenlere sıklıkla gönderilmeye başlanmıştır. Bu durum yeni bir geleneksel ticaret ağına ve buna bağlı olarak ortaya çıkan bir dizi geleneksel ve modern davranış kalıbını da beraberinde getirmektedir. Geleneksel ürünlerin paketlenmesi, kargoya verilmesi, ödemenin bankalar üzerinden yapılması ve bütün bu işlemler için müşterilere uzatılan kartvizitler ve yeni açılan web sayfaları bu değişim göstergelerindendir. Son olarak, kamusal bir alan olan Uzun Çarşı toplumsal cinsiyet açısından da önemli veriler sunmaktadır. Esnafın tamamı erkeklerden oluşmaktadır. Ticari bir gelir nesnesine dönüşen yiyeceklerin üretimi ve satışı genellikle erkekler tarafından yapılmaktadır. Erkek aynı zamanda satın alır ve hane içinde yani özel alanda kadın pişirir. Kadınlar üretici olarak arka plan da yer almaktadırlar.

Son olarak Uzun Çarşının gelenekselliği yansıttığı için ve aynı zamanda alışveriş yapan insanlar ile esnaf arasında kullanılan geleneksel Antakya ağzından yiyecekler ile ilgili kelimelere değinmenin yerinde olacağı kanısındayım. Antekece diye de adlandırılan bu söyleyiş biçimi farklı telaffuzlardan dolayı değişiklikler göstermektedir (Beyazıt, 2011, s.380). Aşağıda hem Uzun Çarşıda hem de diğer mekânlarda duyabileceğiniz kelimelerin yiyecekler ile ilgili olanları verilmiştir.

Kelimeler

Abdül Memeli: Nohut

Akit: Şeker şerbeti

Aşşür: Aşur (Yemek)

Attün: Zeytin

Ayşe Terliği: Börkenek

Bahteniz: Maydanoz

Badılcın: Patlıcan

Banadura: Domates

Belben: Meyve ezmesi

Carra: Testi

Cırındırık: Etin siniri

Çelem: Bir tür salatalık

Çömçe: Büyük tahta kaşık

Düğürçük: Çok ince bulgur

Fıstıklı Abit: Fıstık içi

Firik: Yanmış buğday tanesi

Garbil: Kalbur

Gureybe: Kurabiye

Habiye: Büyük testi

Hanin: Bozulmaya yüz tutan yiyecek

Homra : Şırdan

Hömbeles: Murt

Kabak Boynuzu: Kabak tatlısı

Kassa: Topraktan yapılan köfte yapmak için kullanılan tepsi

Karkış: İnce Uzun kıvrık şeker

Katremiz: Kavanoz

Kavata: Bisküvi

Keme: Patates

Kemmün: Kimyon

Kesnik: Çökelek

Keşşir: Havuç

Kıleyde: Kuru biber, patlıcan gibi sebzelerin ip dizisi

Kırık Kudama: Kırık leblebi

Kıtta: Acur

Koz: Ceviz

Kudama: Leblebi

Kübül Müşfi: İç yağlı olan oruk

Küncü: Susam

Lahata: Lokum

Lakin: Leğen

Leymun: Limon

Lübye: Börülce

Mahulta: Mercimek

Matmah: Mutfak

Mezeki: Damla sakızı

Öcce: Mücver

Paklevi : Baklava

Patata: Patates

Sakız Murçu: çitlenbik ağacının taze sürgünleri

Sini: Tepsi

Soku: Taştan oyulmuş, içi yuvarlak olan ve buğday dövmek için kullanılan araç.

Süneber: Çam fıstığı

Sarmiçi: Kısır

Şakka: But (Yarım)

Şumra: Rezene

Tabbuha: Pişmiş topraktan yapılan güveç

Tinyan: Küçük tencere

Tovuk: Tavuk

Ukeybe: Çağla

Zahter: Kekik

Zılık: Pazı

Züngül: Tatlı

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihi bir mekân olan Uzun Çarşı, geçmişten günümüze mimari, ticari, sosyal ve kültürel açıdan büyük değişimlere uğramıştır. Çarşı içinde, ticari hayatı canlı tutan esnafların teşkilatlanmasında ve meslek kollarında geçmişe oranla ciddi değişimler olmuştur. Günümüzde geleneksel Antakya kültürünün en iyi biçimde gözlemlenebileceği yer Uzun Çarşıdır. Sadece kent merkezinden değil aynı zamanda Antakya'ya yakın ilçelerden gelen insanların topladığı bu alan, geleneksel yaşamın yanı sıra kültürü değiştiren modernliğin yansımalarını da gözler önüne sermektedir. Hem ticari hem de sosyal ilişkilerin kurulduğu bu mekân, özellikle geleneksel mutfak kültürüne ait bazı yiyeceklerin üretimine olanak sağlamaktadır. Kamusal bir alan olan çarşıda esnafların ve çalışanların çoğu erkeklerden oluşmaktadır. Ancak alışveriş yapan kadınlar çoğunluktadır. Antakya'nın turizme açılan kapılarından birisi olan Uzun Çarşı, kent kimliğinin tanıtılmasında da önemli bir mekân haline dönüşmüştür. Antakya, hem inanç hem de gastronomi turizmi açısından bir merkeze dönüşmüştür.

Gelenekler toplumların kültürel sermayeleridir. Kültürün ticari bir sahaya dönüştüğü Uzun Çarşıda halen üretimi gerçekleştirilen, alışveriş kültürünün önemli bir parçasını oluşturan geleneksel yiyeceklerin coğrafi işaretlemelerinin yapılması kültürel sermayenin korunması açısından önemlidir. Geleneksel ürünlerin coğrafi işaretlenmesinin yapılması, kentlerin geleneksel ticari ürünlerinin daha ulusal ve uluslar arası boyuta taşınmasında önemli rol oynamaktadır.

KAYNAKLAR

- Anderson, E. N. (2005). Everyone Eats Understanding Food and Culture. New York And London: New York University Press.
- Aydın, S. (2003) Etnoğrafya Maddesi, Antropoloji Sözlüğü (K.Emiroğlu ve S. Aydın). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Beyazıt, N. (2011). "Antakya Lehçesi (Antekece)". Hatay İl Yıllığı, Y. Bulut (Edt.). Hatay Valiliği Yayınları. Ankara: Pozitif Matbaa.
- Douglas, M. ve Isherwood, B.(1999). Tüketicinin Antropolojisi. (E.A. Aytekin Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Eriksen, T. H.(2002). Etnisite ve Milliyetçilik. E. Uşaklı, (Çev.) İstanbul: Avesta Yayınları.
- Evliya Çelebi (Mehmet Zillioğlu), Tam Metin Seyahatname Cilt 3. ve 4. [Hazırlayanlar: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik]. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Fabian, J. (1999). Zaman ve Öteki Antropoloji Nesnesini Nasıl Oluşturur. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Geertz, C. (975). The Interpretation of Cultures. London:Hutchinson.
- Goody, J. (1982). Cooking, Cuisine and Class. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

- Kasaba, R. (2006). "Antakya'da Farklı Kimlikler: Tarihsel Bir Bakış". Akdeniz Dünyası Düşünce, Tarih, Görünüm. E. Özveren, O. Özel, S. Ünsal, ve K. Emiroğlu (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2006 s. 199-213
- McIntosh, W.M. A.(1996). Sociologies of Food and Nutrition, New York: Plenum Press
- Mennel, S., Murcott, A. And Otterloo, A. H. V. (1992).The Sociology of Food Eating, Diet and Culture. London: Sage Publications.
- Sedillot, R. (1983).Değiştokuştan Süpermarkete, Tarih Boyunca Ticaretin Öyküsü, E.N. Erendor (Çev.). İstanbul: Cep Kitapları.(Orijinal çalışma basım tarihi 1982).
- Siliöz, R. (1937).Hatay İli ve Milli Mücadele Yılları, Bursa: Ankara Kitabevi.
- Şahin, K. (2003). Antakya Geleneksel Yemek Kültürünün Beslenme Antropolojisi Açısından İncelenmesi (Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi). M.K.Ü. Sos. Bil. Enst., Hatay.
- Şahin, K. (2010). Dini Kimliğin İnşasında Kutsal Ve Tabu Olan Yiyecek Ve İçeceklerin İşlevleri: Antakya Örneği (Yayınlanmamış Dok. Tezi), H.Ü. Sos. Bil. Enst. Ankara.
- Türkmen, A. F. (1939). Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi, Cilt 4. İstanbul: Tan Matbaası.
- Tekin, M. (1999). Hatay Tarihi. Antakya: Zirem Basımevi.

ÜRÜN TASARIMINDA GELENEKSEL SANAT VE GÜZELDUYUSAL UYGULAMALAR KATKISIYLA YAKALANABİLECEK ÖZGÜNLÜK

Kamile AKGÜL*

Avcılık ve toplayıcılığın yerini nasıl, ne zaman ve nerede çiftçilik ve çobanlığa bıraktığı bilinmemekle birlikte geçişin en erken ve önemli ilk örnekleri, M.Ö. 8500- 7000 dolaylarında Ortadoğu'da görülmüştür.¹ O dönemden 18. yy.'ın ortalarında gerçekleşen endüstriyel devrime değin kullanılan tarımsal düzen, devrimle birlikte yerini sanayi düzenine bırakırken, merkezileşme ve göçle azalan insan-doğa ilişkisiye yerini artan insan-makine ilişkisine bırakmıştır. Bu dönüşüm kütle üretiminde sözkonusu olmayan doğayla ilişkiyi, zanaat kapsamında da yoksaymış ve insanlık tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.

Ortaçağ sonlarıyla açığa çıkan, getirdiği tecimsel (ticari) anlayışla dünya tarihini kökten değiştiren yeni üretim biçimi kapitalizm, yarattığı sınıfla otarşik düzeni yıkmış, hizmet ve mal takası, yerini küçük el sanatlarıyla başlayan yeni bir işleyişe bırakmıştır. Ayrıcalıklı sınıf olma tutkusundaki burjuva sınıfının beklentilerini karşılayan tecim olgusu bu sınıfa, hedeflediği yönetsel gücün yakınında olma yetkisi sunmuştur.

Feodal yapı içerisinde sergilenen iktidar savaşının sonucu niteliğinde edinilen bu ayrıcalık, sözkonusu sınıfın hedefinin büyümesine kaynaklık etmiştir. Girişimleriyle bin yılı aşkın süregelen bir çağın kapanışına ortam hazırlayan burjuvazi, artık yönetsel gücün yakınında olmaktan öte, doğrudan gücün kendisi olabilme beklentisine girmiştir. Bu çerçevede tecim olgusuna yüklediği yeni anlayışla, başlattığı üretim sürecinde pazar oluşturma ve pazarda etkin işlevsellik kazanma isteğiyle, tasarım olgusunu öne çıkararak ürünü çekici kılama arayışına gitmiştir.

Çekicilik olgusu ürünün işlevselliği yanında, sunuştaki yorum farkı olarak nitelenebilmektedir. Toplumsal lezzetle desteklenebilecek bu farkın temel kaynağını gerçekte geleneksel sanatlar oluşturmaktadır. Hedef kitlenin beğeni anlayışına seslenebilen ve ancak kitlede karşılık bulabilen tasarımların pazar başarısı elbette kaçınılmazdır.

Toplumsal beğeni düzeyi belirleyici tasarım kavramının insan yaşamında etkinliğinin hissedilmesiyle sözkonusu beğeni anlayışının eğitilebildiği öngörüsü tüm gerçekliğiyle kendini hissettirmiş ve üretimin öncelikli olgusu oluvermiştir.

Beğeni kaygısıyla içiçe geçmiş tecim olgusu neden-sonuç ilişkisi kapsamında birbirleriyle iletişim durumundayken, gerek ulusal gerek uluslararası pazar olanakları yakalayabilme beklentisiyle açığa çıkan yarışma olgusunun da kattığı hareketlilikle,

* Doç.Dr.,Yeni Yüzyıl Üniversitesi İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölüm Başkanı, kamileakgul@yahoo.com

¹ McNeill, William, H., (2008), **Dünya Tarihi**, Çev: Alaeddin Şenel, 14. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, s.21

uygulamaya ilişkin yeni arayışlar kendiliğinden zorunluluğa dönüşmüştür. Ayrıcalıklı olabilme, fark yaratabilme çabaları üreticide sürekli yenilenme, kendini aşma eğilimlerini öne çıkarmıştır. Yaratılan güzelduyusal (estetik) anlayış, sanatla kurduğu sıkı ilişkiyle varolan kaygıları belli oranda giderebilmiştir.

İnsanoğlunun yeniliğe ilişkin arayışları kapsamında eskiler sıklıkla yeniden gündem bulabilmekte ve gereksinim duyulan yenilenme isteği bu yolla karşılanabilmektedir. Kimileyin geçmiş deneyimler ya da kullanımlar yeni uygulamalara esin kaynağı olabilirken, kimileyin bu birikimler birebir kopyalanabilmektedir.

Tasarım tarihinde de benzeri geri dönüşler yaşanmıştır. 19. yy.daki reform hareketleri kapsamında kütsel üretimle yokolan el işçiliğine dönen, tasarım uygulaması içinde sanata ağırlık veren, doğadaki basit ve organik formlara yönelen Arts and Crafts hareketi bu çerçevede ele alınabilecek bir harekettir.² Zanaat sürecini ve doğayla ilişkiyi yeniden canlandırmayı hedeflemiş bu harekette geçmişe duyulan özleme ilişkin izler yakalamak olasıdır.

Akımın öncü adlarından William Morris ucuz ve niteliksiz kütsel üretime karşı çıkarak bireysel olan ve elle üretilen tasarım anlayışını savunmuştur. Akımın felsefesini oluşturan yazar ve yayıncı John Ruskin ise ticarete dayalı ekonomi anlayışını reddetmiş, sanat ve toplum arasındaki ilişkinin Rönesans'la birlikte zayıflamaya başladığını öne sürmüştür. Ruskin'e göre teknoloji ve endüstrileşme, sanatı toplumdan koparmış, tasarım; estetik ve yaratıcılıktan uzak mühendislerin uğraşı alanı oluvermiştir. Sözkonusu eleştirel yaklaşımıyla Ruskin, Ortaçağın Gotik katedrallerindeki zarif tasarım ve süsleme anlayışının yeniden canlandırılması, doğaya ve bireye dönüşmesi gerekliliğine dikkat çekmiş ve bu doğrultuda çözüm önerilerinde bulunmuştur.³

Özgünlük

Özgünlük, uluslararası düzlemde fark yaratabilmenin ön koşutu olarak dikkat çekicidir. Tarihsel, toplumsal ve ekinel birliğin ve geçmişin ürünü bu yapı ancak yaşanmışlıkların eşzamanlı olgunlaşma olasılıklarıyla yaşam bulabilirken, benimsendiği ölçüde süreklilik kazanabilmektedir.

Özgünlüğün yokedilişinin temel olgusu, batılı her yeniliğin dogmatik yaklaşımlarla içselleştirilmesi yoluyla sürdürüle gelen koşulsuz öykünme biçiminde yorumlanabilir. Benzeşiklik, sıradanlaşma ve tektipleşme, küreselleşme kapsamında dayatılan ekinel dönüşümle yaratılan kasıtlı bir son niteliğindedir.

Küresel etkinlik kurmak isteyen uluslar, kendi yarattıkları sanal ekinel yapılarını yaygınlaştırarak, kendilerinde varolmayan geleneksel yapıya sahip ulusların bu ayrımlarını yoketme yöntemiyle liderlik yakalama isteği peşinde koşmuşlardır.

Kuşaktan kuşağa aktararak öğrenilen el ustalığı sonucu üretilen tek ve benzersiz ürün tasarımlarının içsel deneyimlerin bir yansıması olarak yorumlanması, niçin

² Hauffe, Thomas, (1998), **Design, A Concise History**, Laurance King Publisng, Londra.

³ Becer, Emre, (1999), **İletişim ve Grafik Tasarım**, Dost Yayınları, Ankara, s, 99.

benzersiz oluşunu yeterince ortaya koymaktadır. İç dünyanın tasarım yoluyla dışsallaşması tasarımcının ürüne attığı imza niteliğindedir.

Bu imza, pazar ortamında sergilenen ayrımın en temel gerekçesidir. Sözkonusu ayrım sanatın tecimle işbirliğini kaçınılmaz kılarken, taşınan kaygıyla üretilen nesnenin biçimsel niteliklerinin işlevsel niteliklerinin ardından düşünülmesi gerekliliğinin atlanıp, biçimin işlevin önüne geçirildiği uygulamalarla karşılaşılabilir. Öne çıkan biçimsel odaklanma kimi aşırılıklara gerekçe olurken, ölçsüz ve zevksiz ürünlerin pazar sunumlarında başarısızlıklarını kaçınılmaz kılmaktadır.

Görsel Algı

Pazar bulmada görsel algıya seslenebilen sunumun taşıdığı önem, kimi durumlarda tasarımın niteliksizliğini gizleyebilen bir kaçamak niteliğindedir. “Nesnenin değersizliğinin kılıfın lüksüyle”⁴ orantısızlığı, çelişkinin giderilebilmesine ilişkin çözüm kapsamında ele alınabilir. Ancak bu uygulamanın ne denli aktörel (etik) olduğu tartışma konusudur.

Birbirinden uzak coğrafyalar ve toplumlar arasında çeşitli ayrımlar olsa da, görsel algı geniş bir anlam bütünlüğü ve yaygınlığa sahip olma ayrıcalığını her zaman korumuştur. Bu gerçek yüzyıllardır dilbilimcilerin, görsel iletişimcilerin ve anlambilimcilerin ortak bir dil peşinde koşmalarına neden olmuştur.⁵

Görme duyusuna seslenme sürecini etkileyen en önemli etmen nesneye yüklenen görsel dilin birebir kendisidir. Dilin anlaşılabilirliği görsel gerçekleşen iletişimin başarıyla tamamlanabilmesine algısal yapının işlerlik kazanmasına ortam yaratır. Bu süreçte beklenen başarı iletiye yüklenen anlam derinliklerinin kitlede bulunduğu karşılıklı ilişkilidir. Kitlenin dili onun içine doğduğu toplumsal-ekinsel yapıyla biçim kazanmış olan dildir. Tasarımcıyı besleyen bu kaynak onun başarı garantisidir aynı anda.

Görsel algılamada duyumların örgütlenme süreci olarak nitelenebilen anlamlandırma bireyin;

- Sosyo-kültürel durumuna,
- Zekâsına,
- Eğitimine,
- Edinilmiş deneylere,
- Estetik değerlere ve içinde bulunduğu toplumun değerleri ile doğrudan bir ilişkiye sahiptir.⁶

⁴ Barthes, Roland, (2008), **Göstergeler İmparatorluğu**, Çev: Tahsin Yücel, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 50.

⁵ Uçar, Tevfik, Fikret, (2004), **Görsel İletişim ve Grafik Tasarım**, 4. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, s. 87.

⁶ Uçar, Tevfik, Fikret, (2004), **Görsel İletişim ve Grafik Tasarım**, 4. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, s. 60.

Tasarım, nesneleri insanlarla ilişkilendirmenin bir yolu, güvenlik ve etkililiği arttırma yöntemi, ikna etme aracı ve bir organizasyon⁷ olarak albeni yakalama kaygısıyla varolmuştur.

“İmgeler bize asıl dünyayı değil, dünyalardan bir dünya gösterir. Gösterilen şeyler değil, bunların temsilleridir”⁸ gerçekte. Bu durumda çelişki kaçınılmazken, önemli olan, görünenin ardındakini yorumlayabilmektir. Ancak yaratılan büyüye kapılmamak epeyce güç olsa gerek. “Zaten reklamın varoluş nedeni, aksi halde yapmayabileceğimiz şeyleri yaptırmaktır bizlere”.⁹ Güzelduyusal yetkinlikle algıda yaratılan yanılsama ikna edicidir. Çünkü “ürün tasarımı görseldir ve iletişimsel veya işlevsel bir amaç içerir.”¹⁰ Dolayısıyla yarattığı etki son derece olağandır.

Güzelduyusal (Estetik)

Modern ingilizcede kullanılan “estetik” sözcüğü, Antik Yunan’da “algı” anlamına gelen bir sözcükten türetilmiştir. Bu çerçevede görsel kültürde görsel olan şey, görsel olarak algılanmak üzere üretilmiş herşey olarak yorumlanabilir. Öte yanda estetik sözcüğü içeriğinde güzel olma çağrışımını da barındırmaktadır. Bu durumda estetik, güzel olanın algısıyla ilgili bir anlama gelmektedir.¹¹

Güzel algısının toplumsal zeminde yaygınlığı ancak bu algının değerler bütünüyle örtüştüğü oranda olasıdır. Güzelduyusal ve toplumsal açıdan olgunlaştırılan temel tasarım yöntemlerinin gelenekler bağlamında ele alınışı tasarımcının, ekin sel kimliğiyle beslenmiş mesleki kimliğini ortaya koyarken, tasarımın da özgün anlatım olanaklarına ortam hazırlamaktadır.

Tasarımda temel beklenti hedef kitlenin duyu organlarını uyarmak olarak nitelendiğinde güzelduyusal olguların öne çıkışı elbette kaçınılmazdır. Algının oluşum sürecinde toplumsal ekin sel değerlerin işlevi oldukça dikkat çekicidir. Bu durumda beklenen tepkiyi yakalayabilme noktasında kitlenin çözümlenebilmesi gereği açığa çıkmaktadır. Bu çözümleme, kitlenin etkilenim düzeyini belirleyici önemli bir veri olarak kullanıma açıktır.

Tasarıma üstünlük sağlayabilecek görsel kültür çözümlemesi, bir yanda tasarımda öne çıkarılacak görsel olguların sınırlarının çizilebilmesine olanak tanırken, öte yanda görsel kültürü biçimlendiren geleneksel yapının da çözümlenme gereksinimini açığa çıkarmaktadır.

⁷ Aydın, Emin, Doğan, (2006), **Görsel İletişim Tasarımı Temel Ders Notları**, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, s. 6.

⁸ Leppert, Richard, (2002), **Sanatta Anlamların Görüntüsü (İmgelerin Toplumsal İşlevi)**, Çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 14.

⁹ Leppert, Richard, (2002), **Sanatta Anlamların Görüntüsü (İmgelerin Toplumsal İşlevi)**, Çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 14.

¹⁰ Barnard, Malcolm, (2002), **Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür**, Çev: Güliz Korkmaz, Ütopya Yayınları, Ankara, s.31

¹¹ Barnard, Malcolm, (2002), **Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür**, Çev: Güliz Korkmaz, Ütopya Yayınları, Ankara, s.32

Geleneksel Yapı

Geleneksel yapı kapsamında gerçekleştirilmiş küçük çaplı bireysel üretimlerde kullanılan kimi yöntem ve araçların büyük çaplı üretimlerde birebir kullanılamayışı ürünün niteliğine ilişkin kimi sorunlara neden olabilmektedir.

Örneğin Türk yerel kostümlerinde el işçiliğiyle gerçekleştirilen tasarımlarda uygulanan yöntemlerin büyük ölçekli üretime geçildiğinde uğradığı dönüşüm nitelikten ödün verme anlamı taşıdığına hem yerelin korunma olasılığı ortadan kalkmakta hem talep de düşüş yaşanabilmektedir. O halde ne kullanılan araç gereçten, ne yöntemden ne de geleneksel biçimlerden ödün vermeksizin el işçiliğinin gelenekselden evrensele güzel sanatlar ilkeleri çerçevesinde büyük ölçekli üretimlerde de kullanımının cesaretlendirilmesi gerekmektedir. Bu güdünün ancak tecimsel başarılarla yakalanabileceği bilinci, cılız hareketlenmelerin bile olgunlaşmasına ve güçlenmesine ortam yaratabilecektir.

Geleneksel yapı; sınırsız limiti ve denenmişlikler bireşimi olarak sanata, tasarıma üstelik bilime bile kaynaklık edebilen önemli bir esin kaynağıdır. Yaşanmışlıklar bütünü bu özgün yapı gerçekte ulusal imza biçiminde nitelenebilecek içeriktedir. Daha üretim yöntemlerinin belirlenme aşamasında biçim ve tasarımda bilinçli olarak geleneklerin yansıtılması gereğine ilişkin sergilenen kararlılık, tasarımın hem geleneksel estetik anlayışı açısından hem teknik açıdan geliştirilebilen kurgu harikası edinimine olanak sunabilecektir.

Ülküsel (ideal) olan özgünlüğü korumak adına dış dünyaya kapanmaktan öte küresel boyutta gelişimleri izlerken, geleneksel boyutta yeni yorum arayışlarına gidebilmektir. Esin kaynağı geleneksel kökenli olduğunda denenebilecek yeni arayışların özgünlüğü de elbette olasıdır.

Bu çerçevede küresel boyutta pazarda olan biteni algılama sürecinde rakiplerin üretim anlayışlarının çözümlenme yöntemi, işlevselliği gerekçesiyle 19. yüzyılın ikinci yarısında da kullanılmıştır. Bu çözümleme sonucu kimi esinlenmelerle kendi yorumunu bireşimleyen Amerika, Avrupa'nın geleneksel dekoratif sanat anlayışıyla zıt, tasarımda problem çözme merkezli siyasasına karşın, süslemeli ve dekorasyonlu ürünleriyle dikkat çeken İngiltere'yi mercek altına almıştır. Tasarımın anlam kazanmaya başladığı süreçte daha yalın estetik, zekâ, ustalık ve basitlikten yana olan Dünya lideri, eleştirdiği İngiltere gibi geleneksel sanatlardan yararlanma seçeneğini kullanmayı seçmiştir. Bu arayışın temelinde yatan gerekçe Amerika'nın eksikliğini gidermek istediği ekinsel kimlik arayışından başka birşey değildir.¹²

Yoktan birşey yaratmanın güçlüğüne karşın varolan limitsiz zenginliğin görmezden gelinişi önemli bir yönetsel hata olarak nitelenebilir. Geleneksel Türk Sanatları kapsamında ele alınabilecek; halıcılık, kilimcilik, kumaş dokumacılığı, yazmacılık, çinçilik, seramik-çömlek yapımcılığı, işlemecilik, oya yapımcılığı, deri işçiliği, müzik aletleri yapımcılığı, bakırcılık, sepetçilik, semercilik, keçe yapımcılığı, örmecilik, ahşap ve ağaç işçiliği, gibi sıradışı çeşitliliğin sağladığı ayrıcalığın farkındalığıyla

¹² Sağocak, A., Mehtap, (2003), **Tasarım Tarihi (Endüstri Tasarımında 250 Yıl)**, Vipaş, Bursa, s. 9.

yaratılabilecek görsel kültür kapsamında tasarım kurgularının ayırıcı niteliği elbette son derece çarpıcıdır. Böylesi zenginliğe sahip bir kaynağı yok saymak ekinsel yozlaşmaya davetten öte gitmez.

Geleneksel sanatlar-doğa ilişkisini kitlesel bazda büyük ölçekli üretimlerin doğayla kurduğu ilişkiyle karşılaştırdığımızda, bir yanda geleneksel üretim biçiminin kendisine hammadde kaynaklığı eden doğayla canlı iletişiminden sözedilirken, öte yanda kütsel üretim biçiminin doğayı yoksayarak verdiği zararlar öne çıkmaktadır. Oysa tasarım kurguları yapılırken yalnızca edinilebilecek gelir boyutu ya da pazar payı değil, yanısıra bu süreçten doğanın nasıl daha az etkilenebileceği konusunun da önemsilmesi gerekmektedir.

Akıllı çözüm üretilebilme aşamasında öne çıkan sorunsalların giderilme çabaları kapsamında büyük bölümü sezgisel bilme yetisi dahilinde ve aracılığıyla gerçekleşen düşünme ve problem çözmenin¹³ işleyişi işlevsel tasarımların kurgulanma aşamalarında iletişimi güçlendiren ve sürekli kılan sonuçların edinimine olanak sunabilecektir.

Üslubu; imgelerin kullanılışı, soyutlama ve somutlama çabası, çetrefil ya da dümdüz, inişsiz çıkışsız bir anlatım, yapının bütünüün yapısı: kurgu ve motifler ya da kurgu ve motif yokluğu; dolaylı ya da dolaysız anlatım, geçmiş zamanın sıcaklığı ya da soğukluğu belki de ılıkılığı, renklerin, kokuların dile gelişindeki duyarlılık ya da yalnızca nesnelerin özdeksel görüntülerinin dile getirilişlerindeki nesnellik¹⁴ gibi nitelikler bütünü olarak yorumlayan Matisse'in, sözünü ettiği ayrıntıların herbiri, tasarım yöntemlerinin belirlenme sürecinde de etkinlik gösterebilecek nitelikler olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Tasarım süreci öncesi dikkate alınması gereken onlarca ayrıntının bütünsel kurgu çerçevesinde herbirinin yaratacağı sonucun irdelenmesi biçiminde yapılan saptamalar, ürüne katacağı anlam derinliğiyle ürünün pazar ömrünün uzatılarak sürekliliğinin sağlanmasına olanak sunabilecektir.

Ulusal bütünlük çerçevesinde duylarda ortak paylaşım yaratabilen çoklu yaklaşımlarla, geleneksel sanatlarla beslenmiş, güzelduyusal ölçütler çerçevesinde kurgulanmış tasarımların, uluslararası düzlemde özgün yapısıyla varlık gösterebilme olasılığı öne çıkarılarak gerçekleştirilecek ürün tasarımları hedeflenmelidir.

¹³ Arnheim, Rudolf, (2007), **Görsel Düşünme**, Çev: Rahmi Ögdül, Metis Yayınları, İstanbul, s. 261.

¹⁴ Edgü, Ferit (2008), (Ed.), **Biçimler Renkler Sözcükler**, Sel Yayıncılık, İstanbul, s. 44.

KAYNAKÇA

- McNeill, William, H., (2008), Dünya Tarihi, Çev: Alaeddin Şenel, 14. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Hauffe, Thomas, (1998), Design, A Concise History, Laurance King Publising, Londra.
- Barnard, Malcolm, (2002), Sanat, Tasarım ve Görsel Kùltür, Çev: Güliz Korkmaz, Ütopya Yayınları, Ankara.
- Edgü, Ferit, (2008), (Ed.), Biçimler Renkler Sözcükler, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Arnheim, Rudolf, (2007), Görsel Düşünme, Çev: Rahmi Ögdül, s. 261, Metis Yayınları, İstanbul.
- Becer, Emre, (1999), İletişim ve Grafik Tasarım, Dost Yayınları, Ankara.
- Barthes, Roland, (2008), Göstergeler İmparatorluğu, Çev: Tahsin Yücel, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Leppert, Richard, (2002), Sanatta Anlamlın Görüntüsü (İmgelerin Toplumsal İşlevi), Çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Uçar, Tefvik, Fikret, (2004), Görsel İletişim ve Grafik Tasarım, 4. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Aydın, Emin, Doğan, (2006), Görsel İletişim Tasarımı Temel Ders Notları, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Sağocak, A., Mehtap, (2003), Tasarım Tarihi (Endüstri Tasarımında 250 Yıl), Vipaş, Bursa.

ESKİ TÜRKLERDE TİCARET

Kazım PAYDAŞ*

ÖZET

Türkler Hunlardan beri ticaret ile uğraşmışlar ve bu amaçla çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Eski Türkler ihtiyaç fazlası mal ürettikleri gibi, kendi ihtiyaç maddelerini de komşu ülkelerden sağlardı. Ayrıca, iç ve dış ticarete önem vererek komşu devletler ile sınır pazarları oluşturmuşlardır. Eski Türk ekonomisi hayvancılığa dayandığı için, Türklerin ihraç ettikleri mallar arasında canlı hayvan ve hayvan ürünleri baş sırayı alıyordu. Buna karşılık olarak Çin'den başta ipek olmak üzere değişik mallar satın almaktaydılar. Eski Türkler dış ticarete sadece Çinlilerle bir ilişki içerisinde değillerdi. Sınırlarının genişlemesine ve göçlere paralel olarak zamanın diğer devletleri ile de ticari ilişkiler geliştirmişlerdi.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, At, ipek.

Giriş

Ticaret, “Satma” (ihracat) ve “satın alma” (ithalat) gibi iki temel faaliyete dayanır. Bunlardan birinci faaliyette malın arzı, ikinci faaliyette de talebi söz konusudur. Mal arz edebilmek, yani satmak için çok miktarda mal üretmek ve bu malı alıcıya ulaştırmak lâzımdır. Malın talebi, yani satın alınması ise, ihtiyaç durumu ile bu malın karşılığının bulunması şartına bağlıdır.¹ İnsan bütün ihtiyaçlarını ne kadar çabalarsa çabalasın, kendisinin karşılamasına imkân yoktur. Ancak bu duruma karşılık olarak insanların karşılayamadıkları ihtiyaçlarının bir şekilde giderilmesi gerekmektedir. Eskiden insanların ihtiyaçlarını, yardımlaşarak gidermeleri dışında, iki şekilde karşılaması mümkün olabilmekteydi. Bu ihtiyaçlarını, olanlardan zorla alarak, yağma ve talan ederek giderebilir, ya da mübadele ile yapılabilmekteydi bu ise bir bakıma ticaret yani satın alarak olabilmekteydi.² Eşyanın eşya, malın başka bir mal ile “mübadelesi”si, ticaretin en ilkel şekli olarak bilinmektedir. Türk Devleti’nin temel siyaseti barış ve komşularıyla olağan bir ticaretin cereyanıdır. İşte Milâddan önceki yıllardan, yani Mete Han zamanından başlayarak devam eden bu ticarete dayalı siyasetin en önemli neticesi, Çin ile kuzeydeki adları farklı Türk devletleri arasındaki ticarettir.³ Eski Türk topluluklarında ve devletlerinde hem ihtiyacın üzerinde mal üretilip satma, hem kendi ihtiyaç maddelerinin komşu ülkelerden temin etme, hem de ticari mallara aracılık etme şeklindeki ticari faaliyetlerin hepsi vardı. Eski Türk topluluklarında ve devletlerinde ticaret büyük ölçüde “değiş-tokuş”

* Doç. Dr. Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
kazimpaydas@yahoo.com

¹ Salim Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, c. II, Ankara 2003, s. 142.

² Tuncer Baykara, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Ankara 2001, s. 136.

³ Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 137.

esasına dayanıyordu. Türklerde değiş-tokuş için en çok kullandıkları mal at idi. Türkler, yaptıkları ticaretle para da kullanmaktaydılar.⁴ Ticaretle kullanılan başka bir ödeme aracı da, kıymetli madenlerden çeşitli kap kakaklar idi.⁵

İç Ticaret

Genel olarak ticareti iki ana grupta toplayabiliriz. Bunlardan biri iç ticaret diğeri ise dış ticarettir. İç ticaretle en fazla, günümüzde hemen hemen her Türk ülkesinde yaygın olarak bilinen Pazar yerlerinde yapıldı. “Pazar”, Türk ülkesinin geniş coğrafyası içinde, belirli yerlerde söz konusudur. Ancak, M.Ö. ki bin yıl öncesindeki yüzyıllarda, Pazar’ın anlamının biraz farklı olduğu tahmin edilebilir. Aslında Farsça olan pazar, çok erken bir zamanda, belki V-VI. Yüzyılda Türkçe’ye geçmiş ve çok geniş bir yaygınlık kazanmıştır.⁶ Esasen Ortaasya’da çarşı ve Pazar yerleri, genel olarak mabetler ile kervansarayların içlerinde bulunmaktaydı. Türkler, etrafı surlar ile çevrilmiş olan bu Pazar yerlerine, kervan veya Karban sözlerini bozarak, “Kermen” demişlerdir.⁷Türkler pazarlarını bu şekilde oluştururken büyük bir ihtimalle Çinlilerin etkisinde kalmışlardı. Çünkü Budizm ile ticaret arasında sıkı bağlar olduğundan Pazar yerlerine Budhist rahiplerde gelmekteydiler. Bu bakımdan Çinliler Pazar meydanlarının yanında manastırlarda açmaktaydılar.⁸

Bununla birlikte iç ticaret, her zaman Pazar yerlerinde yapılmayabilir. “Kervan” iç ticaretin en önemli unsurunu oluşturmaktaydı. Kervanların ticaret hayatı bakımından önemini, tarihi kayıtlar da doğrulamaktadır. Bilge Kağan, Basmıllar “arkış=Kervan” göndermedikleri için onlara savaş açmıştı. Kış mevsiminde, kervanların daha rahat hareket etmeleri, Türklerin ihtiyaçlarının kolaylıkla temini için, bazı tesisler ve yapılarda ortaya çıkmıştır. Muhtemelen VIII. Yüzyıl sonlarından itibaren, hem barınma, hem de güvenlik için yapılan bu tesisler aynı zamanda ticaret erbabı için de yararlı olmuştur.⁹ Bunların yanında etkisini günümüze kadar devam ettiren hafta pazarları, muhtemelen Türklerin iç Asyadaki hayatlarına bu dönemde girmeye başlamış idi. Türk insanı hem daha varlıklı hale gelince, hem de daha kalabalıklaştıkça, ihtiyaçlarını artık daha sık ölçüde karşılamak gereğini duyuyordu. Türklerin yaşadığı hemen her yerde, iskân yerlerinin, haftanın günüyle anılmasının temel sebebi, orada kurulan hafta pazarı sebebiyledir.¹⁰ Türk kültüründe şehirciliğin öncülleri olan Uygurlar iç ticaret bakımından gelişmiş bir ticaretle sahip bulunmaktaydılar. Bu duruma paralel olmak üzere başşehir Ordu-balığ, pek çok çarşı ve pazarları olan bir şehirdi. Buraya Uygur ülkelerinden başka Çinden ve İslam ülkelerinden de tüccarlar gelirdi. Gelen tüccarlar ise mal alıp mal satıyorlardı.¹¹

⁴ Salim Koca, **a.g.e.**, s. 142.

⁵ Salim Koca, **a.g.e.**, s. 143.

⁶ Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s.138.

⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c. I, Ankara 1985, s.243-245.

⁸ Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, Ankara 1995, s. 144.

⁹ Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s.138.

¹⁰ Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 139.

¹¹ Turhan Atan, **Türk Gümrük Tarihi**, c.I, Ankara 1990, s. 39.

Dış Ticaret

Türkler için ticari mal olarak dış ticarete birinci yeri, uzun yıllar (XVII. yüzyıl sonlarına kadar; hatta iç Asya'da XX. yüzyıl başlarına kadar) almıştır.¹² Bu anlamda Orta Asya Türklerinin büyük at sürülerine sahip olduğu çeşitli belge ve bulguların yanında eski Çin kaynaklarının verdiği bilgilerden de anlaşılmaktadır.¹³ Türkler besledikleri, bakımını yaptıkları atları özellikle Çinlilere ipek kumaş karşılığı olarak veriyorlardı.¹⁴ Bu açıdan Türkler daha çok Çinliler'in orduda kullandıkları atlar üzerinde ticaret yapıyorlar ve büyük bir servet temin ediyorlardı.¹⁵ Türk dış ticaretinde attan sonraki en büyük mal kalemini koyun oluşturmıştır. Türkler bol miktarda koyun yetiştirerek giyimlerini ve gıdalarını temin ettikten sonra ihtiyaç fazlasını satarak gelir elde etmişlerdir. Koyunun yanında deve, sığır gibi hayvanlarda Türkler tarafından dış ticarete değerlendirilmiştir. Canlı hayvan ticareti yanında Türkler için değil, fakat Ortaçağ'ın en önemli ticaret metalarından birisi olarak köleler oluşturmaktaydı. Türk geleneğinde "köle"nin yeri çok etkin olmamakla birlikte, savaş esirleri dolayısıyla bir gerçek olarak mevcuttur. Bunların yanında bez ve dokumalar da Ortaçağların en yaygın kıymetli eşyası sayılabilir.¹⁶

Tarihi kayıtlara göre Türkler, en erken zamanlarda dış ticareti, güney komşusu Çin ile yapmışlardır. Çin ile yapılan dış ticaretin kaynağı, Çinlilerin yazdıklarıdır. Çinliler ise, bu dönemde kendilerini dünyanın biricik devleti gördüklerinden bazı terimler bu esasta kullanmışlardır. Türk-Çin dış ticareti, Hun devrinden itibaren bir "devletten devlete" yapılan ticarettir. Devletten Devlete yapılan bu ticaret, bir tür mübadele=değiş-tokuş veya takas kabul edilebilir. Ancak, Türk tarafının getirdiği memleket mahsulleri, Çin kaynaklarınca "haraç", buna karşılık olarak Çin'in verdikleri de "bağış" veya "ihsan" terimleriyle ifade edilmiştir.¹⁷ Esasen her sene getirilen haraç bir nevi ticaret mübadelsiydi. Haraçgüzar devlet, kendi hesabına muayyen mallar vermek zorunda idi ve buna mukabil hediye olarak kendilerine ekseriya haraç değerinde yerli mal verilirdi.¹⁸

Eski Türk ekonomisi hayvancılığa dayandığından, Türklerin ihraç ettikleri mallar arasında canlı hayvan ve hayvan ürünleri baş sırayı alıyordu. Meselâ, Hun Türkleri, M.S. 52 yılında Çin'e çok miktarda sığır sevk etmişler ve bu mallar Çin pazarlarında satmışlardır. Yine aynı Hun Türkleri, aynı tarihte, Çin sarayına haraç adı altında "at ve kürk" sunmuşlar: karşılığında da "ipek" almışlardır. Diğer taraftan, Hun Türklerinde ihraç mallarının bir kısmı işlenmiş, bir kısmı da işlenmemiş mamûlâtta oluşmaktaydı. Tarihi kayıtlara göre, Hun Türkleri komşu ülkelere yünden yapılmış örtüler, kumaşlar ile muhtelif cinsten keçe ve deri ihraç etmekteydiler ki, bu mamûlâtın hepsini kendi hayvanlarından elde etmekteydiler. Göktürk ekonomisinin ihraç malları arasında da canlı

¹² Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 142.

¹³ Ali Abbas Çınar, **Türklerde At ve Atçılık**, Ankara 1993, s. 15.

¹⁴ Ali Abbas Çınar, **a.g.e.**, s.17.

¹⁵ Wolfram Eberhard, **a.g.e.**, s. 206.

¹⁶ Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁷ Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁸ Wolfram Eberhard, **a.g.e.**, s. 96.

hayvan önemli bir yer tutmaktaydı. Çünkü Göktürkler ihtiyaç fazlası olarak çok miktarda at ve koyun üretmekteydiler. Göktürkler bu malları, yani at ve koyunu canlı mal olarak komşu ülkelerden özellikle Çin'e ihraç etmekteydiler. Bunun karşılığında da Çin'den ipekli kumaşlar almaktaydılar. Çin'e olan canlı mal ihracı Uygurlar döneminde de devam etmiştir. Özellikle Uygur Kağanları, Çin'e daha fazla mal satabilmek için siyasi ve askeri güçlerini bir baskı aracı olarak kullanmışlardır.¹⁹ Nitekim pek çok Uygur mukabilinde pek çok ipekli kumaş istedikleri atlarını Çinlilere zorla satmaktaydılar.²⁰ Çin hükümeti bundan memnun olmamakla beraber Uygurlardan çekindiği için onlardan at satın almak mecburiyetinde kalmaktaydı.²¹ Uygurların ihracatı, sadece canlı at satımından ibaret değildi. Uygurlar derisi için çok miktarda sansar ve samur da avlamaktaydılar. Uygur ülkesinde sansar ve samur derilerinden başka beyaz aba, işlemeli ve çiçekli kumaşlardan da çok üretilmekteydi. Türklerin Çin'e sattıkları daha başka mamûlât da vardı. İslam coğrafyacılarının bildirdiğine göre, mesela onlar Çin'e yün, yağ, bal, elbise, misk, zırh, kalkan, topuz gibi çok çeşitli silahlar ve mamûlât ihraç etmekteydiler.²²

Orta Asya Türk Devletlerinin Çinle yaptığı ticari münasebetlerin en canlı olduğu zaman ise T'ang Sülalesi (618-907) sonları ile Sung Sülalesi (960-1279) zamanında olmuştur. Çin'in komşuları ve diğer uzak ülkelerle yaptığı ticaret bilhassa ipek ticareti kervanlarla yapılmıştır. Bu ticaret şekli T'ang Sülalesinin kurulmasından sonra en yüksek noktasına erişmiştir. Çinin Uygurlara yapmış olduğu ticarete, her iki ülkenin mallarının değiştirilmesindeki gelişmeyi görmek mümkündür. Her iki ülke arasında gidip gelen ticaret heyetleri ve birbirlerine verdikleri mallardaki artış bunun en bariz örneğidir. 760 tarihinden sonra Uygurlar, Çin ile ilişkilerinin çok iyi olmasından faydalanarak, sık sık at satıp, uygun fiyatla ipek almak için Çin başkentine heyetler yollamışlardır. Umumiyetle her sene Çin başkenti Ch'ang-an'a gelerek bir at için 40 ipekli parça alarak ticaret yapmışlardır. Bu heyetlerin her gelişlerinde 10.000'lerce at gönderildiği düşünülürse, Çinlilerden almış oldukları ipeğin miktarı ortaya çıkar. Zaman zaman, Çin sarayı, bu ticaretin kendileri için zararlı olduğunu görmüşler ve tedbirler almak için yollar da aramaya başlamışlardır.²³ Çin sarayı, Uygurlara bu kadar çok ipek verebilmek için kendi halkına vergi yüklemek zorunda kalmıştır. Bu sırada 760 senesinde, Uygurlardan tekrar 10.000 at gelince, İmparator artık bundan böyle sadece senelik olarak 6.000 at alabileceklerini ve bunun karşılığında ipek verebileceklerini bildirmiştir.²⁴

Eski Türkler dış ticarete sadece Çinlilerle bir ilişki içerisinde değillerdi. Sınırlarının genişlemesine ve göçlere paralel olarak zamanın diğer devletleri ile de ticari ilişkiler geliştirmişlerdi. Bu anlamda Avrupa Hunları Romalılar ile ticari münasebet içerisine girmişlerdi. Avrupa Hun ülkesinden ihraç edilen malların başında, hayat tarzlarının da gereği olarak at ve sığır gelmekteydi. Romalılardan ise, ipek, kırmızı deriler, çeşitli hububat ürünleri, kendi ülkelerinde yetişmeyen bazı yiyecekler ve süs eşyaları ithal edilmekteydi. Hunlar at, sığır, koyun gibi canlı hayvanların dışında, et, et konservesi,

¹⁹ Salim Koca, **a.g.e.**, s. 143.

²⁰ Wolfram Eberhard, **a.g.e.**, s.214.

²¹ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, İstanbul 2003, s. 62.

²² Salim Koca, **a.g.e.**, s. 144.

²³ Özkan İzgi, **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi**, Ankara 2000, s. 34.

²⁴ Özkan İzgi, **a.g.e.**, s. 35.

hayvanî gıdalar, deri, kösele, yün ve çok değerli olan kürk de satmaktaydılar. Geniş Hun ülkesinden istihsal edilen bu emtia, tekerlekli arabalar, yük hayvanları ve deniz yolu ile toplanarak değişik memleketlere ihraç edilmiştir²⁵. Hunlardan sonra Göktürkler de bu anlamda Bizans imparatorluğu ile ilişkiler geliştirmeye çalışmışlardır. Nitekim 552'den 575 yılına kadar saltanat süren Batı Göktürklerin Yabgusu İstemi, Çin sınırlarından Bizans sınırlarına kadar devam eden ve Pers'den geçen yol boyunca ipek ticaretinde serbestlik elde etmek üzere Asya'nın yolar kavşağındaki durumundan azami faydayı temin etmeye çalıştı. Bu amaçla İstemi yabgu'nun emri ile Maniah adında bir Soğdak Anuşirvan'ın huzuruna çıkmış, ancak yaptığı teklifler reddedilmişti. Çünkü Anuşirvan Perslilerin Bizans imparatorluğuna ipek satışını kendi tekelinde tutmak istiyordu. Bu sebeple İstemi Pers'e karşı doğrudan Bizanslılar ile anlaşmaya karar verdi. 567 de aynı Maniah'ı aşağı Volga ve Kafkasya yolu ile İstanbul'a yolladı.²⁶

Çinliler ve Bizanslılardan başka Türkler diğer milletlerle de Ticari ve kültürel ilişkilerde bulunmaktaydılar. Nitekim kalabalık bir surette Türk ülkesine gelerek yerleşen Hind tüccarları vasıtasıyla Türkistan'da buddizm ve Greko-buddist sanatı intişar etti.²⁷ Bundan başka Buda medeniyetinin tesirli olduğu bu dönemde Türk illerine sadece Tüccarlar gelmiyordu. Bunlarla birlikte Hind-budist misyonerleri de geliyorlardı. Bu devrin şimdiye kadar kalan hatıralarından biride "Sart" kelimesidir. Türkler önceleri bu kelimeyi tüccar anlamında kullanmışlardır. Artık bu kelimenin Türklere Hindistan'dan geçmiş olduğu isbat olunmuştur. Bu kelime Türklere gelen tüccarların çoğunlukla Hindistanlı oldukları zamanda girmiş olsa gerektir. Sonra yavaş yavaş ticaret Hindliler'in elinden İranlılar'ın eline geçmiş ve ancak İslam devrinde ve XI. Yüzyıldan sonra, bu "Sart" kelimesi Türk ve Moğollarda kavmi bir ad olarak kullanılmağa başlanmış ve özellikle Orta-Asya da İranlılar içinden ticaretle uğraşarak Türkler'in gözünde tüccar kavim kabul olunan bir kısmına denilmiştir.²⁸ Ancak daha sonraları Sasaniler devrinde Orta-Asya'da Hindlilerin tesiri azalmağa ve yerine İran medeniyeti kuvvetlenmeğe başladı. Bu devirde kara ve deniz cihan ticaret yolları İran'ın elinde idi. Bu sebepten Sasani Devletinin diğer hususlarda olduğu gibi ticaret hususunda da son derece gelişmesi adı geçen sülâle hakimiyetinin çöküşü arefesinde vuku bulmuştur.²⁹

Eski Türklerde Para Kullanımı

"Para", yani "sikke"nin Türklere ilk olarak, ticaretin daha çok ve önceden geliştiği komşu büyük ülkelerden geldiği sezilmektedir. Çin sikkelerini Türklerde kullanmışlardır. Ortası dörtgen delikli paralar, Hunlar zamanından itibaren Türk insanını etkilemiştir.³⁰ Nitekim Baykal gölü civarında elde edilen Hun buluntuları arasında M.Ö. 118'de tedavüle çıkarılan Çin paralarına rastlanması Hunların o dönemde parayı

²⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Ankara 2001, s. 166.

²⁶ Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1993, s. 96.

²⁷ A. Zeki Velidî Togan, **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş**, İstanbul 1981, s.47.

²⁸ V.V. Barthold, **Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Yayına Hazırlayanlar: Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Ankara2006, s. 33.

²⁹ V.V. Barthold, **a.g.e.**, s. 32.

³⁰ Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 146.

bildiklerini ve ticari işlemlerde kullandıklarını göstermektedir.³¹ Çinliler M.S. I. yüzyıl'da Türkler'in kullanmalarına mahsus, bir tarafı Türk diğer tarafı Çin karakteri taşıyan özel bir para bastıklarına ve bu paranın uzun bir dönem tedavülde kaldığına dair bilgiler de vardır.³²

Tarihi kayıtlara göre, Hunlardan sonra Göktürkler, başta Çin olmak üzere komşu ülkelerle yaptıkları ticarete ödemeyi haraç paralarla yapmışlardır. Türklerin ticarete ödeme aracı olarak kullandıkları bu paralara "Satir" adı verilmekteydi. "Satir" madeni gümüş idi: bu para şekil olarak da diske benzemekteydi.³³ Ayrıca Göktürklerin Çin usulünde darbolunan sikkeleri olmuştur.³⁴ Göktürklerden sonra ise Uygurlar'da ticari değişimde maden paralar kullanıldığı gibi, kumaş paralarda kullanılmaktaydı. Kumaş paralara "Kamdu" deniyordu. Kamdu, iki metre uzunluğunda ve bir karış eninde olup, her yedi yılda bir kez hükümet tarafından toplanıp yıkanarak tekrar mühürlenir ve piyasaya çıkarılırdı. Kumaş para, Orta Asya'da göçebeler ile olan ticarete gelişen bir ödeme maddesi idi.³⁵ Tarihi kayıtlardan elde edilen bilgilere göre para ekonomisi komşu ülkelerin paraları ile 2500 yıldan beri Türk hayatına girmiştir. Türklerin kendi paraları da M.S. IV-V. Yüzyıldan itibaren görülmekte olup, VIII-IX Yüzyıldan sonra ise büyük boyutlara ulaşmıştır.³⁶

Eski Türk Ticari Hayatında Soğdlular

Göktürk yazıtları Soğd ülkesini, Sugd ve Soğd halkını da, Sugdak adı ile anıyordu.³⁷ Diğer ülkelerle ticari ilişkilerde bulunan Soğdlu tüccarlar, en geç M.S. I. Yüzyılda Çin'e ulaşmışlardı. Ve aynı dönemde Moğolistan yaylalarında Hunlarla sıkı bir ilişki kurmuşlardı. Soğdlu tüccarların ticari yetenekleri ile atlı göçebe halkın askeri gücü birbirini tamamlıyordu ve karşılıklı çıkarlar sağlanıyordu. Göçebe atlı güçler ticaret yollarının güvenliğini sağlıyorlardı. Soğdlu tüccarlar ise buna karşı elde ettikleri çıkarların bir kısmını seyahat yollarının güvenliğinin sağlanmasının bedeli olarak onlara veriyorlardı. Verilen bu bedel, bir nevi koruma vergisi diye ödeniyordu. Bu koruma altında Soğdlular büyük miktarda ipekliyi Batıya taşıyorlardı.³⁸

Soğdlular bütün Orta Asya şehirlerine yayılmış ve oralarda yerleşmişlerdi.³⁹ Göktürklerde, Asyanın Batısı'ndan gelen ve daha çok ticaretçi özellekleriyle ünlü Soğdların etkili olduğu söylenir. Aslında Göktürklerin, Hun çağıının geleneklerini takip ettiği bilinmektedir. Soğdlar'ın Batı Asya ile ipek ticaretinde etkileri çok daha eski zamanlarda başlamış olabilir.⁴⁰ Göktürk hakanı Mukan'ın hâkimiyeti sırasında (553-572) ipek yolunun büyük bir kısmı Göktürklerin eline geçtiği gibi Ön Asya ile Uzak Doğu

³¹ Rene Grousset, **a.g.e.**, s. 43; Turhan Atan, **Türk Gümrük Tarihi**, c.I, Ankara 1990, s. 15.

³² Turhan Atan, **a.g.e.**, s. 17.

³³ Salim Koca, **a.g.e.**, s. 142.

³⁴ A. Zeki Velidi Togan, **a.g.e.**, s. 49.

³⁵ Turhan Atan, **a.g.e.**, s. 41.

³⁶ Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 147.

³⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c.I, Ankara 1985, s. 215.

³⁸ Turhan Atan, **a.g.e.**, s. 23.

³⁹ Bahaeddin Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1988 s. 182.

⁴⁰ Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s.145.

arasındaki irtibat daha huzurlu yapıyordu. Bunun yanında Soğd'luların himaye edilmesi ülke çapında ticaretin gelişmesine sebep olmuştu.⁴¹ Batı Göktürk hükümdarı İstemi Kağan zamanında Bizans İmparatoru II. Justin döneminde İstanbul'a gelip yerleşen Türklerin sayısı birkaç yüzü bulmuştu. Bu tüccarların bir kısmı Soğd'lu tüccarlardı. Ancak o dönemde Soğdlular Türk uyruğunda idiler ve Türk sayılmaktaydılar⁴². Nitekim Talas ve Çu havzasındaki Suğdaklar yani Soğdlu kolonistler Türkleşmiş bir unsur olduğu Mahmud Kâşgari tarafından belirtilmiştir.⁴³

Ticaret Yolları

İç Asya-İran üzerinden Akdeniz kıyılarına ulaşan İpek Yolu'nu güven altına almak gayesi, Hunlar'dan Uygur Hakanlığının sonuna kadar yaklaşık bin yıl süre ile Türklerle Çinliler arasında cerayan eden mücadelenin temel sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Çin, ipek yolu transitini kendi elinde tuttuğu zamanlar Türkler'e karşı savunmada kalmayı tercih etmiş, Türklerde Çin'e yaptıkları baskı ile İç-Asya'da Türk hükmünü yürütmek istemişlerdir. Ticaret yolu batı Shensi ile Kansu'dan Doğu Türkistan'a gidiyordu ve M.Ö. II. yüzyılda bu yollara Hunlar hâkimdiler. Her türlü Ön Asya malları Orta Asya yolu ile Çin'e geliyordu ve Çin'in Orta Asya ile ticari ilişkileri bu sayede artmıştı. Bu ticarettten sadece tüccarlar değil, içlerinde geçtikleri il ve bucaklardaki memurlar da kazanıyordu ve ticarete engel olunmamasında yararları bulunmaktaydı.⁴⁴ Bundan başka yol güzergâhında bulunan şehirlerinde önemi artmıştı. Mesala İpek yolunun üzerinde bulunan Fergana, önemli bir ticaret merkezi konumuna gelmişti.⁴⁵

Bütün bu olumlu etkilerden dolayı İpek yolu üzerinde bir hâkimiyet mücadelesi mevcuttu. Bu bakımdan Hunların bu ticaret yolunu değiştirme veya kesebilme ihtimaline karşı Çinliler, kervanların güvenliklerinin sağlanması için ticaret yollarını doğrudan doğruya kendi kontrolleri altına almak istiyorlardı. Orta Asya tarihinin ilk dönemleri hakkında önemli bir kaynak olan Çin elçisi Chang Ch'ien'in (M.Ö. 138-125) raporu, uzak ülkelerle vasıtasız ve güvenli ticari ilişkiler sağlanması düşüncesini güçlendirmiştir. Bu amaçla M.Ö. 133-119 da yapılan savaşlarda Çinliler, Hunlar'a karşı bazı başarılar elde etmişlerdi.⁴⁶ Esasen ipek ticareti bu dönemde Asya için oldukça önemli idi ve tüketicileri de İranlılar ile Bizanslılar'dı. Bu ticaret için biri kara yolu, diğeri deniz yolu olmak üzere başlıca iki yol vardı. Kara yolu Soğdiana ve İran'dan geçiyordu. Deniz yolu ise Basra körfezi ve Kızıldeniz yolu idi.⁴⁷ Eski Türkler için diğeri bir ticaret yolu da yerleşmiş oldukları coğrafyadan dolayı Avrupa Hunları ile ilişkili idi. Avrupa Hun imparatorluğu doğuya batıya, kuzeyi güneye bağlayan stratejik bir sahaya hükmetmekte idi. Bu sebeple de ticaret kervanlarının geçiş noktasını oluşturmuştu. Bu dönemde mühim ticaret merkezlerinden biri de Kama-Volga ulaşım sahası teşkil etmekteydi. Kürkleri ile meşhur

⁴¹ Ahmet Taşağıl, **Gök-Türkler**, c. I, Ankara 2003, s. 27.

⁴² Turhan Atan, **a.g.e.**, s. 29.

⁴³ A. Zeki Velidî Togan, **a.g.e.**, s. 51.

⁴⁴ Turhan Atan, **a.g.e.**, s. 16

⁴⁵ Bahaeddin Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, s. 179.

⁴⁶ Turhan Atan, **a.g.e.**, s. 16.

⁴⁷ Turhan Atan, **a.g.e.**, s. 29.

Kama, sadece Hunların iktisadî hayatında değil, tarihlerinde de mühim bir yer tutmuştur. Kaynaklarda bilgi olmamasına rağmen, sevk edilen ticaret mallarından vergi aldıkları kabul edilirse, büyük bir gelir elde ettikleri düşünülebilir.⁴⁸

Sınır Pazar Yerleri

Hunlar ile Çinliler arasında ticari ilişkiler, özellikle barış zamanlarında, ilk dönemlerden itibaren vardı ve bu ilişkiler başlangıçta Hun-Çin sınırında kurulan Pazar yerlerinde görülüyordu. M.Ö. 300'den itibaren bazı şehir duvarlarının yanında olduğu gibi, sınır yerlerinde büyük pazar yerleri bulunuyordu. Sınır Pazar yerlerinde Çinliler'le Çinli olmayan göçebe kavimler arasında mal değişimi yapılıyordu. Bu iki taraf karşılıklı ticari ilişkilere alışıyordu. Pazar yerlerinde değişim yapılan şeyler genellikle atlar ve tarım ürünleri idi. Çinli köylüler, aldıkları atlar karşılığında Hunlara tarım ürünleri veriyorlardı. Bazı Çinli at tüccarları ise aldıkları atları Çin'in iç bölgesinde satıyorlardı.⁴⁹

M.S. 84 yılında Ortaasya Hunları her iki memleketin halkının pazarlarda karşılaşarak, mal değiş tokuşu yapmalarını teklif ettiler. Bir ferman ile Hunların bu dilekleri, Çin sarayı tarafından kabul edildi. Neticede Hunlar tarafından gönderilen elçiler ile Çinliler arasında bir ticaret anlaşması imzalandı. Ancak Güney Hun devletinin karşı gelmesi sebebi ile bu anlaşma yürürlüğe girmedi.⁵⁰ Sınır Pazar yerleri V. yüzyılda Avrupa Hunları ile Bizans arasında olduğu gibi, VI. Yüzyılda Bizans –İran sınırında da vardı. Bizans-İran sınırındaki Pazar yerleri doğuda Artaxate, Mezopotamya'da Nusaybin ve Güneyde Fırat üzerinde Rakka idi.⁵¹ Nusaybin, Hindistan ve Çin mallarını, Birecik ile Urfa arasındaki Suruç ovasında bulunan Batne Pazar yerlerine göndermekte idi.⁵²

Avrupa Hunları ile Bizanslılar arasında 422 yılında çıkan savaş sonunda, Hunlar Bizanslılar'ı yıllık vergiye bağlamıştı. Ayrıca Bizans İmparatorunun, Hun idaresinde yaşayan yabancıları kışkırtması sebebiyle, Bizanslı tüccarların Hun topraklarında ticaret yapmaları yasaklanmıştı. Hun ülkesinde hiçbir Grek serbest dolaşmayacak ve ticaret belirli sınır kasabalarında yapılacaktı. 434 yılında yapılan anlaşmaya göre de, ticari ilişkiler yine belirli sınır kasabalarında devam edecek ve yıllık vergi iki katına çıkarılacaktı. 447 de yapılan savaş sonunda ise, yıllık vergi üç katına çıkarılmıştı. Ayrıca Bizans savaş tazminatı ödeyecek sınır Pazar yerine artık bir Hun şehri olan Niş'de ortak Pazar kurulacaktı.⁵³

Eski Türk Devletleri, komşu ülkelerle yaptıkları ticaretin güvenlik içinde cereyan etmesi maksadıyla bazı tedbirlere de başvurmaktaydılar. Bu tedbirlerin başında komşu devletlerle olan sınırlarda serbest ticaret pazarlarının kurulması gelmekteydi. Tarihî kayıtlara göre, ilk serbest ticaret pazarı, Asya Hun Devleti ile Çin arasında kurulmuştur. Bu pazarlar için belirlenen yerler ise, genellikle Çin'e ait sınır şehirleri idi. Avrupa Hun hükümdarı Atilla da, serbest ticaret pazarlarına çok önem vermiştir. Hatta o, Bizans ile

⁴⁸ Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Ankara 2001, s. 166.

⁴⁹ Turhan Atan, **a.g.e.**, s.17.

⁵⁰ Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, c.II, Ankara 1981, s. 302.

⁵¹ Turhan Atan, **a.g.e.**, s. 19.

⁵² W.Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s. 7, n. 15.

⁵³ Turhan Atan, **a.g.e.**, s. 18-19.

yaptığı ilk antlaşma metnine özellikle “İki ülke arasındaki ticaret önceden belirlenmiş olan sınır kasabalarında yapılacak” şeklinde bir hüküm koydurmuştur. Bu hüküm gereğince, iki devlet arasında Tuna nehri boyunca devam eden sınırdaki birçok Bizans kasabasında serbest ticaret pazarları kurulmuştur. Bunların en önemlilerinden biri Viminacium pazarı idi. Burada her iki ülkenin tüccarları aynı haklara sahip olarak serbest ticaret yapıyorlardı.⁵⁴ Çin-Hun sınır kasabalarında cereyan eden ticarî faaliyetlere Çin büyük önem verirdi. 734 tarihli anlaşma ile Ling-çu’daki So-fang şehrinin ortak Pazar yeri olmasına karar verilmişti. Orhun kitabelerinde de devletin sağlamlığı ve halkın refahı için ticaretin ehemmiyeti belirtilmiştir.⁵⁵ Diğer taraftan Avrupa Hunları ile hem Batı hem de Doğu Roma arasında devamlı iktisadî alışverişler olmuştur. Bu faaliyetlerin eşit şartlarda sürebilmesi için de, belirli Pazar yerleri tespit edilmiş ve bu yapılan antlaşmaların da şartlarından birini oluşturmıştır.⁵⁶

Hunlar döneminde olduğu gibi Göktürkler döneminde de, Gök-Türk Çin sınırında bazı şehirlerde Pazar yerleri kurulduğuna ve iki ülke tüccarları arasındaki mal değişiminin bu Pazar yerlerinde yapıldığına dair bilgiler vardır. Sınır ve şehir Pazar yerleri iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde önemli bir yer işgal ediyordu. Göktürkler gibi Çinliler de, bu Pazar yerlerine önem veriyorlardı. Hatta iki ülke arasında yapılan anlaşmalarda bu Pazar yerlerine ilişkin maddelere de yer veriliyordu.⁵⁷ 593 yılında ise Göktürlere mensup boyların ileri gelenleri beraberce elçi göndererek, Çin’e on bin baş at, yirmi bin koyun, beşyüz deve ve beşyüz baş sığır sundular. Bunu takiben bir elçi daha gönderen bu boylar, Çin sınırında Pazar kurmayı ve Çin ile ticaret yapmayı teklif ettiler. Bunun üzerine Sui imparatoru Wen, onların isteklerini kabul ettiğini bildiren bir ferman yayınladı.⁵⁸

Sonuç olarak Çin Doğudan, Güneyden Hind ve Batıdan İran unsurlarının tüccarları ve medeniyet hâimleri bir arada toplanmak neticesinde Ortaasyada medeni hayat büyük bir hızla ilerledi. Makedonyalı İskender geldiği sıralarda Türkistan’da daha şehir hayatı pek inkişaf etmemişti; halbuki Milladan önce 138-115 senelerinde Türkis’tan da bulunan Çinli Çiangkian her iki Türkistan’da müteaddit şehirler görmüş ve yalnız Fergane’de 70 kadar şehir ve kasaba bulunduğunu kaydetmiştir. Batı ile Doğu’nun Türkistan’daki temasları neticesinde medeniyetin diğer sahalarında da büyük inkişaf lar husule gelmiştir. Büyük kara ticaret yolunun açılması ve muhtelif kavimlerin Türkistan’da temasa gelmesinin maddi medeniyet hususunda da ehmmiyeti büyük olmuştur. Çinliler Fergane’den üzüm ve yonca ziraatini ve iyi cins at terbiyesini, Ferganeliler ise Çinlilerden altın ve gümüş zarflar ve güzel silahlar yapmasını, çinicilik ve cam sanayini öğrendiler. Çinliler’in ipekçilik sanatı Türkistan’a girmiş buna mukabil Miladın 6. cı asrında Soğd ipeği pek meşhur olmuştur. Bu devir için ehmmiyetle kaydedilecek nokta Batı-Doğu ticaret yolunun daha ziyade şimdiki Türkistan’ın güney kısımlarından geçmiş, ülkenin ve sekenenin daha ziyade güney ve doğu Asyanın medeni ve dini nüfuzu altında kalmış olması keyfiyetidir.⁵⁹

⁵⁴ Salim Koca, **a.g.e.**, s. 145.

⁵⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul 1986, s. 312.

⁵⁶ Ali Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 166.

⁵⁷ Turhan Atan, **a.g.e.**, s. 30.

⁵⁸ Ahmet Taşağıl, **Gök-Türkler**, c. I, Ankara 2003, s.52.

⁵⁹ A. Zeki Velidî Togan, **a.g.e.**, s. 48.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, Ali, Avrupa Hun İmparatorluğu, Ankara 2001.
- Atan, Turhan, Türk Gümrük Tarihi, c.I, Ankara 1990.
- Barthold, V.V. ,Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Yayına Hazırlayanlar: Kâzım Yaşar Kopraman-İsmail Aka, Ankara2006.
- Baykara, Tuncer, Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Ankara 2001.
- Eberhard,Wolfram, Çin Tarihi, Ankara 1995.
- Çandarlıoğlu,Gülçin, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, İstanbul 2003.
- Çınar, Ali Abbas, Türklerde At ve Atçılık, Ankara 1993.
- Grousset,Rene, Bozkır İmparatorluğu, Çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1993.
- İzgi,Özkan, Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi, Ankara 2000.
- Kafesoğlu,İbrahim, Türk Millî Kültürü, İstanbul 1986.
- Koca, Salim, Türk Kültürünün Temelleri, c. II, Ankara 2003.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.I, Ankara 1985.
- Ögel, Bahaeddin, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara 1988.
- Ögel,Bahaeddin, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, c.II, Ankara 1981.
- Taşagıl, Ahmet, Gök-Türkler, c. I, Ankara 2003.
- Togan,A. Zeki Velidî, Umumî Türk Tarihi'ne Giriş, İstanbul 1981.

URFA GÜMRÜK DEFTERLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA URFA'DA TİCARET

Mehmet Emin ÜNER*

Ticaret ve bu işle meşgul olan tüccarlar şehirlerdeki iktisadi faaliyetin önemli unsurları arasında yer alırlar. Tüccarlar vasıtasıyla hem tüketim malları, hem de şehirlerdeki çeşitli sanayi kollarının temel ihtiyaçları olan ipek, yün, pamuk, boya, şap ve benzeri hammaddeler temin edilmekte; imal edilen mallar da uzak yerlere götürülerek pazarlanmaktadır

Urfa, Musul- Urfa- Halep kervan yolu üzerindeki konumu ile bölgede ticari faaliyet içinde merkezi ağırlık taşımaktaydı. Zira Diyarbakır'den gelen, oradan Mardin ve Musul yoluyla Urfa'ya ulaşan ve oradan da Haleb'e giden ya da tersine işleyen bu ticari sistem içinde dolaşan mallar, bu şehirlerin ekonomik hayatına büyük bir canlılık getiriyordu. Tüccarlar bu yollar üzerinde bulunan şehirlerde bazı mallarını satma ve yeni bir kısım mallar satın alma imkânı bulabiliyorlardı. Ayrıca bu şehirlerden başka şehirlere götürdükleri ticari mallar için de buraların transit geçiş kolaylıklarından yararlanıyorlardı. Pek tabii olarak bütün bu faaliyet merkezî yönetimin düzenlediği kanunlarla yürütülmekte idi. Devletin sağladığı güvenlik karşılığında bu ticari faaliyette bulunanlardan belirli miktarda vergi almaktadır.

Urfa'nın ticari mal kompozisyonu ile ilgili verilere dair fikir verebilecek bir takım kayıtlar mevcuttur. Bunlar resmi mal giriş-çıkışları olarak Urfa piyasasının hacmi konusunda dikkat çekicidir. Bu bilgiler için 1148/1735 ve 1153/1740 yıllarına ait olmak üzere 30 aylık gümrük defterlerinden yararlanılmıştır.

Bilindiği üzere gümrük, devletlerarası ticarette sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olup, bu geçiş sırasında alınan vergilere "gümrük resm-i" denilir. Günümüzdeki uygulamayı ifade eden bu tarif, sanayi öncesi devirlerde bölge ve şehir sınırlarını da içine almaktaydı. Dolayısıyla dış gümrükler yanında iç gümrük sistemi de vardı. İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne, Halep, Şam, Bağdat gibi liman ve büyük şehirler dışında Sofya, Filibe, Niş, Tokat ve Urfa gibi ikinci derecede şehirlerde de iç gümrük bulunuyordu.¹

Gümrüklendirme, yer ve zamana göre değişse de, genellikle bir büyük şehirde üslenen gümrük teşkilatı, şehir merkezi ile çevresindeki köyleri ve bazen küçük kasabaları da içine alan bir daire teşkil eder; bu dairenin dışından gelen mal, eğer şehir veya çevresindeki bölge içinde satılacaksa gümrüklendirilir, satılmayıp transit geçecekse, sadece "bac" alınır.²

İncelediğimiz dönemde Urfa ve bölgesinde ticarî alanda çok geniş bir mal kompozisyonu görülmektedir. Bunların belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz: Pamuklu

* Dr. Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Şanlıurfa-meuner@harran.edu.tr

¹ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000, s. 196.

² Gümrük konusunda bkz. Mehmet Genç, **a.g.e**, s.196-202; Mübahat S. Kütükoğlu, "Gümrük; Osmanlılarda Gümrük", **DİA**, XIV, s. 263-268.

kumaşlar, sabun, boya, şap gön, bakır, kına, kürk, ketân, lüle vb. Burada sayılmayan mallardan da aşağı da yıllık mal tasnifleri yapılırken bahsedilecektir. Bu mal kompozisyonunda pamuklu ürünlerin baş sıralarda yer aldığı görülüyor.

1. Pamuk ve Tekstil Ürünleri

Bilindiği gibi, pamuklu dokumaların Osmanlı toplumunda giyim-kuşamda ve döşemelik olarak pek geniş bir kullanım alanı vardı. Sarıklarda ve kadın başlıklarında kullanılan tül ve tülbent çeşitlerinden, şalvar, kaftan, iç çamaşırı, yorgan, mendil ve yağlıklardan hamam peştemalı ve havlulara, yastık ve minderlerden duvar ve kapı askı ve perdelerine kadar çok çeşitli eşya ve pamuklu bez ve kumaşlardan yapılırdı. Bu dönemde pamuk, Anadolu'nun hemen her tarafında yetiştirilmekteydi. Urfa'da ise özellikle şehir, Colab ve Bozabad nahiyelerinde ekiliyordu. Ancak bu adı geçen yerlerde yetişen pamuk şehrin ihtiyacını karşılamıyor olacak ki dışarıdan da şehre pamuk girişi yapılmaktadır.

Tablo 1: Şehre giren pamuk miktarının yıllara göre dökümü.³

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Pamuk	-	-	95	87	-	-	182	Batman
Pamuk	-	-	-	5	-	-	5	Deve yükü
Pamuk	2	11	18	-	7	-	38	Yük

1148/1735 yılında Musullu tüccarların 2 yük pamuk getirip satmışlardır.⁴

1149/1736 yılında Diyarbekirli tüccarların 1 yük, Musullu tüccarların 2 yük ve Mardinli tüccarların ise 6 yük pamuk şehirden transit olarak geçirdikleri anlaşılıyor.⁵

1150/1737 Karaköprülü tüccarlar 12 yük pamuk; Behisnili tüccarlar 16 batman pamuk şehre getirdiler ve sattılar.⁶ Musullu tüccarlar ise getirdikleri 6 yük pamuğu satmadıkları için şehirden başka yere göturdüler.⁷

1151/1738 yılında Birecikli tüccarlar 5 deve yükü pamuk getirip burada satmışlardır.⁸

1152/1739 yılında Germuşlu tüccarlar 2 yük pamuk şehre getirdikleri ve burada sattıkları kaydediliyor.⁹

³ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s.2-5; Nr.1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17;Nr. 1940, s.3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s. 3-4, Forma II, s. 3-4, Forma III, s. 3-5, Forma IV, s.3-4, Forma V, s. 3-4, Forma VI, s.3-5, Forma VII, s. 3-5, Forma VIII, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s.8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s.3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s.3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s.3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s.6-10.

⁴ BA, D. BŞM, Nr. 1949, s. 2.

⁵ BA, D. BŞM, Nr. 1940, s. 3.

⁶ BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s. 4, Forma II, s. 3.

⁷ BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8.

⁸ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 88.

1150/1740 yılında ise işlenmemiş pamuk girişi görülmüyor. Urfa'da da pamuk yetiştirildiğinden dolayı uzak beldelerden buraya işlenmemiş pamuk girişi çok fazla olmamıştır.

Çit ve diğer bez çeşitleri

"Çit" bir çeşit pamuklu basmadır. Bu çeşit kumaş Osmanlı ülkesinde imal ediliyordu. Genel olarak çit olarak tarif edildiği gibi, imal edildiği şehrin ismini de alıyordu. (Halep çiti, Diyarbakir çiti). Pahalı nakışlı, ipekli ve pamuklu kumaşların bir taklidi olarak halk arasında basmalar, XVI. yüzyıldan sonra geniş bir tüketim konusu olmuştur. Kadın şalvarı, yatak örtüsü, yastık yüzü ve entari olarak çok çeşitli yerlerde kullanılmaya başlayan basma, Ortadoğu'da çok erkenden bilinir. Tahta bloklarla pamuklu üzerine renkli desenler basmadan ibaret olan bu teknik, endüstri öncesi ekonomide geniş Pazar için toptan üretim şekillerinden biri olarak yayılmış görünmektedir. Diğer bezler halkın farklı giyim ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmıştır.

Tablo 2: Şehre giren pamuklu ürünlerin yıllara göre dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü b.
Çit	-	235	270	80	80	60	875	Top
Çit	-	-	-	221	-	-	221	Küçük
Çit	267	254	653	749	391	568	2882	Parça
Çit	-	-	-	-	-	147	147	Batman
Diyarbakir Çiti	-	-	-	-	20	-	20	Top
Diyarbakir Çiti	-	-	8	-	-	-	8	Parça
Bez	-	-	-	660	-	900	1560	Parça
Ham bez	6	250	421	200	1648	568	3093	Top
Ham bez	-	-	-	-	551	-	551	Parça
Ham bez	-	15	-	-	-	-	15	Batman
Has bez	36	-	-	-	-	-	36	Parça
Has bez	6	-	-	-	-	-	6	Top
Kara bez	3040	-	1710	13890	573	-	19213	Parça
Kara bez	-	-	5480	-	437	-	5917	Top
Kırmızı bez	-	-	2537	258	300	4	3099	Parça
İplik carı	-	-	-	-	20	-	20	Adet
İplik	-	17	2	-	62	10	91	Batman
Kırmızı iplik	-	5	10	-	-	-	15	Batman

Tabloda görülen tekstil ürünlerini şehre getirip satan tüccarların ait oldukları şehirler ve getirdikleri mal miktarları da tespit edilebilmektedir. Bunlardan 1148/1735 yılında Behisnili tüccarlar 66 parça çit, 36 parça has bez ve 6 top ham bez getirdikleri ve tamamını da burada sattıkları görülüyor.¹⁰

⁹ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 29.

¹⁰ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2.

1149/1736 yılında Behisnili tüccarlar 159 top çit, 15 batman ve 87 top ham bez ile 17 batman iplik, Hısn-ı Mansurlu tüccarlar 54 top ham bez, Palulu tüccarlar 92 parça çit, Antepli tüccarlar ise 38 parça çit şehre getirdikleri ve burada sattıkları görülüyor.¹¹

1150/1737 yılında Antebli tüccarlar 46 top çit, Maraşlı tüccarlar 210 top ve 154 parça çit, Diyarbekirli tüccarlar 8 parça çit, ve Behisnili tüccarlar da 67 parça çit, Karaköprülü tüccarlar 16 parça kırmızı bez; Behisnili tüccarlar 145 top ham bezi şehre getirdiler ve sattılar.¹²

1151/1738 yılında Maraşlı tüccarlar 180 parça çit, Behisnili tüccarlar 83 top ile 70 parça çit, Diyarbekirli tüccarlar 6 top bez, 2 batman iplik, Karaköprülü tüccarlar 18 parça kırmızı bez; Behisnili tüccarlar 200 top ham bez; Halepli tüccarlar ise 160 parça bez, 412 parça kara bez getirdikleri ve burada sattıkları, yine Halepli tüccarların 126 parça kara bezi satmayıp başka yere götürdükleri anlaşıyor.¹³

1152/1739 yılında Behisnili 140 parça çit, Antebli tüccarlar 120 top çit, Maraşlı tüccarlar 124 parça çit ve Musullu tüccarlar ise 20 top Diyarbekir çiti, Gergerli tüccarlar 1648 top ham bez, 18 batman iplik, Behisnili tüccarlar 270 top ham bez; Hısn-ı Mansurlu tüccarlar 44 top ham bez; Halepli tüccarlar 2 yük bez; Birecikli tüccarlar 2 merkeb yükü bez ve Germuşlu tüccarlar ise 2 yük pamuk şehre getirdikleri ve burada sattıkları kaydediliyor.¹⁴

1153/1740 yılında Behisnili tüccarlar 381 parça çit, 92 parça bez, 10 batman iplik, Maraşlı tüccarlar 187 parça çit, Gergerli tüccarlar 271 ham bez ile 187 parça bez getirip burada sattıkları anlaşıyor.¹⁵

Görüldüğü gibi Urfa ve Urfa'ya komşu yakın vilayet ve kaza tüccarları tekstil ticareti ile uğraşmaktadırlar. Bunlardan Behisnili tüccarların bu alanda birinci sırada olduğu görülüyor. Getirilen mallar işlenmemiş veya yarı mamul olarak da piyasaya sunulmuştur. Ham pamuk miktarı bu açıdan dikkat çekicidir. Birecik, Behisni, Gerger, gelen mallar genellikle bu kategoriye girmektedir. Getirilen bu işlenmemiş pamuğun şehir içinde mamul hale getirilmekte olması mümkündür. Mamul halde şehre giren ham, kara, kırmızı, has bez cinsleri bölgesel imalatın niteliği açısından ilginçtir. Özellikle Halep'ten gelen mamul pamuklular (bez) bu şehir ile Güneydoğu Anadolu şehirleri arasındaki ticarî bağın bir örneği olarak nitelendirilebilir. Bazı pamuklu ürünlerinin satılmaması, şehirdeki bu kabil mal kompozisyonunun bolluğuna işaret olabileceği gibi, daha kârlı olacağı düşünülen şehirlere sevk maksadını da hatıra getirmektedir.

¹¹ BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 10.

¹² BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s. 4, Forma II, s. 3.

¹³ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 15, 27, 39-40, 63, 76, 88, 99.

¹⁴ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29

¹⁵ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s. 3-4, Forma II, s. 3-4, Forma III, s. 3-5, Forma IV, s. 3-4, Forma V, s. 3-4, Forma VI, s. 3-5, Forma VII, s. 3-5, Forma VIII, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

İpek

İpek, ortaçağ ve yeniçağ başlarında uluslararası ticarete konu olan en önemli birkaç maldan biridir.

Müslüman doğu ülkeleri XIX. yüzyıla kadar batıya ipek ve ipekli tekstil ürünleri ihraç etmişlerdir. Ancak XVIII. yüzyılın başlarında Afgan istilası ile karşılaşan İran ve komşu ülkelerde ipek böcekliği ve ipek üretimi gittikçe azalarak, bu ülkelerin uluslar arası ticaretteki önemlerini yitirmelerine neden olmuştur.

Kendisi de ipek üreticisi olan Osmanlı Devleti, aynı zamanda uluslararası ticarete yolların geçtiği ve ipek ve ipekli mamullerin transfer edildiği bir coğrafi konumda yer almaktadır. Bu sayede XV. Ve XVI. yüzyıllarda Bursa dünyadaki önemli ipek pazarı haline gelmiştir. Özellikle XVIII. yüzyılda Doğu ve İç Anadolu şehirlerinde ipek ticaretinin önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Şehre giren ipek miktarının yıllara göre dökümü.¹⁶

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçübirimi
Kırmızı İpek	-	-	-	4	-	8	12	Batman
İpek	-	-	-	-	2	-	2	Batman
İpek	10	16	-	-	-	19	45	Çeki
Çin İpeği	-	-	26	64	-	-	90	Çeki
Kırmızı ipek	-	-	-	-	-	11	11	Yük

Tablodaki rakamlar, Urfa'ya giren ipeğin yarı mamul halde olduğunu düşündürmektedir. Fakat nisbeten azdır. Pahalı bir mal olması sebebiyle Urfa'da bir alıcı kitlesi olmadığı söylenebilir. Özellikle Çin ipeği olarak şehre 1737 ve 1738 yıllarında bir miktar mal girmiştir. Bunların belirli bir alıcı gurubuna hitap ettiği düşünülebilir.

1148/1735 yılına ait ipek tüccarlarının ait şehirler hakkında kayıtlarda bilgilere rastlanılmamaktadır.

1149/1736 yılında Karaköprülü tüccarlar tarafından şehre 16 çeki Çin ipeği getirip sattıkları görülüyor.¹⁷

1150/1737, 1151/1738, 1152/1739 yıllarında şehre ipek getiren tüccarların ait oldukları şehirler tespit edilememiştir. Ancak bunlar Urfalı olabileceği düşünülebilir.

1153/1740 yılında Hısn-ı Mansurlu tüccarlar şehre 7 çeki ipek getirip sattıkları ve Diyarbakirli tüccarlar ise 11 yük kırmızı ipeği şehirden transit geçirdikleri anlaşıyor.¹⁸

¹⁶ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s.2-5; Nr. 1949, s.2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s.9-10, 15-17;Nr. 1940, s.3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s.3-4, Forma II, s.3-4, Forma III, s. 3-5, Forma IV, s.3-4, Forma V, s.3-4, Forma VI, s. 3-5, Forma VII, s. 3-5, Forma VIII, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s.3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s.3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s.6-10.

¹⁷ BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 17

¹⁸ BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma III, s. 5,

Alaca

XIII. yüzyıldan beri Hindistan, İran ve Türkiye’de çok tüketimi olan ipek- pamuk karışımı bir grup kumaş çeşidine “alaca” denir. Osmanlı gümrük defterlerinde XV. yüzyıldan beri alaca adı altında bir çok çeşit kumaş biliniyor. Mısır alacası, Şamî alaca, Yezdî alaca, Hindî alaca, anaberî alaca, Manisa alacası, Tire alacası, alaca basma. Alacadan bir çok giyim ve kullanım eşyası yapıldı: Alaca kaftan, alaca heğbe, iplik alaca kaftan, alaca çarşaf, alaca minder, alaca kilim, alaca atlas ma’kad (minder), alaca peşgir. Giyecek ve ev döşemesi olarak alaca kumaşının tüketim alanı pek genişti. Bu kumaşların özelliği, ipliğin dokunmadan önce yer yer boyanarak dokumada deseni bu iplikle sağlamadan ileri gelir. Türkiye’de “makaslı” veya “taraklı” denen bu tekniğin menşei eski çağlara kadar izlenmektedir.¹⁹ İncelediğimiz XVIII. yüzyıl Urfa gümrük defterlerinde de alaca çeşitlerine rastlanmaktadır.

Tablo 4: Şehre giren Alaca miktarının yıllara göre dökümü.²⁰

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Alaca	-	3	-	2	3	-	8	Adet
Şam Alaca	-	-	20	-	-	136	156	Adet
Taklit alaca	-	-	-	-	-	5	5	Adet
Taraklı	-	-	21	-	-	-	21	Adet
Şam alaca	-	-	-	20	-	-	20	Top

1149/1736 yılında Halepli tüccarlar 3 adet alaca şehre getirdikleri ve burada sattıkları görülüyor.²¹

1151/1738 yılında Halepli tüccarlar 20 top Şam alacası²², Germuşlu tüccarlar ise 2 adet alaca²³ şehre getirip satmışlardır.

Pamuklu kumaş çeşitleri ile mukayese yapıldığında alaca ve çeşitlerinin şehirde alıcısının pek fazla olmadığı görülüyor. Alaca ve çeşitlerinin de ipek gibi belli miktarda alıcısı olduğu anlaşılmaktadır.

Kutnî

Alacanın benzeri bir kumaş olan kutnî, atkısı pamuk ve çözücü ipek olan bir kumaştır. Osmanlı Devleti’nin başlıca tekstil sanayi merkezlerinde, Şam, Halep, Bağdad, Bursa, Anteb ve İstanbul’da önemli ölçüde dokunduğu ve ihraç olunduğu gibi Hindistan’dan da ithal olunurdu. Kutnî, Anadolu’da ve Suriye’de özellikle köylülerin alıp giyecek ve döşemede çok kullandıkları bir kumaş çeşidi olarak yaşamaktadır. Bu gün

¹⁹ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul 1993, s. 297.

²⁰ Bkz. Dipnot 16.

²¹ **BA, D. BŞM**, Nr. 1940, s. 3.

²² **BA, D. BŞM**, Nr. 2307, s. 3.

²³ **A. g. d.**, s. 75.

ipek yerine suni ipek kullanılır.²⁴ Bugün Gaziantep ilinde kutni dokumacılığı halen devam etmektedir.²⁵

Tablo 5: Şehre giren Kutni miktarı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kutnî	-	-	-	12	-	-	12	Adet

1150/1738 yılında yukarıdaki tabloda miktarı belirtilen kutnî Antepli tüccarlar tarafından şehre getirilip satılmıştır.²⁶

Urfa'ya komşu olan Anteb'te ve ticari ilişkinin yoğun olduğu Şam ve Halep'te bol miktarda üretilmesine rağmen, kutninin şehre girişi çok az görülmektedir. Bu kumaş çeşidinin özellikle köylüler tarafından kullanılıyor olması, buralarda üretilen kumaşların seyyar satıcılar tarafından şehir merkezlerine, gümrüklere uğramadan doğrudan köylerde satışa sunulduğu ihtimalini hatıra getirmektedir.

Aba

Çeşitli İslâm ülkelerinde giyilen abalar birbirinden farklıdır. Suriye ve Arabistan'da giyilen aba yelek şeklinde olup dizlere kadar, Mısır'da giyilen aba ise topuklara kadar iner; cübbe biçimindedir. Osmanlılar döneminde alt tabakadaki ilim mensupları ve medrese talebesi de aba giyerdi. Çeşitli İslâm ülkelerinde farklılıklar göstermekle birlikte aba denilen kumaş, hemen her yerde kalın yünden dokunurdu. Eskiden cübbe, potur, çakşır, hırka, kalçın ve terlik gibi çeşitli giyim eşyaları yapılan aba, bugün bazı bölgelerimizde olduğu gibi, Urfa'nın kırsal kesiminde hala kullanılmaktadır. Siyah renkli abaya "kebe" denir. Türkiye'de asıl aba bütün vücudu örtecek kadar geniş, yakasız ve kolsuz, ayaklara kadar uzanan, önü açık, üste giyilen bir elbisedir.²⁷

Tablo 6: Şehre giren abâ çeşitlerinin yıllara göre dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Aba	10	-	215	82	51	20	378	Adet
Bağdat Abası	-	-	-	-	6	-	6	Adet
Musul abası	-	6	-	-	-	-	6	Adet
Rakka abası	-	-	-	-	24	-	24	Adet
Kaçkun aba	-	-	-	-	10	-	10	Adet

²⁴ H. İnalçık, a. g. e., s. 298.

²⁵ Zahide İmer, **Gaziantep Yöresinde Üretilen Kutnu, Alaca ve Meydaniye Kumaşların Bazı Teknolojik Özellikleri**, Ankara 2001, s. 9.

²⁶ BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma IV, s. 3.

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Abâ", **DİA**, I, s. 4-5.

1148/1735 yılında şehre giren 10 adet abâ Urfalı tüccarlar tarafından getirilip burada satılmıştır.²⁸

1149/1736 yılında Musullu tüccarlar 6 adet Musul abâsını şehre getirip satmışlardır.²⁹

1150/1737 yılında şehre giren 215 adet abânın tamamı Urfalı tüccarlar tarafından getirilmiştir.³⁰

1151/1738 yılında Mardinli tüccarlar 20 adet abâyı getirip sattıkları görülüyor.³¹

1152/1739 yılında Mardinli tüccarlar 12 adet abâ ile 10 adet kaçkun abâ getirip satmışlardır.³²

1153/1740 yılında Rakkalı tüccarlar 10 adet abâyı şehre getirip sattıkları görülüyor.³³

Abalık kumaşın Urfa'da bol miktarda üretimi yapılmasına rağmen dışardan gelen abaların da alıcı bulduğu görülüyor. Özellikle Urfa'nın idarî olarak bağlı bulunduğu Rakka abalarının burada belli sayıda alıcısının olduğu anlaşıyor.

Car

Car yün, ipek, keten ve pamuktan genellikle siyah, beyaz, kahverengi, dumanî renklerde düz, yollu veya siyah-beyaz damalı olarak özel şekilde dokunmuş ince kumaşlardan yapılmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da cara "ehram" denilmekte ve bunlar Erzurum çevresi gibi soğuk bölgelerde mor koyun yönünün evde dokunmuş tabii kahverengi kumaşından, Urfa ve çevresi gibi sıcak bölgelerde ise ak koyun yönünden dokunmuş ince kumaşlardan yapılmaktadır.³⁴

Kadının baştan ayağa örtünmesinde en kolay kıyafeti teşkil eden car, vücuda göre kesim ve dikimi olmayan, bazı yörelerde sadece köşelerinin sivriliği yuvarlatılmış, ortalama 185/215 cm. boyutlarında dört köşe bir örtüden ibarettir.

Bugün de Urfa ve çevresinde kadınlar tarafından aynı tip car kullanılmaktadır.

Tablo 7: Şehre giren carın yıllara göre dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Car	-	-	72	87	-	16	175	Adet
Diyarbakir carı	-	-	137	-	-	-	137	Adet
İpekli car	-	-	28	-	-	-	28	Adet

²⁸ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2

²⁹ BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 16.

³⁰ BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s. 4, Forma II, s. 4, Forma III, s. 5, Forma IV, s. 3.

³¹ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 27.

³² BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3

³³ BA, MAD, Nr. 21150, s. 10.

³⁴ Sargon Erdem, "Car", DİA VII, s. 157.

1150/1737 yılında Diyarbekirli tüccarlar tarafından 72 adet Diyarbekir carı ve 137 adet car getirip şehirde satmışlardır.³⁵ Geri mallar Urfalı tüccarlar tarafından getirilip satılmıştır.

Şehir ve çevresinde kadınların büyük bölümü tarafından kullanılan car kumaşı Urfa da aba gibi bol miktarda dokunduğu biliniyor. Bundan dolayıdır ki dışardan az sayıda carın girdiği görülüyor. Her zaman olduğu gibi, toplumun üst tabakasına ait kadınlarından bir kısmının ipekli carları tercih ettikleri anlaşıyor.

Çuka

Tablo 8: Şehre giren Çuka'nın yıllara göre dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Çuka	-	-	-	-	6	6	12	Batman
Çuka	-	-	-	30	-	-	30	Harar
Çuka	-	-	-	-	1	-	1	Merkeb yükü
Çuka	-	-	-	-	-	4	4	Zira'
Çuka	-	-	-	-	11	-	11	Top
Çuka	-	-	4	-	2	-	6	Yük
Fransız çukası	-	-	-	10	-	-	10	Kiyye
Fransız çukası	-	35	-	-	-	-	35	Adet
Puşi çukası	-	-	-	2	-	-	2	Adet
Yemen çukası	-	-	-	10	-	-	10	Adet

Tabloda da görüldüğü gibi şehre fazla miktarda çuka girmemiştir. Bunun temel sebebi yukarıda açıklandığı gibi, bu kumaşın Urfa'da bol miktarda dokunduğundan dolayıdır. Ancak yine de dışardan ithal edilen çukaların örneğin Fransız çukasının alıcısı da olduğu görülüyor. Çuka ticaretinin daha çok Urfalı tüccarlar tarafından yapıldığı anlaşıyor. Sadece 1152/1739 yılında Halepli tüccarlar 2 yük, Birecikli tüccarlar 1 merkeb yükü, ertesi yıl ise yalnızca Behisnili tüccarlar 6 batman çuka getirip şehirde satmışlardır.³⁶

Kendir

Kendir, mutedil iklimlerde yetişen bir bitkidir. Anadolu'nun kuzey kesiminde başta Kastamonu, Samsun, Ordu ve Artvin illeri ile Ege bölgesinde bilhassa Menderes havzasında Tire, Ödemiş, Bayındır'da kısmen de Güneydoğu Anadolu'da Urfa ve Birecik'te yetiştirilmektedir.³⁷

³⁵ BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s. 4, Forma II, s. 3.

³⁶ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 17.

³⁷ Hikmet Gürçay, "Urgan ve Urgançılık", *Türk Etnografya Dergisi*, XI, (Ankara 1969), s. 11.

Tablo 9: Şehre giren Kendir'in yıllara göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kendir	-	-	-	4	-	-	4	Deve yükü
Kendir	5	-	-	14	6	-	25	Yük

Tablo 10: Transit geçen kendir miktarının yıllara göre dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kendir	3	-	-	-	-	-	3	Tay
Kendir	-	-	24	11	-	3	38	Deve yükü
Kendir	5	20	34	59	21	8	147	Yük
Kendir	-	-	2	2	-	-	4	Katır yükü

1148/1735 yılında Germuşlu tüccarlar 4 yük kendir getirip satmışlardır.³⁸

1149/1736 yılında şehirde satılan veya buradan transit geçen bütün kendir ticaretinin Urfa'lı tüccarlar tarafından yapıldığı görülüyor.³⁹

1150/1737 yılında Diyarbakırlı tüccarlar 6 yük, Musullu tüccarlar 6 yük, Siverekli tüccarlar 2 katır yükü ve Germuşlu tüccarlar da 4 yük kendiri şehre getirmişler ancak burada satmayıp başka yerlere götürmüşlerdir.⁴⁰

1151/1738 yılında Musullu tüccarlar 2 deve yükü kendiri şehirde satarlarken, 4 yük ile 2 katır yükü kendiri burada satmayıp başka yerlere götürmüşlerdir. Germuşlu tüccarlar 5 yük, Karaköprülü tüccarlar 3 yük, Mardinli tüccarlar 4 yük kendiri şehirden transit olarak geçirmişlerdir. Halepli tüccarlar 1 deve yükü kendiri şehirde satmışlardır.⁴¹

1152/1739 yılında Diyarbakırlı tüccarlar 1 yük, Birecikli tüccarlar 3 yük kendiri şehirden transit olarak geçirmişlerdir. Mardinli tüccarlar ise 2 yük kendiri getirip satmışlardır.⁴²

2. Sanayii Malları

Boya

Şehre en çok giren maddelerinden biri de boyadır. Bu da pamuk ürünleri ile bir doğru orantıdır. Çünkü o devrin önemli işletmeleri arasında kumaş boyacılığı başta gelmektedir.

³⁸ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 4.

³⁹ BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9.

⁴⁰ BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma IV, s. 3.

⁴¹ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 39, 51, 63.

⁴² BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 29.

Tablo 11: Şehre giren boyanın yıllara göre dağılımı.⁴³

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Boya	680	477	1028	1258	273	3800	7516	Batman
Boya	-	-	7	32	-	2	41	Kantar
Boya	-	2	-	8	5	32	47	Yük

Bu dönemde tabloda görüldüğü gibi, batman ölçeği kategorisinde beş yıllık bir periyotta toplam 7516 batman yanında 41 kantar ve 37 yük boya şehre girmiştir. Miktarlara bakıldığında mal olarak giderek artan bir seyir olduğu dikkati çekecektir. Özellikle 1740 yılında boyaya olan ihtiyacın çok artmış olduğu, buradan da şehirde kumaş dokuma sanayiinin önemli bir faaliyet içinde bulunduğu düşünülebilir. Şüphesiz bu sadece şehri değil hiterlandın da ilgilendiren bir durumu da yansıtır. Boya akışını, şehre gelen mamul pamuklu bez akışıyla karşılaştırdığımızda boya girdisinin fazla olduğu yıllarda mamul pamuklu girdisinde belirli bir düşme olduğu genel olarak gözlemlenmektedir. Fakat 1736 yılına ait rakamlar bu fikri pek desteklemez. Bu yılda her türlü mal girişinde azalma söz konusudur. Bunun sebeplerini kestirmek zordur. Yine 1739'da düşük boya rakamları, aynı yıl şehre giren mamullerin ölçek rakamları ile dengeli bir görünüm sunar.

1148/1735 yılında şehre getirilen 680 batman boyanın tüccarlarının ait oldukları memleketleri tespit edilememiştir.

1149/1736 yılında şehre giren boyanın 2 yükü Siverekli tüccarlar, 80 batmanı Hısn-ı Mansurlu tüccarlar ve 109 batmanı da Halepli tüccarlar tarafından şehre getirilip satılmıştır.⁴⁴

1150/1737 yılında Halepli tüccarlar 34 batman, Palulu tüccarlar ise 22 batman boyayı pazarlamışlardır.⁴⁵

1151/1738 Halepli tüccarlar toplam 16 kantar, 141 batman ve 4 yük boya şehre getirdikleri, bunun 16 kantar, 66 batman ile 3 yükünü burada sattıkları geri kalan 75 batman ile 1 yükü de buradan başka bir yere gönderdikleri anlaşıyor.⁴⁶

1152/1739 yılında şehre boya getiren tüccarlarının mensup şehirler tespit edilemedi.

1153/1740 yılında ise Urfalı tüccarlar dışında sadece Halepli tüccarların 107 batman boya getirip burada sattıkları görülüyor.⁴⁷

Ancak şehre giren boyanın büyük miktarının Urfalı tüccarlar tarafından başka yerlerden getirip burada pazarladıkları anlaşıyor.

⁴³ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s.2-5; Nr. 1949, s.2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s.9-10, 15-17; Nr. 1940, s.3; Nr. 2062, s.3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s. 3-4, Forma II, s. 3-4, Forma III, s. 3-5, Forma IV, s.3-4, Forma V, s. 3-4, Forma VI, s. 3-5, Forma VII, s. 3-5, Forma VIII, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s.8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s.6-10.

⁴⁴ BA, D. BŞM, Nr. Nr. 1940, s. 3

⁴⁵ BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma III, s. 3, Forma IV, s. 4

⁴⁶ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 112.

⁴⁷ BA, MAD, Nr. 21150, s. 8.

Deri

Tablo 12: Şehre giren Deri miktarının yıllara göre dağılımı⁴⁸

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü b.
Camus gönü	86	352	1058	151	54	150	1601	Adet
Deve gönü	-	-	-	26	-	-	26	Adet
Deri	9	16	4	10	38	-	77	Yük
Keçi derisi	-	-	-	-	-	26	26	Yük
Kösele	-	11	123	48	-	1	183	Adet
Kuzu derisi	-	-	2	2	1	-	5	Yük
Maslı gön	-	29	4	-	-	-	33	Adet
Meşin	12	1	-	11	-	-	24	Yük
Siğir gönü	10	361	220	396	-	40	1077	Adet

1148/1735 yılında Behisnili tüccarlar 9 camus gönü getirip satmışlardır.

1149/1736 yılında Hısn-ı Mansurlu tüccarlar 11 adet kösele, Antepli tüccarlar ise 1 yük meşin şehre getirmişler ve burada satmışlardır.

1150/1737 yılında Antepli tüccarlar 60 Camus gönü, 71 kösele, Maraşlı tüccarlar 70 Camus gönü, Behisnili tüccarlar 80 Camus gönü ile 4 maslı gön şehre getirip satmışlardır. Gergerli tüccarlar 16 adet Camus gönü ile 2 yük maslı gön şehre getirmişler bunlardan camus gönlerini satmışlar ancak maslı gönleri burada satmayıp başka yere götürmüşlerdir.

Antepli tüccarlar 32 siğir gönü, Malatyalı tüccarlar 10 yük deriyi şehre getirip satmışlardır.

1153/1753 yılında Çorumlu tüccarlar 16 adet camus gönü, Karaköprülü tüccarlar 26 adet camus gönü, Hısn-ı Mansurlu tüccarlar da 1 yük kösele getirip satmışlardır.

Osmanlı şehirlerinde her dönemde önde gelen sanayii çeşitlerinden dericilik daima ön sıralarda yer almıştır. Aynı şekilde bu dönemde Urfa'da da dericilik revaçta bir meslek olarak görülüyor. Şehre daha çok işlenmemiş veya yarı işlenmiş derinin girdiği ve burada mamul hale getirildiği anlaşıyor. Şehirde dericiliğin kazançlı bir iş kolu olduğu görülüyor. Çünkü şehre bir hayli yüksek miktarda deri giriyor ve bunlar işlenip mamul hale getiriliyor.

⁴⁸ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s. 3-4, Forma II, s. 3-4, Forma III, s. 3-5, Forma IV, s. 3-4, Forma V, s. 3-4, Forma VI, s. 3-5, Forma VII, s. 3-5, Forma VIII, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

Bakır ve Kalay

Tablo 13: Şehre giren Bakır miktarının yıllara göre dağılımı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü b
Bakır	10	43	48	5	3	-	109	Batman
Bakır	-	13	1	16	1	-	31	Yük
Eski bakır	-	-	-	4	-	-	4	Yük
Eski bakır	-	-	-	5	-	-	5	Batman
Köhne bakır	-	-	-	1	-	-	1	Yük
Maraş bakırı	23	17	117	45	-	37	239	Batman
Tokat bakırı	-	-	6	30	-	-	36	Batman
Kalay ve nişadır	-	-	-	-	-	28	28	Batman
Kalay ve nişadır	-	-	-	-	67	-	67	Halebî b
Kalay	-	-	-	16	-	112	128	Batman
Kalay	-	-	6	27	-	-	33	Top

1150/1737 yılında Anteblî tüccarlar 17 batman Maraş bakırı, Siverekli tüccarlar da 1 yük bakır şehre getirip satmışlardır.

1151/1738 yılında Siverekli tüccarlar 45 batman Maraş bakırı, Diyarbekirli tüccarlar 5 batman eski bakır ve Germuşlu tüccarlar ise 14 yük bakır şehre getirdikleri ve sattıkları görülüyor. 1152/1739 yılında Karaköprülü tüccarlar 12 Halebî batman kalay getirip satmışlardır. Öyle anlaşıyor ki bakır ve kalay ticareti daha çok Urfalı tüccarlar tarafından yapılmıştır.

Bakır ile kalay birbirlerinden ayrılmaz iki nesne. Bakırın günlük hayatta kullanılması özellikle mutfak malzemesi olarak kullanılırken, kalaysız mümkün değildir. Urfa şehir merkezinde bakırcılığın gelişmiş bir meslek olduğu anlaşıyor. Zira şehre genellikle işlenmemiş bakırın girdiği ve burada mamul hale getirildiği görülüyor. Mutfak malzemesi, süs eşyası ve daha başka formlarda mamul hale getiriliyordu.

Kına

Şehirde ticarî mallar arasında bol miktarda görülen mallardan biri de boya malzemesi olan kınadır. Kına ticareti yapan tüccarlar değişik bölgelerden getirdikleri malın bir kısmını burada sattıkları ve geri kalanı da buradan başka yerlere gönderdikleri anlaşılmaktadır. Aşağıda şehre giren ve transit geçen kına ayrı tablolarla gösterildiği gibi, tüccarların ait oldukları şehirler de gösterilmiştir.

Tablo 14: Şehre giren kınanın yıllara göre dökümü⁴⁹

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kına	-	5	-	13	4	30	52	Yük
Kına	66	84	80	154	-	-	384	Deve yükü
Kına	-	-	-	1	-	-	1	Katır yükü
Kına	-	14	4	5	-	8	31	Merkeb yükü
Kına	-	-	6	11	-	-	18	Tay

Tablo 15: Şehirden transit geçen kınanın yıllara göre dökümü⁵⁰

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kına	-	39	2	-	-	-	41	Deve yükü
Kına	-	-	-	3	-	-	3	Merkeb yükü
Kına	-	-	-	-	25	-	25	Deve tay
Kına	3	-	-	-	-	-	3	Tay
Kına	4	10	13	31	31	9	98	Yük

1148/1735 yılında şehre giren 66 deve yükü kınayı getiren tüccarların ait şehirler belirtilmiyor.

1149/1736 yılında Musullu tüccarların şehre 4 yük kına getirdikleri ve burada sattıkları görülüyor.

1151/1737 yılında Diyarbakirli tüccarlar 3 merkeb yükü kına getirip satmışlardır. Mardinli tüccarlar 4 yük, Halepli tüccarlar 1 merkeb yükü, Musullu tüccarlar 6 tay ve Germuşlu tüccarlar da 2 yük kına şehre getirdiler ancak malları burada satmayıp, başka yerlere gönderdiler.

1152/1738 yılında Mardinli 31 yük kınayı şehirden transit olarak geçirmişlerdir.

1153/1740 yılında Musullu tüccarlar 4 yük kına getirdikleri bunun 2 yükünü burada sattıkları geri kalan 2 yükü de başka yerlere götürdükleri, Halepli tüccarların ise 10 yük kına getirdikleri ve tamamını burada sattıkları görülüyor.

⁴⁹ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s. 3-4, Forma II, s. 3-4, Forma III, s. 3-5, Forma IV, s. 3-4, Forma V, s. 3-4, Forma VI, s. 3-5, Forma VII, s. 3-5, Forma VIII, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

⁵⁰ Bkz. Dipnot 66.

3. Diğer Mallar

Kahve

Kahve üretim, satış ve tüketiminde çok çeşitli değişmelere maruz kalmış bir üründür. Kahvenin ilk vatani Yemen'dir. Buradan yüklenip Mısır'a giden kahve, oradan gemilerle Marsilya'ya götürülüp karayolu ile Avrupa'ya yayılıyordu. Yine Kahire'den kervanlarla İstanbul, Suriye, Bağdat, İran ve Hindistan'a da gidiyordu.⁵¹ Kahvenin anayurdu esas itibariyle Akdeniz bölgesi idi.

Avrupa'da kahve modasının yayılmasıyla birlikte, Osmanlı ülkesinden yapılan kahve ithalatı yükselmeye başladı. Bu durum kendisi de önemli bir kahve tüketicisi olan Osmanlı ülkesinde, kahve kıtlığına ve fiyatların yükselmesine sebep oldu. XVIII. yüzyılın başlarında ihraç talebinin artışı sonucu kahve fiyatları artmış ve bu fiyat artışları yanında ortaya çıkan kıtlık, Osmanlı tebası arasında şikayetlerin yükselmesine sebep olmuştur. Bu sebeple 1707 yılında kahve ihraç yasağı kondu ve bu yasak daha önce 1673'te konulan yasaktan çok daha sıkı tutuldu.⁵²

Kahve XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem evlerde hem de kahvehanelerde içildi; XVIII. yüzyılın başlarında daha da yaygınlaştı. Ancak XVII. yüzyılda kahve tüketimi padişah emriyle sık sık yasaklandı, hatta bu yüzden kahvehaneler kapanmak zorunda kaldı. Bu yüzden kahve ithal eden tüccarlar zarar etmişler, iç ve dış gümrük mültezimlerinin getirdiği kaçak kahveye de müşteriler yüksek fiyat ödemek zorunda kalmışlardır.⁵³

Tablo 16: Şehre giren Kahve'nin yıllara göre dağılımı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kahve	-	-	-	-	-	2	2	Katır yükü
Kahve	-	-	-	1	4	1	6	Merkeb yükü
Kahve	-	-	-	1	-	-	1	Yük
Kahve	27	-	-	-	-	-	27	Batman

Tablo 17: Şehirden transit geçen kahve miktarı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kahve	-	-	1	-	1	2	3	Yük
Kahve	-	-	8	3	10	10	31	Merkeb yükü

⁵¹ Ralph S. Hattox, **Kahve Ve Kahvehaneler**, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 1998, 23-24.

⁵² Neşe Erim, "Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü", (Doktora Tezi, İ. Ü. İktisat Fakültesi.), İstanbul 1984, s. 122

⁵³ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, İstanbul 2000, s. 237.

1150/1737 yılında Görenli tüccarlar 1 yük kahve şehre getirmişler ancak satmadan başka yere götürmüşlerdir.

1151/1738 yılında Birecikli tüccarlar 1 yük kahve getirip satmışlardır.

1152/1739 yılında Antebli tüccarlar 1 merkeb yükü, Birecikli tüccarlar 1 merkeb yükü ve Rakkalı tüccarlar da 1 merkeb yükü olmak üzere toplam 3 merkeb yükü kahveyi şehirden transit olarak geçirmişlerdir.

1153/1740 yılında Karaköprülü tüccarlar 1 merkeb yükü kahveyi şehre getirip satmışlardır. Birecikli tüccarlar 1 merkeb yükü ve Antebli tüccarlar 3 merkeb yükü kahveyi şehre getirmişler ancak şehirde satmayıp, başka yere götürmüşlerdir.

Urfa kültürün önemli bir yere sahip olan kahve şehre az miktarda girdiği görülüyor. Oysa aynı dönemde şehirde kavrulmuş ve dövülmüş kahvenin satıldığı bir tahmishane vardı. Bunun sebebi kahvenin uzak yerlerden gelmesinden ötürü fiyatının yüksek olması nedeniyle bütün halk tabakaları tarafından tüketilemediği ihtimali düşünülebilir. Bununla ilgili yazılı belgelerde kaydı bulunmayan ancak yaşanan bir vakıa olarak bir şey daha söylenebilir; yörenin kültürüne göre kahve öyle her aile tarafından kullanılabilecek bir malzeme olmadığıdır. Bunun için toplumun “ileri” gelen aileleri arasında yer almak gerekiyordu. Bu kültür yakın zamanlara kadar devam etmiştir.

Tütün

Tablo 18: Şehre giren Tütünün yıllara göre dağılımı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Tütün	-	-	-	283	23	2	308	Yük
Tütün	32	-	167	79	-	-	278	Deve yükü
Tütün	-	-	-	10	-	13	23	Batman
Tütün	-		-	1	-	-	1	Tay
Tütün	-	1	4	3	-	-	8	Katır yükü

Tütün ticaretinin büyük kısmının Urfalı tüccarlar tarafından yapıldığı görülüyor. Bunların dışında 1150/1737 yılında Diyarbakirli tüccarlar 4 katır yükü, 1151/1738 yılında ise Musullu tüccarlar 1 yük tütünü şehre getirmişler ancak satmadan başka yere götürmüşlerdir.

Sabun

Temizlik malzemesi olan sabun yine en çok gelen mallardan bir tanesidir. Bu yüzyılda şehirde birçok hamamın olduğunu ikinci bölümde belirtilmişti. Hamam sayısının fazla olmasının yanında halkın temel temizlik malzemesi olarak sabun kullanılması sebebiyle bu malın şehre bol miktarda girişini sağlamıştır.

Tablo 19: Şehre giren sabunun yıllara göre dökümü⁵⁴

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Sabun	-	23	7	3	-	3	36	Deve yükü
Sabun	147	241	213	815	173	89	1678	Merkeş yükü
Sabun	27	-	-	23	-	50	100	Yük
Sabun	-	2	12	8	2	-	24	Katır yükü

Tablo 20: Şehirden transit geçen sabun miktarının yıllara göre dökümü⁵⁵

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Sabun	-	-	4	-	-	1	5	Katır yükü
Sabun	-	3	9	-	23	-	35	Merkeş yükü
Sabun	-	-	21	5	-	3	29	Deve yükü
Sabun	10	12	89	16	34	5	166	Yük

1148/1735 yılında şehre giren 27 yük sabunun sadece 4 yükü Musullu tüccarlar tarafından getirildiği ve burada satıldığı görülüyor. Geri kalan malın hangi şehirlerden geldiği kaydedilmiyor.

1149/1736 yılında Siverekli tüccarlar 3 merkeş yükü, Germuşlu tüccarlar 2 merkeş yükü, Halepli tüccarlar 23 deve yükü ve Antebli tüccarlar 2 katır yükü mal getirip burada sattıkları, Mardinli tüccarların ise 12 yük sabunu buradan transit geçirdikleri görülüyor.

1150-1737 yılında Germuşlu tüccarlar 28 merkeş yükü, Musullu tüccarlar 7 katır yükü, 1 merkeş yükü, Antebli tüccarlar 2 katır yükü, merkeş yükü, Mardinli tüccarlar 1 katır yükü, Halepli tüccarlar 18 merkeş yükü ile 2 katır yükü sabun getirdikleri tamamını burada sattıkları anlaşılıyor.

1151-1738 yılında Germuşlu tüccarlar 9 merkeş yükü sabunu getirip burada sattıkları gibi 10 yük de transit olarak geçirmişlerdir. Musullu tüccarlar 2 katır yükünü burada satmışlar ve 5 yükünü de satmadan başka yerlere göndermişlerdir. Halepli tüccarlar 23 yük, 6 katır yükü ve 8 merkeş yükü sabun getirdikleri ve tamamının burada sattıkları görülüyor.

1152-1739 yılında sadece Siverekli tüccarların 2 katır yükünü burada sattıkları ve 23 yükünü de burada satmayıp transit geçirdikleri tespit edilebiliyor.

⁵⁴ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma I, s. 3-4, Forma II, s. 3-4, Forma III, s. 3-5, Forma IV, s. 3-4, Forma V, s. 3-4, Forma VI, s. 3-5, Forma VII, s. 3-5, Forma VIII, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

⁵⁵ Bkz. Dipnot 72.

1153-1740 yılında Halepli tüccarlar 25 yük, Musullu tüccarlar 25 yük mal getirip satmışlar. Yine Musullu tüccarlar 3 yükü de transit olarak geçirmişlerdir.

Ticarî faaliyete bulunan tüccar zümresinin büyük çoğunluğunun yakın çevreden ve Müslüman oldukları anlaşıyor. Müslümanlardan sonra Yahudi ve Ermeniler gelmektedir. Bunlardan Urfa'da iskân edenler olduğu gibi, başka yerlere mensup bulunanlar da vardı.

Müslüman ve gayri müslim tüccarların genel de aynı malları başka yerlerden getirip burada pazarladıkları görülüyor. Sadece dikkati çeken husus lüle ticaretinin daha çok yahudi tüccarlar tarafından yapılmasıdır.

Urfa'nın çevresinde Ermeni tüccarların daha çok Urfa'ya bağlı Germuş köyünden idiler. Müslüman tüccarların en çok mensup oldukları köy ise Karaköprü'dür. Yahudiler ise daha çok şehir merkezinde ikamet ettikleri ve buradan ticaretle meşgul oldukları anlaşıyor.

HALK EDEBİYATINDA PARA VE HAYIR DUA MODELİ

Mehmet TURMUŞ*

ÖZET

Azerbaycan halk edebiyatında iktisadi ve ticari görüşlere çok geniş şekilde yer verilmiştir. Bu anlamda geleneksel ticaret kültürünü öğrenmek için halk edebiyatı da zengin kaynaklardan birisi olarak kabul edilmektedir. Halk edebiyatında ticari görüşlerin esas karakteri tacir (esnaf), ana unsurlardan biri ise paradır. Ama paranın yanında halkın meydana getirdiği bir manevi kültür de var ki, o da her zaman hem para ile beraber, hem de para olmadan ticari ilişkiler de yürütülebiliyor. Bu da insanların manevi dünyasından gelen, dini inancı ile zenginleşen hayır-duadır.

Halk edebiyatın da eski alkış türü ve dualar meydana gelmiş ve çok geniş şekilde halkın faaliyet alanlarında kullanılmaya başlamıştır. Azerbaycan halk edebiyatında madde ile mananın, fizik ile fizikötesinin münasebetleri çok çeşitlidir. Bu çeşitliliğin bilinmesi halk edebiyatının estetik mahiyetini açığa çıkarmaya ve anlamaya yardımcı olur.

Anahtar Kelimeler: Para,hayır-dua,halk edebiyatı.

HALK EDEBİYATINDA PARA VE HAYIR DUA MODELİ

Azerbaycan halk edebiyatında iktisadi ve ticari görüşlere çok geniş şekilde yer verilmiştir. Bu anlamda geleneksel ticaret kültürünü öğrenmek için halk edebiyatı da zengin kaynaklardan birisi olarak kabul edilmektedir. Halk edebiyatının çeşitli örneklerinde halkın ticaret hakkında görüşlerini biz görmekteyiz ve halkın manevi temellerine şahit olmaktadır. Böylelikle, halk edebiyatında ticari görüşlerin esas karakteri tacir (esnaf), ana unsurlardan biri ise paradır. Para geniş şekilde halkın maddi dünyayla ilişkisini gösteren bir unsurdur. Para ile yapılan ticaret aynı zamanda maddi değerlerle ilişkisini ifade etmektedir. Ama paranın yanında halkın meydana getirdiği bir manevi kültür de var ki, o da her zaman hem para ile beraber, hem de para olmadan ticari ilişkilerde yürütülebiliyor. Bu bağlamda kendi başımdan geçen bir hadiseyi anlatayım, yıl 1992 Azerbaycanın bağımsızlığının ilk yılları.Ekmek sıkıntısı var,insanlar satlerce sırada bekleyerek ekmek alabiliyorlar. Bende dersten geldim eve, pantolonumu değiştirip hemen evimizin aşağı tarafındaki bir fırına koşarak ekmek almak için sıraya girdim. Uzun bekleyişten sonra sıra bana geldiğinde satıcı bayana “bana şu kadar ekmek veriri misin”? dedim ama bir taraftan da elimi cebime attığımda para olmadığını anlayınca donakaldım.Tabii bayan anladı bir şeyler olduğunu, bana “sen Türk müsün”dedi ben de evet, para diğer pantolonumda kalmış dedim. İşte o an da iki ellerini açarak “kurbandır sana bu fırında ki bütün ekmekler” dedi. Bu da insanların manevi dünyasından gelen, dini inancı ile zenginleşen hayır-duadır. Halk kültüründe hayır-dua çok önemli bir konuma sahiptir. Hatta güzel söz ve duanın tesiri konusunda yapılan bir deneyi

* Qafqaz Üniversitesi, mturmus@qu.edu.az

anlatayım: bir okulda iki öğrenci, okul için bir deney yapmışlar. İki farklı şıeye pişmiş pirinç koyup şışenin birine “Teşekkür ederim” diğetine ise “Seni Aptal” diye tekrarlamışlar. Bir ayın sonunda “Teşekkür ederim” denilen pirincin renginin sarı ve kokusunun helmelenmiş pirinç gibi olduğunu ve “Seni Aptal” denilen pirincin ise simsiyah kötü kokulu olduğunu, pirincin bile kelimelerden etkilendiğini görmüşler. Bu deneyde duanın canlı cansız her şeyin üzerinde nasıl etkili olduğunu çok güzel şekilde izah ediyor. Bu sebepten de halk kültüründe hayır-dua ticaret ilişkilerine de dahil olur ve onun içeriğı mukaddes değere ait öğeleri de bünyesinde taşır. Bunun içinde halk edebiyatında eski alkış türü ve dualar meydana gelmiş ve çok geniş şekilde halkın faaliyet alanlarında kullanılmaya başlamıştır. Ticari faaliyetlerde de alkış, hayır-dua gibi menevi unsurlar bir taraftan başlatılan çalışmanın başarıyla tamamlanması için, diğ taraftan da onun menevi değere bir arada bulunması açısından önem taşıyor. Burada helallik, doğruluk, hayır işe hizmet çok önemlidir. Bunun içinde bir işe başlandığı zaman “İşin avand olsun” denir. Başka şekilde “Hayırlı bereketli olsun” ve ya “Allah bereket versin” denir. Duadan gelen bereket paradan gelen rızığın hayırlı ve bereketli olmasını tamamlayan esas unsurdur. Bu sebepten kazanılan paranın her zaman hayır-dua ile birlikte olması halk için çok önemli bir yere sahip ve halk edebiyatında da bu, tam karşılığını bulmuştur. Destanlarda ve masallarda kahraman sefere hayır-dua ile gider ve seferden uğurla döner. Her yerde her zaman insanları koruyan, ona yardım eden bir ilahi güç var. Bunun için de “Allahın nazarı üstünden eksik olmasın” denir ve bu da insanın menevi bir rahatlık içinde olmasını sağlayan esas ruhi bir kaynak gibi dikketi çeker.

Azerbaycan halk edebiyatında madde ile mananın, fizik ile fizikötesinin münasebetleri çok çeşitlidir. Bu çeşitliliğın bilinmesi halk edebiyatının estetik mahiyetini açığa çıkarmaya ve anlamaya yardımcı olur. Halk edebiyatında maddi ve manavi çeşitli zıt kutuplar şeklinde ifade edilir: nefis ve marifet, güzellik ve çirkinlik, edep ve edepsizlik, ahlak ve ahlaksızlık vs.

Bu münasebetler sisteminde bütün elementleri güzel insan idealini ifade eden vasıta gibi kendisini gösterir. Münasebetlerin böyle birbirleriyle olan ilişkisi ve tek oluşu estetik idealin tezahüründen doğan bir kanun gibi kendisini gösterir.

Halk edebiyatında estetik duygunun kaynağı insan ve onun menevi değere olan ilişkisidir. İnsanın dünyadaki yeri, insanlık vazifesi ticaret kültüründe de esas yer tutmaktadır.

Halk edebiyatında mazmun güzelliğının özü insan varlığına tatbik edildikçe manevi güzelliklerin, yüksek ahlaki değere toplusu gibi kendisini gösterir"

Halk edebiyatında dünyanın geçiciliğini ifade eden vasıta onun daimiliğine ve ebediliğine yardımcı olur. Bunun için en çok ve en popüler ifade :“Süleyman mülkü”dür. Bilindiğı üzere, bu mülk kimseye kalmıyor ve bu dünyadan ahirete kimse birşey götürüyor. Fakat bu dünyada kazanılan hayır-dua o dünyada cennete giden yolu dahada kolaylaştırıyor...

Bu ve bunun gibi farklı şekillerde ifade edilen sade halk felsefesi dünyanın ebediliğı düşüncesini, maddeye bağıllığın manasızlığını dahada açık gösterir.

Araştırmalar manevi değere dört genel tipinin (etnik-millî, dini, tasavvufi-irfani, laik) varlığını açığa çıkarıyor, güzel insan, güzel toplum ve sağlam ticaret idealinin

çeşitli şekilde varlığını ortaya çıkarır. Bilindiği gibi, halk edebiyatında bedii tecessüm gösteren dini düşünceler, ahlaki hizmet bu günün manevi ihtiyaçları bakımından da anlamlı olarak duyulmakta, insanlara sağlam bedii zevk, neciplik, hayırseverlik, cömertlik, ahlak bütünlüğü, vatan ve millet sevgisi, vatandaşlık mesuliyeti aşıl原因 tesirli vasıta gibi önem taşıyor.

Azerbaycan halk edebiyatında bu düşünce şiirle şöyle ifade edilir:

Güzel fikir söyle, gafil dolanma,
Kalbini şeytandan uzak tut, insan!
Helal yaşà, bir kimseden utanma,
Yıkma gönülleri, şad eyle, insan!

Menevi olgunluk felsefesi insanın dikkat merkezinde bulunmakla yerini koruyor. İnsana ait olan menevi değerlerin tam ve geniş çaplı topluluğu yine de aşık şiirinin konseptual esaslarını teşkil ediyor. İnsanların nakışı olan Güzel insan arayışları ustadnamelerin esas istikametlerini belirtir.

Hakka doğru kamilleşme yolunu ihtiva eden Marifet terbiyesinin, ilahi mertebelerini bildiren Hakikat, doğruluğun ifadesi gibi kabul edilir.

Hakikat bahrine kavvasam diyen,
Kavvas isen, gir deryaya yüz ha yüz.
Aşık der, yüz ha yüz
Sonam, gölde yüz ha yüz.
Kadim düşman dost olmaz,
Yalvarırsın yüz ha yüz.
Bir merd ile ilgarını tamamla,
Namerd ile bitir ülfeti yüz ha yüz (Hasta Kasım).

Halk edebiyatında belirtilen ticari görüşler manevi değerlerle zenginleştirilmiş, onlara dinimizin güzelliğinden gelen güzel mazmunlar kazandırılmıştır. Bundan dolayı halkımız için hayır-dua çok önemlidir ve o helal kazandığı parasını da hayır dua ile birlikde kazanır. Hatta para olmadığında bile o “Kiminin parası, gibinin hayır-duası” diyerek yine de hayır-duayı seçer.Çünkü hayır-duanın değerini halk bilir.

Genel olarak halk edebiyatında manevi değerlere intensiv şekilde müracat edilmesi cemiyetin ruhi yenilenmesi ve kuvvetlenmesine yardımcı olan esas kaynaklarından biridir. Burada manevi değerler insanların şuurunda dünyayı, kainatı bütünleştirir ve bununla da bu dünyadaki ve ahiretteki hayatın sonsuzluğunu, ritm ve ölçü kategorilerini anlamaya yardımcı olur. Böyle estetik bilgiler ile münasibette olan insan kendisinin zengin manevi dünyasında psikoloji ve sosyal sabitliğin değerini anlayarak, bu inanç vasıtasıyla hayat felsefelerini temin eder, büyüğüne saygı, küçüğüne kaygı göstererek ruhi gıdasını Yüce Allahtan ve mükaddes saydığı etnik-menevi değerlerden alarak geleceğe daha dikkatli bir şekilde bakmasını öğrenir.

EDEBİYAT

1. İsmayılov H. Göyçe aşık muhiti: teşekkülü ve gelişme yolları. Bakü, ilm, 2002.
2. Efendiyev O. Aşık poeziyasının estetik problemleri. B., Azərneşr, 1983,
3. Bahadurkızı Y. Aşık Ehmedin yaradıcılığı. B., 2009.
4. Aşık Şeirinden seçmeler. B., 2004.
5. Ustad aşıklar. B., 1983.
6. www.okyanusum.com; su mucisesi.

İKTİSADİ VE TİCARİ HAYATIN ŞEKİLLENDİRDİĞİ: ODALAR VE ODA GELENEĞİ

M. Yaşar DURU

Giriş

Şehirlerin gelişmesi ile ortaya çıkan “oda”ların ve bu çevrede oluşan “Oda Geleneği”nin yeterince ve gereği gibi araştırılıp incelendiğini ileri sürmemiz mümkün değildir. Söz konusu mekan ve mekan ekseninde oluşan soyut ya da somut kültürel öğeleri ele alan eserlerin sayısı ne yazık ki bir elin parmakları kadardır.

Baktığımızda; bu durumun “oda” adı ve “oda geleneği” hakkında yalan yanlış bilgilerin; çoğu zaman ve hemen her ortamda önemli gerçeklermiş gibi anılmasına ve anlatılmasına yol açtığını görürüz.

Şöyle ki:

Büyük şehirlerde yaşayan insanlarımız, televizyon denilen mucizevi cihazın evlerimizin baş köşelerine kurulmaya başladığı 1970'lere ve hatta özel televizyonların yaygınlaştığı 1990'ların ortalarına kadar gerek “oda” sözcüğü, gerekse bu sözcük etrafında oluşan “oda geleneği”, “oda gezmesi”, “oda sahipliği”, ve “oda arkadaşlığı” gibi kavramları ve içeriklerini, kırsal hayatın gereği ve “köy odaları”na özgü gerçekler olarak algılamışlardır.

Öyle ki uzun yıllar Türkiye'nin tek ve en yaygın haber, kültür, sanat ve eğlence kaynağı olan Ankara Radyosu'nda yayınlanan “harman yeri”, “tarla dönüşü”, “Bağ Bozumu” veya benzeri isimlerle anılan programlarda adları geçen “Ali Emmi, Veli Dayı, Esmâ Kadın, Güllü, Ziraatçi, Bekçi, Baytar, Sağlıkçı, Hoca Efendi, Öğretmen Bey, Osman Ağa ve Köyün Delisi” gibi muhayyel kişilerin zaman zaman kavgaya dönüşen münazara, münakaşa, müşavere, sohbet, muhabbet ve misafir karşılayıp yolculama adetleri, türküleri ve öyküleri münhasıran köylere ve “köy odaları”na özgü etkinlikler olarak kabul etmişlerdir.

Böyle bir kabul, doğal olarak, şehirlerde; ev denilen yaşam sisteminin kalbi konumundaki “oda”ların; aynı evde sürekli ve birlikte yaşayan aile bireylerinin, yaşamın herkesçe bilinen ve alenen yapılmasında sakınca bulunmayan olmazsa olmazları ile yine sadece aile bireylerine özgü gizli, gizemli ve özel anların yaşandığı mekanlar olarak tarif edilmesine sebep olmuştur.

Oda Kavramı

Başlangıçta: dışarıdan gelebilecek her türlü tahlike ve tehditten uzakta, bir arada dayanışma ve güven içinde yaşamak güdüsü ile şekillenen ağaç kovuğu, in, mağara ve çadır gibi tek bölmeli yaşama mekanları tek göz “oda”dan başka bir şey değildir.

“Oda” kelimesi; ekmek kadar kutsal ve su gibi aziz bildiğimiz “ev”in aksine köküyle de ekiyle de Türçedir.

Kelimenin kökü; ateş, od ve ocak anlamında kullanılan “od”dur.

Ki eski Türk inancına göre “od”, hayatın en güçlü belirtisidir. “Ocağın sönmesin” sözü “çok yaşayasın, soyun devam etsin” anlamında bir dua olarak hala dillerdedir. Aynı şekilde Urfa ağzında da sık sık kullanılan “odi ocağı yihıla” şeklindeki beddua; gerçekte beddua edilen kişinin ölümünü ve ailesinin dağılmasını dileme anlamını ihtiva etmektedir.

“Oda” sözcüğünün kökenine dair bir başka iddia da, kelimenin “otur-mak” mastarının kökünden geldiği, başlangıçta tek gözlü çadırlara verilen “otağ” isminin yerleşik hayatın sabit yaşama mekanlarında “oda” şekline dönüştüğü yolundadır.

Bizim tanımlamaya çalışacağımız “oda” ise:

Şehirlerimizde sosyal, ekonomik, ticari, sınai ve sair sosyokültürel ihtiyaçların yönlendirme ve zorlamaları sonucunda ortaya çıkmış bir olgudur.

Bir mekan anlatmanın ötesinde, mekanda gözlenen eylem ve işlevlerin tümünün adıdır. İnsanımızın hayatının bir parçası olarak ve önceliklerinin önünde tuttuğu “ev”leri gibi ve ev denilen bu canlı mekanın çirdeğini oluşturan buluşma, konuşma, yeme-içme, dinlenme, eğleşme ve eğlenme ortamıdır.

Oda Geleneği:

“Oda geleneği”; oda denilen bu çekirdek mekan etrafında ve yine şehir hayatının şekillendirmesiyle oluşmuştur.

Geleneğin kökenleri “oda” sözcüğünün ortaya çıktığı, tarihimizin Ortaasya çağlarına dayanır. Başlangıçta tek oda görünümü arzeden Bozkırlı Göçebelerin keçe çadırlarında yaşanan tören, şölen, alışkanlık ve görenekler kısmen tabii ve coğrafi şartlara göre uyarlanıp yenilenerek günümüze kadar getirilmiştir.

Tarihimizin Anadolu asırlarının “Fetih Çağları” da dediğimiz ilk dört asrında, XI-XV yüzyıllarında, şehir denilen ve sürekli değişerek gelişen yerleşim birimlerinde yaşayan erkeklerin bir araya gelerek sohbet ettikleri, çeşitli konularda fikir alış-verişinde bulundukları, mevsim şartlarına göre yemek yedikleri odalar, Osmanlı İmparatorluğu’nun tabi sınırlarına dayandığı XVI. yüzyılın ortalarında hayatımıza giren kahvehanelerin yaygınlaşmasıyla birlikte duraklamaya ve söz konusu hanelerin çekiciliği ile yarışamayınca da önemlerini yitirmeye başlamışlardır.

İlerleyen zaman içinde ve özellikle 1856'da kabul edilen Ramazan Kararnamesine bağlı olarak alınan önlemler, bütün iktisadi ve ticari hayatla birlikte bu hayatın şekillendiği gelenekleri de derinden etkilemiş, oda diye bir mekanı zorunlu kılan ortamı dağıtıp alt-üst etmiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, iktisadi ve ticari hayattaki işlevlerini yitirmiş bir mekan ve mekana bağlı olarak devralınan odaların son yıllarda ve genellikle nostaljik duygularla yeniden canlandığı görülmektedir.

Oda geleneği kentten köye hemen her yer ve yaşama biriminde yaşatılan bir toplanma, toplu eğlence, birlikte eğleşme, hoşça vakit geçirme, danışma, dayanışma ve ziyafet kültürünün adıdır.

Halk arasında "oda sahibi olmak" diye bir kavram vardır. Herkes oda sahibi olamaz veya oda işletemez.

"İşletme" kavramı akla kahvehane veya benzeri haneler gibi ticarethaneleri getirmesin. Oda işletmek veya oda sahibi olmak; çarşının mahallenin veya köyn varlıklı, hatırlı ve saygın kişilerinin yol ve erkan büyüklerinin evlerinin veya başkaca mülklerinin "oda" olarak adlandırılan bir bölümünü halkın toplantı mekanı olarak, "Tanrı Misafiri" diye kapıyı çalanların ya da habersizce gelenlerin ağırlandıkları için yaz-kış açık tutulması anlamına gelirdi.

Günümüzde medyatik birer etkinlik olarak sahnelere ve televizyon ekranlarına taşınan Urfa Sıra Geceleri, Çankırı Yaren Sohbetleri, Balıkesir Barana Toplantıları veya Anadolu'nun bir çok yerinde hala yaşayan ve yaşatılan "Meşk", "Cümbüş", "Meclis", "Alem", "Şura", "Gezek" gibi adlar verilen toplantılar ne anlam taşıyorlarsa; "Oda Geleneği" de aynı şekilde veya benzer eylem ve işlevleri ihtiva etmektedir.

Daha ziyade kış mevsimi toplanma biçimleri olan "Sıra Gezmesi", "Yaren Sohbeti", "Gezek" ve benzeri toplantılarda; sırası gelen kişinin evi toplanma mekanı olurken, esnaf ve sanatkar nüfusun yoğun olduğu şehirlerde kış toplantıları daha çok han gibi tarihi mekanlarda ihtiyaca göre düzenlenen odalarda yapılır.

"Oda geleneği" zaman zaman hem Urfalılar hem de bu ortamda bulunan yabancılar tarafından yanlış algılanmakta; kimi "oda"larda gerçekleştirilen eylem ve etkinliklere göre değerlendirilerek salt eğlence ve musiki ortamı olarak kabul edilmektedir.

Musiki, "oda geleneği" içinde önemli bir yer tutsa da, bir "Sıra Gezmesi", "Asbab Gecesi" veya "Eğlence", "Meşk" ve "Alem" diye adlandırılan toplantılar gibi sadece musiki ve eğlence meclisi değildir. Odada "boşça" değil, "hoşça" vakit geçirmek esastır. Bu da bir çeşni olarak musikin yanı sıra güncel konularla mesleki sorunların sohbet ortamı içinde konuşulup tartışılmasıyla mümkündür.

"Oda"lara zaman zaman sosyal ve ekonomik statüleri farklı insanlar konuk edilebilirse de asl olan, yukarıda da değindiğimiz gibi, oda arkadaşlarının, "işlerinin, aşlarının, yaşlarının, başlarının, mezhep, meşrep, tarikat ve hatta eşlerinin" denk olmasına ve birden fazla ortak paydalarının bulunmasına özen gösterilir.

HALK OYUN VE TEMAŞALARINDA SOSYAL YARDIMLAŞMA VE GÖSTERİ YAPANLARIN HAKKININ VERİLMESİ

Meleyke MEMMEDOVA*

ÖZET

Halk edebiyatı ürünleri içinde halk oyun ve temaşaları her zaman kendine has özellikleri ile dikkatleri çekmiştir. Bu oyun ve gösteriler halkımızın kültüründe önemli yer tutan bir çok değerleri kendisinde barındırmaktadır. İster geçmişte olsun, isterse de günümüzde olsun her zaman ihtiyaç duyulan kültürel değerlerimizden biri de sosyal yardımlaşmadır. Bu makalede halkın iktisadi ve ekonomi açıdan kalkınmasında sosyal yardımlaşmanın önemi ve gösteri yapanların hakkının karşılanması halk oyun ve temaşalarından örnekler verilerek belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk oyunları, halk temaşaları, halk gösterileri, sosyal yardımlaşma.

Halk edebiyatı ürünleri halkımızın zengin tefekkürünü, dünyagörüşünü, hayata bakış açısını, hiss ve heyecanlarını, duygularını, zulme ve adaletsizliğe karşı iktisadi, sosyal ve politik hakların korunması için mücadelelerini, iyilerin kötüler üzerinde galibiyetini dile getiren, geleceğe olan umutlarını, öne sürülen problemlere karşı akıl ve zekalarını kullanmanın başarılı yansımalarıyla oluşan, iktisadi kalkınma ve ekonomi açıdan insanların maddi durumunun iyileştirilmesinde sosyal yardımlaşmanın önemini, zengin ve sonsuz duygularını en iyi biçimde ifade etmişlerdir. Belirttiğimiz bütün bu özellikler halkın zengin tefekkür süzgecinden geçirilmiş, dolgun ve çeşitli motiflerle zenginleştirilerek halk oyun ve temaşaları için de esas kritere çevrilmiştir. Genellikle ilkbaharın gelişi ile havaların ısınması, otların yeşermesi, çiftçilik zamanı, kısacası tabiatın canlanması ile eski devirlerden bu güne kadar halkımız çeşitli törenler, oyunlar ve gösteriler yapmışlar, bunların çoğu özellikle bahar bayramı olan Nevruz'da gerçekleştirilse de bu tür gösteriler sonbaharda bağ bozumu zamanı da devam etmiştir.

Nahçıvan'ın Ordubad ilçesine ait olan "Han Süsleme" teması Nevruz bayramında gerçekleştirilen gösterilerden biridir. Araştırmacı ve folklorbilimci Nizami Muradoğlu Memmedov'un (2011:7) belirttiği gibi eskiden Han Süsleme temasında halk içinden seçilmiş, bayramın üç gün olmasından dolayı hükmü üç gün geçerli olan han çeşitli fermanlar verirdi. Bu fermanların önemli kısmı hanın bütçesinde toplanmış paraların nasıl kullanılacağı ile ilgili olurdu. Kimsesiz çocuklara, fakir ailelere maddi yardımdan tutmuş, şehrin ve köyün çeşitli bölgelerinin imar edilmesi ve onarılması için yapılacak işler fermanla belirtilerek, halkın yardımı ile bütün bu görevler gerçekleştirilirdi. Bu da halkın iktisadi, ekonomi ve maddi açıdan kalkınması için en iyi sosyal yardımlaşma örneklerinden biri idi. Bugün Han Süsleme temasında bazı gelenekler, özellikle sosyal yardımlaşma geleneği unutulsa da hala her sene Nevruz

* AMEA Folklor Enstitüsü, mmeleyke@gmail.com

bayramında halkı güldürmek, eğlendirmek ve bayram coşkusunu yaşatmak için Ordubat'ta gerçekleştirilen bir halk temasıdır. Bu temada yer alan komik karakterlerden olan Kosa ve Kel arkadaşı da çeşitli gösteriler yaparak insanları eğlendirir ve karşılığında ise kendilerine seyirciler tarafından çeşitli bayram hediyeleri verilir. Aynı zamanda han kendi rolünü başarılı bir şekilde gerçekleştirebilirse zengin seyirciler tarafından çeşitli bahşiş ve hediyeler de alır.

Bayram günlerinde gençlerin ve çocukların en çok sevdiği ve en çok yaygınlaşmış halk oyunlarından biri de “Kosa Kosa”dır. Yüzüne tüy çıkmayan kişilere halk içinde “kosa” derler. Kosa da keller gibi sözlü halk edebiyatında becerikli, her şeyin yerini bilen, kurnazlığı beceren karakter gibi tanınmıştır. Komik halk oyunlarının temel karakteri kosalar sayılır. Özellikle baharın gelmesini haber vermek, herkesi güldürmek kosaların işidir. Bir nevi onlar Doğu'nun “Noel babaları”dır. Kosa eski yıl ve kışın simgesidir. “Kosa-kosa” Nevruz bayramında Azerbaycan'ın her yerinde oynanan halk oyunudur. Bu oyunda Gençler toplanarak içlerinden daha becerikli olan birini seçerek onu kosa yaparlar ve kosaya has değişik kıyafetler giydirerek eline de bir kepçe verip birlikte kapı kapı dolaşırlar. Kosa ile birlikte gezip dolaşan kişiler koro halinde şiir okuyarak ev sahibinden bayram payı isterler. Aşağıda verilen şiir parçasından da anlaşıldığı üzere bayram payı isteyen kişiler, ev sahibine Kosa'nın ne kadar iyi niyetli, yardımsever olduğunu belirterek, onun topladığı bayram payı ve hediyelerinden ise Kel arkadaşının düğününü yapacağını da özellikle vurgularlar:

A kosa kosa gelsene,
Gelib salam versene.
Hanım ayağa dursana,
Çömçeni doldursana,
Kosanı yola salsana.
Ay uyruğu uyruğu,
Sakkalı it kuyruğu,
Kosam bir oyun eyler,
Kuzunu koyun eyler,
Yığar bayram honçasın,
Keçelin toyun eyler.

Ev sahibi olan hanım kosaya pay getirmek için gittiği zaman orada bulunanlar kosa'nın pay hakkının en az ne kadar olduğunu belirterek aldanmamasını, hanımın ona vereceği az payla razı kalmaması gerektiği konusunda uyarırlar:

Ay kosa kosa gelmişen,
Gelmisen meydana sen,
Almayınca payını
Çekilme bir yana sen.
Beş yumurta payındı,
Olmaya aldanasan. (Abdulla 2004:273)

Sosial yardımlaşmanın gerçekleştiği temaşalardan biri de “Hıdır” bayramında yapılan “Hıdır Nebi”dir. Eskiden beri devam eden ve her sene kışın ortalarında Büyük Çille ile Küçük Çille arasında Hıdır bayramı kutlanır. Eskiden var olan hesaplamalara göre Küçük Çille’nin başlarında yani şubatın birinci on günü içinde genç ve çocukların akşama doğru bir yere toplanıp koro halinde “Hıdır” nağmesi okuya okuya kapıları dolaşarak pay toplamaları ile hıdır töreni gerçekleşmiş olur:

Hıdır Hıdır deyerler,
Hıdır pay vererler.
Hıdır Nebi gününde,
Kovurka Kovurub yeyerler.

Hıdır Nebi günü kapı kapı dolaşan gençlerden oluşan takımdan bir kişi öne çıkarak onları karşılayan ev sahibine Hıdır’ın kulu olduğunu bildirerek, Hıdır İlyas’a övgüler sunar:

Men Hıdırın kuluyam,
Göy atının çuluyam,
Atının arpasıyam,
Ayağının nalıyam. (Abdulla 2004:265)

Okunan nağmenin ardından da takımdakiler Hıdır İlyas’ı yardıma çağırarak şöyle devam ederler:

Hıdır Hıdır İlyas,
Özünü yeter İlyas. (Abdulla 2004:265)

Böylece sıra ile takımdan bir kişi ve ardından da takımdakiler koro halinde şiirlerini okur ve ev sahibine hitaben onlara “Hıdır payı” vermeyeceği takdirde arzusunun gerçekleşmeyeceğini dilerler:

Çatma çatma çatmaya,
Çatma yere batmaya.
Hıdır pay vermeyen,
Murazına çatmaya...(Abdulla 2004:266)

Hıdır günü çeşitli malzemeler-buğday, ceviz, fındık, çörek otu, badem vb.-kovrularak kovurka yapılır. Kovrulmuş buğday üyütülerek un elde edilir. Bu una pekmez veya bal katılarak kovut yapılır ve o gece kimsenin ulaşamayacağı yüksek bir yere-dolap üzerine konulur. O geceye “Hıdır gecesi”denir. O gece mübarek gece sayılır, çünkü o gece Hıdır İlyas’ın atını binip gizlice her yanı dolaştığına ve evleri gezdiğine inanılır. Sabah erkenden kalkıp dolabın üzerindeki kovuta bakılır, eğer gerçekten o gece oradan Hıdır İlyas geçmişse atının ayak izleri kovutunun üzerine düşer. Bu genelekler ve inançlar zamanla unudulsa da bazı bölgelerde kısmen de olsa hala yaşamaktadır.

Örneğin Nahçıvan'da Hıdır gecesi genelde çocuklar kapıları döverek önüne şapka atıp saklanır, ev sahibi de kapını açıp şapkaları alıp içine bayram gecesi evde, özellikle sofrada olan nimetlerden (şeker, tatlı, fındık, ceviz vb.) koyarak şapka atanlar alsın diye kapının önüne bırakır. Verdiğimiz bu örnekten de anlaşıldığı üzere eskiden olduğu gibi artık geleneklere tam bağlı olmaksızın; temaşa kısmı ve sosyal yardımlaşma yapılmadan çocuklar için bir eğlence bayramına dönüşmüştür.

Sosial yardımlaşmanın yapıldığı ve daha çok yaşatıldığı ve aynı zamanda insanların zamanlarını eğlenceli ve daha verimli geçirdikleri halk temaşalarından biri de Meydan Temaşaları'dır. Bu temaşalar zamanı yapılan çeşitli gösteriler zamanı toplanan para ve hediyelerle değişik sosyal yardımlaşmalar gerçekleştirilirdi.

Meydan temaşaları içinde yer alan "Cıdır Temaşaları" zamanı şeker dağıtılır, iyi at koşturanlara ve oynatarak güzel gösteriler yapabilen gençlere çeşitli hediyeler ve bahşişler verilirdi (Nebiyev 2009:409-410). Yine aynı şekilde iyi okatanlar ve kılınçoynatlar da hediyelerle ödüllendirilirdi. Meydan temaşaları içinde çok yaygınlaşmış "Zorhane Temaşaları" da seyircilerin çok beğenilerek izledikleri gösteriler idi.

Zorhane temaşaları zamanı seyirciler gösteri yapan pehlivanlara para bahşişleri verirdi. Gösterilerden toplanan paralardan her ay paraya ihtiyacı olan pehlivanlara yardım yapılırdı. Zorhane alanları insanların boş vakitlerini verimli geçirdikleri, çeşitli spor hareketleri ile uğraştıkları yer, aynı zamanda birbirleri ile söhbet etikleri, eğlendikleri içtimai alan sayılırdı. Bu tür eğlencelere katılan şehrin ünlü ve önemli insanları da insanların, özellikle çocukların eğlenmesi için pehlivanları maddi ve manevi yönden desteklerdi. Örneğin; Nebiyev'in (2009:415) belirttiği gibi asrın başlarında İçerişehir'de çocuklar için düzenlenmiş zorhanenin bütün masraflarını milyoner ve hayırsever iş adamı Hacı Zeynalabdin Tağıyev karşıladı.

Z.Tağıyev gibi hayırseverler ve aynı zamanda halk temaşa ve oyunlarına önem verenler halkın geleneklerini, adet ananelerini içinde barındıran ve gelecek nesiller için her yönü ile örnek olabilecek değerli halk kültürünü yaşatmak için maddi ve manevi desteklerini göstermişler.

Zorhane temaşaları içinde yer alan ekba oynayanların (taşla oynayan pehlivanların) gösterileri dışında genellikle zorhane temaşaları seyirciler için ücretsiz idi. Bu tür gösterilerin düzenlenmesinde masraflar ve pehlivanlara verilecek para ücreti zengin iş adamları tarafından karşılanırdı.

Meydan temaşalarına ait olan Kendirbaz gösterisi zamanı da meydana toplaşan ağalar gösteri yapan kişiye cep harçlığı verirdiler (Nebiyev 2009:428). Aynı zamanda bu tür gösteriler zamanı ortalıkta komik hareketler yaparak insanları güldüren soytariya da para verilirdi. Eğlenceli meydan temaşalarından biri olan Maskara gösterileri zamanı alay konusu olmak istemeyen ağalar maskarabaza para verirdiler (Nebiyev 2009:433). Meydan temaşalarından olan Buğadövüştürme, Nerdövüştürme (devedövüştürme) Koçdövüştürme, Köpekboğuşurma, Horozdövüştürme, Kuşbazlık gibi ferdi temaşalar seyirciler için ücretsiz gösteriler idi. Fakat böyle temaşalar zamanı gösteri yapanlardan yenilen taraf galip tarafa bahse girdikleri bahşiş, para veya hediye verirdi. Ferdi temaşalar içinde yer alan Yumurtadövüştürme gösterisinde yumurta elde tutularak genellikle iki kişi tarafından dövüştürülür. Gösteri zamanı sınan yumurta rakibin olur.

Sinan çiğ veya boyalı bışmış yumurtalar seyircilere, pazar ve kervansaray çevresinde dolaşan fakir fukaraya, kimsesiz yaşlılara ve çocuklara parasız dağıtırdı (Nebiyev 2009:445-454). Yumurta dövüştürme oyununun Ordubad bölgesine has olan “yumurta katarı” gösterisi ise eskiden çok oynan ve sosyal yardımlaşmanın gerçekleştiği bir oyun idi. Bu oyun bir kaç kişi tarafından oynanırdı. Bu kişiler kendi aralarında para toplayıp 100-200 yumurta satın alarak oynarlardı. Burada hem köylüden çok sayıda yumurta alınması onun için bir yardım idi, hem de en son kazanan kişi tarafından yumurtaları fakir fukaraya dağıtılması bir sosyal yardım örneği idi.

Bilindiği gibi genelde halk oyun ve temaşaları yılın çeşitli mevsimlerinde gösterilirdi. Özellikle de emek mevsiminin başlaması yani ilkbaharda çiftçilik zamanı veya mahsülün toplanma mevsimi yani bağbozumu zamanı insanlar birbirine yardım ederdi, yapılan işler daha çabuk ve verimli olurdu. Ayrıca yapılan işlerin eğlenceli olması için çeşitli meydan temaşaları gösterilir, ezgiler söylenirdi. Bu tür aktiviteler Eskiden Ordubad bölgesinde yaz mevsimini zamanı “Barama toplama” günü gerçekleşirdi. Çalılardan barama toplama işi zahmetli olduğundan ve kurumaması için kısa bir sürede toplanması gerektiğinden o gün insanlar, özellikle komşular, akrabalar bir yere toplanıp çeşitli eğlenceler düzenleyerek birbirlerine yardım ederdiler.

Araştırmacı ve folklorbilimci Azad Nebiyev’in (2009:234) belirttiği gibi bağbozumu zamanı harmanda büyük meclis kurulur, sofra açılır, yemekler yapılırdı. Orakçı, çiftçi, hasat yapanlar vb. kara zurna sedaları altında gülüp eğlenir, dans ederdiler. Aşıklar okur, zorhane gösterileri yapılır, buğday, mısır, arpa vb. ile ilgili nağmeler söylenirdi:

Atdım arpanı torpağa,
Katdım yarmanı torpağa...
Cücer, ay arpam cücer
Cücer, ay arpam cücer.

Günümüzde bu gibi geleneklerin çoğu unutulsa da bazı bölgelerde hala yaşamaktadır. Örneğin; Zakatala bölgesinde hala bağbozumu, hasat zamanı “Tütün toplama” işi halk oyun ve temaşaları, çeşitli eğlenceler eşliğinde sosyal yardımlaşmanın yapılması ile gerçekleştirilmektedir.

Halk oyun ve temaşalarındaki bayram coşkusu, halkın konuşmak, gülmek, eğlenmek, sevinmek, dinlenmek, estetik yönden zevk almak isteği ile bağlı olduğu gibi, bu gösteriler zamanı boş vaktin iyi ve verimli değerlendirilmesi, faydalı işlere, özellikle insanların sosyallaşması, birlikte güzel vakit geçirmesi, içtimai ve sosyal yardımlaşma, üzüntünü de acıyı da gülüşle hafifletmek geleneği bazen zor, ağır, bazen de huzurlu yaşam süren halkın oyun ve temaşa kültüründe her zaman önemli yer tutmuş ve en zor anlarda bile halk geleceğe olan inamını kaybetmemiştir. Bu tür temaşalar halkın bilge yönü ve günlük maişeti ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu oyun ve temaşalar halkın kendi yaşantısını, kültürünü, hayatın yaşam için gerekli yönlerini gençlere, çocuklara aşılması açısından da önem arz etmektedir.

Halk oyun ve temaşaların her birinin yaranma devri olduğu gibi, estetik düşüncede kendine has yeri vardır. Onlar dedelerimizin oluşturduğu kültür ve

medeniyetin bizlere gelip ulaşan en başarılı örnekleridir. Kültürümüzün bu değerli örneklerini iyi muhafaza edip gelecek nesillere ulaştırmak ise bizim en şerefli görevimizdir.

KAYNAKLAR

1. Tertib Edeni Abdulla Behlul (2004). Azərbaycan Şifahi Halg Edebiyatı Antologiyası. Bakı: Çaşioğlu Neşriyyatı.
2. Nebiyev Azad (2009). Azərbaycan Halg Edebiyyatı. Bakı: Çırag Neşriyyatı.
3. Memmedov Nizami Muradoğlu (2011). “Ordubadda Novruz Eneneleri”. Bakı: Azad Azərbaycan Gazeti № 037, s. 7

İKTİSAT VE TİCARADA EVRENSEL DENG KURALI

Metanet Azizgızı ALIYEVA*

ÖZET

Sosyal toplumun oluşturduğu iktisadi ve ticari ilişkiler, Evren Modelin dengesellik kuralının yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Evren Hayır (İyilik) ve Şer (Kötülük) dengesi ile mevcut olduğu gibi sosyal yaşam da, alış veriş ilkesinin oluşturduğu denge kuralına dayanmaktadır. Toplumda bu dayanışma kültürel, sosyal, iktisadi ve ticari ilişkiler sistemi ile hayata geçer.

Evren dengesini ifade eden sinisoidal (sinussel) spiral hareketlilik, yaşam sisteminde gidilme ihtiyacından doğarak tüm sosyal hayatı içine alan ilişkiler dengesinin sinisoidini cizer. Evrensel hareketlilikteki dengesellik eşitlik kuralını ortaya çıkardığı gibi, sosyal denge de eşitlik ilkelerine dayanır. Eşitlik ilkesi ise Genel Ahlak Sistemi ile mevcut olmaktadır. Genel Ahlak Sistemi, evrende zarreciklerin hareketi ile başlayan, insanda ise dil, el, bel hareket sistemine dayanan ahlak kuralını oluşturur. Bu üçgen ahlak sistemi ise sosyal hayatın sürekliliğini tamin eden Genel İş Sistemini oluşturan iş (değer yaratan emek), ticara (alış veriş), sanat ve ya meslek (bilgi birikimi ve eğitim) gibi Üçgen Ahlak Sisteminde bölünerek insanların evren kurallarına uyarak yaşamını sağlar. Böylece evrensel hareket kanunu toplumsal iletişim kuralına yansiyarak kültürel ilişkilerden başka sosyal, siyasi, iktisadi ve ticari sistemlerle toplumsal yaşam dengesini sağlar. Eşitlik ilkesinin simgesi olan denge, kantar biçimli alış-veriş sisteminde iki kavram ile ölçüler. Bu "ölçü vahitleri" dinde "haram" ve "helal" olarak, doğa ilimlerinde ise, beraber (=), eksi (-), artı (+) gibi kabul edilmiştir. Bulanık mantıkta ise bu işaretlenmeler her küçük artma ve azalmasına uygun olarak "bir kadar az", "bir kadar çok" gibi eskilme ve artma ile daha gerçek değerini kazanmaktadır.

Evren, İnsan Ve Toplumlara Munsibet (İlişki) Dengesi

Evrenin eşrefi sayılan insanın bioloji varlığı yaranışından, sosyal varlığı ise doğa ve bulunduğu toplumla ünsiyetinden oluşarak gelişmektedir. Sosyal varlığını sürdürmek ise evrensel kuralların yansıması olan toplumsal kurallara bağlıdır. Toplumsal kurallar, insanların evrensel olayların doğma sebeplerini deneyimler esasında değelendirmesi, aynı şartlarda aynı sonuçları verdiği kesin olarak belirlenen durumu kural kabul ederek topluma ait etmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

İnsan doğadan, bütünlükte ise evrenden etkilenme sonucu, etkileşim sebebi olan titreşimlerin deyişmez bağlar olduğunu anlayıp her toplumsal olaya tatbik etdikce ona kural adı verdi ve bu kurallar günümüzdeki doğa ilimlerini ve kültür adlandırdığımız örf-adetleri ortaya çıkardı. Evrende her şeyin iç, dış hareketde olduğunu ve bir başka şeyle temasta bulunarak mevcut olduğunu anlayan insanlar metafizik, fizik veb. kuralları evrenden öğrendi ve bu kurallar onu değelendiren insanların ismiyle toplum hafızasında yer aldı. Arşimet, Newton, Einstein ve b. bu gibi adlar ile ilme malum olan kurallar ise ilm

* Serbest Araştırmacı, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, metaneteziz@gmail.com, metanetali@yahoo.com

müstevisine çıkarılmadan çok çok önce, Tanrı'ya ibadet eden ve doğayla temasda olan insanlara ve ruhlarla ilişki kuran kahinlere (Şamanlara) malum oldu. Yani, evrensel bilgilerin insanlara inanc sisteminden başlayarak malum olması ile deneyimler sonucu “yasalar, kurallar” olarak “ilm küresi” oluşturuldu. Günümüzde de, apardığımız tatikatkırları bu küre içinden çıkmadan dışarıdakıları (inanc ve din de dahil) bu alana taşımakla onu genişlendirmekdeyiz.

Tarihi Türk'ün tarihine bağılı olan, inanc ve dinlerin başlanğıcı sayılan Gök Tanrıçılık sisteminden malum olan ve Avesta'da daha açığa çıkarak manası anlatılan iki temel nesneler; “Işık” ve “Karanlık”, bu nesnelerin görünmez manası olan “Hayır (Iyılık)” ve “Şer (Kötülük)” kavramları bütün ilimlerin temel kavramı olarak, bilincaltı bir mövkele dayanmaktadır. Bu kavramlar zıt kutupları, zıt vahteti, zıt yönü, zıt gücü, zıt kuvveti veb. sistemleşmeyi yaratdığı için, tüm ilmler bu esaslar üzerinden yola çıkmıştır. Bu esaslar ise hareket ile ortaya çıktığı için, evrenden başlayan hareketliliğin doğa ve insan toplumunda devam etdirilmesi bilgi paylaşımı olarak değır kazanmıştır.

Her mevcudiyetin iç ve dış hareketli olmasının onu başka biri ile temasta bulunmasına sebep olmuştur. İtme-çekme ve denge kuralının yalnız Yer cisimlerine değıl, kainat cizimlerine de, aitliğı ise bu kuralların, Metafizik kurallar olarak ortaya çıkmaasına sebep oldu. Böylece Evren Anayasasında evrenin var oluşu iki esas kurala bağılandı:

Hareketlilik (hız, ivme, yön)

Denge (itme-çekme)

Hareketlilik, iç ve dış değışmeleri oluşturan ve geliştiren temasa bağılıdır. Hareketlilik sonucu hız, ivme, yön oluşmaktadır ki, bunlar da evrende mevcut olan her bir nesnede gizli ve ya aşkar şekilde bulunmaktadır.

Denge, eşitlik gücünü kendinde tuta bilen iki kuvvetin sağladığı kural olarak evreni bütün tutan ve dış değışmelerden koruyandır.

Bu kurallar evrensel kural olarak yaratılmış olanların hepsinde mevcut olduğu için, insan bioloji varlık olarak hareket ve denge kurallarına tabe olduğu gibi, toplum da, (insanlar yığımlı olduğu için) bu kurallara tabedir. Fakat, insanlar arası ilişkiler, insanlar tarafından dengeye uygunlaştırılmaktadır. Bu dengeyi sağlamak için insanlar evrenin denge sistemine uyum sağlayarak varolma gücünü kuşaktan kuşağı hatasız aktarma yolunu bulmuşlar. İnsanlar bu yolu, evrenin mevcutluk sistemindeki kuralları toplum hayatına yansıtmakta görmüşlerdir.

Böylece insanlar;

- evrenin dengesi,
- insanın dengesi,
- toplumun dengesi ve
- insanlar arası münasibet dengesi

sisteminin içinde hayatlarını sürdürmektedirler.

Evren sistemindeki hareketle doğan temasdan oluşan ivme, hız, yön ve dengeyi sağlayan itme-çekme kuralları, evrenden nizamla oluşup, nizamlılık oluşturduğu gibi,

toplum içinde insanların bir biriyle teması zamanı da, bir adalet sistemini ortaya çıkarmaktadır. Evrende bulunan bu nizamlılık sistemi gibi, adalet sistemi de, insanların toplumsal yaşam alanında davranışlarını biçimlendiren ve genel kabul görülmüş kurallar sistemidir. Evrensel nizamlılık sistemindeki paylaşımın yansıması olan adaletin içine aldığı kurallar, insanlar tarafından “yasaklama” ve ya “değerlendirme” olarak kabul edilir. İnsanlar bu kurallar yığımının ismini düşünmeden çok çok önceler evrensel kuralları kendine özgü kurallar durumuna getirerek yararlanmışlar. Fakat, bu kurallar bütünlükte sonradan “ahlak” değil bir kavramla ifade edilmiş ve felsefi sistem oluşturulmuştur. Yani evrenin dengesini oluşturan nizamlılık, toplumda adaletli paylaşım olarak ahlak dengesi oluşturmuştur. Böylece insan davranışları insanlar arası münasebetde ahlak kuralları ile sınırlanmıştır.

Evrensel Ahlak Yasasını kabul eden filozoflardan biri olan Farabi, insanın izlemesi gereken yolun ana kurallarını ortaya koyan kavramın ahlak, onu gerçekleştirecek yetkili organın ise akıl olduğunu kabul etmiştir. Murasavvuf ise bir eylemin iyi ve ya kötü olduğuna karar veren akıla dayanan hareketlilik modelindeki dengeyi oluşturan ahlaki kuralları ortaya koymuşlar. Türk tefekküründe evrensel hareketliliğin oluşturduğu Nizamlılık Sistemi ruhsal geliş, suretin(görünüşün) oluşumu, soyutdan somuta geçiş ve maddileşme gibi süreçleri bir holografik yapılanma olarak değerlemiş, bu modelin temel dayanışma faktörünün dengesellik ve onu sağlayanın ise ahlak kuralları olduğu bir geometrik fügürler sistemi oluşturmuştur. Bu üçgen ahlak sistemi sosyal hayatın sürekliliğini tamin eden Genel İş Sistemini oluşturan iş(değer yaratan emek), ticara(alış veriş), sanat ve ya meslek(bilgi birikimi ve eğitim) gibi Üçgen Ahlak Sisteminde bölünerek insanların evren kurallarına uyarak yaşamını sağlamıştır.

Mutasavvuf Görüşlerinde İnsandaki Evrensel Ahlak Ve Denge Modeli

Mutasavvuf Beyazıt Bistami, Ebul Hasan el Harakani yolu ile giden Hoca Ahmed Yesevi'nin anlattığı hikmetler sisteminin temel faktörlerinden oluşan ahlak ilk kes Anadolu'da Hacı Bektaş Veli tarafından sözlü ifade ile model olarak sunulmuş, Ahi Evran tarafından ise unsurlarına kadar incelenerek pratik deneme ortamı kazanmıştır. Yani, bu iki bilginin kadar toplum hafızasında mevcut olan ve her kes tarafından kural olarak kabul edilen bir sistemin modeli Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Mutasavvufun sözle söylediği modeli figürlerden oluşan geometrik çizimle ifade ederken her ikisinin aynı biçimlenmiş modelden söz açtığı görülmektedir. Biz sözlü ilkeleri geometrik çizimlerle gösterirken, Ahmet Yasevi'nin bütünlükte “ahlak” ilkelerinin dengesellik yaratacak hikmetlerinden konuştuğunu, lakin insanın biyoloji varlığı için bu sistemin geometrik üçgen ve ya Piramit (bircins, tetraeder–tetrahedron) modelini Hacı Bektaş Veli ve Ahi Evran tarafından verildiğini görmüş oluruz.

Hacı Bektaş Veli¹ izahında bulunduğu ateş, ruzgar ve çamur gibi üçgen sistemden oluşan ve Tanrı ile birleşimi de bircins Piramit(tetraeder- tetrahedron) sistem olan İnsan, evren sisteminin küçüldülmüş bir modeli gibi değer kazanmıştır. İnsan,

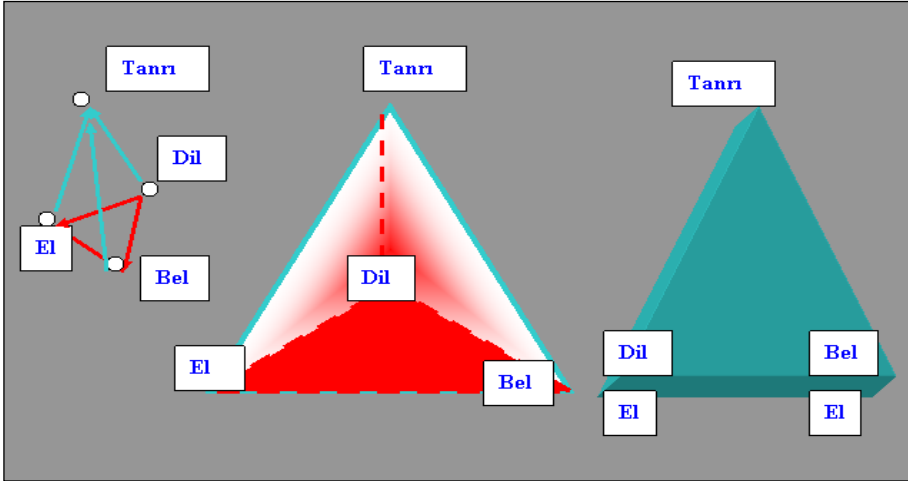
¹ Özkan, H. F., (2011). Eşrefoğlu Rumi Divanında Dört Kapı, Kırk Makam, www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/59_20110818115246.pdf

evrenin küçük bir modeli olunca, yaşamı için gerekli olan Ahlak Sisteminin de Evrensel Oluşum Sisteminin yansıması ve küçüldülmüş bir biçimi olduğu kabul edilmiştir. Burdan yola çıkılarak insanın biyoloji varlık modelindeki denge ve ahlak sisteminin de bünyesi çizilmiştir. İnsanın biyoloji varlığının denge ve ahlak modeli “El, Dil, Bel” üçgen sistemin Tanrı ile bütünleşerek “El, Dil, Bel, Tanrı” –bircins Piramit (tetrahedron) model oluşturması, hareket sistemindeki sosyal varlık Denge ve Ahlak Modeli ise bütünlükte “El, El, Dil, Bel, Tanrı” sistemi ile tabanı bir üçgen ve bu üçgenin yansımasından oluşan dörtgen Piramit model olarak değerlendirilmiştir.

Evrende

- Işık ve Karanlık;
- Hayır (İyilik) ve Şer (Kötülük)

gibi dualizmdeki dengeselliğin korunması olgusunun, insan yaşamındaki ahlak sistemi ile devam ettirildiğini ifade eden Üçgen Sistem mutasavvuf Bektaşî tarafından ilkelerle verilmiştir. Üç kelimenin beş kelimeye dönüşü, yani bütünü, bir cümleyi ifade eder. İnsanın yaşamındaki hareketliliği ifade eden organlarının adıyla “Eline, Diline, Beline” kelimelerinden oluşan üçgen, “Eline, Diline, Beline Sahip Öl!” emri ile cümlede bütünleşerek denge sisteminin manasını ortaya koyur.

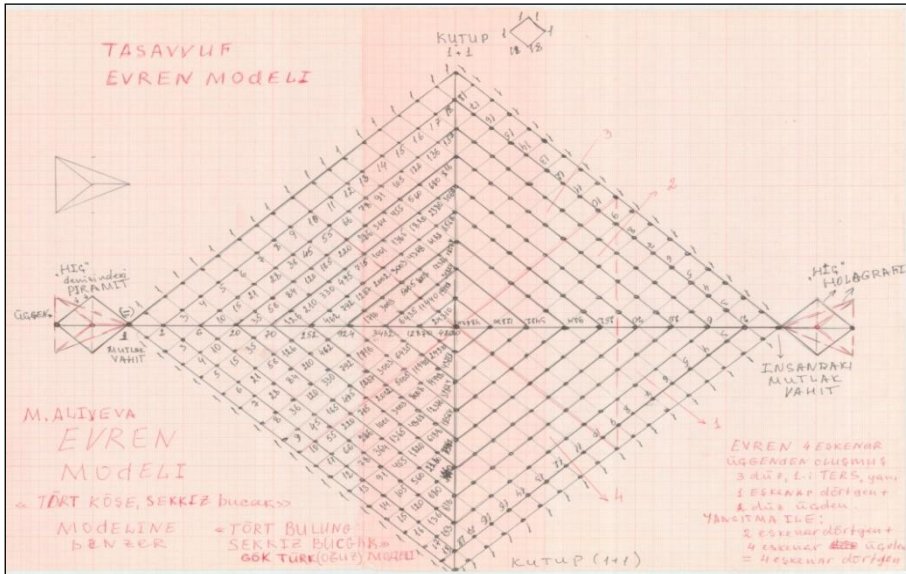
Resim 1: Hacı Bektaş Veli Ahlak Sisteminin Üçgen ve Piramit görünümü

Ahi Evran ise Hacı Bektaş Veli sisteminin iç görünmez manalarını üze çıkararak, biyoloji varlık için denge ve ahlak modelini “El, Göz, Dil, Bel,” dörtgeninden oluşan “El, Göz, Dil, Bel, Tanrı” dörtgen Piramit olarak ortaya koymuştur. Ahi Evran’da insanın sosyal varlık modeli ise bircins Piramit(tetraeder-tetrahedron) sistem oluşturmaktadır. Bilgin, bu modelde fikir ve düşünceni “Göz, Göz, Dil,” üçgeni ile harekete geçmesini ifade eden “El, El, Bel” üçgeni ile birleştirmiştir ki, bu üçgenler benzer üçgenler olarak biri o birinin yansıması olsa da, aynı ölçüde olmayan üçgenler olarak ışık gelişindeki ışınların yayılım biçimini ifade edilmiştir. Sözle ifade edilen bu sistemde, üçgen Piramit ile bir

düzlemin arakesitinde oluşan üçgenle, üçgen Piramitin tabanına benzeğen bir üçgen oluşturarak çokgen (Prizmaya benezer) figür alınmıştır.

Toplum için bu sistemin Tanrı ile sonuclanması büyük üçgen Piramit (tütrahedron) oluşturmuştur. Toplumsal yaşam insanlar çokluğu olduğu için bu figür üçgen Piramit (tütrahedron) olarak kalmıştır. Yani, Hacı Bektaş Veli’de, insanın bioloji modeli üçgen Piramit (tütrahedron), sosyal modeli ise dörtgen Piramit gibi modellense de, Ahi Evran’da, bioloji model dörtgen Piramit, sosyal model ise üçgen Piramit (tütrahedron) olarak ortaya çıkmıştır. İki el ve iki gözlerin bir birinin yansıması olduğunu dikkata alınca her iki sistemin çeşitli yaklaşımla (Ahi Evran’da göz ilave edilmekle) aynı sonucu verdiği görülmektedir.

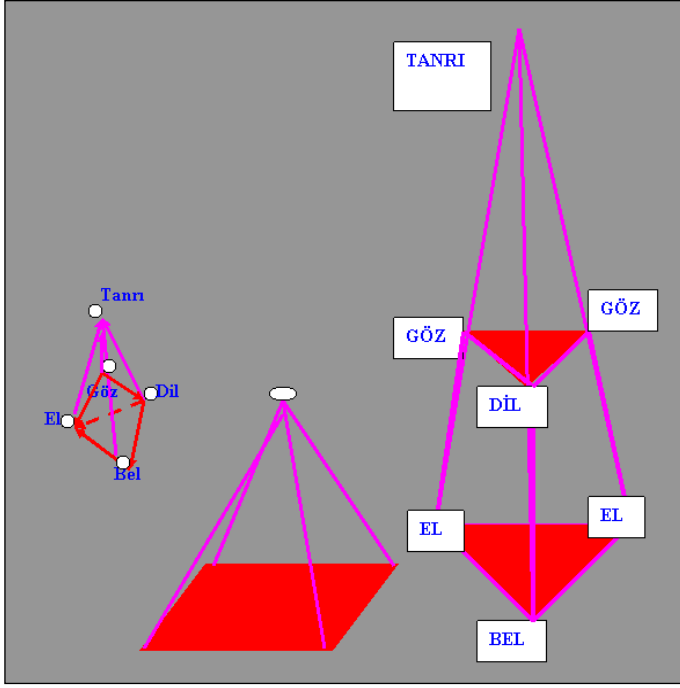
Fikrin (“Göz, Göz, Dil” üçgeni) harekete geçme modeli ikinci “El, El, Bel” üçgeni içinde bulundurmakla da, tanrısal yolun çizimi ile bircins Piramit (tütrahedron) oluşturulmuştur. Yansıma sistemine göre ise iki dörtgenin (“El, Göz, Dil, Bel”) oluşturduğu Piramitler (“El, Göz, Dil, Bel”) bütünü üçgen Piramit oluşturmuştur. Başka türlü yaklaşırsak, hem de Piramitin tabanı olan iki dörtgenin (“El, Göz, Dil, Bel,”) tanrısal yol ile birleşimi yine üçgen Piramiti oluşturacaktır. Yani hanki taraftan bakılırsa bakılsın, Piramit oluşumundan başka bir füğürün oluşmadığı gözükmemektedir. Böylece toplumsal yaşamın da, evrensel denge sisteminin yansıması olarak sistemleştigi ve bir İnsanın, üçgenlerin oluşturduğu tetraederden- üçgen Piramitden başlanan yaşam modeli toplum için büyük ve yoğunlaşmış şekil alan üçgen Piramit oluşturmuştur. Bu üçgen Piramitlerin bircins, yani tetraeder –tetrahedron olarak kabul edilmesi ise Tanrı’nın da İnsanın içine yansımış, gönlünde yer alması ile yakınında bulunmasına bağlıdır.

Resim 2: Yunus Emre Şiirlerinden Alınan Tasavvuf Evren Modeli²

² Metanet Azizgizi Aliyeva'nın çizdiği Tasavvuf Evren Model

Tanrısal geliş aynı ve değişmez biçimli bir bircins Piramiti- tetrahedron modelini oluşturması fikrimi ise Yunus Emre³ şiirlerinden aldığımız sonuçlardan ve yapılanan Evren Modelden gözükmektedir.

Resim 3: Ahi Evren İlkelerinin Üçgen ve Piramit Görünümü

Bu altı ünsürlü model altı ilke olarak Ahlaki dengeselliği koruyan açık ve kapalı olmakla aşağıdaki gibi ilkeler sistemini yaratmıştır.

Ahi Evran İlkeleri

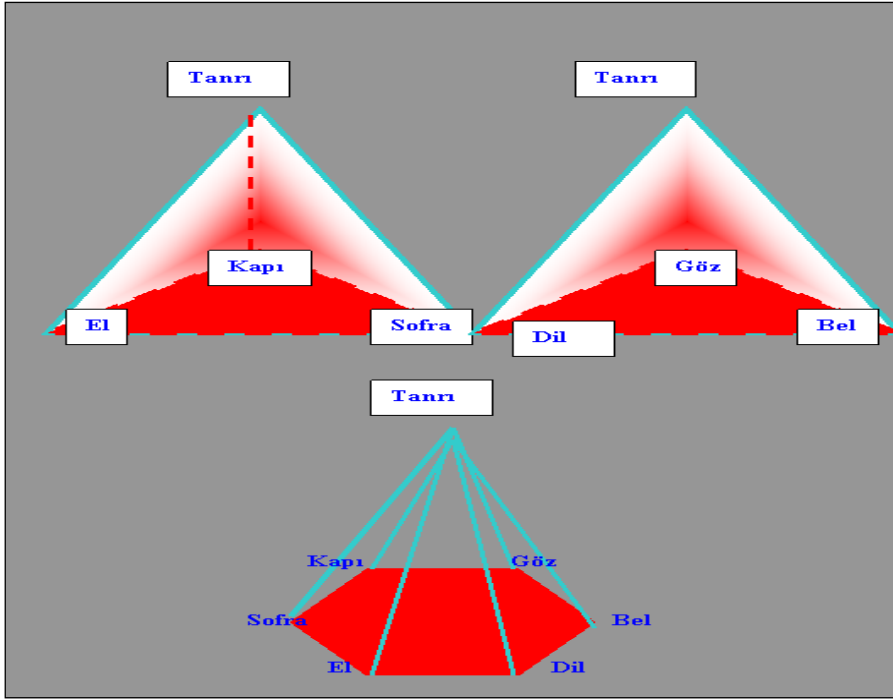
Açık ilkeler:

1. Elini açık tut,
2. Kapını açık tut,
3. Sofranı açık tut

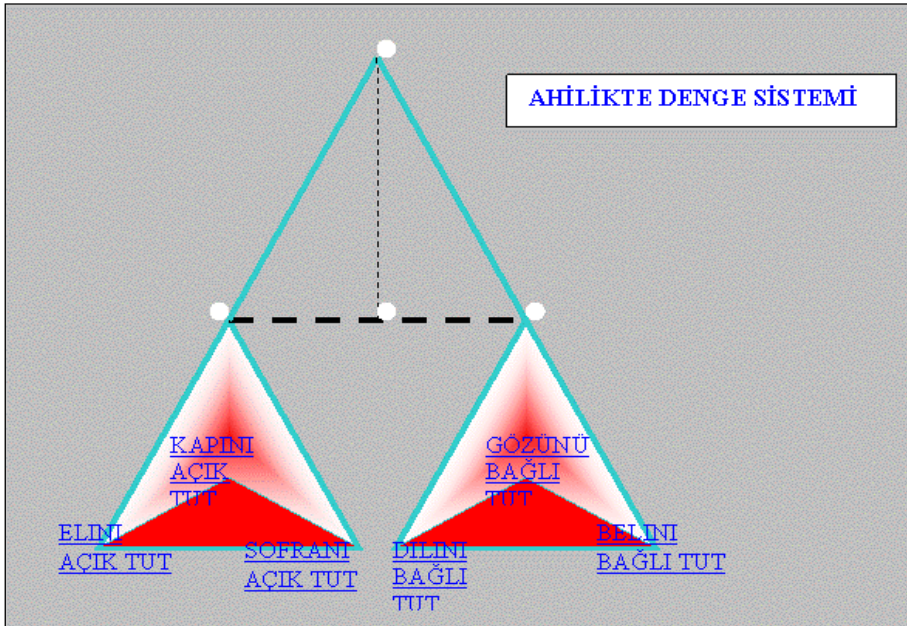
Kapalı ilkeler:

1. Dilini bağlı tut
2. Gözünü bağlı tut,
3. Belini bağlı tut.

³ Aliyeva M.A.,(2009). Yunus Emre Siirlerinde Evrensel Model Çizimi. I Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildiri Kitabı (08-10 ekim 2008), Aksaray, s. 33-39

Resim 4: Ahilik İlke Piramitleri

Resim 5: Ahilikte Denge Sistemi

Bektaş ve Ahi sisteminde lingivistik tahlillerle verilmiş bu modeller geometrik çizimlerde oluşturduğu Piramitler aslında Evrensel Denge ve Ahlak Sistemlerinin geometrik çizimidir. Bu çizimler gözle gözükmeğen ruhsan çizimler olduğu için biz onların yaratıcısının ışık olduğunu ve ters yaratılışın karanlıktan oluştuğunu kabul edince bu modele –Piramitlere hologram adı veririz. Bu modelleri hologram olarak değerlendire bilirsek, mutasavvıfların holografik yapılanma sistemini halen orta yüzyıllarda bildiği ortaya çıkıyor.

Evrenin temel nesneleri ve Evrensel Ahlak felsefesinin iki temel kavramı “(Hayırlı” ve Şer-Kötü” olduğunu ve bütün ilkelerin bu iki nesnenin bir birinden farkının üzerinde kurulduğunu dikkata alınca, ahlakın Işığa-İyiye, ahlaksızlığın Karanlığa-Kötüye hizmet olduğu ve bu sistemin denge kavramı ile ölçüldüğünü göre biliriz. Ahlakın temel nesnesi Hak, Hak’kın ilkeleri adalet, eşitlik olduğu gibi, ahlaksızlığın da temel nesnesi Avesta’da izahında bulunan ve en ufak şekilde bile görünürse bağışlanmaz olan, karanlığın yaratıcı nesnesi sayılan yalandır. Yalan, yolsuzluk, zinalık ve rüşvetin Şerr gücle birleşimi ile oluşan Piramit ahlaksızlığın holografik biçimini oluşturur.

Yani İnsanın bioloji ile bir arada bulunan sosyal varlık ve toplumsal yaşam Piramitleri Evrende de mevcuttur. Başka sözle evren, Denge ve Ahlak(nizamlilik) Sisteminin holografik yapısıdır. Bu yapı ahlaksızlığın holografik biçimi ile bozulur. Mutasavvıfların verdiği üçgen Piramit(bircins, tetrahedron) model ise evrenin ahlaka dayanan denge(nizamlilik) modelidir.

Bu ise mutasavvıfların verdiği Ahlak Modelinin zıt yansımasının da mevcut olduğu anlamına gelir ki, toplumda bu zıt yansımayı engellemek için ahlakta dengeselliğin korunması vacipliği görülmektedir. Toplumda ahlaki dengeği sağlamak için ele alınan kuralların da denge sistemi oluşturmalı olduğunu bilen Ahi Evran, Ahlak Sisteminden aldığı toplum içi iç kuralları öne çıkarmıştır. Toplum içi, yani insanlar arası münasibet dengesinin oluşumu evrende dengeselliği koruyan bir sistem olarak, hem de evren denge hologramı(bircins Piramitin) holografik yapılanmasını sağlayan sistem olarak ahlaka dayalı münasibetler yığını olması vacipliğini mutasavvıflar hayat amalına- gayesine çevirmişler.

Ahilikte Sanat, İktisat Ve Ticara Eğitiminde Ahlak Ve Denge

Evrensel Denge Sistemi, ilkelerle toplumun Alış Veriş Sistemine tatbik edilmiştir ki, bu alış veriş sistemi de, sosyal, kültürel ve ekonomi alanda toplumsal yaşamın temel yasalarını içine almaktadır.

Eşitlik ilkesinin simgesi olan kantar biçimli alış-veriş sisteminde denge, iki kavram ile ölçüler. Bu “ölçü vahitleri” dinde “haram” ve “helal” olarak, doğa ilimlerinde ise, beraber (=), eksi (-), artı (+) gibi kabul edilmiştir. Bulanık mantıkta ise bu işaretlenmeler her küçük artma ve azalmasına uygun olarak “bir kadar az”, “bir kadar çok” gibi eskilme ve artma ile daha gerçek değerini kazanmaktadır. Dengesizliği belirten haram, az ve ya çok olmasına bakmayarak her zaman dengeyi bozmaktadır.

Resim 6: El Kantarı⁴.

İktisadi ve ticari sistemlerin halallığa bağlanmasını sağlayan dengesellik toplumun hayatındaki yaşam tarzını tanrısal sisteme bağladığı için bu ilkeler ve onların esasındaki eğitim dış etkilerden her zaman korunmuştur. Ahî'likte bu eğitim Örtülü Bilgi⁵ ile verildiği için eğitim dış etkilerden uzak tutularak, uzun süreli ve marheleli şekilde hayata geçmiştir.

Örtülü bilgi;

- emeğe saygı,
- kaynakların keşfi,
- işbölümü, biz duygusunun oluşumu,
- sabirli olma,
- uzun süreli ve çok aşamalı eğitimlenme,
- sadakat,
- saygı-icazet alma,
- sevgi,
- sır tutma,
- samimiyet-içtenlik,
- güven,
- güler yüzlü olma,
- yol kardeşliği,

⁴ <http://www.renkliweb.com/soru-cevap-2/kantar-nedir-ne-demektir.html>

Tanım 1: Ağırlık sıfırken yatay duran bir kaldıraç koluna dik olarak tutturulmuş bir ibrenin sapmasıyla kütleleri tartan araç.

Tanım 2: Tartılacak kütle alttaki çengele takıldığında sarmal bir yaya bağlı olan kantar ve normal olarak sıfırı gösteren bir okun, yanlarda gösterilmiş ağırlık birimleri hizasına gelmesiyle kütle ağırlığını belirleyen bir tür tartı aleti, el kantarı.

⁵ Hulusi Doğan, Günümüz İşletmecileri İçin Ahilik Kültüründen Örtülü Bilginin Gelişim Ve Paylaşım Örnekleri. I Uluslararası Ahilik kültürü ve Kırşehir Sempozyumu. Kırşehir. I CİLT. S. 285-306

- yaran odaları,
- iş başında eğitim,
- yalınlık-sadelik,
- affedici olmak

gibi ilkelere bağlı olarak hayata geçirilir. Bu ilkeleri benimseyen çırak ise sonunda kaliteli bir sanatkara dönüşerek iktisadi-ticari sistemde topluma hizmet edirdi.

Geleceğin bir tüccarı, bir esnafı, bir sanatkarı ve ya devletin bir iktisatçısı bulunacağı ekonomi ortam için önce ahlaki eğitimde bulunmalıdır ki, toplumun her bir üyesine kendi gibi baka bilsin, benden değil, bizden yana olsun. Bunun için ilk önce şahsiyetin Ahilik kuralları arasında eğitimlenmesi vacip bilinir. Ahilikde sanatkâr, esnaf, tüccar ve ya bir iktisatçı yetiştirmek emek ve şahsiyeti bir arada bulunduran kalite üzerinde bulunur ki, bu sistemde evrensel olguların holografik biçimi gözükmemektedir. Bu ise yansıma olayı ile hayata geçmektedir. Ahi Evran eğitim sisteminde de, “Emek şahsiyeti, şahsiyet emeği yansıtmakta, her ikisi somut üzerinde sonuçlanmakta, şekil bulmaktadır. Bu yüzden ahilikte kişinin işi, fikri ya da eseri onun şahsiyetine delil kabul edilmektedir. Eğri elden doğru iş çıkmayacağı felsefesinden hareketle *Ahilerin öncelikle bireylerin bilgili, doğru, dürüst ve şahsiyetli olmalarına önem ve öncelik verilmektedir. Bu anlamda kalite, kaliteli şahsiyetlerin varlığıyla teminat altına alınmaya çalışılmaktadır.*”⁶ “Bilgi kalitenin dokusudur” ifadesindeki modellenme, Bilginin oluşturduğu bir hologramdan söz eder ki, burada soyutun somuta dönüşümü biçimlenmektedir. Bilgiyi verirken alınan çırağın sayının standartlara alınması ve ya ustanın üreteceği ürünün standartlara bağlı olması ve bu bilgi verilen alanın örtülü bir merkezde olması evrensel hesaplara dayanmaktadır. Örneğin: doğada bir çiçeğin oluşumu için onun önce gonca olması ve yavaş yavaş leçeklerin açılması ve kokusunu dışarı aktaran bir çiçek haline gelmesi ile bir memarın el sanatı ve ya çırak eğitimi arasında fark görülmemektedir. Nasıl ki, bir memar koyduğu her taşı ölçüğe uydurarak dikir, sanat örgütleri de aynı eğitim veriyor. Bir mimari eserin dikilmesi ile bir ustanın eğitimlenmesi süreci aynı bir hareket çizimi çiziyor. İster dikim unsuru olan taş, isterse de eğitimlenen çırak bir kere deyiş, işlem ve eğitimde tekrar değerlendirildiği için bir dikim ve bir eğitim süreci spiralvari hareketlerle hayata geçir. Bu ise doğada bir çiçek açılması ile ifade ettiğimiz evrensel hareketliliğin aynısını ifade etmektedir. Bu eğitim çiziminde 10 yaşından başlayan yamağın çırak, kalfa, usta olmasının ana kodları ise aşağıdakiler idi.⁷

- İnsan Profili çizmek,
- İnsanlık erdemleri ile donanmış adam olmak,
- Cemiyet adamı olmak,
- Ahlaklı adam olmak,
- Sorumluluk duygusu taşımak,
- Cesur adam olmak.

⁶ Hulusi Doğan, age. S.288

⁷ Kadir Arıcı. Global Dünyada Yaşamayı Başarmak İçin Bir Anahtar Olarak Ahilik Kültürü. II Ahi Evran-i Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu. Ankara 2007 S. 19-34

Bu süreçlerden geçim marheleleri spiralvari bir hareket çizgisi çiziyordu.

Evren dengesini ifade eden sinisoidal hareketlilik, yaşam sisteminde gidalanma ihtiyacından doğarak tüm sosyal hayatı içine alan ilişkiler dengesinin sinisoidini cizer. Evrensel hareketlilikteki dengesellik eşitlik kuralını ortaya çıkardığı gibi, sosyal denge de eşitlik ilkelerine dayanar. Eşitlik ilkesi ise Genel Ahlak Sistemi ile mevcut olmaktadır. Genel Ahlak Sistemi, evrende zarreciklerin hareketi ile başlayan, insanda ise dil, el, bel hareket sistemine dayanan ahlak kuralını oluşturur. Bu üçgen ahlak sistemi ise sosyal hayatın iş, ticara, sanat ve ya meslek gibi üçgen ahlak sisteminde bölünerek insanların evren kurallarına uyan sistemle yaşamını sağlar. Böylece evrensel hareket kanunu toplumsal iletişim kuralına yansiyarak kültürel ilişkilerden başka sosyal, siyasi, iktisadi ve ticari sistemlerle toplumsal yaşam dengesini sağlar.

Ahlaklılığın ne anlama geldiği bu iki nesnenin eşitlikten çıkarak birinin daha az ve ya çok olduğu sırada anlaşılır. Bu sebepten de Ahlak Sistemi denge sistemine bağlı olar. Bu modellerde eşitlik, adalet, hakk, hakikat ve ya gerçeklik(halal ve haram, nefsin korunması, saflık gibi ahlak faktörleri kendini muhafaza etmektedir. Kendini muhafaza eden ahlak, kavramlıktan pratik hayata geçirirken ise insanı ve toplumu korumaktadır. İnsan hayatına yansıyan bu sistem bir birine ihtiyaç duydukları için alış-veriş sisteminin içinde yaşayanların yaşam yolunu müeyyenleştirmektedir. Yani evrensel hareketliliği tanrısal kurallarla devam ettiren insanlar arasındaki alış veriş sistemi, toplumsal halal ve ya haram sistemi oluşturarak evrensel dengeyi etkilemektedir. Bu ise evrendeki bütün mevcudiyeti etkilemektedir. Bu sistemi bilen mutasavvıflar bu sebepten de insanlar arasındaki Alış Veriş Sisteminin halala bağlanma yollarının tatbikine hizmetde bulunmuşlar.

Günümüzde Eğitim, İktisat Ve Ticarada Bozulmuş Gaye –Denge

Sosyal toplumun oluşturduğu iktisadi ve. Bu sebepten toplumun bulunduğu her alanda dengeyi oluşturan faktörlerin mevcutluğuna ihtiyaç duyulur. Gurhan Uysal ve Soykut tarafından verilen⁸ Ahilik kurumlarını biçimlendiren beş faktör:

1. Ahlak, ticari ilişkiler

(Evren Modelin dengesellik kuralının yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Evren Hayır (İyilik) ve Şerin (Kötülük) dengesi ile mevcut olduğu gibi sosyal yaşam da, alış-veriş ilkesinin oluşturduğu denge kuralına dayanmaktadır. Toplumda bu dayanışma kültürel, sosyal, iktisadi ve ticari ilişkiler sistemi ile hayata geçir. Bu ilişkilerde dengesellik bozulursa, insanlar arası münasibet de bozulur.)

2. Ağıl,

3. Bilim,

4. Çalışma,

5. Eğitim

⁸ Gurhan Uysal. Türk iş ve meslek ahlakının tarihi ve kültürel boyutu olarak ahilik geleneği. Ahilik Araştırma dergisi, s. 108

bütünlükte ekonomi ve ticari sistemin oluşumunda dengeselliği oluşturan faktörlerdir ki, bu faktörlere dayanmayan iktisadi ve ticari sistem dengesiz ve haram üzerinde kurulacaktır. Günümüzde iktisadi ve ticari dengenin sağlanma yolunu Fateh Köksal⁹ “ahilik günümüz için ne ifade eder?” sorusunda gerekli olan beş ilkeyi göstermiştir. Bunlar:

1. Sosyal sorumluluk,
2. Rekabet ve tüketicinin korunması
3. Kalite ve standardizasyon
4. Toplam kalite yönetimi ve ahlak
5. Ahilikte mal, para ve servet

olan ilkelerdir.

Bu gün Avrupa ve Amerika şirket ve firmalarının iş prinsepinin hemen hemen Ahi'lik ilkeleri ile aynı olduğu lakin, en önemli ilkenin dikkata alınmadığı gözükmemektedir. Bu ilke Ahi'likte mal, para ve servet konusundaki değer sistemidir. Ahlak dengesinin en önemli noktası olan para ve servete münasibet bütünlükte toplum ve evrensel dengeyi poza bilecek güce maliktir. Bu sebepten de para kazanmanın denge sistemine uyması vacip konudur. Para kazanmayı gaye haline getirmenin Ahilik kurallarına zıt olduğunu Orhan Poyraz böyle izahında bulunmuştur: “Çünkü, vasıta olan para, gaye olan ahlaki değerler de vasıta haline gelir ki, bu durum son derece ahlaksız bir dünya görüşünün temeli olur.”¹⁰ Demek ki, bu günkü dünyamızdaki devletlerarası ekonomi rekabet, rekabet değil bir savaş haline gelmiştir ki, bunun da gayesi para olduğu için Ahlak dengesi bozulmaktadır.

Bu ise bizim Ahilik sisteminden uzak düşmeğimizden farklı olarak, Avrupanın bu sistemi yarımçık menimsediği ve bazı ilkeleri kendi çıkarlarına uydurarak hayata geçirdiği anlamına gelir. Bunun ezoterik anlamı ise günümüzde Avrupa ve Amerika iş preneplerindeki hareketliliğin toplumda güce çevrilmesinin aksi olarak evrensel hareketlilikle uyum sağlamamasıdır.

İnsanlararası münasibet dengesi bütünlükte Alış ve Veriş Dengesi olarak sosyal-kültürel ekonomik ve ticari alanların denge sistemini içine almaktadır. İktisadi denge ise gelir ve harclama ilişkisi olarak değer kazanmakta, Alış ve Veriş Sisteminin önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Alış ve verişin ahlak dengesine bağlılığını Ahi Evran bir ilim olarak değerlendirmiş ve söylemiştir: “Ey Ahî (Kardeşim)! Alış veriş ilmini bilmeyen, haram lokmadan kurtulamaz. Haram lokma yiyen ise ibâdetlerinin sevâbını *bulamaz. Zahmetleri hep boşa gider. Sonunda büyük azaba yakalanır ve pişman olur.*”¹¹ Ahi Evran alış veriş sisteminin halala bağlı olmadan denge sağlayamadığını öne koyarak, iktisadi ve ticari sistemlerin halala bağlanmasını vacip saymıştır ki, bu da devletçilik politikasına dönüşmüştür. Devletin milli iktisat politikasında esnaf ve tüccarların ahlaki sisteme

⁹ Fatih Köksal. Ahi Evran ve Ahilik. Kırşehir. 2006.s. 101-106.

¹⁰ Fatih Köksal. Age.(Orhan Poyraz. “Ahi Örgütleri”, I Uluslararası Ahilik Kültürü sempozyum bildirileri. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1996, s.143) s.105

¹¹ <http://www.biriz.biz/evliyalar/ea0150.htm>

dayanarak eğitilmesini toplumun temelini möhkemletmekte, toplum içi oğurluk, kandırmak, paragözlük gibi zararli keeyfiyetleri ortadan kaldırılmasının temelini koyuyordu. Bu sebepten de günümüz iktisadi ve ticari eğitim sistemlerinde bu ilkelerin yer alması gerekli sayılır.

Orta çağda Anadolu Türk'lerinin ekonomik ve kültürel yaşamında dürüstlük, dostluk, sevgi, yardımlaşma, hoşgörü, dayanışma, bilgi sanatla birleştiren Ahilik, günümüz için de iktisadi ve ticari sistemlerin halka hizmetini sağlamanın milli ideoloji yolu ola bilir. Türk toplumlarında alış veriş sisteminde oluşacak denge, ahlak dengesini sağlayarak evrensel hareketliliğin bir uzantısı olarak milli tefekkürü ısklandıracak. Yani Ahilik ilkeleri Türk toplumunda işçinin, çalışanın, üretenin, ticaret yapanın, ticareti yönetenin halal ve namuslu olacağını sağlayacağına yardımcı olacaktır.

Evrensel Hareketin Ahilik İlkeleri İle Korunması

Ahi Evran/Evren, XIII yüzyılda Anadolu'da toplumun sosyo-ekonomik-kültürel gelişimini sağlamak amacıyla kurduğu örgütlerde esnaf ve sanatkarlığı hızla geliştirmiş tasavvuf bilginlerinden biridir. Tasavvuf bilgini olarak "İşbirliği, Güc ve Dayanışma" örgütleri yaratmasının esas sebebi Evrensel Sistemin hareketinin insanlar tarafından kusursuz- gerçekce devam etmesini sağlamak olmuştur. Bu amaçla kurulan örgütler "fikir ve hareketin hayirli işe çevirme" ilkesi ile çalışmış, örgütler arası nezaret- kontrol bağlarla bütünleştirilmiş ve "Fikir-Hareket-İş" üçgen sistemini evrene taşımıştır.

Evrenin "Hiç"ten yaratılışının üçgen sistemden başlayarak bircins Piramit-tetrahedron oluşturan "Mutlak Varlık Nokta"da çevresel bütünleşmesi ve bu "Mutlak Varlık Nokta"dan başlayarak evrenin(ikinci çemberin) açılımı Tanrısal Zahmet ve İş sonucu ortaya çıkmıştır.

Evrene "Hareket, Güc ve Bilgi" nesnelerinin aktarımını sağlamış Mutlak Vahit, içinde üçgen sistemi bulunduran tetrahedron'u evrenin her yerine taşıyarak kusursuz bünye çizmektedir. Gerçekliği-Hakikat'ı ifade eden bu tetrahedron, evrenin her katına gerçekliği aktarmaktadır. İnsan bu Evren Modelde bir yansıtma sistemi (Ayna) olduğu için, onun sosyal hareketi de Hakikat-Gerçeklik tetrahedron'unun yansıtmasıdır. Bu yansıtmanın Hakikat'ı tahrif etmeden (yalana çevirmeden) yansıtılmasının vacipliği evrensel sistemin mevcutluk ilkesi olduğu için, tasavvuf bilginleri zahmete önem vermişler. Zahmet, hayirli işin helali haramdan ayıran nesnesi ve hayirli işe bağlı bereketin (rizkin) mayasıdır.

Evrenin yapılanması, mevcut olması ve daimayaşar olması Tanrı'nın "Hareket, Zahmet, İş" üçgenine bağlı olduğunu ifade edir. Türk halkının Ata Sözü olan "senden hareket, benden bereket" değerindeki ezoterik yapıya bağlı olan "Hareket, Zahmet, İş" üçgeninin Ahi Evren tarafından İnsanlara aktarılması, onun "Tanrı Evren-İnsan" üçgen sistemine hizmeti olmuştur. Ahi Evren'in tasavvuf bilgini olarak evrensel hareketliliğe hizmetle Hakikat arayışı, onun ve tarikatının isimlerine de yansımıştır. Bilginin ismi devri

hareketi¹² ifade eden Evren, tarikatı ise Ahi(kardeşim, eli açık, comert¹³) kelimesi olarak “evrenin hareketi” gibi bütünlüğü ifade etmiştir.

Halkın eğitilendirilmesi görevini almış tasavvuf bilginleri Mevlana Rumi, Hacı Bektaş Veli ve Ahi Evran bir olarak hizmette bulunmuşlar. “O devrde Mevlana kamu yöneticilerini, Hacı Bektaş Veli köylü ve göçebeleri, Ahi Evran da esnafı eğitmiş ve olgunlaştırmıştır.”¹⁴

Evrensel sırlardan ve bu sırların oluşturduğu sistemden anlayan bilginlerin halkı eğitilme çabası onu gösterir ki, Yerdeki düzenin evrensel düzene uyum sağlaması yaşam için en önemli şartlardan biridir. Bu şartın hareketliliğe bağlılığı ise evrensel yaşamın anahtarının hareket olduğunu ortaya koyuyor. Gidilen Sema ve Semah’larla kamu yönetiminin, çiftçinin sanatkar ve tüccarın hareketi arasındaki bağlılık kuran bilginler, evrensel hareketliliğin devri süreçlerini de dikkata almış, devrin oluşturduğu sarmallardaki hareket farkındaki mana bütünlüğünü korumuşlar.

Sema giden Semazenin evrenin her zarresinin devrini ifade eden hareketi ile, bir çiftçinin, esnafın ve yönetimçinin hareketi dış görünümce farklı görünse de, iş mana aynılığı oluşturmaktadır. İnsanların yaşam için sağladığı “Hareket, Zahmet, İş” üçgen sisteminin yansıması olan “İşlemezsin tişlemersin” Ata sözü Türk insanını evrensel hareketliliğe bağlamaktadır. Bizim düşüncemizde yalnız insanların güncel hayatta yaşamını sağlayan “Hareket, Zahmet, İş” üçgen sisteminin Tanrısal sistem olarak evrensel hareketin kesilmezliğini sağlaması, şu ana kadar sade insanlar tarafından düşünülmemektedir. Tasavvuf bilginlerinin evrensel sırların bir kısmına sahiplenmesi Yer yüzünde canlıların, özellikle insanın fonksiyonunun neden ibaret olduğunun içsel manasını bildiklerinden haber verir. Görülecek işin ve ya hareketliliğin zahmete bağlılığı Hak ve Gerçeklik Sistemine aitliğinden söz ediyor.

Evrendeki harekete dikkat edersek, bu hareketin her an “ölüm ve olum”la sonlandığı ve devam ettiğini kabul edebiliriz. Tanrı’nın kusursuz yarattığı evrenin aynı anda ireli ve geri hareketle mevcut olması, bu hareketliliğin bir noktada değil, bir nokta çevresinde sarmallar oluşturarak devam etmesini gösterir. Bu sarmallar oluşturan devri hareket canlının(özellikle, insanın) nefes almasında, kanın kalbi daha çalıştırmasında kolay anlaşılmaktadır. İnsan nefes alarak yaşıyor, ama aynı zamanda insan nefes vererek yaşıyor. Biz nefes vermeden, yeni havayı udamarık, yani nefes alamarık. Demek nefes vermeğin, nefes alma, kadar önemi vardır. Bizim hayatımız o zaman söner ki, nefes veriler, ya alınmaz, ya da tersine. Her çöküşün bir kalkışı, her gecenin bir gündüzü olmasa hayat devam edemez. Hayat devam edemezse evren mevcut olamaz. Bu bakımdan her canlının yaşamı evreni mevcut eden hareketin devamlılığıdır anlamına

¹² Günşen, Ahmet,(2007). “Ahi Evran” Adinin Anadolu Ağizlari Ve Coğrafyasında Kazandığı Farklı Anlam Ve Şekiller. II Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, S.244

“13 yüzyılın sonlarıyla 14 yüzyılın başlarında yazıldığı sanılan İbni Mühenna Lügati’nde evren biçimiyle geçen kelimeye “üzerinde yıldızların döndüğü gök, felek” anlamı verilmiş, eserin yayımlayıcısı tarafından da kökeni hakkında “bu sözün’dönmek, çevirmek’ manalarında olan ‘evren-evürmek, evrülme’ fiilleriyle ilişkisi vardır.” notu düşürülmüştür.(Taymas, Artullah, 1988. 31-32.)”

¹³ Uysal, Gurhan, (2004). Türk İş Ve Meslek Ahlakının Tarihi Ve Kültürel Boyutu Olarak Ahilik Çeleneği. Ahilik Araştırma Dergisi(AHAD), yaz sayı 1, Ankara, s. 107.

¹⁴ Uysal, Gurhan, age, s.112.

gelir. İnsan evrenin mikro modeli değerini kazanmıştırsa, yalnız nefes alıp-vermesi değil, Yerdeki yaratıcılık kabiliyetine göre de evreni etkilemektedir. İnsanın hareket sistemi Hacı Bektaş Veli'nin izahında "El, Dil, Bel" üçgeni, Ahi Evran izahında "El, Dil, Bel, Göz" dörtgen ile, verilmiştir. Bu sistemdeki hareket bütünlükte edeb kavramını oluşturmaktadır ki, Mevlana heyvanla insan arasındaki farkın edeb olduğunu söylemiştir. Demek ki, insanda evren hareketliliğine gerekli olan(edeb) insanların hareketi ile tenzimlenmektedir.

Tasavvuf bilginleri insanların yalnız hayatlarını sürdürmek için devam ettirdiği güncel hareketliliğin edebe bağlılığının tamin edilmesine hizmeti, aslında evren hareketine gerekli olanı ona vermektir. Başka sözle evrensel hareketliliğin gerçek yolu ve hızıyla harekete hizmettir.

Evrendeki hareket her An "olum-ölüm-olum" üçgen sistemle devam edirse ve bu hareketlilikte evrende her An yaratılan bir Varlık ve ya mahv olan bir varlık varsa, evrenin hareketinin bir sonucu vardırırsa demek ki, bu da bir işdir. Hem de en büyük iştir. Yani bu, evreni yaratan ve bu yaratılışı devam eden Tanrı, tanrisal hareketle tanrisal iş görür demektir. Tanrisal hareketlilik Gerçek ve Hakka bağlı olduğu için her nesneyi yerinde yapılandırır. Bu iş, tanrisal zahmetle mümkün olur. Zahmetle görülen iş helal sonuca varır. Yani görülen iş gerçeğe, Hakikata bağlanır.

Demek ki, Yer yüzünde yaşam şartları ve kuralları insanların yarattığı değil, tanrisal kurallardır. Yaradan zahmetle her an işlediği için, yarattığı insanı da bu hareketliliğin devamcısı olarak taratmıştır.

Bu kanunlar tasavvuf bilginlerine Yerdeki görevlerinin ne olduğunu anlatmaktadır. Bu bakımdan toplumun eğitim kuralları ve sistemi onlar tarafından idare olunmuştur.

EDEBİYYAT

Özkan, H. F., (2011). Eşrefoğlu Rumi Divanında Dört Kapı, Kırk Makam, www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/59_20110818115246.pdf

Hulusi Doğan, Günümüz İşletmecileri İçin Ahilik Kültüründen Örtülü Bilginin Gelişim Ve Paylaşım Örnekleri. I Uluslararası Ahilik kültürü ve Kırşehir Sempozyumu. Kırşehir. I CİLT. S.285-306

Kadir Arıcı. Global Dünyada Yaşamayı Başarmak İçin Bir Anahtar Olarak Ahilik Kültürü. II Ahi Evran-i Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu. Ankara 2007 S. 19-34

Gurhan Uysal. Türk iş ve meslek ahlakının tarihi ve kültürel boyutu olarak ahilik geleneği. Ahilik Araştırma dergisi, s. 108

Fatih Köksal. Ahi Evran ve Ahilik. Kırşehir. 2006.s. 101-106.

Fatih Köksal. Age. (Orhan Poyraz. "ahi Örgütler", I Uluslararası Ahilik Kültürü sempozyum bildirileri. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1996, s.143) s.105

<http://www.biriz.biz/evliyalar/ea0150.htm>

Günşen, Ahmet,(2007). “Ahi Evran” Adinin Anadolu Ağızları Ve Coğrafyasında Kazandığı Farklı Anlam Ve Şekiller. II Ahi Evran-I Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, S.244
“13 yüzyılın sonlarıyla 14 yüzyılın başlarında yazıldığı sanılan İbni Mühenna Lüğati’nde evren biçimiyle geçen kelimeye “üzerinde yıldızların döndüğü gök, felek” anlamı verilmiş, eserin yayımlayıcısı tarafından da kökeni hakkında “bu sözün’dönmek, çevirmek’ manalarında olan ‘evren-evürmek, evrülme’ fiilleriyle ilişkisi vardır.” notu düşürülmüştür.(Taymas, Artullah, 1988. 31-32.)”

Uysal, Gurhan, (2004). Türk İş Ve Meslek Ahlakının Tarihi Ve Kültürel Boyutu Olarak Ahilik Çeleneği. Ahilik Araştırma Dergisi(AHAD), yaz sayı 1, Ankara, s. 107.

Aliyeva M.A., (2009). Yunus Emre Siirlerinde Evrensel Model Çizimi. I Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildiri Kitabı (08-10 ekim 2008), Aksaray, s. 33-39

<http://www.renkliweb.com/soru-cevap-2/kantar-nedir-ne-demektir.html>

YAŞAYAN BİR MÜBADELE EKONOMİSİ ÖRNEĞİ: “ÖRÜDEN TUTMA KARDAŞLIK”

Metin ÖZARSLAN*, Hicran KARATAŞ**

ÖZET

Karşılıklılık, akrabalık, evlilik veya diğer yakın bireysel bağlarla bağlanmış toplumsal eşitler arasındaki mübadeledir. Ekonomik bir kurum olarak mübadele günümüzde de varlığını sürdürmekte, özellikle paranın alış-verişte yoğun olarak kullanılmadığı cemaat tipi mahallî topluluk yapılanmaları içinde karşımıza çıkmaktadır. Mübadele, karşılıklılık ilkesine dayalı olarak gerçekleşen bir ekonomi pratiğidir. Mübadelenin ekonomik bir kurum olarak varlığını sürdürdüğü topluluklar temelde kapalı ekonomi sistemine dâhildirler. Bu sistemde üretici kendisinin ihtiyaç duyduğu üründen fazla miktarda üretmektedir. İhtiyacı olan kadarını kendisi için ayırdıktan sonra kalan fazlalığı da diğer ihtiyaç duyduğu fakat üretmediği ürünler için elinde tutmaktadır. Kastamonu Çatalzeytin ilçesine bağlı köylerde günümüzde de geçerliliğini koruyan ve karşılıklılık/denklik esasına bağlı bir olarak sürdürülen “Öründen tutma kardaşlık” temelde ekonomik dayanışmaya dayalı olarak aralarında kan bağı olmayan iki kadın arasında söze dayalı bir antlaşmayla gerçekleşen ekonomik bir ortaklıktır. Bu bildiride, bu ekonomik dayanışma örneği ele alınmıştır.

Giriş

Bilindiği gibi “halk ekonomisi”, halkın, geçim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaratıp geliştirdiği veya edindiği üretim ve tüketim biçimlerini, alışkanlıkları, davranışları ve bu süreçte kullandığı geleneksel yol, yöntem, araç ve gereçlerin tümü halk ekonomisi adını alan bilgi dalında incelenir. Halk ekonomisi öncelikle toplayıcılık, avcılık, balıkçılık, hayvancılık, arıcılık, yaylacılık, göçebelik, bağcılık, bahçıvanlık, meyvecilik, çiftçilik, değiş-tokuş ticaretini, çerçiliği, her türlü alış-veriş, esnaflık ve işçilik gibi temel üretim ve tüketim biçimlerini ve bütün bunların değişen zamana göre uğradığı değişimleri ele alıp inceler.

Tipik bir halk ekonomisi örneği olan “Öründen tutma kardaş” da iki kadın arasında ortaya çıkan bir uygulamadır. Mahalli söylenişle “Öründen tutma kardaş” olmak üzere sözlü olarak yapılan bu ortaklığın neticesinde taraflar [iki kadın] ekonomik olarak birleşmekte ve bu antlaşmadan itibaren ölüme kadar birbirlerinin eksikliklerini tamamlamaktadırlar. Karşılıklılık bir ölçü veya zaman esas alınmamakla birlikte temelde ihtiyaç duyulan nesnenin miktarı ve bu ihtiyacın giderilmesi gereğinin duyulduğu zaman denklik olarak kabul edilmektedir. Çalışmamızda bu ekonomik ortaklığın gerçekleşme ve yürütülmesi zemininde analizi yapılacak ve bir halk ekonomisi örneği olarak ihtiyaçların karşılanmasına dayalı bu ortaklığın kültürel sürekliliği hakkında bilgi verilecektir.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi

Geleneksel çevrede halkın, hayatı yazılı belgelere dayalı olmayan bir dizi şifahi antlaşma ve uygulamalar esasına dayalı olarak sürdürülür. Halk ekonomisinde belli başlı esas değişim ve değişimde denklik olarak şekillenmektedir. Ekonomik olarak ihtiyaç duyulan nesnelerin, paradan ziyade ekonomik mübadele aracı, olarak işlerlik kazandığı topluluklarda görülmektedir. Diğer bir adlandırmayla karşılıklılık¹ olarak da bilinen bu ekonomik sistem akrabalık, evlilik ya da diğer yakın bireysel bağlarla bağlanmış toplumsal eşitler arasındaki mübadeledir. “Toplumsal eşitler arasında ortaya çıktığı için takım ve kabile halinde yaşayan avcı- toplayıcılar, bahçe tarımcıları ve çobanlar gibi daha eşitlikçi toplumlarda etkilidir” (Kottak 2001: 378).

Toplumsal eşitler arasındaki sözlü sözleşme öncelikli olarak rızaya dayalı olup sözleşmenin yürütülmesi eşitliğin işlerliğine bağlı olarak mümkün olabilmektedir. Durkheim’e göre bu tip sözleşmelerde rıza sözleşmenin ana etkenini oluşturmamaktadır. “Eşitliğin sözleşmelere kural olabilmesinin zorunlu ve yeterli koşulu sözleşenlerin eşit dış koşullar içinde bulunmalarıdır” (Durkheim 2006: 437).

İşbölümünün sınırlı, üretimin az ya da yetersiz olduğu küçük ve yerel topluluklarda üretilen malların fazlası üretilmeyen ihtiyaçların karşılanması için elde tutulmakta ve takas yapılmaktadır. Bir başka ifadeyle “küçük ve ilkel toplumlarda üretim mallarının el değiştirmesi karşılıklı paylaşma adı verilen bir ilkeye göre yapılır” (Güvenç 1996: 204) anlayışı söz konusudur. Ekonomik mübadelede, karşılıklılık, karşılıklı paylaşma anlamsal olarak temelde aynı anlamlara gelmekle birlikte bu sistemde geçerli olan bazı kurallar mevcuttur.

Mübadele edilen nesneler bireysel ilişkiler bazında ele alındığında, kana yani akrabalığa veya sadece bireysel anlamda yakınlığa işaret eden gruplar veya şahıslar arasında gerçekleşmektedir. Mübadele edilen nesneler veya mallar ihtiyaç duyulan nesnelerdir. Bu nesneler için karşılıklılık beklenmekle birlikte miktara veya değişimin gerçekleştiği zamana dair bir muhasebe söz konusu değildir. Mübadele edilen nesnenin denkliği ihtiyaca ve ihtiyacın duyulduğu zamana bağlıdır.

Türk kültür tarihine bakıldığında; Hunlardan günümüze, Türklerin tarihte alış verişte mübadeleye sıkça başvurdukları kaynakların ışığı altında sabittir. Türkler tarihsel süreklilik içinde mübadelede esas olarak ihtiyacı ön sıraya koymuşlardır.² Bu bağlamda ekonomik mübadelenin temel koşulu ve denkliğin asıl nesnesini ihtiyaçların oluşturduğu görülmektedir. İhtiyaç duyulan nesnelerin karşılanması için kendi ellerinde fazladan bulunan ürün bu vesileyle değişime tabi tutulmaktadır.

“Türk devletleri komşu milletlerle başta at olmak üzere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk, hayvanî gıdalar satarlar³ karşılığında hububat ve giyim- kuşam

¹ Karşılıklılık üç derecede işleyen ekonomik bir sistemdir. Genelleştirilmiş, dengeli ve negatif. Genelleştirilmiş karşılıklılık, çok yakın bireysel bağlarla bağlı bireyler arasında gerçekleşen bir mübadeledir. Dengeli karşılıklılıkla gereksinim ve toplumsal bağlarda uzaklık artmaktadır. Negatif karşılıklılıkla ise toplumsal uzaklık en üst seviyelerdedir. Detaylı bilgi için bakınız: (Kottak 2001: 378-380).

² Türklerin Ticari hayatlarında ekonomik mübadeleye başvurmaları ve bu esasta yapmış oldukları ticari antlaşmalar hakkında detaylı bilgi için bakınız: (Kafesoğlu 1997: 312-313).

³ Kafesoğlu (1997), bu alış veriş için “satarlardı” sözcüğünü tercih etmiş olmakla birlikte anlaşıldığı gibi alışverişte para değil denklige dayalı nesneler kullanılmaktadır.

eşyası alırlardı. Asya Hunları, Göktürkler, Uygurlar Çin ile Batı Hunları da Bizans ile bu esaslarda ticaret antlaşmaları yapmışlardı. Türklere Çin'den pirinç, ipek, ipekli kumaş, hububat; Roma ve Bizans'tan da diğer ihtiyaç maddeleri gelir. Türkler de onların eksiklerini tamamlarlardı" (Kafesoğlu 1997: 312).

"Öruden Tutma Kardaşlık" Ortaklığı

Örü kelimesi, otlak, mera, çayır (Dilçin 1983: 169) anlamına gelmektedir. Anadolu'da otlak manasında kullanılan "örü" kelimesinin Türk lehçelerinde köyün veya avulun hemen yakınındaki otlığa verilen bir isim olduğu bilinmektedir (Ögel 2000: 28). Başka bir deyişle otlak ortağı anlamına da gelen bu kelime bir ortaklığa işaret etmektedir. Diğer yandan Divan-ı Lugat-ı Türk'te aynı kelime "öğdeş örü tartar" yani "karındaşlar birbirlerine karşı muhabbet besler yardım eder" (Atalay, 2006: 382) şeklinde geçmektedir. "Örü" kelimesinin muhabbet ve sevgi anlamlarında deyiş içinde geçmesi de "örüden tutma kardaşlık" adı verilen bu kurumun hem muhabbete hem de yardımlaşmaya dayalı bir ortaklık olması göz önünde bulundurulduğunda oldukça düşündürücüdür.

Sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın bugünde yaşayan bir örneği olarak Örüden Tutma Kardaşlık halk ekonomisi bakımından mübadele ekonomisinin söze dayalı olarak tesis edilen bir ortaklık türüdür. Örüden Tutma Kardaşlık bugün Kastamonu Çatalzeytin ilçesinin köylerinde işlerliğini sürdüren bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlçeye bağlı kırkbir köy bulunmaktadır. Çatalzeytin köylerinde tarım ve hayvancılığa dayalı geçim örüntüleri hali hazırda sürdürüldüğünden dolayı alış verişte para, çarşı veya pazarda geçerlidir. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan ilçede Pazar günleri umumi pazar kurulmaktadır. İlçenin köylerinden yürüyerek ya da çeşitli vasıtalarla ilçeye inen köylüler kendi ürettikleri çeşitli gıda ve giyim kuşam maddelerini yanlarında getirmekte ve bu pazarda mübadele etmek suretiyle çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.⁴

İki kadın arasında gerçekleşen bu anlaşmanın önkoşulu iki kadın arasında ekonomik zenginlik bakımından birbirine eşitlik ve iki kadın arasında duygusal ve düşünsel olarak uyumun hâsıl olmasıdır. Karşılıklı rızaya ve ekonomik varsıllık bakımından eşit koşullara sahip olmak durumunda gerçekleşen bu ortaklık söze dayalı bir ekonomik sözleşmedir. Bununla birlikte Örüden Tutma Kardaşlık antlaşması paylaşılmış deneyim ve yükümlülük bilincinin taraflarda hali hazırda var olmasını gerekli kılar.

Emil Durkheim'in (2006: 438) de vurguladığı şekliyle sözleşenlerin rızalarını bulunması onları bağlamak için kâfi bir gerekçeyi oluşturmamaktadır. Dolayısıyla kurulan bağ, rızadan çok belli törenlere (karşılıklı söz verme, teklifin yapılması ve teklifin kabul edilmesi), kimi deyimlerin kullanılmasına (Örüden Tutma Kardaşım örneğinde olduğu gibi) ve deneyime dayalı olarak tesis edilmektedir.

⁴ On yumurtaya karşılık bir kilo pirinç, bir torba kavrulmuş mısır unu karşılığında iki torba pirinç gibi değişim esasları bugün de pazar esnafı ve köylü arasında ihtiyaçların karşılanmasında güncelliğini korumaktadır.

Örüden Tutma Kardeşliğin törensel yapısı basit bir seyir gösterir. Duygusal ve düşünsel uyumun neticesinde hâsıl olan arkadaşlığın ileri evrelerinde taraflardan biri diğerine

“Örüden tutma kardaşım olur musun” der. Sonra örneğin Ağustos Ali’nin karısı “olurum” derse artık ahretlik gibi birbirlerine taşırlar. O öbürünün eksiğini taşıır öbürü de onun...” (Taşkıran, 1958). şeklinde “örüden tutma kardaşlık” teklifinde bulunmaktadır. Böylece örüden tutulan kardeş, halk kültüründe “ahretlik” olarak da bilinen bir sanal akrabalığa da gönderme yapmaktadır. Örüden kardeş olan iki kadın antlaşmanın ardından -taraflardan birinin ölümüne kadar- söz konusu antlaşmalarına sadık kalmaktadırlar. Bu yönüyle “ahretlik”le antlaşmanın hüküm sürdüğü zaman bakımından benzeşmeler göstermektedir.

“Örüden Tutma”, iki kadın arasında kan bağının olmamasına vurgu yapan bir ifadedir. Kan ve sütkardeşliği ilişkisinden farklı olan bu ifade, daha çok kardeşliğin ekonomik boyutuna göndermede bulunmaktadır. Aslında kan bağına dayalı olmayan bu kardeşliğin hali hazırda olmadığı yani sanal bir bağla kardeşliğin tesis edilmesi söz konusudur. Bu husus kaynak kişilerin ifadelerinde kendini şu şekilde gösterir:

“Örüden tutma yani örüden. Aslında yok yani. Ama örüden. Yoktan çıkan kardeş bir yerde... Örü yani meradan tutma. Gerçekte kardeşi değil de destekçisi eksiğini tamamlayıcısı yani. Örü diye hayvanların otlatıldığı meraya deriz. İşte bu kardeş de oradan bulmadır. Aslında yok da örüden kardaşı deriz. Böyle olunca ana baba kardaşlığı değil zor gün kardaşlığı yani...” (Demir 1959).

Örüden Tutma Kardeşlik antlaşması, taraflar arasında kabul edildikten sonra taraflar birbirlerinin eksikliklerini ve gereksinim duydukları nesneleri gidermek yükümlülüğünü üstlenmektedirler. Bu antlaşmada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da tarafların kadın olmalarıdır. Gelenekte erkekler arasında örneğine rastlanılmayan bu kurum Kastamonu Çatalzeytin köylerinde sadece kadınlara mahsus bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar arasında bu nevide ortaklaşa yürütülen halk ekonomisi örneklerine Anadolu’nun birçok yerinde rastlamak olasıdır. Kadınların kendi aralarında tertip ettikleri altın ya da çeyiz günlerinden dar anlamıyla geleneksel kooperatifçiliğin bir şekli olarak düşünebileceğimiz hab veya değişik/denişik⁵ geleneğine kadar çeşitlenen ekonomik ortaklıklardan söz etmek mümkündür. Bu neviden ortaklıkların kadınlar elinden yürütülmesinin sebepleri hem köy ortamında üretimin kadınların emeğine dayalı olmasıyla hem de ihtiyaç tespitinin kadınlar tarafından daha net bir şekilde ortaya konulmasıyla ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır. Ev ekonomisi içinde beslenmeden, giyim-kuşama tüm ihtiyaçlar kadın tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda bu ortaklıkların kadınlar tarafından yürütülmesi doğrudan, emek ve ev içi ihtiyaçların farkındalığıyla ilişkilidir.

Bu neviden ortaklıkların oluşturulması için evli kadınların eşlerinden müsaade almalarına gelenek içinde gerek görülmemektedir. Hâlihazırda hab, sütkardeşliği, örüden

⁵ Ailelerin belirli bir düzen içinde ödünç süt alışverişiyle ve süt ortaklığıyla, imece usulüne dayalı süt toplamak amacıyla bir üretim kooperatifi gibi işleyen, kadınlar arasında yapılmış bir ekonomik ortaklık olan hab, değişik/denişik hakkında detaylı bilgi için bakınız: (Kutlu 1986: 30; Düzgün 1991: 49-51; Özarslan 2005: 54-59).

tutma kardaşlık gibi temeli hem sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya hem de halk ekonomisine dayanan antlaşmalar gelenek içinde kadın işi olarak düşünüldüğünden erkeklerin bu tip yapılar içinde müsaadelerine başvurulmamaktadır. Buna karşılık kirvelik, musahiplik, kan kardeşliği gibi sosyal yardımlaşma ve ekonomik dayanışma kurumlarında erkeklik vurgusunun ön planda olduğu, kardeşlik antlaşma ve ritüellerinin erkekler elinden yürütüldüğü bilinmektedir.

Öründen Tutma Kardaşlık ortaklığının bir başka boyutu da anlaşmanın kabulünden itibaren taraflardan birinin ölümüne kadar sürüyor olmasıdır.

“Öründen kardaş tuttuğum ölesiye kadar ya da ben ölesiye kadar öründen kardaşız. Öründen tuttuktan sonra bir ev iki ev olur. Neyse eksigi bizde varsa tamam ederiz. Benim mısır unum yoksa öründen tutma kardaşım bana mısır götürür. Onun neyi yoğusa ben de ona götürürüm. Bizden biri ölürse o zaman bozulur. Çocuklarımız ya da gelinlerimiz isterse aralarında anlaşır. Ama bizim ki ölünce biter” (Demir 1940).

Bu yönüyle, daha önce de vurgulamış olduğumuz gibi “ahretlik”le, antlaşmanın geçerliliğinin taraflardan birinin ölümüyle bozulması bakımından müsterektir. Hayatlarının bir noktasında kendisine “öründen tutma kardaş” bulan kadınlar ekonomik kardeşlik antlaşmasından; ortakların birinin ölümüne kadar olan süreçte ekonomik olarak ortaklırlar. Bu ortaklıkta para kullanılmamakta, tarafların gereksinim duyduğu mallar ve nesneler mübadele edilmektedir.

“Öründen tutma kardaşlık” kurumunun işlevi yardımlaşma ve halk ekonomisine katkı sağlamaktır. İşlevsel olarak bireyin toplum içinde yalnızlaşmasına mani olurken ekonomik olarak da ihtiyaçlarının karşılanması ile birey ekonomik yeterlilik düzeyine ulaşabilmektedir. Bu bağlamda birey ait olduğu topluluğun tüm bireylerine ihtiyaç halini ifşa etmeksizin gereksinimlerini temin edebilmektedir. Sosyal yanılla, öründen tutma kardaşlığı ile aralarında tesis edilmiş muhabbet ve güven duygusuyla birey sosyalleşmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak Kastamonu Çatalzeytin ilçesine bağlı köylerde bugün de güncelliğini koruyan bir ekonomik ortaklık olan “Öründen Tutma Kardaşlık”, kadınlar arasında söze dayalı olarak yapılan bir ekonomik ve ticari kardeşlik antlaşmasıdır. Bu ortaklığın ön koşulu iki kadın arasında duygusal yakınlığın ve uyumun var olmasıdır. Bir sonraki aşamada sözlü bir şekilde öründen tutma kardaşlık teklifinin kabulüyle gerçekleşen antlaşma taraflardan birinin ölümüne kadar bozulmamaktadır.

Bu antlaşmanın akabinde iki kadın ellerindeki mal ve nesneleri ihtiyaçlar ve ihtiyacın vuku bulduğu zamanı esas kabul ederek birbirlerinin eksikliklerini tamamlamaktadırlar. Bu değişimde değiş tokuşta para bir alışveriş aracı olarak kullanılmamaktadır. Değişime yalnızca mallar ve nesneler tabi tutulmaktadır. Kan veya süt kardeşliğinden çok başka olarak Öründen Tutma Kardaşlık ekonomik ticari bir kardeşlik olup bu kardeşliğin temelinde eşitlik ve ihtiyaçlar bulunmaktadır. Taraflardan birinin beslenme ve gıda maddelerinden, giyim kuşam nesnelerine kadar her türlü temel ihtiyaçlar antlaşma gereği temin edilmektedir.

Ekonomik mübadele, karşılılık, denklik veya ticari kardeşlik olarak da adlandırılabileceğimiz Öründen Tutma Kardeşlik antlaşmasıyla birey toplum içinde yalnızlaşmaktan kurtulmakta, ihtiyaçları da bu antlaşma vesilesiyle doyum noktasında öründen tutma kardeşi tarafından karşılanmaktadır. Bugün de güncel bir şekilde işlerliğini devam ettiren “öründen tutma kardeşlik” bu haliyle bir ölçüde bireyin sosyal ve ekonomik açıdan refahını garanti altına almaktadır.

KAYNAKLAR

- ATALAY, Besim, (2006), Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lûgat-ı Türk, C. III, Ankara: TDK Yay.
- DEMİR, Cemile, (1940), [Çiftçi, Çatalzeytin Sumay Köyü, 72 yaşında, Okuma yazması yok] ile yapılan görüşme. Görüşmenin ses kayıtları ve deşifre edilmiş metinleri HK arşivindedir.
- DEMİR, Sevim, (1959), [Ev Hanımı, Çatalzeytin Yunuslar Köyü, 53 yaşında, İlkokul Mezunu] ile yapılan görüşme. Görüşmenin ses kayıtları ve deşifre edilmiş metinleri HK arşivindedir.
- DİLÇİN, Cem, (1983), Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara: TDK.
- DURKHEIM, Emile, (2006), Toplumsal İşbölümü, [Çev. Özer Ozankaya], İstanbul: Cem Yayınevi.
- DÜZGÜN, Dilaver (1991), “Geleneksel Bir Yardımlaşma Kurumu Hab”, Milli Folklor, C.2, S. 11, s.49-51.
- GÜVENÇ, Bozkurt, (1996), İnsan ve Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1997), Türk Millî Kültürü, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- KOTTAK, C. Phillip, (2001), Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- KUTLU, M. Muhtar, (1987), “Şavaklı Türkmenler’de “Hab” Geleneği”, Türk Kültürü, S. 273, s. 30.
- ÖGEL, Bahaeddin, (2000), Türk Kültür Tarihine Giriş 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ÖZARSLAN, Metin, (2005), “Bir Halk Ekonomisi Örneği Olarak “Hab” ve “Değişik/Denişik” Geleneği ve İşlevleri”, Türkbilig, S.10, s. 54-59.
- TAŞKIRAN, Mustafa, (1958), [Torna Tesviye Ustası, Çatalzeytin Sekicek Köyü, 54 yaşında, İlkokul Mezunu] ile yapılan görüşme. Görüşmenin ses kayıtları ve deşifre edilmiş metinleri HK arşivindedir.

TARİHİ VE DİNİ BAĞLAMDA İSLAM VE İKTİSADİ GELİŞME

Muammer GÜL*

GİRİŞ

Burada sizlere “Tarihi ve Dini Bağlamda İslam ve İktisadi Gelişme” adlı bildiriği sunacağım. İslam ve iktisadi gelişme arasında, gerek İslam’ın doğduğu coğrafyanın tarihi mirası gerekse bu tarihi mirasa atıfta bulunan İslam’ın bakışı açısından doğrudan bir ilişki vardır.

Bu konunun seçilmesinin amacı, Müslüman toplumların kadim mirasın sentezi ile kurdukları medeniyetin ışığında, İslam ile iktisadi gelişme arasında zıtlıklar kuran oryantalist bakışın bir kritiğini yapmaktır. Aslında iktisadi alanda da İslam’ın terakkiye engel olmadığı genel bağlamı ile birçok çalışmalar yapılmıştır. Bugün Türkiye ve İslam âleminin dünyadaki konumu, yapılan çalışmalar ve yaklaşımlar açısından yeniden değerlendirmeler gerekli gibi görünmektedir.

Bu çalışmada İslam öncesi Arap edebiyatına dair el Muallakatü’s-Seba, Kur’an, Hadis külliyatları, İslam tarihi ile ilgili ana kaynakların yanında çağdaş araştırma eserleri ve çalışmalardan istifade edildi. Öncelikle İslam öncesi Arabistan’ın ticari-iktisadi kurumlaşması ele alınacak, daha sonra bu tarihi mirasa atıfta bulunan Kur’an ve Sünnet ışığında İslam’ın dünyaya nasıl baktığı, nasıl bir ekonomik anlayışı yansıttığı, şehirleşme, tasavvuf ve kadının ekonomik hayattaki yeri ortaya konacaktır.

1- TARİHİ MİRAS

İslâm öncesi Arabistanı, kabilevi bir toplum yapısı ve ortak mülkiyete dayanan düşük düzeydeki bir ekonomik hayat alanı ile hayat standardı yüksek fakat gelir dağılımının gayri âdil olduğu çevre bölgelerden meydana geliyordu. Ticaretin temel meşgale olduğu bu ikinci alanda, daha kompleks bir sosyal yapı ve liberal bir ekonomi geçerliydi.¹

Arabistan güneyde Sebe, Main ve Himyer ve kuzeyde Petra, Palmiri (Tadmür), Gasan ve Hire gibi emirliklere beşiklik etmiştir. Bu devletlerin varlıklarının en önemli unsuru iktisadi güç olup bunu da uluslararası ticaret yönünden tampon bir bölgede yer almalarına borçludurlar.²

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edeb. Fakültesi Tarih Bölümü, Şanlıurfa.

¹ İsmail Özsoy, İslam Öncesi Dışa Açık Arabistan’da Ekonomik Bulgular, ismailozsoy@yahoo.com.

² Bernard Lewis, Tarihte Araplar, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ağaç Kitabevi Yayınları, 5.baskı, İstanbul 2009, s.37; Philip K. Hitti, History of Arabs: From the Earliest Times to the Present, London 1956, s.59-60, 67-68.

Mekke, Kusay b. Kilab'ın çeşitli kabileleri Kureyş adı altında birleştirerek Kâbe çevresinde yerleştirmesi ile tarih sahnesine çıkmış, 6. asrın sonlarında Sasani ve Bizans arasında îlaf düzeni ve tarafsızlık politikası ile³ ticari bir merkez, Kureyşliler ise, tüccar bir toplum/tüccarü'l Arab olmuştur. Bunlar Kâbe'nin bu şehirde bulunması ile ilgilidir.⁴ Kureyş'in ticari seyahatleri,⁵ medeni toplumların tecrübelerinden istifade imkânı vermişti.⁶ Bu çerçevede Mekkeliler ticaretin güvenlik içinde yapılabilmesi için emân, îlaf, hılfu'l-fudûl, mudarebe, emanet, panayır⁷lar gibi kurumlar geliştirmişlerdir.

Bunlardan ilki olan Emân, Kureyş tâcirinin Kâbe hizmetini elinde bulundurmaları sebebiyle bölge idarecilerinden kendileri için aldıkları dokunulmazlık hakkıdır.⁷

Îlaf,⁸ Hicaz dışında iktisadî güvenliği sağlayabilmek için geliştirilmiştir. Buna göre, Kureyş kervanlarının geçtiği yollar üzerinde bulunan kabileler bu kervanların geçiş **güvenliğini sağlayacak**, bunun karşılığında ürettikleri mallar Mekke tüccarı tarafından uzak pazarlarda satılıp bedeli kendilerine teslim edilecekti. Bunu ilk defa başlatan Peygamber'in dedesi Haşim'in bu yenilikçi yaklaşımı, Mekke'nin tüccar sermayesine beynelmilel ticarete katılma fırsatı yaratıyordu.⁹

Hılfu'l-Fudûl, (Fâdil/Erdemli/Dürüst İnsanlar Birliği)" ise, ticarî anlaşmazlıklara müdâhale teşkilatı olup Mekke'ye gelen yerli-yabancı tüccarın hukukunu korumak için tesis edilmiştir.¹⁰

Yine Haşim tarafından başlatılan Mudarebe sistemi ile, sermaye ve emek bir araya getirilerek elde edilecek kâr iki taraf arasında taksim edilirdi.¹¹ Emânet kurumu ise,

³ Abdülaziz Duri, İslam İktisat Tarihine Giriş, çev. S. Orman, Endülüs Yay., İstanbul 1991, s. 18-20; Hodgson, İslamın Serüveni, I, s. 95

⁴ Kur'an, İbrahim, 37; F.E. Peters, Mecca: A Literary History of the Muslim Holy Land, Princeton University Press, West Sussex UK 1994, s.17, 22; Abdülkerim Özaydın, "Arap", DİA, C.3, TDV İstanbul 1999, s.323. "Her Arap iyi bir tâcirdir" sözünün darbımesel olması da Mekke'nin Kureyş'in idaresine geçmesiyle başlayan bu ticari canlanma dönemiyle ilgili olmalıdır. Corci Zeydan, İslam Medeniyeti Tarihi I, Müt.: Z. Megamiz, Naşir: Mümin Çevik, Doğan Güneş Yay., İstanbul 1971, s.30; Zafer Kızıklı, "İslam Öncesi Arap Toplumunda İktisadi Yaşam ve Arap Diline Etkisi", I. İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2011, s.99; M. Hamidullah, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1990, s.851.

⁵ H. İbrahim Hasan, Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi, ter.: İ. Yiğit-S. Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1985, s. 83.

⁶ Zeydan, İslam Medeniyeti Tarihi I, s. 15; Kızıklı, "İslam Öncesi Arap Toplumunda İktisadi Yaşam ve Arap Diline Etkisi", s. 98; Hasan, İslam Tarihi, s. 85; Lombart, İslamın Altın Çağı, s. 201; Hasan, İslam Tarihi, s. 85.

⁷ Alusi, Sebaiku'z-Zehab fi Ma'rifet-i Kabaili'l-Arab, Bağdat, 1280, s. 69.

⁸ Kur'an'da "Kureyş" veya "el İlaf" isimli surede yerini alan İlaf: ahid, antlaşma ve talebe binaen verilen berat demek olup Mekke asileri ile komşu devletlerin başkanları arasında aktedilen ticari antlaşmaları ifade etmektedir

⁹ Kur'an-ı Kerim, Kureyş, 106. Subhi es-Salih, İslam Mezhepleri ve Müesseseleri, çev. İ. Sarımsı, Bir Yay. İstanbul 1983, s. 42; Kızıklı, "İslam Öncesi Arap Toplumunda İktisadi Yaşam", s. 98; Zeydan, İslam Medeniyeti Tarihi I, s. 31.

¹⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 53-54.

¹¹ İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye (İslam Tarihi Siret-i İbn Hişam Tercemesi, C. 1, çev. Hasan Ege, İstanbul 1985, s.250. Hz. Muhammed'in, Hz. Hadice ile yaptığı iş ortaklığı da bir mudârebe idi. Peters, Mecca: A Literary History of the Muslim Holy Land, s. 16; Özel, "Adam Zengin Olur mu?", s.4. Bir tacirin iflası, aşiretine yük olmamak için ailesi ile birlikte bir daha dönmek üzere çöle çekilmesi şeklinde tezahür ediyordu ki, buna manevi intihar anlamında i'tifad deniyordu.

para ve kıymetli eşya sahibi olan kişilerin bu varlıklarını çalınma veya kaybolma tehlikesi karşısında emin (güvenilir) kişilere emanet etmeleri idi.¹²

Arabistan'ın ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yer işgal eden Panayırlar, Kusay'dan sonra periyodik olarak devamlı hale gelmiştir. Birçok kabile ve aşiret Mekke'nin en büyük panayırı "Ukaz" panayırına Pagan tanrılarını niteliyen totemlerini de beraberinde getirirlerdi. İslam öncesi *Hicaz pazar ve panayırları aynı zamanda ibadet yerleri idi*.¹³ Bu panayırlar İran, Hind, Çin'den yabancı tüccarları çekerek ortak bir kültür ve ticari dili geliştirirken, Arabistan Mekke merkezli politik-ekonomik bir ünitenin bütünlüğüne sahip oluyordu.¹⁴ Kısaca İslamiyet öncesi Mekke, ticari ve mali sermaye sektörlerinin tümünün varlığı ile "kapitalistimsi" bir yapının varlığına işaret etmektedir.¹⁵

2. İSLAM VE İKTİSADİ GELİŞME

a- İslam'ın iktisadi bakışını yansıtan temel kavramlar nelerdir?

Hız. Muhammed'in "bir kervan tüccarı olarak" tebliğ ettiği vahiy, Arabistan'ın aşınan kabile toplumundaki bunalımına Millet ve Ümmet kavramları ile devrim niteliğinde dini ve toplumsal bir cevaptı. Bu kavramlar yeni bir toplumsal kuruluşun esas alındığını göstermektedir.

Kur'an'da bütün iktisadi kurallar, vahdaniyet düşüncesi içerisinde sosyal adalet ve onun temeli olarak iktisadi adaletle ilişkilidir.¹⁶ Kur'an bu çerçevede servetten "hayır" ve "Allah keremi" olarak bahsetmektedir.¹⁷ Müslümanların servet kazanmaları ve ondan faydalanmaları söylenirken üreten Müslüman bir nevi ibadet yapıyor sayılmaktadır.¹⁸

b- Kur'an nasıl bir iktisadi model sunmaktadır?

İslam, "Dünyası (geçimliği) olmayanın ahireti de yoktur" hadisi ile ahireti maddi hayata bağlarken, dünya ile barışıktır. Kur'an dilinde ve Peygamber'in rivayetlerinde "hayır" para ve dünya malı anlamına gelir ve serveti çok olan toplumun hayrı da çok olur.¹⁹ İslam dünyaya, "emeğe ve çalışmaya yatkın, üretken bir vizyon" ile bakar. Dünya

¹² İbn Hişam, es-Siret'ü'n-Nebeviyye, s. 262. Peygamberin aldığı "el-emin" sıfatı da Mekke'deki iktisadi zihniyet ve kurumlaşma ile ilgiliydi.

¹³ Zeydan, İslam Medeniyeti Tarihi I, s. 31; Hodgson, İslamın Serüveni, I, s. 94; Kızıklı, "İslam Öncesi Arap Toplumunda İktisadi Yaşam ve Arap Diline Etkisi", s. 99-100.

¹⁴ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 869, 953-956; Salih Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı yay., İstanbul 1984, s. 13vd., 20.

¹⁵ Maxime Rodinson, İslam ve Kapitalizm, çev. L.ferzi Topaçoğlu, İstanbul 2002, s. 28.

¹⁶ Özel, İktisat Risaleleri, s. 45-46. Kur'an'da Medyen ve Eyke halkının peygamberi olan Hz. Şuayb, iktisadi adaleti tesis için gönderilmiş bir Peygamber olarak tasvir edilir. Kur'an, Hud 11/ 84-85.

¹⁷ Kur'an, Bakara, 198.

¹⁸ Gazali'nin "itidal" kavramı, Kur'an'a dayanıyor. Arapça'da ekonominin karşılığı "iktisat" kelimesi "kasede" kökenine dayanmaktadır. İtidalli olmayı, ifrata kaçmamayı ifade etmektedir. Bakz. Özel, İktisat Risaleleri, s. 78.

¹⁹ Ali Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, tercüme: Doğan Özlük, Fecr Yayınları, Ankara 2008, s. 34.

malını, kibir, gurur ve tahakküm aracı olarak kişinin iç dünyasına hükmetmeye kalkışmadıkça hoşgörü ile karşılar ve teşvik eder.²⁰

İslam'ın dünyaya bakışında esas ölçülerden biri zamanı anlık bilinçle sınırlamayıp ileriye dönük bir takvime bağlamasıdır. Zamanı, günde beş vakit ezan çağrısı, haftada bir Cuma, yılda iki bayram ve ömürde bir hac ile sabitler. İşte dakikası dakikasına taksim edilmiş bir zaman bilinci. Bu, çalışmayı teşvik eden bir atmosferi yansıtır ve hayatın belli işlerinin düzenli ve dinamik bir ruhla yapılmasını sağlayan bir sistemdir.²¹

İslam'ın iktisadi bakışını anlamak için onun mülkiyet anlayışını bilmek gerekir. İslam Kur'an'ın, "Doğrusu insanın çalıştığından başkası kendisinin değildir"²² hükmü ile özel mülkiyeti kabul eder²³, ancak bu üretime dayalı bir mülkiyet anlayışının esas olduğunu göstermektedir. İbn-i Haldun'un **"emeğe"** dayanan değer teorisinin²⁴ kaynağı da budur. Kur'an'ın birçok hükümleri **teşebbüs, çalışma, emek ve üretime dayalı kayıtlı bir mülkiyeti işaret eder.**²⁵ Evet çalışma Peygamberlerin mesleği idi.²⁶

Peygamber'in "En iyi kazanç, kişinin kendi eliyle kazandığıdır." buyruğu yemeyi, ancak üretim yoluyla ve maddi bir çabayla helal sayıyordu. Hz. Ömer, çalışmayı ve çalışırken ölmeyi Allah yolunda şehadet olarak kabul ediyordu.²⁷ Peygamber: "Toprağı alıkoyan, üç yıldan sonra(toprağı işlemezse) hak sahibi değildir". Diğer taraftan "Kim ölü toprağı işe yarar hale getirir, ihya ederse o arazi onundur."²⁸ hadisleri mülkiyetin meşruiyetinin çalışma, emek ve üretime dayandığını göstermektedir. Evet, İslam çalışma esasına dayalı bir mülkiyet anlayışını esas almaktadır.

Kur'an, ticareti, **"Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksızlıkla değil, karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaretle yiyin"**²⁹ diyerek meşru görmektedir. Yine "Allah, alış-veriş helal, faizi ise haram kılmıştır"³⁰ buyrulur, İslam'da kar ve ticaretin serbest,

²⁰ Sabri F. Ülgener, Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, Der Yay., İstanbul 1981, s. 55-57.

²¹ "Cuma namazınızı kıldınız mı yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından nasip arayın". Kur'an, Cuma, 10.

²² Kur'an, Necm 39.

²³ Rodinson, İslam ve Kapitalizm, s. 37

²⁴ İbn Haldun, Mukaddime, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 4. bsk., İstanbul 2005, I/213; Nihat Falay, İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri, s. 20; Dieter Weiss, "İbn Khaldun on Economic Transformation", International Journal of Middle East Studies, 27/1 February 1995, s. 29-37. İbn Haldun, malın değerinin onda içkin olan emeğin miktarına eşit olduğunu söyleyerek, 18. yüzyıl ve sonrasının **emek-değer kuramlarına** öncülük etmiştir.

²⁵ Kur'an, 3/ 26; 24/ 33; Zuhur, 32; 53/ 39; 2/ 204; 92/ 4; 6/ 132; 3/ 35; 30/ 28; 59/ 7. Üretim araçlarının mülkiyetine dini yasalar açısından getirilmiş hiçbir özel kısıtlama sözkonusu değildir. Bkz: Rodinson, İslam ve Kapitalizm, s. 39.

²⁶ Kazanç konusunda ilk teorik kitabı yazan Muhammed b. Hasan eş-Şeybani(ö. 189) zenaatın, çalışmanın ve iktisadi örgütlenmelerin meşruluğuna dikkat çeker. O, "Kazanç alemin düzenidir. Kazanç edinmeyi terk, nizamı tahrip etmektir. İlim talep etmek nasıl bir farz ise, her Müslüman üzerinde böyle bir farzdır. Çalışma Peygamberlerin ve sahabenin mesleğidir" demektedir. Bakz: Rıdvan Seyyid, İslamda Cemaatler Kavramı, çev. Mehmet Can, Endülüs yay., İstanbul 1991, s. 91.

²⁷ Şeriatı, İslam ve Sınıfsal Yapı, 117-118.

²⁸ Ebu'l Hasan el-Maverdi, el-Ahkamu's-Sultaniyye, çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul 1976, s. 198.

²⁹ Kur'an, Nisa, 29.

³⁰ Kur'an, Bakara, 275.

faizin ise yasak olduğu bildirilmiştir.³¹ Öyle ki, **hacda bile ticaret için mal alıp satmak** meşru görülmüştür.³² Kur'an, kan bağı ve sosyal konum gibi, "statü"ye dayalı bütün ilişkileri topyekün reddederken, mübadeleyi ve iktisadi ilişkileri **serbest teşebbüs** ve serbest ticaret bağlamında³³ sağlam bir sözleşme esasına bağlamaktadır.³⁴ Kur'an ekonomik bakışında bilhassa üç konuya dikkat çekmektedir: Bunlar zekat³⁵, riba³⁶ ve miras hukukudur.³⁷ İslam iktisat felsefesi, Kur'an'ın "Herkes kendi tabiatına göre iş yapar"³⁸ vb hükümlerinde insanı merkeze aldığı ve insanlığın yaratılışına uygun bir ekonomik modeli esas aldığı için ekonomiyi tabii bir oluş olarak kabul eder³⁹.

c-Şehir ve İktisadi Gelişme

İslam'ın, iktisadi gelişmeyi genel bakışının merkezine yerleştirmesinin temel göstergesi, şehirleşmeye olan ideolojik desteğidir. Zira medeni gelişme, ticari ve iktisadi gelişme ile paralel olup şehirleşme olarak tezahür etmektedir.⁴⁰

İslam'ın ortaya çıkışından itibaren, kabilecilik karşısında, Medine'ye hicret ve oraya yerleşme üzerinde ısrarla durduğu bilinmektedir. Bu ısrar, Peygamber'in halifeleri zamanında da devam etmiştir. Cuma namazı gibi bazı ibadetler şehir ve genel olarak cemaatle ilişkili olması bunu gösterir.⁴¹ İbn Haldun da, İslam'ın şehre bakışını, şehrin medeni gelişmeyi teşvik etmesi olarak tasvir eder.⁴²

Şehirlere göç, nüfus artışı, siyasi, sosyal ve iktisadi örgütlenmeler İslam coğrafyasında Roma dönemindeki şehirleşmeyi aşan büyük bir şehirleşme hadisesini

³¹ Maverdi, el-Ahkamu's-Sultaniyye, s. 19-20; Selim A. Siddiki, İslam Devletinde Mali Yapı, çev. Rasim Özdenören, Fikir Yayınları, İstanbul 1980, s. 104. **Maverdi ve Siddiki gibi İslam bilginleri**, "İslam sisteminin, serbest ticaretten yana olduğunu söylemektedirler.

³² Bakara 2/ 198; Hac 28. "(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütf ve keremini istemekte (alış-veriş yaparak mübadelede bulunmakta) size bir günah yoktur." buyurmaktadır. İslamiyet ile birlikte Müslümanların hacda ticaretten sakınmaya başlaması üzerine bu ayet nazil olmuştur. Bu ayet, birinin Hz. Peygamber'e "ticaret yapmam benim haccıma mani midir?" sorusu karşısında Hz. Peygamber (s.a.v)'in sükût etmesinden bir müddet sonra nazil olmuştur.

³³ Kur'an, 2/275; 2/286; 3/140; 2/278-280.

³⁴ Özel, s. 85 vd

³⁵ Kur'an, Zariyat, 19; Muhammed Hamidullah, Modern İktisat ve İslam, İstanbul-1963, s. 17; Kur'an, 11/141; 17/ 27. "İsraf etmeyin! Çünkü Allah, israf edenleri sevmez." "Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür." **İsraf ise, herhangi bir şeyde haddi aşmak ve aşırı gitmektir.** İsrafa kaçmamak üzere her türlü süslenmeler ve güzellik harcamaları helaldir. Tüketimde gösteriş, lüks ve israf harcamaları haramdır ve günahtır. Kur'an, 25/ 67; 6/ 141; 7/32; 2/ 215; 6/64; 2/276.

³⁶ Kur'an, 3/100; 30/39; 2/276; 2/279; Ülgener, Zihniyet ve Din, s.65, 67.

³⁷ Özel, İktisat Risaleleri, s. 80-81.

³⁸ Kur'an, 17/ 84; 1/7; 28/78; 3/26. Muhammed H. Yazır, Hak Dini Kuran Dili, IV, Matbaai Ebuzziya, İstanbul 1935, s. 3196.

³⁹ Şükrü Baban, İktisat Dersleri, İstanbul 1943, s.129; Hazım Atıf Kuyucak, İktisat Dersleri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960, s.121; Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, s.125.126.

⁴⁰ Seyyid, İslamda Cemaatler Kavramı, s. 85-87.

⁴¹ Seyyid, İslamda Cemaatler Kavramı, s. 85; Muammer Gül, "İslam Şehrinin Doğuşu", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 4, S. 6, Aralık 2001, s. 83 vd.

⁴² İbn Haldun, Mukaddime, I:436.

doğurdu.⁴³ İslam medeniyetini kendisinden önceki medeniyetlerden farklı olarak evrensel yapan; şehirleşme olgusu, para ve okuma yazmanın yaygınlığıydı. Gerçekten “İslam toplumu, çiftçilik ve besiciliğin günbegün azalmaya yüz tuttuğu ve şehirleşme ile burjuva hayatının artış gösterdiği bir dönemde ilerlemiştir”⁴⁴. Bu, kabilecilik, besicilik ve çadır hayatını reddeden İslam’ın vurduğu damgadır.

İslam’ın uluslararası ticaretin geliştigi şehir ortamında gözlerini dünyaya açtığını, Kur’an’ın dilinden çıkarmak mümkündür.⁴⁵ Meselâ iman etmek, “kârlı bir alış-veriş yapmak”⁴⁶, cennete gitmek, “Allah, cennet karşılığında müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır”⁴⁷, tabirleriyle anlatılmıştır.⁴⁸ “Onlar ki doğruyu verip karşılığında sapıtmışlığı satın alırlar; ticaretleri *asla kar bırakmaz*”.⁴⁹ Tek satırda alışveriş, ticaret, kar. Böyle bir sesleniş, ticaretin ve en basitinden de olsa kar ve zarar hesabının yer etmediği bir dile ve kafaya getirip oturtmak elbette kolay değildir. Çünkü İslam, kadim şehirlerin baskın olduğu bir *coğrafyada uluslar arası ticaretin merkezi olan bir şehirde Peygamberi tüccar olan bir dindir*.⁵⁰

Kur’an’ın şehirleşmeye olan desteği, ilaf’ı methetmesi ve Kureys’in toparlayıcılığına vurgu yapmasından da çıkarabiliriz. İlafın kökeni ellefe, ısındırdı, alıştırdı anlamı ile toparlanmayı, şehirleşmeyi, medenileşmeyi esas alır. Buradan şehirleşme ve ilk şehirlerin kurulmasında ekonomik değil dini unsurların merkezi rol oynadığını iddia edebiliriz. Kur’an’daki şehir vurgusu vahdaniyet düşüncesindeki medeni toplumu putperestliğin ve paganizmin karşısında görmesindedir.⁵¹

d-İktisadi Gelişme ve Tasavvuf

İlkelerini Kur’an, sünnet ve ashabından alan tasavvuf, zühd hareketi olarak, Emevilerin dünya saltanatına karşı bir protesto hareketi şeklinde başladı ancak Asya,

⁴³ Muammer Gül, “Ortaçağ İslam Tarihinde Sosyal Sınıfların Tarihine Bir Bakış: Ahdas Hareketi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S. 7, Mayıs 2002, s. 73-74; Rodinson, İslam ve Kapitalizm, s. 86, Duri, İslam İktisat, s. 86, 97- 98vd.; Muammer Gül, “İslam şehirlerinin Ruhu”, Muradiye Dergisi, Yıl 7, Sayı 27-28, Güz 2011, s.226; Lombard, s. 168, 181.

⁴⁴ Ali Şeriatî, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 56.

⁴⁵ El-Muallaktü’s-Seba, çöl, deve, aşk, şarap, savaş ve şövalyelik teması ile çölün ve çöl bedevinin dilini temsil ederken Kur’an, ticari ve iktisadi dili ile şehri temsil etmektedir. Yedi Askı (el-Muallakatü’s-Seba), çev. Ş. Yaltkaya, MEB., İstanbul 1985.

⁴⁶ Mustafa Özel, “Adam Zengin Olur mu?”, İş Hayatında İslam İnsanı(Homo Islamicus), MÜSIAD Araştırma Raporu 9, İstanbul 1994, s. 4.

⁴⁷ Kur’an, Tevbe, 111; Al-i İmran, 199.

⁴⁸ Kur’an’da **emek**: Necm 40; Leyl 4, İnsan 22, Enbiya 94; **ücret**: Talak 6; Necm 39; **faiz (Ribâ)**: Bakara 275-287; Ali İmran 130; Nisa 161; **alış veriş (bey’)**: Bakara 275; Bakara 279, 282; Nisa 161, 229; Ali İmran 130; **mal**: Bakara 188; Nisa 29; Tevbe 103; **para**: Kehf 18/ 19; Yusuf 12/ 20; Ali İmran 3/75; **karz (kredi)**: Maide 12; Hadid 18; Teğabün 17; Müzzemmil 20; **sermaye**: Bakara 279; **faida**: Bakara 164; Mümin 80; **zarar**: Nisa 12; **kazanma**: Bakara 16; Maide 12; Hadid 18; Teğabün 17; Müzzemmil 20; **eşyanın değerlerinin düşürülmemesi**: Bakara 279; **zekat ve zekatın dağılım yerleri**: Bakara 43; 83; Müminun 4; Tevbe 60; **ticaret**: Bakara 282; Nisa 29; Tevbe 24; Nur 37; **ziraat**: Yusuf 47; Vakıa 64; **aldatma**: Şuara 181-183; İsra 35; Mutaaffin 1-3; İsrafi; A’raf 31; **gasp ve hırsızlık**: Mümtehine 12 gibi daha bir çok konularda ayetler vardır.

⁴⁹ Kur’an, Bakara, 16.

⁵⁰ Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 60 13nd., 62-63.

⁵¹ Seyyid, İslamda Cemaatler Kavramı, s. 27, 39. Karye ve bedevilik, medineye karşı negatiflik ifade eder. Bedeviler Kur’an’da 9 defa anılır, 8’i negatif yüklüdür, 5’i Tevbe Suresindedir.

Hint, İran, Yunan ve Hristiyan inançlarının karışımı ile içe ve derine kapanık bir gövde akımına dönüştü.⁵²

Daha başlangıçta İslam kültür ve toplum yapısının yoğruluşunda, biri Şam valisi Muaviye diğeri Şam fakih Ebu Zerr'in şahsında iki zıd motif vardır. Biri aristokratik ihtişamı ile pragmatik bir idarecilik sanatını birleştirip zirveye çıkarmış, diğeri mümine bir günlük nafakasından öte para kazanmayı haram sayan sert, müsamahasız mizacı ile diyaneti doruğuna yükseltmiştir.⁵³ İslam tasavvufunda da iki ayrı insan tipi ve zihniyeti vardır. Bir taraftan mistik din anlayışı, diğer taraftan disiplinli iş ve vazife insanının aktif-riyazetçi din anlayışı.⁵⁴ İslam, zamanı takvime bağlayarak ibadeti çalışmaya kolaylık sağlaması ile riyazete dayalı din anlayışını temsil eder. İslam mistisizmi ise, Hristiyanlığın “kirli ve günahkar dünya” tasavvurunun bir yansıması idi.⁵⁵ İslam, zikri günün belli saatlerine hasrettiği halde mistik tasavvuf, Kur'an'ın “Allah'ı çok zikredin” emrinden hareketle konulan süreyi kaldırmıştır. Zikir, tevekkül, emek, gelecek kaygısı ve fakr gibi Kur'an'dan alınan kavramlar bütünün bağlamından soyutlanarak ilk Hristiyanlığın keşiflik idealine uygun hale getirilmiştir.⁵⁶

Bir taraftan İslam dışı tesirleri ile İslam'ın kavram ve ilkelerini bağlamından çıkararak hem bu dünyaya hem öteki dünyaya sırtını dönerek toplumdan tam bir kopuşu temsil eden mistikler; iktisadi bakış açısında negatifliği temsil etmektedirler.⁵⁷ Diğer taraftan İslam'ın ilk ve esas kaynakları çizgisinde boş ve atıl durmayıp aralıksız çalışma ve uğraşmanın ısrarlı takipçileri olarak Melamilik, Bayramilik ve Nakşibendilik gibi tasavvufi geleneklere kadar uzanan çizgi; iktisadi bakış açısından İslam'ı takip etmektedirler.

Gerçekten Melami için dünya, uzağında durulması gereken bir yer değildir; şekil ve düzen verilecek bir malzeme yığınıdır. “Halk içine karışıp alış veriş eyleyip bir lahza Hüda'dan gafil olmaya; velilik rütbesi budur dediler” şeklindeki Melameti felsefesi Kur'an'ın “o kişiler ki ticaret ve alım satım Allah'ı anmaktan kendilerini alıkoymaz”⁵⁸ hükmüne dayanır. Böylece iş ve çalışma yalnız bir dünya alakası değil, tam tersine vazife bilinci haline getirilmiş ve neredeyse ibadet derecesine yüceltilmiştir. “Selamın cevabı vacip olmazsa asla cevap vermezdim” diyecek derecede ileri bir çalışma disiplinini temsil eden bu sufiler “rahatı kendine haram eylemiş” gerçek sufileridir.⁵⁹

İslam, Cuma namazından sonra Allah'ın fazlından rızık talebi için çarşı pazara dağılmayı⁶⁰ emretmesiyle kula yüklediği ibadet farızasını belli bir zamana hasretmiştir.

⁵² Güngör, İslam Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Yay., İstanbul 1982, s. 186; Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 71, 73.

⁵³ Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 63.

⁵⁴ Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 33.

⁵⁵ Raynold A. Nicholson, İslam Sufileri, çev. Heyet, Çağlar yay., İstanbul 2004, s. 12-16; Güngör, İslam Tasavvufunun Meseleleri, s. 68; Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 34.

⁵⁶ Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 15,71-72.

⁵⁷ Raynold A. Nicholson, İslam Sufileri, çev. Heyet, Çağlar yay., İstanbul 2004, s. 119-122; Güngör, İslam Tasavvufunun Meseleleri, s. 68; Macit Fahri, İslam Felsefesi Tarihi, çev. Kasım Turhan, Şa-to yay. İstanbul 2008, s. 278 vd.; Alexandar Knysh, Tasavvuf Tarihi, Mütercim: İhsan Duru, Ufuk Yay., İstanbul 20011, s. 33-34; Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 73-79.

⁵⁸ Kur'an, Nur, 37. Nefahatül Üns'ten nakleden Ülgener, Zihniyet ve Din, s. s. 83-84.

⁵⁹ Knysh, Tasavvuf Tarihi, s. 97-98; Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 39-40.

⁶⁰ Kur'an, Cuma 10.

Oysa mistik tasavvuf, kendi tabanına yüklediği zikir, murakebe ve hizmetin ağır ve külfeti sonucunda günün belli saatlerinden fazlasını çarşı ve pazara ayırmayı hoş karşılamayacak, daha da ötede çalışmayı, ticareti, her türlü kazancı, dünya nimetlerini ve dünyanın kendisini uzağında durulması gereken bir haram alanı haline getirecektir⁶¹. Bu rengiyle tasavvufun geldiği yer; bir lokma bir hırka yolunda üretmeyen bir zihniyettir. Oysa Mevlana, “Kârdan ayak çekme ol genc’i (hazineyi) bulmak onun akabindedir” diyerek, kazancı ibadet seviyesine çıkarmaktadır.⁶²

İslam’da ferdin bu dünyaya olan bağıını Abdurrahman b. Avf’ın örnek hayatında müşahade etmek mümkündür. Hz. Peygamber, Ensar ile Muhacirini kardeş ilan ettiğinde Abdurrahman b. Avf’ın Ensar kardeşi her şeyini onunla bölüşmeyi teklif ettiğinde, “bana çarşının pazarın yolunu göster” diyerek Kaynuka Pazarının yolunu tutması, sahabenin örnek hayatını düstur edinen tasavvufi anlayışın en güzel örneklerinden biridir. Oysa mistisizm anlayışındaki tasavvuf, bir din ve mana aristokrasisini ortaya çıkarması ile İslam’ın iktisadi zihniyetinin uzağındadır.⁶³ İşte tasavvufumuzdaki iki farklı iktisadi bakışı.

e- Kadının İktisadi Hayat İçindeki Yeri

İslam iktisadi gelişme ile olan rabıtası açısından kısaca zikretmemiz gereken bir konu da Peygamber ve sahabiler döneminde kadınları muhtelif meslek ve iş kollarında iktisadi hayatın merkezinde yer almış olmalarıdır.

Peygamberimizin eşi Zeynep deri tabaklamak mesleği ile uğraşırken⁶⁴, Hz. Muhammed’in kadınlarla alışverişi kadınlarla ilişkileri bağlamında İslam’da kadının bağımsız bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.⁶⁵ Asr-ı saadette, ticaretle uğraşan kadın sahabiler olduğu gibi Dört Halife döneminde de kadınlar sosyal ve ekonomik hayatın içinde olmuşlardır.⁶⁶ Bunlardan mesleği kadınları kocaları için tezyin (süslemek) etmek olduğunu söyleyen Ümmü Ra’le mesleğine devam etmek için Hz. Peygamber’den ruhsat almıştır.⁶⁷ Esmâ bint Muharibe gibi ticaretle uğraşan 11, çeşitli meslek gruplarına ait 72 sahâbi olduğu zikredilmektedir. Bunların içerisinde kuaför⁶⁸, hemşiredir⁶⁹, 4 doktor, 2 muhtesib, öğretmenlik ve sayıları 12’yi bulan hemşire bulunmaktaydı. Raşid Halifeler ve Emeviler döneminde de kadının erkeklerle aynı hukuk içerisinde çalışma

⁶¹ Knysh, Tasavvuf Tarihi, s. 28-29; Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 88.

⁶² Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 94-98.

⁶³ Ülgener, Zihniyet ve Din, s. 110.

⁶⁴ İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Ter. Şerhi, V, I.Basım, 1991, s. 109; XV, s. 328-330, 432.

⁶⁵ Canan, Kütüb-i Sitte, V, s. 109.

⁶⁶ Kayletü'l-Enmari adındaki kadın sahâbi: “Bir Umre sırasında Merve’de Rasulullah’ın yanına geldim ve O’na; Ey Allah’ın Rasulü! Ben alış-veriş yapan bir kadını. Bir şey satın almak istediğimde, istendiğinden az fiyat veriyorum. Daha sonra istediğime istendiğinden fazla fiyat istiyorum. Daha sonra istediğim fiyatı düşürüyorum, dedim. Bunun üzerine Rasulullah şöyle buyurdu: Ey Kayle! Böyle yapma, bir şey satın almak istediğinde, istediğini (malın normal fiyatını) ver. Ya alırsın veya almazsın. Bir şey satmak istediğin zaman da normal fiyatını iste. Ya satarsın veya satamazsın dedi.” Ali Toksarı, “Hz. Peygamber Devrinde Kadın”, Diyanet (İlmi Dergi), 1993, Sayı:4, s. 76.

⁶⁷ Canan, Kütüb-i Sitte, VII, s. 493.

⁶⁸ İbn Kesîr, El Bıdaye Ve’n-Nihaye, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, C.6, s.408-412.

⁶⁹ İmam Zehebi, Tarihu'l-İslam, Çev. Mustafa Can, Cantaş Yay., İstanbul 2006.

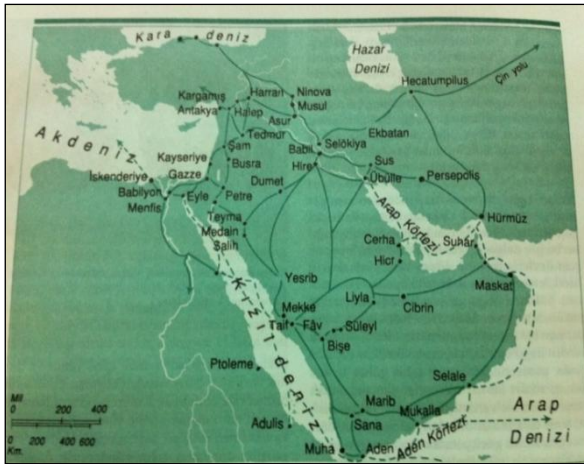
hayatının içinde olduğunu görmekteyiz.⁷⁰ Bazı mezheplerin kadının ticaretle uğraşmasını ev ile sınırlamasına rağmen, kadının ticaretle uğraşmasının mubah olduğu, kocanın bu iş için kadını ticaretten menedemeyeceği genel olarak kabul edilmiştir.

3. SONUÇLAR

İslam, ticari ve iktisadi gelişmeyi insanoğlunun medeni gelişmesinin esaslarından biri olarak kabul eder.

İslamiyet'in ortaya çıktığı coğrafi bölge, kendi başına iktisadi bir alan oluşturacak kadar gelişmiş, küresel faaliyetlere entegre, iktisadi mekanizmalar ve geleneklere sahip bir coğrafya idi. İslamiyet öncesi Arabistan'ında din anlayışı ve özelde Kabe, ticari ve iktisadi gelişme için en önemli güç kaynağı idi. Şehirleşme, medenileşme ve bunlara bağlı olarak ticari ve iktisadi faaliyetler sanıldığına aksine, din merkezli bir hareket olarak görülmektedir.

Kur'an, yeri geldiğinde adeta iktisadi bir dil ile tarihi bağlama atıfta bulunur. İktisad, Kur'an'daki manası ile itidal, orta yol, denge ve tabii düzen demektir. Vahdaniyet düşüncesi içerisinde sosyal adalet ve iktisadi adaleti esas alır. Bunun için iktisadi anlayışta temel bakış, helal çalışma, helal üretme ve helal tüketmektir. İslam, özel mülkiyeti kabul eder ancak üretime dayalı bir mülkiyet anlayışı ortaya kor.

Resim 1: İslamiyet Öncesi Arap Yarımadasında Ticaret Yolları.⁷¹

⁷⁰ Muhammed Ebu Zehra, Ebu Hanife, Çev:Osman Keskinoglu, D.İ.B. Yay., Ankara,1962, s. 347; Rıza Savaş, Raşid Halifeler Devrinde Kadın, İstanbul 1996, s. 190,196; Fatma Karaca, "Emeviler Dönemi Kadınının Durumuna Genel Bir Bakış Sükeyne bint Hüseyin Örneği", Ankara Üniv. İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara- 2010, s. 6-23.

⁷¹ İsmail Raci el-Faruki-Luis Lamia el-Faruki, İslam Kültür Atlası, çev. M. O. Kibaroglu-Z. Kibaroglu, İnkılap yay., İstanbul 1999, s. 46.

İslam serbest ticaret ve serbest teşebbüsten yanadır. İslam'ın iktisadi bakışını yansıtan en önemli öğelerden biri de onun, şehirleşmeye olan ideolojik desteğidir. Tabiatı gereği Bâtıniliğe açık olan tasavvufu, iktisadi anlayışın her rengini görmek mümkündür. Ve nihayet İslam'ın iktisadi bakışında kadın ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın içinde olmuştur.

KAYNAKLAR

- Alusi, Sebaiku'z-Zeheb fi Ma'rifet-i Kabaili'l-Arab, Bağdat 1280.
- Baban, Şükrü, İktisat Dersleri, İstanbul 1943.
- Canan, İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Ter.Şerhi, V, I.Basım,1991,
- Duri, Abdülaziz, İslam İktisat Tarihine Giriş, çev. Sabri Orman, Endülüs Yay., İstanbul 1991,
- Ebu Zehra, Muhammed, Ebu Hanife, Çev:Osman Keskinöğlu, D.İ.B. Yay., Ankara,1962,
- Fahri, Macit, İslam Felsefesi Tarihi, çev. Kasım Turhan, Şa-to yay. İstanbul 2008,
- Falay, Nihat, İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri, Güray Matbaacılık, İÜİF Maliye Enstitüsü Yayını, İstanbul 1978,
- Gül, Muammer, "İslam Şehrini Doğuşu", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 4, S. 6, Aralık 2001.
- _____, "Ortaçağ İslam Tarihinde Sosyal Sınıfların Tarihine Bir Bakış: Ahdas Hareketi", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S. 7, Mayıs 2002, s. 73-74.
- _____, "İslam şehirlerinin Ruhu", Muradiye Dergisi, Yıl 7, Sayı 27-28.
- Güngör, Erol, İslam Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Yay., İstanbul 1982.
- Hamidullah, Muhammed, Resulullah Muhammed, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1992.
- _____, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1990.
- Hasan, H. İbrahim, Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi, tercüme: İ. Yiğit-S. Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1985,
- Hitti, Philip K., History of Arabs: From the Earliest Times to the Present, London 1956.
- Hodgson, M.G.S., İslam'ın Serüveni, I, İz Yay., tercüme: Heyet, İstanbul 1993.
- İbn Haldun, Mukaddime, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, C.I, 4. bsk., İstanbul 2005,
- İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye(İslam Tarihi Siret-i İbn Hişam Tercemesi, C. 1, çev. Hasan Ege, İstanbul 1985,
- İbn Kesîr, El Bıdaye Ve'n-Nihaye, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, C.6, s.408-412.
- İmam Zehebi, Tarihu'l-İslam, Çev. Mustafa Can, Cantaş Yay., İstanbul 2006.
- İsmail Raci el-Faruki-Luis Lamia el-Faruki, İslam Kültür Atlası, çev. M. O. Kibaröğlu-Z. Kibaröğlu, İnkılap yay., İstanbul 1999, s. 46.

Karaca, Fatma, "Emeviler Dönemi Kadınının Durumuna Genel Bir Bakış Sükeyne bint Hüseyin Örneği", Ankara Üniv. İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek İisans Tezi, Ankara- 2010,

Kur'an-ı Kerim,

Kuyucak, Hazım Atıf, İktisat Dersleri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960.

Kızıklı, Zafer, "İslam Öncesi Arap Toplumunda İktisadi Yaşam ve Arap Diline Etkisi", I. *İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2*, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2010,

Knysh, Alexandar, Tasavvuf Tarihi, Mütercim: İhsan Duru, Ufuk Yay., İstanbul 20011,

Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ağaç Kitabevi Yayınları, 5.baskı, İstanbul 2009.

Lombart, Maurice, İslamın Altın Çağı, çev. Nezih Uzel, Pınar Yay., İstanbul 2002,

el-Maverdi, Ebu'l Hasan, el-Ahkamu's-Sultaniyye, çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul 1976,

Nicholson, Raynold A., İslam Sufileri, çev. Heyet, Çağlar yay., İstanbul 2004,

Özaydın, Abdülkerim, "Arap", DİA, C. 3, TDV İstanbul 19991, s. 323.

Özel, Mustafa, İktisat Risaleleri, İz Yayıncılık, İstanbul 1994,

Özel, Mustafa, "Adam Zengin Olur mu?", İş Hayatında İslam İnsanı(Homo İslamicus), MÜSİAD Araştırma Raporu 9, İstanbul 1994, s. 4.

Özsoy, İsmail, İslam Öncesi Dış Açık Arabistan'da Ekonomik Bulgular, ismailozsoy@yahoo.com.

Peters, F.E., Mecca: A Literary History of the Muslim Holy Land, Princeton University Press, West Sussex UK 1994,

Rodinson,Maxime, *İslam ve Kapitalizm*, çev. L.ferzi Topaçoğlu, İstanbul 2002.

es-Salih, Subhi, İslam Mezhepleri ve Müesseseleri, çev. İ. Sarmış, Bir Yay. İstanbul 1983,

Savaş, Rıza, Raşid Halifeler Devrinde Kadın, İstanbul 1996,

Seyyid, Rıdvan, İslamda Cemaatler Kavramı, çev. Mehmet Can, Endülüs yay.,İstanbul 1991,

Siddiki, Selim A., İslam Devletinde Mali Yapı, çev. Rasim Özdenören, Fikir Yayınları, İstanbul 1980.

Şeriatı, Ali, İslam ve Sınıfsal Yapı, tercüme: Doğan Özlük, fecr yayınları, Ankara 2008,

Toksarı, Ali, "Hz. Peygamber devrinde Kadın", Diyanet(İlmi Dergi), Ayrı Basım, 1993, Sayı:4, s. 76.

Tuğ, Salih, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı yay., İstanbul 1984,

Ülgener, Sabri F., Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözölme Devri *İktisat Ahlakı*, Der Yay., İstanbul 1981,

Weiss, Dieter, "İbn Khaldun on Economic Transformation", International Journal of Middle East Studies, 27/1 February 1995, s. 29-37.

Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kuran Dili, IV, Matbaai Ebuzziya, İstanbul 1935,

Yedi Askı (el-Muallakatü's-Seba), çev. Ş. Yaltkaya, MEB., İstanbul 1985.

Zeydan, Corci, İslam Medeniyeti Tarihi I, Mütercim: Z. Megamiz, Naşir: Mümin Çevik, Doğan Güneş Yay., İstanbul 1971,

TRABZON'DA TİCARET AHLAKI

M. Yavuz ALPTEKİN*

ÖZET

Genelde Doğu Karadeniz, özelde Trabzon insanı farklı ayırt edici davranış kalıplarına sahiptir. Ticaretle ilgili olarak da bu fark belirgindir. Trabzon esnafı ve halk pazarlarındaki erkek, kadın pazarcılar son derece kendilerine özgü davranış kalıplarına sahiptirler. Bu davranış kalıplarının bir kısmını: "alttan almadan pazarlık yapmak", "buyur etmemek", "uğurlamamak", "bütün seçenekleri müşterinin önüne koymamak veya bu talebi kibar olmayan bir biçimde geri çevirmek", "şayet seçenekler müşterinin önüne sunulursa "müşterinin muhakkak satın almasını beklemek", özellikle meyve, sebze pazarlarındaki bayan satıcılar için geçerli olmak üzere, "müşterinin istediğinin fazlasını satmaya çalışmak" veya "istenenin dışında ürün satmaya çalışmak" gibi davranışlar olarak sıralayabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Ticaret, Ticaret Ahlakı

GİRİŞ

Trabzon'da Ticaret Ahlakının Coğrafi, Sosyolojik Belirleyenleri

Trabzon'da ticari hayat, genel sosyal hayatın bir boyutu olarak, toplumsal bir olgudur. Trabzon esnafı, Trabzon halkının içinden gelen bireylerden oluşmakta, Trabzonda ticaret ahlakı da genel sosyal ahlakın bir boyuttaki yansımaları temsil etmektedir. Dolayısıyla Trabzon'da ticaret ahlakı, buranın toplumunu ve bu toplumun kültürünü yüzyıllardır yağurmakta olan genel, sabit faktörlerden bağımsız düşünülemez. Bunun diğer anlamı, Trabzon'da ticaret ahlakının, iyi ve kötü yanlarıyla, toplumsal bir tercih sonucu değil, bireysel tercihleri de belirleyen bazı kapsamlı faktörler tarafından şekillendirilmiştir. Bu faktörlerin en başında, elinde yöre toplumunu yüzyıllardır aynı şartlara tabi tutmak anlamında yağuran coğrafi faktörler gelmektedir. Bu çalışmada incelenecek olan Trabzon'da ticaret ahlakının, söz konusu faktörler kapsamında düşünülmelidir. Böyle düşünüldüğü takdirde, hepsinin bir açıklamasının bulunduğu anlaşılabacaktır.

Trabzon havalisinde yaşayan toplumun tamamını etkisi altına alan coğrafi faktörlerin en belirgin olanları şöyle sıralanabilir: denizellik, değişken iklim, güneşli gün sayısının azlığı, dağlık topografya, sınırlı tarımsal düz alan ve sınırlı tarımsal ürünlerdir. Bu faktörlerin topluma aksettici biçimler bilinmeden, Trabzon'da ticaret ahlakı doğru bir şekilde değerlendirilemez. Dolayısıyla, Trabzon'da coğrafyanın öncelikle sosyolojik sonuçlarına işaret etmek gerekmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., KTÜ., Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü.

Denizlikle başlanacak olursa, Trabzon Karadeniz kıyı şeridindeki diğer şehirlerden çok daha fazla oranda denizel bir şehirdir. Zira hem denize olan kıyısı uzun, hem de karaya doğru derinliği sığdır. Dolayısıyla Trabzon aslında ince bir kıyı şeridinden oluşmaktadır. Bu durum orada yaşayan toplumu çok daha fazla oranda denizle iç içe yapmaktadır. Deniz ürünleri bu şehirde çok daha fazla önemlidir. Mutfak kültüründe deniz ürünlerinin vazgeçilmez bir yeri vardır. Bu kapsamda hamsi en önce akla gelen deniz ürünüdür. Trabzon mutfak kültürü birazdan da görüleceği üzere temelde mısır, karalâhana ve hamsi üzerinde kuruludur. Denizin toplumsal hayatta bu denli önemli yer işgal etmesinin çeşitli toplumsal açımları söz konusudur. Özgürlük, minnetsizlik, kendi başına buyruluk, dinamizm bunlardan sadece en öne çıkanlarıdır.

Değişken iklim ise, yöre halkını çok zaman çaresiz bırakabilmektedir. Toplumsal hayatı son derece sınırlandıran bir faktör olmaktadır. İnsanların ruh haleti de hızlı değişmeye adapte olmuştur. Ruhsal durumun bir ucundan diğerine geçiş çok kısa sürede gerçekleşebilmektedir. Bu arada “güneşli gün sayısının azlığı” da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Söz konusu faktör, Trabzon insanının yüzünün asık, ciddi görünüşü ve biraz asbi olmasına sebep olabilmektedir.

Dağlık topografyaya gelince, bu faktör Trabzon insanının hayatını son derece zorlaştırmakta ve sınırlandırmaktadır. Bu zorluk ve sınırlılık bir yandan yöre halkının bireysel kabiliyetlerini geliştirmesine ve her alanda kendine yeni alternatifler üretmesine sebep olmakta, diğer yandan bireysel ve bir diğerinden izole hayatı teşvik etmektedir.

Sınırlı tarımsal düz alan olgusu ise, benzer şekilde yöre halkının tarımsal bir üretimle geçinme imkânlarını son derece sınırlamaktadır. Bu nedenle Trabzon’da halkın büyük çoğunluğu geçimini tarım-dışı alanlarda istihdam olarak sağladığı gibi; geçimini tarımdan sağlayanlar da bunu son derece küçük bir alanda yapmak zorunda kalmaktadırlar. Her sene iki ürün almaya çalışmak bir yöntem olduğu gibi, apartman, yol ve kaldırım kenarlarındaki atıl küçük alanları bile değerlendirmeye çalışmak da diğer bir yöntem olmaktadır.

Son olarak sınırlı tarımsal ürün olgusu yöre halkının alternatiflerini son derece sınırlandırmakta, halkı elinde olanı en verimli bir şekilde değerlendirmeye teşvik etmektedir. Temel tarımsal ürünler fındık ve mısırdır. Bunlar dışındaki ürünlerin geniş bir ekim alanı yoktur. Dolayısıyla tarımsal üretimin Trabzon’da geçim kaynağı olma kapasitesi olabildiğince düşüktür. Bu da beraberinde farklı geçim kaynakları bulma zorunluluğu ve tarımsal ürünlerin en verimli bir şekilde kullanımını zorunlu hale getirmektedir. Toplumun bütün bu zor şartlara karşı geliştirdiği ortak toplumsal tepki, dışarıdan cimrilik olarak da görülebilecek olan bir tutumluluk ve özellikle kadınlara dayanan çalışkanlık ve dinamik toplum modelidir.

Bu çalışmada, Trabzon halkının genel ahlak sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan ticaret ahlakı incelenecektir. Bununla beraber bu “ahlak” edep anlamındaki kelimenin ilk anlamı değildir. Daha çok gelenekselleşmiş ve zaman içinde ahlak ve zihniyet haline gelmiş olan davranış kalıpları, düşünmeden sergilenen sosyal reflekslerin mecmuudur. Yöre esnafının ve halkının ticaret ahlakı, ancak genel toplumsal eğilimler bilindiği zaman anlamlı olabilir. Bu kapsamda Trabzon esnaf ve halkının ticari

faaliyetlerde ortaya koyduğu özelliklerin öne çıkanları şöylece belirlenmiştir: “alttan almadan pazarlık yapmak”, “buyur etmemek”, “uğurlamamak”, “bütün seçenekleri müşterinin önüne koymamak veya bu talebi kibar olmayan bir biçimde geri çevirmek”, şayet seçenekler müşterinin önüne sunulursa “müşterinin muhakkak satın almasını beklemek”, özellikle meyve, sebze pazarlarındaki bayan satıcılar için geçerli olmak üzere, “müşterinin istediğinin fazlasını satmaya çalışmak” veya “istenenin dışında ürün satmaya çalışmak”. Bu tutumların hepsi aynı başlık altında incelenecektir.

MAĞAZADAN-HALK PAZARINA TİCARET AHLAKI: BETİMLEME VE ANALİZ

“Minnetsiz” Bir Ticaret

Trabzon’da ticaret ahlakı, iki ayrı halk kesiminde iki ayrı biçimiyle tezahür etmektedir. İlki daha çok yerleşik tüccar kesimde, çarşıda ve mağazalarda görünen biçimdir. Buralardaki ticari davranış kalıpları yukarıda işaret edildiği üzere; “alttan almadan pazarlık yapmak”, “buyur etmemek”, “uğurlamamak”, “bütün seçenekleri müşterinin önüne koymamak veya bu talebi kibar olmayan bir biçimde geri çevirmek”, şayet seçenekler müşterinin önüne sunulursa “müşterinin muhakkak satın almasını beklemek” benzeri tavır ve tutumlardan oluşmaktadır.

Bu tavırların ortak özelliğine bakıldığında tamamının esnafta bir minnetsizliğe işaret ettiğini göstermektedir. Türkiye geneline bakıldığında, atasözlerine de yansıdığı üzere “müşteri velinimetir” diye bilinir. Ne var ki Trabzon’da bu durum değişmektedir. Müşteriye minnet etmem tavrı ağır basmaktadır. Hatta “müşterinin eli mahkûm” gibi bir yaklaşımın zihinlerde mevcut olduğu bile iddia edilebilir. Yukarıda betimlenen davranışların başka türlü sergilenmesi mümkün olmazdı. Peki, bu tavrı besleyen sosyal şartlar neler olabilir?

Trabzon daha önce de işaret edildiği üzere, büyük oranda dışarıya kapalı bir coğrafyadır. Bu kapalılık sadece coğrafya ile sınırlı değildir. Yöre toplumsal olarak da dışarıya kapalıdır. Dolayısıyla Trabzon dışından birilerinin buraya gelip yerleşmesi ve burada esnafılık yaparak yeni alışkanlıkları da beraberinde getirmesi ve bir rekabet ortamı hazırlaması son derece zordur. Esnaf da, müşteri anlamında toplum da buna kapalıdır. Sıra dışı bir şekilde dışarıdan birileri gelip Trabzon’da işyeri açacak olsa, Trabzonlu ürün ve hizmet kalitesi düşük de olsa kendi tanıdığından, akrabasından, komşusu olan hemşerisinden alış-veriş yapmaktadır. Bu davranış kendisinin anlık tercihini aşan çok daha büyük ve karmaşık bir sosyal sistemin gerekliliği olarak tezahür etmektedir. Böyle olunca ürün ve hizmet kalitesini geliştirmese de yerli tüccar, en azından kendi yağıyla kavrulmaya yetecek kadar olsun, satmaya devam etmektedir. Bu da beraberinde minnetsizliği ve tabiatıyla hizmette düşük kaliteyi getirmektedir.

Minnetsizliği besleyen ikinci tavır yine coğrafya ile ilişkili olmak üzere, tahıl tarımının yokluğuna bağlı olarak toplumun topraktan uzak olmasıdır. Bu tarımın yaygın bir şekilde yapıldığı bölgelerde, toprağı hazırlama, ekme, sulama ve hasat süreçleri üreticiyi son derece etkili bir şekilde eğitmekte, sabırlı hale getirmekte, olgunlaştırmakta ve adeta terbiye etmektedir. Oysa Trabzon halkı böylesi bir tarımsal üretimden çok uzaktır. Yaptığı yegâne tarımsal faaliyet yukarıda bahsedildiği üzere sınırlı bir meyve

sebze tarımı ve bunların yanı sıra fındık ve çaydan oluşur. Fındık ve çay tarımı ise tahıl tarımından çok farklıdır. Her yıl toprağı hazırlama söz konusu değildir. Çok yıllık bitkilerden bu iki ürünü on yıllarca tekrar tekrar alma söz konusudur. Bu da beraberinde minnetsizliği ve bir tür kibirli olmayı getirmiştir. Bunun ticari hayata yansımaları da minnetsizlik şeklinde tezahür etmektedir.

Esnafların bu davranışı geçmişte seyyahların gözünden kaçmamıştır. Fransızların 1869 yılında inceleme yapmak üzere Trabzon'a gönderdiği bilim adamı ve seyyah Teophile Deyrolle, seyahat notlarında Trabzon esnafıyla ilgili çok ilgi çekici bir enstanteneye işaret etmektedir. Deyrolle, Trabzon'daki değişik etnik kökenden tüccarlar arasındaki karakter farklarının "pek canlı" olduğuna vurgu yapar. Buna göre, Türk "ciddi ve sessiz"dir. Çubuğunu (sigarasını) içerek müşterisini bekler. Seyyah manzaranın gerisini aynen şöyle aktarmaktadır: "Müşteri alacağı şeyi elinde evirip çevirdikten sonra değerini sorar. Dükkâncının ağzından bir rakam düşer. Artık pazarlık etmek faydasızdır. Bütün sözlerin cevabı, dükkâncının aşağıdan yukarı bir baş hareketidir. Bu harekete dilin damağa çarpmasından çıkan bir ses eklenir."

Aynı seyyah metnin devamında Trabzon'daki Rum ve Ermeni tüccarın tutum ve davranışlarını ise şöyle nakleder: "Rum ile Ermeni tamamen başkadır. Müşteriye seslenirler. Esvabından tutup çekerler. Bir laf sağnağına tutarlar. Ona en yumuşak kelimelerle hitap ederler. "Kardeşim" derler. "Ruhum, dostum" derler. Ve gösterdikleri malın iki misli değerini isterler. Bununla beraber Ermeni tüccar Rum'dan daha ağır ve namusludur."¹

Bu alıntıdan anlaşıldığı üzere, Trabzon'un Türk tüccarı geçmişte de minnetsizdi, bugün de minnetsizdir. Fakat kanaatimizce geçmişteki minnetsizlik ile bugünkü minnetsizlik bir birinden farklıdır. Zira geçmişte yabancı tüccar bulunmasına rağmen Türk esnaf yine de bu tavrı sergilemekte ısrar etmekteydi. Geçmişte rekabete ve bu rekabette kaybetme pahasına bunu yapıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bunun sebebi daha çok esnafılığı bir meslek olarak benimseyememiş olmaktır. Bir tür acemiliktir. Diğer sebep, büyük oranda bugünkü duruma da işaret eden, şehrin yerlisi olma, sahibi olmanın verdiği güven hissidir. Trabzon tüccarının bugün bu tavrı devam ettirmesinin sebebi daha çok bu ikinci sebebe dayanmaktadır. Coğrafyanın toplumu bu yönde beslemesi temelinde, şehir içi sosyal şartların da uygun gelişmesi bu tavrın devamını sağlamaktadır. Yabancı tüccar da mübadele ve benzeri süreçlerle şehirden elini eteğini çekip gidince, Türk tüccarın artık kimseye minneti kalmamış, minnetsiz bir ticaret ahlakı pekiştirir.

Tarımsal-Feminen Ticaret

Trabzon'da ticaret ahlakının ikinci tür grup davranışı halk pazarlarında daha çok bayan satıcılar tarafından sergilenmektedir. Bu pazarlardaki satıcılar "müşterinin istediğinin fazlasını satmaya çalışmak" veya "istenenin dışında ürün satmaya çalışmak" gibi çok belirgin ve ortak davranışlarda bulunmaktadır. Bu tür davranışlar birinci tür minnetsiz esnaf tutumunun tam zıddı gibi görünmektedir. Nitekim her iki tutum Trabzon'un çok farklı toplumsal kesimlerinden gelmektedir. İlki şehir merkezinden ve

¹ Veyssel Usta (Hazırlayan), **Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde TRABZON**, Serander Yayınları, Trabzon 1999, s. 138.

düzenli bir ticaret geleneğinden, ikincisi ise taşradan, düzensiz ticaret geleneğinden ve görece çok daha alt sosyal tabakadan ortaya çıkmaktadır. Bu ikinci grubun ilkinde göre çok daha fakir ve çaresiz olduğuna şüphe yoktur.

Trabzon'a dışarıdan gelen bir kişi pazarda marulun yanında maydanozu da satmaya çalışan kadınları, bahçesindeki dikenini bile sarıp, sarmalayıp, bazen soyup pazara getiren insanları, kantarı bulunmayan satıcının, mesela salatalığı yandaki satıcının kantarında tartınca fiyata "tartma parası"nı ilave eden satıcıları gördüğünde büyük bir şaşkınlık yaşayabilir. Ne var ki, bu durum Trabzon'da halk pazarlarında normal bir durumdur. Zira yukarıda da işaret edildiği üzere Trabzon'un özellikle merkez dışındaki iktisadi kültürü tarımsal-feminen ticarettir. Kadınların baş aktör olduğu, tarımsal dezavantajların belirleyici olduğu bir tür "kıtlık kültürü"dür. Temelde tarımsal alanın ve ürünün sınırlı olmasından kaynaklanan bir kıtlıktır. İnsanlar denize yakınlığı ve iklimin latif olmasından dolayı buradan vazgeçemedikleri için Doğu Karadeniz dağlarının denize bakan yüzünde yoğunlaşmaktadırlar. Bu da beraberinde nüfus yoğunluğunu getirmekte, bu da kişi başına düşen alanı daraltıp bir tür kıtlık kültürünün hüküm sürmesine sebep olmaktadır. Toplumsal durum böyle olunca, bunun ticaret ahlakına yansımaları düşünülemez.

SONUÇ

Trabzon'un şehir merkezinde ticaret ahlakı olarak "minnetsizlik", kırsal kesiminde veya taşrasında ise, tarımsal-feminen bir ticaret biçimi olarak, dezavantajların karakterini belirlediği bir ticaret ahlakı ortaya çıkar ki, bu ikincisini bir tür "kıtlık kültürü" olarak nitelendirmek mümkündür. Her ikisinin de Trabzon'un konumundan ve tabii, coğrafi şartlarından kaynaklanan açıklaması vardır. Daha önce bu açıklamaya kısmen değinilmişti.

Trabzon'daki bu ticaret ahlakını en iyi dışarıdan gelenler gözlemleyebilmektedirler. Bu şehirde doğup, yaşayanlar için bu tavır, tutumlar alışılmış, normal durumlar olarak algılanmaktadır. Yabancı biri için Trabzon şehir merkezinin insanı "kibirli"dir. Bu kibirle minnetsizlik uzlaşabilecek tutumlardır. Bunların da temelinde muhtemelen daha önce değinilen yerel kimlik idrakinin yüksek oluşu yatmaktadır. Bu son durum ise, tarihsel hatıraların izinde, bu tarihi oluşuma da imkân veren, izole bir coğrafi konumla ilişkilendirilebilir.

Trabzon'un kırsalında hâkim olan kıtlık kültürü ve bunun ticarete yansımaları ise, tamamıyla coğrafi etkilerle açıklanabilir. Buğday kültürü bolluk ve bereket kültürüdür. Zira buğdaydan kalitesi yüksek bir ekmeğin yanı sıra yüzlerce çeşit yemek ve yiyecek yapılabilir. Oysa mısırdan bu mümkün değildir ve Trabzon havalisi mısır kültürüdür. Coğrafya ve iklimin sunduğu sınırlı imkânlar ticarete de büyük oranda yansımaları bulmaktadır.

MÜBADELE VE MÜBADELENİN SON ÖRNEKLERİ: ÇERÇİLİK VE BOHÇACILIK

Mustafa ÇAPAR*

ÖZET

Geleneksel toplumlarda geleneksel alışveriş biçimleri uzun süre kullanılagelmıştır ve en uzun süre kullanılan ticaret biçimi mübadele/takas olmuştur. Mübadele sonuç itibarıyla ticari bir faaliyettir ancak bu ticari faaliyette para veya para yerine geçecek nakit değil daha çok “ürüne karşılık ürün” alışverişi yapılır.

Mübadele daha ziyade ilkel denemelerde görülen görece daha basit bir alışveriş şeklidir. Modern toplumlardaki paraya veya para yerine geçecek değerli kâğıtlara dayalı ticaret, mübadele türü alışverişten çok sonraları ortaya çıkmıştır. Fakat hızlı değişen dünyada ticari ilişkiler de hızlı bir biçimde biçim değiştirdiğinden artık klasik anlamda bir mübadeleden bahsetmek artık zordur.

Mübadelede ve genel olarak ticarete sadece ürün alışverişi ya da ürün karşılığı para alışverişi yapılmaz; aynı zamanda kültürel alışveriş de sağlanır. Özellikle geçmişte tacirler bir yerden bir yere ürün götürüp karşılığında ürün alıp kendi ülkelerine getirirlerken aynı zamanda bir farklı toplumlar arasında bir kültür alışverişi de sağlıyorlardı. Günümüzde de sosyal/kültürel ağların yanı sıra ticaret ağı da “kültür mübadelesi” konusunda bir etkisini sürdürmektedir.

Geleneksel toplumlarda görülen çerçilik ve bohçacılık türü ticaret tam anlamıyla mübadele/takas biçiminde bir alışveriş yöntemi olmasa da bazı yönleriyle mübadeleye benzer. Türkiye’de çerçi, genellikle bir yük hayvanının sırtına yüklediği ürünleri köy köy gezerek satmaya çalışır. Bohçacı ise sırtına attığı bir bohça ya da torba içinde taşıdığı ürünleri (genellikle kumaş) satar. Çerçilik ve bohçacılıkta da amaç kazanç sağlamaktır; bu nedenle çerçiler ve bohçacılar para karşılığı mal vermeyi tercih ederler. Ancak köylülerde nakit pek bulunmaz. Bu nedenle çerçi ve bohçacı takasa zorunlu kalabilir. Ayrıca bohçacı ve çerçi de un, bulgur gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere takası önerebilir.

Bugün bu alışveriş şekilleri (mübadele) büyük ölçüde bitme noktasına gelmiş durumdadır. Geleneksel bohçacılığın ve çerçiliğin yerini büyük motorlu araçlarla yapılan gezici satıcılık almaktadır. Böylece bu mübadele yöntemleri biçim değiştirerek hayatta kalmaya devam etmektedir. Şehirlerde ve köylerde ev ev gezinerek tencere, tava, perde, yorgan, çarşaf gibi ev ihtiyaçlarını satmaya çalışan “pazarlamacılar” bohçacıların “modernize” olmuş (ve erkek mesleğine dönüşmüş) halidir. Diğer yandan birçok kültürel unsurda olduğu gibi bu ticaret şeklinin izlerini yeni pazarlama şekillerinde bulmak mümkün. Geleneksel takasın veya mübadelenin izlerini büyük mağazaların “eskisini getir, yenisini götür” kampanyalarında; yük hayvanları üzerinde yapılan ticareti büyük motorlu taşıtlarla yapılan gezici satışlarda ve alışveriş merkezlerinin özel araçlarla yaptıkları servislerde görmek mümkün.

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Antropoloji Bölümü

GİRİŞ

İnsanlar on binlerce yıl hayat biçimlerini yaşadıkları coğrafyanın şartlarına göre şekillendirmek zorundaydılar. Yaşayabilmek için hazırda yaşadıkları alandaki ürünleri toplamaları veya ihtiyaç duydukları şeyleri basit bir şekilde üretmeleri gerekmişti. Bir topluluk çoğu zaman doğal nedenlerle kendi kendilerine yetmezdi. Yani yaşadıkları ya da yaşamak zorunda kaldıkları yerde bazı yiyecekleri çevreden toplayabilir, bazılarını kendileri yetiştirebilirlerdi, bazı böcekleri yakalayıp yiyebilirlerdi; fakat ihtiyaç duydukları diğer şeyleri, mesela beslenmek için yakın çevrelerinde balık, evcil hayvan veya avlayacak hayvan bulamayabilirlerdi; bunlar bulunsa bile avlayacak silahları olmayabilirdi.

Bu durumda yapılacak en akıllıca şey yakın komşu topluluklardan destek ve yardım almaktı. İlk insanlar da onu yaptılar: Birinde olup da diğerinde olmayan şeyleri takas ettiler. Fakat dünyayı, yeni insan topluluklarını tanıdıkça ihtiyaçlar ortaya çıkmaya başladı. Aynı zamanda yaşamak için zorunlu ihtiyaçların yanı sıra dinsel/inançsal ritüellerde kullanılacak çeşitli simgesel araçlar yanı sıra süs eşyaları ve takılara da ihtiyaç duyuldu. Diğer yandan farklı kabilelerle veya farklı kültürlerle tanışınca yeni şeyler de keşfedildi. Kültürel etkileşim, yemek içmek gibi beslenmeye dayalı hayati ihtiyaçlardan başka ihtiyaçları da gündeme getirdi.

İnsanlar çoğaldıkça topluluklar kalabalıklaştıkça ve ilişkiler ve ihtiyaçlar arttıkça yeni değiş tokuş yöntemleri de ortaya çıktı. Bu ticaretin ilk şekliydi. Ticaret sonuç itibarıyla mübadeleye veya takasa dayalı bir alışveriş şeklidir. Mal değişimine dayalı ticaret, yalnız yakın kabileler arasında değil, uzak topluluklar arasında alışverişini mümkün kıldı. Artık insan bir ürünü bir yerden alıp başka bir yere, kendi sırtında, yük hayvanlarıyla veya kanolarla taşımaya, ürününü götürdüğü yerden de kendi ihtiyaçlarını alıp getirmeye başladı. Bir süre sonra ise ürüne-ürün takasını yapmak yeterli gelmedi. Ürün karşılığı ürün türü alışveriş devam etti ama alıcıya verdiği ürün yerine geçecek yükte daha hafif ama “pahada ağır”, bununla birlikte birçok yerde geçerli olacak değişme değeri olabilecek şeyler de devreye sokuldu. Bunlar para yerine geçecek basit nesnelerdi.

Mübadeleye dayalı ticaret şekli oldukça uzun sürdü. Atlarla, develerle, eşeklerle yapılan bu ticaret şekli, binlerce yıl dünyanın hemen her yerinde ama özellikle Doğuda (Asya’da) yaygın olarak yaşayageldi (Braudel 2004 C3: 101-102). Çin, Hindistan Anadolu hattı üzerinde, kervanlarla yapılan ticaret gerçi günün koşullarına göre büyük çaplı sayılabilirdi ama sonuç olarak bu ticaret şekli de mal-ürün mübadelesi biçiminde tezahür ediyordu. Anadolu’dan Hindistan’a (Hindistan’da pek bulunmayan) ürünler götürülüyor, orada bir kısmı takas ediliyor ve yenileri eklenerek oradan da Çin’e ulaştırılıyordu. Bu kez işlem tersten işliyordu: Çin’den ve Hindistan’dan da Anadolu’ya çeşitli ürünler (ipek, çini, baharat vs) taşınıyordu. Tacirler gittikleri yerlerde torbalarını, bohçalarını, sandıklarını açıyor, ürünlerini sergiliyor, onlara eşdeğerde olabilecek yeni ürünler talep ediyorlardı (Sédillot, 2005). Tabii bu emeklerinin karşılığı olarak bir artı değer elde ediyorlardı. Bugünkü uluslararası ticareti andıran ve büyük kervanlarla yapılan bu çerçilik türü geleneksel çerçiliğin bir versiyonu gibiydi.

Geniş bir coğrafyada ve farklı ülkeler arasında görece büyük ticaretler yapılırken ülkelerin kendi içinde de atlarla, eşeklerle küçük çaplı ticaretler sürdürülüyordu. İnsan sırtında veya at, eşek, deve, katır gibi yük hayvanlarıyla taşınarak yapılan bu ticaret şekli, kökeni binlerce yıl öncesine dayanan ve yakın zamana kadar süren veya hâlâ “ilkel” veya geleneksel toplumlarda görülen bir mübadele/değiş tokuş yöntemi idi. Mübadeleye dayalı bu alışveriş biçimi Anadolu’da da yaygın olarak sürmüştü. At veya daha çok eşek sırtında yapılan ticarete “çerçilik”, kişilerin ürünü kendi sırtlarında taşıyarak yaptıkları ticarete de “bohçacılık” deniyordu. Çerçiler ve bohçacılar hem ürünlerini takas ediyorlardı hem de para karşılığı satış yapıyorlardı. Aynı zamanda çerçiler yeni ürün getirip eski ürün alıyorlardı; eskileri de götürüp başka yerlerde, örneğin şehir ve kasabalarda satıyorlardı.

Bugün modern dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de bu iki alışveriş yöntemi hemen hemen bitmiş durumdadır. Fakat diğer yandan çerçiliğin ve bohçacılığın biçim değiştirmiş olarak devam ettiğini söylemek de mümkündür. Atların veya eşeğin yerini motorlu taşıtlar almış durumdadır. Kapiya kadar gelen yeni zamanların pazarlamacısı bir bakıma yeni bohçacılarıdır. Fakat önemli bir fark bulunmaktadır: “Modern çerçiler” ve “modern bohçacılar” ürün mübadelesi yerine parayı tercih etmektedirler. Yeniyi verip eskiyi almak işini ise büyük alışveriş merkezleri devam ettiriyor gibi görünmektedir.

Aşağıda, önce mübadelenin tarihi, ardından çerçilik ve bohçacılık geleneği, bu geleneklerin toplumsal boyutu ve değişme süreçleri üzerinde durulacaktır.¹

HENÜZ TİCARET OLMAYAN MÜBADELE

Mübadele genel anlamıyla bir şeyi veya birden fazla şeyi karşılıklı olarak değiştirmek veya takas etmek demektir. Dolayısıyla mübadelede karşılıklılık ilkesi vardır. Çoğunlukla zorunluluktan doğar ve evrensel bir alışveriş yöntemidir (Bates, 2009: 381). İnsan da dâhil hemen hemen her şey mübadele edilebilir.²

Bununla beraber mübadele daha çok ticari ilişkilerde kullanılan bir kavramdır. Bir tüketim maddesinin başka bir tüketim maddesiyle ya da bir tüketim maddesinin tüketim maddesi yerine geçen başka bir nesneyle (takı, süs eşyası, para, vs) değiştirilmesi anlamına gelir. Mesela buğday veya elma verip karşılığında yün ve çömlek almak ürünlerin mübadelesidir; buna karşılık buğday ve elma verip karşılığında para veya para yerine geçecek bir nesne almak biraz daha gelişmiş veya modernleşmiş bir mübadele veya takas türüdür.

¹ Çerçilik ve bohçacılık, 1980’lere kadar oldukça yaygın bir işkoluydu. Özellikle köylüler için vazgeçilmez bir alışveriş şekliydi. Özellikle kadınlar ve çocuklar için çerçiler ve bohçacılar dört gözle beklenen kişiler olabiliyordu. Burada çerçiler ve bohçacılarla ilgili aktarılanların bir kısmı o dönemin gözlem ve deneyimlerine dayanmaktadır.

² Mesela insan mübadelesi konusu Türkiye tarihine yabancı bir şey değildir. Yakın bir zamanda, daha 1900’lerin başında Yunanistan ile Türkiye arasında yüz binlerce insan mübadele edilmişti. Yunanistan’daki Türk-Müslümanlar Türkiye getirilirken Türkiye’deki Hristiyan-Rumlar Yunanistan’a gönderilmişti.

Mübadale veya takasın tarihi insanlık tarihi kadar eskilere dayanır. İlk insanlar ihtiyaçları olan şeylerin çoğunu kendileri kendi çabalarıyla elde etmektedirler. Bunlar, günlük ihtiyaçları karşılayacak yiyecek, giyecek, barınak gibi basit şeylerdir. Ancak insanların her zaman ihtiyaçlarını karşılayacak asgari şeyleri bir arada bulmaları mümkün olmayabilir. Buna coğrafi koşullar imkân vermeyebilir. İlkel toplumlarda insanlar her ne kadar ihtiyaçlarını avlayarak veya bitki ve benzeri şeyleri toplayarak giderebilseler de istedikleri her bölgeye/alana giremezler (aslında modern dünyada bu mülkiyet anlayışı çok daha kesin ve keskindir). Belli alanlar kabileler arasında fiilen paylaşılmış durumdadır. Bunun yanı sıra bazı kabileler bazı konularda diğerlerinden daha çok ustalaşmıştır. Mesela çömlek yapımına uygun toprağın olduğu alanlarda yaşayan kabileler çömlekçilikte ustalaşırlar, bazalt taşı bölgelerinde yaşayanlar kesici taş aletler, oklar yapmakta mahirdiler. Bu kabileler yaptıkları ürünleri yakın bölgelerde yaşayan, avcılıkta ustalaşmış veya çeşitli meyveler yetiştirebilen kabilelerin ürettikleriyle değişirler. Böylece ihtiyaçlar karşılıklı olarak asgari düzeyde de olsa karşılanmış olur. Aslında gerek ilkel toplumlarda gerek geleneksel toplumlarda mübadale hayati bir önemdedir, denebilir. İlkel veya geleneksel toplumlar mübadale ile ihtiyaç duydukları ürünleri elde etme olanağına kavuşurlar.

İLK (ELLERDE) MÜBADELE

İnsanın ataları bugün bizlere çok basit gibi gelen ok ucu, çömlek, yiyecek, süs eşyası, mızrak gibi çeşitli araçları mübadale hayatlarını kolaylaştırıyorlardı. İnsanlar bu alışveriş geleneğini binlerce yıl kullanageldiler. Mübadale veya takas esas itibarıyla zorunluluğa dayalı bir değiş tokuş yöntemidir. Ama bunun aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve kültürel yönleri de bulunmaktadır. Mübadelenin bu yönü kültürün gelişmesi, çeşitlenmesi ve etkileşim için oldukça önemlidir. Dolayısıyla mübadelenin insanlığın kültürel ve sosyal gelişmesinde mübadelenin büyük bir rol oynadığı söylenebilir.

Mübadale ilkel toplumlarda hâlâ, en azından 20. yüzyılın ortalarına kadar, en önemli geçimlik faaliyetlerdendir. İlk(el) topluluklar mübadaleyi sürdürmek zorundadırlar çünkü kendi kendilerine yetmemektedirler. Kendilerine tam anlamda yetmeyen bu topluluklara “yarımlar” da denmektedir (Özcan, 1998: 234). Yarımlar, ekonomik anlamda kendilerine yeterli olmayan, başka toplulukların ürettikleriyle hayatlarının idame ettirebilen topluluklardır. Her bir yarım diğer bir yarımın veya başka bir topluluğun ürettiklerine muhtaçtır. Bu nedenle de ihtiyaçlarını mübadaleyle karşılamak durumundadır.

İlkel toplumlarda mübadale şekilleri farklılıklar gösterir. Bu toplumlar arasında da genellikle diğer toplumlarda olduğu gibi tercih edilen alışveriş veya takas şekli yüz yüze olanıdır. Bu tür takaslarda topluluklar belli bir alanda buluşurlar ve herkes elindekiyle karşı tarafın getirdiklerini takas eder. İlkel toplumlarda hangi malların hangi mübadale mekanizmasına ve hangi koşullara göre uygulanacağı genellikle belli kurallara bağlıdır. Yani bütün mallar mübadale yöntemiyle değiştirilmeyebilir. Bazı mallar mübadale edilirken bazıları, örneğin Yeni Gine’de tütün, tuz, kabuklu yemiş gibi “lüks” mallar, serbest pazarda dolaşıma sokulur. Bu malların değeri başka ürünlerle karşılanır.

Yani kimse tören nesnesi olan bileziği tatlı patates karşılığında satmaz (Bates 2009: 388). Bu, mübadele edilecek şeyler arasında işlevsel olarak da bir denklik gözetildiği anlamına gelir.

Bazı ilkel topluluklarda ise alışveriş veya ürün takası doğrudan karşı karşıya gelmeden yapılır. Bir topluluk belirli bir yere gelir ve takas etmek istediği ürünü bırakır ve yakın bir yerde ormanın içerisinde gizlenerek diğer kabilenin gelip ürünü almasını bekler. Diğer kabile üyeleri gelip komşu kabilenin getirdiği eşyaya bakar, beğenirse alıp götürür. İkinci grup karşılık olarak getirilen ürünü yetersiz bulursa ürünü almayabilir, bu durumda ikinci grup eğer ticareti sürdürmek istiyorsa ürünün miktarını artırır. Bu tür alışverişe antropologlar “sessiz ticaret” adını verirler (White, 1959: 246; Kottak, 2001: 379; Sédillot, 2005: 11-15; Haviland, 2002: 245). Bazı kabileler takas işlemi uzayabilir. Bu durumda takas edilecek ürünler birkaç gün gecikmeli getirilir ve yine diğer kabile üyelerine görünmeden aynı yere bırakırlar. Elbette bu mübadelede de takas edilecek ürünün eşdeğerde olması gerekir (Sédillot, 2005). Farklı kabile üyelerinin birbirini görmeden yaptıkları bu alışveriş biçimi konuşmayı gerektirmemektedir. Sessiz ticaret aynı dili konuşmayan ve/veya barışı sürdürmek isteyen kabileler arasında görülmektedir (Haviland, 2002: 245).

Diğer yandan geleneksel ve ilkel toplumlarda her zaman ürüne ürün biçiminde bir mübadele söz konusu olmayabilir. Bazı durumlarda yukarıda da belirtildiği gibi A kişisi verdiği ürün karşılığında B kişisinden para yerine geçecek bir karşılık bekleyebilir. Aslında bu “şey” doğrudan para mukabili bir mübadele aracıdır ve o bölgede bulunan herhangi değerli bir şey olabilir. Mesela bu “şey”, İran’dan getirilip Hindistan’da para yerine kullanılan bir tür bademin acı çekirdeğidir. Meksika’da (Aztekler) kakao çekirdekleri; Pasifik’teki Mercan Adalarında köpek dişleri, Amerika bozkırlarında ayı postları, Kanada’da geyik ve kunduz postları para yerine kullanılmıştır. Nijerya’da bir zamanlar başlık parasının değeri bin salyangozdu (Sédillot, 2005: 35). İkel toplumlarda bu tür mübadele nesneleri (“para”) kullanılmakla beraber günlük ihtiyaçların birçoğu doğrudan ürünlerin takası biçiminde karşılanmıştır.

MÜBADELENİN SOSYAL ve KÜLTÜREL ETKİLERİ

Genel olarak ticaret özel olarak takas veya mübadele sadece mal alışverişini anlamına gelmez. Aslında alışverişin başladığı günden bu yana toplumsal/kültürel değerler de “mübadele” edilmektedir. Kültürlerin çeşitlenmesi ve zenginleşmesinde, dillerin gelişmesinde, dinsel inançların etkileşmesi ve çeşitlenmesinde, senkretik inançların oluşmasında mübadelenin önemli bir katkısı vardır. Her ne kadar bazı ilkel toplumlarda sessiz ticaret uygulanıyorsa da toplumların çoğunda yüz yüze ticaret tercih edilir. Bu da dillerin etkileşimine neden olur ve diller bu etkileşim sonucu zenginleşirler. Bu nedenle de bir dilde, başka dillerden geçmiş kelimelere sıkça rastlanabilir. Aynı ya da benzer sembollerin birbirine yakın veya uzak toplumlarda görülmesinin nedeni de maddi ve binlerce yıl süren manevi kültür ürünlerinin takası sonucudur. Bugün sınır ticareti yapanların, gezgin tacirlerin (çerçilerin) birkaç dil bilmelerinin temelinde de bu kültürel etkileşim bulunur ve gezgin tacirler bu anlamda büyük kültür taşıyıcısı olarak değerlendirilebilirler.

İnsanlar birbirlerinden herhangi bir ürün aldıklarında farklı ilişkilere girmeye başlarlar. Yukarıda da belirtildiği gibi öncelikle farklı dillerle tanışır. Başlangıçta birbirlerini anlamasalar da zamanla alışveriş/takas yaptıkları toplulukların dillerini de öğrenirler ve bir süre sonra gelenek ve göreneklerine de aşina olurlar. Diğer taraftan bugün olduğu gibi başka bir yerden alınan ürün yeni bir topluma veya topluluğa girerken kendi etrafında oluşan kültürel örüntüyü de taşır. Mesela komşusu kabileden herhangi bir ürün alan bir ilkel topluluğun o aletin etrafında oluşan ritüeli de almış olması, veya ritüele kendisinden yeni bir şeyler katması muhtemeldir. Antropologlar bu konuda çokça örnek sunarlar. Evan-Pritchard'ın (1940: 90; ayrıca bkz, White, 1959: 242-46) Nuer örneğinde gösterdiği gibi ilkel toplumlar sadece ürün alışverişinde bulunmazlar aynı zamanda sosyal ilişki ağı da kurarlar. Yani takas veya ticaret sadece ürün takası anlamına gelmez, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin de bir nevi takası anlamına gelir.

Özellikle takas için uzunca yolcululara çıkan kişiler birbirinden az çok farklı çok sayıda toplulukla tanışma olanağı bulurlar. Bu farklı topluluklardaki yaşantıyı gözlemleyip bunları kendi topluluklarına taşıyabilirler. Ayrıca farklı topluluklar arasında gezen gezgin satıcılar farklı topluluklar arasındaki haberleşmeyi, bilgilenmeyi de sağlarlar; yani bir tür habercilik işini yerine getirirler. Geleneksel toplumlarda görülen çerçiler, bohçacı ve diğer gezgin satıcıların öyle bir özelliği vardır. Bazen mahalle içinde veya mahalle arasında, bazen komşudan komşuya, bazen köyden köye haber, bilgi taşırlar. Böylece mahalle veya köy, başka bir mahallede, başka bir köyde veya aynı mahalle veya köyde olup bitenden bu küçük seyyar tacirler sayesinde haberdar olurlar.

İlkel topluluklar modern dünyayla tanıştıkça geleneksel alışveriş veya ürün takası yerini mal-para veya “hizmet”-para ilişkisine bırakabilmektedir. Dikkat çeken şey bu yeni alışveriş şeklinde de sosyal kültürel kodlarda bir değişimin yaşandığı ve toplulukların yeni mübadele şekillerine kolayca uyum sağladığıdır. 1900'lerin başında ilkel topluluklar arasında araştırma yapmaya çıkmış olan Malinowski ile kabile bireyleri arasındaki ilişki bu “etkilenme”ye (kültürlenme) bir örnektir. Malinowski kabile bireylerinden alacağı bilginin karşılığı olarak çoğu modern dünyanın simgeleri olan oyuncaklar, yapay taşlardan kolyeler, aynalar, bilezikler, yüzükler, kokular, kumaşlar, elbiseler ve ev aletleri götürür (Malinowski 1994: 175). Aldığı bilgiler karşılığında götürdüğü bu ürünleri yerlilere dağıtır. Bu “alışveriş” geleneksel mübadele biçiminin devamı niteliğindedir. Ancak antropolog geleneksel olmayan bir mübadele şekliyle de karşılaşır: Bazı yerliler para karşılığı fotoğraf çektirmek isterler; hatta bazı kadınlar özellikle para alabilmek için fotoğraflarının çekilmesini talep ederler (Malinowski, 1994: 183). Yazara göre kadınlar parayı harcamak için değil, saygı görmek, kendilerini bağımsız hissetmek için talep etmektedirler. Muhtemelen kadınlar etnograftan aldıkları parayı değişim değeri olan “para” olarak değil takı olarak kullanmaktadırlar. Fakat daha da önemlisi kültürdeki hızlı değişimdir. Tek taraflı gibi görünse de yerli kadınları dışarıdan gelen yeni kültürü alıp kendi kültürleriyle harmanlayabilmışlardır. “Yerli kültür” yeni bir kültürel öğeyi benimsemiş ve “kültür havuzu”na yeni bir öge katmıştır.

ÇERÇİLİK, BOHÇACILIK ve MÜBADELE

Çerçi kelimesi Moğolca “çer” kelimesinden Türkçeleştirilmiştir. Çer, haber, bildiri, bir yerden bir yere haber götüren anlamındadır (Eyuboğlu, 1991: 140). Çer kelimesine –çi eki getirilerek bir meslek adı halini almıştır. Böylece çerci, atla, etekle, katırla, deveyle veya at ve eşek arabasıyla, sonraki dönemlerde motorlu taşıtlarla ufak tefek öteberi satanlar için kullanılan bir kelime olmuştur. Ama bu işi yapanlara çerçi dışında sergici, yaymacı, aktar, inneci gibi isimler de verilmektedir (Aykanat, 2009: 3).

Bohça ise boqca, bağça biçiminde de telaffuz edilen Türkçe bir kelimedir. İçine öteberi konan, dört köşesinden katlanan ve bağlanan şey demektir. Bohçacı ise bohça içinde sırtta taşınabilecek kadar az miktarda öteberi satan kişidir.

İlkel dünyanın mübadelesinde takas yapılacak ürünler genellikle toplulukların kendileri tarafında üretilir, yapılır veya toplanırdı. Kendi ürettiklerini, karşı tarafın ürettikleriyle takas ederlerdi. Çerçiler ve bohçacılar da bir tür mal mübadelesi yaparlar ancak elbette, bu ilkel toplulukların veya ilkel dünyanın mübadelesinden farklıdır. Geç dönemin ve modern dünyanın çerçi ve bohçacıları genellikle bir toptancıdan veya küçük bir dükkândan aldıkları ürünü köylere veya kenar mahallelere götürüp satar veya başka bir ürünle takas ederler. Bohçacılar ve çerçiler köylerden veya mahallelerden takas yoluyla aldıkları malların bir kısmını götürüp başka tüccarlara (mesela eskicilere, zahirecilere, aktarlara, vs.) para karşılığı satar veya takas edilecek yeni ürünlerle değiştirirler; doğal olarak üzerine bir kâr marjı koyarak.

Çerçilik dünyanın hemen her tarafında görülebilen bir ticaret türüdür (Sédillot, 2005) fakat doğulu toplumlarda daha çok görülür ve eskisi kadar yaygın olmasa da varlığını hâlâ sürdürmektedir.

Çerçilik yakın zaman kadar Türkiye’nin her tarafında görülen bir meslekti. Özellikle Abdallar, daha öncesinde dini azınlıklar arasında yaygındı. Sürekli gezmeyi gerektiren çerçilik mesleğinin genellikle Abdallar arasında yaygın olmasının nedeni Abdalların da gezgin/göçer bir hayat yaşamaları olabilir.

Çerçilik eski olduğu kadar önemli bir meslektir. Birçok köylü veya ücra mezralarda yaşayan insanların günlük ihtiyaçlarını karşılayan yegâne mesleklerdendir. Bazı yerler çerçiliği ve çerçileri ile ünlüdür. Erkilet ve Darende çerçileri ile ünlenmiş ilçelerdendir. Bu iki ilçeden yetişen çerçiler içerisinde daha sonra işlerini büyütüp geliştirenler de bulunmaktadır.

Birçok yerdeki çerçiler gibi Erkilet ve Darende çerçileri de kendi jargonlarını/özel dillerini oluşturmuşlardı. Çerçiler özellikle kendi aralarında konuşurken bu dili kullanırlardı. Hem bu iki bölgenin tarihine bakıldığında hem de bazı tarihi belgeler incelendiğinde buralarda yakın zamana kadar gayrimüslimlerin yaşadığı görülür. Hatta Türkiye’nin birçok yerinde Osmanlıdan itibaren çerçilik işini daha çok gayrimüslimlerin yaptığı anlaşılır. Bu nedenle çerçilerin oluşturduğu jargonda çok sayıda Ermenice, Rumca ve Çingene dilinde kelimeye rastlanır. Çerçiliği gayrimüslimlerden devralan Müslüman çerçiler, çerçi dilinde kelimeleri kullanmayı sürdürmüşlerdir (bkz Aykanat, 2009; Mor, 2009). Çerçilerin kendi aralarında kullandıkları bu dili müşterilerin çoğu anlamazdı. Zaten çerçiler de müşterilerin anlamasını istemezdi. Çünkü bu özel jargonla birbirlerini uyarır,

müşteriyi kaçırmamaya çalışır ya da olası bir tehlikeyi bu jargonla birbirlerine bildirirlerdi.

Türkiye’de çerçiliğin yaygın bir meslek olduğunu köy isimlerine bakarak anlamak da mümkündür. Mesela Sinop, Karabük, Kastamonu, Samsun, Adapazarı, Ankara, Bayburt, Tokat ve Ordu ve daha başka illerde Çerçi veya Çerçiler adında köyler bulunmaktadır (Aykanat, 2009: 45). Bu köy adıyla çerçilik mesleği arasında bir ilişki olduğu tahmin edilebilir.

Çerçilik hem yaygın olduğundan hem de çerçiler saygı gördüğünden köy adı olabilirken bohçacılık yaygın olmasına rağmen köy adı olacak kadar saygınlık kazanmamıştır. Bunun birkaç nedeni olabilir. Birincisi cinsiyetçi ayırım olabilir. Bohçacılığı genellikle kadınlar yapar. Kadınların yaptığı iş geleneksel toplumlarda ve erkek egemen kültürlerde pek önem taşımadığı için köy adına layık görülmemiş olabilir. İkinci neden bohçacılığı yapan kadınların etnik kökenidir. Bohçacılığı genellikle Çingene kadınlar yaptığından toplum tarafından pek saygıyla karşılanan bir meslek olmamıştır. Üçüncü bir neden de Çingenelerin yerleşik bir hayat yaşamıyor oluşlarıdır. Bohçacılık yapanlar bir yerde yerleşik hayat yaşamadıkları için bohçacı(lık) ismi yerleşik bir yere verilmemiş olabilir. Bohçacılığın saygın olarak görülmemesinin dördüncü nedeni de bohçacılıkla hırsızlığın çok zaman yan yana anılmasıdır. Bu nedenler bir arada düşünülünce bohçacılığın neden çerçilik kadar saygı görmediği ve bir yerleşim yerinin ismi olamadığı anlaşılabilir.

ÇERÇİNİN SANDIĞI

Çerçiler genellikle kadınlara ve çocuklara yönelik eşyalar satarlardı. Eşeklerine yükledikleri sandıkların içinde kadınlar için tülbent kenarlarına süs yapmada kullanılan renkli boncuklar, iğneler, tığlar, iplikler, kanaviçeler, tülbentler, elbiselik kumaşlar; çocuklar için sakızlar, balonlar, küçük toplar, topaçlar, şekerlemeler, bisküviler, leblebi, leblebi şekeri; ev için çay ve çay şekeri ve daha birçok ufak tefek şeyler. Bunlardan başka leğen, lastik ayakkabı, terlik, çaydanlık gibi bir evde genel olarak ihtiyaç duyulacak türden eşyalarla erkekler için tütün ve sigara kâğıdı da satılırdı. Bu malzemelerin birçoğu bir seferde eşeğe yüklenmiş olarak getirilirdi. Ancak bazen eşek bütün yükü taşıyamayacağı için farklı zamanlarda farklı eşyalar getirildiği olurdu. Bazen de kadınlar ihtiyaç duydukları şeyleri çerçilere sipariş verirlerdi; onlar da daha sonraki gelişlerinde diğer ürünlerin yanı sıra sipariş verilmiş eşyayı da getirirlerdi.

Çerçilik yakın köyler arasında kelimenin tam anlamıyla (araya para girmeden) mübadele biçiminde de cereyan ederdi. Mesela üzüm, armut, elma gibi meyvelerin yetiştiği, buna karşılık tahıl yetiştirmeye uygun olmayan yerlerde ikamet edenler özellikle hasat zamanı çerçilik ederlerdi. Kendi köylerinden yetişen taze meyveleri at, eşek ya da katırlara yükler tahıl yetiştirilen köylere getirirlerdi. Genellikle harman zamanı harman yerlerini gezer, verdikleri kırat, goduk, yarım (kırat), kile gibi ölçü birimleri karşılığında buğday ya da arpa alırlardı. Böylece taze meyvesi olmayan çiftçilere meyve verir, karşılığında kışlık zahirelerini toplamış olurlardı. Bu, ilkel toplumlarda görülen ve kadim zamanların mal mübadelesinin tekrarı gibiydi.

Çerçiler esasında mal mübadelesi yapmak istemezler. Fakat ürünlerini paraya çeviremeyen veya pazara/şehre/kasabaya götürüp satacak kadar ürünü olmayan köylüde para pek bulunmadığı için genellikle takas yapmaya mecbur kalırlardı. Duruma göre buğday, arpa, kurutulmuş meyve, yumurta, eski eşya, hatta horoz ve tavuk gibi şeyleri alır, karşılığında köylünün ihtiyaç duyduğu ürünü verirlerdi. Çerçiler buğday, arpa ve yemiş gibi şeylerin bir kısmını kendi ihtiyaçlarına ayırırlar, fazlasını ise şehirde satarlardı. Bu arada dikkat çekilmesi gereken bir şey de eskicilerin köylerden yükte hafif ama pahada veya değerde ağır olabilecek şeyleri de takas yoluyla almış olmalarıdır. Köylerde kullanılmayan ya da işlevsel olmayan birçok eski eşya atıl duruma gelir. Bunlar ya çürümeye bırakılır ya da denk gelirse çok düşük bir fiyata, bazen de bir ölçü leblebiye, üzüm, vs. çerçiye “eski” niyetine verilir. ³ Köylerde bu tür takasla birçok eski gümüş bilezik, takı ve çok sayıda tarihi değeri olan tabak, tepsi, bıçak gibi eşya takas edilmişti. Bu tür eşyayı takas eden çerçilerden birçoğunun köylüden aldıkları bu tür şeylerin gerçek değerini bildikleri kuşkuludur. Büyük olasılıkla çerçiler de köylülerden aldıkları bu ürünleri düşük bir fiyat karşılığında götürüp şehirde bir “eskici”ye satıyorlardı. Nitekim aynı çerçiler yıllarca aynı köyleri gezer, aynı işi yapadururlardı. Çerçilerden bazıları işlerini büyütüp bakkal dükkânı açmış ve hatta daha büyük ölçekte ticari faaliyetlere başlamış olsalar da çoğunluğunun hallerinde çok para kazandıklarını gösterir bir işaret yoktu. Nitekim çerçilerin çoğu yıllarca aynı köyleri gezer, aynı şeyleri satar, aynı hayatı sürerlerdi; hayatlarında büyük bir değişiklik olmazdı.

Çerçiler sandıklarındaki ürünleri takas ederken çeşitli ölçü malzemeleri kullanırlardı. Bazen az önce de belirtildiği gibi kırat, yarım gibi geleneksel ölçü aletleriyle ürün takası yaparlardı. Ama metre, el terazisi gibi ölçü aletleri kullandıkları da olurdu. Bazen daha önce bir kiloyla eşleştirilmiş bir taşı ağırlık olarak kullanabiliyorlardı. Bazen de sattıkları ürünle aldıklarını terazinin ayrı kefelerine koyup malın niteliğine göre ölçüyü denklemliyorlardı. Kumaş, lastik gibi ürünleri ise metreyle ya da eşya sındığının ölçü haline getirilmiş bir kenarını metre olarak kullanarak ölçüyorlardı. Son yıllarda ise motorlu araçlarla satış yapan çerçiler sattıkları ürünü elektronik tartılarla tartmaktadırlar. Bazı “modern zaman çerçileri” sattıkları ürünün ücretini pos makinesiyle banka kartından tahsil etmektedirler.

Çerçiler köylere bazen kitap da götürürlerdi. 1970'lere kadar köylere getirilen kitaplar daha ziyade kahramanlık anlatan türdendi. Destan kitapları, Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin girdikleri savaşları ve savaştaki kahramanlıklarını anlatan türden kitaplar olurdu bunlar. Ayrıca kadınlar ve gençler için Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnun gibi aşk hikâyeleri, yine kadınlar için dramatik ölümleri anlatan ezgiyle söylenebilecek türden ve dörtlüklerden oluşan destanlar bulundurulardı. Daha sonra kalem, silgi, defter gibi öğrencilere yönelik okul gereçlerine ek olarak diğer çocuk hikâye kitaplarını da satmaya başladılar. Bu nedenle çerçileri dönemin “kültür elçileri” (Aykanat, 2009) olarak değerlendirmek mümkündür. Gerçekten de sadece kitap, destan türü okunacak şeyleri satmak bakımından değil, farklı yerlerde yaşanmış olayları ve farklı kültürleri bir yerden bir yere taşımak bakımından da çerçiler “kültür elçileri” olarak değerlendirilebilir.

³ Zaman zaman köye gelen “eskici”lere de eski olan şeyler verilir. Eskiciler aldıkları eskiye karşılık para verirlerdi. Bu nedenle eskicilere de birçok değerli şey küçük bir para karşılığı satılmıştır.

BOHÇACININ BOHÇASI

Bohçacılık göçebelikle bağlantılı bir ticaret/mübadele veya takas yöntemidir. Bohçacılık, henüz yerleşik hayata geçmemiş olan kişilerin yaptığı bir meslektir denebilir. Bu nedenle bohçacıların daha çok Abdallar, Çingeneler⁴ arasında çıktığını söylemek mümkündür. Bu arada bazı yerlerde (örneğin Antep'te) Çingenelere Abdal dendiğini hatırlatalım. Geleneksel çerçilik daha çok köylerde yapılırken⁵ bohçacılık hem köylerde hem de şehirlerde ve kasabalarda yapılırdı.

Bohçacılar daha çok tekstil ürünlerini tercih ederlerdi. Kadın giysileri için kumaş, perdelik gibi ihtiyaçları karşılayacak şeyler getirirlerdi. Bunun yanı sıra kadın lastik ayakkabıları, çeyizlik eşya, plastik leğen gibi şeyler de satarlardı. Bohçacı kadınlar sattıkları veya takas ettikleri ürünlerin haricinde ev sahibinden bir şeyler de isterlerdi; "alışveriş" in bu kısmı dilencililiğe girerdi.

Bohçacılar başka "elekçiler" ve "süpürgeciler" de köy köy gezerek ürünlerini değerlendirirlerdi. Elekçilik, sepetçilik ve süpürgecilik işini genellikle Çingeneler yapardı. Bu nedenle Malatya yöresinde ve daha birçok yerde Çingenelere "Elekçi" de denir. Bohçacılıktan farklı olarak elek, sepet ve süpürge satma işini hem kadınlar hem erkekler yapardı.

Kadın bohçacılar ve elekçiler sadece ellerindeki ürünü satmaz veya takas etmez aynı zamanda fala da bakarlardı. Kahve pek lüks bir içecek olduğu ve sadece "ağır" misafirlere verildiği için kahve falına bakılmazdı. Daha çok su falı, bakla falı, el falı gibi fallara bakılırdı. Çoğu yerde olduğu gibi burada da genellikle kadınların, gelinlik genç kızların ve çocukların falına bakılırdı. Fala bakan kadın, falın karşılığında para, un, kuru yemiş, bulgur ve benzeri şeyleri alırdı.

Bohçacılar yanlarında torba taşırlardı. Malları para karşılığı satmak isteseler de köydeki insanlarda genellikle para olmadığı için evdeki yiyecek ürünle takas ederlerdi. Bohçacılar ürünü karşılığında ne almak istedikleri sorulurdu. Onlar da un, bulgur, buğday, yemiş, vs. hangisini uygun bulursa onu alırdı. Yanında çok sayıda torba taşıyamadıkları için tercihleri sınırlı olurdu. Bohçacılar genellikle birkaç kişilik gruplar halinde dolaşırlardı. Bazen iki bohçacı birlikte evleri gezerlerdi (bu durumda ürünleri birbirinden az çok farklı olurdu), bazen de farklı evlere dağılırlardı. Genellikle de köyün içinde ya da yakınında bir yerlerde onları bekleyen bir at arabası olurdu. Alışveriş

⁴ Konuyla çok ilgili olmasa da bir yanlış anlamının önüne geçmek için burada bir hususa açıklık getirmek gerekiyor. Son zamanlarda hakaret olarak algılanan Çingene kelimesi yerine Roman kelimesi tercih edilmekte ve Roman kelimesinin kullanılması önerilmektedir. Bu tercih ve önerilere rağmen burada "Çingene" kelimesinin kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir. Bunun nedeni etnik gruplar ve etnik grupları tanımlayan isimler arasında herhangi bir hiyerarşik yapılanmanın kabul edilmemesi, bütün etnik grupların eşit değerde görülmesidir. Bu bağlamda Çingene kelimesinin Türk, Kürt, Çerkez, Alman, İngiliz gibi herhangi bir etnik grup isminden farklı, bunlardan daha alçak ya da daha üstün olmadığını belirtmek gerekir. Kelimelerin bu türlü değerlendirilmede sorunu kelimelerde değil daha çok zihinlerde aramak gerekir; kelimeler çoğunlukla masumdurlar! Hakaret olarak kullanmak isteyen Roman'ı da pekâlâ bir hakaret ifadesi olarak kullanabilir.

⁵ Aslında şehirlerde de çerçiliğin bir türevi olan seyyar satıcılık yapılırdı. Çerçilik yukarıda da belirtildiği gibi at, eşek, katır gibi hayvanlarla ve bu hayvanların çektiği arabalarla yapılırken, seyyar satıcılık şehirlerde kenar mahallelerde insanların iterek hareket ettirdiği tekerlekli tablalarla yapılır.

bitirdikten sonra yüklerini bu arabaya aktarırlardı. Bazen de kalabalık bir grup birkaç köye kolayca ulaşabilecekleri sulak bir yerde çadır kurar, birkaç gün orada konaklardı. Bu durumda bazı ürünlerini günlük ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde takas ederlerdi. Ekmek, yağ, bulgur, un ve benzeri şeyleri alır çadırlarına götürür, yemeklerini takas ettikleri bu ürünlerden yaparlardı.⁶

Çerçileri ve bohçacıları sadece ticaret yapan ya da mal takas eden kişiler olarak düşünmemek gerekir. Bu meslekler aynı zamanda bir toplum içinde, yukarıda da belirtildiği gibi, kültür taşıyıcılığı da yaparlar. Bir çerçi veya bir bohçacı bitişik veya uzaktaki bir köyde yaşanan bir olayı bir köye aktarma işlevini de yerine getiriyordu. Bu yönüyle çerçilik, “çer” kelimesinin esas anlamını da yerine getirmiş oluyordu. Bundan başka köylerdeki maddi ve manevi kültürü bir yerden başka bir yere taşıma işlevini de görüyordu. Bir köye has olan bir aleti başka bir köye taşıyabiliyor, bir köydeki bir maniye, bir türküyü, bir bilmeceyi başka bir köyde anlatabiliyor veya çeşitli farklı yerlerde anlatarak yaygınlaşmasını sağlayabiliyordu. Bunun yanı sıra çerçiler ve bohçacılar kendi özgün kültürlerini de taşıyor veya başka toplulukların kültürlerini kendi topluluklarına aktarıyorlardı. Böylece çerçiler ve bohçacılar kültürel çeşitliliğin oluşmasına katkı sunuyorlardı.

SONA DOĞRU: DEĞİŞİM DÖNÜŞÜM

Binlerce yıl önce çok daha basit bir mübadeleyle veya değiş tokuşla başlayıp çerçiliğe ve bohçacılığa evrilen takas türü ticaret doğal olarak teknolojiye yenik düştü. Kişinin kendi sırtında taşıyarak veya at, eşek ya da katır gibi hayvanların üstüne attığı heybe, sandık gibi araçlarla yaptığı ticareti önce at arabasıyla ticarete çevirdi; ardından motorlu taşıtları devreye soktu. Ancak bu değişim de çerçiliğin ve bohçacılığın eski yaygınlığını ve geleneksel bölgelerdeki (köylerdeki) popülarlığını sürdürülmesine çözüm olamadı. Kapitalist sistem dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de öncelikle küçük çaplı ticareti veya ilk insanlardan bu yana süregelen mal mübadelesini vurdu.⁷ Ticaret “değiş tokuş” veya “mübadele” şeklinde de olsa artık modern usullerle yapılacaktı. Bir yandan çerçilik modern alışverişe adapte olmaya çalışırken diğer yandan modern kapitalist ticaret, geleneksel mübadele veya takas şeklini yeni sisteme uyarlayacaktı.

Çerçilik ve bohçacılık ilk önemli darbeyi elbette ulaşımın ve teknolojinin gelişmesiyle yedi. Köylere bakkal dükkânlarının açılması ile çerçilerin ve bohçacıların işleri zorlaştı. Çerçilerin ve bohçacıların sattıklarından daha fazlası ve daha çok çeşitlisi köy bakkallarını tezgâhlarında yer almaya başladı; dahası bu bakkallar da çerçilerin yaptığı türden bir ürün takası yapabiliyorlardı: köylüden yumurta, buğday gibi şeyler alıyor, onlara ihtiyaçları olan şeyleri veriyorlardı (Aykanat, 2009: 20). Bakkallar köylüden

⁶ Çoğu zaman bohçacılık, sepetçilik, elekçilik yapan bu göçer topluluklar, bazen doğrudan dilenmeye çıkarlardı. Özellikle dilenmeye çıktıkları zamanlarda kadınlar gittikleri evlerdeki kadınlara kendileri çocukları için fal bakmayı önerirlerdi. Böylece mübadele “fal-mal” şeklinde tezahür ederdi.

⁷ Bu arada bohçacılık, çerçilik, elekçilik gibi mesleklerin sonunu getiren bakkalcılık, aktarcılık gibi küçük esnafılık da kapitalist sisteme yenik düştüler. Önce mahallelere küçük “minimarket”ler açıldı. Ardından şehir merkezlerine sonrasında şehrin çeperlerine grosmarketler kuruldu. Bunlar da “minimarket”leri ve diğer küçük ticarethaneleri bitme noktasına getirdi.

takas ederek aldıkları şeyleri daha sonra götürüp şehirde veya kasabada satıp bir de ondan para kazanıyorlardı.

Diğer yandan kasabalara, ilçelere ve şehirlere ulaşımın kolaylaşması da çerçiler ve bohçacılar üzerinde olumsuz bir etki yaptı. Köylüler ihtiyaçlarını kasaba ya da şehirlerden karşılamaya başladılar. Bu arada hem ürün seçenekleri arttı hem de ürünün fiyatı konusunda çeşitli seçenekleri değerlendirdiler. Çerçilerin kadim “müşteri”si olan köylüler, yeni olanaklar sayesinde kendi ürünlerini satmak konusunda da farklı seçenekler elde ettiler, sadece ürün takas etmekle kalmadılar, ihtiyaç fazlası veya satmak üzere ürettikleri ürünlerini doğrudan paraya çevirdiler.

Süpermarketlerin açılması ve yaygınlaşması genel olarak seyyar satıcılık, özel olarak da çerçilik ve bohçacılık işini bitme noktasına getirdi. Ama bu arada çerçilik de çeşitli arayışlar içine girdi. “Vahşi kapitalizm”le mücadelesini sürdürdü. “Kahraman bakkal” süpermarkete karşı mücadele ederken çerçi hem bakkalla hem süpermarketle mücadele etmekle karşı karşıya kaldı.

Çerçilik ve bohçacılık biçim ve yöntem değiştirmek zorundaydı. Ortama uyum sağlamak, yeni yöntemler geliştirmek gerekiyordu. Çerçiler ve bohçacılar da öyle yaptılar ve sisteme entegre olmaya devam ediyorlar. Sayıları azaldı ama kalan çerçiler, motorlu araçlarla uzak köylere ekmek de dâhil günlük ihtiyaçları karşılayacak türden ürünler götürüyorlar. Bunun yanında halı, elektrikli süpürge, hazır kıyafet gibi birçok ürünü araçlarına yükleyip üstelik bunu bir mağaza titizliğiyle düzenleyip sergileyerek satmaya çalışıyorlar. Bohçacılık ise “pazarlamacılık” şeklinde sürüyor. Geleneksel bohçacılığı daha çok Çingene kadınları yaparken pazarlamacı her iki cinsiyetten ve her yaştan insan yapabilmektedir. “Pazarlamacı-bohçacılık” genellikle orta boy veya küçük ölçekli şirketlerin başvurduğu bir ticaret şeklidir. Geleneksel bohçacıların aksine “Modern bohçacılar” ürüne-ürün mübadelesi yapmamaktadırlar. Bu ticarete ürün parayla satılmaktadır. Üstelik modern bohçacılar müşterilerine çoğu zaman ürünlerini taksitle satmak, beğenmezse belli bir süre içinde yenisiyle değiştirmek gibi bir olanak sunmaktadırlar. Fakat tarihi pek yeni olan bu modern bohçacılık da internetin “siber-bohçacılık” tehdidi altında gibi görünmektedir. Artık herhangi bir ürünü internetten almak, taksitlendirmek, iade etmek mümkün hale gelmiştir. Bohçacılığın ve çerçiliğin bunlarla mücadele etmesi pek mümkün görünmemektedir.

Öte yandan büyük mağazalar da çerçiliğin, bohçacılığın ve kadim “takas” türü ticaretin yöntemini kullanmaya gayret ediyorlar. Büyük mağazaların “eskisini getir, yenisini götür” pratiği esas itibarıyla takas/mübadele yönteminin sürdürülmesidir. Fakat burada geleneksel takastan farklı olarak büyük mağazaların tüketime yönlendirme ve tüketimi özendirme yönü dikkat çekmektedir. Geleneksel mübadelede sadece ihtiyaç duyulan şeyler takas edilirdi ve çoğunlukla da (fazla) kâr gözetilmezdi. Oysa büyük mağazaların veya kapitalist sistemin mübadele anlayışı daha fazla tüketim daha çok kâr elde etmeye dayanmaktadır.

Bazı büyük mağazalar yine çerçilik yöntemini kullanarak kendi ürünlerini kendi şirketlerinin araçlarına yükleyerek ücra sayılabilecek yerlere götürerek satış ya da “takas” yöntemini sürdürmektedirler. Buna karşılık bazı büyük mağazalar, artık “AVM” diye kısaltılan büyük alışveriş merkezleri potansiyel müşterilerini mahallelerinden,

evlerinin önünden alıp mağazaya kadar getirmekte, alışverişten sonra da tekrar alıp mahallerine kadar bırakmaktadır. Çerçiliği, bohçacılığı ve genel olarak takas türü geleneksel alışverişi tehdit eden bir yöntem de budur.

SONUÇ

Binlerce yıldır süregelen mübadele veya ürün takası biçimindeki ticaret, son dönemlerini yaşıyor gibi görünmektedir. Ancak her şeye rağmen bu tür ticaretin tamamıyla bittiğini söylemek mümkün değil. Antropologlar kültürlerin tamamıyla yok olmasının söz konusu olmayacağını belirtirler. Kùltürler yeni koşullara ayar uyandırabilir, yeni koşullara göre biçimlenebilir, değişebilir, dönüşebilir. Bu değişme ve dönüşme ya doğal sürecinde gerçekleşir ya da dışarıdan gelen çeşitli zorunluluklar sonucu olabilir. Çerçilik ve bohçacılık şeklinde yüzyıllardır süregelen ticaret şekli de ister istemez değişikliğe uğramıştır. Sırtta ve bohçada taşınan takaslık ürünler daha sonra at, eşek, deve, katır gibi hayvanlarla taşımaya başlandı. Daha sonra at ve eşek arabaları devreye girdi. Bu daha çok miktarda mal taşıyabilmek anlamına geliyordu. Ulaşım ağlarının (yolların) gelişmesi, ekonomik refahın görece artması ile atların yerini motorlu taşıtlar aldı. Bu hem daha çok mal taşımak, hem de daha hızlı dağıtım yapmak anlamına geliyordu. Hatta kısa sürede bozulabilecek ürünler bile seyyar bakkaliye niteliği kazanan motorlu çerçicilikle satılmaya başlandı. Bunlar yeni koşullara ayak uydurmanın doğal sonucudur; ancak bu artık eski mübadele yönteminin terk edildiğini de gösterir.

Mübadele veya takas daha çok zorunluluğa dayanan ama aynı zamanda bölüşmeyi, paylaşmayı, psikolojik, ekonomik ve toplumsal dayanışmayı esas alan bir alışveriş yöntemi olarak binlerce yıl süregeldi. Takas veya mübadele değişe dönüşe çerçiliğe ve bohçacılığa kadar evrildi. Ama dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de modernleşmeyle, teknolojinin ve son yıllarda internetten satışın gelişmesiyle ticaret şekli köklü bir değişmeye uğradı. Özellikle 1980’lerden itibaren Türkiye’de de ticaret şeklinde köklü değişiklikler yaşandı. Çerçilerin ve bohçacıların iş yapma olanakları daraldı ve son yıllarda biçim değişirse ve halen bazı yerlerde tek tük görölse de tükenme noktasına geldi.

Sonuç olarak bohçacılık ve çerçilik geleneksel haliyle tarihe mal olmaktadır. Tarihin ve teknolojinin seyri bunu kaçınılmaz kılmaktadır. Ulaşımın oldukça geliştiği, internetin alışverişi ve hatta takası mümkün kılan bir siber ticarethaneye dönüştürdüğü bir ortamda, geleneksel ticaret yöntemlerinden çerçilik, bohçacılık, elekçilik ve sepetçilik gibi artık geçim sağlayıcı olmayan meslekleri devam ettirmeye çalışmak mümkün görünmemektedir. Bir zamanlar çerçilik, bohçacılık ve temeli mübadeleye dayalı diğer geleneksel ticaret şekillerinin (ve geleneksel zanaatların) rağbet gördüğü kırsal kesimlerde yaşayan insanlar artık büyük alışveriş merkezlerini (AVM), süpermarketleri ve hatta interneti tercih etmektedirler. Bu durumda yukarıda örneklendiği gibi çerçiliğin, bohçacılığın ve diğer geleneksel mesleklerin geleneksellikten kopup çağın gereklerine ayak uydurmaları, yeni teknolojileri kullanmaları beklenebilecek bir tutum veya değişmedir. Ama yine de bu değişme girişimlerine ve/veya tüketimi esas alan kapitalist sisteme ayak uydurma çabalarına rağmen mübadeleye dayalı bu naif mesleklerin yakın zamanda tarihteki yerlerini almaları şaşırtıcı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aykanat, Nuray (2009). “Sözlü Kültür Ortamının Geçici Seyyar Satıcıları: Çerçiler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bates, Daniel G. (2009). 21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri, S. Aydın ve diğ. (Çev.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Beals, Ralf L.; Hoijer, Harry; Beals, Allen R. (1977). Anthropology, Macmillan Publishing Co. Inc., New York.
- Braudel, Fernand (2004). Maddi Uygarlık: Mübadele Oyunları, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İmge Yayınları, İstanbul.
- Evans-Pritchard, E. E. (1940). The Nuer, Oxford University Press, London, <http://archive.org/details/nuerdescriptiono00evan> (18.03.2009).
- Eyuboğlu, İ. Z. (1991). Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Haviland, W. A. (2002). Kültürel Antropoloji, Hüsamettin İnanç (Çev), Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Kottak, Conrad Phillip (2001). Antropoloji: *İnsan Çeşitliliğine Bakış*, Sibel Özbudun ve diğ. (Çev.), Ütopya Yayınları, Ankara.
- Levi-Strauss, C. (1994). Hüzünlü Dönenceler, Ömer Bozkurt (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Malinowski, Bronislaw (1932). Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea, George Routledge & Sons Inc., London, <http://archive.org/details/argonautsofweste00mali>, (20.01.2012).
- Mor, Gökmen (2009). “Türkiye’deki Gizli Dillerin Ses, Şekil ve Kavram Alanı Bakımından İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, [http://www.turuz.info/Dil/0311-Turkiyedeki%20Gizli%20Dillerin%20Ses,%20shkil%20Ve%20Kavram%20Alanı%20Bakimindan%20incelenmesi%20\(Gokmen%20Mor\)\(Kars-2009\).pdf](http://www.turuz.info/Dil/0311-Turkiyedeki%20Gizli%20Dillerin%20Ses,%20shkil%20Ve%20Kavram%20Alanı%20Bakimindan%20incelenmesi%20(Gokmen%20Mor)(Kars-2009).pdf) (03.02.2012).
- Özcan, Mehmet Tevfik (1998). İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol: Hukuk Dışı Mekanizmalar ve İlkel Hukuk, Özne Yayınları, İstanbul.
- Sédillot, René (2005). Değiş Tokuştan Süpermarkete: Tarih Boyunca Ticaretin Öyküsü, Esat Nermi Erendor (Çev.), Dost Kitabevi, Ankara.
- White, Leslie A. (1959). The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome, McGraw-Hill Book Company, USA.

1844 (1260 H.) TARİHLİ HALEP NÜFUS DEFTERİNE GÖRE URFA'DA GAYR-İ MÜSLİM NÜFUS VE SANATLARI

Mustafa ÖZTÜRK*

Giriş

Bütün devletler, iktisadî ve beşerî güç varlıklarını tespit etmek için bilinen en eski çağlardan itibaren tahrirler yapmışlardır. Osmanlı Devleti de 15. yüzyıldan itibaren fethedilen veya ilhak edilen bölgelerin bütün iktisadî ve beşerî güç unsurlarını tespit etmek, bu yolla asker ve vergi almak amacıyla tahrirler yaptırmıştır. Muhtevası ve amacı itibariyle mufassal, evkaf ve icmal defterleri, tahrir yıllarına göre defter-i köhne, defter-i atik ve defter-i *cedid* olarak tasnif edilen klasik tahrir defterleri, tahriri yapılan sancağın hane itibariyle nüfuslarını, nüfusun mahalle köy ve cemaatlara dağılımını, şehir ve köylerin bütün gelirlerini, vakıfların hudutlarını, gelirlerini ve amaçlarını bütün teferruatıyla ihtiva ederdi. Bu klasik tahrir usulü 16. yüzyılın sonlarına kadar devam etti.

Bu tarihten itibaren klasik tahrir usulü terkedildi ve klasik tahrir defterindeki her husus için ayrı ayrı defterler tutulmaya başlandı. Cizye için Cizye Muhasebe Defterleri, timar için Timar Yoklama Defterleri, nüfus için Avarız Defterleri tutulmaya başlandı¹. Bu usul 19. yüzyıla kadar sürdü ve Tanzimat ıslahatları çerçevesinde bu alanda da yenilikler yapıldı. Bu amaçla 1831 yılında ülke genelinde ilk defa genel nüfus sayımı yapıldı. Zamanın şartları gereği bu sayım kısa sürede değil uzun yıllar almış ve tedricî bir surette yapılmıştır.

İncelediğimiz Halep Nüfus Defteri de 1844 (1260 h.) tarihli olduğuna göre, Halep'te nüfus sayımı ancak bu tarihlerde yapılabilmektedir. Halep'in diğer nüfus defterlerine bakılırsa bu sayım işinin 1860'la kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Halep'in pek çok nüfus defteri vardır, ancak bunların çoğu birkaç kayıttan ibarettir.

Urfa'da gayr-i Müslim nüfusu ihtiva eden defter en teferruatlı olanıdır. Başbakanlık Arşivi'nde NFS D. 3728 numara ile kayıtlıdır. 1260 h. (1844 m.) tarihli olup 30 varaktır. Defterin en başında "1260 Senesi Mâh-ı Muharremü'l-Haramın Gurreesine Mahsuben Derûn-ı Urfa'da Kâin Ehl-i Zimmet Reâyalarının Cizye-güzâr ve Müstahak Olanlarının İsmi ve Şöhretleri ve Sinni San'atlarının Cerîdesidir. Ber-Vech-i Âti Zikr ve Beyân Olunur" ifadesi bulunmaktadır. Buna göre defterin tarihi 22 Ocak 1844-9 Ocak 1845'tir.

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü - Elazığ

¹ Tahrir usulündeki değişim için bkz. Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avârız-Hâne Defteri", Ankara Üniversitesi OTAM 8, Ankara 199, s. 249-293

Defterin Tertip Şekli

Defterin dibacesinden Urfa'daki cizye mükelleflerinin sayımı olduğu açıktır. Cizye; Müslüman bir memlekette gayr-i müslim halkın can, mal, din ve diyanetlerinin korunması ve askere gitmeme karşılığında olmak üzere, kanunnâmenin diliyle harbe darbe kâr u kisbe kadir ve en az 300 akçelik bir mülke sahip olan hür ve âkil-bâliğ erkeklerden fert başına yıllık olarak hazine adına alınan nakdî bir vergidir. Bu tarife göre cizye, iş güç yapabilecek, savaşılabilecek kudrette olan -ki bu 12-70 yaş olarak kabul edilmiştir- erkeklerden alınıyordu ve cizye vergisi genel teamül olarak daima hazineye ait olup timar kaynağı olarak tevcih edilmezdi. Ancak bazı istisnalara rastlanmakta, bazı sancakların cizye gelirlerinin timara verildiği veya bir subaşının maaşı olarak tevcih edildiğine dair örnekler vardır. Kilise ve havra mensupları, kadınlar, deliler, felçliler, âmâlar, iş göremeyecek kadar yaşlı olanlardan alınmazdı. İşte incelediğimiz defter, zikredilen tarihte Urfa'daki gayr-i Müslim nüfus ile cizyelerini, cizyelerinin statülerini ve sanatlarını ihtiva etmektedir.

Defter uzun ebatta olup her satırda 3 kayıt vardır ve her sayfada 14-15 satır bulunmaktadır. Mahalle adı ve hangi etnik unsur olduğu kırmızı hatla yazıldıktan sonra şahıslar, fizikî evsaffarı, sanatları ve yaşları itibariyle kaydedilmiştir. Cizye evraklarının sınıfı da kırmızı hatla kısaltma ile isminin üzerine yazılmıştır. A'lâ olanlar ayn (ع), evsât olanlar ta (ط) ve ednâ olanlar da nâ (ن) harfleriyle gösterilmiştir. Mesela "Orta boylu şab-emred pabuçcu Ovans veled-i Arakil sin 14" ve üzerinde kırmızı hatla "nâ (ن)" yazılması gibi. Mahallenin kayıtları bitince genel toplam, a'lâ, evsât ve ednâ olarak verilmiş ve toplam cizye vergisi kaydedilmiştir. Mesela Kenisa-i Kebir Mahallesinin genel toplamı a'lâ 7, evsât 212 ve ednâ 243 olarak verilmiş ve cizye vergisi de toplam olarak 10.425 kuruş olarak kaydedilmiştir.

En sonunda yekün verildikten sonra yazı ile "yalnız elli yedi bin ikiyüz on kuruştur" kaydı düşüldükten sonra dönemin Ruha Naibi es-Seyyid Mehmed Said tarafından mühürlenmiştir.

I. Nüfusun Mahallelere Dağılımı ve Cizye Statüleri

Yukarıda verilen düzen itibariyle gayr-i Müslim nüfusun mahallelere göre dağılımı, cizye statüleri ve toplam cizye miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı

Sıra No	Mahallesi	A'la	Evsât	Ednâ	Toplam	Cizye Toplamı (Krş.)
1	Kenisa-i Kebir	7	212	243	462	10.425
2	Esb Bazarı	15	190	157	362	8.955
3	Tele'l-Futur	3	106	137	246	5.415
4	Bıçakçı	6	141	145	292	6.765
5	Teymur	4	174	162	340	7.890
6	Parakende	-	21	43	64	1.275
7	Küçük Kenisa	2	59	130	191	3.840
8	Yukarı	-	21	32	53	1.110
9	Dışaru	1	18	35	54	1.125
10	Musullu	1	10	24	35	720
11	Yahudi	1	18	44	63	1.260
12	Germüş Köyü	3	212	126	341	8.430
TOPLAM		43	1182	1278	2.503	57.210

Gayr-i Müslim nüfus Ermeni, Süryani, Keldani ve Yahudilerden ibaret olup, bunların dağılımı da aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Nüfusun Etnik Dağılımı

Etnik Menşei	Mahallesi	A'lâ	Evsât	Ednâ	Toplam
ERMENİ	Kenisa-i Kebir	7	212	243	462
	At Pazarı	15	190	157	362
	Tel-Futur	3	106	137	246
	Bıçakçı	6	141	145	292
	Teymur	4	174	162	340
	Parakende	-	21	43	64
	Germüş Köyü	2	212	126	340
	Toplam	37	1056	1013	2106
SÜRYANİ	Kenisa-i Sağır	2	59	130	191
	Yukarı Mahalle	-	21	32	53
	Dışarı Mahalle	1	18	35	54
	Toplam	3	98	197	298
KELDANİ	Keldani Mah. (Gariplerle birlikte)	1	10	24	35
	Toplam	1	10	24	35
YAHUDİ	Yahudi Mah. (Garipleriyle Birlikte)	1	18	44	63
GENEL TOPLAM		43	1182	1278	2.503

II. Nüfusun Yaş Oranları

Defterimizdeki kayıtlar kişilerin yaşlarını da tespit etmemize imkân vermektedir. Bu dönemde gayr-i Müslim de olsa ülkenin bir sancağındaki yaş gruplarının tespiti iktisadî sosyal araştırmalar için önemli bir örnek teşkil edecektir. Bu amaçla mahallelerden rastgele örnekleme yoluyla incelediğimiz 750² şahsın yaş oranları genel bir fikir vermektedir.

Tablo 3: Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

12-25 Yaş Grubu	335 kişi	% 44,66
26-40 Yaş Grubu	295	% 39,33
41-70 Yaş Grubu	120	% 16
Toplam	750 Kişi	99,99

Buna göre etnik fark olmaksızın 12-25 yaş arası nüfusun yoğun olduğunu söylemek mümkündür. İkinci derecede 26-40 yaş önemli bir orana sahiptir. 12-40 yaş arası toplam oran da yaklaşık % 84'lük bir oranı teşkil etmektedir. Yaşlı nüfusun yoğun olmadığı açıkça görülmektedir. Elbette bu nüfus bütün gayr-i Müslim nüfusu vermemektedir. Bu rakamlar, cizyeye tabi olan nüfusu ihtiva etmektedir.

Yukarıda değinildiği gibi, ruhban sınıfı, dul kadınlar, pîr-i faniler, amel-mande yani iş gücü göremeyecek derece olan yaşlılar, felçliler, amalar vergiden muaftılar.

Gayr-i Müslim Nüfusun Öne Çıkan Özellikleri

Her ne kadar şahıslar hakkında verilen kısa tanıtıcı bilgilerden gayr-i Müslimlerin karakteristik özelliklerini tam olarak tespit etmek mümkün değilse de gene de bazı ip uçlarına ulaşmak mümkündür. Mesela en çarpıcı özellik “sarı bıyıklı” olarak tarif edilmeleridir. Sarı bıyıklı olarak tarif edilen kişiler açık bir şekilde dikkat çekmektedir. Kişiler uzun boylu, orta boylu, kumral olarak da tarif edilmektedir. Boy-bos itibarıyla Anadolu’nun diğer halklarından pek farkları yoktur. Gençler şab-emred veya sadece emred olarak tarif edildikleri gibi bazen da ter-bıyık, yani bıyıkları yeri terlemiş anlamında tarif edilmektedir. Orta yaşlılar ise aksakallı, kırçıl sakallı olarak kaydedilmiştir. Kara sakallı, kırçıl sakallı, aksakallı ifadelerine bakılırsa, bu dönemde her yetişkin erkeğin sakal bıraktığına hükmedilebilir.

III. Tahmini Nüfus

Urfa’da vergi verebilecek, faal gayr-i Müslim vergi nüfusun toplamı 2.503 kişidir. Nüfus hesaplamalarında her hane 5 kişi olarak kabul edilmektedir. Ama burada vergiye tabi bütün nüfusu hane sahibi evli ve çocukları olan nüfus olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü küçümsenmeyecek bir oran 12-18 yaş aralığında olup bekârdır. Nitekim

² İstatistik biliminde tahlil edilecek verilerin %10'luk oranı bilimsel veri için yeterli kabul edilmektedir. Bizim örnek olarak incelediğimiz oran ise %30 civarındadır. Buna göre %30'luk oranın bütün için de çok fazla değişmeyeceği söylemek mümkündür.

bu husus yukarıdaki tabloda bu açıkça görülmektedir. Bu durumda bütün bu vergi hanelerini evli ve 5 kişiden müteşekkil haneler olarak kabul etmek yanıltıcı olacaktır. Öyleyse en iyimser bir bakışla buradaki her vergi hanesini ortalama 3 kişi olarak kabul etmek tarihî ve iktisadî şartlara daha uygun düşmektedir. Bu da toplam 7.515 kişi demektir. Buna malum olan muafları (kilise, manastır ve havralardaki papaz, rahip, Yahudi din adamları, amâ, yaşlı, sakat, kötürüm) da mevcut nüfusun 1/10'u demek olan 75 kişi, daha genel bir ifade ile 100 kişi daha eklendiğinde 7.615 nüfus etmektedir. Başka bir ifade ile 19. yüzyılın ortalarında Urfa'da gayr-i Müslim nüfusun miktarı 7.600- 8.000 arasındaydı. Bu rakamlar gerçek rakamlardır, ketum-saklı- nüfusun olması mümkün değildir, çünkü nüfus demek devlet için vergi geliri demektir.

Nüfus defterleri yeni araştırmaya açıldığı için, Urfa hakkında etraflı bir inceleme yapan Hilmi Bayraktar, bu döneme ait nüfus istatistiklerini verememektedir. Urfa'ya ait ilk nüfus verilerinin Cevdet Paşa'nın Halep Valiliği yaptığı sırada düzenlediği belirten Bayraktar, 1867 yılında Urfa'nın sancak nüfusunun 62.262 olduğunu, Rumkale, Suruç ve Birecik ile birlikte vilayet nüfusunun 111.096 olduğunu belirtmektedir ve incelediğimiz döneme ait gayr-i Müslim nüfus hakkında rakam verememektedir³. 1867'de Urfa kazasının nüfusu 62.262 olduğuna göre, 1844'teki 7.615 olan gayr-i Müslim nüfusun 8.000 olduğu kabul edilirse, gayr-i Müslim nüfus oranının %12,84 olduğu görülecektir. Bayraktar ancak 1892 tarihli salnamelere göre gayr-i Müslim nüfusu verebilmektedir ki buna göre; 1892'de Urfa sancağında 458 Ermeni Katolik, 7.659 Ermeni 1.075 Süryani ve 714 Süryani Protestan nüfus mevcuttur, Yahudi ve Keldani nüfus görülmemektedir. Buna göre 1892'de toplam 9.906 gayr-i Müslim nüfus mevcuttur ki, bu da 1844'ten 1892'ye kadar olan 48 yıllık dönemde % 30,34'lük bir artış demektir ki bu tabîî bir artıştır. Yıllık nüfus artış oranı ise % 1,58'dir.

1892'de Rumkale, Suruç ve Birecik ile birlikte vilayetin gelen toplamı 128.424'tür. Bu tarihte gayr-i Müslim nüfus toplamı da 10.850'dir. Buna göre 1892'de Urfa'da vilayet genelinde gayri Müslimlerin nüfusunun oranı %8,44, Müslümanların nüfusu ise % 91,56'dır⁴.

Kayıtlardan nüfus hareketleri hakkında da bir fikir sahibi olunmaktadır. Bazı isimlerin üzerine kırmızı hatla nerede oldukları kaydedilmiştir. Urfa'daki gayr-i Müslim halkın bulundukları vilayetler, Halep, Diyarbakir, Birecik, Rumkale, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Maraş, Hama, Musul, Siverek, İdlib, Kudüs, Nizip, Adana, Bursa, Şam, Bağdat, Kilis, Harput gibi bölge vilayetleridir. Gurbette olan nüfus 135 kişidir ki bu da nüfusun % 5,4'dür.

IV. Cizye Bedelleri

Defterde her şahsın cizye vergisinde hangi statüde olduğu kırmızı mürekkepler kısaltma olarak A'lâ, Evsât ve Ednâ olarak hemen isminin üstünde kaydedilmiştir. Ayn (ع), Alâ, Ta (ط) Evsât ve Nâ (ن) da Ednâ demektir.

³ Hilmi Bayraktar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapı), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2007, s. 67-68

⁴ Hilmi Bayraktar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı, s. 68'deki tablo

Bu tarihte cizye bedelleri şöyleydi:

Alâ: 60

Evsat: 30

Ednâ: 15 Kuruştur.

Buna göre;

Alâ bedelleri: $43 \times 60 = 2.580$

Evsat bedelleri: $1182 \times 30 = 35.460$

Ednâ bedelleri: $1278 \times 15 = 19.170$

TOPLAM: 57.210

Evsat ve ednâ statüsündeki nüfus büyük bir yekün teşkil etmektedir. A'lâ yani zengin statüsünde olanlar ise sadece 42 kişi olup çok küçük bir oranı oluşturmaktadır. Bu da nüfusun büyük çoğunluğunun orta halli ve fakir olduğuna delalet etmektedir. Evsât yani orta halliler yaklaşık incelenen nüfusun yarısını teşkil etmektedir. O halde bu dönemde orta sınıfın daha yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Bu rakamlar sadece Urfa'ya ve gayr-i Müslimlere has değildir. Anadolu ve Rumeli'nin pek çok kentinde de orta sınıf sosyal ve iktisadî hayatın temelini oluşturmaktadır. Esasen klasik ve çağdaş bütün iktisadî modellerin temel hedefi orta sınıfın güçlendirilmesine yöneliktir. Osmanlı iktisadî düzeninde bu denge uzun süre başarılı bir şekilde korunmuştur.

Cizye bedellerinin neyi ifade ettiklerini kavramak için dönemin altın-ücretler ve fiyatlarını mukayese etmek gerekmektedir. Bu tarihlerde 3,379 gr. vezninde ve 970 ayarında Fındık altını 45 kuruş 10 para, Yıldız altını 47 kuruştur. 2,448 gr. olan İstanbul Zer-i Mahbub altını 37,55 kuruştur. 1844'te yeni para sistemine geçilmiş ve Mecidiye devletin para birimi olmuştur. 916,6 yani 22 ayarında ve 11 dirhem 4 kırat yani 34,082 gr. olan Beşibiryerde Mecidiye altını 500, 7,216 gr ve 22 ayarında ve 2 dirhem 4 kırat, olan Osmanlı Lira altını 100 kuruştur. 7 dirhem 8 kırat yani 24,055 gr. olan Gümüş Yirmilik Mecidiye 20, ve 6 kırat yani 1,202 gr. olan Kuruş ise 1 kuruş yani 40 paraydı.⁵

1849'da Urfa'da buğdayın kilesi 30 kuruştur. Bir keçi 14, koyun da 21 kuruşa alınabiliyordu⁶. Memur aylık maaşları 100-400 kuruş arasındadır⁷. Bu tarihlerde fiilen çalışan amele-usta ücretlerine ait rakamlar bulunmamaktadır. Ama Anadolu'nun diğer şehirlerinde bu tarihlerde usta gündelikleri 280 para yani 7 kuruş, kalfa ve amelelerin 140 para yani 3,5 kuruş, çırağın da 70 para yani 1,75 kuruştur.⁸

⁵ Sikkelerin vezin ayar ve fiyatları hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", Türkler X, Ankara 2002, s. 802-822

⁶ Bayraktar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı, s. 231-237

⁷ Bayraktar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı, s. 246-247

⁸ Mustafa Öztürk, Orta Anadolu'da Fiyatlar (1785-1860), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1985

O halde ednâ statüsündeki bir gayr-i müslim 15 kuruş olan cizyesini amele gündeliği üzerinden 4,28 gün, Evsât 8,57, a'lâ ise 17,14 gün karşılığında ödeyebiliyordu. Günlük 3,5 kuruş alan bir amele ise adedi 45,25 kuruş olan bir Fındık altını alabilmek için 12,9 gün çalışması gerekiyordu. Günlüğü 7 kuruş olan bir usta da aynı altını 6,46 gün çalışarak alabiliyordu.

Buradan da anlaşılacağı gibi, şimdiye kadar zannedildiği ve iddia edildiği gibi cizye halkın ödeyemeyeceği bir vergi değildir. Tam aksine gayr-i Müslim teb'a yıllık vergisini 4-17 amele gündeliği karşılığında ödeyebiliyordu.

V. Nüfusun Esnaf Gruplarına Göre Dağılımı

Urfa'da gayr-i Müslim nüfusun hangi mesleklerden olduğu aşağıda tablo halinde verilmiştir. Bazı kayıtlarda kişilerin meslekleri kaydedilmemiştir. Buna göre; gayr-i Müslimlerin çalıştıkları iş kolları 88'dir. Tablo daha yakından tahlil edildiğinde şu hususların ön plana çıktığı görülmektedir. Öteden beri gayr-i Müslimlerin iktisadî hayatın sanat ve diğer iş kollarında yoğun oldukları ifade edilmekteydi. Şimdi bu hususa dair elimizde daha kesin rakamlar bulunmaktadır.

Urfa'da gayr-i Müslimlerin Culfacılık iş kolunda büyük bir yekün teşkil ettikleri hemen dikkat çekmektedir. 2.166 esnafın 523'ünü yani % 24,14'ünü culfa iş kolunda çalışanlar oluşturmaktadır. Culfa çırağı da 43 kişi olup toplam olarak culfalık yapan gayr-i Müslimlerin toplamı 566 kişi yani gayr-i Müslim nüfusun %26,02'sini teşkil etmektedir. Urfa'da çıraklarıyla birlikte 566 culfa esnafının gayr-i Müslim olması, bu sanatın gayr-i Müslimlerin elinde olduğuna delalet etmektedir. Elbette culfa esnafının tamamı hakkında bilgimiz yoktur, ancak Urfa'da olabilecek culfa esnafı bu rakamlar civarında, belki biraz daha fazla olarak 600 civarında olabilir. Buna göre de bu iş kolunda gayr-i Müslimlerin ağırlığını kabul etmek gerektir.

Gayr-i Müslimlerin culfalıktan başka yoğun olarak çalıştıkları iş kolları, değirmencilik, demircilik, pabuçculuk, basmacılık, boyacılık, çerçilik, ırgatlık, taşçılık, nalbantlık, kasaplık, kuyumculuk, külhancılık, kalaycı, iğneci, katırcı, dellek (tellâk) ve berberliktir. Toplam 89 iş kolunda muhtelif oranlarda gayr-i Müslim çalışmaktadır, ancak temayüz ettikleri meslekler bunlardır.

Tablonun incelenmesinden çıraklık geleneğinin canlı olduğu görülmektedir. Culfa, basmacı, terzi, berber, boyacı, demirci, kalaycı ve kuyumcu gibi esnafın değişen sayılarda çırakları da vardır ki bu, sanatın usta-kalfa-çırak düzenine göre nesilden nesile devrettiğini göstermektedir. Çırakların yaşlarına bakıldığında 12-16 yaşlarında olduğu görülmektedir. Fakat bazen 13-14 yaşlarındaki gençlerin çırak değil, müstakil esnaf olarak kaydedildiği tespit edilmektedir.

Nüfus bakımından diğer gruplara göre daha yoğun nüfusa sahip olan Ermeniler hemen her iş kolunda varlıklarını hissettirmektedirler. Ancak bazı mesleklerin bazı gruplarda yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Mesela, halburculuk daha çok Süryaniler tarafından yapılmaktadır. Toplam 26 halburcunun 12'si Süryanidir. Yahudiler de çerçilikte temayüz etmişlerdir. Nüfusu 63 kişi olan Yahudilerin 40'ı çerçidir.

Sonuç olarak gayr-i Müslimlerin Urfa'nın iktisadî ve sosyal hayatında önemli bir unsur oldukları, hemen her iş kolunda bulunmaları hasebiyle toplumsal bir kaynaşmanın olduğu anlaşılmaktadır ki bu gayet tabiidir. Urfa örneğinden hareketle bütün ülkede benzer iktisadî ve sosyal yapının bulunduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4: Nüfusun Esnaf Gruplarına Göre Dağılım

Sıra No	İş Kolu	Nüfus	%
1	Abacı	1	
2	Affa ⁹	4	
3	Atar	15	0,69
38	Ayvaz ¹⁰	10	
4	Bağlayıcı	5	
5	Bakkal	2	
6	Balcı	1	
7	Bardakçı	2	
8	Basmacı	43	1,98
9	Basmacı Çırağı	1	
10	Berber	47	2,16
11	Berber Çırağı	10	
12	Bileyici Çırağı	2	
13	Boyacı	50	2,3
14	Boyacı Çırağı	3	
15	Cerrah	1	
16	Culfa	523	24,14
17	Culfa Çırağı	43	1,98
18	Çerçi	227	10,48
19	Çilingir	1	
20	Çizmeci	1	
21	Değirmenci	76	3,5
22	Dellâl	1	
23	Dellek	29	1,3
24	Demirci	66	3,04
25	Demirci Çırağı	1	
26	Dökmeci	8	
27	Ekmekçi	16	0,73
28	Halburcu	26	1,20
29	Hallac	3	
30	Hamal	30	1,38
31	Hancı	2	

⁹ Veya Allaf, zahireci

¹⁰ Türk gölge oyununda Ermeni tipi, sonradan Karabet adını almıştır (TDK Sözlüğü)

Tablo 4 (devamı): Nüfusun Esnaf Gruplarına Göre Dağılım

Sıra No	İş Kolu	Nüfus	%
32	Harbende	3	
33	Hişveci ¹¹	1	
34	Irgat	109	5,03
35	İğneci	30	1,38
36	İpekçi	4	
37	İpekçi Çırağı	1	
39	Kâhkeci	9	
40	Kahveci	7	
41	Kahveci Çırağı	1	
42	Kalaycı	22	1,05
43	Kalaycı Çırağı	2	
44	Kasap	36	1,66
45	Kasarcı	5	
46	Katırcı	23	1,06
47	Kazancı	8	
48	Kazancı Çırağı	2	
49	Kebapçı	5	
50	Kebapçı Çırağı	1	
51	Kelleci	9	
52	Kılıççı	20	
53	Kınacı	1	
54	Kılceci (?)	1	
55	Kileci	4	
56	Kitapçı	1	
57	Koltukçu ¹²	40	1,84
58	Kömürcü	1	
59	Kuyumcu	52	2,4
60	Kuyumcu Çırağı	3	
61	Külhancı	29	1,33
62	Ma'saracı ¹³	5	
63	Meyhaneci	3	
64	Mudarcı/Mezarcı (?)	13	
65	Mutyaf ¹⁴	1	
66	Nakkaş	3	

¹¹ Pamuk kozası alıp satan¹² 1. Koltuk yapan veya satan kimse. 2. Eski ev eşyası alıp satan kimse. 3. Koltuk meyhanesi işleten kimse. 4. Koltuğunun altına elbise ve halı atıp sokak sokak dolaştırarak satan kimse. (TDK Sözlüğü)¹³ Zeytinyağı ve üzüm sıkılarak yağ veya pekmez çıkarılan klasik atölye¹⁴ Keçi kılından hayvan çulu, yem torbası vb. dokuyan kimse (TKD Sözlüğü)

Tablo 4 (devamı): Nüfusun Esnaf Gruplarına Göre Dağılım

Sıra No	İş Kolu	Nüfus	%
67	Nalbant	66	3,04
68	Nalçacı	6	
69	Oturakçı ¹⁵	2	
70	Palancı ¹⁶	7	
71	Papuçcu	152	7,01
72	Papuçcu Çırağı	4	
73	Rençber	17	
74	Sabuncu	2	
75	Samancı	6	
76	Suvakçı	18	
77	Süpürgeci	2	
78	Şirikçi ¹⁷	1	
79	Tahmisci ¹⁸	4	
80	Tarakçı ¹⁹	4	
81	Taşçı	95	4,3
82	Taşçı Çırağı	1	
83	Terzi	19	
84	Terzi Çırağı	2	
85	Tüccar	9	
86	Tüfenkçi	13	
87	Tütüncü	18	
88	Uncu	5	
89	Yemenici ²⁰	8	
TOPLAM		2.166	

¹⁵ 1. Eski eşya satan, bitpazarı tüccarı. 2. Gezgin satıcı, çerçi, 3. Sandalye, merdiven parmaklığı vb. tahta işlerini yapan usta. (TDK Sözlüğü)

¹⁶ Merkep ve katır gibi hayvanların sırtına yerleştirilen çoğunlukla keçeden yapılmış koşum takımı yapan

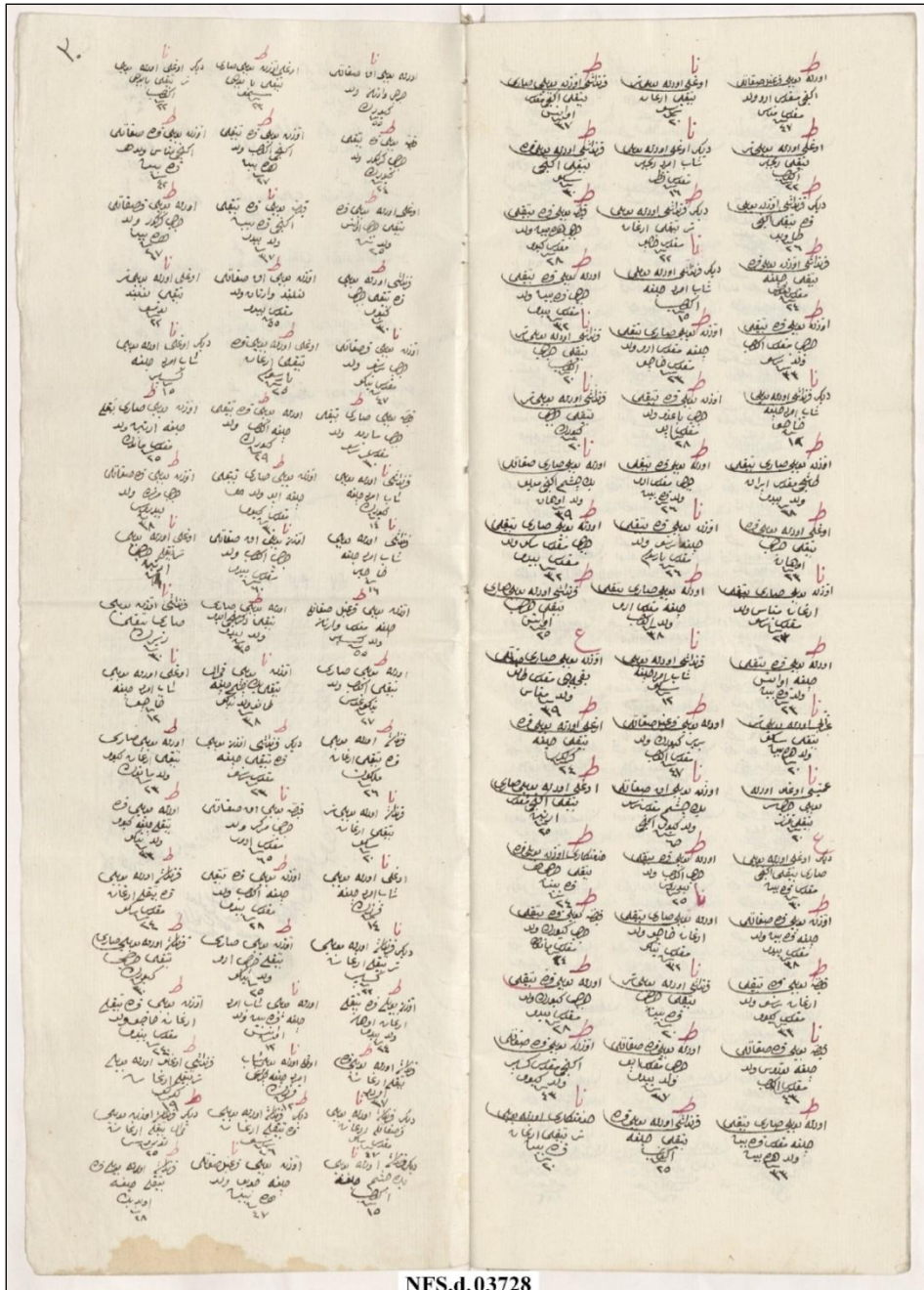
¹⁷ Susam yağı çıkaran ve satan

¹⁸ Kahve ve benzeri satan

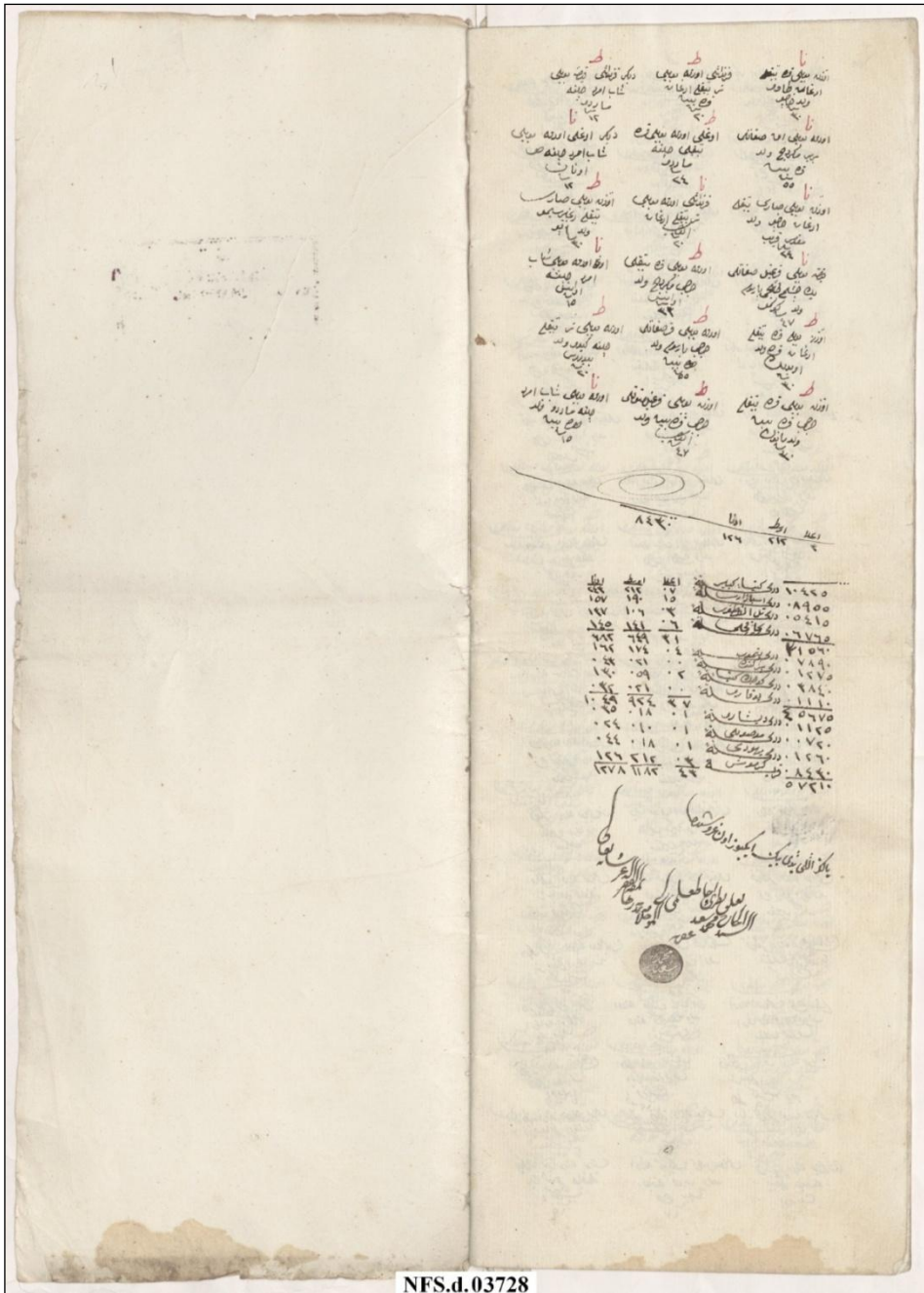
¹⁹ Dokuma sektöründe bir iş kolu

²⁰ Kalıpla basılıp elle boyanan, kadınların başlarına bağladıkları tülbert veya bir tür hafif ve kaba ayakkabı (TDK Sözlüğü) ki, halâ özellikle Gaziantep'te imalatı yapılmakta ve kullanılmaktadır.

ÖRNEK BELGELER

NFS.d.03728

NFS.d.03728

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU İLE ALMANYA ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER (İTHALAT-İHRACAT)

Mustafa ŞİT*, Haydar KARADAĞ**

ÖZET

Bu çalışmada, 1. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasındaki uluslar arası iktisadi ilişki, şehbender adı verilen ve bugünkü manası ile konsolosluk anlamına gelen kurumların raporları ışığında incelenmektedir.

Bu çalışmanın amacı mümkün olduğunca sayısal verilerle destekleyerek, Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında 1. Dünya Savaşı öncesindeki uluslar arası iktisadi ilişkiyi Almanya'nın Hamburg, Brem, Laypzig, Münih, Manhaym ve Nurnberg şehirleri bazında ayrı ayrı ele alarak incelemek ve o günün şartlarında iki ülke arasındaki dış ticaret profilini ortaya koymaktır. Çalışma sonucunda Osmanlı İmparatorluğunun Almanya ile küçümsenmeyecek derecede bir ticaret ağına sahip olduğu görülmüştür. O dönemdeki savaşlar bile ticareti olumsuz etkilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, Şehbenderlik, Ticaret Raporları

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu ile diğer devletler arasındaki uluslar arası iktisadi ilişkiyi inceleyebilmek için, şehbender adı verilen ve bugünkü manası ile konsolosluk anlamına gelen kurumların raporlarına bakmamız gerekmektedir. 18. yüzyıl içerisinde temelleri atılan ve 19. yüzyılda etkin bir yapıya kavuşan Şehbenderlik kurumunun, yabancı devletlerde bulunan Osmanlı tebaasına mensup kişilerle ilgili çok sayıda vazifelerinden biri olan ticaretle ilgili hususlarda yaptıkları faaliyetler, bu kurumun tarihi seyri içerisinde belki de en öne çıkan faaliyetleridir.

Yurtdışında görevli bulunan şehbenderler tarafından Osmanlı Devleti'nin ticaretle uğraşan vatandaşlarına, yabancı devletlerle yapacakları ithalat ve ihracat konularında, yol göstermesi amacıyla belli aralıklarla yazılarak devletin merkezine raporlar gönderilmektedir. Bu raporlar içerdikleri zengin sayısal veriler ve geniş bilgiler, öneriler ile yazıldıkları dönem ve ilgili ülke hakkında kapsamlı bilgi sahibi olabilmeyi mümkün kılmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle şehbender kurumunun ana hatlarını ortaya koymaya çalışacağız. Daha sonra Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 1. Dünya Savaşı öncesindeki ticari ilişkiyi Almanya'nın Hamburg, Laypzig, Brem, Münih, Manhaym ve

* Öğretim Görevlisi, Harran Üniversitesi Suruç MYO, Suruç/ŞANLIURFA, msit@harran.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi S.B.E. İktisat A.B.D., zuffier@gmail.com

Nurnberg şehirleri bazında ayrı ayrı ele alarak ve mümkün olduğunca sayısal verilerle destekleyerek inceleyeceğiz.

ŞEBBENDERLİK MÜESSESESİ

Şebbender kelimesi farsça kökenli bir kelimedir. Yapı bakımından “şeh” ve “bender” kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Bugünkü anlamıyla değerlendirdiğimizde “şebbender” kelimesi “konsolos” manasına gelmektedir. Kelimeleri tek tek incelediğimizde “şeh” kelimesinin “şah, padişah” anlamında; “bender” kelimesinin ise “ticaret yeri, işlek ticaret iskelesi” anlamında kullanıldığı görülmektedir (Develioğlu,2006:984). Bu çerçevede ve tarihi seyir içerisinde baktığımızda şebbender kelimesi açıkça anlaşılıyor ki, bir ülkenin bir görevlisinin başka bir ülkenin işlek ticaret yerlerinde padişahı temsilen bulunması manasına gelmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda şebbenderlik kurumunun doğuşu ve gelişmesi devletin yenileşme çalışmalarının yoğunluk kazandığı 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ancak bu kurumun temelleri 18. yüzyılda atılmıştır.

İlk olarak Sultan 3. Selim döneminde Avrupa’yı tanımak, diplomasi kurallarını bilmek ve tatbik etmek amacı ile, Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler kurulmuştur. Bu dönemde de elçilik faaliyetlerinin en dikkat çeken yönlerinden biri, tayin edilen elçilerden Osmanlı reayasının ve tüccarlarının haklarının gözetilmesi isteği olmuştur (Gürsoy ve Altunış, 2006:140).

Şebbenderlik kurumunun temelinde Osmanlı Devleti’nin yabancı devletlerle arasındaki ticari ilişkinin iyileştirilmesi çalışmaları yatmaktadır. Zaten söz konusu şebbenderlik vazifelerine 20. yüzyıl başlarına kadar tüccar vasıflı kişilerin atanması da bunun bir göstergesidir. Hatta 20. yüzyılın ilk yıllarında dahi birçok şebbenderlik raporunda darsaadetten, şebbenderlik vazifelerine; ticaretten anlayan, ithal edilebilecek ürünler hakkında bilgi sahibi olan, önemli ticaret merkezleriyle ilişkiye geçebilecek özellikle kişilerin atanması istenmektedir (Dönmez,2006:145).

Şebbenderliklerin başlıca görevi uzun yıllar boyunca ticari faaliyetler olsa da tek görevleri bu değildir. Bunun yanı sıra şebbenderliklerin pasaport işlemlerinin yapılması, vergi sistemine ait bir takım işlemlerin gerçekleştirilmesi, Osmanlı vatandaşlarının doğum, ölüm, evlilik, miras gibi işlemlerinin kayıt altına alınması, muhtaç Osmanlı vatandaşlarına yardım edilmesi gibi idari vazifeleri de vardır. Ayrıca Osmanlı gemileri içinde işlenen suçlarla ilgili gereken işlemleri yapmak, ticaret davalarıyla ilgilenmek, bulundukları şehirlerin mahkemelerinde Osmanlı vatandaşlarının davalarını takip etmek gibi adli vazifelerinin yanı sıra muhabere, sağlık, din alanında da vazifeleri vardı. (Akpınar, 2001:56).

OSMANLI DEVLETİ İLE ALMANYA ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER

Konuları sürekli değişse de Osmanlı Devleti’nin Almanya’da vazifeli ve fahri olarak yaklaşık 20 şebbenderliği faaliyet göstermiştir. Zaman içerisinde şebbenderliklerin

kimisi kapanmış kimisi açılmıştır. Çalışmamızın bu kısmında Almanya’da faaliyet gösteren Hamburg, Brem, Laypzig, Münih, Manhaym ve Nurnberg şehbenderliklerinin göndermiş oldukları raporlardan yola çıkarak Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki uluslar arası iktisadi ilişkiyi değerlendireceğiz.

Ancak şehirler bazında incelemeye geçmeden önce, söz konusu dönemde genel olarak Osmanlı ile Almanya arasındaki iktisadi ilişkiye bir göz atalım. Tablo 1’de 1905-1913 Yılları Arasında Osmanlı-Alman Dış Ticaretine ilişkin veriler bulunmaktadır (Önsoy, 1981:23).

Tablo 1: 1905-1913 Yılları Arasında Osmanlı-Alman Dış Ticareti

	İTHALAT		İHRACAT		FARK
	Osmanlı Lirası	Toplam Osmanlı İthalatına Oranı %	Osmanlı Lirası	Toplam Osmanlı İhracatına Oranı %	
1905	1.325.294	4.2	1.227.699	6.2	-97.595
1907	1.162.100	4.9	1.237.541	7.1	75.841
1908	1.935.671	6.2	1.149.975	6.2	-785.696
1909	2.356.352	6.8	1.135.602	6.2	-1.220.750
1910	3.896.632	5.2	1.309.505	6.0	-2.587.127
1911	5.162.684	11.5	1.520.668	6.1	-3.642.016
1913	4.688.744	11.2	1.234.251	5.7	-3.454.493

1905-1913 döneminde Osmanlı-Alman dış ticaret verilerine baktığımızda, rakamsal bazda sürekli bir artış olduğunu gözlemlese de, ticaret hacmi Osmanlı İthalat ve İhracat oranına göre çok düşük seviyededir. 1907 senesi haricinde ise, Almanya Osmanlı’ya karşı dış ticarette hep üstünlük kurmuştur. Bir başka deyişle, Osmanlı’nın Almanya’ya karşı sürekli dış açık verdiğini söyleyebiliriz.

Hamburg Şehbenderliği

Hamburg Şehbenderliği’ne ait iki rapor Hamburg limanı ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen ticaret ve limanın gümrük tarifeleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Osmanlı Devleti, Almanya’nın daha çok sanayi yönünden de gelişmiş, sahilinden uzakta iç tarafta kalan şehirleriyle ticari ilişkilerini ilerletmiştir. Ancak tabiatıyla ticaret yolu olarak deniz yolu birinci derece önem taşımaktaydı ve bu noktada Almanya’nın en önemli limanlarından biri Hamburg’daydı (Arık, 2009:22). 1906 ve 1907 yıllarında Hamburg’un genel ithalat ve ihracat rakamlarını Tablo 2’de görebiliriz.

Tablo 2: 1906 ve 1907 Senelerinde Hamburg Şehri'ne Deniz Yoluyla Yapılan Genel İthalat (Tonilato/Mark)

	1906		1907	
Ürün Cinsi	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet
Gıda Ürünleri	3.725.472	966.726.400	4.245.884	1.082.310.400
İnşaat ve Yakacak Ürünleri	3.789.102	63.260.430	4.876.161	77.878.070
Ham ve Yarı İşlenmiş Ürün	4.912.757	1.886.482.770	5.206.161	5.078.124.980
İşlenmiş Ürün	31.273	85.811.860	39.396	96.145.750
Sanayi Ürünleri	292.564	212.914.520	302.614	232.855.540
Toplam	12.751.168	3.215.195.980	14.670.216	6.567.314.640

Kaynak: Ticaret Layihaları, "Hamburg Şehbenderliği Raporu", C.1, Rumi 1325/Miladi 1909-1910, s.10

Tablo 2'deki verileri incelediğimiz de kıymet olarak en fazla ham ve yarı işlenmiş ürün ithalatı kaleminin olduğunu görüyoruz. Daha sonra ise sırası ile gıda ve sanayi ürünlerinin geldiğini görmekteyiz. Tabloda en ilginç çekici kalem ise işlenmiş ürünler kalemidir. İşlenmiş ürün kalemi miktar olarak en az olmasına rağmen, kıymet bakımından oldukça fazladır.

Hamburg'a yapılan ithalattaki artışın büyük kısmı; İngiltere, Rusya, İsveç ve Norveç, İspanya, Portekiz ve İtalya'dan yapılan ithalatın artmasıyla sağlanmıştır. Bu konuda Danimarka, Felemenk Belçika ve Fransa'nın ilişkileri söz konusu dönemde gerileme göstermiştir. Hamburg'dan yapılan ihracat ise Fransa ve Belçika'yı saymazsak artış göstermiştir.

Tablo 3'te ise Hamburg şehrine yine aynı dönemde deniz yoluyla yapılan genel ihracat rakamlarını görmekteyiz. Aynı ithalat rakamlarında olduğu gibi kıymet olarak en fazla ham ve yarı işlenmiş ürün ithalatı kaleminin olduğunu görüyoruz. Bu kalemin tutarı 1906 yılında 862.184.880 mark olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra ise sırası ile yine gıda ve sanayi ürünleri gelmektedir.

Tablo 3: 1906 ve 1907 Senelerinde Hamburg Şehri'ne Deniz Yoluyla Yapılan Genel İhracat (Tonilato/Mark)

	1906		1907	
Ürün Cinsi	Miktar	Kıymet	Ürün Cinsi	Miktar
Gıda Ürünleri	2.562.153	720.752.010	2.425.746	718.968.430
İnşaat ve Yakacak Ürünleri	540.769	20.524.800	522.034	21.135.170
Ham ve Yarı İşlenmiş Ürün	2.240.930	862.184.880	2.275.969	916.834.820
İşlenmiş Ürün	66.799	311.548.400	70.893	340.836.750
Sanayi Ürünleri	782.312	714.412.990	847.564	804.442.920
Toplam	6.192.963	2.629.423.080	6.142.206	2.802.218.090

Kaynak: Ticaret Layihaları, "Hamburg Şehbenderliği Raporu", C.1, Rumi 1325/Miladi 1909-1910, s.10

Hamburg ile Osmanlı Devleti arasındaki ticarete baktığımızda daha çok Osmanlı Devleti'nden Hamburg'a ihraç edilmiş ürünler hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Osmanlı Devleti'nden Hamburg'a ihraç edilen ürünler tarım, sanayi ve ham eşya olarak üç başlık altında toplanabilir. Tarım denildiğinde dikkati çeken ürünler kuru meyve, susam, haşhaş tohumu, tütün, pirinç, pamuk olurken sanayide halı ve ham eşyada boyacılıkta ve sağlıkta kullanılan ürünler ön plana çıkmaktaydı (Arık,2009:25).

Tablo 4: 1905-1913 Döneminde Osmanlı Devleti ile Hamburg Arasındaki Ticaret (Tonilato/Mark)

Sene	Osmanlı'dan Hamburg'a İhracat		Osmanlı'ya Hamburg'dan İthalat	
	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet
1905	85.374	26.995.040	31.064	26.484.770
1906	94.592	34.227.160	43.578	38.402.830
1907	112.438	32.367.950	42.855	53.334.440
1910	-	29.829.090	-	51.818.620
1911	-	36.723.520	-	61.414.630
1912	-	40.606.060	-	41.730.960
1913	-	40.245.550	-	51.868.100

Kaynak: Ticaret Layihaları, "Hamburg Şehbenderliği Raporu", C.1, Rumi 1325/Miladi 1909-1910, s.11; "Hamburg Fahri Baş Şehbenderliği Raporu", C.10, Rumi 1332/Miladi 1916-1917, s. 86.

Tablo 4'te Osmanlı Devleti ile Hamburg limanı arasındaki dış ticaret verilerini görmektedir. Bu dönemde 1908 ve 1909 senelerine ait rakamlar bulunamamış ve 1. Dünya Savaşı nedeniyle 1914 senesine ait konuyla ilgili herhangi bir güvenilir istatistik elde etmek mümkün olamamıştır. Yine de bu veriler 1905 senesinde yaklaşık olarak birbirine denk olan ticari ilişkilerin zamanla Osmanlı Devleti aleyhine gelişmiş olduğunu göstermektedir. 1905 senesinde iki ülke arasındaki dış ticaret rakamları hemen hemen eşit iken, 1913 senesinde Almanya'nın ihracatı 51.868.100 mark Osmanlı'nın ihracatı 40.245.550 mark olarak gerçekleşmiştir. Dikkat çekici bir hususta, Almanya'nın Osmanlı'ya olan ihracatının miktar bazında daha az olmasına rağmen kıymet bakımından daha yüksek tutmasıdır.

Brem Şehbenderliği

Brem şehbenderliğinin raporlarında yer alan ticari bilgiler bazen toplam olarak verilirken bazen de bölgelere ait olarak sunulmaktadır. Bu bölgeler dört ana başlık altında sıralanmıştır. Bu bölgeler Asya-i Osmanî olarak belirtilen Anadolu, Avrupa-i Osmanî olarak belirtilen Rumeli ile Arabistan ve Trablus'tur. Osmanlı Devleti'nden Brem'e yapılan ihracat 1908 senesinde 2.576.463 mark iken 1909 senesinde 3.353.066 marka ulaşmıştır. Bunun büyük kısmı Anadolu ve Rumeli'dendir.

Tablo 5'teki dış ticaret verilerine göre Rumeli'den Brem şehrine yapılan ihracat 1909 senesinde zirve noktasına ulaşmış ve 1.183.756 mark seviyesinde gerçekleşmiştir. 1910 senesindeki ticaret ise neredeyse yarı yarıya düşerek çok büyük bir gerileme göstermiştir. Bu gerileme 1913 senesine kadar devam etmiştir. 1915 senesine kadar

Anadolu'dan Brem'e yapılan ihracat daha fazla iken bu yılda Rumeli'den yapılan ihracat daha fazla olmuştur. 1915 senesinde Anadolu'dan yapılan ihracatın 740.000 mark olması, savaş sebebiyle nakliye yolunun değişmesinden kaynaklandığı ve bundan dolayı Rumeli'den yapıldığı gözükken ihracatın gerçekte Anadolu'dan yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 5: 1908-1915 Döneminde Rumeli ve Anadolu'dan Brem'e Yapılan İhracat (Mark)

Sene	Rumeli'den Brem'e	Anadolu'dan Brem'e
1908	924.575	1.353.313
1909	1.183.756	1.259.078
1910	631.978	1.021.600
1911	576.175	1.016.897
1912	316.700	1.385.830
1913	542.101	1.548.217
1914	700.000	1.500.000
1915	1.300.000	740.000

Kaynak: Ticaret Layihaları, "Brem Şehbenderliği Raporu", C.6, Rumi 1328/Miladi 1912-1913,s.3; "Brem Fahri Şehbenderliği Raporu", C.9, Rumi 1330/Miladi 1914/1915, s.13; "Brem Fahri Baş Şehbenderliği Raporu", C.10, Rumi 1332/Miladi 1916-1917, s.3.

Osmanlı Devleti'ne Brem şehri limanlarından yapılan ithalata baktığımızda, daha zengin bir tabloyla karşılaşmaktayız. Hem ürün çeşitliliği hem ticaret miktarı, yapılan ihracata nispeten daha fazladır. Aslında 1908 senesinde ithalat ve ihracatın toplam miktarı hemen hemen eşittir. Ancak 1909 senesinden itibaren Osmanlı Devleti'ne Brem'den yapılan ithalat çok büyük miktarda artmıştır. 1908 senesinde 2.539.567 mark olan ithalat, 1909 senesinde 9.339.017 marka ulaşmış ve 1910 senesinde de artışını sürdürerek 9.678.191 mark seviyesine yükselmiştir. 1908-1910 döneminde ithalatın toplam miktarındaki bu artış, Rumeli'ye yapılan ithalattaki muazzam artıştan kaynaklanmıştır. İthalatın böyle hızlı bir artış göstererek sekiz katına çıkmasına sebep olan şey ise Osmanlı ordusu için Almanya'dan satın alınan askeri malzemelerdir (Dönmez,2006:108).

Laypzig Şehbenderliği

Ticari anlamda önemli bir şehir olan Laypzig şehri, söz konusu dönem içerisinde hareketli günler geçirmiştir. Çünkü hem barındırdığı ticarethaneler hem de ticari ilişki içerisinde olduğu çevre şehirler Laypzig şehrini cazip hale getirmiştir. Ayrıca hemen hemen her yıl Laypzig'de kurulan panayır, uluslar arası bir üne sahipti ve çok sayıda ticarethaneye başvurularını önceden toplamak suretiyle bugünkü modern fuarcılık düzeyinde ev sahipliği yapıyordu.

Genel olarak baktığımızda Laypzig'in 1909 senesinden itibaren ticaret miktarı 1913 senesine kadar giderek artmıştır. Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki genel

ticaret de giderek iyileşiyordu. Laypzig Baş Şehbenderi Alfonso Kalischer'in raporuna¹ göre bu husus yabancı tüccarlarca memnuniyet ve ibretle izlenmekteydi. Hatta Trablusgarp Savaşı (1911-1912) dahi ticari ilişkiyi olumsuz yönde pek etkilememiştir. Söz konusu İtalya Muharebesi gibi sebepler göz önüne alındığında Osmanlı ekonomisinin ve maliyesinin 1913'e kadar olumsuz bir işaret vermemiş olması hükümetin ve devletin gücünü göstermekteydi. Osmanlı-Almanya arasındaki ticarete öne çıkan kalemler sanayi ürünleriyle (elektrik alet ve edevatı, motorlar, makineler, değirmenler, yazı makineleri) mensucat yani dokuma ürünleridir(Tezel, 2002:68).

Münih Şehbenderliği

Münih şehbenderliğe ait rapor Münih Baş Şehbenderi sıfatıyla Mösyö Maks Kemerih tarafından kaleme alınmıştır. M.1909/1910 senelerindeki ticari sınai durumdan bahsetmektedir. Münih Baş Şehbenderi Mösyö Maks'ın 25 Mayıs 1909'daki raporlarındaki tavsiyeleri şunlardır(Arık, 2009:13):

- Her sene köylülere mümkün mertebe iyi tohum dağıtılacak
- Arazinin en iyi şekilde sulanması için en yüksek derecede makineler ve ölçüm aletleri konumlandırılacak
- Pamuk ziraatındaki yeni üretim usulleri ve yeni tarım makinelerin kullanılması öğretilecek
- Yerli pamuk tohumu ıslah edilecek
- Yerli tohumlarıyla "Upland" cinsinden Amerika ve diğer yabancı tohumları arasındaki farkın tarımsal tecrübelerle bulunması sağlanacak
- Numune tarlalarının oluşturulması, ürünün suyunu sıkmaya yarayan yeni teknoloji tasir makinelerinin temin edilmesi sağlanacak
- Fakir çiftçileri ezen ve dolayısıyla pamuk tarımının gelişmesi önünde en büyük engel olan yüksek faizlerden çiftçiye kurtarmak üzere kendilerine uygun faizle hasat zamanına kadar borç verilmesi sağlanacak.

Manhaym Şehbenderliği

1908 senesi zarfında Manhaym Şehbenderliği'nin görevli olduğu memuriyet sahasındaki iktisadi hayatta bir gerileme mevcuttur. Bu gerileme, kendini üretimde düşüş olarak göstermiştir. Ayrıca 1909 senesinde de devam eden bu gerileme işsizlik oranlarında bir artışa neden olmuştur(Dönmez,2006:128).

Manhaym bölgesinin tüm Almanya'nın ithalatındaki payı; 1910 senesinde % 51,6 düzeyindeyken, 1911 senesinde %58 seviyesine çıkmıştır. Bu da Manhaym için önemli bir göstergedir. Ticari hayatta artan hareketlilik Manhaym'daki ürünlerde çeşitlilik de sağlamıştır. Piyasada aynı anda en az beş cins buğday ürününün alışverişi yapılmaktadır.

¹ Ticaret Layihaları, "Laypzig Baş Şehbenderliği Raporu", C.1 Rumi 1325/Miladi 1909-1910, s.8'den derlenmiştir.

Manhaym Şehbenderi de tıpkı Hamburg Şehbenderi gibi üzüm hakkında uyarıda bulunmaktadır. 1905 senesinden itibaren herhangi bir gümrük resmi anlaşmasına tabi olmayan kuru üzümün 100 kilosu için gümrük resmi 8 marktan 24 marka çıkarılmıştı. Bu değişiklik, üzüm ticaretinde olumsuz gelişmelere neden olmuştur(Tezel,2002:85).

Nurnberg Şehbenderliği

Nürnberg şehbenderliğine ait rapor sırasıyla fahri şehbender ve fahri baş şehbender görevlerini taşıyan Siegfried Bach isimli sorumlusu tarafından kaleme alınmıştır. Bu raporda* 1912-1914 yıllarındaki durum hakkında elde ettiğimiz verilere göre kuru yemiş, yumurta, yünlüler ve tütün en önem verilen ürünlerdir. İzmir'deki kuru üzüm ve çekirdeksiz kuru üzüm tüccarlarının, öncelikle darsaadetle irtibatlı olarak harekete geçmeleri istenmektedir.

1913 senesinde Alman Hükümeti, diğer ülkelerden 413 milyon mark kıymetinde koyunyunu almıştır. Tütünün ise 1914 yılındaki Türkiye'den Bavyera'ya yapılan ihracat miktarı 817.400 kilo yapraktan ibarettir. Bavyera'da bir Osmanlı fabrikasının tesis edilmesi fikri, adı geçen şehbenderin aklını kurcalayan bir husus olmuştur. Çünkü benzer fabrika tesisini Avusturyalı ekipler hayat geçirmiştir. Söz konusu dönemde ham ipek piyasası ise Lyon, Zürih ve Milan'da bulunan Avrupalı tüccarların elindedir. Bunlarla irtibat kurmadan Osmanlı'dan direkt ihracat yapılması zor görünmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasındaki ticari ilişkiler şehbenderlik raporları dahilinde incelenmektedir. Şehbenderlik raporlarının en önemli özelliği; yazıldıkları dönemde, bu raporları yazan şehbenderlik memurlarının memuriyet sahaları dâhilinde olan bölgelerde ortaya çıkmış kendi görev sahası dâhilinde gerçekleşmiş olan ticari faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmasıdır.

Söz konusu bu raporların daha iyi anlaşılabilmesi için, içinde yazıldığı kurum olan şehbenderlik müessesesinin nasıl bir yapılanma olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın ilk kısmı bu kurumun kısaca tanıtılmasına ayrılmıştır. Daha sonra 2. bölümde Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ikili ticari ilişkilerine yer verilmiştir. Sonuçta Osmanlı Devleti'nin Almanya ile küçümsenmeyecek derecede bir ticaret ağına sahip olduğu görülmüştür. O dönemdeki savaşlar bile ticareti olumsuz etkilememiştir.

Söz konusu dönemde teknolojik yönden Avrupa'ya göre daha geri bir düzeyde olan Osmanlı Devleti, Avrupa'dan satın aldığı ürünler arasında önemli bir yer tutan makine gibi sanayi ürünlerini özellikle Almanya'dan ithal etmektedir. Diğer yandan da Avrupa'ya ürün ihraç etmekte ve ihraç ettiği ürün hammadde bile olsa bazı doğal zorluklarla karşılaşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na (1914-1918) yaklaşan dönemde, savaştaki müttefiki Almanya'dan ithal ettiği büyük miktarlardaki savaş malzemeleri ise iki ülkenin siyasi ilişkilerinin, ticari ilişkileriyle paralel bir seyir izlediğini göstermektedir.

* Ticaret Layihaları, "Nurnberg Fahri Şehbenderliği Raporu", C.6, Rumi 1328/Miladi 1912-1913, s.44;

KAYNAKÇA

- Akpınar,M,(2001) Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik Müessesesi,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Arik T,(2009) 20. yy. Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları, Marmara Üniv. Sos. Bil. Enst., İstanbul.
- Belkis Altunış-Gürsoy, (Kış 2006), Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü, İstanbul, Bilig.
- Develioğlu,F.,(2006), Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, Aydın.
- Dönmez, A.,(2006) Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832-1841,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kaynak, M.,(1985), Osmanlı Demiryolları ve Demiryolu Araç ve Malzemeleri İthalatı,HÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt.6, Sayı.1-2, Ankara.
- Önsoy, R,(1981), 19. Asrın İkinci Yarısından Alman İmparatorluğu’nun 1871’de Kuruluşuna Kadar Bavyera’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ticareti, VIII Türk Tarih Kongresi, C.III,Ankara,T.T.K. Yayınları.
- Pamuk,Ş,(1984),Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913, Ankara,Yurt.
- Pamuk, Ş.(2008), Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür.
- Tezel Y.,(2002), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 5.Baskı,İstanbul, Tarih Vakfı Yurt.
- Ticaret Layihaları, “Münih Baş Şehbenderliği Raporu”, C.1, Rumi 1325/Miladi 1909-1910.
- Ticaret Layihaları, Laypzig Fahri Şehbenderliği Raporu”, C.10, Rumi 1332/Miladi 1916-1917.
- Ticaret Layihaları, “Hamburg Şehbenderliği Raporu”, C.1, Rumi 1325/Miladi 1909-1910, s.8
- Ticaret Layihaları, “Brem Şehbenderliği Raporu”, C.6, Rumi 1328/Miladi 1912-1913, s.3; “Brem Fahri Şehbenderliği Raporu”, C.9, Rumi 1330/Miladi 1914/1915, s.13;
- Ticaret Layihaları, “Nürnberg Fahri Şehbenderliği Raporu”, C.6, Rumi 1328/Miladi 1912-1913, s.44.

HAC FOLKLORUNUN EKONOMİYE YANSIMASI

Nilgün TÜRKMEN*

GİRİŞ

İslam inancında önem teşkil eden esaslardan birisi de hacdır. Söz konusu öneminden dolayı hac, daha ziyade dini boyutu ile dikkat çeken bir ibadet hüviyetindedir.¹ Ancak hac, dini boyutunun yanı sıra tarih, turizm, edebiyat, kültür gibi sahaları da etkileyen bir kavramdır. Haccın halk nezdinde ne ifade ettiğinin daha iyi anlaşılması için hacca dini bir ibadet olmasının yanında, etkilediği alanların penceresinden de bakılması gerekmektedir.² Sözünü ettiğimiz pencerenin büyüklüğü ya da gösterdiği alanın genişliği nispetinde, haccın halk nezdindeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılabilir. Pencerenin boyutlarını genişletecek alanlardan birisi de haccın ekonomik cihetidir. Hac, halkın kültürel hayatında işgal ettiği yere paralel olarak ciddi bir ekonomik boyuta da sahiptir. Hac için yapılan harcamaların boyutu, hac hediyelikleri, organizasyonu, hacda ulaşım, iletişim gibi hususlarla hacmini ve gerek konuyla ilgilenen kurum/kuruluş/ların dikkatini çekmesi gerekse ürün sayısı, çeşitliliği ve sunumu bakımından da ekonomi pastasındaki payını her geçen gün arttırmaktadır.

Haccın ekonomik boyutunun en can alıcı noktasını hac için üretilen malzemelerin işgal ettiği hiç kuşkusuz önemli bir gerçektir. Hacca gidecek kişilerin hem kendileri hem de yakınları için aldıkları eşyalar, hac ekonomisinin büyümesini hızlandırmaktadır. Umreye giden kişilerin de genelde aynı malzemeleri tüketmeleri/kullanmaları bu büyümeye katkıda bulunmaktadır. Geçmişten günümüze hac seyahati ve hediyeliği için aşağı yukarı aynı malzemeler kullanılmasına rağmen hac ekonomisinin büyümesiyle bu malzemelerin nitelik ve niceliğinde artış görülmektedir.

Hac için alınan hediyelere ayrılan bütçe hac seyahati bütçesinde önemli bir yer tutmaktadır. Seyahat için gidiş-dönüş yol masrafları ve konaklama ücretleri kişi başına yaklaşık 2500 euro ila 13000 euro (5600 TL ila 29000 TL) arasında değişmektedir.³ Söz konusu miktar sadece, kişinin hac seyahatini gerçekleştirecek kuruma verdiği ücrettir. Sözü edilen miktarı belirlemede kalınacak yerin tipi (müstakil odalı tip, otel tip gibi), niteliği, Kâbe'ye yakınlığı, kalma süresinin kısalığı ya da uzunluğu etkili olmaktadır.

* Arş.Gör., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, nturkmenn@gmail.com

¹ Haccın dini boyutu hakkında detaylı bilgi için Altuntaş ve arkadaşları (2010)'nın çalışmasına başvurulabilir.

² Haccın kültürel boyutu hakkında geniş bilgi için Türkmen (2011)'nin çalışmasına bakılabilir.

³ Söz konusu miktarlar. Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Hac Dairesi Başkanlığının 2009-2011 yılı verilerinden alınmıştır.

Hac için ayrılan bütçede konaklama ve yol masraflarından sonra ikinci sırayı hediye masrafları almaktadır. Hac hediyelerine ayrılan miktar için kesin bir sayı belirlemek her ne kadar mümkün olmasa da bunun alt sınırı genellikle 200-300 TL, üst sınırı ise 1500-2000 TL civarındadır. Ancak kişinin mali durumu ve alacağı hediyelerin niteliği ve niceliği sınırı daha aşağılara çekmekte ya da yukarılara çıkartmaktadır.

Hac için yapılan harcamalar sadece seyahat ve hediye masrafları ile sınırlı değildir. Hacı adaylarının yemek daveti ve kişisel masrafları da hac bütçesine dâhil edilmelidir. Sadece seyahat ve hediye masrafları ile birlikte hac bütçesi 6000 ila 30000 TL arasında değişmektedir. Buna sözünü ettiğimiz diğer masrafların da eklenmesiyle bütçe daha da kabarmaktadır. Söz konusu miktarlar sadece bir kişinin yaptığı masraflar için geçerli asgari ya da azami sınırları oluşturmaktadır. Bu masraflar her yıl binlerce kişi tarafından yapılmaktadır. Dolayısıyla hac ekonomisi, önemli bir gider/harcama-gelir/kazanç döngüsü oluşturmaktadır. Oluşan bu döngü müslüman olmayan ülkelerin dahi dikkatini çekmekte ve onların da bu pastadan pay almak için çeşitli faaliyetlerin içerisine girmelerini sağlamaktadır.

İslam'da iki kutsal ziyaret bulunmaktadır. Söz konusu ziyaretlerden biri hac, bir diğeri ise umredir. Hac, kutsal ziyaret için ziyaretin belli bir dönemde gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Umre ise kutsal mekânın hac dönemi dışında istenilen her an ziyaret edilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Umre için zaman yelpazesinin hacca göre oldukça geniş olması, kişinin uygun olduğu zamanda kutsal mekânı ziyaret etmesine imkân vermektedir. Bu nedenle bir yıl içerisinde umre yapan kişi sayısı hac yapan kişi sayısına göre oldukça fazladır. Bahsettiğimiz sayının çok olmasında umre ile hac arasındaki benzerliklerin de payı bulunmaktadır. Bu benzerlikler, gerek konunun ibadet boyutu gerekse ibadet öncesi, esnası ve sonrasında halk tarafından yapılan uygulamalarla kendisini göstermektedir. Sözünü ettiğimiz benzerlikler dolayısıyla olsa gerek, halk nezdinde umre küçük hac, yahut haccın provası olarak algılanmaktadır.⁴ Zikrettiğimiz hususlar nedeniyle hac için bahsettiğimiz ekonomik boyut, benzer uygulamaların yapıldığı umre ile daha da genişlemektedir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de her geçen gün çoğalan nüfusla doğru orantılı olarak hacca veya umreye giden kişi sayısında önemli artışlar yaşanmaktadır. Bu artış ve işin kültürel yönüyle birlikte gelişen ekonomik boyutu Japonya, Kore, Çin gibi müslüman nüfusun yok denecek kadar az olduğu ülkelerin iştahını kabartarak söz konusu ülkeleri ekonomik pastadan pay sahibi olabilmek adına faaliyete geçirmektedir.⁵ Ayrıca bazı gayri müslimler de Mekke'de inşa ettirdikleri otellerle pastadan konaklama vasıtasıyla istifade etmeye çalışmaktadırlar.⁶

Türkiye'de hac malzemeleri satan işletmelerin varlığı da haccın ekonomik boyutunun bir başka göstergesidir. Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde çok sayıda toptan ya da perakende hac malzemesi satan işletme mevcuttur. Örneğin Ankara'da

⁴ Umrenin halk nezdindeki yeri ve kültürel boyutu hakkında daha fazla bilgi için Türkmen (2011)'in çalışmasına müracaat denebilir.

⁵ Haccdan getirilen pek çok eşyanın üzerinde "Made in Chine/Japan/Korea", ibaresinin yer alması dikkatleri bu konu üzerine çekmektedir.

⁶ Bu bağlamda Mekke'de bulunan Hilton Oteli örnek gösterilebilir.

hem merkezde -Hacı Bayram Veli Cami etrafında- hem de merkeze uzak yerlerde - merkez ilçelerde- hac malzemeleri satan büyük ve küçük bütçeli çok sayıda işletme bulunmaktadır. Hac malzemesi satan işletmeler sadece büyük şehirlerdekiyle sınırlı değildir. Anadolu'nun hemen her il ve ilçesinde bu işletmelere rastlamak mümkündür. Ayrıca internet kullanıcılığının artmasıyla birlikte pek çok işletme, internet ortamında da satış yapmaya başlamıştır.⁷ Hac malzemesi satan işletmelerin yaygınlığı ve niteliği bize, hac ekonomisi konusunda önemli veriler sunmaktadır. Hac malzemeleri pazarına talep fazla olmasaydı Türkiye'nin hemen her yerinde bu kadar çok sayıda hac malzemesi ticareti yapan işletmeye rastlanılmazdı kanısındayız.

Görüşüğümüz işletme çalışanlarından Erdal Özmen (2010), Çinlilerin işletmelerine gelerek işletmelerinde bulunan malzemelerin fotoğraflarını çektiklerini belirtti. Fotoğrafi çekilen ürünlerin aynılarının Çin'de üretilerek Türkiye, Suudi Arabistan gibi Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğı ülkelere gönderildiğini aktardı. Görüldüğü gibi hac ekonomisi pastasından pay almak isteyen söz konusu ülkeler Müslümanların hac kültürünü daha çok işin hediyeleşme ve konaklama boyutu itibarıyla takip etmektedir. Halkın hac için nelere ihtiyaç duyduğunu, neleri istediğini/tercih ettiğini öğrenerek arz-talep sistemi içerisinde konuya müdahil olmaya çalışmaktadırlar.

Hac ekonomisinin boyutunu gösteren bir başka husus elektronik kültür ortamıdır. Google arama motorunda hac hakkında yapılan bir araştırmada, karşımıza pek çok veri çıkmaktadır. Veriler içerisinde dikkat çeken hususlardan birisi de haccın ekonomik boyutudur. Hacı adayları ve hacı adaylarının verecekleri hediyeleşmeler için üretilen pek çok malzeme mevcuttur.

Haccın hediyeleşme kısmı ekonominin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Söz konusu veriler haccın halk nazarındaki yerini ve değerini doğru anlayabilme noktasında önem arz etmektedir. Zira internet ortamında bulunan bilgilerin nitelik ve niceliği genellikle ait oldukları alana gösterilen ilgiyle doğru orantılıdır. Bunu hac için alınan eşyalar özelinden örnekleyebiliriz. Halk arasında hacca gidene hediye götürme ve hacdan dönenin de ziyaretine gelenlere hediye getirmesi geleneğı yaygındır. Bu geleneğin yaygınlığını ve boyutlarını görmek için hac eşyaları ve malzemeleri başlığının sanal ortamda sunduğı veriler kullanılabilir. Bir hacı adayının hac farzasını yerine getirmek için ihtiyaç duyduğı eşya sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadarken söz konusu başlık altında internet ortamında çıkan sonuç toplamda 1.913.000'dir. Bu sayının artmasını sağlayan, konunun hediyeleşme boyutudur. İşin bu boyutunun farkında olan mercilerin ise durumdan istifade ederek konuyu geniş bir yelpazeye yaydıkları, sayının ve çeşitliliğin fazlalığıyla görülmektedir. Hac malzemelerinin sanal ortamda karşımıza çıkan miktar ve çeşitleriyle gerçek hayatta kullanılanları arasında neredeyse birebir benzerlik görülmektedir. Bu benzerliğı öğrenmek amacıyla hac malzemeleri satan birkaç tane işletmenin ziyareti, büyük oranda yeterli olmaktadır.⁸

⁷ Konuya örnek teşkil etmesi için şu işletmelerin web sayfalarına bakılabilir: Ankara'da bulunan Taşcıoğlu Hac Malzemeleri için, "<http://www.tasciogluhac.com/>"; İstanbul'da bulunan Ensar Hac Malzemeleri için, "<http://www.ensarhac.com/iletisim.html>"; Konya'da bulunan Safa Hac Market için, "<http://www.safahacmarket.com/index.php?LCode=3>".

⁸ Hacı adaylarının aldıkları malzemeleri ve bu malzemelerin kullanım amaçlarını, alanlarını tespit etmek amacıyla hac malzemesi satan işletmelerle görüşmeler gerçekleştirdik. Bu görüşmeler

Hac ekonomisinin hediyeleşme dışındaki bir diğer boyutu ise reklamdır. Hac malzemesi satan işletmelerin özellikle hac döneminde dini içerikli yayın yapan radyo kanallarında sık sık reklamları yer almaktadır. Hac döneminde hac malzemesi satan işletmeler dışında GSM operatörleri de hac ekonomisinden pay almak için hacılara özel, çeşitli tarifeler düzenlemekte ve hac dönemi içerisinde söz konusu tarifelerini duyuran reklamlar yayınlamaktadır. İşitsel medyanın yanı sıra yazılı ve görsel medyada, özellikle hac dönemlerinde, hac seyahati gerçekleştiren turizm şirketlerinden hac malzemesi satan işletmelere kadar konuyla ilgisi bulunan çeşitli kurum/kuruluşların reklamlarını görmek mümkündür.

Haccın ekonomik boyutunun bir başka yansıması ise “hac ilahileri” başlığı altında çıkarılan ilahi kaset ve CD’leridir. Sayısını dört olarak tespit edebildiğimiz kaset ve CD’ler halkın bunlara gösterdiği teveccühten ötürü oluşturulmuş olsa gerektir. Söz konusu teveccüh bu ürünlerin sayısının artırılmasına olanak sağlama potansiyeline de sahiptir. Müzik sektörünün ekonomideki yeri göz önüne getirildiğinde, söz konusu durumun da hac ekonomisi için önemli bir yer işgal ettiği sanırız daha iyi idrak edilecektir.

Haccın ekonomik boyutu Müslüman nüfusunun yok denecek kadar az olduğu ülkelerin de dikkatini çekmektedir. İngiltere’de yayınlanan The Guardian Gazetesi sayfalarında haccın ekonomik boyutuna değinilmekte ve Türk hacıların “lüksü sevenler” arasında yer aldığından bahsedilmektedir. Söz konusu haberde özellikle hac ekonomisinin büyüklüğüne yer ayrılmaktadır (Hürriyet Gazetesi 2010). Bu durumun da hac ekonomisinin boyutunu göstermesi bakımından dikkate değer olduğunu düşünmekteyiz.

Haccın ekonomik boyutunu yansıtan hususların doğru okunması, hac olgusunun halk nazarındaki yerinin daha iyi anlaşılmasında önemli bir yer işgal etmektedir. Tüketicinin yaygınlığıyla üretim ve üretiminin sunumu arasındaki doğru orantı düşünüldüğünde, dini kaynaktan çıkan bir olgunun -hac- nasıl kültürel bir kimliğe büründüğü ve bu kültürel kimlikle beraber ekonomide nasıl bir saha edildiği daha iyi anlaşılacak ve söz konusu kültürel olgunun hak ettiği değeri bulması adına önemli bir mesafe kat edilecektir.

HAC İÇİN ALINAN EŞYALAR

Hacı adaylarının hacda kullanmak amacıyla yanlarına aldıkları birtakım eşyalar mevcuttur. Söz konusu eşyaların bazıları haccın olmazsa olmazı iken bir kısmı da hacı adayına büyük kolaylık sağlayacak türdendir. Hacı adayının ihtiyaç duyduğu malzemeler içerisinde hem hacı adayı tarafından alınan hem de adayın gideceği kurumun adaya verdiği eşyalar bulunmaktadır.

neticesinde karşımıza çıkan ürün çeşitliliği sanal ortamdakiyle büyük ölçüde benzerlik arz etmekteydi. Söz konusu bu benzerlikler Türkiye’nin hemen her yerinde hac malzemesi olarak benzer ürünlerin tercih edildiğini göstermektedir.

A. Hacı Adayı Tarafından Temin Edilen Eşyalar

1. İhram

Söz konusu eşyalar arasında ilk sırayı ihram almaktadır. İhram, erkek hacı adaylarının birisini vücutlarının alt, diğerini üst tarafına örttükleri iki parça beyaz, dikişsiz kumaşa verilen isimdir. Hacca niyet etmeden önce giyilmesi gereken ve hac görevinin ifasının ardından çıkarılan bir giysi olan ihram, erkeklerin hac için niyet ettikten sonra hacı olana kadar giyebilecekleri tek kıyafettir. Hacı adayları ihramlarını genellikle havaalanında giymektedir.

İhram aslında beyaz renkli iki parça kumaşa verilen isimdir. Günümüzde daha çok pamuklu kumaşlardan yapılan ihramlar, “ter emici özellikte” ve daha “yumuşak” olma gibi niteliklerle üretilmektedir.

Kadın hacıların üzerlerindeki kıyafetleri ihram sayıldığı için onların özel bir ihram kıyafeti yoktur. Ancak kadınlar daha çok Mekke’nin sıcak ikliminde kendilerini rahat ettirecek bir kumaştan yapılmış elbise ve pantolon üzerine tunik veya pardösü tarzı kıyafetleri giymeyi tercih etmektedir.

2. Sandalet/Terlik

Erkek hacı adayları hac ibadeti esnasında ayaklarına ancak ön ve ökçe kısmı açık ayakkabı giyebilir. Bu doğrultuda, Mekke’nin sıcak iklimi de düşünüldüğünde ihtiyaca en uygun ayak giyeceği olarak sandalet veya terlikler tercih edilmektedir. Ancak hacıların ifade ettiği kadarıyla mevcut ürünler hacı adaylarının ayak sağlığını korumada yeterli olmamaktadır. Hacı adaylarının/hacıların pek çoğu hacda en çok, ayak ağrısından şikâyet etmektedir. Ayakkabı üreticilerinin bu konu üzerinde çalışmaları, hacıların ihtiyacına uygun yeni ürünler için harekete geçmeleri hac ekonomisinden pay almalarını sağlayabilir.

3. İhram/Para Kemer

İhram dikişsiz bir kumaştır. Bele sarılan ihramın dikişle sabitlenmesi yasaktır. Ancak vücudun alt tarafını örten ihram kumaşının düşmemesi için ihramın bir kemerle bele tutturulmasına müsaade vardır. Söz konusu kemerlerde dikiş olmasında ise bir mahzur yoktur. İhramın düşmemesi için hacı adaylarının kullandıkları bu kemer, halk arasında yaygın olarak “ihram kemeri” adıyla anılmaktadır.

Günümüzde erkek hacı adaylarının pek çoğu tarafından kullanılan ihram kemeri, cüzdan vazifesi de görmektedir. Bu kemerlere illeştirilen fermuarlı ya da cepli bir gözde hacı adayları paralarını muhafaza edebilmektedir. Para taşıma işlevi gören ihram kemerlerine halk arasında para kemeri de denilmektedir.

İhram kemerinin kullanılmasının asıl sebebi, ihramın düşmesini engellemektir. Ancak böyle temel bir nedene dayanarak üretilen basit bir hac malzemesine bile, ihramlıyken üzerlerinde ihramdan başka hiçbir kıyafet olmayan hacı adaylarının yanlarında para bulundurmamak istemeleri düşünüldükçe ihtiyaçlar doğrultusunda farklı fonksiyonlar yüklenmiş ve çeşitli ihram kemerleri üretilmiştir.

Parasını kemerinde muhafaza etmek istemeyen hacı adayları da mevcuttur. Söz konusu adaylar için daha klasik kemerler üretilmiştir. Bu tarz kemerleri tercih edenlerin tercih sebebi genellikle, para için hacıların kemerlerini çalanların varlığıdır. Kemerinin para için çalınmasıyla ihramının açılmasından korkan hacı adayları, böyle bir durumla karşılaşmamak için paralarını daha çok, boyun/omuz/larına astıkları keselerde veya çantalarda taşımayı tercih etmektedir.

4. Hac Sabunu

Erkek ya da kadın hacı adaylarının hacda jöle, parfüm, esans, kokulu sabun gibi kokulu temizlik maddesi, kişisel bakım ürünü vs. kullanmaları yasaktır. Bu sebeple hacca gidecek adaylar temizlik için yanlarında kokusuz sabun bulundurmak zorundadır. Kokusuz sabunları hem katı hem de sıvı halde bulmak mümkündür.

B. Diyanet İşleri Başkanlığının/Acentelerin Hacı Adaylarına Verdiği Eşyalar

Diyanet İşleri Başkanlığıyla ya da A grubu seyahat acenteleri ile hacca giden hacı adaylarına bu kurumların verdikleri birtakım malzemeler vardır. Söz konusu malzemeler hacı adaylarının hac esnasında kullanabilecekleri bazı kişisel eşyalardan ve onları hac konusunda bilgilendirmek için verilen kitaplardan oluşmaktadır.⁹ Hacı adaylarına verilen kişisel eşyalar şunlardır:

1. Bayanlara ve erkeklere kıyafet diktirmeleri için kumaş,
2. Bir adet tekerlekli valiz, bir adet el çantası,
3. İki adet Türk bayraklı arma,
4. Beş adet sağlık maskesi,
5. Hac kimlik belgesi ve kimlik askısı,
6. Şeytan taşlamak için taş kesesi,
7. Terlik kılıfı.

Hacı adaylarına verilen kitaplar ise şunlardır:

1. Kuran-ı Kerim Meali,
2. İlmihal,
3. Hac İlmihali,
4. Haccı Anlamak,

⁹ Kurumlar genellikle aynı amaçla kullanılan malzemeleri vermektedir. Ancak acentelerin verdikleri eşyalar acenteden acenteye farklılık gösterirken, Diyanet'in verdikleri standarttır. Bu nedenle söz konusu malzemeleri sıralarken hacı adaylarına Diyanet tarafından 2007 yılından itibaren verilmeye başlanan malzemeleri esas aldık. Diyanetin hacı adaylarına verdikleri malzemeler için Diyanet İşleri Başkanlığı (2010)'nın "Hac 2010" broşürüne müracaat edilebilir.

5. Kutsal İklimde Dua,
6. Hicaz Albümü,
7. Hacla ilgili CD,
8. Not defteri,
9. Sağlık el broşürü.

ULAŞIM VE KONAKLAMA

Hac seyahati 1979 yılına kadar kara, deniz veya hava yoluyla gerçekleştirilmiştir. 1979'da deniz, 1991'den itibaren ise kara yolu ile hac seferleri kaldırılmıştır. Hac seferleri bugün tamamen hava yolu ile yapılmaktadır (Onay 2008: 52).

Hava yolu ile ulaşımın kara ve deniz yoluna göre çok daha kısa sürede tamamlanması ve konforlu olması, bugün hac seyahati için hava yolunun tercih edilmesinde başlıca etken olsa gerektir. Hac seyahatinde hava yolunun kullanılmaya başlanması, hacca ayrılan süreyi de oldukça kısaltmıştır. İsteyen hacı adayları 12 günde haclarını tamamlayabilmektedir. Osmanlı döneminde hac seyahatine Recep ayının on ikisinde çıkılmakta ve geri dönüşle birlikte seyahatin toplam süresi yaklaşık beş-altı ayı bulmaktadır (Lewis 1973: 126-127). Bugün ise hac seyahati için gerekli olan süre asgari 12, azami 45 gündür (Diyanet İşleri Başkanlığı 2010: 3, 9).

Günümüzde hac seyahatinin süresinin belirlenmesinde Suudi Arabistan yönetiminin yaptığı düzenlemeler etkili olmaktadır. Suudi Arabistan havaalanında özellikle hac döneminde yaşanan yoğunluk sebebiyle günlük iniş-kalkışlara sınırlama getirilmiştir. Söz konusu gerekçe nedeniyle hacı adayları kabileler halinde Mekke ve Medine'ye ulaştırılmaktadır. Kabileler için çeşitli tarihler belirlenmekte ve kabilelerin pek çoğu hac zamanından 10-20 gün önce hac seyahatine çıkmaktadır (Onay 2008: 52).

Kaynaklardan Osmanlı döneminde hac seferleri için hazırlıkların devlet kanalıyla yapıldığı öğrenilmektedir. Osmanlının son dönemlerinden 1950'lere kadar geçen sürede ise hac seyahati daha çok bireysel gayretlerle gerçekleştirilmiştir. Söz konusu durum devletin hac organizasyonu düzenleme görevini yetkili organlarına vermesiyle değişmiştir. Böylece hac seferleri yeniden belli bir nizam içinde yürütülmeye başlanmıştır. Hacı adaylarının Mekke ve Medine'ye nasıl ve ne zaman intikal edecekleri, nerelerde kalacakları vb. hususlar yetkili kurumların denetimine girmiştir. Hac seyahatinin hava yolu ile sağlanmaya başlanmasının ardından seyahati gerçekleştiren kurumlar hacı adaylarının bilet, pasaport vb. işlemlerini yapma ve hava alanlarına ulaşımını sağlama görevini de üstlenmiştir. Büyük şehirlerde yaşayan hacı adayları kendi imkânlarıyla havaalanına giderken, büyük şehirlerin dışındaki illerde, il ve ilçe müftülüklerinin kontrolü ile hacı adayları uçuşun gerçekleştirileceği havaalanına götürülmektedir. Havaalanında belirlenen gün ve saatte bir araya gelen kabileler uçakla genellikle Cidde Havaalanına, oradan da kara yolu ile kalacakları mekânlara iletilmektedir. Mekke ve Medine'den dönüşler de gidiş programındakine benzer bir şekilde gerçekleştirilmektedir (Koç 2011).

Suudi Arabistan'daki ulaşım hizmetleri, Cumhuriyetin kuruluşundan 1991 yılına kadar şahısların ve hac organizasyonunu düzenleyen kurumların imkânlarıyla yapılmıştır. Ancak 1991'den sonra Suudi Arabistan Hac Bakanlığıyla yapılan sözleşme neticesinde hacıların Arabistan'daki ulaşımı, "Nekabe" adlı kurum tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Söz konusu anlaşmaya göre Mekke, Medine ve Cidde şehirlerindeki her türlü ulaşım sözü edilen kurum tarafından sağlanmaktadır (Onay 2008: 53-54).

Arabistan'da hacı adaylarına, ulaşım konusunda organizasyonu düzenleyen şirketlerin sundukları hizmetler yıllar içinde bazı gelişmeler göstermiştir. Söz konusu gelişmelerden birisi de hacı adaylarının/hacıların kaldıkları yerlerden Kâbe'ye gidiş-gelişlerini kolaylaştıran servis şeklindeki otobüs hizmetidir. Görüştüğümüz hacılar, Mekke'de otellerinin önünden belirli aralıklarla otobüsler kalktığını ve otel-Kâbe arasındaki ulaşımın bu araçlarla sağlandığını belirtti. Bunun yanı sıra Kâbe etrafında taksicilerin dolaştığını ve isteyenlerin bu taksilerle de otellerine veya Kâbe'ye gidebildiklerini ifade ettiler.

Hac organizasyonunda hacı adaylarının/hacıların ihtiyacı sadece ulaşım ile sınırlı değildir. Hacı adaylarının/hacıların seyahatleri boyunca kalacak bir yere de ihtiyaçları vardır. Kaynakların verdiği bilgilerden surre uygulaması döneminde hacı adaylarının Mekke ve Medine'ye ulaştıktan sonra kalacakları yeri kendi imkânları ile temin ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁰ Cumhuriyetin ilk yıllarında da durumun aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. 1979'a kadar belli bir düzen içinde yapılamayan, daha çok hacı adaylarının kendi imkânlarıyla ayarladıkları konaklama mekânları, 1979'dan günümüze doğru sistemli bir şekilde iyileştirilmiştir (Onay 2008: 58-59).

Hac organizasyonunun Diyanet İşleri Başkanlığının kontrolü ile gerçekleştirilmeye başlandığı 1979'dan sonra Mekke ve Medine'de konaklanacak yerler, Diyanet'e veya şirketlere bağlı ekiplerce ayarlanmaya başlanmıştır. Sözü edilen kurumlar hacı adayları Mekke ve Medine'ye ulaşmadan çok önce onların kalacakları yerleri ayarlamakta ve kimin nerede kalacağını belirlemektedir (Onay 2008: 59-60).

Hacı adaylarının/hacıların kalacakları yerlerde 1980'den 1990'lı yılların başlarına kadar ihtiyacı karşılayacak ölçüde tuvalet, banyo, su deposu ve her hacı adayı/hacı için bir yatak olması şartı aranmıştır. 1994 yılında özel ayrıcalıkların yer aldığı otel tip; 1998 yılında da her odada ayrı tuvalet, banyo, buzdolabı, televizyon ve telefon bulunan müstakil odalı tip adları altında konaklama mekânları ayarlanmaya başlanmıştır. 2000'li yıllardan itibaren otel tip, müstakil odalı tip ve normal *tip* organizasyonları geliştirilmiş ve isteyenlere farklı ücretlerle daha iyi hizmet imkânı sağlanmıştır.¹¹

Hacı adaylarının konaklama mekânları için yaşanan gelişmenin paralelinde yemek hizmetinin de bulunduğu görülmektedir. Hacı adayları/hacılar, 2003 yılına kadar yiyecek ihtiyaçlarını kendi gayretleriyle -memleketlerinden getirdikleri veya gittikleri yerlerde aldıkları gıdalarla- karşılamışlardır. 2003'ten itibaren isteyen hacı adayları/hacılar için normal yemekli tip hac organizasyonu başlatılmıştır. Hac organizasyonu, 2006'dan sonra ise bütün hacı adayları için yemekli hale getirilmiştir. Söz

¹⁰ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için Özcan (1996: 400-408)'in çalışmasına başvurulabilir.

¹¹ "Otel tip", "müstakil odalı tip" ve "normal tip" konaklama şekilleri hakkında daha fazla bilgi için Diyanet İşleri Bakanlığı (2010)'nın "Hac 2010" broşürüne müracaat edilebilir.

konusu organizasyon dâhilinde müstakil odalı tip konaklama şeklini seçenlere sabah ve akşam yemeği; otel tip hac organizasyonunda ise açık büfe yemek hizmeti sunulmaktadır (Onay 2008: 60-61).

Hacıların söz konusu ulaşım ve konaklama hizmetleriyle ilgili düşünceleri bazı ortak paydalarda buluşmaktadır. Birden fazla hac yapan ve ilk hac tarihi ile son hac tarihi arasında en az dört-beş yıl bulunan hacılar verilen hizmetlerin her geçen gün iyileştiğini belirtmektedir. Ulaşımın uçakla sağlanması genel anlamda hacı adaylarının hemen hepsini memnun etmektedir. Ancak Türkiye'deki hava alanlarında ihrama girebilecekleri yerlerin yetersiz olması ve Suudi Arabistan havaalanında işlemlerin çok uzun sürmesi nedeniyle beklemek zorunda bırakılmaları, hacıların en çok şikâyet ettikleri hususların başında gelmektedir. Zira hem beklenen ortamın fiziki şartlarının uygun olmaması hem de beklemenin saatlerce sürmesi hacıları zor durumda bırakmaktadır. Suudi Arabistan havaalanında, yurda dönüş esnasında zaman zaman tehir edilen uçuşlar hacıların bekleme süresini 36 saate kadar uzatmaktadır. Ülkeler arası ulaşımında hacıların en çok şikâyet ettikleri durumun Suudi Arabistan havaalanı hizmetlerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır (Onay 2008: 141-142).

Suudi Arabistan'daki ulaşım hizmetlerinin de hacı adaylarını çok memnun etmediği görülmektedir. Şehirlerarası ve şehir içi ulaşımı sağlayan araçların nitelik ve nicelik bakımından yetersiz olması, hacıların en sık dile getirdikleri hususlardır. Mekke'de hacıların kaldıkları yerlerle Kâbe arasındaki ulaşımı sağlayan servis otobüslerinin eski ve konforsuz oluşu, duraklarının düzensizliği, kalabalık olması, şoförlerin hacılara karşı sergiledikleri kötü tutum ve davranışlar hacıların ortak şikâyetlerindendir (Onay 2008: 142-143). Bütün bunlara bazı hacıların başkasının hakkını gözetme noktasında fazla hassasiyet göstermemesi de eklenince durum, hacılar adına daha olumsuz bir hal almaktadır.

Hacı adayları, Mekke-Medine arasındaki 450 km'lik yol güzergâhında dinlenme tesislerinin yetersizliğinden ve temiz olmamasından da rahatsızlık duymaktadır. Turhan Bozkurt (2010c), tesislerin durumunu izah etmek için "Faal durumdakilerin kalite çıtasını anlamak adına 'su akmayan tuvaletler' demek yeterli olacaktır." şeklinde bir ifade kullanmaktadır.

Hacılar, şehir içindeki konaklama mekânlarından genel itibarıyla memnun olduklarını belirtmektedir. Yalnız, bazı hacı adayları odaların temizliğinde yaşanan aksaklıklardan, otellerin Kâbe'ye uzak olmasından, odalardaki klimalardan, tuvalet ve banyoların yetersizliğinden, aynı odayı paylaştıkları kişilerden şikâyet etmektedir. Dile getirilen şikâyetlere rağmen konaklama konusunda da yıllar içinde çeşitli gelişmelerin yaşandığı ortadadır. Özellikle hacca 2000'li yıllardan önce gidenler, kaldıkları yerlerin temizliğiyle ilgilenmek zorunda olduklarını ancak bugün buna gerek kalmadığını belirtmektedir.

2003 yılı öncesinde hacca gidenler, Mekke ve Medine'de yemek hazırlamanın kendileri için çok külfetli bir iş olduğunu, yemek nedeniyle hem boşa vakit kaybettiklerini düşündüklerini hem de yorulduklarını ifade etmektedir. Hac organizasyonunun yemekli hâle getirilmesinin hacı adayları/hacılar için büyük kolaylık sağladığı bir gerçektir. Hacıların yemek hizmetleri açısından düşüncelerinin genel itibarıyla olumlu olması bu

gerçeği gözler önüne sermektedir. Ancak yemek uygulamasındaki bazı aksaklıklardan şikâyetçi olanlar da bulunmaktadır. Söz konusu şikâyetler daha çok hacı adaylarına/hacılara yöneliktir. Bazı hacı adaylarının almaları gerekenden daha fazla yemek aldığını belirten kişiler, kendilerine yemek kalmadığından dem vurmaktadır.

Hacıların ulaşım ve konaklama konusunda yaşadıkları sorunların genel itibarıyla iki grupta toplandığını söyleyebiliriz: Yetkililerden kaynaklanan aksaklıklar ve hacı adaylarının/hacıların sorumsuz davranışlarının neticesinde ortaya çıkan sorunlar. Bazı hacılara göre sorunların giderilebilmesi için önce sorunun ne olduğu sonra ise kaynağı tespit edilmeli, akabinde yetkililer kendi üzerine düşenleri ortak bir kararla çözüme kavuşturmalı; hacı adayları/hacılar ise daha bilinçli ve sorumlu davranmaya teşvik edilerek sorunlar minimuma indirilmelidir.

Hac seyahatinde ulaşım ve konaklama noktasında yaşanan gelişme/değişiklik/lerin haccın hediyeleşme boyutunu etkilediği açıkça görülmektedir. Zira hac seyahatinin yemekli olmadığı dönemlerde, hacı adayına getirilen hediyeler arasında yiyecek maddelerine daha sık rastlanıldığı hacılar/hacı adayları tarafından ifade edilmektedir. Yine hacda konaklama hizmetlerinde hacı adaylarına/hacılarla düşen işlerin azalması dolayısıyla onların bu işler için ayırdıkları vakitleri ibadet, alış-veriş, gezi gibi farklı alanlara kaydırıldığı görülmektedir.

Hacı adayları/hacılar, haccın meşakkatli bir ibadet olduğunun az çok bilincinde olarak oraya gitmektedir. Bazı hacılar, hac seyahatleri boyunca karşılaştıkları pek çok sorunu, kutsal topraklara kavuşmanın sevinci ve orada bulundukları kısa süreyi en iyi şekilde değerlendirme gayretiyle ya görmezlikten gelmekte ya da hiç önemsememektedirler. Görüştüğümüz hacılar, hac seyahatleri hakkında sordüğümüz sorulara olumsuzluklardan bahsetmeyi pek istemeyerek üstü kapalı bir şekilde cevap vermişlerdir. Bazı hacıların “Günahsa günah, söylemeden geçemeyeceğim.” şeklindeki ifadeleri, hacıların kafasında kutsal topraklara ait olumsuzlukların dile getirilmesinin günah olduğuna yönelik bir düşünce bulunduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu düşüncenin kutsala verilen değerden kaynaklandığı açıktır ama kutsalla alakalı olmayan konaklama, ulaşım, Suudi Arabistan hükümetinin tutumu vb. hususlar hakkında dahi olumsuz fikir beyan etmekten kaçınmaları, kutsala temas eden her şeye halkın ne kadar büyük değer verdiğini ve söz konusu değer halkın tabularının gelişmesini nasıl etkilediğini göstermektedir.

HAC HEDİYELİKLERİ

Kültürümüzde en yaygın hac uygulamalarından birisi de hediyeleşmedir. Haccın hediyeleşme boyutunu etkileyen bazı önemli hususlar bulunmaktadır. Bu hususlardan birisini halkın kültürel hayatında hediyeleşmeye verdiği yer/önem etkili olmaktadır. Zira kültür hayatımızda gidilen yere eli boş gidilmemesi düşüncesi mevcuttur. Kültürümüzde gidilen yere eli boş gidilmemesi düşüncesinin tezahürünü ev/bebek/çeyiz vb./görme hediyesi, düğün hediyesi gibi adlarla günlük hayatın çeşitli alanlarında bulmak mümkündür. Söz konusu düşüncenin bir başka yansıması ise kendisini, “Eli dolu gelene ağa buyur derler, eli boş gelene ağa uyur derler.” atasözünde göstermektedir. Halk arasındaki bu düşüncenin altında biraz da hediye ile “birinden bir şey istenileceğinde

onu istemeye yüzünün olması” anlayışı da yatmaktadır. Bütün bu düşünceler kendisini haccın hediyeleşme boyutunda da göstermektedir. Hacca gidecek olandan maddi - Mekke veya Medine’den alınması istenen bir eşya gibi- ya da manevi -Hz. Peygambere selam gönderilmesi, dua, tavaf vb. istenmesi gibi- muhakkak bir şeylerin talep edilmesi, konuya örnek teşkil etmesi için verilebilir. Söz konusu hususlardan bir başkasını ise Hz. Peygamberin hediyeleşme konusuna verdiği önem oluşturmaktadır. Zira hediyeleşme, Hz. peygamber tarafından da teşvik edilmiştir. Hz. peygamber ümmetine aralarındaki sevgiyi ve muhabbeti arttırmaları için hediyeleşmeyi tavsiye etmektedir. Konuyla ilgili çok sayıda hadisin bulunması da Hz. peygamberin hediyeleşmeye verdiği önemin bir göstergesidir.¹² Gerek Hz. peygamberin hediyeleşmeye verdiği değerden gerekse kültürel hayatımızda gidilen yere eli boş gidilmemesi şeklindeki düşüncelerden ötürü olsa gerek hac uygulamalarında hediyeleşme önemli bir yere sahiptir. Hac öncesinde hacı adayıyla helalleşmeye gelenler adaya hediye(ler) getirir. Hacı adayı da hacdan çeşitli hediyelerle döner. Hac hediyeliklerini, hacı adayına getirilenler ve hacı adayının aldıkları şeklinde iki grupta toplamak mümkündür.

A. Hacı Adayına Getirilen Hediyeler

Hacı adayını, aday hacca gitmeden ziyarete gelenler genellikle, adayın hacda kullanabileceğini düşündükleri eşyaları hediye olarak getirir. Haccın yemekli olmadığı dönemlerde, hediye olarak daha ziyade çay, şeker, erişte, bulgur vb. hem hacı adayının ihtiyacını görecek hem de hac süresince bozulmayacak türden yiyecekler getirilmekte ya da hacıya bir miktar cep harçlığı verilmekteydi. Haccın yemekli hâle gelmesinin ardından hacı adaylarına getirilen hediyeler de farklılaşmıştır. Bugün iç çamaşırı, gömlek - çoğunlukla erkek adaylar için-, tülbent/yazma/yemeni/başörtüsü, çorap, patik, havlu, seccade vb. eşyalar; çeyrek altın, Türk lirası, dolar ya da euro cinsinden para -Paranın miktarı adayın yakınlığına ve kişinin ekonomik durumuna göre değişmekle birlikte genellikle 20+ TL/dolar/eurodur.- gibi hacı adayına ekonomik katkı sağlayacak nesneler hediye olarak verilmektedir. Adaya ekonomik katkı sağlayan para ya da paraya çevrilebilen hediyeler halk arasında harçlık/hac harçlığı olarak da adlandırılmaktadır.

B. Hacı Adayının Verdiği Hediyeler

Hacı adaylarının/hacıların aldığı hediyelerin çok geniş bir yelpaze oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu yelpazenin bazı vazgeçilmezleri olmakla birlikte genişlik, hacı adaylarının/hacıların ekonomik durumu, çevresinin çokluğu, bilinç düzeyi ve sosyal statüsüne göre değişiklik arz etmektedir.¹³ Yelpazeyi oluşturan belli başlı hediyeleri tercih edilme oranlarına göre sıraladığımızda şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır:¹⁴

¹² Hz. peygamberin hediyeleşme ile ilgili hadisleri için bkz.: İbrahim Canan (YYYb: 162-163).

¹³ Hac hediyelikleri yelpazesinin belirlenmesinde etken olan söz konusu unsurlar tesirlerini farklı biçimlerde göstermektedir. Gelir düzeyi yüksek olan hacı adayları daha ziyade, aldıkları hediyelerin gösterişli ve kaliteli olmasına dikkat ederek yüksek meblağlı ürünleri tercih etmekte; arkadaşı, akrabası, dostu vs. yani sosyal çevresi geniş olanlar, nicelik bakımından fazla hediye almakta; haccın sadece bir ibadet olarak algılanması gerektiğini, hediyeleşmenin haccın asıl rükünleri arasında bulunmadığını düşünenler ise hem çeşit hem de nicelik bakımından az hediye almaya gayret etmektedir.

¹⁴ Tabloyu oluşturan hac malzemesi satan işletmelerin reklam kartlarını -insert- ve işletme çalışanları ile hacıların beyanlarını dikkate aldık.

1. Hurma
2. Zemzem
3. Tespih
4. Seccade
5. Esans
6. Yüzük
7. Başörtüsü
8. Takke
9. Kına
10. Sürme
11. Misvak

Tabloyu esans kutusu, zemzem takımı, hurma kâsesi, oyuncak vb. hediyelerle daha fazla uzatmak mümkündür. Ancak hacı adayları/hacılar tarafından yaygın olarak alınan ve verilen hediyelikler bunlardır. Söz konusu hediyelikler dışında hacının aldığı elbiselik kumaştan battaniyeye, cep telefonundan fotoğraf makinesine, kameradan bilgisayara kadar oldukça geniş bir hac hediyeliği yelpazesi bulunmaktadır. Söz konusu yelpazenin genişliği, hem hac hediyeleşmesinin halk tarafından nasıl algılandığını hem de haccin ekonomik boyutuna verilmesi gereken önemi gözler önüne sermesi bakımından oldukça manidardır.

Hac için alınan söz konusu hediyelerin büyük bir kısmı genelde Türkiye’den temin edilmektedir. Ancak bazı hacı adayları fiyatların Arabistan’da Türkiye’dekinden daha düşük olduğunu ileri sürerek hediyelerinin çoğunu Mekke-Medine’den getirmeyi tercih etmektedir. Hediyelerini Türkiye’den alanların büyük bölümü hac dönüşü hediye alımı ve kime ne hediye verileceği telaşı yaşamak istemediklerinden hediyelerini hacca gitmeden almakta ve kime ne hediye vereceklerini ayarlamaktadır. Lakin bazıları Arabistan’daki fiyatlarla Türkiye’deki fiyatları karşılaştırmak ve fiyatların en uygun olduğu yerden hediyelerini almak için hac esnasını ya da dönüşünü beklemektedir. Böyle düşünen hacı adaylarının çoğu fiyatların aşağı yukarı aynı olduğunu ve hediyelerini hac dönüşü Türkiye’den aldıklarını dile getirmektedir (Türkmen M. 2010; Ülkü 2010; Ertekin 2010). Ayrıca Türkiye’deki malzemelerin Arabistan’dakilerden daha dayanıklı olduğunu da vurgulamaktadırlar. Hediyelerini buradan alan hacı adayları/hacılar da Mekke-Medine’den mutlaka az da olsa birkaç hediye almaktadır.

1. Hurma

Hacdən herkes tarafından getirilen hediyelerin başında hurma gelmektedir. Hurma, hem birkaç çeşit hem de çok miktarda alınan bir hediyedir. Hac hediyeliği olarak alınan hurma için kesin bir miktar belirtmek her ne kadar zor olsa da genelde asgari 25-30 kg., ortalama 70-80 kg. hurma alınmaktadır.

Hurmanın 300 çeşidi olduğu bilinmektedir (Bozkurt 2010b). Bu 300 çeşit arasında Türklerin en çok rağbet ettiği hurmaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Mabrum/mebrum: 30 SAR/13 TL¹⁵

Acve/ajve: 60-100 SAR/35 TL

Ambari: 80 SAR/35 TL

Sigayi: 25 SAR/11 TL

Medine (siyah): 20 SAR/8 TL

Hudri: 12 SAR/5 TL

Meşruk: 12 SAR/5 TL

Medine (taze): 5 SAR/2 TL (Bozkurt 2010b).

Türklerin en çok tercih ettiği hurmanın mabrum diye bilinen hurma olduğu belirtilmektedir. Bu hurmanın Türkler tarafından görüntüsü sebebiyle çok tercih edildiği söylenmektedir (Bozkurt 2010b). Bunun yanı sıra mabrum hurmanın kurtlanmaması ve dayanıklı olması da çok tercih edilme sebepleri arasındadır. Türkler tarafından en fazla tercih edilen hurma olmasına rağmen Araplar bu hurmaya pek rağbet göstermemektedir. İkrâm için daha çok mabrum hurma tercih eden hacı adaylarının/hacıların büyük bir kısmı bunun yanı sıra, Hz. peygamberin diktiği bir hurma¹⁶ olması hasebiyle halk arasında peygamber hurması olarak da bilinen acveyi özel konuklarına ya da ev halkına ikram için almaktadır. En pahalı hurma olması sebebiyle acve alımı, birkaç kilo ile sınırlandırılmaktadır.¹⁷

Hac için alınan hurmalar kimi zaman Türkiye’den kimi zaman da Arabistan’dan getirilmektedir. Türkiye’de satılan hurmalar da aslında Arabistan’dan ithal edilmektedir (Bozkurt 2010b). Türkiye’den alınan hurma genellikle mabrumdur. Özellikle acve Medine’den getirilmektedir. Hurmayı hacca gittiğinde alan kişiler ise THY’nin getirdiği yük sınırlaması sebebiyle hurmalarını genelde, aldıkları yerden kargo ile Türkiye’ye göndermektedir.

Hac için alınan hurmaların miktarı 25 kg. ağırlığında olan koliler üzerinden hesaplanmaktadır. Hacılarla yaptığımız görüşmelerde kendilerine ne kadar hurma aldıklarını sorduğumuzda cevap “üç koli, iki koli” vs. şeklinde verilmekteydi. Söz konusu

¹⁵ İsimlerin karşısında yer alan rakamlar hurmaların kg. fiyatlarıdır. Fiyatlar Kasım 2010 tarihli (Bozkurt 2010b). SAR (Suudi Arabistan Riyali) üzerinden belirlenen fiyatlar tarafımızdan TL’ye çevrilmiştir. SAR’ın TL olarak yaklaşık karşılığı 22 Kasım 2010 tarihinde, 1 SAR=0.44 krş. şeklindedir.

¹⁶ Acve hurması hakkında anlatılan hikâye şu şekildedir: Müşrikler bir gün yanmış bir hurma dalını Hz. peygambere getirerek onu toprağa dikmesini söyler. Yanmış hurma dalının hurma vermesi halinde kendisine inanacaklarını beyan ederler. Hz. peygamber hurma dalını diker ve dal meyve verir. Hikâyede geçen bu hurmanın acve olduğu, çekirdeğinde ya da üzerinde “Allah” yazdığı ve pek çok hastalığa iyi geldiği, hatta zehri yok ettiği rivayet edilmektedir (<http://www.turkinfol.net/haber-1237-Zehir-ve-buyuyu-yok-eden-hurma.html>).

¹⁷ Hac zamanı acve hurmanın kg. fiyatının 60-70 TL’yi bulduğu belirtilmektedir (Bozkurt 2010b).

miktar hemen her misafire ikram/hediye edilen hurma için geçerlidir. Özel misafirlere ya da ev halkına alınan ayrı hurmaların miktarı ortalama 5 ila 20 kg. arasında değişmektedir.

Hac hurmasının günlük hayattaki kullanım alanları onun sadece bir besin maddesi olarak tüketilmesi ile sınırlı değildir. Hacı hurmasının hastalıklara şifa olacağına ve bereket getireceğine inanılmaktadır. Halk arasında zaman zaman yeni doğmuş bir bebeğin ağzına, gerek dini anlamda iyi yetişmesi gerekse bebeğe sağlık vermesi amacıyla doğumunun hemen ardından hurma sürüldüğünü görmek mümkündür. Hac hediyesi olan hurmaların yenilmesinin ardından hurmaların çekirdeği, atılmasının günah olduğu düşünülerek saklanmakta; bazılarınca, bereket getirmesi için cüzdan veya çantaya yerleştirilmektedir. Özellikle acve hurma çekirdekleri söz konusu işlem için kullanılmaktadır. Hac hediyeleri genellikle uzun süre muhafaza edilirken hurma, bozulma ihtimali dolayısıyla kısa sürede tüketilmektedir.

Önemli bir hac hediyesi olan hurmaya verilen değer sadece hacla sınırlı değildir. Medine hurma piyasasında Türklerin yarattığı etki kayda değerdir. Öyle ki hurma pazarına Türk şirketleri damgasını vurmaktadır (Bozkurt 2010b; Ay 2010). İşin uzmanları hurma fiyatlarının artmasına Türklerin sebep olduğunu belirtmektedir. Hatta Türklerin iki yıl hurma almaması hâlinde fiyatların neredeyse yarı yarıya düşeceği düşünülmektedir. Çünkü uzmanlar, hurmanın Türkler tarafından sadece hac döneminde ya da Ramazan'da değil, yılın hemen her zamanında çok tüketildiğinden söz etmektedir (Bozkurt 2010b). Bu da göstermektedir ki hurma, Türk evlerinin ve sofralarının çok sevilen yiyecekleri arasındadır. Medine'deki hurma ticarethanelerinde "Hoş geldiniz." yazısının yer alması sanırız hem hurmanın önde gelen alıcılarından Türkleri memnun etmek hem Türklerin hurma piyasasındaki yerini göstermek gayesiyle yapılan bir uygulamadır.

2. Zemzem

Zemzem, en çok alınan hac hediyelikleri arasında ikinci sırada gelmektedir. Hacıların tamamı zemzemi Mekke'den getirmektedir. Yetkililerce, hac döneminde hacılara günlük ortalama 600 bin lt. zemzem verildiği ifade edilmektedir (Sabah Gazetesi 2010). Ancak THY'nin koyduğu yük sınırlaması ile herkesin sadece bir bidon (15-20 lt.) zemzemi uçakta bulundurmasına izin verilmektedir. Zemzemin Mekke'de temini açısından bir sorun olmamasına karşın THY'nin uygulaması, hacıların getirdikleri zemzem miktarını sınırlamaktadır. Bu sınırlamayı bazı hacılar elleriyle doldurup valizlerine yerleştirdikleri 250-500 ml.'lik küçük zemzem şişeleriyle aşmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'den zemzem satın alan hacılar da bulunmaktadır.

Zemzemi Türkiye'den alan hacılar da mevcuttur. Türkiye'de satılan zemzemi hem 15-20 lt.'lik bidonlarda hem de 250-1500 ml.'lik şişelerde bulmak mümkündür. Türkiye'de satılan zemzem de Arabistan'dan getirilmektedir. Ancak zemzem konusunda hacıların biraz temkinli olduğu, daha çok kendi elleriyle zemzem kuyusundan doldurdıkları zemzemi memleketlerine getirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Hac hediyeleri içerisinde zemzemin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Zemzem söz konusu yerini daha ilk ikram ediliş anında göstermektedir. Zemzem, içilirken ayağa kalkılmakta, yüz kibleye dönülmektedir. Çekilen besmelenin ardından bazıları bir bazılar da üç yudumda içmektedir zemzemi. Niyet zemzemin şifa olması, günahları affettirmeye

vesile kılınmasıdır. Zemzemin kullanım alanı da çeşitlilik arz etmektedir. Zemzem ölüm anında ağza sürülmekte, kefenin üzerine dökülmekte, hasta birine şifa niyetine içirilmekte, yeni doğan bir bebeğin ağzına sürülmektedir. Zemzeme ihtiyaç hâsıl olduğunda ilk akla gelecek isim en yakındaki hacıdır. Bu nedenle özellikle zemzem evde bulundurmaya gayret edilmekte, zemzemden bir köşeye muhakkak ayrılmaktadır. Biteceğinden endişe edilirse normal su ile aşılabilir/mayalan/maktadır.

3. Tespih

Hac hediyelikleri arasında hem çok yaygın olan hem de çok fazla çeşidi bulunan bir başka hediye ise tespihtir. Hacı adayları ortalama 150-200 adet tespih almaktadır. Alınan tespihler genelde 99'luktur¹⁸. Ancak 33'lük tespih alanlar da bulunmaktadır. Yakın akraba ve tanıdıklara verilmek üzere alınan 99'luk kokulu tespihler de vardır. Kokulu tespihlerden çok az sayıda alınır. Tespih fiyatları¹⁹ genelde 10 ila 25 TL arasında değişmektedir.²⁰ Tespih fiyatları genelde, tespihin taş sayısı, yapılmasında kullanılan taşın cinsi ve işçiliğine bağlı olarak değişmektedir.

Hac hediyelikleri arasında önemli bir yer işgal eden tespih, bazı atasözlerimize konu da olmuştur: "Hacıya Mekke'de "Tespih alır mısın?" demişler, "Ya biz buraya niçin geldik?" demiş." (Albayrak 2009: 495). Söz konusu atasözü, gerek hac hediyeliklerinin hac kültüründe nasıl bir yeri olduğunu gerekse tespihin hac hediyelikleri arasındaki konumunu göstermesi bakımından manidardır. Bunun yanı sıra atasözü, hac hediyelerinin eskiden Arabistan'dan alındığını da anlatmaktadır. Yine atasözünden hareketle kültürümüzde hac hediyeliği denildiğinde ilk akla gelenlerden birinin tespih olduğunu söyleyebiliriz. Tespih gelen konuklara seccade, kına gibi hediyelerle beraber paketlenerek verilmektedir. Tespihin çeşit bakımından zenginliği ve hediye için alınan miktarı da bunu destekler niteliktedir.

4. Seccade

Haccın en çok bilinen hediyeliklerinden birisi olan seccade de hemen her hacı adayı/hacı tarafından alınmaktadır. Genelde her aileye bir tane seccade verildiği için alınan seccade sayısı ortalama 50 ila 60 civarındadır. Seccade fiyatları genelde 2.5 ila 65 TL arasında değişmektedir.²¹ Seccadelerin fiyatını belirleyen seccade için kullanılan kumaşın kalitesi ve işçiliği ile yakından alakalıdır. Çok sayıda çeşidi bulunan seccadelerin genelinde, dikdörtgene benzeyen, bir ucu düz diğer ucu sivri kubbeli kemer şeklinde bir desen vardır. Kubbeli kısım başın geldiği tarafa, diğer uç ise ayakların konduğu yere gelmektedir. Kemerin bir ucunun kubbeli olması, seccadede ayakların geleceği yerle başın geleceği yerin ayrılmasını ve serildiği yerde kıblenin yönünün anlaşılmasını kolaylaştırmak için olsa gerektir. Kimi seccadelerde bu kubbeli uçta cami, minare ya da Kâbe resimleri bulunmaktadır. Bazı seccadelerde ise kemerin etrafı çiçek desenleriyle

¹⁸ Tespihin ismini belirleyen boncuk sayısıdır. 99'luk tespihlerde iki ara imame ve 99 boncuk; 33'lük tespihlerde 33 boncuk vardır. Ara imameler sayıya dâhil edilmez.

¹⁹ Hac malzemeleri için verdiğimiz fiyatlar, hac malzemesi satan işletmelerdeki Eylül-Kasım 2010 tarihleri arasındaki satış rakamları üzerinden belirlenmiştir.

²⁰ Söz konusu fiyatlar bir deste (10 adet) tespih için geçerlidir.

²¹ Söz konusu fiyatlar bir adet seccade için geçerlidir.

kaplıdır. Genelde motiflerde sadelik ve İslamî simgeler dikkat çekmektedir. Söz konusu durum, seccadelerin kullanıldığı ibadetten kaynaklanmaktadır. Seccadelerin yaygın olarak tercih edilen bir hac hediyesi olması, hem çeşit bakımından zenginleşmesine hem de çocuklar ve yetişkinler için ayrı seccade üretilmesine katkıda bulunmuş olsa gerektir.

Hac hediyesi seccadelere diğerlerinden ayrı bir önem verilmektedir. Şayet kullanılan seccade bir hac hediyesi ise kimi zaman “Bu seccade hacı seccadesi.” şeklinde ifadelerle belirtilmektedir. Bu durum aynı zamanda önüne hacı seccadesinin serildiği kişilerin, seren kişinin nazarında değeri/önemi olan insanlar olduğunu da göstermektedir. Bazen seccade, seccadenin bulunduğu evde genç kız varsa onun çeyizine konulabilmektedir. Söz konusu durumlar hacca verilen değer bir başka göstergesidir.

5. Esans

Çok miktarda alınan bir başka hac hediyesi de esanstır. Halk arasında hacı yağı ya da mis olarak adlandırılmaktadır. İşletme çalışanlarından öğrendiğimize göre, esansların koku bakımından oldukça çok sayıda çeşidi bulunmaktadır. Genel anlamda esanslar kokularına göre, ağır kokulu olanlar -hacı yağları- ve hafif kokulu olanlar -parfümsü- şeklinde iki grupta toplanmaktadır. (Kartalıcı 2010). “Misk-i amber, Hacerü'l-Esved, iğde, gül, Mevlana, karakedi, Cennetü'l-Baki, Cennetü'l-Firdevs, cuma rüzgârı, nar çiçeği, çoban, misk, derviş” (Kartalıcı 2010) gibi isimlerle anılanlar hacı yağı; “beyaz misk, Muhammedî, snop, dunlop, kenza, caldion, denizci, mavi, kurtuba, hayal, nisan, Mardin” (Kartalıcı 2010) gibi isimlerle anılanlar ise parfümsü grubunda zikredilen kokulardandır. Ağır kokulu olanlar daha ziyade erkekler, hafif kokulu olanlar ise bayanlar tarafından tercih edilmektedir (Kartalıcı 2010).

Bir hacı adayı/hacı ortalama 40-50 adet esans almaktadır. 24 ila 50 adet esanstı oluşturan esans paketlerinin fiyatı 12-80 TL arasında değişmektedir. Tane ile alınan esansların yanı sıra gram hesabıyla alınan doldurmalık esanslar da mevcuttur. Bunların fiyat aralığı ise 20-40 TL arasında değişebilmektedir.

6. Yüzük

Her yaştan misafire verilmek amacıyla alınan bir hac hediyesidir. Gümüş, akik, alüminyum ve bakır gibi madenlerden mamul pek çok yüzük çeşidi bulunmaktadır. Gümüş yüzükler genelde yakın tanıdıklar ve akrabalar için alınmaktadır. Yüzük alırken hem çocuklar hem de yetişkinler düşünülmektedir. Yüzükler farklı parmak ölçülerine göre alınmaktadır. Zemzem ve hurma ikramının ardından misafirlere, hac yüzükleri bir kâse/tepsi içinde getirilmekte; konuk, zevkine ve parmağının ölçüsüne göre bir yüzük seçmektedir. Ortalama 80-90 adet yüzük satın alınmaktadır. Yüzükler genelde 50 ila 100 adet yüzükten oluşan paketlerle alınmaktadır. Söz konusu paket fiyatları genelde 25-100 TL arasında değişmektedir.

7. Başörtüsü

Bayanlara hediye etmek amacıyla alınan başörtüleri genelde iki grupta toplanır: Namaz örtüleri/hacı yazması diye anılan beyaz tülbentler ve renkli şallar. Bir hacı adayı

ortalama 40-50 adet tülbent/şal almaktadır. Bir adet başörtüsünün fiyatı 2-15 TL arasında değişmektedir.

8. Takke

Hac hediyeleştiği olarak alınan takkeler genelde beyazdır. Namaz takkesi olarak da anılan söz konusu hac hediyeleştiği, alınan başörtüsü sayısı ile aşağı yukarı paralellik arz etmektedir. Takkeler genelde, 12 adetten oluşan paketler halinde alınmaktadır. Söz konusu paketlerin fiyatı 6-45 TL arasındadır.

9. Kına

Kına, daha ziyade kadınlara verilen bir hediyedir. Genelde küçük paketler içinde satılan kınalar tercih edilir. Ancak bazen açık olan kınalardan da alınır. Şayet kilo hesabıyla satılan açık kınalardan alınmışsa kına, hacı adayı ya da yakın(lar)ı tarafından poşetlenerek hediye edilmektedir. Kınanın miktarını belirleme de genelde hediye edilen kişinin yakınlığı ve/veya getirdiği hac hediyesi belirleyici unsur olmaktadır (Türkmen A. 2010). Hac hediyesi olan kınalar eskiden daha ziyade dini bayramlarda, kandillerde yakılmak ve askere gidecek gençlere yakmak için muhafaza edilmekteydi. Söz konusu durum, yaygınlığı azalmakla birlikte bugün de devam etmektedir (Türkmen C. 2011). Hac hediyesi kınaların, dini önemi bulunan günlerde ya da vatani korumak gibi dinde de kutsal sayılan görevlere gidecek olanlar için kullanılması, hac kınasına atfedilen kutsallık bir göstergesi olsa gerektir.

Açık, kilo hesabı satılan kınalarda aranan özellik Acem kınası olmasıdır (Kartalıcı 2010). Söz konusu kınanın kg. fiyatı yaklaşık 18 TL civarındadır. Acem kınası dışındaki kilo hesabı kınaların kg. fiyatı ise genelde 10-15 TL arasındadır. Paket kınaların kutu -Bir kutu 40 paket kınadan oluşmaktadır.- fiyatı 20-30 TL civarındadır.

10. Sürme

Hz. peygamber, çeşitli hadislerinde sürme çekmeye vurgu yapmış ve kendisi de sürme kullanmıştır (Canan YYYa: 28-29). Halk arasında sürme çekmenin sünnet olduğu bilinmektedir. Hac hediyesi olarak sürmeye atfedilen önem de daha ziyade sürme çekmenin sünnet olmasından ileri gelmektedir. Hac hediyesi olarak alınan sürme genelde iki farklı şekildedir: Kalem ve toz sürme. Kalem sürmeler çoğunlukla Türkiye'den, toz sürmeler ise Arabistan'dan alınmaktadır. Arabistan'dan getirilen toz sürmenin daha kalıcı ve yumuşak olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle toz sürmenin Arabistan'dan alınması makbul tutulmaktadır. Sürme, özellikle genç kızlara verilen bir hediyedir. Sürme fiyatları 50 Krş. ile 30 TL arasında değişmektedir.

11. Misvak

Misvak diş temizliği için kullanılan bir araçtır. Hz. peygamber bazı hadislerinde misvak kullanmanın önemine vurgu yapmıştır (Canan YYyb: 531). Onun hac hediyeleştiği arasında yer alması Hz. peygamber tarafından diş temizliğinde kullanılmasından yani, misvak kullanmanın sünnet olmasından ileri gelir. Misvak kullanmak sünnet olmasına rağmen, hac hediyesi olarak misvak alımının dünden bugüne azaldığı görülmektedir

(Kartalcı 2010). Söz konusu azalmada, bugün diş temizliğinde yaygın olarak diş fırçası ve macununun kullanılıyor olmasının önemli bir payı olsa gerektir. Bugün hacı adayları/hacılar tarafından hediye olarak alınan misvak sayısı ortalama 10-12 adettir (Kartalcı 2010). Misvak fiyatları genelde 1-2 TL arasındadır. Hacılar, misvakı özellikle, misvak isteyenlere armağan ettiklerini belirtmektedir.

12. Zemzem Takımı

Zemzem takımı, misafirlere ikram edilen zemzemin doldurulduğu bir sürahi ile küçük fincan/bardak/lardan oluşmaktadır. Bazı zemzem takımlarının içerisinde güldanlık ve hurma kâsesi de bulunmaktadır. Zemzem takımlarının gümüş, porselen, cam gibi maddelerden yapılan ve sedef, zümrüt gibi taşlarla süslenen pek çok çeşidi mevcuttur. Zemzem takımlarının fiyatı genelde 30-500 TL arasındadır. Zemzem takımı, hacı adaylarının/hacıların kendileri ve yakın akraba/tanidik/ları için aldıkları bir hediyedir.

13. Hurma Kâsesi

Misafirlere hurma ikram edilen kâselerdir. Çok fazla çeşidi bulunan hacı hediyelikleri arasında hurma kâseleri de yer almaktadır. Kâselerin fiyatı genelde 5-30 TL arasındadır. Kâseler, hacı adayının/hacının kendisi ve yakın akraba/tanidik/ları için aldığı hediyelerdendir.

14. Güldanlık

İçerisine gül suyu/kolonya doldurulan güldanlıklar hacı adayının/hacının daha çok kendisi ya da yakın akraba/tanidik/ları için aldığı bir başka hediyedir. Güldanlıkların ortalama fiyatı 10-15 TL civarındadır.

15. Esans Kutusu

İçerisine esans doldurulan boş kutulardır. Bazıları şişe, bazıları tabaka şeklindedir. Şişe şeklinde olanlara doğrudan esans doldurulur, ancak tabaka şeklinde olanların içerisine bir pamuk yerleştirilir ve esans bu pamuğun üzerine dökülür. Söz konusu hediyeyi hacı adayı/hacı kendisine ve yakın akraba/tanidik/larına almaktadır.

16. Hacı Dürbünleri

Halk arasında hacı dürbünü olarak adlandırılan cihazlar, kutsal toprakları istenilen her an görme imkânına bugünkü gibi sahip olunmayan dönemlerde, hacı adaylarının rağbet gösterdiği hac hediyelerinden birisiydi. Dürbünler bugün eskisi kadar ilgi görmese de bazı hacı adayları tarafından hala hediye olarak alınmaktadır.

Hacı dürbünlerinin içerisine Mekke ve Medine'deki kutsal mekânlara ait fotoğrafların yer aldığı filmler yerleştirilir. Genelde bir fotoğraf makinesi büyüklüğünde olan söz konusu dürbünlere film şeritleri yerleştirildikten sonra, şeritlerde yer alan fotoğraflara dürbünün sağ üst köşesinde bulunan kol yardımıyla değiştirilerek bakılır. Kol aşağı indirildiğinde bir sonraki film karesine geçilir ve yeni bir fotoğraf görülür. Kamera ve fotoğraf makinesinin pek yaygın olmadığı, internetin ise bulunmadığı dönemlerde bu

aletlerin oldukça rağbet gördüğü söylenmektedir (Türkmen İ. 2010). Kutsal toprakları merak edenler ve orayı televizyondan ya da internetten her an görme imkânına sahip olamayanlar için dürbünlerin ne kadar ilgi çekici olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Dürbünler, istenilen her an kutsal mekânları görme imkânına sahip günümüz insanları için eski ve yeni versiyonlarıyla üretilmeye devam edilmektedir. Zaman içinde ebadı küçülen ve bir anahtarlık boyutuna ulaşan “hacı dürbünleri” evvelkilerden çok daha küçüktür.

17. Oyuncak

Hac hediyelikleri alınırken büyükler kadar olmasa da çocuklar da söz konusu gelenekten nasiplerini almaktadır. Hacdan dönenler akraba ya da tanıdık çocuklarına bazı küçük hediyeler getirmektedir. Söz konusu hediyeler çoğunlukla Arabistan’dan alınmaktadır. Genelde erkek çocukları için araba, tabanca; kız çocukları içinse bebek tercih edilmektedir.

18. Takı/Süs Eşyaları

Hac hediyeliklerinden farklı şekilde nasip alan bir başka kitle de bayanlardır. İnci, mercan kolye, bilezik ve bileklikler hem yetişkin bayanlara hem genç kızlara hem de kız çocuklarına göre alınmaktadır. Söz konusu hediyeler arasında inci kolyenin ayrı bir yeri vardır. Arabistan’dan inci kolye getirmek neredeyse bir gelenek haline gelmiştir. Hacca giden hemen herkes yakın akraba/tanıdık/larına inci kolye getirmektedir. Türkiye’den alınan inci kolyelerin olmasına rağmen sürmede oluğu gibi inci kolyede de Arabistan’dan getirileni daha makbul tutulmaktadır.

19. Kâbe Manzaralı Tablolar

Kâbe manzarasının bulunduğu tablolar pek çok hacı adayı/hacı tarafından hem kendileri hem de yakın akrabaları için alınmaktadır. Söz konusu tabloların kutsal topraklara ve Kâbe’ye duyulan sevginin bir göstergesi olduğunu düşünmekteyiz. Görüşme yaptığımız hacı adaylarının evinde söz konusu tablolar bulunmaktadır.

20. Diğerleri

Hacdan getirilen hediyelerin sınırını çizmek oldukça güç bir meseledir. Hacı adayları/hacılar saat, termos, kible pusulası, fotoğraf makinesi, kamera, telefon, battaniye, elbise, kumaş, ipek halı gibi pek çok hediye almaktadır. Özellikle kamera, fotoğraf makinesi ve telefon, fiyatları Türkiye’den daha düşük olduğu gerekçesiyle Arabistan’da Türkler tarafından en çok rağbet gören hediyelerdendir.²² Söz konusu hediyeler daha ziyade yakın akrabalar ve tanıdıklar için alınmaktadır.

²² Görüştüğümüz hacıların belirttiği kadarıyla alınan söz konusu hediyeler garanti belgeleri olmadığı için ufak bir arıza ile sorun çıkarmaktadır. Bu malzemeler, yedek parçaları bulunamadığında kullanılamaz duruma gelmektedir. Günümüzde pek çok hacı adayı/hacı, Arabistan’da satılan söz konusu malzemeleri, kalitesiz Çin malı olduklarını düşündükleri için almak istememektedir. Alanlar

SONUÇ

Genel olarak üretim-tüketim ilişkilerine verilen ad şeklinde adlandırılan ekonomi, pek çok kültürel unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar üzerinde bugüne kadar pek durulmamıştır. Bunların halk kültürü ile doğrudan bir ilişkisi vardır. Ekonomi sadece ekonomistlerin değil, kültür bilimcilerin bakış açısıyla da incelenmelidir. Zira kültürün ekonomi üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu bilinmektedir. Bazı halkbilimciler arasında kültür ekonomisi alt başlığı altında ele alınan bu konunun her bakımdan incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu düşünceler ışığında, gerek dini gerek kültürel gerekse ekonomik boyutu ile halk hayatında etkin ve yaygın bir yer edinen hac olgusu, zikredilen alanların birbirini etkilemesi ile dikkat çekmektedir.

Hac, halkı sadece sosyal hayatta bir araya getiren güçlü bağlara sahip değildir. Haccın dini ve kültürel boyutunun yanında göz ardı edilemeyecek bir de ekonomik boyutu bulunmaktadır. Haccın hediyeleşme geleneği, ekonomide kendisine önemli bir yer edinmiştir. Hurma, zenzem, seccade, tespih, kına, tülbent, saat, halı, battaniye gibi çok geniş bir yelpazeye yayılan hac hediyelikleri, sektörde önemli bir iş hacmine sahiptir. Bunun yanı sıra iletişimden ulaşıma, sinemadan müziğe kadar pek çok sahada haccın ekonomik etki ve yankılarını görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Nurettin. (2009). Türkiye Türkçesinde Atasözleri, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ALTUNTAŞ, Halil, İsmail KARAGÖZ, Mehmet KESKİN. (2010). Hac İlmihali, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- AY, Savaş. (2010). "Hacdan Şaşırtan Hediyelik", Sabah Gazetesi, 25.11.2010.
- BOZKURT, Turhan. (2010a). "Hac Programlarında Çocuklar Yokmuş Gibi Hareket Ediliyor", Zaman Gazetesi, 23 Ekim 2010. (Sayfa 10)
- BOZKURT, Turhan. (2010b). "Hurma Fiyatını Türkler Yükseltiyor", Zaman Gazetesi, 22 Kasım 2010. (Sayfa 14)
- CANAN, İbrahim. (YYYa). Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte C. 11, Ankara: Akçağ Yayınları.
- CANAN, İbrahim. (YYYb). Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte C. 16, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2010). Hac 2010, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ERTEKİN, Numan. (2010). 1947 Yozgat-Akdağmadeni doğumlu, Ankara'da ikamet eden, ilkokul mezunu, 2008 yılında hacca gitmiş olan emekli kaynak şahıs ile 12.11.2010 tarihinde yaptığımız görüşme kaydı.

ise aldıklarına pişman olduklarını ifade etmektedirler (Türkmen İ. 2010, Ertekin N. 2010, Ülkü 2010, Özdemir 2010). Hacılar sadece, Arabistan'dan getirilen elektronik ürünlerden şikâyetçi değildir. Arabistan'dan alınan tespihler de hacıları aldıklarına pişman eden malzemelerdir. 33 ya da 99'luk diye alınan Çin ve Tayvan malı tespihlerin 45, 98 veya 102 boncuklu çıktığı ifade edilmektedir. Sayının söz konusu ülkelerin kültürüyle ilgili olduğu ifade edilmektedir. Zira Budistlerin yoğun olarak bulunduğu bu ülkelerde tespihler Budistlerce de kullanılmakta, dolayısıyla sayının belirlenmesi Budist inançlarına göre yapılmaktadır (Özyürek 2011).

<http://www.ensarhac.com/iletisim.html>

<http://www.safahacmarket.com/index.php?LCode=3>

<http://www.tasciogluhac.com>

<http://www.turkinfo.nl/haber-1237-Zehir-ve-buyuyu-yok-eden-hurma.html>

Hürriyet Gazetesi, 15 Kasım 2010.

KARTALCI, Ahmet. (2010). 1969 Sivas doğumlu, Sivas'ta ikamet eden, yüksekokul mezunu, Mevlana Hac Pazarı adlı işletme sahibi olan kaynak şahıs ile 23.10.2010 tarihinde yaptığımız görüşme kaydı.

KOÇ, Ayten. (2011). 1966 Sivas-Yıldızeli doğumlu, Sivas'ta ikamet eden, üniversite mezunu, 2005 ve 2007 yılında hac yapmış olan Sivas il müftü yardımcısı kaynak şahıs ile 19.01.2011 tarihinde yaptığımız görüşme kaydı.

LEWIS, Raphaela. (1973). Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat (Çev. Mefkure Poroy), İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

ONAY, Ahmet. (2008). Türkiye'nin Hac Organizasyonu, İstanbul: Dem Yayınları.

ÖZCAN, Abdülkerim. (1996). "Osmanlı Dönemi", İslam Ansiklopedisi, 14: 400-408.

ÖZDEMİR, Selami. (2010). 1950 Ankara-Ayaş doğumlu, Ankara'da ikamet eden, lise mezunu, 2006 yılında hac yapmış olan, emekli kaynak şahıs ile 12.11.2010 tarihinde yaptığımız görüşme kaydı.

ÖZMEN, Erdal. (2010). 1956 Ankara doğumlu, Ankara'da ikamet eden, üniversite mezunu, Taşcıoğlu Hac Malzemeleri adlı işletme çalışanı kaynak şahıs ile 07.11.2010 tarihinde yaptığımız görüşme kaydı.

ÖZYÜREK, Musa. (2011). "Tane Sayıları Farklı Çıkan Çin Malı Tespihler Vatandaşa Sabır Çektiriyor", Zaman Gazetesi, 7 Haziran 2011.

Sabah Gazetesi, 11Kasım 2010.

TÜRKMEN, Ayşe. (2010). 1961 Çorum-İskilip doğumlu, Ankara'da ikamet eden, ilkokul mezunu, 2008 yılında hacca gitmiş olan, ev hanımı kaynak şahıs ile 17.11.2010 tarihinde yaptığımız görüşme kaydı.

TÜRKMEN, Cevale. (2010). 1942 Çorum-İskilip doğumlu, Ankara'da ikamet eden, tahsili olmayan ev hanımı kaynak şahıs ile 10.11.2010 tarihinde yaptığımız görüşme kaydı.

TÜRKMEN, İzzet. (2010). 1943 Çorum-İskilip doğumlu, Ankara'da ikamet eden, tahsili olmayan, 2004 yılında hacca gitmiş olan emekli kaynak şahıs ile 10.11.2010 tarihinde yaptığımız görüşme kaydı.

TÜRKMEN, Mürsel. (2010). 1931 Çorum-İskilip doğumlu, İskilip'te ikamet eden, tahsili olmayan, 1999 yılında hacca, 2009 yılında umreye gitmiş olan emekli kaynak şahıs ile 19.11.2010 tarihinde yaptığımız görüşme kaydı.

TÜRKMEN, Nilgün. (2011). "Türkiye'de Hac Folkloru", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

ÜLKÜ, Murat. (2010). 1956 Ankara-Ayaş doğumlu, Ankara'da ikamet eden, ilköğretim mezunu, 1990 ve 2004 yılında hacca gitmiş olan emekli kaynak şahıs ile 12.11.2010 tarihinde yaptığımız görüşme kaydı.

MEMMED ARAZ ŞİİRLERİNDE İKTİSADİ İLİŞKİLERİN FOLKLOR KAYNAKLARINA YENİ BAKIŞ

Nizami Muradoğlu MEMMEDOV*

ÖZET

İktisadi ilişkiler her zaman folklorda önemli konulardan biri olmuştur.

Memmed Araz da hem folklor örneklerinden aldığı bilgiler, hem de günlük hayatımızda rastlaştığı pazar ilişkileri ile ilgili görüşlerini şiire getirdi. Şairin maksadı iman, insaf, vicdan formüllerini tebliğ etmek, sosyal adaletsizliğe karşı barışmaz olduğunu göstermekti. Makalede şairin bu konuda yazılmış şiirlerinden bahsediliyor.

Anahtar Kelimeler: Memmed Araz, pazar, dünya, hak, halk.

Azerbaycan halk şairi Memmed Araz XX. asrın sonlarında küreselleşen dünyanın iktisadi ve ticari ilişkilerini hayatında hisseden ve yaşantılarını ananevi yazı yöntemlerinden ayırarak kendi süzgecinden geçirip *yeni bir tarzda biçimlendiren, okucuya takdim edebilen çok büyük sanatkarlardandır. Pazar ilişkilerinin ortaya çıktığı bir devirde şair kendi gurur ve azametini yüce tutarak eğilmedi, her zaman vakarlı ve şuh durdu, şeref ve liyakatini korudu ve bütün insanlığı beşeri ideaların arkasınca sesledi. Sovyet rejiminin parçalandığı, “pazar ekonomisi” denen bir reformun ülkeye soktuğu karışıklık, kaosun etkisi ile yaranmış “el ısıtmak”, yani kazanç elde etmek deyiminin toplumda kendine yer bulduğu bir ortamda şair yüce hisslerini ortaya koyarak meslektaşlarını, okuyucularını doğruluğa, hakka, adalete sesledi. Hatta, biraz da “El eli yıkar, el de yüzü” gibi kalıplaşmış halk deyimlerine de karşı çıktı. “Bir Ömür Yolunda” şiirinde şair kendi görüşleri şöyle belirtmiştir:*

Dağda yihılанда dağdan yapışdım,
Enmedim kiçiyin kiçik dizine.
Elden yapışanda hagdan yapışdım,
Elden yapışmadım elim isine. (Araz 2010: 455)

Aynı zamanda şunu da belirtmek gerekir ki, Memmed Araz iktisadi ilişkilere basiret gözü ile bakıyordu, bu ilişkilerin iman ile tanzimlenmesini istiyordu. Daha öncül olan atasözleri ve deyimleri kendi eserlerinde muhafaza ediyordu. Bu şiirdeki görüş de “elden tutmak Ali'den kalmış”(2) ideası ile denk geliyor. Bilindiği gibi Peygamberimiz (s.a.s.) Resul-i Ekrem'in amcası oğlu ve damadı Hazreti Ali yüce makama ulaşmış, kamil bir şahsiyet olmuştur ve İslami değerleri ve imanı tebliğ etmiştir. Bu anlayışla ilgili karşılaştığımız atasözleri de var:

* AMEA Folklor Enstitüsü, nizamimurad@gmail.com

Ticaretin esası-insaf,
Sonrası da insafdır. (Hüseynzade vd. 1985: 604)

Ancak kaotik bir zamanda çoğu vakit iktisadi pazar ilişkilerinde insafsızlığın baş alıp yürüdüğü, imansızlık ve inamsızlığın imanı üstelediğini gören şair kendi yürek ağrılarını defalarca şiirlerinde dile getirmek zorunda kalıyor:

Bu millete ne verdik ki?
Halal tike genddi,-dedik,
Kasıbına merddi,-dedik,
Merd kasıba gız vermedik.

Bu millete ne verdik ki?
Çiynine mindik,-öyreşdi,
Bir dille min dil öyrettik,
Neçe fendi-fel öyrettik,
Milyon aldıg, yüz vermedik.

Bu millete ne verdik ki,
Biz sehv etdik, batdı gana.
Millet ata, millet ana,
İlacı galsın bir yana,
Derdi de ucuz vermedik. (Araz 2010:590)

Vatani, toprağı alış veriş nesnesine dönüştüren, milyon alıp yüz kaytarmayan, verdiği dertten beladan pay uman, kazanç elde eden imansız, şeytan hasletli *adamlar vicdan, namus, gayret komisyoncularıdır. Ne yazık ki, pazar iktisadiyatının yaygınlaştığı bir devirde böyle adamların sayı durmadan artıyor. "İmanını teraziye koyanların" çevresinde yaşamak şair Memmed Araz'a manevi azap veriyordu. Bunun için de şair çoğu zaman bu olayları dünyanın düzeni ile ilgili olduğu kanaatine geliyor, bazen dünyadan küser, bazen de kendine teselli veriyordu ki, "Ben böyle dünyanın neyinden küsem?!"*. Aslında dünyanın ne günahı vardı ki?

Çaydı dehnesinde hırsız ejdaha,
Gecesi salamat çıhmaz sabaha,
İti bazarında atından baha,
Men bele dünyanın neyinden küsüm?!(Araz 2010:548)

Azerbaycan folklorunda böyle bir latife var: Bir gün bir usta öğrencisi ile birlikte bir vilayete gelir. Bir daire kiralayıp orada yaşayıp çalışmak istiyorlar. Usta öğrencisini alış veriş için pazara gönderir. Öğrenci pazardan döndükten sonra usta fiyatlarla ilgilenir. Öğrencisi pazarda yağın, çökeleğin, etin, balın, kaymağın, yumurtanın, kısacası tüm erzak mallarının

hepsinin aynı fiyata satıldığını söyler. Usta şaşırır: - Bir yerde ki, yağ ile çökeleğe fark konulmuyor, orada yaşamağa değmez. Yürü gidelim, - der. Şakirt ustanın görüşüne katılmadığı için kalmağı tercih ediyorlar. Hafta başında usta, şakirti ile şehir meydanına gezmeğe çıkıyorlar. Meydanda büyük kalabalık vardı. Bakıp görüyorlar ki, dar ağacı kurulmuş, cellat bir adamı dar ağacından asmak istiyor. Asılacak adamın boğaz kısmı çok kalın olduğundan ip kayarak kafasından çıkıyor. Baş cellat işin böyle olmayacağını anlayıp bu adamın yerine başka birini bulup asılması için talimat veriyor. Ustanın şakirtinin boğazı çok ince, kafası ise büyük idi. Cellatlar şakirti yakalayıp dar ağacının altına getiriyorlar. Şakirt ne kadar yalvarsa da kimse onu dinlemiyor. Cellatlar şakirti boğazı kalın olan adam ile uzlaştırmak istedikleri vakit, uzaktan bir çaparan (ulağın) geldiğini görüyorlar. Çapar kan ter içinde yetişerek kazının hükmünü cellatlara yetiştirir. Günahkar aff edilmiştir. Allah'ın rahmi ile şakirt ölümden yakayı kurtarır. Usta şakirtine söyler: - Gördün mü? Yağ ile şökeleğe fark konulmayan memlekette yaşamağa değmez.

Bu ibretli misal eski zamanlarda yaşanmış bir olayın tasviridir. Küreselleşme zamanı Pazar iktisadiyatında meydana gelen kaotik bir dönemde ise malların fiyatları farklıdır. Ama bu fark daha kötü durumdadır, şöyle ki, bu pazarda çökelek yağdan, köpek attan baha fiyata satılıyor. Cahil alimden yüce mertebeye, hırsız düğüsten önde yer almıştır. Memmed Araz'ı da üzen, rahatsız eden "Güneşten, Aydan utanmayan," şerefine önem vermeyip Nikola Sarkozy gibi Cumhur başkanı olmak için hakkı çiğneyenlerdir. Bu adamların yarattığı Pazar da bir başka pazardır:

Ayağı altına yastığı goyanlar,
Başının altına gumbara goydu!
Nadanlar dünyanı gumara goydu!
Men bele dünyanın neyinden küsüm? (Araz 2010:549)

Memmed Araz'ın bu tarzda yazılmış şiirlerinden biri de "Dünya düzelmez"dir. Şiir 1990 yılında Azerbaycan'da hükümet bükranının yarandığı, Sovyetlerin dağıldığı, millî hisslerin yükseldiğı bir zamanda yaranmıştır. Her işde, her alanda yine de kaos, karışıklık, hükmüranlık yaygınlaşmıştır. Şair menfaatler çarpışmasını, köpeklerin yele için boğuşması gibi kaleme alıyor, bu kargaşanı kendi çıkarları için kullanların nasıl azgınlaştığını, "kuruş" kavgası yaptıklarını tasvir ediyordu:

Gedir yal davası, sümük davası,
Gedir vurhavurla çepik davası,
Gedir milyonçunun gepik davası,
Çürük fikirlerin çürük davası...
Dünya düzelmez ki, düzelmez, baba! (Araz 2010:554)

Bazen Memmed Araz'ı karamsarlık hissleri sarıyordu. Her şeyin alınıp satıldığı bir zamanda kendini yalnız hissediyordu. "Yoktu sözüm, yoktu daha" şiirinde şairin kendi düşünceleri ile yalnız kaldığını, neden nasıl konuşacağını, hatta, birşeyleri belirlemede zorluk çektiğinin şahidi oluyoruz. Ağaçla, taşla, sütsüz inekle, bukağı atla, yahut kurtla

koyundan ve bunların arasında giden oyundan konuşmanın gerekli olduğuna aydınlık getirebilmemek asrın, küreselleşmenin getirdiği, pazar ilişkilerini dikte ettiği ve gerçekleştirdiği bir hakikat olarak gözükmektedir. Yüzünde ar namus, şeref perdesini alabilmeyen, benliyini, şahsiyetini koruyup saklayanların da neyi vardısıa, hepsine sahip çıkanlar bulundu, alıp satanlar bulundu:

Yohdu sözüm, yohdu daha,
Birce ovuc denim vardı,
Gapıb neyse gatdılar,
Gapıb kimese satdılar. (Araz 2010:620)

Derler ki, “şapkanı sıkı tut, yere düşse senin değil” (2). Pazar iktisadiyatına geçit merhalesi de böyle başladı. Düşen şapkanı götürdüler, yalan talana, satan alana karıştı. Halkın sesi hakka, hakkın sesi halka yetişmedi. Milli değerler açık artırmaya kondu, satılmazlar satılık oldu, alınmazlar pazara çıkarıldı. İktisadi ticari ilişkilerin devlet kontrolünden çıkıp başlı başına burakılması, nasıl derler liberallaşması binlerle münevver zümresinin işsiz güçsüz kalmasının, ilmin, eğitimin gerilemesinin, sosyal adaletsizliğin ilk sebebine çevrildi. “Çıkıp gitmek istiyorum” şiirinde Memmed Araz bütün bu yaşanan olayların tasvirini yaparak gitmek istediğini belirtiyordu:

Son gülleni öz başıma sıhıb getmek...
Çıhib getmek isteyirem, çıhib getmek...
Yad galibe esir düşen hörmetimi,
(*Fergi yohdu o gördümü, görmedimi,*)
Yığıb getmek isteyirem, yığıb getmek...
Ömrüm boyu iki hemrey ses tanıdım-
Halgın sesi-haggın sesi,
Haggın sesi-halgın sesi (Araz 2010:577).

Şairin “Dünya senin, dünya benim...” şiiri de iktisadi ilişkiler yönünden bakıldığında ibretli, ahlaki, manevi değerleri aşıl原因an mükemmel bir eserdir. Bütün beşeriyetin ihtiyaçlarını karşılayan, hiç kimden hakk hesap istemeyen, kendi nurunu, şafaklarını herkese bolca paylayan bu dünya aslında hiç kimseye de fark koymuyor. Dünya varlıklar içindir. Dünya her kesindir, adaletlidir, aynı zamanda hiç kimsenin de değil. Şair dünyayı pazarda satılan deveye, ömür nakışında heveye benzetir. Deve zenginlik, refahlık, işgüzarlık simgesi gibi Şark'ta meşhurlaşmış hayvandır. Bir devesi olan aile iktisadi yönden temin edilmiş aile, çok devesi olanlar ise zengin aileler sayılırdı. Dedelerimiz de “varlıkta deve, evlatta torun” (Hüseyzade vd. 1985:289) diyerek devenin ve torunun tatlılığını öne sürmüşlerdir. Ancak insanın kendisi gibi deve de geldi giderdi, ebedi yaşayacak sadece dünyanın kendisidir. Şairin soyut ve felsefi nasihati insanları dünya malına bağlı olmamağa çağırmaktı:

Bu get-geller bazarında devedi dünya,
Bu ömür-gün bazarında hevedi dünya.
Ebediye geh-geh çeker ebedi dünya,
Dünya senin, *dünya benim*,
Dünya heç kimin (Araz 2010:498).

Pazar ilişkilerinin doğurduğu, cemiyette çoğu vakit hoş karşılanmayan moralini ve ahvalini yansıtan görüşler Memmed Araz şiirinde yeteri kadar vardır. Onun için de şairin bu görüşlerini seslendirmekte maksadının *gördüklerini sadece tekrar tekrar dile getirmiş olmadığını biliyoruz. Şairin esas amacı hangi işte çalışmaklarına bağlı olmaksızın, hangi sınıfı temsil ettiklerinin farkına varmadan her kesi imana davet etmektir. Çünkü imanı olanın insafı, insafı olanın imanı olur. Atalar da demiş ki: "İnsaf dinin yarısıdır"* (Hüseynzade vd. 1985:363).

Burada Hazreti Ali'nin (Allah ona rahmet eylesin) de bir kelamını hatırlamak tam yerine düşer: Hazreti Ali söylerdi: *"Dünya malına ait bir şeyin senden önce bir sahibi olduğu gibi senden sonra da bir sahibi olacaktır. Bu ikisi için sırtında yük taşımak doğru değildir. O halde giden için Allah'ın rahmetini, kalan için Allah'ın rızkını dile"* (Nehcül-Belağ 2006:348).

Sonda şairin *"Ya Rabbim, bu dünya sen kuran değil"* şiirinden bir parça ile makalenin sonlandırmak istiyorum. Şair burada da büyük yaradana seslenerek dünyanın pergelinin bozulduğundan, haksızlığın baş alıp yürümesinden şikayetlenir, insanları vicdanlı olmaya, imana çağırır:

Ya rebbim, arabir düş yanımıza,
Arabir ölçü goy vicdanımıza.
Harda dinimiz var, imanımız yoh,
İmana gelmeye gümanımız yoh;
Gelsen tufanla gel, tufanla gayıt,
Bu yeri, bu yurdu sahmanla, gayıt...
Ya rebbim, bu danya sen guran deyil.
Gudurğan sen gören gudurğan deyil.
İndi gudurğanın altında yatır,
İndi gudurğanlar uzun ömürlü,
Meymunlar yene de ağacda yatır,
Fağırlar yene de guzu ömürlü...
Ya rebbim, bu dünya sen gören deyil!
Bu sedler, serhedler sen hören deyil.
Adını, soyunu deyiş dünyanın,
Odu, suyunu deyiş dünyanın,
Yolunu, yönünü deyiş dünyanın.
Ya rebbim, bu dünya sen guran deyil,
Fezada yerini deyiş dünyanın... (Araz 2010:575)

KAYNAKÇA

Araz, Memmed (2010). Seçilmiş Eserleri. Bakı: “Şerg-Gerb” Neşriyyatı.

Ordubad Bölgesinden Derlenmiş Deyimler (*Örnekler endi arşivimizdendir*).

Nehcül-Belağ (2006). Bakı.

Toplayan Hüseyinzade, E., Tertib edeni Gasımszade, H. (1985). Atalar Sözü. Bakı: “Yazıcı” Neşriyyatı.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ ATASÖZLERİNDE İKTİSAT VE TİCARET

Nurettin ALBAYRAK

Türkiye Türkçesi, atasözleri bakımından dünyanın en zengin dillerinden biridir. Bu atasözleri içinde iktisatla ve ticaretle ilgili atasözleri küçümsenemeyecek bir sayıdadır. Biz bir tebliğin sınırlarını aşmayacak şekilde Türkiye Türkçesi atasözleri içinde yer alan iktisat ve ticaretle ilgili atasözlerinin yalnızca bir kısmı üzerinde duracağız. Buradan hareketle hemen şunu söyleyebiliriz: Türkiye Türkçesi atasözlerinde Anadolu insanının iktisat ve ticaret anlayışında, başta İslam dini olmak üzere, halk inançlarının ve Anadolu insanının büyük bir çoğunluğunun yakın zamana kadar geçimini sağladığı çiftçiliğin ve hayvancılığın çok büyük bir yer tuttuğunu; Anadolu insanı iktisat ve ticaret işlerini düzenlerken öncelikle para kazanmayı ya da iktisat etmeyi değil, bu iki eyleminde de inançlarının emrettiğine ters düşmemeyi ölçü olarak aldığını belirtmeliyim. Buna ilave olarak Anadolu insanın iktisat ve ticaret anlayışında İslam'daki "tevekkül" (her türlü gerekli sebebe başvurduktan sonra kadere razı olup sonucu Allah'tan bekleme) anlayışının da önemli bir yeri olduğunu söyleyelim. Anadolu insanın ekonomi ile ilgili inançları arasında önemli bir yer tutan "nasip" ve "kısmet" (bir kimsenin payına düşen şey, hisse; takdir edilmiş olan şey) kavramları da unutulmamalı. Bir defa Türkiye Türkçesinde yar alan ve bizim üzerinde durduğumuz 20.000'i aşkın atasözünde "modern soygun şatoları" olan banka diye bir kurum yoktur. Banka olmayınca binlerce yuvayı yıkan "faiz", "vade farkı", "kredi kartı", "borç erteleme"; İsmet Özel'in bir şair duyarlılığıyla "Önce öl, sonra öde!" diye tanımladığı taksit de yoktur. Değerli hikâyecimiz Mustafa Kutlu, bir hikâyesinde "Melekler artık sofralarımıza inmiyor." diyerek günümüz insanının iktisat ve ticaret alanındaki ölçüsüzlüğünü ustaca dile getirmektedir. Artık yemek yiyenlere, hasat yapanlara, ürününü ölçerken karşılaşılın insanlara "Bereketli olsun." duası edilmemektedir. Bunun yerine "Afiyet olsun"la tıkayabildiği kadar tıkayan insanımızın başına bela olan "obezite" ülkemiz sağlık yetkililerini de derin derin düşündürmektedir. Anadolu insanın hayatında düne kadar önemli bir yer tutan "ağaç", "akıl", "at", "bereket", "borç", cömertlik, "emek", "devlet", "fahiş", "fukara", "ekmek", "gayret", "geçim", "hak", "haram", "helal", "hesap", "iş", "işlemek", "kanaat", "kısmet", "koyun" "nasip", "rızk", "şükretmek", "tevekkül", "toprak" "zekât" gibi kelimelere Türkiye Türkçesi atasözlerinde fazlaca rastlanmaktadır.

Atasözleri genel yargı anlamı taşıdıklarından, aşağıdaki birçok atasözünde de görüleceği gibi, iktisatta ve ticaretle uyulması gereken kurallar, özellikle helal ve haram kavramları, emeğe verilen değer, fakirlere yardımda bulunmak gibi insani hasletler etkili bir biçimde dile getirilmiştir.

Aba vakti yaba, yaba vakti aba.
Abrulun onunda ya on horum ot ya öküzün gönünü kurut.
Aç malım, var malım; tok malım, yok malım.
Aç ol, topal ol, kör ol; topraksız olma.
Aç yatmak, borç ile karın doyurmaktan yeğdir (iyidir).
Açık ağız (boğaz), aç kalmaz.
Açık gelen köy tutar, çeyizli gelen yer tutar.
Adamı adam eden paradır, parasız adamın yüzü karadır.
Adamın eli b.. olmazsa karnı tok olmaz.
Ağ mal, kara gün içindir.
Ağa borç eyler, uşak harç eyler.
Ağa getirir nevale, hanım salar çuvala.
Ağaç hem ziynet hem nimettir.
Ağanın alnı terlemedikçe, ırgadın burnu kanamaz.
Ağızla pilav pişmez, yağ ile pirinç gerek.
Ağustosta gölge kovan, zemheride karnın ovar.
Ah ile gelen, vah ile gider.
Ahırdan gelsin de az gelsin.
Ahırı elden gidene alaca dana sorulmaz.
Ahmak odur, dünya için gam yiye; ne bilirsin kim kazana, kim yiye.
Ahmak toplamış, akıllı yemiş.
Ak akça kara gün içindir.
Akça, akça kazanır; yahşi yiğit bel teper.
Akçe adama akıl öğretir.
Akçe ile bohçe, insanı eder yüce.
Akçesi ucuz olanın, kendisi kıymetli olur.
Akıl başta sermaye, bol kazan da helva ye.
Akıl (en) büyük sermayedir.
Akıl kimde ise devlet ondadır.
Akıl malı yer, mal akılı yemez.
Akıl olmayınca başta, ne kuruda biter ne yaşta.
Akıl var, her şey var; akıl yok, hiçbir şey yok.
Akıllı evladın var, n'eylersin malı; akılsız evladın var, n'eylersin malı.
Âkilller kış erzakını yazın görür.
Akı başında olmayanın, evinde aşı olmaz.
Akı başında kişi, eliyle işler işi.
Akraba ile ye iç (varış gelişt et), alışveriş etme.

Akşamki aşını sabaha koy, aş olur; akşamki işini sabaha koyma, iş olur.
Alan yok, satan neylesin; satan yok, alan neylesin.
Aldığın karının ya gümüşü olmalı ya kömüşü.
Aldığını veren, aradığını bulur.
Aldığın malın başı pazara bakmalı.
Aldın ipek, sattın ipek; hani kârın a köpek!
Alından ter akmadan, cepten para taşmaz..
Alışveriş miskal ile, dostluk kantar (batman) ile.
Alışveriş sakal altından geçer.
Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir.
Arı eken arı, darı eken darı alır.
Aş, aş ile; aş da karar ile.
Aş bilen, eş bilen, iş bilen aç kalmaz.
Aş da sabahın iş de sabahın.
Aş tuz ile, tuz nispet ile.
Atın kazancı eşek için.
Avrat malı, kapı mandalı.
Avrat var, arpa unundan aş eder; avrat var, buğday ununu termaş eder.
Ay var, yılı besler; yıl var, ayı beslemez.
Az harcarsan olursun melek, çok harcarsan olursun helek.
Aza kanaat eden, çoğu bulur; çoğu arayan, açıkta kalır.
Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana.
Babadan kalan malın kıymeti bilinmez.
Balık tavada, tavşan ovada; sen hazıra bak, burada.
Baskıdaki altundan, askıdaki üzüm yeğdir.
Benden sana (bir) öğüt: Değirmenliğini (kendi) elinle öğüt.
Bir akçe ile dokuz kubbeli hamam yapılır.
Bir dönüm güzlük, on dönüm yazlığa bedeldir.
Bir ekmek, dokuz aç; durma, oradan kaç.
Bir kılın örkene faydası vardır.
Bir mih, bir nal kurtarır; bir nal, bir at kurtarır; bir at, bir yiğit kurtarır; bir yiğit, bir memleket kurtarır.
Bitli baklanın kör alıcısı olur.
Borca baylık, bir aylık.
Borç eğlendi; kalır; dert eğlendi, alır.
Bedava sirke, baldan tatlıdır.
Bedavadan gelen, bedavaya gider.

Boş gezmekten, bedava çalışmak yeğdir.

Boş keseden beleş bağışlanır.

Azda bereket vardır.

Baca tüten yerde bereket tüter.

Bağış, yağış gibir, bereket getirir; öç, göç gibidir, bereket yitirir.

Bereket, harekette.

Bereket, sabanın ucundadır.

Buğday ile halı paradır.

Buğday ile koyun, gerisi oyun.

Bugünkü tavuk, yarınki kazdan iyidir.

Çok bereket, çok hareketten.

Fazla aş ya karın ağrıtır ya baş.

Fazla mal göz çıkarmaz.

Günden evvel kalkan evlat, o evde olur devlet; günden sonra kalkan evlat, o evde olur mu bereket?

Haram mal, bereket tutmaz.

Haris, mirasçının hazinedarıdır.

Haris olan, mahrum kalır.

Her şeyin pahasını pazar bilir.

Sayı akçede bereket olmaz.

Sürünün zekâtını kurt kapar, bereketini Allah katar.

Mal, biçikten, para buçuktan artar.

Rençberin geçimi danadan, biçikten; esnafın geçimi birden, buçuktan.

Kırık ekmek birikmez.

Yaz ayransız, kış yorgansız olmaz.

Yaz, bereketi kıştan alır.

Yaz cennet, uyku rahat, gölge devlet tembele.

Yaz, fakirin yorganı, döşeğidir.

Yaz günü gölgede yatanın, kış günü ekmeği esmer olur.

Yaz yorgunluğu, kış rahatlığı içindir.

Kanaat altın oluktur.

Kanaat bitmeyen hazinedir.

Kanaat gibi devlet olmaz.

Kanaat servettir.

Kanaatin tadını alan, şekeri ne yapsın.

Bir bolluğun bir de kıtlığı olur.

Bol güle güle gider, ağlaya ağlaya gelir.

Cebimde param var, evde dirliğim iyi; girer oynarım, çıkar oynarım; cebimde param yok, evde rahatım hoş değil; ölüyü ne yapacağım, girer ağlarım, çıkar ağlarım.

Cezayirde kese bir çıkar.

Cihan kadar mal, kümes kadar dam.

Cimri öldü, huyu ölmedi.

Cimriden para çıkmaz.

Civanlıkta pul kazan, kocalıkta kur kazan.

Cömerdin bir akçesi, cimrinin hazinesinden bereketli.

Cömert eli kimse kesmez.

Cömertle nekesin harcı birdir.

Cömertten bir gider, kıskançtan iki.

Çalışan at, püsküllü gezer.

Çalışan el, tok karın üzerindedir.

Çalışırsan hakır hakır, aşın pişer fakır fakır.

Çalışan çiftçi, yağarsa tarladakinden, yağmazsa ambardakinden kazanır.

Çalışmak, ibadetin yarısı.

Çamur olmayan yerde hamur olmaz.

Çamuru beğenmeyenin ambarı yoktur.

Çekme tasa varsa paran, say her gece yatmadan.

Çift edersen bağlanırsın, bağ edersen eğlenirsin.

Çift ile koyun, kalanı oyun.

Çiftçi isen nadası üçle, koyuncu isen ağılda kışla.

Çiftçi üç şeyden zengindir: arıdan, darıdan, karıdan.

Çiftçinin ambarı (ekmeği) sabanın ucundadır.

Çiftçinin karnını yarmışlar, kırk tane gelecek yıl çıkmış.

Çoban güttüğü kadar, dutma duttuğu kadar alır.

Çobanın gönlü olursa tekeden köremez çıkarır.

Çoğa tamah eden, yoğa tamah eder.

Çok bereket, çok hareketten.

Çok çalkaladım eleği, dolduramadım küleği.

Çok kazanmak istersen kaz'ı olan, sazı bulunan yere git.

Çok söz yalansız, çok mal (para) haramsız olmaz.

Çomça tutan benim olsun, kapı ardında yerim olsun.

Çorbada tuzun olsun, yemeye yüzün olsun.

Çöreğin büyüğü un(un) çokluğundan olur.

Damağı yağlı olanın, gömleği isli olur.

Damlaya damlaya göl olur, aka aka sel olur.

Damlayı hor görenin yurdu yanar, çöl olur.
Dana biçikten artar, para buçuktan artar.
Dane daneye eş olur, dane bir kaşık aş olur.
Dar günde bol gezmeli, bol günde dar gezmeli.
Darlık olmazsa bolluk olmaz.
Davar yüz oluncaya kadar, pösteki bin olur.
Değirmencinin emeği, fareleri kışın kör eder.
Değirmende unluğuy olmayana ödünç vermezler.
Deli ile pazar, alt yanı mide bozar.
Deli neyler hâli, akıllı neyler malı; deli neyler malı, akıllı neyler hâli.
Deli ol ki dünya için gam yiye, Allah bilir kim kazana kim yiye.
Delidir ol ki zengindir, velakin fıkara gibi geçinir.
Delinin çalıştığı akıllı içindir.
Delinin denini Allah öğütür.
Delinin parası akıllının cebinde biter.
Denizdeki balığa soğan doğranmaz.
Derviş, akçe (para) ile biter her iş.
Derviş şeyhine “Baba himmet!” demiş, şeyhi de “Oğul hizmet!” demiş.
Derya kadar mal, alabildiğin kadar al.
Deve bir akçeye (götür), deve bin akçeye (getir).
Deve bir pula, o pulu getir; deve bin pula, deveyi getir.
Devlet, oğul; mal, tahıl; mülk, değirmen.
Devletliye “beli” derler, yoksula “deli” derler.
Dıngır elek, dıngır sac; elim hamur, karnım aç.
Dikkatli mal sahibi, keçiyi bahçıvan yapmaz.
Dikmeyince bitmez, dilemeyince olmaz.
Diktiğin tutmalı, ektiğin bitmeli.
Dokuz abdal bir kaşıkla geçinir, iki padişah bir iklimi sığmaz.
Dokuzu ver, onu kurtar.
Don, yürüyüş belletir; akçe akıl öğretir.
Dost (akraba) ile ye iç, Pazar eyleme.
Dökülen dariya kile kantar olmaz.
Duru suyla zerde olmaz, bal katmayınca; hazıra dağ dayanmaz, mal katmayınca.
Düğünün borcuyla ramazanın harcını Allah kayırır.
Dükkân açmak kolay, açık tutmak zor.
Dünya bir yağlı kuyruktur, yiyebilene aşk olsun.
Dünya kadar varın olacağına, horoz kadar erin olsun.

Dünya kırk kulplu kazan; bir kulpundan tut, sen de kazan.
Dünyanın kavgası para üstüne.
Düşersen, bir avuç toprak ile kalk.
Ek buğdayı arpayı, takma boğazına torbayı.
Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını.
Ekende yok, biçende yok; yiyende, ortak kardaş.
Ekersen biçersin (Ekilen biçilir).
Ekinci dokuzu harcamazsa, on eline geçmez.
Ekinci kırk yılda biter, bezirgân kırk günde.
Ekmeği ekmekçiye pişirt, bir ekmek de fazla ver.
Ekmeğin arısını, kömürün irisini, odunun kurusunu marta sakla.
Ekmeğini katığına denk eden, bir vakit muhtaç olmaz.
Ekmek kazanmayan, ekmeğin kıymetini bilmez.
Ekmek olmayınca, yemek olmaz.
Ekmeklik buğdayın varsa, değirmenciye ver.
Eksik satanın yanına (dükkanına) gidilmez.
Ektiğine değil, aldığına güven.
El, dil verir, ama meme vermez.
El ekmeğine ayak direnmez.
El emeğinin pazarlığı olmaz.
El maliyla zenginlik olmaz.
El pisenmeden ağız şekerlenmez.
El uzatılan yere, ayak (dil) uzatılmaz.
El yiyen köpmüş, ev yiyen çökmüş.
Evi yapılmış, elbiseyi dikilmiş al.
Elde yiyen, yolda acır.
Eldeki para hiç para, evdeki para geç para, cepteki para koç para.
Elden gelen öğün olmaz, öğün olsa karın doymaz, o da vaktinde bulunmaz.
Elden giden koyunun kuyruğu büyük olur.
Elden yiyen börkmüş, keseden yiyen çökmüş.
Ele aman diyeceğine, eline aman de.
Ele işleyenin gözü ağarır.
Eleğim var, sacım var; komşuya ne borcum var.
Eli olanın dili de olur.
Elim hamur, karnım aç.
Elin ekmeği kan ile yoğrulmuş, silip de yiyene aşk olsun.
Elin ile ver, ayağın ile düş ardına.

Elin kapısı, taşın katısı.

Elin malı mal olmaz, sen malı kazana gör.

Elinde var ise “Gel ileri akıllı kardeş.”, elinde yok ise “Çekil geri deli kardeş.”

Elinde var ise pulun, cümle âlem kulun; elinde yok ise pulun, cehennemden geçer yolun.

Elini ne aç ne yum.

Emek yerde kalmaz.

Emeksiz aş karın doyurmaz.

Emeksiz yemek olmaz.

En bereketli rahmet, alinteri.

En fena züğürtlük, akıl eksikliğidir.

Er emekli olursa, kadın yemekli olur.

Er fakir olsa, avrat yüz­süz olur.

Erkek, evin seli; kadın (avrat) onun gölü.

Erken kalkan, çiftte kısmet kapar.

Erlik, varlıkta.

Eser eser yağmazsa, sat öküzü, çavdar al; eser eser yağarsa, sat çavdarı, öküz al.

Eski diye atma kürkünü; lazım olur, bürünürsün kış günü.

Eski varlı, varlıdır.

Eskisi küllüğe, yenisi bolluğa.

Eskisi olmayanın, yenisi olmaz.

Esnaf, insaf bozuntusudur.

Eşeğe sahip olan, kavarasına dayanır.

Eşek gibi kazan, at gibi ye.

Eşini aşını bilmeyen kasap, ne satır kor ne masat.

Eşkin at yemini artırır.

Ev alanla evlenene Alah yardım eder.

Ev dediğin evrendir, ucu dönmez kervandır.

Ev deliği, dev deliği.

Ev evde, bağ bağda; tava delik, iş yağda.

Ev satan, bir yıl bay olur; ev alan, bir yıl züğürt.

Evi ev eden, avrat, yurdu şen eden, devlet.

Evinde delik, böğründe yara; var sırrını ellerde ara.

Evinde unun olacağına, çarşıda ünün olsun.

Evvel hesap, sonra kasap.

Evvel kazan, sonra bezen.

Evvel bende vardı, âlem bana yârdı; şimdi bende yok, âlem bana tok.

Ey derviş, akçe ile biter her iş!

Eziyetsiz kazanç olmaz.
Fahiş faize, batakcı müşteri.
Fakir eline bakarsa, sen kesene bak.
Fakir evi rahat, tavuklara su ver de yat.
Fakirin hastası, zenginin fahişesi sorulmaz.
Fakirin yüzü siyahtır amma heybesi doludur.
Fakirlik ateşten gömlektir.
Fakirlik kapıyı açınca, aşk pencereden kaçır.
Fakirlik, uğruluğa baistir.
Fayda, zarar; hesap başında belli olur.
Fayda zararın kardeşidir.
Fazla kar, bereketin müjdecisidir.
Fazla mal göz çıkarmaz.
Ferdaya salma kimsenin kârın, ne bilirsin ne olur yarın.
Fırsat elde iken mal kazan.
Filan yerin somunu büyükmüş, torbayı küçük al.
Fukara aşşa dolandır, zengin işe.
Fukara azığını çabuk yer.
Fukara deveye binse bile, köpek ısıtır.
Fukara hâlini bilse pirinç yer, çuha giyer.
Fukara işini bilse, fukara ölmez.
Fukara küser, kendi rızkını keser.
Fukara onsa da gülmez.
Fukara ya kız doğurur ya oğlan, zengin ya hanım doğurur ya bey.
Fukara, zenginin davuludur.
Fukaralık, maskaralık.
Fukaradan sakın geç, devletliye dokun geç.
Fukaraya veren, Allah'a verir.
Fukaranın cebi boş, kalbi doludur.
Fukaranın hakkına peynir ekmek çıkışıklı.
Fukaranın işi, baklava yerken kırılır dişi.
Fukaranın kapısını övünmek kapatır.
Fukaranın mumu yanar, zenginin hesabı görülür.
Fukaranın tavuğu iki günde bir yumurtlar.
Fukaraya taş yokuşta yetişir.
Fukaraya veren, Mevla'ya ödünç verir.
Gelirin azı olmaz.

Gençken tut, ihtiyarlayınca yut.
Gençlikte çalış, kazan; yaşlılıkta kur kazan.
Gençlikte çek cefa, kocayınca sür sefa.
Gençlikte ölüm, ihtiyarlıkta yoksulluk güçtür.
Gençlikte taş taşı, kocalıkta ye aşı.
Gençlikte vaktini geçiren safa ile ihtiyarlıkta ömrünü geçirir cefa ile.
Gençlikten kocalığa can sakla, varlıktan yokluğa mal sakla.
Geniş bahçesi, geçer akçesi.
Geniş gününde dar gezen, dar gününde geniş gezer.
Gerek derviş gerek keşiş, para ile biter her iş.
Gerekliyi gerekmez iken saklamalı.
Getir varlığı göstereyim karılığı.
Getirince el getirir, yol getirir, sel getirir; götürünce el götürür, yol götürür, sel götürür.
Gezen kurt, aç kalmaz.
Gezen güzel olur, oturan gazel olur.
Gişi sel, karı göl.
Göçük (gücük) güç yüzer, mart gön yüzer.
Göçmenin rızkı çok, ömrü az olur.
Gök ağlamayınca yer gülmez.
Gölgede oturan yaz günü, kışın kar olur unu.
Gölgesinde oturulacak ağacın dalı kesilmez.
Gölgeyi hoş gören, çuvalını (ambarı, tekneyi) boş görür.
Gömleğin paklığına bakma, sabunun akçesi veresiyedir.
Gömleksizin gönlünden kırk arşın bez geçer.
Görmez el cömert olur.
Gözü aç olanın karnı tok olmaz.
Gurbette taşa yaslanmayan, evindeki hasırın kıymetini bilmez.
Gurkun cücüğü güzün sayılır.
Gün olur geçit vermez geçmeye, gün olur su bulunmaz içmeye.
Gün var, ayı besler; ay var günü besler (beslemez).
Günden evvel kalkan evlat, o evde olur devlet; günden sonra kalkan evlat, o evde olur mu bereket?
Gündüz çalım satar, gece mitilde yatar.
Gündüz masal söyleyenin, hamamda donu çalınır.
Gündüz tespih çevirmesi, gece koyun kavurması.
Gündüz uçmayan sinek, gece ayran kazanına düşer.
Gününde olmayan, yılında olmaz.

Güvenme dayına, ekmek (azık) al yanına.
Güvenme varlığa, düşersin darlığa.
Güz gelince geyik otlağın kıymetini bilir.
“Hak” dedikten sonra akan sular durur.
Hak doğruya, bak doğruya.
Hak yiyen, b.. yer.
Hakka incinen, cahildir.
Hâline bakıp da sütünü öyle sağ.
Hâline göre halay çek, b..una göre bostan ek.
Hamarattan iş artmaz, ağzı büyükten aş artmaz.
Hamurdan artar da çamurdan artmaz.
Hamuru ekmekçiye ver, yediği de helal içtiği de helal.
Hanım paça geldi, sor ki kaçta geldi.
Hanım var ki arpa unundan aş eder, hanım var ki buğday ununu termaş eder.
Hani ekinin anız? Niye herk etmedin domuz?
Haram gelir, helali beraber götürür.
Haram, harama gider.
Haram ile alınan himarın eceli sudan olur.
Haram mal, bereket tutmaz.
Haram malı ya yel ya sel götürür.
Haramın temeli (binası) olmaz.
Harç aldırır, borç (harç) sattırır.
Harda aş, orda baş.
Hareket, berekettir.
Haris olan, mahrum kalır.
Harman demek, davran demek.
Harman döven öküzün ağzı bağlanmaz.
Harman sonu saçılan buğday aranmaz.
Harmanı olmayanın dermanı olmaz.
Hay’dan gelen Hu’ya gider, selden gelen suya gider.
Hayvanda arıklık, insanda züğürtlük.
Hayvanın dişine, insanın işine bakarlar.
Hazıra dağ, sıcağa yağ dayanmaz.
Hazırı sakla, Hızır’a lüzum kalmaz.
Hazırın ardı tez gelir.
Helal ise hesap, haram ise azap.
Helal kazanç ile yağlı pilav pişmez.

Helal mal, zayı olmaz.
Helal tencere fıkır fıkır, haram tencere fakır fakır kaynar.
Hemrügü eken, aldanmaz.
Hep bana, Rab bana.
Her kâra uzatma elin emeğin, yelkovana döner ahir emeğin.
Her kişi kendi çöreğine köz eşer.
Her şeyin pahasını pazar bilir.
Herkes (yiğit) düştüğü yerden kalkar.
Herkes kazandığını yese, aptallar acından ölür.
Herkes nasibini bulur.
Herkesin kısmeti Hak'tan, suyu suvattan.
Hesabı pak olanın, yüzü ak olur.
Hesaplı baş ağrımaz.
Hesapsız giren zararlı çıkar.
Hesapsız kasap ya bıçak kırar ya masat.
Hıdırellez'e kadar bir tutam, Hıdırellez'den sonra tutam tutam.
Hısım akraba ile ye iç, alışveriş etme.
Hiyar akçesiyle alınan eşeğin ölümü sudan olur.
Hiç zenaatin yoksa, davulcu ol.
Hile ile işgören, mihnet ile can verir.
Hile ile onsaydı, fare (sıçan, şeytan) onardı.
Hilekâr dokuz ocak yıkmayınca, bir ocak yapamaz.
Hileli pazar, mideyi bozar.
Hilenin harmanı olmaz.
Himmete endaze olmaz.
Himmeti âli olanın, kıymeti efruz olur.
Hoca ile etme pazar, sonunda duayı bozar.
Hoca okuttuğu kadar, çoban güttüğü kadar.
Hoh kara öküz, ölünceye kadar geçim lazım.
Hoplamadan toplayan, hiçbir şey olamaz.
Irgat gibi kazan, bey gibi ye.
İbadet için ömür, zemheri için kömür.
İhmalcinin iki yakası bir araya gelmez.
İhmalcinin malını kurt yer.
İhsanı olmayanın, ihvanı olmaz.
İhtiyaç, ateşten gömlektir.
İhtiyara yoksulluk güç.

İki odun eş olur, üç odun ateş olur.
İkindiden sonra dükkân açılmaz.
İkram, nimeti artırır.
İlk Pazar, mis kokar.
İlmeğin ucunu elden kaçırma, sonra kördüğüm olur.
İncir babadan, zeytin dededen.
İnek fakirlik, koyun zenginlik, yıldı gösteriştir.
İnsan işi ile, ağaç yemişi ile.
İnsan malı bir dost için kazanır, bir de düşman.
İnsana mal gerek, mala sahip gerek; oğlu değil, babası gerek.
İnsanın malı kendine düşmandır.
İsraf hainlik, sonu fakirlik.
İş anlayanda değil, başarıda derler.
İş aslan gibidir, başlayınca tilkiye döner.
İş, başarandır.
İş başlayınca, boşlanmaz.
İş becerenin, aş kotaranın.
İş bilen, kılıç kuşananın.
İş bitirmenin kötüsü olmaz.
İşçi emeğinden satılır, boğazından bağlanır.
İşi erbabına işletmeli.
İşi olmayanın aşısı olmaz.
İşin encamını düşünmeyen, çaresiz kalır.
İşine kim hor bakar, boynuna torba takar.
İşini bilen, avuç açmaz.
İşini bilmeyen, uluya uluya gider.
İşleyen (çalışan) eşiğin bonu boncuklu olur.
İşleyen demir ııılar, yatan öküz muşular.
İşleyen el, ele açılmaz.
İşsizlik, aşızlık getirir.
İşten artmaz, dıştan artar.
İti öldür de para kazan.
İyi evladın varsa neylersin malı, kötü evladın varsa neylersin malı.
İyimal, kötü gün içindir.
İyi mal, kötü kaza savar.
İyi malın müşterisi çok olur.
İyi toprak kan değer; fazla biter, can değer.

Kaçan işi, kovmalı.
Kadın, erkeğin eşidir; kâr, zararın kardeşidir.
Kalan işe kar yağar.
Kanaat büyük devlettir.
Kanaat gibi devlet olmaz.
Kanaat, servettir.
Kapıdan alacaklı bakarken, pencereden sadaka verilmez.
Kâr bahası eşek, kuru çayda sele gider.
Kâr eden, ar etmez.
Kâr, yârdan tatlı.
Kar yılı, var yılı.
Kardeş kötü, pay yarı.
Kardeşten karın yakın, kulaktan burun yakın.
Karı malı, kapı mandalı.
Kârsız eli keserler.
Kaz gelen yerden, tavuk esirgenmez.
Kazan kavran, kesene davran.
Kazan kazan kazana ver; sat kazanı, toprağa ver.
Kazan kazan, ver kazana.
Kazanan kazan kaynatır, kazanmayan bıyık oynatır.
Kedi ciğere, insan çıkara (paraya) bakar.
Kefensiz mezar, parasız çarşı olur mu?
Kel buldu yiyecek, yengesine de verecek.
Kelekle gelen, külekle gider.
Kemiksiz et isteyen, aç kalır.
Kendi evine çalışanın yüzü, elin evine çalışanın gözü ağarır.
Kendisi için ot toplamayan, başkası için sepet örür.
Keser gibi hep kendine yontma; bıçkı gibi kâh size kâh bize.
Kıç ıslanmazsa balık tutulmaz.
Kırık ekmek birikmez.
Kısa günün kârı (kazancı) az olur.
Kismetli olmayan köpek, Kurban Bayramı'nda gâvur mahallesinde gezer.
Kış sobasız olur da harman yabasız olmaz.
Kışın adama üç şey lazım: odun, hatun, un.
Kışın yaba al, yazın aba al.
Kıtlıkta satıcıya, bollukta alıcıya Allah insaf versin.
Kıtlıkta verilen lokma belli olur.

Kız gittiği, oğlan bittiği yerde ekmek yer.
Kızıl tembel, yazın koyu kaba ağaç gölgesi arar.
Kim evvel davranırsa, parsayı o toplar.
Kim kazanır malım seni, kim gönenir malım seni?
Kim ki işine hor bakar, boynuna torba takar.
Kimsenin kısmetini kimse yiyemez.
Kimsesiz mirasyedinin kimsesi çok olur.
Kise tehi, din dürüst; mide tehi, ten dürüst.
Kişi doğduğu yerde değildir, doyduğu yerededir.
Kişinin yoldaşı, para kesesidir.
Koca ekmeği, meydan ekmeği; evlat (oğul) ekmeği, zindan ekmeği.
Koca öküz olmazsa, uşağın karnı doymaz.
Komşu aş veresiye.
Komşu ekmeği komşuya borçtur.
Komşuda pişen aşın yedi mahalleye faydası vardır.
Komşunun iki olduğunu iste ki Allah sana bir versin.
Konuğun rızkını Allah verir.
Konuk on kısmetle gelir; birini yer, dokuzunu bırakır.
Korkak bezirgân ne kâr eder ne zarar.
Kovan birden, koyun ondan ürer.
Koyun bine ulaştığında, kazan ateşten inmez.
Koyun sürüsünden, buğday ambarından satılmalı.
Koyun üçten, keçi beşten çoğalır.
Koyunu çok olanın ağılı da büyük olur.
Kömürün irisiyle yağın durusunu marta sakla.
Kör atın kör alıcısı olur.
Kör, boğazını düşünür; başka bir şey bilmez.
Kör (garip) kuşun yuvasını Allah yapar.
Kör pazara varmaya, pazar körsüz kalmaya.
Köylü akşama kadar işler, sabaha kadar şişler.
Köylü piçikten, şehirli buçuktan zengin olur.
Köylünün gözü toprakta, eli duada.
Közü olmayanın, kömürü olmaz.
Kul, kulun rızkına sebep olur.
Kumar parası, duman parası.
Kursağı bol olanın ekmeği dar olur.
Kuru gayret, adamı bitli eder.

Kuru gayret, çarık eskitir.
Kuş, kuşun payına sünmez.
Küçük ölçekle büyük ambar dolmaz.
Lahana kadar baş, on paraya tıraş.
Mal dediğin fındık, bakır dediğin kancık.
Mal gider, malamat kalır.
Mal kazanılmakla şan kazanılmaz, kişi kerim gerek.
Mal malamatı (melameti) örter.
Mal malı kazanır.
Malı olana “Beli.” derlerler; malı olmayana “Delil!” derler.
Malın bekçisi sadakadır (zekâtıdır).
Malın mal olacağına, pazarın pazar olsun.
Malını değil, pazarını öv.
Malını israf eden zengin, her gün fakirdir.
Malını kaşıkla yığıp kepçeyle dağıtma.
Mallı zenginden, evlatlı zengin iyidir.
Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.
Mart yağar, nisan öğünür; nisan yağar, insan öğünür.
Mart, yılın kırığını doğrultur; yıl, martın kırığını doğrultmaz.
Martta merak aprilde bir horum ot gerek.
Martta merak yarı gerek, ekin otu da ayrı gerek.
Martta sürmez, eylülde ekmezsen sabanı bırak.
Martta tezek kuruya, aprilde seller yürüye.
Martta yağmasın, nisanda dinmesin.
Mereğin samanını danalar bitirir.
Meyancının kesesi bol olur.
Meyveli ağaca balta vurulmaz.
Miras helal, “Hele ele al, hele ele al!”
Mirasa “Nereye gidiyorsun? demişler, “Esip yağmaya, sürüp savurmaya!” demiş.
Musa kardeş, İsa kardeş; yanındaki kese kardeş.
Müflis, acından ölmez.
Müflis bezirgân, eski defterleri karıştırır.
Müflis sarrafın batakcı müşterisi olur.
Mülk alan, kırk gün aç; mülk satan, kırk gün tok.
Mülkün iyisi yakını; daha iyisi, daha yakını.
Müsrif ev yapamaz, yapsa da temel tutmaz.
Nadası üçle, ambarı eşle.

Ne bana bir, ne komşuma iki.
Ne doğrarsan aşına, o çıkar kaşığına.
Ne zengine borçlu ol, ne züğürtten alacaklı.
Nekesin harcı, cömertten çoktur.
Nerede ise para, orada mürüvvet ara.
Nerede varlık, orada dirlik; nerede yokluk, orada b..luk.
Nimet, külfete göredir.
Nisan yağmuru altın araba, gümüş tekerlek.
Oğlan oğul ise el malı senin, oğlan oğul değilse senin malın elin.
Olan dört bağlar, olmayan dert bağlar.
Olan el, titrememiş.
On para, on aslanın ağzında.
Ortak çok olunca zarar azalır.
Ortak mal, ortada kalır.
Ortaklık öküzden, buzağı yeğdir.
Oturduğu ahır eskisi, çağırdığı İstanbul türküsü.
Ödünç buğday alan, ambarından yer.
Ödünç, güle güle gider; ağlaya ağlaya gelir.
Öksüzün öğünü birdir.
Ölene tabut, doğana beşik.
Ölenin malı da beraber ölür.
Ölüm hak, miras helal.
Ölüme giden gelmiş, paraya giden gelmemiş.
Ölünün malı, diriye az gelir.
Önce düzen, sonra kazan.
Önünde bol bol yiyen, sonunda bel bel bakar.
Önünü gözet, sonunu üret.
Örtülü pazar, dostluğu bozar.
Pahalıdan ucuzu yoktur.
Pahalıdır, vardır bir hikmet; ucuzdur, vardır bir illet.
Pamuğun olmadı ise yün ek.
Para akıl öğretir, esvap yürüyüş.
Para, anayı kızdan; kaşı, gözden ayırır.
Para buçuktan, öküz biçikten olur.
Para için it kırılır.
Para ile dağlar gülistan olur.
Para kazanmak kolay, tutmak zordur.

Para parayı çeker.

Para, para kazanır; yahşi yiğit bel teper.

Para seni kazanmasın, sen parayı kazan.

Para sokakta, iş onu bulmakta.

Paralı adamdan dağlar bile korkar.

Paralıya “Beli”, parasıza “Deli!” derler.

Paran ucuz olursa sen pahalı olursun.

Paran varsa cümle âlem kulun, paran yoksa tımarhane yolun.

Paran varsa git pazara, paran yoksa benizciğin bozara.

Paranın anası iştir.

Paranın gördüğü işi kimse göremez.

Parası aziz olan, kendi zelil olur.

Parası çok olanın yarası da çok olur.

Parası olan, pazardan korkmaz; imanı olan, mezardan korkmaz.

Parası olanın halısı bağdattan gelir.

Parasız pazara, kefensiz mezara gidilmez.

Parayı domuzun boğazına takmışlar da “domuz ağa” diye çağırmışlar.

Parayı yal gibi değil, bal gibi yemeli.

Parayı zapt etmek, deliyi zapt etmekten zordur.

Parayla hana eşek bağlanır.

Pazar dağıldıktan sonra sergi açılmaz.

Pazar, ilk pazardır.

Peşinsiz papuç olmaz.

Pinniğin anahtarı tilkiye verilmez.

Pinti ile cömerdin harcı birdir.

Piş aşım piş yatana kadar, ben de otururum horoz ötene kadar.

Pişir yiyelim, döşe yatalım.

Pulsuz iş, yolsuz iş.

Rençber kırk yılda, tüccar kırk günde (kazanır).

Rençberin ambarı yağmurla dolar.

Rençberin geçimi danadan, biçikten; esnafın geçimi birden, buçuktan.

Rençbersen üçle, çobansan yaylanda kışla.

Sabah kalkan işine, öğlen kalkan düşüne.

Sabahın yiyeceğini akşamdan düşün.

Sabanın tutağına yapışan el aç kalmaz.

Sabreyle işine, hayır gele başına.

Sadaka malın bekçisidir.

Sağılır ineğin buzağısı kesilmez.
Sahipli bitmiş, sahipsiz yitmiş.
Sakar kırsağın, yalama tayı olur.
Sakla beni varken, bulunayım sana yokken.
Sakla samanı, gelir zamanı; sakladım samanı, yaptırdım bu hanı.
Saman olmayınca, somun olmaz.
Samanın iyisini marta koy, yoksa alaca dananın gönünü soyarsın.
Sanatına kim hor bakar, boynuna torba takar.
Sarı altının olacağına, sarı samanın olsun.
Sarı saman, vaktinde altın olur.
Sarımsağı esirgeyen, paçayı yiyemez.
Satılık ziftin olsun, Selanik'ten kel gelir.
Satın alma sarımsak, sapına kadar tatlı olur.
Sayılı akçede bereket olmaz.
Sefahatin sonu, sefalettir.
Sekiz günlük ömür için dokuz gün çalışmak gerek.
Sen ağa, ben ağa; bu ineği kim sağa?
Sen işi bırakmayınca, iş seni bırakmaz.
Sen işini kış tut, yaz gelirse bahtına.
Sen işlersen mal işler, insan öyle genişler.
Sen yarını düşünmezsen, yarın seni kim düşünür?
Senden kan çıkmadıkça, elden ter çıkmaz.
Senin elinden bir iş gelmiyorsa, yılını başkalarının eliyle tut.
Serçe de geçinir amma, baldırından bellidir.
Serçeden korkan, darı ekmez.
Serersen, oturursun.
Sermayen bir yumurta ise taşa çal.
Sermayesiz bakkal, turp tohumu satar.
Sermayesiz kâr ister isen, işini onar.
Sermayesiz satış, kanatsız kuş.
Sermayesiz zindan açılır, dükkân açılmaz.
Servetsiz insan, akılsız tavşan.
Sineğin balı, tembelin malı olmaz.
Som, zamanında savrulur.
Sonlandı harman, çoğaldı derman.
Sonradan gelen devlet, devlet değildir.
Sonradan görme, gâvurdan (dininden) dönme.

Susuz yerin otu haramdır.

Sütlü koyunu sürüden ayırmazlar.

Şarap, kebab: Hay hay (of of); hesap kitap: Vay vay!

Şeytanla ortak buğday eken, (buğdayın) samanını alır.

Şükür, nimet artırır.

Taamin azından, kelamın çoğundan Allah ırak eyleye.

Talihini kuşta değil, işte ara.

Tamah insanı yarı yolda kor.

Tamahkâr dünyada oldukça, müflise akçe eksik olmaz.

Tamahkâra “Cehenneme gider misin?” demişler, “Aylık kaç kuruş?” demiş.

Tamahkârın gözünü bir avuç toprak doyurur.

Tarlaya saban, koyuna çoban gerek.

Taştan ekmek çıkaran, pehlivandır.

Tedbirsiz abdeste oturan, domalı domalı taş arar.

Tek öküz çifte yürümez.

Tekkeyi bekleyen, çorbayı içer.

Tembele iş buyur ki sana akıl öğretsın.

Terlemeden içilmez, ekilmeden biçilmez.

Tevekkelin gemisini Allah yürütür.

Tevekkülün hazinesi tükenmez.

Tez gelen devlet, tez gider.

Tıngır elek, tıngır sac; elim hamur, karnım aç.

Ticaret baht işi, ilim ceht işi.

Toplama tanenin harmanı olmaz.

Toprağı işleyen, altın bulur.

Toprak saban yerse, orak altın biçer.

Tuttuğun işi yarım koyma.

Tüccarın bir günü, ekincinin bir yılı, azabın var ömrü.

Ucuz alan, pahalı alır; pahalı alan, aldanmaz.

Ucuz satan, tez satar.

Ucuzdur, illeti var; pahalıdır, hikmeti var.

Ucuzlukta alanı görme, pahalılıkta satanı.

Umutla geçinen, açlıkla ölür.

Un bulunur, gün bulunmaz; gün bulunur, un bulunmaz.

Unun çoksa çörek et, yağın çoksa börek et.

Ustam bataklı, ben dolandırıcı.

Uşağı işe koş, sende ardına düş.

Uzak yerin somunu büyük olurmuş, torbayı ufak al.
Uzaktaki sovandani yakındaki söven.
Üç kurşuluk eşegin, beş paralık sıpası olur.
Ümitle geçinen, açlıkla ölür.
Üreyen mal, maldır; gerisi masaldır.
Üzüm bağda, bağ dağda.
Var, adama oyun öğretir.
Var evi, kerem evi; yok evi, verem evi.
Var günün yoku, yok günün hazinesidir.
Vardı yağım balım, gelirdi kardeşlerim; tükendi yağım balım, gelmiyor kardeşlerim.
Varındır, dünya âlem yârındır; yokundur, külhan dibi yolundur.
Varlığa ne darlık?
Varlıkta darlık olmaz, yoklukta dirlik olmaz.
Varsa paran, yoktur yaran.
Ver elindeki sapı, dolan kapı kapı.
Ver elindekini ellere, vur kendini yerlere.
Veresiye şarap içen, iki kere sarhoş olur.
Veresiye, ver suya.
Ya herk eyle ya terk eyle.
Ya uçar kuşun olmalı ya döner taşın olmalı.
Yağlı kemiği yabancı ite kaptırmazlar.
Yağmur yağarken küpleri doldurmalı.
Yağmur yağarsa ineği sat, öküzü al; yağmur yağmazsa öküzü sat, deveyi al.
Yakacağın kurusunu, yiyeceğin arısını marta sakla.
Yan gel Osman, beş dönüm bostan.
Yaprağa yapış, atlas olsun; toprağa yapış, altın olsun.
Yararsız ağaç olmaz.
Yarını sen düşünmezsen, yarın da seni düşünmez.
Yarınki çoktan, bugünkü az iyi.
Yaş tahıldan, taşlı tahıl yeğdir.
Yatan aslandan, gezen tilki yeğdir.
Yatan öküzü saman verilmez.
Yatık ekin, sahibini kaldırır.
Yaz ayransız, kış yorgansız olmaz.
Yaz, bereketi kıştan alır.
Yaz cennet, uyku rahat, gölge devlet tembele.
Yazın aba al, kışın yaba al.

Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer.
Yazın gölge hoş, kışın çuval boş.
Yazın “yok”u, kışın katığıdır.
Yel eserken harmanını savur.
Yele bakan, ele bakar.
Yemedim balını, kör oldum tütününden.
Yemek, emek ister.
Yenmeyen mal, zalime kalır.
Yersiz bahşış, cömertlik sayılmaz.
Yığının değil, yiyenindir.
Yıl var, aldırır; yıl var, sattırır.
Yılımız yağmurlu, elimiz hamurlu.
Yılın eksikliğini nisan getirir, nisanın eksikliğini yıl getirmez.
Yiğide ver kızını, Mevla verir rızkını.
Yiğidin ekmeği dizindedir.
Yiğit başından devlet irak olmaz.
Yiğit olan ekmeğini taştan çıkarır.
Yokluk, ateşten gömlektir.
Yokluk görülmeyince, varlığın kadri bilinmez.
Yokluk taştan katı, ölümden kötü.
Yokluk, varlıkta; güçlük darlıkta.
Yoksul danışmenden sözü geçmez.
Yoksulluk ateşten gömlektir.
Yol yürümekle, borç ödemekle.
Yüzü ağ, işi sağ.
Zahirenin ambarı sabanın ucundadır.
Zahmet çeken, rahmet bulur.
Zanaat sahibi öğleye kadar aç kalır.
Zarar, faydanın kardeşidir.
Zarar ziyan insan içindir.
Zarardan korkan, kâr edemez.
Zararın neresinden dönülse kârdır.
Zengin, aklını tartar; fukara, işini satar.
Zengin silkinse, fakir bey olur.
Zerim yok, zorum yok.
Zift gibi malın olsun, Erzincan’dan kel gelir.
Zilli kârdansa, şanlı zarar daha iyidir.

Ziyan, akıl artırır.

Ziyan, ateşten gömlektir.

Ziyan, kârın kardeşidir (ortağıdır).

Zor çekmeyince lor yenmez.

Zor kazanan, ter döker.

Zorsuz iş olmaz.

Zulüm ile abat olanın, ahiri berbat olur.

Zurnayı biz çaldık, parsayı el topladı.

YENİ NESİL İLETİŞİM ARAÇLARININ İŞ AHLÂKI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Osman ÖZSOY*

1 Nisan 2012 itibariyle dünya internet trafiği

- 2,2 milyar - dünya çapındaki internet kullanıcıları.
- 620 Milyon toplam web sitesi sayısı.
- 25 yaşın altındaki internet kullanıcılarının oranı % 45.

Sosyal Medya:

- 850 milyon Facebook kullanıcı sayısı.
- 200 milyon - 2011 yılında Facebook'a eklenen kullanıcı sayısı.
- 380 milyon - cep telefonundan Facebook'a bağlanan kullanıcı sayısı.
- 255 milyon - Twitter hesabı sayısı.
- 100 milyon - 2011 yılındaki aktif Twitter kullanıcıları sayısı.
- 250 milyon - 2011'de günlük ortalama tweet sayısı.
- 1 günde dünya genelinde 420 Milyar e-posta gönderiliyor.
- 60 saniye, Twitter'da gönderilen 175 bin tweet'e tekabül ediyor.
- Aynı sürede Facebook'ta ise 800 bin mesaj gönderilmiş oluyor.
- YouTube'da ise 60 saniyede 2.2 milyon video izleniyor.

20 yıl öncesinden çok farklı bir dünyada yaşıyoruz...

- Intel Tarafından Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Avrupa, Orta Doğu ve Afrika (EMEA) Bölgesi'nde, 16 ülkede 12 bin 761 kişinin katılımıyla gerçekleştirdiği **"Mobil Etiket Araştırması"** na göre, güne cep telefonu veya dizüstü bilgisayar ekranımıza bakarak başlıyoruz.

* Prof. Dr., Haliç Üniversitesi İşletme Fakültesi

- Cep telefonumuz olmadığında kendimizi kaybolmuş hissediyoruz.
- Günümüz insanının yüzde 67'si sabah evinden çıkmadan önce ilk iş olarak e-postalarını kontrol ediyor ya da ilk tweet'ini atıyor.
- Hatta araştırmaya katılanların yüzde 23'ü artık yataktan çıkmadan ilk iş olarak bunu yaptıklarını belirtiyor.
- Türkler'in yüzde 31'i sabah daha yataktan çıkmadan, yüzde 27'si kahvaltı sırasında, yüzde 25'i ise işe gittikten sonra cep telefonunu ya da dizüstü bilgisayarını kontrol ettiğini söylüyor.
- Araştırmaya katılanların yaklaşık yarısı (yüzde 46) arkadaş ortamında da cihazlarını kullanmaya devam edeceklerini belirtiyor. Yatak odasına giderken mobil cihazını yanına alanların oranı da aynı şekilde yüzde 46.
- Katılımcıların yüzde 11'i mobil cihazları yerine tatil günlerinden ya da iş dışındaki zamanlarından feragat ediyor.
- Eşlerinden ve sevgililerinden vazgeçenlerin oranı yüzde 9.
- Türk kullanıcıların yüzde 37'si çikolata ve tatlıdan, yüzde 26'sı çay ve kahveden, yüzde 17'si eşinden ya da sevgilisinden, yüzde 14'ü de tatil günlerinden feragat ediyor.
- Türkler'in yüzde 31'i sabah daha yataktan çıkmadan, yüzde 27'si kahvaltı sırasında, yüzde 25'i ise işe gittikten sonra cep telefonunu ya da dizüstü bilgisayarını kontrol ettiğini söylüyor.
- Araştırmaya katılanların yaklaşık yarısı (yüzde 46) arkadaş ortamında da cihazlarını kullanmaya devam edeceklerini belirtiyor. Yatak odasına giderken mobil cihazını yanına alanların oranı da aynı şekilde yüzde 46.
- Katılımcıların yüzde 11'i mobil cihazları yerine tatil günlerinden ya da iş dışındaki zamanlarından feragat ediyor.
- Eşlerinden ve sevgililerinden vazgeçenlerin oranı yüzde 9.
- Türk kullanıcıların yüzde 37'si çikolata ve tatlıdan, yüzde 26'sı çay ve kahveden, yüzde 17'si eşinden ya da sevgilisinden, yüzde 14'ü de tatil günlerinden feragat ediyor.

Kişiliği etkiliyor...

- Pew Internet Project ve Elon Üniversitesi'nin yaptığı araştırmaya göre, internete sürekli bağlantıda olmak gençler ve çocuklar için önemli tehlikeler sunuyor.
- 1000'i aşkın önemli uzmanla görüşülerek hazırlanan araştırmaya göre, internetle büyüyen "Millennials" '**yenı genç erkek tipi**', olarak tanımlandırılan bu nesil beklemeyi bilmiyor.

- Dünyayı anne babalarından farklı görüyor ve sorunlara farklı yaklaşıyorlar. (Şu anda birçok şirkette genç kuşakla yeni nesil arasında düşünce farklılıkları ve tartışmaları var)
- Sabırlı değiller.
- En önemlisi eleştirel düşünmeyi öğrenemiyorlar. Bu yüzden, bağlantıda oldukları grubun ortak zekâsı tarafından yönlendirilme ve manipüle edilme riskleri var.

Olumlu yanları...

- Dünya çapında önemli uzmanların yorumlarının yer aldığı araştırma, gelecekteki nesillerden neler beklemek gerektiği konusunda önemli tespitler ortaya koyuyor.
- Olumlu düşünenlere göre sosyal ağlarda gençler birlikte çalışmayı öğreniyorlar.
- Ortak sorun çözme teknikleri geliştiriyorlar.
- Bu grup, internetin insanlığa zaman kazandıracağını ve yaratıcılığa zemin hazırlayacağını savunuyor.

Olumsuz yanları...

- Olumsuz bakan gruptaki uzmanlar, gençlerin sürekli bağlantıda olmasının dikkat azlığına neden olduğu ve sorun çözme becerilerini azalttığı görüşündeler.
- Gençlerin internette bilgiye erişmesinin yeterli olmadığına dikkat çekiyorlar.
- Bazı psikologlar ve bilim adamları internetin insan beynindeki bağlantıları dönüştüreceğini düşünüyorlar.
- Bu gruba göre, gelecek nesiller **hızlı karar verecekler**, sorunları çabuk çözebilecekler, **ancak karmaşık bilgileri kavrayacak kadar derin düşünemeyecekler**.
- Anında ödüllendirilmeye alışkın bu kitleler giderek daha az yaratıcı olacaklar

İnternet nesline ilişkin düşünceler...

- Sosyal medyanın insanı yalnızlaştırdığına inanan bilim insanlarına göre, Twitter ve Facebook gibi paylaşım siteleri insanları birbirlerine yaklaştırmadığı gibi bireyleri gerçeklikten koparıyor.
- Massachusetts Institute of Technology (MIT) öğretim üyelerinden sosyolog Prof. Sherry Turkle '**Alone Together**' (Birlikte Yalnız) adlı kitabında teknolojinin, insan yaşamında hakimiyet kurmak üzere olduğunu savunuyor.
- Turkle'a göre, insanlar, teknoloji sayesinde birbirleriyle daha iyi iletişim kurabilecekleri yanılgısı içinde... Sanal gerçeklik, gerçek dünyanın kötü bir taklidi.

- ABD'de en çok satan kitaplar arasında yer alan "Shallows" (Sığlar) adlı kitabın yazarı Nicholas Carr, internet kullanımının insanların düşünme şeklini değiştirdiğini, kitaplar ve dergilerde yer alan karmaşık bilgileri hazmetme yeteneğini zayıflattığını söylüyor.

Yeni kuşağın özellikleri...

- Onlar genç, akıllı, özgürlüklerine düşkün ve teknoloji tutkunu.
- Günlerinin yaklaşık 15 saati medya ve iletişim teknolojileri ile etkileşim halinde geçiyor.
- Hayatlarını rahat yaşamak onlar için çok önemli. Çalışmayı seviyorlar ama hayatlarının sadece iş olmasını istemiyorlar.
- Otoriteye meydan okuyan, önce ailelerini sonra da patronlarını sorgulamaktan çekinmeyen ve kısa zamanda iyi iş çıkarmaya odaklı bir kuşak.
- İş hayatında son derece seçici, diğerlerinden hızlı çalışıp başarısını çabuk kanıtlama çabasında.

Yeni neslin iş hayatına bakış açıları şöyle:

- Günümüzün gözde sektörleri bilişim ve finansı tercih ediyorlar.
- Rahat koşullarda çalışabilecekleri, hatta part time işler tercihleri.
- İnternet bir numaralı iletişim alanları, tüm işlerini bu yolla yapmayı tercih ediyorlar (motosikletini satma, iş bulma ve hatta sevgili bulma), böylelikle hem zaman hem de para kazanıyorlar.
- Yaşanan krizler onları korkutmuyor, bir şekilde zekâları sayesinde sıyrılacaklarını düşünüyorlar.
- Kendi işlerini kurmak en büyük hayalleri. Sadece doğru zamanı ve fikri bulmaları gerektiği görüşündeler.

Tüm ekonomik ve sosyal trendleri etkileyen kuşak...

- Araştırmalara göre, 'trendsetters', yani **eğilimleri** yönlendirenler büyük ölçüde 18 - 34 yaş grubundaki insanlar.
- Özellikle 18 - 34 yaş grubu erkekler, moda, otomotiv, içecek, seyahat, sinema, müzik, elektronik sektörleri için hayati önemde.
- Kadınlar giderek önemli bir güç haline gelmekteyse de, genç erkeklerin satın alma gücü daha fazla.

- 'Millennials' olarak tanımlanan '**yeni genç erkek tipi**', dinlemekten fazla hoşlanmıyor, daha az mücadeleci, kendisini ve çevresini daha az ciddiye alıyor.
- Bilgiçlik taslanmasından, pazarlama dünyasının kendisine bir şeyler satabilmek için çeşitli numaralar yapmasından hoşlanmıyor. Şirketler, işte bu yeni erkek tipine ulaşmak için yollar arıyor
- Son yıllara kadar **18 - 34 yaş grubu** erkek tüketiciye ulaşmanın en garantili yolunun televizyondaki spor programlarına reklam vermek olduğu kabul ediliyordu.
- Oysa değişen tüketici profiline ulaşmanın ve onlara reklâm izletebilmenin çok güçleştiği artık herkesçe kabul edilen bir gerçek durumunda. Dünyanın her yerinde yeni nesil tüketici, kadın veya erkek, benzer bir biçimde, seçim güçlerinin farkındalar ve pazarlama dünyasının işini giderek daha da zorlaştırıyorlar.
- 18 - 34 yaş grubu erkeklerin konsantrasyonlarının düşüklüğü aslında bir tür yaşam mücadelesi, ayakta kalabilmek için geçirilen bir evrim olarak da görülebilir.
- Mesaj bombardımanı altındaki beyinlerin dış dünyaya dönem dönem kapanması aslında bir savunma mekanizması niteliğinde.
- Herkesi ve her şeyi dinlemesine imkân olmayan bir algılama sistemi, çözüm olarak kendisine gelen aşırı bilgiden kaçmayı tercih ediyor.

Türk Millennial'ler farklı değil...

- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 20-24 yaş arasında 7 milyon kişi var, bunların yaklaşık 2,3 milyonu çalışıyor.
- Türkiye'deki yeni kuşak iş dünyasında yavaş yavaş boy gösteriyor. Yaklaşık 5-10 yıl içerisinde ise yönetici pozisyonunda kendilerini kanıtlayacaklar.
- Yeni erkek tüketici tipine ulaşabilmenin yollarını arayan reklam verenler öncelikle internette dikkat çekici çözümler peşindeler.
- Küresel yapıda, Türkiye'deki 'Millennial' grubun, Amerika'dakilerden çok da farklı olmadığını söylemek mümkün.
- Özellikle yirmili yaşlardaki erkek tüketiciye ulaşmak için farklı formüller gerekiyor. Sınırların daha da azaldığı bir dünya için her şeyin yeniden tanımlanması gerekiyor.

İnternetin öldürdüğü 10 şey...

- Mesai saatleri
- Film kiralama
- Konsantrasyon
- Kibarlık

- Telefon rehberi
- Mektup yazmak
- Tatiller (İşten ne kadar uzak olursanız olun, elinizde bir BlackBerry varsa, iş ve tatili sentezlemiş oluyorsunuz.)
- **Gizlilik**
- **Gerçeklik kavramı**
- Yıllık

İş ahlakı...

- İş ahlakı, iş dünyasındaki mal ve hizmet üretim ve tüketim sürecindeki doğrular ve yanlışları ifade eder.
- İş ahlakının amacı, sadece felsefi analizler yapmak demek değildir.
- Günümüzde şirketler sadece sonuçlarla değil, bu sonuçların nasıl elde edildiği konusunda da ilgilenmek zorundalar.
- İş dünyasında doğru davranışlar ve eylemler olacağı gibi, yanlış davranışlar ve eylemler de bulunmaktadır.
- Ekonomik faaliyetlerin toplum için hayati önemde olması iktisadi hayatta ahlaki sorunların önemini daha da artırmaktadır.
- Bazı şirketler belirli sonuçları elde etmek amacı ile yasa dışı veya haksız yollara başvurmaktan kaçınmazken, bazıları şirket çalışanlarının uyması gereken iş ahlakı ilkelerini tanımlamakta ve bu ilkeleri uygulamaktadır.
- Günümüzde toplumların teknolojik ve ekonomik alanda gösterdikleri nicel ve nitel başarıyı, aynı ölçüde sosyal hayatta da gösterebildiklerini söylemek mümkün değildir.
- Öyle ki, ekonomik göstergeler ve refah düzeyi arttıkça sosyal hayatta, tam aksine ciddi sorunlar artış göstermiştir.
- Günümüzde ise hem çalışma ve hem de diğer sosyal alanlarda ciddi sorunlar yaşamaya devam etmektedir.
- Günümüzde iş ahlakıyla ilgili çalışmalar yapılır ve bu doğrultuda bazı kural ve ilkeler oluşturulup uygulama aşamasına geçilirken, iletişim araçlarından da yararlanılmaktadır.

İmaj devri...

- Kuruluşlar, işletmeler artık bilânçoları, kârları gibi mali sermayeleri ile değil, itibarına, dürüstlüğüne, temizliğine, duyarlılığına, yardımseverliliğine ilişkin imajları-görüntüleri ile yani sosyal sorumlulukları ve ahlak sermayeleri ile değerlendirilir hale gelmiştir.
- Çünkü artık bu hususlarda bir sorun, örneğin yanıltıcı reklâm, çevreye duyarsızlık, çalışanına haksızlık bir anda bir kuruluşu (kamu-özel fark etmemekte) toplum gözünde sıfıra indirebilmektedir.
- Bu sosyal gerçeklik iletişim araçlarının sadece ticaret hayatı üzerinde değil, yaşamın tüm alanlarında etkisini ortaya koymaktadır.

İş ahlakının önem kazanma nedenleri...

- Yolsuzluk, rüşvet ve bunlara bağlı skandalların yazılı ve görsel medyada yer alması, bu yayınlara halkın kayıtsız kalmayarak tepki vermesi.
- Çevreci, tüketici vb. sivil toplum kuruluşlarının yaygınlaşması ve toplumun çeşitli kesimlerinden büyük destek görmesi.
- Gazetelerde tüketici köşelerinin yaygınlaşması ve geniş okuyucu kitleleri üzerinde etkili olması.
- Çevre ve topluma katkının insanları etkileyeceğinin ve tercihleri yönlendireceğinin anlaşılması.
- Küreselleşme sonucunda ortaya çıkan çok uluslu şirketlerde farklı kültürlerden gelen insanlar arasında bir çalışma etiği oluşturulması ve etnik köken, dil, din, mezhep ve cinsiyet gibi konularda ayırım yapılmaması arzusu...

İş ahlakı neden gereklidir?

- Artan dünya nüfusuna paralel olarak yeterli istihdam imkânlarının oluşturulamaması, işsiz ve yoksul kesimlerin artmasına neden olacak, bu kesimlerin artan zenginlikten pay alabilmeleri için sosyal ve siyasal şiddete başvurma olasılığı öne çıkacaktır olacaktır.
- Nitekim Tunus'ta Aralık 2010'da yaşanan ve 'Arap Baharı'nı başlatan kişi olarak anılan işsiz Mohammed Buzizi adlı gencin kendisini yakma görüntülerinin internet aracılığıyla ülke ve dünya genelinde hızla paylaşılması, sonuçları itibarıyla de ülke sınırlarını aşan bir etki oluşturmuştur.

İnternet ticari ve sosyal ahlakı aşındırdı...

- İngiltere'deki Essex Üniversitesi'nden araştırmacılar, yolda bulunan parayı "cebe atmak", eşini aldatmak ya da eşine yalan söylemek, yere çöp atmak, toplu taşıma araçlarına biletsiz binmek gibi 10 davranış biçimine nasıl baktıklarını inceledi.
- 10 yıl önce yapılan araştırmada eşini aldatmak ya da ona yalan söylemenin "haklı görülemeyeceğini" söyleyenlerin oranı yüzde 70 iken bugün bu oranın yüzde 50'ye düştüğü görüldü.
- Yolda buldukları parayı "cebe atmanın" iyi bir davranış olmadığını belirtenlerin oranı ise yüzde 40'dan yüzde 20'ye indi.
- Araştırmada 25 yaşın altındaki gençlerin dürüstçe olmayan davranışları, 25 yaşın üzerindekiilerden daha kolay kabul ettikleri de ortaya çıktı.
- Araştırma ayrıca kadınların erkeklerden biraz daha fazla dürüst olduğunu gösterdi. İngilizlerin daha az tahammül gösterdikleri tek konu ise **sosyal ödenek yolsuzluğu** oldu.
- 2000 yılında yapılan kamuoyu yoklamasında yolsuzluğu kınayanların oranı yüzde 78 iken, bugün bu oranın yüzde 85'e çıktığı belirlendi. İnternet üzerinden yapılan araştırmaya 2 binden fazla kişi katıldı.

E-ticaret...

- Dünyada 2011 e-ticaret hacmi 10 trilyon dolar.
- Türkiye'de e-ticaret **2011** yılında %50 artışla 22,9 milyar TL oldu. Bu yıl hedef 34 milyar TL.
- ***Yüzlerini hiç görmediğimiz ne ölçüde güvenebileceğimizi bilmediğimiz, geleneksel alışkanlıklarla pazarlık yapamadığımız kişi ve kurumlarla alışveriş yapıyoruz.***
- *Zaman içinde, e-ticaret ahlakı diye bir kavramla da tanışacağız...*
- *Artık bu noktadan geri dönüş olmaz.*
- *Teknolojinin sunduğunu imkânları en verimli şekilde kullanarak ona uygun ticari ahlakı geliştirmek gerekiyor.*

TÜRKÜLERDE ÖLÇÜ, TARTI VE HESAP KAVRAMLARI

Özlem AYDOĞDU RENDE*

Ölçü, tartı ve hesaplara ilişkin ilk sistemlerin Eski Mısır ve Babil’de geliştirildiği bilinmektedir. Bunlar tarım ürünlerini tartmak, ekili arazileri ölçmek ve ticaret işlemlerini standartlaştırmak için gerekliydi. Bu nedenle, sosyal, ticari ve resmi ilişkilerin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için tarih boyunca birçok ölçü birimi-aleti geliştirilmiş ve kullanılmıştır.

Osmanlı döneminde ölçü birimi olarak *okka*, *arşın*, *endaze*, *dara*, *miskal*, *lüle* gibi birimler kullanılmakta idi. Bu ölçü birimleri insan el, kol, parmak, ayak gibi organlarının uzunluğuna göre olduğu için insandan insana değişiyor ve net ölçüler elde edilemiyordu. Ayrıca bir ölçü birimi bir diğerine dönüştürülemiyordu. Bu karışıklıkları gidermek amacıyla Cumhuriyetin ilanından sonra çalışmalara başlandı. 1931 yılında uluslar arası düzeyde kullanılan metrik sisteme geçildi ve ağırlık ölçü birimi olarak *metre*, alan ölçüsü birimi olarak *dönüm*, hacim ölçü birimi olarak *litre* ve zaman ölçü birimi olarak da *miladi takvim*, *saat* esas alındı. Ancak, ağırlıklı olarak ticaret hayatında kullanılan bu kavramlar değişik alanlarda da kullanılır olmuştur. Bu ölçü birimlerinin kullanıldığı alanlardan birisi de halk kültürü değerlerimizden biri olan türkülerimizdir.

Bu çalışmamızda, türkülerimizde yer alan ağırlık, uzunluk, alan, değer, sıvı ve zamanı niteleyen ölçü, hesap ve tartı kavramları örnek türkülerle açıklanarak, tasnif ve tahlil edilmiştir.

ÖLÇÜ, TARTI VE HESAP KAVRAMLARI

Bir niceliği, o nicelik için kabul edilmiş birimlerden birine göre oranlayarak değerlendirmede kullanılan birime *ölçü* denir. (www.tdk.gov.tr)

Ölçme ya da *ölçüm* ise, en genel anlamda, bilinmeyen bir büyüklüğün yerine aynı türden olan ancak bilinen bir büyüklükle kıyaslanmasına denir. Diğer bir deyişle, bir uzunluğun, bir alanın, bir kapasitenin veya herhangi bir olgunun belirli bir birim cinsinden hesaplanmasıdır. (<http://tr.wikipedia.org>)

Tartı, bir cismin büyüklüğünü, ağırlığını, bilinen değerle karşılaştırma, ölçme işlemidir. (<http://www.hakkinda-bilgi-nedir.com/tartinin-tarihcesi-nedir+tartinin-tarihcesi-hakkinda-bilgi>)

“Oran”, “ölçü” veya “karar” anlamında kullanılan tartı kavramı, “*tartma aleti*”, “*çeki*” anlamlarında da kullanılmaktadır. (www.tdk.gov.tr)

* Araştırmacı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

Hesap kısaca, “aritmetik”. “matematiksel işlem” veya “oranlama, tahmin” olarak tanımlanabilir. (www.tdk.gov.tr)

ÖLÇÜ SİSTEMLERİ

Dünyada metrik olsun veya olmasın, mevcut tüm ağırlık ve ölçü sistemleri bir dizi uluslararası anlaşma ile uluslararası birimler sistemini destekleyecek şekilde birbirine bağlanmıştır. Bu uluslararası sisteme SI denmektedir (Fransızca *Système International d'Unités* adının ilk iki harfinden geliyor). SI sistemindeki yedi temel birim şunlardır:

Uzunluk birimi “Metre”

Kütle birimi “Kilogram”

Zaman birimi “Saniye”

Elektrik akımı birimi “Amper”

Sıcaklık birimi “Kelvin”

Madde miktarı birimi “Mol”

Işık şiddeti birimi “Candela”

Diğer tüm SI birimleri bu temel birimlerin türevidirler ve cebirsel olarak bu temel birimler cinsinden tanımlanabilirler. (<http://www.msxlabs.org/forum/x-sozluk/83118-olcu-olcu-nedir-olcu-hakkinda.html>)

ÖLÇÜ BİRİMLERİ

Osmanlı döneminde kullanılan temel uzunluk ölçüsü *arşın*'dı. Arşın, parmak ucundan dirseğe kadarki uzunluğu temel alırdı. Bu bakımdan Eski Mısırlıların kübitine benziyordu. Arşın, "çarşı arşını" ve "mimar arşını" olarak ikiye ayrılıyordu. Bunlardan çarşı arşını bugünkü 68 santimetreye eşitti. Çarşı arşınının sekizde birine *rubu*, on altıda birine de *kerah* deniyordu. Mimar arşını ise 75,7 santimetreye eşitti. Bu ölçüyü çiftçiler de kullanırdı. Bu yüzden de bu birime bazen *zira* da denirdi. Ziranın yarısı *kadem*, 2,5 katı da *kulaç* olarak adlandırılırdı. Daha çok kumaş ölçümünde kullanılan *endaze* ise 60 santimetreye eşitti. Eskiden kullandığı temel ağırlık ölçüsü ise *dirhem*'di. Bugünkü 3,2 grama karşılık gelen dirhem, 70 arpa tanesinin ağırlığı olarak hesaplanmıştı. 400 dirhem bir *okka*, 2 okka da bir *batman* ediyordu; ama okka ile batman arasındaki ilişki yöreye göre değişiyor ve batman 6 okkaya kadar çıkabiliyordu. Daha çok odun tartmakta kullanılan *çeki* ise 195 okkaya eşitti; bugün de bazı yerlerde kullanılan çeki 250 kg. olarak kabul edilir. *Kantar* ise 44 okka değerindeydi. Daha çok değerli taşlar için ağırlık ölçüsü olarak *kırat* ve *miskal* kullanılırdı; kırat dirhem on altıda biri, miskal ise 1,5 dirhem, yani 24 kıratı. Eskiden Anadolu'da tahıl ölçümünde *kile* biriminden yararlanılırdı. İstanbul kilesi yaklaşık 25 kg, başka yerlerde kullanılan kile ise yaklaşık 18 kg gelirdi. *Kutu* ise

kilenin sekizde birine eşitti. Deniz taşımacılığında kullanılan *tonilato* da 36 kileye eşdeğerdi. Kilenin dörtte birine ise *şinik* denirdi. (Şenel, 2009: 147)

Su kaynağının debisinin ölçülmesinde birim olarak *lüle* kullanılmıştır. 1 lüle yaklaşık olarak 26 mm. çapında bir borudur ve dakikada 36 litre su akıtır. Günlük yaklaşık 52 m³ su olarak kabul edilir. Şehir içinde yer alan su taksim istasyonlarında bulunan dağıtım sandıklarında kullanılan boruların günlük debisi ise dağıtım yapılan bölgenin ihtiyacına göre ayarlanmıştır ve aşağıdaki gibidir: (http://tr.wikipedia.org/wiki/Eski_T%C3%BCrk_%C3%B6l%C3%A7%C3%BC_birimleri)

1 Hilal 0,5625 lt/Dak. (Günde-0,81 m³)

1 Çuvaldız 1,125 lt/Dak. (Günde-1,62 m³)

1 Masura 4,5 lt/Dak. (Günde-6,48 m³)

1 Kamış 9 lt/Dak. (Günde-12,96 m³)

1 Lüle 36 lt/Dak. (Günde-51,84 m³ ~ 52 m³)

1869'da çıkarılan bir yasayla Osmanlı İmparatorluğu'nda metre sistemine geçme kararı alınmış, ama bu uygulama da pek yaygınlık kazanmamıştır. Metre sistemine asıl 1931 yılında çıkarılan Ölçüler Yasası'yla geçilmiştir. Bütün bu ilk ölçü birimleri iki ana nedenle itirazlara neden oluyordu. Birinci neden, vücudun herhangi bir bölümünün büyüklüğüne dayanan bir ölçü biriminin (her insanın boyu, el ve ayak gibi organları farklı uzunluklarda olduğundan) ölçümü yapana göre değişmesiydi. İkincisi ise, dijit, parmak, el, kübit, arşın, dirhem, kile ve kulaç gibi ölçü birimleri arasında hiçbir bağıntının bulunmamasıydı. Bunların hepsi uzunluk ölçümünde kullanılmakla birlikte, herhangi birini öbürüne doğru olarak dönüştürmek imkansızdı. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Eski_T%C3%BCrk_%C3%B6l%C3%A7%C3%BC_birimleri)

Cumhuriyetin ilânından sonra bu zorlukları ortadan kaldırmak için çalışmalara başlandı. Önce zaman konusunda dünya ile standardı yakalamak amacı ile 26 Aralık 1925'te çıkarılan bir kanunla, o zamana kadar kullanılmakta olan, Hicrî ve Rumî takvimlerin yerine Milâdî takvim kabul edildi, 1 Ocak 1926'dan itibaren de kullanılmaya başlandı. Bu durum devlet işlerinde karışıklıkları engellemeyi sağladı. Takvimdeki bu değişikliğin yanında, alaturka denilen, güneşin batışına göre ayarlanan saat yerine, çağdaş dünyanın kullandığı saat sistemi kabul edildi. Batıdan alınan zaman ölçüsü ile bir gün 24 saate bölünüp, günlük hayat düzene girmesini sağlamış oldu. 1928 senesinde yapılan bir değişiklikle milletlerarası rakamlar kabul edildi. 1931'de kabul edilen bir kanunla eski ağırlık ve uzunluk ölçüleri değiştirildi. Eskiden kullanılan arşın, endaze, okka gibi ölçü birimleri kaldırıldı. Uzunluk ölçüsü olarak metre, ağırlık ölçüsü olarak kilo kabul edildi. Uzunluk ve ağırlık ölçülerinde yapılan bu değişikliklerle ülkede ölçü birliği sağlandı. Bu yeniliklerin yanında millî bayramlar ve tatil günleri de yeniden düzenlendi. 1935'te çıkarılan bir kanunla, cuma günü olan hafta tatili değiştirilip, cumartesi öğleden sonra ve pazar günü hafta tatili olarak kabul edildi. (<http://www.msxlab.org/forum/soru-cevap/286518-ataturkun-onderliginde-uluslararası-ölçü-birimlerinin-kabul-edilmesinin-onemi-nedir.html#ixzz1sc4U Mqxl>)

Dünya ülkeleri ile ölçü ve ölçüm sistemleri konusunda standardı yakalamak için kullandığımız metrik sistem nedeniyle eskiden kullanılan bu ölçü birimleri unutulmaya yüz tutmuştur. Günümüzde eski ölçü birimleri en çok halk kültürü ürünlerinde (türküler, atasözleri, deyimler, halk oyunları, halk tiyatrosu, v.b.) görülmektedir. Bu ürünler içinde önemli bir yeri olan türkülerde de ölçü birimleri sıkça kullanılmıştır.

Türkü kelimesi anlam olarak, “Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume” olarak tanımlanmaktadır. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre türküler, hayatın sürekliliği içinde bir yığın değişmeye rağmen daimi kalan asli yanımızı ifade ederler. (Tanpınar, 1972:320)

Başka tanıma göre türkü; “Görülen veya hayal edilen kişisel ya da toplumsal her unsuru ve durumu konu alan, çeşitli nazım şekilleri ile ezgiler kullanılarak oluşturulan anonim halk edebiyatı ürünü”dür. (Kafkasyalı, 2010:134)

Yakıcı’ya göre türkü “Duyguları, düşünceleri, birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan/aşık, türkü yakıcısı veya söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim veya türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünler”dir. (Yakıcı, 2007:44)

TÜRKÜLERDE KULLANILAN ÖLÇÜ, TARTI VE HESAP KAVRAMLARI

Daha önce de değinildiği üzere Osmanlı döneminde kullanılan eski ölçü birimleri de, Cumhuriyet’in ilanından sonra kullanılan yeni ölçü birimleri de türkülerde de sıkça yer almıştır. Çalışmamızda türkülerimizde yer alan ölçü birimleri örneklerle açıklanmıştır.

Ağırlık ölçüsü birimleri olan okka, dirhem, kantar, dara, zerre ve miskalin türkü içinde nasıl kullanıldıkları aşağıda gösterilmektedir.

- Bir Rumeli türküsü olan bu türküde ağırlık ölçü birimi “okka” kullanılmıştır.

Mavrova’dan aldım sümbül bir okka nohut
Al beni sar sümbül yanında uyut

Gel yanıma gir canıma ayletme beni
Yedi da sene mapista yatsam saracam seni

Mavrova’dan çıktın sümbül üç gün eylendin
Üç günün içinde sümbül kimi beğendin
Yöre: Rumeli K.K. Faruk Yılmaz

- Başka bir ağırlık ölçü birimi olan “dirhem” de türkülerde sıkça yer almıştır.

Tütüncüden tütün aldım yüz dirhem
Alam seni diyar diyar gezdirem
Ak gerdana altın inci dizdirem
Yöre: Antakya K.K.Mehmet İpekçi

Hani benim elli dirhem bulgurum
Konyalımin kaşlarına vurgunum
Yöre: Konya

Efelerin elli dirhem maşası
Azil olmuş Engürü'nün paşası
Nerde kaldı ciğerimin köşesi
K.K. Ahmet Şükrü Esen

Beş yüz de dirhem Tarabuluş kuşağı
Al kan olmuş ince Arabın bıçağı
Bilmem de Aydın bilmem de İzmir uşağı
Yöre: Kütahya K.K. Ramazan Yiğit

- Eski ağırlık ölçüsü birimlerinden biri olan ve hala kullanılan “kantar” da türkü sözü olarak kullanılmıştır.

Bir elinde kantar
Neler de almış tartar
Aşka gelmiş benim de yârim
İntarisin yırtar
Yöre: Elmadag K.K. Bayram Kantar

- “Dara” da türkülerde kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimidir.

Kınalı parmak cez tırnak
Altın oymak
Senin tatlı diline
Olur mu doymak
Altun çekken terazi
Darasından
Aylanayım gözünün
Karasından
Yöre: Kırım K.K. Kırım Türkleri

Terazi tartayirum da

Alurum **darasini**

Yolla bağa bir mendil de

Verurum parasuni

Yöre: Maçka

K.K. Hüseyin Dilaver

- Türkülerde kullanılan başka bir ağırlık ölçü birimi de “zerre”dir.

Zerre kadar akıllı olan arıdan hisse kapar

Bin bir türlü çiçekten alır macun yapar

Mumu da camilerde yanar

Ben onun balına hayranım

Yöre: Bayındır

K.K. Hasan Hüseyin Kölemen

- Değerli taşları ölçmek için kullanılan bir ağırlık ölçü birimi olan “miskal” (misgal) günümüzde hala bilinen bir ölçü değeridir.

Cezayir'de üç top birden atıldı

Şıp değinden aylar günler tutuldu

Dünya bize **miskal miskal** satıldı

Kalk gidelim kömür gözlüm Cezayir'i

Yöre: Rumeli

K.K. Cahit Öztelli

Uzunluk ölçüsü birimleri olan endaze ve arşının türkülerde kullanımı aşağıdaki örnek türkülerde verilmiştir.

- Daha çok kumaş ölçmede kullanılan “endaze” türkülerde sıklıkla kullanılmıştır.

Aslan yârim kız senin adın Hediye

Ben dolandım sen de dolan gel beriye

Fistan aldım **endazesî** on yediye

Yöre: Tokat

K.K. Hamdi Tüfekçi

Gadife'nin **endazesî** mecide

Gara aptil gayıp gitti gecede

Gara Fatma sana olsun Mücide

Yöre: Gördes

K.K. Cemil Özcan

- “Arşın” da türkülerde kullanılan bir uzunluk ölçü birimidir.

Candırmanın on beş **arşın** şeridi
Yüreyimde yağ kalmadı eridi
Benim yarım şu cihanda bir idi

K.K. Ignacz Kunos

Dönüm ve evlek alan ölçü birimleri olup türkülerde kullanılmaktadır.

- Günümüzde hala kullanılmakta olan bir alan ölçüsü olan dönüm de türkülerde işlenmiştir.

Çobanın ektiği bir **dönüm** nohut
Al çoban beni koynunda uyut”
“Çobanın ektiği bir **dönüm** bakla
Al çoban beni koynunda sakla

Yöre: Edirne

K.K. Nazmi Kum

- Bir başka alan ölçü birimi olan evlekte aşağıdaki türkülerde yer almıştır.

Arpa ekim **evlek evlek**
Dadandı kara leylek
Dedim ki murad alım
Koymadı zalım felek
**Türkünün kaynak kişisine ve yöresine ulaşılammıştır.*

Evimin önü **evlek**
Evleğe diktim tevek
Artık sabrım kalmadı
Güz ayında evlenek

Yöre: Maden

K.K.Suat Albayrak

- Lüle bir sıvı ölçü birimi olup türkülerde de yer almaktadır.

“Su gelir **lüle lüle**
Yar gelir güle güle
Elinde ipek mendil
Terini sile sile”

Yöre: Darende/Malatya K.K. Nazmi Özalp

- Bir başka sıvı ölçü birimi de masuradır.

Irmağın geçeleri
Kız kaldır peçeleri
Bu güzellik sendeyken
Öldürün niceleri

Böyl'olsun da nazlı yarım böyl'olsun
Bu yazlık da bu kışlık da böyl'olsun

İrmak sıra su sıra
İplik sara masura
Koyun olsam yayılsam
Yarımın ardı sıra

Yöre: Sivas

K.K. Kemal Sarısözen

- Habbe de eski dönemde kullanılan bir ölçü birimidir.

Kara üzüm habbesi
Gönlüm sevmez herkesi
Olursa o kız olsun
Esmerler hovardası

Yöre: Urfa

K.K. Mehmet Şerbetçi

- Şu an kullanmakta olduğumuz uzunluk ölçüsü birimimiz metre türkülerde sıkça yer almıştır.

Şu yalan dünyanın dönüşüne bak
Bir metre kefene kadarmış hepsi
Garip sinisinin yanışına bak
Bir metre kefene kadarmış hepsi

Yöre: Afşin

K.K. Aşık Erfani

Birine aldık bir metre astar
Biri de şalvarlık ister yar yar
Kadir Mevlam ikisinin acısını birden göster
Kurtulamadım kötü avrat elinden

Yöre: Silifke

K.K. Hüseyin Say

Oturmuş malını engine satmaz
Zenginler fakirin elinden tutmaz
Bir **metre** astara gücümüz yetmez
Ne eyledik neye kaldı gücümüz
Yöre: Antakya K.K. Mehmet Çakallar

- -Zaman ölçüsü birimimiz saat ile ilgili de çok sayıda türkü vardır.

Senden ayrılalı her gün her **saat**
Düş olmuşum ah ü zare sevdiğim
Bu cevri çekmeğe kalmadı takat
Yandı gönül hicr-i nare sevdiğim
Yöre: Erzurum K.K. Erzurumlu Emrah

Şenkaya'ya vardım **saat** biridi
Benim yârim bu yerlerde biridi
Yöre: Şenkaya K.K. Cevdet Aslan

Elime konu ya pire
Ararım göynüme göre
Aç kapıyı nazlı yârim
Saatler vurdu ya bire

Dağlarda oluyor tilki
Bu kız anasının ilki
Aç kapıyı nazlı yârim
Saatler vurdu ya iki
Yöre: Savaştepe K.K. Mustafa Salman

Türkülerde kullanılan ölçü birimlerine baktıktan sonra bir şeyin ağırlığını tartmak amacıyla kullanılan “terazi”nin türkülerde kullanımı olup olmadığına bakalım.

Terazi tartayırım da
Alurum darasını
Yolla bağa bir mendil de
Verurum parasuni
Yöre: Maçka K.K. Hüseyin Dilaver

Altun çekken **terazi**

Darasından

Aylanayım gözünün

Karasından

Yöre: Kırım

K.K. Kırım Türkleri

Gurbet eli bizim için yapmışlar

Çatısına üç mum kazıp çatmışlar

Ölüm ile ayrılığı **tartmışlar**

Elli dirhem fazla gelmiş ayrılık

Yöre: Adana

K.K. İsmail Polat

Sözlük anlamı kısaca “matematiksel işlem” anlamına gelen hesap kelimesinin mecazi olarak “bir girişimin, bir işin başarıya ulaşması için alınan önlemlerin bütünü” veya “tutum”, “durum” veya “anlayış” anlamlarına da gelmektedir. Hesap kelimesi türkülerde de mecazi anlamlarında kullanılmaktadır.

Yiğit'i aldatıp boşa yanandan

Nice sözler verip geri dönenenden

Dille oynamayı hüner sanandan

Bir gün **hesabını** sorar kalemler

Yöre: Konya

K.K. Ozan Harun Yiğit

Hesap kitap bilmeyene sözüm var

İki birden üç ikiden büyüktür

Acep nasıl cevap verirdin bana

Sorsa idim kaç ikiden büyüktür

K.K. Şair Âşık Sefai

Demem o ki karşındaki

Şu garibin bağrındaki

Acılardan kalan baki

Hesap kimindir

Kimin

K.K. Servet Kocakaya

SONUÇ

Türkü hayattır çünkü hayatın içinde doğumdan, ölüme kadar her ne varsa türkülerde de bunlar vardır. Türküler yazıldıkları, yakıldıkları dönemin sosyal, coğrafi, ekonomik, hukuki, kültürel, v.b. her özelliğini yansıtır. Geçmişten günümüze köprüdürler ve nesilden nesile aktarılırlar. İşte bu nedenle, bir şey alırken, satarken, takas ederken, bir şeye değer biçerken kullandığımız ölçü birimleri ve aletleri de türkülerdeki yerini almıştır.

Türkülerde ölçü, kimi zaman dirhem olup nohuda ölçmüş, kimi zaman saat olup özleme ortak olmuş, kimi zaman da su olup lüle lüle akmıştır gönüllerimize... Türküler kah sevgiliden hesap sormuş, kah terazi olup sevgimizi tartmış, kah metre olup kefenimizi ölçmüştür...

KAYNAKÇA

KAFKASYALI, A. “Türkü”, Türkü Yurdu Dergisi, Ocak 2010, Cilt 30, Sayı:269, s.134-136.

ŞENEL, M. “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ölçü Birimleri, II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı, 21-23 Mayıs 2009, Kars.

TANPINAR A. H. (1997) **Huzur**, İstanbul.

YAKICI, A. (2007) **Halk Şiirinde Türkü/Tanım-Tasnif-İnceleme-Metin**, Akçağ Yayınları, Ankara.

<http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: Nisan 2012)

<http://tr.wikipedia.org> (Erişim Tarihi: Nisan 2012)

<http://www.hakkinda-bilgi-nedir.com> (Erişim Tarihi: Nisan 2012)

<http://www.msxlabs.org> (Erişim Tarihi: Nisan 2012)

<http://www.turkuyurdu.com> (Erişim Tarihi: Nisan 2012)

<http://www.turkuler.com> (Erişim Tarihi: Nisan 2012)

<http://www.turkudostlari.net> (Erişim Tarihi: Nisan 2012)

<http://www.turkulerle.net> (Erişim Tarihi: Nisan 2012)

GELENEKSEL AĞAÇ OYMACILIĞI SANATI ÜRÜNLERİNİN İCRACI, SATICI VE MÜŞTERİ BAĞLAMINDA KÜLTÜREL EKONOMİK DEĞERİ VE GELENEKSEL ALIŞVERİŞ TEKNİKLERİ

Pınar KARATAŞ*

ÖZET

Geleneksel ağaç oymacılığı sanatı, geçmiş tarih öncesi döneme dayanan ve Hunlardan bu yana Türklerin icra ettikleri köklü el sanatlarından biridir. Günümüzde pek çok ilde ağaç oymacılığı sanatı sürdürülmektedir. Bu çalışmada söz konusu sanatta yaptıkları ürünlerle ön plana çıkan Ankara (mobilya) ve Kahramanmaraş (sandık ve aksesuar) illerinde, oymacı, satıcı ve müşterilerin sanatı ve ürünleri kültürel ekonomik açıdan nasıl değerlendirdikleri ele alınmıştır. Çalışmada oymacı, satıcı ve müşterinin bulunduğu ekonominin, sanat üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Ayrıca ürünlerin pazarlanması safhasında hem satıcılar hem de müşteriler tarafından kullanılan geleneksel alışveriş teknikleri üzerinde durulmuş; alışverişin gerçekleşmesinin başlı başına bir folklor icrası olduğu vurgulanmıştır.

Geçmiş tarih öncesi döneme dayanan oymacılık sanatı geleneksel el sanatlarından biridir. Oymacılık icracısı için bir meslek iken, oyma eserler satıcı için ticari ürün, müşteri için kültürel ekonomik bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahramanmaraş ve Ankara’da icra edilen oymacılık icracı, satıcı ve müşteri için farklı anlamlar taşısa da bu üç grubun öncelikle bulunduğu nokta eserlerin / sanatın ekonomik değeridir.

Konunun ekonomi açısından değerlendirmesi gereğinin sebebi, geleneksel sanatın hem sanat hem meslek olmasıdır. Bu nedenle ekonomi geleneksel sanatı doğrudan etkileyen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomi sanatın bir yandan devamlılığını sağlarken bir yandan da onu ve icracısını olumlu ve olumsuz olarak etkilemektedir. Bu durum kültür ile ekonomi arasındaki ilişkinin sorgulanması gereğini beraberinde getirmektedir.

Ekonominin kültürel boyutu ve kültürün ekonomik boyutu olmak üzere bu iki unsur arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Kültürün, insanoğlunun doğaya katkıları/ kattıkları/ekledikleri olduğu düşünülürse her türlü ekonomik unsur, sistem, kurum ve faaliyetin de bir kültür olduğu ortaya çıkmaktadır. Ekonominin her türlü üretim-tüketim sürecini içerdiği varsayımı esas alındığında, bütün kültürel alanlar, gelenekler, unsurlar ve faaliyetlerin farklı açılardan, ekonomik yönünün olduğu görülmektedir (Özdemir 2007: 225).

* Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, pmaden@hacettepe.edu.tr

Kültür ekonomisi alanında öz sanat alanları olarak ifade edilen kavram, endüstriyel olmayan faaliyetleri, üretimin ilk örneklerini oluşturan ürünleri ve potansiyel telif hakkı alabilen işleri kapsayan alanlar olarak değerlendirilmektedir (Özdemir 2009: 77). Kültür ekonominin çekirdeğini oluşturan bu alanların etrafındaki halkaların her geçen gün genişlediği ve kültürel unsurların ekonomik olarak çeşitlendiği ticari alanları beslediği görülmektedir. Öz sanat alanları ekonominin devreye girmesiyle sektörleşmiş ve kültür ekonomisi çalışmaları gündeme gelmiştir.

Öz sanat alanları içerisine giren sanat eserleri kültür ekonomisinde değerlendirilen temel konulardan biridir. Çünkü bu eserler hem yüksek sanat değeri taşıyabilmekte hem de ürün olarak üretilip piyasaya tüketim malı olarak sunulmaktadır (Scott 2000: 30). Eserden ürüne dönüşüm halk sanatının doğasında olduğundan, eserler bir yandan estetik bir değere sahipken bir yandan da üreticisine geçimini sağlayan ürünler olarak piyasadaki yerini almaktadır.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında incelenmeye başlanan kültür ekonomisi çalışmalarının temelini Adorno ve Horkheimer'in ileri sürdüğü "kültür endüstrisi" kavramı oluşturmaktadır. Bu kavram kültürel biçimlerinin metalaşmasını, eğlence endüstrisinin yükselmesiyle kültürel ürünlerin standartlaşmasını, üretilen bu kültürel veya sanatsal ürünlerin kapitalist birikim ve kâr elde etme amaçlarına uygun olarak kitlelerin tüketimi için hazırlanmasını ifade etmek için kullanılmıştır (Şan 2007: 286).

Sanatsal ve kültürel varlıkların ticari bir mala dönüşmesini eleştiren bu anlayış, sanat ürünlerinin tekdüzeleşmesini, taklit ürünlerin aslının yerini almasını, yeniliğin riskli bulunup eskinin tekrar edilmesini (yenilik diye sunulanın başsız sonsuz aynılığı gizlemesini), tüketicinin nesneleşmesini ve bilincin yerini uygitsinciliğin almasını tepkiyle karşılamaktadır (Adorno 2009: 61-65-109).

Tüm bu eleştirilen durumların oymacılık sanatının da gerçeği olduğu görülmektedir. Oymacılıkta işçilikli olarak tabir edilen sanat değeri yüksek eserlerin "maliyeti kurtarmayacağı" için tercih edilmediği, ortalama bir model ve emekle eserlerin ortaya koyulduğu görülmektedir. Yapılan ürünlerde ücrete göre emek harcanması, eserlerin niteliği ve sanatsallığından ziyade maliyeti ve ucuzluğunun ön planda tutulduğu görülmektedir.

Özgün bir eser ortaya koymak yerine başkalarının piyasa tarafından talep gören motiflerin taklitleri yapılmaktadır. Ürünlerin piyasasını yönetenlerin tercihi de asıl ürünlerin yerine daha ucuzu olan taklitlerinden yanadır.

Oyma ustaları geçmiş yıllarda çıkartmış oldukları yeni modellerin imalatçılar tarafından geri çevrildiğini belirtmektedir. Günümüzde de halen yeni modellere kuşkuyla bakıldığı bir gerçektir. Her ne kadar yeni modellere açık olunduğu ifade edilse de Adorno'nun ifade ettiği gibi yeni diye sunulan şey hep eskinin farklı bir görüntüsü olmaktan öteye gitmemektedir. Özgün modelleri ise sadece özel müşterilere sipariş olarak üretilmektedir. Firmalar geçmişten gelen müşterilerini kaybetme riskinden dolayı geliştirdikleri tarzdan vazgeçmeden ve ürün çeşitliliğinde düzeni bozmandan işlerine devam etme prensiplerinin olduğunu belirtmektedir (Akkök 2009; Şentürk 2009). Oymacılık sanatında yenilik, yaratıcılık ve özgünlüğe sonuna kadar yer olduğu söylenece de bu yeniliklerin belli sınırlar dâhilinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tüketicinin kültür ekonomisindeki yeri değerlendirdiğinde Adorno'nun tespitleri doğrulanmaktadır. Ankaralı oymacılar imalatçılara ellerinde motiflerin daha güzel yapılabileceğini söylediklerinde müşteri böyle alıyor, müşteri anlamıyor tepkileriyle karşılaştıklarını belirtmektedir. Pek çok kişi piyasadaki ürünleri belirleyenin müşteri olmadığını, bu konularda müşterinin bilinçsiz olduğunu ve piyasada ne görüyorsa onu aldığını belirtmiştir. Bu noktada müşterilerin seçici ve etkinliğinin kendisine sunulanlar arasından seçim yapmak şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Ancak müşterinin bilinçsiz ve pasif bir konumda olduğu söylenemez. Müşteri kendinse sunulanı detaylı olarak irdelemeksizin alsa da memnun kalmadığı ürün ve hizmet karşısında uzun vadede bir bilinçlenme sürecini yaşamaktadır.

Adorno'nun kültürün ekonomik boyutuyla ilgili olumsuz değerlendirmelerinin yanında günümüzde daha çok kültür ekonomisi olarak anılan kültür endüstrileri olumsuz anlamlarından sıyrılıp olumlu çağrışımlara ve imajlara sahip olmaya başlamıştır.

Yukarıda söz edilen yönlerinin yanı sıra oymacılık sanatı ürünlerinin kültürel ekonomik açıdan farklı olumlu yönleri de bulunmaktadır. Başta ülke ekonomisine katkı sağlaması ve pek çok insana geçim kaynağı olmasının yanı sıra, oymacılık sanatı ürünlerinin kültür ekonomisi açısından üretici- satıcı ve tüketici zincirinde farklı kültürel dinamiklerin devreye girdiği canlı bir süreç olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Oymacılık Sanatı Ürünlerinin İcracı Açısından Kültürel Ekonomik Değeri

İcracılar için oymacılık hem estetik duygularını dışa vurmalarını sağlayan bir sanat, hem de geçimlerini sağladıkları bir meslek olarak iki boyutlu değerlendirilmektedir. Öncelikli amaç ne ortaya sadece bir sanat eseri koymak ne de sadece geçimi sağlamaktır. Ancak değişen yaşam koşulları ve ekonomik sıkıntılar bu iki unsurdan ikincisini öncelikli hale getirmiştir.

Ustaların kazançları doğrultusunda sanat ve ekonominin birbirlerini etkiledikleri görülmektedir. Mesleğin altın çağı olarak değerlendirilen yıllarda hem kazanç yüksek olmuş, hem de sanatsal değeri yüksek olan eserler ortaya koyulmuştur. Günümüzde tarzları ve ortaya koydukları sanatla fark yaratan firmaların maddi kazançlarının da yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Günümüzde ustalar yaptıkları işin karşılığında cüzi miktarda para kazanmaktadır. Pek çok ustanın ücretini alamadığı ya da aylar sonra aldığı da bilinmektedir. Bu durum ustaların moral ve motivasyonunu olumsuz yönde etkilediğinden yaptıkları işten zevk almamalarına ve eserlerin de bundan olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır:

“ İşin devamı olduğu zaman hem işi keyifli yaparım, hem moralim yerine gelir hem sanatsal boyutun zekan açılır. Ama şimdi dar bi zekayla acaba para verecek mi vermeyecek mi, şunu çizirken bile bu adam üç kağatçı mıdır, nasıldır? Ama o adam temizse sağlamsa öyle bi çizersin ki ya nasıl olsa cumartesi elime şu kadar para girecek, ben daha çok gayret edersem daha çok girer. Böyle. Bir aydır cebime para girmiyor.” (Alkanat 2009)

Maddi kaygıların sanatta tatmin olmayı da engellediği görülmektedir. Maddi kaygılardan uzak olarak yarınını düşünmeden çalışmak ve eserlerine değer verilip beğenildiğini bilmek sanatçı olarak oymacıları tatmin etmektedir.

İşçiliğin maliyeti yükseltilmesinden dolayı basit oyma modellerinin tercih edilmesi oymacıların sanatlarını etkileyen diğer bir unsurdur. Kapasitesinin daha altında işler yapmak durumunda kalan ustalar icra ettikleri sanatta köreldiklerini düşünmektedir.

Geçimini sanatından sağlayamayacak noktada olan ustaların kalifiyesiz eleman statüsünde yapılabilecek işlere yöneldikleri görülmektedir. Bu durum sanat ile ekonomi arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ekonomik bozuk olduğu yerde sanatın, sanatın olmadığı yerde de ekonominin bozulduğu görülmektedir.

Oymacılık Sanatı Ürünlerinin Satıcı Açısından Kültürel Ekonomik Değeri

Oyma ürünlerin satışını gerçekleştiren satıcılar için de ürünler kültürel ekonomik değer taşımaktadır. Satılan ürün sıradan bir ürün değil bir el sanatı ürünüdür. Bu nedenle ürünler, geçimi sağlayan ticari ürünler olmanın yanı sıra anlam yüklenen esarlere dönüşmektedir.

Kahramanmaraş'ta ürünlerin pazarlanası aşamasında çalışanların geneli oyma yapmayı az çok bilmektedir. Bazıları önceleri oymacılık yapmış ancak işlerin büyümesi sebebiyle oyma yapmayı bırakıp satış işlerinden sorumlu olmuşlardır. Müşteriyi ikna etme konusunda oymacılık deneyimleri etkili olmaktadır. Bu noktada satıcıların esas amacı ürünü satmak olsa da sanata uzak olmadıkları ve sanattan anladıkları görülmektedir.

Oyma ürünleri satan satıcıların tıpkı oymacılar da olduğu gibi meslekleriyle ilgili çeşitli çekinceleri, inançları, görüşleri, talepleri bulunmaktadır. Oymalı ürünlerin satışı aşamasında yer alan Kahramanmaraşlı esnafların satmaktan çekindikleri ürünlerin başında tavla gelmektedir. Bazı kişiler tavla satmakta dini açıdan sakınca görürken, bazı kişiler ticarete çekince diye bir şeyin olmaması gerektiğini düşünmektedir. Haç, hayvan motifi ve buda motifli kutular gibi İslam dininden başka dinlerle ilgili olduğu düşünülen ürünlerin de satılmasına kuşkuyla bakanlar bulunmaktadır.

Ankara Siteler'de oymalı mobilya ve aksesuarın satışlarını yapan dükkân sahipleri, müşterinin talep ettiği hiçbir şeyi yapmakta çekince duymamaktadır.

Satmakta sakınca gördükleri ürünlerin yanında, bazı esnafların kredi kartı ve bankadan kredi çekmekten faize girdiği düşüncesiyle çekindikleri görülmektedir. Kredi kartı ile alış verişe dini sebeplerin dışındaki sebeplerle de sıcak bakılmadığı görülmektedir. Satılan ürünler el sanatı ürünleri olduğundan, kredi kartı taksitlendirmesinden ve bankanın aldığı komisyon ücretinden zarar edildiği, bu nedenle kredi kartın imkânının tercih edilmediği belirtilmektedir (Kara 2009).

Ankara Siteler'de oymalı mobilya ve aksesuarın satışlarını yapan dükkân sahipleri, müşterinin talep ettiği hiçbir şeyi yapmakta çekince duymamaktadır. Bu mağazaların kredi kartı imkânları bulunmakta ve bunda ticari ya da dini açıdan sakınca görmemektedirler.

Oymacılık Sanatı Ürünlerinin Müşteri Açısından Kültürel Ekonomik Değeri

Oyma ürünlerin müşteri açısından kültürel ekonomik bir değeri bulunmaktadır. Ürünlerin el işi olması, otantik, gösterişli olması, güzel görünmesi, az bulunur olması, oymanın eskiden beri süregelen bir gelenek olması, modasının hiç geçmeyecek olması, doğadan gelen bir madde olan ağaçtan yapılması, evi asil, zengin göstermesi, Kahramanmaraş'a özgü olması tercih sebeplerindendir. Tüm sebepler içerisinde oymalı ürünlerin tercih edilmesinde en çok öne çıkan sebep ürünlerin el emeği, göz nuru olmasıdır (Bozkök 2009; Küçükönder 2009; Karabulut 2009; Akçay 2009 a; Akçay 2009 b) Tüm sebepler içerisinde oymalı ürünlerin tercih edilmesinde en çok öne çıkan sebep ürünlerin el emeği, göz nuru olmasıdır. Kaynak kişilerden bazıları emeğin önemini şöyle açıklamaktadır:

"El sanatlarına düşkünüm. Emek verilerek yapılan, yıllarca günümüze kadar taşınan, motifler, desenler, insan yaratıcılığıyla oluşmuş her obje çok değerli diye düşünüyorum. .. Ne kadar yaygın, ne kadar kullanılıyor bilmiyorum ama eskiden beri kapılarda, ağacın kullanılabildiği her yerde, oymacılığın yapıldığını, Türk sanatlarında var olduğunu biliyorum. (Kahraman 2009)

"Şimdi el işlemeciliği, tarihimizde, Anadolu'dan Ahmet Yesevi dervişlerinden gelen bir kültür var bizde. Ahilik kültürü var, bunları gözleriyle oyuyorlar. Bunların her bir oymasının da bir manası var, bu bizim için önemli yani... Aynı bir güzellik var, yani el oymasında insanlar yavaş yavaş uğraşılıyor bir de orda işçilik daha yüksek, daha kaliteli gözle görülüyor buradaki işçilik daha güzel hissetmek mümkün. Burda ben her bir odaya girdiğimde tarihten bir duyguyu yaşamak istiyorum." (Karabulut 2009)

El emeğinin yanında ürünlerin fabrikasyon ürünlerde olduğu gibi standart olmaması ve hiçbirinin diğeriyle aynı olmaması da müşteriler için önem taşımaktadır.

Oyma ürünleri tercih eden müşterilerin genelinin hayvan motifli ürünlere sıcak bakmadığı görülmektedir. Müşterilerin bu görüşlerinde oymacılar da olduğu gibi İslam dininin etkisi görülmektedir. Üzerinde hayvan motifi olan bir eşyanın olduğu yerde namazın kılınmayacağı düşüncesinden dolayı bazı müşterilerin bu ürünleri tercih etmediği görülmektedir. Genel olarak müşteri talebinin olmamasından dolayı piyasaya sayıca fazla sürülen hayvan motifli ürün bulunmamaktadır. Bu ürünler sipariş üzerine sınırlı sayıda yapılmaktadır ve en çok yurt dışına göndermek için yahut turistik bölgedeki turistler için yapılmaktadır (Gülkara 2009; Toprakkale 2009; Karpuz 2009).

Müşterilerin tercihlerinde ürünlerin sanatsal ve kültürel değere sahip oluşunun etkisinden söz etmek mümkünse de ürünlerin ekonomik değeri de tercihi belirleyen önemli bir faktör olarak görülmektedir. El sanatına değer veren ve ürünün fiyatını düşünmeksizin bin liralık sandıkları da alanların olduğu belirtilse de müşterilerin genelinin ucuz üründen yana olduğu dile getirilmektedir (Erdem 2009).

Kimi zaman müşteriler bir ürünü çok beğenmiş olsalar da bütçeleri için uygun olmadığı için ürünü alamamaktadır. Ürünün el işçiliği olması maliyeti yükselten bir unsur olarak gösterilmekte ve ekonomik değerini arttırmaktadır.

Oyma ürünleri tercih eden kitlenin yanı sıra bu ürünleri tercih etmeyen ve gereksiz gören bir kitle de bulunmaktadır. El sanatı ürünlerini gereksiz gören kitlenin ve satıcıların bu sebeple birbirlerini ötekileştirdiği görülmektedir.

Ürünleri tercih etmeyen müşteri kitlesi satıcılara göre sanattan anlamamaktadır. Küçük bir gruba göre oymalı ürünler bir sanat eseri iken, daha geniş bir kitleye göre tahtadan ibarettir.

Oymalı ürünleri tahta olarak tanımlayan müşterilerin yanı sıra bazı satıcıların da oymalı ürünlerin dışındaki modern ürünleri bu şekilde tanımladıkları görülmektedir. Bazı müşterilerin modern mobilyaya hayranlıkla baktıklarını anlatan Fuat Odabaşı, bu tercihlerinden dolayı hem modern mobilyaları hem de müşteri kitlesini eleştirmektedir.

“50 santim yüksekliğinde dört tahtayı bi araya getirmiş, iki de raylı kapak tapmış tıngır tıngır at arabası gibi, iki dene senin gibi genç dikiliyo başına, üç saat bakıyo ona. Dolanıyor bakıyor üç saat. Üç tane de takım koymuş, ilerde ciddi söylüyom bak, şu kadar yükseklikte büfe, şöyle sehpa, bedava versen eve götürmem. Abidik gübidik de koltuk yapmışlar, iki dene genç göbeğe möbeğe açık, afedersin gızın, bi o tarafa gidiyor bakıyor, bi bu tarafa gidiyor bakıyor. Zaten sunta lakeye boyamış sunta.” (Odabaşı 2009)

Satıcıların tabiriyle sanattan anlamayan bir kitlenin yanı sıra, el emeğine ve sanata değer veren bir kitle de bulunmaktadır. Bu kişiler ise oymanın hiçbir anlam ifade etmediği kişilerin aksine sanata değer biçmemektedir.

Özellikle gençlerin oymalı klasik mobilyayı tercih etmemesinin önde gelen nedenleri ekonominin yanı sıra oymalı mobilyaları kaba bulmaları ve yaşlı işi olarak görmeleridir. Gençler klasik mobilyayı “yaşlı işi”, “köylü işi”, “ebemden kalma” gibi tabirlerle nitelendirmelerinden ve oymalı mobilyaların büyük ve gösterişli olmasından dolayı gençlerin “Daha bunları alan var mı, sarayımız mı olacak” (Şentürk 2009) şeklindeki yorumlarından satıcıların son derece rahatsız olduğu görülmektedir:

“Oymalı takım gördüğü zaman bu anne baba takımı, babannenin takımı bu diyo böyle tabirler kullanıyorlar. Ben hiç hoşlanmıyorum da, sanat nedir bilmiyor, gösteriş nedir bilmiyorlar, eski Osmanlı zamanında yapılanları gitsinler görsünler. O Ayasofya’daki, Dolmabahçe’deki, Fatih Camii’ndeki o sanatları görsünler. Onlardan esinlenilmiş yapılmış ürünler ama, o ruh yok hanfendi, o ruh olmayınca da bu sanat nedir oyma nedir, o ruhu göremiyorum ben gençlerde.” (Gökkaya 2009)

Özellikle oymalı mobilyaya karşı gençlerin olumsuz bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Buna rağmen oymalı ürünleri ve özellikle de mobilyayı beğenen gençlerin de olduğu görülmektedir. Daha çok ülkemizin doğu bölgesindeki illerinde bulunan gençlerin oymalı ürünlere rağbet ettiği belirtilmektedir (Sekü 2009).

Satıcıların çoğu müşterilerin piyasayı belirlemekte etkisinin olmadığını ve müşterilerin neyi görürse onu aldığını belirtmektedir. Özellikle motiflerde müşterinin belirleyiciliği sadece hayvan ve insan, haç motifi olmaması yönündedir. Ancak bunlar dışında motiflerin belirlenmesinde etkilerinin olmadığı düşünülmektedir.

Geleneksel Alışveriş Teknikleri

Müşterini ve satıcının yer aldığı alış verişin başlı başına bir folklor icrası olarak değerlendirilmesi mümkündür. Alış veriş hem satıcının hem de müşterinin kullandığı geleneksel yöntemlerle gerçekleşmekte, taraflar bu şekilde birbirlerini ürünü almaya ya da istedikleri fiyata razı etmeye uğraşmaktadır. Satıcıların müşteriye ürünü almaya ikna etmede kullandıkları belli başlı satış teknikleri şunlardır:

Ürünler müşteriye beğendirmek ve satmak için kullanılan satış tekniklerinin başında müşterinin ne istediğini bilmek gelmektedir. Müşteriyi tanımanın ve ne istediğini anlamının önemli olduğunu söyleyen kaynak kişiler her bölgeden müşterinin farklı talepleri olduğunu belirtmektedir (Bayraktar 2009; Karpuz 2009).

“Müşterinin ne istediğini bilmek lazım. Maraş’ta satacağın malla, Ankara’ya satacağın mal çok farklıdır. Maraş’ta sattığın malı Ankara’da yarı fiyatına versen satamazsın. Maraş’tan gelen bir müşterimiz ağacın doğal rengini ister, Ankara’dan gelen müşterimiz ağacın eskitme rengini ve üzerine boya katılmış rengini ister. İstanbul’dan gelen müşteri mat vernik ister, bunu bilerseniz satarsınız”(Karpuz 2009)

Müşteriyi doğru ürüne yönlendirdikten sonra satış tekniğinde ilk sırayı ürünün bir el sanatı eseri olduğunun anlatılması ve bu el sanatıyla ilgili genel bilgilerin verilmesi almaktadır. Bu bağlamda oymalı ürünleri satan kişiler, oymacılık sanatını genel olarak tanıttıklarını ifade etmektedirler. Oymacılığın geçmişinin Selçuklulara kadar dayandığını, Selçukludan Osmanlıya Osmanlıdan da günümüze geldiğini, Kahramanmaraş’ta oymacılık sanatının bildiği kadarıyla iki üç yüzyıllık geçmişi olduğunu anlattıklarını belirtmektedirler. Kullanılan ağaçla ilgili de bilgiler verdiklerini söyleyen satıcılar özellikle malzeme olarak ağacın sağlamlığından bahsettiklerini belirtmektedirler. Sattıkları ürün ceviz ağacından ise cevizin 20-30 senede kereste için hazır hale geldiğinden, cevizin belirli zamanlarda gördüklerinin fotoğrafını çektiğinden söz etmektedirler. Oymaların yapılarıyla ilgili olarak da mümkün mertebe oymaların makine kullanılmadan yapıldığından bahsettiklerini belirtmektedirler (Bayraktar 2009; Kara 2009; Erdem 2009; Karpuz 2009; Akkök 2009 c; Gökkaya 2009; Odabaşı 2009; Deva 2009; Yüksel 2009). Oymalı ürünlere ve sandıklara çok uzak olan ve bu konuda hiçbir fikri olmayan müşterilere Kahramanmaraş’ta evlenen her genç kızın çeyiz sandığı olduğundan da bahsedilmektedir (Kara 2009 a).

Oymacılığın geçmişinin Selçuklulara dayandığının belirtmesi geçmişten güç alarak sanatı yücelterek müşteriye etkile yöntemi olarak değerlendirilebilir.

Ürünlerin emek verilerek yapıldığının belirtilmesi kullanılan satış tekniklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ürünlerin yapıldığı sürenin müşteriye söylenmesinin müşteri üzerinde büyük etki yaratmaktadır. “Bu usta bunu yirmi günde yapmış” şeklinde müşteriye bir açıklama yapıldığında müşterinin kendisinin bir hesap yaparak ürünü pahalı görmemeye başladığı söylenmektedir (Bayraktar 2009).

“Ballandıra ballandıra anlatma” tabiriyle ifade edilen ürünün övülmesi ve bazı özelliklerinin abartılması hatta bazı yalanların söylenmesi yöntemi satıcılar tarafından kullanılan satış tekniklerindendir. Ürünün övülmesinde özellikle sağlamlığı ve kalitesine

vurgu yapılmaktadır. “Çok mükemmel işçilik, çok seçmedir, zirvedeki ustanın ürünüdür” (Pabuççu 2009) sözleriyle övüldüğü görülmektedir.

Kaynak kişilerin ifadelerine göre müşteri abartıyı sevmektedir. Abartılmadığı sürece müşterinin ikna edilemediğini dile getirilmektedir. Özellikle el emeği olan ürünlerin ne denli zahmetli olduğunun anlatılmasından müşterilerin çok etkilendiği görülmektedir. Kahramanmaraşlı ustaların arasında geçen Mustafa Toprakkele adlı kaynak kişinin anlattığı şu konuşma dikkat çekicidir:

“Bi ustamızdan duydum ben bunu geçenlerde, espri gibi geçmişti. Bunların hangi aşamalarda yapıldığını siz müşterinize şu şekilde anlatın dediler. İşte biz bu ağacı dağdan kesiyoruz, sırtımızda taşıyoruz, taşırken de sırtımızda yara oluyo, bunu burada yapıyoruz vs. üç ayda da yapıyoruz, bu aşamalardan sonra da tezgaha geliyo diye ballandıra ballandıra anlatın diye söz konusu olmuştu siz söyleyince aklıma geldi. Bu bir espri, halkın duygusallıktan anladığını ifade eden bir şey.” (Toprakkele 2009)

Alış veriş anında müşteride bu zahmetlerden ötürü bir acıma duygusu oluşturulmakta, bu duygusallıkla müşteri ürünlere daha sıcak bakmaktadır. Böylelikle ürünleri satmak için müşteri etki altına alınmaya başlanmış olur.

Pazarlama aşamasında çalışan bazı kişilere göre yalan olmazsa ürünler satılamaz. Kahramanmaraş’ta müşteriye söylenen yalanlar arasında ürünün oymaların bazı bölümlerinde makine kullanılmasına rağmen tamamen el oyması olduğunun söylenmesi, beş- on günde yapılmış ürünün bir ayda yapıldığının söylenmesi, kullanılan ağacın aslında cevizin dalından olmasına rağmen gövdesinden olduğu gibi yalanlar gelmektedir (Erdem 2009; Pabuççu 2009; Bayraktar 2009). Ahmet Akkök adlı kaynak kişi çeşitli konularda şu şekilde yalanlar duyduğunu anlatmaktadır:

“Bunun üstünde kaliteli iş bulamazsınız, bunu yapan usta Maraş’ta bi tane diyenleri duydum. Direkt bize çalışıyo diyeni duydum. Özel ustamız diyeni duymum, oysa öyle değil. Usta ürünü yapıyo isteyene satıyo. Yan komşusuna gitse aynı ürünü bulabilecek müşteri. Bu konuda kandırmacaya kaçıyo halkımız.” (Akkök 2009)

Abartıya dayanan yalanların yanında bazı satıcılar tarafından ürünün malzemesiyle ilgili daha büyük yalanların söylendiği de görülmektedir. Sandıkta özellikle kavak ağacı kullanıp ceviz rengine boyayarak satanlara, ya da kavak ağacının müşteri tarafından iyi olmadığına bilinmesi sebebiyle “karaağaç” adı altında satılmasına rastlanmaktadır. Ağaç lifleri ve tutkalın basınç ve sıcaklıkla karışımından oluşan bir malzeme olan Mdf’yi dahi ceviz ağacı diye satanların olduğu belirtilmiştir. Siteler’de ise bazı kişiler tarafından polyester dökümden yapılan ve çok ucuza mal edilip sağlık açısından zararlı olan döküm oymalar el oyması olarak satılmakta, müşteri hem ürün el oymasıymış gibi yüksek bir bedel ödemekte hem de ağaç oyma sandığı döküm mobilyasıyla sağlıksız bir ürünü almış olmaktadır. Bu yalanların satış tekniğinden çok müşteriyi kandırmak amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Abartıya dayanan yalanlar hem esnaf hem de oymacılar tarafından doğal karşılanırken bu yalanlar ahlak dışı kabul olarak karşılanmaktadır.

Oymalı ürünü satmak için kullanılan tekniklerden bir diğeri fabrikasyon olan ürünle el oyması olan ürün arasında karşılaştırma yaparak farkı müşteriye anlatma tekniğidir. Özellikle oymayı bilmeyenlere ürünleri anlatmada karşılaştırma yapmanın işi

kolaylaştırdığı söylenmektedir. Bu karşılaştırmada ceviz ve kavak ağacı arasındaki sade işçilikle yoğun işçilik arasındaki farkının anlatıldığı, birinin on beş günde birinin bir ayda yapıldığını müşteriye anlatılmaktadır.

Ürün karşılaştırması sandıkta özellikle Mdf ve makine oyması olan ürünler ile el oyması olan ürünler arasında yapılırken, mobilyada modern mobilya ve klasik mobilyanın özellikle sağlamlık açısından karşılaştırılması şeklinde gerçekleştirilmektedir.

Müşteriyi etkileme yöntemlerinden bir diğeri de referansları kullanmaktır. Daha çok toptan satışlarda devreye giren referanslar sayesinde firmalar yeni müşterilere ulaşabilmektedir (Karpuz 2009 b). Müşteriye kaliteyi anlatmanın zor olduğunu söyleyen satıcılar referanslar yoluyla kendilerini tanıtmak imkânı bulduklarını belirtmektedir. Bunun için müşterilerine yaptıkları işleri referans olarak göstermekte ve kendilerini Kahramanmaraş'ta araştırmalarını tavsiye etmektedirler. Böylelikle kendilerinden emin oldukları fikrini veren satıcılar müşteri haklarında araştırma yapsa da yapmasa da müşterilerine güven vermiş olmaktadır.

Müşterinin gözünde güven oluşturarak ürünlerini satmada teknik olarak kullanılan bir başka yöntem yıllardır bu işi yaptıklarının belirtilmesidir. Böylelikle müşteriye meslekte deneyimli olduğu mesajı verilmektedir. Özellikle mesleği babalarından, dedelerinden devralanlar bu durumu dile getirerek müşterinin dikkatini çekmektedir. Firmaların "1955'ten günümüze nesilden nesile" gibi sloganlarla geçmişe vurgu yaptıkları görülmektedir (Karpuz 2009).

Macigbox, puzzlebox adıyla yabancı turistlere satılan mücevher kutularının satışında kullanılan temel teknik özellikle müşteriye bu kutuyu verip açabilirse bedavaya ürünü vereceklerini söyleyerek ürünü açmalarını istemektir. Şifreli olan bu kutuyu müşteri açmadığında ürün ilgisini çekmektedir. Satan kişi kutuyu el çabukluğuyla açarak müşteriyi etkilemektedir. Bu yöntemin oldukça etkili olduğunu söyleyen kaynak kişiler yabancı turistlere en çok şifreli mücevher kutularını sattıklarını belirtmektedir.

Alış verişin kendisi de bir icra olarak kabul edilirse icrayı etkileyen çok farklı unsurların devreye gireceği ortaya çıkacaktır. Müşteriyi satış için etkileme yöntemleri de o an içinde bulunulan durumsal bağlamın şartlarına göre şekillenmektedir. Kızıyla sandık bakmaya gelen Yüksel Suçatı sandık fiyatlarını pahalı bulduğunda satıcı Fatih Bayraktar, "Kızımıza bu sandık değmez mi? Benim böyle kızım olsun bir milyarlık sandık alırım." diyerek müşteriyi ikna etmeye çalışmıştır. Bayraktar, araştırma kapsamında kendisiyle ve müşterilerle görüşüldükten sonra müşteriye "Ablamız da şahit olsun hem röportaj yapalım hem sandık satalım olmaz mı?"(Bayraktar 2009) sözleriyle, o anda yapılan mülakatları ürünü pazarlamada kullanarak müşteriyi alış verişe ikna etmeye çalışmıştır. Bu örneklerde de görüldüğü gibi alış verişin gerçekleşmesi sırasındaki pek çok farklı durum satıcılar tarafından kullanılabilmekte, bilinen tekniklerin dışında doğaçlama satış teknikleri ortaya çıkabilmektedir.

Satıcıların kullandıkları teknikler gibi müşterilerin de bir ürünü alırken kullandıkları belli teknikleri vardır. Piyasa araştırması yapmak ve ürünü almadan satıcıyla pazarlık etmek müşterilerin genelde kullandıkları teknikler olarak değerlendirilebilir. Müşterilerden Yüksel Suçatı "Bikaç yer gezecek bakacaz. Hangisi ucuz olursa hangisi güzel olursa ordan alcaz. Pazarlık da yapacaz, pazarlıksız mal almayız. Pazarlıksız hiç mal

alınmaz.” (Suçatı 2009 b) sözleriyle piyasa araştırması ve pazarlığın olmazsa olmaz olduğunu belirtmektedir.

Müşteriler beğendikleri bir ürünün daha ucuza başka mağazalarda olup olmadığını iyi bir şekilde araştırmakta, genellikle ilk girdikleri mağazadan ilk seferde alışveriş yapamamaktadırlar. Dönüp dolaşıp ilk gittikleri mağazadan alışveriş yapanlar olsa da büyük bir kesim mutlaka diğer dükkânlardaki ürünleri gördükten sonra kararını vermektedir.

Satıcıların müşterilere bazı konularda yalan söyledikleri gibi bazı müşterilerin de almak istediği ürünü daha ucuza almak için satıcılara yalan söylemektedir. Müşteri almak istediği bir sandığı başka bir dükkânda daha ucuza gördüğünü ancak indirim yaparsa geldiği bu dükkândan almak istediğini belirterek satıcıyı ucuz fiyata ikna etmek istemektedir (Pabuççu 2009).

Pazarlık müşteri ve satıcının birbirini istediği fiyata ikna etmeye çalıştıkları bir eylem olarak ortaya çıkmaktadır. Pazarlığın yaygın olduğunu belirten satıcılar, hemen herkesin ürünü almadan mutlaka pazarlık yaptığını belirtmektedir.

“Söylediğimiz fiyata nerdeyse babam da gelse ailem de gelse pazarlık yapmadan almıyor. 700 milyonluk sandığa 450-500 den fazla vermek isteyen yok. Sen 650 ye düşünüyorsun olurdu olmazdı, neticede 600 civarında satıyoruz.”(Bayraktar 2009)

Bazı satıcılar müşterinin pazarlık alışkanlığını kötü olarak değerlendirirken, bazı satıcılar da pazarlığın müşterinin hakkı olduğunu düşünmektedir. Müşterinin fiyatı çok aşağı çektiğinden dolayı ürünün gerçek fiyatı üzerine pazarlık payı olarak anılan fazladan fiyatları ekleyenler vardır. Bu kişiler ürünün üzerine pazarlık payı eklemeye mecbur olduklarını aksi takdirde zarar ettiklerini belirtmektedir.

Kahramanmaraş’taki dükkân sahipleri müşterinin kendilerini ciddi bir müessese olarak görmediğinden dolayı pazarlık ederek istediği ürünü istediği fiyata alırım zihniyetinde olduğunu bu durumun da kendilerini rahatsız ettiğini belirtmektedir. Kaynak kişiler bu durumun patent alarak ve markalaşarak önüne geçilebileceğini düşünmektedir (Bayraktar 2009 a, Toprakkale 2009). Marka tescili için başvuruda bulunan dükkân sahipleri bulunmaktadır. En küçük üründen en büyüğüne kadar her üründe pazarlık yapıldığı söylenmektedir. Aynı sorun Ankara Siteler’deki küçük mobilya mağazaları için de geçerlidir. Mağaza sahipleri müşterilerin isim yapmış büyük mağazalarda pazarlık yapmazken kendileri gibi küçük mağazalarda uygun fiyata mobilya satmalarına rağmen pazarlık yapıldığını ifade etmektedir.

Alış Verişi Etkileyen Unsurlar

Oymalı ürünlerin alışverişini etkileyen faktörlerin olduğu görülmüştür. Hem kaynak kişilerin verdiği bilgiler hem de hem de canlı alışveriş gözlemleri satıcıların ve müşterilerin kimlikleri ve bazı davranış ve tutumların alışverişini etkilediğini göstermiştir.

Alışverişini etkileyen en önemli unsur tanıdıklıktır. Hem müşteri açısından hem de esnaflar açısından tanıdıklık büyük bir öneme sahiptir. Kahramanmaraş’ta çevresi geniş olanın daha çok kazandığını söylenmektedir.

Mesleği babasından devralan İsmail Kara babasının tanıdıklara hem kaliteli hem ikramlı ürün vermezseniz hakkımı helal etmem vasiyeti üzerine bu konuya ayrıca özen gösterdiğini belirtmektedirler. Satışta bazı tanıdıklarıyla paranın geç verilmesi gibi sıkıntılar yaşasa da “dostla gelen düğün bayram” sözleriyle bunu sorun olarak görmediğini belirtmektedir.

Tanındıklık sadece perakende satışlar da değil toptan satışlarda da önem arz etmektedir. Irak’taki Amerikan askerlerine ürün gönderdiğini belirten Orhan Karpuz aracılara bağlı çalıştıklarını belirtmektedir, bunun sebebini de ikili ilişkilere bağlamaktadır:

“Mesela biz Irak’a ürün satıyoruz, Irak’ta satılan ürünler mesela sen İngilizce bil, paran olsun, satamazsın. Orda kişiler olması lazım, zaten yurt dışı derken orda aracı mesela o şekilde düşünmemek lazım.” (Karpuz 2009)

Tüm bu yönleriyle tanıdıklık ve ikili ilişkilerin satışın gerçekleşmesini yahut gerçekleşmemesini etkileyen önemli faktörlerden biri olduğu görülmektedir.

Alış verişi etkileyen unsurlardan biri de müşterinin girdiği dükkânda samimi bir ortamla karşılaşması ve satıcı tarafından kendisine ilgi gösterilmesidir. Müşterilere genellikle çay ikram edildiği görülmektedir. Müşteriye ikramı olması gereken bir durum olarak değerlendiren Kahramanmaraşlı esnafın konuya ne enli önem verdiklerini belirten şu sözleri dikkat çekicidir:

“Bir müşterin senin dükkânına gelip bir çayını içmiyorsa, o esnaflığı hiç yapma derim.” (Kara 2009)

“İkram müşterinin rızkıdır, ona sunulan ikram dükkâna bereket getirir” (Pabuççu 2009)

Müşteriye alış verişi sırasında bir şeyler ikram etmenin samimi bir ortamın yaratılmasında etkili olduğu görülmektedir. İlginin göstergesi olarak algılanan ikramla müşteri geldiği dükkâna güven duymakta ve alış verişe daha sıcak bakmaktadır. Esnaf açısından ise ikramın müşterinin rızkı olarak görülmesi ahilikteki müşteriye velinimet olarak görme durumunun uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Satışları etkileyen unsurlardan biri de reklam ve internet olanaklarının kullanılmasıdır. Reklam, broşür ve kart sayesinde satıcılar geniş kitlelere ulaşmayı başarmaktadır. Ürünlerin yanı sıra internet sitelerinde oymacıların tarihine, firmanın tarihine dair bilgiler ve oymacılıkla ilgili fotoğraflar da yer almaktadır.

İnternet sitesine giren müşterilerin hepsi alış verişi yapmıyor olsalar bile bunun reklam açısından olumlu getirilerinin olduğu ve satışları arttırdığı belirtilmektedir (Akkök 2009 b; Karpuz 2009; Gülaçtı 2009; Kara 2009; Gökkaya 2009)

Oymacılık sanatı ürünlerinin kültürel ekonomik değeriyle birlikte icrasının sürdürdüyü, eserin ürüne dönüşümünde icracı, satıcı ve müşteri için yüklenen anlam ve değerlerle birlikte var olduğu görülmektedir. Ürünlerin ekonomik değeri ve yeri icrasının dışında başka folklor icralarını da beraberinde getiren canlı bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ADORNO, Theodor W. (2009) *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, (Çev.: Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen), İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKÇAY, Ali (2009 a), 1962 Tokat doğumlu, üniversite mezunu, müşteri ile 28.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- AKÇAY, Süheyla (2009 b), 1965 Tokat doğumlu, lise mezunu, müşteri ile 28.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- AKKÖK, İsmail (2009), 1983 Kahramanmaraş doğumlu, lise mezunu, firma yöneticisi ile 26.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- ALKANAT, Saim (2009), 1967 Yozgat doğumlu, ilkokul mezunu oyma ustası ile 02.09.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- BAYRAKTAR, Fatih (2009), 1970 Kahramanmaraş doğumlu, lise mezunu satıcı ile 28.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- BOZKÖK, Nuran (2009) 1965 Çorum doğumlu, ilkokul mezunu, müşteri ile 28.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- DEVA, Mehmet (2009), 1971 Çorum doğumlu, lise mezunu satıcı ile 18.09.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- ERDEM, Metin (2009), 1971 Kahramanmaraş doğumlu, lise mezunu üretim müdürü/oymacı ile 25.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- GÖKKAYA, Ahmet (2009), 1973 Kırşehir doğumlu, ortaokul mezunu satıcı ile 18.09.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- GÜLAÇTI, Veysele (2009), 1965 Kahramanmaraş doğumlu, ilkokul mezunu firma yöneticisi ile 25.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- GÜLKARA, Remzi (2009), 1957 Kahramanmaraş doğumlu, ilkokul mezunu, oymacı/ firma yöneticisi ile 29.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- KARA, İsmail (2009), 1976 Kahramanmaraş doğumlu, ortaokul mezunu, satıcı ile 28.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- KARABULUT, İrfan (2009), 1974 Sivas doğumlu, üniversite mezunu müşteri ile 28.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- KARPUZ, Orhan (2009), 1985 doğumlu, Kahramanmaraş doğumlu, lise mezunu firma yöneticisi/satıcı ile 01.07.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- KÜÇÜKÖNDER, Yıldız (2009), 1960 Kahramanmaraş doğumlu, ilkokul mezunu, müşteri ile 26.06.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- ODABAŞI, Fuat, 1953, Polatlı, ilkokul. 18.09.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.

- ÖZDEMİR, Nebi (2007), “Kùltür Tüketim İlişkisi ve Kùltür Ekonomisi”, *Tüketici Yazıları I*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi. 223-240.
- ÖZDEMİR, Nebi (2009 b), “Kùltür Ekonomisi ve Endüstrileri ile Kùltürel Miras Yönetimi İlişkisi”, *Milli Folklor*, (84), 73-86.
- PABUÇÇU, Mehmet (2009), 1960 Kahramanmaraş doğumlu, ortaokul mezunu satıcı ile 02.07.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- SCOTT, Alen John (2000), *Cultural Economy of Cities; Essays on the Geography of Image Producing Industries*, SAGE.
- SEKÜ, Ahmet (2009), 1945 Erzurum doğumlu, teknik okul mezunu satıcı ile 18.09.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- ŞAN Mustafa Kemal ve İsmail Hira (2007), “Frankfurt Okulu ve Kùltür Endüstrisi Eleştirisi”, *Sosyoloji Yazıları I Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması*, İstanbul: Kızılelma Yayınları, 281-295.
- ŞENTÜRK, Hacı (2009), 1966 Ankara Polatlı doğumlu, ilkokul mezunu satıcı ile 04.09.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.
- TOPRAKKALE, Mustafa (2009), 1983 Kahramanmaraş doğumlu, üniversite mezunu, şirket yöneticisi ile 02.07.2009 tarihinde gerçekleştirilen görüşmenin ses kaydı ve deşifre metni P.K. arşivindedir.

AŞIK ŞİİRİNDE TİCARİ KAVRAMLAR

Galib SAYILOV*

ÖZET

Makale Azerbaycan aşık şiirinin çeşili motifleri üzerinde kurulmuştur. İçtimai hayatımızın bir çok alanları gibi ticari konular da aşık şiirinde yansıtılmıştır. Bezirgan hayatı, aristokrat- tüccar ilişkileri aşık şiirinde gerçekliğin tasviri için geniş zemin hazırlar. Aşık şiirinde genellikle aşk konusu daha çok işlenmiştir. Bu makalede ise aşık şiirinde kullanılan ticari kavramlar tahlil edilmiştir. Makaleden belli oluyor ki, aşıklar şiirlerinde ekonomi ve ticari ilişkilerden bahs ederek, bu ilişkileri ifade eden kavramlara yeni manalar verir.

Anahtar Kelimeler: aşık, tüccar, sövdeger, Hasta Kasım, şiir, Süleyman mülkü

Aşık şiiri de diğer sanat alanları gibi kendinde dünyanın zengin manzarasını yansıtır. Aşık gerçeği güzellik kategorisiyle vassf eder, onu manalandırır ve insanların manevi dünyasıyla ilişkilendirir. Aşık şiirinde içtimai hayatımızın bir çok alanları gibi ticari konular da işlenmiştir. Bu konular aşık için gerçekliğin tasvirinde yeni yolların açılmasına neden olur. Çünkü ticari konular şiirde tam bir sistem özelliği taşır ve gerçeğe olan ilişkisini farklı bir biçimde anlatmaya yardımcı olur. Burada daha çok ticari görüşler önemlidir. Aşık şiirinde ticari kavramlar aşık şiirinin felsefesine balıdır. Burada para, pazar, alış veriş, tüccar, gelir çıkar ve b. iktisadi terminler sık sık kullanılsada onlar aşık şiirine özel özellik kazanırlar. Aşık iktisadi ve ticari ilişkilerden yararlanır ve bu ilişkileri anlatan kavramlara yeni anlamlar kazandırır. Aşık şiirinde sürekli gözlemlediğimiz “bezirgan”, “sövdeger”, “tüccar” ve b. ticaretin subjesi olarak görünse de aslında manevi tekamülü gösterir. Şiirde bu türlü unsurların yer alması profan değerlerden uzaklaşmak için manevi tebeddülünün başladığını gösterir. Böyle manevi hayat insanı sakral sferaya yöneltilir, şiirdeki kullanım şekilleri ise iyiliyi, güzelliği veb. gibi gerçek didaktik ideaların anlatılmasına yönelir. Aşık şiirinde dünyanın başarısını ifade eden araçlar onun faniliğine ve ebediliğine hizmet eder. Bunun için en çok kullanılan ifade “Süleyman mülkü”dür. XVIII yüzyılda yaşamış Azerbaycan aşığı Hasta Kasım`ın hayatında bu motif dikkat çeker:

Gel bir senden haber alım,
Süleymandan kalan dünya.
Ezeli gül gibi açıb,
Ahırında solan dünya (Hasta Kasım).

* Dr., AMEA Folklor Enstitüsü

Bu ve bunun gibi onlarla farklı biçimlerde kullanılan basit halk felsefesi dünyanın ebediliyi düşüncesini, maddiyata bağlılığın anlamsızlığı fikrini kuvvetlendirir. Bunun için de aşık şiirinde “esnaf” anlamına gelen “bezirgan”ı bir iş adamı ve ya tüccardan çok daha geniş bir anlamda kullanmıştır. Bu anlam aracılığıyla bu dünyanın ticari ilişkilerinin tümü düşünülmüş ve genelleştirilmiştir:

Hasta Kasım günü geçmiş kocadı,
Gelen bezirgandı, geden hocadı,
Serv ağacı her ağacdı ucadı,
Esli kıtdı, budağında bar olmaz.

İnsan doğulur ve pazar ilişkilerin katılımcısı olur. Bu anlamda o, bu dünyanın gerçekleriyle yaşayan “bezirgan”dır. İnsan bu dünyadan gidince artık bu dünyanı öğrenmiş hoca olur.

Diğer bir şiirinde de aşık bezirgan karakterinden anlatmak istediği konuyu pazar ilişkilerinin kontekstinde takdim eder:

Ay ağalar, gelin size söyleyim,
Yalgız daşdan olmaz divar deyerler.
Bezirgansan, aç metahm, hırd eyle,
Ararlar yükündə ne var? — deyerler(167).

Burada aşık pazara benzettiği dünyada insanın amellerine dikkat çekmiştir. Çünkü insan her zaman Hakka doğru gider ve kendi amelleri ile kazandığı yükü taşır. Bu yükün sorulduğu bir makam var ve bu makama hazırlıklı olmak gerekir. Şiirde de bu gerçeklik üzerinde durulmuştur.

Gurbani'nin şiirinde can ve mal pareliliğini görüyoruz. Bu da eski dönemlerin kültürlerini kendinde yansıtmıştır.

Okuyur bülbüller, budu geldi yaz,
Gurbaninin canı yolunda niyaz,
Serim sadağadı, üzüm payendaz,
Candan geyri yohdu bir mateh benim!(77).

Mal-mülk ve ahça ilişkileri aşağıdaki şiirde anlatılmıştır:

Malü-mülkü verib ahça aldılar,
İlgarı verdiler, buhça aldılar,
Bağı terk etdiler, bağça aldılar,
Perişan goydular bağı, getdiler(184).

Burada mal mülk ilişkileri doğal iktisadi ilişkilerin bedii motiflenmesi gibi kendini gösterir. Burada doğal iktisadi ilişkiden paranın mevcut olduğu iktisadi ilişkilere geçit gibi değerlendirilir.

Aşık şiirinde mal mülkün teminatının cömertlik olduğunu gösterir:

Hasta Kasım, düşünmeyin bihuşdu,
Benadam dediğin yuvasız kuşdu
Sehasız dövetin ahırı puçdu,
Ye malm, dehandada ele, insan!(247).

Âşık tüm hayatıyla maddiyata karşıdır. Onun içinde maddiyata bağlılığı eleştirmiştir:

Hasta Kasım gam elinden mest ola,
Ehli-derviş hırhasmda pust ola,
Bir adam ki, lokma ile dost ola,
Olar yağış ilâ kar aşnalığı.(236).

Âşık şiirinde söylediği ticari ilişkilere göre kazanç helal olmalıdır. Özellikle de işe konulan sermayenin temiz helal olması gerekir:

Hay ile küy ile gelen vay ile geder
Haram maya yağın düşer derbeder
Her kes ekdiyinin barını derer
Ednanın, hainin izi de kalmaz(62).

Bir çok şiirlerde ticari konular genellikle eleştirilir:

Her cüre hengagmâ ticaretdedir
Cib kesen ellamâ ticaretdedir
Ağ papag üllame ticaretdedir
Kasıbın başına kemend atırlar.

Şunu da belirtelim ki, “naşı tüccar” anlayışı aşık şiirinde olumsuz anlamda kullanılır:

Hegigeti duymaz her gelbi gara
Güneş nuru hara, yarasa hara
Söz metahın açma naşı tüccara
Haniş, bilmez geylü-galda kalarsan (59)

Âşık “pazarda satmak” deyimini kullanır ve onu dini mazmunla beraber sosyal mana ile de zenginleştirir:

Böhtan deme, böhtan tutar adamı,
Gul eyler, bazarda satar adamı.
Cehennem odundan beter adamı,
Yoksulluk yandırır kül eyler-eyler.

Âşık şiirinde ticari kavramlar sadece mekaniki anlamda kullanılmaz.

Onlar büyük bir didaktik anlam taşır ve dolaylı analımla da ahlaki manevi değerleri oradan geçirir.

Hasta Kasım deyer sözün bu başdan,
Pay umma gohumdan, yaddan, qardaşdan,
Özün emek çeksen, su çıkar daşdan,
Erider dağlan yol eyler-eyler(175).

Âşık insanı ruhlandırır ve âşık şiirindeki gerçekler insanın kendisine inanmasına yardım eder.

Böylelikle, âşık şiirindeki ticari kavramların kullanılması araştırmalardan şöyle bir kanaata geldik ki, burada kavramlar çok kullanılır ve daha geniş alanı kapsar.

Ticaret ile ilgili bir çok kavramlar motiflenmiş ve yeni anlamlar kazanmıştır. Ama bu kavramların ticari anlamı da korunmuştur. Âşık onları kullandığı zaman kendi sanat dünyasına uygun motifler oluşturur. Bu zaman artık o mal mülkü, para pul, pazar, alış veriş veb. gibi ticari kavramlar insan ve dünya ilişkilerinin felsefi biçimi gibi bakar. Bu anlayışların bir kısmı dildeki yerlerini belirler.

Âşık şiirinde kullanılan ticari kavramlar doğal ticaret ilişkilerini yansıtır. Aksine burada ticaret insanla dünya arasında, maddi ile manevi arasında oluşur ve Vahdet felsefesinin prensiplerinde bağlı olur. Böyle örneklerde ticaret kavramları var devletin, mal mülkün anlamsızlığını göstermek için kullanılır.

Âşık şiirinde ticaret kavramalarının harfi manada kullanılmasına sık sık karşılaşıyoruz.

Dönemden ve durumdan kaynaklanmayarak ticaret ve ticari kavramlar eleştirilmiştir. Bu da sosyal konularla ilgili olarak günümüzde dönemin gerçeklerine uygun olarak oluşur.

ƏDƏBİYYAT

1. Efendiyev P., Azərbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Bakü, 1992.
2. Paşayev S., XIX asr Azərbaycan Aşık Yaradıcılığı, Bakü, 1990.
3. Hekimov M., Orta Asr Aşık Yaradıcılığı, Bakü, 1987.
4. Efendiyev O., Aşık Poeziyasının Estetik Problemləri, Bakü, 1964.
5. Nebiyev A., Azərbaycan Halk Edebiyatı, Bakü, 2009.
6. Nebiyev A., Azərbaycan Aşık Mektebləri, Bakü, 2008.
7. Sayılov G., Hanış, Hakk ile ol, Hakk Yerini Tapar, Bakü, 2009.
8. Sayılov G., Aşıklar Atası Bilal, Bakü, 2011.

ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜNDE ÖLÇÜ TARTI VE HESAP KAVRAMLARI

S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU*

ÖZET

Şanlıurfa halk kültüründe, geçmişte ve günümüzde geçerli resmi ölçü, tartı ve hesap kavramlarının yanında, değerlerini ancak kullanan halkın bildiği bir takım ölçü, tartı ve hesap kavramları da yer almaktadır. Bu kavramlar gündelik hayatta ve iktisadi hayatta geçmişte kullanılmış olup bugün ise bir kısmı kullanılmaktadır.

“Güneydoğu Anadolu Projesi”ne bağlı olarak son yıllarda Şanlıurfa’da göç ile oluşan nüfus artışı, kültürel değişim sürecini hızlandırmıştır. Kültürel değişim ve etkileşim sürecinde halk kültürüne ait konuların araştırılıp, bilinmesi ve geleceğe aktarılması gerekmektedir.

Halk kültüründe ölçü tartı ve hesap kavramları, geleneksel toplumda insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta olup uzun yıllardan beri kullanılmaktadır.

Bu kavramların bazıları deyim, atasözü, mani ve türkülerimizde de yer almıştır.

“Harmanlar kilelendi

Timinler silelendi

Sen benden ayrılalı

Benzime kül elendi” manisinde olduğu gibi.

Kile: 8 Timin, 80 okka. (1 kile buğday Urfa’da 184 kg, arpa 152 kilogramdır.)

Sile: Ağzı ağzına, dopdolu.

Timin: Urfa’da 1 timin buğday 23 kg, arpa 19 kilogramdır.

Şanlıurfa halk kültüründen derlenen ölçü tartı ve hesap kavramlarını; “genel”, “miktar”, “uzunluk-yükseklik”, “alan”, “ağırlık”, “zaman” gibi bölümlere ayırmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, ölçü tartı, hesap, kile, batman

GİRİŞ

Yerleşim merkezi olarak günümüzden 12.000 yıl önceye uzanan bir tarihe sahip olan Şanlıurfa, halk kültürü yönünden de zengin bir hazineye sahiptir. Şanlıurfa halk kültürü üzerine yapılacak araştırma ve derlemeler, geçmişe yönelik ayrıntılı bilgiler vereceği gibi, şu andaki kültür hayatımıza da değişik boyutlar getirecektir.

Günümüzde; ahilik, geleneksel müzik, sıra gecesi, halk oyunları, aşıklık geleneği, dağ yatısı, kirvelik, sünnet, evlenme ve düğün adetleri, giyim-kuşam, el sanatları, mutfak kültürü, geleneksel mimari, güvercin-at-keklik gibi hayvanlara olan tutku, halk edebiyatı ürünleri gibi halk kültürü öğeleri Şanlıurfa’da bütün canlılığıyla yaşamaktadır.

* Öğr.Gör., Harran Üniversitesi GAP Bölgesi El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü, sabriharran@hotmail.com

“Güneydoğu Anadolu Projesi”ne bağlı olarak son yıllarda Şanlıurfa'daki nüfus artışıyla oluşan yeni sosyal yapı, kültürel değişim sürecini hızlandırmıştır. Kültürel değişim ve etkileşim süreci yaşanırken halk kültürüne ait birçok konunun araştırılıp bilinmesi, geleceğe aktarılması ve bu değerlerin yaşatılması çalışmalarına önem vermek gerekmektedir.

Halk kültüründe ölçü tartı ve hesap kavramları, geleneksel toplumda insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta olup uzun yıllardan beri kullanılmaktadır. Çağımızda; radyo, televizyon, internet gibi iletişim araçlarının uluslar arası bilgi alışverişinde kullanılır olması, şehirler ve ülkeler arası insan gidiş-gelişlerinin artmış olması, sürekli olarak yeni teknolojik araç ve gereçlerin yaşamımıza girmiş olması, konuştuğumuz dil ve bu dilin kavramları üzerinde zamanla bazı değişimleri kaçınılmaz kılmaktadır. Bu sebeple ölçü, tartı ve hesap kavramları da zamana uygun olarak değişiklikler göstermektedir. Halk kültürü olarak ele aldığımızda bu kavramların tarihi süreç içindeki gelişim ve değişimleri önem taşımaktadır.

1908 (H.1313) tarihli *Halep Vilayeti Salnamesi*'nde Urfa merkez kazasında 491.960 dönüm tarla olduğu; Birecik kazasında 233.000 dönüm ekilebilir araziden 17.000 kile buğday, 22.000 kile arpa, 2.000 kile culban, 5.000 kile zeytin, 600 kantar kendir, 40 kantar fıstık üretildiği; Ekilebilir arazinin her bir dönümünde 40 kıyye (52 kg) ile 200 kıyye (260 kg) arasında ürün elde edilebildiği belirtilmektedir. Bu ölçülerden Kıyye (okka): Yaklaşık 1.3 kg ağırlık ölçüsü; Kantar: 44 kıyye (57.2 kg); Kile: 8 semen, 80 okka (104 kg); Batman: 6 okka (7.8 kg); Okka: 400 dirhemdir. 1 ölçek buğday ise 15 kıyyedir. (Bayraktar, 2007, s 188)

Urfa Şer'iyye sicillerinde ölçü birimi olarak nügi, kile, batman, kıyye, dirhem, tava, deste ve sümün birimleri verilmiştir. Sümün 1/8 anlamına gelir. 8 sümün 1 tam, yani 1 kile etmektedir. Walther Hinz, Urfa'da bir kile buğdayın 51.312 kg olduğunu belirtmektedir. Ayrıca 8 amid kilesine denk Osmanlı kilesi vardı. Bu da 102.624 kilograma denkti. Bkz. Hinz, *İslamda Ölçü Sistemleri, Edebiyat Fakültesi Basımevi*, İstanbul 1990. s.51. 1841 senesinden sonra Türkiye'de kile her yerde 20 okkalık buğday ağırlığına denk hale getirildi. 20 okka 25.656 kg buğday, 22.25 kg arpaya denktir. Unda da buğdaydaki gibi 25.656 kg olarak alınmaktadır. Bugün Urfa'da 1 sümün (tımın) buğday 23, arpa 19 kilogramdır. 8 sümün 1 kile, 1 kile buğday 184, arpa 152 kilogramdır. Bu bilgiler Urfa İmam keskin Buğday pazarı C7 Blok No: 2 esnafı Süleyman Koyuncu'dan 28.06.2006 tarihinde alınmıştır. H. 1277 senesine kadar 1 şenbil=48 hokka (1 hokka=1.2828 kg)=61.5744 kg, yine bir şenbil 2.4 istanbul kilesidir. (Bayraktar, 2007, s 233)

Şanlıurfa halk kültüründe, geçmişte ve günümüzde geçerli resmi ölçü, tartı ve hesap birimlerinin yanında, değerlerini ancak kullanan halkın bildiği bir takım ölçü, tartı ve hesap birimleri yer almaktadır. Bu kavramlar halkın gündelik hayatında ve iktisadi hayatında geçmişte kullanılmış olup bir kısmı bugün de kullanılmaktadır.

Osmanlı döneminde uzunluk ölçü birimi olarak arşın; ağırlık ölçüsü olarak okka, batman, dirhem denilen ölçü birimleri kullanılıyordu. Türkiye'de 26 Mart 1931 tarih ve 1782 sayılı kanunla, arşın ölçü birimi kaldırılıp yerine metre sistemi kabul edildi. 1933'ten sonra arşının bütün çeşitleri ortadan kaldırılıp metre sistemine geçildi. Ancak uzun yıllar arşın kullanılmaya devam etti

Şanlıurfa yöresinde tespit edebildiğimiz ölçü-tartı ve hesap kavramlarından önemli bir kısmı halk tarafından, diğer bir kısmı ise resmi ölçü olarak kullanılmıştır. Bugün bu kavramların yerini, çoğu batıdan ve diğer dillerden gelen kavramlar almıştır. Ancak yine de eski kavramların bir kısmı günümüzde yaşamaktadır.

Bu kavramların bazıları eskisi gibi bir birim olarak kullanılmasa bile, bazı deyim, atasözü, mani ve türkülerimizde yerinde durmaktadır.

“Harmanlar **kilelendi**
Timinler silelendi
Sen benden ayrılalı
Benzime kül elendi”

manisinde olduğu gibi.

Ölçü tartı ve hesap kavramlarında Türkçe olanların yanında yabancı dillerden de halkın diline geçmiş birimler vardır. Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden dilimize geçmiş olan kavramlar bazen değişikliğe uğrayarak halk tarafından kullanılmıştır.

Bu çalışmada Şanlıurfa yöresinde kullanılan ölçü, tartı ve hesap kavramlarından derlemeler yapılmıştır. Ayrıca belirtmek isteriz ki Şanlıurfa’da kullanılan bu kavramların bazıları diğer yörelerde de kullanılmaktadır.

Şanlıurfa halk kültüründen derlenen ölçü tartı ve hesap kavramlarını; “genel”, “miktar”, “uzunluk-yükseklik”, “alan”, “ağırlık”, “zaman” gibi bölümlere ayırmak mümkündür. Ancak bu ölçüler bazen kesin ve belli bir birimi vermeyebilir.

Geçmişte ve günümüzde Şanlıurfa halk kültüründe kullanıldığı tespit edilebilen ölçü tartı ve hesap kavramlarından derlediklerimizi anlamlarıyla ve gündelik hayatta kullanıldığı “urfa ağzı” örnek cümlelerle belirtmenin halk bilimi açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

I- ÖLÇÜ, TARTI, MAL NİTELİĞİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Alt baş: Arazinin, bağın, bahçenin yola yakın olan giriş ve çıkışı, aşağı taraf.

Arabbazar: 1- Götürü alış verişi yapmak. Bir nesne için bir fiyat belirleyerek, satıcıya tartmadan ölçmeden “*Bu fiyata verirsen alırım*” diye teklifte bulunmak. Bunun aksini satıcı da teklif edebilir.

Bahalı: Pahalı, paha biçilmez.

Bikiyas: Aynı ölçüde. Birbiri kadar.

Bişgel: Çabuk pişen mercimek, nohut, kuru fasulye gibi şeyler için kullanılır. “*Mercimeğimiz çok bişgeldir.*”

Besli: Büyükçe, iri. “*Çok besli bir koyun.*”

Bösböyyik: Çok büyük, iri yarı.

Cıncıh kimin: Temiz, parlak ve göz alıcı nesnelerin güzelliğini ifade etmek için benzetme. *“Cıncıh kimin bi mal”*

Çırpı: Ağaçlardan, bilhassa üzüm kütüklerinden kesilen ve kurutulan ince dallar. *“Çırpı gibi olmasın”*

Çetele: Bazı esnafın hesap tutmak için üzerine bir şeyle işaret yapılan ağaç dalı, tahta.

Çihın: Ufak bohça. *“Bir çihın olsun.”*

Çizo: Zayıf, sıska, kısa. *“Bu koyun çizo kalmış.”*

Dellallıh: Tellala görevi karşılığı verilen ücret. *“Dellallıhı katarak fiyatını söyle”*

Diş kirası: Bir kimseye fazladan verilen para ya da hediye. *“Malı almış bi de diş kirası istiy”*

Dolam: Defa, çevrilme durumu. Bir nesne üzerine bir tur ip, zincir, tel, sargı, kuşak gibi şeyler sarmak. *“kendirin bağı yirmi dolam, sizin kuyuya yeter mi?”*

Duzlı: Kendi kesesine göre ekonomik olmayan. Pahalı, masraflı. *“Bının fiyatı birez duzlu.”*

Düzayah: İçinde merdiven ya da inilip çıkılacak bölümü olmayan ev. *“Bize bir düzayah ev bul alah”*

‘Ebra: Dara, kabıyla birlikte tartılan bir nesnenin kabının ağırlığı.

Eşkimah: Özelliğini yitirmek, ekşimek. *“Kimse yoğurdım eşki demez.”*

Firdolayı: Çepeçevre.

Hatra: Defa, kez, kere. *“Bu buğday eşekle kaç hatrada daşınır.”*

Hıra: Zayıf, ince, cılız, *“İyi ama bı koyın birez hıra kalmış.”*

Hırhana: Bir sürü, fazla kalabalık. *“Bir hırhana gelmişler ona göre yemek yapmamız lazım.”*

Kabala: Götürü, tartı ve ölçü ile olmayarak, toptan ve kesin olan.

Karar: Ne az ne çok olan, tam ölçü. Ölçülülük. *“Kararında olsun...”*

Kese: Para konulan, ağzı büzülen kese. *“Bir kese altın verdiler, vermedim.”*

Kistas: Mizan, ölçü, manevi değer ve kıymet ölçüsü.

Kurtarmah: Satılacak malın kâr sınırının başlayıp yükseltilerek satılması. *“Bu halı beşyüz liraya kurtarır mı? Kurtarmaz vallahi o fiyete ben almışam.”*

Mangır: Bakır sikke, bir akçenin dörtte biri.

Mehenk: 1- Ölçü, bir şeyin kıymet ve vasfını gösterir olan. 2- Altın ve gümüş ayarını anlamaya mahsus taş. *“Mehengi bozuk...”*

M’eheyter: Muhayyer. İki şeyden birinin seçimi arasında serbest bırakılmış, beğenilirse almak, beğenilmezse geri vermek şartıyla alınan şey. *“Yağımız m’eheyterdir.”*

Metelik: On para olarak değeri olan, ayarı bozuk rayicin yarım kuruşluk parası.

Nakıl: Kere, defa, kez. “Kaç nakıl taşınır bilemem.”

Narh fiyatı: Temel ihtiyaç maddeleri için resmi makamlarca belirlenen ve geçerli olan fiyat. Narh fiyatlarını akçanın değeri, üründen ürüne mahalline göre değişen birim ölçüler, ürün kapasitesi gibi unsurlar belirlemektedir. (Turan, 2005, s.80)

Nisab: Zekat ölçüsü. Üzerine zekat verilmesi farz olan mal miktarı.

Perk: Sert katı. “Perk bir yoğurt.”

Sehim: 1- Hisse bedeli 2- Pay, hisse.

Tay: 1- Yük dengi 2- Dolu küfe 3- Eş, akran. 4- At yavrusu

Taylık: Urfa’da 35-40 kilogramlık üzüm, incir gibi bağcılık ürünlerini taşıma sepeti.

Teze: Taze, bayat olmayan. “Tezesi gelirse bı fiyat olmaz.”

Tirink: Peşin para ile satılan, ya da alınanlar için söylenir.

Toklı: Bir yaşında erkek kuzu.

Üste istemah: Alış verişte fazladan bir şey daha elde etmek; fazladan bir şeyler istemek. “Üste iki torba daha istedi, ben de vermedim.”

Üste vermah: Alış verişte verilen şeye, başka bir şey daha katmak. “Bir deste üste verirse alıram.”

Yarıya vermah. Tarlasını, bağını, bahçesini v.b. kazancın yarısı üzerinden kiralamak.

Zaviye (Zevye): 1- Köşe, 2- Açı ölçü birimi

II- MİKTAR ÖLÇÜSÜ

Ağız: 1- Defa, kez, kere. 2- Yeni doğuran hayvandan ilk günlerde sağılan koyu yapışkan süt. 3- Şive, lehçe. “Bu koyundan günde kaç ağız süt alınır.”

At yükü: Bir atın alacağı miktar. “XVI. Yüzyıldaki vergi kanunnamelerinde Ruha’dan transit geçen mallardan alınan vergilerden, bir at yükü kumaş için 200 akça vergi alınacağı hükme bağlanmaktadır. (Turan, 2005, s.107)

Avıç dolısı: Pek çok, avuç içinin alacağı miktar. “Bir avuç versen yeter”

Baş: İnsan, hayvan, kimi nesnelerin sayımında tane, dilim. “Yirmi baş peynir bize bir hafta yeter”

Binakıl: Bir kere, bir defa, bir kez. “Aldığın odunlar at arabasıyla binakılda gider”

Birez: Biraz. Çok az.

Bire: “bir adedin yerine” anlamında kullanılır. “Buğdamız bı yıl bire kırk geldi.”

Bit kadar: Çok küçük parça, ufacak şey.

Bö'cik kadar: Böcek büyüklüğünde, küçük nesne.

Buhça: Büyük çıkın, uçları bir yere getirilmiş dört köşe bir sargı. *"Bir buhça çeyizlik kumaş aldım."*

Cücik: Palaz, küçük, ufak. *"Cücik kadar..."*

Cürmü: Hacim, büyüklük. *"Cürmü kadar yer tutar"*

Curın: Taştan oyma sabit su kabı, yalak. Urfa'da eski evlerin avlusunda su curunu, üzüm ezilen curun gibi çeşitler bulunmaktadır. *"On curın üzüm ezdik."*

Çeynem: Çok küçük lokma. Ağızda bir defada çiğnenecek kadar. *"Bi çeynem ver dadına bahah"*

Çirtik: Bir üzüm salkımının ayrıldığı küçük kollarından her biri, ufak salkımlar. *"Bir çirtik versene dadına bahah."*

Çömçe: İçi çukur büyük kaşık. *"On çömçe pekmez yeter."*

Çimdik: Tutam, iki parmak ucuyla tutulacak miktar. *"Bir çimdik versey dadına bahsak."*

Çüt: İki adet, çift. *"bu keçenin çütü ne kadar?"*

Dadımlıh: Bir yiyeceğin tadına bakılacak kadar küçük miktar. *"Yeni gelen baldan dadımlıh gönder."*

Dam: Ev veya odanın alabileceği nesne. *"Bir dam dolusu saman aldık."*

Dibek: İçinde bazı şeylerin dövüldüğü çukur kap. *"Bir dibek kahve kaynattım."*

Dip: Taban, alt kısım, derinlik. *"Bekmezin dibinde ne kalmışsa hepsini verim."*

Deleme: 1-Peynir tekerleği. 2-Topaç. *"Kırk deleme peynir göndersey yeter."*

Deste: 1-Aynı cinsten onluk bir küme. 2-Bir tutam, bir kol dolama ot.

Deve dişi: Nar ve sarımsağın tanelerinin abartılarak deve dişine benzetilmesi. *"Bı narın teneleri deve dişi kadar"*

Deve yükü: Odun ve yakacak satanların kullandığı bir ölçü. *"Beş deve yükü biyan (meyan kökü dalları) geldi."* XVI. Yüzyıldaki vergi kanunnamelerinde Ruha'dan transit geçen mallardan alınan vergilerden bir deve yükü kumaş için 300 akça vergi alınacağı hükme bağlanmaktadır. (Turan, 2005, s.107)

Diş: Diş büyüklüğünde nesneler. *"Bir diş kadardı."*

Doyımlıh: Doyacak miktarda yemek. *"Bize tike kebabı için beş kişilik doyumlıh et ver."*

En: En. En büyük. *"Çuvalın en böyiğine doldurıp gönder."*

Ferik: Küçük, taze. *"ferik tavuğun eti lezzetli olur."*

Gülle: Yumurtadan küçük yuvarlak nesne. *“Yengi dünyalarımızın her biri gülle kadar.”*

Halbır: Daire şeklinde, tahta kenarlı tabanı örgülü kabın alabileceği nesne. *“İki halbır saman yeter.”*

Haral: Kıldan dokunmuş 150 kg. kadarlık buğday veya un alan çuval.

Haşa: Büyük çuval. *“İki haşa saman geldi.”*

Hatra: Defa, kez, sefer. *“İki hatra odun gönder.”*

Hurç: Büyük heybe. *“Hurcunu doldur yeter.”*

İçim: Bir defa da içilecek nesne. *“Bir içimlik verde bu sütün dadına bahah.”*

İfah: Ufak, küçük. *“hıttılar İfah olsun.”*

Kazan: Geniş ve çukur, büyüklükleri değişik bakır veya madeni kap. *“Bir kazan pilav için pirinç lazım.”*

Keşköl: Seyyah dervişlerin içerisine su, yemek koydukları sefertası ödevini gören kap. *“Keşkölün alacağı kadar olsun.”*

Kırtık: Ufak parça. *“bir kırtık verdiler”, “Borcunu kırtık kırtık ödedi.”*

Kömesi: Hepsı. *“Kiloyı bırah bı soğanın kömesine ne istiyen?”*

Kucah: Kucaklanacak miktar, *“Bir kucak has (marul) göndermiş para da istemez demiş”*

Külle: Huni biçiminde kağıttan kap. *“Bir külle payamlı şeker yeter.”*

Külek: Tahtadan yapılan, yarım fıçı biçiminde kulplu su kovası, sütün sağıldığı kova. *“Yarım külek süt.”*

Küp: İçine su, yağ gibi sıvı maddeler konulan çeşitli ebatlarda topraktan yapılmış ağzı dar ve karınlı kab. *“Bı sene için bi küp bekmez aldık.”*

Lenger: Büyük, yayvan bakır kap. *“Beş lenger pilav için pirinç lazım.”*

Legen: Kenarlı geniş kap. *“Bir legen dolusu köfte yaptık.”*

Loğ: Ufak taş silindir. *“Loğ gibi olmuş.”*

Marhama: Büyük mendil ve bunun alacağı kadar nesne. *“Bir marhama dolusu badem.”*

Nehit: Büyük kesme taş. *“Bir nehit kadardı.”*

Ölbe: İçine, katı ve sıvı nesne konan kap. *“iki ölbe yoğurt göndersey yeter.”*

Sırğa: Eşek, katır, at gibi hayvanların üzerine konulan iki bölümlü büyük heybe. *“Bir sırğa has aldık.”*

Sıtıl: Madeni, kulplu taşınır kap. Urfa’da yoğurt, süt, su, için belli büyüklükte sıtılar vardır. Süt sıtılı yaklaşık 10 kilo süt alır. *“Bir sıtıl süt geldi.”*

Sağım: Sağma işinde kere, kez. *“Bı inekten iki sağım süt bir sıtlı doldurur.”*

Sehen: Madeni yayvan yemek kabı. *“İki sehen un ver, parası ne kadarsa verelim.”*

Sele: Kulplu büyük sepet. *“Bir sele ekmek lazım.”*

Sıle: Ağzı ağzına, dopdolu. *“Kazan sıle doldır gönder fiyatı önemli değil.”*

Şellek: Arkada taşınan yük. *“Bi şellek üzüm göndersey yeter.”*

Sihim: Bir avuç sıkımı kadar nesne. *“Bir sihim kadardı.”*

Tepeleme: Bir kap, sıvı olmayan şeylerle doldurulduktan sonra üstüne alabileceği kadar daha ilave edilmesi. *“Bir halbır tepeleme nohıt yeter.”*

Teşt: Madeni geniş çamaşır leğeni. *“Bir teşt un ile ekmek yapacağız.”*

Tas: Madeni su bardağı, maşrapası. *“Bir tas yağ ver bi helve yapah dadına bahah.”*

Tava: Saman ölçüsünde kullanılan kap.

Taylık: Yaklaşık 40-50 kg sebze veya meyve konulan büyük sepet. *“Bağdan beş taylık üzüm geldi.”*

Tepeleme: Tepe teşkil edecek kadar doldurulmuş. *“İki halbır tepeleme olsun.”*

Topah: Toparлак, yuvarlak, yumru kadar küme. *“Bi topah ver dadına bahah.”*

Tulih: Koyun, keçi ve sığır derisinden yapılan içine sıvı nesne konan kap. *“Bir tulık yağ yeter.”*

Urubiye: Çeyrek altın.

Urup: Dörtte bir. çeyrek. Arşının sekizde biri. *“Urup altın”*

Üsküre: Büyük, çorba veya ayran tası. (yaklaşık 1 litrelik bakır kap) *“Bir üsküre yoğurt olsa yeter”*

Yuvalah: Cevizden küçük yuvarlak köfte. *“Zeytinler yuvalah büyüklüğündeydi.”*

Yarıba yarı: Eşit miktarda. *“tarlayı yarıba yarı böldük.”*

Zırnık: Bir bütünün en değersiz, faydasız, işe yaramayan parçası, çok az. *“Zırnık bile vermez.”*

III- UZUNLUK-YÜKSEKLİK ÖLÇÜSÜ

Arşın: 2- Eskiden metre yerine kullanılan osmanlı uzunluk ölçüsü. 2- Erişkin bir insanın parmak ucundan omzuna kadar olan uzunluk. (Metre hesabıyla çarşı arşını 68 cm. dir.) *“Bu kumaştan on arşın kes.”*

Arşınlamak: 1- Ölçmek. 2- Hızlı ve açık adımlarla yürümek.

Boğım: 1- Parmak boğumu, 2 cm. civarında bölüm. 2- Deste, demet, tutam “Beş boğım yeter.”

Endaze: 1-Ölçü, 2-Değerli kumaşları ölçmede kullanılan ölçü (65.25 cm.dir), 3-Hesap, 4-Derece

Enni: Enli. “Enlisinden bir top bez gönder.”

Kor: Yapıda aynı yükseklikteki taşların yan yana konularak yapılmasıyla oluşan sıra. Genellikle her korun yüksekliği 25 santimetredir.

Kulaç: 1.89 m.lik bir ölçü. (Bazı kaynaklarda 1.37 cm.dir)

Kuttik: Kısa. “Kuttik boylu biriydi.”

Fersah: 5.685 m.lik bir ölçü.

IV- AĞIRLIK ÖLÇÜSÜ

Batman (men): 6 okka, kantarın 30'da biri, yaklaşık 8 kg. lık (7.8 kg) bir ölçü. “İki batman pekmez aldım.”

Barmil: Fıçı, yaklaşık bin litrenin üçte biri. “Gaz yağının barmili kaç lira?”

Dirhem: Okkanın dörtyüzde biri, ağırlığı 3.207 grama eşittir. (Bazı kaynaklarda 2.97 gram, bazılarında 3 gramdır.) Yetmiş tane orta boy arpa ağırlığındadır.

Kantar: 44 okka (kıyye), 30 rıtıl (56.44 kg).

Kırat: Altın ve gümüş tartılarında bir ölçü. Bir dirhem onikide biri. Altın için 0.176, gümüş için 0.186 gr.

Kırat: Bir tahıl ölçüsü, bir kilenin sekizde biri, timinin dörtte biri.

Kıyye: Yaklaşık 1.28 (1.3) kg ağırlık ölçüsü, okka

Kile: 8 sümün (Tımın), 80 okka. 1 kile buğday Urfa'da 184 kg, arpa 152 kilogramdır.

Miskal: Zamana ve yerine göre ağırlığı değişmekte olan bir buçuk dirhem ya da 24 kırata eşit bir ağırlık birimi.

Müd (Ruha Müdü): Bir Ruha müdü sekiz İstanbul kilesine denk olup 205.25 kilogramdır. (Turan, 2005, s.89)

Nügi: 200 dirhemlik ağırlık ölçüsü, yarım okka

Okka (Hokka): 400 istanbul dirhemi tutarında. (400x3.207 gr). Yaklaşık 1.28 (1.3) kg ağırlık ölçüsü.

Rıtıl: 6 okka.

Semen: 10 okka.

Şimbil: Yüzon kiloluk tahıl ölçüğü.

Tımın (sümün): Urfa’da 1 tımın buğday 23 kg, arpa 19 kilogramdır.

Tike: Yaklaşık 15 gr ağırlığında et parçası. *“On şiş tike kebabı olacak kadar kuzu eti olsun.”*

Vukkiye: 67 dirhem.

V- ALAN ÖLÇÜSÜ

Bazlamaç: Orta büyüklükte ev ekmeği. (50-60 cm çapında) *“Bazlamaç kadardı.”*

Baran: Bağda kütük, bostanda fidelik sırası. *“Beş baranlık bir bahçeydi.”*

Dönüm: Dört evlek (919 metrekare).

Evlek: Dönümün dörtte biri, (229.66 metrekare) tarlaya tohum ekmek için saban iziyle bölünen parçalardan her biri, bahçelerde sebze ve benzerlerini dikmek için ayrılan bölümlerden her biri.

Gedemeç: Eski evlerde, odanın ilk girişinde ayrılan yer, yaklaşık 2 ila 8 metrekarelik bir yer. *“Bize gedemeç kadar bir yer bırakmışlar.”*

Maşara: Bağ ve bahçelerde sebze ekmek için ayrılan küçük bölümler. *“Bı yıl on maşara domates gelecah.”*

Sini: İnce kenarlı, çeşitli büyüklükleri olan geniş bakır kap. *“Böyük bir sini kadardı.”*

Desdeğirmi: Yusuvarlak.

VI- ZAMAN ÖLÇÜSÜ

Bayah: Biraz önce. Demin. *“Peynirimiz tazedir, bayah geldi.”*

Bıldır: Geçen yıl. *“Bıldır bi dam yanmış bi yıl kohısı çıkmış.”* U. De. De.

Birezden: Birazdan. Kısa süre sonra. *“Sade yağımız yağımız birezden gelir.”*

Birdahakine: Gelecek sefere.

Cığara içimi: Bir sigara içinceye kadar geçen zaman. *“Bir cığara içimi kadar beklerseniz hazır olur.”*

Çoktanki: Çok önceki. *“Çoktanki bi maldır.”*

Dayım: Daima, her zaman. *“Bı yoğirttan her dayım gelir.”*

Dekke: Dakika. *“Dekke sürmez yetiştirrem.”*

Devrisi gün: Ertesi gün. *“Yağımız, sordığın günün devrisi gün geldi.”*

Eli kulağında: Zamanı gelmek üzere olan. *“Mal böğın gelecah, eli kulağındadır.”*

ÉR: Erken. *“Yarın ér gelirse malın hepsini görürsen”*

Érgünüzken: Göz gözü görürken, vakit varken. “Malları ergünüzken yolla”

Gün aşırı: Bir gün sonrası, her gün değil iki günde bir. “Peynirimiz gün aşırı gelir.”

Her dayım: Daima. Her zaman.

Hezar: Binlerce. Pek çok.

İki göz arasında: İki kez bakmadan geçen süre, bir saniye gibi. “İki göz arasında hallederiz.”

İkindi: Günün ikinci kesimi olan öğle ile akşam arasındaki zaman ortası.

İlk ahşam: Güneş batımından sonraki kısa zaman.

Kuşlıh vahtı: Tan ağarmadan önce. “ kuşlıh vahtı bahçadan yola çıkar, sebbeh elimizde olur.”

Lahse: Lahza, an, bir an. “Bir lahza uğrayın hallederiz.”

Nefes: Bir solukluk zaman . “Bir nefeslik sürede hallederiz.”

Vahıt: Bu vakit. “İstedığiz bal yarın bı vahıt gelir.”

Kısaltmalar:

U. De. De. : Urfa’dan derlenmiş deyim

KAYNAKÇA

- AKBIYIK, A. KÜRKÇÜOĞLU, S. (1990). **Folklor (Halkbilim) ve Şanlıurfa**, Şanlıurfa: ŞURHOY Yayınları.
- AKBIYIK, A. KÜRKÇÜOĞLU, S. (1991). **Şanlıurfa Hoyrat ve Manileri**, Şanlıurfa: ŞURHOY Yayınları.
- BAYRAKTAR, H. (2007). **Tanzimattan Cumhuriyete URFA SANCAĞI (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ELHAN, F. (2011). **Kilis Ağzı ve Karacaoğlan**, İstanbul: Kilis Vakfı Yayınları.
- ERGİN, E. (1972). **Urfa’dan Derlenmiş Hoyratlar-Maniler**, Adana: 1. baskı, Harran Yayınları.
- ERGİN, E. (1982). **Urfa Ağzı Sözlüğü**, Urfa: Harran Yayınları.
- ÖZÇELİK, S. (1997), **Urfa Merkez Ağzı**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TURAN, A.N. (2005). **XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı**, Şanlıurfa: ŞURKAV yayınları
- URFALI Kemal Edip (Kürkçüoğlu) (1945), **Urfa Ağzı**, İstanbul: 1. Baskı, Türk Dil Kurumu yayınları.

SURNAMELERDE ESNAF (KIYAFETLERİ, GELENEKLERİ, HÜNERLERİ)

Sabahattin TÜRKOĞLU

Osmanlı döneminde esnafın kıyafetleri ve iş gelenekleri hakkında yazılı olarak pek çok kaynak bulmak mümkündür. Buna karşılık görsel belgelerin sayısı sınırlıdır. 18. Yüzyıldan sonra sayıları artan ve yabancı gezginler ile İstanbul'da yaşayan azınlık ressamların yaptığı resimler ve gravürler elbette önemlidir. Ne yazık ki Çarşı Ressamları denilen azınlıkların bu resimleri birbirinin adeta kopyası olduğundan sanatsal açıdan büyük bir değer taşımazlar. Zira bunlar resimleri ticari amaçla yapıyor ve ülkeye dışarıdan gelen yabancılara satıyorlardı.

Osmanlı esnafını resimleyen en önemli eserler şüphesiz minyatürlerdir. Başta Levni ve Osman olmak üzere Osmanlı nakkaşlarının yaptıkları esnaf tasvirleri Surnameler'de yer alır. Bilindiği gibi Surnameler padişah çocuklarının sünnet düğünleri ve bazı hanım sultanların düğünlerini anlatan minyatürlü kitaplardır. Bu gibi düğün eğlencelerinde bütün esnaf kuruluşları özel kıyafetleri içinde hünerlerini göstererek kortejdeki yerini alır, bir nevi gösteriler yaparak halkın önünden geçer fakat en gösterişli hünerlerini padişahın önünden geçerken gerçekleştirirlerdi. Bu bildiride daha çok esnafın giyim kuşamı ile hünerleri ve gelenekleri üzerinde durulacaktır. Bu geçişlerde esnaf rutin üretimlerinin yanında o tarihe kadar hiç gerçekleştirmedikleri maharetlerini ve devasa boyuttaki ürünlerini de sergilemekteydiler. Konuyu ele alıp anlatan o devirlere ait yazılı kaynaklar, İstanbul'daki esnaf türlerinin bolluğunu, yarattıkları ürünlerin güzellik ve çeşitliliğini, dolayısıyla esnafın yeteneklerini öve öve bitiremezler..

Esnaf geçitlerinin padişah önünden geçişleri nin zaman ve mekanı her ne kadar yukarda açıklanmışsa da minyatürlere aksetmeyen önemli bir olay daha bu geçitlere sahne olabiliyordu; ordu savaşa giderken.. Bu nedenle yapılan geçitler daha çok Topkapı Sarayı etrafındaki Sur-u Sultani üzerine inşa edilen Alay Köşkü önünde gerçekleştirilmekteydi. Yapıya bu adı veren de zaten bu tür geçitler sırasında padişahların köşkün penceresinden alayları seyretmesinden kaynaklanıyordu. Minyatürlere akseden diğer düğün eğlenceleri ve geçitleri ise Sultanahmet Meydanı, Haliç ve Ok Meydanı'nda gerçekleştirilmiştir

Esnaf geçitlerini birkaç açıdan ele almak uygun olur;

Bunlardan birincisi esnaf kuruluşlarının yarı dinsel kökenli inanışlarıdır. Bu tür geçitlerle esnaf, saray yani padişahının ve ülkesinin sevincine ve de sorunlarına ilgi ve bağlılığını göstermeğe gayret etmiştir. Olayı içten gelen bir kutlamanın ifadesi saymak gerekir. Böylece Osmanlı döneminde uzun süre devam eden bir gelenek oluşmuş, hatta bu geleneğin bazı izleri günümüze kadar yansımıştır. Günümüzde askere uğurlanan gençler için yapılan eğlencelerde bu geçmiş uygulamanın etkisi vardır.

Surnamelerde de görüleceği üzere esnaf bu eğlenceler sırasında herkes gibi padişaha armağanlar sunuyordu. Ancak padişaha sunulacak bir armağanın elbette en iyisi olması düşünüldüğünden ve bunu sunan kişi veya kuruluşun esnaf ve sanatkârlar olduğu göz önüne alındığı zaman ortaya olağanüstü özelliklere sahip ve sanat değeri çok yüksek eserler çıkıyordu. Bu tür armağanlar artık bir zenaat ürünü olmaktan öte, gerçek sanat eserleri niteliğindeydi. Elbette konuyla ilgili olarak ortaya çıkan sonuç Osmanlı sanatının eriştiği seviyeyi gösteriyordu ki, bu da sanat tarihi açısından önem arz eder.

Esnaf, padişahın ve halkın önünden asker gibi kuru ve sert tavırlarla değil, mesleki uygulamaları, geleneksel jestleri, musikileri, özel konuşmaları ile geçiyor kendilerini seyredenlerin dikkatini çekebilecek her yola başvuruyorlardı. Azınlıklar geçerken kendi dilleri ve türkülerini söyleyebiliyorlar hatta Yahudiler göçtükleri ülkelerin kıyafetini bile taşıyabiliyorlardı. Bütün esnaf becerilerini ortaya koyarken birbirleriyle adeta yarışıyorlardı. Bir nevi mesleki şov yapıyorlardı. Bütün bunlar bir tiyatro sahnesindeymiş gibi gerçekleşiyordu. Bu arada seyirlik oyun sergileyenler, cambazlar, çengiler ve çalgıcılar da esnaf statüsü içinde bulunduğundan eğlenceler daha renkli ve ilgi çekici hale geliyordu.

Demirci, kuyumcu, fırıncı, aşçı v.b. gibi esnaf tezgâhlarını, fırınlarını, ocaklarını beraber taşıyorlardı. Bunun için tekerlekli, üstü açık yani tamamen işe uygun özel taşıma araçları kullanıyorlardı. Eski kaynaklar, bu araçlar için taht-ı revan ve sedye isimleri de kullanmışlardır. Geçitlerde güvenliği sağlayan yeniçeriler dışında esnaf korteji yanında yürüyen silahlı insanlar da esnaftandı. Bunları esnafın bir nevi kolluk kuvvetleri olarak görmek mümkündür.

Esnaf kuruluşu mensupları, geçerken bazen iri kuklalar, devnahıllar ve şekerden üretilen bir nevi heykel benzeri gösteri malzemeleri de taşıyorlardı. İslami kurallar nedeniyle hoş karşılanmayan bu nedenle de başka zamanlarda hiç yapılmayan bu türden örnekler sanat tarihi açısından ayrıca değerlendirilecek kadar önemli sayılır. Bu arada esnafın mesleklerini sembolik olarak icra ederken kullandıkları her nevi araç ve gereçler ticaret tarihi ve etnoğrafyası açısından önemli maddi kültür belgeleri sayılmalıdır. Bu sayede günümüzde üretimi ve uğraşanı kalmamış olan birçok zenaat ve mesleğin varlığını da öğrenmiş olmaktadır. Bir Ticaret müzesi bulunmayan ülkemizde bu türden malzemelerin müzeleştirilmesi ancak bu belgelerin ayrıntılı incelenmesiyle mümkündür.

Surnamelerdeki esnaf kıyafetlerinde çok büyük farklılıklar yoktur. Fark, her esnaf zümresinin kendi içinde uyguladığı usta, kalfa, çırak pozisyonuna veya işin özelliğine göre değişiklik göstermekte, bazen zenaat gurupları arasında kıyafet farkı bile bulunmamaktadır. Ancak farklı tarihlerde yapılan surnamelerde kıyafetler farklı olabilmektedir. Bu da bize yüzyıllar boyu kıyafetlerin aynı kalmadığını, yapılan kıyafet düzenlemeleriyle veya devrin konuyla ilgili anlayışıyla bazı değişiklikler oluşabildiğini göstermektedir. Örneğin 1582 şenliklerinde esnaf üzerinde daha çok çapraztlı, salma kollu kaftanlar ve tülbent sarıklar görülürken 1720 şenliğinde renkli ve desenli şal kumaşından sarıklar, bol, ağı sarkıntılı şalvarlar, yemeniler ve kısa zıbınlar dikkati çeker. Ayrıca kaftan ön etekleri kaldırılarak kuşağa sokulmuştur. Şaklabanlık ve soytarılık yaparak halkı hem güldüren hem de düzene sokan tulumbacıların ise dar çakşırları ve üç çatallı külahları vardı. Soytarılar şallı külahlı ayrı bir kıyafet taşırlardı. Şenlikleri anlatan yazılı kaynaklar da sık sık esnaf kıyafetlerinden(libas) söz etmek gereği duymuşlardır.

Böylece konuya sanatsal ve folklorik açıdan bakıldığında Surnamelerdeki her ayrıntının günümüzdeki Osmanlı dönemi araştırmaları için ne denli önemli kaynaklar oluşturduğu ortaya çıkmaktadır.

Konu edebi eserler içinde de geniş olarak ele alınmıştır. En ayrıntılı ele alan da Evliya Çelebidir. Eserinde Bağdat Seferi için ordunun savaşa gitmeden önce yapılan esnaf geçidine tam 200 sayfa ayırmıştır. Bunun gibi Eremya Çelebi de Esnaf Alaylarından uzun uzun söz etmiştir. Bu alaylardan birini anlatırken, toplam 53 esnafın geçit yaptığını, padişah önünde gösteri yaptıktan sonra ondan hediyeler ve ihsanlar aldıklarını, geçtikleri güzergâhta evlerde kapalı kalmış kızların dahi çıkarak onları seyrettiğini, hatta bazı kişilerin alayı seyretmek için güzergâh üzerinde özel sayebanlı yerler yaptıklarını yazar. Devrin şairleri ise alayları övücü sözlerle adeta yeniden yaşatmağa çalışmışlardır. Aşağıda bu görkemli törenlerinden birinde kuyumcuların geçişinin şiirsel anlatımını bulacaksınız.(Beyitler Ali Surnamesi'nden alınmıştır.)

Tayife-i Zergeran Sim-endam cuvanlarla gelup pış-keş çektikleridir

Merhaba zer-geran-ı sim endam

Sine her birisinde nukre-i ham

.....

Yani geldi kuyumcular na-gah

Sim-ü zerden güm oldu hak-i siyah

Gümüş alati raht ile ol hal

At meydanı oldu mal-a-mal

Altın esbabı hod cevahire gark

Muzeden taca çıktı pa-ta-fark

.....

Kimisinun belinde zer kemeri

Genc-i hüsnün tılsım-ı can veri

Kimününgerdenindegerden-bend

Kimine hayye gibi attı kemend

.....

Haylı hoş gördü padişah-ı cihan

Kıldı zinetlerin hem istihzan

TANZİMAT HİKÂYE VE ROMANLARINDA SEYYAR SATICILAR

Salih OKUMUŞ*, B. Semiha BAĞÇECİ**

ÖZET

Tanzimat devri hikâye ve romanlarında daha çok simitçi, börekçi, bozacı, dönerci ve eskici gibi sattıkları malın adı ile anılan seyyar satıcılar, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Genellikle bağırarak satış yapmaya çalışan bu esnaf grubu, çoğunlukla kalabalık bölgeleri tercih eder. Müşterinin ayağına mal ve hizmet götürmesi bakımından sosyal yaşamda önemli bir yere sahiptir. Daha çok A. Mithat tarafından ele alınan seyyar satıcılar, Tanzimat hikâye ve romanlarında haklarında çeşitli bilgiler verilerek tanıtılmaya ve tasvir edilmeye çalışılır. Zaman zaman kişilikleri ve müşteri ile kurdukları diyalogla dikkati çekseler de, yaptıkları iş ve sattıkları ürünlerle öne çıkarlar.

Bu çalışmada amacımız, satıcı, ürün ve müşteri ilişkileri bakımından seyyar satıcıları ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Seyyar satıcı, Esnaf, Müşteri, Hikâye-Roman.

1. GİRİŞ

Günümüzde de varlığını sürdüren seyyar satıcılar, herhangi bir malı ya da hizmeti sokakta gezerek ve genellikle bağırarak satan kişi olarak tanımlanabilir. Ayak satıcıları¹ veya sokak satıcıları² olarak da adlandırılırlar. Seyyar satıcıların belirli bir dükkânları yoktur. Müşterinin bulunduğu her yer onların çalışma alanıdır. Bunlar, müşterinin ayağına gitmeleri bakımından ticaret piyasasının önemli bir koludur. Seyyar satıcılara, iklim, uzaklık, iniş-yokuş gibi unsurlar tesir etmez, gündüz olduğu gibi bir kısmı gece de çalışır.³ Yaptıkları işin özellikleri nedeniyle, sayıları ve çalışma zamanları, senenin belli dönemlerinde değişiklik gösterir.⁴ Bundan dolayı seyyar satıcıların yaptıkları iş türü gelir açısından istikrarsızdır.⁵

Osmanlı Devleti'nde seyyar satıcıların çalışma yerleri çeşitli kanunlarla belirlenmesine rağmen kendilerine ayrılan belirli cadde ve sokaklarda çalışmak yerine seyyar oldukları için istedikleri gibi gezerek mallarını müşteriye sunarlar. Bunun için

* Yrd.Doç.Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

** Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ Yeni Tarih Dergisi. "Dünkü İstanbul'da Ayak Satıcıları". S. 26, Şubat 1959, s: 591

² Burçak Evren. **Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri**. İstanbul: Ray Sigorta A.Ş. 1997, s: 152

³ M. Cengiz Yıldız. "Kent Yaşamının Değişmeyen Marjinaleri: Seyyar Satıcılar ve İşportacılar". **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C. 18, S. 2, 2008, s: 355

⁴ Musa Taşdelen. "Şehirle Bütünleşmeyen Nüfusa Bir Örnek: Seyyar Satıcılar". **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**. C. 4, S. 2, 1990, s: 247

⁵ Musa Taşdelen, **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, s: 265

Osmanlı'nın mekân konusunda en büyük sıkıntı yaşadığı esnaf grubu seyyar satıcılardır.⁶ Bir mekâna sahip olmadıkları için sabit esnafa nazaran denetimleri oldukça zordur.⁷ Daha çok kazanmak adına kanunlara aldırış etmeyerek müşterilerin yoğun olduğu bölgelerde satış yaparlar. Fakat bu, kanunlara göre seyyar satıcıların suç işlediğini gösterir.⁸ Buna rağmen "aynı malı satan hiçbir satıcı, diğerinin sokağına ve bölgesine girmez, aynı sokakta satış yapan farklı satıcılar birbirinin yolunu ve sesini kesmezlerdi."⁹ Seyyar satıcılar, kendi aralarında görünmeyen gizli bir anlaşmaya riayet ederler.

Osmanlı ticaret hayatının farklı bir sesi, rengi ve kokusu¹⁰ olan seyyar satıcılar, genellikle kendilerine özgü kılık kıyafetle ticaret yaparlar. Bunun yanında satışa çıkardıkları ürünü kendilerine has bir üslupla bağırarak müşteri çekmeye çalışırlar.

Osmanlı'da seyyar satıcılar çok çeşitlidir. Bunlar; turşucu, kestaneci, macuncu, kağıthelvaci, sâlepçi, bozacı, dondurmacı, leblebici, şekerçi, misvakçı, muhallebici, ciğerci, simitçi, börekçi, seyyar kebabçı/dönerci, gazete satıcısı, kahveci, yumurtacı, kürdancı, süngerci, kurabiyeci, tatlıcı, çaycı, peynirci, süpürgeci, meyveci, sepetçi, salep satıcısı, ekmekçi, sütçü, çörekçi, soğancı, kürkçü, saka, sebilci, mumcu, oyuncakçı, tespihçi ve çiçekçidir.¹¹

Tanzimat hikâye ve romanlarında simitçi/börekçi, seyyar berber, bozacı, kahveci, çiçekçi, seyyar kebabçı/dönerci, gazete satıcısı gibi seyyar satıcılar üzerinde durulur. Bunun yanında muhallebici, dondurmacı, leblebici gibi seyyar satıcılardan da sadece isim olarak bahsedilir.

Bu devir eserlerinde seyyar satıcı olmayıp seyyar hizmet veren esnaflara da rastlamak mümkündür. Seyyar satıcılar, Tanzimat devri hikâye ve romanlarında genellikle çeşitli mal satan ve hizmet sunan kişiler olarak karşımıza çıkar. Bunları iki grupta incelemenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Seyyar olarak çeşitli mal satanlar; simitçi/börekçi, kahveci, dönerci/kebabçı, çiçekçi ve gazete satıcılarıdır. Seyyar hizmet sunanlar ise eskici, arabacı ve seyyar olarak berberlik yapanlar şeklinde sınıflandırılabilir. Seyyar satıcılar Tanzimat devri hikâye ve romanlarında daha çok Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde görülür.

2. SEYYAR MAL SATANLAR

Tanzimat devri hikâye ve romanlarında seyyar olarak çeşitli mal satan esnaflar vardır. Bunlar genellikle sokak, cadde ve kalabalığın yoğun olduğu bölgeleri tercih ederler. Sabahın erken saatlerinden gecenin geç saatlerine kadar çalışırlar. Seyyar olarak mal satanlar; simitçi/börekçi, pideci/gözlemeci, kahveci, dönerci/kebabçı, bozacı, gazete satıcıları ve çiçekçilerdir.

⁶ Mehmet Demirtaş. **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza** Ankara: Birleşik Yayınevi 2010, s: 135

⁷ Demirtaş, **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza**, s: 156

⁸ Demirtaş, **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza**, s: 371

⁹ Evren, **Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri**, s: 152

¹⁰ Evren, **Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri**, s: 152

¹¹ **Yeni Tarih Dergisi**, "Dünkü İstanbul'da Ayak Satıcıları", s. 591; Evren, **Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri**, ss: 156-162; Bayram Nazır. **Dersaadet'te Ticaret**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011, ss: 114-315

a) Simitçi/Börekçi:

İstanbul'da simitçi ve börekçiliğin tarihi çok eskilere dayanır. Bu uzun dönem boyunca dikkati çeken en önemli şey ekmek fırınları ile börekçiler arasında yaşanan rekabettir. İstanbul sokaklarında satılan börekler genellikle evde veya çarşı fırınlarında hazırlanır. Ev börekleri maltız ya da mangal ateşinde, küçük ev fırınlarında veya tepsilerle götürüldüğü semt fırınlarında pişirilir. Börekçilerin müşterisi genellikle çarşı esnafı ve bekârlardır.¹²

Eski İstanbul'daki simitçiler ile günümüz simitçileri arasında simit satma yöntemleri açısından pek fark yoktur. Eskiden de bazı simitçiler mallarını uzun bir çubuğa geçirir, bazıları bir sepete koyar. Ancak çoğu, günümüzde de olduğu gibi başlarında tabla, koltukaltlarında katlanabilen sehpalarıyla beraber İstanbul sokakları ve kahvehanelerde gezer. Bir dönem kapalı tablayla satış yapmak mecbur tutulunca simitçiler tablalarını bir kapakla veya simitlerin üstünü harar dokuması kalın bir örtüyle kapatarak satarlar. Evliya Çelebi 17. yüzyıl ortalarında İstanbul'da 70 dükkânda 300 simitçinin çalıştığını belirtir. Bu simitçiler ya kendi hesaplarına veya fırın çırağı olarak fırın hesabına çalışırlar.¹³

Sabah simitçileri, güne yeni başlayan müşterilere sabah kahvaltısı için vazgeçilmez ve yolu gözlenen kişilerdir.¹⁴ İkinci simitlerinin müşterileri daha çok çarşı ve pazardaki esnaf, öğrenciler ve kahve müdavimleridir. Akşam simitleri mesai saatlerinin bitiminde satılır. Gece simitleri ise gezintiye çıkanlar ve meyhaneye giden ya da dönenler tarafından tercih edilir.¹⁵

Simitçiler/börekçiler sadece Ahmet Mithat Efendi'nin "*Müşahedat*" adlı romanında kaleme alınır. Ahmet Mithat bu romanında sokaktan geçen simitçi/börekçi hakkında bilgiler verir. Sabahın erken saatlerinde satışa çıkan, börek veya simit gibi yiyeceklerin hazırlanmasının kolay olmadığını, bu yiyeceklerin unlarının elenmesinden pişirilmesine kadar saatler geçtiğini anlatır. Daha sonra ise okuyucuya, satılan yiyecekleri yapanların sabaha kadar çalıştıkları için uyuduklarını, onları satan kişilerin de şimdi meydanlarda olduğunu dile getirir:

*"(...) alessabah "Sıcak börek" diye bir adamın geçtiğini işitirsiniz. Yahut, bu sada kulağınızda "sıcak simit" suretinde gelir. Bu satılan böreklerin, simitlerin, dünden veyahut hemen o sabah yapılmış şeyler olduklarına ihtimal veremezsiniz. Unlarının elenmesinden, hamurlarının yoğrulmasından bed ile yufkalarının açılmasına içlerinin tertip olunmasına, pişirilmesine kadar o mamulât için saatler sarf olunmuş ve bu saatler dahi gecenin nisf-ı ahîrinde sayılmıştır. Şimdi satıldığını işittiğiniz bu mamulâtı yapanlar, şimdi uykudadırlar. Onların çalışmakta bulundukları saatlerde dahi, şimdi mamulât-ı mezkûreyi satanlar uykudadırlar."*¹⁶

¹² Uğur Aktaş, *İstanbul'un 100 Esnafı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları 2010, s: 161

¹³ Aktaş, *İstanbul'un 100 Esnafı*, s: 161

¹⁴ Uğur Göktaş, "Kartpostallarda Simitçiler", *İlgi*. S. 91, Kış 1997, s: 9

¹⁵ Göktaş, *İlgi*, s: 10

¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat*. haz. Necat Birinci, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000, ss:53-54

Romanda karşımıza çıkan seyyar simitçi/börekçi günümüzde de olduğu gibi satışa çıkardığı ürünü bağırarak müşteriye sunmaya çalışır. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus da simit ve börek gibi yiyeceklerin üretilmesinin zorluğudur.

b) Pideci, Gözlemeci ve Seyyar Kahveci:

Sadece Ahmet Mithat Efendi'nin "Müşahadat" adlı romanında ele alınırlar. Ahmet Mithat, Eminönü iskelesine gider. Buradaki sebze-meyve ticaretini gözlemlemeye başlar. İskele, sebze meyve alışverişi nedeniyle oldukça kalabalıktır. Bu kalabalık arasında seyyar satıcıların "bahçıvan, hamal, kayıkçı ve madrabaz" gibi müşterileri bulunur. Yazar, bir taraftan iskeledeki hareketlilik hakkında bilgi verirken bir yandan da buradaki seyyar satıcıların neler yaptıklarını anlatmaya çalışır. Bunlar arasında pideci, gözlemeci ve seyyar kahveci gibi seyyar satıcılar bulunur:

*"Bu mahşerin içinde cabeca ve zaman zaman "sıcak pideler" ve "gözlemeci" ve "sütlü çay" gibi avâzeler dahi işitilir. Şu arada seyyar kahveci kendi etrafında, kimisi ufak iskemlelere oturmuş bulunan bahçıvan ve hamal ve kayıkçı ve madrabaz mahlûtu cemaatlere kahve pişiriyor (...)"*¹⁷

Seyyar simitçi/börekçi örneğinde olduğu gibi burada da seyyar pideci, gözlemeci ve kahveci müşteriye sundukları ürünleri bağırarak satma yoluna giderler. Örnekte üzerinde durulması gereken, bu seyyar satıcıların müşterilerin yoğun olduğu yerlerde çalışıyor olmalarıdır. "Osmanlı'da seyyar satıcıların önemlilerinden birisi de kahvecilerdir."¹⁸ Romandaki seyyar kahveci yanında küçük iskemlelerle dolaşır. Uygun bir yer bulduğunda müşterilerine kahve sunar.

c) Dönerci/Kebabçı:

Ahmet Mithat Efendi'nin "Müşahadat" romanında ele alınan konulardan biri de dönerci/kebabçıdır. İskeledeki gözlemlerine uzun süre devam eden Ahmet Mithat Efendi geceyi uykusuz geçirir. Bu sırada acıktığını fark ederek bir şeyler yemek için kemerin arkasında bulunan seyyar dönercilerin yanına gider. Bir yandan dönercileri izlerken diğer yandan da bazı gerçekleri anlatmaya başlar:

"Vakıa kemerin arkası caddesinde döner kebaplar fırıl fırıl dönüyorlar ve şiş kebapları cızır cızır pişiyorlar, afâka mis gibi kebab kokusu neşrediyorlar ama, kıvırcık etinin okkası sekiz, dokuz kuruş ettiği bir zamanda, kırk paralık kebab ile karın doyurmak mümkün olan şu yerde kebab denilen lühumun mahiyetinden emin olmak kabil midir?"

*Bir ehl-i vukûftan mevsûkiyetini teminle mesmuum olmuştur ki İstanbul'da miktar-ı mecmuu elli binden aşağı tahmin olunmayan kira ve yük ve arabacı beygirleriyle beş binden mütecâviz merkepler meyânında eceliyle ölenler nevadirdendir. Bir hayvan artık istihdam olunamayacak dereceye geldi mi böyle sokak kebabçıları onu bilmübaya müşterilerine ucuz ucuz kebab yedirirlermiş."*¹⁹

¹⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahadat**, s: 63

¹⁸ Yıldız, **Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s: 355

¹⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahadat**, ss: 65-66

Ahmet Mithat, koyun etinin okkasının dokuz kuruş olduğu bir zamanda kırk paralık dönerle karın doyurmanın ne kadar doğru olabileceğini sorgulamadan edemez. Çünkü bu, onun için büyük bir çelişkidir. O dönemde elli bin civarında kira ve yük hayvanları ile beş bin civarında eşek arasında eceliyle ölenlerin sayısı bellidir. Fakat o hayvanlardan artık çalışamaz duruma gelenleri sokak kebabçıları tarafından müşterilere ucuz olarak sunulur.

Ahmet Mithat Efendi, bu haberin inanılacak bir tarafının olmadığını düşünse de, haberi veren kişinin makul açıklamalarına kayıtsız kalamaz:

“-Hamd olsun şimdilerde her yerin süpürüntüleri, tanzîfat arabalarıyla taşınıp, tanzîfat maunalarıyla denize nakl olunmaktadır. Bunların hiçbirisinde bir beygir veyahut eşek naşı görüldüğü var mıdır? Elli, altmış bin hayvan istihdam olunan yerde, günde lâakal yirmi, otuz hayvan telef olmalıdır.”²⁰

Bu sözler Mithat Efendi’nin adeta zihnini durdurur. Çünkü habercinin dediğine göre gereksiz olan her şey arabalarla taşınarak denize atılır. Fakat denize atılan şeyler arasında ne at ne de eşek cesedi vardır. Buradan anlaşılacağı üzere at ve eşekler sokak kebabçılarına yiyecek malzemesi olur.

Ahmet Mithat Efendi’nin dönerciler hakkında verdiği bu bilgiler, o dönemin seyyar satıcıları ile ilgili bazı gerçeklerin ortaya konulmasını sağlar. Okuyucu bir nevi uyarılmaya çalışılır.

Ayrıca yukarıdaki metinde döner ve kebabların pişiriliş şekli ile fiyatları hakkında da bilgiler verildiği görülür. Buna göre kıvrıcık etinin bir okkası dokuz kuruş, döner, şiş ve kebabların porsiyonu ise kırk paradır. Metinde lira, kuruş ve para birimleri bulunur. Yukarıdaki örnek günümüz ekonomistleri ve fiyat araştırmacılarının dikkatini çekecek önemli bir kaynaktır.

d) Bozacı:

Bilinen en eski Türk içeceklerinden birisi bozadır. Osmanlı’da bozacılığı daha çok Arnavutlar yapar. “*Müşahedat*” romanında Ahmet Mithat Efendi, bozacı hakkında bilgiler verir. Kendisi bozayı çok sevdiği için günde birkaç kere yoldan geçen bozacıdan boza alır. Bozacı da gün içinde yapılan bu alışverişten hayli memnun kaldığından evin önünden ayrılmaz:

“(…) Fakat bozacı alışmış. Saat-i merhûnesinde kapının önünden ayrılmak bilmez ki. “Ha boza”, Mırmırık boza”, “Kaymak gibi boza” nağraları yekdiğerini takip ediyorlar. Cevdet’se bozanın aduvv-ı ekberi. Oğlancağız nihayet kapıyı açıp, bozacıyı çağırarak ve o akşam alınabilmesi memul olan bozanın parasını Arnavuta bahş ederek “Hemşehri” Boza merakında olan adam burada misafirdi. Gitti. Rica ederim artık bizim kapının önünde bağırıp durma” diye zavallı bozacıyı tatmîr ederek gönderdi.”²¹

²⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedat**, s: 66

²¹ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedat**, s: 240

Ahmet Mithat, bu romanını gerçek olaylardan yola çıkarak kaleme alır. O, “*Müşahadat*” romanını yazarken geç saatlere kadar sokaklarda gözlem yapar. Bunun için de kardeşi Cevdet Bey’in evinde misafir olur. Ahmet Mithat’ın kardeşi Cevdet Bey bozacının sürekli kapıda “*Ha boza*”, “*Mırmırık boza*”, “*Kaymak gibi boza*” şeklindeki bağırımlarından rahatsız olur. Alıntıdan da anlaşılacağı üzere bozacı bir Arnavut’tur. Bozayı, kendi yöresinin ağzıyla bağırarak satma yoluna gider. Ahmet Mithat Efendi’nin evde bir müddet misafir olarak kaldıktan sonra gitmesi ile bozacının da evden ayağı kesilir.

e) Gazete Satıcıları:

XIX. yüzyılın başlarında gazeteler sadece sabit dükkânlarda, Beyoğlu’ndaki kitapçılarda, bazı tütüncü dükkânlarıyla sahaflarda satılır. Gazete satıcıları başbayı, bayi ve müvezzi olarak üçe ayrılır. 1850’li yıllardan sonra son haberleri veren ilave yayın sayısının artmasıyla beraber, müvezzi denen gazete satıcılarının sayısı da artmaya başlar. Dağıtıcılar Babıâli ve Beyoğlu’ndaki matbaaların önünde birikir, çıkan gazeteleri alıp iskele, pazaryeri, meydan gibi satış yerlerine gitmek için adeta birbirleriyle yarışır. Bu gazeteler gazete satış saatinin dışında müvezzilerin “yazıyor” sesleri arasında satılmaya başlanınca hükümet haber reklamı yaparak ve habere heyecan katarak gazete satılmasını yasaklanır. Gazete dağıtıcılığı Meşrutiyet döneminde hayli önem kazandıysa da, yayın sayısının artmasıyla beraber sayıları hızla yükselen sabit gazete bayileri yaygınlaşır. Sayıları gittikçe azalan müvezzilerin bazılarıysa “meyhane baskısı” denen erken baskıları satmaya başlar.²²

Ahmet Mithat Efendi’nin “*Cellât*” adlı romanında karşılaşılan seyyar satıcılar bu kez gazete satan çocuklardır. Bu romana mekân olarak Fransa toprakları seçilmiştir. Burada bahsedilen seyyar satıcılar, satışa çıkardıkları gazetenin o günkü manşetinde yer alan olayı bağırarak müşteriye duyurmaya çalışır:

*“Bir de sokakta bir gazete satıcısı çocuğun ‘Yarınki mahkûm! Yeni risale! Esrâr-ı acîbe!’ diye haykırdığını işitmesin mi?”*²³

Eserde bu risalenin kabının nasıl olduğu ve müşterileri teşvik amacıyla üzerinde ne kadar olduğu hakkında da bilgiler görmek mümkündür:

*“Bu risalenin kabı kırmızıydı. Üzerinde meccanen verilirse de satıcıları teşvik için ‘müşterilerin verecekleri ellîşer santim satıcılara aittir’ ibaresi yazılıydı.”*²⁴

Bu açıklamalardan sonra sokakta gazete satan çocukların aşırı derecede gürültücü ve yaygaracı oldukları tasvir edilir:

“Gazete satıcılarının yaygaraları, gürültüleri her yerde meşhurdur. Bu ilâveyi satanların gürültüleriyle sair ilâveler dahi makis olamazdı.

²² Aktaş, *İstanbul’un 100 Esnafı*, s: 90

²³ Ahmet Midhat Efendi, *Cellât-Esrâr-ı Cinâyât*. haz. Nuri Sağlam-Ali Şükrü Çoruk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000, s: 82

²⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Cellât-Esrâr-ı Cinâyât*, s: 82

(...)

Her biri tabanları yanmış it gibi seğirtip koşar. Bir kimse bir ilâve alacak olsa nefesi nefesini takip eden çocuğu durdurabilip de ilâveyi almak âdetâ bir muvaffakiyet sayılır.”²⁵

Seyyar olarak gazete satan satıcıların da gazetelerini bağırarak sattıkları görülür. Ayrıca bu satıcıların mallarını satarken hızlı hareket ettiklerini de anlamak mümkündür. Bunun yanında gazete satıcılarının çocuklar olması da dikkate değerdir.

f) Çiçekçiler:

Çiçek, Türk halkı için her dönem önemlidir. İstanbul sur dışında, Boğaziçi ve Üsküdar’da büyük ve meşhur çiçek bahçeleri vardır. Bazı çiçekçiler işlerini sadece bir çiçek üzerinden yürütür. Örneğin sadece gül veya sümbül, karanfil, fulya yetiştirirler.²⁶ Çiçekçilere Tanzimat hikâye ve romanlarında az rastlanır. Çiçekçiler, bir mekâna/dükkâna sahiptirler. Ayrıca dükkân haricinde çiçek satanlar da bulunur. Bu tarz seyyar çiçek satanlar daha çok işlek cadde, sokak ile sinema, tiyatro gibi insanların çok olduğu yerleri tercih ederler.

Seyyar çiçekçilere sadece Ahmet Mithat Efendi’nin “*Letaif-i Rivayat*” adlı eserinin on dokuzuncu hikâyesi olan “*Diplomalı Kız*” da rastlanır. Hikâyeye mekân olarak Fransa toprakları seçilmiştir. Hikâyenin kahramanı Juli, zengin bir ailenin çocuğudur. Ancak zamanla sağlık sorunları yaşayan babasının maddi durumu bozulmaya başlar. Üniversiteyi iyi bir derece ile bitiren Juli, çalışmak ve aile bütçesine katkıda bulunmak üzere iş aramaya başlar. Ancak iş bulamaz. Çaresizlik içinde kıvranan Juli, sokakta karşılaştığı cenaze arabasından düşen kocaman bir buket çiçeği alarak hemen bir çiçekçi dükkânına gider.

Juli, çiçekçi kadından çiçek fiyatlarıyla ilgili gerekli malumatları aldıktan sonra, elindeki buketten küçük demetler hazırlar. Bir tiyatronun önüne giderek bunları satışa çıkarır. Başlangıçta fazla ilgi görmez. Çiçekleri satmanın daha kolay bir yolunu aramaya başlar. Juli çiçeklerini, Fransa’nın en güzel şairlerinin şiirleriyle takdim ederek onların ilgisini çekmeye çalışır. Çok büyük bir rağbet görür ve kısa zamanda elindeki çiçeklerin tamamını satar.²⁷ O gece hayli para kazanan Juli, iyi satış yapmak için sadece güzel konuşmak değil güzel giyinmek de gerektiğini fark eder. Hemen güzel bir elbise alır. Yeni elbisesi ve yeni şiirler eşliğinde çiçeklerini daha gece yarısı olmadan bitirir. Eline yaklaşık beş yüz frank geçer.²⁸

“(...) Juli’nin şöhreti arttıkça artarak her gece fûruht eylediği buketlerin a’dâdı iki yüz elliye kadar varmış ve bunların yekun varidatı da beş yüz franga takarrüp etmiş idi. Beş yüz frank! Az para mı? Artık buketleri Juli kendisi yapmıyor idi. Mahut şükufeci kari

²⁵ Ahmet Mithat Efendi, **Cellât-Esrâr-ı Cinâyât**, s: 96

²⁶ Nazır. Dersaadet’te Ticaret, s. 267

²⁷ Ahmet Mithat Efendi. **Letaif-i Rivayat**. haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, İstanbul: Çağrı Yayınları 2001, s: 631

²⁸ Ahmet Mithat Efendi, **Letaif-i Rivayat**, ss: 641-642

bunları yaptırıp Juli için beheri yüzer buketi havi olarak her akşam üç sepet tehyie ettiriyor idi ki bunların ikisi behemehal satıldığı hâlde üçüncüsü yarıdan aşağı veyahut yarıdan biraz yukarı olarak dükkana avdet eyliyor idi.”²⁹

Juli’nin kısa zamanda çok para kazanması aslında yeni bir imaj ve satış tekniğiyle alakalıdır. Güzel giyinmek ve Fransız şairlerinden şiirler okuyarak çiçekleri takdim etmek herkesin dikkatini çeker ve kısa zamanda onun şöhret kazanmasına neden olur. Çiçek-şiiir ilişkisini kurarak yeni bir satış tekniği yakalayan Juli, bu sayede insanları etkilemeyi de başarır.

g) Sadece İsimleri Geçen Seyyar Satıcılar:

Tanzimat devri hikâye ve romanlarında sadece isim olarak ele alınan seyyar satıcılar da vardır. Recaizade Mahmut Ekrem’in *“Araba Sevdası”* adlı romanında da seyyar satıcıları görmek mümkündür. Roman kahramanı Bihruz Bey, güzel bir havada gezmek için gittiği Çamlıca bahçesinde çeşitli seyyar satıcıları ve bu seyyar satıcılardan alışveriş yapan müşterileri gözlemler:

“(…) bu karmakarışık kalabalığın gulgule-i mevâridât ve muhaverâtına ve kahveci tâbillerinin “ikişerli, bir sade, üç lokum!” yollu haykirmalarına –muhallebici, dondurmacı, leblebici... Eğlencelik şamfıstıkçı, şekerci, simitçi gibi- hiçbir mesireden eksik olmayan satıcıların mütenevvi sada ve edalarla bağırıp çağırmalarına (...) öte tarafta mâruf sığar ve kibar Çamlıca âb-ı hoşgüvârının menbaı karibinde hayme keşa-yı karar olan kebağının kızgın ateş üzerinde mâi ve yağlı dumanları buram buram çıkıp etrafa yayılan köftesinden, kebaptan, ciğer tavasından, piyazlı fasülye salatasından münteşir revâyih-ı iştiha fersânın hevâ-yı pâk-i nesimiye iktihâmı o mevki-i müstesnayı tertipsiz, letâfetsiz, zevksiz, liyakatsiz bir sûrgâha döndürmüştü.”³⁰

Romanda yer alan seyyar satıcıların da ürünlerini bağırarak satma yoluna gittiğini görülür. Ayrıca satıcıların sattıkları ürünler hakkında da bilgiler mevcut olmasına rağmen seyyar satıcılar hakkında detaylı bilgiler verilmez.

3- SEYYAR HİZMET VERENLER

Tanzimat devri hikâye ve romanlarında seyyar hizmet veren esnaflar genellikle müşterilerinin günlük ihtiyaçlarını kolaylaştırıcı yönleriyle okuyucu karşısına çıkarlar.

Bu devir eserlerinde seyyar hizmet sunan esnaflar; eskici, arabacı ve seyyar olarak berberdir.

²⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, s: 643

³⁰ Recaizade Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*, yay. haz. Hüseyin Alacatlı, Ankara: Akçağ Yayınları 2010, ss: 101-102

a) Eskiciler:

Yaz başlarında evlerde yapılan genel temizlikten sonra ortaya çıkan ve bir daha kullanılmayacak eşyalar eskicilere verilir. Eskiciler genellikle kış başı ve kış sonu çalışırlardı. II. Meşrutiyet'e kadar bu işi yapanlar genelde Yahudilerdi. Sırtlarında büyük bir çuval, başlarında kalıpsız fes, bacaklarında ince bir şalvarla "Eskiler alayım" diye bağırarak dolaşırlar, topladıkları malları bitpazarı esnafına satarlardı. Bu eskicilerin bir kısmı kaçak ve hırsızlık malı eşyaların alım satımıyla da uğraşırlardı. Eskiciler aldıkları eşya karşılığında para verdikleri gibi, ödemeyi sürahi, bardak, leğen gibi eşyalarla da yaparlardı. Günümüz İstanbul'unda bu eskiciler, üzeri tepeleme plastik eşyayla dolu bir el arabasıyla gezen esnaf tipine dönüşmüştür.³¹

Bu devir eserlerinde eskiciler, genellikle maddi durumu bozulan roman ve hikâye kahramanlarının ellerinde bulunan eşyalarını gerçek değerinden daha az bir fiyata satın almaları durumunda görülür.

Ahmet Mithat Efendi'nin "*Karnaval*" adlı romanında roman kahramanı Ermeni Madam Hamparson kocasını başka bir adamla aldatır ve kocası tarafından dövülerek evden kovulur. Madam Hamparson, yardımcısı Madam Küpeliyan ile Beyoğlu'nda küçük bir evde önce ellerinde bulunan ziynetleri satarak geçim yolu bulurlar. Daha sonra ise giyim kuşam eşyalarından biraz eski olanları Yahudi eskicilere satarak birkaç kuruş kazanmaya çalışırlar:

*"(...) Bu iki kadının hâlleri o kadar müşkilât kesbeylemişti ki zinetlice ruba falan hepsi satılıp ekmek parası ittihaz edildikten sonra Madame Küpeliyan artık eskice potin ve şapka gibi şeyleri dahi eskici Yahudilere birkaç kuruşa satarak onunla biraz ekmek tedarik edebilirdi (...)"*³²

Ahmet Mithat'ın "*Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*" adlı romanında da eskici Yahudilere rastlanır. Bu romanda Bekir Bey, cimri oluşuyla okuyucu karşısına çıkar. Bekir Bey o kadar cimridir ki "*bir para masrafı canından bir parça koparmak*"³³ ile eş değerdir. Bekir Bey bir gün kendisine çok ucuza bir köle satın alır. Bu kölenin adı Arslan'dır. Arslan bir hattattan ders alarak az bir zamanda yazısını geliştirir ve yazdığı yazılardan para kazanır. Zamanla kazandığı paralar ile üstüne başına çeki düzen verir, mahallede en şık giyinen delikanlılar arasına girer. Arslan'ın kendi giysilerini kendisinin alması ise Bekir Bey'i Arslan'a bir kat kendi eski elbisesini vermekten kurtarır. Bu durumda Bekir Bey eski elbiselerini Yahudi eskicilere satarak birkaç kuruş kazanır:

*"(...) evvelleri gibi senede bir kat kendi eski elbisesini Arslan'a vermeye hacet kalmayarak, eskici Yahudi'ye satıp, beş kuruş olsun alıyor."*³⁴

³¹ Aktaş, *İstanbul'un 100 Esnafı*. s: 78

³² Ahmet Midhat Efendi. *Karnaval-Vah*. Hzl. Kâzım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000, s:250

³³ Ahmet Midhat Efendi. *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*. haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000, s: 337

³⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, s: 338

Örnekten de anlaşılacağı üzere eskici, birebir okuyucu karşısına çıkmaz. Sadece isim olarak bahsedilir.

Yine Ahmet Mithat Efendi'nin "*Letaif-i Rivayat*" adlı eserindeki yirminci hikâye olan "*Diplomalı Kız*" da Juli, önce zengin bir ailenin üyesiiken daha sonra babasının maddi durumunun bozulmasıyla fakir düşer. Juli'nin babası Jan Döpre zatüre olur ve onun tedavisi için gereken para evlerinde bulunan eşyaların satılması ile karşılanır. Bunlardan birisi de çok ucuza ekiciye satılan kitaplardır. Babası Juli'ye bir gün kitap okumasını söyler. Fakat evde okumak için kitap kalmamış, hepsi eskiciye satılmıştır. Juli'nin annesi Polini kocasına kitapların hepsinin elden çıkarılmış olduğunu şu yolda söyler:

*"Neyi okuyacak? Okuyacak kitap kaldı mı? Geçen hafta gerek senin ve gerek onun ne kadar kitabı var ise hepsini eskiciye verdim. Ne tuhaf şey! Elli cilt kitap ancak dört frank getirebildi. Bunları almak için seksen franktan ziyade para verilmiş idi."*³⁵

Hikâyenin bu bölümünde satılan kitapların değerleri ve eskicilere ne kadar fiyat ile satıldığı açıkça gözler önüne serilir.

Eskiciler, roman ve hikâyelerde birebir olarak görülmezler. Sadece kahramanların zor zamanlarında satmak zorunda kaldıkları eşyaları satın alma gibi durumlarda bir kuruluş olarak isimleri geçmektedir. Bununla birlikte incelenen eserlerde eskicilerin gayrimüslim tebaadan oldukları da görülür.

b) Arabacılar:

Genellikle ayaktakımından olan arabacılar, kendilerine has giyimleri ve belli bir çalışma sistemine sahiptir. Arabaların şehir içinde kullanılması Tanzimat'tan itibaren yaygınlaşmaya başlar. Sultan Abdülmecid devrinde ise araba merakı adeta bir salgına dönüşür. Özellikle mesirelerin etrafı arabalarla dolup taşar.³⁶

Bu devir eserlerinde işlenen arabacılar, genel olarak roman kahramanlarının güç durumlarında onları evlerine götürmek veya seyahate çıkan kahramanları şehir turu yaptırmak amacıyla görülürler.

Ahmet Mithat Efendi'nin "*Henüz 17 Yaşında*" adlı romanında roman kahramanlarından Ahmet ve Hulusi Efendiler bir gün Beyoğlu'nda tiyatro izlemeye giderler ve tiyatro çıkışında yağmura tutulurlar. Vakit geç olduğu için araba bulmak onlar için sorun teşkil eder. Zira arabacılar Beyoğlu'ndan İstanbul'a geçmek için fazla ücret istemektedirler. Fakat iki arkadaş yapacak başka bir işleri kalmadığından araba kiralamak isterler:

"Hulusi Efendi arabacıya seslenip İstanbul'a kaç kuruşa gideceğini sordu, herif "yedi mecidiye" demesin mi? Bir para aşağı olmayacağını kat'iyen söyledi.

-Canım, bu ne rezalet?

-Efendim köprü açıktır, ta Adapazarı'ndan gideceğiz.

³⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, s: 611

³⁶ Aktaş, *İstanbul'un 100 Esnafı*, s: 32

-Vakıya öyle! Şimdi Galata Köprüsü açılmıştır sandal ile de geçilmez.

-Efendim! O kadar dolaştığı hâlde dahi gidip gelmek için mecidiyenin birisini köprüye vereceğiz demektir.”³⁷

Romanda ele alınan arabacı, müşterilerinin zor durumlarından faydalanmak isteyen kurnaz bir tiptir. Ayrıca sıkı bir pazarlıkçı olduğu da gözler önüne serilir.

Yine Ahmet Mithat'ın “*Ahmet Metin ve Şirzad*” adlı romanında da okuyucu karşısına çıkan arabacılar, burada roman kahramanlarını şehir turu yaptırmak amacıyla ele alınmıştır. Eserde mekân olarak İtalya toprakları tercih edilir. Romanda Ahmet Metin ve arkadaşları İtalya'nın Messina şehrinde Fener Burnu'nu gezmek için araba kiralatırlar:

“(…) Seyahatnamelerin tavsiyesi ve çehiyle fenerde ne kadar oturulacağı evvelce bi't-tayin ona göre kirası kesildikten sonra arabaya binildi. Zira “Pazarlıksız giren haksız çıkar.” darbimeselinin hükmüne en ziyade muvafık olan yer İtalya'dır. Şehre on iki kilometre mesafesi olup araba ile bir buçuk saatte varılan bu mesireye gidip gelmek ücreti resmî tarifeye altı buçuk frank olmak üzere kaydolunmuş ise de orada geçirilecek saatler için arabacıları istedikleri gibi arsızlıktan men'edebilecek hiçbir nizam kaydı yoktu.”³⁸

Ahmet Mithat Efendi, gidilecek yerde ne kadar oturulacağı önceden belirlendikten sonra arabaya binilmesi gerektiğini vurgular. Bunun yanında İtalya'da arabacıların bazı arsızlıklardan uzaklaştıracak bir kanunun olmadığından da bahseder.

Bu romanın ilerleyen sayfalarında Ahmet Metin ve arkadaşları yine İtalya'nın Monreal civarına gezinti düzenlemek için araba kiralatırlar. Ahmet Mithat, burada arabaların saat hesabıyla işlediklerini ve kira ücretlerinin ne şekilde belirlendiğini anlatır:

“(…) ertesi gün Ahmet Metin yine saat hesabıyla araba tutarak şehrin etrafını da refikasıyla beraber geşt ü güzara başladı. Daima “saat hesabıyla” kaydına bizi mecbur eden şey buralarda gezen yolcuları da böyle bir mecburiyet altında bulundurur. Zira arabalar için her ne kadar resmî tarifeler var ise de bunlara pazarlıksız, mukavelesiz binildiği hâlde arabacıları elinden kolaylık ile kurtulmak kabil olamaz. Saat hesabıyla olunca habisler o kadar hud'akârlık edemezler. Yapsalar yapsalar kûsuratı da tam saat yapabilerken insanı o nispette dolandırabilirler.”³⁹

Romanın bu bölümünde arabacıların oldukça kurnaz oldukları anlatılır. Ahmet Mithat, müşterilerin bu arabalara pazarlıksız binmeleri halinde kolaylıkla dolandırılacakları yönünde uyarılarda bulunur.

Tanzimat devri romanlarında ele alınan arabacılar, daha çok Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde göze çarpar. Bunun yanında arabacıların nasıl bir esnaf grubu

³⁷ Ahmet Midhat Efendi. **Henüz 17 Yaşında-Acâyib-i Âlem-Dürdane Hanım**. haz. Nuri Sağlam-Kâzım Yetiş-M. Fatih Andi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000, s: 15

³⁸ Ahmet Midhat Efendi. **Ahmet Metin ve Şirzad**. haz. Sacit Ayhan-Levent Ali Çanaklı, Bursa: Dörtrenk Yayıncılık 2011, s: 307

³⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Ahmet Metin ve Şirzad**, s: 352

olduğu ve araba ücretlerinin nasıl hesaplandığı hakkında da romanda bilgiler verilmektedir.

c) Seyyar Berber:

İstanbul'da kendilerine ait dükkânı bulunan berberler dışında seyyar hizmet sunan berberler de vardır. "Sokaklarda, iskelelerde, meydanlarda uşak, ırgat, beygir sürücüsü, arabacı, kayıkçı, hamal güruhunu tıraş eden ayak berberleri, zamanımızda tamamen tarihe intikal etmiştir."⁴⁰ Seyyar berberler "çoğunlukla lümpen olarak adlandırabileceğimiz, ekonomik durumu yeterli olmayan kişilerin ucuz tıraş gereksinimlerini karşılarlar ve onların topluca bulundukları yerlerde gezip 'Lahana kadar baş, on paraya tıraş...' diye bağırarak müşteri toplarlardı."⁴¹

Ahmet Mithat Efendi'nin "*Müşahedat*" adlı romanındaki seyyar satıcılar arasında seyyar bir berber de görmek mümkündür:

*"(...) Burada bir seyyar berber, yine bu mahlûttan birisinin ya kafasını, ya çenesini tıraş ediyor."*⁴²

Romandaki seyyar berber, çalışmak için kalabalığın yoğun olduğu bir bölgeyi tercih eder. Tıraş ettiği müşteriler arasında "bahçıvan, hamal, kayıkçı, madrabaz" vardır.

4- SONUÇ

Osmanlı piyasasının önemli kollarından biri olan seyyar satıcılar, Tanzimat devri hikâye ve romanlarında yer bulurlar. Daha çok Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde göze çarpan seyyar satıcılar, genellikle gelir düzeyi düşük halka hizmet verirler. Daha derli toplu olması bakımından bu çalışmada ulaşılabildiğimiz sonuçları maddeler halinde sıralayalım:

⁴⁰ Reşad Ekrem Koçu. **Tarihte İstanbul Esnafı**. İstanbul: Doğan Kitapçılık 2003, s:58; 1908 Meşrutiyeti'nden evvel çekilmiş birkaç resim ayak berberlerinin son neslinin hatırası olarak kalmıştır, eski İstanbul hayatı ve cemiyet ilmi bakımından kıymetli bir vesikadır. Ayak berberlerinden Evliya Çelebi de bahseder: "Esnafı berberanı piyadegân: Dükkanları yok, neferat 2000, pirleri Selman'dır. Alayda temiz, derli toplu gençler." Koçu, **Tarihte İstanbul Esnafı**, s: 58

⁴¹ Evren, **Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri**, s: 40; Bu berberler hakkında en ayrıntılı bilgiyi Münir Süleyman Çapanoğlu vermiştir: "... 1908-1912 arası sakal tıraşına on para, saçla beraber kırk para alırlardı. Ekserisi eski güzel tabiri ile hamdest, önlerinden kalkan müşterilerin yüzlerinde daima ustura çentikleri görülürdü. Enseyi ustura ile kazırlardı. Bu şekilde tıraşlarda saç, ensede dümdüz bir hattı fasıl şeklini alır, buna da 'Yenicami İşi', 'Tahtakale İşi' yahut 'Acem tıraş' denilirdi. Bazen de bütün saçlar kesilir, yalnız tepede bir tutam saç bırakılır, bunun üstüne de 'Ayıp Kapatan' yahut 'Kelörten' tabir edilen kalıplara vurulmuş bir fes oturtulurdu. Bıyık düzeltmeleri de kendilerine mahsustu, yalnız alt tarafından dümdüz kesilir, uçları gayet sivri bırakılırdı. Sonra çürük fındık yağı yahut hacıyağı ile bükülür, burulurdu. Buna da 'Bıyık Terbiyesi' denilirdi. Bazı gür kaşlı müşterilerinin, talep üzerine kaşlarını da düzeltirlerdi. Ayak takımından, hane berduş boyundan uygunsuz gençler de kaş inceltirlerdi. Ayak berberlerinin çoğunun esnaf ruhsat tezkeresi yoktu, belediye çavuşlarının baskınlarına uğrar idi; çavuşun geldiğini görür görmez hemen iskemlesini, seyyar mangalını, zembilini alıp kaçır, müşterilerini, yüzünün bir tarafı tıraşlı, öbür yanı tıraşsız ve sabunlar içinde bırakırlardı." Evren, **Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri**, s: 40

⁴² Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedat**, s: 63

1. Seyyar satıcılar, çeşitli mal ya da hizmeti sokakta gezerek ve bağırarak satma yoluna giderler.
2. Belirli bir dükkânları yoktur. Müşterinin bulunduğu her yer onların çalışma alanıdır.
3. Bu esnafın çalışma alanlarıyla ilgili çeşitli kanunların çıkarıldığı görülür. Fakat bunların uygulanmasında sıkıntılar yaşandığı anlaşılır.
4. Çalışma yerleri belirlenmesine rağmen aynı malı satan satıcı diğerinin bölgesine müdahale etmez. Kendi aralarında görünmeyen gizli bir anlaşmaya riayet ederler.
5. Kendilerine özgü kılık ve kıyafetle satış yaparlar. Ayrıca kendilerine has bir üslupla bağırarak müşteri çekmeye çalışırlar. Seyyar oldukları için çeşitli malzemelerini yanlarında taşırlar.
6. Seyyar satıcılar, mal satanlar ve hizmet sunanlar olarak iki grupta ele alınır. Buna göre mal satanlar: Simitçi/börekçi, pideci/gözlemci, kahveci, dönerci/kebabçı, bozacı, gazete satıcıları ve çiçekçilerdir. Seyyar hizmet verenler ise eskici, arabacı ve seyyar berberlerdir.
7. Tanzimat hikâye ve romanlarında hem yurt içindeki hem de yurt dışındaki seyyar satıcılar hakkında bilgi verilir.
8. Çeşitli ürünlerin yapılış şekli ve fiyatları konusunda bilgiler vardır.
9. Bunun yanında lira, kuruş ve para gibi para birimleri bulunur.
10. Gazete satıcılarının çocuk olması dikkat çekicidir.
11. Çiçekçilerin imajlarına önem verdikleri görülür. Bununla birlikte farklı bir satış tekniği kullanırlar.
12. Seyyar satıcılara güvenilmeyeceği, ürünlerinin bayat ve yasak yolla temin edilmiş olabileceğine dikkat çekilir. Çok ucuza döner ve kebab satan seyyar satıcıların büyük ölçüde at ve eşek etini kullandıkları belirtilir.
13. Esnaf müşteri ilişkisi gözler önüne serilir. Buna göre bazı seyyar satıcıların müşterilerine karşı hayli kurnaz oldukları görülür.
14. Bazı seyyar satıcılardan sadece isim olarak bahsedilir.
15. Yurt dışında özellikle seyyahların tavsiye ve önerileri dikkate alınır.

KAYNAKÇA:

- Ahmet Midhat Efendi, **Ahmet Metin ve Şirzad**, haz. Dr. Sacit Ayhan-Dr. Levent Ali Çanaklı, Dörtrenk Yayıncılık, Bursa, 2011.
- Ahmet Midhat Efendi, **Cellât-Esrâr-ı Cinâyât**, haz. Nuri Sağlam-Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar**, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000.

- Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında-Acâyib-i Âlem-Dürdane Hanım**, Hzl. Nuri Sağlam-Kâzım Yetiş-M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Karnaval-Vah**, haz. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedat**, haz. Necat Birinci, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, **Letaif-i Rivayat**, haz. Dr. Fazıl Gökçek-Dr. Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.
- AKTAŞ Uğur, **İstanbul'un 100 Esnafı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010.
- DEMİRTAŞ Mehmet, **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza**, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.
- EVREN Burçak, **Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri**, Ray Sigorta A.Ş., İstanbul 1997.
- GÖKTAŞ Uğur, "Kartpostallarda Simitçiler", **İlgi**, S. 91, Kış 1997.
- KOÇU Reşad Ekrem, **Tarihte İstanbul Esnafı**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2003.
- NAZIR Doç. Dr. Bayram, **Dersaadet'te Ticaret**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.
- Recaizâde Mahmud Ekrem, **Araba Sevdası**, yay. haz. Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- TAŞDELEN Musa, "Şehirle Bütünleşmeyen Nüfusa Bir Örnek: Seyyar Satıcılar", **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, C. 4, S. 2, 1990.
- Yeni Tarih Dergisi**, "Dünkü İstanbul'da Ayak Satıcıları", S. 26, Şubat 1959.
- YILDIZ M. Cengiz, "Kent Yaşamının Değişmeyen Marjinalleri: Seyyar Satıcılar ve İşportacılar", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 18, S. 2, 2008.

EVRENSEL ÖLÇÜ ALTI ARPA TANESİ BİR PARMAK

Seher KEÇE TÜRKER*

ÖZET

İnsanlık tarihinde arpanın yeri, besin ekonomisinin avcılık ve toplayıcılık yöntemlerine dayandığı dönemlere kadar iner. İki sıralı hem ılık hem serin iklimlerde, tuzlanmış toprakta yetişebilen, dayanıklı bir tahıl türüdür ve bu türe ait karbonlaşmış taneler en eski yerleşim birimlerinde bulunmuştur. Tarımcı toplumların ürettiği ilk evcil arpa insanlık tarihi boyunca baskın tür olarak ortaya çıkmıştır. Eski Önasya çivi yazılı kaynaklarında kullanılan uzunluk birimleri buna göre düzenlenmiştir; örneğin bir parmak 6 arpa tanesi uzunluğundadır. Uzunluk ölçülerinin yakını zamana kadar arpa uzunluklarına göre düzenlenmeye devam edildiği de bilinmektedir.

Çalışmamda, arpanın ölçü birimi olarak kullanılmasının öyküsü anlatılmaya çalışarak sempozyuma katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arpa, Ölçü, Arpalık, Şe, Arpa Boyu

GİRİŞ

Bilimsel araştırmalarda, sanayi etkinliklerinde ticaret ve iş yaşamında doğru yöntemlerle ölçüm yapmak için tarihte insanlar her zaman ölçü birimlerinden yararlanmışlardır. Ürünlerini birbirleriyle değiş tokuş ederlerken ağırlık ve ölçü birimlerine ihtiyaç duymuşlardır. Değiş tokuştan önce, ürünlerin nasıl ölçüleceği konusunda görüş birliğine varmaları gerekiyordu. Örneğin, bir tas sütün karşılığının kaç tane patates ya da kaç avuç tahıl olduğu üzerinde anlaşmalıydılar. Eğer arazi değiş tokuşunda bulunacaklarsa, tarlalarını ya adımlayarak ya da uzunluğu belli bir çubuğun yardımıyla ölçmeleri gerekiyordu; ancak bundan sonra iki tarlanın büyüklüğü karşılaştırılabilirdi. Böylece ölçü birimi tas ya da avuç büyüklüğü, adım ya da çubuk uzunluğu olmuştur.

Tarih öncesi insanlar, cisimlerin uzunluklarını ve içindekileri ölçmek gerekince, genelde insan vücudunun bölümleri kullanılarak; parmak, ayak, karış gibi basit ölçüler kullanıldı. Arşın, kulaç adları bize bu geleneği hatırlatır. Ev yaparken Hint köylüleri de, Orta Avrupa’da kutup evi yapanlar da yapıları düz çizgiler boyunca ve yere göre dik açıyla yapmak için kurallar geliştirdiler. Örneğin; “Düz sözcüğü “germek” sözcüğü ile ilgilidir ve iple yapılan işlemleri gösterir. “Doğru” ve “Keten kumaş” sözcükleri, dokumacılık ile geometrinin başlangıcı arasındaki bağlantıyı gösterir. Dokumacılık ölçmeye ilişkin ilginin başlama yollarından biriydi.

* Eğitimci-Yazar

En eski standart ölçüler eski Akdeniz kültüründe ortaya çıkmıştır. Bunlar insan gövdesindeki organlara, insan ya da hayvanların taşıyabileceği miktarlara, yaygın olarak kullanılan kapların hacimlerine ve tarlaların hacimlerine dayandırılmışlardır.

MÖ.3000lerde ortaya çıkmış olan kubitti. Eski Mısırlıların kullandığı kübit, kolun dirsekten parmak uçlarına kadar olan bölümünün uzunluğu (yaklaşık 50 cm), dijit ise işaretparmağının genişliği idi (yaklaşık 2 cm). Bir el genişliği; yaklaşık 10 santimetreye eşit olan ve bugün hâlâ atların boyunu ölçmekte kullanılan bir uzunluk birimidir. Önceleri, kollar açıldığında iki elin parmak uçları arasındaki uzaklık (yaklaşık 1,8 metre) olarak kabul edilen kulaç, denizde derinlik ölçmek için kullanılırdı. Daha sonra granitten standart bir çubuk yapıldı ve bütün çubukların bu standarda uyması koşulu getirildi. Biline en eski ağırlık ölçülerinden biri ilk olarak Babiller tarafından kullanılan minadır.

Türklerin eskiden kullandığı temel ağırlık ölçüsü ise dirhemdir. Bugünkü 3,2 grama karşılık gelen dirhem, 70 arpa tanesinin ağırlığı olarak hesaplanmıştı. 400 dirhem bir okka, 2 okka da bir batman ediyordu ama okka ile batman arasındaki ilişki yöreye göre değişiyor ve batman 6 okkaya kadar çıkabiliyordu. Daha çok odun tartmakta kullanılan çeki ise 195 okkaya eşitti; bugün de bazı yerlerde kullanılan çeki 250 kg olarak kabul edilir. Kantar ise 44 okka değerindeydi. Daha çok değerli taşlar için ağırlık ölçüsü olarak kırat ve miskal kullanılırdı; kırat dirhemden on altıda biri, miskal ise 1,5 dirhem, yani 24 kıratı.

Ölçü Standartları; Osmanlı İmparatorluğu döneminde ağırlık ölçü birimi olarak kullanılmış olan okkanın diğer ismi de kiyyedir. Şehir ve kasabalara göre ağırlık değeri farklılık göstermekle beraber, genellikle 1282 gram değerinde kabul edilmiştir. 1 dirhem 3,2 kg'dır. Eski ölçülere göre ortalama 70 adet arpa ağırlığına karşılık gelir. Diğer bir deyişle eskiden kullanılan bir okkanın dört yüzde biri oranında ağırlık ölçüsüdür.

1 dirhem = 4 dünük = 3,2 gr 2'dir. Orta Asya, Çin ve Ön Asya uygarlıklarında ölçü ve değişim aracı olan paranın ölçüğü "Kışlık Sert Buğday Tanesi olup; ağırlığı 20 miligram kabul edilir. (1 Gram = 1000 miligramdır)

Sümer ve İbrani uygarlığında arpa tanesi temel ağırlık ölçüsü alınmıştı. Sümer dilinden İbraniceye geçmiş 'Arpa' sözcüğü "Se – kel"dir. İbrani para biriminin bugünkü adı da şekel'dir. (1 Arpa tanesi ağırlığı =46,7 miligramdır). Günümüz yabancı para birimlerinin kaynağı olan Roma paralarının da ölçü birimi arpa tanesidir. Karat ise 200 miligramlık ağırlık ölçüsüdür. Keçiboynuzu Arapçada kırrat, Yunanca keration, İngilizce carob'dur. Elmas ve diğer değerli taşların kütlelerinin ölçümünde kullanılır.

Ölçü birimleri, Şer'i birimler, Urfi birimler olmak üzere ikiye ayrılır. Şer'i birimler, Peygamber efendimizin zamanında kullanılan birimlerdir. Urfi birimler, şer'i birimlerden farklıdır. Urfi birimler, hükümetin kabul ettiği birimlerdir. Altının nisabı 20 miskaldır. Bir miskalin ağırlığı dört mezhepte farklıdır. Hanefi'de bir miskal, 20 kırât'tır. Bir kırât-ı şer'i ise, kabuksuz, uçları kesilmiş, kuru 5 arpadır. Hassas terazi ile bu vasıftaki 5 arpanın 0,24 gr olduğu tespit edildi. Şu halde bir şer'i miskal, yüz arpadır, yani, 4,8 gramdır. 20 miskal altın ise (20x4,8) = 96 gramdır.

ESKİ ÖLÇÜ BİRİMLERİNİN KAYNAKLARI

Resim 1: Arpa tanesi

Sümer-Akkad topluluklarında ağırlık ölçülerinin “arpa tanesi” (Şe) bazında ele alındığı biliniyor.

1 Şe =1 Arpa tanesi =0,0467 gr.

60 Şe-kele = 60 Arpa tanesi =1 Mana (Min) = 2.80 gr.

180 Şe =180 Arpa tanesi =1 Şekel (“sicle”) = 8,416 gr.

3600 Şe =60 Mana =1 Biltu (talent)

Arpa tanesinin temel alınması, öte yandan, toprağın tuzlanma dönemi ile yaygın arpa üretimine geçiş arasındaki bağı da ortaya koymaktadır. Demek ki, ortak bir değer olarak arpa, bu dönemin asıl tahıl ürünü haline gelmiş olduğu bir sırada, ölçü değeri arpa olarak kullanılmaya başlanmış olmalı. Bu dönem yaklaşık olarak 4. binli yıllar olduğu sanılmaktadır. “Şe” kavramının “buğday” haliyle de ele alınmış olması mümkün. İslami ölçü bazında buğday tanesini de görüyoruz. (“İaşe” kavramı “yağ+ tahıl” anlamı / İa-Şe/taşıyor olmalı.)

1 miskal 20 kırıttır.

1 Şer’î kırıat 5 arpa (danesi) ağırlığıdır.(1 kırıat 0,200046 gr. dır.)

1 Şer’î dirhem 4 kırıttır.

10 Şer’i dirhem, 7 miskal ağırlığına denktir.

1 örfî dirhem, 16 kırıttır.

20 miskal 25 örfî dirheme eşittir.

200 Şer'i dirhem de 175 örfî dirheme eşittir. Bin kırk dirhem ağırlığındaki buğday veya arpayı alabilen bir hacim ölçeği, 1 sâ', şer'î dirheme göre yaklaşık 2,917 kg, örfî dirheme göre; 3,333 kg. ağırlığa denktir. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre; 11 sâ'= 8 Irak rıtlıdır. Ebû Yusuf'a göre ise 1 sâ' 5,33 rıtlı olur.

Sâ', fıtır sadakası ve tarım ürünlerinin zekâtını hesaplamada bir ölçek olarak kullanılır, çünkü fıtır sadakası buğdaydan ve aynı hükümde olan buğday unundan yarım sâ', yani 520 dirhem; arpa, kuru üzüm veya kuru hurmadan ise tam 1 sâ' yani 1040 dirhem olarak verilir. Yarım sâ' şer'î dirheme göre 1,458 kg; örfî dirheme göre ise, 1,667 kg'a denk bulunur. Fitre' de şer'î dirhem esas alınır. Ancak örfî dirhem daha ağır olduğu için, fitreyi ona göre hesaplayıp vermek, yoksulların lehine olduğu için daha faziletli ve ihtiyata daha uygundur.

Örfî kırat ise, bazı fakihlere göre beş, bazılarına göre dört tane orta büyüklükteki arpa ağırlığından ibarettir. Bu farklılık belde ayrılığından veya örflerin değişmesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Kıratlar hafif ağırlık birimlerinden olup, elmas gibi kıymetli eşya ve mücevheratın vezninde kullanılır.

Osmanlı Devleti uygulamasında Darphâne, bir kırat'ı, dört buğdaya itibar etmiştir. Bu dört buğday ise, fakihlerin beş arpa kabul ettikleri şer'î kırata ağırlık bakımından eşit sayılmıştır. Buna göre; 312 örfî dirhem 1 kg. eşitliği sağlanmıştır

SÂ'; Bin kırk dirhem ağırlığındaki buğday veya arpayı alabilen bir hacim ölçeği. 1 sâ', şer'î dirheme göre yaklaşık 2,917 kg; örfî dirheme göre ise 3,333 kg. ağırlığa denktir. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre 11 sâ'= 8 Irak rıtlıdır. Ebû Yusuf'a göre ise 1 sâ' 5,33 rıtlı olur.

1 RITL; 130 dirhem ağırlığında bir ölçü birimi olup, bu da 1 sâ'ın 1/8ine denk bulunur. Buna Bağdat veya Irak rıtlı da denir. Bazı fakihlere göre bu 1 rıtl, 128 dirhem ile bir dirhemden üçte birine denk olur. Bir de Hicaz veya Medîne rıtlı var dır ki; 195 dirhem veznindedir. Bu duruma göre, 5,33 Hiraz rıtlı 8 Irak rıtlı'ına denk olur.

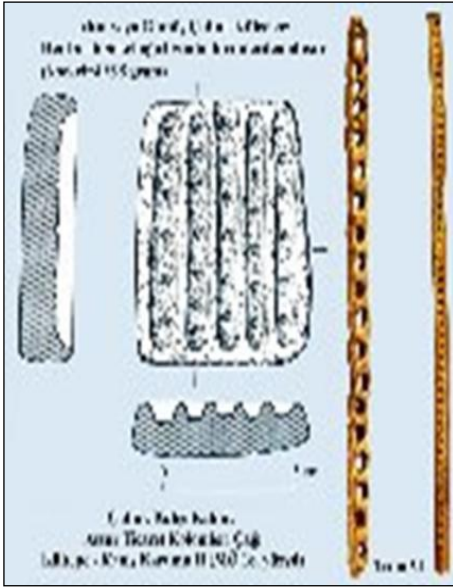
Diğer yandan Irak rıtlı 20 istar, yani 130 dirheni ağırlığında iken, Hicaz rıtlı 30 istar, yani 195 dirhem ağırlığındadır. İstar, bir rıtl'ın yirmide biri vezninde bir ağırlık ölçü birimi olup; 4,5 miskale denk sayılmıştır. 6,5 dirhem ağırlığı için de kullanılmıştır. İstar ölçü biriminin Hicaz ve Irak yöresinde 5 1/3 Hicaz rıtlı 8 Irak rıtlı olarak uygulanması sonucunda, Ebû Yusuf'un görüşü ile diğer Hanefî müçtehitlerinin görüşü 1 sâ' 1040 dirhem eşitliğinde birleşmiştir. Buna göre: Iraklılara göre; 1 sâ' 8 rıtlı x 20 istar 6,5 dirhem 1040 dirhem 2,917 kg (şerî) 3,333 kg (örfî) olur.

ÖLÇÜ BİRİMİ OLARAK ARPA

İnsanlık tarihinde arpanın yeri, besin ekonomisinin avcılık ve toplayıcılık yöntemlerine dayandığı dönemlere kadar iner. İki sıralı hem ılık hem serin iklimlerde, tuzlanmış toprakta yetişebilen, dayanıklı bir tahıl türüdür ve bu türe ait karbonlaşmış taneler en eski yerleşim birimlerinde bulunmuştur. Tarımcı toplumların ürettiği ilk evcil arpa insanlık tarihi boyunca baskın tür olarak ortaya çıkmıştır. Arpa günümüzde hayvan yemi olarak kullanılmakla birlikte, yakın zamana kadar tane olarak ya da öğütülerek

besin olarak kullanılmıştır. Özellikle kurak dönemlerde, çok sıcak ve soğuk iklimlerde ya da toprağın tuzlandığı alanlarda arpa tarımı ön plana çıkmıştır. (Prof.Dr. Ayşe Tuba Ökse)

Arpa verimi aynı iklim koşullarında aynı toprak cinsinde buğdaydan daha fazladır ve daha dayanıklıdır. Güney Mezopotamya'da verimlilik tuzlanmaya göre değişmektedir. Çeşitli yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler, Eski Önasya ölçü birimlerinin arpaya dayandığını göstermektedir. Arpanın tane ağırlığının iklime ya da yağmura göre değişim göstermesine karşın, uzunluğu genellikle sabit kalmaktadır. Bu nedenlerle arpa taneleri (çivi yazısından çevrilen adı ile še), evrensel bir ölçü birimi olarak kullanılabilmiştir. Arpa tanesi yaklaşık 8–12 mm uzunluk, 3–4 mm genişlik ve 2-3 mm kalınlıktadır. Bir arpa tanesinin ortalama uzunluğu 8–12 milimetre arasında değişir. Eski Önasya çivi yazılı kaynaklarında kullanılan uzunluk birimleri buna göre düzenlenmiştir; örneğin bir parmak 6 arpa tanesi uzunluğundadır. Uzunluk ölçülerinin yakın zamana kadar arpa uzunluklarına göre düzenlenmeye devam edildiği bilinmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre uzunluk birimi olarak kullanılan bir ayak, uç uca dizilmiş 22 arpa tanesi uzunluğundadır. Çeşitli arpa tanelerinin uzunluklarının ortalaması olan 1 santimetre, günümüzde kullanılmakta olan metrik sistemin de kökeninin arpa tanesinin uzunluğuna dayandığını göstermektedir.

Bu değerler için şekel (180 arpa tanesi=8,33 gram) ve mana (60 şekel=500 gram) adlı ölçüler kullanılıyordu. Kültepe, Acemhöyük gibi Karumlarda ve Çanakkale boğazına hakim konumda bulunan Truva (Troia) kentinde ele geçen, birimleri işaretli gümüş ve altın çubuklar, Kültepe'de ele geçen bir maden dökme kalıbından anlaşıldığına göre, Anadolu'da üretilmiştir. Karumda bir mal ya da hizmet karşılığında verilecek ücret gümüş ağırlığı ile belirtildiğinden, her bir birimi belli ağırlıklarda olan bu çubuklardan

gerektiği kadarı kırılarak ödeme yapılmakta idi. Resimde görülen iki farklı çubuktan soldakinin her birimi 6 şekel, sağdakinin her birimi 1 şekel ağırlıkta düzenlenmiştir.

Bir arpa tanesinin ortalama ağırlığı 30–60 miligram arasında değişir. Eski Önsasya ağırlık birimleri arpa tanelerine göre ölçülmüştür. Ağırlık birimlerinin arpaya dayandırıldığı ölçüm sisteminin yakın zamana kadar kullanıldığı bilinmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bir karat 5 arpa tanesi, bir dirhem 33 arpa tanesi, bir miskal 100 arpa tanesi ile eşdeğer olarak verilmektedir. Bu dönemlerdeki en küçük ağırlık birimi bir arpa tanesinin ortalama ağırlığı olan 35,5 miligram üzerinden hesaplanmıştır.

Eski Önsasya kaynaklarında hacim birimleri de arpaya dayanmaktadır Bir arpa tanesi 1.666 mililitre hacimdedir. Çivi yazılı kaynaklarda kullanılan küçük şekel 3 arpa tanesi, küçük mana 6 arpa tanesi, büyük şekel ise 180 arpa tanesi hacmindedir. Çeşitli tane boyutlarındaki bir litre arpa mekanik tartılarda 0.67 kilogram, dijital tartılarda ortalama 0.655 kilogramağırlıktadır. Buna göre bir imer (bir eşek yükü) yaklaşık 55.65 kilogramağırlıkta arpaya eşdeğer olmalıdır.

Eski Önsasya’da kullanılan alan ölçü sisteminin temelini de arpa oluşturmuştur. Bir küçük şekel 3 arpa tanesinin, şekel 180 arpa tanesinin yüzeyi kadar alan kaplamaktadır. Arazi ölçü birimleri arasında yer alan 1 ikû 0.36 hektara eşdeğer olarak hesaplanmıştır. 5 ikû (1,8 hektar) büyüklüğündeki bir tarla 1 imer (bir eşek yükü) arpa ile tohumlanan alan olarak tanımlanmış ve dolayısıyla 1 imer büyüklüğünde bir tarla olarak adlandırılmıştır. Çivi yazılı kaynaklarda verimlilik, örneğin 1 imer tarlaya atılan 1 imer tohumun 5 imer ürün vereceği şeklinde ifade edilmiştir. Eski Önsasya ’da tarıma dayalı ekonomi, kişi başına düşen tayın paylarının ve ücretlerin de arpa üzerinden hesaplanmasına neden olmuştur.

Ibnü’l- Hümam, Secavendi’nin Kısmetü’t-Terikat adlı eserinde; bir hicaz dinarının (bir miskal) 20 kırat, 1 kıratın beş arpa ağırlığında olduğunu belirtmektedir. Fıkıh kitaplarında arpanın üs ve as katları verilmektedir. Bu bilgilere göre arpanın üs katları; habbe, tasuc, danek ve dinardır. As katları; hardal, fels, fetile, nakire, kıtmire ve zerredir.

Osmanlı Döneminde kullanılan 1 dirhem;

1 dirhem = 4 dönük

1 dönük = 4 kırat

1 kırat = 4 bakray

1 bakray = 4 fitil

1 fitil = 2 nekir

1 nekir = 2 kıtmir

1 kıtmir = 2 zerre

Günümüzde sadece hayvan yemi olarak değerlendirilen arpa, yakın zamana kadar bulgur olarak tüketilmiş ya da öğütülüp ekmek yapımında kullanılmıştır. Modern

yaşamımızda arpanın insanlık tarihinde önemli bir yerinin bulunduğu hatırlanmamakla birlikte, bazı deyimler hala kullanılmaktadır: “bir arpa boyu yol gitmek” ya da “bir arpa yükü ağırlık” gibi deyimler, arpanın ölçü birimi olarak yakın zamana kadar kullanıldığına tanıklık etmektedir. Bir işe verilen emeğin arpa ile ödenmesi de yakın zamana kadar sürmüştür. Toprak sahipleri halen ürünün bir bölümünü topraklarını işleyen yarıcılara vererek kazanç elde etmektedirler. Günümüzde kullanılan “arpa parası” gibi deyimler, arpaya dayalı ücret ödeme sisteminden gelmektedir. Osmanlı döneminde Tanzimat’a kadar yüksek memurlara, emekli maaşlarına ek olarak verilen ücretlere ya da tahsis edilen arazilere “arpalık” adı verilmiştir. Arpalığın ne zaman verilmeye başlandığı ve buna benzer bir tahsisatin daha önce hangi devletlerde görüldüğü kesin olarak bilinmemektedir.

ÖLÇÜSÜZ ÖLÇÜ BİRİMLERİ

An, göz açıp kapayıncaya kadar, üç vakit mi desem beş vakit mi? Bacak kadar (kısa), kol kadar(iri), aha şu kadar (küçük), hayvan kadar (büyük), öküz kadar (çok büyük), göz alabildiğine (eyice büyük), anasının nikâhı (çok uzak), bir taş atımı, lahza, bir sigara içimi, eşek sudan gelinceye kadar, bir araba yükü, bir sepet dolusu, bir kayık yükü gibi.

Ölçü, bizdeki çoğunluk için ifrat ve tefritten; yani aşırılık ve noksanlıktan kaçınmak; Ortayol demektir. Ölçülü olmak da ortayolculuk anlamına gelir.

İKİ DİRHEM BİR ÇEKİRDEK

Ölçme ya da ölçüm; bilinmeyen bir büyüklüğün yerine aynı türden olan ancak bilinen bir büyüklükle kıyaslanmasıdır; yani bir uzunluğun, bir alanın, bir kapasitenin veya herhangi bir olgunun belirli bir birim cinsinden hesaplanmasıdır. Bunun için standart ölçü birimleri kullanılır. Sonucu belirtmek için sayısal değer ve birimden oluşan dünyada bilim ve ticaret alanında en fazla kullanılan ölçüm sistemleri: İngiliz-Amerikan ölçüm sistemi (imperial system) ve Metrik ölçüm böylece yayılmış olarak renk ölçümü olmaktadır.

Osmanlı zamanında ölçü birimi olarak dirhem kullanılırdı. Kahve çekirdeklerinin boyutları ve kütleleri birbirine eşittir. Bu yüzden kahve çekirdekleri (Keçiboynuzu çekirdekleri) elmas ölçmek için kullanılırdı. 4 adet kahve çekirdeği 1 dirheme eşittir. Devrin en kıymetli parası olan bir Osmanlı altını, toplam iki dirhem ve bir çekirdek ağırlığa sahiptir. Bu durumda süslenmiş kimselere, iki dirhem bir çekirdek yakıştırmasında bulunanlar, mecaz yoluyla onlarla “altın” demiş olurlar; zarif bir nüktedir.

Bir başka rivayete göre; zamanında satıcı şık giyinimli, asil duruşlu bir müşteri geldiğinde ona elmas satarken tartıya dört çekirdek atar, daha sonra dört tane daha koyarmış ve iki dirhem ağırlığında olurmuş. Müşteriye ikramda bulunmak, fazladan elmas vermek için bir çekirdek daha koyarmış. Yapılan bu işlemde iki dirhem bir çekirdek sözü ortaya çıkmış.

SONUÇ

İnsanlık var olduğundan beri aralarında alışveriş olmuştur. Bu alışverişleri adil yapabilmek için ölçü aletleri kullanmışlardır. Başvurulan her ölçüm aleti önemlidir. Arpa da bu standart ölçülerden biri olmuştur. Arpanın tane ağırlığının iklime ya da yağmura göre değişim göstermesine karşın, uzunluğu genellikle sabit kalmaktadır. Bu nedenlerle arpa taneleri (çivi yazısından çevrilen adı ile şe), evrensel bir ölçü birimi olarak kullanılabilmektedir. Çeşitli biçemlerde kullanılan eski ölçü aletlerinden yola çıkılarak günümüzde kullanılan standart ölçüm aletlerine ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi, "Ölçü İşaretleri" cilt 24, sf.392, İstanbul,1986
- DÖNDÜREN, Hamdi, Büyük İslâm İlmihali, sf. 363; İstanbul 1985
- DÖNDÜREN, Hamdi, Delilleriyle İslâm İlmihali, sf. 552, İstanbul 1991
- El-Meydânî, El-Lübâb î. Şerhil-Kitab, İstanbul T.Y. I, sf. 160, 161
- Hazırlayanlar; KAHRAMAN, Seyit Ali - DAĞLI, Yücel, 'Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi', 4. Kitap—2. Cilt sf. 250, 517,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010
- İslam ansiklopedisi, "Arpa" 3. Cilt; sf; 391,Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991
- İslam ansiklopedisi, "Arpalık" 3. Cilt; sf; 393,Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991
- NASUHİ BİLMEN, Ömer, Hukukî İslâmiyye ve İstilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu, 4. cilt, sf.120—143 İstanbul 1969
- ÖKSE, Ayşe, Tuba, Ön Asya'da Arpa, Makale, Arkeoloji ve Sanat, 127, 15—20, 2008, Tez

ESKİ ROMA KOMEDİ ESERLERİNDE ÇARŞI ESNAF ANLAYIŞI

Sema SANDALCI*

ÖZET

Çalışmamız, M.Ö. III. yüzyıl itibarıyla Anadolu, Akdeniz ve Ege kentlerinde söz sahibi olmaya başlayan, daha eski doğu kültürlerinden de etkiler taşıyan Roma yaşamındaki çarşı, esnaf ve ticari anlayış üzerine eski Roma komedilerinde geçen bilgileri değerlendirmeye yöneliktir.

M.Ö. V. yüzyıla yani klasik çağa gelindiğinde İran, Mezopotamya, Suriye, Mısır, Anadolu ile Ege adaları, Yunanistan, Trakya ve eskiçağın en uç ülkesi olan İtalya hattında karşılıklı ticaret, benzer yaşam adetlerini de oluşturmuştur.

Bu çalışmamızda, karşılaştırma açısından benzer şekilde ticaretle ilgili uygulama ve değişlerin halen coğrafyamızda süre geldiği de ortaya çıkmaktadır.

GENEL BİR BAKIŞ

Halk kültüründe iktisat ve ticaret geleneği, M.Ö. III. yüzyıl Roma dünyasına gelinceye dek uzun bir geçmişe sahiptir. Bu süreçte kısaca, ticaretin, tarih öncesinde özellikle Ön Asya'da (belki karşılıklı iletişim, hediye, ihtiyaç amacıyla) değiş-tokuşa dayalı bir anlayıştan kaynaklandığı, Neolitik'te özellikle kesici alet olan obsidyen ticaretinin öne çıktığı, Mezopotamya'da ilk kentleşmelerle birlikte değer ve ölçü anlayışıyla ticari malların çeşitlendiği ve sistemleştiği, kent merkezleri dışında pazar (*karum*) anlayışının geliştiği, yazının olmadığı dönemlerde malların kişilere aitliğini belirlemede mühür kullanımının yaygınlaştığı, hatta yazı sonrasında bile ticarete mühürlerin (*hatta damga, kaşe altında günümüze değin*) varlığı dikkati çekmektedir. M.Ö. III. binde yazının bulunmasıyla yazılı ticaret anlaşmalarının yapılması ve M.Ö. I. binde Lidya Devleti'nde (Manisa-Uşak) paranın icat edilmesi ve kısa sürede yaygınlaşması ticaret anlayışında yaşanan hızlı, etkin gelişmelerin sonuçlarıdır. Tüm bu oluşumlarla birlikte ordu geçişleri ile klasik çağda kara ve deniz yol ağlarının varlığı, eskiçağdan beri süre gelen ve yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi, ticarete de din, hak ve adalet anlayışının da geliştiğini belirtmek gerekmektedir. Bütün bu bilgiler eskiçağdan günümüze ulaşan yazılı ve arkeolojik buluntularla doğrulanmakta ve desteklenmektedir.

* Yrd.Doç.Dr. Trakya Üniv. Balkan Dilleri Bölümü, Klasik Filolog

ESKİ ROMA KOMEDİ ESERLERİNDE ÇARŞI ESNAF ANLAYIŞI

Klasik çağa geldiğimizde, Yunanca ve Latince metinler hem kendi dönemini yansıtmada hem de eski izleri hatırlatmada önemli kanıt bilgiler vermektedir.

Örneğin, M.Ö. II. binin son çeyreğine değin kara ve deniz ticaretinde önemli bir merkez olan Troia (M.Ö. 1200 / bugün Çanakkale-Hisarcık) ile ilgili yazılanlardan, paranın henüz icat edilmediği bir dönemde, uzunluk ölçümlerinde elin, dirseğin, kolun, ayağın esas alındığı, malın değerinin sığır ile belirlendiği, teraziye bildikleri, pazarda hilenin sevilmediği ve başka diyarlardan mal alım-satımı yapıldığı görülmektedir.¹

M.Ö. VII. yüzyıl itibarıyla klasik Yunan ve Roma kent merkezlerinde yer alan *agora*'nın (*toplanti, pazar yeri*) siyaset ve pazar kültüründe önemli bir mekan oluşturduğunu görmekteyiz.²

Roma'da ticaret ve esnaf yaşantısı oldukça kapsamlı olmasına karşın, halkın yaşantısına baktığımızda Plautus (M.Ö. 254-184) ve Terentius (M.Ö. 195-159) tarafından en yalın şekilde kaleme alınan Klasik Yunan-Roma döneminin komedi eserleri de bize ipuçları vermektedir. Günümüzden 2300 yıl öncesine uzanan ve döneminin yaşamını anlatan bu tarz eserlerde geçmişin tarihini gerek başka ülkeler gerekse ülkemiz açısından özellikle klasik çağdaki birçok Batı Anadolu kenti için benzerlikler görülmektedir. Çalışmamızda konuyla ilgili Latince cümleler de belirtilmektedir.

Eserlerde, dar iletişim olanaklarına karşın neredeyse günümüze yakın canlı ticari anlayışın, kaygıların, yöntemlerin daha o zamanda şekillendiği dikkati çekmektedir. Metinler aracılığıyla '*forum*' denilen pazar yerinde alış verişin artık para ile yapıldığı, buna karşın yazı öncesi yaygın olarak kullanılan ve binlerce yıllık mühür, nişan ve 'söz verme' geleneğinin de devam ettiği anlaşılmaktadır. Ticaret hayatında dükkânların bulunduğu; borç ve kefilin yanı sıra faizle para verme yani tefecilik anlayışının olduğu, bazı sözlerin de deyiş haline geldiği görülmektedir. Bu metinler aracılığıyla bunlar üzerinde durursak:

1. Eskiçağda her şeyin bir tanrısı vardı. Haberci tanrı Hermes, aynı zamanda ticaretin de tanrısıydı:

- (HERMES): Sizin için mallarınızın alım-satımında kazançlarınıza bereket olarak beni onurlandırmayı ve her konuda yardım etmemi istersiniz,– çünkü diğer tanrılar tarafından haber ve kazanç getirme işinin bana verildiğini siz de artık biliyorsunuz-.³

¹ Bkz. Homeros, İlyada, II, 447-450; VI, 235-236; VI, 319; XII, 420-423 ve 433-434 ; XIII, 702-703 ve 741-745; XV, 679; XVI, 397-398; XXIII, 270.

² Bkz. Ksenophon, Hellenika, III, 11 ve 16.

³ Plautus, **Amphitryon** için bkz. NIXON, 1997 Cilt I: s. 6; ATAÇ, 1958: s. 9 (Latince: mercimonium: ticari mal; emo (emptum): satın almak; vendo: satmak).

2. Renkli, hareketli bir pazar yeri (çarşı) ve esnaf hayatının olduğu çarşıda; yerleşik olarak yer alan mezbahada; balıkçı, tavukçu, kasap, avcı, kuşçu gibi kesime yönelik hizmetlerin var olduğu, ayrıca fırıncı, sebze, avcı, bostancı, demirci, sarraf, deri, kuyumcu, parfümcü, berber, terzi-işlemeci gibi dükkânların bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴

-Ulu tanrılar! Çarşı ne kadar kalabalık! Herkes çekişip duruyor! Ürünler de pahalı!⁵

- Bunlardan konuşarak, mezbahaya geldik, tüm şekerçiler hoşnut halde koşar bana, balıkçılar, kasaplar, aşçılar, tavukçular. Durumun iyi iken yararım olurdu, çoğu kez yine oluyorum. Selam verirler, beni yemeğe çağırırlar, gelişime sevinirler.⁶

- Bu bileziği kuyumcuya götürmeni, bir uncia⁷altın katmanı ve bileziği düzeltmeni söylüyor.⁸

- Verdiğin o giysiye bir işlemeciye götürüver; düzeltsin ve istediğim işleri de eklesin.⁹

3. Deniz aşırı malların getirildiği, deniz yoluyla gelen mühürlü malların gümrüğe tabii olduğu, gümrüğe bir miktar paranın ödendiği ve gümrükçünün önemli yetkilerle donatıldığı görülmektedir. Ayrıca deniz yolunu kullanan tüccarların başka diyarlara gittiklerinde güvende olmak için birbirlerini konuk ettiklerini, bunu dostluk işaretiyle pekiştirerek bir dayanışma içinde olduklarını, zaman zaman malları için telaşa kapıldıklarını, dili yabancı birinin bile mal satmaya uzak yere gittiğini de öğrenmekteyiz:

- Pire'ye kadar gideyim de bir bakayım, Efes'ten bir tüccar gemisi gelmiş. Oğlumun orada uzun süre kalması, geri dönmemesinden aklım korku içinde.¹⁰

- Koş Pire limanına, bir koşu git, geldiğimiz gemiyi göreceksin. Söyle Sangario'ya dediklerimi dikkatle indirsin, ne olur olmaz sen de yanında ol. Gümrük memuruna vergi ödendi. Gecikme olmasın git hemen de geri gel.¹¹

⁴ Plautus, **Trinummus** için bkz. NIXON, 1996 Cilt IV: s. 136 ; ATAÇ, 1948: s. 26 (Latince: pistor: değirmenci, fırıncı; holitor: bostancı; myropola: parfümcü; auceps: kuşçu); Plautus, **Rudens** için bkz. NIXON, 1996 Cilt IV: s. 336; ATAÇ, 1965: s. 34 (Latince: ferrarius: demirci); Plautus, **Menaechmi** için bkz. NIXON, 1996 Cilt II: s. 404; ATAÇ, 1965: s. 28 (Latince: pellio: kürkçü, derici); Terentius, **Phormio** için bkz. SARGEANT, 1995 Cilt II: s. 14; ATAÇ, 1946: s. 8 (Latince: tonstrina: berber dükkânı); Plautus, **Rudens** için bkz. NIXON, 1996 Cilt IV: s. 382; ATAÇ, 1965: s. 63.

⁵ Terentius, **Andria** için bkz. SARGEANT, 1995 Cilt II: s. 80; ATAÇ, 1946: s. 53 (Latince: forum: meydan açık alan, pazar yeri).

⁶ Terentius, **Eunuchus** için bkz. SARGEANT, 1995 Cilt II: s. 258; ATAÇ, 1946: s. 17 (Latince: macellum: Pazar, çarşı, mezbaha; cuppedanarius: şekerçi; cetarius: blikçi; lanus: kasap; coquus: aşçı; fartor: tavukçu; piscator: balıkçı).

⁷ 1 uncia: 28,3 gram.

⁸ Plautus, **Menaechmi** için bkz. NIXON, 1996 Cilt II: s. 416; ATAÇ, 1965: s. 36 (aurifex: kuyumcu).

⁹ Plautus, **Menaechmi** için bkz. NIXON, 1996 Cilt II: s. 406; ATAÇ, 1965: s. 29 (phrygio: işlemeci).

¹⁰ Plautus, **Bakkhalides** için bkz. NIXON, 1997 Cilt I: s. 352; ATAÇ, 1958: s.18 (Latince: navis mercatoria: tüccar gemisi).

¹¹ Plautus, **Trinummus** için bkz. NIXON, 1996 Cilt IV: s. 210 ; ATAÇ, 1948: s. 74 (Latince: portitor: gümrük memuru; portorium: gümrük vergisi).

- Sus! Bu konuda çok sayıda neden düşünülebilir: (Mührünü) yitirdiğini, daha sonra yenisini yaptığını. Belki de mektupların mühürlemeden getirdiği söylenebilir, gümrük memurunun yanında mührünün açılıp incelendiğini de.¹²

- (Afrika'dan gelen dil bilmez Kartacalı satıcı için:) Kendisinin tahta kaşık, boru ve ceviz getirdiğini söylüyor. Şimdi onları satmak için senden yardım istiyor. /

-Tüccar olduğu açık. / - Satmak için sana bahçe belleri ve tırmık da vereceğini söylüyor hasat için.¹³

- Dostum, selamlar. Senin baban Antidamas önce babamın, sonra benim baba konuğumuz olmuştu. Bu da onunla konukluğun parolasıydı. / - O halde burada konuğum olarak yanımda misafir edileceksin. Çünkü asla ret etmem konukluğu ve doğduğum Kartaca'yı.¹⁴

-Rodos'a vardık, orada götürdüğüm her şeyi sattım. Düşündüğümde daha çok kazandım... ...Limanda dolaşırken, bir konuğum beni tanıdı, yemeğe çağırdı.¹⁵

4. Metinlerden ticaret hayatında dürüstçe borç-kefil ilişkisinin yaşandığı, borca karşılık kişinin bir nişanın bir tür senet sayıldığı, fakat yine de zaman zaman kötü sonuçlara, sahtekârlığa maruz kaldıkları ve bazı kişileri de şahit tuttıkları anlaşılmaktadır.

- Biz Efes bin iki yüz Philippos altını getirdik. Evine misafir olduğumuz adamın bizim efendiye borcu varmış.¹⁶

- (Servetini) nasıl yitirdi? Kamu ya da deniz tecimine mi ortak oldu? Yoksa ticarete, köle alım satımında mı yitirdi servetini?¹⁷

- Önce oğluna karşı inkâr etmeye başladı, kendisinin sana yarım drahmi bile borcu olduğunu ret etmeye koyuldu. Mnesilochus da hemen senin eski dostun ihtiyar Pelago'yu çağırdı. O adamın yanında doğrudan mührünü (nişan, işaret) gösterdi, teminat olarak yanında taşıması için oğluna verdiği./ - Mührü görünce ne yaptı?/ - Sahte olduğunu, onun mührü olmadığını söylemeye başladı. O masuma nasıl hakaretler etti!¹⁸

¹² Plautus, **Trinummus** için bkz. NIXON, 1996 Cilt IV: s. 172 ve 174; ATAÇ, 1948: s. 51 (Latince: obsigno: damgalamak, işaretlemek; resigno: mührü açmak) ; Bugün "damga" ve "imza" olarak gündelik yaşamda ve ticarete yerini koruyan "mühür," Eskiçağ Anadolu'da mülkiyet iyeliğini gösteren, 8 000 yıllık bir geçmişe sahiptir, bkz. İ.B. DOĞAN, 2008; s. 108. (Bununla birlikte, (okuma-yazmanın az olduğu) Osmanlı zamanında tüccarların yolladıkları malların deve sırtında İzmir'e taşınması esnasında, Kayseri yöresinin başlıca ürünlerinden olan cehrinin yaklaşık 140 kiloluk balyalar halinde hazırlandığı, kervancılar ise bağlantı tarzından her balyanın kime ait olduğu bilmesi bize pratik olarak zaman içinde nasıl bir gelişim göstermesine iyi bir örnek oluşturmaktadır, bu bilgi için bkz. G. AUUGUSTINOS, 1997: S. 160)

¹³ Plautus, **Poenulus** için bkz. NIXON, 1996 Cilt IV: s. 102; ATAÇ, 1948: s. 75 (Latince: mercator: tüccar, tacir).

¹⁴ Plautus, **Poenulus** için bkz. NIXON, 1996 Cilt IV: s.104; ATAÇ, 1948: s.77 (Latince: hospes: konuk); ayrıca bkz. Terentius, **Hecyra** için bkz. SARGEANT, 1995 Cilt II: s.166; ATAÇ, 1946: s.30.

¹⁵ Plautus, **Mercator** için bkz. NIXON, 1995 Cilt III: s. 12; ATAÇ, 1948: s. 8-9.

¹⁶ Plautus, **Bakkhalides** için bkz. NIXON, 1997 Cilt I: s. 352; ATAÇ, 1958: s. 18 (Latince: debeo: borçlu olmak).

¹⁷ Plautus, **Trinummus** için bkz. NIXON, 1996 Cilt IV: s. 128 ; ATAÇ, 1948: s. 21.

¹⁸ Plautus, **Bakkhalides** için bkz. NIXON, 1997 Cilt I: s. 356; ATAÇ, 1958: s.19 (symbolus: nişan, işaret).

- Ya banker kalkıp giderse buralardan, iyisi mi paramı isteyeyim?¹⁹

- Oğlunun yüzüğünü yanına almayı unutma. / -Yüzüğe ne gerek var? /-Öyle anlaşıldı. Yüzüğü getiren, parayı alacak.²⁰

5. Yine metinleri incelediğimizde bazı mesleklerin nasıl bir anlayışla sürdürüldüğünü de öğrenmekteyiz.

Balıkçı üzerine:

- Balık iğneleri ve bu kamışlardır (=olta) bizim kazancımız ve geçimimiz. Her gün şehirden denize gideriz yiyeceğimizi çıkarmak için. Bizim için ön egzersiz, spor, güreş idmanı olur, denizkestaneleri, deniz minaresi, istiridyeler, deniz kabuğu yakalamamız, tarak, denizisırganı, midye ve denizkestanesi. ... Yiyeceğimizi denizden alırsak: eğer bahtımız olmaz, balık tutamazsak, kibarca eve geri döner gizli saklı, yatarız akşam yemeği yemeden.²¹

- Balık tutmak için geceden denize çıktı. Eğer evde kalıp uyusaydı, daha akıllıca olurdu,... ...çünkü şimdi fırtına var, geceden başladı.²²

- Ne tuttuysam, benimdir... ...pazarda açıkta hepsini malım diye satarım. Çünkü deniz herkesin ortak malıdır... (denize) ağımyı ve iğnemi attığımda, her ne takıldıysa, çekerim. Ağ ve iğneyle ele geçenler benimdir.²³

Faizle para veren sarraf üzerine:

- Bir kadın tüccarından bir şey alır mıyım, dili dışında bir önemleri olmayan, doğru olduğuna yemin eden? Herkules adına, sizi de onunla yere koyuyorum; onlarla birsiniz. En azından onlar gizli yerlerde satış yaparlar, siz ise bizzat Pazar yerinde. Siz insanları tefecilikle mahvediyorsunuz; onlar ikna etme ve sefahatle kötülüğe uğrattıyorlar. Halk siz yüzünüzden birçok yasa önerisinde bulunuyor, siz de bir çatlak buluyorsunuz. Sıcak suyun soğuması gibi, siz de yasaları öyle sanıyorsunuz.²⁴

6. Ticarete “kefil,” “tefecilik” anlayışının olduğu, “söz” verildiği günde paranın getirilmesi anlayışının olduğu, bazı paranın da geçersiz sayıldığı görülmektedir:

- Yanıma Apocides’i kefil diye verdi bu iş için, o da çarşıda beni bekliyor, sanki benden iyi pazarlık yapacak.²⁵

- Al bu parayı, tefeci. Burada 40 mina var. Eğer şüpheli (kusurlu, silik?) varsa, değiştiririm.²⁶

¹⁹ Plautus, **Curculio** için bkz. NİXON, 1988 Cilt II: s. 248; ATAÇ, 1964: s. 45 (Latince: tarpezita / trapezita: banker, para değiştiren, para bozan).

²⁰ Plautus, **Bacchilides** için bkz. NİXON, 1997 Cilt I: s. 360; ATAÇ, 1965: s. 21.

²¹ Plautus, **Rudens** için bkz. NİXON, 1996 Cilt IV: s. 314; ATAÇ, 1965: s. 20.

²² Plautus, **Rudens** için bkz. NİXON, 1996 Cilt IV: s. 374; ATAÇ, 1965: s. 58.

²³ Plautus, **Rudens** için bkz. NİXON, 1996 Cilt IV: s. 382; ATAÇ, 1965: s. 63.

²⁴ Plautus, **Curculio** için bkz. NİXON, 1988 Cilt II: s. 240 ve 242; ATAÇ, 1964: s. 41.

²⁵ Plautus, **Epidicus** bkz. NİXON, 1988 Cilt II: s. 316; ATAÇ, 1964: s. 33.

- Syrus'un taahhütleri beni buraya getirdi, bana 10 mina vereceğine söz verdi.²⁷

7. Yine bu metinler aracılığıyla mesleki, parayla ilgili söylenen bazı sözlerin zamanla değiş haline geldiği anlaşılmaktadır. Hatta bazılarının günümüzde ülkemizde de benzer şekilde süregelmesi, kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarımların da bir kanıtıdır:

- *Seni mürekkep balığı gibi ayağımın altında ezerim.*²⁸ (Türk halk kültüründe: seni ayağımın altına alır bir böcek gibi ezerim)

- *Yarım drahmi bile borcu olmamak.*²⁹ (Türk halk kültüründe: Bir metelik borcum yok!)

- *(Bir kadın, kocası için:) Şu ucuz herif satılsa, tuz fiyatına gitmez!*³⁰

- *Aldandım, paramı bir Kurda emanet etmişim.*³¹ (Türk halk kültüründe: Kediye ciğer emanet etmek ya da kurda kuzu emanet etmek)

- *Acaba paraların mı düştü, gözlerini öyle yere eğmiş bakıyorsun?*³²

- *Paranın ölümsüz olduğunu sanmak!*³³

- *(Kendisine nereye gideceği, ne yapacağı üzerine soran karısı için:) (sanki) gümrükçü ile evlendim, her meselemi sorması gerek, ne yaptım ne yapıyorum.*³⁴ (Türk halk kültüründe: Gümrükçü kesildi başıma.)

DEĞERLENDİRME

Elbette eskiçağda ticaret hayatı ve süre gelen gelenekleri üzerine söylenecek çok şey bulunmaktadır. Fakat biz burada kısaca fikir oluşturabilecek şekilde klasik çağ Yunan ve Roma komedi eserlerinde yansıtılan çarşı, ticaret ve esnaf yaşantısıyla ilgili bilgileri aktarmaya çalıştık. Böylece bir yerde geçmişle günümüz arasında ticaret ve esnaf geleneği üzerine karşılaştırma yapmanın ve özellikle bazı kök bilgileri yeniden ortaya koymanın gerekliliği de vurgulanmaktadır. Çünkü burada belirtilen ifadeler günümüzden 2300 yıl öncesine ait olup özellikle ülkemizde geçmişten günümüze devam eden ticaret yaşantısına da ışık tutacak benzerlikler taşıdığı yadsıtmaz şekilde ortaya çıkmaktadır.

²⁶ Plautus, **Epidicus** bkz. NİXON, 1988 Cilt II: s. 316; ATAÇ, 1964: s. 55. (bununla birlikte Latince dubius: şüpheli, kuşkulu anlamına gelmektedir; fakat para söz konusu olduğunda kusurlu, üzeri silik anlamına gelebilir.)

²⁷ Plautus, **Epidicus** bkz. NİXON, 1988 Cilt II: s. 190; ATAÇ, 1964: s. 54.

²⁸ Plautus, **Rudens** için bkz. NİXON, 1996 Cilt IV: s. 386; ATAÇ, 1965: s. 65.

²⁹ Plautus, **Bakkhalides** için bkz. NİXON, 1997 Cilt I: s. 356; ATAÇ, 1958: s. 19.

³⁰ Plautus, **Casina** için bkz. NİXON, 1988 Cilt II: s. 60; ATAÇ, 1965: s. 38.

³¹ Plautus, **Bakkhalides** için bkz. NİXON, 1997 Cilt I: s. 356; ATAÇ, 1958: s. 20 (Aurolycus: para kurdu).

³² Plautus, **Bakkhalides** için bkz. NİXON, 1997 Cilt I: s. 396; ATAÇ, 1958: s. 43

³³ Plautus, **Trinummus** için bkz. NİXON, 1996 Cilt IV: s. 136 ; ATAÇ, 1948: s. 27.

³⁴ Plautus, **Menaechmi** için bkz. NİXON, 1996 Cilt II: s. 374; ATAÇ, 1965: s. 9.

KAYNAKÇA

Homeros **Homer İliad**, MURRAY, A.T., Cilt I (1999) II (2001), Harvard University Pres, London.

Ksenophon, *Hellenika*, (çev. Suat Sinanoğlu), TTK, Ankara 2006.

Plautus, T. Maccius **Amphitryon** NIXON, Paul, *Amphitryon*, Cilt I, LCL, Londra 1997.

ATAÇ, Nurullah, *Amphitryon*, MEB. İstanbul 1958.

Bakkhalides NIXON, Paul, *Two Bacchalides* Cilt I, LCL, Londra 1997.

ATAÇ, Nurullah, *Bakkalar*, MEB. İstanbul 1958.

Casina NIXON, Paul, *Casina* Cilt II, LCL, Londra 1988.

ATAÇ, Nurullah, *Casina*, MEB. İstanbul 1965.

Curculio NIXON, Paul, *Curculio* Cilt II, LCL, Londra 1988.

ATAÇ, Nurullah, *Buğday Kurdu*, MEB. İstanbul 1964.

Epidicus NIXON, Paul, *Epidicus* Cilt II, LCL, Londra 1988.

ATAÇ, Nurullah, *Epidicus*, MEB. İstanbul 1964.

Menaechmi NIXON, Paul, *The Two Menaechmuses*, Cilt II, LCL, Londra 1988.

ATAÇ, Nurullah, *İkizler*, MEB, İstanbul 1965.

Mercator NIXON, Paul, *The Mercant*, Cilt III, LCL, Londra1 995.

ATAÇ, Nurullah, *Tecimen*, MEB, İstanbul 1946.

Mostellaria NIXON, Paul, *The Haunted House*, Cilt III, LCL, Londra 1995.

ATAÇ, Nurullah, *Hortlak*, MEB, İstanbul 1947.

Poenulus NIXON, Paul, *The Carthaginian*, Cilt IV, LCL, Londra 1996.

ATAÇ, Nurullah, *Kartacalı*, MEB, İstanbul 1948.

Rudens NIXON, Paul, *The Rope*, Cilt IV, LCL, Londra 1996.

ATAÇ, Nurullah, *Urganı*, MEB, İstanbul 1965.

Trinummus NIXON, Paul, *Three Bob Day*, Cilt V, LCL, Londra1 984.

ATAÇ, Nurullah, *Üç Kişilik Akçe*, MEB, İstanbul 1948.

Terentius, Publilius Terentius Afer,

Andria SARGEAUNT, John, *The Lady of Andros*, Cilt I, LCL, Londra 1994.

ATAÇ, Nurullah, *Andros Güzeli*, MEB, İstanbul 1965.

Eunuchus SARGEAUNT, John, *Eunuchus*, Cilt II, LCL, Londra 1995.

ATAÇ, Nurullah, *Hadım*, MEB, İstanbul 1964.

Hecyra SARGEAUNT, John, *The Mother in Law*, Cilt II, LCL, Londra 1995.

ATAÇ, Nurullah, *Kaynana*, MEB, İstanbul 1946.

Phormio SARGEAUNT, John, *Phormio*, Cilt II, LCL, Londra 1995.

ATAÇ, Nurullah, *Formio*, MEB, İstanbul 1946.

AUGUSTİNOS, Gerasimos, *Küçük Asya Rumları*, (çev. Devrim Evcı), Ayraç Yy. Ankara 1997.

MOSCATİ, Sabatino, *Fenikeliler*, (çev. S. Gül), Dost Kitabevi, Ankara 2004.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ANADOLU'DA TİCARİ HAYAT

Süleyman ÜNÜVAR*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı ve klasik üretim anlayışına sahipti. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren sürekli toprak kaybetmesi, içte ve dışta bir takım olumsuzluklar yaşaması, ayrıca Coğrafi keşiflerle birlikte Avrupa'daki gelişmeleri takip edememesi neticesinde ekonomik alanda olumsuzluklar görülmüştür. Bu olumsuzluklar ticari hayata da yansımıştır. XIX. yüzyılda ise, sanayi devrimi ve kapitülasyonların etkisiyle üretilen ürünler, Avrupa malları karşısında rekabet edememiş ve ticari hayat sekteye uğramıştır. Anadolu da birçok esnaf ve zanaatkâr iş yerini kapatmıştır. Ticari alanda sayıca yetersiz olan Türkler, bu dönemde iyice azalırken, rahat bir çalışma ortamı bulan azınlıklar ve levantenler ise konumlarını korumuşlardır. 1913 yılında yapılan sayımda ticaretle Türklerin oranı %4'tür. I. Dünya Savaşı ve arkasından başlayan Millî Mücadele'de bu oran değişmemiştir.

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile Anadolu'nun verimli ve ulaşımı kolay olan bölgeler işgal edilmiştir. TBMM hükümetinin elinde ise ulaşımı zor ve verimsiz topraklar kalmış, ticaret durma noktasına gelmiştir. Ayrıca son on yıldır sürekli cepheden cepheye koşan Türk insanının üretim yapacak gücü de kalmamıştı. Bununla birlikte TBMM, Millî Mücadele'nin finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla üretim artışı ve ihracat teşvik etmiştir. TBMM hükümeti, tüketim fazlası malların ihracı için Mayıs 1920 tarihinde ihracatı tamamen serbest bırakmış, ayrıca "Seyahat Belgesi'ni" de kaldırmıştır. Ekonomi, daha çok tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Hububat (buğday, arpa) kuru üzüm, kuru incir, fındık, tütün, tiftik, tereyağı gibi ürünler alınıp satılmaktadır. Ulaşımın yetersiz olması nedeniyle ticaret, daha çok yakın pazara ve panayırlara dönük olarak yapılmıştır. Dış satım için ise İnebolu limanı tercih edilmiştir. TBMM Hükümeti bu dönemde savunma harcamaları dışında kalan alanlarda tasarruf yaparak, üretim artışı ve ihracatı teşvik ederek ekonomiyi büyük oranda dengede tutmuş ve Milli Mücadeleden zaferle çıkmıştır.

MİLLÎ MÜCADELE ÖNCESİ GENEL DURUM

Osmanlı Devleti, kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar ekonomik ve mali konularda kendine yeter bir durumdadır. Her ne kadar Coğrafi Keşifler sonucu ticaret yolları büyük oranda değişmekle birlikte ticari alanda önemli bir açık yaşanmamıştır. Üretim tüketim dengesi ile ithalat ve ihracat dengeleri büyük ölçüde korunmuştur. Ancak, XVIII. ve XIX. yüzyılda Avrupa'da başlayan makineleşme ve sanayi inkılabı yanında iç ve dışta yaşanan bir çok sorunlar neticesinde bu denge bozulmaya başlanmıştır. Bu dengenin bozulmasında bir başka nedeni ise, Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda da hâlâ klasik üretim anlayışı devam etmesidir. Dolayısıyla üretim artışı sağlayamamış ve bunun sonucunda da ticari alanda herhangi bir olumlu gelişme yaşanmamıştır. Bütün bunların yanında elbette 1838 yılında, önce İngiltere ile daha sonrada diğer Avrupa devletleri ile imzalanan ticaret

* Yrd.Doç.Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, unuvar@gantep.edu.tr

antlaşmalarının yani kapitülasyonların etkisi çok fazla olmuştur. Bütün bunlar üretimi düşürdüğü gibi ithalatı kolaylaştırmış, Osmanlı ekonomisi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çöküntüye doğru gitmiştir. Osmanlı ülkesinde ticari hayat gün geçtikçe gerilemiş, hatta iç ve dış ticaret yabancıların, levantenlerin ve azınlıkların eline geçmiştir. Bunun yanında savaşların uzun sürmesi ve Türk halkının ticareti sevmemesi de ticari hayatı olumsuz yönde etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. (Müderisoğlu: 1990: 81, Tabakoğlu:2002: 380, Elmacı: 2002:681, Ünüvar: 1997:130)

Osmanlı Devleti'nde ticaret, XIX. yüzyılın sonlarına kadar ulaşım araçlarının yetersizliğinden dolayı yakın Pazar ticareti şeklinde yürütülmüştür. Demiryolunun Anadolu içlerine doğru yayılması ile birlikte uzak mesafeler arasında da ticaret yaygınlaşmıştır. Osmanlı Devleti, uzun yıllar yabancıların ülke içine perakende ticaret yapmalarını yasaklamıştı. Onlar ancak toptancılık yapabiliyorlardı. Bundan dolayı yabancılar, daha çok gayri Müslim unsurları tercih etmişlerdir. Gayri Müslim unsur, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne baskısından da faydalanarak XIX. yüzyıldan itibaren birçok ticari ayrıcalıklar elde etmiş hatta ticari temsilcisi olduğu ülkenin vatandaşlığına geçmiştir. Diğer taraftan 1838 yılından itibaren adli ve ticari kapitülasyonların etkisiyle Avrupalı tüccarlar Osmanlı ülkesi içinde perakende ticaret yapma imtiyazını da elde etmiştir. Bütün bunlar sayıca az olan yerli tüccarları olumsuz yönde etkilemiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ithalatın artışı Osmanlı ekonomisini etkilemiştir. (Tabakoğlu: 2002:381,Pamuk:2002:435 Elmacı: 2002:685)

Tanzimat döneminde Ticaret Nezareti kurulmuş ve ticaret alanında yeni düzenlemeler yapılmakla birlikte ticaret, istenilen düzeye ulaşamamıştır. Çünkü yabancılar kapitülasyonların ve siyasi baskıların gücünden faydalanarak kendi lehlerine çevirmişlerdir. Tabii ki bu durum ithalatta patlamaya neden olmuş ve bunun sonucunda bilhassa yerli tüccarlar büyük oranda zarar görmüşlerdir. (Tabakoğlu: 2002:394)

Klasik döneminde olduğu gibi XIX. ve XX. yüzyıl başlarına kadar iç ve dış ticaret büyük oranda tarım ürünlerine dayanmaktadır. İhracatın %90 tarım ürünüdür. Çoğu yıllar hububat en başta ihraç edilen ürünler arasında yer alırken, bazı yıllarda da ithalat listesinde yer almıştır. Ancak Osmanlı Devleti zaman zaman savaş, kuraklık, kıtlık vb. olaylardan dolayı hububat ürünlerinin ihracatını yasaklayabildiği gibi bazen de bir bölgeden diğer bir bölgeye hububat vb ürünlerin ticaretinde kısıtlamalara gitmiştir. Bu dönemde üretim ve ticaret alanında istikrar görülememektedir. Bununla birlikte XX. yüzyıla girerken Türk özel sektörü küçük işletmeler şeklinde gıda ve dokuma sanayinde yerini alırken devlet ise, ekonomik faaliyet olarak ordunun ihtiyacı doğrultusunda yatırım yapmıştır. (Müderisoğlu:1990:76, Pamuk:2002:427, Tabakoğlu:2002: 392)

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da üretilen sanayi malları önce kıyı kesimlerinde pazarlanmış daha sonra da demir yolları sayesinde iç bölgelere girmiştir. Bu başta Osmanlı geleneksel el ve ev tezgâhlarını bitirmiş, rekabet edemez duruma düşürmüştür. Başta dokuma sanayi olmak üzere birçok küçük atölyeler kapanmakla karşı karşıya kalmıştır. Birçok bölgelerdeki tezgâh sayısı bir önceki yüzyıla göre %90 oranında azalmıştır. (Önsoy: 1994: 165, Erdaha:1975:265, Demirel: 2002:448, Pamuk: 2002:442)

Yabancı şirketler yerli şirketlere göre kapitülasyonların etkisi ile daha çok korunuyordu. Yabancı ticari şirketler, bu imtiyazlardan azami ölçüde faydalanmışlardır. Yabancıların gelip Osmanlı ülkesine yerleşmeleri ve kapitülasyon sayesinde ayrıcalık sağlamaları onları adeta bağımsız kılmıştır.(Yorulmaz:2002:502)

Ticari hayatın gelişmesi için üretim artışı ve yeni yatırımların olması gerekir. Osmanlı Devleti 1854 yılından itibaren borçlanması ve 1881 yılından itibaren de borçlarını ödeyememesi neticesinde ekonomik sıkıntıya düşmüştür. Başta reji gelirleri olmak üzere bazı liman ve maden işletmelerinin gelirleri de “Duyun-ı Umumiye” tahsis edilmesi neticesinde sermaye birikimi olmayacağından yeni yatırımlar yapılamamıştır. (Elmacı: 2002: 690, Keskinlik: 2002:662)

II. Meşrutiyet ile birlikte ve İttihat Terakki Cemiyetinin öncülüğünde 1911 yılından itibaren ekonomik alanda bir takım değişiklikler ve yenilikler yapılmaya başlanmıştır. İttihat Terakki Partisi, ekonominin temeli olan bankacılık sektöründe, sanayi alanında ve ticari sahada yerli unsurları ön plana çıkaracak, daha çok yerli girişimci ve burjuvazi yaratma konusunda arayışların içine girmiştir. Ancak yeterli seviyeye getirememiştir. Bir başka girişimi ise, I.Dünya Savaşı’nı fırsat bilerek ekonomiyi olumsuz etkileyen kapitülasyonları kaldırmak olmuştur. Ancak atılan bütün bu adımlar yetersiz kalmıştır. Çünkü 1913 sanayi sayımına göre ticarete Türklerin oranı %4’tür. Bu oran milli bir ekonomiye geçmek için ve yerli girişimcilerin sayısını çoğaltmak için yeterli değildir. Türk halkının içerisinde sermaye birikimi yetersiz olduğu gibi bilgi birikimi de yetersizdir. Bu durumu desteler nitelikte bir örnek verecek olursak, Vehbi Koç hatıralarında Ankara’nın bütün tüccarlarının gayri Müslimlerden oluştuğunu yazmıştır. Diğer taraftan Balkan ve I.Dünya savaşları İttihat Terakkinin uygulamaya koymak istediği millî ekonomiye geçiş planına da engel olmuştur. (Çavdar: 2003:90, Ünüvar:1997:131, Müderrisoğlu: 1990: 287, Keskinlik:2002:665, Taşdemir: 2002:711)

Osmanlı Devleti 1914-1918 tarihleri arasında girdiği I.Dünya Savaşı sonunda bir çok cephede yenilmiş ekonomik ve siyasi alanda tam bir çöküntüye düşmüştür. Savaşın sonunda imzalamak zorunda kalığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile toprakları yabancı işgallere açılmış, halk perişan bir duruma düşmüştür. Çünkü I. Dünya Savaşı öncesi çok iyi olmayan ekonomik durum savaşla birlikte daha da kötüye gitmiştir. Ekonominin temel taşı olan tarım 4 yıl boyunca durağanlaşmıştır. Çünkü tarım üretimi insan ve hayvan gücüne dayanmaktadır. Bu iki güçte önemli ölçüde cephelerde kalmıştır.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TİCARİ FAALİYET

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile İtilaf devletleri kıyı bölgelerini ve Çukurova gibi verimli arazileri işgal etmişlerdir. İlk günlerde merkezi otoritede ve yerel yönetimlerde bir başıboşluk ve şaşkınlık yaşanmıştır. Karamsarlık ve ümitsizlik her yere hakim olmuş halkta ne yapacağını bilemez durumdadır. Ancak halktaki bu şaşkınlık kısa sürecek işgal bölgelerinde veya işgal bölgelerine yakın yerlerde Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurulmuştur. Kurulan bu cemiyetler aracılığı ile önce işgaller protesto edilmiş bundan bir sonuç alınamamasından sonrada silahlı direnişe başlanmıştır. Sivil inisiyatif olarak başlayan ancak dağınık bir şekilde yürütülen bu girişimler, Mustafa Kemal’in 19

Mayıs 1919 da Samsuna çıkışıyla birlikte düzenli hale getirilmiştir. 1919-1922 yılları arasında Anadolu'da başlayan direniş hareketi, Millî Mücadele olarak adlandırılmıştır. Mustafa Kemal'in önderliği ile başlayan bu hareket sadece işgalden kurtuluş değil aynı zamanda yeni bir devletinde kuruluşunu da gerçekleştirmiştir. O açıdan Millî Mücadele topyekûn bir mücadeledir. Bilhassa 23 Nisan 1920 de TBMM açılmasıyla birlikte ile de tam bir devlet olma özelliğini göstermiş, bütün kurum ve kuruluşlarıyla faaliyete başlamıştır.

TBMM hem savaş ekonomisi uygulamış ve hemde üretim artışını teşvik etmek amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. Çünkü o günkü ekonomik yapımız tarıma dayalıdır. Tarımda da insan ve hayvan gücüne ihtiyaç vardır. Ancak aynı şekilde cephelerde de bu iki güce ihtiyaç vardır. Millî Mücadele önderleri hem cephenin ihtiyaçlarını ve hemde cephe gerisini ihtiyaçlarını dikkate almak zorunda kalmışlardır. Hükümet kurulduktan kısa bir müddet sonra 10 Mayıs 1920 tarihinde ihracatın kayıtsız şartsız serbest olduğuna dair TBMM'den bir karar çıkartmıştır. Bu karar iç piyasayı sıkıntıya sokacaktır ama Millî Mücadele içinde para gerekmektedir.(Çavdar:1974:128)

Millî Mücadele döneminde TBMM elinde sadece iç bölgeler kalmıştır. Başta Çukurova olmak üzere kıyı kesimleri ve Ege Bölgesi işgal altındadır. Bu sebeple ihraç edilecek ürün miktarında ve sayısında azalma olmuştur. Çünkü başta pamuk, incir, zeytin kuru üzüm, ipek gibi bir çok tarım ürünün üretildiği yerler işgal altındadır. İhraç edilecek ürünlerin içinde hububat en başta gelmektedir. Hububatın yanında tiftik ve az miktarda da kömür gelmektedir. Hububat büyük oranda TBMM hâkim olduğu iç bölgelerde hasatı yapılmaktadır. Ancak hem ülke içinde dağıtımında hem de ihracatta sorunlar yaşanmaktadır. Anadolu'nun birçok yerinde Millî Mücadelenin başlarında isyanlar nedeniyle yollar güvenli değildir. Köylü, ürünlerini pazara can güvenliği olmadığı için ve taşıma araçlarının yetersizliğinden götürememektedir. Aynı şekilde tüccar da alım yaptığı malı taşımakta sorunlar yaşamıştır. Dengeli bir dağıtımın olmaması nedeniyle Sivas ilinde hububat sıkıntısı yaşandığı gazetelere yansımıştır. Bazı yerler ise, kıtlıkla karşı karşıya kalmıştır. Buna rağmen TBMM nakliye araçlarının %40'ını mal taşınması için ayırmıştır. Diğer taraftan Ege Bölgesinin önemli bir bölümünün işgal edilmesiyle Yunan zulmünden kaçan halkın bir kısmı başta Konya olmak üzere iç bölgelere göçmek zorunda kalmıştır. Üretici durumundan tüketici konuma geçtiklerinden ekonomik kayıplar yaşanmıştır. (Velidedeoğlu: 1971:27, Ergil:1981:209, Ünüvar:1997:131, Akın:2002:116, Babalık: 25 Eylül 1337:2)

Millî Mücadelede kıyı bölgeleri işgal altında iç bölgelerde ise yer yer isyanlar görülmektedir. İlk başlarda silahlı Pontus çeteleri sebebiyle Doğu Karadeniz Bölgesi güvenli değildir. Ankara'nın dışa açılan tek güvenli kapısı İnebolu Limanıdır. Bu limandan yolcu ve yük taşımacılığı ile ihracat yapılmaktadır. Daha sonra Karadeniz Bölgesi güvenli hale gelmiş Samsun ve Trabzon limanları kullanılmakla birlikte Ankara'ya ve iç bölgelere uzaklığından dolayı İnebolu Limanı tercih edilmiştir. O yıllarda İnebolu'dan kamyon 6 günde Ankara'ya gelebiliyordu. (Yalman:1970:238, Müderrisoğlu: 1990:125, Velidedeoğlu: 1971: 27)

TBMM ordunun ihtiyacı olan mallar dışında ithalatı en alt seviyede tutmaya gayret göstermiş, bunun yanında ihracatı teşvik etmek amacıyla bazı tedbirler almıştır. İç ticareti geliştirmek amacıyla iller arasında seyahat edenlerden istenilen "Seyahat

Belgesi”ni, Aralık 1920 tarihinden itibaren alım satım yapan tüccarlardan istenmemesine karar vermiştir. Bir diğer tedbir ise; TBMM 1921 tarihinde, halkın yerli malı elbise kullanmasını teşvik eden öbür taraftan lüks malların ithalatına yasaklayan bir kanun çıkarmıştır. Bunlardan daha da önemlisi Tekâlifi-i Milliye Emirleri ile halkın elindeki ulaşım araçlarının ve hayvanlarının %40 parası daha sonra ödenmek üzere el konulmuştu. Ancak ekip biçmede ve taşımada kullanılan öküz, at, eşek gibi hayvanların ve arabaların cepheye gönderilmesi ile cephe gerisinde tarlaların boş kalacağı endişesi ortaya çıkmıştı. Bunu önlemek için Tekalif-i Milliye Komisyonları “imece” usûlünü devreye sokarak tarlaların boş kalmasını önlemişlerdir. Böylece üretim yapılarak hem iç tüketim karşılanmış ve hem de ihracat gerçekleşmiştir. (Sürmeli:1998:151, Müderrisoğlu: 1990:496, Ünüvar:1997:89)

TBMM’nin bir başka kararı ise, üretim artışını sağlayabilmek ve tarımın daha verimli hale gelmesi amacıyla il ve ilçelerde mülkiye amirlerin başkanlığında 9 Ekim 1921 tarihinde “Tarım Yükümlülüğü Kurulu” oluşturulmuştur. Bu komisyon tarım ile ilgili her türlü gelişmeyi ve yeniliği takip edip uygulamaya koyacaktır. Diğer taraftan bilhassa ekim ve hasat zamanlarında köylülerin askere alınmaları geciktirilerek köylün hasat yapması sağlanmıştır. Yine tarım ve hayvancılığı geliştirmek adına paraya çok ihtiyaç olmasına rağmen TBMM ilk dönemde yeni vergiler koymamış, öşür ve ağnam(hayvandan alınan vergi) vergilerini bir müddet artırmamıştır. Ancak Eylül 1920 tarihinden sonra ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla başta ağnam vergisi olmak üzere bazı vergilerde artış yapmak zorunda kalmıştır. TBMM Hükümetinin 26 Nisan 1922 tarihinde çıkarmış olduğu kararname ile ağır suçtan mahkûm olanların mahkumiyetlerine üç ay kala tarım sektöründe çalışmak şartıyla erken salıverilmiştir. (Önsoy: 1994:25, Müderrisoğlu: 1990:496, Ünüvar: 1997:89, Tekin: 2002:145, Açıksöz: 2 Aralık 1336:2, Hakimiyet-i Milliye: 8 Şubat 1337: 1, Açıksöz: 28 Şubat 1337:1

Ankara, Konya, Çorum, Yozgat ve Niğde illerinde hububat ve tiftik gibi hayvansal ürünlerinin ihraç edilememesi ve iç piyasaya gönderilmemesi üzerine üreticinin elinde kalmıştır. Bu durumun tekrar yaşanmaması için İktisat Vekâleti, illerdeki Ticaret odalarını ve Çiftçiler derneklerini uyararak dünyadaki görülen ekonomik durgunluktan dolayı üreticinin zarar görmemesi için tedbirler alınmasını istemiştir. Ancak bu iki sivil toplum kuruluşunun tüccarlar ve üreticiler üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. (Açıksöz: 22 Teşrinievvel 1336:3)

1921 yılının ilk aylarında gazetelere yansıyan haberlere göre bazı şehirlerin ürettikleri ürünlerin iç ve dış pazarlara götürülemediğinden ve satışının yapılamamasından dolayı ürünlerin elde kaldığı haberleri yer almıştır. Konya’da ihraç edilmek üzere buğday, arpa, tiftik, yapağı ve tereyağı beklemektedir. Yine aynı dönemlerde benzer haberler Yozgat içinde yapılmıştır. Yozgat ilinde başta hububat olmak üzere 2.500 civarında küçükbaş hayvan satılmayı beklemektedir. Gazeteler, iç bölgelerden Bilecik ve Sakarya yönlerine satışların azaldığını bunun sonucunda iç bölgelerde mal stokunun oluşacağını azmışlardır. Yine basına yansıyan bir başka haberde ise, halı dokumacığının merkezlerinden biri olan Kayseri’den dışarı halı satışlarının azaldığı haberi yer almıştır. (Anadolu Ticaret Gazetesi: 20 Şubat 1337: 4, Hakimiyet-i Milliye:13 Nisan1337: 3)

İç ticareti geliştirmek amacıyla kurulmuş olan panayır ve pazar yerler Millî Mücadele Dönemi boyunca da devam etmiştir. Bu yerler halkın ürünlerini satıp yerine

ihtiyaç duyduğu malları aldığı veya takas etti bir alış veriş yeridir. Gazetelerde “Aksaray Panayırı” kuruldu, Konya Ereğlisi’nde kurulan pazar, “Cumartesi yerine Pazar gününe alınmasına karar verildi” gibi haberler yer almıştır. Bazı şehirlerin semt isimleri pazar ve panayır kurulmasından dolayı o isimle anılmışlardır. Anadolu’nun birçok şehrinde; At Pazarı, Saman Pazarı, Koyun Pazarı gibi semt isimlerine rastlamak mümkündür. (Şapolyo: 1967: 187, Babalık:28 Şubat, 5 Haziran 1338)

Millî Mücadele yıllarında emtianın alım satımı ile iç ve dış pazarlara taşınmasında sorunlar yaşanmıştır. Ancak bununla birlikte fiyatların mevsimsel yıllık olarak çok faza değiştiğini söylemek mümkün değildir. Ama zaman bazı ürünlerin piyasada az bulunması veya hiç bulunmaması sebebiyle fiyatların oluşmasında elbette etki etmiştir. Buna çözüm olarak da belediyeler narh uygulamışlardır. (Ünüvar: 1997:122)

Tablo 1: 1920 yılında Ankara’da İaşe Fiyatı

Emtianın Cinsi	Miktarı	Fiyatı	
		Lira	Kuruş
Tiftik	Okkası	-	65-67
Yapağı	"	-	37-38
Beyaz Buğday	"		70-71
Sert Buğday	"	-	60-65
Karışık Buğday(Mahut)	"	-	56-60
Beyaz Arpa	"	-	25-27
Bulgur	"	-	9-12
Afyon	"	7-8	-
Un	Çuvalı	7-9	-
Balmumu	Okkası	1	-
Tereyağı	"	1	20
Şeker	"	1	30-47
Zeytinyağı	"	1	20-40
Donyağı	"	-	60-65
Kuyrukyağı	"	-	90
Sabun	"	1	10
Peynir(Salamura)	"	-	65-70
Keçi Derisi	Tanesi	1	60
Koyun Derisi	"	-	70-90
Kuzu Derisi	"	-	90
Pirinç	Okkası	-	34-36
Gazyağı	Sandığı	8	60

Nisan 1920 ile Ocak 1921 tarihleri arasında 19.082.684 okka gıda ürünü ihraç edilmiş ve karşılığında 2 .092.306 lira gelir elde edilmiştir. Aynı dönemde ithalat ise, 722.140 lira olmuştur. (Eldem:1994 :148, Anadolu Ticaret Gazetesi:20 Şubat 1337: 7)

1921 yılında Konya ilinde hububat, tiftik ve yapağı fazla ihraç edilmesi gerekir. Bunun yanında sabun, gazyağı, zeytinyağı, şeker, pirinç ihtiyaç vardır. Piyasada sigara kağıdı ve kibrit sıkıntısı had safhadadır. (Anadolu Ticaret Gazetesi:20 Şubat 1337:8)

Tablo 2: 1921 yılında Ankara İlaş Fiyatları

Emtianın Cinsi	Miktarı	Fiyatı	
		Lira	Kuruş
Ekstra Sert Buğday	Okkası	-	72-75
Sert Buğday	"	-	70
Mahlut(Karışık)Buğday	"	-	60-62
Yumuşak Buğday	"	-	61-65
ÇavdarlıBuğday(Mahut)	"	-	56-60
Arpa	"	-	33-37
Un	Çuvalı	7-11	-
Ekstra Tiftik	Okkası	-	55-60
Tiftik 2.Kalite	"	-	42-45
Yapağı	"	-	34-42
Deri	"	-	30-31
Şeker	"	1	07-30
Zeytinyağı	"	1	12-22
Haşhaşyağı	"	-	80 -85
Gazyağı (Batum)	Sandığı	15	-
Kahve (Riyo)	Okkası	1	12-22
Pirinç (Tosya)	"	-	35-37
Sadeyağ(1.Kalite)	"	1	25-42
Pekmez	"	-	60-62
Tahin	"	-	60-62
Kuru üzüm	"	-	60-62
Kuru Kaysı	"	-	62-80
Zerdali	"	-	20-23
Ceviz İçi	"	-	70-75
3 Numara Kibarali Sigara Kağıdı	Kesesi	1	50

Kaynak: Anadolu Ticaret Gazetesi:6 Şubat 1337:5

Tablo 3: 1922 yılı Ankara'da İaşe Fiyatları

Emtianın Cinsi	Miktarı	Fiyatı	
		Lira	Kuruş
Buğday	Okkası	-	80
Arpa	"	1	10
Tiftik	"		62-70
Yapağı	"	-	30-32
Un	Çuvalı	15-20	-
Pirinç	Okkası	-	33-35
Toz Şeker	"	-	70
Kahve	"	1	15
Sabun		-	55-60
Zeytinyağı	Okkası	1	50
Tereyağı	"	1	20

Kaynak: Hakimiyet-i Milliye : 30 Ağustos 1338:2

Her üç tabloda göstergeleri karşılaştırdığımız zaman üç yılda fiyatların büyük oranda artmadığını görüyoruz. Bu TBMM Hükümeti için önemli bir başarıdır. Bazı ithal mallarında görülen değişkenlik ise ithalatta ve dağıtımda bir takım sorunlar yaşanması ilgili olabilir.

Millî Mücadele yıllarında piyasa durgundur. Tarım ürünlerinin ihracında bir takım sorunlar yaşanması nedeniyle piyasada durgunluğa neden olmuştur. Piyasanın durgun olmasının bir diğer nedeni de, tüketim anlayışı ve alışkanlığıdır. Anadolu'da ailelerin büyük çoğunluğu tüketecekleri ürün ve malları kendileri üretmektedirler. Diğer taraftan gazyacı, şeker gibi ithal malların tüketimi de sınırlı kalmıştır. Bu sebeple tüketim çok fazla değildir.(Ünüvar1997:124)

16 Mart 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşması'ndan sonra Sovyetler Birliğinden silah yardımı yanında silah alımı da yapılmıştır. Ordunun ihtiyacı olan bir takım silah ve diğer araç gereçlerin ithalatını başlamasıyla birlikte ithalatta bir artış gözlenmiştir. Millî Mücadele Döneminde silahın dışında çok zaruri olan; şeker, kahve, çay, sabun gibi mallar ithal edilmiştir.(Hakimiyet-i Milliye:15 Şubat 1337:2)

Tablo 4: Millî Mücadele'de Altın ve Döviz Fiyatlarının Karşılaştırılması TL/ Krş Cinsinden

Yıllar	Altın(gr)	ABD Doları	İngiliz Sterlini	Fransız Frangı	İsviçre Frangı
1920	5.19	1.20.5	4.41	8.37	20.27
1921	5.49	1.56.8	6.11	11.59	26.9
1922	6.08	1.62.3	7.24	11.30	31.9

Kaynak: Eldem:1994:144

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1920-1922 yılları arasında altın ve dövizde sürekli bir yükselme görülmektedir. Bu yükselmenin hem içerde yaşanan Kurtuluş Savaşı ile ilgili olması ve hem de dünyanın henüz I. Dünya Savaşı'nın yaralarını henüz sarmadığı bir dönem olması sebebiyle normal bir artış olduğu söylenebilir.

I. Dünya Savaşı esnasında başta Konya olmak üzere bazı Anadolu'nun bazı şehirlerinde bir takım anonim şirketler kurulmuş ise de savaştan sonra başlayan belirsizlik ve işgaller, kurulan bu şirketlerin yeterli faaliyet göstermesini engellemiştir. Ticaretin gelişiminde bankacılık sektörünün önemli bir payı vardır. Ticaret, sanayi ve madencilik alanında olduğu gibi bankacılık alanında da Türkler yoktur. Osmanlı Devleti zamanında Ziraat Bankası dışındaki diğer bankalar yabancıların elindedir. Yabancı bankaların çoğunluğu da kıyı kesimlerinde ve liman şehirlerinde bulunmaktadır. İç bölgelerde Ziraat Bankası dışında herhangi bir başka banka bulunmamaktadır. Ziraat Bankası daha çok tarım ve ziraatı destekleme yönünde faaliyet göstermektedir. Konya'da ekonomik faaliyetleri desteklemek amacıyla 1920 yılında "Türk Ticaret Bankası" kurulmuştur. Banka 1921 yılında Antalya'da bir şube açmakla birlikte yeterli öz sermayesi olmadığından faaliyeti kısıtlı kalmıştır. 1921 yılında Bor ilçesinde de "Bor Zürra (çiftçi) ve Tüccar Bankası" kurulmuştur. Ancak bu bankanın herhangi bir faaliyeti görülmemiştir. (Eldem:1994:127, Ünüvar:1997:127, Babalık:31Temmuz 1336:1)

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Fransız İhtilalinin getirdiği yeni fikirler karşısında nasıl bir tavır takınacağını kestiremezken, XIX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan sanayi inkılabının Avrupa'ya sağlamış olduğu ekonomik üstünlük karşısında iyice bunalmıştır. Osmanlı Devleti, bu durum karşısında dayanma gücünü yitirmiş ve Avrupa'nın üstünlüğünü istemese de kabul etmek zorunda kalmıştır. Klasik üretim anlayışından kurtulamayan ve sermaye birikimi olmayan ülkede sorunlar had safhaya çıkmıştır. Birde buna 1838 yılında ekonomik kapitülasyonlar ve peşinden adli kapitülasyonların da devreye girmesiyle birlikte toplum ve devlet düzeninde hızla çöküntüler yaşanmış, mağlubiyetler ve toprak kayıpları peş peşe gelmiştir. Azınlık gruplarının Osmanlı birliğinden ayrılması gerçeği ile karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı yöneticileri bu sorundan çıkış yolu olarak Tanzimat ve Islahat fermanını görmüşler, ancak başarı sağlayamamışlardır. Arkasından I. ve II. Meşrutiyet ilan edilmiş bundan da bir sonuç alınmamış hatta daha da kötüye gitmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti yöneticileri Avrupa'da başlayan iki büyük olayı iyi okuyamamışlardır. Üretim anlayışında herhangi bir değişiklik ve yenilik yapılamadığından Osmanlı ekonomisi dibe vurmuş, ülke açık pazar durumuna düşmüştür. Avrupalı devletler Osmanlı ülkesini sömürge yapmak için fırsat kollarken bu fırsat I.Dünya Savaşı ile ortaya çıkmıştır.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesiyle Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığını düşünen İtilaf devletleri, Türkiye'yi bir sömürge ülkesi yapma planlarını uygulamaya koymuşlardır. Türk milleti, bu oldubitti karşısında sessiz kalmamış adeta yeniden dirilerek Millî Mücadeleyi, bütün olumsuzluklara rağmen Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önderliğinde başlatmıştır. TBMM'nin 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasıyla birlikte Anadolu'da yeni bir devlet kurulmuştur. Bu yeni devlet, işgalcilerle savaşırken savaş masraflarını karşılamak ve aynı zamanda cephe gerisindeki halkın da ihtiyaçları

dikkate alınarak bir denge kurulmuştur. Bu denge içinde tarım arazilerinin boş bırakılmaması ve üretim artışı sağlanmaya çalışılmıştır. Köylüler, silâhına hasat mevsimi bitiminde alınarak tarımda iş gücü kaybı önlenmiştir. 1919-1922 yılları arasında ülke ekonomisi büyük çoğunlukla tarım dayalıdır. Dolayısıyla Millî Mücadele önderleri tarıma önem vermek zorunda idiler. Tarım ve ziraat alanındaki üretim fazlası ürünlerin satışı ve ihracı oldukça zor olmuştur. Çünkü iller arasında veya üretim yerleri ile Anadolu'nun dışı açılan tek kapısı olan İnebolu Limanı arasında bağlantı yolları ve taşıma araçları yetersizdi. Bununla birlikte savaşın getirdiği ekonomik sorunlara rağmen üç yıl boyunca fiyatlarda da önemli bir artış yaşanmamıştır. Millî Mücadele bütün bu olumsuzluklara rağmen başarılı olmuştur.

KAYNAKÇA

Açıksöz Gazetesi, 22 Teşrin-i Evvel(Ekim)1336(1920)

Açıksöz Gazetesi, 28 Şubat, 25 Eylül 1337(1921)

Akın, R.(2002), “Birinci Meclisin Sosyal Politika Gündemi ve Millî Mücadele Döneminde Türk Halkının Sosyo-Ekonomik Durumu”, Türkler Ansiklopedisi, c.16, (Editörler: H.C. Güzel vd.) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss116-127

Anadolu Ticaret Gazetesi: 6 Şubat, 20 Şubat, 20Mart 1337(1921)

Babalık Gazetesi, 28 Şubat, 31Temmuz1336(1920)

Babalık Gazetesi,25 Eylül 1337(1921),

Babalık Gazetesi,28 Şubat, 5 Haziran 1338(1922)

Çavdar, T.(1974), Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri, Köz Yayınları, İstanbul

Çavdar, T.(2003) Türkiye Ekonomisinin Tarihi, İmge Yayınları, İstanbul

Demirel, Ö.(2002), “Osmanlı Esnafı(1750-1850)”, Türkler Ansiklopedisi, c.14, (Editörler: H.C. Güzel vd.) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss44-465

Eldem, V.(1994), Harp ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi, TTK. Yayınları Ankara

Elmacı, M.E.(2002), “I. Dünya Savaşı ve Kapitülasyonların Kaldırılması”, Türkler Ansiklopedisi, c.14, (Editörler: H.C. Güzel vd.) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss 673-692

Erdaha K.(1975), Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İstanbul

Ergil, D.(1981), Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 8 Şubat 1337 (1921)

Hakimiyet-i Milliye: 30 Ağustos 1338 (1922)

Keskinkılıç,E.(2002), “Duyun-ı Umumiye İdaresi”, Türkler Ansiklopedisi, c.14, (Editörler:H.C. Güzel vd.) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,ss 655-672

- Müderrişoğlu, A.(1990), Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara
- Önsoy, R.(1994), “Tanzimat Dönemi İktisat Politikası”, Tanzimatın 150. Yıl Dönümü Seminer Bildirileri, TTK Yayınları, Ankara, ss 255-262
- Pamuk, Ş.(2002), “Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi”, Türkler Ansiklopedisi, c.14, (Editörler: H.C. Güzel vd.) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss 425-442
- Sürmeli, S.(1998), Milli Mücadelede Tekalif-i Milliye Emirleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara
- Şapolyo, E.B.(1967), Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi, Hamle Matabası, İstanbul
- Tabakoğlu A.(2002) “Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi”, Türkler Ansiklopedisi, c.14, (Editörler: H.C. Güzel vd.) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss369-424
- Taşdemir, L.(2002), “Osmanlı Dönemi Türk Finas Sisteminde Sorunlar ve Gelişmeler”, Türkler Ansiklopedisi, c.14, (Editörler: H.C. Güzel vd.) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss 693-720
- Tekin, A.(2002), Millî Mücadele Bütçeleri, Vergi Politikası ve Dış Yardımlar”, Türkler Ansiklopedisi, c.16, (Editörler: H.C. Güzel vd.) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss 137-149
- Ünüvar, S.(1997) Millî Mücadele Döneminde İç Anadolu’da Günlü Hayat, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara
- Velidedeoğlu, H.V.(1971), Milli Mücadele Anıları, Varlık Yayınları, İstanbul
- Yalman, A.E.(1970),Yakın Tarihte Gördüklerim ve geçirdiklerim, c.2, İstanbul
- Yorulmaz, Ş.(2002), “Osmanlı Liman Şehirlerinde Yabancılar ve Levantenler” Türkler Ansiklopedisi, c.14, (Editörler: H.C. Güzel vd.) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss 501-518

AHİLİĞİN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI: BEYPAZARI ÖRNEĞİ

Şirin YILMAZ ÖZKARSLI*

ÖZET

Ahîlik Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan XVIII. yüzyıl sonuna kadar gelişmiş ve Türk ekonomi hayatında önemli rol oynamıştır. Ahîlik, bir esnaf teşkilatı olarak kurulmamakla birlikte, kuruluş düşüncesinin, esnafın ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarına ve niteliklerine uyum sağlaması dolayısıyla, zamanla bir esnaf teşkilatı haline dönüşmüştür

Ahîler arasında, Anadolu'nun pek çok şehrinde, kasabasında yaygınlık kazanmış etkili bir örgütlenme söz konusu idi. Ankara İli'nin Beypazarı İlçesi, esnaf arasında ahîlik prensiplerinin ekonomik ve sosyal hayatta gelişmiş bir şekilde uygulandığı bu örgütlenme birimlerinden biridir. El sanatları Beypazarı'nda, o sanatı icra eden bir ustadan öğrenilerek edinilirdi. Eğitimi söze ve gözleme dayalı bir eğitimidir; yazılı kuralları ve müfredatı yoktur. Burada esas, birinin, bir ustanın yanında yıllarca çalışarak sanatı ve iş ahlâkını deneyimlerle ve tatbikî olarak öğrenmektir. Çocukluk çağında başlayan bu öğrenme süreci aynı zamanda, doğal bir geleneği aktarma süreci işlevi görür.

Beypazarı'nda ticarî hayatın can bulduğu dört ana nokta bilinmektedir: Birincisi, küçük bir kervansaray niteliğindeki Suluhan, ikincisi, köylünün malının, özellikle de tiftiğin alınıp satıldığı Kapan Sokak, üçüncüsü, sanat, ticaret erbabının dükkânlarının sıralandığı Bedesten ve İmaret Meydanı'nın biraz aşığında sağda yer alan üst katında konaklama yerleri bulunan ve etrafı dükkânlarla çevrili Han'dır.

Ahîlik prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olan, kendi aralarında dayanışma ve yardımlaşmaya çok önem veren Beypazarı esnaf ve sanatkârları meslekî ve sosyal konulardaki toplantılarını yapmak üzere "Koltuk Kahvesi'nde toplanırdı.

Bu bildiri, Beypazarı İlçesi örnek alınarak ve yazılı kaynakların yanı sıra ahîliğin son temsilcileriyle ve onların çocukları olan kaynak kişilerle yapılan mülâkatlardan beslenerek, ahîliğin, Türk esnaf ve sanatkârlarının ticari ve sosyal yapılanmasındaki toplumsal işlevini ve Beypazarı esnafı arasında günümüze kadar taşınan ticarî, ahlakî ve sosyal değerlerini gözler önüne serecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahîlik, İslâmiyet, Beypazarı, esnaf, toplum,

GİRİŞ

Ahîlik, Müslüman- Türk toplumunun iktisadî yaşamını sosyal ve kültürel boyutlarıyla tanzim etmiş bir kurum olarak yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür. Araştırmacılar ahîliğin kökeni, ortaya çıkışı ve Anadolu'da örgütlenişi hakkında İslâmî tasavvufa dayanan birçok bilgi ileri sürmüşlerdir. Bu bilgilerin hepsi ahîliğin bütün yönleriyle, dış etkilere karşı Müslüman- Türk menfaatlerini koruyucu, içeride toplum huzurunu sağlayıcı özelliğinde birleşmektedir (Çağatay 1989; Tabakoğlu 2005; Anadolu 1991).

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

İktisadın, hem nazariye hem de tatbikat olarak kültürle sanıldığından daha fazla ilişkisi vardır. İktisadî düşünce ve yaklaşımları belirleyen, kanun ve ilkelerden çok, taşıdığı kültür unsurlarıdır ve kültür, ilkelerle ortamın bütünlüğüdür. İlkeler, ancak, kendi çizdiği hayat tarzı içinde anlam kazanabilirler (Tabakoğlu 2005: 14). Ahîlik ilkeleri, İslam inancıyla Türk geleneklerini kaynaştırarak, dünya ve ahiret mutluluğuna yönelik hedefleriyle, Türk toplum yapısına ve kültür birikimine tam anlamıyla uyumlu olmuştur.

BEYPAZARI'NDA AHİLİK

Ankara İli Beypazarı İlçesi'nin folklor birikimi içinde, iktisadî hayata dair geleneksel yapının ve kurumların incelenmesi, hem bugün hayatta olan ustaların ve esnafın, kendilerine, ustalarına ve diğer ticaret erbabına dair hatıralarının; hem de günümüz Beypazarı halkının geçmişe yönelik olarak sözlü hafızasında yaşatmayı sürdürdüğü bilgilerin gün yüzüne çıkarılmasına yönelik bir çalışmadır. Sözlü tarih belgelerinin hem sözlü anlatıma dayalı; işitilen haber ve bilgilerden, hem de bizzat yapılmış, yaşanmış müşahedelerden mürekkep olması; ayrıca sözlü tarih belgelerinin aynı konu hakkında birden çok anlatıcıdan derlenmesi halinde bir anlam ifade etmesi (Yıldırım 2004: 137- 138), bu alanda sözlü tarih mahiyetindeki bir çalışma tarzını beraberinde getirmiştir.

Ahîlik, esas itibariyle, esnaf arasında benimsenmiştir. Bu bakımdan, ahîlik denince esnaf akla gelmektedir. Ahîliğin şartlarından biri, bir sanat sahibi olmaktır. El sanatçılığı, sahibini soygun ve vurgun peşinde koşturmayan, ifrattan ve tefritten uzak olduğu için vasat ve itidal ölçüsüne en fazla yaklaşan; böylece övülmeye hak kazanan geçinme tarzı olarak benimsenmiştir (Ekinci 1990). Ankara İli'nin el sanatları ve iktisadî hayat bakımından en önemli ilçelerinden olan Beypazarı'nda ticarî hayat içinde varlık bulan bütün meslekî, insanî, ahlâkî, kurallar ve uygulamalar ahîlik sistemi içinde şekillenmiştir.

Ahîlikte meslek eğitimi usta- çırak ilişkisi içinde gerçekleşmektedir. Geçmişten günümüze, Beypazarı'nda iktisadî geleneğin kurulmasını sağlayan ustaların büyük çoğunluğu, ilkokul mezunudur. Bugün hâlâ sanatını sürdürmekte olan, artık sanatı bırakmış olan ya da bu dünyadan göçüp gitmiş olan ustaların yetiştiği okul çağlarında, Beypazarı'nın ancak bazı köylerinde ilkokul vardı. Dolayısıyla pek çok öğrenci yaya olarak kendi köylerinden kalkıp yaya olarak komşu köye okumaya gidiyordu. Bu hem çok zor oluyordu, hem de öğrencilerde çeşitli sağlık sorunlarının doğmasına yol açıyordu. Üstelik zamanın koşulları dolayısıyla köylerde yaşayan pek çok aile maddî olanaksızlıklar içindeydi. İlkokulu bitiren öğrenciler için ortaokul sadece İlçe merkezinde mevcuttu. Buraya ulaşım ise çok daha zordu. 1968 yılında İlçe merkezindeki ilk lisenin hizmete girişine kadar lise eğitimi görmek için ise Ankara'ya gitmek gerekiyordu. Tabii bu durumda çocuğunu okutmak, aile için masraf demektir. Bu masrafı karşılayamayan ailelerin sayısı da oldukça fazlaydı. İlkokulu bitiren on iki- on üç yaşındaki erkek çocukları genellikle bir sanat öğrenmesi ve aile bütçesine katkıda bulunması için zamanın muteber mesleklerini icra eden altın, gümüş, bakır, demir dikiş ve semer ustalarından birinin yanına çırak olarak verilir. Böylece, genç, hem bir sanat öğrenir, para kazanır; hem de usta sanatkârların arasında bulunarak disiplin, usul öğrenip hayata atılır. O yıllarda Beypazarı'nda el

sanatları oldukça ileri düzeydeydi. Sanatkârlar halk arasında hürmet gören, sözüne itibar edilen ve iyi para kazanan kişilerdi. Bu sebeple, gençlerin okumasından ziyade, bir sanat öğrenip altın bilezik sahibi olması tercih edilirdi (Akpınar 1994).

Dolayısıyla, el sanatları Beypazarı'nda ya bu sanatı icra eden başka bir el sanatçısında öğrenilerek ya da aynı aile içerisinde kuşaktan kuşağa aktararak öğrenilirdi. Çocukluk çağında başlayan çıraklık eğitimi, söze ve gözleme dayalı bir eğitimidir; yazılı kuralları ve müfredatı yoktur. Burada esas, birinin, bir ustanın yanında yıllarca çalışarak sanatı deneyimlerle ve tatbîkî olarak öğrenmektir (Yılmaz 1994).

Beypazarı'nda aday, ustanın yanına verildiği zaman çıraktır. Ahilikte çırak sanata devam ederken ne başka bir sanatkâr çocuğu ustasından ayartmayı, ne babası onu başka bir ustaya vermeyi düşünür, ne de çocuk başka bir ustaya kaçmayı aklının ucundan geçirirdi. Baba parasına güvenip dükkân açmak da mümkün değildi. Usta da çırağın bütün haklarını gözetir, kendisine bağlılığını istismar etmezdi (Ekinci 1990: 39). Çırak genellikle hafif işler yaparak ustasına yardımcı olurdu. Günümüzde altın işlemeciliği ile uğraşan ustaların ne yazık ki çırakları ve kalfaları yoktur. Vaktiyle bu sanat dalında çıraklar çalışırken, dükkândaki ufak tefek getir götür işlerini, ortalıktaki alet edevatı toplamak gibi işleri yaparlardı ve kalfaya yardımcı olurlardı, ustanın ve kalfanın çıkardığı işlere bakarak bu meslekte pişerler; zamanla kendileri de aletleri ellerine alarak altını işlemeye, iş çıkarmaya başlarlardı (Akpınar 1994).

Gümüş telkârî işçiliği, dokumacılık, semercilik yapan ustaların günümüzde hâlâ çırakları ve kalfaları bulunmaktadır. İşe yeni giren telkârî çırağı, ufak tefek işleri yapmakla beraber, kalfanın yardımcılığını üstlenir. İlk zamanlar kendi başına iş çıkaramaz ama bir müddet sonra, günde 15 gr. Gümüşten başlayarak, zamanla 200 gr.'a kadar gümüş işler. Kalfalar ise sanatı kendi başlarına iş çıkaracak kadar iyi bilirler (Çambaş 1994).

Bakırcı ustanın yanına giren çırak, işe, bundan kırk- kırk beş sene önce dükkânlarda akar su bulunmadığı için çeşmeden su getirmekle başladı. Ortalıktaki çekiçleri toplardı, çekiçlerin sapı ile başı birbirinden kayıp çıkmasını diye sapını islatırdı, ocak başındaki külleri süpürürdü. Ustanın evinden helkeye koyup tarhana aşı getirirdi. Aynı zamanda çarşıdan yemek vs. alma, yalakta kap yıkama işini yapardı. Hem o vakitlerde hazır çivi olmadığı için hem de elleri acısın, alıssın diye usta, çırağına çivi büktürürdü. Usta, bir süre bu işleri yapan çırağa bileğinin kanı kaçınsın diye kalın bakır verip boşa vurdururdu. Ardından çırak, güğüm dibi toplamaya başladı. Kalfa ise ustanın yaptığı her işi yapar, kendi başına her işi çıkarırdı. Bugün hiçbir bakırcı ustanın yanına çırak girmemektedir. Sadece Ahmet Ördek Usta'nın yanında oğlu Salih Ördek bu işi yapmaktadır (Ördek 2012).

Bugün çırağı ve kalfası olmaksızın tek başına sanatını sürdürmeye çalışan Mustafa Kurtuluş Usta, dükkânında bakır eşya imalatı ile birlikte daha çok kalay işleri yapıyor. Mustafa Usta, bu mesleği babasından öğrenmiş. Dedesi camî imamı imiş. Ailede bakırcılık mesleği babası ile başlamış. Babasının yanında işe ilk başladığı zamanlarda, yalakta kap yıkıyormuş. Babası çıraklığının karşılığı olarak kendisine yirmi beş Kuruş haftalık veriyormuş. Artica o zamanlar, çırak kimin işini yaparsa, o kişi çırağa bahşiş vermiş. Böylece aldığı bahşişlerle Mustafa Usta'nın haftalığı daha da artarmış (Kurtuluş 1994).

İlkokuldan sonra bir ustanın yanına giren çırak, üç yıl boyunca ustanın verdiği her işi yapmak suretiyle çalışırdı. Baba oğlunu ustaya teslim ederken “Eti senin, kemiği benim.” der; ne haftalığını sorardı ne de aylığını. Usta nasıl uygun görürse kabul edilirdi. İsmail Usta, kendi çıraklık günleri ile ilgili olarak bize şunları anlatıyor:

“Üç-dört sene boyunca bir kuruş para almadan karın tokluğuna çalışırdık. Sabah dükkâna gelip sofrâ hazırlardık, ustanın evinden tarhana aşını getirirdik, toplışırdık, içine ekmeği doğrayıp yerdik. Ustamızın hanımı iyi olup da tarhananın yanına bir de pekmez koyuverirse, o yengeden pek haz ederdik. Şöyle iyi, böyle iyi diye akşama kadar methederdik. Pekmez olursa ekmeği banıp yerdik; çok iyi yemek olurdu. Öğlen olunca da bulgur aşî gelirdi. Yanında ayran, hoşaf oluverirse haz ederdik. Çalışma çok, yeme içme azdı. Para hiç yok. Pantolonlarımız eskirdi; böyle pantolon yoktu. Şu bizim eski bakırların kırpıntılarını, böyle yırtık yerlere birbirine tellerdik. Her şeye sabrederdik ve ustamızın sözünden hiç çıkmazdık.”

Ustalarla çıraklar arasında zaman zaman esprili olaylar da yaşanıyormuş. Bunun en güzel örneği, ustalar arasında anlatılan pide hikâyesidir: Kuyumcu Fahri Usta, çırak ve kalfaların öğlen yemeğini dükkânda yedirirmiş. Bunun için evden yoğurtla veya kıyma ile iç hazırlatır, çarşı fırınında pide yaptırırmış. Fırıncıyı tembihler, “İçi pidenin ortasına koy, kıyılarını boş bırak.” dermiş. Pideyi dükkâna getirir, kenarlarını bölüp çıraklarına pay eder, ortasındaki içli kısmını da kendisi yermiş. Çıraklar bu duruma bozuluyorlarmış ama hiç biri de ustasına bir şey söyleyemiyormuş. Bu böyle bir müddet devam etmiş. Bir gün ustanın işi çıkınca fırına çırağını göndermiş. Çırak da fırıncıya “Ustam içi, pidenin kenarlarına koymanızı söyledi.” demiş. Yemek vakti gelip çırak pideyi dükkâna götürünce, usta yine pidenin kenarlarını bölüp çıraklara paylaştırmış ve işte o zaman kıyamet kopmuş (Bağcı 1994).

Demirci ustasının yanına giren çırak ise, önce, ocağın etrafını süpürmekle işe başlar, deri körük çeker, örsün başında çekiçle vura vura demire şekil vere ustasına, çekiç vurarak yardım eder. Böylece örsün başında ustanın tuttuğu demire sırayla bir usta bir çırak vurur. Bu arada usta demire şeklini verir. Ustanın yanında kalfalığa yükselen kişi ise ustasının yaptığı her işi yapabilir. Mehmet Akpınar Usta, bir demirci çırağının ancak yirmi- yirmi beş senede yetişip usta olabildiği kanaatindedir (Akpınar 1994). Son yıllarda demirci ustalarının yanına da çırak girmemektedir.

Beypazarı’nda çırak, üç yılın sonunda kalfa çıkacağı zaman, çırağın babası, usta için bir takım elbise ile mintan diktirmiş. İlçe’de özel günlerde yenmesi adet olan güveç yemeği, çarşı içinde sadece bu yemeği yapan fırınlarda pişirilir. Usta Yeni kalfasının şerefine, akşam yemeği olarak güveç verirmiş. Kalfa da ustası için baklava yaptırırmış. Güle oynaya güveç ve baklava yenir, dualar okunur, kalfa kutlanır ve “Hayırlı olsun.” denirmiş. Kalfa çıkacak olan kişinin, bu ünvanı hak etmesi için “uyanık, temiz ve dürüst” olması gerekirmiş. Bakırcı ve demirci esnaf arasında peştamal kuşatma geleneği hiç görülmemiş. Kuyumcular arasında eski zamanlarda kalfa ve usta çıkma töreninde peştamal kuşatma geleneği varmış ama son dönem ustalarından hiç biri peştamal kuşanmamış (Yılmaz 1994).

Kaynaklarda genellikle üç yıl olarak geçmekle (Çağatay 1989: 137; Ekinci 1990: 39; Tabakoğlu 2005: 92) birlikte, Beypazarı'nda ustanın yanında kalfalık eğitimi beş senedir. Bu beş senenin sonunda, kalfa eğer ustanın istediği kadar iyi yetişmemiş olursa, usta kalfalık eğitiminin süresini daha da artırabilir. Adayın usta olabilmesi için meslekî bilgiler yanında, insanî bakımdan da olgunluğa erişmiş olması gerekiyordu. Usta, yanında çalıştırdığı adayı, hem usta bir sanatkar, hem de iyi bir insan olarak topluma kazandırmakla yükümlü idi.

Kalfalık eğitimi tamamlayan aday, usta ünvanını alma vakti geldiğinde, konu, esnafın ileri gelenleri arasında konuşulur, karara varılırdı. Öncelikle, bu kişinin kendisine ait bir dükkân açılırdı. Bu dükkânın alet edevatını usta verirdi. Kalfanın ustalığı, aynı meslek erbabının toplandığı bir mecliste onaylanırdı. Sonra kalfa ustasının elini öpüp hayır duasını alırdı. Bu meclis, akşam saatlerinde toplanır adaya ustalık beratı verilirdi. Bunun ardından yeni ustanın ustasının hazırlattığı güveç, ayran ve baklavadan oluşan akşam yemeği yenir, dua edilir ve tekrar "Hayırlı olsun." denerek tören bitirilirdi.

Ahîlik, Anadolu'nun hemen bütün şehir ve kasabalarına yayılan bir teşkilata sahip olmuştur. Ahiler arasında aynı meslek kolunda çalışan esnafın bir arada bulunduğu bir çarşısı veya sokağı vardı. Beypazarı'nda da bugün yerleri değişmiş olmakla birlikte, vaktiyle sırf kuyumcu dükkânlarının sıralandığı Kuyumcular Sokağı, sırf demirci dükkânlarının sıralandığı Demirciler Sokağı ve sırf bakırcı dükkânlarının sıralandığı Bakırcılar Sokağı vardı. Beypazarı ustalarından öğrendiğimize göre, sokağa yabancı birisi girdiği zaman, dükkânı sokağın başında bulunan usta, çekiçle vurmakta olduğu ritmi değiştirerek farklı bir ritimde vurmaya başlardı. Onun yanındaki dükkânda çalışan usta da bu değişik ritmi duyar ve o da ritmini değiştirerek diğer ustanın dikkatini çeker ve bu böyle sokağın sonuna kadar devam ederdi; böylece herkes sokağa giren bu yabancidan haberdar olurdu. Aynı şekilde, namaz vakti geldiği zaman, namaza gitmeye hazırlanan usta, vuruş ritmini değiştirerek, diğer esnafa, birlikte namaza gitme çağrısında bulunurdu. Esnaf arasında gizli dil olan, vuruş ritmini değiştirerek haberleşme usulünde, her ritim farklı bir anlam taşıyordu.

Ahîlikte bütün sanatların birer pîri vardı. Her ahî başta kendi pîri olmak üzere, diğer sanatların pirlerine de samimiyetle bağlı idi (Ekinci 1990: 25). Beypazarı'ndaki ustalar arasında bugün sadece bakırcıların pîri bilinmektedir ve tüm sanat erbabı, bu kişiden hürmetle söz etmektedir. Ayrıca, bu sanatkarlar, pîre ve ustaya saygı göstermeden ona gönülden bağlanmadan sanatta ustalığa ermenin ve bol kazanç sağlamanın mümkün olamayacağına inanmaktadırlar (Yılmaz 1994: 119).

Doksan yaşındaki Mustafa Çambaş, vaktiyle bakırcı ustası imiş. "Bu ince iştir. Gözlerinin iyi görmesi lazım. Dikkatli olmak lazım." Diyerek, yaşı ilerlediği için on yaşında girdiği mesleğini yetmiş üç yaşında bıraktığını belirtiyor ve bakırcıların pîri hakkındaki rivayeti anlatıyor:

"Abdül Mecîdi Pak adındaki usta bir gün çırağını dükkânda bırakıp namaza gitmiş. Dükkâna bir adam gelmiş, çırağa,

"Ustan kabı kalayladı mı? diye sormuş. Çırac da

"Kalaylamadı." demiş.

Adam gitmiş. Ustası dükkâna gelince çırak olanları ustasına anlatmış. Bunun üzerine usta çırağına, bu adam bir daha gelir de yine aynı soruyu sorarsa, “Kalayladı.” Demesini söylemiş. Ertesi gün adam tekrar gelmiş ve;

“Ustan kabı kalayladı mı?” diye sormuş. Çırak,

“Kalayladı.” Demiş. Bunun üzerine adam:

“Demek ki nişadırı buldu.” demiş ve gitmiş.

Ustası dükkâna gelince çırak yine olanları anlatmış. Bunun usta, nişadıyla bakırın üzerine kalaylamış. Bakmış ki bakır kalayı kalayı tutmuş; hemen meslektaşlarına haber vermiş. Böylece Abdül Mecîdi Pak, bakırcıların piri olarak kabul edilmiş.”

Mustafa Çambaş Usta’nın söylediğine göre, eskiden her bakırcı ustası, sabah dükkânını açıp işe başlarken Besmele çeker, üç Kulhüvallahü ve Abdül Mecîdi Pak’ın ruhuna bir Fatiha okurdu (Çambaş 1994).

Beypazarı’nda ticarî hayatın can bulduğu dört ana nokta bilinmektedir: Birincisi, küçük bir kervansaray niteliğindeki Suluhan, ikincisi, köylünün malının, özellikle de tiftiğin alınıp satıldığı Kapan Sokak, üçüncüsü, sanat, ticaret erbabının dükkânlarının sıralandığı Bedesten ve İmaret Meydanı’nın biraz aşağısında sağda yer alan üst katında konaklama yerleri bulunan ve etrafı dükkânlarla çevrili Han’dır.

Ahî teşkilatının genel amaçlarına uyumlu olarak Beypazarı’nda esnafın birbiriyle ilişkisi son derece sıcak ve samimidir. Bu, uzun yılların getirdiği bir birikimdir. Osmanlı döneminde esnaf daima birbirini gözetmiştir; dürüstlüğü prensip edinmiş, kendinden önce komşusunu düşünerek, komşusu siftah etmeden ikinci müşteriye mal satmaktan kaçınmıştır (Kütükoğlu 1984). Zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet kısaca toplumun bütün fert ve kurumları arasında iyi münasebetler kurarak herkesin huzur içinde yaşaması amaçlanmıştır (Ekinci 1990: 22). Her bir meslek grubuna bağlı Beypazarlı ustalar kendi içlerinde birbirine bağlılık örneği göstermektedirler. Günümüzde hâlâ, bir ustanın elinde yapmakta olduğu iş varken yeni bir sipariş gelirse, bunu da zamanında yetiştirebileceğini bildiği halde, bu yeni siparişi o an elinde iş olmayan arkadaşına gönderir; onu da para kazanmasını ister. Çarşıda hiçbir esnaf, tüm meslektaşlar siftah yapmadan ikinci bir mal satmaz. Eğer bir ustanın elinde acilen yetiştirilmesi gereken sipariş varsa, diğer ustalar da ona yardım ederler.

Esnaf arasındaki dayanışmanın bir başka örneğini de Muharrem Açıkgöz Usta’nın anılarından öğreniyoruz. Muharrem Usta’nın anlattığına göre, mesleği el sanatlarının hangi dalı olursa olsun, bir kalfa veya bir usta evleneceği zaman, esnaf arasında para toplanırdı. Toplanan bu parayla, evlenecek olan kişinin evini düzmek için paranın yettiği kadar yorgan ve sandık alınırdı. Ayrıca kuyumcular altın verirdi, bakırcılar güğüm tepsi ve tencere verirdi.

Ayrıca yine Muharrem Usta’dan öğrendiğimize göre esnafın ileri gelenleri, Perşembe ve Cuma günleri bir kahvehanede toplanır ve nargile çekerdi. Cuma günü toplantıya gelmeyen olursa soruşturulur, hasta olmuş ise un ve şeker alınıp çırakla evine gönderilirdi. Çırak ayrıca evin hanımına evde herhangi bir eksik ve ihtiyaç olup olmadığını sorar, ustasına haber verirdi. Usta bunu arkadaşlarına söyler ve para toplanıp alınan ihtiyaç maddesi hasta olan meslektaşlarının evine gönderilirdi. Fakat bu toplantılara

keyfî gelmeyen olursa, durum anlaşılınca bu kişinin evine gidilir, kapı çalınır, evin hanımı kapıyı açınca dışarıdan “Sabah namazına gelem mi, gelin mi?” diye seslenilirdi. Eğer bu kişi hâlâ dışarı çıkmazsa, zorla içeri girilirdi. Sonuçta bu kişi, ceza olarak tüm esnafa yemek ısmarlamak zorunda kalırdı (Açıkgöz 2012).

Beypazarı esnafı arasında daha çok “koltuk kahvesi”nde oturma alışkanlığı vardı. Kahvehaneye girdikten sonra, dört- beş basamakla oturulan yere çıkılır, burada karşılıklı sedirler bulunur. Esnaf toplantılarını burada yapar. Esnafın kendi arasında sohbet ettiği, hikâyeler anlattığı ve türküler söylediği “dönsün” adını verdikleri eğlence meclisleri vardı. Bu meclisler, bazen yemekli, bazen de çaylı kahveli olurdu. Her defasında yemeği, çayı veya kahveyi ayrı bir kişi ısmarladığı için sıra her defasında dönerek başka birine geliyordu. Bundan dolayı bu görüşme ve eğlenme meclislerini tertip etmeye “dönsün tertiplemek” denirdi. Yıllarca varlığını sürdürmüş bu geleneksel adetler, 1960’lı yıllardan itibaren zayıflamaya başlamıştır (Yılmaz 1994: 124).

Beypazarı’nın ileri gelen zenginleri, bugün olduğu gibi geçmişte de küçük esnafı daima gözetirlermiş. Mustafa Çambaş Usta’nın anlattığına göre özellikle bayram arifelerinde çarşıya gelip esnafa, ceplerine harçlık olsun diye o an ellerinde hazırda ne kadar malları varsa çıkarmalarını; satın alacaklarını söylerlermiş. Örneğin demirci ustası on tane orak verirse, bunların hepsinin parasını verip satın alırlarmış; sonra beş tanesini ustaya geri verirlermiş. Böylece esnafa yardım ederlermiş (Çambaş 1994).

Beypazarı’nın sözü edilen ileri gelen ve zenginleri, büyük çaplı ticareti elinde tutan şahıslarmış. Günümüzün ticaret borsası benzeri bir oluşum, 1983- 1984’lere kadar Kapan Sokağı’nda oluşmuştu. Nispeten büyük tüccarlar, Kapan Sokak’ta oturur, köylünün malını alır, buradan kıllarının ince ve yününün yağlı olması dolayısıyla maddi değeri yüksek olan Beypazarı yününü ve tiftiğini Ankara ve İstanbul’a nakledip satıyorlardı.

İleri gelen tüccarların ve sanatkârların çalışma koşulları, dükkânları ve aletleri ne kadar sade ve günümüz koşullarına göre ilkel olsa da bu durum, onların eserlerinin, zenginliğinden, iş ahlâkına verdikleri önemden bir şey kaybettirmemektedir. Bu küçücük loş iş yerlerinde çalışmak, her ne kadar zor olsa da uzun yıllar önce ustalarının öğrettiği “sanat kanaat” düşüncesiyle devam eden günümüz ustaları ve tüccarları her şeyiyle kabullendikleri mesleklerini ellerinden geldiğince sürdürmeye uğraşıyorlar.

Beypazarı İlçesi’nde ana hatları ile göz önüne serilmeye çalışılan ve artık son temsilcilerini de yitirmeye başlayan ahîliğe dair gelenekler, Beypazarı yerli halkının sözlü hafızasına yerleşmiş, hatıralar, izlenimler, algılamalar halinde gururla, özlemle dile getirilen birer “sözlü tarih belgesi (Yıldırım 2004)” olarak varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Muharrem (2012) El Sanatları Ustası ile Şirin Yılmaz'ın 10.04. 2012'de yaptığı mülakat.
- AKPINAR, Nazmi (1994) El Sanatları Ustası ile Şirin Yılmaz'ın 01.04.1994'te yaptığı mülakat.
- ANADOL, Cemal (1991) Türk- İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler. Ankara.
- BAĞCI, İsmail (1994) El Sanatları Ustası ile Şirin Yılmaz'ın 26.03.1994'te yaptığı mülakat.
- ÇAĞATAY, Neşet (1989) Bir Türk Kurumu Olan Ahilik. Ankara
- ÇAMBAŞ, Mustafa (1994) El Sanatları Ustası ile Şirin Yılmaz'ın 01.04.1994'te yaptığı mülakat.
- EKİNCİ, Yusuf (1990) Ahilik ve Meslek Eğitimi, İstanbul.
- KURTULUŞ, Mustafa (1994) El Sanatları Ustası ile Şirin Yılmaz'ın 01.06.1994'te yaptığı mülakat.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1984) *“Osmanlılarda Esnaf İçi Kontrol Mekanizmasının İşleyişi”* XX. Ahilik Bayramı Kongresi Tebliğleri, Kırşehir.
- ÖRDEK, Ahmet (2012) El Sanatları Ustası ile Şirin Yılmaz'ın 03.04. 2012'de yaptığı mülakat.
- TABAKOĞLU, Ahmet (2005) İslam İktisadı. İstanbul.
- YILDIRIM, Dursun (2004) *“Sözel Tarih Belgesi: Sözel Tarih Metinleri”* Türkbilig, 8, 131-154, Ankara.
- YILMAZ, Şirin (1994) Beypazarı'nda Maden Sanatı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara

AZERBAIJAN LATİFE VE ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ ONLARDA TİCARİ İLİŞKİLER

Tahir ORUCOV*

ÖZET

Latifeler ve atasözleri Azerbaycan folklorunun epik nevine ait olan, en çok sevilen ve en çok yaygın olan türlerindendir. Latifeler insanın hayat ve maişetinin çeşitli alanlarındaki deneyimlerinin bedii genelleştirilmesinden oluşan satirik komik halk incileridir. Atasözleri ise dedelerimizin geniş hayat deneyimini kendinde yansıtan, derin anlamları bazen bir kaç kelimeye sığdıran kıymetli, aynı zamanda ibretli ve hikmetli kelimelerdir.

Makalede latifeler ve atasözlerinin genel özellikleri araştırılmıştır. Aynı zamanda halk edebiyatı ürünlerinde yer alan iktisadi ve ticari ilişkiler de ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Latifeler, atasözleri, Hoca Nasreddin, ticari ilişkiler.

Azerbaycan sözlü halk edebiyatının en çok sevilen ve en çok yaygınlaşmış türlerinden biri de latifelerdir. Latifeler insanın günlük hayatının çeşitli alanlarındaki deneyimlerinden ortaya çıkan sonuçların bedii genelleştirilmesinden oluşan satirik ve nükteli halk incileridir. Onlar önce her hangi bir halkın temsilcisi, ya da sanatkarı tarafından oluşturulur, sonra dillere düşer, cıalanır, mükemmeleşir ve böylece asıl halk ürününe dönüşür.

Tarihi ve yahut halkın tahayyülünün oluşturduğu şahsiyetler, yani “latife kahramanları” çoğu zaman her bir halkın kendine has, milli kahramanları oluyor. Yani her hangi bir halkta çok ün kazanmış bir “latife kahramanı” bazen diğer halklar tarafından pek tanınmamaktadır. Küçük bir ülkede ve hatta o ülkenin farklı bölgelerinde de böyle kahramanlar ve onların isimleri ile ilgili onlarla, yüzlerle ilginç latifeler mevcuttur. “Azerbaycan’da, örneğin, sadece XX. asırda Salyan çevresinin kendine has Mirze Bağ’ı, Gencebasar’ın kendine has Ali Cabbar’ı, Nahçıvan’ın Molla Tanrıverdi oğlu Hüseyin’i vb. olmuşlar. Bunların da her birinin ismi ile ilgili yüzlerle latife bu gün de halk içinde yaşamaktadır... Bu “genel” ve “mahalli” latifelerden başka, bizde bir de el arasında çok meşhurlaşmış iki şahsiyetin ismi ile ilgili latifeler de vardır. Bunlardan biri bazen Arap halifesi Harun-er-Reşit’in kardeşi gibi bilinen, bazen de Bağdat hakimi Memun’un kardeşi zannedilen Behlül, ikincisi ise ünlü Hoca Nasreddin’dir.” (1, 3-4)

Azerbaycan latifelerinde halkın milli özellikleri, adet ananeleri, aile vb. geniş tasvir edilir. Latifeler ayrı ayrı devirlerde halkın çeşitli arzu ve isteklerini, dünyagörüşünü, hayata ilgisini, toplumun kusur ve nakıslarına karşı mücadelesini, aynı zamanda halk gülüşünü satirik mizahi boyalarla yansıtmıştır. Azerbaycan’ın bir çok folklor

* AMEA Folklor İnstitutu, Filoloji üzere felsefe doktoru, tahir-orucov@rambler.ru, tahiroruclu@gmail.com

araştırmacıları ve alimleri – M.H. Tehmasib (1, 5), C.H. Hacıyev (2, 197), H. Araslı (3, 24), E. Mirehmedov (4, 119-120), P. Efendiyev (5, 138), V.Veliyev (6, 289-290), K. Namazov (7, 17), E. Seferli ve H. Yusifov (8, 31-32), T. Ferzeliyev (9, 95), Elçin ve Vilayet Kuliyev (10, 55), E.Karabağlı (11, 19-20), C. Heyet (12, 145-146) ve başkaları latifeler ve onların karakteristik özellikleri hakkında bir birinden farklı, çeşitli görüşler sunmuşlardır.

Latifeler ve onların genel özellikleri hakkında türk folklor araştırmacılarından

E. Aslan (13), A.Caferoğlu (14), B.Felek (15), E.Y.Güney (16) ve bir çokları da değerli görüşler ortaya koymuşlar. Latife hakkında belirtilen bütün bu özellikleri, alamet ve unsurları genelleştirek, o zaman latife türü ile ilgili aşağıdaki fikirleri söylemek mümkündür:

1. Latife türü sözlü halk edebiyatının epik nevine aittir ve bağımsız bir türdür.

2. Latifeler kısa, portatif, mantıklı olup, içtimai hayattaki ve günlük hayattaki kusurları ifşa eder.

3. Latifelerde halk gülüşü, hazırcevaplık, mizah, hiciv, kinaye çok güçlüdür.

4. Latifelerde diyalog, mantık ve konuşmalar önem arz ediyor.

5. Latifeler, genellikle, iki şahsın – Hoca Nasreddin ve Behlül Danende'nin ismi ile ilgilidir. Yöresel ve mahalli karakterli latife kahramanlarının, örneğin; Abdal Kasım-Karabağ, Ayrım Tağı-Kazak-Tovuz, Mirzebağı-Salyan, Hacı dayı-Şeki ve başkalarının isimleri ile ilgili latifeler mevcuttur.

Latife kahramanlarından en meşhuru bütün dünyada ün kazanmış Hoca Nasreddin'dir. Nasreddin farklı halklarda, çeşitli rütbelerle ün kazanmıştır. O gah Hacı Nasreddin, gah Hoca Nasreddin, gah yalnızca Nasreddin, gah Hacı veya Hoca oluyor. Azerbaycan'da o, Molla Nasreddin rütbesi ile ünlü olmuştur. Hoca Nasreddin'in latifelerini tahmini olarak üç gruba ayırabiliriz. 1) Mutlakiyet usulü-idaresinin ve hakim sınıf temsilcilerinin ahlak ve maneviyatlarını eleştiren ve ifşa eden latifeler. 2) Din, hurafe ve ruhbanlık aleyhine olan latifeler. 3) İçtimai hayatta yaşanan kusurların eleştirisi ve yahut günlük hayat, aile, terbiye vb. konulara değinen latifeler. (9)

Üçüncü gruba ait olan latifelerde toplumda, kamusal hayatta, aile-günlük hayatta oluşan negatif olaylara satirik mizahi biçimde tepki ortaya konur. Fakat bu gruba ait olan latifeleri önceki iki grup latifelerden farklı kılan önemli bir özellik var. Bu fark şundan kaynaklanıyor; önceki iki grup latifelerde satirik gülüş önemli olduğu halde, üçüncü grup latifelerde ise, genel olarak islahedici gülüş, terbiyevi mizah önemli rol oynamaktadır. Bu çeşit latifeler içinde iktisadi konulara, ticari ilişkilere ait olan latifeler de yeteri kadar çoktur. Bu yönden şöyle bir latifeye dikkat edelim: Ticaretle uğraşmak isteyen, fakat aynı zamanda aldığı borcu geri vermek istemeyen bir kişi Hoca Nasreddin'in yanına gelir ve ona söyler:

-Hoca, bana elli lira ver, ticaretle, alışverişle uğraşacağım, 20 lira kar elde edeceğim. Sonra senden aldığım 50 lirayı da geri veririm, dahası kazandığım 20 liranın 10 lirasını da sana veririm.

Hoca düşünür, parayı vermezse, adam gidip her kese, aynı zamanda akrabalara benden yakınarak şikayet edip hoca on lira parayı benim elimden kazandı diyecek.

Akrabasının aldığı parayı geri vermeyeceğini bildiği için Hoca bir az düşündükten sonra akrabasına on lira verip der:

-Al, senin ticaret, alışveriş edip kazanacağın 10 liranı sana şimdiden veriyorum, burada on lira sen kazan, kırk lira da ben.

Bu konu ile ilgili olan başka bir latifeye ise şöyledir: Hoca Nasreddin tüccarlık yapmak fikrine kapılır ve bu amaçla yumurta ticaretine başlar. O, yumurtanın birini 10 kuruşa alıp 9 kuruşa satmağa başlar. Akraba hısım, dost tanıdık bunu duyup Hoca'yı zemmederek ona neden böyle yaptığını, böyle yapılan ticaretle kar etmeyip zarar edeceği konusunda onu uyarırlar. Hoca ise gururundan taviz vermeden der: Bırakın Hoca tüccar olmuş desinler. Bu latifede Hoca'nın tacirliye, ticarete, onun kanun ve kurallarına karşı münasebeti kendine has, sade bir biçimde yansıtılmıştır.

Diğer bir latifede -“Geç gelmişim, yoksa az getirmişim?” latifesinde ise Hoca Nasreddin'in ticarete ilk gelişi ve onun yaşadığı hikaye böyle tasvir edilmiştir: Hoca genç yaşlarında hısım akrabalarının ihtirazına önem vermeden tüccarlık hevesine kapılır ve uzak memleketlerden mal getirip satmak kararını gelir. Bu amaçla o, eşşeğine binip yolculuğa çıkar. Alışveriş edip geri dönerken haramiler Hoca'nın yolda karşısını kesip soygun yaparlar, eşşeğini, getirdiği malları ve cebindeki paraları hepsini alırlar ve sonra da Hoca'yı dövmeğe başlarlar. Hoca sonunda buna dayanamayıp konuşur: İyi de, her şeyimi, paramı elimden aldınız, peki beni neden dövüyorsunuz? Ticarete erken mi başlamışım, yoksa az mal mı getirmişim? (1; 9)

Bu çeşit latifelerde hile ile, düzenbazlıkla yaşamak ve zengin olmak isteyenler, ticarete, alışverişe sırf kazanç, gelir kaynağı gibi görenler eleştiri ateşine maruz kalır. Ticari ilişkilerle ilgili olan böyle latifelerin bir kısmında Hoca Nasreddin saf, gelir çıkarını bilmeyen, aynı zamanda temiz kalpli bir insan gibi tasvir edilir. Bu bakımdan “Beş şahının hükmü” latifesi dikkate değerdir. Latifede Hoca'nın genç yaşlarında alışveriş yapmak isteğini ve bir dosti ile ortak olup bir çömlek süt alıp satmak için şehre götürdükleri anlatılır. Süt sattıktan sonra onlar aynı para ile bir çömlek hoşaf alıp köye satmak için götürürler. Onların her ikisinin beş şahı artık paraları kalır. Parayı Hoca cebine koyar. Bir az gittikten sonra Hoca sütü iyi sattıklarını, hoşafı da iyi fiyata alıp hatta kazanç elde ettiklerini belirterek, hoşaftan bir kase içmek istediğini söyler. Arkadaşı ise hoşafın bir kasesinin beş şahı ettiğini hesapladığını söyler. Bunun üzerine eğer Hoca'nın canı hoşaf içmek istiyorsa ona beş şahı para vermesi gerektiğini ilave eder. Hoca ise beş şahını arkadaşına verip hoşaftan bir kase içer. Sonra dostunun canı hoşaf ister. Bu defada o Hoca'ya beş şahı para verip hoşaftan içer. Bu duruml hoşaf bitene kadar devam eder ve ortada sadece beş şahı para kalır.(17, 97)

Bundan başka, Hoca Nasreddin latifelerinde ticari ilişkilere ithaf edilmiş “Ondandan al, buna ver”, “İyi alıcı olsun”, “Bırak da benim mayama zarar eylesin”, “Deve başı”, “Sevdeger kardeş”, “Gülüyorsun”, “Hoca'nın hindisi”, “Ateş ilacı”, “Hoca ve tüccar”, “İnanma” gibi latifeler de konu rengarenkliğine, ihate kapsamına ve ince mizahına göre farklılık arzeder.

Bu özelliklerine göre “Hoca'nın hindisi” latifesi özellikle dikkat çekicidir. Latifenin kısaca özeti şöyledir: Alışveriş için pazara giden Hoca, pazarda papağan satıldığını görür. Hoca bu küçücük kuşun fiyatını sorar. Satan elli lira olduğunu söyler.

Hoca hiç bir şey söylemeden eve döner ve kocaman bir hindiyi yakalayıp pazara-papağanın satıldığı yere götürür. Hoca'dan hindinin fiyatını sorarlar. Hoca da cevabında yüz lira der. Fiyatı duyan alıcılar şaşkınlık içinde Hoca'ya şöyle derler: - Hoca, aklını mı kaybettin?! Hindi de yüz liraya olur mu? Hoca papağanı göstererek, o küçük kuşu elli liraya satıyorlar, kimse bir şey söylemiyor, fakat ben koyun kadar büyük hindimi yüz liraya sattığım için beni azarlıyorsunuz. Benim hindim azı ondan otuz defa büyüktür. Oradakiler Hoca'ya o kuşun papağan olduğunu ve adam gibi konuştuğunu söylerler. Hoca hata yaptığını anlasa da hiç oralık olmadan şöyle der: -Ne olcak canım? O konuşuyorr, bu da susuyor. Meğer konuşmanın gümüş, susmanın da altın olduğunu bilmiyor musunuz? (17, 110-111)

Atasözleri de folklorun eski ve önemli türlerinden biri olup Azerbaycan sözlü halk edebiyatının epik nevine ait olan türler içinde önemli yer tutuyor. Dedelerimizden aile , günlük hayat tarzından gelen, onların geniş hayat tecrübesini kendinde aksettiren, derin anlamları bazen bir kaç kelimeye sığdıran atasözleri kıymetli, aynı zamanda ibretli hikmet incileridir. Atasözleri insanların hayatının çeşitli alanlarının deneyimlerinden oluşan sonuçların bedii poetik, mantıksal genelleştirilmesidir. En büyük anlamları, hikmetleri en sade ve açık şekilde anlatan atasözleri çok değerli kelime hazinesidir. Atasözleri milli tefekkürdeki cıllanmış tarihi tecrübeni, derin ve anlamlı hayat hakikatlerini bedii idrak ve tahayyülün süzgecinden geçirerek yaşatır, onları dolgun şekilde yansıtır.

Bütün sözlerden ulu olan atasözleri sarraf sözüdür; her bir atasözlerinde bir kitab kadar fikir, bilgi hazinesi vardır. Merhum Prof. Samet Alizade ilm alemine tanıttığı “Oğuzname” abidesine yazdığı “Bilgeliliğin sönmez ışığı” adlı ön sözde haklı olarak belirtmiştir:“Halkın gözlemlerini, tasavvur ve tefekkür tarzını, canlı mantığını kendisinde barındıran atasözleri gerilmiş yaydır: onun asıl enerjisi, tasvir gücü nutuk kıvamında, belirli zaman, ortam içinde bilinir. Böylece her bir paremik birim yanlış kesen kılıca, zulmeti dağıtan ışığa, yahut dertlere şifa merheme çevrilir”. (18,10-11)

Halkın kendi ruhundan kopub gelen atasözlerinin esasında insanı ihate eden gerçekler real gözlem ve tecrübeye dayanır. Gerçek milli ahval-i ruhiyeni açıkça ortaya koyan atasözleri halkın hayat tarzının açık ifadesidir. Atasözleri için hem de genel beşeri değerler karakteriktir. Bunun için de her hangi bir halka ait her hangi bir atasözünün bu veya diğer şekilde karşılığı istenilen başka halklarda da bulmak mümkündür.

Atalarsözleri ve onun özellikleri hakkında Azerbaycan'ın bir çox folklor araştırmacıları, alimleri – M.V.Kamerli (19), H.Zeynalı (20), E.Hüseynzade (21), C.H.Hacıyev (2), H.Araslı (3), Ə.Mirehmedov (4), P.Efendiyev (5), İ.İbrahimov (23), V.Veliyev (6), A.Nebiyev (22), Elçin ve Vilayət Kuliye (10), C.Heyət (12), Türk araştırmacı alimlerinden B.Hakkı (24), E.Aslan (13), A.Caferoğlu (14) ve başkaları değerli ilmi fikirler söylemişler.

Atasözleri hakkında onların belirttikleri esas özellikleri özetlersek, o zaman atasözleri hakkında aşağıdaki fikirleri söylemek mümkündür:

1. Atasözleri sözlü halk edebiyatının epik nevine aittir ve bağımsız bir türdür.
2. Kısa, portatif, mantıklı ve az kelime ile çok şey ifade edebilmek özelliği sahip atasözleri halkın geniş hayat deneyimlerini kendisinde barındırarak yansıtır.

3. Atasözleri derin anlamları bazen bir kaç kelimeye sığdırır ve kendi denemelerinden ortaya çıkmış hayat deneylerini, ibretli hikmetleri ihtiva eder.
4. Atasözleri insanı ihate eden gerçeklere esaslanarak biçimlenen derin gözlem ve real hakikatlere dayanır.
5. Her hangi bir halka mahsus atasözlerinin karşılığını bu veya diğer şekilde bütün halklarda bulmak mümkündür.
6. Atasözlerinde kelime ve ifadelerin hem hakiki, hem de mecazi anlamları önem taşıyor. Yani onlar çeşitli durumlarda ve değişik zamanlarda başka başka anlamlar ifade edebilir.

Atasözleri çeşitli gruplara ayrılır; onlardan biri de ticaretle, alış verişle ilgili olan atasözleridir. Bu çeşit atasözleri yeteri kadar olup insanların hayatında ve maişetinde önemli yer tutmaktadır. Geçmiş zamanlardan bu günümüze kadar dedelerimiz, ninelerimiz zaman zaman bu kelimeleri hayatlarının iyi kötü günlüğünde denemiş, böyle bilge kelimelere özellikle önem vererek kendi şahsi hayatlarında onları her zaman hayatlarına uygulamışlar. Böyle atasözlerinin bazılarını gözden geçirelim:

1. Ağ ağça (para) kara gün içindir. Bu atasözünün anlamı şudur; zahmete katlanarak, alın teri dökerek kazanılan paraya en sıkıntılı ve zor günlerde insan ihtiyaç duyar. Böyle paralar gerektiğinde insanı adeta en zor durumlardan kurtarır, onu rahatlığa kavuşturur.

2. Dama-dama göl olur. Anlamı şudur; eğer Allah'a şükür etsen, kazandığın en az para, kazanç bile sonunda çoğalır, bir ummana , deryaya, göle çevrilir. Yeter ki sabırlı olup elin çok paraya ulaşana kadar azla yetinebilesin.

3. İşten artmaz, dıştan artar. Bu atasözünün anlamı böyledir; ne kadar çalışıp para kazansan bile eğer o parayı gerektiği gibi harcamayı becermiyorsansa, faydası yoktur, o para birikmeyecektir. Yani parayı israf etmeden, yerli yerinde harcaman gerekir ki, birşeyler biriktirebilesin. Bu atasözünün diğer bir variantı da şöyledir: " Parayı kazanmak kolaydır, harcamak zor."

4. Cavanlıkta daş daşı, kocalıkta ye aşı (Gençliğinde taş taşı, yaşlandığında ye aşı). Buradan çıkan sonuç; gençlik, delikallilik insanın en enerjili, en verimli çağıdır. İnsan o devirde çalışıp para, mal mülk sahibi olmalı, servet elde etmelidir. Çünkü o, ihtiyarlayıp işden güçten düşünce, çalışmadığı vakitler paraya, mal mülke ihtiyaç duyacaktır. Eğer servet, para, mal mülk elinde olsa onda o, hiç bir sıkıntı, zorluk çekmeden hoş, güzel günlür yaşayacaktır.

5. Sakla samanı, gelir zamanı. Bu atasözünün anlamı şu ki, insanın en sıkıntılı ve en zor günlerinde kötü gün için sakladığı para, mal mülk onun yardımına gelir, ihtiyacını karşılar.

6. Ayağını yorganına göre uzat. Anlamı şu ki, eğer her hangi bir işi yapmak, aynı zamanda her hangi bir ticaret ilişkilerini oluşturmak isteyen adam paranın, zenginliğin, servetin miktarına uygun davranmalı, her şeyi ölçüp tartmalıdır.

7. Güvenme varlığa, düşersin darlığa. Buradan çıkan sonuç böyle anlaşılıyor; insan eğer zenginliğinin, servetinin, mal mülkünün miktarına güvenip kendi haddini

aşarsa, azgınlıq etməyə başlasa, o zaman o adamın sonu iflas etmək və zenginliğini kaybetmək olur.

8. Parayı veren düdüğü çalır. Bu atasözünün anlamı böyledir; her hangi bir işə nakit para harcayan şahıs istediğini elde edebilir. Yani her hangi bir işi yapar, aynı ilə her hangi bir ticarət ilişkilerini oluşturur ve para ile istediği her türlü maddi şeye kavuşabilir.

9. Para para getirir. (Diğer variantı: Para para üzerine gelir). Anlamı; eğer elde para varsa, onunla yeni yeni paralar kazanılabilir. Çünkü para, sermaye ne kadar çok olursa, o kadar büyük işler yapılabilir ve o kadar da çok para kazanılabilir.

10. Akıl para ile satılmaz. Bilindiği gibi insanlar akıl yönünden aynı değiller. Onların bir kısmı akıllı, bir kısmı da akılsız olurlar. Bunu hiç bir şeyle değiştirmek mümkün değildir. Aynı zamanda akıl somut bir şey olmadığından onu sonradan da elde etmek, para ile alıp satmak da olmaz. Eğer böyle olsaydı, çok zengin kişilerin akıllı işler yaptıklarının şahidi olurduk.

11. Akıl insanın var-devletidir. İnsanın hayatda gördüğü bütün işlerde başarı veya başarısızlık kazanmasının esas sebebi akıldır. Çünkü bazen en fakir, durumu en kötü olan bir insan bile kendi aklının sayesinde çok büyük zenginlik, para elde edebilir. Aksine, en varlıklı, en zengin bir insan akılsız ve gereksiz bir işin, projenin, ticaretin veya alış verişin yüzünden bütün mal mülkünü, paralarını kaybedip iflas edebilir. O halde, akıl gerçekten de insan için benzeri olmayan ve büyük bir zenginliktir.

KAYNAKLAR

1. Molla Nəsrəddin lətifələri (Tərtib edəni və ön sözün müəllifi: Məmmədhusəyn Təhmasib). Bakı, Öndər, 2004
2. C.X. Hacıyev. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi (VIII-X siniflər üçün). Bakı, Azərnəşr, 1958
3. H. Araslı. Ədəbiyyat (IX sinif). Bakı, Maarif, 1967
4. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. (Tərtib edəni: Ə.Mirəhmədov). Bakı, Maarif, 1988
5. P. Əfəndiyev. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif, 1981
6. V. Vəliyev. Azərbaycan folkloru. Bakı, Maarif, 1985
7. Q. Namazov. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif, 1984
8. Ə. Səfərlı, X. Yusifli. Ədəbiyyat (IX sinif). Bakı, Öyrətmən, 1994
9. T. Fərzəliyev. Azərbaycan xalq lətifələri. Bakı, Elm, 1971
10. Elçin, V. Quliyev. Özümüz və sözüümüz. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993
11. Ə. Qarabağlı. Məktəbdə şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisi. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1961
12. C. Heyat. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1990
13. E. Aslan. Masal araştırmaları ve Korkak Ali masalı üzerinde bir inceleme. //Milli folklor dergisi. Ankara: 2001, №52, s.33-45.

14. A. Caferoğlu. Hoca Nasreddin. İstanbul Üniversitesi, Edebiyyat Fakültəsi. Türk dili ve edebiyatı dergisi, IX c. İstanbul: Edebiyyat Fakültesi Basımevi, 1959
15. B. Felek. Nasreddin Hoca. Türk Folklor Araştırmaları. İstanbul: VII c. 1962, s.37-45.
16. E.Y. Güney. Nasraddin Hoca fıkraları. İstanbul: Baha Matbaası, 1957
17. Molla Nəsrəddin lətifələri. /Toplayanı M.H.Təhnasib. Bakı, "Turan" Nəşrlər evi, 1990
18. Oğuznamə. /Tərtib edəni Samət Əlizadə. Bakı, Yazıçı, 1987.
19. Atalar sözü. /Tərtib edəni Məmməd Vəli Qəmərlı. Bakı, Səda, 2003.
20. H. Zeynallı. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Yazıçı, 1983
21. Atalar sözü. / Toplayanı Ə. Hüseynzadə, tərtib edəni H.Qasımzadə. Bakı, Yazıçı, 1985.
22. A. Nəbiyev. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə. Bakı, Turan Nəşrlər Evi, 2002.
23. İ.İbrahimov. Atalar sözü və məsəllər. //Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. I kitab. Bakı, Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1961, s.118-177.
24. B. Hakkı. Ata sözlərinin kökləri və şifahi xalq ədəbiyyatından. Almaniya, Köln: Türk Edebiyyatı Dizisi, 1998, 192 s.

AHİLİKTEN MESLEK KURULUŞLARINA YAPISAL BİR DÖNÜŞÜM

Taner AKÇACI*, İlbey ÖZDEMİRÇİ**

ÖZET

Anadolu'nun ticaret ve sanatta sahip olduğu geleneksel yapıyı şekillendiren temel kurumlardan biri olan Ahilik, dostluğun, yardımlaşmanın, hoşgörünün, bilginin ve dayanışmanın ekonomik hayata yansımasıdır. Bu çalışmada ilk olarak Ahilik kurumunun tarihsel dinamikleri ve yapısal özellikleri incelenerek, Anadolu'daki ticari ve sosyal hayatın gelişiminde oynadığı rol ortaya konulacaktır. Ahiliğin hem iktisadi hem de sosyal bir kurum olma özelliği üzerinden hareket edilerek, kurumun üretim anlayışı, organizasyon yapısı ve geliştirdiği değer ve normlar incelenecektir. Çalışmanın devamında ise, ahilik kurumu ile günümüzün mesleki örgütlenmeleri arasındaki kopuş ve süreklilikleri değerlendirebilmek maksadıyla, hali hazırda faaliyetlerini sürdüren mesleki kuruluşlar incelenecektir. Ahilikte ekonomi bir araçtır ve bu aracın amaç haline getirilmesine izin verilmez. Bu bakış açısıyla, günümüzde ekonomik ve toplumsal yaşamın önemli aktörlerinden biri olan meslek kuruluşları ile ahiliğin kendi dönemlerinde ekonomik hayata ve sosyal yaşantıya yaptıkları etkiler karşılaştırılarak çalışma tamamlanacaktır.

GİRİŞ

Ahilik kurumu, toplum çıkarını kendi kişisel çıkarının üstünde tutan bir insan yaklaşımı ile ekonomik ve sosyal hayatta günümüz ekonomisinin temel taşı olan rekabet yerine dayanışma kültürü oluşturmuştur. Bu anlamda Ahilik, kendine özgü ekonomik yaklaşımı ile hem çalışma hayatında hem de tüketicilerin korunması anlamında çok sağlam temelleri olan bir sistem olma özelliği taşımaktadır.

Farklı iki döneme dair kesitler halinde ele aldığımız ahilik ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkinin yapısal boyutlarını araştırdığımız çalışmada bu kurumların toplumsal ve ekonomik ilişkilerin kuruluşunda nerede konumlandıklarını ortaya koyacağız.

Ahilik ana başlığı altında, bu teşkilat geleneğinin tarihsel ve düşünsel kökenlerini ortaya koyduktan sonra teşkilatın yapısal niteliklerini ele alarak ahiliğin ekonomik ve toplumsal ilişkilerin oluşumundaki rolünü incelenmiştir. Daha sonra, meslek kuruluşlarının ekonomik ve toplumsal ilişkilere yönelik oynadığı rolü değerlendirilmiştir. Çalışma, ahilik teşkilatı ile mesleki kuruluşların yürüttükleri faaliyetler ve taşıdıkları fonksiyonları karşılaştırarak kurumlar arasındaki yapısal dönüşümü tartışarak sonlandırılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İİBF, Karataş Kampüsü, akcaci@kilis.edu.tr.

** Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İİBF, Karataş Kampüsü, ilbeyozdemirci@gmail.com.

AHİLİK

Anadolu’da ekonomik ve toplumsal yaşıntının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan ahilik, sosyo-ekonomik bir kurum olarak ele alındığında, ortaya çıkış koşulları ve yapısal özellikleri bağlamında düşünülmelidir. Yalnızca ekonomik hayatı düzenleyici bir kurum olarak düşünülemez olan ahiliğin toplumsal yaşama doğrudan etki eden felsefi boyutu fütüvvet bağlamında ortaya konulabilir.

Fütüvvet

Yiğitlik manasında kullanılan feta kelimesinden türeyen fütüvvet kavramı; İslamiyet’in tesirinde aşiret hayatından yerleşik hayata doğru geçiş yapan Arap toplumunda göçebe aşiret dönemlerine ait Arap kültürünün idealinin karakterleri olan konukseverlik, cömertlik ve yiğitlik gibi değerlerin yeni yapıdaki yansımaları olarak değerlendirilebilecek toplum ideolojisinin adıdır (Güllülü, 1992:29-30). Sufilerce tasavvufi yaşıntının önemli mertebelerinden birisi olarak kabul edilen fütüvvet, iyi davranışların toplamından ibaret olan bir yaşam tarzıdır ve bu yaşam tarzı, Peygamberlerin ve İslam büyüklerinin yüksek vasıflarıyla belirginleşmiştir (Gölpınarlı, 1950:208).

Tasavvufi yönü baskın olan fütüvvet teşkilatının kuruluşu Abbasi Halifeliği dönemine denk gelir. Abbasi Halifesi en-Nasır Lidinillâh, bazı mutasavvıf bilginlerin etkisiyle, önceleri tepki gösterdiği “Fütüvvet” teşkilatına girmiş ve kısa sürede yeniden düzenlediği bu teşkilatın en büyük önderi olmuştur. Halife en-Nasır Lidinillah, sadece sayıları oldukça kalabalık olan ve zaman zaman birbirleri ile çatışan inanç ve fikir topluluklarını “Fütüvvet” teşkilatı içinde toplayıp, manevi gücünü sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu teşkilatı siyasi emellerine aracı yaparak, itaat ettirme hakkını bütün İslam dünyasına yayma başarısını da göstermiştir. Fütüvvet hareketinin Anadolu’da etkisini göstermesi, Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus I.’in 1215-1216 yılında kendi müracaatıyla Halife Nasır’dan fütüvvet elbisesi almasıyla olmuştur. Keykavus I.’in halifesi Alaaddin Keykubat I, zamanında Halife Nasır’ın dini müşaviri as Suhraverdi’nin Konya’ya gelmesi ise, fütüvvet teşkilatının Anadolu’da yayılma sürecini hızlandırmıştır.

Fütüvvetin fikri ve ahlaki bir değer olarak ortaya çıkışı Arap-İslam dünyasında olmasına karşın, sosyal bir birlik (teşkilat) görünümüne ulaşması Türk ve İran bölgelerinde olmuştur. Fütüvvetin sosyal bir teşkilat yapılanması şeklinde olan bu ikinci aşaması IX. asırdan itibaren İslam’ın Asya’daki yayılışının bir sonucu olarak yaşanmıştır (Kala, 1990:275). Fütüvvet hareketi Anadolu’da sosyal, siyasal ve kültürel birçok etkinin altında yeniden şekillenmiştir. Bu nedenle Türk fütüvvet hareketini (Ahilik) bu dönemde İslam dünyası ve bu arada Anadolu’nun içinde bulunduğu sosyal ve siyasal şartları göz önünde tutarak incelemek gerekmektedir. Bu dönemde, sosyal, siyasal, iktisadi ve ideolojik buhranlar nedeniyle hem istikrarlı devlet düzeninden hem de huzurlu bir yaşam ortamından uzak olan İslam dünyasının diğer bölgelerinde daha ziyade mistik karakterli tarikatlar yaygınlaşırken, Anadolu ve çevresinde mistik yönüne ilaveten askeri ve siyasi yönü de olan bir teşkilatlanma ortaya çıkmıştır. (Yaman, 1974:24). Özellikle XIII. yüzyıl Anadolu’sunda I. Alaaddin Keykubat’dan sonra merkezi otorite zayıflamış, veraset kavgaları artmış, Moğol istilası ile Rum ve Ermenilerle yapılan savaşlar, sosyal ve iktisadi

düzeni tahrip etmiştir. Sosyal düzen ve asayişten uzak bir ortamdan bıkmış olan halk, maddi ve manevi bir dayanak arayışına girmiştir. Anadolu insanına ruhi, manevi ve sosyal sükûn vaad eden tasavvuf teşkilatları bu sosyal ortamda gelişme imkânı bulmuş, birçok tasavvuf âlimi de bu dönemde yetişmiştir (Köprülü, 1981:204). Diğer yandan, aynı nedenler meslek erbabı için de aynı sonuçları doğurmuş, onlar da tarikat karakteri taşıyan fütüvvet birlikleri halinde teşkilatlanmışlardır. (Ülgener, 1981:89-90).

İslam dünyasına has yiğitlik, kahramanlık ve cömertlik ülküsünün adı olan Fütüvvet kavramı, İran kültüründe var olan yiğitlik ve kahramanlık ülkülerini İslami değerlerle birleştiren “cevanmerdilik” kavramı ile örtüşmektedir. Türkler ise, eski Türk kültüründe var olan ve “akılık” şeklinde isimlendirilen yiğitlik, kahramanlık ve cömertlik ülkülerini İslami değerlerle bezeyip yaşatmışlardır. Anadolu’da yaşanan bu süreç, İslam’dan beslenen fikişel ve ahlaki bir değer olan fütüvvet ile İran-Türk geleneklerinde görülen toplumsal düzeni dönüştürmeye yönelik alplik, alperenlik ve akilik geleneklerinin bir sentezini ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, tasavvufi bir kaynaktan beslenerek, toplumsal yaşantıyı düzenleme gayesine sahip olan ahilik teşkilatının Anadolu’da oluşumu bu tarihsel akışın bir ürünüdür.

Anadolu’da Ahilik Teşkilatının Ortaya Çıkışı

Ahi kelimesinin Türkçedeki akı kelimesinin değişime uğramasından doğduğu düşünülmektedir. Divânu Lügati’t-Türk’tte akı kelimesi; Eli açık, koçak, selek, cömert, yiğit, delikanlı gibi anlamları karşılamak için kullanılmıştır. Atebetül Hakayık’ta “ahi” kelimesinin her defasında cömert anlamında kullanılmış olması, “ahi” adının “akı”dan geldiği görüşünü kuvvetlendirmektedir (Bayram, 1990:5). Bu anlamda, ahi kelimesi toplumsal düzenin kurulmasına yönelik bir mefkureyi ifade etmek amacıyla sosyo-ekonomik bir teşkilatlanmanın ifadesi olarak anlam kazanmıştır.

Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin oluşmasında ve özellikle Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda mühim bir rol oynayan Ahilik, içinde her meslekten her sınıftan insan olan, üretici ile tüketici arasındaki ilişkileri düzenleyen bir cemiyettir (Kazıcı, 1984:107). Ahilik, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu’daki esnaf ve sanatkâr birliklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu teşkilat, köylere kadar yayılan örgütleriyle, millî birlik ve bütünlüğü, sosyal dayanışma ve yardımı temel ilke olarak benimseyen, toplumsal ahlâk kurallarına sıkı sıkıya bağlı, millî bir toplum kurmayı amaçlayan bunun yanında ekonomide temel ihtiyaç maddelerini en kaliteli ve en ucuz biçimde üretmeyi öngören millî bir örgüt biçimindedir (İvgin, 1996:71). Bu geleneksel yapı içinde Ahi ise, vicdaniyla hareket eden, helâlden kazanan, ölçülü harcama yapan, ölçü ve tartı ehli olan, ihtiyacı karşılamak amacıyla yararlı şeyler üretip insanlara sunan kişidir (Çağatay, 1989:143). Ahi teşkilatlarında, sanatkârlara işyerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi ile mesleklerinin incelikleri öğretilirken aynı zamanda Ahi Zaviyelerinde ahlâk eğitimi uygulanıyordu. Bu yapı içinde yetiştirilen Türk esnaf ve sanatkârları hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de Bizans sanatkârları ile rekabet yeteneğine ve gücüne kavuşmuştur (Ekinci, 2001:21). Bu anlamda, Ahilik, Türk kültüründe İslâmiyet’ten önce bulunan “Akılık” adı verilen kahramanlık, yiğitlik ve cömertlik ülküsünün İslâmî ahlâk ve değerlerle harmanlanmış şeklidir.

Ahiliğin Anadolu’da ortaya çıkışı ve bu teşkilatın köklerinde yer alan kültürel değerleri ortaya koyduktan sonra ahiliğin mesleki bir yapı olarak taşıdığı özellikler ve yürüttüğü faaliyetlere değinilebilir.

Ahilik Teşkilatının Yapısal Niteliği

Ahilikte yamaklık, iş hayatının ilk basamağıdır. Bir meslek öğrenmesi amacıyla on yaş civarı çocukların bir ustanın yanına verilmesiyle yamaklık başlardı. Yamaklık süresi iki yıldı ve bu süre içerisinde yamaklık edenlere para verilmezdi. Yamaklık süresinin sonunda yamaklar özel bir törenle çıraklığa geçerlerdi. Çıraklık süresinde çırak hem mesleği öğrenmek hem de iyi insan olmak için yetiştirilmeye başlanırdı. Çırak sürekli iş yerinde olmak, iş yerinde öğretilenleri ve zaviyede anlatılan dersleri takip etmek zorundaydı. Dükkânı temizlemek, dükkânda malzeme taşımak çırağın göreviydi. Çıraklar ustalarından haftalık alırdı. Usta çırağının meslekî ve ahlâkî açıdan yeterli derecede olgunlaştığını meclise bildirdiğinde çırak için örgüt tarafından bir tören düzenlenerek çırağın kalfalığa geçmesi sağlanırdı. Bu törende, çırağın meziyetleri anlatılır ve iyi ahlâkından söz edilirdi. Daha sonra esnaf başkanı, adayın beline kuşak sarardı ve çırak kalfa olurdu. Kalfa, usta olmadığı zamanlarda ustanın görev ve sorumluluklarını yerine getirirdi. Kalfanın usta olabilmesi için de üç tane çırak yetiştirmesi gerekirdi (Akça ve Demirpolat, 2004:365-370). Kalfa üç tane çırak yetiştirdiğinde bu durum ustası tarafından meclise bildirilirdi. Meclis kalfanın yaptığı eserleri inceleyerek usta olmasına karar verirse kalfa usta olabilirdi ve kalfa için tören düzenlenirdi. Törende Ahi Baba tarafından usta adayının kulağına Ahilik nasihati okunurdu. Bu nasihat hem ahiliğin prensiplerini ortaya koyması hem de bu teşkilata bağlı olan bir ustanın uyması gereken ahlak kurallarını belirlemesi bakımından önemlidir. Bu nasihat “Haram yeme, haram içme, doğru, sabırlı, dayanıklı ol, yalan söyleme, büyüklerinden önce söze başlama, kimseyi kandırma, kanaatkâr ol, dünya malına tamah etme, yanlış ölçme, eksik tartma, kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini, hiddetli iken yumuşak davranmasını bil ve kendin muhtaçken bile, başkalarına verecek kadar cömert ol.” şeklindedir. (Tezcan, 1991:29). Bu anlamda Ahi teşkilatı, üyelerinden ticarete yönelik belli kurallara uymalarının üyelerinin nasıl bir hayat sürmeleri gerektiğini de ortaya koyuyordu. Bu yapıyla ahi teşkilatı, ekonomik ilişkileri düzenleyen bir kurum olduğu gibi bir yandan da toplumsal ilişkileri düzenleme gayesi taşıyordu.

Ahiliğin Anadolu’da yaygınlık kazandığı dönem, sosyal yapıda tarikatların önemli fonksiyonlar yürüttüğü bir dönem olmuştur. Bu nedenle ortaya çıkış döneminde ahiliğin tarikat özelliği daha baskındır. Teşkilatlarda, İslam’ı yayma amacına yönelik üyelere İslam ahlakı kazandırılmaya çalışılıyordu. Giriş ve terfi törenleri İslami motiflerle icra ediliyordu. Esnafın eğitiminden sorumlu olan ahi, onları öncelikle dini bilgi ve tatbikatta belli olgunluğa erdirmeye gayret ediyordu (Erken, 1998:48). Bu çerçevede, ahiliğin bir esnaf teşkilatından ziyade, teşkilat sistemi üzerine inşa edilen bir tarikat özelliği taşıdığını düşünülebilir. (Köprülü, 1981:213). Fütüvvetnamelerde iktisadi konulardan ziyade ahilik mensuplarının adap ve erkanından söz edilmesi, birliklerin belli bir ideoloji çevresinde örgütlenmiş yapılar olduğu fikrini güçlendirmektedir.

Ahilik Teşkilatının Ekonomik ve Sosyal İlişkilerdeki Rolü

Ahilik, iktisadi yapı içinde toplumun bütün varlıklarına sınırlı sayıdaki kişinin hakim olmasına müsaade eden bir teşkilatlanma değil, toplumun orta kesiminin kalkınmasına yardımcı olan bir örgütlenmedir. (Öztürk, 2002:47).

Yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu'nun, iktisadi sosyal ve siyasal bakımdan yönetilmesinde ve güçlü bir imparatorluk ve toplum meydana gelmesinde belirleyici bir ağırlığı bulunan ahiliği, sadece dönemin esnaf zümresiyle sınırlı bir yapı olarak görmek, yanlış ve yanıltıcı olur (Öztürk, 2002:46). Ahilik, ne sadece bir tarikat ne de sadece bir esnaf teşkilatıdır. Bu iki müessesenin özelliklerinin uyumlu bir bütünlüğüdür. İnsanları iyiye, doğruya, güzele götüren bir yol olması itibarıyla bir tarikat özelliği gösterirken, çalışma hayatında üretime, verimliliğe, fiyat kontrolüne kaliteye müdahil olmasından ötürü de bir esnaf teşkilatı özelliği taşır (Abuşoğlu, 1972:33). Aslında ahilik teşkilatının yaptığı bünyesindeki esnaf ve sanatkârların hayatlarını ekonomik ilişkileri ile sınırlamalarını engelleyerek, onların bu ilişkilerini ahlaki bir çerçevede dinsel motifler dolayısıyla düzenlemektir diyebiliriz.

Ahilikte iş, piyasada oluşan talebi karşılamak amacına yönelik bir üretim algısı değil, sanata yönelik eser ortaya çıkarabilmeyi hedefleyen bir meşgale olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle ahilikte üretim rekabeti, daha fazla mal üretimi şeklinde değil, daha mükemmel eser meydana getirme şeklinde gerçekleşmiştir (Ekinci, 1990:48). Ahilik anlayışında meslek sahibi olmak, bir sanatçının kendi sanatını en iyi şekilde ortaya çıkarabilmesini ifade eder. Bu anlayışta, sanatçı ruh ve dehasının oluşması, ani, fevri bir türemenin değil, belki ağır, yavaş bir olgunlaşmanın mahsulüdür. Öyle olduğu içindir ki, sanat, aşağıdan yukarıya doğru bütün basamakları sabırla, temkinle teker teker aşılabacak bir gelişim süreci olarak kabul edilmiştir. Böyle olunca iş, nesilleri aşan kaide ve usullerin ışığı altında, aceleye getirilmeden ortaya konmalıdır. Önemli olan, miktar ve sayı bolluğuna dayalı seri üretim değil, ihtiyacı en iyi şekilde karşılamaya yönelik kusursuz ve kaliteli ürün elde etmektir. Bu doğrultuda ahilik teşkilatının ustalar üzerinde belli bir yaptırım gücü de söz konusudur. Buna göre, geçimini temin edecek bir meslek veya sanatı olmayanlar ve yardım etmeyen, yardımlaşmayan, başkasına yük olan ve başkasının sırtından geçinenler Ahi olamaz ve Ahiliğe girmiş ve ustalık seddi bağlamış olsalar bile ahlâksızlık, ayyaşlık, iftira ve hıyanette bulunanlar Ahilikten çıkarılır ve ustalığı düşerdi (Çalışkan, 1993:73). Ahilikte ekonomi, ustanın sanatını yansıtan ve toplumsal ilişkileri düzenleyen bir araçtır ve bu aracın amaç haline getirilmesine izin verilmez. Sadece mal, servet ve kazanç için çalışmak hiçbir zaman kendi başına bir anlam taşımaz. Bunlar, ancak kendinden üstün bir amacın gerçekleşmesinin aracı oldukları takdirde bir değer ifade ederler. Ahilik anlayışına göre çalışmak ve üretken olmak, kişinin kendini hem tembellikten uzaklaştırması bakımından hem de yaşadığı topluma fayda sağlaması bakımından önemlidir. Yalnızca kar elde etmek amacına yönelik olarak çalışmak ve maddi kazanç sağlamayı en önemli gaye haline getirmek Ahiliğin ekonomik ilişkilerde benimsemediği bir prensiptir. Çünkü bu durumda, araç olan para amaç haline gelmektedir. Bu geleneğe göre, başkalarına muhtaç olmadan yaşamak veya başkalarına yardım etmek için kazanılan para değerlidir.

Yukarıda ifade edilen üretim ilişkilerini ele alan ahilik teşkilatının, iş yaşantısı ve sosyal ilişkilere yönelik olarak yürüttüğü önemli faaliyetler vardır. Üreticiler arasındaki

ilişkileri düzenleyen bir üst kurul niteliği de taşıyan teşkilat, dükkân sahibi ustaların kaliteli üretim yapmalarını sağlayan denetleyici uygulamalarda bulunmuştur. Ahilik teşkilatında standartların altında mal üreten ve tüketiciyi zarara sokan kişiler ikazlara aldırılmayıp bu fiillere devam ettikleri takdirde teşhir edilmekte, dükkanları esnaf idarecileri veya ilgili kurumlar tarafından kapatılabilmekte, daha ileri gittikleri takdirde esnafıktan ihraç edilmeye kadar varan müeyyideler uygulanabilmekteydi (Demir, 1993:14). Ayrıca zaviyelerde eğitimi tamamlayan ve bir usta yanında sanatını geliştirerek kendisi bir usta haline gelenlerin kendi dükkânlarını açmaları sürecinde, mevcut ihtiyaçları gözeterek yeri geldiğinde eğer fazladan bir esnafa gereksinim yoksa onun dükkân açmasına müsaade edilmemiştir. Ahi birlikleri, üretimi, ihtiyacın bir fonksiyonu olarak düşünmüşler ve onu ihtiyaca göre ayarlamışlardır. İhtiyaçların sürekli kamçılanarak tüketimin çoğalmasına ve israfa karşı olan Ahi birlikleri, bunu sağlamak için gerektiğinde üretim sınırlamalarına gitmişlerdir (Ekinci, 1990:64). Bu tip düzenleyici işlemler yürüten teşkilatın sosyal yaşantıyı geliştirmeye yönelik toplumda dayanışma bilincini oluşturan bir diğer uygulaması ise “Orta Sandıkları”dır. Her Ahi birliğinin bir orta sandığı vardır. Sandığın gelir ve giderleri belirli bir denetime tabi tutulurdu. Orta sandığı, birlik yönetim kuruluna bağlı ayrı bir şube olarak faaliyet gösterirdi. Sandığın kredisi olarak oluşturulan fon ile yardımlar için ayrılan paralar farklı hesaplarda toplanırdı. Orta sandığının gelirleri; üyelerin aidatları, yamaklıktan çıraklığa, çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa yükselirken ödenen bir nevi terfi harçları, teşkilata ait mülklerin gelirleri, askere alınan kalfa veya ustanın eşi ve çocukları için birlikçe toplanan yardımlar ve çeşitli bağışlardan oluşmaktaydı (Öztürk, 2002:55). Teşkilat bu gelirler ile genel bütçesini oluşturur ihtiyaçlarını giderirdi ve bunun yanı sıra; fakirlere çeşitli vesilelerle orta sandığından yardımlar yapılırdı. Esnaftan maddi durumu iyi olmayanlara, güçsüzlere, sakatlara ve hastalara da bu sandıktan yardım yapılırdı.

Ahi teşkilatının ekonomik ilişkileri düzenlemek için esnafın üretim süreci ve şekline yönelik olarak getirdiği ilkeler ve denetleyici çalışmalar günümüzün iş alanına yönelik hukuki düzenlemeleriyle önemli paralellikler taşır. Ahiliğin esnafın meslek sahibi olduğunu belgeleyen kurum olması, çalışma süreleri ve şartlarını düzenlemesi, çalışanların kazancı için bir alt sınır belirlemiş olması, çalışma süreleri aşıldığında ek ücret düzenlemeleri gibi uygulamalar, bugünkü anlamda asgari ücret, sigorta, mesai gibi uygulamaların temelini atmıştır.

Sonuç olarak ahilikte amaç, sadece kişiye bir meslek öğretmek değil; meslek ahlâkını, toplum kurallarını da öğretmek, benimsetmek ve onu “iyi insan” olarak yetiştirmektir. Bu amaç çerçevesinde kişi, bir meslek öğrenmenin yanında, zaviyelerde toplum adabını, İslâm dinini, pozitif bilimleri de öğrenirdi. Bu açıdan Ahilik, kuruluşunda ve sonrasında insanların bir sanat dalında uzman olmalarını sağlayıp çalışma yaşamında konum almalarını hedefleyen, sanatkârın ahlâkî düzeyini yükselten, iş dünyasına insancıl boyutlar kazandıran bir sosyo-ekonomik kuruluştur (Yalkın, 2001:178-179). İyilik, doğruluk, kardeşlik gibi bütün güzel değerleri yapısında içselleştiren Ahilik, var olduğu dönemde ahlâk, eğitim-bilim, kalite-standart, üretici tüketici, denetim konularında toplumsal işleyişlere nüfuz etmiştir. Ahilik 16. asırdan itibaren Lonca teşkilatı olarak gelişmiştir. 19. Yüzyıla birlikte Batı’da meydana gelen köklü değişimler ve Avrupa sanayi ürünlerinin Osmanlı pazarına girmesi ile birlikte üretim ilişkileri de yapısal bir dönüşüme maruz kalmıştır. Bunun sonucu olarak, Ahilik Teşkilatı fonksiyonlarını kaybetmiştir (Solak,

2009:23). Bu teşkilat 1839 Tanzimat Devrine kadar devam etmiş ve dönemin birçok kuruma yönelik değişiklik ve düzenlemelere dayanan politikaları sonucunda Tanzimat'tan sonra esnafa hükümetin müdahale etmeye başlamasıyla ahilik teşkilatı da yok olmuştur.

Ahilik kurumu, şekillendirdiği toplumsal ilişkiler sonucunda toplum çıkarını kendi kişisel çıkarının üstünde tutan bir insan tipolojisi yetiştirmiş, böylece toplumda rekabet yerine dayanışma ve yardımlaşma kültürü bir dönemin sosyal ve ekonomik yapısını oluşturmuştur. (Solak, 2009:32).

MESLEK KURULUŞLARININ YAPISI

Ahilik teşkilatından türeyen ve yarı resmi bir kurum niteliğine sahip Lonca teşkilatı önceleri esnaf kuruluşlarına bağlı bulunanların toplantı yerlerini ifade ederken daha sonraları esnaf kuruluşlarını ifade etmiştir. Loncalar, belirlenen kaidelerle esnaf arasında yüzyıllar boyunca meslek disiplinini sağlamış, çalışanlarla çalıştıranlar arasında her türlü ilişkiyi düzenlemiş, ticarete ahlaki korumuştur.

Loncalar 19. yüzyıl sonlarında önemini kaybetmiş ve bu kurumun üstlendiği fonksiyonları karşılamak üzere günümüze kadar gelen süreçte ticaret ve sanayi odaları, sendikalar, esnaf ve küçük sanatkarlar konfederasyonu, vakıflar ve dernekler gibi kuruluşlar oluşturulmuştur (Solak, 2009:25).

Meslek Kuruluşlarının Hukuki Boyutu

Çağdaş anlamda kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmıştır. Türkiye'de ilk ticaret odası resmi olarak 16 Ocak 1882'de İstanbul'da kurulmuştur. 1910 yılında yürürlüğe giren Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ise ticaret ve sanayi odalarına ilişkin ilk hukuksal düzenleme olarak görülmektedir (Parlak ve Sobacı, 2005:185-186).

Ticaret ve sanayi odalarının başlıca görevleri, ticaret ve sanayinin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesine çalışmak, ticaret ve sanayiye ilgilendiren bilgi ve haberleri derleyerek üyelere ulaştırmak, başlıca maddelerin piyasa fiyatlarını takip etmek, uyulması zorunlu mesleki kararlar almak, ilgililerin talebi halinde ticari ve sınaî anlaşmazlıklarda hakem olmak, tahkim kurulları oluşturmak, sanayi siteleri, endüstri bölgeleri, organize sanayi bölgeleri, teknoloji geliştirme bölgeleri, teknoparklar, teknoloji merkezleri kurmak, eğitim çalışmaları yapmak şeklinde ifade edilebilir.

Günümüz ekonomik yaşamında önemli bir yer tutan esnaf ve meslek odaları, üyelerinin mesleki ve sosyal haklarını güvence altına alıcı düzenlemeler yapmak, üyelerin kredi ihtiyaçlarının sağlanmasına yardımcı olmak ve özellikle mesleki eğitim konusunda görevleri üstlenmektedir.

Mesleki kurumlara hukuki zeminde bakıldığında ise, 1961 Anayasası ile önemli düzenlemelerin gerçekleştirildiğini görülmektedir. 1961 Anayasası "Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kanunla meydana getirilir ve organları kendileri tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilir. İdare, seçilmiş organları bir yargı mercii

kararına dayanmaksızın geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştıramaz. Meslek kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.” İfadesi ile meslek kuruluşlarını anayasa güvencesi altına almıştır (Gözübüyük, 1978:130). 1982 Anayasası ve çıkarılan kanunlarla da günümüze kadar yasal güvence altına alınan meslek kuruluşları ekonomik yapı içerisinde kurumsal düzenlemeleri yerine getirmektedir.

Meslek Kuruluşlarının Kurumsal Yapısı

Meslek kuruluşları, meslek mensuplarının oluşturduğu, tüzel kişilikleri olan, bir kısım kamu görevlerini yerine getiren, üyeleri üzerinde kamu hukukundan doğan bazı yetkilere sahip olan kişi topluluklarıdır ve yapısı ve görevleri yönünden diğer kamu kurumlarından ayrılırlar.

Meslek kuruluşları bir kanunla kurulur ve kanunlarında yapacağı işlemler ve görevlerini, kuruluşlar kendisi belirler. Meslek mensupları, kendi mesleğiyle ilgili olan meslek kuruluşlarına, mesleklerini icra edebilmeleri için üye olmak zorundadırlar. Bu kuruluşlara katılmadan meslek faaliyetinde bulunma olanağı yoktur. Kamu kuruluşlarında asli ve sürekli görevlerde çalışanlara bu kural uygulanmaz.

Devletin bu kuruluşların faaliyet alanlarına ilişkin bazı kamu hizmetlerini yerine getirmek görevi verdiği de görülmektedir. Meslek kuruluşlarının kamu hizmeti ile görevlendirildikleri ölçüde kamusal yetkiler kullandıkları da bir gerçektir. Esasen kamu tüzel kişisi olmaları dolayısıyla yönetmelik yapabilmekte, kamulaştırma kararı verebilmektedir. Bunun yanında düzenledikleri belgeler karşılığı ücret alabilmekte, meslek kurallarına uymayanlara para cezası ve diğer yaptırımlar uygulayabilmektedir. Meslek kuruluşlarının devlete ait olan bazı yetkileri kullanma özellikleri vardır. Meslek kuruluşları kamu hukukundan doğan kudret ve yetkilerini üyelerine yaptırım olarak kullanabilir (Özer, 1994:32).

Ekonomik ve mali açıdan bakıldığında, meslek kuruluşlarının özel bütçeleri vardır. Gelirleri üye ödentileri, yaptıkları hizmet karşılığı aldıkları ücretler ve para cezalarından oluşmaktadır. Bu gelirler kanunla ihdas olunmakta olup ödenmesi zorunlu olan gelirlerdir. Diğer yandan, mesleki kuruluş bütçelerinin devlet bütçesi ile hiç bir ilişkisi yoktur. Meslek Kuruluşları, kamu tüzel kişiliğine sahip kamu kurumu veya hizmeti gören özerk kurumlar olmaları sebebiyle hepsinin bütçeleri özerktir (Özer, 1994:36).

Bu kuruluşlar, belirli bir meslekte çalışanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere faaliyette bulunurlar. Dolayısıyla, daha çok özel yarar esaslarına göre hareket ederler ve bu bağlamda sendika ve derneklere benzemektedirler. Ancak, devlet, bu özel yarar odaklarının kamu yararına aykırı bir biçimde gelişmelerini ve faaliyette bulunmalarını önlemek için bunların kamu tüzel kişiliği ile donatmış ve mesleki faaliyetlerin yerine getirilmesi açısından kamu hukuku kurallarına tabi tutmuştur. Böylelikle, bu kurumlar hem sendika ve derneklere hem de kamu kurumlarından ayrılmaktadırlar.

Meslek Kuruluşlarının Toplumsal ve Ekonomik İlişkilerdeki Rolü

Mesleki kuruluşlar, meslek normlarını belirleyerek, mesleği icra edenlerin belirli kurallar ve prensipler çerçevesinde çalışmasını sağlarlar. Bu yönleriyle toplumsal düzenin

sağlanmasında da rol oynarlar. Mesleki kuruluşlar, üyelerini mesleklerdeki yeni gelişmeleri aktararak, mesleki uygulamaların standartlarını yükseltirler (Aksoy, 2008:76). Bu uygulama sayesinde bir kuruluşa bağlı olarak icra edilen meslekler belli normlara sahip olurlar. Bu normlar sayesinde hizmet kalitesinde standart yakalanır ve müşteri aleyhine oluşacak uygulamaların da önüne geçilir. Meslek içi denetimler sayesinde kurallara aykırı davranan meslek mensuplarına yaptırım uygulayarak, mesleklerin güvenilirliğini sağlamak da mesleki kuruluşların görevlerindendir.

Meslek kuruluşları oda ve borsa, birlik, federasyon, konfederasyon şeklinde örgütlenip kamu otoriteleri önünde mesleği temsil etmektedir. Mesleği ilgilendiren sorunlar ve kararlarda devlet kurumları, ilgili meslek kuruluşunun görüşünü alır. Böylece meslek kuruluşları siyasal ve idari yönetimde söz sahibi olarak etki yaratırlar. Çevre, tüketici hakları, sağlık alanlarında olduğu gibi pek çok konuda odalar ve odalar birliği yetkilileri, hükümetle önemli ilişkiler kurabilirler. Odalar, üyelerinin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, meslekî faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, mensuplarının birbirleri ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslekî disiplin, ahlâk ve dayanışmayı korumak ve kanunda yazılı hizmetler ile mevzuatla odalara verilen görevleri yerine getirmektedirler. Odalar, taşınır ve taşınmaz mal almaya, satmaya, inşa, ifraz, tevhit ve rehin etmeye, ödünç para almaya, kamulaştırma yapmaya, sosyal faaliyetleri desteklemeye, özendirmeye, bağış ve yardımlarda bulunmaya, okul ve derslik yapmaya, burs vermeye, kanun hükümleri çerçevesinde şirket ve vakıf kurmaya veya kurulu şirketlere ortak olmaya ve benzeri hukukî işlemler yapmaya yetkilidirler.

Meslek kuruluşlarının ana amaçları üyelerin çıkarlarını, onların mesleki faaliyetlerini gözetmektir. Bu anlamda meslek kuruluşlarının sanayinin ve ticaretin gelişmesi için atacakları her adım üyelerinin çıkarına olduğu kadar, ülkenin genel çıkarlarına da uygun olmak zorundadır. Devletlerin amaçlarından biri de ülkelerin sanayi ve ticarete gelişmesini bir diğer ifadeyle ekonomik kalkınmışlığı sağlamaktır. Bu anlamda meslek kuruluşları ile devletlerin amaçları birbiriyle bağdaşmaktadır. Bu bağlamda devlet ve iktisadi meslek kuruluşları ortaklaşa hareket ederek ülkenin kalkınmasını daha hızlı bir şekilde sağlamaları mümkün olabilecektir. Böyle bir işbirliğinde iktisadi meslek kuruluşları salt bir baskı grubundan ziyade hükümetlere ve yerel yönetimlere yol gösterici ve gerektiğinde onları uyaran birer grup gibi algılanabileceklerdir (Yayman, 1999:267). Fakat meslek kuruluşlarının yürüttüğü faaliyetleri, kamu yararı ilkesi bağlamında düşünürsek, bu fonksiyonlarının çerçevesini devlet politikaları ekseninde tamamlayıcı, düzenleyici kısmen de denetleyici bir minvalde ele almak gerektiği açığa çıkacaktır. Yine bu faaliyetlerin bir diğer sınırı, meslek kuruluşlarının var oluş esasları doğrultusundaki ihtisas alanlarıdır. Öyleyse günümüz meslek kuruluşlarını ifade ederken, bu kuruluşların, ihtisas alanları ile sınırlı ve kanunlarla çerçevesi çizilmiş kamu kurumu niteliğinde yani devlet politikalarını tamamlayıcı bir yapıda hareket etmekte olan kuruluşlar olduklarını ifade edebiliriz.

Meslek kuruluşlarını, Ahilik teşkilatının toplumsal ve ekonomik ilişkileri düzenlemeye yönelik faaliyetlerini günümüz şartlarında yerine getirmeye çalışan bir kurumlar bütünü olarak düşünebiliriz. Fakat bu kurumların ahiliğin toplum hayatına kattığı tüm fonksiyonları karşılayabildiğini söylemek mümkün değildir. Bunun ana nedeni

toplumsal ve ekonomik ilişkileri dönüşüme uğratan yapısal değişimlerdir. Çalışmamızın ana sorunsalını oluşturan bu dönüşümü ahilik ile günümüz meslek kuruluşlarının karşılaştırılması üzerinden açıklamak gerekirse, birkaç noktada bu dönüşümü irdeleyebiliriz. İlk olarak ahiliğin fonksiyonlarını yürüttüğü dönemdeki ekonomik ilişkilerin 19. yüzyıldan beri önemli bir yapısal değişim geçirdiğini vurgulamak gerekir. Ahilik döneminde sanatsal bir uğraşla özdeşleşen ihtiyacı karşılayacak nitelikteki üretim ilişkilerinin yerini, pazara yönelik, tüketim odaklı bir meta üretim sürecinin alması bu yapısal değişimin özünü teşkil etmektedir. İhtiyaç gidermek maksadı değil tüketimi arttırmak için yeni suni ihtiyaçlar yaratmaya yönelik bir amaç ekseninde kurulan ekonomik ilişkiler, ahiliğin var olduğu dönemden farklı olarak hem üretici hem de tüketici davranışlarını ve tüm ekonomik ilişkileri değişime maruz bırakmaktadır. Üretici davranışlarıyla ilgili bir diğer farklılaşma, ahilik döneminde çıraklıktan ustalığa giden süreç ile günümüzde üretim sürecinde faal olma arasındaki merhalelerin büyük ölçüde değişmiş olmasıdır. Bu değişimler ekonomik ilişkilerin tarafları olan bireyleri ve onların bir arada yaşadığı toplumları da etkilemiş, ihtiyaçlar ve beklentiler farklılaşmıştır. Bunun sonucunda da günümüzde bireylerin ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak üzere yapısal olarak ahilikten oldukça farklı kurumsal düzenlemeler ortaya çıkmıştır.

Günümüz meslek kuruluşları, meslek mensubunun beklentilerinin karşılanması ve mesleğin korunması işlevlerini yerine getirebilmesine karşın ahilikte mevcut olan ve günümüzde karşılanamayan faaliyetlerin olduğu açıkça görülmektedir. Bunun içinde en önemlisi, meslek elemanının yetiştirilmesi sürecinin sadece kurumsal tarzda alınması ve özellikle gençlerin etik kurallara göre mesleğe yönelmelerinin tam karşılanamamasıdır. Diğer yandan, ahilik teşkilatının temellerini oluşturan tüketicinin korunması, mesleki eğitimin sağlanması ve dayanışma kültürünün günümüzde mesleki kuruluşlar tarafından tam olarak karşılanmadığı görülmektedir. Bunun yanında, sosyal hukuk devleti kapsamında, başta tüketiciyi koruma kanunu olmak üzere yapılan hukuki düzenlemeler ve Çıraklık Eğitim Merkezi, KOSGEB, İŞKUR, gibi kuruluşlar nezdinde yürütülen mesleki eğitimler bu açığı kapatmaya yönelik olumlu faktörler olarak algılanabilir.

SONUÇ

Ahilik üyelerini, ekonomik üretim ilişkileri bağlamında bir araya getiren bir teşkilat yapısından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Ahilik, var olduğu dönemin tarikatlar ekseninde ortaya çıkan toplumsal örgütlenmeleri ile mesleki birlikleri sentezleyen, başta üyeleri olmak üzere topluma yönelik ahlaki gayeler taşıyan, hem ekonomik hem sosyal ilişkileri devletin mevcut yapısı bağlamında düzenleyen iktisadi, sosyal ve kültürel bir kurum niteliği taşır. Dini, kültürel ve ahlaki kaynaklardan beslenen ahilik, kurduğu sentezinde kurumsal bir gelenek de yaratmıştır. Taşıdığı bu nitelik ahilik teşkilatını özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısal öğelerinden biri haline getirmiştir.

Ahilik teşkilatı, yalnızca ekonomik ilişkileri ve bu ilişkilerin doğrudan taraflarını ilgilendiren hususları çalışma alanının sınırları olarak belirlememiştir. Toplumun genel refahına yönelik olarak iş yaşantısını ve sosyal yaşamı bir arada ahlaki prensipler doğrultusunda oluşturmaya amaçlamıştır. Bu nedenle ahilik teşkilatı var olduğu dönemde

mesleki örgütlenme bağlamının çok ötesinde toplumsal yaşamın derinlerine işleyen fonksiyonlar yürüten bir kurum olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.

Modern devlet bağlamında düşünebileceğimiz meslek örgütlenmeleri ise, devlet çatısı altında, tanımlanmış yasal bir verili alanda düzenleyici faaliyetler yürüten bir teşkilat yapısına sahiptir. Yani günümüz meslek kuruluşları ahilikten temelde farklı olarak, toplumsal ilişkileri kuran bir nitelikte değil, kurulmuş toplumsal ilişkileri düzenleyen araçlardan biri olarak var olmaktadır. Bu nedenle de ahiliğe kıyasla faaliyet alanları ve yürüttükleri fonksiyonlar, hem üretim ilişkileri açısından hem de toplumsal ilişkiler bakımından daha sınırlandırılmış bir alana karşılık düşer. Bu sınırlılığın bir başka nedeni yine modern toplum imgesi bağlamında değerlendirebileceğimiz iş bölümünün toplumsal ilişkilerin geneline nüfuz eden yapısıyla alakalıdır. Bu iş bölümünü, üretimin ilk basamağından ekonomik ilişkilerin genel çerçevesine kadar genişleterek ele almak gerekir. Bunun sonucu olarak da tüm yapısal ilişkileri kendi içinde alt kategorilere ayıran ve bu kategorileri kendi içlerinde düzenleyen sistemlere ayırarak modern toplumu analiz edersek, günümüzde ahilik gibi toplumun genel ihtiyaçlarına ve yaşam biçimlerine yönelik kapsayıcı ve kuşatıcı nitelikte kurumsal yapıların varlıklarını sürdürmelerinin mümkün olmadığını görürüz. Çalışmamızın sınırları bağlamında konuyu daraltırsak günümüz mesleki kuruluşların var olma gayelerini, kısaca ihtisas esasına dayalı olarak mesleğin ve o mesleğin erbabının temsili ve korunması çerçevesinde ele alabiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal yapılanması bağlamında ifade edilen ahilik teşkilatı ticari ilişkilerin çok ötesinde toplumsal ilişkileri kuşatan ve düzenleyen, günümüze uzanacak ekonomik ve toplumsal gelenekler ile kurumsal yapılanmaların tohumlarını eken bir teşkilatlanmaya dayanır. Bugün Ahiliğin fonksiyonlarını bütünüyle ifa edecek kurumlar bulunmamakta ve bu fonksiyonlar büyük ölçüde yerine getirilememektedir. Ahiliğin toplumsal ilişkilerin belirlenmesinde öncü rol oynadığı İmparatorluk döneminden meslek kuruluşlarının var olduğu günümüze gelen süreçte toplumsal yapı ve kurumsal düzenlemelerdeki yapısal dönüşüm bu tarihsel süreç üzerinden izlenerek anlamlandırılabilir.

KAYNAKÇA

- ABUŞOĞLU, Ö. (1972), "Bütün Yönleriyle Ahilik ve Loncalar", Ankara Ticaret Odası Dergisi.
- DEMİRPOLAT, A. ve AKÇA, G. (2004), "Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:15, ss.355-376.
- BAYRAM, M. (1991), Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya: Damla Matbaacılık.
- ÇAĞATAY, N. (1981), Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- ÇALIŞKAN Y. ve LÜTFİ, K. (1993), Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EKİNCİ, Y. (1990), Ahilik ve Meslek Eğitimi, İstanbul: M.E.B. Yayınları.

- EKİNCİ, Y. (2001), Ahilik, İstanbul: Talat Matbaası.
- ERKEN, V. (1998), Bir Sivil Örgütlenme Modeli AHİLİK, Ankara: Seba Yayınları.
- GİRİTLİ, İ. (1999), Türkiye'nin İdari Yapısı (Kamu Yönetimi Teşkilatı), İstanbul: Der Yayınları.
- GÖLPINARLI, A. (1950). "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı". İstanbul: İ.Ü.İ.F.M., Cilt:11.
- GÖZLER, K. (2003), İdare Hukuku Cilt:2. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
- GÖZÜBÜYÜK, Ş. (1978), Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Ankara: S yayınları.
- GÜLLÜLÜ, S. (1992), Ahi Birlikleri, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İVGİN, H. (1996), Ahilerde Ahlâkî Değerler ve Bunların Ticarete Uygulanması, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KALA, A. (1990), "Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi.
- KAZICI, Z. (1984), "Ahilik", Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Dergisi, Sayı: 1.
- KÖPRÜLÜ, F. (1981), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- ÖZER, A. (1994), Türkiye'de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Ankara: Tügaüd Yayınları.
- ÖZTÜRK, N. (2002), "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:7, ss.43-56.
- PARLAK, B. ve SOBACI, Z. (2005), Kuram ve Uygulamalarda Kamu Yönetimi Ulusal ve Global Perspektifler, İstanbul: Alfa-Aktüel Yayınları.
- SOLAK, F. (2009), Ahilik: Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- TEZCAN, M. (1991), "Ahilikte Gençlik ve Eğitimi", Milli Kültür Dergisi, Sayı: 89.
- ÜLGENER, S. (1981), Zihniyet ve Din, İstanbul: Der Yayınları.
- YALKIN, S. (2001), Esnaf-Sanatkâr Kesimin Tarihinde Ahiliğin Önemi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YAMAN, A. (1974), "Osmanlı Toplumunda Ticaret ve Zanaatin Organizasyonu", İlim, Kültür ve Sanatta Gerçek Dergisi.
- YAYMAN, M. (1999), İktisadi Meslek Kuruluşları ve Ülke Yönetimine Katılma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E.
- YILDIRIM, İ. (2004), Demokrasi Sivil Toplum ve Kuruluşları ve Yönetişim, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRK HALKININ ZENGİNLİK-YOKSULLUK VE TUTUMLULUK-SAVURGANLIK KONULARINDAKİ ALGILAMALARININ ATASÖZLERİNDEKİ YANSIMALARI

Tülay UĞUZMAN*

ABSTRACT

It is a well-known fact that in almost every society and culture, and in various eras in history, people strive to achieve consensus on topics which they value and upon which they produce ideas, and that they structure diverse values based on these consensuses.

These shared values, developed and sustained in relation to different events, situations, animate and inanimate beings, and the beliefs and attitudes pertaining to them are transmitted to young generations of the society through various channels. In this way, the existence and unity of the society is established, and its functioning and continuity is ensured. This process, which can be defined as "new members' initiation into the society and culture," coincides with "achieving socialization" or "acculturation" from the perspective of the society, and with "socialization" from the perspective of the individual, and it encompasses a significant dimension of the process we call education.

In this process, societies and cultures benefit immensely from the products of popular culture. Being comparatively short and thus requiring a short period of time for utterance, frequently preferred and utilized proverbs are substantially influential in the creation of the societal unconscious.

One of the topics which concerns people and attracts their observations, ideas, and comments is perceptions pertaining to Wealth-Poverty and Thriftiness-Wastefulness. This paper aims to present, interpret and evaluate the kind of knowledge concerning perceptions of Wealth-Poverty and Thriftiness-Wastefulness that is transmitted to young generations through the proverbs of the Turkish communities living in Turkey.

Key Words: Proverbs, Societal Unconscious, Wealth-Poverty, Thriftiness-Wastefulness Socialization Process

Hemen her toplumda ve kültürde ayrıca tarihin çeşitli dönemlerinde, insanların önem verdikleri ve üzerinde düşünceler ürettikleri konularda fikir birliğine varmaya çalıştıkları, bu fikir birlikteliklerine dayalı olarak çeşitli değerler oluşturdıkları, bilinen birer gerçektir.

Farklı olaylara, durumlara, değerlere, canlı ve cansız varlıklara yönelik olarak geliştirilip yaşatılan bu ortak değerler ve bunlara ilişkin inanç ve tutumlar; çeşitli kanallarla toplumun genç kuşaklarına, yetişen bireylerine aktarılır. Bu yolla toplumun varlığı ve birliği sağlanır, işlevişi ve devamlılığı bir anlamda kontrol altına alınır. Kısaca ve yalın biçimde "Yeni üyelerin topluma ve kültüre kazandırılması" şeklinde tanımlanabilecek olan bu süreç,

* Prof.Dr., Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölüm Başkanı

sosyoloji ve antropoloji literatüründe, toplum açısından bakıldığında “sosyalleştirme” ya da “kültürleme”, birey açısından bakıldığında ise “sosyalleşme” kavramları ile karşılanmakta, bu da eğitimin önemli bir boyutunu kapsamaktadır.

Sözü edilen bu süreçte toplumlar ve kültürler, halk kültürü ürünlerinden yoğun bir biçimde yararlanırlar. Fıkra, mani, masal, hikâye, deyim ve atasözleri, bu ürünlerin başlıcalarıdır. Diğerlerine bakarak kısa olması ve söylenirken az bir zamana ihtiyaç duyulması gibi nedenlerle bu konuda daha fazla tercih edilen ve kullanılan atasözleri, diğer sözlü halk kültürü ürünleri ile birlikte, toplumsal bilinçaltının oluşturulmasında etkili olurlar.

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel”¹ olarak tanımlanan ‘atasözleri’, yeri gelip söyleniverdiğinde âdeta birer sonsöz niteliği taşırlar. Bununla birlikte belli temalar göz önüne alınarak sınıflandırılıp yorumlandığında, onları üreten, yaşatan ve aktaran halkın, belirli olaylara ve durumlara ilişkin olarak hayata bakış açısını anlatırlar, hayatı algılayış ve yorumlayış biçimlerinin ipuçlarını verirler, halkın yaşam deneyimlerinin sonuçlarını özetlerler. Bu açıdan bakıldığında atasözleri, ait olduğu halkın ya da toplumun yaşam algılamalarını, halk düşüncesini ve dünya görüşünü, bir anlamda halk felsefesini anlamamıza yardımcı olurlar.

İnsanları yakından ilgilendiren, onların gözlem, düşünce ve yorumlarını üzerinde toplayan konuların önde gelenlerinden biri de zenginlik- yoksulluk ve tutumluluk-savurganlık konularına ilişkin algılamalardır. Bu bildiride, gerek yazılı hale getirilmiş atasözü derleme kitaplarından gerekse yazılı olmasa da Türkiye’de halk ağzında dolaşan atasözlerinden yararlanılarak, zenginlik-yoksulluk ve tutumluluk-savurganlık konularına ilişkin algılamaların ne ya da neler olduğu, bu konulardaki halk düşüncesinin atasözleri aracılığı ile genç kuşaklara nasıl aktarıldığı sergilenip, yorumlanmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Sözlük ve ansiklopedilerde zenginlik, *“Büyük para, mal, mülk varlığı; zengin olan bir kimsenin, bir topluluğun durumu”*,² yoksulluk ise *“yoksul olan bir kimsenin durumu, fakirlik, sefalet, verimsizlik, yetersizlik”*³ şeklinde tanımlanmaktadır.

Atasözlerimizde zenginlik; rahat, kolay, istenilen, tercih edilen bir durum olarak yansıtılmakta ancak zenginliğin nasıl bir şey olduğunu anlatan atasözlerinin çok azında zenginlik kavramı açıkça kullanılmaktadır. Bunlara bir kaç örnek verecek olursak:

“Zenginin iki dünyası da mamurdur”

“Zenginlikle sıcaktan zarar gelmez”

“Zenginin horozu bile yumurtlar”

“Zenginin basması ipekli görünür”.

¹ <http://tdkterim.gov.tr> Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük

² Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C:24, s.12578

³ A.g.k, C:24, s.12732

O halde atasözlerimize göre zenginlik; kişiyi her iki dünyada da mutlu eden, insana zarar vermeyen, başkalarını özendiren, imrendiren ve kismete bağlı olan bir durumdur.

Zenginliği tanımlayan bir atasözü, zenginlik kaynaklarını, oğul, tahıl ve değirmen benzetmesi ile karşımıza çıkarmaktadır;

“Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen”.

Bu atasözü bize, ürün elde etmenin, bir işe sahip olmanın ve ileride bunları miras olarak bırakabilecek evladın ya da evlatların olmasının, en büyük zenginlik olduğuna dair toplumsal algıyı aktarmaktadır.

Atasözlerimizde zenginlik, var ya da varlık kavramları ile de açıklanmaktadır.

“Var evi kerem evi, yok evi verem evi”

“Varlığa darlık olmaz”

“Var el titremez”

“Var varladır, yok söyler”

bu konudaki örneklerden bazılarıdır.

“Mal” sözcüğü de varlık ve zenginlik anlamında kullanılan bir başka anlatımdır ve atasözlerimizde,

“Mal melâneti örter”

“Mal canın yongasıdır”

denilerek önemi vurgulanmaktadır.

Yine atasözlerimizde, fazla malın ya da zenginliğin asla çok olmayacağı,

“Artık/Fazla mal göz çıkarmaz”

sözleri ile yansıtılmaktadır. Fazla mal sahibi olmanın insana çoğu zaman yarar getirdiği fikrini aktaran atasözlerinin yanı sıra bazen bunun insana zarar da verebileceğinin unutulmaması gerektiğini hatırlatmak isteyenler de bulunmaktadır.

“Mal adama hem dost, hem düşmandır”.

Zenginliği anlatan ve açıklayan atasözlerinde, “para” da önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmakta, bu kavram bazen akça, bazen pul, bazen altın, bazen altın anahtar, bazen şingirdayan, bazen ballı pide ve bazen de harçlık benzetmeleri ile kullanılmaktadır.

Para sözcüğünün kullanıldığı atasözlerinde en sık vurgulanan temalardan biri, paranın ne kadar çok sevildiğidir.

“Nerede para, orada mürüvvet ara”

“Paranın yüzü sıcaktır”

“Altın anahtar her kapıyı açar”.

Bu görüş, bu toplumsal algı, birkaç atasözümüzde ise biraz da abartılarak şöyle aktarılır:

“Adamı adam eyleyen paradır, parasız adamın yüzü karadır”

“Akçası ak olanın bakma gözünün karalığına”.

Atasözlerinde sık vurgulanan bir diğer tema ise paranın gördüğü işlevlerdir. Bu sözlerle göre para, pek çok sorunu çözer:

“Para insana dil, elbise insana yol öğretir”

“Ay aptal, ay derviş, para ile biter her iş”

“Para ile dağlar gülistan olur”

“Parayı veren düdüğü çalar”

“Paranın gördüğü işi kimse göremez”

“Adamı parasız mezara bile gömmezler”

“Parasız pazara, kefensiz mezara gidilmez”

“Kılıç açmayan yeri para açar”

“Para insanı ipten kurtarır”

“Akça adama akıl öğretir”

“Akça akıl, don yürüyüş öğretir”

“Akçalı/Paralı adamdan dağlar korkar”

“Akçe ile bohça, insanı eder yüce ”

“Ballı pide yeniçeriyi yumuşatır”

“İyi keyif bol harçlık ister”

“Şık şık eden nalçadır, işi bitiren akçadır”

“Tıngırdayana değil, şıngırdayana bak”

“Var mı pulun, cümle âlem kulun. Yok mu pulun, cehennemdir yolun”

“Varsa pulun, herkes kulun; yoksa pulun, dardır yolun”.

Yukarıdaki atasözlerinde, paranın ayrıca insana statü kazandıran bir yönü olduğuna dair bir algılama biçimi de dikkat çekmektedir. Bu algı, aşağıdaki atasözünde daha net bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

“Parayı domuzun boynuna takmışlar da Domuz Ağa! diye çağırmışlar”.

Böylesine sevilen ve elde edilmek istenen para, atasözlerimize göre acaba kimlerde olur, işte bu pek bilinmez. Malum,

“Para ile imanın kimde olduğu bilinmez”.

Ancak bilinen şudur ki,

“Para parayı çeker ”

“Paraya nereye gidiyorsun demişler, çoğun olduğu yere demiş”.

Bu sözlere göre parayı çoğaltmanın bir yolu da zengin insanlar ile hısımlardan geçmektedir. Bu konuda bir atasözümüz şöyle der:

“Dünürün ya bir çuval yalanı ya da bir çuval parası olmalı”.

Halkımızın atasözlerimizde parayı tanımlamaları sırasında çok az olumsuz nitelendirme yaptığı görülmektedir. Bu konuda elde edebildiğimiz sınırlı örnekler,

“Para dediğin el kiri”

“Para dediğin nedir? Elinin kiri”

şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Yine atasözlerimiz aracılığı ile insanımıza, paranın nasıl kazanılacağına ya da kazanıldığına dair bilgiler de verilmektedir. Bu konuda söylenen,

“Çamur olmazsa hamur olmaz”

“İt sürü, akçe kazan”

gibi sözler, paranın zor kazanıldığı ve yapılan iş ne kadar zor ya da meşakkatli de olsa asıl önemli olanın sonuçta getirdiği kazanç olduğu yolunda bilgiler ve öğütler vermektedir. Bu arada karşımıza çıkan

“Keserin tıktırtısı gündeliğine göredir”

gibi bir atasözü ile de, her işin bedelinin, kendi değerinde olduğunun ifade edildiği görülmektedir.

Atasözlerimizde ayrıca fazla malın, çok paranın, her zaman dürüst yollardan edinilemeyeceği yolunda bilgiler de mevcuttur.

“Helal kazanç ile yağlı pilav yenmez”

“Çok laf yalansız, çok mal haramsız olmaz”

“Çok söz yalansız olmaz, çok para haramsız olmaz”

bu konuda değerlendirilebilecek türden olanlara örnektir.

Atasözlerimizde söz konusu edilmekte olan bir diğer tema da, para ile din ve iman, kâr etme ile ar etme arasındaki ters yönlü ilişkidir:

“Açın amanı olmaz, tokun imanı”

“Mal kapıdan girdi mi, din iman bacadan çıkar”

“Kâr eden ar etmez”

“Ar eden kâr etmez”

gibi sözler, bunlardan bazılarıdır.

Bu sözlerin bir kısmında vurgulanan ar etmek ve kâr etmek ilişkisinin yanı sıra, para kazanmak için bunu istemenin ve gerektiğinde biraz da risk almanın öneminin de ifade edilmekte olduğu dikkat çekmektedir.

Çok sık kullanılan bir atasözümüze göre istemek, talep etmek, bir şeyleri elde edebilmek için ilk şarttır. Çünkü çok iyi bilindiği üzere bizim toplumumuzda,

“Ağlamayan çocuğa meme vermezler”.

Bu konuda aynı zamanda biraz atılcı ve gözü kara da olmak gereklidir çünkü

“Korkak bezirgân ne kar eder ne ziyan”.

Ticarette zarar etmek, elbette ki istenmeyen bir durumdur ancak atasözlerimiz, gerektiğinde bunu da göze almak gerektiğini şöyle ifade eder:

“Kâr zararın kardeşidir”.

Ancak yine atasözlerimize göre her konuda olduğu gibi bu konuda da dikkatli olmak ve daha çok kâr elde etmek için eldeki mevcut birikimi kaybetmemek gerekir. Çünkü böyle bir olasılık,

“Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olma”

endişesini yansıtan bir atasözü ile de anlatılmak istendiği gibi, her zaman için mümkündür.

Bütün bunların yanı sıra ve belli koşullar çerçevesinde, herkesin bir gün zengin olma ihtimali mevcuttur. Bu konuda bir atasözümüz şöyle der:

“Yiğit başından devlet ırak değildir”.

Ancak bunun için ilk koşul, çalışkan olmaktır. Halkımız bu gerekliliği, aşağıdaki atasözleri ile pekiştirerek, yeni kuşaklara şöyle aktarmıştır:

“Sen işlersen mal işler, insan öyle genişler”

“Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp”.

Bunun tersi durumlar da şu atasözü ile belirtilmek istenildiği üzere pekâlâ mümkündür.

“Yazın gölge hoş, kışın çuval boş”.

Zengin olmak için çok çalışmanın yanı sıra varlığa güvenmemenin ve tutumlu olmanın gerekliliği de, atasözlerimize sıklıkla yansıtılan bir diğer konudur.

“Hazıra dağlar dayanmaz”

“Su akarken küpünü doldur”

“Su akarken testiği doldurmalı”

“Ak akçe kara gün içindir”

“Sakla samanı gelir zamanı”

“Kırk kuruşunun üstüne kırk düğüm vur”

“Beş kuruşun varsa beş yere düğümle”

bu sözlerden bazılarıdır.

Bu arada,

“İşten artmaz dıştan artar”

“Bol bol yiyen bel bel bakar”

gibi kimi atasözlerimiz ise günümüzde geçerliliğini bir ölçüde kaybetmiş de olsa *“tasarruf etmek için boğazdan bile kesilmeli”* anlayışının, geçmişteki yaygın kabul görüşünü ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte,

“Az tamah çok ziyan getirir”

“Malını yemesini bilmeyen zengin her gün züğürttür”

gibi sözlerle atalarımız, hemen her konuda olduğu gibi bu alanda da dengeyi ve ölçülülüğü vurgulamakta, bizlere çok cimri olmamayı öğütlemekte, *“para ile çözülecek konularda cimri olma, parayı ver sorunu çöz”* mesajını, aşağıdaki atasözleri ile net bir biçimde aktarmaktadır:

“Paran ucuz olursa sen pahalı olursun”

“Parası ucuz olanın kendisi kıymetli olur”

“Paranın gittiğine bakma, işinin bittiğine bak”

“Mal canı kazanmaz, can malı kazanır”.

Atasözlerimize, parayı yönetmenin çok zor bir iş olduğu da yansımıştır.

“Parayı zapt etmek deliyi zapt etmekten zordur”

atasözü, bu konuya iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Atalarımız, bu konuda yapılması ve yapılmaması gerekenleri de aşağıdaki sözler aracılığıyla tek tek sıralamışlardır.

“Ayağını yorganına göre uzat”

“Önce kesene danış, sonra pazarlığa giriş”

“Oğul demiş ‘baba, deve bir akçe’ ‘bırak gitsin oğlum’,

Demiş ‘bin akçe’ ‘gelsin oğlum”

gibi atasözlerine göre, parayı doğru yerde ve doğru zamanda, gerektiği gibi harcamak, yapılması gerekenlere örnektir. Ayrıca varlığa güvenmemek ve bu konuda her zaman dikkatli ve temkinli olmak çok önemlidir. Atasözlerimiz arasında yer alan ve

“Güvenme varlığa düşersin darlığa”

şeklinde karşımıza çıkan, bu çok bilinen atasözünün, pek çok kişinin yaşam ilkelerinin arasında yer almakta olduğunu söylemek pek de yanlış olmasa gerektir. Çünkü bilindiği ve her fırsatta aşağıdaki atasözü aracılığıyla sık sık tekrarlandığı üzere,

“Zengine bir kıvılcım, güzele bir sivilce yetermiş”.

Zenginliğin de tıpkı güzellik gibi geçici olduğunun anlatıldığı bu atasözü ile hemen hemen aynı fikrin aktarıldığı bir başka atasözü ise şöyledir:

“Anan güzel idi, hani yeri, baban zengin idi, hani evi?”.

Zenginliğin, malın-mülkün, sadece bu dünyaya ait olduğu, öte tarafa, öbür dünyaya götürülemeyeceği de atalarımızdan bize kalan şu atasözleri ile son derece net ifadelerle anlatılmaktadır.

“Dünya malı dünyada kalır”

“Kefenin cebi yok”

“Kimse bilmez kim kazana kim yiye”

“Mahkeme kadiya mülk değil”

“Zengine bir kıvılcım, güzele bir sivilce yetermiş”

“Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli”.

Bu sözler aracılığı ile yeni yetişen kuşaklara, kendilerinin de devraldıkları sözlü mirası nakleden atalarımız, onları eğitip yetiştirirken de atasözlerimize yansıyan bazı temel ilkelerle hareket etmişlerdir. Bu sözlerin büyük bir bölümünün halen ne denli geçerli olduğunu, hepimiz takdir edebiliriz.

“Atın yemini çok verersen yer, içer, kişner”

“Çok verme arsız edersin, az verme hırsız edersin”

“Aç bırakma hırsız edersin, çok söyleme arsız edersin”

türünden atasözleri, verdiği diğer mesajların yanı sıra çocuklara ve gençlere ayrılan harçlık miktarındaki düzenleme ölçütlerini de net bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Zenginliğin aileden gelen bir durum olduğu

“İncir babadan, zeytin dededen”

sözleriyle, bu durumla övünmemek gerektiği ise

“Tencere demiş: dibim altın; kepçe demiş: girdim çıktım”

biçiminde ifade edilmekte, sonradan görme olmanın istenmeyen bir durum olduğu;

“Sonradan gelen devlet devlet değildir”

“Birdenbire gelen devlette hayır yoktur”

“Çabuk parlayan çabuk söner”

“Sonradan gelenin evi uç, tarlası kıraç olur”

“Sonradan görme, gâvurdan dönme”

sözleriyle ve doğurduğu sonuçlar ise aşağıdaki anlatımlarla mizahi bir biçimde aktarılmaktadır.

“Fakir zengin olsa kırk yıl fakirlik kokar”

“Yoksul ala ata binse, selam almaz”

“Allah deveye kanat verse dam duvarı yıkar”

*“Karıncanın kanatlanınca zevali yakındır”
“Ayak postal, baş püskül, sonradan görmek ne müşkül”
“Sonradan görme, güle güle ölme”*

ve çok bilinip sıkça kullanıldığı üzere,

“Görmemişin oğlu olmuş, çekmiş ç..ünü koparmış”.

Atasözlerimize göre çok paraya sahip olmak, pek o kadar iyi bir şey de değildir, hatta oldukça zordur.

*“Büyük başın büyük derdi/ağrısı olur”
“Büyük dağın dumanı büyük olur”
“Damı çok olanın karı çok olur”
“Cebi çok olanın söküğü çok olur”
“Para bir ateştir, herkes üstünde oturamaz”
“Para bir /tava kordur, herkes üstünde oturamaz”
“Ağaya varmak kolay, kürkünü dikmek zor”.*

Ayrıca çok para ya da mal sahibi olmanın insanın huzurunu da bozan bir yanı vardır. Bilinen bir atasözüne göre,

“Yılan sokan uyumuş da, kâr eden uyumamış”.

Paranın beraberinde getirdiği bu zorluğun ve huzursuzluk duygusunun yanında sahibine düşman kazandıran bir yönü de vardır.

*“Malın var mı hasmın çok”
“İlim sahibine dost, mal sahibine düşman kazandırır”*

gibi atasözleri, bizlere bu konudaki deneyimleri aktarmaktadır. Bu durumda en iyisi, orta halli olmaktır. Bu konuda atalarımız şunları söylemiştir.

*“Çok iri lokma boğaz ağrıtır”
“Azı karar çoğu zarar”
“Çok isteyen belasını ister”
“Az verip istetmesin/gezdirtmesin, çok verip azdırtmasın”*

ve çok bilinen şekliyle,

“Azıcık aşım, kaygısız/ağrısız başım”.

Atasözlerimizde yoksulluk; zenginliğin aksine zor ve istenilmeyen bir durum olarak yansıtılmaktadır. Zenginliği anlatırken olduğu gibi yoksulluğu anlatan ve açıklayan atasözlerinin de çok azında bu kavram açıkça kullanılmakta; yokluk, açlık, fukaralık, darlık, züğürtlük, öksüzlük, gariplik ve çıplaklık, yoksulluğun tanımında önemli kavramlar olarak karşımıza çıkarılmaktadır.

“Var evi kerem evi, yok evi verem evi”

“Yokluk taştan katıdır”

“Fakirin ekmeği çavdar, ineği keçidir”

“Fukaranın cebi boş, kalbi doludur”

“Fakirlik/Yokluk ateşten gömlektir”

ve

“Fukaranın düşküni, beyaz giyer kış günü”

gibi sözler, yoksulluğun betimlenmesinde kullanılmaktadır. Bu arada yoksulluğun taştan katı, ateş kadar yakıcı olarak tanımlanması, bu zorluğun ölçüsünü de göstermektedir.

Atasözlerimize göre yoksulluğun beraberinde getirdiği açlık, insanın uyku gibi en temel ihtiyaçlarını bile karşılamasına engel olan bir durumdur.

“Açın uykusu gelmez”

“Aça dokuz yorgan örtmüşler yine uyuyamamış”

“Acıyan uyumuş, acıkan uyumamış”

gibi atasözleri, bu durumu anlatır. Bu arada,

“Züğürt olup düşünmektense uyuz olup kaşınmak yeğdir”

“Yılan sokan uyumuş, aç olan uyumamış”

“Aç gezmekten tok ölmek yeğdir”

gibi bazı atasözleri aracılığı ile uykuları bile kaçırarak açlık duygusunu yaşamaktansa uyuz gibi sevimsiz bir hastalığa yakalanmanın, yılan gibi tehlikeli bir hayvan tarafından sokulmanın ve hatta ölüm gibi hiç istenmeyen bir durumla karşılaşmanın bile insanımız tarafından tercih edildiği anlatılmaktadır.

Yoksullukla ilgili atasözlerinde, açlık vurgusu çok yoğun bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Fakirliğin açlığı beraberinde getirdiğine, açlığın ise insana her türlü kötülüğü yaptırdığına dair atasözlerimiz, nicelik olarak çok, nitelik olarak ise son derece çeşitlidir. Bu konuya örnek teşkil edecek bazıları, aşağıda sıralanmıştır:

*“Aç aman bilmez”
“Aç elini kora sokar”
“Aç kılıca sarılır”
“Aç köpek fırın deler”
“Aç köpek fırına girer”
“Aç, kiminle olsa savaşır”
“Aç it fırın yıkar”
“Aç adam kendini ateşe salar”
“Aç kurt aslana saldırır.”
“Aç aman, çocuk zaman bilmez
“Aç kurt yavrusunu yer”
“Kurdu ormandan açlık çıkarır”
“Aç aslandan tok domuz yeğdir”
“Aç ile arkadaş olma, yemem der sömürür”
“Fakir adam hazır şeytan”.*

Açlık-yokluk- yoksulluk öylesine zor bir durumdur ki insanı çatışmalar içine atar,

“Varlık barıştırır, yokluk dövüştürür”

ve hatta insanda erdem bile bırakmaz.

*“Adamın kötüsü olmaz meğer züğürt ola”
“Tok ne demez, aç ne yemez”
“Açlık sofuluğu bozar”
“Açın imanı olmaz”
“Malı gidenin imanı da gider”
“Zor kapıdan girse şeriat bacadan çıkar”
“Farzdan evvel farz var, namazdan evvel boğaz var”*

ve son derece ilginç, biraz da mizahi bir örnek;

“Haram helal ver Allahım, garip kulun yer Allahım”.

Atasözlerimize göre yoksulluk; dirliği, düzeni, huzuru ve mutluluğu bozan bir durum olarak algılanmaktadır.

*“Darlıkta dirlik olmaz”
“Yokluktur insanı farıdan, ağar döner ahtını alır karıdan”
“Fakirlik/ Açlık kapıdan girince aşk bacadan çıkar”
“Getir varlığı, göstereyim karılığı”.*

Yoksulluğun aynı zamanda zadeliliği, soyluluğu bozan bir durum olduğunu anlatan bir atasözümüz şöyledir:

“Züğürtlük zadeliliği bozar”.

Atalardan miras kalan soyluluğu bile bozan yoksulluğun, kişinin hayatını da olumsuz yönde etkilediği, bu yüzden verimli ve onurlu bir hayat sürmeyi de zorlaştırdığı, şu atasözleri ile net bir biçimde anlatılmaktadır.

“El dar gönül dar”

“Boş çuval dik durmaz”

“Yoktan yonga çıkmaz”.

Yoksul insanın, kendisine destek olacak kişilerden yoksun olduğu için acınası bir halde olduğu ise şu sözlerle anlatılmaktadır:

“Fakirin arkası yufkadır”

“Garibi dövmüşler vay arkam demiş”.

Bu arada yoksul insanların dostluklardan bile yoksun kalabildiği,

“Fakir dost çabuk unutulur”

sözüyle,

“Fakirlik ayıp değil tembellik ayıp”

gibi bir atasözümüzün de bulunmasına rağmen fakirliğin bazılarınca bir ayıp olarak algılandığı,

“Hayvanda arıklık, insanda züğürtlük ayıptır”

sözüyle aktarılmaktadır.

Bu nedenlerden ötürü yoksul insanlardan biraz, hatta bir hayli uzak durmak, onlarla pek söyleşmemek, ilişkiye girmemek, onlardan sakınmak, hatta kaçmak da atasözlerimiz aracılığıyla bizlere öğütlenmektedir:

*“Ölü ile fakirin yüzü soğuk olur”
“Aç eline bakarsa sen kesene bak”
“Aç ile eceli gelen söyleşir”
“Zengine dokun geç, züğürtten sakın geç”
“Devletliye dokun geç, fukaradan sakın geç”
“Deliye bakın geç, fukaradan sakın geç”
“Aç, yanından kaç”
“Aç anansa da atansa da kaç”
“Bir ekmek dokuz aç, durma oradan kaç”
“Nerede aş oraya yanaş, nerede aç oradan kaç”.*

Yine atasözlerimize göre yoksulluk, büyük ölçüde kısmetsizliğe bağlı bir durumdur. Öyle ki;

*“Fakirin açtığı kuyudan su çıkmaz”
“Fukaranın tavuğu tek tek yumurtlar”
“Deniz bal olmuş, fukara kaşık bulamamış”
“Öksüz oğlan hırsızlığa çıkmış, ay akşamdan doğmuş”
“Allah fakir kulunu sevindirmek için önce eşeğini kaybettirir,*

sonra buldururmuş”.

Atasözlerimize göre nasıl para parayı yanına çekerse parasızlık parasızlığı, fakirlik de fakirliği beraberinde getirir. Aşağıda yer verilen atasözlerimiz, bu düşünce, inanış ve algıyı açıklamaktadır.

*“Aç ile aç yatınca, arada dilenci doğar”
“İki çıplak bir hamama yakışır”.*

Ancak çok bilinen ve sıkça söylenen,

“Umut fakirin ekmeği”

sözünde olduğu gibi ve

*“Aç tavuk kendini arpa/buğday ambarında sanır”
“Rüya ile hülya olmasa züğürdün canı çıkar”
“Donsuzun gönlünden dokuz top bez geçer”*

gibi sözlerde de pekiştirildiği üzere, atasözlerimize göre yoksulların elinden alınamayacak tek şey, bir gün gelip zengin olacakları hayali ya da umududur.

Tüm zorluklarına rağmen varlıklı olmanın her zaman en yüce değer olmadığı, kişiliğin bu konuda çok daha ön planda olduğu ya da olması gerektiği de atasözlerimizde vurgulanan bir diğer konudur.

“Ata bakma, dona bakma, içindeki cana bak”

“Çarığa bakma yüreğe bak”

gibi atasözleri bize, kılığa-kıyafete, mala-mülke değil, aslında insanın kişiliğine bakılması gerektiği konusundaki toplumsal bir bakış açısını aktarmaktadır.

Yine atasözlerimiz, ahlaki olgunluğun ve doygunluğun bir başka söyleyişle insanîyet dediğimiz değerlerle maddiyatın da bir ilişkisi olmadığı yolunda mesajlar taşır:

“Kürk ile börk ile adam olunmaz”

“Mal ile insan, insan olmaz”

“Yiğitlik akçe ile alınmaz”

“Babadan miras kalır, adamlık kalmaz”

“Ne mal iledir ne sal iledir, beyim ululuk kemal iledir”

“Zarfına bakma mazrufuna bak”

“Eşeğe altın semer vursalar eşek yine eşektir”

“Altın eğer vursan eşek at olmaz”

“Merkebe altın semer vursalar, yine merkep yine merkep”

“Eşek yine eşektir atlastan çulu olsa”

gibi sözler, bu konudaki ortak görüşün çeşitli biçimlerdeki ifadelerine örnektir.

Halkımız bu konudaki görüşlerini daha da ilerleterek, insanların parası olmadan da saygıdeğer olabileceklerini, aynı zamanda parası olmayan kişilerin de mutluluğu tadabileceklerini belirten atasözleri üretmiştir:

“Akıl gibi zenginlik yoktur”

“Mihneti zevk etmektir âlemde hüner”

“Eşek eşektir olmasa da çulu, adam adamdır olmasa da pulu”

“Yiğidim yiğit olsun da durağım çalı dibi olsun”

“İki gönül bir olunca samanlık seyran olur”

“Keyif kılığa bakmaz”

gibi sözler, bu konuya örnek teşkil emektedir.

Zenginlik ve yoksulluğa ilişkin algı, tutum ve değerlendirmelerini genç kuşaklarına böylece atasözlerimiz aracılığıyla ileten halkımız, bazı atasözleri ile de zengin-fakir, zenginlik-fakirlik karşılaştırmalarına giderek, yaratıcı gücünün tüm inceliklerini gözler önüne serecek biçimde sözlü kültür ürünlerini sergilemiştir:

“Olan dört bağlar, olmayan dert bağlar”
“Olan bulgur kaynatır, olmayan elini oynatır”
“Var ise aşın rahattır başın, yok ise aşın kaşın babam kaşın”
“Tok olan cümle halkı tok sanır, aç olan âlemde ekmek yok sanır”
“Zengin kesesini döver, züğürt dizini”
“Zengin helvasını baldan pişirir, züğürt derman için pekmez bulamaz”
“Zengin kağnısını dağdan aşırır, züğürt düz ovada yolunu şaşırır”
“Zenginin atı dağdan aşar, fakirin eşeği düz yolda şaşar.”
“Zenginin ayıbı, fukaranın hastalığı açığa çıkmaz”
“Zenginin malı züğürdün/fakirin çenesini/ağzını yorar”
“Zenginin malı, fakirin dölü kıymetli olur.”
“Zengin giyerse sağlıcakla, fakir giyerse nerden buldu ki derler”
“Zenginin malıyla züğürt eğlenir”
“Zengin deveye binmiş kadem ola demişler, fukara eşeğe binmiş nerden buldun demişler”
“Fakirin evinde keklik öter, zenginin evinde katran kokar”
“Fukaranın tavuğu, zenginin atı kıymetli olur”
“Var ne bilsin yok halinden”.
“Tok, acın halinden ne anlar?”

Oysa yine atasözlerimize göre, çok ufak bir yardımla, zengini sarsmadan yoksulun en temel ihtiyaçları giderilebilir.

“Dilden gelen elden gelse, her fukara padişah olur”
“Zengin silkinse fakir bay olur”.

Atasözlerimize göre bu konuda her zaman için bir umut da vardır.

“Devletli yanını kaşıya yoksul para verecek sanır”.

Ama ne çare ki bu yardımlar pek de zamanında gelip yetişmez. Çünkü:

“Zenginin gönlü olasıya, fakirin canı çıkar”
“Zenginin gönlü olana dek züğürdün canı çıkar”
“Elden gelen öğün olmaz o da vaktinde bulunmaz”.

Yine atasözlerimize göre, aslında cepteki parayı çıkarıp bir başkasına verivermek, pek de sanıldığı kadar kolay değildir. Çünkü malum,

“Dünyanın kavgası para üstüne”dir.

Bu durumda akla gelen çözüm yolu, belki tamamen verilemeyen bir paranın, daha sonra geri alınmak üzere borç verilebileceği yolundadır. Ancak atasözlerimize göre ne yazık ki bu da pek kolay ve tercih edilir bir yol değildir. Ayrıca borç olarak dahi istenen ya da verilen bir paranın, ikili ilişkilerde soğukluk yaşanmasına neden olabileceğini, borcun bir kere verilmesinden sonra kolay kolay geri alınamayacağını ve hatta borç alıp vermenin ilerleyen sürede düşmanlığa kadar varabilecek bir sorun yaratacağını söyleyen atasözlerimiz vardır:

“Para isteme benden, buz gibi soğurum senden.”

“Ver elindeki sapı, git dolan kapı kapı”

“Param seni vereyim de mi düşman olayım, vermeyeyim de mi düşman olayım?”.

Borç alıp vermeye benzeyen bir diğer ilişki alanı da kefil ya da şahit olmak konusu üzerinedir. Kefil olmanın para, şahit olmanın zaman kaybına neden olan bir durum olduğu, pek bilinen bir atasözü ile şöyle ifade edilmekte olup bu konuda atalarımızın, belki defalarca yaşadıkları ya da gözlemledikleri, yılların süzgecinden geçmiş karar, öneri ve öğütlerini bizlere aktarmaktadır.

“Paran çoksa kefil ol, işin yoksa şahit ol.”

Yukarıdan beri sergileyip değerlendirmeye ve yorumlamaya çalıştığımız atasözlerimizde zenginlik; rahat, kolay, kişiyi her iki dünyada da mutlu eden, ona zarar vermeyen, istenilen, tercih edilen, başkalarını özendiren, imrendiren ve en çok da kismete bağlı olan bir durum olarak yansıtılmaktadır.

Yine bu sözlerde zenginlik kaynakları olarak bir iş sahibi olmak, ürün elde edebilmek ve sahip olunan bütün bu varlığı bırakabilecek bir evladın bulunması gösterilmektedir.

Atasözlerimiz bize paranın çok sevilen bir değer ölçüsü olarak algılandığını, önemli işlemlere sahip olduğunu, davranış değişikliklerine yol açtığını ve insana statü kazandırdığını da anlatmaktadır.

Atasözlerimize göre fazla malın ya da zenginliğin asla çok olmayacağını düşünen halkımız; para, pul, mal, mülk sahibi olmanın insana çoğunlukla yarar getirdiğini, ancak bazen bunların yarardan çok zarar da getirebileceğinin unutulmaması gerektiğini anlatmakta, paradan söz ederken, pek az örnekte olumsuz bir niteleme yapmaktadır.

Atasözlerimizde; paranın zor hatta çok zor kazanıldığı, yapılan iş ne kadar zor ve meşakkatli olursa olsun asıl önemli olanın sonuçta getirdiği kazanç olduğu anlatılmakta, bu konuda bilgiler verilmekte ve öğütlerde bulunmaktadır. Ayrıca her işin bedelinin kendi değerinde olduğu, fazla malın, çok paranın her zaman dürüst yollardan edinilemeyeceği, para ile din ve iman, kâr etme ile ar etme arasında ters yönlü bir ilişki bulunduğu, bu sözlerde yer verilen diğer temalardır.

Atasözlerimize göre herkes bir gün zengin olabilir. Bu ihtimal, her zaman için mümkündür ancak bunun için ilk koşul, çalışkan olmaktır. Para kazanmak için bunu istemek ve biraz da risk almak gerekir. Bazı durumlarda biraz atılgan olup gerektiğinde zarar etmeyi de göze alarak bir adım öne çıkılmalıdır. Ama yine de bu konuda da dikkatli olmak ve daha çok kâr elde etmek için eldeki mevcut birikimi kaybetmemek gerekir.

Atasözlerimizde varlığa güvenmemenin gerekliliği ve savurganlıktan uzak, tutumlu bir biçimde yaşamının önemi de sıklıkla vurgulanan konulardandır. Bu sözler hemen her konuda olduğu gibi bu alanda da dengeyi ve ölçülülüğü öne çıkarmakta, çok cimri olmamayı ısrarla öğütlemektedir.

Yine Türk atasözlerinde parayı yönetmenin zor bir iş olduğu belirtilmekte, bu konuda yapılması ve yapılmaması gerekenler tek tek sıralanmaktadır. Parayı doğru yerde ve doğru zamanda, gerektiği gibi harcamak, bu tip konularda her zaman dikkatli ve temkinli olmak, yapılması gerekenlerin başında gelir. Varlığa güvenip düşüncesizce yaşamak ise yapılmaması gerekenlerdendir.

Zenginliğin, malın-mülkün, sadece bu dünyaya ait olduğu, öbür dünyaya götürülemeyeceği, yeni yetişen çocuklara ve gençlere bu yönde eğitim verilmesi gerektiği, verilen harçlık miktarındaki düzenleme ölçütleri de atasözlerimiz aracılığı ile net bir biçimde gözler önüne serilmektedir.

Zenginliğin aileden gelen bir durum olduğu, bu durumla övünmemek gerektiği, sonradan görme olmanın istenmeyen bir durum olduğu ve bunun doğurduğu sonuçlar da atasözlerimizde öne çıkan temalardandır.

Atasözlerimize göre çok paraya sahip olmak, pek o kadar iyi bir şey de değildir, hatta oldukça zordur. Paranın insanın huzurunu bozan, sahibine düşman kazandıran bir yanı da vardır. Aslında en iyisi, orta halli olmaktır.

Atasözlerimize yoksulluk, zenginliğin aksine, zor, istenilmeyen, tercih edilmeyen bir durum olarak yansıtılmıştır. Yoksulluğun nasıl bir şey olduğunu anlatan atasözlerinin çok azında bu kavram açıkça kullanılmakta; onun yerine yokluk, açlık, fukaralık, darlık, züğürtlük, öksüzlük, gariplik ve çıplaklık gibi sözcük ve kavramlar yerleştirilmektedir. Yoksulluğun taştan katı, ateş kadar yakıcı olarak tanımlanması, yoksulluğun getirdiği zorluğun ölçüsünü göstermektedir.

Atasözlerimize göre yoksulluğun beraberinde getirdiği açlık, insanın uyku gibi en temel ihtiyaçlarını bile karşılamasına engel olan bir durumdur. İnsanımız, aç kalmaktansa uyuz gibi sevimsiz bir hastalığa yakalanmanın, yılan gibi tehlikeli bir hayvan tarafından ısırılmanın ve hatta ölüm gibi hiç istenmeyen bir durumla karşılaşmanın bile daha iyi olduğunu, atasözlerimiz aracılığı ile anlatmaktadır. Açlık vurgusunun çok yoğun bir biçimde karşımıza çıktığı bazı atasözlerinde, fakirliğin açlığı beraberinde getirdiği, açlığın ise insana her türlü kötülüğü yaptırdığı söz konusu edilmektedir.

Atasözlerimize göre açlık-yokluk-yoksulluk öylesine zor bir durumdur ki insanı çatışmalar içine atar ve hatta insanda erdem bile bırakmaz. Yoksulluk; büyük ölçüde kısmetsizliğe bağlı, soyluluğu, dirliği, düzeni, huzuru ve mutluluğu bozan, kişinin hayatını olumsuz yönde etkileyen, verimli ve onurlu bir hayat sürmesini zorlaştıran bir durum

olarak algılanmaktadır. Yoksul insan, kendisine destek olacak kişilerden yoksundur, acınası bir haldedir, hatta ayıplanır bile.

Tüm bu nedenlerden ötürü yoksul insanlardan biraz, hatta bir hayli uzak durmak, onlarla pek söyleşmemek, ilişkiye girmemek, onlardan sakınmak, hatta kaçmak gerekir.

Atasözlerimize göre, nasıl para parayı yanına çekerse parasızlık parasızlığı, fakirlik de fakirliği beraberinde getirir. Buna rağmen yoksulların elinden alınamayacak tek şey, bir gün kendilerinin de zengin olacağı hayali ya da umududur.

Türk Atasözleri, varlıklı olmanın her zaman en yüce değer olmadığı, insanın insanlığının bu konuda çok daha ön planda olduğu ya da olması gerektiği, kılığa-kıyafete, mala-mülke değil, aslında insanın kişiliğine bakılmasının daha doğru olacağı konusundaki yaygın ve ortak toplumsal görüşlerini aktarırken, ahlaki olgunluk ve doygunluk ile bir başka söyleyişle insanîyet dediğimiz değerlerle maddiyatın da bir ilişkisi olmadığı yolunda mesajlar taşır. Para olmadan da adam olunacağını, mutluluğun sadece paraya bağlı olmadığını vurgular durur.

Atasözlerimize göre çok ufak bir yardımla zengini sarsmadan yoksulun en temel ihtiyaçları giderilebilir. Ama ne çare ki bu yardımlar pek de zamanında gelip yetişmez. Çünkü cepteki parayı çıkarıp bir başkasına verivermek, pek de sanıldığı kadar kolay değildir. Bu durumda akla gelen çözüm, belki tamamen verilemeyen paranın, daha sonra geri alınmak üzere borç verilebileceği yönündedir. Ancak atasözlerimize göre ne yazık ki bu da pek kolay ve tercih edilir bir yol değildir. Borç olarak olsa dahi bir başkasından istenen paranın, ikili ilişkilerde soğukluk yaşanmasına neden olabileceği, borcun bir kere verilmesinden sonra kolay kolay geri alınamayacağı ve hatta borç alıp vermenin, ilerleyen sürede ilişkileri düşmanlığa kadar vardırabileceği, atasözlerimizde işlenen temalardandır.

Türkiye’de halk ağzında dolaşan atasözlerinde çoğunlukla zenginlikle ve tutumlulukla ilgili olarak olumlu, yoksullukla ve savurganlıkla ilgili olarak ise olumsuz değerlendirmelerin mevcut olduğu görülmektedir

Zenginlik ve yoksulluğa ilişkin algı, tutum ve değerlendirmelerini genç kuşaklarına böylece atasözlerimiz aracılığıyla ileten halkımız ayrıca bazı atasözleri ile de zengin-fakir, zenginlik-fakirlik karşılaştırmalarına giderek, yaratıcı gücünün tüm inceliklerini gözler önüne serecek biçimde sözlü kültür ürünlerini sergilemiştir.

Zenginlik ve yoksulluk, tasarruf ve savurganlık konulu atasözleri arasında bazen birbiriyle zıtlığı ya da çeliştiği yolunda değerlendirmelerin yapılmasına zemin hazırlayabilecek yargıların var olduğu da dikkat çekmektedir. Ancak bu durumu, atasözlerimizin birbiriyle zıtlığı ya da çeliştiği düşüncesi ile değil insan yaşamında farklı deneyimlerin farklı algılamalara yol açtığı, toplumsal yaşam içinde, bir durumda yapılması en uygun olan davranışın, bir başka durumda pek o kadar da uygun olmayabileceği fikrinin, atasözlerimize de yansımış olduğu gerçekliği içinde değerlendirmek gerekir.

Zenginlik ve yoksulluk, tutumluluk ve savurganlık kavramları bağlamında üretilen ve insan ilişkilerini düzenlemeye yardımcı olabilecek işlevler üstlenmiş bulunan atasözleri, son derece sınırlı sayıda sözcük ile aktarılan zengin bir dünya görüşünü, engin bir deneyimi, tutarlı bir hoşgörü ve mizah anlayışını ortaya koymaktadır. Okuyanı ve üzerinde düşüneni hayran bırakan bu sözlerde, yaşamın maddi yanının maneviyatla nasıl doldurulduğunu da görmekteyiz.

Türk kültürünün bu konudaki derinleşmiş ve yaygınlaşmış kültürel bakış açısının, tüm toplumlar ve insanlar için de ortak, geçerli, kullanılabilir ve uygulanabilir oluşu, belki de konuya ilişkin evrensel bir bakış açısına temel teşkil edebilecek nitelikte bulunuşu, bu bildirinin sınırları içinde vurgulamak istenilen en önemli noktadır.

KAYNAKLAR

- Acaroğlu, Türker. Türk Atasözleri. İletişim Yayınları. İstanbul:1992
- Açıklamalı Atasözleri ve Özdeyişler. Hazırlayan: Ahmet Köklügiller. Genişletilmiş 4. baskı
- Agâh (Dert), M. Hayat Düşünceleri ve Atalar sözü. Aydın: Aydın Basımevi, 1934.
- Aksoy, Ömer Asım. Atasözleri ve Deyimler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 238, 1965.
- Akverdi, Hadi. Halk İçin, Atasözlerine Tatbik Edilmiş Ruhî Bilgiler. İstanbul: Güven Basımevi, 1940.
- Atabeyoğlu, Cem. *“Türk’ün Yüzyıllar Boyu Söyledikleri: Atasözleri, Deyimler, Bilmeceler, Tekerlemeler, Dilekler, Ninniler”* Pirelli, 7. yıl 79. Sayı (4/1971), s.20–21.
- _____, *Türk’ün Yüzyıllar Boyu Söyledikleri: Atasözleri, Deyimler, Bilmeceler, Tekerlemeler, Dilekler, Ninniler”* Pirelli, 7. yıl, 80. Sayı 5/1971),'8.-9.
- Ataların Dilinden. Derleyen: Hasan Çekli, Mehmet Dobada. Samsun Halk Evi, Samsun:1945
- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Hazırlayan: Numan Kartal. İnkılâp Kitabevi. İstanbul:1999
- Aydın, Mehmet. Geliştirilmiş Açıklamalı Atasözleri. Ankara: Takay Yayıncılık, 1992
- Aydoğan, Rüştü. Atasözleri. Evrensel İletişim Yayınları. Ankara:1998
- Blastkovicha-Rymkievvicz, Stanislawva. *“Olumsuz Yargılı Türk Atasözleri.”* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1968. s.217–223. (11. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildirilerden Ayrı Basım).
- Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler. T.D.K.Yayınları. A.Ü.Basımevi. Ankara:1969
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları. İstanbul
- Çotuksöken, Yusuf. Atasözlerimiz. 5. baskı. Özgül Yayınları, İstanbul:1992
- Erdener, Muhtar, *“Türk Atasözlerinin Psikolojisi,”* Derme, 15. Sayı (1944),s. 19-21
- İleri, Esat. Sözlerin Özü Atalarsözü. İzmir: Suhulet Basımevi, 1947.
- _____, Sözlerin Özü Atalarsözü. İzmir: Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, 1954.
- Kurnaz, Selim, Konularına Göre Seçme Türk Atasözleri. Emek Yayınları, İstanbul: 1962

Oy, Aydın. “Atasözlerimizin Toplumsal Değeri,” Eğitim Hareketleri. 4. yıl, 40. Sayı (4/1958), s.24-26.

Özön, Mustafa Nihat. Atasözleri. İnkılâp Kitabevi, İstanbul:1956.

Par, Arif, Hikmet. Açıklamalı Atasözleri. Serhat Dağıtım Yayınevi. İstanbul:1977

Soykut, İ. Hilmi. Türk Atalar Sözü Hazinesi. Ülker Yayınevi. İstanbul: 1974

Soysal, Ragıp. Türk Atasözleri. Ankara:1971

Su, Aydın. Atasözleri Sözlüğü. Genişletilmiş 2. baskı. Hür Yayınevi, İstanbul:1973

Şen, Adil. Atalarımız Neler demişler. İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi.

“Şu Atasözlerini İbretle Okuyunuz,” Köy Postası, 181. Sayı, (8/1959). s. 20–21.

Türk Atasözleri ve Deyimleri. Derleyen: Feridun Fazıl Tülbentçi. İlaveli 2. baskı. İnkılâp ve Aka Kitabevleri. İstanbul:1977

Ülkü, Mehmet. Açıklamalı Atasözleri. Başak Yayınevi, 1985

Yurtbaş, Metin. Sınıflandırılmış Türk Atasözleri. Özdemir Yayıncılık. Ankara: 1994

Yükselmiş, Fatih. Türk Atasözleri. İstanbul: 1960

İnternet Kaynakçası

<http://tdkterim.gov.tr>

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük

MADDİ KÜLTÜR VARLIKLARI IŞIĞINDA, ORTA ÇAĞ VE SONRASI GEYVE'NİN TİCARİ ÖNEMİ

Tülin ÇORUHLU*

Geyve Sakarya ilinin Adapazarı merkez ilçesinin güneyinde, İstanbul'dan gelip Bilecik, Eskişehir, Antalya yönüne ayrılan D100 karayolunun üzerinde bulunur. Sakarya nehrinin sağ bölümüne kurulmuştur. Tarihi İstanbul-Bağdat yolu üzerindedir. İl merkezine 35 km uzaklıkta bulunur. Yüzölçümü 780 km2 ilçe merkezinin denizden yüksekliği 80 metredir. En yüksek yeri Çine Taşı tepesidir. Sakarya nehri boyunca bulunan Bayat, Bozören, Kozan, Eşme ve Doğantepe köyleri daha düzlük alan olmakla birlikte ilçenin % 80'ı dağlık ve ormanlık alandır. Ayakta kalabilen Kültür Varlıkları açısından bölgenin birinci derece deprem kuşağı üzerinde yer alması bir olumsuzluktur.

İlçenin doğusu Sakarya ilinin Taraklı ve Karapürçek, batısında Pamukova, kuzeyi Adapazarı (Sakarya Merkez) ve Sapanca, güneyi ise Bilecik'in Osmaneli ve Gölpazarı ilçeleri ile sınırdır. Yakın tarihlere kadar Pamukova eski adıyla Akhisar ve Taraklı Geyve ilçesine bağlı köyler iken bu gün her ikisi de ilçe olmuştur. Dolayısıyla adı geçen ilçeler de bu araştırmanın kapsamı içerisinde. Bu gün Pamukova'nın bir köyü olan Mekece eski adıyla Lefke de dâhil olmak üzere, tarihi Hicaz demiryolunun Doğançay, Ali Fuat Paşa, Pamukova (Akhisar), Mekece (Lefke) istasyonları yakın bir tarihe kadar Geyve ilçesi sınırlarında kalmaktaydı. Söz konusu İstasyon binaları bu gün bölgenin en önemli yapıları olarak hala ayakta. Bu eserler ulaşım ve ticaret tarihi açısından önem taşıdığı gibi, Kurtuluş savaşı sırasında bölge savunması için stratejik açıdan büyük önem taşımışlardır. Bunlardan, **1891 yılında yapılmış olan Ali Fuat Paşa istasyon binası Atatürk'ün silah arkadaşlarından Ali Fuat Cebesoy'un 'İstiklal Savaşı' sırasında oluşturduğu 'Milis Kuvvetleri' karargâhı olarak kullanılmış olmasından dolayı da önemlidir.**

Anadolu'yu İstanbul'a dolayısıyla Avrupa'ya bağlayan eski ticaret yolu (İpek Yolu), Osmanlı döneminin İstanbul'dan çıkıp doğu ülkelerine ulaşan 'Bağdat Yolu' ya da 'Ordu Yolu' Geyve sınırlarından geçerek devam etmektedir. Geyve 1957 tarihine kadar İzmit'e bağlı bir Nahiye iken, Sakarya'nın il olmasıyla bu ile bağlanmıştır. Eski ulaşım ağı üzerinde bulunması, coğrafi konumu ve İstanbul'a yakınlığı Geyve'yi tarih boyunca ticari bakımdan önemli kılmıştır. Bulunduğu coğrafya Türklerin Marmara Bölgesinde ilk yerleştiği alanlar ve Osmanlı Beyliğinin kuruluş bölgesidir. Dolayısıyla İbniBatuta, Aşık Paşazade, Evliya Çelebi, Charles Texier, EdouardCharnton vb. bir çok tarihçi ve seyyahın da Anadolu'ya geçiş güzergahı üzerindedir. Bu yol üzerinde en çok adından bahsedilen yapı Sultan II. Beyazıt köprüsüdür.

Tarihi İpek yolu ve ordu yolunun üzerinde Sakarya nehrini geçmek üzere inşa edilmiş Beyazıt (Ali Fuat Paşa) on dört gözlü köprüsü, Sultan II. Bayazıt döneminde inşa edilmiş veküfeki taşından yapılmıştır. Ali Fuat Paşa beldesinde ve Sakarya nehri üzerinde

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, tcoruhlu@sakarya.edu.tr

yer almaktadır. Bir çok onarım geçiren köprünün iki büyük gözü bu gün ayakta değildir. Yapının doğu yönünde karşılıklı iki seyir köşkü(233x520cm) bulunmaktadır. Güney yönünün ön ve arka yüzünde birer kitabe ile açık namazgâh şeklinde mihrabı bulunmaktadır. Namazgahın arkasında yer alan kitabeye göre köprünün mimarı 'Abdullah' dır. (Resim 1a-b)

Yapının Kitabesi ile aşağıdaki gibidir.

‘Yüce Allah buyuruyor ki “Baki kalacak yararlı işler, sevap olarak da amel olarak da Rabbinin katında daha hayırlıdır.”Peygamberde kendisine sayısız sınırsız selam olsun buyuruyor ki “Kim Allah’ın rahmetini kazanmak için köprü inşa ederse Allah sıratı geçmeyi kolaylaştırır...”Dünya Ahiretin başlangıcıdır. İkisi arasına yalnızca perde vardır. Dünyada yapılan yararlı işler ebedi durak yeri olan Ahirette Kurtuluş ve mutluluğa ermek içindir. Allah’a hamd olsun.....büyük insan ,üstün adalet timsali mü’minlerin hükümdarı güzel işlerin öncüsü suyun ve toprağın kahramanı karanın ve denizin hakani, ihsanı bol olan Allah’ın lütfuna ve büyük yardımına mahzar olmuş Sultan Beyazıt Han Allah adalet ve fazilet üzerine onu güçlendirsın.....Ya Rab şu geçilen yol üzerindeki uzunca köprüyü nasıl ki yapmaya muvaffak kıldınsa başarıya erdiren Allah’ a hamd olsun Mukaddes Hicri 901 (1485)’

Başka köprü kalıntıları olmakla birlikte, ayakta kalabilmiş bir başka köprü, Cihadiye köyü kırsalında Sakarya nehrini besleyen Karagöz suyu üzerinde 15.yüzyıl köprüsüdür. Yapı bu gün ‘Karagöz Köprüsü’ adıyla anılmaktadır (Resim 2). Bölgede geçmiş dönem ticaretine işaret edebilecek ayakta kalabilmiş kültür varlığı sayısı çok zengin olmasa da seyahatnameler hanlarda da bahseder, Taraklı merkezinde bu gün restorasyonu yapılarak yeniden yaşatılmaya çalışılan Han yapısı bunlardan biridir.

Bölge halkının geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. 1990 yıllarına kadar en önemli gelir kaynakları bağcılık, tütün, pamuk ve ipekböcekçiliği iken, bunlardan tütün, pamuk ve böcekçilik bugün terk edilmiştir. Dut ağaçları kesilmiş, yerine başta ayva olmak üzere başka meyve ağaçları dikilmiştir. Pamuk tarlaları da sebzecilikte kullanılmaya devam etmektedir.

Kerestecilik, çömlekçilik, dericilik, pamuklu ve ipekli dokumacılık bölgenin önemli ürünleridir. Dokumacılık için önemli ve pahalı bir hammadde üreten ipek böcekçiliği Osmanlı döneminde Geyve’nin en önemli Pazar ürünlerinden biridir. Bununla ilgili olarak 1640 tarihli Narh defterinde Geyve ve Akhisar’ın pamuklu dokumalarının yanı sıra çeşitli incelik ve kalınlıklarda özellikle mavi ve pembe ipek ipinden, uçkur ve kuşaktan, bezden söz edilir.¹ Ayrıca başbakanlık Osmanlı Arşivleri Geyve’de bir harir hanı² ve 1894 ve 1898 tarihli iki ayrı belgede Orta Karye ve Akhisar’da İpek Fabrikasından söz edilmekte olup, Akhisar’da buharla çalışan bir ipek fabrikasına ruhsat verildiği yazmaktadır.³

¹ Mübahat Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Yayınları, İstanbul 1983, s.158-159

² BOA Geyve belgeleri Sıra No:3073, Gömlek:11114

³ BOA Geyve belgeleri Sıra No:2369, Dosya:55, Gömlek:22, 29 S 1311 tarihli / Sıra No:2276, Dosya: 2106, Gömlek:32, 27 R 1316 tarihli / Sıra No:2223, Dosya:2357, Gömlek:60, 11 S 1318 tarihli evraklar

Geyve bölgesinde ipek sadece işlenmiyor (Resim 3), aynı zamanda yoğun olarak üretiliyordu. Dut ağaçları ile kaplı Geyve coğrafyasında üretilen ipek kozalarının bizzat devlet eliyle teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi Salnamelerinde Geyve'nin İpek kozası yetiştiriciliği ile ilgili önemli bilgiler sağlanır. Örneğin H.1312, M.1895 tarihli Kastamonu Vilayeti Matbaasında tab olunan Salnamede yer alan bilgiye göre; Geyve ve Adapazarı bölgesinden, Ziraat erbabı arazi sahiplerine ipek kozalarında kullanılmak üzere teşvik için 40 dekar arazi ve 22 bin dut fidanı verilmesi, bu desteğin ipek kozası yetiştiriciliğini heveslendireceği, tohum ve fidan yardımının daha sonraki yıllarda da devam edeceği bilgisi sağlanır.⁴ Yine arşiv vesikalarından ipek böceği yetiştiricilerinden arazi ve emlak vergisi almayarak veya vergi miktarlarını düşürülerek böcek yetiştiriciliğinin teşvik edildiği anlaşılmaktadır.⁵ Ayrıca köylerde ve merkezde ipek kozası yetiştiricilerinin evlerinin bahçelerine böcekhaneye yapmak için ruhsat talebinde bulunduklarına dair de çok sayıda belge ile karşılaşılmaktadır.⁶

Bu gün söz konusu böcek hanelerin örnekleri Geyve, Pamukova, Taraklı köylerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmaya konu olan böcekhaneler, yetiştiricinin ekonomik durumuna bağlı olarak evlerin bahçelerinde müstakil olarak, evlere bitişik bina olarak veya evin içinde özel bölüm olarak planlanmıştır.

Geyve bölgesinde ipek böceği üretimi Koza Satış Kooperatifi'nden satın alınan özel paket içindeki yumurtalarla başlar. İpek böceği yumurtaları yaklaşık 11-12 günlük kuluçka devresi geçirerek yumurtadan çıkar. Yumurtadan çıkan larvalar, iklim ve hava şartlarına bağlı olarak süresi değişen, larva döneminde 4 defa deri değiştirir. Bu nedenle larva dönemi 5 hayat dönemine ayrılır. Her hayat dönemi (yaş) yem yeme safhası ve deri değiştirme (uyku) safhası olarak ikiye ayrılır. Yem yeme safhalarında daima taze dut yaprağı ile beslenirler. Yani dut yaprağı ağacından kesildikten sonra en geç üç-beş saat içinde böceğe yedirilmelidir. Yağmurdan dolayı ıslanmış yaprak böceğin sağlıklı gelişimini ve kalitesini bozar. Dut yaprakları, birinci evrede çok ince kıyılmış, ikinci evrede biraz daha iri kıyılmış olarak verilirken, üçüncü ve dördüncü evrede yaprak ve filizler, beşinci evrede de dallar halinde böceklerin üzerine serilir. Böcek her uykudan kalkınca yatakları büyütülerek, temizlenir. Böcek yatakları, tavandan aşağı sarkan iki-üç kat halinde ve aralarında ortalama 80 cm. yükseklik kalacak şekilde hazırlanır. Genellikle yataklar yere değmez. Bunun nedeni, hem havalandırmanın rahat olması, hem de böceğe zarar verebilecek hayvan ve haşeratların böceğe ulaşmasını engellemektir. Ahşap iskeleler şeklinde hazırlanan yatakların üzerine kimyasal boyalar içermeyen temiz kağıt veya kartonlar serilir. Böceğin sağlıklı gelişmesi için yumurtadan çıktıktan itibaren 26 santigrat derece ile başlayan ve gelişme süresi sonunda 20 santigrat dereceye kadar düşen ısıya ihtiyaç vardır. Ayrıca yine yumurtadan çıktıktan itibaren % 85 ile başlayıp gelişme süresi sonunda % 70 düşen nem oranında yetiştirilmesi verimi açısından uygundur. Ortam ısı ve nem oranlarının düşmesi ya da yükselmesi gelişim süresini olumsuz etkiler ve kaliteyi düşürür. Yumurtadan çıktıktan sonra yem yemeğe başlayan böcek, toplam dört uyku

⁴ Osmanlı Devri Kastamonu Vilayeti Salnamesinde Bolu Sancağı (Hazırlayan Günay Önal), 2.Cilt (15-2), Bolu 2011,s.569

⁵ BOA Geyve belgeleri Sıra No:2265, Dosya:2175, Gömlek:134, 26 L 1316 tarihli/Sıra No:2190, Dosya: 2523, Gömlek:, 125, 4 Ca 1319 tarihli evraklar

⁶ BOA Geyve belgeleri Sıra No:2287, Dosya:2084, Gömlek:49, 22 R 1315 tarihli/ Sıra No:2369, Dosya:1356, 30 R 1316 tarihli/Sıra No:2275, Dosya:2107, Gömlek:104, 2 C 1316 tarihli evraklar

dönemi geçirir ve bu dönemlerde beslenmesi durdurulur. Bir sonraki evreye deri değiştirerek başlayan böcek her defasında biraz daha büyür ve dördüncü uykudan kalkmış olan böcek başlangıç ağırlığının 10 000 katına ulaşmış olur. Bu evre sonunda böcek yem yemeyi bırakır ve kozasını örmek için ortam arar. Rahat koza sarabilmesi için sergenlerin üzerine dikey olarak küçük meşe dalları ve yatay olarak da bölgemizde orman fundası olarak büyüyen süpürge çalısı serilir. Meşe dallar ve süpürge çalıları taze kesilmiş ancak suyunu atmış ve nispeten kuru olmalıdır. Aksi durum kozanın nem almasına veya kirlenmesine sebep olur. Artık sona yaklaşan larva dönemindeki bu evreye çalı dikmek denir. Çalı hiç dikilmez veya dikme süresi gecikirse, böcek daha önce yediği yem dallarının ve dışkılarının bulunduğu sergen üzerinde koza sarmaya başlar. Kozanın zemine yakın ya da zeminde oluşması, henüz koza sarmamış olan veya hastalıklı olan böceklerin sıvı salgılarıyla kozanın lekelenmesine sebep olur. Bu arada belli aralıklarla dikilmiş çalıların arasına yem koyulmaya devam edilir. Çünkü gelişimini tamamlayan böcek, dallara çıkıp kozasını örerken, diğer böcekler gelişimini tamamlamaya çalışır. Bu durum 3-4 gün kadar daha devam eder ve yumurtadan çıkışından itibaren yaklaşık 40 gün sonunda kozalar toplanıp işlenmeye hazır hale gelir. Kozalar toplandıktan sonra fazla zaman geçirmeden ipekler kozadan alınmalıdır. Aksi durumda, böcekler kelebeğe dönüşüp, kozayı delip dışarı çıkarlar. Dolayısıyla bu durum ipek ipinin kesilmesine ve kalitenin bozulmasına sebep olur.

Kozacılık faaliyeti dut ağaçlarına su yürüdüğü ve dut yaprağının taze olduğu Mayıs-Haziran aylarında yapılır ve itina isteyen, yoğun ilgilenilmesi gereken bir süreçtir. Kozanın kalitesi bu ilgiye ve tecrübeye bağlıdır. Bu nedenle kozacılık yani ipek böceği yetiştiriciliği, yetiştiricinin yaşam alanı ile doğrudan ilgilidir.

Kozacılığın yapıldığı dönem başlamadan, böcek yetiştirilecek alanların kapı, pencere, duvarlarda veya zeminlerinde yarık, kırık, çatlak yerler varsa tamir edilir ve badana yapılır. Balçık sıva ve kireç badana ortamdaki fazla nemin emilmesi ve binanın nefes alması için uygundur. Çünkü ortamdaki sıcaklık, nem gibi etmenlerinde dikkate alınması gerekir. Nem ve sıcaklığın dengelenmesi, tavanların tahta kaplanmadan, ahşap kirişleme ile yapılması ve pencerelerin sayı ve boyutunun artması ile çözüme kavuşur. Dolayısıyla böcek yetiştiriciliği ile ilgili bu durumlar, bölgede konut mimarisinin oluşumunda doğrudan etkilidir.

Geyve'deki konutların plan tiplerinin şekillenmesine etki eden en önemli faktörler halkın iktisadi yaşamıdır. Dolayısıyla Geleneksel konut mimarisinin şekillenmesinde, yakın zamana kadar bölge halkının temel geçim kaynağı olan ipek böceği yetiştiriciliği (kozacılık) evlerin oluşumunu birinci derecede etkileyen faktördür.

İpek böceği yetiştiriciliği yaklaşık 45 günlük bir dönem olduğu için, özellikle köy yerleşimlerinde, böcekçilik yanında, halkın geçimi meyve, sebze yetiştiriciliği ve hayvancılık faaliyetleriyle sağlandığı için evlerin zemin katı yiyeceklerin saklandığı veya işlendiği işlik, depo ve ambar vazifelerini görmektedir. Dolayısıyla böcek yetiştirme dönemi dışındaki zamanlarda böceklikler kurutma ve depolama alanları ya da evin yazlık mekânları olarak kullanılmaktadır.

İpek böceği yetiştiriciliği, önceleri evlerin bahçesinde ya da eve bitişik olarak yapılan böceklik bölümünde yapılırken, daha sonraları koza üretimi önemini yitirmeye

başlayınca böcekhaneler ayrı bir bölüm olmaktan çıkmış ve ev içerisinde sofanın ve odaların olduğu bölüme taşınmıştır. Evlerin ayrı böcek hanesi yok ise birinci ve ikinci kat sofa ve eyvanları bu iş için ayrılır. Havalandırma ve böcek sal ya da yatakları kolay kurabilmek için tavanların kirişleme sistemi tahta ile kapatılmaz ve açık bırakılır.

Böcekhaneleri plan özelliklerine göre üç ana grupta incelemek mümkündür. Birinci grubu müstakil böcekhaneler oluşturur (Resim 4-5). Müstakil böcekhaneler evlerin bahçelerinde yer alırlar. Söz konusu bahçeler genellikle dut ağaçları ile doludur. Birkaç evin kaplayacağı alanı işgal eden bu örnekler, genellikle temel geçimini böcekçilikten sağlayan ailelere aittir. Derinlemesine dikdörtgen planlı müstakil böcekhaneler, dıştan bakıldığında, bir üretim haneden çok, balçık sıvalı, iki katlı, tüm cephelerinde farklı boyutlarda pencere dizileri olan, saçakları fruşlarla taşınan, alturka kiremit ile örtülü, monoton cephe konut gibi görünmektedir. Yapılara giriş, dar cephesinden çift kanatlı kapı ile sağlanmaktadır. Binanın büyüklüğüne bağlı olarak yapının diğer kısa kenarına da üst kat odalarına çıkmak için tek kanatlı bir giriş kapısı eklenmiş örnekler de vardır. İnşa malzemesi, taş temel üzerine ahşap kiriş ve hatıllar arası kerpiç dolgu, duvarlar iç ve dışta balçık sıvalıdır (Resim 4/13). Yüksek köylerde duvarların dıştan tahta kaplanmış örnekleri de vardır. Zemin kat tabanı sıkıştırılmış toprak tabandır. Zemin kat depo görünümünde tek bir mekândan oluşur. Bu kısımda genellikle iki sıra halinde üst kat döşemesini taşıyan ahşap ayaklar ve üst kata çıkan ahşap merdiven bulunur. Tavan sistemi bölgesel özellik olarak konut mimarisinde de görüldüğü gibi, taşıyıcı ayaklar üzerine çapraz atılan ana ahşap kirişler üzerine paralel olarak sıralanmış ahşap dizmelerle sağlanmıştır. (Resim 12). Zemin kat çoğu zaman sağır cephelidir. Ancak pencere olması halinde duvarın üst seviyesinde sayıca az ve boyut olarak küçüktür (Resim 7/8). Yani bu kısım adeta işlik ve depo görünümündedir. Bu mekân, böcekçilikle ilgili olarak, dalları ile kesilerek getirilen dut yapraklarının, böceğe verilecek hale getirilmek üzere hazırlandığı, hatta yağışlı havalara rastlandığında ıslanan yaprakların kurutulduğu yerdir. Merdiven ile çıkılan üstkat tabanı tahta döşenmiştir. Bu katın kısa kenarında bazen tek, bazen de yan yana iki oda bulunmaktadır. Bu odalar bizzat böcek işiyle ilgilenen kişilerin üretimle ilgili günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılmaktadır (Çizim 1). Dut yapraklarının ve filizlerinin hazırlanıp istiflenmesi, çalışanların barınması ve dinlenmesi gibi ihtiyaçlarda kullanılmaktadır. Beşik çatı ile örtülmüş olan üst katta sayıları mekânın büyüklüğüne bağlı olarak değişen ve çatıyı taşıyan ahşap dikmeler bulunur. Tavan kaplaması yoktur ve çatı kirişleme sistemi açık olarak bırakılmıştır. Bunun nedeni böcekhanenin havalandırılması ve kirişlere tavandan sarkan böcek yataklarının asılacak olmasıdır. Yataklar, tavan kirişlerine ip veya tel sarkıtılıp, bu iplerin ucuna da tahtalardan hazırlanmış levhaları bağlayıp asarak hazırlanır. İp ya da tel yerine bazen yatağı taşıyabilecek kalınlıkta düz budanmış ağaç dalları da tavan kirişlerine çakılıp, bunların ucuna yataklar bağlanabilir. Bu katta farklı boyut ve diziler halinde, çift ve tek kanatlı olmak üzere her yönde pencereler vardır. Cepheden bakıldığında bazen bir katta farklı boyutta iki/üç sıra pencere görmek mümkündür (Resim 4). Ayrıca böceklik pencereleri bazen camsız ve genellikle ahşap kanatlarla kapanmaktadır. Bu halleriyle dışarıdan bakıldığında konuttan ayrılırlar.

İkinci grup böcekhaneler konuta bitişik ve çoğu zaman konutla birlikte inşa edilmiş örneklerdir (Resim 6/7/8/10 ve Çizim 1/2). Bu böcekhaneler ve konutlar genellikle köy içi veya ilçe merkezinde karşımıza çıkar. Bölgede geleneksel olarak konut

giriş cepheleri binanın sokağa bakan cephesindedir. Bahçeler evin arkasındadır. Bu durumda böcekhaneler parselin konumuna uygun olarak ve bir cephesi sokaktan da algılanabilecek şekilde planlanır. Örneklere bakıldığında eve bitişik olarak inşa edilmiş böcekliklerin bazen kısa kenarından konuta birleştiği ve uzun cephesinin sokak boyunca uzandığı, bazen de tam tersi olarak uzun kenarından eve bağlanıp, bu kenarın bahçeye doğru devam ettiği, kısa kenarın ise sokak cephesini oluşturduğu görülür. Kısa kenar sokağa bakan örneklerde bazen alt katın sokağa bakan cephesinde dükkân olduğu da görülür. Üst kat odası da bu durumda sokak cephesine konuşlanır. Bu durumda böcekliğin sokaktan ve bahçeden olmak üzere iki girişi vardır. Ayrıca eve bitiştiği duvarından da bir kapısı vardır. Dolayısıyla plan olarak müstakil böceklikler ile aynı özellikleri göstermek ile birlikte boyut olarak biraz daha küçüktürler. Genellikle konut+böceklik olarak planlandıkları için dış görünümü, plan özellikleri ve kullanımı açısından konut ile organik bir bütünlük içerisindedir. Böcekthane olarak inşa edilen bu mekân, böcek mevsimi dışında, evin yazlık mekânları, kışlık depolama, kurutma ve ışık mekânları olarak kullanılmaktadırlar (Resim 14).

Üçüncü grupta ise bir bölümü böceklik olarak inşa edilmiş veya ev olarak inşa edilmişken, sonradan bir bölümü böcekliğe dönüştürülen konutlardır (Resim 9-10 ve Çizim 3). Bu grup böcekçiliğin önemini yitirmesi ya da ev ekonomisine katkı sağlamak için bu işi yapan küçük işletmeciler nedeni ile ortaya çıkmıştır. Geyve bölgesinde geleneksel Türk konut mimarisinde uygulanan farklı planlı yapıların kullanılmasına karşın, böceklik olarak kullanılan yapılarda genellikle iç sofalı, yan sofalı ve tek eyvanlı, köşe sofalı planlar uygulanmıştır.

Konutların sokağa bakan cephelerinde çıkma, cumba ve bol aydınlık sağlayan pencereler ile çift kanatlı cümle kapısı vardır. Evlerin cephe düzenini oluşturan öğeler; binaların yüksekliği, kat sayısı, giriş kapısının yeri, pencereler, çıkmalar, saçaklar ve çatıdır. Konutun en önemli cephesi sokağa bakan cephesidir. Sokak boyunca görüş elde etme çabası bu cepheye hareket kazandırmıştır. Çeşitli nedenlerden dolayı sağır görünümlü olan arka ve yan cepheler ancak bulundukları parselin, yanından cadde ya da sokak geçiyorsa yapının cadde ile ilişkisini sağlamak amacıyla önem kazanmıştır. Pencere eğer çıkma yapan bölümde ise $\frac{1}{4}$ (40x160 ve 45x180) oranındadır. Pencereler çoğunlukla iki yatay ve bir dikey kayıtlıdır. Düşey sürmelidir (Resim 9a). İçeriye açılan tek ya da çift kanatlı kırma pencereler de vardır. Üst kat pencereleri ahşap dikmeler, üçgen alınlıklar ile hareket kazanmıştır. Zemin kattaki pencereler yalındır. Çatılar ahşap iskelet üzerine kurulmuştur. Beşik çatı yaygın olarak kullanılmıştır. Kırma çatılı evlere de sık rastlanır. Çatı bazı örneklerde giriş cephesi üzerinde üçgen alınlık oluşturacak biçimde çıkma yapar. Saçaklar cepheleri hareketlendiren diğer bir mimari unsurdur. Çatının düzensiz çıkmaları da saçaklarla toparlanmış ve çatı kare ve dikdörtgene yakın görünüm kazanmıştır. Saçaklar furuşlar ile desteklenmektedir.

İç sofalı plan tipinin yaygın olarak kullanılmasının sebebi, sofaya farklı işlevler yüklenmesinden kaynaklanmaktadır. Halkın geçim kaynağını oluşturan kozacılık faaliyeti üst katlardaki sofa içerisinde yapılmaktadır. Bu sebepten sofanın daha geniş bir alanda ve ferah bir ortam oluşturmalarını sağlama çabası plan tiplerine de yansımış, en kolay ve rahat çözüm olarak iç sofalı plan tipi uygulanmıştır

Geyve'deki geleneksel evlerin büyük çoğunluğu iki katlı evlerdir (iki kat+çatı katı, iki kat+subasman ve iki kat+böceklik). Köylerdeki evlerde ahır ya da depo bölümleri ile birlikte üç kat olan evler de bulunur.

İki katlı olan evlerde genel olarak alt kat servis alanı, üst kat yaşam alanı olarak planlanmıştır. Ancak bazı örneklerde üst katın işlev değiştirmesi sonucu alt katın yaşam alanı olarak kullanıldığı görülür (Resim 9). Bu işlev değişikliğinin en önemli nedeni, asıl yaşam alanını oluşturan üst katın, böcekçilik/kozacılık faaliyeti yürütmek için dönüştürülmüş olmasındandır. Az sayıdaki bu örneklerin dışında alt kat genel itibariyle servis alanı vazifesi görür.

Yan sofalı ve tek eyvanlı plana sahip konutlarda odalar evin sokağa bakan cephesinin köşelerine, sofa ise arka cepheye yerleştirilmiştir (Çizim 3). İki odanın arasında ise yine ön cepheye bakan bir eyvan bulunmaktadır. Bu eyvan zemin katta kapı ve giriş eyvanı olarak kullanılmaktadır. Girişin karşısında yer alan merdiven üst kat sofasına çıkmakta, yani merdivenkovası arka cepheye yaslanmış durumdadır. Üst katta arka cephe bol pencerelerle sofayı aydınlatmaktadır. Üst kat sofası böceklik olarak kullanıldığı için tavan kaplaması yoktur. Çatının ahşap kirişleri böcek yatakları asmak ve ortamın havalandırılması için açıkta bırakılmıştır. Ayrıca birinci ve ikinci grup böcekliklerde olduğu gibi, bu mekân kozacılık amaçlı kullanımı dışında, mevsime göre yazlık mekan, kurutmalık, kışık elma, ayva, armut, ceviz, fındık, mısır vb kurutma ve depolama yeri olarak da kullanılmaktadır (Resim 14).

Her işte olduğu gibi ipek böceği yetiştiriciliği ve yetiştirilen kozadan kaliteli ürün alabilmek, tecrübe gerektiren bir durumdur. Böceğin yumurtadan çıkması, larva dönemi ve kozayı oluşturma sırasında, beslenme koşulları ve yaşam ortamının iklimlendirilmesi önemlidir. İpekböceğinin yaşam süresi boyunca, yetiştirme ortamının değişen ısı ve nem oranlarında muhafaza edilmesi, böcekhanenin uygun konforda inşa edilmesi ile ilişkilidir. Geyve bölgesi bu konuda tecrübeleri ile geleneksel böcekthane mimarisini geliştirmiş bir bölgedir. Osmanlı devletinin ilk yerleşim merkezleri arasında yer alan Geyve'de ipek böceği yetiştiriciliği ve ipek üretimi yüzyıllar boyunca devam etmiş ve Geyve ipeği yerel bir ürün olmanın ötesinde standartları ile başkent (Bursa ve İstanbul) piyasasında ticari bir ürün olarak yerini bulmuştur. Geyve'de böcekçilik Cumhuriyet döneminde de ivme kaybederek önemini sürdürmeye çalışmıştır. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren temel geçim kaynağı olmaktan çıkmıştır. Küçük çaplı lokal birkaç üreticinin direnmesine rağmen, bölgedeki üretim hızla gelişen sentetik liflerden oluşan fabrikasyon üretime yenik düşmüştür. Bu gün bölgedeki böcekhaneler terk edilmiş, çoğu yıkılmış, bu çalışmada örnek olarak belgeleyerek tespit edebildiklerimiz ise yıkılmaya yüz tutmuştur.

Bu çalışmanın amacı, tamamen organik ve yaşam dostu bir ürün olan ipek kozasının sağlıklı koşullarda yetiştirildiği 'böceklik veya böcekthane' mimarisinin Geyve bölgesine özgü özelliklerini ortaya koymaktır. Plan özellikleri, malzeme ve teknikleri ile belgelenen bu mekânlar 'İpek Kozacılığı'nın yeniden canlandırılmasında örnek alınacak veya 'İpek üretimi' geçmişini gelecek kuşaklara belgeleyebileceğimiz taşınmaz kültür varlıklarıdır.

FOTOĞRAFLAR VE ÇİZİMLER

Resim 1a

Resim 1b

Resim 2: Karagöz Köprüsü

Resim 3: Geyve pembesi üzerine işleme, 19.yüzyıl sonu

Resim 4: Geyve (Akhisar) Müstakil Böcekhane/Böceklik

Resim 5: Bahçe içinde müstakil böceklik

Resim 6: Konut+böceklik

Resim 7: Konut + böceklik

Resim 8: Kısa kenarından konuta bağı böceklik (konut+böceklik)

Resim 9 a/b/c: Konut içi böceklik (3 resim)

Resim 10: Eşme köyü konut+böceklik

Resim 11: Konut içi böceklik

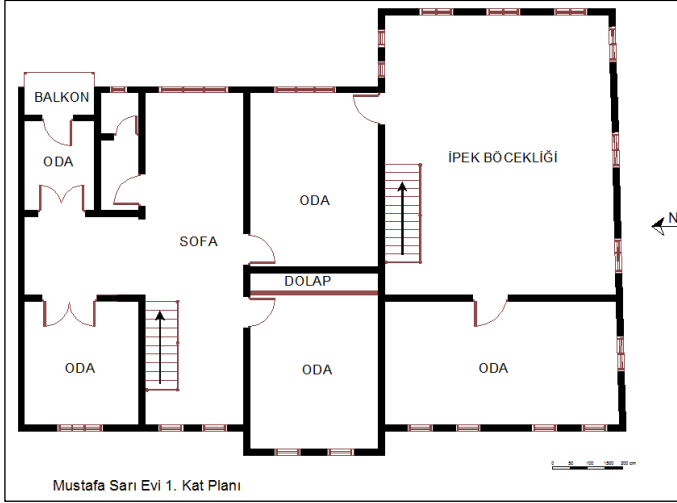
Resim 12: Zemin kat tavan kiriş sistemi

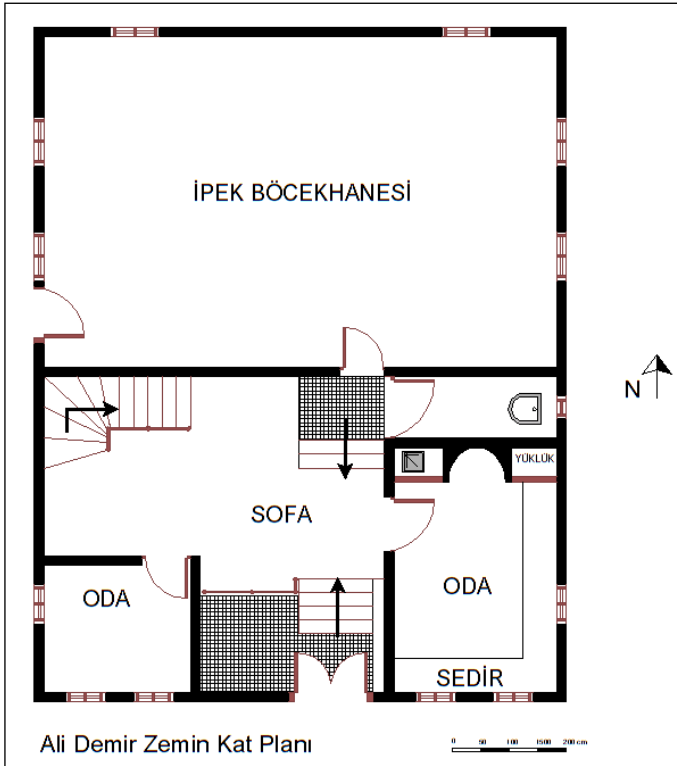
Resim 13: Böcekliklerde duvar örme tekniğı

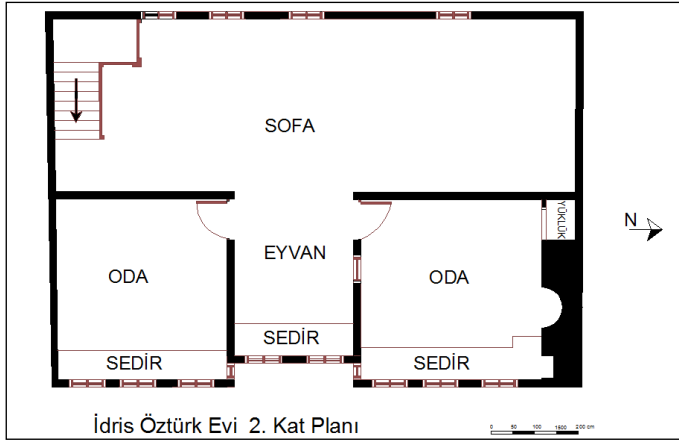
Resim 14: Böcekliklerin kışın kurutma için kullanımı

Çizim 1: Geyve merkez, konut +böceklik planı

Çizim 2: Eşme köyü konut+böceklik planı

Çizim 3: Bayat köyü ev planı, böceklik olarak kullanılan sofa ve eyvan

İSTANBUL MAHKEMESİ 43 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE GEDİK SİSTEMİNİN UYGULANMA ŞEKİLLERİ

Türker UYGUR*

İlk olarak gedik kelimesi ve gedik sistemi hakkında kısa bilgiler vermenin konunun anlaşılması bakımından faydalı olacağını düşünüyorum. Gedik Türkçe bir kelime olarak, “eksik, kusur, yıkık yer, duvarda açılan çatlak vb. anlamlar taşımaktadır.¹ Terim olarak ise inhisar² ve imtiyaz esasına dayanan askeri, idari, hukuki, iktisadi manalar ifade etmektedir. Fakat Osmanlı tarihi açısından önem taşıyan ve bizimde üzerinde duracağımız yönü ise hukuki ve iktisadi manalarıdır. Bu manaları da kısaca açıklayacak olursak;

Askeri alanda gedik, savaşçı sınıfından sayılmadığı halde terfi ederek zabıt olabilen topçu ve kale muhafızları gibi askeri sınıfların kadroları için kullanılan bir terim olmuştur. Bu manadaki anlamı da Osmanlı Devletinin başlangıcından beri kullanılmıştır.

İdari sahada gedik ise Osmanlı sarayında belli bir görev ve imtiyaz manasını taşır. Bazı idarî memur ve hizmetlilerin reisine gedikli denir. Bu anlamda gedik yine Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri mevcuttur ve tasarruf edilen kazanılmış bir hak gibidir. Bunun için özel gedik defterleri tutulmuş ve gedik tevcihleri yapılmıştır.

Hukuki bir terim olarak gedik hakkı XII. yüzyıldan beri bilinen ve menşei İslam hukukunda “girdar” veya “hulûv” denilen tasarruf hakları teşkil etmektedir. Bu terimlere de birazdan açıklık getireceğiz.³

Son olarak bizi ilgilendiren kısmı olan *iktisadi manasına* da değinecek olursak Gedik, “ticaret ve sanat yapabilmek salahiyeti” diye tarif edilir. Gedik denilen şey bir anlamda tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki, sahiplerinin işleyeceği işi, başkalarının işleyememesi koşuluyla hükümetçe verilen beratin ya da senedin içinde yazılı olan hakların kullanılması ve yürütülmesidir.⁴

Osmanlı klasik sonrası dönemde ortaya çıkan Gedik sistemi nedir? Bu sistemin dayandığı temeller nelerdir? Osmanlılardaki uygulamaları nasıl olmuştur? Osmanlı esnaf ve zanaatkârlarının ticari hayatında ne gibi değişikliklere yol açtığı, gedik sistemiyle beraber esnaf ve zanaatkârın kazanç ve zararlarının neler olduğu tartışılacaktır. Ayrıca esnafın gedik hakkı nasıl sonlanır? Veya bu hak bir başkasına nasıl devredilir? Gedik sistemi bir ustalık hakkı mı yoksa sadece kullanılan araç gereçleri mi kapsayan bir

* Araştırma Görevlisi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Türkçe Sözlük, Gedik, TDK. Yay. 10. Baskı, Ankara 2005, s.740.

² Bir şeyi, bir maddeyi, bir işi, başkası yapmamak üzere yalnız bir kişiye, bir müesseseye verme, Tekel, Monopole, Bkz: Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s. 438.

³ Ahmet Akgündüz, Gedik, DİA, C.13, s.541

⁴ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB. Yay. 3. Baskı, İstanbul 1983, C.I, s.656.

sistemdir? Bu sistemle beraber esnafa ne gibi haklar verilir, hammadde alımında ve bu maddeleri işlemede ne gibi sınırlar vardır? Gibi konular tartışılarak bu sorulara İstanbul Mahkemesi 43 Numaralı Şer'iyye⁵ Sicilinde yer alan uygulama şekillerinden örnekler verilerek açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Gedik terimi Osmanlı'da bir mülkü veya vakfa devredilmiş dükkânı, kiralayan esnafın, mülk sahibi veya vakıf mütevellisinin izniyle yaptığı tezgâh, vitrin, dolap gibi şeylere denirdi. Osmanlılarda, ticaret ve sanatla uğraşmak bazı prensiplere bağlanmıştı.⁶ Herkes istediği ticaret ve sanat mesleğine giremezdi. Bunun için her esnaf ve ticaret erbabının kendi içinde teşkilatlandığı loncalara çırak olarak girip, yetiştikten sonra imtihanla kalfa ve usta olunur; böylece müstakil dükkân açma hakkı elde edilirdi. Ancak bunun için ayrıca, bir sanat veya ticaret sahibinin ölmesi veya işini terk etmesi üzerine, bu mesleğe ait bir dükkânın boşalması lazımdı. Çünkü Osmanlı Devleti'nde büyük şehirlerde meslek erbabının sayısı dondurulmuştu. Yani bir sanat ve ticaret ile kaç kişinin meşgul olduğu belli idi. Planlı ekonomiye uygun düşen bu usul, Osmanlılarda, esnaf ve tacirleri kontrol altında tutarak halkı pahalılık ve ihtikârdan⁷ korumak, ayrıca mallarda kalitenin muhafazası maksadıyla yapılmıştı. Bu sebeple bir meslek sahibinin o işte çalışabilme salâhiyetinin yanında, bir de işyerine sahip olması gerekirdi ki buna "gedik" adı verilirdi. Bir usta, dükkân sahibi ile bir nevi kira sözleşmesi yaparak anlaşır; dükkâna mesleğiyle alâkalı olarak tezgâh, vitrin gibi ilâveler yapar, âletlerini koyar, böylece kiracının o dükkân üzerinde hakk-ı kararı, yani gedik hakkı doğardı. Bu gayrimenkul üzerinde bir nevi söz söyleme hakkıdır. Mülk sahibinin veya vakıf mütevellisinin izninin şart olduğu bu gedik usulünde, kiracı dükkânın kirasını ödemeye devam ederdi.⁸ Bu kirayı ödediği müddetçe de mülk sahibi gedik sahibini çıkaramazdı. Bu duruma 14 Kasım 1778 (H. 23 Şevval 1192) tarihinde İstanbul Mahkemesi Şer'iyye Sicili defterindeki bir hükmü örnek verecek olursak Mahkeme Kararına göre dükkân Sahibi Agob, Gedik sahibi olan Nikola'yı dükkânından çıkarmak ister ve bunun üzerine görülen davada mülk sahibine kiracının kirasını düzenli olarak ödemeye devam ettiği sürece dükkândan çıkartılamayacağı fermanla sabit olduğundan Agob'un haksız bulunduğu yönünde bir karar alınmıştır.⁹ Yine aynı mahkemenin 28 Kasım 1778 (H. 8 Zilkade 1192) tarihinde almış olduğu bir kararda Kınacı dükkânında kiracı olan Mustafa Beşe b. Mehmed'in kirasını düzenli ödediğinden dolayı, mülk sahibi Gülsüm Hatun binti Hüseyin'in kiracısını çıkaramayacağından ve aralarında ki anlaşmanın sağlanması gerektiğine dair yazılan bir ilam bulunmaktadır.¹⁰

⁵ Süleymaniye Müftülük Arşivi İstanbul Mahkemesi 43 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri, (SMA43); Mustafa Nuri Türkmen, İstanbul Mahkemesi 43 Numaralı Şer'iyye Sicili, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

⁶ Zira Osmanlı öncesi İslam dünyası, Roma dönemini aşan bir şehirleşme hadisesine şahit olmuştu. Dolayısıyla Osmanlı şehirleri bütün iktisadi v ticari donanımı ile İslam şehirlerinin bir devamıydı. Muammer Gül, İslam Şehrinin Doğuşu, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 4, S.6, Balıkesir 2001, s. 80-83; Muammer Gül, İslam Şehirlerinin Ruhu, Muradiye Eğitim, Bilim, Kültür Sanat Dergisi, Yıl 7, C. 4 S.27-28 Ankara 2011, s. 236-237

⁷ Halkın yiyecek içecek gibi zaruri ihtiyaçlarını ucuz ucuz toplayıp, fırsat buldukça pahalıya satma, vurgunculuk. Bkz: Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s. 419.

⁸ Ekrem Buğra Ekinci, İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı, Arı Sanat Yay., İstanbul 2005, s. 117-118.

⁹ Süleymaniye Müftülük Arşivi İstanbul Mahkemesi 43 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri, s.(1b), Hüküm 1

¹⁰ SMA43, s. (7a), Hüküm 19; yine bu hükümle aynı içerikli olarak SMA43 s.(14b) Hüküm 50' de örnek olarak verilebilir.

Gedik hakkı önceden belirlenen miktarda olduğundan yenisi açılmıyordu. Bunun içinde gedik sahibi usta veya tacir, işini bıraktığında veya vefat ettiğinde, bu işi yapmaya salâhiyetli oğlu varsa, yerine geçip bu akdi devam ettirirdi. Yoksa kendisi veya vârisleri bu gedik hakkını salâhiyeti olup da işyeri boşalmasını bekleyen bir başkasına satabilirdi. Mahkeme kayıtlarında bolca örneği olan bu duruma kısa bir iki örnek verecek olursak 14 Kasım 1778 (H. 23 Şevval 1192) tarihli mahkeme kayıtlarında vefat eden kasap Mehmed'in, cûlbana olan borcunun ödenmesi için karısı Emine binti Süleyman Hatun'un gediğinin satılmasına izin verdiğinden; gediğin kasap Mehmed Emin'e değer bahasıyla satıldığına dair ilam kayıtlara geçmiştir.¹¹ 16 Şubat 1779 (H. 29 Muaharrem 1193) tarihinde yazılan bir ilamda Eyüb, Ohırkapı Selhanesine bağlı Vefa meydanında olan kasap dükkânının yarım gediğine sahip olan Abdullah Beşe b. Mustafa'nın gediği bedeli mukabilinde kasap Mehmed Emin b. Ali'ye sattığına dair kayıt bulunmaktadır.¹² 4 Mart 1193 (H.15 safer 1193) tarihli bir diğer ilamda ise Rumelikavağı Hisarı yakınında Fener Karyesi'ndeki fırının sahibi Ömer Beşe'nin sağlığında fırının gediğini Hristo zimmiye sattığından ve Hristo'da ölüp oğlu Yorgo'ya intikal ettiğinden İbrahim Beşe b. Ömer'in gedik için hak iddia edemeyeceğini belirtilmiştir.¹³ Böylece gedik, zamanla bir ticarî imtiyaz halini aldığı anlaşılmaktadır. Dükkân açmak isteyen esnaf, bu gediklerden bir tanesini elde etmek, dolayısıyla sahibine hava parası vermek durumundaydı, buna "hulûv" (boşaltma) deniyordu. Böylece hem o dükkândaki kira hakkı, hem de o işi icra edebilme hakkını elde etmiş oluyordu. *Girdâr* ise, vakıf gayrimenkullerin üzerine kiracı tarafından mütevellinin izniyle yapılan bina veya dikilen ağaçtır. Bu kiracının, söz konusu gayrimenkulde bir hakkı teşekkül ederdi. Mütevellî bunu çıkaramaz; kiracı bu hakkını devredebilir; ölünce mirasçılara geçerdi.¹⁴

Kanunlar çerçevesinde elde edilen gedik hakkını miras bırakacağı ya da devredeceği kimsesi olmayanların gediği alınan kararlar başka birine aktarılırdı. Fakat eski sahibinin o gedik üzerinden olan borçları devredilmezdi. Ayrıca bir diğer önemli nokta da bu durum uygulanırken ahali arasında Müslüman ya da gayrimüslim ayrımı da yapılmamıştır.¹⁵ Bununla beraber gedik hakkının haksız el değişiminin de önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁶

¹¹ SMA43, s. (11b-12a), Hüküm 36.

¹² SMA43, s. (23a); Hüküm 85.

¹³ SMA43, s. (27a), Hüküm 108; Ayrıca bu durumla ilgili benzer örnekler SMA43, s. (2b-3a), Hüküm 4; SMA43, s. (11b-12a), Hüküm 32; SMA43, s. (14b), Hüküm 48; SMA43, s. (15b), Hüküm 54; SMA43, s. (17a), Hüküm 61; SMA43, s. (19b), Hüküm 71; SMA43, s. (20a); Hüküm 72; SMA43, s. (29a); Hüküm 115; s. (30a); Hüküm 119; SMA43, s. (30a-30b); Hüküm 120; SMA43, s. (29a); Hüküm 115; hükümlerine bakılabilir.

¹⁴ Ekinci, İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı, s. 117-118.

¹⁵ SMA43 s. (25a), Hüküm 94'de 24 Şubat 1779 (7 Safer 1193) tarihli bir kayıta İstanbul Fener'de bakkallık yaparken ölen Dimitri zimmîden alacağı olan sabuncu Hüseyin Beşe'nin bakkal gediğini devralan, Nefo veled-i Kostir'den alması uygun olmadığına dair ilam. Ayrıca SMA43 s. (25a), Hüküm 95, SMA43 s. (25a), Hüküm 96, SMA43 s. (25a), Hüküm 97 ve SMA43 s. (26a), Hüküm 102'de farklı kişilerin aynı gerekçe ile alacaklarını yeni gedik sahibi Nefo'dan tahsil etmek istemelerinin uygun olmadığına dair karar alınmıştır.

¹⁶ 10 Şubat 1779 (H.23 Muaharrem 1193) tarihli SMA43, s. (21a), Hüküm 75. ilamda Tavukpazarı'nda manav gediğinin yarısını Mehmed Beşe'den bedeli misliyle alan Hüseyin b. İbrahim İstanbul dışına çıktığında gediği Mehmed Beşe'ye emanet ettiği fakat onun veat etmesiyle gediği es-Seyyid Ali'nin zabt ettiğinden gediği iade etmesi gerektiğine dair karar alınmıştır.

İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'un yiyecek, içecek, giyecek, yakacak ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında tarihin her devrinde büyük özen gösterilmiştir. İstanbul özellikle yiyecek tüketimi açısından imparatorlukta birinci sırayı almaktaydı. Bu büyük kentin ihtiyaçları önceleri küçük çaplı problemler çıkarmışsa da, XVIII. yüzyıldan itibaren bu ihtiyacı karşılamak daha büyük sorun haline gelmiştir. Her eyalet özellikle de denize kıyısı olanlar, kendi topraklarında çıkan mahsul ile ihtiyacını karşılar, artan mahsulâtı da ihracat yasak olduğu için İstanbul'a göndermek zorundaydı.¹⁷ Gedik sistemiyle birlikte imparatorluğun her tarafından İstanbul'a gelen hammaddenin paylaşımı da bir standarda bağlanmış ve hangi esnafın ne kadar hammadde alabileceği bu sistemle bir kesinlik kazanmıştır. İstanbul mahkeme kayıtlarından 12 Kasım 1778 (H. 21 Şevval 1192) tarihli bir ilama göre Küçük Mustafa Paşa Değirmencisi El-Hac Ahmet Unkapanı'ndan 27.5 kile buğday istihkakı olduğu halde Kantarcılar Fırını Değirmencisi Refail Zimmi ile bir hile 27.5 kile buğdayın 0.5 kilesini kendi üzerine kaydettirdiği için görülen mahkemede haksız görüldüğüdür.¹⁸ Ayrıca 18 Şubat 1779 (H. 1 Safer 1193) tarihli İstanbul kadısına gönderilen bir diğer fermenda, İstanbul Balkâpanı ve Galata Yağ Kapânına çeşitli memleketlerden gelen sadeyağlara çerviş ve don yağı katılmamasını iki kapânın tüccarlarının ta'ahhüd ettikleri, eğer katarlarsa Müslümanların meslekten men ve gayrimüslimlerinde kürek cezasına çarptırılacağını açıkça belirtilmiştir.¹⁹ 6 Aralık 1778 (H. 16 Zilkade 1192) tarihli başka bir kararda ise balmumcu esnafından Mehmed Usta Taşra'dan gelen külçe balmumlarının fazlasını kendisine aldığı konusuyla kurulan mahkemede Mehmed Usta'nın bu fiilinden vazgeçeceğine taahhüt vermesine dair yazılan bir ilam da bulunmaktadır.²⁰

Hammaddenin dağılımı konusunda standartları belirleyen kanunlar aynı zamanda üretici esnafında standartlara uygun mal üretimini yapıp yapmadığını denetleyerek halkın zarar görmesini, haksız kazancı ve haksız rekabet ortamının oluşmasına engel olmaya çalışılmıştır. 6 Şubat 1779 (H. 19 Muharrem 1193) tarihli bir ilamda İstanbul'da tulumbacı şeridi dokuyan esnaftan Yahudilerin işledikleri şeritleri çürük ve noksan işlemlerinden dolayı esnafın şikâyetleri üzerine Yahudilerin uyarıldığı yer almaktadır.²¹ Ayrıca 21 (H. Safer 1193) tarihli bir diğer ilamda ise Tuna, Eflak, Boğdan ve Bosna vb. mahallerden Galata Kapânına gelen sadeyağlardan bazılarının karıştırılıp halka satmalarından ve halkın zarar görmesinden dolayı; Galata Kapânı ve Bal Kapânı Tüccarlarından tek tek yemin alınıp yağları aldıkları mahallerdeki adamları sıkı tembihleyip, yağ İstanbul'a gelip halka satıldığında bozuk olmamasını taahhüt edip aksi halde cezaya razı olduklarının kaydı bulunmaktadır.²²

Gedik sistemi ile eyalet sınırları içerisinde esnafılık yapan halkın satış alanları ve sınırları da belirlenmiş olup esnafın bu sınırlar dışına çıkması çıkarılan fermanlarla

¹⁷ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kült. ve Tur. Bak. Yay., Ankara 1985, s. 318; Mustafa Nuri Türkmen, Kamanice Seferinin Lojistik Hazırlıkları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 171.

¹⁸ SMA43, s. (1b), Hüküm 2.

¹⁹ SMA43, s. (48b-49a), Hüküm 131.

²⁰ SMA43, s. (9a), Hüküm 28.

²¹ SMA43, s. (23a-23b), Hüküm 86.

²² SMA43, s. (29b); Hüküm 118. Ayrıca 14 Kasım 1779 (H.5 Zilkade 1193) tarihli SMA43, s. (42a-42b); Hüküm 130'da İstanbul halkının et sıkıntısı çekmemesi için celeb ve kasapların nizam dışı hareket etmemeleri, mal getiren celeblerin koyunu tesliminde mutlaka kasabbaşının bulunması ve narh üzerindeki alış veriş yapılmasının kadılar tarafından temin edlimesine dair bir ferman bulunmaktadır.

yasaklanmıştı. Örneğin hangi fırının hangi tablakârlar ile nerede ekmek satacağı ve bunların sınırlarını aşmamaları gerektiği 2 Aralık 1778 (H. 12 Zilkade 1192) tarihli mahkeme kaydında açıkça belirtilmiştir.²³ Aynı şekilde arka hamallarının, gümrük hamallarının kendi bölgelerine müdahale ettiğini şikâyet ile açılan mahkeme neticesinde gümrükçü hamallarının kendi bölgeleri dışına çıkmamaları dair karar 3 Aralık 1778 (H. 13 Zilkade 1192) tarihli ilamda belirtilmiştir.²⁴ Bunun yanı sıra gedik sahipleri geçerli bir sebep ve idarenin de iznini almak şartıyla gediklerini bulundukları mekândan başka bir yere taşıyabilirlerdi.²⁵

Gediklerin “müstakar” ve “havaî” yani sürekli ve yarı sabit olmak üzere iki şekli vardır. Havai gedikler kişiye özgü olup, sahibine istediği yerde sanatını ve ticaretini yapabilme imkânı verir. Müstakar gedikler ise dükkân, mağaza ve atölye gibi yerlere özgü olduğundan, sahibinin başka bir yerde sanat ve ticaret yapma imkânı yoktur.²⁶

Gedik sistemine bağlı olarak çalışan seyyar esnafın çalışacakları yerler, çalıştırdıkları işçi ve seyyar malzeme sayıları da önceden belirli bir sayıda kararlaştırılırdı. Bu rakamların kararlaştırılan sayıdan az olması halkın ihtiyacının karşılanması noktasında sıkıntılar çıkmasına, fazlalığı da aynı işi yapan diğer esnafla haksız rekabete yol açabileceğinden belirlenen sayıdan eksik ya da fazla olmamasına dikkat edilirdi. 19 Kasım 1778 (H. 28 Şevval 1192) tarihli kayıtlara göre İstanbul Hasköy ve civarında tulumba şerbetçileri esnafları arzuahallerinde “Kethüdarı Mustafa'nın hileyle destgâh sayısını arttırdığını, destgâh satışlarına müdahale ettiğini, çocuksuz ölenlerin destgâhlarına el koyduğu şikâyetleri üzerine; kethüdarın müdahalesine itibar etmeyip, İstanbul kadılarından alınan hüccetlere amel etmelerine” dair ilam bunun en açık örneğidir.²⁷ Bununla birlikte gedik sisteminde esnafın ortak kullanım alanları da mevcut olup bu alanları gedik sahipleri sıra ile kullanabiliyorlardı.²⁸

²³ SMA43 s. (13b), Hüküm 44'de Kuyusuyu'nda Habbaz olan Ali Beşe b. Abdullah'ın Laleli tablakârı Veli Beşe ve Keska Fırını Tablakârı İlyâ Zimminin kendi mahallerinde satışa kanaat etmeyip kendi muhitinde satış yaptıklarını şikâyeti üzerine tablakârların nizamı aykırı hareket etmemelerine dair ilam.

²⁴ SMA43, s. (7b), Hüküm 22; İstanbul'daki hamallar arasında ki bölge tartışmalarıyla ilgili bir diğer hüküm ise 11 Şubat 1779 (24 Muharrem 1193) tarihli SMA43, s.(22b), Hüküm 82'de İstanbul Ağası İskelesi hamallarının, Gümrük İskelesi'ne gelen malları da taşımak istemeleriyle aralarında sürtüşme çıkmış bu durumun mahkemeye taşınmasıyla beraber kadının her iki bölge hamallarının bölgelerini kesin olarak belirttiği ve kendi bölgelerinin dışına çıkmamaları gerektiği belirten bir hüküm yer almaktadır.

²⁵ SMA43 s. (11a), Hüküm 33'de Mahmudpaşa'da Ayahatun Mahallesi ahalisinin Hocahanı'ndaki kasap dükkânının kapalı olmasından dolayı et sıkıntısı çektiklerini söylemeleri; kasap Mehmed Emin'in gediğini Mahmudpaşa Çarşısı'nın aşağı başında, şişecilerde tedarik eylediği dükkâna naklettirdiği, Baş Muhasebe ve Harameyn-i Şerifeyn Kalemine kayıt yaptırdığı, vakf-ı Hümayun'dan yedine temessük verildiğinden şikâyetlerinin dikkate alınmadığına dair ilamın kaydı 13 Aralık 1778 (H.23 Zilkade 1192) tarihli olarak bulunmaktadır.

²⁶ Onur Yıldırım, Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm 1650-1826. “Toplum ve Bilim”, S. 83, Ankara 1999, s.159.

²⁷ SMA43, s. (5a), Hüküm 12. Yine bu hükümle beraber İstanbul Hasköy civarında Müslüman ustalar 14 nefer ve 23 destgâh, zimmîler 13 nefer ve 17 destgâh, Yahudiler 85 nefer ve 110 destgâh olmak üzere toplam 112 nefer ve 150 destgâh olması gerektiği belirlenmiştir; Ayrıca SMA43, s. (21b), Hüküm 80'de İstanbul'da bulunan ve Tulumba şeridi dokuyan esnafın Müslüman 14 nefer 23 destgâh, zimmîlerin 13 nefer 17 destgâh ve Yahudilerinde 85 nefer ve 112 nefer olmak üzere toplamda 47 nefer 148 destgâh olarak ipek üzerinde çalıştığı belirtilmiştir.

²⁸ 20 Ocak 1779 (H.2 Muharrem 1193) tarihli SMA43, s. (19a), Hüküm 70'de Mercan Çarşısı yanında bir çörekçi fırınında esnafın küllük diye tabir ettiği alet ve edevatı esnaf birer seneliğine sıra ile kullandığından şimdi sıranın Kefuruk veled-i Abraham'a geldiğine dair bir ilam bulunmaktadır.

Gedik sistemi sadece ticaretle uğraşan esnaf için değil devlet kadrolarının bazı bölümlerinin de dondurulmasına sebep olmuş ve bu kadrolarda bir eksiklik olmadan yeni bir görevlendirilme yapılmamasına sebep olmuştur. Osmanlı klasik döneminde merkezdeki Mehterân-ı Tabl-ı Âlem-i Hâssa mevâcib adı altında üç aylık dilimler halinde maaş alır iken, taşradaki mehterler tımar sistemine tabii idi. Mehter vazifesi dirlik kabul edilmiştir. Klasik sonrası dönemde ise toprak sistemi çözülme yoluna girince dirlikler merkezde miri mukâta'alar şeklinde birleştirilip iltizama verilmiştir²⁹. Kös hamaliyesi mülhakatı adı altında Mehter iltizamını alan mültezim aynı zamanda mehterbaşı vazifesini ifa ediyordu, iltizam müddeti kadar bu vazifede kalıp, hazineye ödemesi gereken meblağı ödemekle yükümlüydü. Mehterbaşı olan zatın eline *Mehterân-ı Tabl-ı Âlem-i Hâssa* Mehterbaşısı tarafından belge verilirdi³⁰.

Osmanlıda Gedik kelimesine III. Ahmed döneminde rastlanılmış ise de, gedığın tekeli karakteri ülke genelinde çok daha önce varlığını hissettirmiştir. Bu tarzdaki esnaf ve sanatkârlık 1860 yılına kadar sürmüş ve 1 Haziran 1861 de çıkarılan Gedik Nizamnamesi ile gedik hakları bazı sınırlamalara tabi tutulmuştur. Nihayet 1913 tarihli Gediklerin ilgası hakkında Kanun-ı Muvakkat ile gedik hakları tasfiye edilerek yüzde doksanı ortadan kaldırılmıştır³¹.

Sonuç olarak şimdiye kadar anlattıklarımız için şunları söyleyebiliriz.

- Gedik kelimesi tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki, sahiplerinin işleyeceği işi, başkalarının işleyememesi koşuluyla hükümetçe verilen beratin ya da senedin içinde yazılı olan hakların kullanılmasıdır.
- Bir usta, dükkân sahibi ile bir nevi kira sözleşmesi yaparak anlaşır; dükkâna mesleğiyle alâkalı olarak tezgâh, vitrin gibi ilâveler yapar, âletlerini koyar, böylece kiracının o dükkân üzerinde gedik hakkı doğardı.
- Mülk sahibinin veya vakıf mütevellisinin izninin şart olduğu bu gedik usulünde, kiracı dükkânın kirasını ödemeye devam ederdi. Bu kirayı ödediği müddetçe de mülk sahibi gedik sahibini çıkaramazdı.
- Gedik hakkı önceden belirlenen miktarda olduğundan yenisi açılmıyordu.
- Gedik sahibi usta veya tacir, işini bıraktığında veya vefat ettiğinde, bu işi yapmaya salâhiyetli oğlu varsa, yerine geçip bu akdi devam ettirirdi.
- Gedik sahibi veya vârisleri gedik hakkını izni olup da işyeri boşalmasını bekleyen bir başkasına satabilirdi.

²⁹ Mustafa Nuri Türkmen, "Osmanlıda Askeri Müzik Mehter", AVK Yay., İstanbul 2009, s. 134.

³⁰ Mehterbaşının emrinde mehter gedığıne sahip müzisyen esnaf bulunuyor ve bunun izni ile düğünlerde çalıp para kazanabiliyorlardı. Mehter gedığıne sahip olmadan çalanlar ise şikâyet konusuydu. Bunun en güzel örneğini Bursa'da görüyoruz; Bursa kalasında müzik icra eden mehterlerden, Mehterbaşı Hızır Çavuş ve sair neferlerden Veli, Mustafa, Müslî, Bekir, Yusuf, Hasan, Dergâh-ı Âli'ye 1624 senesinde arzuhal sunup, bunlara memuriyetleri İstanbul'da Miralem olan Hasan Ağa'nın arzı mücebince tevcih olunmakta iken hariçten bazıları müdahale eylediklerinden men'ilerini ricâ etmişlerdir. Bunun üzerine, bunların kalede ve sair dernek ve cemiyetlerde, mehterlik edebilecekleri ve ahârdan kimsenin mehterlik etmemesi emir olundu. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Mustafa Nuri Türkmen, Osmanlıda Askeri Müzik Mehter, s. 134-137.

³¹ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, s.659; Akgündüz, Gedik, s. 543.

- Kanunlar çerçevesinde elde edilen gedik hakkını miras bırakacağı ya da devredeceği kimsesi olmayanların gediği alınan kararla başka birine aktarılırdı. Fakat eski sahibinin o gedik üzerinden olan borçları devredilmezdi.
- Gedik sistemi uygulanırken ahali arasında Müslüman ya da gayrimüslim ayrımı da yapılmamıştır.
- Gedik sistemiyle birlikte imparatorluğun her tarafından İstanbul'a gelen hammaddenin paylaşımı da bir standarda bağlanmış ve hangi esnafın ne kadar hammadde alabileceği bu sistemle bir kesinlik kazanmıştır.
- Üretici esnafın standartlara uygun mal üretimini yapıp yapmadığını denetlenerek halkın zarar görmesini, haksız kazancı ve haksız rekabet ortamının oluşmasına engel olunmaya çalışılmıştır.
- Gedik sistemi ile eyalet sınırları içerisinde esnafılık yapan halkın satış alanları ve sınırları da belirlenmiş olup esnafın bu sınırlar dışına çıkması çıkarılan fermanlarla yasaklanmıştı.
- Gediklerin "müstakar" ve "havaî" yani sürekli ve yarı sabit olmak üzere iki şekli vardır. Havai gedikler kişiye özgü olup, sahibine istediği yerde sanatını ve ticaretini yapabilme imkânı verir.
- Gedik sistemine bağlı olarak çalışan seyyar esnafın çalışacakları yerler, çalıştırdıkları işçi ve seyyar malzeme sayıları da önceden belirli bir sayıda kararlaştırılırdı.
- Gedik sistemi sadece ticaretle uğraşan esnaf için değil devlet kadrolarının bazı bölümlerinin de doldurulmasına sebep olmuştur.
- Gedik sistemine bağlı esnaf ve sanatkârlık 1860 yılına kadar sürmüş ve 1 Haziran 1861'de çıkarılan Gedik Nizamnamesi ile gedik hakları bazı sınırlamalara tabi tutulmuştur. Nihayet 1913 tarihli Gediklerin ilgası hakkında Kanun-ı Muvakkat ile gedik hakları tasfiye edilerek yüzde doksanı ortadan kaldırılmıştır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet, Gedik, *DİA*, C.13, s.541-543.

Büyük Türkçe Sözlük, TDK Yay. 10. Baskı, Ankara 2005.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yay. 14. Baskı, Ankara 1997

Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2005.

Gül, Muammer, *İslam Şehrinin Doğuşu, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S.6, Balıkesir 2001, s.78-87

Gül, Muammer, *İslam Şehirlerinin Ruhu, Muradiye Eğitim, Bilim, Kültür Sanat Dergisi*, Yıl 7, C. 4 S.27-28 Ankara 2011, s.224-243.

Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kült. ve Tur. Bak. Yay., Ankara 1985

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay. 3. Baskı, , C.I-II-III, İstanbul 1983.

Süleymaniye Müftülük Arşivi İstanbul Mahkemesi 43 Numaralı Şer'iyce Sicili Defteri

Türkmen, Mustafa Nuri, *İstanbul Mahkemesi 43 Numaralı Şer'iyce Sicili*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Türkmen, Mustafa Nuri, *Kamanice Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002

Türkmen, Mustafa Nuri, *Osmanlıda Askeri Müzik Mehter*, AVK Yay., İstanbul 2009.

Yıldırım, Onur, Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm 1650-1826. "*Toplum ve Bilim*", S. 83, Ankara 1999, s. 146-177.

KIBRIS TÜRK MÜCADELE YILLARINDA KIBRISTA EKONOMİ, TİCARİ HAYAT VE NACAK GAZETESİ

Ulvi KESER*

ÖZET

1949 kurulan ve özellikle 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti kuruluncaya kadar adada Kıbrıslı Türklere yönelik olarak son derece etkili olan Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu bu faaliyetlerini daha sonraki süreçte federasyonun yayın organı olarak görülen Nacak gazetesi vasıtasıyla Türk kamuoyuna daha rahat ve geniş ölçüde duyurma imkânı bulur. Her ne kadar Türk Mukavemet Teşkilatı'nın yayın organı olsa da Nacak gazetesi Kıbrıs Türklerinin sosyal, kültürel, ekonomik gelişmeleri, adada Türk ticari hayatının ayağa kaldırılması ve sosyal hayatın güçlendirilmesi bağlamında son derece etkin bir rol oynamıştır. Federasyon ile son derece uyumlu bir işbirliği içerisinde yayın yapan Nacak böylece Kıbrıs Türk basın tarihinde de farklı bir görev yüklenmiş olur.

Anahtar Kelimeler: Nacak, KTKF, Kıbrıs, TMT

GİRİŞ

Resmi amacı “Kıbrıs Türklerinin siyaset dışındaki problem ve ihtiyaçlarını temin yolunda “ hemen Enosis’e karşı cephe alarak, Türk haklarını korumak ve zorbalıkla alınmış olanları da kurtarmak için harekete geçmek ” olan (Kaymak, 1968;10) başta Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) ve Kıbrıs Milli Türk Hareket Partisi (KMTHP) olmak üzere bütün Türk kurumlarının işbirliği içinde çalışmasını sağlamak” olan Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF), 8 Eylül 1949 tarihinde kurulur. Öte yandan bu tarihten önce de Kıbrıs Türklerinin Türkiye ile sıkı irtibatları söz konusudur ve Kıbrıs Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi Reisi A. Said, Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi azası ve Kavanin azası M. Necati Özkan ve Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi azası ve Söz gazetesi sahibi M. Remzi Okan tarafından Başbakan İsmet İnönü’ye bu bağlamda 26 Nisan 1937 tarihinde bir rapor gönderilir;(BCA.030.10.130.28.19)

“Kıbrıs’ta İngiltere hükümetinin idaresinde bulunuyoruz. Bu vaziyet tahtında idareten İngiltere hükümetine tabi olmamız zaruridir. Şüphe edilemez ki bizim için bu yolda bu vaziyet ihdas eden ve bundan mesul olan biz değiliz... Bunun içindir ki anavatan muhabbetini unutmadık ve unutmayacağız. Zaten Anadolu’nun kucağındayız ve yalnız idare noktasından ayrılmış isek de hissiyat ve maneviyat cihetinden aramızda hiçbir ayrılık kabul etmiyoruz... Bu cezirede yeniden nefes alıp yeniden hayata gelmemiz için

* Doç. Dr., Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM) Müdürü, ulvi.keser@gmail.com

istediğimiz şey, umumi bir tabir ile milli hissiyatımıza hükümet tarafından hürmet edilip rencide edilmemesi ve bu cezirede hayat ve mevcudiyetimizi haleldar eden ve tehlikeye düşüren şeylerin tashihi ile cezirede Türk cemaatinin, Rum cemaatine nispeten daha ağır ve farklı muamelelere tabi tutulmamalarıdır.

A) 1 Mayıs 1931 tarihinde içtima eden umumi milli kongrenin müftülük makamı hakkında ittifak-ı ara ile verdiği kararın hükümetçe tanınması ve binaenaleyh kongrenin intihap eylediği Hoca Said'in müftü olarak kabul edilmesi ve maaşının Kıbrıs Evkaf-ı İslamiye sandığından verilmesi.

B) Müftünün riyaseti altında azaları serbest kimselerden olmak üzere cezirede dokuz azadan müteşkil bir cemaat-i İslamiye teşkiline müsaade edilmesi ve o gibi bir teşkilin hükümetçe tanınması.

C) İlk mekteplerden lağvedilenlerin yeniden açılmaları ve muallimlerinin tekrar tayini ile beraber bundan evvel olduğu gibi ilk mekteplerde Türkiye ilk mektep programının takip edilmesi ve kitapların Türkiye'den getirilmesi ve binaenaleyh şifahi tedrisat usulünün ortadan kaldırılması.

D) Türk lisesinin başına evvelki gibi daima Türkiye'den bir Türk müdür getirilmesi ve bununla beraber lise heyet-i idaresinin evvelki gibi intihap ile taayyün eden kimseler tarafından teşkil edilmesi ve programının da Türkiye lise programlarını ihtiva etmesi, yani lise mezunlarının Türkiye darülfünunlarına kabul edilecekleri tarzda bir program takip edilmesi.

E) 1 Mayıs 1931 kongresinin kararı mucibince teşekkül edecek ve balada (B) fıkrasında gösterilen cemaat-i İslamiye azasının seneden seneye tensip edeceği altı aza tarafından Kıbrıs evkaf-ı İslamiye bütçesinin senede bir defa tetkik ve tasdik edilmesi.

F) Ecnebi bir idarede kahir ve mutaassıp bir ekseriyet içinde ekalliyette kalan bir cemaatin canlı bir halde devam eylemeleri iktisaden kuvvetli bulunmaya vabeste olduğundan burada iktisadi sahada ve sai mikyasta muavenette bulunulması ve binaenaleyh Türkiye İş Bankası'nın burada Lefkoşa'da bir şube açmasına himmet ve delalet edilmesi ve başta İş Bankası olmak üzere burada ticari faaliyetlere germi verilmesi ve bu suretle Kıbrıs'ın Türkiye ile olan ticari muamelatının azami nispette inkişaf ettirilmesi.

Federasyonun kuruluş döneminde Kıbrıs Türk Kültür Derneği (KTKD) ile Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti'nin çok büyük katkıları söz konusudur ve kendisine tek bir görev yükleyen KTKF çok geniş bir yelpazede toplumun sesi kulağı haline gelir. Söz konusu bu dönem içinde KTKF'nin Kıbrıs Türk toplumunun meseleleri olarak öncelikli ele aldığı konular şu şekilde gösterilebilir;

“1- Evkaf idaresinin yeniden Kıbrıs Türk toplumuna iadesinin sağlanması.

2- Evkaf imkânlarının İngilizler tarafından siyasi istismar aracı olarak kullanılmasının önlenmesi.

3- Başta Afendrika Çiftliği olmak üzere vakıf arazilerinin tespiti ve korunması.

4- Evkaf'a ait paranın bankalarda ölü yatırım olarak bankalarda tutulmasının önüne geçilmesi ve Evkaf'a ait arsa ve taşınmazların uzun süreli kiralanmasının önüne geçilmesi.

5- Evkaf murahhaslığı sisteminin lağvedilmesi yönünde faaliyetler ve Evkaf Yüksek Meclisi oluşturulması yönünde çaba sarf edilmesi.

6- Evkaf idaresinin nitelikli kadrolar tarafından yönetilmesi yönünde gayretler ve Evkaf'ın Türk toplumuna devredilmesi yönünde mitingler yapılması.

7- Türkiye ile her zaman yakın ilişkiler içerisinde bulunmak ve Türkiye'den eğitim, sanayi ve ziraat konularında parasal yardım ve personel temin etmek.

8- Konuyla ilgili olarak oluşturulacak heyetle Türkiye'de görüşmelerde bulunmak.

9- Kıbrıs adasında ekonomik kalkınma hamlelerinin başlatılması

10- Özellikle ziraat ve çiftçilikle uğraşan köylüler ve esnafların sorunlarına çözüm bulunması ve Kıbrıslı öğrenciler için Türkiye'de eğitim imkânları yaratılmasına çalışmak.

11- Yeni ilkokul, ortaokul ve liseler açılmasına yönelik faaliyette bulunmak.

12- Kıbrıs Türk toplumunun seçme-seçilme hakkıyla ilgili çalışmalarda bulunmak.

13- Tarım alanında verimin arttırılmasına yönelik eğitim verilmesi ve üreticilerin yetiştirilmesi.

14- Kıbrıs konusunu uluslararası sahada anlatmak ve kamuoyu oluşturmaya yönelik girişimler ve Kıbrıslı Türklerin New York ve Londra toplantılarında temsil edilmesi.

15- Rumların Enosis çabalarına karşı koymak.”

Federasyonun ilk başkanı Faiz Kaymak, bu görevde 1949–1957 döneminden sonra görevi 27 Ekim 1957 tarihinde Rauf R. Denктаş'a bırakır. Bu dönemde Kıbrıs Valisi Lord Winster'ın talimatıyla 11 Haziran 1948 tarihinde Türk İşleri Komisyonu kurulur ve komisyon “Kıbrıs Türk cemaatine ait işlerin, istikbalde daha iyi bir tarzda tedvir ve idare edilme usullerini tetkik edip rapor hazırlamakla” görevlendirilir. Komisyon başkanlığına ise Lord Winster tarafından emekli istinaf hâkimi Halit Bey getirilir. Daha sonra oluşturulan komisyonda ise Faiz Kaymak, M. Dana, D. N. Denizer, Suphi Kenan, Avukat Fadıl Korkut, A. Pertev ve Rauf R. Denктаş seçilirler. Esasında bu komisyonun kuruluş gayesi, Rumların devamlı olarak gündemde tuttıkları Enosis istekleri karşısında hiçbir tepki vermeyen İngiliz idaresinin uygulamalarına karşı çıkmaktır. 20 Temmuz 1948–10 Ağustos 1948 tarihleri arasında Öğretmen Okullarını Bitirenler Cemiyeti tarafından öğretmenler için Çorum milletvekili Hasene İlğaz ve Kadın gazetesi sahibi İffet Halim Oruz'un da katılımıyla Kıbrıs'a düzenlenen gezi sonrasında “ana prensip olarak bu adada yaşayan millettaşlarımıza anayurt Türklerinin acilen el uzatması gerektiği” istenerek Kıbrıs adasında yaşayan Türklerin kültürel, iktisadi ve sosyal durumlarıyla ilgili olarak ayrıntılı bir rapor hazırlanır ve devlet kademelerine iletilir; (BCA.490.01/599.75.7)

“...Bir taraftan hala adada yaşayan ve miktarı 360.000 kadar olan Rum ahalinin Kıbrıs adasını Yunanistan’a ilhak maksadıyla bilhassa son zamanlarda yapmış oldukları taşkın tezahürat ve aynı zamanda Yunanistan’daki partiler durumunun Kıbrıs’taki Rum ahalisi içerisinde aynı şekilde müessiriyetinin adayı idare eden devleti müteyakkız hale koymuş olması, diğer taraftan İngiltere ile Türk devleti arasında teessüs eden dostluk çerçevesi içindeki siyasi durum, bugün Kıbrıs adasında yaşayan Türk cemaatinin bekasını sağlayacak tedbirler alınması için çok müsait bir hava meydana getirmiştir. Binaenaleyh, yıllardır Rumlar lehine ve Türkler aleyhine cereyan ede gelen durum tamamıyla değişmiştir. Bu durumdan faydalanılarak milli eğitim ve milli kültür sahasında atılacak temelin hızlı ve aynı zamanda planlı olarak kurulması için en müsait zamanın gelmiş olduğu derpiş edilebilir. Bahusus, böyle bir siyasi durum olmasa bile yıllardır Yunan milleti tarafından Kıbrıs Rumlarına gösterilen yakın ilgi ve Osmanlılardan adanın alındığı tarihten beri bu unsur üzerinde yapılmış olan planlı mesai gibi, pekâlâ Türkiye Türkleri de oradaki Türk halkına yardım elini uzatabilir. Bütün bunlar göz önünde tutularak, son derece milletini seven ve anayurda candan bağlı olan Kıbrıs Türkleri camiası için de yapılması lazım gelen mesai hakkında gerek Kıbrıs’a gitmiş olan heyet içinden seçilmiş şahıslar, gerekse İstanbul’da bulunan Kıbrıs Okullarından yetişenler Cemiyeti üyelerinin iştirakiyle de sayın devlet başkanına, Kıbrıs Türklerinin bağılıklarını arz eden üç kişilik heyet üyesine, İsmet İnönü’nün bu hususta müştereken çalışmaları için verdikleri direktif gereğince hazırlanan bu rapor, maddeler halinde aşağıda ihtiyaçları tespit etmektedir. Bu rapor mesaisi bu yolda çalışacaklara bir plan ihzar etmiş olduğu gibi, Türkiye devletinin ilgili makamları ile yapılacak temaslar için de aydınlatıcı bir mahiyet arz etmektedir.

İKTİSADİ KONULARLA İLGİLİ DİLEKLER

1. Ulaştırma İşleri:

a) Milli ve ticari menfaatlerimizi korumayan ve bilakis her vesileyle baltalayan Devlet Denizyolları’nın Larnaka’daki acentesi, Rum tabasından Pieridis’in bir Türk memurla tebdili ve İstanbul’dan Kıbrıs’a tren, vapur dâhil bilet kesilmesi.

b) İskenderun-Larnaka vapur bileti ücretinin mutedil bir hadde indirilmesi.

c) İskenderun-Larnaka arasında on beş günde bir sefer eden vapurun haftada bir sefer etmesinin temini ve Devlet Hava Yolları postasının haftada bir gün Kıbrıs’a kadar temdid.

2. Ticaret İşleri:

a) Halen Türkiye ile Kıbrıs arasında ölü halde bulunan ticaretin yeniden ihya ve inkişafının sağlanması.

b) Milli bankalardan birisinin Kıbrıs’ta bir şube açmasının temini.

3. Tekel'i İlgilendiren İşler:

a) Kıbrıs'ta yerli halk arasında çok rağbette olan Türk tütün ve biralalarının satışını temin için Tekel tarafından Kıbrıs'ta bir satış şubesinin açılmasının sağlanması.

b) Türkiye'deki yerli filmlerden kira ile Kıbrıs'a gönderilenlerin muayyen bir müddet içinde iadesi mümkün olmakla beraber gümrük tatbikatı bu kiralama mevzuunu adeta ortadan kaldıracak kadar müşkülât arz ettiğinden bu zorluğun giderilmesinin temini.

c) Öğrenci, tüccar veya turist olarak Kıbrıs'tan gelecek yolculara gümrük işlerinde kolaylık sağlayacak tedbirlerin alınması.”

Hiçbir siyasi oluşumla ilgisi olmayan, herhangi bir maddi menfaat, çıkar ve gelecek beklentisi içine girilmeden kendisine tek bir görev yükleyen KTKF böylece çiftçilerden esnafa kadar çok geniş bir yelpazede Kıbrıslı Türklerin sesi kulağı haline gelir.(Bil, 1976;100)

Faiz Kaymak'ın federasyon başkanlığına gelmesi sonrasında özellikle Kıbrıslı Türk köylüsünün sorunlarına yönelik tedbirler ve çözüm arayışları da hep gündemde olur. Ekonomik ve politik bağlamda köylülerin bilinçlenmesi için çok büyük çaba harcanırken oluşturulan ekiplerle Faiz Kaymak ve federasyon yetkilileri adanın dört bir yanına dağılarak bütün Türk köylerini ziyaret ederler. Öncelikle Evkaf idaresinde bulunan tapulu araziler ve çiftlik arazileri mercek altına alınır. Daha sonra köylünün daha ekonomik tarım yapabilmesi ve asgari verim alabilmesi için girişimlerde bulunulur. Bir yandan Kıbrıslı Türk köylüsü tarım ve ziraat konusunda eğitilip bilinçlendirilirken bir yandan da Kıbrıslı Rumların bitmek tükenmez Enosis taleplerine karşı bir direnç oluşturulur; ancak federasyon finansman bağlamında son derece kısıtlı bir bütçeye sahiptir. Bu yüzden köyleri içine alan inceleme gezileri federasyona yardım gezileri haline dönüşür. Haklarına sahip çıkan ve Kıbrıs Türk toplumunun sesini duyuran federasyona Kıbrıs Türk toplumu çok büyük destek verir ve maddi olarak yardımlarını da esirgemez.¹

KTKF'nin ilk aylık faaliyet raporu Haziran 1952 tarihinde yayımlanırken, ikinci rapor ise Temmuz 1952 günü yayımlanır. Bu raporlarda kuruluş tarihi 1949 olarak gösterilmektedir. 26 Ocak 1953 tarihli ve 8 numaralı bültende ise kuruluş tarihi KATAK'ın da kuruluş tarihi olan 1943 olarak belirtilmiştir. Bu dönemde federasyona üye kurum sayısı 38 iken, bu sayı 1957 yılında 93 olur. Kıbrıs'taki faaliyetlerin tek bir merkez ve tek bir çatı altında birleştirilmesi ve daha organize olmak şartıyla güçlü bir örgüt oluşturmak

¹ Örneğin Poli Türk Hürriyet Ortaokulu ve Kıbrıs Türk Lisesi öğrenci yurdu için "Fakir Talebe Yurdu İnşaatı Menfaatine" düzenlenen eşya piyangosuyla ilgili olarak 12 Nisan 1958 tarihinde Poli Türk Hürriyet Ortaokulu Komisyonu Başkanı Ahmet Faiz Kaymak imzasıyla Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanlığına gönderilen resmi bir yazıda eşya piyangosuyla ilgili olarak "...bilhassa Poli ve civar Türk köyleri halkı ve öğrencilerimiz adına minnettarlığımızı arz ederken, Baf ve Limasol çevresinde satılmak üzere şimdilik aldığımız 6.000 piyango biletini mühürlerken arada baskı noksanı olanlar çıkmıştır..." denilir. Buna göre baskı hatası olan biletler Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanlığına bildirilir ve çekiliş öncesinde bu konuyla ilgili tedbir alınması istenir. 5 Ekim 1958 tarihinde yapılacak olan çekilişte 500 Mil değerle satılan biletler karşılığında Kıbrıslı Türklere dağıtılacak hediyeler ise Lefkoşa'da bir arsa, bir buzdolabı, bir televizyon, bir adet motosiklet, beş adet kol saati ve sürpriz hediyeler olarak bildirilir. "Birimiz Hepimiz, Hepimiz Birimiz İçin" sloganı yazılmış olan biletlere Kıbrıslı Türkler çok büyük ilgi gösterirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. KTMA, KTKF Arşivi, K.No.64.

amacıyla girişimlere de başlanır. Bu toplantılara Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti Başkanı Doç. Dr. Derviş Manizade de katılır (Yeşilada, 11 Eylül 1949). Federasyonun oluşturulması sonrasında KMTHP ve KATAK 6 Kasım 1949 tarihinde Kıbrıs Millî Türk Birliği Partisi olarak bir araya gelirler. Bu parti, EOKA'nın ve Kıbrıslı Rumların Enosis hedeflerine karşı, Türkiye'de faaliyet gösteren Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti ile işbirliği ve koordinasyon içinde çalışarak 15 Ağustos 1955 tarihinden itibaren Kıbrıs Türk'tür Partisi olarak faaliyetlerine devam eder. Bu dönemde Kıbrıslı Türk liderler yönetiminde adadaki Türklerin durumu konusunda devamlı olarak Türkiye'ye bilgi gönderilerek acilen yapılacak işler konusunda bilgi verilir;(Nesim, 1987;128)

“...Kıbrıs Türk halkının varlığını ve duygularını önce Türkiye'ye, sonra da dünyaya duyurmak için... Kıbrıs davasının Türkler açısından en zor olduğu bir dönemde Kıbrıs Türk'ünün heyecanı ile var edilen federasyon, Faiz Kaymak'ın alımlı, olgun, ölçülü ve kendini bilirkişiliğinin önderliğinde önemli bir işlevi tamamlamış ve tarihe karışmıştır. Bu önder öğretmen böyle değerlendirilmeli ve anılmalıdır...”

Dr. Fazıl Küçük o günlerde beraber mücadeleye giriştiği Faiz Kaymak için anılarında şunları söyler (Küçük, 1999;81);

“...İlk günden itibaren Faiz Kaymak'ı yanı başımızda bulduk. Eski bir öğretmen olan Faiz Kaymak okullar ve Evkaf konularında geniş bilgiye sahipti ve 1944 tarihinde de kurulan Milli Birlik (Partisi)'in doğmasında çok büyük yardımları geçen biridir. 1957'ye kadar parti ve federasyonda vazife almış, gerek okulların hürriyete kavuşması, Evkaf mücadelesinde, gerekse Müftü seçimlerinde faaliyetine aralıksız devam etmiştir. EOKA'nın başladığı günlerde de Federasyon Başkanı olarak yine bizimle işbirliği halinde mücadele içinde bulunuyordu... Esas davalarımızın hallinde alın teri döken bir parti mensubu olarak ön saflarda yerini almıştır...”

1950–1958 SÜRECİNDE KIBRIS VE KTKF

Yunanistan'da plebisit fikrinin ortaya atılması sonrasında 21 Kasım 1949 tarihinde Birleşmiş Milletlere müracaat eden Yunanlılar “Anavatan Yunanistan'la birleşmek için self-determinasyon hakkının halkımıza tanınmasını istiyoruz.” (Gazioğlu, 1997;115) derler. Öte yandan Dr. Fazıl Küçük'ün “Çoğunluğun merhametine kaldığından her zaman ve her yerde uygulanabilecek bir şey değildir.” (Küçük, 1956;1) dediği self-determinasyonla ilgili olarak plebisite karşı Kıbrıslı Türkler de 28 Kasım 1948 tarihinde Ayasofya Mitingini yaparlar (BCA.030.01.40.241.14). Bu mitingde konuşma yapanlar arasında Faiz Kaymak da vardır. Bu dönemde Kıbrıslı Türk köylüsünün sorunlarına yönelik tedbirler ve çözüm arayışları da hep gündemde olur. Ekonomik ve politik bağlamda köylülerin bilinçlenmesi için çok büyük çaba harcanırken oluşturulan ekiplerle Faiz Kaymak ve ekibi adanın dört bir yanına dağılarak Türk köylerini ziyaret ederler. Öncelikle Evkaf idaresinde bulunan tapulu araziler ve çiftlik arazileri mercek altına alınıp; ancak federasyon finansman bağlamında son derece kısıtlı bir bütçeye sahiptir. Bu yüzden köyleri içine alan inceleme gezileri federasyona yardım gezileri haline dönüşür. Haklarına sahip çıkan ve Kıbrıs Türk toplumunun sesini duyuran federasyona Türk toplumu çok büyük destek verir ve maddi olarak yardımlarını da esirgemez (KTMA, KTKF A. K.No.64). Bu dönemde KTKF tarafından hazırlanan kültürel kalkınma, sosyal hayat,

beden terbiyesi ve beden eğitimi, iktisadi kalkınma konulu “Kıbrıs Türkleri Hakkında Rapor” da Türkiye ve Kıbrıs’ta ilgili bütün kurum ve kuruluşlara dağıtılır (KTKD Genel Merkezi Arşivi. D.1);

“Bugün Kıbrıs adasında 85.000 Türk’e mukabil, 350.000 Rum vardır. 1831 senesinde bire iki nispetinde olan durumumuz Yunanistan’dan Kıbrıs’a vaki olan Yunanlı akınına mukabil, Kıbrıs’tan Türkiye’ye vaki olan Türk nüfusu akını neticesinde bu nispet aleyhimize olarak bire beş nispetine düşmüştür. Biz adadaki Türk halkı, milli benliğimize tamamen sahip anavatana, Türkiye’mize bütün kalbimizle bağlı, kahraman ecdadımızın torunları ve anavatandaki ırkdaşlarımızın kan kardeşleri olduğumuzu bilmekte ve bu nispetten dolayı da iftihar duymaktayız. Yıllardan beri ihmal edilmiş olmamıza ve aynı zamanda bin bir türlü rekabet ve tazyikler altında yaşamak zorunda bulunmamıza rağmen hayatîyet ve varlığımızı muhafaza edebilmemizin manası benliğimizi bilmiş olarak anavatandaki her teceddüt hareketini günü gününe takip etmiş olmamızda ve aşırı bir taassup ile yukarıdaki hislerimize bağlı olarak yaşamamızda bulmak doğru olur.

EKONOMİK KALKINMA

Kıbrıs’ta bulunan 85.000 Türk’ten takriben %20’si şehir ve kasabalarda, geri kalanı köylerde yerleşmiş bulunmaktadırlar. Türk köylüsü ziraat (hububat ekim ve ürünü, bağcılık ve bahçivanlık) ve hayvancılıkla meşgul olmaktadır. Şehir ve kasabadaki Türkler ise başlıca memuriyet, küçük esnaf ve ticaret amelelik, kısmen bahçivanlık gibi işlerle meşgul bulunmaktadırlar. Halkımızın öteden beri ticaret ve sanata heves etmemeleri ve bu yöndeki iş sahalarına ehemmiyet vermeyişleri büyük ticaret ve sanayi müesseselerinden mahrum kalmaları ve ekonomik gelişmelerinin muayyen bir seviyeyi aşmamasını intaç etmiş bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki çok çalışkan olan Türklerin meşakkatle didinerek elde ettikleri kazançları bu kanallarla daima yabancı anasırın keselerine akmaktadır. Bu amillerin tesiri iledir ki son zamanlarda sınaî gelişme bakımından bazı hareketlere girişilmiş ve adada evvela küçük mikyasta bir Türk tütün fabrikası kurulmuştur. Yine ticari kalkınmamızda faydalı olmak üzere 80.000 Sterline sermaye ile Lefkoşa Türk Bankası kurulmuştur. Bu bankanın yıllık cirosu şimdiki halde üç milyon sterlindir. Banka kazalarda şubeler açarak taazuv yolunda olduğu gibi ticaret hayatına atılan Türk gençlerini ne yardımlarından faydalandırmaya ve ticari hayatımızda faydalı olmaya çalışmaktadır. Bununla beraber uzun yılların ihmaliyle gelen boşluğu kolay kolay doldurmak mümkün değildir. Bu kalkınma hamlemizde programlı çalışmak ihtiyacında bulunduğumuza da katıyetle kani bulunuyoruz. Bu itibarla iktisadi kalkınmamız için cumhuriyet hükümetimizden aşağıda sıra ile arz ettiğimiz yardımların esirgenmemesini bilhassa istirham etmekteyiz;

1- Mahallin kabiliyet ve imkânlarını nazarı itibara almak suretiyle Kıbrıs’taki Türklerin iktisadi kalkınmalarını ayarlayacak bir program hazırlanmak üzere Ekonomi ve Ticaret, İnhisarlar, İşletmeler Bakanlıkları ile Sümerbank tarafından seçilecek mütehassıslara İstatistik genel Müdürlüğü tarafından seçilecek bir istatikçinin eklenmesi suretiyle bir heyetin bir iki ay tetkikte bulunmak üzere Kıbrıs’a gönderilmesini,

2- Kıbrıs’ta kurulmasını düşündüğümüz alkol sanayii, tütün sanayii, dokuma sanayii, sabun sanayii ve diğer sanayii için lüzumlu elemanların yetiştirilmelerini temin

maksadıyla Kıbrıs'tan gönderilecek Türk personelinin Türkiye fabrika ve müesseselerinde muayyen bir zaman içinde çalıştırılarak yetiştirilmeleri,

3- İkinci maddede zikrettiğimiz vasıfta müesseseleri kurmak üzere Kıbrıs'taki bankanın da iştirakiyla da kurulacak olan Türk şirketlerine Türkiye'de imal edilen veya Türkiye için büyüklük bakımından kifayetsiz görülmesi itibarıyla iptal edilerek muattal duran tezgâh, alet ve tesisatın uzun vadeli kredilerle, kurulacak olan Türk şirketlerine verilmesinin terviç edilmesini ve bu yolda kolaylık gösterilmesini,

4- Gerekliği takdirde Kıbrıs Türkleri tarafından kurulacak bu gibi müesseselerin ilk kuruluşlarında rehberlik etmek üzere Türkiye'deki bir kısım elemanların kısa bir zaman için Kıbrıs'ta çalışmalarına müsaade edilmesini,

5- Kıbrıs Türkleri arasında mevcut olmayan veya mevcut olmakla beraber henüz tekâmül etmemiş olan sanatları daha iyi öğrenerek Kıbrıs'a avdet etmek üzere her sene bir liste halinde sunulacak beş on çırağın muayyen müddetlerle Türkiye'deki sanatkârlar yanında çalıştırılarak yetiştirilmelerine müsaade edilmesini ve bunların bu müddet zarfında 2007 sayılı kanunun tahditlerinden müstesna tutulmalarını,

6- Bilhassa Türkiye ile Kıbrıs arasındaki ticari mübadelenin Türk tüccarları delaletiyle yapılmasını temin yolunda yardımda bulunulmasını,

7- Devlet Deniz Yolları, Devlet Demir Yolları, Devlet Hava Yolları gibi idarelerin acenteliklerinin Rumlardan alınarak Türklere veya Lefkoşa Türk Bankası'na verilmesini,

8- Birinci maddede rica ettiğimiz heyet Kıbrıs'a gönderildiği takdirde bu heyetin hazırlayacağı program çerçevesindeki çalışmalarımızda imkân nispetinde cumhuriyet hükümetimizin Kıbrıs Türklerini desteklemesini,

9- Döviz bakımından cumhuriyet hükümetimiz güç durumda bulunmadığı zamanlarda Türkiye'deki resmi veya gayri resmi bir kısım firma veya sermayedarların Kıbrıs'ta kurmayı düşündüğümüz şirketlere iştirak edebilmeleri için müsaade edilmesini,

10- Kıbrıs'taki Türk çiftçisinin verimini arttırmak üzere yeni bulunan bazı usullerin veya ıslah edilmiş bazı tohum nevilerinin Türk çiftçisine ulaştırılmasına müsaade edilmesini ehemmiyetle rica edeceğiz."

KTKF Başkanı Faiz Kaymak Enosis çabalarına karşılık kurum adına protesto gösterenler arasındadır ve tepkilerin yoğunlaşması yönünde çaba sarf eder (KTKD Genel Merkezi Arşivi. D.1). Federasyon gerek ada içindeki girişimleri, gerekse Türkiye ile başlatılan sıkı işbirliği sonrasında ilk etapta ekonomik sıkıntılara çözümler bulmaya çalışırken, Kıbrıs'taki İngiliz idaresinin bu durumdan pek de memnun olduğu söylenemez. Bu dönemde KTKF'nin ilgilendiği hususlardan bir tanesi ise din adamlarına ödenen maaşlardır (Halkın Sesi, 28 Ocak 1953). 1954'de gündeme gelen bir başka konu ise yine Evkaf meselesinin tartışma ortamına getirilmesidir. Kıbrıs'taki İngiliz idaresinin Türk İşleri Komisyonu tarafından hazırlanan raporu ciddiye almaması üzerine KTKF tarafından bir dizi faaliyet başlatılır. Bunların ilki 28 Mart 1954 tarihinde Lefkoşa Halk Sineması'nda düzenlenen toplantı olur. Evkaf idaresinin tekrar Türk toplumuna devredilmesini bekleyen Kıbrıslı Türkler bu duruma büyük tepki gösterirler. Lefkoşa'da yapılan bu mitingde konuşma yapanlar arasında KTKF Başkanı A. Faiz Kaymak bulunmaktadır. Yaptığı konuşmada Evkaf dairesinin geçmiş safahatı hakkında bilgi veren ve Türk İşleri

Komisyonu tarafından hazırlanan rapordan gerekli bazı bölümleri okuyan KTKF Başkanı Faiz Kaymak daha sonra o günkü duruma da değinir (Halkın Sesi, 30 Mart 1964). KTKF bir yandan Kıbrıs konusunu uluslararası platformlarda en iyi şekilde tartışmaya çalışırken, bir yandan da federasyon için maddi destek bulma gayretleri içindedir. Kıbrıs konusu Yunanistan tarafından uluslararası bir sorun halinde dünya kamuoyunun önüne getirilirken, KTKF da 6. yıllık kongresini 23 Ocak 1955 günü gerçekleştirir. Federasyon üyesi 53 kurumdan 71 delegenin katıldığı kongre sonrasında Faiz Kaymak oybirliğiyle tekrar başkanlığa seçilir. Federasyonun kongre faaliyetleri devam ederken, Kıbrıs Valisi İngiltere Müstemlekeler Bakanına da birer telgraf gönderilerek Kıbrıs Türk toplumunun Evkaf'a yeniden ve şartsız olarak tekrar sahip olma hakkındaki istekleri de iletilir. İngiliz idaresi 12 Mayıs 1955 günü Kıbrıs Türk toplumu liderleriyle Evkaf meselesini ele alır. Bu görüşmelerin sonrasında ise 22 Temmuz 1955 tarihli resmi gazetede yayımlanan ilanla "Yeni Evkaf Kanunu" yürürlüğe girer. Aynı dönemde Başbakan Adnan Menderes ise Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili hedeflerini açıklar; (BCA. 030.01. 38.227.1)

"Kıbrıs'ın İngiltere'de kalmasını isteriz. Eğer İngilizler çekilecekse Kıbrıs asli sahibi olan Türkiye'ye iade edilmelidir. Bu olmadığı takdirde Yunanistan'la aramızda yarı yarıya taksim edilmelidir. Bu takdirde İngiltere'ye arzu ettiği üsler ve bölge bırakılır. İngiltere, ada halkına self- government hakkı tanımayı tercih eder görünüyor. Bu tahakkuk ederse Kıbrıs Türklerinin ve Türkiye'nin hakları ve emniyeti sağlamca korunmalıdır. Hiç kabul edemeyeceğimiz şık, Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesidir..."

1949–1957 arasında Faiz Kaymak'ın başkanlık yaptığı federasyonda 1957 yılında başkanlığa Rauf R. Denктаş getirilir ve Londra-Zürich anlaşmaları da hemen bu dönemin ardından imzalanır.

NACAK GAZETESİNİN YAYIN HAYATINA BAŞLAMASI

Adada EOKA terörünün de gittikçe artmasının ardından Türkiye'den yardım talepleri de yoğunlaşır ve adada yaşanan göç dalgasına bağlı olarak KTKD tarafından bir başka yardım talebi daha gelir; (KGMA. K-4542. 1950–1961/9–4)

"Kıbrıs'tan muhtelif kanallarla derneğimize gelen malumata nazaran: Umumi göç başlamış bulunduğundan bir miktar daha çadıra ve yiyecek maddelerine acele olarak ihtiyaç bulunduğu, seyyar hastanenin bir an evvel izamı gerektiği bildirilmektedir. İlişik listede yazılı yiyecek maddeleriyle birlikte muktezi çadırların en kısa bir zamanda yola çıkartılması ve seyyar hastanenin gönderilmesi hususunda gereken muamelenin ifasına müsaadeleri saygıyla arz olunur."

Aynı dönem içerisinde Kıbrıs Türk Çiftçiler Birliği'nden alınan bir yazıda ise "Son hadiseler yüzünden takriben 30 köyden 15.000 kadar Türk çiftçisi yerlerini ve evlerini terk ederek başka köylere iltica etmek mecburiyetinde kaldıkları ve elyevm bu ailelerin bir kısmı açıkta ve işsiz bulunduğu bildirilmekte ve acilen çadır ve yiyecek yardımı yapılması istenilmektedir. Bütün Kıbrıs Türk halkını memnun edeceği işaret edilen mezkûr yardımların alakası itibarıyla yüksek kurumunuzca yapılarak güç bir vaziyette bulundukları öğrenilen ırkdaşlarımızın müşkülattan kurtarılmasına himmet buyrulmasını ve icap ettiği takdirde durumu mahallen de tetkik ettirilmesini" (KGMA. K.4134.1958/9–

2) denilir. Bu dönemde Kıbrıs'ta en önemli dönüm noktası ise, Nacak gazetesinin yayın hayatına başlamasıdır. Nacak gazetesinden önce KTKF ve Kıbrıs Türklerinin faaliyetleri konusunda toplumu aydınlatmak ve haberdar etmek için kullanılan yol ise genellikle KTKF tarafından yayımlanan faaliyet raporları veya bilgi bültenleridir. Örneğin Nacak gazetesinin ilk sayısının çıkmasından hemen önce Nisan 1959 tarihinde yayımlanan aylık bültende Rauf R. Denктаş'ın 'Tutunmak ve Yükselmek Azmindeyiz.' başlıklı bir yazısı yer almaktadır (KTMA, KTKF Aylık Bülteni, Nisan 1959). Söz konusu yazıda Rauf R. Denктаş tarafından Kıbrıs Türk toplumunun iktisadi alanda da söz sahibi olabilmesi, devamlı alıcı ve tüketici olmak yerine ürettiğini satan ve üreten bir toplum haline gelebilmesi, Zürih anlaşması sonrasında kazanılan haklarla perakendecilikten öteye gidemeyen ticaret hayatının kalkınması ve Türk'ün Türk'ü koruması gerektiği belirtilir (KTMA, KTKF Aylık Bülteni, Nisan 1959). İlginç bir nokta ise Nacak gazetesi yayın hayatına başlamadan hemen önce İngiltere'de yaşayan Kıbrıs Türklerinin de seslerini duyurabilmek amacıyla bir gazete çıkarma girişimine başlamalarıdır (Türk Sesi gazetesinden A. Necati Sağer tarafından Rauf R. Denктаş'a gönderilen 1 Mayıs 1959 tarihli yazı). Nacak gazetesinin sahibi kâğıt üzerinde KTKF, imtiyaz sahibi ise Rauf R. Denктаş olarak görülmektedir (Veziroğlu, 16 Kasım 2003).² Gazete ilk sayısında ayrıca yayın ilkelerini 'Kıbrıs Türk köylüsünü topyekûn kalkındırma mücadelesine girişmek, Türk işçisinin haklarını savunmak, millî davamıza set çekenlere karşı durmak, millî bilinci ayakta tutmak, ada Türklerini bu bilinçaltında toplamak ve Enosis'e karşı mücadele etmek' olarak açıklar. Gazetenin asıl amacı ulusal bilinç etrafında Kıbrıs Türklerinin toplanmalarını sağlamak ve Enosis'e karşı çıkmaktır (Nacak, 18 Mart 1960). Bu bağlamda gazete ilk sayısından son sayısına kadar Kıbrıs Rum basınıyla mücadele eder, EOKA'ya karşı Kıbrıs Türklerini bilinçlendirir, sağlık, spor, kültür, coğrafya, tarih, ulusal bilinç, Türkiye ile ilişkiler, tarım, ziraat ve köylerle ilgili son derece faydalı çalışmalar yapar ve Türk toplumunu ayakta tutan dinamikler üzerinde yoğunlaşır. Gazetenin bütün bu faaliyetleri esasında özellikle 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti kuruluncaya kadar fiili olarak Kıbrıs Türklerine hizmet eden Federasyon'un bütün siyasi, kültürel, ekonomik faaliyetlerini yansıtmak, halkı özellikle iktisadi alanda bilinçlendirmek, kantonlara sıkışıp kalmış Türkleri ticari alanda geliştirip kalkındırmak ve ticari hayatı zenginleştirmektir. Yazarlardan da anlaşılacağı üzere gazete her ne kadar TMT'nin sosyal alandaki yayın organı olarak bilinse de Federasyon adına yaptığı ziraattan tarıma, hayvan

² Nacak gazetesi, Halkın Sesi Matbaası'nda basılır ve son sayısının yayımlandığı 22 Aralık 1963 gününe kadar haftalık olarak yayımlanır. Gazetenin fiyatı 15 Mills olarak belirlenmiştir. Gazetenin sahibi ise Nacak Gazete ve Matbaacılık İşletmesi Limited görülmektedir. Gazetenin idare merkezi ise Müftü Ziyai Efendi Sokak, No.2, Lefkoşa'dır. Gazetenin ilk sayfasında Nacak ifadesinin hemen yanında 'Haftalık Siyasî Gazetedir.' ibaresi yer almakta, bunun hemen yanında gazetenin abonelik şartları, gazetenin imtiyaz sahibi ve adresi gibi bilgiler bulunmaktadır. Gazetenin sol köşesinde ise Nacak üzerine bir başak amblemi bulunmaktadır. Aynı sütunun sağ köşesinde ise üzerinde 'Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır. Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır.' yazılı bayrak, asker, meşale ve sırmadan oluşan bir amblem bulunmaktadır. Gazetede ayrıca Rauf R. Denктаş, Esat Faik Müftüoğlu, "Haftanın Tuzu Biberi" köşesinde M. Şinasi Tekman, "Çiftçiye Öğütler" köşesinde tarımcı rumuzuyla yazan bir Kıbrıslı Türk, Fuat Veziroğlu, "Pencere" köşesinde İlder Veziroğlu, "Orda Bir Köy Var Uzakta" köşesinde H. Ç. Ertem Kutay, Cemal Üçyiğit, H. A. Mazlum, Aşkın, "Karşıdan" köşesinde Sedat Törel, "Bu Hafta" köşesinde H. Tacak, "Söz Aramızda" köşesinde Fırtına, "Akla Gelen" köşesinde Ahmet Gazioğlu, T. Bayraktaroğlu, Salih Çelebioğlu, H. Tacal, Orbay Mehmet, Ahmet Göksan, Necati Taşkın, H. M. İrkad, Erol N. Erduran, Orbay Deliceirmak, Cavit Ramadan, Mutallip Vudalı, M. Şükrü de yazılar yazmaktadır.

yetiştiriciliğinden süt üretimine, balcılıktan balıkçılığa kadar çok farklı alanlarda yol gösterici olmuştur. Gazete ayrıca kooperatifçiliği geliştirmek suretiyle Kıbrıs Türklerinin işbirliği içerisinde varlıklarını korumalarını da amaçlamaktadır. Bütün bu faaliyetlerin arkasında ise Federasyon vardır. Gazetenin yayın hayatına başlamasıyla beraber Cuma günleri bütün ada sathında dağıtımı da üçü çocuk toplam dört kişi tarafından yapılmaya başlanır. Gazetenin özellikle Cuma günü yayımlanmasının nedeni ise adanın dört bir köşesinden Lefkoşa'ya otobüslerle gelen Kıbrıslı Türk köylülerdir. Gazetenin dağıtımı bağlamında böyle bir kolaylığın yaşanabilmesi ve adanın her tarafına gazetenin rahatça dağıtılabilmesi için Cuma günü özellikle seçilir. Bunun dışında Lefkoşa'ya gelemeyen diğer köyler ve Kıbrıs Türkleri için de özellikle haberleşme alanında istifade edilen Lozan otobüs Şirketi'ne ait otobüsler devreye girer. Gazetelerin otobüs şoförleri veya köylüler aracılığıyla gizlice götürülmesi de son derece tehlikeli ve riskli bir iş olarak ortaya çıkar. İngiliz idaresi yanında EOKA tarafından da özellikle köy yollarında yapılan denetleme ve kontrol gazetenin alıcılarına ulaştırılması için her zaman tehlike yaratır. Gazetelerin köylerde ilk ulaştırıldığı kimseler ise hep köy öğretmenleri olacaktır. Bu dönemde münferit ancak Kıbrıs Türk toplumu için zararlı faaliyetler de görülmeye başlayınca KTKF da bir açıklama yaparak Federasyonun isminin bazı kimseler tarafından kişisel çıkarlar için kullanıldığını duyurur.(Halkın Sesi, 15 Şubat 1958) Aynı konuda daha sonra da olumsuz davranışlar görülmesi üzerine KTKF gazetelere aydınlatıcı ilanlar verir.

Gazete yayın hayatına başladığı 29 Mayıs 1959 tarihinden itibaren 1963 yılına kadar geçen süreçte, Kıbrıs Türk toplumunu 'Türk'ten Türk'e Kampanyası, Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası, Yerli Malı Kullan Kampanyası' gibi kampanyalarla bilinçlendirmeye çalışırken, ayrıca tarımdan ziraata, sanayiden kültüre, tarihten ekonomiye kadar pek çok alanda da bilinçlendirip eğitmeye ve yetiştirmeye çalışır (Keser, 15 Nisan 2007). Gazetenin yayın politikası ve kapanıncaya kadar devam ettirdiği siyasî çizgi böylece çok net olarak ortaya çıkar. İlk etapta toplumun bütün katmanlarını kucaklayarak Kıbrıs Türk halkını sadece ekonomik olarak değil, siyasî ve kültürel açıdan da geliştirecek ve Rumlara bağlı kısıtlayıcı unsurları ortadan kaldıracak tedbirleri anavatan Türkiye'nin de desteğiyle bunları gerçekleştirmek söz konusudur. Bütün bu faaliyetler Federasyon çatısı altında toplanan kurum ve kuruluşların desteği, yol göstericiliği ve rehberliğiyle gerçekleşmektedir. Gazete yayın hayatına devam ettiği süre içerisinde özellikle Lefkoşa'daki ticaret hayatı başta olmak üzere Türkçenin güzel ve doğru kullanımından kumar ve içki gibi zararlı alışkanlıklara, ayrıca işçi-işveren ilişkilerine ve sendikal haklara, tarım, ziraat ve çiftçilere tavsiye köşelerinden ormancılık, bağcılık, narenciye üretimine varıncaya kadar çok geniş bir yelpazede öğretici ve eğitici yayınlar yaptığı da görülür. Kıbrıs Türklerini "fert olarak değil de cemaat olarak bir vahdet yaratması için" Enosis'e karşı tek yumruk olmaya çağıran Nacak gazetesi, halka ayrılık ve bencillik değil, birlik ve beraberlik aşılmasını hedefler (Nacak, 5 Haziran 1959). Daha sonra bütün ada sathına yayılacak olan Türk'ten Türk'e Kampanyası da bu dönemde hayata geçirilir. Nacak gazetesi böylece Kıbrıs Türklerini uyandırmak ve millî hislerine de tercüman olmak düşüncesindedir (Nacak, 24 Temmuz 1959).

Bu dönemde esas görevlerinden bir tanesi de Türk kültürünü güçlendirmek olan Federasyon bu bağlamda halk oyunları, hikâyeler, masallar, müzik ve nameleriyle Anadolu'dan gelmiş olan Kıbrıs Türklerini benliklerine ve kimliklerine hâkim insanlar yapabilmek için bir yandan Nacak gazetesi vasıtasıyla Kıbrıs Türk toplumuna yönelik

sosyal programlar hazırlarken, bir yandan da toplumu bir araya getirecek ve imece usulü çalışmayı ve yardımlaşmayı teşvik edecek girişimler söz konusudur. Gazetenin böyle bir görevi üstlenmesiyle pek çok köyün akmayan çeşmelerinden su akmaya, olmayan yolları yapılmaya, harabeye dönmüş okulları tamirden geçmeye başlar. Gazetenin özellikle “Orda Bir Köy Var Uzakta” köşesinde düzenli olarak yayımladığı yardıma muhtaç köyler ve buralardaki okul, köy odası, köprü, çeşme, hastane, öksüzler yurdu gibi yerlerle ilgili uyarıcı ve yön gösterici yazılar sonrasında adı geçen her yer Kıbrıs Türklerinin dayanışmasıyla yeniden inşa edilir, bakımdan geçer veya restore edilir. Gazete zaman zaman köşelerine Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Federasyonu Genel Sekreteri Necati Taşkın veya Kıbrıs Türk Çiftçiler Birliği yetkilileri gibi toplumun farklı noktalarından temsilciler çağırarak suretiyle de görevine devam eder. Öte yandan aynı günlerde Federasyon’un mercek altına aldığı ve ziyaretler gerçekleştirdiği ilk yerleşim merkezleri ise Lefkoşa-Poli yolu üzerindeki köylerdir. Akaça’da fakir öğrencilere ve fakir ailelere yapılan yardımdan sonra Gaziveren’e geçilir. Kserovunoy ve Limnidi’de köylülerle beraber olarak onların dertlerini dinleyen KTKF Başkanı Rauf R. Denктаş, Dr. Burhan Nalbantoğlu ve beraberindeki heyet daha sonra tekrar Lefkoşa’ya dönerler (Halkın Sesi, 7 Ocak 1958). Bu günlerde köylerde tespit edilen yaklaşık 1.000 fakir öğrencinin giydirilmesiyle ilgili duyurular da yapılır ve imece usulüyle başlatılan girişimlerle bu çocuklara yardım edilir (KTMA, KTKF Arşivi, Tarihçe Dosyası). Köy ziyaretleri sonrasında Kıbrıs Türk toplumunun Türkiye ile bağlarını sağlamlaştırmak ve dünya ile irtibatı sağlamak üzere Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu başta Yalya, Vreisa, Vitsada, Terazi, Tremetuşa, Sarama, Singrasi, Pitargu Petrofan, Pileri, Malya, Monyat, Mamunlu, Avgalida, Yukarı ve Aşağı Arodez, A.Irini, Afanya, Aytoma, Anafodia, Asproya, Klavya, Anglia olmak üzere ilk etapta Türklerin yaşadığı 34 köye Federasyon tarafından Türkçe gazete gönderilmesine başlanır. Daha sonra bütün ada sathına yayılacak olan Türk’ten Türk’e Kampanyası da bu dönemde hayata geçirilir. Bu kampanyayla Kıbrıs Türklerinde ulusal bilinç uyandırılmaya, birbirleriyle olan ilişkilerinde daha duyarlı olmaya ve birbirlerine her açıdan destek olmaya yönelik gayretler ön plana çıkartılmaya çalışılır. Böylece Federasyon’un Kıbrıs Türklerine desteği de bu bağlamda artarak devam eder (Denктаş, 8 Temmuz 2003). Faaliyetlerin daha somut ve olumlu yönde gelişebilmesini amaçlayan girişimler sonrasında Nacak gazetesi aracılığıyla 50 Kıbrıs Lirası mükâfatlı bir de anket yapılarak ada sathında Kıbrıs Türkleri arasındaki toplumsal dayanışmanın daha da geliştirilmesi amaçlanır (KTMA, KTKF Arşivi, Pazar Dosyası). Buna göre 3 önemli konuyla ilgili sorulan 3 soruya verilecek cevaplar arasında en beğenilenler ödüle uygun görülecektir; (Nacak, 18 Eylül 1959)

“Çarşımızın büyümesi, olgunlaşması için neler lazımdır? Ne yapılmalıdır? Kooperatif ithalat ve ihracat merkezleri, kooperatif bakkaliyeleri hayatı ucuzlatacak mı? Cemaatimizin en erken bir zamanda yükselmesi için düşündüğünüz tedbirler nelerdir?”

Bu üç soruluk ankete yönelik olarak adanın dört bir tarafından katılım söz konusudur. Verilen cevaplar arasında Türk’ten Türk’e kampanyasının güçlendirilmesi, modern sanayinin geliştirilmesi, sanat okullarının açılması, çarşı esnafının Rumlarla rekabet edebilecek ekonomik güce sahip olması, tembellik yerine devamlı çalışmak gibi cevaplar yanında son derece bilimsel hazırlanmış cevaplar bulunmaktadır (KTMA, KTKF Arşivi, Pazar Dosyası). Anket çalışması sonrasında büyük ödül olan 12 sterlini İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü’nden Ekrem Ural Aratan kazanır (KTMA, KTKF Arşivi, Pazar

Dosyası). Federasyon adanın dört bir köşesindeki Kıbrıs Türklerine yönelik faaliyetlerine aralıksız devam eder. Örneğin Haziran 1959 döneminde Baf'ın Dimi, Mandriya, Aksilu, Yoğurtçular, Dağaşan, Gökçebel, Soğucak, Boozalan köyleri ziyaret edilerek buralarda İşçi Birliği, Türk Çiftçiler Birliği ve Milli Türk Birliği kurulması için faaliyetlere girilir. Köylerde ayrıca kooperatif şirket ve bakkaliyesi açılması, ayrıca halk odaları tesis edilmesi de kararlaştırılır (KTMA, KTKF Arşivi, Köyler Dosyası). Böylece Federasyon iktisadi kalkınma kampanyası içinde yıllardır alıcı konumunda olan Kıbrıs Türk çiftçisini, esnafını ve köylüsünü satıcı ve üretici duruma getirmenin yollarını aramaya başlar (KTKF Nisan 1959 Aylık Bülteni). Federasyon'un bu faaliyetlerine en büyük destek her zaman Nacak gazetesinden gelir. Köylüyle iç içe çalışmalara başlanmasının ardından insanların sosyal ve ekonomik sorunları daha net görülmeye başlanır ve Nacak gazetesi vasıtasıyla duyurulan bu sorunlara yönelik çözümler de ortaya çıkmaya başlar (KTMA, KTKF Arşivi, Tarihçe Dosyası). Bu dönemde yapılan yardımların tutarı ise 20. 154.103 sterlin olarak ortaya çıkar. Bu faaliyetlerden birisi de yerli malı kullanma ve ulusal ekonomiyi canlandırma girişimleriyle ilgilidir. (Nacak, 10 Temmuz 1959)

“Çarşımızı Boşaltmayalım. Geçenlerde bir arkadaşım mesleğine elzem küçük bir şey arıyordu. Türk çarşısını aradı taradı bulamadı. En nihayet komşu çarşıdan getirtti. Getirtti amma fiyatı azami 125 mili aşmayan bu eşya için iki mislini ödemeye mecbur kaldı. Komşu çarşıdaki tüccar o eşyanın Türk çarşısında bulunamadığını anlamış olacak ki, geçer fiyatı istemeyi aklından bile geçirmedi. Türk çarşısını genişletmek bu küçük misalden de görülüyor ki her Türk ferdi için daha elverişli olmaya mukadderdir. Belki bugün yeni kurulan ticarî müesseselerin başlangıç masraflarını karşılamak için birkaç kuruş daha fazla ödemeye mecbur kalıyoruz; fakat ilerisi için kendi kendimize bir yatırım yapmış oluyoruz. Kısacası ileride maruz kalabileceğimiz herhangi bir iktisadî bir baskıyı önlemiş oluyoruz. Türk çarşısında bulamadığımızı komşu çarşıdan fahiş fiyatla tedarik etmek mecburiyetini şimdi verdiğimiz ehemmiyetsiz fiyat farklarıyla bertaraf etmiş oluyoruz. Komşu çarşıdaki bazı çeşitlerin biraz ehven fiyatları hiç şüphesiz celp edicidir. Fakat bunun muvakkat olduğunu gözden kaçırmamalıyız. Ticarete muhasımı iflas ettirmek maksadıyla bir müddet için daha ucuz satıp ziyana katlanmak tarih kadar eski bir taktiktir. Muhasım bir defa ortadan kalktı mı fiyatlar hemen yükselir ve alıcılar o zaman geçmişleri de ödemiş olurlar. İşte çarşı monopolü bu şekilde yine bir ellerine geçerse o sözde ucuz fiyatlar ani olarak ortadan kalkacak ve yerine keyfi ve fahiş fiyatlar hüküm sürecektir. İktisaden en büyük garantimiz çarşımızın sönmemesine dikkat etmektir. Bu adada hür bir cemaat olarak yaşamak için iktisaden mümkün mertebe müstakil olmamız şarttır. İktisaden çürümüş bir varlık kölelik etmeye mahkûmdur. Bunu takdir edebilmemiz istikbale emniyetle bakmamızın en parlak delilidir.”

İlginçtir ki buna benzer faaliyetlerin içerisine EOKA da girer ve Kıbrıslı Rumların kesinlikle İngiliz malı almamaları, Türklerle alışveriş yapmamaları konusunda Kıbrıslı Rumlar devamlı uyarılırlar. EOKA'nın bildirilerindeki tek fark ise aksi davranışlarda bulunanların tehdit edilmeleri ve söz konusu bu kişilerin zaman zaman ölümle cezalandırılmalarıdır (KTMA, EOKA Bildirileri Dosyası No. 1318 ve 1319);

“Kıbrıslılar! Her yıl 200.000 Kıbrıs Lirasından fazla paranın İngiltere damgalı çikolata ve şekerleme için harcadığını, hâlbuki bizim ülkemizde çok daha iyilerinin üretildiğini, en iyi şarapları ve içecekleri üretmemize rağmen üreticisi tarafından ihraç

edilsin veya edilmesin satın alan kimsenin İngiliz idaresine şişe başına 100 Mils vergi ödediğini, her şişelenmiş likörde üreticisi tarafından ihraç edilsin veya edilmesin satın alan kimsenin İngiliz idaresine şişe başına 100 Mils vergi ödediğini, ayakkabı üreticilerimizin yurtdışından ve özellikle de İngiliz malı ayakkabıları tercih etmemiz nedeniyle işsiz olduklarını biliyor musunuz? Mademki her Kıbrıslı yukarıdakileri biliyor, o halde bizleri esir olarak tutmaya devam eden, bizleri kullanan ve bizleri yönetenleri sarsmak, Kıbrıslı üreticilere destek olmak ve Kıbrıslı işçilere iş imkânları sağlamak amacıyla;

a) İngiltere'den şekerleme türü şeyler ithal etmemeliyiz. Eğer bunlardan herhangi birisi ithal edilirse bunları boykot etmeli ve mahalli olarak bölgemizde üretilen şekerlemeleri satın almalıyız. İngiltere'den alkollü içki ithal etmemeliyiz. Kıbrıs şarap üreticilerini desteklemek amacıyla burada yapılanları içmeliyiz.

b) Mühürlenmiş şişelerde satılan her içecekten Kıbrıs'taki tiran rejimini desteklemek amacıyla İngilizlere vergi verildiğinden mühürlenmiş şişelerde satılmayan mahalli içecekleri içmeliyiz. Kıbrıs'ta yapılan ayakkabıları giymeliyiz. Bir atasözü 'Böyle bir ayakkabının yamalı olup olmadığını göz önüne almadan kendi ülkende yapılan ayakkabıyı giy.' der. Haydi Kıbrıslılar! Bütün Kıbrıslı vatanseverler zorba yönetimi sarsın. Bu şekilde bütün Kıbrıslı Rumlar mücadele eden oğullarıyla beraber mücadelede yer alacaklardır. İyi bir başlangıç olarak silahlı mücadeleyi kazandığımız gibi pasif mukavemet mücadelesini de kazanacağız ve zaferle taçlanmış bir sona erişeceğiz. Yalnızca yukarıdaki emirlere uymak değil ayrıca diğerlerine tavsiyelerde bulunmak ve onların da uymalarını sağlamak her Kıbrıslı Rum'un görevidir. Diğer emirler de yakında gelecektir."

Aynı dönem içerisinde toplumlararası çatışmaların giderek artması ve bunun sonucu olarak ekonomik hayatın da durma noktasına gelmesi sonucu devreye yine Evkaf Dairesi ve Federasyon girerek sıkıntıları gidermeye çalışır; (Halkın Sesi, 10 Temmuz 1959)

"Son Fevkalade Ahval dolayısıyla ekonomik bünyemizde sıhhi bir muvazene temini yolundaki sair teşebbüslere ilaveten hükümetin cemaatimizi mahrum bıraktığı iş bulma ve işsizlere yardım gibi hizmetlerin imkânlarımız dâhilinde görülmesi için Lefkoşa'da hususi müşterek bir teşkilat kurduğumuzu sayın halkımıza duyururuz. Bu teşebbüsümüzde muvaffak olmak için halkımızın maddi ve manevi yardımına ve işverenlerle işçilerimizin sıkı işbirliğine ihtiyaç olduğunu bilhassa belirtmek istiyoruz. İş bulma ve işsizlere yardım hizmetlerinin görülmesi için Lefkoşa'daki Evkaf Dairesi'nin yanında Londra Sokağı No.16'da hususi bir büro açmış bulunuyoruz. Herhangi bir sahada işçi isteyenlerin bunları doğrudan kendilerinin temin etmeyip bu büroya müracaat etmelerini bilhassa rica ederiz. Hangi iş için nasıl bir işçi istediklerini bu büroya bildirmeleri üzerine kendilerine istedikleri işçiler temin edilecektir. İşsizler de bu büroya müracaat edip istenilen tafsilatı hususi formalara kaydettirmelidirler. Sosyal sigorta kartlarını da beraber götürbilmelidirler. Sosyal sigorta kartı olmayanların ilgili hükümet makamlarından böyle bir kart temin etmeleri elzemdir. Halkımızdan bu maksat için maddi yardımda bulunmak isteyenlerin bu yardımlarını ya Evkaf Dairesi'ne veya Federasyon'a yapmalarını rica ederiz."

Nacak gazetesinin 31 Temmuz 1959 tarihli sayısında ise 'Tarımcı' imzalı ve 'Köylümüzün Kalkınması Şarttır.' başlıklı bir haber yayımlanır. Buna göre Türk köylüsünün

korunması için yapılması gerekenler, ilkokulların sayılarının artırılarak yeteri kadar öğretmen tahsis etmek, okulların kitap ihtiyaçlarını karşılamak, şehir hayatının imkânlarından köylülerin de istifade etmesini sağlamak, köy insanların teknik konulardaki sorunlarına yardımcı olacak birimler kurmak, köylerde birlik ve düzeni bozmaya çalışanlara karşı uyanık olmak ve bu şekilde davrananları cezalandırmak, Türk'ten Türk'e kampanyasını kötü niyetlerle kullanmaya çalışanlara karşı uyanık olmak ve çiftçi çocuklarını ziraat ve tarım konusunda yetiştirerek eğitmek başlıca görevler olarak gösterilir. Gazetede ayrıca işsizliğe çare bulunmasını isteyen Türk işsizler tarafından Lefkoşa'da yapılan yürüyüş aktarılır. Nacak gazetesinin 7 Ağustos 1959 tarihli sayısında ise manşette 'Gençlik Teşkilatı Merkez Binasının İnşasına Çarşamba Günü Başlanıyor.' haberi yer almaktadır. Buna göre Gençlik Teşkilatı inşaatında ücret almadan tamamen gönüllü olarak çalışmak isteyen birçok kurum ve kulüp temsilcisi ile köylüler, memurlar ve serbest meslek sahipleri müracaata başlamışlardır. Bütün bu faaliyetler ise Federasyon tarafından organize edilmektedir. Aynı tarihli gazetede yayımlanan bir başka haber ise daha önce de aynı şekilde şikâyetçi olduğu üzere posta teşkilatının Nacak gazetesine köylere dağıtımında aksamalara neden olmasıdır. Cuma günleri basılan gazetenin posta görevlileri tarafından köylere bazen 4 günlük bir gecikmenin ardından ulaştırılması eleştirilere neden olur ve bu sorunun halledilmesi istenir (Nacak, 21 Ağustos 1959). Nacak gazetesinin devamlı takip ettiği ve Federasyon'un büyük destek verdiği Türk'ten Türk'e seferberlikleriyle Kıbrıs Türkleri arasında ulusal dayanışmayı gerçekleştirme gayreti iyice artırılır; (Nacak, 10 Temmuz 1959)

"Türk'ten Türk'e Kampanyası ve Türk Çiftçisi,

Kıbrıs davası, liderlerimizin ve Türkiye'mizin azimli çalışmaları sayesinde çok şükür lehimize halledildi. Dava kazanıldı, haklarımız teslim edildi. Halen cemaat olarak bir kalkınma davamız var. Bu güzel adada şerefli bir Türk varlığı halinde gelişmek kararındayız. Bunun için en kısa zamanda kalkınmak lâzım. Kalkınma paraya dayanır. Paranızı elden kaçırmamak, yabancıya vermemek lazımdır. Türk'ten Türk'e kampanyamızı bir niyetle başlattık ve yürütüyoruz. Cemaat olarak kalkınabilmemiz için Türk'ten Türk'e kampanyamızın yüzde yüz muvaffak olması lâzım. Türk'ten Türk'e açık bir paroladır. Her Türk bütün ihtiyacını Türk'ten temin edecek, yabancıya para vermeyecek. Parasız kalkınma ve gelişme olamayacağına göre bu çok yerinde. İhtiyacımızı Türk'ten alacağız dedik. Ya Türk'te olmazsa, bulunmazsa? O zaman ister istemez paramız yabancıya gidecek. Bu bizim cemaat olarak yapmak istediklerimizle taban tabana zıt. Bütün ihtiyacımız cevap verecek bir Türk çarşısı ve pazarı yaratmak mecburiyetindeyiz. Bu alanda epey ilerleme kaydetmiş bulunuyoruz. Ancak bütün ihtiyaçlarımızı kendimizin karşılayamadığı da meydandadır. Yiyecek davamızı ele alalım. Bu çok önemli ve acele halledilmesi gereken bir davadır. Çünkü yemeden yaşanmaz. Biz, yakın zamanlara kadar yiyeceklerimizin çoğunu Rum müstahsilden temin ediyorduk. Bu hal Türk sebzeçiliğini âdetâ sömürmüş, durdurmuştu. Türk çiftçisi çarşıya sebze yetiştirmeyi ihmal etmiş, yalnız buğday, arpa ve patates, fasulye gibi sebze yetiştiriyordu. Sıkışık günlerde bunun cezasını hepimiz bol bol çektik. Yiyecek sıkıntısı, sebze eksikliği hepimizi kırdı geçirdi. Bu hal karşısında birçok çiftçimiz harekete geçerek yiyecek yetiştirmeye başladı. Halen pazara Türk sebzeleri gelmekte fakat ihtiyacımıza yetmiyor. Köylümüzün sebzeçiliğe daha fazla önem vermesini bekliyoruz. Sebzeçilik kolay bir iş değil. Bol emek ister, bol su ister, bol para ister. Her şeyden mühim olarak ustalık ister. Bundan başka, sebze yetiştiren Türk çiftçisinin göz önünde bulunduracağı bazı esaslar da

var. Sebze her mevsimde devamlı ve çeşitli olarak, bol bol tüketilmek ister. Bizde turfandacılık yani ilk ve son turfanda sebze yetiştirmek tekniği eksiktir. İlk olarak yumuşak deniz sahillerindeki köylerimizin bu konuyu titizlikle halletmeleri gerekir... Çiftçi ve bahçıvanlarımızın bir başka noktayı hesaba katmaları lâzımdır. O da Rum sebzecilerinin rekabeti. Artık Rum sebzeçi "Malımı Türk'e satmam." demiyor. Hatta Türk sebzecileri batırmak için daha ucuza dahi satıyor. Halka Türk karpuzu veya sebzesidir diye de geçer fiyattan fazlasına satılamaz. Bütün bunları köylümüzün göz önünde bulundurarak işlerini ona göre ayarlaması icap eder. Türk'ten Türk'e kampanyasına uyarak çarşıya bol ve ucuz yiyecek yetiştirmek vazifesi köylünüdür, bahçecinindir. Parolamız devamlı bol ve ucuz yiyecek yetiştirmek olmalı."

Böylece Türk'ten Türk'e Kampanyası çerçevesinde adada yaşayan yediden yetmiş yediye bütün Kıbrıs Türkleri de Türk malı kullanmaya davet edilir; (Nacak, 17 Temmuz 1959)

"Muhterem aile reisleri, ev hanımları, genç kızlar; Elinize sepetinizi aldınız, çarşıya çıktınız. Eğer bu adada Türk toplumu olarak insan gibi yaşamamızı istiyorsanız gelişigüzel alışveriş yapmayın. Cebinizdeki sigara, ayağınızdaki ayakkabı, bakkalınızdan aldığınız peynir, evinizdeki ayakkabı boyası, buzdolabınızdaki ağır ve hafif içkiler Türk malı mıdır? Türkiye'den getirilen konserveleri tercih ediyor musunuz? Ve bilhassa satın aldığınız ithal mallarının yüzde yüz Türk acenteleri tarafından ithal edildiklerine dikkat ediyor musunuz? Şimdiye kadar etmemişseniz bugünden itibaren olsun dikkat ediniz. Yukarıdakileri göz önünde tutmak senin de menfaatin icabıdır. Türk kardeşlerimiz ellerinizi vicdanlarınıza koyunuz. Var olmanız için bu küçük kuralları tatbik ediniz. Türk gençleri; Bu hafta bankanıza ne kadar para yatırdınız? Kooperatiflerinize ne kadar para teslim ettiniz? İstikbalin neler getireceği meçhuldür. Paranızı biriktirmezseniz bir gün pişman olacaksınız. Bankanızda daima bir miktar para bulundurunuz. Hem kendi kendinizi, hem cemaatinizi iktisaden kalkındırmış olursunuz. Birer birer kalkınırsak cemaatçe kalkınmış oluruz. Gençlerin parası cemaatin parası demektir. Gençlerin parası varsa cemaatin parası var demektir."

Gerek Nacak gazetesinin aktif rolü gerekse Federasyon'un girişimleriyle yapılan faaliyetler yavaş yavaş semeresini vermeye başlar. Kıbrıs Türkleri arasındaki dayanışma ve birlik ruhu gözle görülür bir ölçüde artış gösterir ve yediden yetmişe herkes elinden hangi iş gelirse onu yapabilmek için seferber olur. Bu bağlamda Türklerin yaşadıkları bölgelerde iyileştirme, kalkındırma, yenileme ve tamir çalışmaları da kendisini gösterir. Nacak tarafından Kıbrıs Türklerini eğitime ve ulusal bilinç kazandırma yönündeki gayretler bunlarla da sınırlı kalmayacaktır. Tarımla uğraşan çiftçilere her konuda destek olmak, onların tarımsal faaliyetlerden azamî verim sağlamalarını temin etmek üzere de girişimler yapılmaktadır; (Nacak, 10 Temmuz 1959)

"Kıbrıs Türk Çiftçiler Birliği'nden; Tohumluk buğday ve arpa temini hususunda bildiri; Birçok köylerimizde çiftçilerimizin gelecek ekim mevsimi için ellerinde tohumluk buğday ve arpa bulunmadığı anlaşıyor. Şirketlerin ayrılacağı haberi karşısında çiftçilerimiz tereddüt içinde bulunuyor, ne yapacağız diye bize soruyorlar. Tutulacak yol şu: Geçmiş yıllarda olduğu gibi bu yıl da hükümet sertifikalı tohumluk buğday ve arpayı köy şirketleri vasıtasıyla çiftçiye temin ve tevzi edecektir. Köy şirket kâtipleri şimdiki halde çiftçinin tohum ihtiyacı için listeler hazırlamaktadırlar. Çiftçilerimizin vakit

kaybetmeden bulundukları köyün Türk veya Rum şirketine tohum ihtiyaçlarını kaydettirmeleri, yani yazılmaları lüzumu bildirilir. Çarşı için bütün sebze yetiştiricileri 17 Temmuz 1959 Cuma günü öğleden evvel saat 10.'da Çetinkaya (Lefkoşa)'daki toplantıya davet olunurlar. Köylü olsun, kasabalı olsun her bahçecimizin bu toplantıda bulunması özlenir. Bütün bahçecilerin gelme imkânı bulunmayan yerlerden bir veya birkaç mümessil gönderilebilir. İştirak edecek mümessillerin köylerindeki veya temsil ettikleri bahçecilerin isimlerini çarşıya kaç çeşit ve dönüm sebze yetiştireceklerini gösteren bir liste ile gelmeleri rica olunur. Bahçelerimizin çeşitli ve önemli meselelerinin görüşüleceği bu toplantıya katılmaları lüzumunu bilhassa belirtmek isteriz. Bahçeciler bu toplantıyı kaçırmayınız, mutlaka hazır bulunmaya çalışınız.”

Bütün bu uyarılara rağmen yine de işlerin hiç de istendiği gibi gitmediği anlar da olmaktadır; (Nacak, 10 Temmuz 1959)

“Lefkoşa'nın Girne Kapısı'ndaki bir kahvedeyim. Karşımda bir sigara satıcısı var. Boyuna satıyor, iyi iş yapıyor. Bir dikkat edeyim dedim, meğer ne göreyim. Hep yabancı sigaralarından satmıyor mu? Çok değil, yalnız yarım saat dikkatle takip ettim. Neticeyi size de bildireyim. Yarım saatin içinde 10 tane yabancı sigara, 2 tane de Türk sigarası satıldı. Ne acı bir gerçek değil mi? Kendi kendime bu daha, kaç zaman devam edecek? Bu acı duruma, bu derin derde ne zaman çare bulunacak diye düşündüm, üzüldüm, üzüldüm. Ah dedim ah. Bu Türk'ten Türk'e kampanyamızı ne zaman temiz kalple benimseyeceğiz? Ne zaman doğru yolu seçeceğiz? Yoksa ille ensemize sopa vurulsun mu istiyoruz. Akıllarımız, vicdanlarımız bizi neden doğru yola sevk etmesin? Yazık!”

Böylece ağır aksak da olsa Kıbrıs Türkleri arasında sıkıntıların giderilmesi yönündeki faaliyetler sosyal hayatın her alanında artarak devam eder (KTMA, TMT Arşivi, Dosya No. 1188/37 ve 298/007). Ancak 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber Türk'ten Türk'e kampanyası da yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlar ve kendiliğinden ortadan kalkar; (Denktaş, 13 Temmuz 2003)

“...(Türk'ten Türk'e kampanyasını) Ne zaman bozduk? Dırvana geldi ve ikinci, üçüncü gece Dr. Küçük bir yemek verdi. Dr. Küçük de bu şikâyetleri işittikçe bunalıyordu. O gece Dr. Küçük'te kiraz gördük ilk defa olarak. Kiraz Rum tarafından gelir. Ben şaka olsun diye 'Neredendir bunlar?' diyince iş meydana çıktı. Dırvana çullandı bize 'Bu iş olmaz, yürümez.' diye ve orada bu iş durdu. Belki de daha fazla devam etmesi de doğru olmayabilirdi. Ben onu da bilmiyorum. Artık barış, görüş olmuş, Cumhuriyet ordusu falan. Kendiliğinden söndü gitti o da.”

Federasyonun hayata geçirdiği ve Nacak gazetesinin muazzam destek vererek bütün Kıbrıs Türklerini katılmaya davet ettiği kampanyalardan birisi de Vatandaş Türkçe Konuş kampanyasıdır. Bu kampanyayla hedeflenen ise özellikle karma köylerde veya Kıbrıs Türklerinin azınlıkta kaldıkları bölgelerde Türkçenin ve Türk kültürünün tekrar ayağa kaldırılmasıdır. Değişik sebeplere bağlı olarak zaman içerisinde bazı Türk köylerinde Rumcanın hâkim olması ve Türk köylülerin Türkçeyi bilmemeleri üzerine başlatılan bu kampanya daha sonra bütün adayı kapsayacak şekilde devam eder (Aygün, 20 Ağustos 2004). İnsanların kaynaşması, imece usulüyle birbirlerine destek olmaları, birbirlerinin dertlerine çare olmaya çalışmaları bu dönemde en üst seviyededir ancak daha alınacak çok yol vardır. Bu arada Gençlik Teşkilatı da faaliyetleriyle ve dağıttığı

bildirilerle bu kaynaşmayı ayakta tutmaya çalışır (KTMA, TMT Bildirileri Dosyası). Hemen arkasından hemen bütün Türk köyleri dolaşılacak suretiyle Kıbrıs Türkleri arasındaki coşku ve ulusal bilinç canlandırılmaya çalışılır ve bunda da çok büyük adımlar atılır. Ancak bu büyük coşku ve Federasyon'un Kıbrıs Türk toplumu için yaptığı faydalı çalışmalara rağmen bazı köylerde Türkçe konusunda yaşanan sıkıntının düşünülenden büyük olduğu da görülecektir. Nacak gazetesinin 31 Temmuz 1959 tarihli sayısında ise 'Tarımcı' imzalı ve 'Köylümüzün Kalkınması Şarttır.' başlıklı bir haber yayımlanır. Buna göre Türk köylüsünün korunması için yapılması gerekenler, ilkokulların sayılarının artırılarak yeteri kadar öğretmen tahsis etmek, okulların kitap ihtiyaçlarını karşılamak, şehir hayatının imkânlarından köylülerin de istifade etmesini sağlamak, köy insanlarının teknik konulardaki sorunlarına yardımcı olacak birimler kurmak, köylerde birlik ve düzeni bozmaya çalışanlara karşı uyanık olmak ve bu şekilde davrananları cezalandırmak, Türk'ten Türk'e kampanyasını kötü niyetlerle kullanmaya çalışanlara karşı uyanık olmak ve çiftçi çocuklarını ziraat ve tarım konusunda yetiştirerek eğitmek başlıca görevler olarak gösterilir. Gazetenin aynı tarihli sayısında verilen bir başka haber ise işsizliğe çare bulunmasını isteyen Türk işsizler tarafından Lefkoşa'da yapılan yürüyüş olur. Nacak gazetesinin 7 Ağustos 1959 tarihli sayısında ise manşette 'Gençlik Teşkilatı Merkez Binasının İnşasına Çarşamba Günü Başlanıyor.' haberi yer almaktadır. Buna göre Gençlik Teşkilatı inşaatında ücret almadan tamamen gönüllü olarak çalışmak isteyen birçok kurum ve kulüp temsilcisi ile köylüler, memurlar ve serbest meslek sahipleri müracaata başlamışlardır. Gazete neredeyse yayın hayatına başladığı günden itibaren şikâyetçi olduğu ve Kıbrıs Türklerinin haklı tepkilerine neden olan %70-30 uygulamasının pratikte Rumlar lehine bozulmasıyla ilgili örnekler vermeye de devam eder. Örneğin 30 Temmuz 1959 tarihli 4248 numaralı Resmi Gazete'de yayımlanan bir ilana göre İnşaat Dairesinde sadece biri Türk olan 10 kişi ustabaşı (epistat) olarak göreve başlatılır. Gazete bu durumla ilgili olarak ince bir göndermede bulunur ve "İstikbaliniz bir defa daha garanti altına alınmıştır." (Nacak, 4 Eylül 1959) der. Gazetenin 28 Ağustos 1959 tarihli sayısında KTKF tarafından desteklenen Süt Bar ile ilgili olarak Erol N. Erduran imzalı ayrıntılı bir haber yer alır (Nacak, 28 Ağustos 1959). Gazetenin 4 Eylül 1959 tarihli sayısında da Kıbrıslı Türk çiftçilere yönelik bir köşe olan "Çiftçiye Öğütler" köşesinde Tarımcı imzasıyla "Bin Bilen Olsan Bir Bilenden Öğrenmelisin." başlıklı yazı yayımlanır;

"Gök ağlamayınca yer gülmez. Bu ayın sonlarına doğru havalar değişir değişmez kışlık mahsul ekimi için arazinin hazırlanmasına başlanmalıdır. Tahıl ekilecek tarlaların 4-5 inçten daha derin sürülmemeleri lazımdır. Eğer herhangi bir sebeple derin sürme icap ederse saban veya pulluk yerine disk kullanınız. Tohumlarınızı daima Ziraat Dairesinin hastalıklara karşı dezenfekte edilmiş sertifikeli stokundan temin etmeye çalışınız. Eğer bunu yapamamışsanız ve kendi tohumunuzu kullanacaksanız iyice temizledikten sonra piyasada mevcut preparatlardan alarak hastalıklara karşı dezenfekte ediniz. Yağmurlar düşmeden evvel toprak muhafaza teraslarınızı ve duvarlarınızı tamir ediniz. Eğer bunlar yoksa icap eden yerlerde hem toprağınızı korumak ve hem de yağmur sularını kontrol edebilmek için yenilerini yapınız. 'İki çapa, bir su yerini tutar.' Patates ekimi Eylül içerisinde bitmiş olacaktır. Erken ekilen patateslerin ise muntazam bir şekilde çapalanması ve yabancı otlarla mücadele edilmesi lazımdır. Sonbahar mahsulü için fasulye ekimi bitmiş olmalıdır. Fasulye fiyatlarının iyi olması suyu olan bahçeciler için şayanı tavsiyedir. Fasulye nebatının arta kalan artıklarının çok iyi bir hayvan gıdası

olduğu da unutulmamalıdır. ‘Çapa susuz sulamak, gübresiz gübrelemektir.’ Havaların serinlemeye başlayacağı bu zamanda kışlık sebze ekimine hemen başlanmalıdır. Erken mahsul için bezelye, bakla ile havuç, pancar, ıspanak, salatalık, marul, turp, maydanoz ve kollandro hiç vakit kaybetmeden hemen ekilmelidir. Eğer karnabahar, sarma lahanası, kereviz ve pırasa fideleri henüz dikilmemişse bu işi hemen bitirmek lazımdır. Yeşil soğan olarak satılmak için güverlerinizi şimdi ekiniz. ‘Sahibinin gözü, bahçesine gübredir.’ Sulamaya devam etmek lazımdır. Ancak havalar serinledikçe iki sulama arasını biraz azaltabilirsiniz. Kırmızı midye ve yumuşak böceklerle karşı daha önce anlattığımız şartlar göz önünde bulundurularak %1.5 nispetindeki beyaz yağ ile mücadele etmeye devam edebilirsiniz. ‘Zeytin dededen, incir babadan, bağı da kendin yap.’ Bağ bozumu zamanı başlamış vaziyettedir. Şaraphanelere satabildiğinizi satmalı, gerisi kuru üzüm veya somaya (zivaniya) tahvil edilmelidir. Kuru üzümün okkasının 68 mile çıkması yapılacak zahmeti bir dereceye kadar karşılayacaktır. ‘Kovanlar köylünün kendi kendine çalışan imalathaneleridir.’ Ağustos, Eylül ayı bağ devşirme ayıdır. Bazı arıcılar bu mevsimi uzatırlar. Bu hiçbir faydası olmayan ve bazı hallerde zararlar doğuran bir usuldür. Daima, kovan içerisinde arıları besleyebilecek bir miktar bal bırakmayı ihmal etmeyiniz. Bu mevsim zayıf kovanların birleştirilmesi için çok müsaittir. Yalnız çoğu zaman bu birleşmiş kovanı besleyebilmek için suni yenileme icap eder. Bunu ihmal etmemek lazımdır. Yabani arıların arılarına en fazla zarar verdikleri zamandayız. Bunun için birçok tuzaklarla beraber bunların yuvalarını bulup mahvetmek lazımdır. ‘Hayvansız ziraat, ziraatsız hayvan olmaz.’ Hayvanlarınızı mevsimin ilk zamanlarında yedirebilmek için hâsılık ve geç devrelerde yedirebilmek için de karafig (vikos) veya diğer yem nebatları ekmek, her iyi çiftçinin takip edeceği en uygun yollardan biridir. Hayvanlardan sağlanan ürün ve bunların mamullerinin fiyatlarının yüksek oluşu hayvanlarınıza daha fazla ihtimam göstermeniz için sizi teşvik etmelidir. Hayvanlarınızı modern bir şekilde yedirmek yapılacak masrafı en iyi bir şekilde ödeyen yegâne yoldur. Bu mevsim davar sahiplerinin yiyecek bakımından en fazla müşkülât çektikleri devredir. Binaenaleyh, gebelik devresinde olan sürülerinizi ağılda, gerekli gıdaları ihtiva eden bazı yemlerle ve eğer mevcutsa yonca veya yeşil mısır ile besleyiniz. Bu hem davar ve hem de davar sahibi için birçok menfaatler sağlar. Dâhili parazitlere, hastalıklara karşı hayvanlarınızı çarşıda satılmakta olan hazır preparatlarla sulayınız. Harici parazitlere (kene, vs.) karşı ise hayvanlarınızı yıkayıp temiz tutmak en iyi çaredir. ‘Bin bilen olsan bir bilenden öğrenmelisin.”

Federasyonun bölge temsilcilerinin özverili çalışmaları neticesinde gerek Türk köylüsü gerekse Kıbrıs Türk gençliği Federasyon’un faaliyetlerine gönülden destek olmaya başlar. Kıbrıs Türk gazetelerine ve özellikle bütün Türk köylerine dağıtılan Nacak gazetesine verilen ilanlar vasıtasıyla da Federasyon’un faaliyetleri Türk toplumuna tanıtılmaya çalışılır; (Nacak, 4 Eylül 1959)

“Federasyona damla damla verdiğiniz paralar cemaatimizin ihtiyaçları için kullanılıyor. Az veriniz, öz veriniz. 13.000 liraya alınan Süt Bar, işletmecilik hayatımızda yeni bir hamledir. Yeni bir talebe yurdunun Köşklüçiftlik’te inşaatına başlanmak üzeredir. Leymosun’da ortaokul için yurt binaları inşa ediliyor. Yağmuralan’da 3000 lirayı müteceviz bir okulun inşaatına başlanıyor. Siliku’da bir üzüm kurutma ambarı için 1000 lira verildi. Kooperatiflerimizin inkişafı için yapılan yatırımlar 10.000’i aştı. Fakir çocukların tahsili için sarf olunan para, genç sanatkârlara verilen sermaye, fakirlere

yardım, izci teşkilatının kuvvetlenmesi için yardım, Gençlik Teşkilatı'nın kalkınmasına yardım... Bunlar için de muazzam bir meblağ sarf olunmuştur. Federasyonun kefaleti ile borçlanarak işini yürütenlerin sayısına bir bakınız. 6 kasabada belediyelerimizin yanındayız. Okullarımıza yapılan yardımlar, Türkiye'den gelen heyetlerin ağırlanması... Bütün bunları sizin adınıza, sizin verdiğiniz paralarla yaptık ve yapmaktayız. Daha büyük işler başarmak istiyoruz. Sizin yardımınızla başaracağız da. Damla damla göl olur. Akar gider sel olur. Damla damla, az veriniz. Her Türk senede 10 şilin verse, ne kadar toplayacağız, ne büyük işler yapacağız! Az veriniz, öz veriniz. Yardımlarınız devamlı olsun. Hemen yapılması icap eden işler bizi bekliyor, sizin yardımlarınızı bekliyor.”

Aynı tarihli Nacak gazetesinde Türk işçilerinin KTİBF'ye üye olmaları da istenirken ayrıca Süt Bar ile ilgili tanıtıcı bir yazı da yayımlanır. Bu arada KTKF tarafından yapılan bir duyuruda öğrenci vekilleri ve ortaokul mezunlarına seslenilir; (Nacak, 25 Eylül 1959)

“Yeni bir idareye giriyor, yeni bir devreye başlıyoruz. Eski idareyle beraber eski usulleri de unutmak lazımdır. Gelecekte iş sahalarımız daha başka evsafda gençlere ihtiyaç gösterecektir. Lefkoşa'da bir Ticaret Lisesi ile Sanat Okulu, Lefke'de yine bir Sanat Okulu açılıyor. Gelecekte bu okul mezunlarına daha fazla ihtiyaç hissedilecek, daha fazla iş sahası açılacaktır. Gençlerin ille ve ille eski usule uyarak yalnız liseye devam etmekte ısrar göstermeleri faydasızdır. Pek yakında iş hayatımızda daha büyük bir canlılık doğacak, Ticaret Lisesi ve Sanat Okulu mezunları her tarafta aranacaktır. Ortaokul mezunları bu okullara kaydolmaktan çekinmeyin. Bu okullardan ilk çıkanlar bilhassa kazançlı olacaklardır.”

Aynı gazetede “Tarımcı” köşesinde toplumun içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar dile getirilir ve tembellik yapanlar, çalışmayanlar ve ekonomik hayatı baltalayanlar konu edilerek “Çalışmak” başlıklı bir makale yayımlanır (Nacak, 11 Eylül 1959). Gazetede yayımlanan diğer bir haber ise Kıbrıs Türk Gençlik Teşkilatı (KTGT)'nin KTKF ile yaptığı toplantı sonrasında kaleme alınır ve “Sayın köylü kardeşlerimiz, köyünüzde kurulan KTGT şubesi köyünüzün ilerlemesi için her bakımdan köy büyükleri (muhtar, öğretmen, şirket kâatibi, Federasyon ve parti temsilcisi) ile teşriki mesai etmek ve onlara hürmet göstermekle mümkündür. Hızla kalkınma davasındayız. Bu davaya genç ihtiyar hepimiz dört elle sarıldığımız takdirde muvaffak olacağız. KTGT bu davayı yürütenlere ve bütün Türk halkına iyi ahlak, dürüstlük, nezaket, milli şuur ve vatanperverlik ile örnek olarak bu vazifeyi yapmağa çalışacaktır. Elbirliği ile parlak günlere gideceğiz.” denilir. Gazete ayrıca Federasyon tarafından ön plana çıkartılan “toplumlararası çarpışmalarda” ağır hasara uğrayan Türk köylerine yönelik yardım ve inşa faaliyetleriyle ilgili olarak söz konusu 33 Türk köyünden birisi olan Kuzucuk köyünde başlatılan çalışmaları da manşetten verir ve “Bu hızla devam ettiğimiz takdirde değil Kuzucuk ve 33 terk edilmiş harap köy, bütün Kıbrıs Türk'ü kalkınacaktır.” (Nacak, 4 Eylül 1959) denilir. Kuzucuk köyünde başlatılan seferberlikle ilgili olarak KTKF Başkanı Rauf R. Denктаş ve Dr. Fazıl Küçük'ün de içinde bulunduğu yaklaşık 400 kişilik gönüllüler ordusu köyde çalışmalara hızla başlar ve ilk etapta yanmış yıkılmış 23 evin temelleri atılır ve bazılarının çatıları bile aynı gün yapılır (Nacak, 18 Eylül 1959). Gazete aynı sayıda Erol Nihad Erduran tarafından kaleme alınmış “Kuzucuk Cephesinde Neler Var” başlıklı bir yazıyla köyde yapılan işbirliği, dayanışma ve köyün tekrar ayağa kaldırılması faaliyetleri

okuyucularla buluşturur (Nacak, 18 Eylül 1959). Kuzucuk köyündeki faaliyetler iki hafta daha aynı tempo içerisinde ve sadece Pazar günleri oluşturulan gönüllü ordusu aracılığıyla devam eder ve seferberliğin son haftasında çalışmalar Kuzucuk yanında Muratağa köyüne de aktarılır (Nacak, 2 Ekim 1959). Muratağa köyündeki faaliyetlere ilk hafta katılacak olanlar Menderes, Akıncılar, Yeşilköy, Avtepe, Kopuzlu, Dali, Sandallar ve Piperisterona köyleri olurken Kuzucuk köyüne gidecek olanlar ise Sındırgı (Sinde), Serdarlı (Çatoz), Nergizli (Yeneğra), Sütlice (İpsillat) ve Meriç (Mora) köyleri olur (Nacak, 2 Ekim 1959). Gazete 4 Eylül 1959 günü birinci sayfasından verdiği "Rum'dan Rum'a Kampanyası" başlıklı bir yazıyla da Mağusa'dan Lefkoşa'ya gelmekte olan bir Kıbrıslı Türk'ün arabasına 'Sen Türk'sün.' diyerek binmeyen bir Rum'u manşete taşır. Gazetenin manşete taşıdığı bir başka haber ise "Hekimsiz Köy: Kıbrıs" başlığını taşır. Gazete bu haberinde Kıbrıs adasında bol miktarda hekim bulunmasına rağmen bu doktorların Türk köylerinde görev yapmadıklarından bahseder ve örnek olarak da Liso Rum köyüne hükümet doktoru tarafından düzenli olarak ziyaretler yapıldığını; ancak hemen civardaki Tabanlı, Kuşluca, Dereboyu, Uzunmeşe, Görmeli, Tatlıca ve Beşiktepe köylerine ise "sanki bu köylerde yaşayanlar insan değilmiş gibi" hiç doktor uğramadığını belirtir. Gazetenin verdiği bir başka haber ise Türklerin yaşadığı Kotçat ile Rumların yaşadıkları Varvara köyleri arasında yaşanan husumettir. Birbirine çok yakın olan ve arazileri iç içe geçmiş durumda bulunan bu köylerde Rum köylüleri Türklerin arazilerinde koyunlarını otlatmamalarını ihtar etmelerinin ardından bütün ovayı ve arazileri ilaç atmak suretiyle zehirlerler ve ilk etapta Mehmet Hilmi ile Hasan Cema'l'e ait koyunların telef olmasına sebep olurlar. Gazete ayrıca KTKF tarafından verilen bir yazıyı da sayfalarına taşır; (Nacak, 4 Eylül 1959)

"Sayın vatandaş, Şahsi servetinizi milli sermaye haline getirmek istiyorsanız, en küçük tasarrufunuzu bile sanayide işleterek gelir temin etmediği düşünüyorsanız, cemaatimiz iktisadi bütününde büyük işletmeler kurulmasını arzu ediyorsanız, cemiyete büyük işletmeler kurarak işçilerimize, elemanlarımıza yeni iş sahası açılmasında hemfikir iseniz, cemaatimizin topyekûn milli gelirini artırmakla iktisaden yükselme gayretlerinde payınız olmasına hevesli iseniz anayurdumuz Tekel Genel Müdürlüğü'nün iştiraki ve desteği ile kurulmakta olan Yüksel İspirtolu İçkiler ve Şarap Fabrikası Limited Şirketi'nin hisselerinden almağı ihmal etmeyiniz."

Federasyon'un Tekel Genel Müdürlüğü'nün de iştirakinin bulunduğu 200.000 sterlin sermayeli şirkete ortak olması, ayrıca 13.000 liraya satın alınan Süt Bar İşletmesi gibi ekonomik girdi sağlayacak yatırımları Nacak gazetesi tarafından desteklenen faaliyetler arasındadır. Gazetenin 18 Eylül 1959 günü manşete taşıdığı haberler arasında Limasol'un Mutluyaka köyünün su sorunu ile köylülerin sağlığa zararlı olmasına rağmen çaresizlikten mezarlıktaki kuyudan su sağlamaya çalışmaları, Kopuzlu köyünden İbrahim Hasan isimli köylünün silahlı dört Rum tarafından Lurşa Deresi yakınlarında tartaklanıp dövülmesi, ayrıca Kopuzlu köyüne her on beş günde bir de olsa uğrayan Rum doktorun da artık köye hiç gelmemesi, Tayrica Taşıt Vasıtaları ve Trafik Müdürlüğüne Rum polislerin atanmaları ve bu resmi dairede de tedrici olarak Türk personel sayısının azaltılması bulunmaktadır (Nacak, 18 Eylül 1959). Gazete aynı sayıda ayrıca Rauf R. Denктаş'ın "İlkokul Öğretmenleri Ümidimiz Sizedir." başlıklı bir makalesini de yayımlar (Nacak, 18 Eylül 1959). Gazetenin 25 Eylül 1959 tarihli sayısında Fuat Veziroğlu imzasıyla Kıbrıs Valisi Sir Hugh Foot'a yönelik bir açık mektup yayımlanır ve Çayönü (Paramal)

köyünde İngiliz askeri araçları tarafından köylülerin tarlalarının zarara uğratılması, tarlaların ortasından askerler tarafından yol açılması, bölgedeki başıboş köpeklerin buraya getirilmesi, Türk işçilerin üsler bölgesindeki işlerinden atılmaları dile getirilir (Nacak, 25 Eylül 1959). Gazetede ayrıca Kıbrıs hükümetine yönelik bir çağrı da yapılarak daha önce 28 Ağustos 1959 tarihli Nacak gazetesinde manşetten verilen ve %70–30 oranındaki personel uygulamasının hayata geçirilmesi istenir. Buna göre Yunanistan’dan gelen bir kişi Tarım Dairesi’nde göreve başlatılırken doktorsuzluktan perişan olan Türk köylülerine yönelik hiçbir girişimde bulunulmaması, bu köylere doktor gönderilmemesi ve insanların başlarının çaresine bakmak zorunda kalmaları eleştirilerek Türkiye’den doktor getirilmesi konusunda müsaade ve anlayış istenir. Gazete ayrıca Lefkoşa merkez hapishanesinde son günlerde Türk mahkûmlara yönelik Rumlar tarafından artarak devam eden tacizler ve bu duruma idarecilerin kayırsız kalmaları konusunu da gündemine taşır (Nacak, 25 Eylül 1959). Nacak’ta yapılan bir başka duyuruyla da Lefkoşa Haydarpaşa Ticaret Enstitüsü, Lefkoşa Türk Yapı Enstitüsü ve Lefke Türk Sanat Enstitüsü için kayıtların devam etmekte olduğu, her üç okulun da yıllık ücretinin 6 lira olduğu, okula kaydedilecek her öğrenciye KTKF ve KTGT tarafından toplam 30 öğrenci için parasız okuma imkânı ve burs sağlanacağı belirtilir. Gazetenin “Günlerin Getirdiği” köşesinde Vefa Fırtına imzasıyla yayımlanan “Yeni Harman Please” başlıklı yazı ise Federasyon tarafından başlatılan toplumsal duyarlılıkla ilgilidir; (Nacak, 2 Ekim 1959)

“Bir Türk barına girdim, ‘Bir paket Yeni Harman’ dedim. Cevap; ‘Yok.’ Sigara dolabına baktım, Players dolu. Yoluma devamla kasabaya geldim. Yine bir Türk barı, ‘Yeni Harman’ dedik. Cevap; ‘Namevcut.’ Bir başka bara geçtim. ‘Bir Büyük Yeni Harman.’ dedik yine. Elcevap; ‘Almıyoruz Efendi.’ Duvarlar ‘Players please’ afişleriyle kaplıydı. Beyler, hanımlar; Yeni Harman please.”

Gazetenin 9 Ekim 1959 tarihli sayısında da manşet “Köylü Kardeşler İş Başına” olur; (Nacak, 9 Ekim 1959)

“Bütün Türk köylüleri vazifeye çağrılır. El ve gönül birliğinin müspet sonuçlarını gördüğümüz Kuzucuk çalışmalarını örnek alarak her köy kendi öğretmen evini inşa etmelidir. Öğretmen, gelecek nesillerin bugünkü teminatıdır. Köylerimizin, çocuklarımızın yarını öğretmenin çalışmalarına müstenittir. Ona yardımcı olmak, köyde iyi bir ev temin etmek köylü kardeşlerimizin başlıca vazifesidir. Zaman zaman muhtelif köylerimizden şikâyetler almaktayız. Köy öğretmeni köyde kalmıyor, ders saatleri sona erer ermez motosikletine atlayarak kendi köyüne ya da kendi kasabasına avdet ediyormuş. Hâlbuki köylüler öğretmenlerini ders saatleri dışında da köylerinde, aralarında görmek, onun bilgisinden, görgüsünden faydalanmak istiyorlarmış. Köylü kardeşlerimiz haklıdırlar. Ada tarihinde belki de bir devir açacak müspet veya menfi hadiselerle gebe bulunan bu zamanda öğretmenlerini yanı başlarında görmek, yarın için hep beraber hazırlanmak, köyü gerçekten medenî anlamda bir köy haline getirmek için beraberce didinmelerini istemek elbette hakları dâhiline girer. Köylü kardeşlerimiz haklıdırlar. Ya öğretmenler? Onlar köylerde yaşamağı tercih etmemede haksız mıdırlar acaba? Hiç zannetmeyiz. Bir dakika düşünelim: Öğretmen sabahleyin sınıfa girer ve Tanrı’nın günü, gün eriyinceye, kafası patlayıncaya kadar sizin bir tanesiyle başa çıkmadığınız çocuklarınızın topuna birden terbiye verir, kültür verir, ışık verir, onları cemaatimize yararlı bir eleman olarak yetiştirmek için fasılasız didinir. Akşam evine

döndüğü zaman yorgundur, kafasını, vücudunu dinlendirmek ister. Ama nerede? Birçok köylerimizde ya öğretmen evi yoktur ya da mevcut evler içinde yaşamaya elverişsizdir. Bu durumda köy öğretmenin köyde kalmasını beklemek biraz insafsızlık olur. Görülüyor ki öğretmen de haklıdır. Netice olarak taraflardan ikisi de, öğretmen de, köylü de haklı durumdadır. Köylü haklıdır, köyünde öğretmen istiyor. Öğretmen haklıdır, basit de olsa içinde yaşanabilecek bir ev istiyor. İki tarafın da hakkını vermek gerek. Mesele basittir. Öğretmene zamanımızın şartlarına uygun bir ev temin etmekle her şey kökünden halledilebilir. Öğretmen köyde kalır, köy çocuklarını yetiştirir, mesai saatleri dışında da köy mahalli davalarının çözülmesinde köylüye öncülük yapar. Cemaatin el birliğiyle çalışarak neler yapabileceğini Kuzucuk köyünde bir haftadan beri gururla müşahade etmekteyiz. 30 kadar ev çok kısa bir zamanda yeniden inşa edilmiş, Kuzucuklu kardeşlerimiz çadırlarda yaşamaktan kurtarılmışlardır. Bunu örnek tutarak köylü kardeşlerimiz de hep beraber çalışarak masrafsız, ucuz ve iyi bir öğretmen evi inşa etmek için faaliyete geçmelidirler. Hem bütün bir köylünün tek bir ev yapması Kuzucuk'ta olduğu gibi öyle uzun boylu çalışmaları da gerektirmez. Bu projenin tahakkuk ettirilmesi için komşu köyler arasında iş birliği yapılması faydalı olur. Birkaç köy önce köyün evinin inşası için beraberce çalışır, sonra sıra ile öteki köylere geçilir. Nacak bu konuda ilk teşebbüse geçecek köyden haber beklemektedir. Bize yazınız, köyünüze derhal bir ekip göndererek, düşüncelerinizi öğrenerek çalışmalarınızı fotoğraflarla tespit edecek ve gazetemizde yayınlamak suretiyle sizi diğer köylerimize örnek olarak tanıtacağız. Köylü kardeş, köyünün öğretmeni köyde kalmak istiyor; fakat 81 senelik maarif evi ağıla dönmüştür, rutubetlidir, havasızdır. Sana ışık vermek için fedakarane çalışan bu kültürlü insanlara köyündeki en iyi vermek ya da yenisini yapmak vazifendir. Köy öğretmenin evi tamir edilinceye ya da yenisi yapılıncaya kadar ona içinde rahat edebileceği bir ev tedarik ediniz. Fedakârlıklar daima karşılıklı olur. Birbirimize yardım edelim. Sizin için çalışan, hayatını sizin çocuklarınızın istikbaline vakfeden köy öğretmeninize de yardımcı olunuz. Köy gençleri, teşkilatlar, kurumlar, kulüpler öğretmen evini yeniden yapacak kudrettesiniz. Kollarınızı sıvayınız, hemen işe başlayınız. Bütün köylü kardeşlerimiz vatan hizmetine, maarif hizmetine davet olunur.”

Gazetenin 9 Ekim 1959 tarihli sayısında ayrıca KTKF tarafından verilen bir duyuru da bulunmaktadır;

“Yarının adamı; ticarette yükselmek için ticari bilgiye ihtiyaç vardır. Ticaret Lisemiz yarın için en kıymetli elemanları yetiştirecektir. Çocuğunuzu Ticaret Lisesine kaydettiriniz. Onu yarının adamı yapınız. Altın bilezik; sanat elde altın bileziktir. Sanat okulları çocuğunuzu bekliyor. Sanatkârı modern metotlarla yetiştirilen toplum daha çabuk ilerler. Sanatkârsız toplum ilerleyemez. İktisadi kalkınma; Federasyon birlik ve beraberliğin, iktisadi kalkınma devamının öncüsüdür. Halkın yardımı ile halka yardım eden Federasyonumuz devamlı yardımlarınıza muhtaçtır. Az veriniz, devamlı veriniz, öz veriniz. Federasyona yapılan yardım Kıbrıs Türk'üne yapılan yardımdır. Türk çarşısında yenilikler vardır. Türk ithalatçılarının ithal ettikleri mallar her geçen gün artmaktadır. Her yerde, daima, ısrarla Türk çarşısını destekleyiniz. Cebinizdeki sigaradan, kibritten tutunuz da evinizdeki tuz, şeker, pirinç ve iğneye kadar Türk malı ve yerli Türk malı olanı seçmek vazifenizdir. Boğaziçi, Yeni Harman, Birinci senin sigarandır.”

Gazetenin “Karşıdan” köşesinde ise Sedat Törel imzasıyla “Yerli Endüstrinin Gelişmesi İçin” başlıklı yazı da yer alır;(Nacak, 9 Ekim 1959)

“Bilmem bizdeki bu yabancı hayranlığının sebebi nedir? Şüphesiz her millette kendine olmayana yönelen bir merak var. Ama sadece merak, fazlası değil. Almanlar malını satarken Alman malı en iyisi, İngilizler ise İngiliz malı en iyisi diye satarlar, alırlar. Bizde Türk malı en iyisidir diye bir fikir maalesef yoktur. Fakat niye olmasın? Niye başkalarının bizden istedikleri ipeklileri vs biz beğenmeyelim de ille Avrupa kumaşı, ipeklisi, naylonu isteyelim? Geçen yıl İstanbul’da, adını vermeyeyim biri neredeyse poplin gömleğime bayılacaktı. Hâlbuki Türkiye’imizde olan mal çeşidi emin olunuz birçok memleketlerde yoktur. Bundan dolayı da, yani bu hayranlıktan dolayı epey kaçakçılığa istikamet veriliyor. Yerli endüstrinin gelişmesi ancak vatandaş ve alıcının desteklemesi ile mümkündür. Kaldı ki bizim yaptığımız her şey kendi anane ve karakterimize, kendi benliğimize daha yakışır güzel şeylerdir. Bursa’nın ipeklisi nerede var acaba? Halılarımızın dünyada eşi var mı? Ve daha neler. Kendimizi destekleyelim, hem de beğenelim beyler. Ne mutlu her şeyi ile Türk olana.”

Gazetenin bir başka haberine göre ise Kıbrıs Türk Ticaret Odası da Kıbrıs Türk toplumunun ekonomik sorunlarını ele aldığı bir toplantı yapar. Oda Başkanı Kemal Rüstem de yaptığı açıklamada adada yaşayan Türk iktisatçıların sık sık bir araya gelmek suretiyle sorunları yakından takip ettiklerini, Türk toplumunun sahip olduğu ekonomik ve ticari imkânların tespit edilmesi, doğal kaynakların durumu, iç ve dış ticaretle ilgili girdilerin tespit edilmesi, ayrıca kalkınma projelerinin tespiti ve uygulanabilmesi konularında ciddi tespitler yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtir.(Nacak, 16 Ekim 1959) Gazete ayrıca Kıbrıslı Türk tüccarlara ve gençlere yönelik de birer duyuruda bulunur; (Nacak, 16 Ekim 1959)

“Sayın Türk tüccarı; seksen yıllık bir mücadeleden sonra en nihayet kendimize ait bir çarşı tesis ettik. Bu çarşırı yaşatmak senin elindedir. Kendi ırkıdan insanların başka çarşılara akmasını durduracak ticari tedbirleri sen almalısın. Ecnebi tüccarla rekabet etmeli, aynı ticari şart ve kararı sen de yaratmalısın. Bu cemaat fakirdir, makul olmalısın. Kısa zamanda zengin olmak hayaline kapılmamalı, az kâra kanaat etmelisin. Müşteri seni sevmeli, sen müşteriye saymalısın. Türk’ten Türk’e Kampanyası’na önce sen hürmet etmeli ve uymalısın. Müşterini elinde tutmasını bilmelisin. Türk gençleri; bu hafta bankanıza ne kadar para yatırdınız? Kooperatiflerinize ne kadar para teslim ettiniz? İstikbalin neler getireceği meçhuldür. Paranızı biriktirmezseniz bir gün pişman olacaksınız. Bankanızda daima bir miktar para bulundurunuz. Bu suretle hem kendi kendinizi, hem cemaatinizi kalkındırmış olursunuz. Birer birer kalkınırsak cemaatçe kalkınmış oluruz. Gençlerin parası cemaatin parası demektir. Gençlerin parası varsa cemaatin parası var demektir.”

Gazetenin 23 Ekim 1959 tarihli sayısında Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Federasyonu Başkanı Necati Taşkın imzasıyla “Toplantılara İlgisizlik” başlıklı bir makale kaleme alınır ve Federasyon’un faaliyetlerinin halka aktarılacağı bu toplantıya insanların ilgisizliği ve kayıtsızlığı dile getirilir (Nacak, 23 Ekim 1959). Aynı sayıda yayımlanan bir başka yazı ise Esat Faik Muhtaroglu imzasıyla çıkan “Nefret Ettiğim İnsanlar” başlıklı yazıdır; (Nacak, 23 Ekim 1959)

“Bütün insanları severim... Fakat sevmediğim, hem yalnız sevmemekle kalmayıp kendilerinden nefret ettiğim bazı insanlar da vardır. Bunlar sözleri başka, işleri başka, dışları başka olan insanlardır. Bir insan ki ‘Türk malı kullanalım.’ der, Türk malı kullanmayanlara kızar, öfkelenir küfreder de kendisi Türk malı kullanmaz. Bir insan ki Türk’ten Türk’e Kampanyası’nın hararetli bir destekleyicisi görünür de kendisi yabancılara avuç dolusu para verir. Bir insan ki namazdan, oruçtan bahseder de kendisi ne namaz kılar, ne oruç tutar...”

Kalemтіраш imzasıyla kaleme alınan yazının başlığı ise “Yabancı Malı Yutturanlara” şeklindedir ve dükkânlarına doldurdukları yabancı malları Türk malı diyerek Kıbrıs Türklerine satanları eleştirmektedir (Nacak, 23 Ekim 1959). Federasyon bir yandan köycülük, halk eğitimi, kültürel faaliyetler, kooperatifçilik ve belediyeler konusunda çalışırken bir yandan da toplumlararası çatışmalarda İngilizler tarafından gözüaltına alınan veya EOKA tarafından öldürülen insanların ailelerine de yardım etmeye başlar. Federasyon’un faaliyetlerini ve kültürel gelişmeleri aktardığı ilk yayın organı ise Yarına Doğru dergisi olur (KTMA, KTKF Arşivi, Tarihçe Dosyası). Gazetede 27 Kasım 1959’da verilen habere göre ise Milli Türk Birliği, KTKF ve Gençlik Teşkilatı yöneticileri arasında yapılan görüşmeler neticesinde Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Muavinliği için tek aday olarak Dr. Fazıl Küçük’ün kabul edilmesi kararlaştırılır. Gazetenin verdiği bir başka haber ise Meriç (Mora) köyünde KTKF Halk Eğitimi öğretmenleri tarafından düzenlenen münazara olur. “Yükselmek için birbirimize yardım etmemiz şarttır.” tezini Meriçliler adına Erdoğan, Sinan ve Lisanî Bey savunurken karşı tezi ise halk eğitimi öğretmenleri savunurlar. Meriç muhtarı, Hasan Oktay ve bir gazetecinin jüri olduğu münazara sonrasında Meriçliler galip gelen taraf olurlar. Bu arada gazetede “Köylü” imzalı “Hey Lefkoşalı! Hey kasabalı! Uyan. Sen de yardıma koş. Bir Pazar olsun sinemayı bırak. Yeniden yapılan köylerde işe koş. Biz yaparken siz bakmayın.” şeklinde pankartların da resimleri yayımlanır. Bunlar Federasyon tarafından başlatılan Rumlarca yıkılıp yıkılmış köylerle can güvenliği kalmadığı için terk edilen yerleşim yerlerinin tekrar imar edilmesiyle ilgili faaliyetlerdir. Gazetenin aynı tarihli sayısında yayımlanan bir başka makale ise namuslu ve dürüst tüccarlara karşılık Lefkoşa çarşısında halkı kandırmaya yönelik girişimlerde bulunan sahtekârlarla ilgili Ali Süha imzasıyla çıkan “Tüccarlarımız ve Biz” başlıklı makale olur (Nacak, 27 Kasım 1959);

“Tüccar veya onun yerini alacak herhangi bir müesseseden mahrum bir cemiyet tasavvur edilemez. Cemaatin kalkınması becerikli ve insafli tüccarlara bağlı olduğu gibi sefaletle sürüklenmesi de yine ona bağlıdır. Bunun acı misalleri geçmişte olduğu gibi bugün de pek çoktur. Patateslerini ihraç edemeyen Kıbrıs çiftçisinin durumu meydandadır. Onun içindir ki Büyük Ata tüccarı tarif ederken bilhassa ‘emniyete liyakat göstermesi gereken adamdır.’ demiştir. Kıbrıs’ta son birkaç yıldan beri tüccarla halk arasında gittikçe derinleşen bir uçurum açılmıştır. İki taraf da bundan tamamen müştekidir. Bu soğuk durumun ortadan kalkması iki tarafın da birbirlerini iyi anlamaları ile mümkündür. Bu soğuk durumu bizzat yaratanlar vurguncu zihniyete sahip ticaret adamlarıdır. Bunlar ‘en kısa zamanda en büyük kazanç’ prensibi ile etrafı yakıp kavurdular. Bunun tepkisi de haklı olarak nefret olmuştur. Her şeyden önce şerefli Türk tüccarı ile vurguncuları ayırıp ona göre hareket etmemiz lazımdır. Yoksa topyekûn bütün ticaret adamlarımızı itham etmek insafsızlık olur ve zararı yine halk olarak bizedir. Bir taraftan namuslu esnafla iftihar ederken diğer taraftan da yolunu şaşırırları terbiye

etmek bizim elimizdedir. Bu da ancak alışveriş yapılacak yerleri iyi seçmekle mümkündür. Tüccar vatandaşa en iyi kaliteyle en ehven fiyatı sunmakla mükelleftir.”

Bu sayıdan itibaren Federasyonu’nun organizasyonu çerçevesinde Gönüllü Ordusu olarak Muratağa’daki çalışmalara katılanların isimleri de Nacak gazetesinde yayımlanmaya başlar. Gazetede ayrıca KTİBF Genel Sekreteri Necati Taşkın imzasıyla Rum işverenlerin Rum işçileri korumaya yönelik girişimleri ve Türk işçilerin sahipsizliği üzerine “İşverenlerimiz Ne Âlemde?” başlıklı bir yazı da kaleme alınmıştır (Nacak, 27 Kasım 1959). Federasyon bir yandan Türk müstahsillerin, tüccarların, imalatçıların neler yetiştirdiklerini, neler imal ettiklerini, neler ihraç ve ithal ettiklerini tespit ederken bir yandan da Kooperatif Kredi ve Satış Şirketleri vasıtasıyla iş yapmaya çalışan insanları borçlarını ödemek suretiyle buralardan ayırmaya ve tamamen Türk kooperatifleri çatısı altında toplamaya gayret eder. Bütün bu faaliyetler Nacak vasıtasıyla her hafta düzenli olarak kamuoyuna aktarılır (KTMA, KTKF Arşivi, Tarihçe Dosyası). Ticaret ve çarşı işlerinde de eksikliklerin neler olduğu yönünde çalışmalar başlatılır ve Türk çarşısında bulunan esnafın ihtiyaçlarının mümkün olduğunca Türk esnaflarından giderilmesi yönüne gidilir. Türk Tüccarlar Birliği ve Çarşı Murakabe Komisyonu bu faaliyetlerde en önemli görevi üstlenen birimler olur. Bu komisyon ve birliklerin duyuruları ve faaliyetleri de Nacak tarafından muntazam olarak kamuoyuyla paylaşılır. 27 Kasım 1959 tarihli gazetede Düzo (Softalar) köyü ilkokul öğretmeni Tünay Mehmet Kemal imzasıyla Federasyon vasıtasıyla fakir öğrencilere sahip çıkıldığı, onların masraflarının karşılandığı belirtilen bir teşekkür mektubu yayımlanır.³ Bu faaliyetlerin pozitif sonuçları kendisini

³ Gazetenin aynı tarihli sayısında yayımlanan bir başka duyuru ise KTKF’nin oluşturduğu bir heyet tarafından Türk köylerinin isimlerinin incelendiği ve köylerin yeniden isimlendirilmesinin kararlaştırıldığı belirtilir. Buna göre Lefkoşa’da Alevga (Alevkaya), Ambeliku (Bağlıköy), Amadyes (Günebakan), Angolem (Taşpınar), Çamlıköy, Küçük Kaymaklı, Matyat, Dizdarköy, Ayyanni Selemeni (Süleymaniye), Elye (Doğancı), Koççina (Erenköy), Kseroğno (Kurutepe), Luricina (Akıncılar), Mansura (Mansur), Mora (Meriç), Vroışa (Yağmuralan), Şillura (Yılmazköy), Denya, Ayakebir (Dilekkaya), Aysezomeno (Arpalık), Beyköy, Abohor (Cihangir), Limnidi (Yeşilirmak), Gönyeli (Menderes), Magri (Küçükköy), Minareliköy, Bodamya (Dereliköy), Softalar (Düzova), Gaziveran, Karavostasi (Gemikonağı), Aymarina (Gürpınar), Girne’de ise Ağırda (Ağırdağ), Kambili (Hisarköy), Fota (Dağyolu), Arapköy, Lapta, Kömürcü, Mağusa’da Armadi (Kuzucuk), Artemi (Aridamı), Aysimyo (Avtepe), Bladan (Çınarlı), Bahçalar, Çatoz (Serdarlı), Kurumanastır (Çukurova), Konedra (Gönendere), Galatya (Mehmetçik), Yenağra (Nergisli), Litrangomi (Boltaşlı), Livatya (Sazlıköy), Komikebir (Büyükkonuk), Kriky (Kilitkaya), Görneç, Topçuköy, İpsillat (Sütlüce), Kaleburnu, Murata (Muratağa), Kukla (Köprü), Eftakomi (Yedikonak), Ayantroniko (Yeşilköy), Melunda (Mallıdağ), Singrasi (Sınırüstü), Stroncilo (Turunçlu), Avgalida (Ergazi), Ovgoroz (Kurtuluş), Pladanisyo (Balalan), Sandallar, Aystat (Zeybekköy), Larnaka kazasında ise Civisit (Cevizli), Alaminio, arçoz, Pergama (Beyarmudu), Pirga (Çamlıbel), Köfünye (Geçitkale), Vuda, Dohni (Taşkent), Tatlısu, Terazi, Koşşi (Koçyatağı), Lefkara, Menu (Ötügen), Bahçalar, Anglisiya (Aksu), Ayana (Akhisar), Mormenekşe, Anafotya (Akkor), Limasol kazasında ise Alehtora (Gökçeçe), Armenehor (Bulgurlu), Asomado (Gözügüzel), Aytuma (Mersinli), Bladanisya (Çamlıca), Siliku (Silifke), Koloş (Yunus), Civides (Aslandık), Polemitya (Binatlı), Malya (Bağlarbaşı), Çerkez, Piskobu (Yalova), Evdim (Düzkaya), Gilan (Ceylan), paramal (Çayönü), Evdim Presyosu (Çeliktas), Yerovasa (yerovası), Kandu (Çanakkale), Muttayaka (Mutluyaka), Monyat (Elmalı), ayrıca Baf kazasında da Agurso (Akarsu), Anatyu (Görmeli), Sarama (Kuşluca), Antroliyu (Gündoğdu), Arodes (Kalkanlı), Ayanni (Aydın), Aysideros (Demirci), Aynikola (Esentepe), Ayorgi (Kavaklı), Mamundali (Soğucak), Galatarga (Yoğurtçular), Asproya (Aktepe), Dimi (Ovalık), Yayla (Yayla), Ciyas (Ceyhan), Falya (Gökçebel), Finike, Lukrunu (Olukönü), Girit Tera, Vreçça (Dağışan), Evretu (Dereboyu), Kukla, Hirsofu (Altıncık), Koloni (Yolüstü), Zaharga (Tatlıca), Ayvarvara (Engindere), Mandria (Yeşildere), Melatya (Malatya), Stavrokono (Aydoğan), Melandra (Beşikdere), Magunda (Yakacık), Prasyo (Yuvalı) ve Maruna da (Uluçam) olarak değiştirilir.

toplum hayatında yavaş yavaş kendisini gösterirken Rumlar ve İngilizlerden de bir takım tepkiler gelmeye başlar; (Denktaş, 2000;126)

“... Piyango yoluyla Federasyona para kazandırmak kararını aldık. Derhal Lefkoşa Komiseri (İngiliz) yasaklamayı getirmeye kalktı. Savcılıkta edindiğim tecrübe işime yaradı. Başsavcının geçmişte verdiği bir görüşe göre ‘bir kuruluşun üyeleri arasında piyango tertiplemek için izin gereği yoktu.’ Komisere yazılı olarak Federasyonun tüzüğüne göre her köyün, her kuruluşun Federasyona üye olduğunu duyurdum. Böylelikle Federasyonun piyangoları satışa çıkarıldı. 10–15 bin Kıbrıs Lirası kadar bir ikramiye dağıtabiliyorduk. Piyango satışından hayatını temin eden satıcılar da türemişti. Bir gün Baf köylerinden, tanıdığım bir dosttan bir mektup aldım. Piyango biletinin numarasını veriyor, ekonomik sıkıntı içinde olduğunu duyuruyor ve birinci ikramiyeyi kendisine çıkartmamı istiyordu. O ayın piyangosu çekilinceye kadar büyük bir sıkıntı yaşadım. Ya büyük ikramiye bu bilete isabet ederse ne olacaktı? Herkes ‘İkramiyeyi Denktaş istediğine çıkartır.’ sonucuna varacaktı. Talihliler açıklanınca rahatladım. Ekonomik sıkıntı içinde olan dostuma şans gülmemişti. Bu dönemde el sanatlarına önem verdim. Anavatandan gelmeye başlayan üniversite mezunlarına ekonomik açıdan yardımcı olmak uğraşı verildi. 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos, 29 Ekim gibi milli günleri daha görkemli bir şekilde kutlamak için gereği yapıldı. Öğretmenlerimiz her etkinlikte ön safhadaydılar...”

Bu arada KTKF tarafından yapılan bir duyuruyla da Köşklüçiftlik Tabakhane arsasında projesini Yüksek Mühendis Mimar Ayer Kâşif ve Hakkı M. Atun mimari bürosunun hazırladığı 120 kişilik fakir öğrencilere yönelik bir öğrenci yurdu ve kütüphane yapılması için ihale açıldığı bildirilir. Gazetenin bu sayısında ayrıca KTKF tarafından verilen bir duyuru da bulunmaktadır;(Nacak, 9 Ekim 1959)

“Yarının adamı; ticarette yükselmek için ticari bilgiye ihtiyaç vardır. Ticaret Lisemiz yarın için en kıymetli elemanları yetiştirecektir. Çocuğunuzu Ticaret Lisesine kaydettiriniz. Onu yarının adamı yapınız. Altın Bilezik, Sanat elde altın bileziktir. Sanat okulları çocuğunuzu bekliyor. Sanatkârı modern metotlarla yetiştirilen toplum daha çabuk ilerler. Sanatkârsız toplum ilerleyemez. Federasyon’dan İktisadi Kalkınma; Federasyon birlik ve beraberliğin, iktisadi kalkınma davamızın öncüsüdür. Halkın yardımı ile halka yardım eden Federasyonumuz devamlı yardımlarınıza muhtaçtır. Az veriniz, devamlı veriniz, öz veriniz. Federasyona yapılan yardım Kıbrıs Türk’üne yapılan yardımdır. Türk çarşısında yenilikler vardır. Türk ithalatçılarının ithal ettikleri mallar her geçen gün artmaktadır. Her yerde, daima, ısrarla Türk çarşısını destekleyiniz. Cebinizdeki sigaradan, kibritten tutunuz da evinizdeki tuz, şeker, pirinç ve iğneye kadar Türk malı ve yerli Türk malı olanı seçmek vazifenizdir. Boğaziçi, Yeni Harman, Birinci senin sigarandır.”

Aynı sayıda ayrıca KTKF Başkanlığı tarafından 25 Ekim 1959 Pazar günü Lefkoşa’da Zafer Sineması’nda yıllık kongre ve seçimlerin yapılacağına dair bir duyuru da yayımlanır (Nacak, 9 Ekim 1959). Bu arada Yayla (Yalya) köyünde köy dışındaki hükümet işlerinde çalıştırılan mahdud sayıdaki Türk işçileriyle ilgili olarak buradaki Türk ustabaşının köyün işçi birliğini tanımadığı, bu davranışın pek de uygun olmadığı, arzu edilenin ustabaşının köydeki bütün işçileri nöbetleşe çalıştırması olduğu belirtilir. KTİB tarafından yayımlanan bildiride de “Ada çapında Türk işçisini bağrında toplamayı hedef güden federasyonumuz köylerinde henüz bir işçi birliği bulunmayan köylere işçi birliği

açmak için programlı faaliyete geçmeyi tasarlamaktadır. Tanzim edilecek bir program tahtinde bu köyler gezilecek ve işçi birlikleri kurulacaktır. Köylerinde bir işçi birliği bulunmayıp da açmak isteyen köylerimiz KTKF temsilcileri vasıtasıyla Girne Caddesi, 94'deki adresimize yazılı müracaatları rica olunur. Köylerinde işçi birliği kurulmasını isteyen köylülerimizin en geç 15 Ekim'e kadar dilekçelerini sunmalarını bilhassa rica ederiz. Türk işçisi; Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Federasyonuna üye olmak vazifendir. Teşkilatsız işçi hakkını kaybetmeye, fakir düşmeğe mahkûmdur. Kuvvetli ve zengin bir işçi federasyonu işçinin haklarını daha emin bir şekilde müdafaa eder. Teşkilatsız işçi sözünü dinlemez. Kuvvet, birlikten doğar. İstikbale güvenle bakabilmek için işçi teşkilatlanmalıdır. Daima ve her zaman senin haklarını savunacak olan İşçi Birlikleri Federasyonuna üye ol. Türk işçisi; Sosyal Sigorta kartın var mı? Varsa her hafta pul yapıştırılıyor mu? Kartların bugünlerde değişmesi icap eder. Kartını değiştirdin mi?" (Nacak, 9 Ekim 1959) denilir. Gazetenin 16 Ekim 1959 tarihli nüshasında gazetenin manşeti ise "Türk'ten Türk'e Kampanyası Devam Edecek. Bu Kampanyada Kimseye Husumet Yoktur." şeklinde olur. Gazete ayrıca Atina'da devam etmekte olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tesis edilmesiyle ilgili görüşmelerde Türk ve Yunan askerlerinin nerelerde üslenecekleri konusunda bazı pürüzlerin giderildiğini ve Türk askerlerinin muhtemelen Girne'de konuşlanacaklarını da yazar. Bu dönemde Celal Hordan tarafından TMT adına ancak TMT'nin haberi ve bilgisi haricinde gerçekleştirdiği bir başka faaliyet de çeşitli konser ve gösterilerde para toplamasıdır. Federasyon'un düzenlediği bu faaliyetlerin bazı kimselerce yanlış anlaşılması ve halka da yanlış aktarılması üzerine bu konuya da açıklık getirme zarureti doğar ve bu görevi bizzat Rauf R. Denктаş'ın kendisi yapar ve gazetelerde yayımlanan 'Federasyon Yararına Büyük Konser' başlıklı köşe yazısıyla Kıbrıs Türk toplumunun kafasında oluşabilecek sorulara da cevap verir (Halkın Sesi, 22 Şubat 1958). Gazetenin okuyucularıyla buluşturduğu bir başka konu ise Dereliköy (Bodamya)'de yaşayan Kıbrıs Türklerinin su kuyularının kapatılması konusunda yazdıkları şikâyet dilekçesidir. Türk çarşısına her türlü sebze ve meyve sevk eden, ayrıca Kiracıköy'e hem içme suyu hem de tarla sulamak için kaynak teşkil eden, ayrıca Piroyi, Dimbuya ve Lefkoşa ile civardaki Rum köylerine içme suyu sağlayan köydeki su kuyularının kapatılması girişimi sert tepkilerle karşılaşır (Nacak, 23 Ekim 1959). Gazetenin aynı sayısında yayımlanan bir başka araştırma ise Aşkın imzasıyla çıkar ve "Kıbrıs Ekonomisine Genel Bir Bakış" başlığını taşımaktadır; (Nacak, 30 Ekim 1959)

"Her nereye giderseniz gidiniz tahsilli veya tahsilsiz her sınıf halkın hararetle münakaşa ettiği ve üzerinde çeşitli fikirler ileri sürdüğü Kıbrıs'ın istikbali mevzuu ile karşılaşacaksınız. Maalesef şimdiye kadar rastladığım bazı burnundan ötesini göremeyenler Kıbrıs'ın karanlık günlerin arifesinde olduğunu iddia etmektedir. Bu şahısların görünüşe göre İngiliz hükümeti adadan çekilir çekilmez Kıbrıs'ın son derece sefil bir duruma düşeceğini, şimdi lüks hayat yaşamakta olan insanların ancak karınlarını doyuracak bir kazanç sağlayabileceklerini iddia etmektedirler. Bu korku ve şüphelerin ne dereceye kadar doğru olduğunu ve herkesin adeta gölgesini görür gibi olduğu bu canavarın hakikat mi yoksa bir korkulu rüyadan ibaret mi olduğunu inceleyelim. Araştırmamıza evvela gayet basit bir soru ile başlayalım.

Soru 1. Acaba Kıbrıslıların son birkaç sene zarfında yaşamakta oldukları hayat standardı memleketin milli geliriyle kabili kıyas mıdır? Bu soruya benim şahsen

vereceğim cevap okkalı bir ‘Hayır’dır. Kıbrıs hayat standardı Ortadoğu’da İsrail’den sonra ikinci gelmekte ise de bu vaziyetin ilelebet muhafaza edilemeyeceği gün gibi aşikârdır. Kıbrıslılar bu son senelerde bir mirasyedi hayatı yaşamaktadırlar. Fakat maalesef bu miras sona ermek üzere bulunuyor. Kazandığından fazla sarf etmek ve her istediğini elde etmeyi itiyat eden bu mirasyedi memleket hakikatlerle karşı karşıya gelip de artık o tatlı mirasın sona erdiğini ve ancak kendi kazancı mukabilinde bir hayat yaşamağa mecbur olduğunu ve gayet kolayca ve bol bol elde ettiği her türlü lüks eşyalarını artık kolay elde edemeyeceğini anlayacaktır. Pek aşikârdır ki memleket bütçesini nizama koyabilmek için hükümet dışarıdan gelen malları ya kotaya tabi tutacak veyahut da gayet ağır vergilerle pek pahalıya mal ederek halkın bunların satın alabilme kabiliyetlerini azaltacaktır ki bu da pek hoşumuza gidecek bir hareket olmayacaktır, amma artık kendi yağımızla kendi ciğerimizi kavracağımız için her şeye zorla dahi olsa alışmayı öğreneceğiz. Madenlerin, pek az bir ömrü kalan ziraat usullerinin bazılarının 14. asır usullerinden pek farkı olmayan ve çıkardığı ziraat ürünleri de kuvvetli rakiplerle mücadele etmek zorunda bulunan Kıbrıs gözlerini turist ticaretine çevirerek memleketin gelirini bu yolda sağlanacak ‘invisible income’ denilen turistlerden elde edilecek görünmeyen gelirle çoğaltmak arzu ve azmindedir. Bu memleket gayet güzel, romantik olup tarihi eserlerle de dolu olmasına rağmen turist kaynağı Avrupa’dan uzak olduğu için İsviçre, İtalya ve Fransa gibi birinci sınıf turistik memleketler yanında pek ehemmiyetsiz kalmaktadır. Ayrıca pahalı, uzak ve Avrupa anlamında istirahat ve eğlence yerlerine malik olamayışı tek ümit kaynağımız olan turist ticaretinin de imdadımıza yetişerek bütçemizde açılacak olan derin boşluğu kapatamayacağını gösteriyor. Bütün bunlara ilaveten memlekette bir de enflasyon hüküm sürmektedir. Bunun en başta gelen müsebbibi İngiltere koloni idaresidir. Askeri üsler dolayısıyla pek kısa bir zaman içerisinde memlekete karşılıksız milyonlarca lira dökülmüştür. Bu ani dökülen para maalesef burada kalarak memleketin imar ve gelişmesi için kullanılacağı yerde Avrupa’ya akarak Avrupalılara iş sağlamıştır. İşte burada İngiltere koloni idaresinin yaptığı yanlışlık çok büyüktür ve bu yanlışlığın cezasını biz Kıbrıslılar çekmekteyiz ve istikbalde dahi çekeceğiz de. Bu para çeşitli tahdidat ve kanunlarla memleket dâhilinde bırakılıp milli kaynakların geliştirilmesinde kullanılabılırdi. Fikrimce Kıbrıs’ın istikbali tahmin edildiği kadar karanlık değildir. Ayağımızı yorganımıza göre uzatmak zamanının geldiğini, hatta geçtiğini idrak etmeliyiz. İyi idare edildiği takdirde istikbalimizin ümit verici olduğuna hiç şüphem yoktur. Kolanları sıkalım. Zaman ve zemin bunu icap ettirmektedir.”

Gazetenin verdiği bir başka haber ise Kıbrıs Türklerinin iktisaden kalkınmalarıyla ilgilidir. Buna göre konuyla ilgili olarak “Cemaatler arası çarpışmalarda meydana gelen durum dolayısıyla Türk çarşısı tamamen müstakil bir şekilde faaliyete başlamıştır. Londra konferansından döndükten sonra akdedilen genel kongrede Türk çarşısını her bakımdan desteklemek kararı ittifakla alınmış ve Türk’ten Türk’e Kampanyası doğmuştur. Kıbrıs’ta Rumların hiçbir suretle desteklemediği perakendeci bakkal ve tüccarlardan müteşekkil kısır ve verimsiz bir iktisadiyatı olan Türk cemaati bir sual karşısındadır. İlelebet Rum iktisadiyatının avucunda bir oyuncak ve ona muhtaç bir vaziyette mi kalalım, yoksa kendi bünyemiz dâhilinde yeni bir formül bularak iktisadi durumumuzu düzeltelim, ilerleyelim mi? Kıbrıs Türk cemaati birkaç nankör, menfaat düşkünü, çapulcu ve soyguncu, istismarcı, haris tüccar hariç bu sualin cevabını mertçe vermiştir. Karşımızda Rum ekonomisi, Rum ticareti, Rum iktisadiyatı yükselip gelişirken bu durumun sağladığı

müreffeh hayat şartlarından Türklere hiçbir şey ayrılmıyorken biz bu hayatın uzaktan bakanları, Rumlara el açanlar durumunda kalamazdık..." (Nacak, 30 Ekim 1959) denilir. Gazetede özellikle ziraat ve tarımla uğraşanlar yanında sosyal hayatı düzenlemeye yönelik girişimlerde de bulunulurken zaman zaman milli duyguları coşturacak türden şiirler de yayımlanır (Nacak, 10 Temmuz 1959). Gazete ayrıca toplumlararası çatışmalar sırasında Rumlar tarafından yağmalanan 33 Türk köyünün yeniden imarı konusuyla ilgili olarak oluşturulan gönüllüler ordusuna köylerde yaşayan Kıbrıs Türklerinin gösterdikleri ilgiyi ve yardımlarını ön plana çıkartırken aynı ilgi ve yakınlığın şehirlerde yaşayanlar tarafından da gösterilmesi gerektiği konusunda serzenişte bulunur ve "...Bu hususta Türk köylüsü üstüne düşen vazifeyi hakkı ile yapmakta, kardeşlerine yardım etmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmemektedir. Bunun için köylümüzü ne kadar övsek, onlara ne kadar teşekkür etsek azdır. Fakat bu uzun çalışma devresinde şehirlerden birkaç idareciden gayri hiçbir kimsenin ortalıkta görülmemesi köylümüzün dahi gözünden kaçmamaktadır. Hatta bu meyanda birçok konuşmalara da şahit oluyoruz. Köylü birbirine soruyor: Şehirli nerede?" (Nacak, 30 Ekim 1959) diyerek tepkisini de ortaya koyar. Nacak 1960 yılının ilk sayısında manşetinde ayrıca "Zaman Dardır." dedikten sonra yapılan anlaşma gereği verilmesi ve uyulması gereken %70-%30 anlaşmasına değinir; (Nacak, 1 Ocak 1960)

"%70-%30 hakkımızdır, ısrar ediyoruz. Kıbrıs'ın iç idaresinde beyin durumunda olan Bakanlıkta Türklere nefes aldırılmıyor. Müze Dairesi'nde 3 Türk Teknik Müze Personeli Muavinine karşı 23 Rum yüksek memur vardır.%12 olan Türk nispetini %30'a yükseltmek için ne gibi tertibat alınmıştır? Hiç. İnşaat Dairesi'ndeki durum şöyledir; Mühendis (1. ve 2. sınıf) 8 Rum'a karşı son tayin edilen 1 Türk. Nispet yine %12.5. Ebistat (Ustabaşı) sınıfında 107 Rum'a karşı 12 Türk vardır. Nispet %10'dur. Bunu %30'a çıkartmak için acaba kim harekete geçmiş bulunuyor? Memleketin ticaret ve sanayisinde en mühim rolü oynayan bu dairede Türklerin söz hakkı yoktur. 2. sınıf bir Türk ile 3. sınıf 4 Türk'ün devede kulak kabilinde kaldıkları bu dairenin icraatı ile de ispat edilmiştir. Bu acı durum karşısında alakadarları harekete davet ediyoruz. Bu hal ve ahvalin Türkçesine rezalet derler. Su İnkişaf Dairesi'nde 8 amele başı Rum'dur. 18 Rum teknik yardımcının yanında bir Türk vardır... Orman Dairesi'nde 194 Rum ormancıya karşı 23 Türk vardır. Orman bölge memurlarının 22'si de Rum'dur, Türk yoktur... 7-3 nispetini kim ve ne zaman tespit edecektir? Ziraat Dairesi'nde işçi başlarının 43'ü Rum, 9'u Türk'tür. İşçilerin sayısını sormayınız. Söylersek şaşırırsınız. 43 işçi başının idaresinde kaç Türk işçi çalışabilirse o kadardır. Asistan ziraatçılar 51 Rum, 14 Türk'tür. 42 ziraat müfettişi Rum, 10 tanesi Türk'tür. 14 yüksek memurdan 2 tanesi Türk'tür. Dâhiliye Vekâleti'nde bakan Rum, idare sekreteri, muavini, başkâtip, yardımcı kâtip, kalem müdürü, daktilo, odacı hep Rum'dur."

Gazetenin aynı sayıda verdiği bir başka yazı ise Fikri Abit imzasıyla KTKF Başkanlığına gönderilen ve gazetede yayımlanan "Çarşımızın Büyümesi İçin" başlıklı seri yazının beşincisidir ve Kıbrıs Türk toplumunun ekonomik hayatını kalkındırmaya yönelik tedbirleri ortaya koymaktadır; (Nacak, 1 Ocak 1960)

"Çarşımızın büyümesi için 14 Eylül 1959 tarihli Bozkurt gazetesindeki ilanınızı gördüm. Ben de Türk çarşımızın büyümesi ve olgunlaşması için şu beyanlarımı izah etmek istiyorum:

a-Türk çarşısı sebzeçilik bakımından pek fakir olduğu için civar köylerin her türlü iktisadi hayat bakımından kalkınmaları lazımdır.

b- Birlik ve beraberliğe el sarılarak yardımdan yardıma koşulursa, vaktimizi boş yere harcamadan çalışırsak bu zaman zarfında çarşımız genişletilebilir.

c- Köy çiftçisinin her türlü sebze tohumları, harnup, zeytin, incir, bağ ve iktisadi hayatta lazım gelen bütün yiyecek ve meyveleri temin edebilmesi için gerçek bazı kolaylıklara maruz kalır. Çiftçimize bu kolaylıkları ancak büyüklerimiz, kooperatiflerimiz ve bakkaliyelerimizi yapabilir.

ç- Köylü ve Türk çiftçisi Rumlarla el ve işbirliği yapmamalıdır. Sonra Rumların büyük taşkınlıkları mal ve bahçelerimize zarar verebilir. İşte bu hususta kuruluşumuzu Rumlara yedirtmemekle kendimiz arasında alışveriş yapmalıyız.

d- Köylünün başı ve yardımcısı muhtar ve destebandır. Bu sebeple köy, bahçe ve mahsullerini yedirtmekten korumak, yedirmeye ziyan alması gerekir. Köyün ihtiyacı ve en çok ticari hayatta lazım olan şey sudur. Su tedarik etmek için köy başı ve yardımcısı ziraat memurlarına başvurup köye bol miktarda su tedarik etmesi lazımdır. Türk çarşısı genişlemesi için yol işlerinin onartılmasına ihtiyaç vardır. Yol işleri tamamen onartılırsa otomobil ve diğer vasıtalarla alışveriş ve beraberliği yakın köylere ulaştırır.

e- Köylünün sebze ve mahsullerine lazım olan kükürt ve azot, fosfor ve potas gibi gübrelere Türk ve köy kooperatifinden tedarik etmesi lazımdır.

f- Malımızı işletmeyip de verem halinde bırakıp büyük kasaba ve şehirlere gidip kumpanya ve diğer işlerle İngiliz hükümetine yardım etmek Türklerin kalkınmasına mani olan gayet büyük hasarlara düşmüş malımızı Rumlara yedirtmiş oluruz. Bunun için her köylünün kasabalara kaçmayıp de kendi köyünü kasaba etmeğe çalışması lazımdır.

g- Köylülerimiz sayesinde büyüklerimiz ve işçilerimiz geçinme tedarik edebilirler. O halde büyüklerimiz de köylüye bilgi verip de köylüyü kalkındırması için gereken yardımı yapmaları lazımdır. İşte bu gereken malumata fikir edinen köylü kardeşlerimiz ve Türk vatandaşlarımız bu hususta kendilerini fedakârlığa atıp vakitlerini boşa vermek suretiyle yılmadan beraberlikle çalışırsak Türk çarşısı böyle büyüyüp genişletilebilir.

Soru 2. Kooperatif ithalat ve ihracat merkezleri, kooperatif bakkaliyeleri pek yakın zamanda hayatı ucuzlatacaklardır. Bu soru da yukarıdaki soruya zincirleme bağlanmış bir sorudur. Demin de söylediğimiz gibi birlik ve beraberlik her türlü kalkınmanın bir yoludur. Kıbrıs'ta çıkan malımızı işletip de İngiltere ve diğer sair memleketlere göndermekle kendimize para temin etmez. Türkiye anavatanımıza bağlılığımızı gerçekten burada göstermek lazımdır. Buradan çıkardığımız bütün mahsul, meyve ve sebzelerimiz kendimize yetecekten fazlasını anavatanımıza gönderip de bizim de lazım olduğumuz ticari işleri oradan tedarik etmek lazımdır. Pek yakında anavatanımızın buraya gelmesi her şeyi ucuzlatacaktır. Geçen sayımızda Kemal Rüstem'in odamıza sunduğu bir raporda Kıbrıs'ın ihracatı, yerli sanayi, sermaye durumu ile Kıbrıs'ta yatırım yapmak isteyen iş adamlarımız için önemli hususları ilgilendiren meseleler hakkında izahatlar vermişlerdir. Bu ziyaretten bir istifade biz de kardeş oda reisinin verdiği malumatı kendi tahkikatımızla birleştirerek adanın iktisadi, ticari, sanayi durumu hakkında iş adamlarımızla bilgi vermemiz lazım gelir. Memlekette ziraatin tam

manasıyla gelişmesinin başlıca sebebi su azlığıdır. Kıbrıs'taki nehirlerin çoğu senenin büyük kısmını kuru olarak geçiren sel yataklarından farklı değildir. Yağan yağmurlar yamaçların mümbit topraklarını denizlere alıp götürdüğünden ziraate elverişli arazi gittikçe azalmaktadır.

Bu sebepten dolayı toprakların aşınıp gitmesi için bir hayli masrafa ihtiyaç vardır. Bunun için bu gibi zararlı şeylerden malımızı felakete sürüklemeyecek şeyler yapmak gerekir. Birleşik Krallık bize 1.502.000 lira kıymetinde eşya satmakla ithalatımızın en büyük kısmını sağlayan memleket olmuştur. İşte bu gibi şeylerle paramızı yabancı milletlere sarf ettiğimiz için hayat ucuzlamaz. Pek tabiidir ki yakın zamanda anavatanımızla alışverişimiz müspet olacağı için ithalat ve ihracat merkezleri ve bakkaliyeler hayatı ucuzlatacağı aşikârdır.

Soru 3. Cemaatimizin en erken bir zamanda yükselmesi için birçok tedbirlerde bulundum.

a- Birlik beraberlik

b- Vaktimizi boş yere harcamadan sükûnetle çalışmak ve birbirimize yardım etmek gerekir.

c- Bütün ihtiyaçlarımızı anavatandan tedarik etmek lazım. Türk'ten Türk'e kampanyasını büyütmek lazım.

ç- Köylerimizin iktisadi hayattan kalkınmaları için kendilerine gereken yardım ve bilgiyi büyüklerimiz vermesi lazımdır.

d- Kimsenin fena muamelelerden bulunmamak lazım ve Rum vatandaşlarımızla el ve işbirliği yapmamak lazımdır.

e- Büyüklerimiz, liderlerimiz izinde yürümemiz lazımdır.

f- Küçüğümüz, büyüğümüz bilgiye, çalışmaya gayret etmeleri lazımdır.

g- Dedelerimiz ve atalarımız gibi geri kalmamalıyız. Çünkü onların çektikleri zorlukları henüz kavramış durumdayız.

h- Harap olmuş köylerimizi diriltmeye çalışmalıyız. İngiliz'e satacağımız ve yedirteceğimiz malı anavatana vermemiz ve yedirmemiz lazım.

ı- Atalasa'da okulsuz kalmış yoksul öğrencilere okul yapmamız lazım. Orta ve lise okullarımız çoğaltmaya, kalkınmamız ve köylerin en fazla ihtiyacı olan suyu kendilerine sunmamız lazım. Yoksul düşmüş işsizlere iş göstermek, fakir düşmüş insanlara zenginlerimiz yardım ederse gibi unsurlar yapılırsa bu cemaatimi en erken bir zamanda gelişebilir."

Nacak gazetesinin aynı sayısında 4. sayfadan verilen bir haber ise Lefkoşa'da çalışmakta olan Türk makinistlerinin (tamircilerinin) bir araya gelmek suretiyle bir dernek kuracaklarıyla ilgili bir haberdir. Habere göre makinistler iş ve iç durumlarını KTK federasyonu'na sunmak üzere İşçiler Birliği binasında bir toplantı yapmışlar ve toplantıda KTKF'nu temsilen Dr. Burhan Nalbantoğlu da hazır bulunmuştur. Bu haberin hemen yanında yer alan bir başka duyuru ise KTKF tarafından duyurulması istenilen Yüksel İçki Şirketi ile ilgili bir haberdir;(Nacak, 8 Ocak 1960)

“Bağlarbaşı (Malya) Türk kardeşlerimizin Yüksel İçki Şirketi’nin sehimleri ve bağcılarla münasebet hakkında sorduklarını cevaplandıran Federasyon Başkanlığı bu cevapların umumi mahiyette olup bütün bağcılarımızı ilgilendirdiği için gazetelerle bütün ilgililere aşağıdaki gibi duyurulmasını muvafık bulmuştur;

Alınacak üzüm miktarı sehim sahibi üzüm müstahsilleri arasında sehimleri nispetinde dağıtılacaktır.

Sehimler A ve B diye kategorilere ayrılmayacak fakat şirket üzüm müstahsili olan bağcılardan üzüm alacaktır. Sehimli vardır diye herhangi bir kimsenin getireceği üzüm alınamaz.

Bu vesile ile Bağlarbaşı Sayın Türk halkının şimdiye kadar 500’den fazla Yüksel hisse senedi almış olmalarını ve bu rakamı 1.500’e çıkarabileceklerini vaat etmelerini şükran ve memnuniyetle karşılar ve diğer bağcılarımızdan da aynı alaka ve hareketi bekleriz.”

Gazetenin aynı sayfaya taşıdığı bir başka sosyal konu ise İş Bulma Dairesi ile ilgilidir ve Nacak bu konuyu da Sosyal Sigorta Dairesi ile birlikte okuyucularına aktarır; (Nacak, 8 Ocak 1960)

“İş Bulma Dairesi’nde nelerin döndüğünü öğrenmek bir defa ziyaret etmekle mümkün olmuyor. Bu dairenin hakkıyla çalıştığını göstermek için bir şube de Lefkoşa’nın Türk semtinde açılmıştı. Fakat anlaşılan bu şubenin bütün hareketleri tahdit edilmiştir. İşçi işletme işi önce Rum kesimindeki daireye gidiyor ve Türk kesiminden işçi alma işi Rum memurların insafına terk ediliyor. Rum kesimindeki İş Bulma Dairesi’ne niçin Türk memur yerleştirilmiyor? Artık olağanüstü devir sona erdi. Dostuz, kardeşiz, ortada şimdi samimiyet ve işbirliği vardır. Rum kesimindeki İş Bulma Dairesi’ne kaç tane Türk memur alındı ya da alınacak öğrenmek istiyoruz. Limasol İş Bulma Dairesi’nden gayri diğer kazalardaki iş bulma daireleri müdürleri, muavinleri, kıdemli memurları hepsi Rum’dur. Niçin Türk memurlara bu dairelerde daha fazla salahiyet verilmiyor? Sosyal Sigorta Dairesi’nin genel merkezini ele alalım. 50–60 memurun içerisinde yalnız bir Türk memur vardır. Onun da sözü geçmez. Türklerin bu sandığa yatırdığı paranın memurlar için ayrılan kısmından kaç tane Türk memur ayrılmıştır? Bir tane. Bu da iyi niyetin ve işbirliğinin bir tezahürü olsa gerek. Bu daireye de kıdemli Türk memurların alınmasını talep ederiz. Niçin nispet göz önünde tutulmuyor? Yoksa sözde mi nispet yapılıyor?”

Gazete ayrıca artan işsizlik nedeniyle yüzlerce Kıbrıs Türk’ünün de İş Bulma Dairesi önünde beklemekte olduğunu, bu durumdan istifade eden Türk işverenler bulunduğunu ve bütün bu olumsuzluklara rağmen yanında Rum işçi çalıştıran Türk işverenler bulunduğunu da yazar ve “Türk işçileri işsiz, hükümet kapılarında beklerken yanlarında Rum çalıştırmaktan nasıl da utanmıyorlar? Hele işyerlerini Rumlara veren Türk beylerine cidden acımak lazımdır. Artık işimize geldiği şekilde konuşmayı bırakalım da doğru dürüst iş yapma yoluna gidelim. Açlık içinde kıvranan binlerce aile bugün bizim merhametimize terk edilmiştir. Yanımızda çalıştırabildiğimiz kadar Türk işçi çalıştırmalıyız.” (Nacak, 15 Ocak 1960) der. Gazete ayrıca bazı ticari kuruluşlarla özellikle eğlence yerlerinin kullandıkları antetli kâğıtlar, zarf ve bilet gibi kırtasiye malzemelerinde hala İngilizce ifadeler ve İngilizce adresler bulunduğunu, müşterilerinin neredeyse %99’unun Türk olduğu bir ortamda böyle bir uygulamanın yanlış olduğunu belirterek

ilgilileri uyarır. Gazete Federasyon tarafından desteklenen bir proje kapsamında Kutlu Adalı imzasıyla “Yıldan Yıla Nüfusu Azalan, Kuyuları Kuruyan Köy; Bahçeler” başlığıyla köy tanıtımlarına da devam eder. (Nacak, 12 Şubat 1960). Gazete ayrıca cumhuriyetin kuruluşu öncesinde Kıbrıs Türklerine yönelik de bir öz eleştiride bulunur ve “ Onlar ne kadar çalışmış, davayı benimsemiş, İngiliz’den şamar yemiş, ham hum bilmeyen ülkülü genç varsa hepsini köprübaşlarına yerleştirdiler. Biz nerede bir davayı benimsememiş İngiliz’in mutemet adamı, nerede bir menfaatçi varsa hepsine ihsanlarda bulunduk ya da koltuklarını sağlamlaştırdık. Özüümüz şu; Hele cumhuriyet kurulsun, her şey yola girecek. Oysa onlar cumhuriyet kurulmadan her şeyi yoluna koydular. Cumhuriyetin ilanının gecikmesi ya da geciktirilmesi elbette işlerine gelir. Bizler de cumhuriyet kurulsun galiba davayı benimsemiş bir iki idealisti yola getireceğiz.” der. Gazete ayrıca Kalemтіraş imzasıyla “Kumar ve Polis” başlıklı bir fıkraya da yer verir; (Nacak, 12 Şubat 1960)

“Kumar oynamak kanunen yasaktır. Son zamanlarda kumarın birçok yerlerde oynandığını ve kumarın durması için Federasyon’un Gençlik Teşkilatı’nın bir açıklama yaptığını ve Dr. Küçük’ün de kumar oynanmasını tasvip etmediğini öğrendik. Fakat kumar hala bazı evlerde oynanmaktadır, hem de fahiş derecesinde. Memlekette işsizlik bir taraftan alabildiğine artarken diğer taraftan da kumarın oynanması vahim neticeler doğurabilir. Olağanüstü devirde polis fazla meşguldü. Böyle işlerle en azdan ilgilenmiyordu. Polis şimdi ne yapıyor? Açık bir şekilde oynanan kumara niçin müdahale etmiyor? Öte yandan kumar oynayanlara karşı ağır ceza da kesilmiyor. Polis kumarhanelere baskın yaparak kumar oynayanları adalete teslim etmelidir. Evlerinde kumar oynayan hanımlarımıza belki dokunamayacaklar ama hiç olmazsa birazcık korku verirler. Kadın milleti bu, kimisi böcekten korkar kimisi polisten.”

Gazete bu sayısında ayrıca KTÇB tarafından Beyarmudu Ziraat Okulu’nda verilen kursla ilgili olarak 5 numaralı bülteni de okuyucularına ulaştırır; (Nacak, 12 Şubat 1960)

“Ziraat Bakanlığı, Maarif Dairesi Halk Eğitimi Bürosu ve KTÇB’nin müştereken Beyarmudu Ziraat Okulu’nda tertiplemediği ziraat kursu Ziraat ve Tabii Kaynaklar Vekilinin uzun bir hitabesiyle 9 Şubat’ta açılmıştır. Otuzdan fazla çiftçinin katıldığı kurs büyük rağbet görmüş ve çiftçiler programa büyük ilgi göstermişlerdir. Kurs 15 Şubat’a kadar devam edecektir. Bağ köylerinde budama gösterileri: Baf, Limasol, Larnaka ve Lefkoşa kazalarının birçok bağ köylerinde birliğimizin teşebbüsüyle tertiplenen bağ budanma gösterileri program gereğince devam ediyor. Bağcılarının iştirak nispeti memnuniyet vericidir. Mahsul Sigorta Projesi: Hastalık ve dolu afeti gibi zararlara karşı kurulan Mahsul Sigorta Projesi’nden bu yıl hala haber yok. Kaza komiserlikleri tarafından bu mevsimde köy şirketleri vasıtasıyla satışa arz edilen Mahsul Sigorta sehimlerinin vakit geçirmeden çiftçiye dağıtılmasını ilgili makamdan rica ederiz. Sigorta projesinin askıda kalması çiftçimizi haklı endişelere sevk etmektedir. Mevsim ilerlemeden hükümetin durumu açıklamasını bekleriz...”

Gazete ayrıca “İşçi Haberleri” isimli köşesinde muhtelif işçi haberlerine de yer verir. Bu haberler arasında İşçi federasyonu lokalinde toplanan Lefkoşalı ve Mağusalı müteahhitlerin işçi temsilcileriyle yapı işleri konusunda yaptıkları görüşmede tam bir mutabakata vardıkları, KTİB Federasyonu Genel Sekreteri tarafından Kıbrıs Maden Kumpanyası Müdürlüğüne yapılan ziyaret, Dikelya askeri üssündeki yangın ve itfaiye teşkilatının Nisan ayı başlangıcından itibaren tamamen sivil idareye geçeceği, KTİB

Federasyonunun yılsonuna kadar olan gelir gider hesaplarının müfettişler tarafından kontrol edildiği ve yılsonuna kadar olan gelirin 1.486.594 mil ve gider hesabının da 1.371.399 mil olduğu, ayrıca İnşaat Dairesi'nde marangozların işlerine son verilmesi üzerine yapılan müracaata Çalışma Vekâleti tarafından 'para eksikliği yüzünden 280 kişinin durdurulduğu ve Maliye Vekâleti'nden alınan az bir tahsisatla işlerin yeniden kısa bir zamana kadar devam etmesinin mümkün kılındığı' cevabının alındığı, Dr. Küçük ile Makarios'un 9 Nisan 1960 günü bir toplantı yaparak adada yaşanan işsizlik sorununa çözüm yolları üzerinde konuştukları açıklanır. Gazete ayrıca KTİBF Genel Sekreteri Necati Taşkın imzasıyla "İşçi İçin" köşesinde "Gönüllü Ordusu Yağmur Altında: Terk Edilmiş Cephe" başlıklı bir köşe yazısını da okuyucularıyla buluşturur (Nacak, 12 Şubat 1960). Gazete ayrıca KTKF ve kısmen de Maarif Dairesi tarafından yapılan maddi desteklerle inşa edilmekte olan ve 30.000 Kıbrıs lirasına mal olması beklenen 220 kişilik öğrenci yurdunun 14 Aralık 1959 tarihinde eski mezarlık bölgesinde başlatılan inşaatının bitme aşamasında olduğunu ve Yüksek Mühendis ve Mimar Ayer Kâşif ve Hakkı Atun'un teknik denetimi altında olduğunu belirtir. Nacak gazetesi ayrıca KTG tarafından Larnaka'da yayımlanan broşür, ayrıca Baf şubesi tarafından hazırlanan ve 15 günde bir yayımlanarak kültür, sanat ve değişik edebiyat konularına yer veren Ata Yolu ve Teşkilat tarafından yayımlanmakta olan Sönmeyen Meşale isimli gazeteden bahseder. Bu sayıda ayrıca Rauf R. Denктаş imzasıyla "Bir Avuç İnsan" başlıklı bir makale yayımlanır; (Nacak, 8 Nisan 1960)

"Cemaatler arası çarpışmalarda Piperisterona'da evlerini kaybedenlere Muratağa'da yeni evler inşa eden Gönüllü Ordusu geçen hafta da vazifesine devam etmiştir. Bu fedakâr kardeşlerimizin çalışması sayesinde 22 aileye ev, cami, okul, kulüp ve kooperatif binaları temin ediliyor. Uzun bir yol kat edilmiştir. 2-3 haftalık bir gayretle 22 aile evlerine kavuşmuş olacaktır. Bu Pazar'a biraz daha gayret gösterelim. Dülger ve yardımcılarına, ustalara ihtiyaç vardır. Pazar gününü kahve bucaklarında durmakla geçireceğinize Gönüllü Ordusuna siz de katılınız. İsminizi cemaatimizin bir şeref listesine siz de geçiriniz. Kulüplerden bunu hassaten rica ederiz. Geçen Pazar, Gençlik Gücü Muratağa'da harikalar yaratıyordu. İdarecilerine ve gençlere teşekkür ederiz. Mağusa'dan Dr. Karaderi kolları sıvamış bir evin damını kapıyordu. Fakat isimler üzerinde durmayalım. Gönüllü ordusuna katılanların adları her hafta neşrediliyor. Gelecekte bu listeye bakarak cemaat uğruna fedakârane çalışanları tespit edebileceğiz. Çalışanlar arasında günlük maişetlerini temin edecek işi bulamayanlar da var. 'Pazar günü boş durup işsizliği düşünmektense yardıma koştuk.' diyorlar. İnsanın gayri ihtiyari gözleri yaşıyor. Muratağa bizim için bir andın meydana getirdiği bir harika olacaktır. Piperisterona'dan geçerken sırttan viran olmuş Türk evleri arasında ellerini kollarını sallayarak gezen birkaç yüzüz Rum genci bizimle alay edercesine ılık çaldı... Soğukkanlılıkla, Muratağa'da yükselmeğe başlayan evleri gösterdik. 'Bunları da yıkabilirsiniz fakat bizi buradan kaçıramazsınız.' dedik..."

Gazete ayrıca Gönüllü Ordusu tarafından Muratağa köyünde yapılan inşaat faaliyetlerine de yer verir ve bu çalışmalara katılan gönüllülerden bahseder. (Nacak, 15 Nisan 1960) Gazetenin verdiği "Doktorluk Bu mudur?" başlıklı haberde ise Mehmetçik köyünden hastalanarak Mağusa'daki hastaneye giden bir genç Türk kızının Rumca bilmediğini belirtmesine rağmen Türkçe bilmediğini belirten bir doktor tarafından hastane evrakları yüzüne fırlatılarak kovulması, hemen ardından da aynı şekilde hamile

bir Türk kadınının başına gelenler yansıtılır. Gazete tarafından tepki gösterilen bir başka nokta ise Londra ve Zürih anlaşmalarına göre uygulanması gereken hükümet hizmetlerinde %70–30 nispetindeki oranın Rumlar lehine devamlı olarak bozulması ve anlaşmaların bu maddesinin göz ardı edilmesidir. Aynı konuyla ilgili olarak Nacak gazetesi 22 Nisan 1960 tarihli sayısında da manşetten bu haberi verir ve Türk memurların 23 Nisan 1960 Cumartesi günü %70–30 oranlarıyla ilgili olarak bir toplantı yapacaklarını da duyurur (Nacak, 22 Nisan 1960). Gazetenin birinci sayfasından verdiği bir başka haber ise “Hicrete Devam mı? Asla!” başlığını taşımaktadır; (Nacak, 22 Nisan 1960)

“Bazı köylerimizden mektup alıyoruz. Gençler, ellerinde sanatları olanlar bile Londra’ya hicret etmek için hazırlanmaktadırlar. Londra’nın ışıkları gözlerini kamaştırıyor, arkada kalanları görmelerine mani oluyor. Bir vatan kazandık. Bu topraklarda var olacağız. Namusumuzla, şerefimizle yaşayacağız dedik. İcap ederse seksen binlere kanımızla, canımızla seve seve katılacağız dedik. Londra’ya hicret edecek bu gençler kaçma yollarını arayacaklarına kollarını sıvasınlar. Topraklarına, işlerine dönsünler. Vatanın yılmaz müdafii olsunlar. Türklüğümüz bize bunları emrediyor. Kaçmak Türk’ün lügatinde yoktur. Gençler nereye?”

Gazetenin aynı sayfada verdiği diğer haberler arasında dört kişilik Türk Hekimler Birliği heyetinin 24 Nisan 1960 Pazar günü Kızılay Genel Başkanı ve Demokrat Parti Afyon milletvekili Rıza Çerçel’in davetlisi olarak Ankara, İstanbul ve İzmir’de incelemelerde bulunmak üzere 10 günlüğüne Türkiye’ye gidecekleri, ayrıca Kıbrıslı Rumların paskalya nedeniyle adanın dört bir yanında silahlarla sözde kutlamalarda bulunmaları, ayrıca Tuncay Apakgün ve Ali Yeşilada başkanlığında faaliyete geçen izcilik çalışmalarının Mezunlar Birliği kulübünde ilk toplantılarını yaparak adanın dört bir yanında ve özellikle de Girne ve köylerinde izci kaydetmeye başladıkları bildirilir. Gazete aynı sayısında ayrıca KTİB Federasyonu’na destek olmak üzere 22 Nisan ve 29 Nisan 1960 tarihli sayılarından elde edilecek gelirin bu federasyona bağışlanacağını bildirir ve “Türk haklarını koruyan ve koruyacak olan Nacak’tır. Her hakkın bir müdafii vardır. Nacak bütün haklarımızın müdafiidir.” der. Gazetenin bu sayısındaki ilginç bir ilan ise “Her gün bir Halkın Sesi gazetesi alınız.” şeklindeki bir ilandır. Öte yandan gazetenin iç sayfalarında yer alan bir başka yazı ise İlter Veziroğlu imzalıdır ve “Bir Türk Sanatkârının Başarısı ve Yeşilada Teknik Atölyesi” başlığını taşımaktadır (Nacak, 22 Nisan 1960). Türk köylüsünün toprak sahibi olması ve elindeki toprağı en iyi şekilde değerlendirebilmesi için Federasyon’la Nacak gazetesi ortak duyurular yapar ve köylüyü bilinçlendirirken ekonomik sıkıntı yüzünden borçlarını ödeyebilmek için sahip oldukları Aretyu’daki 6 dönüm araziye yabancılara satmak isteyen Hüseyin Yusuf ve Pervin Hüseyin ailesine Federasyon tarafından aynı bölgede yaşayan Türk alıcılar bulunur ve arazinin yabancılara satışı da engellenmiş olur (KTMA, KTKF Arşivi, Arazi ve Köyler Dosyası). Aynı şekilde 800 sterlin borcunu ödeyebilmek için Girne’deki 3dönüm meyve bahçesini satmak isteyen Muştak Hakkı’nın bu bahçesi çok daha fazla etmesine rağmen sadece 1.000 sterlin verilmesi üzerine devreye Federasyon girer ve bahçenin gerçek fiyatından satılması sağlanır (KTMA, KTKF Arşivi, Arazi ve Köyler Dosyası). Gazete ayrıca Federasyon tarafından desteklenen Kıbrıs Türk toplumunun aydınlanması ve bilinçlenmesi kapsamında Türk Halk Kütüphanesi idarecisi Hatice Hüseyin ile yapılan bir söyleşiyi de yayımlar (Nacak, 22 Nisan 1960). Öte yandan Nacak gazetesinin 8 Temmuz 1960 tarihli sayısı neredeyse

tamamıyla Kıbrıs Türk köylüsüne ayrılmıştır ve Atatürk'ün tarım, köy ve köylüyle ilgili düşüncelerine yer verilmiştir; (Nacak, 8 Temmuz 1960)

“Memleketin hakiki efendisi köylüdür.

Dünyada sevgisi benim için tek cömert olan şey Mehmet'in, Türk köylüsünün asaletinden gelen şeydir. Onun sevgisine inanmış ve kanmış olanlar insanların en bahtiyarlarıdır. Eğer milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi olmasaydı biz bugün dünya yüzünde bulunmayacaktık. Efendiler! Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki emellerini asrî, iktisadî tedbirlerle azamî haddine çıkarmalıyız. Köylünün çalışmasının netice ve semeresini kendi menfaati lehine azamî haddine yükseltmek, iktisadî siyasetimizin temel taşıdır...”

Kıbrıs Cumhuriyeti Dönemi Faaliyetleri

Türk ve Yunan Başbakanlarının 5–11 Şubat 1959 tarihleri arasında yaptıkları görüşmeler sonrasında varılan anlaşmayla Kıbrıs'ın uluslararası statüsü ve Anayasası'nın dayanacağı ilkeler üzerinde anlaşılır ve Kuruluş Anlaşması, Garanti Anlaşması, Askeri İttifak Anlaşması ve Anayasa konusunda mutabakata varılır. Londra ve Zürih anlaşmalarının imzalanması Kıbrıs Rum tarafınca farklı şekillerde yorumlanmaktadır ve bu daha sonraki dönemde de ciddi problemlere yol açacaktır (Ömer Sami Coşar 1959–1960 Dosyası. KTKF, KTMA). Bu arada Londra ve Zürih'te görüşülen ve 19 Şubat 1959 günü kabul edilip imzalanan (BCA. 030.01.38.227.17) ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yapısını ortaya koyan anlaşma Kıbrıs'ta %60'ı Rumlardan, geriye kalanı da Türklerden oluşacak 2000 kişilik bir ordu öngörmektedir. Kurulacak üçlü karargâh içerisinde 950 Yunan ve 650 Türk askeri personeli görev yapacak ve bu güç tesis edilecek 2000 kişilik Kıbrıs ordusunu yetiştirmekle sorumlu olacaktır. Böylece Türk ve Yunan birlikleri 16 Ağustos 1960 günü ilk defa adaya ayak basarlar. (Bozkurt, 16 Ağustos 1960).

Federasyon bu dönemde de bütün Türk köyleriyle ilgili ayrıntılı çalışmalar yapmaya devam eder ve köylerin genel görüntüsü, ekonomik durumu, gelir kaynakları, sorunları, altyapı özellikleri, köylülerin istekleri ve köyde acilen yapılması gerekenler gibi hususlarda çalışmalar yapar. Mercek altına alınan bütün bu köylerle ilgili bilgiler ise başta “Orda Bir Köy Var Uzakta” olmak üzere gazetenin farklı sütunlarında okuyucuyla buluşur (KTMA, KTKF Arşivi, Arazi ve Köyler Dosyası). Özellikle köylere yapılan yardım faaliyetlerinin yerine getirilebilmesi için insanlar imece usulü dayanışma içerisinde çalışırken ayrıca Federasyon'a da mali destekte bulunurlar ve Nacak gazetesi bunları her hafta sütunlarına taşır (KTMA, KTKF Arşivi, Yardımlar Dosyası). Ağustos 1960 itibarıyla resmi olarak Federasyon çatısı altında görev yapanların sayısı Nacak gazetesi, Gençlik Teşkilatı, İşçi Federasyonu ve merkezde toplam 20 kişidir ve bunların arasında 40 sterlin maaş alan gazeteci Kutlu Adalı da vardır (KTMA, KTKF Arşivi, Yardımlar Dosyası). Nacak gazetesinin 30 Eylül 1960 tarihli sayısında ise Orhon Meriç imzalı ‘Lokma’ başlıklı bir makale yer alır;

“Ötekı semttesin, ağzında Players, boğazında haç. Sırf tanınmayasın, gören seni yabancı bellesin diye takmışsın, ağzında yabancı şarkıların hecesi. Mağazaların kapanma vaktine az kaldı. Yabancı mamulü sigara alacaktın ya, koş sonra yetiştiremezsin. Koşup yorulursan merak etme, Koka Kolacı yakındır. Sonra vakit gelince yabancı sinemalara git.

Filmler daha önceden gördüğünse kabare kapısı seni bekler. Gir, eğlen, çık. Çıktığında bakarsın sokak ortasında üç kişi konuşuyorlardır. Kulak kabart. Duyduğun ‘Deli Türkler, barbarlar.’ cümlesidir. Aldırma. Türk semtine geldiğinde haçı çıkar, ay yıldız tak. Başla ötmeye, onu yapmalıyız da, bunu yapmalıyız da de. Dert dinle, derman bulma. Ama bil ki bu toplum yutmaz bu lokmaları. Bu adadaki Türkler yabancıların turisti midirler? Onların eğlence yerlerinde mi eğlenecekler, çarşı pazar işini onlardan mı yapacaklar? Onların mamulü sigara mı içecekler? Peki, ama biz turist addedersek kendimizi, bu topraklardaki 80.000 şehit kimlerin dedeleridir? Kubilaylar, Uluslar kimlerin kardeşleridir?”

Aynı tarihli gazetenin ‘Bize Gelen Mektuplar’ köşesinde ise KTKF tarafından verilen bursu kazanamayan bir gencin serzeniş dolu mektubuna verilen cevap da yayımlanır. Söz konusu kişiye verilen cevapta ‘Kültür davası peşinde koşan milliyetperver bir gencimize hiç de yakıştıramadığımız mektubunuzu aldık. Tanıdık ağabeyiniz veya yeğeniniz olmadığı için burs almadığınızı iddia ediyor ve size burs vermesi için yardım istediğiniz insanları lekeliyorsunuz. Bu ayıptır. Burslar Maarif Dairesi’nin uzmanları tarafından imtihan neticesi verilmiştir. Siz burs almadınızsa bu imtihanlarda muvaffak olmadığınızdanıdır. Kendi başınıza çıkıp Türkiye’ye gittiniz. Şimdi ‘Bana yardım etmezseniz Makarios’tan yardım isteyeceğim ve bunu da gazetelere bildireceğim.’ diyorsunuz. Bu şekilde mektup yazabilecek kadar küçüldüğünüzü tahmin etmiyor ve sizi affediyoruz. Eğer her haksızlığa uğradığınızı zanneden Türk, Makarios’a el açmak hakkını kendi kendinde görebilecekse bu cemaatin sonu gelmeyecektir. Nerde kaldı sizdeki fedakârlık, milliyetperverlik, dürüstlük ve cemaatinize bağlılık? Şahsi bir isteğiniz olmayınca cahil insanlar gibi cemaati çıkmaza götürecek yollara tevessül etmekle ölç alma yollarını arıyorsunuz veya aramayı düşünüyorsunuz. Ayıp doğrusu...” (Nacak, 30 Eylül 1960) ifadelerine yer verilir. Gazetede ayrıca Kuzucuk, Murata ve Aretyu köylerinde çalışmalarını tamamlayan ‘gönüllüler ordusunun’ Aytotro, Zeybekköy, Büyük Konuk ve Kilitkaya köylerine uğrayarak buralarda yapılması gereken köylerin ihtiyacı inşaat işlerini tamamlayacakları belirtilir. Gazete ayrıca Girne Kaza İdaresi’nde 10 Rum memura karşılık sadece 1 Türk memur bulunduğunu belirterek ‘Türklerin hakları böyle mi korunuyor?’ diye sorar ve Girne-Antalya veya Girne-Mersin arasında hiç olmazsa haftada bir defa feribot servisinin başlatılması gerektiğini yazar. Gazeteye göre daha önce Girne-Anamur arasında düzenlenmesi istenen bu seferlerin yapılamamasına gösterilen sebep ise ‘Anamur denizden içeride bir ilçedir. Limanı yoktur. Turistler için gerekli otellerden yoksundur. Onun için böyle bir feribot seferinin Girne-Mersin, Girne-Antalya arasında en aşağı haftada bir defa yapılması daha uygundur.’ şeklinde gösterilir (Nacak, 18 Kasım 1960). Nacak gazetesinin bu sayısında ‘Zürih değiştirilemez.’ başlıklı başyazıda ise ‘...Başkalı bozmadıkça biz anlaşmalar için verdiğimiz söze sadık kalacağız. Aksi hallerin yaratılmasına karşı en azından Taksim tezini mahfuz tuttuğumuzu açıklamakta fayda görmekteyiz.’ denilir. Federasyon Kıbrıs Türk köylüsü, çiftçisi ve esnafına yardımcı olmak üzere “Hamiyet Pulu” bastırılmasına da karar verir ve bu pulların kişilerinin İstanbul’da Kenan Kışe Evi tarafından yaptırılması, faturanın da KTKD tarafından ödenmesi karar altına alınır. 1961 yılına girildiğinde Federasyon’a yapılan yardımlar da devam etmektedir. Kıbrıs Türk Öğretmenler Kooperatif Tasarruf Bankası personeli, Limasol jandarma kuvvetleri personeli, Larnaka Türk gümrük memurları ve Namık Kemal Lisesi personeli ve öğretmenler de bunlar arasındadır (KTMA, KTKF Arşivi, Yardımlar Dosyası). Bu yardım faaliyetlerine ayrıca ada dışında yaşayanlar da katılırlar. Özellikle Lapta

İslahevi’nde barındırılan çocuklara yönelik yardımlar bunlar arasındadır. Gazetenin bir başka haberi ise Türk ticaret heyetinin Ankara temaslariyla ilgilidir; “Kıbrıs Türklerinin ticari durumunu anavatan hükümetimize arz etmek, yardım talebinde bulunmak ve yapılacağına şimdiden inanılan yardımların hangi kanallardan ve ne gibi şartlarla yapılacağını müzakere etmek üzere geçen Pazar gününden beri Ankara’da bulunan Kıbrıs Türk ticaret heyetinin çalışma ve faaliyetleri Kıbrıs’ta olduğu gibi, Ankara’daki Kıbrıs Türkleri tarafından da ilgiyle takip edilmektedir. İlk müzakereler geçen Salı günü Dışişleri Bakanlığında başlanmış ve halen devam etmektedir.” (Nacak, 12 Mayıs 1961) Kafile başkanlığını Kemal Rüstem’in yaptığı heyet Kıbrıs’ın ticari ve iktisadi sorunlarını kapsayan bir raporu da Ankara’da görüştükleri Türk yetkililere sunarlar. Bu arada Kıbrıs’a Rusya’dan şeker ithali konusunu manşete taşıyan ve bunu çok büyük bir başarı olarak gösteren Cumhuriyet gazetesine en büyük tepki Nacak gazetesi ve KTKF tarafından gelir (KTMA, KTKF Arşivi, Cumhuriyet Gazetesi, 183, A.2/26–9). Gazetenin bir başka sayısında da “Kumar ve Ahlak Meseleleri” başlıklı yazı yayımlanır; (Nacak, 21 Temmuz 1961)

“Şu hisarlar içindeki semtimizin daracık sokaklarında yürürken şöyle bakıverin etrafınıza bir. Her adım başında, kapılarda ‘Gençlik Pavyonu’, ‘Türk Lunaparkı’, ‘Miami Parkı’ ve daha bilmem ne parkı veya pavyonu diye tabelalar taşıyan ya köhne ya modern evler göreceksiniz. Bunlar 12–20 yaşları arasındaki çocuklarımızın, gençlerimizin ve öğrencilerimizin yalnız zamanlarını, kafalarını, paralarını ve istikballerini değil aynı zamanda maalesef ve maalesef cemiyetimizin iç bünyesini kemiren birer yaradır ve hepsi de kumar makineleriyle doludur. Kulüplerimizi dolaşın bir. Köhne binalarda iseler, yani gençlere aitseler bunları da işgal etmiştir aynı makineler. Eğer daha yeni veya modern binaları, yani daha paralı olan orta yaşlı ve çok kere münevver sınıfın malı ise bu kulüpler, durmayın hiç. Oyun salonlarına şöyle bir göz atın. Göreceksiniz ki millet masaların etrafına saf saf oturmuştur ve paralar gırla dönmektedir. Ve isterseniz bir de ışıkları geç vakitlere kadar sönmeyen Çağlayan veya Köşklü Çiftlik semtindeki bazı muteber haneleri veya şehir içindeki kadın kulüplerini geziniz. Göreceksiniz ki büyük Atatürk’ün ‘Sen yerlerde sürünmeye değil göklerde yükselmeye layıksın.’ dediği bazı kadınlarımız yerlerde sürünmenin yollarını aramakta ve kırmızı cilalı parmaklardan su gibi ‘gayme’ akmaktadır. Ey Kıbrıs Türk’ü! Bu, ancak düşmanlarımızın özlediği bir içten yıkılma durumudur. Bu gidişledir ki ‘Cemaat gemisi’ bir süreden beridir ki su almaktadır. Gemiye kurtarmak yediden yetmişe hepimizin borcudur...”

Gazetenin 4 Eylül 1961 tarihli sayısında göçmenlerin durumu hakkında Cemaat Meclisi Başkanı Rauf R. Denктаş tarafından gönderilen bir mektup yayımlanır. Buna göre göçmenlere toplam 12.668 Kıbrıs lirası yardım söz konusudur. Gazetenin daha önceki sayılarında göçmenlere yardım için ayrılan 20.000 liraya ne oldu şeklindeki yayınlarına karşılık bu bağlamda ayrıntılı bir liste gönderilir. Bu bağlamda ferdî yardımlar Kuzucuk, Amarget, Lefkoşa, Büyük Kaymaklı, Mora, Elye, Ambeliku, Vadili, Afanya, Ayantroniko, Armenehor, Kadalyonda, Küçük Kaymaklı, Analyonda, Lefkara, Aytotoro, Mağusa, Mamundali, Lefkonuk, Vasilya köylerinde toplam 95 kişiye toplam 4.675 lira, Akursos köyünde tahrip edilen evlere 750 lira, Goşi köyünde Türk halkının ödeyemeyeceği zarar için 73 lira, Kellia Türk köyüne 20, Kuzucuk köyüne 744 lira, Marata köyü göçmen evleri için 4.961 lira, Prastyo Türk köyündeki evlerin tamiri için 323 lira, Aredyu’daki evlerin tamiri için 631 lira, göçmenlere verilen borç para 490 lira olmak üzere toplam 12.668.428 liralık bir yardım söz konusudur. 20.000 liradan geriye kalan 9.331.572 lira

ise Cemaat Meclisi hesaplarına aktarılmış ve 16 Ağustos 1960 tarihinden itibaren toplam 5.682 lira harcanmıştır. Türklere verilen hakların ortadan kaldırılması ve bu hakların Rumlara verilmesi veya Rumlar lehine değiştirilmesi Türk toplumunu adada azınlık haline getireceğinden Makarios İngilizlerden aldığı olumlu sinyallerle planını uygulamaya koyar. Nacak 11 Ağustos 1961 tarihli sayısında Lefke’de yüzlerce işçinin katılımıyla gerçekleştirilen işçi mitinglerinin dördüncüsüyle ilgili haberlere yer verir ve mitinge Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Raif Denktaş’ın da katıldığını ve Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Federasyonu’nun gelişimini sağlamak üzere her türlü yardım ve desteğin bundan sonra da devam edeceği şeklinde uzun bir konuşma yaptığından da bahseder. Fileleftheros gazetesi ise Atina muhabiri Evripides Akridas’ın gönderdiği Yunanistan tarafından Kıbrıslı Rumlara yapılacak ekonomik yardımı sayfalarına taşır ve Kıbrıslı Rumlara yardım olarak 1.500.000 sterlin tahsis edilmesinin kararlaştırıldığını, ayrıca Yunan maden şirketinin 3.000.000 sterlin tutarındaki borcunu kapatmak maksadıyla da Yunanistan Milli Bankası tarafından uzun vadeli ve faizsiz olarak 1.500.000 sterlinlik ikrazda bulunulacağını yazar.(Nacak, 15 Eylül 1961) Gazetenin 20 Ekim 1961 tarihli sayısında Türk Cemaat Meclisi İcra Heyeti tarafından endüstri alanında kalkınmaya yardımcı olacak bir fon oluşturulduğuyla ilgili haber de yer almaktadır. Buna göre endüstri ve tarım alanında ferdi veya kolektif yapılacak girişimleri desteklemek amacıyla 80.000 liralık bir fon ayrılmıştır. Gazete bu sayısında ayrıca Türk Hükümet Doktorları Odası tarafından yapılan bir açıklamaya da yer verir; (Nacak, 6 Ekim 1961)

“Kıbrıs Türk hükümet doktorları, 4 Ekim 1961 tarihinde Türk Hükümet Memurları Lokali’nde yaptıkları aylık toplantıda ‘Serbest Türk Hekimleri Sözcüleri’ tarafından bir müddet önce basın vasıtasıyla haklarında serdedilen ithamlar mevzuunu görüşmüşler ve aşağıdaki hususlarda halk efkârını aydınlatmayı lüzumlu görmüşlerdir.

1- Hükümet servisinde çalışan Türk doktorları hastane ve polikliniklerde vazifelerini hakkıyla yaptıklarına kanidirler. Gazetelerde çıkan mesnetsiz, teessüfe şayan ithamlar hakikatlere aykırıdır.

2- İddia edildiği gibi daire saatleri dâhilinde hükümet doktorlarının hususi hasta kabul ettiği varit değildir.

3- Basına serbest hekim arkadaşlar tarafından aksettirildiği gibi hiçbir hükümet doktorunun hususi hasta göremeyeceği hususu yanlıştır. Hükümet servisindeki doktorların mevcut nizamlara uymak şartıyla hususi hasta görme hakları vardır.”

Nacak’ın yayımladığı bir başka haber ise Kıbrıslı işadamı Ahmet Raşit’in 1961 yılında Lefkoşa’nın Ortaköy bölgesinde hizmete açtığı un fabrikasıyla ilgilidir. Söz konusu tesisle ilgili olarak kendisiyle yapılan röportajda Ahmet Raşit faaliyetleri hakkında bilgi verir ve geleceğe yönelik projelerini aktarır; (Nacak, 16 Şubat 1962)

“Sel Un Fabrikası, 1961 Aralık ayında kuruldu. Kıbrıs’ta Türklerin bu kapasitede bir fabrikası yoktu. Unumuzu karşiki unsurun fabrikalarından alıyor, her gün yüzlerce, binlerce liramız yabancıların ceplerine akıyordu. Bu işi yaparken birçok güçlüklerle rastlayacağımızı biliyorduk. Fakat zorluklar, imkânsızlıklar gözümüzü korkutmadı. Çünkü Kıbrıs Türk’ünün vefasına, müzaheretine güvenimiz tamdı. İşe koyulduk, zorlukları yendik, cemaatimize bu müesseseyi kazandırdık. Fabrika günde 50 ton buğday öğütecek kudrette. Fakat Zahire Komisyonu bize maalesef yeter derecede buğday vermemektedir.

Bütün Kıbrıs halkının aylık ihtiyacı 5 bin tondur. Nüfus nispetine göre ayda 1.250 ton buğday almamız gerekirken sadece 580 ton buğday veriliyor. Bu miktar Türk'ün ihtiyacının yarısından daha azdır. Bu bakımdan hem fabrikamız tam kadro ve tam randımanla çalışmıyor hem de Kıbrıs Türk'ünün un ihtiyacını karşılayamıyoruz. Fabrikada 30 işçi çalıştırıyoruz. 30 Türk ailesini himaye edebiliyoruz. Rumların 7 un fabrikası mevcuttur. Fabrikamız en yeni ve en modern tesislerden ibarettir. Bu bakımdan en iyi kalitede un çıkarıyoruz. Rum fabrikaları bu teknik üstünlüğümüzle rekabet edemiyorlar. Türk kardeşlerimizin bu Türk müessesesini daima tercih ettiklerini şükranla kaydetmek isterim. Lefkoşa'dan maada Mağusa, Larnaka ve Baf'a un gönderiyoruz. Yeter derecede buğday temin edersek her kazaya ve büyük köylere sevkıyat yapacağız. (Makineleri çalıştıracak teknik eleman olarak) bir İtalyan mühendisi çalıştırıyoruz. Fakat bu bizim için masraflı oluyor. Bu sene iki Türk gencini Almanya'ya teknik kurslara göndereceğiz. Boğaz'da kireç, asfalt vs yapacak bir fabrika kurmayı düşünüyoruz. Yol ve inşaat malzemesi yapacak böyle bir tesise ihtiyacımız vardır. Bu tesislerle en az 150 işçimize iş sahası temin edeceğiz.”

Nacak gazetesinin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konu ise Fırtına imzasıyla ve “Söz Aramızda” köşesinde yayımlanan Türkçenin kullanılmasıyla ilgili “Pireyi Deve Yaptığımız.” başlığını taşımaktadır; (Nacak, 27 Nisan 1962)

“Çalışma ve Sigorta Bakanlığında bir Türk'e bir forma (evrak) dolduruluyor. Türk'ün ismi İngilizce yazılıyor. Yani Ayşe ismi İngilizce Ayshe yazılıyor. Elimize geçen bu formayı Nacak da neşrediyor, Türk diline hürmet edilmesi lüzumuna işaret ediyoruz. Çalışma ve Sigorta Bakanı sanki yapacak başka işi yokmuş gibi hemen bir basın toplantısı yapıyor, bu hatayı bir Türk'ün yaptığını ileri sürerek. Gazetemize çamur fırlatacak şekilde bir ağızla ‘pireyi deve yaptığımızı’ söylüyor. Tasos Papadopoulos cenapları dilimize yapılan hürmetsizlik karşısında susmamızı mı bekliyordu? Küçük hadiseleri büyük hadiselerin takip edeceği aşikâr değil midir? Bugün dilimize, yarın milli renklerimize, öbür gün mukaddesatımıza yapılan saygısızlık ve tecavüzlere eyvallah dersek haklarımız için ne vakit haykıracak, harekete geçecek, ne vakit cemaatçe tepki göstereceğiz? Herkesle beraber Tasos Efendi de iyi bilsin ki Türk cemaatinin en küçük hakkı bizim için, nacak için üzerinde en büyük hassasiyetle durduğumuz bir önem ve değer taşımaktadır. Pireyi deve yapmıyoruz. Fakat muhterem bakanın deveye binip de Yunanistan'a kuracağını söylediği köprüyü aşmasını da beklemeyeceğiz.”

Nacak gazetesinin 8 Haziran 1962 tarihli sayısında M. Şinasi Tekman imzasıyla yayımlanan yazı ise “Birbirimize Destek Olmak” başlığını taşımaktadır;

“Siz ister ‘Türk'ten Türk'e Kampanyası, ister ‘Türk'ün Türk'ü Desteklemesi’ deyiniz. Mühim olan kelimeler değil, bu kelimelerin taşıdığı manadır. Hakikat şudur ki bu topraklar üzerinde köle gibi değil, efendi olarak yaşamak istiyorsak birbirimizi desteklememiz şarttır. Bunu istemeyenler, bizden olmayanlar, bizi silmek isteyenlerdir. Köyden şehre inerken bütün zaman alın teriyle kazandığımız, bin bir zahmetle yağurduğumuz birkaç kuruşu kime vereceğiz diye düşünüyor muyuz? Çocuğumuzun boğazından kesip de birkaç kuruş almak için sattığımız yumurtanın parasını, bütün yıl bin bir ümitle besleyip sattığımız kuzunun, tavuğun parasını kimlere teslim edeceğimizi hesaplıyor muyuz? Hesaplıyorsak, yine bu paranın bir dereceye kadar kendi kesenizde kalmasını arzu ediyorsak alacağımız eşyanın Türk esnafından olmasına dikkat etmeliyiz.

Karşımızdaki unsur bunu asırlarca böyle yapmış ve meyvelerini çoktan toplamağa başlamıştır.

Sizi kendi esnafınızdan, tüccarınızdan soğutmak için bin türlü saçma propaganda yaparlar ve yaptırırlar. Fakat söylemesi bile ne kadar acıdır ki bu insafsız, bu zehirleyici propagandayı yapanlar yine kendi aramızdan, bizden olan kimselerdir. Bu propaganda bazen bilerek, bazen de bilmeyerek bilmem hangi yabancı tüccarın sahte iltifatlarına, kırıtmalarına, müşterisine ısmarladığı kahve veya serinletici içkisine kanarak yapılır. Hemen şunu söyleyeyim ki içtiğiniz içki yine sizin kesenizden çıkmıştır. İkincisi, herkesin oturup içki içecek vakti yok ki bunu muhakkak ki bir tüccardan beklesin. Bu bize ait, doğuya mahsus bir usul, Batıda böyle şey yok. Herkes saat gibi çalışıyor. Oturup kahve içmek kimsenin aklına gelmediği gibi, buna ayrılacak zamanları da yoktur. Caddelerde adeta koşarcasına yürünür. Sonra bir ticarethane kahvehane değildir ki her müşteri oturup bir şeyler içsin. Ismarlanan bir içkiyi şişire şişire anlatanları düşündükçe kendilerini ne kadar ucuza sattıklarına acırım.

Bazı tüccarlarımız bin bir gayret ve fedakârlıkla bazı fabrikaların Kıbrıs acentliğini alıyorlar. Bu mahdut acentlikleri elimizden almak için karşı unsurun ne gibi metotlar kullanarak çalıştıklarını işitseniz hayret edersiniz. Bu fabrikalara mektup yazarak Kıbrıs'ta Türklerin sayısının pek az olduğunu, adanın gelirinin pek azına sahip olduklarını, Türklerin Rumlardan eşya aldıklarını, buna mukabil Rumların Türklerden hiçbir şey almadıklarını böbürlene böbürlene anlatıyorlar ve acentliğin kendilerine verilmesini istiyorlar. Bu durumda bize de kendi tüccarımızı desteklemek suretiyle acentliklerin elimizden alınmamasını temin etmeye çalışmak düşmez mi? Aksini yaparsak bizim için kazılan kuyuya kendi ayağımızla düşmüş oluruz.”

Nacak gazetesinin 13 Temmuz 1962 tarihli sayısında manşetten verilen bir köşe yazısı ise Feyyaz Tuna imzalıdır ve “Ticaret Propagandası” başlığını taşımaktadır;(Nacak, 13 Temmuz 1962)

“Dokuzuncu Enternasyonal Kıbrıs Fuarı’na gidenler fuarı gezip dolaştıktan sonra istemeyerek de olsa kendi kendilerine şu soruyu sormaktadırlar: ‘Bu adada acaba Türkler hiçbir iktisadi varlığa sahip değiller mi?’ ne acıdır ki geçmiş yıllarda olduğu gibi bu yıl da Kıbrıs Enternasyonal Fuarı’nda hiçbir yerli Türk firmasının bir pavyonuna rastlamak mümkün olmadı. Geçmiş yıllarda sebebini sormuş, fakat maalesef hiçbir cevap alamamıştık. Tacirlerimiz belki bu sorumuza ‘Bizim imal ettiğimiz bir şey yok ki teşhir edelim.’ diye bir cevap verebilirler. Şu hususu ehemmiyetle belirtmek gerekiyor ki eğer iktisadi hayatımıza hâkim olan tacirlerimiz böyle düşünüyorlarsa tamamen yanılıyorlar. Genel olarak fuardaki yerli firmaların teşhir pavyonlarından maksat yalnız istihsal ettikleri mamullerin teşhir edilmesi değildir. Yerli firmalar aynı zamanda ithal ettikleri mamullerin de memleketlerindeki milletlerarası fuarlarda teşhir edilmesini sağlamak zorundadırlar...”

20 Temmuz 1962 tarihli Nacak gazetesinde verilen bir başka haber ise Dr. Fazıl Küçük’ün köy gezilerinin ilk turunu tamamlamasıyla ilgilidir. Limasol ve Baf köylerinde başlattığı 10 günlük geziyi tamamlayan Dr. Fazıl Küçük ve beraberindeki heyet bu süre zarfında bölgedeki 65 Türk köyünü ziyaret ederek yaklaşık 600 mil kat etmiş ve Lefkoşa’ya dönmüştür. Dr. Fazıl Küçük, Lefkoşa’ya dönüşünde yaptığı açıklamada “10

gün devam eden Limasol ve Baf kazası köylerindeki tetkik seyahatimizde elde ettiğimiz neticeler son derece memnuniyetbahıştır. Limasol kazasının bir kısım köyleri ile Baf kazasının en ücra köylerine kadar uğradık. Müşahedem odur ki buraları inkişafa gayet müsait yerlerdir. Adanın en önemli derdi olan su derdinin bu bölgelerde daha kolaylıkla halledilebileceğine inanmaktayım. Birçok yerlerde dereler gece gündüz akmaktadır. Yeraltı sularının çok zengin olduğuna inanmaktayım. Yalnız köylünün acil yardıma ihtiyacı vardır. Bilhassa yol meselesi bu köylerin en önemli ve en erken zamanda ele alınması gereken dertlerinden biridir. Köyleri birbirine bağlayan yollar o kadar bozuk ve tehlikelidir ki vatandaşların yaz aylarında bile seyrüsefer etmeleri hemen hemen imkânsızdır. Köylüden öğrendiğimize göre kış aylarında birçok günler köyler muhasara edilmiş bir duruma düşmekte ve hariçle münasebetleri kesilmektedir. Buralara İngilizler devrinde hiç önem verilmemiştir...” der. Nacak gazetesinin 22 Şubat 1963 tarihli sayısında manşetteki haber ise Amme Hizmeti Komisyonu’nda yaşananlarla ilgilidir. Kıbrıs cumhuriyeti anayasasına göre %70–30 nispetinde devlet görevlisi çalıştırılması gerekmesine rağmen söz konusu komisyonda görev yapan Rum üyelerin olumsuz tutum ve davranışları nedeniyle bu oranlar uygulanmamakta, Kıbrıs Türklerine tahsis edilmesi gereken devlet görevleri Rum memurlara verilmekte ve bunun sonucunda da Türk memurlar adına Anayasa Mahkemesi’nde açılan iptal ve düzeltme davalarının sayısı günden güne artmaktadır. Öte yandan mahkemede görüşülen ve karar aşamasına gelen pek çok davanın da nedensiz olarak ileri tarihlere ertelenmesi komisyonda görev yapan Rum üyelerin daha da sorumsuz davranmalarına neden olmakta, Kıbrıslı Türk memurlarla alay edilmekte ve yapılacak Türk memur tayinleri de bilinmeyen ileri tarihlere ertelenmektedir. Amme Komisyonu’nda yaşanan bütün bu olumsuz davranışların yanında Ba’f’ta Talâ köyünde eski bir EOKA mensubu adına yapılan büstün açılış töreni de başta Makarios olmak üzere Kıbrıslı Rumlar için EOKA ve Enosis propagandası yapmak için yeni bir fırsat olarak kabul edilir. Makarios burada yaptığı konuşmada “EOKA’nın gösterdiği yoldan ilerleyeceğiz. Mücadelemizin kahramanı Miltiadis beyaz mermer çehresinin dikili bulunduğu bu yere minnettarlık ve şeref çelengi yerleştirmek ve onun fedakârlığının manasında yeniden vaftiz olmak üzere bugün buraya milli gururla gelmiş bulunuyoruz. Bugün şerefle anılmakta olan Kıbrıs hürriyetinin kahraman ölüsü, ideal bir gencin nabız atışlarına sahip ve bir Elen mücahidinin kahraman atılganlığıyla vatani olan eski Ba’f’ta şanlı menkıbeler yaratmış, cesaret ve fedakârlıklarıyla faziletin ve Elen kahramanlığının yeni örneklerini vermiştir. Onun sayesinde doğduğu yer olan Tala ve bütün Kıbrıs gurur duyacaktır. Miltiadis Stilyanu sade fakat gururlu halkımız arasında doğmuş, kalbinde o gerçek ve güzel milli ideal ve rüyalar neşvünema bulmuştur. O idealler ki Kıbrıs Hellenizmini devam ettirmiştir. Genç kahramanın karakteri ve düşünceleri bu köklü vatani duygularla şekillendirilmiş, Elen faziletiyle takviye edilmiş ve kahramanca fedakârlık ruhunu doldurmuştur... Kahramanlarımız bize hür bir hayat temin etmek mücadelesinde hayatlarını vermişlerdir. Vücutlarında adamızın restore edilmesi rüyasının yeniden çiçek açması için mezara girdiler. Topraklarımız onların vücutlarını zamanımızın Elen erkeklik ve faziletinin sembolleri olarak muhafaza ediyor. Kahramanlarımızın fedakârlıklarından milli gurur ve kahramanlık ruhu yükselmekte, insani değer fışkırmaktadır. Onların adları insanlık ve Elen dünyası tarafından daima şerefle anılacaktır...” (Nacak, 22 Şubat 1963) der. Nacak’ın 15 Kasım 1963 tarihli sayısında ise “Köylü Çocuklar ve Dâhili Göç” başlıklı yazıda “...Okuyan köylü çocuğu köyden çıktı mı çıkış o çıkış. Dönmüyor köyüne bir daha. O da

rahat, müreffeh ve medeniyet ışığına kavuşmuş bir hayat istiyor. 6 senede lisede kalan genç, kasabada yerleşmek istiyor. Bu genç kızsı, babası birkaç dönüm daha tarla satarak Köşklüçiftlik'te ev alıyor hanım kızına. Erkekse aynı yola giderek bir araba alıyor bey oğluna. Böylece köyler boşalıyor ve Ahmet ağının nesli köye sadece babadan kalan birkaç dönüm tarlayı icar etmek için iki senede bir uğruyor ve ya bir defada satıp siliyor aile ismini köyden. Bunun sayısız misallerini her köyde görebiliriz. Köylerde harabeye dönmüş birçok evler bu misalleri haykırarak verebilir bize. Köylere gidip çiftçilik yapın diyoruz tahsilli gençlere. Çünkü hepsine dairelerde iş veremiyoruz. Ne iyi olur bunu yapsalar. Fakat nerede ve ne ile? Esasen tarlası olsa, sermayesi olsa iş bulabiliyor. Çünkü varlıklı olan adamın roket yakıtı da var demektir..." denir. 21 Aralık 1963 tarihinde Rumların Akritas Planı çerçevesinde bütün Kıbrıs Türklerini ortadan kaldırmak ve adayı doğrudan bir Yunan adası haline getirmek maksadıyla başlattıkları ve Kıbrıs yakın tarihine Kanlı Noel olarak geçen saldırıların ardından fiilen yıkılmış Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk ve son Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'un talimatıyla Kıbrıs Türklerine yönelik ekonomik ambargolar da devreye girer ve neredeyse 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar geçen süreçte ambargolar, kısıtlamalar ve tecritler devam eder. Bu süreçte yasaklanan maddeler arasında demir ve demirden araçlar ve eşyalar, çelik ve çelik ürünleri, her türlü inşaat malzemesi, kereste, kereste çivisi, taş, kum, çakıl, çimento, tel, kamuflej ağı, kablo, tel kesiciler, mayın arayıcıları, patlayıcılar, telsizler, radyolar, telefonlar, saçma, TNT, dinamitler, detonaforler, kükürt, amonyum nitrat, çelik yün, akaryakıt, oto yedek parçaları, oto lastiği, akü ve bataryalar, dikenli tel, ölçümlü aletleri, yangın söndürücü, torba çeşitleri, çizme, çizme çivisi, deri, çizme bağı, lastik ökçe, haki kumaş, eldiven, deri ceket, çorap, palto ve yağmurluk, yünlü maddeler, ithal kömür, termos ve plastik boru da bulunmaktadır.

Nacak Gazetesinde Yayımlanan Bazı Reklam Örnekleri

"Kurukahveci Hasan Derviş Özerlat Ticaretevinde"⁴

En iyi cins Brezilya kahvesi. Her gün taze öğütölmüş yüzde yüz halis kahve ve aynı zamanda bakkalların satışına elverişli kahvenin yağını ve kokusunu muhafaza eden kibar jelatin kâğıtlar ile küçük paketlerde toptan ve perakende şekerlemeler mevcuttur."

"Yeşil Kahveci

Herkes kahve içen ama daima kahvenin taze ve halisini tercih eder. Siz de kahve alırken halis ve her an öğüttüğümüz kahveyi tercih ediniz. İçerken size en iyi tadı verecek yalnız nefis ve taze yeşil kahvedir. Fiyatlarımız makuldür. Hasan Mahir Öksüz

Mecidiye Sokağı, Lefkoşa"

"Öğrenci Velilerine,

Lefkoşa'da okullara yakın bir evde, iyi bir aile yanında kız öğrenciler için kiralık odalar mevcuttur. Odalar hususi veya müşterek olarak icar olunur. Şimdiden müracaat etmeniz menfaatinizedir. Müracaat yeri: Yenicami No.12, Lefkoşa. Tel. 3679"⁵

⁴ Nacak, 10 Temmuz 1959.

“Okay Şoför Okulu

En ehven fiyatlarla garantili bir ehliyete sahip olmak istiyorsanız hiç tereddüt etmeden Okay Şoför Okulu’na koşunuz. Bayan öğrenciler evlerinden aranıp tekrar evlerine götürülecektir.”

“Lozan Türk Taksi ve Otobüs Yazıhanesi

Kurulduğu günden beri halkımıza hizmet etmeği vazife sayan yazıhanemiz en ücra köşelere kadar sizlere konforlu bir seyahat sağlamayı amaçlamaktadır. En lüks ve seyahat için en kalite otobüsler ancak Lozan’dan temin edilebilir. Her türlü seyahatleriniz için lüks otomobilleri emrinize hazırdır.”

“Leymosun, Baf ve civar köyleri Sayın Türk halkına;⁶

Dr. Cemal Rüstem Özden; Amerika’da Doğum ve Kadın Hastalıkları üzerine ihtisasını tamamlayarak Leymosun’da Baf Yolu No.8’de Kadın Doğum Kliniği’nde bugünden itibaren hasta kabulüne başlamıştır.”

“Genç Kalemler Beşparmak’ta toplanıyor. Beşparmak, Kıbrıslı kalemlerin dergisidir.”

“Yabancı Dil Kursları

gayet makul ücretle hem modern Rumca’yı hem de İngilizce’yı bir arada öğrenmek istiyorsanız Başaran Dil Kursları’na katılınız. Cevdet Başaran, Hafız Hasan Efendi Sok. No.11, Lefkoşa (Dr. Fikret’in Kliniği’nin yanında)”

“Türk Tüccarları

Vitrindeki eşyalarınız üzerinde etiket bulundurunuz. Etiket namus ve dürüstlük işaretidir. Sayın halkımız etiketsiz mağazalara ayak atarken kazık yiyebileceğinizi unutmayınız. Etiketsiz mağazalara daima şüpheyle bakınız.”

“Satılık Motosiklet⁷

B.S.A. üç buçuk beygir kuvvetinde, 5180 numaralı Overhead motosiklet acele satılıktır. İstekliler Beşparmak Yayınevi’ne müracaat edebilirler.”

“Ortodonti Mütahhassısı Diş Hekimi Erdoğan Mirata⁸

Lefkoşa, Mahmutpaşa Sokağı, No. 2’deki (Dr. Nejdet Ünel’in doğum kliniğine yakın) kliniğinde hasta kabulüne başlamıştır.

⁵ Nacak, 24 Temmuz 1959.

⁶ Nacak, 31 Temmuz 1959.

⁷ Nacak, 7 Ağustos 1959.

⁸ Nacak, 14 Ağustos 1959.

“Esso-Extra Tasarruf Demektir.

Her insan ömrü boyunca bir sporcu gibi sağlam kalmayı ister.”

“İlan;⁹ Satılık Apartman Daireleri ve Dükkânlar

Dr. Mısırlıoğlu Apartmanı namı ile maruf binada 1, 3, 8, 9 ve 10 numaralı apartman daireleri ile alttaki iki kapılı (çift) 3 dükkân satılıktır. Apartman dairelerinin işler vaziyette kalorifer ve asansör teşkilatı mevcuttur. İsteklilerin her daire ve dükkân için kapalı zarf dâhilinde müracaatları rica olunur.”

“Güven Türk Anonim Sigorta Şirketi

Türkiye’nin en büyük ve en kıdemli sigorta şirketlerinden biridir. Yangın, Hayat, Kaza, vs., vs. Kıbrıs Umumi Acentesi Lefkoşa Türk Bankası Ltd. Lefkoşa-Kıbrıs”

“Lefkoşa Türk Bankası Ltd. Seyahat ve Nakliyat Bürosu

Denizcilik Bankası T.A.O.’nun Kıbrıs Umumi Acentesi ve Beynelmilel Hava Nakliyatı Acenti. Denizcilik Bankası’nın lüks ve konforlu vapurları ile Hayfa ve bütün Türk limanlarına seyahatinizi temin eder. Dünyanın her tarafına uçak bileti verir. Lefkoşa, Mağusa, Larnaka ve Limasol’da büroları vardır.”

“Yıldırım Kunduraevi

“Fatin Rüştü Zorlu Caddesi’nde Mezunlar Kulübü karşısında yeni açmış olduğum müessesemizde her türlü ayakkabı tamir edilmekte, renkleri değiştirilmektedir. Ayrıca Avrupa’dan temin ettiğimiz yüksek sandalyelerde rahat oturarak ayakkabılarınızı yalnız 30 Milse boyatabilirsiniz. Müessesemiz Cumartesi öğleden sonra ve Pazar günleri sabahları da açık bulunmaktadır. Sermet Mehmet, Kıbrıs Türk Kundura Şirketi”

“Esso-Extra Tasarruf Demektir.¹⁰

Her insan ömrü boyunca bir sporcu gibi sağlam kalmayı ister. Neden siz de makinenizin uzun yıllar sağlamlığını muhafaza etmesi için Esso Extra kullanmıyorsunuz?

Esso Türk semtinde de müşterilerinin hizmetine açılmıştır. Genel Satıcısı: H.H. Başaran, Hayvan Pazarı Karşısı”

“Rüstem-Işın Ecza Deposu

Doktor ve eczahanelerin ihtiyacını karşılamak için emirlerine hazırdır. Her çeşit ilaçlar, tıbbi aletler, pamuk ve tıbbi malzeme, Kolynos diş macunu vs.”

⁹ Nacak, 14 Ağustos 1959.

¹⁰ Nacak, 28 Ağustos 1959.

SONUÇ

Adanın İngiltere tarafından bir oldubittiyle sahiplenilmesinin ardından toplumsal sorumluluk ve işbirliği duygusuyla hareket eden Kıbrıs Türkleri bir yandan örgütlenmeye gayret ederken, öte yandan Anadolu ile de irtibatlarını hiç kesmezler. Daha Birinci Dünya Savaşı devam ederken başlayan bu süreç 1918, 1931 kongrelerinin ardından İkinci Dünya Savaşı sonrasında da aynı şekilde devam edecektir. Özellikle 1 Nisan 1955 günü Grivas liderliğindeki EOKA tedhiş örgütünün adayı kan gölüne çevirmeye başlamasının ardından bir yandan can ve namus güvenliklerini korumaya gayret gösterirken bir yandan da mal güvenliği ve ekonomilerini ayakta tutmaya çalışırlar ve bu dönemde Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu ile başlayan faaliyetler Nacak gazetesinin devreye girmesiyle yeni bir hız kazanır. 16 Ağustos 1960 tarihinde Londra ve Zürih anlaşmalarıyla ortaya çıkan Kıbrıs Cumhuriyeti, EOKA'nın 1 Nisan 1955 tarihinde başlattığı tedhiş eylemleri sonrasında uzun ömürlü olamaz ve 1955–1963 dönemi Kıbrıs adasının yakın tarihi açısından son derece zor, sıkıntılı ve kanlı bir dönem olarak hafızalarda yerini alır. 21 Aralık 1963 tarihi itibarıyla Kıbrıs Cumhuriyeti de fiilen ortadan kalkmış durumdadır (KTMA, KTKF Arşivi MİT Dosyası, Aralık 1963 tarihli ve A.2/22–49 sayılı yazı). 1955–1963 dönemiyle ilgili olarak özellikle Nacak gazetesinin Kıbrıs Türk basınında yayın hayatına başladığı dönem son derece sarsıcı olaylara da sahne olur. Nacak gazetesi 29 Mayıs 1959 tarihinde yayın hayatına başlar ve 22 Aralık 1963 tarihine kadar haftalık olarak çıkmaya devam eder. Gazetenin yayın hayatına son verdiği tarih ise Kıbrıslı Rumların Enosis hedeflerine yönelik olarak Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde başlattıkları ve tarihe de Kumsal Faciası olarak geçen dönemdir (KTMA, KTKF Arşivi MİT Dosyası, Aralık 1963 tarihli ve A.2/22–49 sayılı yazı). Böylece Nacak gazetesi 3 yıl, 6 ay, 24 gün yayın hayatına devam ederek misyonunu tamamlar. Yetmişden fazla kurum, kuruluş, dernek, birlik, spor kulübü ve kooperatifin çatısı altında toplandığı Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 16 Ağustos 1960 tarihinde ilan edilmesinin ardından esasında yavaş yavaş görevini tamamlamış ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden itibaren söz sahibi olduğu sahadan çekilmeye başlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)

KTMA Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Arşivi (KTKF)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kıbrıs Türk Kültür Derneği (KTKD) Genel Merkezi Arşivi

KTMA EOKA Arşivi

KTMA TMT Arşivi

Kızılay Genel Müdürlüğü (KGMA) Arşivi

Basılı Kaynaklar

Bil, Hikmet, Kıbrıs Olayı ve İçyüzü, İtimat Kitabevi, İstanbul, 1976.

Denktaş, Rauf R., Hatıralar-Toplayış 10. Cilt, Aralık 2000, İstanbul, s. 126.

Gazioğlu, Ahmet C., Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878 - 1960), Cyrep Yay., Lefkoşa, Eylül 1997, s. 115.

Kaymak, Faiz, Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?, Alpay Basımevi, İstanbul, 1968.

Kouchouk, M. Fazıl, The Voice of Cyprus, Lefkoşa, Kasım 1956, s. 1.

Küçük, Fazıl, Evka'ın Kayıtsız Şartsız Topluma Devri-Teslimi 56 Yıl Süren Kavga, 1999, Lefkoşa

Nesim, Ali, Batmayan Eğitim Güneşlerimiz, Lefkoşa, 1987

Sürelî Yayınlar

Halkın Sesi

Zafer

Nacak

Yeşilada

KTKF Aylık Bülteni

Sözlü Tarih Çalışması

1- Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

2- 1955 sonrası Kıbrıs'ta Volkan mensubu Gülten Keser ile 15 Nisan 2007 tarihinde Anamur'da yapılan görüşme.

3- KKTC'nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

4- TMT Limasol Sancağı mensubu merhum Aydın Aygün ile 20 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

AHİLİK KÜLTÜRÜNDEN YANSIMALAR: MUDURNU ÖRNEĞİ

Zuhal GÜLER*, Derya ÇIRAKOĞLU**, Hacer AKÜLKÜ***

GİRİŞ

“Ahilik Kültüründen Yansımalar: Mudurnu Örneği” başlıklı çalışmada, Ahilik kültürü hem Holistik hem de Aksiyonel yaklaşım çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın **temel konusunu**, Mudurnu ilçesi örneğinde Ahilik kültürünün mekânsal, sosyo-ekonomik yansımalarının ortaya konulması oluşturmaktadır. Çalışmanın **amacını ise**, Ahilik kültürünün kendisini yeniden nasıl ürettiğinin/üretmediğinin, kırılma noktalarının neler olduğunun, bugüne aktarılan kültürel kodlar ve tortular varsa bunların neler olduğunun, nedenleri ile belirlenmesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, ahiliğin ne olduğunun ortaya konulmasını değil, ahiliğin Mudurnu örneğinde hareketle nasıl kendini yeniden ürettiğinin, kültürel sürekliliklerin ve kırılmaların, ortaya konulmasıdır. Çalışmada veriler, nitel veri toplama tekniği ile derlenmiştir. Ses kayıt cihazı kullanarak yapılandırılmış derinlemesine mülakat yapılmıştır. Buna ek olarak gözlem tekniğinden yararlanılarak, her Cuma günü Mudurnu’da yapılan “Esnaf Duasına” katılmıştır.

Bu kapsamda: Mudurnu Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkanı başta olmak üzere, Mudurnu Belediye Başkanı, Mudurnu Belediyesi Sosyal ve Kültürel İşler Sorumlusu, Kent Konseyi Başkanı, İmam, Mudurnu’da yaşayan ve Türkiye’de 2009 yılında “Yılın Ahisi” seçilen Mehmet Şenkaya, Usta-Çırak ilişki içinde yetişen ve bu kültürün son temsilcileri olan, Demirci, Terzi, Berber, Ayakkabıcı, Derici, Bıçakçı vb. zanaatkârlar, Kadın ve genç esnaf, Birikme Geceleri Sorumlusu (Beyi) olmak üzere toplam 23 kişi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Çalışmanın başlangıcında odak grup çalışmasının yapılması da planlanmakla birlikte, zaman sınırı nedeniyle yapılamamıştır. Ancak, çalışma henüz bitmiş bir çalışma olarak düşünülmendiğinden, makaleye dönüştürülürken biraz daha genişletilerek odak grup çalışması verilerinin de dahil edilmesi planlanmaktadır. Çalışmaya başlanılmadan önce bir hareket noktası belirlenmeye çalışılmış ve ilk aşamada başlangıç noktası olarak Mudurnu’da “Ahilik Algısı” alınmıştır. Daha sonra ise Mudurnu’da Ahilikte Eğitim, Ahiliğin Ahlaki İlkeleri, Kuralları, Ritüelleri üzerinden ahiliğin yeniden nasıl üretildiği/üretilemediği nedenleri ile çözümlenmeye çalışılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Gölköy/BOLU

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji anabilim Dalı, Gölköy/BOLU

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji anabilim Dalı, Gölköy/BOLU

1. AHİLİĞE GENEL BAKIŞ

Fütüvvet ve ahilik kurumları, İslam kültür ve uygarlığı içerisinde toplumsal, ekonomik, dini ve ahlaki birçok yönden önemli roller üstlenmişlerdir. Yapılan çeşitli çalışmalarda söz konusu kurumlara farklı açılardan ele alınıp incelenmiştir. Kimi, siyasal olaylardan söz ederken dolaylı da olsa bu konulara değinmekte, kimileri de bu kurumların örgüt yapısı, kurumsal işleyiş ve örgütün mesleki, dini ve ahlaki yapılarından söz etmektedir (Özerkmen, 2004: 58). Şanal ve Güçlü (2007: 380)'ye göre bu konuda çalışma yapan batılı bilim adamları, ahlaki ve sosyal yaşam kurallarını ihtiva eden Fütüvvetname adındaki eserlere bakarak Ahiliği, Fütüvvetçilikle aynı anlamda olduğunu belirtmektedirler. Fakat Fütüvvetnamelerdeki bu kuralların teorik ve kuru kurallar olduğu düşünülürse Fütüvvetçilikle ahiliğin farklı olduğu görülmektedir. Çünkü ahilik; sanat ve meslek icra eden kişilerin her türlü çalışmalarını, gereksinimlerini düzenleyen fonksiyonel, pratik ve toplum içinde yaşayan canlı bir kurumdur. Ahilik, sanatın, ticaretin ve mesleğin olgun kişilik, güzel ahlâk ve doğrulukla yoğrulduğu, kökleri çok eskilere uzanan bir gelenek; yüzyıllar boyu toplumun sosyal ve ekonomik omurgasını oluşturan bir örgütlenme şekli; toplumsal kimliği etkileyen bir kültürdür (Şahin ve Marangoz, 2010: 1).

On üçüncü yüzyılda Anadolu'da kurumsallaşmaya başlayan Ahilik, İslam inancıyla Türk örf ve adetlerinin sentezi sonucu oluşan bir düşünce sistemi olarak ifade edilmektedir (Durak ve Yücel, 2010: 152). Tatar ve Dönmez (2008: 196)'e göre ise "Ahi" sözcüğü Arapça'da "kardeşim" anlamına gelmekte olup, XIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla kadar dek Anadolu'daki esnaf ve sanatkâr birliklerine verilen addır. Kantarcı (2007: 64)'ya göre ise ahilik, Türkçede "yiğit, cömert, eli açık" anlamına gelen "akı" sözcüğünden gelmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere ahiliğin İslam'ın ilk asırlarında ortaya çıkan genç sanatkar ve zanaatkarların bir araya gelmesiyle oluşmuş olan "fütüvvet" anlayışının bir devamı olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır (Durak ve Yücel, 2010:152). Genç, yiğit ve cömert anlamlarında Arapça bir kelime olan fetadan türetilen fütüvvet, terim olarak; nefse hâkim olmak, başkalarına kötülük yapmamak, iyilikseverlik, cömertlik gibi manalara gelmektedir. Ayrıca fütüvvet, bir kimsenin, başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatinden üstün tutması, başkalarına katlanması, hatalarının görmezlikten gelmesi, özür dilemeyi gerektirecek davranışlardan sakınması, kendini aşağılarda, başkalarını ise yükseklerde görmesi, sözünde durması, sadakat göstermesi, olduğundan başka türlü görünmemesi, kendini başkalarından üstün saymaması olarak da tanımlanmaktadır (Hızlı, 2011:17-18).

Özet olarak ahiliğin dayandığı bir takım ilkeler bulunmaktadır. Ahiliğin dayandığı dört temel esas: "Akıl, Ahlak, Bilim ve Çalışmak"tır. Ahilik ahlakını oluşturan aşağıda sıralanan Fütüvvet kaideleri de incelendiğinde de ahiliğin nasıl bir yaşam felsefesi olduğu somut olarak görülmektedir. Ahiliğin dayandığı ilkelerden bazıları şu şekilde sıralanabilir (Demir, 1998:20):

- İyi huylu ve güzel ahlâklı olmak
- İşinde ve hayatında doğru, güvenilir olmak
- Ahdinde, sözünde ve sevgisinde vefalı olmak
- Sözünü bilmek, sözünde durmak,
- Hizmette ve vermede ayırım yapmamak,

- Yaptığı iyilikten karşılık beklememek,
- Güler yüzlü olmak,
- Tatlı dilli olmak,
- Hataları yüze vurmamak,
- Dostluğa önem vermek,
- Kötülük edenlere iyilikte bulunmak,
- Tevazu sahibi olmak,
- Hiç kimseyi azarlamamak,
- Ana'ya ve ataya hürmet etmek,
- Dedikoduyla terk etmek,
- Komşularına iyilik etmek,
- İnsanların işlerini içten, gönülden ve güler yüzle yapmak,
- Başkasının malına hıyanet etmemek,
- Sabır ehli olmak,
- Cömert, ikram ve kerem sahibi olmak,
- Daima hakkı kullanmak,
- Öfkesine hakim olmak,
- Suçluyla yumuşak davranmak,
- Sır saklamak,
- Gelmeyene gitmek, dost ve akrabayı ziyaret etmek,
- içi, dışı, özü, sözü bir olmak,
- Kötü söz ve hareketlerden sakınmak
- Maiyetinde ve hizmetindekileri korumak ve gözetmek.

Yukarıda sıralananların dışında, literatür incelendiğinde aynı zamanda ahiliğin “açık ve kapalı” olmak üzere altı kuralından da bahsedilmektedir ve ancak bu şartları yerine getirenler ahi olabilmektedir (Demir,1998:21). Ahiler üçü kapalı, üçü açık diye nitelenen altı iyi ahlâk ve insanlık kuralı benimserlerdi. Bunlardan *kapalı* olan üçü;

- Eline; hırsızlık, zorbalık ve kötülük etmemek için dikkat et.
- Diline; yalan, iftira, koğuculuk, dedikodu, küfür ve hakaret etmemek için dikkat et.
- Beline; başkalarının namusuna ve onuruna dokunmamak için dikkat et.

Açık olan üç şey ise;

- Elin açık olacak, düşkünlere yardım için.
- Kapın açık olacak, bir şey istemeye gelenler için.
- Sofran açık olacak, yoksullara, muhtaçlara yemek yedirmek için (Şahin ve Marangoz, 2010: 4).

2. MUDURNU'DA AHİLİK

Günümüzde Mudurnu'nun ekonomisi ormancılık, tarım ve tavukçuluğa dayanmaktadır. Mudurnu ilçesinde 2012 tarihi itibarıyla Yıldız Entegre Ağaç Sanayi ve Ticaret A.Ş., Arbil Saray Helvası Fabrikası, Mudurnu Tavukçuluk tesisleri, C.P. Yem ve Tavukçuluk olmak üzere dört adet entegre tesis bulunmaktadır. Nüfusun çoğunluğu da bu tesislerde çalışmaktadır. Mudurnu köylerinde ise toplam 18 tane Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ve bu kooperatifler kapsamında süt toplama birlikleri ve kereste ve parke fabrikası mevcuttur (<http://www.mudurnu.gov.tr>).

Tablo 1'de 1966'dan 2011'e kadar Mudurnu'da bulunan esnafın sayıları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, 45 yıllık süreç içerisinde zanaatkarlığın hızla nasıl yok olmaya başladığı da somut olarak izlenebilmektedir.

Tablo 1: Mudurnu Esnaf ve Sanatkârları (1966-2011)

Meslek	1966	2011
Terzi	29	5
Kunduracı	20	4
Fotoğrafçı	8	2
Saatçi	5	1
Helvacı	1	-
Marangoz	26	5
Semerci	6	-
Debbağ	7	-
Lastikçi	7	1
Sayacı (Ayakkabının yumuşak olan üst bölümü)	4	-
Değirmenci	10	-
Döşemeci	1	-
Yağ imalatçısı	1	-
Yemenici	1	-
Sinemacı	1	-
Hancı	1	-
Kadın Kuaförü	5 (1976 Yılında)	2
Büz İmalatçısı (Beton Boru)	1	-
Camcı	3	-
Muşamba ve somya imalatı	1	-
Saraç (Derici)	1	-
Kalaycı	1	-
Bakırcı	2	1

Günümüzde Mudurnu'da ahilik kurumu içerisinde yer alan usta-çırak ilişkisinin kalmadığı yorumu yapılabilir. Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi geleneksel zanaatlar sanayileşme ile birlikte eski önem ve işlevlerini yitirmeye başlamışlardır ve söz konusu meslek dalları da hızla yok olmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu süreçte kırdan-kente, kenten-kente göçün de önemli bir payı olduğunu belirtmek yararlı olacaktır.

Geçmişten farklı olarak bu gün, Mudurnu’da Ahilik Kurumuna ilişkin ritüellerden devam eden sadece Esnaf Duası’dır. Mudurnu’da geleneksel hale gelmiş ve tahminen 600 yıldır devam eden Cuma günleri sela verildikten hemen sonra “Esnaf Duası” yapılmaktadır. Adına “Bereket Duası” da denilen dua ilçe merkezinin üç farklı yerinde aynı anda yapılmaktadır. Esnaf duasına esnaf, dükkânlarının önüne çıkıp, sıra haline gelerek katılmaktadırlar.

3. ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Mudurnu’da ahilik kültürünün değişen anlamını yansıtan önemli göstergelerden biri geçmişten bugüne gelinceye kadar ahilik olgusunun nasıl algılandığıdır. Görüşülen kişiler tarafından ahilik denilince akla gelenler şu şekilde sıralanmıştır. Yaşlılardan gençlere doğru gidildikçe de, ahilik algısının farklılaştığı ve giderek de ahiliğin gerçek anlamından uzaklaşmaya başlandığı verilerden hareketle söylenebilir.

Ahilik ağırlıklı olarak:

- Usta-çırak ilişkisi,
- Sevgi, saygı ve
- Esnaflar arasındaki dayanışma,
- Üretici-tüketici arasındaki saygı vb. olarak ifade edilmiştir.

Bunlara ek olarak ve bunların dışında ahiliği: “İyi huylu ve güzel ahlaklı olmak, işinde doğru olmak, sözünde doğru olmak”, “İlim, edep, ahlak ve el sanatlarını öğreniş şekli. Anadolu da ilk sivil toplum kuruluşudur, asayıştır”, “Esnaf bayramı” (Genç bir esnaf), “Esnaf ve pirleri”, “Helalinden esnaflık ve ahilik teşkilatı”, “Kaliteli ürün yapmak ve sözün garanti sayılması”, “Peygamber efendimizin doğum günüdür. Ahilik haftasında çıraqlara destur verilir, dükkân açılır. Yılda bir kez yapılır. “, “Ahilik haftası geliyor aklıma. Esnaf ile halkın buluşması ve iletişime geçmesi.”, “Osmanlıdan günümüze lonca teşkilatı, usta çıraklık sistemi ve eğitimi ve yöresel el sanatlarını tanıtımı aklıma geliyor.”, “Kendisi siftah yaptıysa, gelen müşteriye hiç siftah yapmayan komşu esnafa göndermek” vb. şeklinde ifade edenler de olmuştur.

Geçmişte ahilikle ilgili uygulamaların, kuralların ve ritüellerin neler olduğu, Mudurnu’da ahilik kültürü içinde yetişmiş olan ve zanaatlarının artık son temsilcileri olanlar ile bu gün esnaf yapanlar tarafından ağırlıklı olarak şu şekilde ifade edilmiştir: Geçmişe ilişkin olarak en fazla ifade edilen usta-çırak ilişkisi kapsamında gerçekleşen ve çırağın ustalığa geçiş sürecindeki ritüeller ile “Birikme Geceleri” olmuştur. Cuma günü Sela ile Cuma namazı arasında esnaf duası yapıldığı ve bu esnaf duasında, çıraklıktan kalfalığa yükseltilen ve artık söz konusu mesleğin erbabı olduğu düşünülen çırağa ustası tarafından “dükkan açabilirsin, yetiştin. vb. anlamlarla yüklü “destur verildiği”, şed kuşatma töreninin yapıldığı sıklıkla dile getirilmiştir.

3.1. Esnaf Duası ve Şed Kuşatma Töreni (Destur Alma/Verme)

Yeni iş yeri açmanın ise genellikle sadece Cuma günü, esnaf duası ile gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Esnaf duası ve de şed kuşatma törenlerinin içeriği ve şekli kapsamında özellikle vurgulanması gereken nokta ise, esnaf duası yapılırken “mesleğini ayakta icra edenlerin oturarak, mesleğini oturarak yapanların ise ayakta dua ettikleri belirtilmiştir. Esnaf duasının amacı ise kendi dükkânına bereket gelmesi olarak ifade edilmiştir. Daha önceleri şed kuşatma törenine katılmış demirci olan bir esnaf, bu ritüeli şöyle ifade etmiştir:

“10 yılda bir şed kuşatması ve destur alınır. Çırak 11 yaşında başlar, eti senin kemiği benim. Yatılı kalır. Haftalık alınır. Üç yıl sonra kalfa olunurdu, sözlü bir şekilde. Askerden sonra ustası ona sahip çıkar ve usta sermaye verir ve dükkân açılır. Bu benim dede mesleğim.” (Sıcak ve Soğuk Demirci)

“Esnaf kahyası veya ahi babası ürünü pazarlık sonucu alır ve ürünü kişilere dağıtırdı. Şed kuşatması vardı, kuşak denilen şey=önlük çıraklıktan ustalığa geçerken bağlanırdı.” (Sıcak ve Soğuk Demirci)

“Esnaf duasından sonra dükkân açılır ve terziye makas verilir”. (Terzi)

“Cuma günü esnaf duası yapılırdı. Eskiden çırak çalıştırılırdı. Meslek lisesi yoktu. Üç sene çıraklık yapılırdı. Destur verilir. Şeker, helva dağıtılır” (Derici)

“plaket veriliyor.”

şeklinde söz konusu ritüeli ifade etmiştir.

Fotoğraf 1: Demirci ve Ayakkabıcılar Çarşısından Görüntüler (Nisan 2012)

Yakın geçmişi ifade eden bir başka esnaf ise: *“Ben 11 yaşındaydım, geçmişte-1970’lerde- her meslek grubu milli bayramlarda yaptığı ürünü toplu halde resmi tören geçidi ile sergilerdi.”* şeklinde geçmişi ifade etmiştir. Genç esnafın konuya ilişkin

yanıtları ise, geçmişe göre bu algının nasıl değişmiş olduğunun ve geçmiş ile araya koydukları mesafenin somut örneklerindendir. Örneğin genç esnaflar tarafından geçmişteki bu uygulamalar şu şekilde ifade edilmiştir:

“Açılış konuşması var ve sonrasında da plaket veriliyor.”, “Dini hocalar gelir, mevlitler ve konferanslar yapılır.” ve “Festivalde stant uygulaması var.”

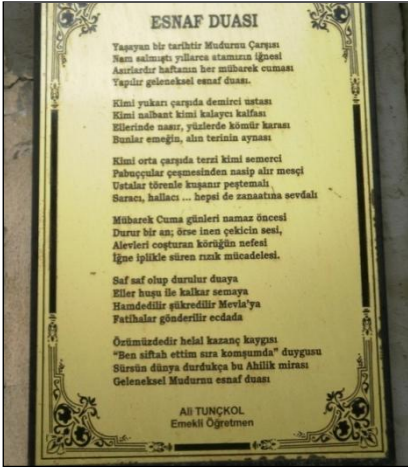
şeklinde ifadelerle, aslında geçmişi değil, bugünü ifade etmeye çalışmışlardır.

3.2. Birikme Geceleri

Belirli kurallar çerçevesin yapılan bir esnaf sorun çözme toplantıları olarak ifade edilebilir. Birikme gecelerine davetlilerin dışında çağrılı olmayan hiç kimsenin katılmadığı, katıldığı taktirde ise, önce kendisine acı kahve ikram edildiği, hala gitmezse, ayakkabılarının getirilip önüne konulduğu, esnaflar tarafından ifade edilmiştir. Birikme gecelerinde öncelikle dini konularda sohbet edilirmiş, ardından ise esnafların sorunları, müşteri şikâyetleri, ahlaksız davranışta bulunduğu, şikâyet üzerine belirlenen esnafa cezai yaptırımlar uygulanması vb. etkinlikleri kapsamaktadır. Hatta bir nevi esnaf meclisi olarak da ifade edilebilir. Çünkü yapılan mülakatlarda, söz konusu esnaf meclisinde müşteriyi dolandıran esnafın falakaya yatırılarak cezalandırıldığı vb. de dile getirilmiştir. Ancak tüm bunlardan sonra saz heyeti eşliğinde hep birlikte eğlenilirmiş. Birikme gecelerine ilişkin olarak belirtilmesi gereken son nokta ise, Birikme Gecelerinin, “Birikme Başı” tarafından organize edildiği, her hafta farklı bir esnafta birikildiği, oturma şeklinin ise en yaşlıdan en gence doğru olduğudur. Çıraklar, davet edilmedikleri sürece Birikme Gecelerine kesinlikle katılamamakta ve katıldıkları taktirde ise en sona oturmaktadırlar. Günümüzde ise, Mudurnu’da ahilik ile ilgili ritüeller ve uygulamaların bir kısmı, içerikten kısmen uzaklaşılarak şekil değiştirmekle birlikte sembolik olarak yapılmaya devam ettiği verilerden hareketle söylenebilir. Özellikle, yok olmayan tek uygulama Esnaf Duasıdır. Bu gün de her Cuma günü Cuma Selası ile Cuma Ezanı arasında çarşı esnafının katılımıyla Esnaf Duası yapılmaktadır. Geçmişten farklı olarak bugün esnaflar, esnaf duasına ahi başının kapı kapı çağırmasıyla değil, sela sesini duymaları ile katılmaktadırlar. Kuşkusuz bunda da teknolojik gelişmelerin payı bulunmaktadır. Geçmişte olduğu gibi yine bu günde, Esnaf duası sonrası katılanlara “hayır olarak” lokum-ekmek, et-pilav vb. ikram edilmektedir. Eснаfların toplandığı çarşı üç bölümden oluşmaktadır. Arasta (Yukarı Çarşı), Orta Çarşı ve Alt Çarşı. Her bir çarşıda farklı bir zanaatkâr grubu yer almaktadır. Örneğin, adından da anlaşılacağı gibi Arasta’da ağırlıklı olarak Demirciler, Orta Çarşıda da Ayakkabıcılar yer almaktadır. Mülakat yapılan demir ustaları ve diğer çarşı esnafı, bundan yaklaşık 40-50 yıl önce Arasta’da çekiç sesinden durulamazken, bu gün bu sesin iyice cılızlaştığı ve bir süre sonra da tamamen susacağını ifade etmişlerdir. Yapılan gözlemler de bu yorumu destekler niteliktedir. Şöyle ki, gerek demirciler gerekse ayakkabıcılar ve terzilerin yar aldığı çarşı gezildiğinde, dükkânların bir çoğunun terk edilmiş bir harabeye dönüştüğü, bir kısmının camında ise “devren satılık/devren kiralık” ilanlarının asılı olduğunu görmek mümkündür.

Fotoğraf 2: Arasta Çarşısından Görüntüler (Nisan 2012)

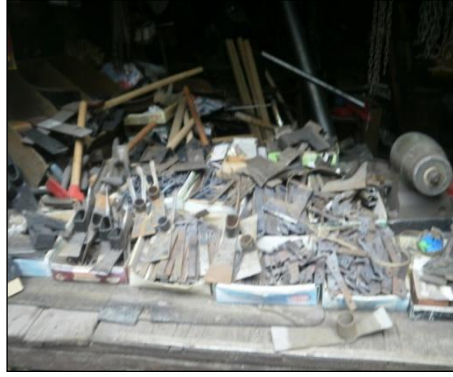

Fotoğraf 3: Cuma Namazından Önce Yapılan Esnaf Duasından Görüntüler (Nisan 2012)

Fotoğraf 4: Kullanılmayan ve Kapanan Dükkânlar (Nisan 2012)

Geçmişte olduğu gibi bugün de dükkanlar yine Cuma günleri ve esnaf duasıyla açılmaktadır. Ancak geçmişten farklı olarak iş kolları çok çeşitlendiği ve dua ile açılış devam ettiği için, örneğin içkili bir lokantanın açılışının da yine dua edilerek ve Cuma günü açıldığı mülakatlar sırasında öğrenilmiştir. Şed kuşatma töreni ise artık hiç yapılmamakta ve sadece Ahilik Haftasında sembolik olarak canlandırılmaktadır. Çünkü artık “çırak olgusu” kalmamıştır.

Fotoğraf 5: El Emegi ile Yapılan Ürünler(Nisan 2012)

Makineleşmeyle birlikte el zanaatları eski önemini yitirmiştir ve şu anda Mudurnu’da bu işi yapanlar ise daha çok vakit geçirmek için, kendilerine uğraşı olsun diye yaptıklarını yoksa artık yaptıkları işin para getiren bir iş olmadığını, seri imalatın karşısında yenik düştüklerini ifade etmişlerdir. Geçmişte tüm bölgenin demir, ayakkabı, deri ihtiyacını karşılarken, bu gün at nalını ancak Abat’ta Turistik amaçla beslenen atlar için kullandıklarını ve ürettikleri malların bir değerinin kalmadığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, diğerlerine göre kısmen daha fazla yaşayan zanaatkarlık demirciliktir. O da genellikle köylülere yönelik hizmet vermektedir. Ayakkabıcıların, dericilerin, terzilerin hemen hemen hepsi kapanmıştır. Kimi giyim sektörüne, kimi tamirciliğe, kimi de züccaciye vb. kaymıştır. Yaşlı olanlar da bu işi artık tamamen bırakmış ve dükkanını kapatmıştır. Örneğin, hayatta olan tek derici, şu anda bisiklet tamirciliği yapmaktadır.

Birikme geceleri de, şekil ve içerik değiştirerek kısmen bugün de devam etmektedir. “Birikme Başı” olgusu da varlığını sürdürmektedir. Ancak, kapsamı değişmiş ve daha çok bir “erkek günü” şekline bürünmüştür. Bazı esnaflar tarafından “birikme gecesi” kavramı yerine “papuç giydirme” kavramı kullanılmıştır.

Yapılan mülakatlardan hareketle, usta-çırak arasında bir baba-oğul ilişkisi olduğu söylenebilir. Çırak alırken nelere dikkat edildiğine bakıldığında, özellikle dürüst olmasına, soyunda bu mesleği yapanın olmasına, “iyi aile çocuğu” olmasına dikkat edildiği belirtilmiştir. Eğer mesleğe girecek olan çocuk, köyde yaşıyorsa, Mudurnu’ya gelip ustasının yanında ve evinde yaşamaya başladığı da vurgulanmıştır. Usta-çırak

ilişkisi, üniversitelerdeki hoca-öğrenci ilişkisi şeklinde tasavvur edilirse, çırak için usta hem onu mesleğe hazırlayan hem de yaşama hazırlayan, dini ve manevi değerleri, iş ahlakını öğreten kişidir de aynı zamanda. Çırak seçiminde de, ustasına ve yetişilecek mesleğe bağlı olmakla birlikte belirli uygulamalar söz konusudur. Örneğin *“eski ustalar ilk önce başlayacak olan çırağa yemek ikram eder, eğer çabuk yerse pratik olduğu için o tercih edilir. Yavaş olan tercih edilmez. Mesleki eğitimin yanında ustalar izlenerek ahlaki eğitimde alınır.”*, *“Dini ibadetlerini yerine getirmeyen çırak olarak alınmazdı. Soylu ailenin çocukları alınır. İlkokuldan sonra çıraklık başlardı. İçki içmez, sigara içmez ve kahveye gitmezdi. Saygı söz konusuydu.”*, *“Çırakla usta arasında baba oğul ilişkisi var. Saygı çok önemlidir. Yinede usta kasayı kendi kontrol eder çırağa vermez. Kasa kutsal sayılır, başkası dokunursa uğursuzluk sayılır.”*, *“Çıraklar yaz tatillerinde gelirdi. Çıraklıkta iğne atmayı öğrenmek için orta parmak bağlanır 3 ay, 10 sene çıraklık yapılır.”*

Fotoğraf 6: Terzi Çıraklığında Parmak Bağlama (Nisan 2012)

“İlkokuldan sonra çıraklığa başladım. Din öğrenmek için sabahtan 8-10 saatlerinde izin verilir, ders alınır. Ayakkabıcılar giderdi. 3 yıl çıraklık yaptım. Esnaf duasından sonra destur alınır, ustaların elleri öpülür. Ustam babamdı, 3 çırak toplam 12 kişiydik. Çıraklar şehirden gelirdi. “Elin ayakkabıya yakışmazsa seni demirciye veririm.” derdi babam.

“Saygı, eğitim-öğretim ve ticaret vardı. Çırak manevi oğlu gibi olurdu, ustanın. Ramazan ayında oruç açma veya düğün yapma gibi birlikte zaman geçirilirdi. İçki içilmeyecek ve namaz kılacak çırak. Çırak alırken, 1 hafta denenir (para ve görev ile), insan ilişkilerine ve aileye bakılır.” şeklinde geçmişteki usta-çırak ilişkileri ifade edilmiştir.

Bu gün ise, artık çırak bulmada sıkıntı çekildiği, çırak olmadığı ifade edilmiştir. Bu yorumu destekleyen ifadelerden bazıları şöyledir: *“1980lerden sonra kalmadı. Traktör ile birlikte semerci, nalçı vb. sanatlar yok olmaya başladı. Tabakhaneler vardı ama şimdi hepsi kapalı. Gençlerde ailelerinden dolayı çıraklığa verilmiyor. Bolu valisinin kıyafetleri Mudurnu da dikilirdi ama şimdi tamir yapılıyor.”*, *“Çırağın güler yüzlü olmasına önem*

veriliyor. Şimdi çırak bulmak zor. Güvenilirlik önemli şimdi çırak alırken. Şimdi yapılan ürünlerin satılmamasından dolayı gençler istemiyor.”, “Bilgisayarı iyi kullanmalı alacağım çırak. İnsanlarla iyi iletişim kurmalı ve dürüst olmalı.” (Genç bir Esnaf)

“Eskisi kadar yetişen yok. Gençler fabrikaya gidiyor. Önceden okuldan çıktıktan sonra çıraklığa başlardı. Sanat okulundan çıkanlarda buraya gelmiyor iş buluyor. Çırak seçerken, onun sicilini ararım. Namaz kılmayanı, sigara içeni almam. Terbiyeli olacak. Okuldan sonra 15-16 yaşlarında alırım, askerden gelince de dükkan açar.”, “Usta püf noktasını öğretmez. Çırak zekiyse, ustayı gözler ve ustadan öğrenir. Baka baka öğrenir.”, “Çırak yok şimdi. Teknoloji ile usta-çırak ilişkisi bozuldu. Namaz kılınırdı önceden, sigara içilmezdi, içki içilmezdi.”, “Şimdi eğitim yetersizliği nedeniyle usta-çırak ilişkisi zayıf. Her şey değişti. Eskisi gibi değil. İnsan emeğinin önemi, teknoloji ile zayıfladı. Çırak alırken, duruşu, temiz ifadesi, aileyi araştırırım, gözlem yaparım, arkadaşlarına sorarım sonra alırım.”, “Çırak kalmadı, her şey fabrikalaştı. Çırak bulmak zor şimdi, meslekler bitiyor. Gençler para kazanabilecekleri yere gidiyorlar. Şimdi çırak sadece kuaför ve berberde var. Çırak alırken, ilk önce gözlerine bakarım, sonra arkadaşlarına sorarım ve ailesine sorarım. Deneme sürecinden geçerse gerisi gelir zaten.”

Görüşülen esnaflara, “bu gün eğer kalfa/eleman alacak olsalardı, biri meslek liselerinde /MYO’larda, diğeri de zanaatkar yanında yetişmiş olan iki kişi başvursaydı hangisini tercih edecekleri “ sorulduğunda, usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişmiş olan ve daha ileri yaşta olan esnaflar, zanaatkar yanında yetişmiş olanı tercih edebileceğini belirtirken, genç esnaflar ise okuldan yetişeni tercih edebileceğini belirtmiştir. İki farklı yaklaşıma dair örnek verilecek olunursa: “Kalfayı tercih ederim. Daha kanaatkardır, gayretlidir, çalışma ortamını bilir, geleceği vardır. Okuldan gelen ise biraz şımarık olur.” (Orta Yaşlarda Bir İşletmeci)

“Eğitilmiş birini tercih ederim. Kalfalıktan gelen yeni sistemi bilmeyebilir” (25 Yaşında Fotoğrafçı Bir Esnaf)

“Zanaatkar olanı seçerim. “Çantadan” yetişmiştir.”

“İkisinin de yeri ayrıdır. Çırak bana gelse hangi işi öğreteceğim. İki çırak yetiştirdim. Şimdi bıraktılar terziliği.”

“Zanaat okulundan gelen daha verimli olur. Ustanın yanından çıkan daha değerli ama başka ustanın çırağını alma ayıp olur.”

“Kızınızı, biri süpermarket sahibi olan, diğeri de zanaatkar olan iki genç istese hangisine verirdiniz?” şeklindeki soruya verilen yanıtlar ise, ahilik kültürünün kazanımlarının içselleştirilerek yüceltilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Usta-çırak ilişkisi içinde yetişmiş olan esnaflar ağırlıklı olarak, kızlarını zanaatkara vermeyi tercih edeceklerini, çünkü zanaatkar iflas etse bile, kolunda altın bir bilezik olarak mesleği olduğundan, kısa sürede yeni bir iş kurup, evini geçindirebileceğini ifade etmişlerdir. Bu konuda birkaç ifadeye yer verilecek olunursa:

“Dürüst olana veririm kızımı ama gönlümden çırak olan geçer. Batsa bile tekrar dükkan açabilir.” (Terzi Çırağı olarak yetişip mesleğe atılmış bir esnaf”

“Gönlümden sanatkar geçiyor. Markette bir meslek bilme yok. Altın bilezik olsun, sanat bilsin.” (Demirci Ustası)

“Ben isterim ki zanaatkar olsun. İyi bir zanaatkar kimseye ihtiyacı olmayan insandır. İsterse çok çalışır çok kazanır” (Çıraklıktan yetişmiş olan terzi).

“Okursa memura veririm, okumazsa esnafa veririm. Gerçi şimdikiler bize sormuyor.” (Manifaturacı)

Bununla birlikte meslekten çok kişilik ve karakterin önemli olduğunu belirtenler olduğu gibi, bu gün gençlerin evlenirken kimseye sormadan kendileri karar vererek evlendiğini belirtenler de olmuştur. Ahilikte usta-çırak ilişkisinden sonra, geçmişle bugün karşılaştırılarak değerlere (yeterince çalışmak/fazla çalışmak, sır saklamak, özel bilgileri gizlemek, kaliteli üretmek, dürüst olmak vb.) bakıldığında, bu değerlerin, tortular bıraksa da” hızla değişme eğiliminde olduğu söylenebilir. En önemli değerlerden birinin “kaliteli ürün üretmek”, diğlerinin ise “dürüstlük” olduğu vurgulanmıştır.

“Kaliteli ürün yapmak önemlidir. Pabucu dama atılmak, özürlü ayakkabı düzeltilmezse dama atılır ve insanlar oraya gitmez.”

“Tüm kurallar geçerli. Yeterince çalışmak da, çok çalışmak da önemlidir. Erken açan nasibini alır. Sabah namazından sonra açılıyor dükkân.”

“Eline, diline, beline sahip ol. Yardım etmek söz konusu. Alan el değil veren el olacaksın. Ahilik dergâhına ait olanlar sınavlardan geçirilirdi. Sağ ayakla girmek gibi.”

“Sır saklanır. Dükkanda olan laf eşikten dışarı çıkmazdı.”

“Kaliteli ürün yapmak söz konusu ve ayrıca söz garanti sayılırdı. Şikayetler ahi babaya giderdi. İlk önce yeni ayakkabı verilir sonra da pabuç tavana atılırdı.”

“Çırağın istekli olup olmadığı önemli, ilk geldiğinde su doldurma görevi verilerek onun hevesi test edilir. Ayrıca siftah yapmadan dükkandan para çıkmazdı. Çok acil bir şey olduğunda sağ cepten para alınır sol cebe konulur sonra verilir.” şeklinde ifadelerle ahilikteki değerler, iş ahlakı dile getirilmeye çalışılmıştır. Yine yapılan mülakatlar sırasında, dürüst olmayan esnafın, esnaf duasında lanetlendiği ve dışlandığı da ifade edilmiştir. Görüşülen kişilere, geçmişle bugünkü esnafları karşılaştırdıklarında aralarında ne tür farklılıklar olduğu sorulduğunda ise, bugün artık esnaflar arasında dayanışmanın kalmadığını, dürüstlüğün ise azaldığı ifade edilmiştir. Örneğin esnaflar bu farklılığı: “Eski ve şimdi arasında çok fark var.”, “Post cihazı çıktı, mertlik bozuldu.”, “Şükretme olayı kalmadı artık.”, “Şimdikiler fazla çalışmadan para kazanmak istiyor. Şimdiki gençler tembel. Eskiden çok çalışılırdı. Şimdi her şey fabrikalaştı.”, “Önceden müşterinin kıymetini bildik. Örneğin, bayramlarda çıraklar müşterilerin evlerine giderek kıyafetlerini ütü yapmak için alırdı. Müşteriler kıyafetlerini alırken çıraklara bahşişi verilerdi. Usta da bahşişin müşteri tarafından verileceğini belirtmek için “oğlum ayağıma basma, sizin paranızı bey efendi verecek” denilirdi.”

“Eskiden bağlılık vardı. Örneğin, önceden kalfanın diktiği ayakkabı arızalı çıkmış ve şikayet gelmiş, kalfa bir sefer affedilmiş, tekrar denemeye sokulmuş. Yaptığı ürün bütün ustalara gösterilerek karar verilmiş. İyi ürün ise kalfa işine devam ediyor, ürün iyi

değil ise ceza alıyordu (pabucu dama atılma ya da ustasının inisiyatifine kalıyor). Bu şikayetten sonra ustalar, şikayete göre gerektiği zaman toplanırdı.”

“Önceden kültür vardı, saygı vardı. Şimdi ise berber çıraqları içki ve sigara içiyor. Saygı yok.” şeklinde ifade etmiştir.

3.3. Ahiliğin Mudurnu’nun Ekonomik ve Toplumsal Yaşamına Etkileri

Ahiliğin, Mudurnu’nun ticaret ve sosyal hayatına canlılık kattığı sık sık dile getirilmiştir. Sosyal hayatta, özellikle bir tutkal işlevi görerek dayanışma duygusunu ve biz bilincini geliştirdiği söylenebilir. Tablo 1’den de geçmişte Mudurnu’nun ticaret hayatının canlılığı somut olarak görülmektedir. Ancak burada önemle vurgulanması gereken, ticaret hayatının canlılığının sadece ahiliğe bağlanamayacağıdır. Şöyle ki geçmişte kasabalar, aynı zamanda bir pazar yeri işlevi görmüşlerdir. Bununla birlikte, bu süreçte ahilik de canlılığın sürdürülmesini sağlayan bir kurum olmuştur. Mülakatlardan elde edilen veriler de bu yorumu destekler niteliktedir.

“Mudurnu’da çakıcılık, bıçakçılık meşhurdu. Kılıç Mudurnu’da yapıldı. Kılıç yapıldıktan sonra 1 sene toprak altında bekletilirdi. Satış bağlantılarını Ahi babaları (ahi kahya) yapardı. Alıcılar o şekilde gelirdi. 1969’dan sonra Terzilerde Ahi baba yoktu. Ürünleri kendim İstanbul’dan alırdım.” (Terzi, 65 Yaş)

“Önceden Seben, Akyazı, Nallıhan, Bolu’ya buradan ürün giderdi (ayakkabı vb). Şimdi gitmiyor.” (Ayakkabıcı, 85 Yaşında)

“Önceden yararı vardı. İğne, tığ, bıçak, çakı satılıyordu Uzak Doğu’ya. Uzak Doğu’dan da ham ipek gelirdi.” (Yöresel Kıyafet Ve Antika Satışı Yapan Esnaf Kadın, 61 Yaş)

Geçmişte ahiliğin bir STK olarak esnafın sorununu çözmede çok etkili olduğu sık sık dile getirilmiştir. Özellikle de dayanışmadan dolayı herkese için paylaştırılması, ahi babasının pazarlık ile fiyatları alması ve onun onayından geçerek fiyatların belirlenmesi, hammaddeyi ahi babanın temin ederek ihtiyaca göre dağıtması ahiliğin sorun çözücü boyutu olarak ön plana çıkarılmıştır. Esnafın bu konuya ilişkin düşünceleri, ifadelerinden hareketle somutlaştırılacak olunursa:

“Esnafın sorunlarını çözmede çok etkilidir. Ahi babası pazarlık ile fiyatları alır ve onun onayından geçerek fiyatlar belirlenirdi. Ahi baba esnafın içinden biridir. Ahi babası oyla falan değil saygı ile belirlenirdi.” (Konak İşletmecisi, 53 Yaş)

“Hammaddeyi bulmak konusunda yardım ediliyordu. Kömür (ocak) temin ediliyordu. Eskiden ihtiyaca göre dağıtılırdı. Rekabet sonucu ucuza satan olurdu ve bunu esnaf kahyası ayarlardı. Esnaf kahyasının sözü dinlenmezse söz dinlemeyen esnafa mal verilmezdi.” (Demir Ustası, 86 Yaş)

Bugün için ise ahiliğin, Mudurnu’da şu anda yaşatılmaya çalışıldığı şekliyle esnafın sorunlarını artık çözemediği, bunun yerini Esnaf ve Sanatkarlar Odasının aldığı, hatta *“ahi babasının bugün devlet olduğunu”, “ahilik kalmadı ki sorun çözsün”* şeklinde ifade eden esnaf da olmuştur. Buna ek olarak, bu gün için Mudurnu esnafının da ahilik konusunda yeterince bilgi sahibi olmadığı da vurgulanmıştır. Genç kuşağa yeterince anlatılmadığı için de bir süre sonra Mudurnu’da ahilik kültürünün tamamen yok olabileceği düşünülmektedir. Ama, esnafın yaşatılmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mudurnu’da zanaatkarlığın, teknolojik gelişmelerle birlikte yerini seri üretime bırakmasıyla ahilik kùltürü de çözüme sürecine girmiştir. Bununla birlikte, ahilik kùltürü yeniden üretilme sürecinde kırılmalara uğramış ve özünü yitirerek sadece şekil olarak kalmıştır. Başka bir deyişle sadece sembolik/törensel olarak yaşatılmaya çalışılmaktadır. Ancak ahiliğe ilişkin kimi kùltür tortularına da rastlanmaktadır. Örneğin, esnaf gündüz bir yere gittiğinde dükkanını kilitlememekte ya da bazı marketlerde veresiye alış-veriş halen devam etmektedir. Halen her Cuma yapılan Esnaf Duası ise geçmişle bu gün arasında köprü işlevi göremeye devam etmektedir. Şöyle ki, bu gün için de yeni bir işyeri esnaf duası ile açılmaktadır. Her ne kadar oturarak çalışan ayakta, ayakta çalışan ise oturarak dua etmese de!

Bu günkü piyasa koşullarında ise, ahilikte çalışma kùltürüne ilişkin değerlerin yerini daha çok rekabete bıraktığı söylenebilir.

Ahilikte önemli bir yere sahip olan usta-çırak ilişkisi ise, geçmişteki anlam ve önemini doğal olarak yitirmeye başlamıştır. Çünkü, bir iki zanaatkarın dışında artık zanaatkar kalmamıştır. Onlar da çırak bulamamaktan, gençlerin bu gün artık bu tür işlerde çalışmak istememesinden vb. yakınmaktadır.

KAYNAKÇA

- Demir, Galip (1998) “Türk Kùltürü Ahilik”, Ahilik Araştırma ve Kùltür Vakfı Yayınları, Sayı: 9, s.9-21.
- Durak, İ. ve Yücel, A. (2010). “Ahiliğin Sosyoekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakùltesi Dergisi, C.15, S.2, s.151-168.
- Kantarıcı, Z. (2007). “İş Etiği ve Ahilik”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Hızlı, M. (2011). “Ahiliğin Anadolu’daki Gelişim Süreci”. Ahilik, Kırklareli Üniversitesi Yayınları.
- http://www.mudurnu.gov.tr/default_B0.aspx?content=1004, (Erişim Tarihi: 7.09.2012)
- Özerkmen, N. (2004). “Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonlar-Sosyolojik Yaklaşım”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakùltesi Dergisi 44, 2, s.57-78.
- Şahin, M. Marangoz, Z. (2010). “Ahilik Teşkilatı ve Günümüze Etkileri ‘Gaziantep Örneği’”. T.C. Yavuz Sultan Selim Lisesi Gaziantep Şahinbey, s. 1-13.
- Şanal, M., Güçlü, M. (2007). “Bir Toplumsallaştırma Aracı Olarak Ahilik”. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 23, Cilt: 2, s.379-390)
- Tatar, T. ve Dönmez, M. (2008). “Zihniyet ve İktisat İlişkisi Çerçevesinde Ahilik Kurumu”. Doğu Anadolu Bölge Araştırmalar, s.194-202.

FOTOĞRAFLAR

Motif Vakfı Başkanı M.Zeki Baykal'ın açılış konuşması.

Şanlıurfa Belediye Başkanı Dr.Eşref Fakıbbaba'nın açılış konuşması.

Harran Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. İbrahim Halil Mutlu'nun
açılış konuşması

Sempozyum açılışı, saygı duruşu.

Motif Vakfı Başkanı Zeki Baykal
ve Şanlıurfa Belediye Başkanı
Dr.Eşref Fakıbbaba

Sempozyumda mola zamanı.

Oturum sonrası katılım belgelerini alan hocalar.

Oturum başkanları
Doç.Dr.Türker Eroğlu ve Prof.Dr.
İsmet Çetin.

Prof.Dr. İsmet Çetin,
Prof.Dr.Fikret Değerli ve
Prof.Dr.Ahmet Yılmaz
değerlendirme oturumunda.

Motif Vakfı Başkan'ı M.Zeki
Baykal ve Öğr.Gör.Sabri
Kürkçüoğlu.

Sempozyum kapanışından bir
kare.

Sosyal program içinde sıra gecesi.

Sosyal program içinde sıra gecesinden başka bir görünüm.

Sosyal programda ilk yerleşim yeri kabul edilen göbekli tepe ziyareti.

Prof.Dr. Metin Tuncel,
Prof.Dr.Suat Gezgin,
Öğr.Gör.Sabri Kürkçüoğlu ve
Prof.Dr.İşıl Altun.

Göbekli tepeden bir görüntü.

Harran gezisinden bir görüntü.